SANCTUS HIERONYMUS

Commentarium in Isaiam

SABBATISMUS

Sanctus Hieronymus (347–420)
Commentarium in Isaiam

Textus latinus: in dominio publico.
Translatio, concordantia et editio © 2026 Inversiones San Juan Diego (Sabbatismus). Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0).

Sabbatismus: officina editoria fundationis Inversiones San Juan Diego, San Pedro Sula, Honduras.
Litteris EB Garamond et Cinzel compositum.
sabbatismus.com

S. EUSEBII HIERONYMI STRIDONENSIS PRESBYTERI COMMENTARIORUM IN ISAIAM PROPHETAM LIBRI DUODEVIGINTI. (C)

Prologus.

Expletis longo vix tempore in duodecim Prophetas viginti explanationum libris, et in Danielem Commentariis, cogis me, virgo Christi Eustochium, transire ad Isaiam: et quod sanctae matri tuae Paulae, dum viveret, pollicitus sum, tibi reddere. Quod quidem et eruditissimo viro fratri tuo Pammachio promisisse me memini; cumque in affectu par sis, vincis praesentia. Itaque et tibi et illi per te reddo quod debeo, obediens Christi praeceptis, qui ait: Scrutamini Scripturas (Joan. V, 39); et, Quaerite, et invenietis (Matth. VII, 76). Ne illud audiam cum Judaeis: Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei (Matth. XXII, 29). Si enim juxta apostolum Paulum (II Cor. I, 24) Christus Dei virtus est, Deique sapientia; et qui nescit Scripturas, nescit Dei virtutem ejusque sapientiam: ignoratio Scripturarum, ignoratio Christi est. Unde orationum tuarum fultus auxilio, quae diebus ac noctibus in Dei lege meditaris, et templum es Spiritus sancti, imitabor patremfamilias, qui de thesauro suo profert nova et vetera; et sponsam dicentem in Cantico Canticorum: Nova et vetera, fratruelis meus, servavi tibi (Cant. VII, 13); sicque exponam Isaiam, ut illum non solum Prophetam, sed evangelistam et Apostolum doceam. Ipse enim de se et de caeteris evangelistis ait: Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem (Isa. LII, 7). Et ad

ipsum quasi ad Apostolum loquitur Deus: Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et ille respondit: Ecce ego, mitte me (Isa. VI, 8).

Nullusque putet, me voluminis istius argumentum brevi cupere sermone comprehendere: cum universa Domini sacramenta praesens Scriptura contineat; et tam natus de Virgine Emmanuel, quam illustrium patrator operum atque signorum: mortuus ac sepultus, et resurgens ab inferis, et Salvator universarum gentium praedicetur. Quid loquar de physica, ethica et logica? Quidquid sanctarum est Scripturarum: quidquid potest humana lingua proferre, et mortalium sensus accipere, isto volumine continetur. De cujus mysteriis testatur ipse qui scripsit: Et erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati: quem cum dederint scienti litteras, dicent: Lege istum. Et respondebit: Non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti litteras: diceturque ei, lege, et respondebit, nescio litteras (Isai. XXIV, 11, 12). Sive igitur hunc librum dederis nescienti litteras Populo nationum, respondebit: Non possum legere: quia non didici litteras Scripturarum; sive dederis Scribis et Pharisaeis, qui Regis litteras nosse se jactant, respondebunt: Non possumus legere: quia signatus est liber. Quid idcirco eis signatus est? quoniam non receperunt eum quem signavit Pater (Joan VI, 27): qui habet clavem David: Qui aperit, et nemo claudit; qui claudit, et nemo aperit (Apoc. III, 7).

Neque vero, ut Montanus cum insanis feminis somniat, Prophetae in ecstasi sunt locuti, ut nescierint quid loquerentur, et cum alios erudirent,

ipsi ignorarent quid dicerent. De quibus Apostolus ait: Nescientes quae loquantur, neque de quibus affirment (I Tim. I, 7): sed juxta Salomonem qui loquitur in Proverbiis: Sapiens intelligit quae profert de ore suo; et in labiis suis portabit scientiam (Prov. XVI, 23), etiam ipsi sciebant quid dicerent. Si enim sapientes erant Prophetae, quod negare non possumus; et Moses omni eruditus sapientia loquebatur ad Dominum, et Dominus respondebat ei; et de Daniele ad principem Tyri dicitur: Numquid sapientior es Daniele (Ezech. XXVIII, 3)? et David sapiens erat qui gloriabatur in Psalmo: Incerta et occulta sapientiae tuae manifestasti mihi (Ps. L, 8), quomodo sapientes Prophetae instar brutorum animantium quid dicerent, ignorabant? Legimus et in alio Apostoli loco: Spiritus Prophetarum Prophetis subjecti sunt (I Cor. XIV, 32): ut in sua habeant potestate, quando taceant, quando loquantur. Quod si cui videtur infirmum, illud ejusdem Apostoli audiat: Prophetae duo aut tres loquantur, et alii dijudicent: si autem alii fuerit revelatum sedenti, prior taceat (Ibid., 29). Qua possunt ratione reticere, cum in ditione sit spiritus qui loquitur per Prophetas, vel tacere vel dicere? Si ergo intelligebant quae dicebant, 5-6 cuncta sapientiae rationisque sunt plena. Nec aer voce pulsatus ad aures eorum perveniebat; sed Deus loquebatur in animo Prophetarum, juxta illud quod alius Propheta dicit: Angelus qui loquebatur in me (Zach. I, 9), et: Clamantes in cordibus nostris, Abba, pater (Gal. IV, 6). Et: Audiam quid loquatur in me Dominus Deus (Ps. LXXXIV, 9).

Unde post historiae veritatem, spiritualiter accipienda sunt omnia: et sic Judaea et Jerusalem, Babylon et Philisthiim, et Moab et Damascus, Aegyptus et desertum mare, Idumaea et Arabia, ac vallis Visionis, et ad extremum Tyrus, et Visio quadrupedum intelligenda sunt; ut cuncta quaeramus in sensu, et in omnibus his, quasi sapiens architectus Paulus apostolus jaciat fundamentum, quod non est aliud praeter Christum Jesum. Magnique laboris et operis est, omnem Isaiae librum velle edisserere, in quo majorum nostrorum ingenia sudaverunt: Graecorum dico. Caeterum apud Latinos grande silentium est, praeter sanctae memoriae martyrem Victorinum, qui cum Apostolo dicere poterat: Etsi imperitus sermone, non tamen scientia (II Cor. XI, 9). Scripsit enim in hunc Prophetam juxta editiones quatuor, usque ad Visionem quadrupedum in deserto, Origenes triginta volumina, e quibus vicesimus sextus liber non invenitur. Feruntur et alii sub nomine ejus de Visione τετραπόδων, duo ad Gratam libri, qui pseudographi putantur; et vigintiquinque Homiliae, et Σημειώσεις, quas nos Excerpta possumus appellare. Eusebius quoque Pamphili juxta historicam explanationem quindecim edidit volumina; et Didymus, cujus amicitiis nuper usi sumus, ab eo loco ubi scriptum est: Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes: loquimini ad cor Jerusalem (Isai. XL, 1), usque ad finem voluminis, decem et octo edidit tomos. Apollinaris autem more suo sic exponit omnia, ut universa transcurrat, et punctis quibusdam atque intervallis, immo

compendiis grandis viae spatia praetervolet: ut non tam Commentarios quam indices capitulorum nos legere credamus. Ex quo animadvertis, quantae difficultatis sit, ut Latini nostri, quorum aures fastidiosae sunt, et ad intelligendas Scripturas sanctas nauseant, plausuque tantum eloquentiae delectantur, mihi ignoscant, si prolixius locutus fuero; cum Isaias duodecim Prophetis juxta numerum versuum, aut aequalis, aut major sit. Sicubi autem praetermissis LXX de Hebraico disputavi, illud in causa est quod aut eadem, aut similia sunt pleraque cum caeteris, et duplici editione proposita, nolui libros explanationis extendere, qui etiam in simplici explanatione modum brevitatis excedunt. Sed jam propositum exsequamur.

LIBER PRIMUS.

Visio Isaiae, filii Amos, quam vidit super Judam et Jerusalem, in diebus Oziae, Joatham, Achaz et Ezechiae, regum Juda.

Pro Juda, in quo significantur duae tribus, LXX et Theodotio posuere, Judaeam, quae totam terram duodecim tribuum ostendit. Et pro eo quod nos ex Hebraeo vertimus, super Judam et Jerusalem: illi interpretati sunt, contra Judaeam et Jerusalem. Symmachus more suo manifestius, de Juda et Jerusalem; ut nec prospera, nec adversa velit titulo demonstrari: sed ea quae de Juda et Jerusalem in utramque partem Propheticus sermo praedixerit. Ergo Isaias principaliter de duabus loquitur tribubus, Juda et Benjamin: exceptis decem, quae in Samaria erant, et vocabantur Eph-

raim et Israel; et quas sub Ozia rege Juda, et Jerusalem, Phul rex Assyriorum vastare jam coeperat. Denique quinquagesimo et secundo imperii ejus anno, regnante apud Samariam Phacee filio Romeliae, venit Teglathphalasar rex Assyriorum, et cepit Ajon et Abel, domum Maacha: et Janoe et Cedes et Asor et Galaad et Galilaeam, omnem terram Nephthali, et transtulit eos in Assyrios (IV Reg. XV, 18 19). Ex quo ostenditur, vicina eversione Samariae in commonitionem duarum tribuum haec universa narrari.

Ozias autem ipse est, qui et Azarias, duplici nomine. Et uno quidem atque eodem tempore Isaiam, Osee, Joel, et Amos prophetasse, ex regibus qui ponuntur in titulo, cognoscimus: sed principium verbi Domini fuit in Osee filio Beeri. Amos autem pater Isaiae, non ut plerique autumant, tertius duodecim Prophetarum est, sed alius; diversisque apud Hebraeos scribuntur litteris. Iste primam et extremam litteras habet ALEPH et SADE; ille AIN et SAMECH: et iste secundum quosdam interpretatur fortitudo, sive robustus; ille populus durus vel gravis: de quo in Amos plenius diximus. Non solum autem hic propheta, sed et alii cum habeant in titulo: Visio quam vidit Isaias, sive Abdias, non inferunt quid viderint. Verbi gratia: Vidi Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum et Seraphim duo in circuitu ejus; sed quae dicta sunt, narrant, id est: Audi, coelum, et auribus percipe, terra (Isai. VI, 1, 2). Et: Haec dicit Dominus Deus ad Idumaeam. Auditum audivi a Domino, et legatum ad gentes misit (Abd. I, I). Prophetae

enim prius vocabantur videntes, qui dicere poterant: Oculi nostri semper ad Dominum (Psal. XIV, 15). Et: Ad te levavi oculos meos qui habitas in coelo (Psal. CXXII, 1). Unde et Apostolis a Salvatore praecipitur: Levate oculos vestros, et videte regiones: quia jam albae sunt ad messem (Joan. IV, 35). Istos cordis oculos, et sponsa habebat in Cantico Canticorum, cui sponsus dicit: Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, uno ex oculis tuis (Cant. IV, 9). Et in Evangelio legimus: Lucerna corporis tui est oculus tuus (Matth. VI, 22). In veteri quoque dicitur instrumento, quod populus viderit vocem Dei (Exod. XX, 18). Ex quo Montani deliramenta conticeant, qui in ecstasi, et cordis a mentia Prophetas putat ventura dixisse: neque enim videre poterant quod ignorabant. Scio quosdam Judaeam et Jerusalem de coelestibus interpretari, et Isaiam sub persona Domini Salvatoris: quod captivitatem illius provinciae in nostra terra praenuntiet, et postea reditum conscensumque ad montem sanctum in diebus novissimis. Quae nos contraria Christianorum fidei judicantes, universa despicimus, et sequentes historiae veritatem, sic interpretamur spiritualiter, ut quidquid illi de coelesti Jerusalem somniant, referamus ad Christi Ecclesiam, et ad eos qui vel propter peccata egrediuntur ex ea, vel ob poenitentiam revertuntur ad sedem pristinam, de qua et illud in hoc eodem Propheta dici arbitramur: Illuminare, illuminare, Jerusalem: venit enim lux tua, et gloria Domini super te orta est: et, In te apparebit Dominus, et gloria illius super te ostendetur: et gradientur reges in lumine tuo, et gentes

in splendore tuo: quando venient omnes filii ejus de longe, et filiae illius in humeris portabuntur, et operient eam cameli Madian, et Epha, afferentes aurum et thus: et greges Cedar congregabuntur in Jerusalem, et arietes Nabaioth properabunt, et erunt placabiles hostiae super altare Domini (Isai. LXIX, 1 seqq.)

Quodque in titulo ponitur prophetasse eum sub Ozia, et Joatham, et Achaz, et Ezechia, regibus Juda, non ut in aliis Prophetis confuse intelligendum est, ut nesciamus quid sub quo specialiter rege dictum sit: sed usque ad finem voluminis scriptum refertur, quid seorsum sub Ozia, et quid sub Joatham, et quid sub Achaz, et quid sub Ezechia ei a Domino revelatum sit. Sciamus quoque Ezechiam in Jerusalem duodecimo anno Romuli, qui sui nominis in Italia condidit civitatem, regnare coepisse: ut liquido appareat, quanto antiquiores sint nostrae historiae, quam gentium caeterarum. Interpretatur autem Isaias, salvatus Domini: Juda, confessio: Jerusalem, visio pacis: Ozias, fortitudo Domini: Joatham: Domini perfectio: Achaz, tenens sive robustus: Ezechias, imperium Domini. Qui igitur Domino praesidente salvatur, et est filius Amos, id est, fortis atque robusti, cernit spiritualiter visionem confessionis, dum antiqua peccata deplangit: et pacis, dum post poenitentiam transit ad lucem, et aeterna pace requiescit: cunctaque illius tempora transeunt sub fortitudine Domini, et perfectione ejus ac robore. Cumque omnia fecerit, dicet illud Evangelicum: Servi inutiles sumus: quod enim debuimus facere, fecimus (Luc. XVII, 10).

(Vers. 2.) Audi, coelum, et auribus percipe, terra: quia Dominus locutus est.

Supra, quis propheta, cujus filius, quid contra Judam et Jerusalem, sive super Judam et Jerusalem, et quo tempore viderit, titulo demonstratum est: nunc coelum et terram ad audiendum provocat. In coelo supernas significans angelicasque virtutes: in terra mortalium genus, μετωνυμικῶς ab his quae continent, ea quae continentur. Sive quia per Mosen testes vocaverat Dominus coelum et terram, dans populo Israel legem suam, et dixerat: Attende, coelum, et loquar: audiat terra verba oris mei (Deut. XXXI, 1): post praevaricationem populi, eosdem rursum in testimonium vocat, ut cuncta elementa cognoscant, juste Deum in ultionem mandatorum suorum ad iracundiam concitatum. Pro coelum, Hebraicum SAMAIM () coelos sonat, plurali numero: maxime cum audite dixerit, id est, SEMU (), quod plurali effertur numero, non singulari. Sed quidam volunt pluraliter quidem dici coelos, sed singulariter intelligi, juxta illud quod singulas civitates, Thebas et Athenas vocamus. Estque Hebraici characteris idioma, ut omnia quae in syllabam finiuntur IM () masculina sint, et pluralia, ut Cherubim et Seraphim. Et quae in OTH (), feminina et pluralia: ut Sabaoth. Et hoc notandum quod coelis dicatur, audite, terrae, auribus percipe; ea enim quae excelsa sunt, majorem habent intelligentiam: quae humiliora, terrenis sensibus involvuntur. Unde et Salvator in Evangelio: Qui habet, inquit, aures audiendi, audiat (Matth. XI, 15). Si quis igitur coelum est, et habet municipatum in coelestibus,

audiat mystice quae dicuntur. Si quis terrenus, simplicem sequatur historiam. Illud quoque animadvertendum, quod non dixerit: Audi, coelum, et auribus percipe, terra, quid vobis locutus sit Dominus; sed quid locutus sit mihi, ut quod ego audivi in spiritu, vobis referam, qui ipsum loquentem audire non meremini. Quidam (Origenistae) coelum et terram quasi animantia ad audiendum provocari putant, juxta illud, quod de terra in alio loco dicitur: Qui respicit terram, et facit eam tremere (Psal. CIII, 32): cum hoc potestatis Dei sit, non terrenae intelligentiae.

Filios genui et exaltavi: ipsi autem spreverunt me. Pro quo Symmachus et Theodotio ita verterunt: Filios enutrivi, et exaltavi (Exod. IV, 22). Ab hoc loco narrat Propheta, quid Dominus sit locutus, quod populum Israel, quos servos communi lege condiderat, in filios verterit, dixeritque: Filius primogenitus meus Israel. Denique et Dominus in Evangelio Apostolis repromittit, quod si fecerint voluntatem ejus, jam non appellet eos servos, sed amicos (Joan. XV, 15). Quod si superbierit Israel, audiens se esse primogenitum: intelligat primogenitum idcirco se dici, quia secundi filii significentur ex gentibus. Non enim appellatur unigenitus, qui excludat fratres caeteros; sed primogenitus, ut monstret et alios secuturos: et tamen juxta mysteria Scripturarum, non primogeniti accipiunt haereditatem, sed secundi. Primogenitus fuit Cain, sed Abel munera placuerunt Deo. Primogenitus Ismael, sed Isaac accepit haereditatem. Primogenitus Esau, sed benedictionem patris Jacob supplantator eripuit.

Primogenitus Ruben, sed tamen benedictio seminis Christi transfertur ad Judam. Itaque illi juxta vocationis ordinem primi fuerunt, et appellabantur caput: nos secundi qui dicebamur cauda, versi sumus in caput, et Dei appellamur filii. Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri (Joan. I, 12). Nec accepimus spiritum servitutis in timore, sed spiritum adoptionis, in quo clamamus: Abba, Pater (Rom. VIII, 15): quia perfecta dilectio foras mittit timorem (I Joan. IV, 18). Melius est autem juxta Hebraicum legere, Filios enutrivi, quam genui, ne videatur illi dicto [Al. dictum], quod in Joannis Epistola legimus, esse contrarium: Omnis, qui natus est ex Deo, non peccat (I Joan. III, 9). Ergo isti si nati sunt ex Deo, quomodo peccare potuerunt: 12 cum omnis qui ex Deo natus est, peccare non possit?

(Vers. 3.) Cognovit bos possessorem suum, et asinus praesepe Domini sui. Israel non cognovit, populus meus non intellexit. Pro quo soli LXX transtulerunt: Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit. Ut juxta caeteros et Hebraicum, possessorem suum Israel non cognoverit, et praesepe Domini sui populus non intellexerit. Et est sensus perspicuus: Ego eos adoptavi in filios, et feci populum peculiarem, et partem meam ac funiculum haereditatis meae, appellavique primogenitos; illi autem nec hoc quidem fecerunt, quod bruta faciunt animalia, ut beneficiis vincerentur, et intelligerent pastorem ac nutricium suum. Nec comparavit eos canibus, quod sagacissimum genus animantium est, et pro parvo cibo dominorum tecta defendit: sed stolidioris

sensus bovi et asino, quorum alterum carpenta trahens, durissimas terrae glebas vertit vomere, alterum portat onera, et hominum in gradiendo laborem temperat: unde et jumenta appellantur ab eo, quod juvent homines. Potest hic locus et de Deo Patre intelligi: sed magis refertur ad Filium, quod non cognoverit eum, neque susceperit populus Israel: cujus diem Abraham vidit, et laetatus est: et in cujus adventum omnium Prophetarum vota pendebant. Qui et in Evangelio ad Jerusalem loquitur: Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos sub alas suas, et noluisti (Matth. XXIII, 37)! Quaerimus ubi pariter legerimus bovem et asinum? In Deuteronomio scriptum est: Non arabis in vitulo simul et asino (Deut. XXII, 10). Et in hoc eodem Isaias: Beatus qui seminat super omnem aquam, ubi bos calcat et asinus (Isai. XXXII, 20). Simul arat in bove et asino Ebion, dignus pro humilitate sensus, paupertate nominis sui; qui sic recipit Evangelium, ut Judaicarum superstitionum, quae in umbra et imagine praecesserunt, caeremonias non relinquat. Beatus est autem qui seminat in eloquiis Scripturarum tam veteris quam novi Instrumenti: et calcat aquas occidentis litterae, ut metat 13 fructum spiritus vivificantis. Bos juxta anagogen refertur ad Israel; qui Legis portavit jugum, et mundum animal est. Asinus peccatorum onere praegravatus, gentium populus accipitur, cui Dominus loquebatur: Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos (Matth. XII, 28). Pharisaeis ergo et Scribis non credentibus, qui habebant Legis clavem atque notitiam,

et vere appellabantur Israel, id est, mens videns Deum, credidit pars populi Judaeorum, ut una die tria millia simul crederent, et alia die quinque millia. Sapientibus quoque saeculi non recipientibus crucem Christi, indocta nationum turba suscepit. Unde et Apostolus loquebatur: Videte vocationem vestram, fratres: quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles: sed quae stulta sunt mundi, elegit Deus, ut confundat sapientes; et quae infirma sunt mundi, elegit Deus, ut confundat fortia (I Cor. I, 26, 27). Sed haec coacta, superior vera interpretatio est.

(Vers. 4). Vae genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis: dereliquerunt Dominum: blasphemaverunt sanctum Israel: abalienati sunt retrorsum. Hoc quod in ultimo posui: abalienati sunt retrorsum, LXX Interpretes non habent et pro blasphemaverunt, scribitur in eis, ad iracundiam concitaverunt: et pro semine nequam, semen pessimum. Quod caeteri sequentes, Hebraicum MEREIM () interpretati sunt, pessimorum: ut non tam seminis vitium sit (ne boni et mali diversa putetur esse natura) quam eorum malitiae, qui voluntate propria Dominum dereliquerunt.

In principio voluminis titulus est, personam, causam, tempusque commemorans: in secundo intentos auditores facit: in tertio narrat quid locutus sit Dominus: in quarto quasi in excessibus gentem increpat peccatricem, et populum plenum vel gravem iniquitate. Non quo alia sit gens et alius populus, ut quidam putant, sed ipse

Israel, et gens appellatur et populus, et filii scelerati, sive iniqui: ut qui primum per beneficium filii appellati sunt Domini: postea vitio suo vocarentur filii iniquitatis; sive 14 ut reliqui consona voce dixerunt, filii corrumpentes, id est [suppl. υἱοὶ], διαφθείροντες, qui naturae bonum suo vitio perdiderunt. Quodque jungitur: Blasphemaverunt sanctum Israel, proprie de Judaeis dicitur conclamantibus: Non habemus regem, nisi Caesarem (Joan XIX, 15); et: Nonne hic est fabri filius (Matth. XIII, 55); et, Daemonium habet, et Samaritanus est (Joan. VIII, 48). Quia igitur dereliquerunt Christum, et blasphemaverunt Sanctum Israel; idcirco abalienati sunt retrorsum, ut qui appellabantur pars et filii Dei, postea dicerentur: Filii alieni mentiti sunt mihi (Ps. XVII, 46). Praecepit Salvator, ne apprehenso aratro, respiciamus post tergum (Luc. IX, 62), ne imitemur uxorem Lot. Unde et Apostolus extendens se in priora, posteriorum obliviscitur (Philipp. III, 13). Quod autem dixit juxta LXX, populo pleno peccatis (Zach. V, 7), ostendit nullam speciem peccatorum in Israel populo non fuisse. Sin autem legerimus, ut in Hebraico est, Populo gravi iniquitate, illius testimonii recordemur, quod iniquitas sedeat super talentum plumbi, et ex peccatoris persona dicatur in psalmo tricesimo septimo: Elevatae sunt iniquitates meae super caput meum: Quasi onus grave ingravatae sunt super me (Ps. XXXVII, 5). Manifesta transcurrimus; ut in obscurioribus, et in his quae explanatione indigent, immoremur.

(Vers. 5). In quo percutiam vos ultra addentes praevaricationem? Quo testimonio discimus

idcirco Dominum percutere delinquentes, ut percussos corrigat, et non tam poena sit, quam emendatio. Estque sensus: Non invenio quam plagis vestris possim adhibere medicinam: omnia membra vestra plena sunt vulnerum: nullam partem corporis quae non sit ante percussa, reperio. Vel certe hoc modo: nullas invenio plagas, quibus vestram frangam duritiam. Quanto enim tormenta majora sunt, tanto magis crescit impietas et iniquitas, sive, ut Theodotio transtulit, declinatio, ut recedatis et declinetis a Domino. Quale est illud Jeremiae: Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non recepistis (Jerem. II, 30). Unde iratus loquitur per Osee: Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatae; et super nurus vestras, cum adulteraverint (Ose. IV, 14). Et per Ezechielem: Zelus meus recedet a te: et non irascar tibi amplius (Ezech. XVI, 42). De quibus et 15 in Psalmis legimus: Non est firmamentum in plaga eorum; et in laboribus hominum non sunt, nec cum hominibus flagellabuntur (Psal. LXXII, 4, 5).

Omne caput languidum, et omne cor moerens. Animi laetitia interdum dolorem corporis mitigat: quod si ad aegrotationem corporis accedat aegritudo animi, duplicatur infirmitas. Inter ipsos quoque sensus, et omnia membra corporis, principalem locum obtinet caput, in quo visus et odoratus, auditus et gustus est. Cum igitur caput doluerit, omnia membra debilia sunt. Et per metaphoram docet, quod a principibus usque ad extremam plebem, a doctoribus usque ad im-

peritum vulgus in nullo sit sanitas: sed omnes in impietatem pari ardore consentiant.

A planta pedis usque ad verticem, non est in eo sanitas: vulnus, et livor, et plaga tumens. Servat coeptam translationem: a pedibus usque ad verticem, id est, ab imo usque ad summum, ab extremis usque ad primos, toto confossi sunt corpore. Vulnus, inquit, et livor et plaga tumens: aut enim verberibus livent corpora, aut plagis tument, aut hiant vulneribus. Quaerimus, cui haec tempori coaptanda sint. Post Babylonicam captivitatem sub Zorobabel, et Ezra, ac Neemia Israel reversus est in Judaeam, et antiquum recepit statum. Sub diversis quoque principibus ac regibus templum augustius fabricatum est, in tantum ut etiam externarum gentium, Lacedaemoniorum, et Atheniensium, ac Romanorum mererentur amicitias. Ergo hoc quod dicit: Non est in eo sanitas, ad extremam refert captivitatem: quando post Titum et Vespasianum, et ultimam eversionem Jerusalem, sub Aelio Hadriano usque ad praesens tempus nullum remedium est: impleturque quod scriptum est: Omnes declinaverunt: simul inutiles facti sunt: Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum (Rom. III, 12). Quodque infertur: non est in eo sanitas, vel in populo intellige, vel in corpore, vel in capite.

(Vers. 6). Non est circumligata, nec curata medicamine: neque fota oleo. Pro quo LXX transtulerunt: Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturas. Usque hodie vulnus et livor, et plaga tumens populi Israel non est circumligata fasciolis, nec curata medicamine.

Quod Aquila interpretatus est μότωσιν, linteola videlicet, quae ad exsiccandam saniem, et purulentias extrahendas injiciuntur vulneribus. Neque fota oleo: ut eorum duritia lacrymis poenitentiae molliretur. Pro fasciolis, quibus Israelis nequaquam circumligata sunt vulnera, LXX malagma transtulerunt. Jacet ergo confossus et contrucidatus Israel, quia interfecit medicum, qui ad curandam venerat domum Israel. Unde et in Jeremia τροπικῶς sub persona Babylonis loquuntur Angeli: Curavimus Babylonem, et non est sanata (Jerem. LI, 9), urbem videlicet confusionis atque vitiorum. Et in Evangelio (Luc. X) legimus, descendentem de Jerusalem in Jericho a latronibus vulneratum, curatumque a Samaritano: et post austeritatem vini, infusam vulneribus ejus olei mollitudinem. Ab eo ergo loco, ubi supra dixerat: In quo percutiam vos; et: omne caput languidum, usque ad hoc quod infertur: Non est curata medicamine, neque fota oleo, translationis similitudo servatur, et irremediabilium descriptio vulnerum, aeternam captivitatem exprimit Judaeorum.

(Vers. 7). Terra vestra deserta: civitates vestrae igne succensae: regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant, et desolabitur sicut in vastitate hostili. Haec sub Babyloniis ex parte completa sunt, incenso templo, subversa Jerusalem, quando regionem decem tribuum Samaritani possederunt, et in tantam redacta est terra repromissionis solitudinem, ut a leonibus vastaretur. Plenius autem atque perfectius quid futurum sit sub Romana captivitate describitur: quando uni-

versam Judaeam Romanus vastavit exercitus, civitatesque succensae sunt, et regionem eorum in praesentiarum alieni devorant, et usque ad finem mundi perseverabit vastitas Judaeorum. Possumus autem haec tropologice de peccatoribus accipere, qui de sanctitate pristina corruerunt, postquam contrariis fuerint traditi potestatibus: quod omnia eorum bona veniant ad desertum: et prioris justitiae Deus non recordetur: et igne diaboli omnia succendantur; et sint pabulum bestiarum, de quibus et in alio loco scriptum est: Ne tradas bestiis animam confitentem tibi (Psal. LXXIII, 19).

(Vers. 8.) Derelinquetur filia Sion sicut umbraculum in vinea: et sicut tugurium in cucumerario. Quod vinea appellatus sit omnis Israel, idem in consequentibus Propheta testatur, dicens: Vinea enim Domini sabaoth, domus est Israel: et homo Juda, novella plantatio atque dilecta (Infra cap. V, 7): et in Psalmo: Vineam de Aegypto transtulisti: ejecisti gentes et plantasti eam (Psal. LXXIX, 9). Haec vinea quamdiu uberrimos attulit fructus, habuit custodem Deum, de quo scribitur: Non dormitabit, neque dormiet qui custodit Israel (Psal. CXX, 4). Postquam vero vindemiaverunt eam omnes transeuntes viam; et vastavit eam aper de silva: reliquit templum suum Dominus, iratusque consurgens ait: Surgite, abeamus hinc; et: Relinquetur vobis domus vestra deserta (Matth. XXIII, 38). Et per Jeremiam: Reliqui domum meam: dimisi haereditatem meam. Facta est haereditas mea mihi, sicut leo in silva: dedit super me vocem suam, propterea odivi eam (Jerem. XII,

7). Similitudo autem vastationis Templi et Jerusalem sumpta est ab agricolis, qui quamdiu vinea uvarum plena est, ponunt custodes in umbraculis. In Cucumerario quoque, quod LXX pomorum custodiam vocant, parvulae fiunt casulae propter ardorem solis ac radios declinandos: et inde vel homines, vel bestiolas quae insidiari solent natis frugibus, abigunt. Cum autem ablata fuerint istiusmodi genimina, remanent arentia fruticum umbracula, casulaeque, recedente custode, quia non habet ultra quod servet. Ergo et omnipotens Deus dereliquit Templum, et urbem fecit esse desertam: quod non necesse est sermonibus approbare, nobis praesertim, qui videmus desertam Sion, et eversam Jerusalem, Templumque usque ad solum dirutum. Quod autem filiam Sion vocat, clementissimi parentis monstrat affectum. Nec mirum si Sion appelletur filia, cum etiam Babylon saepissime filia nuncupetur. Omnes enim natura filii Dei sumus, sed nostro vitio alieni efficimur. Juxta anagogen, vinea Dei et pomorum paradisus, anima nostra 18 appellari potest: cui si mens, id est, νοῦς, praefuerit, habet custodem mentis Deum: sin autem vitia nos quasi quaedam bestiae fuerint depraedata, relinquimur a custode Deo, et omnia nostra redigentur ad solitudinem.

Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, et quasi Gomorrha similes essemus. Hunc locum Paulus apostolus ad Romanos plenius disserit, scribens: Dico ergo, numquid repulit Deus populum suum? Absit: nam et ego Israelita sum, ex semine Abraham, de tribu Benjamin. Non repulit Deus

plebem suam quam praescivit (Rom. XI, 1, 2). Et post paululum: Sic ergo et in isto tempore reliquiae secundum electionem gratiae salvae factae sunt (Ibid., V). Ex quo ostenditur, superiora quae contra Jerusalem et Judam sermo propheticus comminatus est, non ad Babylonicae captivitatis referenda tempus, sed ad ultimam Romanorum, quando in Apostolis salvae factae sunt reliquiae populi Judaeorum; et una die crediderunt tria millia, et altera quinque millia, et in toto orbe Evangelium seminatum est. Pro Domino exercituum, quod nos, secuti Aquilam, in Latinum vertimus, in Hebraeo legitur, Dominus sabaoth, quod LXX interpretes pro locorum qualitate dupliciter transferunt, aut Dominum virtutum, aut Dominum omnipotentem. Et quarendum, utrum de Patre dicatur, an de Filio. Nec dubium quin illud quod in vicesimo tertio [Al. quarto] psalmo legitur: Attollite portas, principes, vestras, et elevamini portae aeternales, et introibit rex gloriae. Quis est iste rex gloriae? Dominus sabaoth (Psal. XXIII, 7, 8), id est, Dominus virtutum, ipse est rex gloriae, ad Christum referatur. qui post passionis triumphum ad coelos victor ascendit. Et in alio loco de Domino dicitur, quod rex gloriae sit: Si enim cognovissent, numquam Dominum gloriae crucifixissent (I Cor. II, 8). Ergo non solum juxta Apocalypsim Joannis, et apostolum Paulum; sed in veteri quoque Testamento, Dominus sabaoth, hoc est, Omnipotens, Christus appellatur. Si enim omnia Patris Filii sunt; et ut ipse loquitur in Evangelio: Data est mihi omnis potestas 19 in coelo et in terra (Matth. XXVIII, 18); et: Omnia

mea tua sunt, et glorificor in eis; cur non etiam Omnipotentis nomen referatur ad Christum: ut sicut Deus Dei, et Dominus Domini, sic Omnipotens Omnipotentis Filius sit?

(Vers. 10.) Audite verbum Domini, principes Sodomorum: percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhae. Salvis factis reliquiis per Apostolos populi Israel, Scribas et Pharisaeos, et populum succlamantem: Crucifige, crucifige talem (Joan. XIX, 6), propheticus sermo convertitur; et vocat eos principes Sodomorum, et populum Gomorrhae, juxta illud quod in consequentibus legimus: Iniquitatem suam sicut Sodoma annuntiaverunt et ostenderunt. Vae animae eorum: quia cogitaverunt consilium pessimum contra semetipsos, dicentes: Alligemus justum, quoniam inutilis est nobis (Infra III). Ergo propterea principes vocantur Sodomorum, et populus Gomorrhae, quia cogitaverunt consilium pessimum, et alligaverunt justum, atque dixerunt, Non habemus regem nisi Caesarem (Joan. XIX, 15). Et rursum: Nos scimus quia Moysi locutus est Deus; istum autem quis sit, nescimus (Joan. IX, 29). Simulque gloriantes in Evangelio: Semen Abrahae sumus: et nemini unquam servivimus (Joan. VIII, 53): audiunt a Domino Salvatore: Si essetis filii Abraham, utique opera Abraham faceretis; et rursum: Vos ex diabolo patre nati estis: et opera patris vestri vultis facere (Ibid., XXXIX, 44). Tale quid et Ezechiel ad Jerusalem loquitur: Pater tuus Amorrhaeus, et mater tua Gethaea (Ezech. XVI, 45). Aiunt Hebraei ob duas causas interfectum Isaiam, quod principes Sodomorum

et populum Gomorrhae eos appellaverit, et quod Domino dicente ad Moysen: Non poteris videre faciem meam (Exod. XXXIII, 20), iste ausus sit dicere: Vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum (Infra VI, 1); non considerantes quod faciem et pedes Dei, sive suos, quia in Hebraeo ambigue legitur, Seraphim texerint: et media tantum ejus Isaias 20 vidisse se scribat. Homo igitur Dei faciem videre non potest. Angeli autem etiam minimorum in Ecclesia, semper vident faciem Dei (Matth. XVIII, 10). Et, Nunc in speculo videmus et in aenigmate, tunc autem facie ad faciem (I Cor. XIII, 12): quando de hominibus in Angelos profecerimus, et potuerimus cum Apostolo dicere: Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur a gloria in gloriam, quasi [Al. tamquam] a Domini spiritu (II Cor. III, 18). Licet faciem Dei juxta naturae suae proprietatem nulla videat creatura: et tunc mente cernatur quando invisibilis creditur.

(Vers. 11.) Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? plenus sum. Holocausta arietum, et adipem pinguium, et sanguinem vitulorum, et agnorum, et hircorum nolui. Pro eo quod est, nolui, LXX transtulerunt nolo, praesens tempus pro praeterito. Porro juxta Hebraicum, numquam se Deus hostias Judaeorum voluisse demonstrat: quod et in quadragesimo nono psalmo legimus: Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos: quoniam meae sunt omnes ferae silvarum: jumenta in montibus et boves. Cognovi omnia volatilia coeli: et pul-

chritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi: meus est enim orbis terrae et plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo (Psal. XLIX, seqq.)? Cumque veteris Legis caeremonias respuisset, transit ad Evangelicam puritatem: et quid pro his cupiat, ostendit: Immola Deo sacrificium laudis, et redde altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis: et ernam te, et honorificabis me. Omnis ergo capituli hujus continentia, usque ad eum locum ubi ait: Judicate pupillo, defendite viduam, et venite, et disputemus: respuit sacrificia victimarum, et Evangelii obedientiam docet esse super sacrificium. Quodque intulit: Plenus sum, hoc sensu est accipiendum, 21 nulla re indigeo: Domini est terra et plenitudo ejus (Psal. XXIII, 1). Unde et nos omnes de plenitudine ejus accepimus. Potest hoc et de his accipi, qui cum Dei praecepta non faciant, donariis atque muneribus Deum redimere posse se credunt: vel qui rapta per rapinam et avaritiam, altari offerunt et pauperibus.

(Vers. 12.) Quis enim quaesivit haec de manibus vestris? Audiant Ebionaei, qui post passionem Christi abolitam Legem putant esse servandam. Audiant Ebionitarum socii, qui Judaeis tantum et de stirpe Israelitici generis haec custodienda decernunt. Hostiae ergo et immolatio victimarum non principaliter a Deo quaesita sunt; sed ne idolis fierent: et ut de carnalibus victimis quasi per typum et imaginem ad spirituales hostias transiremus. Dicendo autem se hostias non quaesisse, ostendit quia Lex spiritualis est: et

omnia quae Judaei carnaliter faciunt, a nobis impleri spiritualiter.

(Vers. 13.) Calcare atrium meum non apponetis. Observa quod post Babyloniam vastitatem, rursum a Zorobabel Templum aedificatum sit: et per multam annorum seriem in Templo sint oblata sacrificia (I Esdras, V). Ergo ultimam sub Vespasiano et Tito destructionem Templi indicat, quae usque ad consummationem mundi perseveratura est.

(Vers. 14.) Neomenias vestras, et sabbata, et festivitates alias non feram: iniqui sunt coetus vestri. Omnis conventus qui non offert hostias spiritales, nec audit illud, quod in quinquagesimo psalmo canitur: Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum Deus non spernit, abominabilis est Deo. Et idcirco jungit et Dicit: Kalendas vestras et solemnitates vestras. Ut non suas appellet festivitates: sed eorum qui male his abutuntur. Quodque LXX interpretati sunt, jejunium et otium: possumus dicere illud jejunium recipi a Deo, quod otium bonorum operum non habet. Odit anima mea. Ἀνθρωποπάθως, non quod animam Deus habeat; sed nostro loquitur affectu.

(Vers. 15.) Facti mihi estis in satietatem: nequaquam dimittam peccata vestra. Pro quo interpretatus est Aquila, laboravi sustinens. Symmachus ἐκοπώθην ἱλασκόμενος, 22 quod est, defeci miserans; ut ostendat se nequaquam ultra misereri: quia aliud sit servos ad se missos occidere; aliud Filium. Hunc sensum et in Osee propheta legimus: Perditio tua, Israel: tantum in me auxi-

lium tuum (Osee, XIII, 9). Quod ita intelligitur: Pereas, Israel, quia non tuo merito, sed meo tantum salvaris auxilio.

Manus vestrae sanguine plenae sunt. Causam manifestat cur Deus avertat ab eis oculos suos, et multiplicatam orationem non exaudiat: quia effuderint sanguinem justi; et pessimi coloni haeredem ad se missum interfecerint. Unde et Salvator ad eos loquitur: Et vos implete mensuram patrum vestrorum (Matth. XXIII, 31). Illi enim interfecerunt missos ad se Prophetas: vos jugulate Patrisfamilias Filium. Utendum hoc testimonio et contra eos, qui cum quotidianis operibus sanguine manus plenas habeant, in oratione dies noctesque conjungunt.

(Vers. 16.) Lavamini, mundi estote. Pro superioribus victimis, et holocaustis, et adipe pinguium, et sanguine taurorum et hircorum: et pro thymiamate et neomeniis, sabbato, die festo atque jejuniis, kalendis et aliis solemnitatibus, Evangelii mihi placet religio: ut baptizemini in sanguine meo per lavacrum regenerationis, quod solum potest peccata dimittere. Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum coelorum (Joan. III, 5). Ipse quoque Dominus ascendens ad Patrem: Euntes, inquit, docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. XXVIII, 19).

Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quod Joannes Baptista dicebat: Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura? Facite ergo fructus dignos poeniten-

tiae (Matth. III, 7; Luc. III, 7): ut qui Christi baptisma consecutus est, auferat malum de corde suo, et quiescat agere perverse, ac postea discat bonum facere, secundum illud quod alibi praecipitur: Declina a malo, et fac bonum (Ps. XXXVI, 27).

Discite benefacere. Virtus ergo discenda est, nec naturae tantum bonum sufficit ad justitiam, nisi quis erudiatur congruis disciplinis (I Pet. II, 11). Jesus quoque filius Sirach tale quid loquitur: Desiderasti sapientiam, serva mandata, et Dominus tribuet tibi eam. Et in sequentibus idem Isaias commemorat: Omnis qui non didicerit justitiam super terram, veritatem non faciet (Cap. XXVI, 10, sec. LXX). Discenda est ergo justitia, et magistrorum sapientiae terenda sunt limina.

(Vers. 18.) Quaerite judicium, subvenite oppresso, judicate pupillo, defendite viduam: et venite, et arguite me, dicit Dominus. Victimis Judaeorum evangelica mandata succedunt, et ideo pupillis ac viduis providetur, ut securi de tutela conjugum ac liberorum suorum, martyres ad bella procedant. Cum autem, inquit, haec feceritis, arguite me, si non reddidero praemia quae pollicitus sum. Quando autem dicit: Quaerite judicium, ostendit non esse omnium recte judicare, sed eorum qui prudentes sunt. Denique et Salomon in visione per somnium, hoc a Domino postulavit, ut accepta sapientia, juste populum judicaret.

Si fuerint peccata vestra ut coccinum: quasi nix dealbabuntur. Et si fuerint rubra, quasi vermiculus: ut lana alba erunt. Ordo praecipuus: non

enim sufficit dixisse, lavamini, nisi jungat, mundi estote: ut post lavacrum aquae cordis habeant puritatem. Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt (Mat. V, 8). Cumque cordis habuerint puritatem, debent auferre malum de mentibus suis, non in conspectu hominum, sed in conspectu Dei, quem celare nihil potest. Quodque jungit: Quiescite agere perverse, illud Evangelicum sonat: Ecce sanus factus es: jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat (Joan. V, 14). Recedens ergo a vitiis, discat bonum, quaeratque judicium, oppresso subveniat, pupillum viduamque sustentet: et si hoc fecerit, tunc peccata, quae prius in modum coccini sanguinea fuerant, dimittentur: et opera cruoris ac sanguinis, veste Domini mutabuntur, quae de agni confecta est vellere, quem sequuntur in Apocalypsi (Cap. V), qui virginitatis candore resplendent.

(Vers. 19, 20.) Si volueritis, et audieritis, bona terrae comedetis: si nolueritis, et non audieritis (sive ut in Hebraeo habet) et me ad iracundiam provocaveritis, gladius devorabit vos. Quia os Domini locutum est. Liberum servat arbitrium, ut in utramque partem non ex praejudicio Dei, sed ex meritis singulorum, vel poena, vel praemium sit. Bona autem terrae illa puto dici, de quibus in psalmo legimus: Credo videre bona Domini in terra viventium (Ps. XXVI, 13); et: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Matth. V, 3). Vel certe quia Judaeis loquebatur, qui necdum poterant capere spiritualia, pollicetur eis bona praesentis saeculi, ut saltem praesentibus invitati faciant quae praecepta sunt. Et quia

noluerunt audire: sed e contrario provocaverunt ad iracundiam Sanctum Israel: propterea eos gladius devoravit, id est, Romanus delevit exercitus. Et haec, inquit, omnia fient: Quia os Domini locutum est. Cujus sententia, permanentibus hominum peccatis, non potest immutari.

(Vers. 21.) Quomodo facta est meretrix civitas fidelis, plena judicii: justitia requievit in ea: nunc autem homicidae. Verbum Hebraicum JALIN (), pro quo LXX transtulerunt, dormivit; et requievit, et requiescet, id est, et praeteritum et futurum tempus significat. Unde et Aquila et Theodotio quasi de futuro dicunt. Miratur autem Prophetico spiritu, quod civitas quae quondam fidelis fuit, vel fidelium receptaculum, subito facta sit meretrix. Quod quidem et in Isaiae temporibus intelligi potest: sed plenius refertur ad passionem Christi, quando omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt (Ps. XIII, 3). Et quamquam in Hebraico non habeatur Sion: tamen LXX, ut sensum manifestiorem facerent, addiderunt. Sion autem mons est, in quo Jerusalem urbs condita est: quae postquam capta est a David, appellata est civitas David. Nec ambigo fuisse in ea sanctos viros, quando tabernaculum Dei habuit, et postea Templum aedificatum est: quando Nathan et Gad prophetaverunt: et super choros (qui in libro Dierum plenius describuntur) Asaph, et Idithun, et Eman, et filii Chore constituti sunt, ut paulatim a sacrificiis victimarum ad laudes Domini transiret religio (I Par. XXV). Civitas ergo fidelium, quae prius fuit plena judicii, et justitia requievit in ea, nunc plena est homicidis: qui interfece-

runt prophetas, et ipsum Dominum Salvatorem. Fornicationem autem Jerusalem, quomodo divaricaverit crura sua omni transeunti, sub nomine Oolibae Ezechiel prosequitur: quae interpretatur, tabernaculum meum in ea: quod nunc aliis verbis dicitur justitia requievit in ea. Pro justitia in Hebraeo scriptum est SEDEC (), quod justum magis sonat quam justitiam: ut intelligamus prius in ea Dominum commoratum, de quo alibi dicitur: Justus autem quid fecit? Dominus in templo sancto suo: Dominus in coelo sedes ejus (Ps. X, 5). Quae omnia possumus secundum Anagogen referre ad animam sancti quondam viri, in qua prius Dei justitia commorata est, si postea peccaverit, et pro hospite Deo, homicidae daemones in eam intraverint.

(Vers. 22.) Argentum tuum versum est in scoriam. Ad civitatem loquitur Sion, in qua prius requievit justitia: quod argentum illius, doctrina videlicet Scripturarum, de qua in Psalmis legimus: Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septuplum (Psal. XI, 7), versum sit in scoriam, quod Hebraice dicitur SIGIM (): rubigo videlicet metallorum, sive purgamenta et sordes, quae igne excoquuntur, ut quia argentum nominaverat, servet metaphoram. Potest autem et hoc dici, quod justi et sancti viri qui prius in urbe versati sunt, postea in sordes versi sint peccatorum.

Caupones tui miscent vinum aqua. Pro quo Symmachus transtulit, Vinum tuum mixtum est aqua. Et est sensus: Lex Dei pura atque sincera, et (ut ita dicam) mera veritate subnixa (Matth. XV),

violata est traditionibus Pharisaeorum: quod Dominus in Evangelio plenius docet, omisisse eos legem Dei, et sequi mandata hominum. Omnisque doctor qui austeritatem Scripturarum per quam potest audientes corripere, vertit ad gratiam: et ita loquitur, ut non corrigat, sed delectet, audientes: vinum sanctarum Scripturarum violat, atque corrumpit sensu suo. Haeretici quoque Evangelicam veritatem corrumpunt prava intelligentia, et sunt caupones pessimi, facientes de vino aquam, cum e contrario Dominus noster aquas in vinum verterit (Joan. II), et tale vinum quod miretur architriclinus: quale et regina Saba in Salomonis est mirata convivio, pincernas ejus et ministros vini, sua voce collaudans (II Paral. IX). Sed et Ecclesiastes ministeria vini, atque convivii sui, mystico sermone describit (Eccles. II). Unde pro vino Aquila, συμπόσιον, id est, convivium interpretatus est quod apud Graecos ἀπὸ τοῦ πότου, apud nos a convictu rectius appellatur.

(Vers. 23.) Principes tui inobedientes, socii furum. Pro inobedientibus, Aquila, recedentes: Symmachus, declinantes, interpretatus est. Principes autem Scribas et Pharisaeos vocat, qui a Domino recedentes, immo veritatis semitam relinquentes, perverso ambulaverunt itinere, et socii fuerunt proditoris furisque Judae. Quod quidem et nos cavere debemus, ne accipientes ab hominibus saeculi munera, qui per rapinas miserorumque lacrymas divitias congregant, non tam ipsi fures, quam socii furum appellemur: dicaturque nobis, Videbas furem, et currebas cum eo,

et cum adulteris portionem tuam ponebas (Ps. XLIX, 18).

Omnes diligunt munera, sequuntur retributiones. In catalogo vitiorum numerantur etiam hi qui diligunt munera. Non dixit, qui accipiunt: hoc enim saepe necessitate fit; sed qui non putant amicos, nisi a quibus dona perceperint: nec os considerant amicorum, sed manus: et eos sanctos judicant, quorum exhauriunt marsupium: de quibus et Ecclesiastes loquitur: Qui diligit pecuniam, non implebitur pecunia (Eccles. V, 9). Istiusmodi sequuntur retributiones, ut laudent eos a quibus aliquid acceperint, vel certe nulli quidpiam tribuant, nisi a quo se recepturos putaverint. Pro retributionibus, Symmachus, vicissitudines, vel ultiones, interpretatus est, ut hi quoque in culpa sint, qui reddunt malum pro malo, et dentem pro dente, oculum pro oculo (Exod. XXI). Et non imitantur illud Davidicum: Si reddidi retribuentibus mihi mala (Psal. VII, 5). Et Jeremiae de justo dicentis: Dabit percutienti se maxillam suam, saturabitur opprobriis (Thren. III, 30). Ut impleat Evangelicum virum, cui dicitur: Qui te percusserit in maxillam, praebe ei et alteram (Matth. V, 39).

(Vers. 24.) Propter hoc ait Dominus exercituum, fortis Israel: Pro fortis Israel, quod omnes similiter transtulerunt, soli LXX, nescio quid volentes posuerunt: Vae fortes Israel; quod nos sic edisserere possumus, ut dicamus, principes quoque corripi, atque robustos, de quibus scriptum est: Potentes potenter tormenta patientur (Sap. VI, 7); et: Cui plus datur, plus exigetur ab eo (Luc.

XII, 48). Abutimurque hoc testimonio, si quando opus fuerit adversum Ecclesiae principes, qui suam destruunt operibus dignitatem.

Heu consolabor super hostibus meis, et vindicabor de inimicis meis. Rursum et in hoc, quod in Hebraico non habetur, ponuntur LXX, Non cessavit enim furor meus contra inimicos meos. Corripit autem Scriba et Pharisaeos, de quibus et in Evangelio loquitur: Vae vobis, Scribae et Pharisaei (Matth. XXIII, 13 seqq). Et in alio loco: Generatio adultera et perversa signum quaerit: et signum non dabitur ei, nisi signum Jonae prophetae (Matth. XII, 39). Plangit autem clementissimus pater principes delinquentes et hostes suos vocat, et inimicos appellat, quod pereant, eo quod nolint agere poenitentiam, quod se venientem non susceperint. Appropinquans enim Jerusalem, flevit, et dixit: Jerusalem, Jerusalem, quae occidis Prophetas, et lapidas eos, qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos suos, et noluisti (Matth. XXIII, 37)! Consolatio ergo Dei super hostibus ejus et inimicis est: ut qui non senserunt beneficia, suppliciis corrigantur.

(Vers. 25.) Et convertam manum meam ad te; et excoquam ad purum scoriam tuam, et auferam omne stannum tuum. Pro scoria, quod interpretatus est Symmachus, Aquila στέμφυλα, id est, vinacia, Theodotio γιγαρτῶδες, id est, acinum uvae interpretatus est: soli LXX, incredulos vel inobedientes, sensum magis quam verba vertentes. Quia enim supra dixerat: Argentum tuum versum est in scoriam, nunc servat meta-

phoram, ut convertat super eam, id est, extendat manum suam ad puniendum, atque purgandum, et excoquat omnes sordes, ac vitia peccatorum: ut separato stanno, purum argentum remaneat, quod absque igne fieri non potest: per quod significat eos passuros esse tormenta. Legimus et in Malachia de Domino: Ipse egredietur quasi ignis conflatorii, et quasi herba fullonum et sedebit conflans, et emundans sicut argentum et aurum: et emundabit filios Levi (Malach. III, 2, 3); ut postquam mundati fuerint, dicatur de eis: Et erunt Domino offerentes victimas in justitia. Ezechiel quoque omnem domum Israel, aere, et ferro, et plumbo, et stanno dicit esse commixtam, et postea purgandam: ut postquam purgata fuerit, cognoscat, quia ipse sit Dominus (Ezech. XXII, 18). Sed et in Evangelio sub alia metaphora idem sensus ostenditur: Cujus ventilabrum in manu ejus, et purgabit aream suam, et mundabit triticum, et congregabit frumentum in horrea: paleas autem comburet igni inexstinguibili (Matth. III, 12).

(Vers. 26.) Et restituam judices tuos, ut fuerunt prius et consiliarios tuos sicut antiquitus. In civitate fideli Sion, quae postea facta est meretrix; et pro justo, sive justitia, habitaverunt in ea homicidae. Ideo Dominus convertit manum suam, ut excoquam eam ad purum et auferat omne stannum ejus, et restituat judices illius, sicut fuerunt a principio, et consiliarios sicut antiquitus. Judices priores fuerunt Moses, et Jesus filius Nave, et caeteri a quibus etiam liber Scripturae sanctae nomen accepit: et postea David

et alii justi reges. Restituet ergo Judicum similitudinem: vel post captivitatem Babylonicam, ut Judaei volunt, Zorobabel, Esdram, et Neemiam et caeteros principes, qui usque ad Hircanum populo praefuerunt, cui Herodes successit in regnum. Vel certe verius et rectius, Apostolos, et qui per Apostolos crediderunt, Ecclesiarumque principes constituti sunt, sicut in principio hujus visionis, quod et comminatio et repromissio pertineat ad tempus Dominicae passionis, et ad fidem, quae post passionem ejus fundavit Ecclesiam.

Post haec vocaberis civitas justi, urbs fidelis. Haec perspicue de Ecclesia, quae in Dominum creditura est tam de Judaeis, quam de gentibus, propheticus sermo complectitur. Urbs autem justi, hoc est, Domini Salvatoris, sive ipsa justa vocabitur, de qua dictum est: Non potest civitas abscondi supra montem posita (Matth. V, 14). Fidelem quoque appellans, vel metropolim juxta LXX ostendit ab his esse appellandam, qui in Domino credituri sunt.

(Vers. 27-29.) Sion in judicio redimetur, et reducent eam in justitiam, et conteret scelestos et peccatores simul; et qui dereliquerunt Dominum, consumentur; confundentur enim ab idolis, quibus sacrificaverunt, et erubescetis super hortis, quos elegeratis. Non omnes redimentur, nec omnes salvi fient, sed reliquiae, de quibus et supra dictum est. Reducentur autem in justitia, cum scelerati et peccatores contriti fuerint, et qui Dominum reliquere, consumpti. Cumque salvati fuerint, confundentur qui idolis prius sacrifica-

verant: et erubescent in hortis, quos elegerant. Significat autem loca luxuriae, lucos et nemora.

(Vers. 30.) Erunt enim quasi terebinthus defluentibus foliis; et velut hortus, sive paradisus, sine aqua. Usque hodie Judaei legentes Scripturas sanctas, terebinthus sunt, sive quercus, ut interpretatus est Symmachus. Et juxta Evangelium (Matth. XXI), ficus quae aruit, in qua cum Dominus poma quaesisset, et non invenisset, aeterna ei ariditate maledixit. Sed et ipsa folia et poma verborum nunc apud eos esse cessarunt: hortus quoque irriguus, id est, scientia Scripturarum, sive paradisus diversarum arborum, qui absque gratia spirituali est, nec olera quidem affert, de quibus Apostolus loquitur: Qui infirmus est, olera manducet (Rom. XIV, 2): et siccatis radicibus, omnis viror in ariditatem versus est, ac squalorem.

(Vers. 31.) Et erit fortitudo vestra ut favilla stupae. Pro favilla, ἀποτίναγμα interpretatus est Symmachus: quando stupa pectitur, et quidquid sordium habet, projicitur. Omnis igitur fortitudo et superbia peccatorum et sceleratorum Israel, qui dereliquerunt Dominum, et idcirco consumpti sunt: et sacrificaverunt idolis, et erubescent in hortis, quos elegerunt; redigentur in purgamenta stupae, quae levi vorantur incendio. Sequitur enim: Et opus ejus, id est, fortitudinis vestrae, sive idololatriae, in qua erraveratis, parvula scintilla consumet.

Et succendetur utrumque simul: et non erit qui exstinguat. Et scientia videlicet Judaeorum, et omnia opera quae faciunt, sive et idolum et

Jerusalem, in qua idolum fuit: et succendente Domino, nullus exstinguere poterit. Quae omnia de contrariis quoque dogmatibus accipere possumus: quod et magistri et discipuli pariter pereant, et omne opus eorum ignis pabulum sit.

(Cap. II.---Vers. 1.) Verbum quod vidit Isaias, filius Amos super Judam et Jerusalem. Et in priori Visione, quam jam exposuimus, ubi LXX interpretati sunt, quam vidit contra Judaeam et contra Jerusalem, in Hebraico scriptum est AL JUDA UJERUSALEM (): et in hac quae secunda est, in Hebraico similiter continetur. Et miror cur LXX Interpretes in illa dixerint, contra Judaeam et Jerusalem, et in hac de Judaea et de Jerusalem; nisi forte quia ibi appellatur gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum, filii iniquitatis, et principes Sodomorum, ac populus Gomorrhae, et civitas meretrix, et caetera istiusmodi, sensum magis quam verbum interpretati sunt. Et hic quia statim prospera promittuntur: Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in summitate montium, non contra Judaeam et Jerusalem, sed de Judaea et Jerusalem prophetiam intellexerunt. Cum et in illa legerimus post comminationem prospera: Restituam judices tuos, ut fuerunt prius, et consiliarios tuos sicut antiquitus: post haec vocaberis civitas justi, urbs fidelis; et in ista, post prospera, truculenta sit comminatio. Ecce dominator Dominus exercituum auferet ab Jerusalem et ab Juda validum et fortem, omne robur panis, et omne robur aquae, et reliqua. Ergo juxta Hebraicum et in illa visione, et in isto sermone, quem vidit Isaias, filius

Amos, de Juda et Jerusalem intelligendum est: non contra Judaeam et Jerusalem: vel pro Juda et Jerusalem, ut Symmachus transtulit: sed absolute, de Juda et Jerusalem, in quo possunt et laeta et tristia contineri. Et hoc considerandum, quia ibi visionem videat; hic Verbum, quod erat in principio apud Deum: et in illa Judaeis comminans ad gentium veniat salutem; in ista a gentium salute incipiens, punito Israel, ex utraque vocatione credentes in Christi Ecclesiam congreget.

(Vers. 2.) Et erit in novissimis diebus praeparatus mons domus Domini in vertice montium. Novissimos dies et in Genesi legimus, quod, vocante Jacob filios suos atque dicente: Venite ut annuntiem vobis quid futurum sit in novissimis diebus (Gen. XLIX, 1): postea ad Judam, de cujus semine ortus est Christus, dixerit: Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est: et ipse erit expectatio gentium. In his novissimis diebus erit hora novissima, de qua Joannes Apostolus loquitur: Filioli mei, novissima hora est (II Joan. I, 18); in qua abscisus lapis de monte sine manibus, crevit in montem magnum, et replevit omnem terram: a quo princeps Tyri in Ezechiele dicitur vulneratus (Ezech. VIII, 16, secundum LXX). Hic mons in domo Domini est, quam Propheta suspirat, dicens: Unum petivi a Domino, hoc requiram: ut inhabitem in domo Domini, omnes dies vitae meae (Ps. XXVI, 4); et de qua Paulus scribit ad Timotheum: Sin autem tardavero, ut scias quomodo te oporteat conversari in domo Dei, quae est Ecclesia Dei viventis, columna et firma-

mentum veritatis (I Tim. III, 15). Haec domus aedificata est super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, qui et ipsi montes sunt, quasi imitatores Christi (Ephes. II). De hac domo Jerusalem Psalmista conclamat dicens: Qui confidunt in Domino sicut mons Sion, non commovebitur in aeternum, qui habitat in Jerusalem. Montes in circuitu ejus: et Dominus in circuitu populi sui (Psal. CXXIV, 1). Unde et super unum montium Christus fundat Ecclesiam, et loquitur ad eum: Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam: et portae inferi non praevalebunt adversus eam (Matth. XVI, 18). Simile quid ad desiderantem animam suam, et impatienter domum Dei videre cupientem, sanctus loquitur: Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me (Psal. XLI, 6)? Et iterum: Haec recordatus sum et effudi in me animam meam: quoniam pertransibo in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei: in voce exultationis.

Et elevabitur super colles. Qui in capitibus montium ostensus est et paratus, iste super colles elevabitur. De quibus montibus et collibus et in Cantico canticorum sponsa loquitur: Vox fratruelis mei: ecce hic venit saliens super montes, transiliens colles: similis est fratruelis meus capreae vel hinnulo cervorum in montibus Bethel (Cant. II, 8, 9).

Et fluent ad eum omnes gentes: et ibunt populi multi. Omnes enim gentes servient ei, cui dictum est: Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae (Psal. II, 8): ut serviant ei juxta Sophoniam sub

jugo uno, de quibus idem propheta testatur: Ex finibus fluviorum Aethiopiae afferent tibi hostias (Soph. III, 10). Et in septuagesimo primo psalmo legimus: In conspectu ejus procident Aethiopes (Psal. LXXI, 9). In nomine enim Jesu omne genu flectetur, coelestium, terrestrium, et infernorum (Philipp. II).

(Vers. 3.) Et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob: et docebit nos vias suas: et ambulabimus in semitis ejus. Gentes et populi nequaquam propria salute contenti, se mutuo hortabuntur, et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Jacob. De quibus supra diximus, qui sit mons Domini praeparatus et quae domus Domini super verticem montium. Domus autem Domini dicitur domus Dei Jacob, ut recipiamus vetus Instrumentum, et non secundum Manichaeum aliam extra domum Dei Jacob quaeramus domum. Cum autem fuerimus in domo Dei Jacob, tunc docebit nos vias suas, per quas gradiamur ad eum, et ambulabimus in semitis ejus, quas tribuerunt et alii. Denique et Jesus ascendens in montem, docebat discipulos suos octo beatitudines, et caetera quae Evangelicus sermo complectitur (Luc. VI). Prius ergo discendae sunt viae Domini; et postea ambulandum in semitis ejus.

Quia de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Omnes gentes et populi multi, idcirco se mutuo hortabuntur et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et caetera quae sequuntur: Quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem: nequaquam de Sinai,

et de solitudine, et de monte Oreb: sed de monte Sion, in quo aedificata est Jerusalem: et de Jerusalem, in qua Templum est et religio Dei. Legimus quod saepe Dominus docuerit in Templo (Matth. 13): et quod non oportuerit mori Prophetam extra Jurusalem: et supra verbum et legem pariter nominata. Verbum principes jubentur audire: legem populus auribus percipere. Qui enim prius legem fecerit, postea venit ad sermonem Dei. Sed et in Jerusalem primum fundata Ecclesia totius orbis Ecclesias seminavit. Et hoc dicendum quod quicumque in specula et in visione pacis fuerit, in hoc et lex et verbum Domini constitutum sit. Et pulchre non dixit: in Sion et in Jerusalem erit, et manebit verbum et lex Domini; sed egredietur, ut de illo fonte omnes nationes doctrina Dei significet irrigandas.

Et judicabit gentes, et arguet populos multos. Ergo et inter gentes judicandum est: nec omnes increduli pari sententia condemnandi, sed pro diversitate meritorum diversa passuri sunt. Postquam autem judicaverit gentes, tunc arguet populos multos, sive ut LXX transtulerunt, populum multum. Et nota ordinem: gentes judicabuntur, quia crediturae sunt: Qui enim non credit, jam judicatus est (Joan. III, 18). Populus autem multus, qui intelligitur Israel, nequaquam judicabitur, sed arguetur, quia ad se missum Filium Dei non receperit.

(Vers. 4.) Et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces. Omne bellandi studium vertetur ad pacem, et pro discordia erit in toto orbe concordia. Gladii mutabuntur in vome-

res, et lanceae in falces, ut omisso furore bellandi, agriculturae serviant, et uberrimas falcibus messes secent. Quod quidem et spiritualiter intelligi potest, quando omnis duritia cordis nostri Christi vomere frangitur, et eradicantur spinae vitiorum, ut sementis sermonis Dei crescat in fruges: et postea labores manuum nostrarum manducemus, quando venientes venient in exultatione, portantes manipulos suos (Psal. CXXV, 6).

Non levabit gens contra gentem gladium, neque exercebuntur ultra ad praelium. Veteres revolvamus historias, et inveniemus usque ad vicesimum octavum annum Caesaris Augusti (cujus quadragesimo primo anno Christus natus est in Judaea) in toto orbe terrarum fuisse discordiam, et singulas nationes contra vicinas gentes arsisse studio praeliandi, ita ut caederent et caederentur. Orto autem Domino Salvatore, quando sub Praeside Syriae Cyrino prima est in orbe terrarum facta descriptio, et Evangelicae doctrinae pax Romani imperii praeparata; tunc omnia bella cessaverunt, et nequaquam per oppida et vicos exercebantur ad praelia; sed ad agrorum cultum, militibus tantum legionibusque Romanis contra barbaras nationes bellandi studio delegato. Quando impletus est Angelorum ille concentus: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis (Luc. II, 14); et in diebus ejus orta est justitia et multitudo pacis.

(Vers. 5, 6.) Domus Jacob venite, et ambulemus in lumine Domini: projecisti enim populum tuum domum Jacob. Post vocationem gentium, et ostensionem montis Domini super verticem

montium, ad populum suum, id est, populum Judaeorum, qui appellatur domus Jacob, Propheta convertitur, et hortatur eos, ut qui in tenebris versantur erroris, lumen suscipiant veritatis, et ambulent in lumine Domini. Et quodammodo illud Davidicum canit: Accedite ad eum, et illuminamini: et facies vestrae non confundentur (Ps. XXXIII, 6). Omnis enim qui operatur malum, odit lumen, et non venit ad lucem, ne opera ejus arguantur. Vos autem domus Jacob, domus populi mei, venite mecum, et pariter ambulemus in lumine Domini: recipiamus Evangelium Christi, illuminemur ab eo qui dicit: Ego sum lux mundi (Joan. VIII, 12). Cumque hoc locutus fuisset ad populum Judaeorum, cernens impoenitens cor eorum, et animam incredulitate durissimam, facit apostropham ad Dominum, et dicit: Ideo eos hortor, ut ad te veniant, et mecum tuo lumine perfruantur, quia pro merito peccatorum suorum reliquisti populum tuum, domum quondam Jacob.

(Vers. 7.) Quia repleti sunt olim, et augures habuerunt, ut Philisthiim. Pro Philisthiim semper LXX alienigenas interpretati sunt, nomen commune pro proprio, quae est hodie gens Palaestinorum, quasi Philisthinorum, quia P litteram sermo Hebraicus non habet; sed pro ea PHI Graeco utitur. Unde illud quod in Psalmis dicitur, cum enumeratione gentium caeterarum: Mihi alienigenae subditi sunt (Psal. LIX, 10), non omnes exteras nationes, sed proprie Palaestinos significat. Redditque causas quare projecerit Deus populum suum domum Jacob: quia repleti sunt,

inquit, ut fuerunt in principio, auguribus, et ominibus, cunctisque sordibus idololatriae. Non attendenda omina nec auguria, Mose scribente, cognoscimus, quae habuerunt gentes, quas ejecit Dominus a facie Israel, Chananaeorum, Amorrhaeorum, et Chethaeorum. Hunc locum Ecclesiae tractatores aliter, atque aliter edisserunt. Quidam enim volunt hoc significari, quod projecto populo Judaeorum, ingressus sit terram quondam repromissionis Romanus exercitus; et ejectis Judaeis, habitaverint in Judaea alienigenae, qui de toto orbe diversarum gentium accolae sunt, adducti a Tito, et Vespasiano, et Hadriano, caeterisque principibus. Alii autem putant hoc non pertinere ad Romana tempora, sed ad superiora, priusquam a Babyloniis vastarentur, quod sub impiis regibus fuisse narrantur, et a Domino derelicti sunt.

Et pueris alienis adhaeserunt. Pro quo LXX transtulerunt: Et filii multi alienigenae nati sunt eis. Symmachus: Et cum filiis alienis applauserunt. Pro quo scriptum est in Hebraico JESPHICU (), quod Hebraei interpretantur, ἐσφηνώθησαν, et nos vertimus, adhaeserunt, ut vitiorum in gente Judaea turpitudo monstretur. Intantum autem Graeci, et Romani hoc quondam vitio laboraverunt, ut et clarissimi philosophorum Graeciae haberent publice concubinos: et Adrianus philosophiae artibus eruditus, Antinoum consecrarit in Deum, templumque ei ac victimas, et sacerdotes instituerit, et ex eo Aegypti civitas ac regio nomen acceperit. Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterint publicae libidini expo-

siti: donec sub Constantino imperatore, Christi Evangelio coruscante, et infidelitas universarum gentium, et turpitudo deleta est. Porro LXX conjuges eorum violatas esse significant, dum filios alienos Judaeis generant. Symmachus quodam circuitu, et honesto sermone plaudentium, eamdem cum pueris turpitudinem demonstravit.

(Vers. 8.) Et repleta est terra argento et auro, et non est finis thesaurorum ejus. Inter caetera vitia terrae domus Jacob, etiam auri et argenti multitudo numeratur. Inter omina et augures, equos et quadrigas, quas Deus multiplicari prohibuit regibus Israel: inter idola, quae sunt opera manuum hominum, avaritia condemnatur. Unde Dominus praecepit in Evangelio, ne thesaurizemus nobis thesauros in terra, et ne faciamus thesauros, de quibus fur possit eripere, ad extremum inferens: Non potestis Deo servire et mammonae (Matth. VI, 24). Pulchre autem illud comma versiculi: Semper avarus eget, aliis verbis Propheta significavit dicens: Et non est finis thesaurorum ejus. Non quod thesauri finem non habeant, sed quod possidentium animus non impleatur. Utraque autem gens et Judaeorum et Romanorum per haec verba avaritiae sugillatur. Quod historiae quoque tam Graecae narrant quam Latinae, nihil Judaeorum et Romanorum gente esse avarius. Unde et repetundarum lex constituta est, et quotidie videmus illud Apostolicum compleri: Qui praecipis non furandum, furaris (Rom. II, 21). Furem judicem audit atque condemnat judex furacior, in alio de se promens sententiam.

Et repleta est terra ejus equis et innumerabiles quadrigae ejus. Non enim dignum est numero quod contra Dei imperium possidetur. Unde et in Psalmis dicitur: Fallax equus in salutem (Psal. XXXII, 17). Et in Exodo: Equum et ascensorem dejecit in mare (Exod. XV, 1). Et in alio psalmo: Hi in curribus, et hi in equis: nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus (Psal. XIX, 8). Potest autem utrumque intelligi, quod et populus Judaeorum contra praeceptum Dei sibi equos, et quadrigas multiplicaverit, et terra Judaeae victorum equis et curribus sit repleta.

(Vers. 9.) Et repleta est terra ejus idolis: opus manuum suarum adoraverunt, quod fecerunt digiti eorum, et incurvavit se homo, et humiliatus est vir. Ubi quondam erat Templum et religio Dei, ibi Adriani statua, et Jovis idolum collocatum est. Quod multi super illo testimonio interpretantur, quod in Evangelio legimus: Cum autem videritis abominationem desolationis stantem in sancto loco (Marc. XIII, 14). Et operi manuum suarum inclinati sunt: et homo, rationale animal, aes adoravit, et lapidem. Sunt autem qui haec de Judaeis interpretentur, quod antequam caperentur a Babyloniis universa haec fecerint, et ideo dimissi sunt a Deo. Unde et in fine capituli ponitur: Ne ergo dimittas eis. Possumus secundum anagogen et hoc dicere, quod omne dogma contrarium veritati adoret opera manuum suarum, et constituat idola in terra sua, et incurvetur homo, et humilietur vir, et se erigere non possit: quia sit a diabolo colligatus, nisi illum erexerit Dominus, exemplo illius mulieris, quam Satanas vinxerat

annis decem et octo, ut nequaquam coelum, sed terram semper aspiceret (Luc. XIII).

Ne ergo dimittas eis. Pro quo LXX interpretati sunt: Et non dimittam eis. Si Deus loquitur, ita intelligendum est: Quia tanta fecerunt, non parcam eis, nec tam innumerabilia peccata dimittam. Si Propheta, sic sentiendum: ne ergo dimittas eis, qui tanta scelera perpetrarunt. Quod si de Romanis intelligimus, verior interpretatio est: qui subvertentes templum Dei, non eum adoraverunt, qui victoriam praebuit, sed idola manuum suarum. Sin autem de Judaeis, Prophetae truculenta sententia est, ut contra populum suum orare videatur, cui supra dixerat: Domus Jacob, venite, et ambulemus in lumine Domini.

(Vers. 10.) Ingredere in petram: abscondere in fossa humo a facie timoris Domini, et a gloria majestatis ejus. Ego quidem populum cohortatus sum, dicens. Domus Jacob, venite, et ambulemus in lumine Domini. Sed quia projecit Dominus populum Jacob: projecit autem, quia aut fecit, aut passus est, quae supra exposuimus; ideo praenuntio vobis quae ventura sint mala, et hortor ut ingrediamini petras, et abscondamini in speluncis a facie Babylonii vel Romani exercitus, quando omnia vastabuntur, juxta illud quod in Evangelio legimus: Tunc dicent montibus, cadite super nos; et petris, abscondite nos (Luc. XXIII, 30). Juxta anagogen vero a facie Dominicae majestatis praecipitur nobis, ut assumamus petrae fortitudinem, de qua dictum est: Petra refugium leporibus (Ps. CIII, 18). Et, In petra exaltasti me (Ps. XXVI, 6). Moses quoque in foramine petrae

ponitur, ut videat posteriora Dei (Exod. XXXIII). Et, Bibebat populus de spiritali sequenti eos petra (I Cor. X, 4). Absconditurque in petra qui ingreditur cubiculum suum, et clauso ostio adorat Patrem, ut in terreno corpore constitutus, transeuntem mundi non sentiat tempestatem.

(Vers. 11.) Oculi sublimes hominis humiliati sunt, et incurvabitur altitudo virorum: exaltabitur autem Dominus solus in die illa. Cum hostes venerint, et omnem provinciam Babylonius aut Romanus mucro vastaverit, et circumsederint agmina bellatorum Jerusalem: tunc nec divitiae, nec nobilitas generis, nec potentia dignitatum aliquem defendere poterunt; sed omnium erit una captivitas, et Deus solus exaltabitur, cujus iram nullus poterit declinare. Multi haec de die judicii intelligunt, quod omnis creatura comparatione divinae gloriae humilietur, et incurvetur, et nihil esse se sentiat.

(Vers. 12.) Dies enim Domini exercituum super omnem superbum et excelsum, et super omnem arrogantem. Et haec prioribus conjunguntur. In die, inquit, illa in qua exaltabitur Dominus solus, hoc est, in die ultionis Dominicae, excelsi quique et arrogantes atque sublimes captivitati et gladio subjacebunt. Μεταφορικῶς autem sermo de magnis est atque principibus: quod quanto magis superbierint, tanto amplius deprimantur. Dominus enim superbis resistit, et humilibus dat gratiam (I Pet. V). Qui de die judicii intelligunt, superbum et excelsum, et sublimem, et arrogantem, diabolum dici putant. Qui superbiens loquitur: Super stellas coeli ponam sedem meam:

sedebo in monte excelso, super omnes montes excelsos ad Aquilonem: ascendam super nubes, ero similis Altissimo (Isai. XIV, 13, 14): quando ex ore infantium et lactentium perficietur laus, ut destruatur inimicus et ultor (Psal. VIII, 3).

(Vers. 13.) Et super omnes cedros Libani sublimes et erectas, et super omnes quercus Basan. Et in vicesimo octavo psalmo canitur: Vox Domini conterentis cedros: conteret Dominus cedros Libani, et comminuet eas quasi vitulum Libani (Psal. XXVIII, 3-5). Et in tricesimo sexto psalmo: Vidi impium exaltatum et elevatum quasi cedros Libani, et transivi, et non erat, et quaesivi eum, et non est inventus locus ejus (Psal. XXXVI, 35-36). Quercus quoque Basan, quas Aquila δρύας, Symmachus, et Theodotio βαλάνους interpretati sunt, glandiferas novimus, quae etsi fecerint fructus, porcorum sunt alimenta, non hominum. Basan regio est Arabiae, cui imperavit Og, qui appellatus est rex Basan, et interpretatur αἰσχύνη, id est, ignominia, quam si confusionem transferre voluerimus, magis σύγχυσιν, id est, Babylonem significat quam Basan. Super omnes ergo qui eriguntur in superbiam, et faciunt opera ignominiae, atque in coeno libidinum volutantur, Domini vindicta consurget. Quod si prudens lector quaesierit, cur in templo Domini cedrina ligna sint posita, et in centesimo tertio psalmo legamus juxta Hebraicam veritatem, Saturabuntur ligna Domini, et cedri Libani, quas tu plantasti: ibi passeres nidificabunt (Psal. CIII, 16-17); et inter caetera ligna etiam cedri ad laudes Domini provocentur: et in adventu Salvatoris, quando

omnes arbores, et ligna campi applaudent ramis suis, scriptum sit: Ponam in terra inaquosa cedrum et buxum, et cypressum et pinum (Isa. XLI, 19, sec. LXX): et nunc diem Domini super cedros Libani sermo propheticus comminetur? hoc dicendum est, quod ex eodem genere hominum, alii sublimentur ad regnum, alii detrahantur ad poenam, et cedri Libani, quae propter superbiam conterentur, eligantur, cum boni odoris fuerint, et cum Apostolo dixerint: Christi bonus odor sumus (I Cor. II, 15).

(Vers. 14.) Et super omnes montes excelsos, et super omnes colles elevatos. Sicut in bonam partem pro varietate virtutum, montes appellantur et colles: sic inter impios pro diversitate vitiorum, et maxime superbiae, alii montes sunt, alii colles, super quos erit dies Domini, de quibus in Ezechiele scriptum est: Haec dicit Adonai Dominus montibus et collibus: ecce ego inducam super vos gladium, et dissipabuntur excelsa vestra, et conterentur arae vestrae, et reliqua (Ezech. VI, 3).

(Vers. 15.) Et super omnem turrim excelsam, et super omnem murum munitum. Qui ad Vespasiani Adrianique haec referunt tempora, corporaliter dicunt impleta quae scripta sunt, quod non turris excelsa, non firmissimus murus, non ulla navium multitudo, et negotiationis industria, adversum vim Romani exercitus potuerit praevalere; sed in tantam habitatores Judaeae venisse formidinem, ut et ipsi cum conjugibus et liberis, auro et argento quae sibi auxilio fore aestimabant, in foveas terrae demersi sint, et profundissima antra sectati. Si enim voracium et

luxuriosorum venter est Deus, quare non avari aurum et argentum appelletur Deus? Alii haec ad Babylonia referunt tempora. Ergo juxta leges tropologiae singula quaeque percurram. Turris vel ob munitionem urbis aedificatur, vel ob speculam, ut longe veniens cernatur hostis. Unusquisque ergo nostrum debet aedificare turrim, prius sumptibus supputatis, ne juxta Evangelicam parabolam (Luc. XIV), cum explere opus nequiverit, rideatur. Haec turris bene constructa persistit. Sin autem erecta in superbiam, firma non habuerit fundamenta, cadet super eum, a quo aedificata est: sicut illa in Siloa, quae decem, et octo homines interfecit. Unde et Dominus loquitur ad audientes: Et vos si non egeritis poenitentiam, similiter peribitis (Luc. XIII, 3). In consequentibus quoque lecturi sumus, quod Dominus in vinea sua aedificaverit turrim, et fecerit torcular, et maceriam circumdederit, sed haec omnia destructa sint atque vastata, quia vano superbiae supercilio intumuerint (Isa. V). Muri quoque exstruuntur excelsi, ne cito civitas destruatur, ne hostibus pateat, quia circumdantur Ecclesiae sapientissimis viris, et omni ratione firmantur, ne quod dogma perversum praevaleat veritati. De istiusmodi muris Deus loquitur ad Jerusalem: Ecce super manus meas depinxi muros tuos, et in conspectu meo sunt semper (Infra XLV, 16, sec. LXX). Sin autem hi qui prius impugnaverant Ecclesiam, cognita veritate, transierint ad fidem, et pugnaverint pro ea, quam ante impugnaverant, tunc illud implebitur: Cito aedificaberis ab his, a quibus destructa eras (Ibid., 17). In Levitico quoque legimus, do-

mum, quae in urbibus muratis sit, si intra annum redempta non fuerit, emptori aeterna possessione firmari, quod si in villis et in viculis sit, quae muros non habeant, semper posse redimi, et emptoris pretium fluctuare (Levit. XXV).

(Vers. 16.) Et super omnes naves Tharsis, et super omne, quod visu pulchrum est. Pro Tharsis, quod omnes similiter transtulerunt, soli LXX mare interpretati sunt. Hebraei putant, lingua proprie sua mare THARSIS () appellari, quando autem dicitur IAM (), non Hebraico sermone appellari, sed Syriaco. Habuit et Josaphat naves, quas mittebat in Tharsis (III Reg. XXII, 49), sed contritae sunt in Asiongaber. Habuit et Salomon quae ibant in Tharsis (III Reg. X, 22), et post tres annos revertebantur, afferebantque regi argentum et aurum, ebur et simias. Sed quia rex uterque peccaverat, alius deditus voluptati, et externarum gentium amans feminas: alius se cum rege Samariae copulans: quod utrumque ad ethnicos refertur, et haereticos, in quibus nihil est aliud nisi fulgor eloquentiae, et sensus diabolica arte constructus, et sermo mortuus, quod interpretatur in dentibus, et similitudo rationis humanae, quod sentitur in simiis; idirco in Psalmis legimus, In spiritu violento confringes naves Tharsis (Psalm. XLVII, 8). Et de his navibus idem Isaias loquitur; Vae alis navium, quae sunt trans Aethiopiam (Infra, cap. XVIII, 1, sec. LXX). Sunt autem econtrario et bonae naves, de quibus in eisdem psalmis dicitur: Qui descendunt mare in navibus, et faciunt opus in aquis multis. Ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo

(Ps. CVI, 23). Qui enim in saeculi hujus fluctibus non sunt otiosi, sed operantur, et merces portant dominicas, et ad portum quietis venire festinant, ipsi vident opera Domini, et mirabilia ejus in profundo, quando ad profundam scientiam pervenerint, et universa scrutantes, hoc est, etiam profunda Dei et mirabilia ejus aspexerint. Josephus Tharsis urbem Ciliciae Tarsum arbitratur: alii regionem putant Indiae, et hoc nomine etiam de duodecim gemmis lapidem appellari, qui apud nos vocatur Chrysolithus, ob marini coloris similitudinem. Melius autem est, Tharsis vel mare, vel pelagus, absolute accipere. Neque enim Jonas de Joppe navigans, ad Indiam poterat pervenire, ad quam illo mari non potest navigari; sed simpliciter ire in pelagus, et ad quascumque insulas pergere. Quodque sequitur: Et super omne, quod visu pulchrum est: sive ut LXX transtulerunt, Et super omnem aspectum pulchritudinis navium, eodem sensu accipiendum, quod destruatur a die Domini quidquid pulchrum videtur in verbis, et humana ratione constructum, si se erigat contra scientiam Dei.

(Vers. 18). Et incurvabitur sublimitas hominum, et humiliabitur altitudo virorum, et elevabitur Dominus solus in die illa, et idola penitus conterentur. Tamdiu videtur humanus sermo habere rationem, quamdiu divinae scientiae non fuerit comparatus. Cum autem mendacium veritati, quasi stipula igni, appropinquaverit, cito voratur et deperit, et omnia dogmata falsitatis, quae nunc idola nominantur, ab eo quod simulata sint atque conficta, penitus conterentur.

(Vers. 19). In die illa projiciet homo idola argenti sui, et simulacra auri sui, quae fecerat sibi, ut adoraret talpas et vespertiliones, et ingredietur in fissuras petrarum, et cavernas saxorum a facie formidinis Domini, et a gloria majestatis ejus: cum surrexerit percutere terram. Saepe diximus argentum et aurum pro sermone, et sensu accipi, quae cum a Deo hominibus data sint, ut vel loquantur, vel sentiant Deum, et laudent creatorem suum, illi abutuntur hoc munere in idolorum simulationem; juxta illud quod scriptum est: Dedi eis argentum et aurum; ipsi vero de argento et auro meo operati sunt Baal (Ose. II, 8). Cum ergo quis Domini pavore perterritus primum in spelunca pectoris sui idola condiderit; et in voraginibus terrae absconderit, non audens proferre quod male finxerat: secundum profectus est, ut prius caelata projiciat, et in se esse non patiatur. Pro talpis, quas nos interpretati sumus, LXX vana, Aquila ὀρυκτὰ, Symmachus infructuosa, Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit PHARPHAROTH (). Est autem animal absque oculis, quod semper terram fodit, et humum egerit, et radices subter comedens, frugibus noxium est: quod Graeci ἀσπάλακα vocant. Vespertilio autem nocturna avis, quae congruum ab eis nomen accepit νυκτερὶς, eo quod in nocte volitet, parvum animal est, et murium simile, non tam voce et cantu resonans, quam stridore: quod cum videatur volitare, lucifugum est, et solem videre non patitur. Istiusmodi animantibus idola comparata sunt, quae caeca et tenebrosa coluntur a caecis: et omnia dogmata contraria veritati. Quae

cum in die Domini fuerint derelicta, ingredientur hi qui projecerint ea in fissuras petrarum, cavernasque saxorum, ut non in terrae pulvere et vili luto, sed in firma ratione versentur, et inveniant sibi diversa virtutum foramina, per quae ad veritatem valeant pervenire. Haec juxta anagogen, ut potui, brevi sermone perstrinxi, quae Hebraei ad Babylonia referunt tempora et subversionem Jerusalem, quando surrexit Dominus terram percutere Judaeorum.

(Vers. 20.) Quiescite ergo ab homine, cujus spiritus in naribus ejus: quia excelsus reputatus est ipse. Hoc praetermisere LXX, et in Graecis exemplaribus ab Origene sub asteriscis de editione Aquilae additum est, quod in Hebraeo ita legitur: HEDALU LACHEM MEN AADAM ASER NASAMA BAAPHPHO CHI BAMA NESAB HU. Ubi nos diximus, excelsus reputatus est ipse: Aquila interpretatus est, in quo reputatus est iste. Verbum Hebraicum BAMA (), vel á½•Ï^Ï‰Î¼Î± dicitur, id est, excelsum, quod et in Regnorum libris, et in Ezechiele legimus: vel certe in quo, et eisdem litteris scribitur BETH, MEM, HE: ac pro locorum qualitate, si voluerimus legere, in quo, dicimus BAMMA; sin autem, excelsum vel excelsus, legimus BAMA. Intelligentes ergo Judaei prophetiam esse de Christo, verbum ambiguum in deteriorem partem interpretati sunt, ut viderentur non laudare Christum, sed nihili pendere. Quae est enim verborum consequentia, et qui ordo rationis ac sensus, ut dicamus: Cum haec ita se habeant, et dies ventura sit Domini, in qua universus Judaeae status subvertendus est, et omnia conte-

renda: moneo vos atque praecipio, ut quiescatis ab homine, qui ita spirat ac vivit, ut nos homines, quia in nihili computandus est? Quisquam ne hominum ita quempiam laudet, ut dicat: Cavete ne offendatis eum, qui omnino nihili est? Ergo econtrario sic intelligendum: Cum haec universa ventura sint vobis, et prophetali spiritu praedicantur, moneo atque praecipio, ut quiescatis ab eo qui secundum carnem quidem homo est, et habet animam, et ita spirat, et naribus halitum trahit, ut nos homines spiramus, et vivimus: sed secundum divinam majestatem excelsus et est, et reputatur, et creditur. Tacita mecum mente pertractans, non possum invenire rationem, quare LXX tam perspicuam de Christo prophetiam in Graecum noluerint vertere. Caeteri enim, qui verterunt quidem, sed sermonem ambiguum ad impietatis traxere sensum, non mirum cur male interpretati sint, nec voluerint de Christo gloriosum quid dicere, in quem non credebant: videlicet Judaei aut Semijudaei, id est, Ebionitae. Quod autem Christus excelsus sit vel altissimus, qui alio sermone apud Hebraeos appellatur, ELION (), in octogesimo sexto psalmo legimus: Numquid Sion dicet homo, et homo natus est in ea; et ipse fundavit eam Altissimus (Psal. LXXXVI, 5)? Et in Evangelio: Et tu puer Propheta Altissimi vocaberis (Luc. I, 76). Ac ne longum funem traham (in expositione enim sanctarum Scripturarum veritatem debemus sequi, non contentionem) in isto loco BAMA apud Hebraeos non excelsus dicitur, sed excelsum, id est, ipsa altitudo atque sublimitas: quasi si de aliquo dicamus, non est

divinus, sed divinatio: non est rivus, sed fons: non est homo, sed ipsa humanitas. Origenes hunc locum ita interpretatus est: Quia singulariter de uno homine dicitur, referri potest et ad Dominum Salvatorem: jubente Propheta, ut quiescant ab eo qui in magno aliquo reputatus est; licet impraesentiarum videatur ut homo, et spiramen habere in naribus, sicut et caeteri spirant homines.

LIBER SECUNDUS.

Finito in Isaiam primo volumine, quod ut potui, non ut volui, celeri sermone dictavi: sensum potius Scripturarum, quam compositae orationis verba perquirens: nunc transcendam ad secundum; et quidquid in me virium est, pronaeque in Dominum voluntatis, offeram ei qui per Prophetam locutus est: Ego visiones multiplicavi: et in manibus Prophetarum assimilatus sum (Ose. XII, 10). Unde obsecro te, virgo Christi Eustochium, ut nobis in Scripturarum explanatione certantibus, tu cum Mose ad Dominum eleves manus: ut qui exeuntes de Aegypto, mare transivimus Rubrum, vincamus Amalec, qui interpretatur devorans et elingens; et possimus tecum dicere: Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad praelium, et digitos meos ad bellum (Ps. CXLIII, 1).

(Cap. III.---Vers. 1.) Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet ab Jerusalem, et ab Juda validum, et fortem: omne robur panis, et omne robur aquae. Hucusque de judicio dici putant. Quod sequitur, de captivitate ventura; quam alii ad Babylonios, alii referunt ad Romanos. Sed melius est, ut supra diximus, cuncta referri ad Dominicam passionem. Post interfectionem quippe illius, omnes gratiae et donationes sublatae sunt a Judaeis: secundum quod in Evangelio scriptum

est: Lex et Prophetae usque ad Joannem Baptistam (Matth. XI, 13). Et est ordo: Quoniam noluistis cessare ab homine, cujus spiritus in naribus ejus, qui excelsus reputatus est: sed econtrario fudistis sanguinem justi, et cogitastis consilium pessimum, dicentes: Alligemus justum, quia inutilis est nobis (Sap. II, 12); ideo fructum adinventionum vestrarum comedetis. Nihil apud Judaeos post Passionem Domini forte, nihil validum est: sed omnia infirma et languida. Nec aliquis potest apud eos dicere: Omnia possum in eo, qui me confortat (Phil. IV, 13), Christo Jesu Domino nostro. Et quia juxta LXX legimus validum et validam; valido illud possumus coaptare: Donec occurramus omnes in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi (Ephes. IV, 13). Porro validae: Volo, inquit, omnes vos virginem castam exhibere Christo (II Cor. XI, 2). Fortitudo autem panis, et fortitudo aquae, pro omni cibo, et potu accipitur. Legimus quod Moses fuerit in monte Sinai, et quadraginta diebus panem non comederit, et aquam non biberit (Exod. XXXIV, 28). Illud quoque quod ad Adam dicitur: In sudore vultus tui comedes panem tuum, donec revertaris in terram, de qua sumptus es (Gen. III, 19), similiter audiendum. Nec non quod a Salvatore dicitur: Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo quod egreditur per os Dei (Matth. IV, 4). Fortitudo igitur panis auferetur ab eis: ille qui dicit: Ego sum panis vivus, qui de coelo descendi (Joan. VI, 51). Et fortitudo aquae, de qua idem Dominus loquebatur: Omnis qui biberit ex aqua hac, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua,

quam ego dabo ei, non sitiet in aeternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam (Joan. IV, 13-14). De hujusmodi panibus et in Proverbiis legimus: Aperi oculos tuos, et replere panibus (Prov. XX, 13). Habent Judaei panem, sed absque fortitudine; habent aquas, sed absque robore. Legunt enim Scripturas, sed non intelligunt. tenent membranas, et Christum, qui in membranis scriptus est, perdiderunt (I Cor. III). Lacte enim aluntur, quasi parvuli, et non solido cibo. Et quia fortitudinem perdiderunt, et infirmi sunt, propterea olera comedunt. Athletarum autem solidus cibus est, qui et vitam sustentat humanam, et viventibus praebet fortitudinem (Rom. XIV). De istiusmodi pane et aqua, quod auferantur a Judaeis, etiam alius Propheta testatur, dicens: Ecce dies veniet, dicit Dominus, et emittam famem super terram: non famem panis, neque sitim aquae, sed famem audiendi sermones Domini (Amos VIII, 11).

(Vers. 2.) Fortem et virum bellatorem, judicem et Prophetam, et hariolum, et senem. Pro forti, quod solum est in Hebraeo, duo simul LXX transtulerunt, gigantem et fortem, eumdem volentes gigantem esse, quem fortem. De forti supra dictum est. Gigantem autem in bonam partem, hoc est, de Domino Salvatore, in octavo decimo psalmo legimus: Exultavit ut gigas ad currendam viam suam: a summo coelo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum illius (Psal. XVIII, 8). Sin autem legerimus, Nemrod gigantem (Gen. X), qui fuit venator coram Domino, et gigantes (Gen. VI), propter quos venit diluvium super

terram, in contrariam partem accipiendi sunt. Virum quoque bellatorem juxta historiam sic intelligimus, quod capti sint, et usque hodie serviant, et non deposuerint servitutis jugum. Sed ne judices quidem habeant proprios, Romanisque subjiciantur judicibus: in tantum ut de principibus eorum, qui esse videntur in populo, Romani principes judicent. Sed et hoc dicendum, quod nullus sit apud eos bellator in lege, habens scientiam judicandi: sed omnia vana sint, et caduca, et plena stultitiae. De Propheta autem, quod apud eos esse cessaverit, nulli dubium est. Quaerimus juxta Hebraicum, quomodo interpretemur hariolum, quem omnes interpretati sunt divinum: exceptis LXX, qui pro hoc conjectorem transtulerunt. Et dicendum quod saepe etiam per hariolos futura dicantur, sicut in Balaam divino legimus, et in divinis quinque urbium Palaestinarum, Gazae et Ascalonis, Geth, et Accaronis, et Azoti, qui dant consilium quomodo arca Domini remittatur (I Reg. VI). Et est sensus: Et vera et falsa a Judaeis pariter auferentur. Senem quoque, quem LXX presbyterum transtulerunt, intelligit [Al. intelliget] ablatum a Judaeis, qui scierit in Scripturis sanctis presbyteros merito et sapientia eligi, non aetate. Neque enim apud Judaeos senes esse cessarunt, quos usque ad decrepitam senectutem saepe venire conspicimus. Et inveteratos dierum malorum duos presbyteros juxta Theodotionem in Danielis principio legimus (Dan. XIII). Nam et Mosi praecipitur, ut eligat presbyteros, quos scit esse presbyteros (Exod. XVIII). Et apostolus Paulus, qualis presbyter eligi debeat, plenissime

scribit ad Timotheum (I Tim. V). Unde et in Proverbiis dicitur: Gloria senum canities (Prov. XX, 29). Quae est ista canities? haud dubium quin sapientia, de qua scriptum est: Canities hominum prudentia est (Sap. IV, 8). Cumque nongentos, et eo amplius annos ab Adam usque ad Abraham vixisse homines legamus (Genes. XXIV), nullus alius prius appellatus est presbyter, id est, senex, nisi Abraham, qui multo paucioribus annis vixisse convincitur. Unde scribit et Joannes post pueros et juvenes, etiam ad senes, dicens, Scripsi vobis, patres, quia cognovistis eum, qui a principio est (I Joan. II, 13). Et Roboam filius Salomonis ideo perdidit regnum, quia noluit audire presbyteros (III Reg. XII).

(Vers. 3.) Principem super quinquaginta. Συνεκδοχικῶς a parte totum. Quomodo enim Centuriones vocantur, qui centum praesunt militibus, et Chiliarchi, qui mille, quos nos Tribunos appellamus, ab eo quod praesint tribui: sic in Israelitico exercitu Quinquagenarii vocabantur, qui in capite erant quinquaginta militum. Unde et Decanos dicimus, qui decem praesunt hominibus. Nec mirum si apud Judaeos omnis perierit dignitas bellatorum, cum militandi sub gladio, et arma portandi non habeant potestatem. Quia vero quinquagenarius numerus semper refertur ad poenitentiam: principesque poenitentiae, et caput eorum, qui salvantur per poenitentiam, Christus est: breviter numeri hujus sacramenta pandamus. In Genesi legimus, loquente Abraham ad Dominum, quod a quinquaginta primum justis, si inveniantur in civitate, dixerit urbem esse

salvandam. Et septem hebdomadarum in Numeris, id est, Pentecostes celeberrima festivitas est. Jubileus quoque, id est, remissionis annus, qui septenis annorum hebdomadibus, id est, quadraginta novem annis texitur, in quo clangunt tubae, et ad omnes revertitur antiqua possessio, hoc continet sacramentum. Unde et David in quinquagesimo numero Psalmum scribit poenitentiae. Legimus quoque in eodem Numerorum libro, quod de praeda et spoliis, quinquagesimum [Al. quingentesimum] caput, tam de hominibus, quam de jumentis accipiant sacerdotes, et quinquagesimum levitae, qui custodiunt fores tabernaculi. Illa quoque Evangelii parabola (Luc. VII et XVI), in qua dicuntur duo debitores, unus qui debebat quingentos denarios, et alius quinquaginta, ad hanc refertur intelligentiam. Unde et Apostolus apud Ephesios, quibus mystica quaeque dissolverat, vult permanere usque ad Pentecosten, 50 donec perfecte ad Dominum convertantur, dicens: Ostium enim mihi apertum est magnum et evidens, sed adversarii multi (I Cor. XVI, 9). Imitatur autem, et diabolus Israeliticum exercitum, de quo Jethro dederat genere suo Mosi consilium, ut constitueret super populum tribunos et centuriones et quinquagenarios (Exod. XVIII). Unde impius rex (IV Reg. I) mittit duos quinquagenarios cum subditis sibi militibus, ut exhiberent Eliam: qui divino igne consumpti sunt. Tertius autem salvatur ex eis, qui conversus ad preces, poenitentiae sacramenta cognoverat. Unde et Judaei, nolentes Dominum esse perfectum, nec principem quinquagenarium, dicunt

ad eum: Quinquaginta annos necdum habes, et Abraham vidisti (Joan. VIII, 57)? Et ille sciens se esse non solum poenitentium principem, sed et justorum respondit: Antequam Abraham esset, ego sum (Ibid., 58). Quod autem Dominus Princeps sit Quinquagenarius, ex una festivitate intelligere possumus, de qua ait: Dominus est Sabbathi, filius hominis (Matth. XII, 8). Quod si Sabbathi, et Kalendarum. Si Kalendarum, et Paschae, id est, Azymorum. Si Paschae, et Jubilei. Si Jubilei, et Tabernaculorum. Si Tabernaculorum, et Pentecostes, quae ad quinquagesimum refertur numerum.

Et honorabilem vultu, et consiliarium. Pro duobus, id est, honorabili vultu, et consiliario, LXX unum virum admirabilem consiliarium transtulerunt. Inter caeteras gratias etiam hoc Dominus auferet a Judaea, ut nullum habeant consiliarium: sed faciant cuncta absque consilio. Et Graeci poetae laudabilis illa et admiranda sententia est: «Primum esse beatum, qui per se sapiat; secundum, qui sapientem audiat.» Qui autem utroque careat, hunc inutilem esse, tam sibi, quam omnibus. Unde et illud in nostris libris legimus: Amici tibi sint plurimi, consiliarius autem unus de mille (Eccl. VI, 6). Et iterum: Cum consilio omnia age (Prov. XIII, 10): et dabit tibi prudentia admirabilem consiliarium. Senatus quoque consulta dicuntur, et principes quondam Romani, consules appellati sunt, vel a consulendo civibus, vel a regendo cuncta consilio. 51 Et nos habemus in Ecclesia senatum nostrum, coetum presbyterorum. Cum ergo inter caetera etiam

senes Judaea perdiderit, quomodo poterit habere consilium, quod proprie seniorum est?

Et sapientem architectum. Pro quo Aquila transtulit sapientissimum artificum, ut ostenderet eos plures quondam habuisse artifices: qualis et ille fuit Beseleel filius Uri, filii Ur de tribu Juda, quem implevit Deus spiritu sapientiae, et intelligentiae, ac disciplinae, ut in omni opere esset faber perfectissimus, non solum in auro, et argento, sed et in aere, et caeteris quae Moses enumerat, qui aedificavit Tabernaculum Dei (Exod. XXXI). Illis ergo perdentibus architectos, omnis aedificandi gratia translata est ad Ecclesiam. Unde Paulus apostolus dicit: Quasi sapiens architectus fundamentum posui (I Cor. III, 10). Et Jeremias architectus erat, qui non solum eradicabat, et suffodiebat, et perdebat, sed et aedificabat (Jerem. XVIII): Unde idem Apostolus loquitur: Dei agricultura, Dei aedificatio sumus (I Cor. III, 9). Dominus quoque noster appellatur structor maceriarum (Ephes. II). Et in Evangelio filius fabri sugillatur, qui universa condiderit (Matth. XIII). In Regum quoque volumine legimus, quod miserit rex Salomon, et tulerit Hyram Tyrium, filium mulieris viduae, qui erat de tribu Nephthali, et habebat patrem Tyrium, artificem aeris. Ingressusque est ad regem, et fecit omnia opera regi Salomoni: in quo typus est aedificandae Ecclesiae, quae non solum de tribu Juda, sed de Nephthali quoque, et patre Tyrio generatus sit, qui habuit matrem viduam; quia priorem virum perdiderat (III Reg. VII). Et multo plures sunt filii desertae, magis quam ejus quae habet virum

(Isai. XV). Sed et in Paralipomenon libro legimus vallem artificum: Saraias autem genuit Joab patrem vallis artificum: ibi quippe artifices erant (I Par. IV, 14). Qui propterea habitare dicuntur in valle, quia non eos inflabat scientia, sed humilem atque mansuetum sequebantur Jesum, et cum Apostolo dicere poterant: Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus (I Cor. XV, 9). Et alibi: Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus, et nunc per speculum videmus in aenigmate (I Cor. XIII, 9).

Et prudentem eloquii mystici. Pro quo 52 LXX interpretati sunt, prudentem auditorem; Theodotio, prudentem incantatorem; Aquila, prudentem susurratorem; Symmachus, prudentem eloquii mystici, quem et nos in hoc loco secuti sumus. Dicendum primum juxta LXX; quod inter caeteras gratias spiritales, etiam prudens auditor in Ecclesia necessarius sit. Alii enim datur prophetia: alii discretio spirituum (I Cor. XII, 10). Unde, et constituti erant in populo Judaeorum sacerdotales gradus, qui prophetas, pseudoprophetasque discernerent: hoc est, intelligerent, qui de Dei spiritu loquerentur, qui de contrario. Legamus Jeremiam. Prudens autem eloquii mystici (Jerem. XIV), sive susurrator, et ut Theodotio voluit, incantator, videtur mihi vir esse eruditus et exercitatus tam in Lege et Prophetis, quam in Evangelio et Apostolis, qui possit singulas animi perturbationes sua sanare doctrina, et ad statum mentis reducere: dum et scortator recipit castitatem, et ganeo frugalitatem, et quondam avarus, dat eleemosynam. Eventila omnes Judaeorum

syanagogas, et nullum poteris invenire doctorem, qui sancta praecipiat, et contemptis divitiis, sectandam doceat paupertatem. De itiusmodi incantatoribus contra serpentes et aspides, id est, contra peccatores, qui Dei justitiam reliquerunt, David loquebatur in Psalmo: Alienati sunt peccatores a vulva: erraverunt ab utero, locuti sunt falsa. Furor eorum juxta similitudinem serpentis: sicut aspidis surdae et obturantis aures suas, quae non exaudit vocem incantantium, et venefici medicantis sapienter (Psal. LXVII, 4 seqq.). Omnis sermo Apostoli contra serpentes et aspides incantatio est, quem non exaudiunt peccatores, et haeretici, quia claudunt aures suas, ne audiant veritatem.

(Vers. 4.) Et dabo pueros principes eorum. Si ex persona Prophetae dicitur: Ecce enim dominator Dominus exercituum, auferet ab Jerusalem, et ab Juda validum et validam: omne robur panis, et omne robur aquae, et reliqua: quomodo nunc idem propheta loquitur: Dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis? Ergo juxta consuetudinem prophetalem loquente Propheta, subito Deus loquitur per Prophetam ex persona sua, et dicit: Dabo pueros principes eorum: sublatis enim his quae ante 53 donaveram, et quasi bona iratus abstuleram, nunc econtrario dabo mala. Tuli senem et quinquagenarium, et admirabilem consiliarium, et sapientem architectum et prudentem auditorem, etc. Pro his dabo pueros principes. Qui enim presbyterum perdiderunt, qualem superior sermo [Al. servo] monstravit, qualis et Abraham primus appellatus

est presbyter, recte juvenes principes accipiunt (Genes. VII). De quibus, et in Ecclesiaste legimus: Vae tibi civitas, cujus rex juvenis, et principes tui mane comedunt. Beata terra, cujus rex filius ingenuorum (Eccl. X, 16). Talis fuit rex juvenis Roboam filius Salomonis, qui secutus est juvenum consilia (III Reg. XII). Non quod aetate esset juvenis, sed sapientia. Alioqui quadraginta et amplius annorum regnum accepisse narratur. Et econtrario Salomon duodecim annorum erat quando suscepit imperium, et quia habebat sapientiam, propterea non est appellatus juvenis. Erat enim in eo latitudo cordis, et amplitudo sapientiae quanta arena est in maris littoribus. Unde et Apostolus scribit ad Timotheum, Nemo adolescentiam tuam contemnat (I Tim. IV, 12). Qui enim aetate juvenis est, maturitate senex est. Et Daniel juxta Theodotionem antequam judicaret, appellatus est puer (Dan. XIII). Postquam vero excitavit in eo Deus spiritum, et judicavit senes, accepit presbyterii dignitatem. Jeremiae quoque, qui ad mittentem se Dominum dixerat, Qui es dominator, Domine: Ecce ego nescio loqui, quia juvenis sum (Jerem. I, 6), respondit Dominus, Ne dicas, quia juvenis sum; prius enim quam formareris in utero, novi te, et antequam exires de vulva matris tuae, sanctificavi te, et prophetam in gentibus constitui te. Ob hanc causam reor et adolescentulas viduas juberi ab Apostolo (II Tim. V), ut accipiant maritos, et matresfamiliae sint, et educent liberos suos, quia multae retro abierunt post Satanam. Et cum luxuriatae fuerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationem, quia

primam fidem irritam fecerunt. Nec Ecclesiasticis vidua sustentatur alimentis, nisi quae sexaginta annorum est, et maturitatem habet morum pariter et aetatis. Putet 54 aliquis, et illud quod Apostolus prohibet (I Tim. III), episcopum fieri neophytum, ad hoc pertinere, quia parvulus in fide est, ne elatus in superbiam, incidat in judicium diaboli. Judicium autem diaboli nullum est aliud, nisi superbia, propter quam de coelestibus cecidit. Unde et Salvator loquitur, Videbam Satanam, quasi fulgor cadentem de coelo (Luc. XX, 18).

Et effeminati dominabuntur eis. Pro quo in Hebraeo scriptum est THALULIM (), quos LXX et Theodotio illusores interpretati sunt, Aquila ἐναλλάκτας, qui se mutent, et turpitudinis exerceant vices. Quales in Judicum libro super concubina Levitae in Gabaa legimus (Judic. XIX). Consideremus Patriarchas Judaeorum, et juvenes sive pueros, effeminatosque ac deliciis affluentes, et impletam prophetiam esse cernemus. Possumus illusores dicere et magistros populi Israel, qui devorant populum Dei, sicut escam panis, et perverse Scripturas sanctas interpretantur, illuduntque stultitiae discipulorum.

(Vers. 5.) Et corruet populus vir ad virum, unusquisque ad proximum suum: tumultuabitur puer contra senem, et ignobilis contra nobilem. Quando juvenes fuerint principes, et illusores Domini, quales propheticus sermo describit, tunc nec dignitatis, nec aetatis, nec scientiae ullus ordo servabitur; sed rebellabunt pueri senibus, et ignobiles nobilibus, et mutuo corruent. Et implebitur illud Apostolicum: Mordentes invi-

cem, consumpti estis ab invicem (Galat. V, 15). Haec sub Tito filio Vespasiani accidisse populo Judaeorum, scribit Josephus (Lib. V de Bello Jud.): et quod, cum expugnarentur a Romanis, fuerit Jerusalem in tres partes divisa seditio: et alii arcem et Templum, alii inferiorem, alii superiorem partem urbis tenuerint.

(Vers. 6.) Apprehendet enim vir fratrem suum, domesticum patris sui. Vestimentum tibi est, princeps esto noster: ruina autem haec sub manu tua. Pro ruina, Symmachus et Theodotio infirmitatem transtulerunt, LXX cibum. Significat autem raritatem hominum, et maxime rerum omnium penuriam, quod qui cibum, et vestimentum habuerit, potens, et dives, 55 et inclytus esse credatur. Quod autem ait juxta Hebraicum: Ruina autem haec sub manu tua, hunc sensum habet: Miseria nostra et calamitas tuo substentetur et protegatur auxilio. Et hoc considerandum quod singuli sibi eligant principes singulos, et in principum electione seditio sit, dum alii alios principatu dignos putant. Nec dicunt ad eos, possessiones tuae, et divitiae, et reditus sustentare nos poterunt, sed infirmitas ista, sive cibus meus, ex tuo sanabitur et pendebit arbitrio.

(Vers. 7.) Et respondebit in die illa, dicens, non sum medicus, et in domo mea non est panis, neque vestimentum; nolite constituere me principem populi. Pro medico, Symmachus et LXX transtulerunt, principem: Theodotio, ἐπιδεσμεύοντα qui liget vulnera, et provideat sanitati: Respondebit, in Hebraeo non habetur, sed de LXX additum est. In Hebraeo enim his quae supra scripta sunt

jungitur: In illa die dicet, non sum medicus, et reliqua. Is autem dicet, qui princeps fuerit electus. Et sicut populus qui eum quem, comparatione sui locupletiorem intelligit, princeps habere desiderat, sic qui eligitur considerans paupertatem, et imbecillitatem suam, indignum se esse delato honore testatur, nec posse mederi vitiis, id est, curare languentes, esurientibus cibum tribuere, vestire nudos, qui ipse se sustentare vix valeat. Ergo non statim multitudinis acquiescamus judicio, sed electi in principatum, noverimus mensuram nostram, et humiliemur sub potenti manu Dei: quia Deus superbis resistens, humilibus dat gratiam (I Petr. V). Quanti panem non habentes, et vestimentum, cum ipsi esuriant et nudi sint, nec habeant spirituales cibos, neque Christi tunicam integram reservarint, aliis et alimoniam et vestimenta promittunt, et pleni vulneribus, medicos esse se jactant; nec servant illud Mosaicum: Provide alium quem mittas: aliudque mandatum: Ne quaeras judex fieri: ne forte non possis auferre iniquitates (Eccl. VII, 6). Solus Jesus omnes languores sanat, et infirmitates, de quo scriptum est: Qui sanat contritos corde, et alligat contritiones eorum (Ps. CXLVI. 3).

56 (Vers. 8, 9.) Ruit enim Jerusalem, et Juda concidit: quia lingua eorum, et adinventiones eorum contra Dominum, ut provocarent oculos majestatis ejus. Agnitio vultus eorum respondit eis: et peccatum suum quasi Sodoma praedicaverunt, nec absconderunt. Hoc Propheta loquitur, non ut plerique arbitrantur, ille qui princeps fuerat electus. Et dicit ideo nullum velle praeesse

populo peccatori, quia et Judas et Jerusalem, et urbs, et Judaea provincia, sive tribus Juda pariter conciderint. Causasque reddit impietatis eorum, quia contra Dominum blasphemaverunt, atque dixerunt: Tolle, tolle, crucifige talem, non habemus regem nisi Caesarem (Joan. XIX, 15, 16): et clementissimum Dominum furore linguae suae ad amaritudinem provocaverunt. Agnitio vultus eorum respondit eis: id est, sua recepere peccata, sive ut Septuaginta transtulerunt: confusio vultus eorum restitit eis: id est, ante oculos suos propria semper habuere delicta. Et quomodo Sodomitae cum omni libertate peccantes, et ne pudorem quidem ullum habentes in scelere, dixerunt ad Lot: Educ foras viros, ut concumbamus cum eis (Gen. XIX, 5): sic et isti publice proclamantes, suum praedicavere peccatum, nec ullam in blasphemando habuere verecundiam. Secunda enim post naufragium tabula est, et consolationis miseriarum, impietatem suam abscondere. Unde et principes appellantur Sodomorum, quia Sodomitica habuere peccata.

(Vers. 10, 11.) Vae animae eorum: quoniam reddita sunt eis mala. Dicite justo, quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comederunt. Vae impio in malum: retributio enim manuum ejus fiet ei. Juxta Hebraicum et caeteros Interpretes hunc sensum habet: Vae illis quia sua scelera receperunt. Unde vos qui auditis, vel qui librum Prophetae legitis, laudate justitiam Dei, quia benefecerit: quia impii labores manuum suarum comederunt. Et vae impio populo in malum: recepit enim quod merebatur. Et qui

principem suum Romanae tradidit potestati, ipse Romanae subjacet servituti. Juxta LXX autem Interpretes qui dixerunt: Vae animae eorum: quoniam cogitaverunt consilium pessimum contra semetipsos, 57 dicentes: Alligemus justum, quoniam inutilis est nobis: itaque fructus operum suorum comedent, perspicue de Christi dicitur passione, quod inierint consilium pessimum, non tam contra justum, quam contra semetipsos, et animam suam: et nunc fructus operum suorum comedant. Quae enim seminaverit homo, haec et metet (Gal. VI, 5-8), et unusquisque onus suum portabit.

(Vers. 12.) Populum meum exactores sui spoliaverunt: et mulieres dominatae sunt eis. Pro mulieribus, quas solus interpretatus est Symmachus, et Hebraice dicuntur NASIM (): Aquila et LXX transtulerunt ἀπαιτοῦντας, qui significant exactores: Theodotio δανειστὰς, id est, foeneratores. Loquitur autem sermo propheticus contra Scribas et Pharisaeos, qui turpis lucri gratia, ut acciperent decimas et primitias, Dei Filium negaverunt. Et non eos vocat magistros, scribas atque doctores, sed exactores (Luc. XX), qui quaestum putant esse pietatem: et devorant, non juxta Apostolum, domos tantum viduarum, sed universum populum; accusansque luxuriam eorum, et turpem conversationem, non solum exactores appellat, ut ab invitis pecuniam videantur exigere; sed mulieres: quia propter libidinem omnia faciant, et sint dediti voluptatibus. Caveamus ergo et nos, ne exactores simus in populo; ne juxta impium Porphyrium matronae et mulieres sint

noster senatus, quae dominantur in Ecclesiis, et de sacerdotali gradu favor judicat feminarum.

(Vers. 13.) Populе meus, qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant, sive conturbant. Scribas et Pharisaeos exactores appellaverat, non magistros; et supra illusores, qui propter munera, quae excaecant oculos etiam sapientium, non solum peccatores in populo non corripiebant, sed pro divitiis atque compendiis efferebant laudibus: beatos vocantes, et columnas domus Dei, et caetera quae solent adulatores dicere. Ille est ergo doctor Ecclesiasticus, qui lacrymas, non risum, movet, qui corripit peccatores, qui nullum beatum, nullum dicit esse felicem: nec praevenit sententiam judicis sui, dicente Scriptura sancta (Eccl. II, 30): Ne beatum dicas quemquam hominem ante mortem. Sed et in alio loco legimus (Prov. XXVII, 14); Qui benedicit amico mane grandi voce, a maledicente nihil differt. Unde spernentes hominum judicia, nec laudibus eorum extollamur, nec obtrectationibus contristemur: sed ingrediamur rectam viam, et tritas a sanctis prophetis semitas: audiamusque Jeremiam prophetam dicentem: State in viis, et videte: et interrogate semitas Domini sempiternas, quae sit via bona: et ambulate in ea (Jer. VI, 16). Quod si quando erraverimus, et quasi homines perverso itinere perrexerimus, Domini per Ezechiel exspectemus promissa dicentis: Dabo eis viam alteram, et cor aliud (Ezech. XXXVI). Exactores autem perverterunt atque turbaverunt viam Domini: ut habentes clavem scientiae, nec ipsi intrarent, nec populum intrare paterentur;

sed facerent eos perdere viam veritatis, quae loquitur in Evangelio: Ego sum via, et vita, et veritas (Joan. XIV, 6).

(Vers. 13, 14.) Stat ad judicandum Dominus: et stat ad judicandos populos. Dominus ad judicium veniet cum senibus populi sui, et cum principibus ejus. Populus, qui propter simplicitatem imperitiamque deceptus est, adhuc vocatur populus Dei: et propterea judicatur, ut salvetur. Nec sedet Dominus in habitu judicantis, ut in Daniele legimus: Throni positi sunt, et libri aperti sunt (Dan. VII, 9): sed stat ad judicandum: et stat ut judicet populus, volens eos stare, quorum via fuerat dissipata. Contra principes autem et presbyteros populi sui venit ad judicium, non ut judicet, sed ut pariter judicetur: dans ei locum defensionis, si potuerint habere quod respondeant, juxta illud quod in quinquagesimo psalmo dicitur: Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum fueris judicatus (Vers. 6). In Michaea quoque propheta tale quid legimus (Cap. VI), quod in suo loco interpretati sumus. Ergo contra Pharisaeos et Δευτερωτὰς, praesens locus accipitur. Inter senes autem et principes hoc fuisse reor in veteri populo, quod nunc est inter presbyteros et episcopos.

Vos enim depasti estis vineam meam: rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive conteritis, et ut LXX interpretati sunt, confunditis. Servat consuetudinem prophetalem, ut mutet repente personas: supra enim ipse Dominus dixerat: Populе meus, qui beatum te dicunt, ipsi

te decipiunt: et postea Propheta subjecerat: Stat ad judicandum Dominus: Dominus ad judicium veniet. Igitur post prophetam ipse Dominus, qui ad judicium venerat cum senibus populi sui et principibus ejus, loquitur ad eos, et corripit delinquentes: Quare depascitis vineam meam? de qua scriptum est: Vineam de Aegypto transtulisti (Ps. LXXIX, 9). Et in hoc eodem propheta: Vinea Domini sabaoth, domus est Israel (Isai. V, 7). Hanc vineam et in Evangelio locavit Dominus agricolis pessimis, qui missum ad se patrisfamilias filium iuterfecerunt (Matth. XXVIII). Rapina, ait, pauperis in domibus vestris. Pauperem vel simpliciter accipe, qui indiget eleemosyna: vel certe pauperem spiritu, de quo scriptum est: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Ps. XL, 1). Et Paulus Apostolus: Tantum, inquit, ut pauperum memores essemus (Gal. II, 10). Quodque sequitur: Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive confunditis, manifeste ad principes dicitur Judaeorum. Sed et ad nostros principes referri potest, si atterant subjectam sibi plebem, et pauperes delinquentes publice arguant atque confundant, divitibus autem pejora peccantibus ne mu quidem facere audeant. Et rapina pauperum in domibus eorum est, quando replent thesauros suos, et Ecclesiae opibus abutuntur in delicias, publicasque stipes, quae ad sustentationem pauperum datae sunt, vel sibi reservant, vel propinquis distribuunt, et alienam inopiam, suas suorumque faciunt esse divitias.

(Vers. 15.) Et dixit Dominus: pro eo quod elevatae sunt filiae Sion, et ambulaverunt extento collo, et nulibus oculorum ibant, et plaudebant, et ambulabant, et pedibus suis composito gradu incedebant. Supra et populum et principes tam propheta quam Dominus corripuerat; nunc ad mulieres de quibus prius dixerat: Et mulieres dominatae sunt eis, propheticus sermo convertitur, ne se alienas arbitrentur a crimine, ob quarum delicias atque luxuriam depasti sunt exactores vineam Domini: et rapina pauperis in domibus eorum est, et attriverunt populum ejus, et facies pauperum confuderunt. Quas quidam putant vere feminas Judaeorum, alii metaphorice de urbibus Judaeae dici arbitrantur, quae appellantur filiae Sion: minores videlicet civitates, vici et oppida. Unde et in libro Jesu per singulas tribus ponuntur nomina civitatum (Jos. XV), et postea describuntur villae atque castella, et filiae nuncupantur. Alii secundum tropologiam, mulieres animas arbitrantur, quae si extento collo ambulaverint, et se erexerint in superbiam, et non virilem duritiam, sed dissolutionem sectatae fuerint feminarum, corripiantur a sermone prophetico, et omnia perdant ornamenta virtutum, quae sub lunulis torquibusque et monilibus atque armillis, mitris et discriminalibus caeterisque hujusmodi, describuntur. Abutendum est hoc testimonio et adversum Ecclesiae feminas, quae ambulant collo extento, et nutibus loquuntur oculorum, et plaudunt tam manibus quam pedibus, et ut composito incedant gradu, non naturam sequuntur ducem, sed histriones redimunt praeceptores.

(Vers. 16.) Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion, et crinem earum nudabit, et pro ornatu erit ignominia. Hoc et nobis accidet quorum peccata celantur, cum impletum fuerit illud quod scriptum est: Nihil occultum quod non revelabitur (Luc. VIII, 17). Quamdiu enim protegimur crine, et veste ignorantiae, et homines nos putant sepulcra dealbata (Matth. XXIII), qui intus sumus pleni ossibus mortuorum, videmur aliquid habere munditiae. Cum autem patuerit quod occultum est, auferetur universa caesaries, et foeda calvicies omnibus apparebit.

(Vers. 17.) In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum. In qua die? Judaei putant, captivitatis Babyloniae. Nos verius esse convincimus, quando a Romanis capti sunt, et omnia vestium atque gemmarum, aurique ac monilium ornamenta, et diversas supellectiles perdiderunt. Sive per metaphoram mulierum, omnis ornatus urbium destructus esse narratur. Ornamenta urbium in plateis et porticibus, foro atque gymnasiis et moenibus publicis intellige. Quae si referamus ad animarum statum, calceatos pedes ejus, qui carnes agni comesturus est, et celebraturus Pascha, legisse nos recordemur, et per solitudinem transeuntium, nec vestimenta, nec calceamenta consumpta. Quae sunt ista calceamenta? Illa de quibus Apostolus scribit ad Ephesios: Calceati pedes in praeparationem Evangelii pacis (Eph. VI, 15). Quae calceamenta animae perditurae sunt, quando extento collo ambulaverint, et pedibus traxerint vestimenta,

et pro munditia matronali, terrae verrent spurcitiam.

(Vers. 18-21.) Et lunulas, et torques, et monilia, et armillas, et mitras, et discriminalia, et periscelidas, et murenulas, et olfactoriola, et inaures, et annulos et gemmas in fronte pendentes. Describit monilia feminarum, et per haec insignia civitatum: vel juxta anagogen variarum ornamenta virtutum. Habent mulieres in lunae similitudinem bullulas dependentes, quas nos ad Ecclesiae ornamenta transferimus, quae illuminatur sole justitiae. Torques quoque, quae ad pectus usque pendentes, intelligentiam, ac principale (ἡγεμονικὸν) mentis in corde demonstrant. Et monilia, quae uno sermone omnia ornamenta significant: et armillarum bona opera; quales Rebecca accepit in sponsalibus (Gen. XXIV): et mitras, capitis ornamenta, discriminalia, ut judicium habeat singulorum: et periscelidas, quibus noster gressus ornatur, ut audiamus: Pes tuus non offendet (Ps. XC); et: Eruet pedes meos a lapsu (Ps. LV); et murenulas, quae auri atque argenti texuntur virgulis, sensu videlicet, et sermonibus Scripturarum: et olfactoriola, ut Christi bonus odor simus (II Cor. II, 15); et inaures, ne audiamus judicium sanguinis, sed Domini verba dicentis: Qui habet aures audiendi audiat (Luc. VIII, 18): et annulos, quibus signamur ad Domini militiam, quem Deus signavit Pater. Unde dicitur ad principem Tyri: Tu es signaculum similitudinis (Ezech. XXVIII, 12). Filius quoque prodigus cum stola recepit annulum (Luc. XV), et calceamenta, et gemmas in fronte pendentes, quibus

nostra ora decorantur. De cujus capitis ornamento, et in psalmo legimus: Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron (Ps. CXXXII, 1). Quae omnia licet LXX Interpretes, Aquila, et Symmachus, ac Theodolio diversis modis interpretentur, nos ut potuimus vel de Hebraeo, vel de ipsorum translatione texuimus: nec volumus diutius in singulis immorari, ne frivola sit expositio, et prudenti lectori fastidium faciat.

(Vers. 22.) Et mutatoria, et pallia, et linteamina. Pro linteamina, LXX perspicua laconica, interpretati sunt: volentes tenuissimas significare vestes, quibus Lacedaemoniorum, qui fuerunt ad bella promptissimi, et austerioris vitae, corpora tegebantur: quamquam Laconica, nec Hebraicum habeat, nec ullus alius interpretum. Mutatoria autem et pallia, quae significantius Symmachus transtulit ἀναβολαια, ornamenta sunt vestium muliebrium, quibus humeri et pectora proteguntur. Mutatoria juxta anagogen illa sunt, de quibus dicitur: Ibunt de virtute in virtutem (Ps. LXXXIII, 8): et linteamina, ut loti in Domino deliciis perfruamur, secundum illud, quo in Psalmis scriptum est: Torrente voluptatis tuae potabis eos (Ps. XXXV, 9). Haec autem omnia perdiderunt filiae Sion, quia ambulaverunt extento collo, et oculorum nutibus superbiam gestierunt: putantes suae esse potentiae quod habebant, et non Domini gratiae.

(Vers. 23.) Et acus, et specula, et sindones, et vittas, et theristra. Habent acus mulieres, quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, et in sparsos dissipentur capillos. Habent

et specula, quibus considerant vultum suum, et si quid deesse viderint, addunt ornatui. Habent sindones, quae vocantur amictoria: et vittas, quibus crines ligantur, quas appellant ταινίας. Habent et theristra, quae nos pallia possumus appellare: quo obvoluta est et Rebecca. Et hodie quoque Arabiae et Mesopotamiae operiuntur feminae: quae Hebraice dicuntur ARDIDIM, Graece θάριστρα: ab eo quod in θάρει, hoc est, in aestate et caumate corpora protegant feminarum. Filiae ergo Sion propter superbiam suam perdiderunt acus, quibus omnium praeceptorum regula stringebatur. Perdiderunt specula, quae obtulerunt in Exodo manentes in foribus tabernaculi mulieres ad luterem Domini fabricandum (Exod. XXXVIII): de quibus et apostolus Paulus loquebatur: Videmus autem nunc per speculum in aenigmate (I Cor. XIII, 12). Amiserunt sindones et vittas, quibus operiebant humeros, et fluentem huc atque illuc animum constringebant: et theristra, quo tutissimo in aestibus tegebantur umbraculo. Haec dicimus ne omnino tropologiam hujus loci fugere videamur. Caeterum laboris est maximi in singulis immorari, et latam explanationem quaerere.

(Vers. 24.) Et erit pro suavi odore, foetor: et pro zona, funiculus. Foetere peccata poenitens loquitur: Putruerunt et corruptae sunt cicatrices meae a facie insipientiae meae (Ps. XXXVII, 6). Zona accingi lumbos, Apostolus praecepit, dicens: State accincti lumbos vestros in veritate (Ephes. VI, 14). Et de peccatore legimus: Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur (Prov.

V, 22). Igitur pro bono odore virtutum, filiae Sion habebunt putredinem peccatorum: et pro cingulo veritatis, mendacii funiculis ligabuntur, quos habuerunt super capita qui cum pannis et sordibus vitam a rege Syriae precabantur.

(Vers. 24.) Et pro fascia pectorali cilicium. Pro fascia pectorali, quam interpretatus est Symmachus, LXX tunicam μεσοπορφάραν, id est, clavatam purpura transtulerunt: quod Aquila cingulum exultationis expressit. Theodotio ipsum verbum Hebraicum PHTHIGIL () posuit, quod genus ornamenti muliebris est. Fascia pectus tegit, et eum possidet locum in feminis, quem Rationale in Pontificibus. De hac fascia pectorali, et Jeremias mystico sermone dicebat: Si oblivisci potest sponsa ornatus sui, aut virgo fasciae pectoralis suae, et ego obliviscar tui, dicit Dominus (Jer. II, 32). Virgo, qualem exhibere nos cupit Apostolus Christo (II Cor. II), quamdiu non corrumpitur in Aegypto, nec franguntur mamillae ejus, quae pectorali fascia colligatae sunt, jungitur sponso: et cum quotidie virtutum filios generet, nequaquam virgo esse desistit. Quod si aliquando divaricaverit pedes omni transuenti, et secuta fuerit amatores suos: et juxta Osee vaticinium, sepserit Dominus vias ejus, et intercluserit semitas, revertetur ad virum suum priorem, et audiet: Exue te vestimentis luctus, et induere vestibus gloriae tuae (Ose II).

(Vers. 25.) Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent: et fortes tui in praelio. Pro pulcherrimis viris, LXX interpretati sunt, et filius tuus pulcherrimus, quem diligis, gladio cadet. Quod si de

animae statu intelligimus, quae post virtutes peccaverit, pulcherrimum filium ejus, bona accipiamus opera, quae hostili gladio conciderunt: et fortes quoque periisse in praelio, quia justitia justi non liberabit eum in quacumque die aberraverit (Ezech. XXXIII, 12). Sin autem sequamur historiam, ex his sermonibus docebimur, non de mulieribus prophetae esse sermonem, quarum viri in praelio corruerunt; sed de urbibus Judaeae, quas filias Sion appellavit, et quarum bellatores ceciderunt in certamine. Denique de eadem Sion sequens versiculus loquitur.

(Vers. 26.) Et maerebunt atque lugebunt portae ejus, et ipsa urbs desolata sedebit in terra. Quod usque hodie oculis cernimus. Facilis secundum tropologiam interpretatio est, quod quicumque locum dederit diabolo, et non omni custodia servaverit cor suum, lugeant portae ejus: et absente sponso, semper in luctu sit, ac de excelsis corruens, in terrae pulvere sedeat.

(Cap. IV.---Vers. 1.) Et apprehendent septem mulieres virum unum in die illa, dicentes: Panem nostrum comedemus, et vestimentis nostris operiemur, tantummodo invocetur nomen tuum super nos: aufer opprobrium nostrum. Cum pulcherrimi urbis Jerusalem gladio ceciderint, et fortes perierint in praelio; et moeruerint, luxerintque portae ejus; et ipsa fuerit desolata ob nimiam hominum raritatem, interfectis bellatoribus, septem mulieres apprehendent unum virum, cupientes habere semen in Sion, et domesticos in Jerusalem: cibum et vestimentum se habere dicentes: tantum ne absque marito esse

videantur, et subjacere illi maledicto, quod scriptum est: Maledicta sterilis, et quae non facit semen in Israel (Deut. VII). Zacharias quoque huic congruit sensui: In diebus illis apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium fimbriam viri Judaei dicentes: Ibimus vobiscum, audivimus enim quoniam Deus vobiscum est (Zach. VIII, 23). Septenarius et denarius numerus propter sabbatum, et decem praecepta legis, Judaeis familiaris est: et ideo hoc frequenter abutuntur: licet juxta Hebraei sermonis ambiguitatem, qui verbum SABA (), nunc septem, nunc plures, nunc juramentum interpretantur, possit in hoc loco non septem significare, sed plures. Hoc secundum litteram. Caeterum in adventu Domini Salvatoris, septem mulieres, id est, septem gratiae Spiritus sancti, de quibus in consequentibus idem Propheta dicturus est: Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus conscendet: et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis: et implebit eum spiritus timoris Domini (Isa. XI, 1, 2); apprehendent Jesum, quem multo tempore desideraverant, quia nullum alium potuerant invenire, in quo aeterna statione requiescerent. Unde et Joannes Baptista refert in Evangelio: Et qui misit me, ipse mihi dixit: Super quem videris Spiritum sanctum descendentem et manentem in eo, ipse est (Joan. I, 33).

(Vers. 2, 3.) In die illa erit germen Domini in magnificentia et in gloria: et fructus terrae sublimis, et exultatio his qui salvati fuerint de

Israel. Et erit, omnis qui relictus fuerit in Sion, et residuus in Jerusalem, sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Jerusalem. Cum filiae Sion propter superbiam omnem ornatum perdiderint: et moeruerint luxerintque portae ejus, et ipsa desolata conciderit, omnesque bellatores ejus perierint in praelio, in tantum ut multae mulieres unum virum habere vix possint: tunc orietur germen nominis christiani, et terra dabit fructum suum: et exultatio erit his qui de Israel salvati fuerint, de quibus et supra dictum est: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrae fuissemus (Isa. I, 9). Et nota quod not omnis Israel salvetur, sed reliquiae populi Sion, et residuus in Jerusalem: omnis qui scriptus est in vita in Jerusalem, quibus et Dominus loquebatur: Gaudete, quoniam nomina vestra scripta sunt in coelis (Luc. X, 20). Significat autem Apostolos et eos qui per Apostolos crediderunt.

(Vers. 4.) Cum abluerit Dominus sordes filiarum Sion, et sanguinem Jerusalem laverit de medio ejus in spiritu judicii et spiritu combustionis. Tunc salvabuntur reliquiae de Israel, quando in baptismate Salvatoris eis fuerint peccata dimissa, et ille sanguis ablutus, quem super se errans populus imprecatus est: Sanguis ejus super nos, et super filios nostros (Matth. XXVII, 25). Unde supra legimus: Cum extenderitis manus, non exaudiam vos: manus enim vestrae sanguine plenae sunt (Isa. I, 15, 16). Et postea eos ad poenitentiam provocans infert: Lavamini, mundi estote. Et nota quod sordes filiarum Sion laverit

spiritu judicii, sanguinem autem Jerusalem, spiritu combustionis. Quod enim leve est, lavatur: quod gravius, exuritur. De quo judicii spiritu, et spiritu combustionis Joannes Baptista in Evangelio loquebatur: Ego baptizo vos in aqua, qui autem post me venit, ipse vos baptizabit in Spiritu Sancto, et igni (Matth. III, 11). Ex quo discimus, quod homo tantum aquam tribuat: Deus autem Spiritum sanctum, quo et sordes abluuntur, et sanguinis peccata purgantur.

(Vers. 5.) Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, et ubi invocatus est, nubem per diem, et fumum et splendorem ignis flammantis in nocte. In Christo enim nova creatura est, de qua alibi legimus: Vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova (II Cor. V, 17). Pro quo LXX transtulerunt: Et veniet, et erit omnis locus montis Sion, et omnia quae in circuitu ejus sunt, proteget nubes per diem, et lumen ignis flammantis in nocte. Quis autem veniet nisi ille, de quo scriptum est: Veniet ex Sion qui liberet (Isa. LIX, 20, juxta LXX). Et de quo alius propheta commemorat: Adhuc paululum modicum, qui venturus est veniet, et non tardabit (Abac. II, 3). Cum ille venerit, reddetur populo felicitas pristina, quam aliquando habuere in eremo; praecedente Domino eos per diem in columna nubis, et per noctem in columna ignis (Exod. XIII): ut nec in prosperis, nec in adversis aliquando turbentur. Quod et in psalmo dicitur: Per diem sol non uret te, neque luna per noctem (Ps. CXX, 6). Fumus autem in hoc loco non errorem et ignorantiam, sed gloriam significat, juxta illud quod in hoc eodem prophe-

ta, secundum quorumdam opinionem, lecturi sumus (Infra c. 6): Et domus impleta est fumo. Et in Joel de gratia Spiritus sancti, quae descendit super apostolos, dicitur: Effundam de spiritu meo, et prophetabunt (Joel. II). Et, Dabo prodigia in coelo sursum, et signa in terra deorsum, sanguinem et ignem et vaporem fumi (Act. II, 17). Id ipsum significare puto et illud in Psalmis: Qui tangit montes, et fumigabunt (Ps. CIII, 32).

(Vers. 6.) Super omnem autem gloriam protectio. Et tabernaculum erit in umbraculum diei ab aestu, et in securitatem, et in absconsionem a turbine et a pluvia. Hunc locum Judaei ad Antichristum referunt, quem per turbinem et tempestatem significari aestimant, quando eos Dominus a potentissimo adversario defensurus sit. Nos autem omnia referamus ad primum adventum Christi, de quo et in psalmis legimus: Protexit me in abscondito tabernaculi sui: in petra exaltavit me (Psal. XXVI, 9, 10): super quam fundata Ecclesia nulla tempestate concutitur, nullo turbine ventisque subvertitur. Plurimi Judaeorum et haec et universa, quibus ista sociata sunt, super Babylonia captivitate et reditu in Jerusalem sub Zorobabel et Ezra et Neemia intelligunt.

(Cap. V.---Vers. 1.) Cantabo nunc dilecto meo canticum patruelis mei, vineae suae. Cantat propheta carmen lamentabile populo Israel, quod composuit ille, de quo scriptum est in Evangelio: Cum autem vidisset eam (haud dubium quin Jerusalem) flevit super eam, et dixit: Si scires et tu quae ad pacem sunt tibi, quoniam venient

dies super te, et circumdabunt tibi inimici tui munitiones, et vallabunt te, et prosternent te, et filios tuos (Luc. XIX, 41 et seqq.). Et rursum: Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos sub alas suas, et noluisti? Ecce dimittetur vobis domus vestra deserta (Matth. XXIII, 37, 38): cui simile est hoc quod nunc in isto carmine dicitur: Dimittam vineam meam. Quod autem Christus dicatur dilectus atque charissimus, quem Aquila πατράδελφον interpretatus est, patruum, vel patruelem, quadragesimi quarti psalmi nos inscriptio docet: Canticum pro dilecto. Et vox Dei Patris in Evangelio: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui (Matth. III, 17). Et in sexagesimo septimo psalmo legimus: Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. Rex virtutum dilecti (Ps. LXVII, 12, 13). Hic ergo dilectus carmen lugubre fecit vineae suae, quod ego cantabo dilecto atque miserabili populo meo. Vel certe ita intelligendum: Cantabo Omnipotenti Deo Patri canticum Christi, qui est patruelis meus, hoc est, ex eadem mecum gente generatus. Quod autem vinea Dei appelletur populus Israel, et in fine hujus cantici legimus: Vinea Domini exercituum, domus est Israel, et vir Juda germen laudabile ejus. Et in septuagesimo nono psalmo (Vers. 9): Vineam de Egypto transtulisti, ejecisti gentes, et plantasti eam. In Evangelio quoque pene eisdem verbis, quibus Propheta nunc loquitur, Dominus texit parabolam: Homo quidam erat paterfamilias, qui plantavit vineam, et maceriam illi circumdedit: et fodit in ea torcular, et aedificavit turrim, et locavit

eam agricolis, etc. (Matth. XXXI, 33). Et in Jeremia legimus: Ego plantavi te vineam fructiferam.

Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Hoc juxta Hebraicum Theodotio et Aquila transtulerunt: Symmachus autem more suo manifestius: Vinea facta est dilecto meo in cornu in medio olivarum. Porro LXX sensum magis quam verbum interpretati sunt: Vinea facta est dilecto meo in cornu, in loco pingui, sive uberi, πάων enim utrumque significat. Et revera nihil terra Repromissionis pinguius, si non montana quaeque atque deserta, sed omnem illius latitudinem consideres, a rivo Aegypti usque ad flumen magnum Euphratem contra Orientem: et ad septentrionalem plagam usque ad Taurum montem et Zephyrium Ciliciae: quod mari imminet. Cornu autem regnum significare, et potentiam saepe legimus, ut est illud in Evangelio: Suscitavit cornu salutis nostrae in domo David pueri sui (Luc. I, 69). Et, In te inimicos nostros cornu ventilabimus (Ps. XLIII, 6). Et in Zacharia quatuor cornua quatuor potentissima regna demonstrant (Zach. I). Hebraei hunc locum ita edisserunt: Vinea Christo plantata est in cornu, id est, in forti loco atque sublimi, qui appellatur filius olei, vel quod indigeat Dei misericordia, et ejus sustentetur auxilio: vel quod cunctis gentibus clarum Dei notitiae lumen praebuerit.

(Vers. 2.) Et sepsit eam, et lapidos elegit ex illa, et plantavit vineam Sorec, et aedificavit turrim in medio ejus, et torcular exstruxit in ea. Per metaphoram, ut prius diximus, vineae, describit populum Judaeorum, quem sepsit Angelorum

auxilio. Et lapides elegit ex eo, vel idola, vel omnia quae Dei cultum poterant impedire. Et plantavit eam vineam Sorec, quam solus Symmachus electam interpretatus est, non verbum e verbo, ut mihi videtur, exprimens, sed sensum qui tenetur in verbo. Aiunt enim Hebraei, Sorec genus esse vitis optimae, quod uberes fructus faciat atque perpetuos. Denique Sorec a quibusdam καλλάκαρπος interpretatur: quod nos in pulcherrimos fructus vertere possumus. Aedificavit quoque turrim in medio ejus, templum videlicet in media civitate: et torcular exstruxit in ea, quod quidam altare significari putant. Sicut enim ad torcular omnis uvae comportantur atque calcantur, ut ex eis exprimatur vinum, sic altare omnis populi suscipit fructus, et immolatas hostias devorat; juxta illud quod de Benjamin, in cujus tribu templum fuit et altare, legimus: Benjamin lupus rapax, mane comedet: et ad vesperam dabit escam (Gen. XLIX, 27). Cuncta quae dicuntur de vinea, possunt et ad animae humanae referri statum, quae a Deo plantata in bonum, non uvas attulerit, sed labruscas; et postea sit tradita bestiis conculcanda: nec divinum imbrem susceperit doctrinarum; quia praeterita dona contempserit.

Et exspectavi, ut faceret uvas, et fecit labruscas. Pro labruscis, quos nos vertimus, in Hebraeo scriptum est BUSIM: quod Aquila interpretatus est, σαπράας, id est, fructus pessimos: Symmachus ἀτελῆ, hoc est, imperfectos: LXX et Theodotio spinas: quibus Judaei Dominum coronaverunt. Illo enim exspectante, ut vindemiae tempore deferrent uvas ad torcularia, pro quibus

octavus et octogesimus tertius psalmus habent titulos, isti se curis et vitiis saeculi demergentes, quae in Evangelio (Marc. IV) spinae interpretantur, blasphemiarum stimulos obtulerunt. Puto autem melius esse, Busim labruscas, quam spinas intelligi, ut coeptae translationis similitudo servetur. Unde et Salvator dicit in Evangelio: Numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus (Matth. VII, 16).

(Vers. 3, 4.) Nunc ergo habitatores Jerusalem, et viri Juda judicate inter me et vineam meam: quid est quod ultra debui facere vineae meae et non fecerim ei? An quod exspectavi ut faceret uvas, et fecit labruscas? Feci, inquit, universa quae debui, plantavi vineam in loco uberrimo, circumdedi maceriam, elegi lapides, et flagella ejus hastilibus calamisque subrexi: vitis quoque ipsa non fuit una de pluribus, sed electa et καλλάκαρπος. Aedificavit quoque turrim in medio ejus, templum videlicet in media civitate: et torcular exstruxit in ea, quod quidam altare significari putant. Exstruxi torcular, ut in eodem potissimum loco premerentur uvae, et vinum funderent. Quia haec igitur feci, quae facere debui, respondeant mihi habitatores Jerusalem et Judae: immo judicent inter me et vineam meam, quid est quod facere debui, et non fecerim? Et illis tacentibus, sibi ipse respondet: Nisi forte in hoc erravi, quod pro labore meo exspectavi, ut uvas faceret, non labruscas, quas inculta ac deserta vinea afferre consuevit. Tale quid et Nathan Propheta ad David missus loquitur (II Reg. XII), et interrogat eum per parabolam, ut dum de alio

judicat, de se promat sententiam. Ergo et hic populus interrogatur quasi de vinea, ut contra se ipse respondeat. Hunc locum in Evangelio plenius Salvator exequitur (Matth. XXI), et quod hic praetermissum est, Scribas et Pharisaeos interrogat. In Isaia enim nihil dictum est de agricolis, nec quae passuri sint indicatur; sed tantum de vinea sermo est: ibi autem quasi alia sit vinea et alii agricolae, sic de populo loquitur et magistris, ut malos male perdat, et vineam aliis agricolis locet; significans apostolos et eos qui apostolis successuri sunt. Nec vero ταυτολογάα est, ut plerique aestimant in eo quod ait: An quod exspectavi, ut faceret uvas, et fecit labruscas? Supra enim apud se tacitus loquitur, hic autem quod cogitaverat, alios interrogat.

(Vers. 5, 6.) Et nunc ostendam vobis quid ego faciam vineae meae: Auferam sepem ejus, et erit in direptionem: diruam maceriam ejus, et erit in conculcationem. Et ponam eam desertam; non putabitur, et non fodietur: et ascendent super eant vepres et spinae. Provocavi, inquit, vos supra, o habitatores Jerusalem, et viri tribus Judae, ut judicaretis inter me et vineam meam, et interrogavi, ut diceretis quid debuerim facere quod non fecerim. Et quia juxta Evangelicam parabolam non vultis respondere quod sciscitor, ego mihi respondebo ipse pro vobis, indicans quid facturus sim: Quoniam feci vineae meae cuncta quae debui, et pro uvis attulit labruscas, auferam universa quae dederam. Tollam angelorum auxilia, de quibus in psalmis scriptum est: Circumdat Angelus Domini in circuitu timentium eum, et

liberabit eos (Ps. XXXIII, 8): et diripietur ab adversariis. Destruam muros, et inimicis gentibus subjacebit, eritque deserta et non putabitur in aeternum, nec fodietur, ut redigatur in vepres: et ascendent in ea spinae. Haec autem sub metaphora vineae, de Jerusalem atque Judaeae dicuntur solitudine, quod plerique Judaeorum putant sub Babyloniis accidisse: quod et nos ex parte factum negare non possumus. Sed quia sequitur: Et nubibus mandabo, ne pluant super eam imbrem, hoc in illa captivitate intelligi non potest. Siquidem et Jeremias capta jam urbe prophetavit in populo: et Ezechiel, Daniel quoque et tres pueri, vel prophetasse, vel mirabilia signa etiam in captivitate fecisse narrantur: et postea Aggaeus et Zacharias futura dixerunt in consolationem populi servientis. Tollitur autem Dei auxilium ab his qui indigni sunt: ut quia non senserant Deum per beneficia, sentiant per supplicia. Vel ideo truculenta quaedam et aspera comminatur, ut conversi ad poenitentiam, imminentia tormenta devitent. Verbum Hebraicum SAITH () omnes voce simili spinas interpretati sunt. Si ergo Saith in praesenti loco spinae dicuntur juxta Aquilam et Theodotionem et LXX, respondeant quomodo supra Busim labruscas legerint. Et nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem. Istae sunt nubes quas eduxit Dominus ab extremo terrae, de quibus et in psalmo legimus: Veritas tua usque ad nubes (Ps. XXXV, 6). Hae nubes, quoniam sub Elia omnes idololatrae erant, tribus annis et sex mensibus super terram Israel non pluerunt (III Reg. XVIII). Quod quidem non solum de prophetis,

sed de apostolis possumus intelligere, quod post passionem Domini, nec prophetas, nec apostolos habuerunt Judaei, ne pro uvis afferrent spinas, sed pro sterilitate et ariditate sua precarentur eum, qui potest imbres praebere virtutum. Unde et in Levitico loquitur ad eos: Ponam coelum vobis ferreum, et terram aeneam (Levit. XXVI, 19). Et in Deuteronomio: Erit coelum super caput tuam aeneum, et terra subter te ferrea (Deut. XXVIII, 23, 24). Et rursum, Dabit Dominus pluviam terrae tuae. Et, Cinis de coelo descendet super te, donec eradicet te, et deleat; quia terra quae frequenter super se venientem suscipit pluviam, et non facit segetem, sed spinas et tribulos, reproba est et maledictionis proxima, cujus finis combustio est.

(Vers. 7.) Vinea autem Domini exercituum domus Israel est: et viri Juda germen delectabile ejus. Id est, Dei: sive ut LXX transtulerunt, novella plantatio dilectissima. Israel et Judas hoc inter se differunt, quod omnis populus prius appellabatur Israel, et postea, regnante David super tribum Juda, et Roboam filio Salomonis super duas tribus, Judam et Benjamin, hi qui erant in Samaria, hoc est, decem tribus, vocabantur Israel; et quibus regnabant de genere David, appellabantur Juda. Et quoniam ab Israel vituli colebantur in Dan, et in Bethel, propterea ab Assyriis primum est capta Samaria; et multo post tempore Judas a Chaldaeis ductus est in Babylonem, quia minora peccaverant. Unde et in Ezechiele ad utriusque populi peccata purganda, Israel in sinistro latere ponuntur, juxta Septuaginta, dies centum nona-

ginta, sive ut verius in Hebraico continetur, trecenti nonaginta: Judae autem quadraginta dies (Ezech. IV, juxta LXX et juxta Hebraicum). Hoc dico, ut comparatione Israel, id est, decem tribuum, amabilem atque dilectum ostendam Judam, in quo erant sacerdotes et levitae, et Dei religio versabatur eo tempore, quo propheta Isaias loquebatur ad populum. Et pulchre Israel, hoc est, totus populus, domus est: Judas autem, qui separatis tribubus postea pullulavit, novellum dicitur delectabile. Sed et hoc notandum, quod juxta consuetudinem prophetalem, quae prius per metaphoram dicta sunt, vel per parabolam, postea exponuntur manifestius: quod vinea et novella plantatio, Israel et Judas sit.

Et exspectavi ut faceret judicium, et ecce iniquitas: et justitiam, et ecce clamor, sive ut LXX transtulerunt, Exspectavi ut faceret judicium, et fecit iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem. Volumus Latinis insinuare auribus quod ab Hebraeis didicimus: Judicium, apud eos appellatur MESPHAT: iniquitas, sive dissipatio, ut interpretatus est Aquila, MESPHAA. Rursum justitia dicitur SADACA: clamor autem appellatur SAACA. Una itaque vel addita littera, vel mutata, sic verborum similitudinem temperavit, ut pro MESPHAT, MESPHAA: et pro SADACA poneret SAACA, et elegantem structuram sonumque verborum, juxta Hebraeam linguam redderet. Exspectavit autem Deus, ut populus Judaeorum faceret judicium, id est, uvas: et fecit iniquitatem, id est labruscas: et exspectavit justitiam, ut largitorem tantorum munerum a Patre missum susciperet,

et fecit clamorem, quo vociferatus est contra Dominum, et clamavit, dicens: Tolle, tolle, crucifige talem (Joan. XIX, 15). Unde et Paulus apostolus scribit: Omnis ira et clamor, et blasphemia auferatur a vobis cum omni malitia (Ephes. IV, 31). Vel certe quoniam justi sanguinem fuderant, sanguis Dominicae passionis clamabat ad Dominum: propterea clamorem pro justitia reddiderunt, juxta illud quod in Genesi legimus, Vox sanguinis Abel fratris tui clamat ad me (Gen. IV, 10).

(Vers. 8.) Vae qui conjungitis domum ad domum, et agrum agro copulatis usque ad terminum loci: Numquid habitabitis soli vos super terram? Pro eo quod nos diximus, usque ad terminum loci, LXX transtulerunt, aut auferatis proximo: Symmachus et Theodotio: donec deficiat, vel non sit locus; ut deficiente terra, nequaquam saturetur avaritia. Quod quidem et generaliter adversum omnes, quibus nihil satis est, dictum puto: et specialiter contra vineam Domini, quae pro uvis fecit labruscas, id est, pro judicio iniquitatem, et pro justitia clamorem. Quae est enim rabies, cum tecta et agri ad depellendos imbres, et ad serendas fruges haberi debeant, ea habere cupere, in quibus cunctis habitare non possis, et quae colere non sufficias: alteriusque necessitatem, tuam facere voluptatem? Juxta tropologiam contra haereticos quidam hoc dictum arbitrantur: qui cum moverent pedes suos de Oriente, veniunt in campum Sennaar, qui interpretatur excussio dentium: et aedificant civitatem confusionis, turrimque superbiae, et audiunt sub verbis aliis: Audite haec, duces domus Jacob, et

residui domus Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui aedificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate (Mich. III, 9, 10). Isti domos domibus, id est, dogmata conjungunt dogmatibus; quibus dicitur per Michaeam, Nolite aedificare in domo derisum (Mich. III), ne supra fundamentum Christi, quod apostolus Paulus posuit (I Cor. III) et in quo debuerant aedificare aurum, argentum, lapides pretiosos: econtrario aedificent ligna, fenum, stipulam, quorum finis incendium est. De hujuscemodi domibus Salvator in Evangelio loquitur: Omnis qui audierit verba mea, et non fecerit ea, assimilabitur viro stulto, qui aedificavit domum suam super arenam. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti et impegerunt in domum illam, et cecidit: et fuit ruina domus illius magna (Matth. VII, 26, 27). Tamdiu autem quaerunt haeretici nova veteribus jungere, et eadem recentior...

(Vers. 9.) In auribus meis sunt haec Domini exercituum: Nisi domus multae desertae fuerint, grandes et pulchrae absque habitatore. Pro eo quod nos juxta Hebraicum vertimus, In auribus meis sunt haec Domini exercituum, id est, verba quae locutus est Dominus, adhuc resonant in auribus meis: LXX transtulerunt, Audita sunt haec in auribus Domini sabaoth. Non quod Propheta verba Domini audierit, sed in auribus Domini audita sint quae Propheta dicturus est: cum consequentius sit intelligere, audisse Prophetam, quae Dominus sit locutus. Dominus autem locutus est, quod post captivitatem, domus magnae

atque pulcherrimae desertae futurae sint, non habentes habitatorem.

(Vers. 10.) Decem enim jugera vinearum facient lagunculam unam, et triginta modii sementis facient modios tres. Pro laguncula, quam soli LXX transtulerunt, omnes alii batum interpretati sunt, quod Hebraice dicitur BETH (). Et pro triginta modiis, quos nos pro coro posuimus, qui Hebraice dicitur OMER (), LXX verterunt artabas sex: quae mensura Aegyptiaca est, et facit modios viginti. In sterilitate ergo nimia quae sequitur captivitatem, decem jugera vinearum facient batum, id est, tres amphoras: et triginta modii seminis, id est, corus, faciet ephi, quod LXX tres mensuras interpretati sunt, id est, tres modios. Batus autem in liquidis speciebus dicitur, et ephi, sive epha ejusdem mensurae in aridis. Sicut in Ezechiel juxta Hebraicum legimus: Ephi justum, et batus justus erit vobis. Ephi et batus aequalia et unius mensurae erunt, ut capiat decimam partem cori batus, et decimam partem cori ephi: juxta mensuram cori erit aequa libratio eorum (Ezech. XLV, 10, 11).

Quaerimus juxta anagogen, quomodo haereticorum domus grandes et pulchrae sint, quae cum judicii tempus advenerit, nullum habitatorem habeant. Omnis enim pompa structuraque verborum, et argumenta dialectica redigentur ad nihili. Et quia juxta apostolum Paulum (II Cor. III) non solum Dei aedificatio sumus, sed et agricultura, quam imitantes haeretici suffodiuntur et eradicantur ab Jeremia: idcirco ubi decem jugera vinearum, sive ubi decem juga boum operantur,

facient batum unum, et triginta modii sementis facient ephi (Jerem. XVIII), ut de denario numero, qui in Scripturis sanctis mysticus atque perfectus est: et de tricenario, in quo prophetavit Ezechiel (Ezech. I), et Dominus baptizatus est (Luc. III), redigantur ad ephi, qui ad comparationem multiplicis numeri, unione constringitur.

Quod autem aedificatio et agricultura referatur ad intelligentiam spiritalem, etiam alio loco Paulus apostolus docet (Ephes. IV), fundatos et radicatos in charitate credentes esse contestans. Unde et Ecclesiastes (Eccl. II), non solum sibi aedificavit domos, sed plantavit vineas, et fecit hortos et pomaria, et instituit omnes arbores pomiferas, exstruxitque piscinas, ut irrigaret saltum. Porro haeretici imaginem tantum habentes umbramque virtutum, et non ipsam veritatem, absque fructu operum, verborum folia pollicentur. De quorum arboribus dicit Dominus: Omnis plantatio, quam non plantavit Pater meus coelestis, eradicabitur (Matth. XV, 13). De vinea enim Sodomorum vinea eorum, et propago eorum de Gomorra: Uva eorum, uva fellis, et botrus amaritudinis eis, furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanabilis (Deut. XXXII, 32, seqq.).

(Vers. 11, 12.) Vae qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam et potandum usque ad vesperam, ut vino aestuetis. Cithara, et lyra, tympanum, et libia, vinum in conviviis vestris: et opus Domini non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis. Pro ebrietate, quam Aquila est interpretatus et Symmachus, LXX ipsum Hebraicum posuerunt SICERAM (), quod omnem signi-

ficat potionem, quae inebriare potest, et statum mentis evertere. Arguit autem juxta consequentiam coeptae explanationis agricolas vineae, qui imminente sterilitate, et vicino incendio, quo vepres et spinae sunt comburendae, luxuriae se et voluptatibus tradiderunt: non solum in vescendo et bibendo; sed in aurium quoque oblectatione, et in diversis musicae artis generibus. Qui cum ista faciunt, opus Domini non respiciunt, nec considerant quae ventura sint.

Abutamur hoc testimonio adversum principes Ecclesiae, qui de mane consurgunt ad sectandam siceram, et bibendum usque ad vesperam: de quibus in alio loco dicitur: Vae tibi civitas, cujus rex juvenis est, et principes tui mane comedunt (Eccl. X, 16). Qui deliciis occupati, ex creaturis non intelligunt Creatorem, nec considerant opera manuum ejus, de quibus legimus: Verbo Domini coeli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum (Ps. XXXII, 6). Potest juxta altiorem intelligentiam, omnis animae perturbatio ebrietas appellari, quae concipitur de vino furoris draconum, et de veneno aspidum insanabili, quod nonnulli bibunt ab adolescentia usque ad senectutem, hoc est, de mane usque ad vesperam (Deut. XXXII). Alii vero hora tertia, sexta, vel nona, et undecima suscitantur de convivio, et dicitur ad eos: Expergiscimini qui ebrii estis a vino. Super hoc vinum, et super hujuscemodi uvas ac vineas pluit Dominus sulphur et ignem a Domino: et quicumque ex earum vino biberit, aestuat atque comburitur. Requirit citharam et psalterium, cujus repertor est Jubal, de Cain

stirpe generatus (Gen. IV), nec audit Dominum dicentem ad Aaron: Vinum et siceram non bibetis tu et filii tui, quando ingredimini in tabernaculum testimonii, aut accedetis ad altare (Lev. X, 8). Has citharas, et lyras, tympanumque, et tibias rex Babylonius habuit, quibus consonantibus, universarum gentium populi prosternebantur in terram, et adorabant auream statuam (Dan. III).

Quod autem primum tempus humanae sapientiae, quando egredimur pueritiam, et ad rationalem venimus aetatem, mane in Scripturis intelligatur, multa testimonia docere nos poterunt: de quibus exempli causa ponenda sunt pauca: Mane mittebam Prophetas; et: Mane exaudies orationem meam. Mane assitam tibi, et videbo (Ps. V, 4, 5); et: De nocte consurget spiritus meus (Ps. LXII, 1); et: Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo (Ps. C, 8); et: In matutinis interficiebam omnes peccatores terrae, ut disperderem de civitate Domini omnes qui operantur iniquitatem (Ps. XXIX, 7); et in alio loco: Ad vesperam demorabitur fletus, et ad matutinum laetitia, et caetera his similia. Consurgimus autem de mane, quando vitia relinquimus in pueritia, et dicere possumus: Peccata juventutis meae et ignorantiae ne memineris (Psal. XXIV, 7). Ortoque nobis sole justitiae, fugantur tenebrae, et statim interficimus omnes cogitationes, quae ad peccata nos provocant, et de civitate mentis nostrae illos disperdimus peccatores, de quibus Salvator loquitur: De corde exeunt cogitationes malae, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiae (Matth. XV, 19), et reli-

qua. Infelicissimi autem sunt qui de mane usque ad vesperam ebrietate, gula et diversis voluptatibus occupati, non intelligunt in se opera Domini, nec considerant cur creati sunt.

(Vers. 13.) Propterea ductus est captivus populus meus, quia non habuit scientiam: et nobiles ejus interierunt fame, et multitudo ejus siti exaruit. Haec juxta litteram accidisse populo Judaeorum sub Vespasiano et Tito Romanis principibus, tam Graeca quam Latina narrat historia. Quod quidem et spiritualiter hodie quoque patiuntur, sustinentes non famem panis, neque sitim aquae, sed famem audiendi sermonis Dei: quia nec respexerunt opus Domini, nec consideraverunt opera manuum ejus, neque habuerunt ejus scientiam, qui semper locutus est per Prophetas (Amos. VIII). Unde et in Psalmis dicitur de eis: Convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canes, et circuibunt civitatem (Ps. LVIII, 16). Quod autem omnis sermo doctrinae, panis appelletur et aqua, illud docet Evangelicum: Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Dei (Luc. IV, 4): Et, Quicumque biberit de aqua, quam dedero ei, non sitiet in aeternum (Joan. IV, 13). Et in psalmo dicitur: Super aquas refectionis educavit me (Ps. XXII, 2). Unde et Dominus non vult esurientes in eremo dimittere, ne lassentur; et corruant, et interficiantur fame (Matth. XV). Et de justo viro dicitur: Juvenis fui, et senui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus quaerens panem (Ps. XXXVI, 25). Quidam hoc quod dicitur: Captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam: et no-

biles ejus interierunt fame, et multitudo ejus siti exaruit, generaliter de inferis, et gehenna interpretari volunt, in qua punietur omnis qui Dei non habuerit scientiam.

(Vers. 14, 15.) Propterea dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum absque ullo termino, et descendent fortes ejus, et populus ejus, et sublimes gloriosique ejus ad eum. Et incurvabitur homo, et humiliabitur vir, et oculi sublimium deprimentur. Qui surrexerunt mane ad sectandam siceram, et permanserunt in ebrietate usque ad vesperam, et voluptate ac deliciis occupati, opus Domini respicere noluerunt, nec opera manuum ejus contemplati sunt, propterea ducti sunt in captivitatem, quia non habuerunt scientiam Filii Dei, dicente ipso ad eos, Nec me scitis, nec qui me misit (Joan. VIII, 19), et in ipsa captivitate fame perierunt, ac aruerunt siti. Unde infernus et mors dilatavit animam suam, et aperuit os suum, et absque ullo numero, et satietate devoravit in perpetuum puniendos: ita ut principes et populus, et sublimes gloriosique terrae Judae descenderent ad eum, et humiliaretur omnis superbia, et oculi sublimium deprimerentur, intelligentium se esse mortales; et cuncta rebus expleta, quae ventura per Prophetas Dominus nuntiarat. Infernus autem animam habere dicitur, non quod animal sit, juxta errorem quorumdam; sed quod verbis humanae consuetudinis, rerum insensibilium exprimamus affectum, quod insatiabilis sit, et numquam mortuorum multitudine compleatur. Quomodo et in manu linguae mors dicitur (Prov. XVIII), et omnipotens

Deus Sabbatha, et Neomenias Judaeorum odisse loquitur animam suam (Isai. I). Quidquid de populo diximus Judaeorum, tropologice referri potest ad eos qui saeculi deliciis occupati, nec respicientes opera Dei, captivi ducuntur in peccatum, et non habent scientiam Dei: et idcirco fame et siti pereunt bonorum operum atque virtutum, et detrahentur in gehennam, ibique aeternis cruciatibus deputati, potentiam et superbiam miseria cernent et humilitate mutari.

(Vers. 16.) Et exaltabitur Dominus exercituum in judicio: et Deus sanctus sanctificabitur in justitia. Cum captivus ductus fuerit populus, quia non habuit scientiam, et interierit fame, et siti exaruerit, et dilataverit infernus animam suam: et descenderint fortes atque sublimes gloriosique in profundum, et incurvatus fuerit homo, et humiliatus vir, et receperint omnes juxta merita sua: tunc exaltabitur Dominus in judicio, cujus prius injustum videbatur esse judicium, et Deus sanctus ab omnibus sanctificabitur in justitia, ut impleatur illud quod in Evangelio dicitur: Pater noster, qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum (Matth. VI, 9); et: Pater juste, mundus te non cognovit (Joan. XVII, 25). Unde cavere debemus ne praeveniamus judicium Dei, cujus judicia magna sunt, et inenarrabilia, et de quo Apostolus loquitur: Inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viae illius (Rom. XI, 33), donec illuminet occulta tenebrarum, et aperiat cogitationes cordium (I Cor. IV, 5), qui dicit in Evangelio: Nolite judicare, ut non judicemini (Matth. VII, 1). Cui sententiae congruens Paulus apostolus praecepit: Tu quis es

qui judicas alienum servum? suo Domino stat, aut cadit. Stabit autem: potens est enim Deus statuere illum (Rom. XIV, 4).

(Vers. 17). Et pascentur agni juxta ordinem suum: et deserta in ubertatem versa, advenae comedent. Pro pascentibus agnis juxta ordinem suum, quod in bonam partem accipitur, nescio quid volentes LXX transtulerunt, pascentur direpti quasi tauri; pro agnis tauros intelligentes, et rursum pro advenis interpretantes agnos. Quando autem Dominus exaltatus fuerit in judicio, et sanctus in sua sanctificatus justitia, ut mali agricolae male pereant, et exaltata cedrus securi Domini succidatur; tunc qui fuerint de agnorum numero, non haedorum, pascentur in Ecclesiae pratis, et dicent: Dominus pascit me, et nihil mihi deerit (Ps. XXII, 1); et quae a Judaeis deserta sunt, versa in ubertatem comedet gentium populus. Haec juxta tropologiam. Caeterum ut ordinem compleamus historiae, id ipsum aliis verbis dicitur, de quo supra legimus: Regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant, et deserta est atque subversa a populi sexternis (Isai. I, 7). De toto enim orbe congregata gentium multitudo habitat in Judaea, et ejectis prioribus populis, ideo ex parte caecitas facta est domui Israel, ut subintraret plenitudo gentium (Rom. XI). Pulchreque juxta LXX direpti sunt atque vastati et ducti in captivitatem quasi tauri, de quibus Dominus dixerat: Tauri pingues obsederunt me, ut loca taurorum occuparent agni.

(Vers. 18, 19.) Vae, qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, et quasi vinculum plaustri

peccatum. Qui dicitis: festinet et cito veniat opus ejus, ut videamus, et appropiet et veniat consilium sancti Israel, et scimus illud. Pro vinculo plaustri, corrigiam jugi vitulae, sive vaccae, LXX transtulerunt. Quod autem vincula dicantur esse peccata, crebrius legimus. E quibus illud est: Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur (Prov. V, 22). Et Dominus arguens populum delinquentem, qui peccatis peccata sociarat, fecit flagellum de funiculis, ostendens eis quomodo domum Dei fecissent speluncam latronum (Joan. II), et sedem orationis vertissent in domum negotiationis (Matth. XXI). Conviva quoque coenae Dominicae, vestem non habens nuptialem, vinctus pedibus ac manibus ejicitur in tenebras exteriores (Matth. XXII). Et Dominus venit, ut his qui erant in vinculis diceret: Exite (Isa. XLIX, 9); et qui versabantur in tenebris, revelamini (Psal. CLXV, 8). Ipse enim solvit compeditos, et illuminat caecos: quos Jeremias vinctos terrae nuncupat. Nec plangit eos qui peccare coeperint, statimque desierint: non est enim justus super terram qui faciat bonum, et aliquando non peccet (Eccl. VII, 2); sed qui longo funiculo peccata protraxerint. Unde et in Numeris legimus (Cap. XIX), vaccam rufam, cujus cinis expiatio populi est, non aliter immolari et offerri ad altare Domini, nisi quae terrena opera non fecerit, jugumque non traxerit, nec vinculis jugi Nabuchodonosor fuerit alligata. Et in hoc eodem propheta pro cingulo veritatis, filiae Sion cinguntur funiculo. Achitophel quoque et Judas [quorum alter David, alter Dominum prodiderunt] fune longissimo

trahentes peccata sua, periere suspendio; putantes malum conscientiae praesenti morte finiri, et nihil esse post mortem. Quod autem juxta Hebraicum et omnes alios interpretes, appellantur funiculi vanitatis; hoc significat, quod facientibus peccatum facile texitur, et tam inane et facile est, ut aranearum fila texuntur.

(Vers. 20.) Vae qui dicitis malum bonum, et bonum malum: ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum. Ejusdem criminis est, bonum, lucem, et dulce, contrariis vocare nominibus, cujus, malum, tenebras, et amarum vocabulis appellare virtutum. Hoc contra eos qui peccatum non putant, si bono detrahant, et non aestimant esse delictum, si laudent malum. Ponunt autem Judaei bonum malum, et lucem tenebras, et dulce amarum, suscipientes Barabbam latrocinii et seditionis auctorem, et crucifigentes Jesum, qui non venerat nisi ad oves perditas domus Israel, ut salvaret quod perierat. In Barabbam intelligamus diabolum, qui cum sit nox et tenebrae, transfiguratur in Angelum lucis (Matth. XXVII). Unde et Apostolus loquitur: Quae participatio justitiae cum iniquitate? quae societas luci ad tenebras? qui consensus Christi et Belial (II Cor. VI, 14, 15)? Neque enim lucerna tollenda est, et ponenda sub modio, vel sub lecto, sed supra candelabrum, ut omnibus luceat. Nec arbor malos afferens fructus, bonae arboris est appellanda vocabulo (Matth. V). Unde et in Genesi mystico sermone narratur, quod diviserit Deus inter lucem ac tenebras, quae in principio super abyssum ferebantur

(Gen. I). Quod autem bonus Salvator sit appellatus, ipse in Evangelio loquitur: Pastor bonus ponit animam suam pro ovibus suis (Joan. X, 11). Lucem quoque esse se dicit: Ego sum lux mundi (Joan. VIII, 12), et quotidie coelesti pane saturati dicimus: Gustate et videte, quam suavis est Dominus (Ps. XXIII, 9). E contrario quando dicimus: Libera nos a malo (Matth. VI, 13); et: Mundus in maligno positus est (I Joan. V, 19), diaboli cupimus insidiis liberari. Quod autem ipse tenebrarum et amaritudinis significetur nominibus, crebrius legimus. Sed et hoc possumus dicere, quod omnia contraria dogmata veritati amara sint, et sola dulcis veritas. Unde cavendum est, ne pro veritate sequamur mendacium, ne pro lumine tenebras. Multae enim sunt viae quae videntur hominibus r.

(Vers. 21.) Vae qui sapientes estis in oculis vestris, et coram vobismetipsis prudentes. Qui vobis, inquit, ipsi videmini sapientes esse, qui prudentiam sequimini, non Dei, sed hominum: et cum non recipiatis Dei virtutem Deique sapientiam, putatis vos esse sapientes (I Cor. I). Inter sapientiam et prudentiam hoc dicunt interesse Stoici, quod sapientia rerum sit divinarum humanarumque notitia: prudentia autem tantum mortalium. Consequenter autem haec adversum Scribas dicuntur et Pharisaeos, qui habentes clavem scientiae, nec ipsi ad Christum introeunt nec alios introire permittunt (Luc. XI).

(Vers. 22.) Vae qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam siceram, id est ebrietatem. Quibus supra dixerat: Vae qui

consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, et potandum usque ad vesperam, ut vino aestuetis, de his etiam nunc loquitur: qui potentes sunt ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendum siceram (Deut. XXXII). Qui inebriati vino draconis, et veneno aspidum insanabili, virtute Domini calumniabantur. Et ipsi ebrii inebriabant populos, ut pari furore bacchantes, adversus Dominum conclamarent. Juxta tropologiam ante jam diximus: quod sacerdotes ingressuri Tabernaculum Dei, non debeant vinum bibere et siceram (Levit. X). Quibus nunc addimus, quod Nazaraeis quoque praeceptum sit, qui se sanctificant Domino, ut vinum et siceram, et omne quod de uvis est, non bibant, nec comedant, ne uvam quidem passam, et acetum ex vino (Num. VI). Sed et in Proverbiis praecipitur: Potentes qui iracundi sunt; vinum non bibant, ne cum biberint, obliviscantur sapientiae. Inter vinum et siceram juxta anagogen hoc esse arbitror, quod vinum e pluribus una perturbatio est, verbi gratia, libidinis, avaritiae, gulae, et invidiae. Sicera autem, id est, ebrietas, omnes in se vitiorum continet passiones, quas rectius Latino sermone perturbationes possumus dicere, quod statum mentis evertant, et ebrios faciant nescire quid agant. Qui ergo praesunt, plurimum debent carere vitiis, et maxime ira, quae furori proxima est: ne quanto plus possint, tanto amplius subjectis noceant. Miscet siceram qui cum ebrietate plenus sit, ad decipiendos homines, umbras quasdam et imagines simulat se habere virtutum.

(Vers. 23.) Qui justificatis impium pro muneribus, et justitiam justi aufertis ab eo. Et haec pars vitiorum est vineae, quae pro uvis fecit labruscas, et exspectante Domino, ut faceret judicium, fecit iniquitatem, justificans impium pro muneribus, et non causas, sed dona considerans, quae excaecant etiam oculos sapientium. Unde cavendum est, ne inebriemur vino, in quo est luxuria (Deut. XVI, 19; Ephes. V), et nudentur femora turpitudinis nostrae (Gen. IX), et adulemur impiis pro muneribus, et justitiam justi pro inopia despiciamus. Quod et in Epistola Jacobi praecipitur: ne honorantes impios divites, et despicientes sanctos pauperes, fiamus judices iniquitatis.

(Vers. 24.) Propter hoc sicut devorat stipulam lingua ignis, et calor flammae exurit: sic radix eorum quasi favilla erit, et germen eorum ut pulvis ascendet. Abjecerunt enim legem Domini exercituum, et sermonem sancti Israel blasphemaverunt. Propter superiores causas superbiae, et ebrietatis, et avaritiae, quia pro uvis attulerunt spinas, et fenum, ligna, stipulam, arsurosque vepres; ideo radix malitiae eorum redigetur in favillam, et omnis flos et pulchritudo divitiarum et corporis pulveri comparabitur (I Cor. III). Non enim solum ista fecerunt, sed his gradibus pervenerunt ad blasphemiam, ut legem Domini non reciperent, et sermonem Sancti Israel blasphemarent; de quibus supra legimus: De Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem (Isai. II, 3). Potest radix in malis cogitationibus accipi, fructus autem et germen in malis operibus atque sermonibus, ut quod in radice latet, monstretur

in germine: quae utraque Domini incendio vorabuntur. Unde et Apostolus (Heb. XII, 15), radicem amaritudinis malorum, sursum loquitur germinantem.

(Vers. 26 et seqq.) Et levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terrae, et ecce festinus velociter veniet. Et non erit deficiens, neque laborans in eo: non dormitabit, neque dormiet, neque solvetur cingulum lumborum ejus, nec rumpetur corrigia calciamenti ejus. Sagittae ejus acutae, et omnes arcus ejus extenti: ungulae equorum ejus ut silex, et rotae ejus quasi impetus tempestatis. Rugitus ejus ut leonis, rugiet ut catuli leonum, et frendet, et tenebit praedam, et amplexabitur, et non erit qui eruat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris: aspiciemus in terram, et ecce tenebrae tribulationis, et lux obtenebrata est caligine ejus.

Hebraei hunc locum de Babyloniis et Nabuchodonosor intelligunt prophetari, quod Dei voluntate adductus sit in Judaeam et Jerusalem, templumque subverterit. Nos autem sequentes ordinem, et sequentia superioribus copulantes, ideo signum in nationibus procul elevatum dicimus esse, et sibilasse Dominum, vel traxisse eos de finibus terrae; quoniam abjecerunt legem Evangelii, et sermonem sanctum blasphemaverunt. Si enim de Babyloniis esset sermo, juxta consuetudinem prophetalem dixisset: Vocabo eum qui ab Aquilone est, eo quod juxta Judaeae situm, Assyrii atque Chaldaei in Septentrionali plaga sint. Vel certe apertius Babylonios Assyriosque describeret. Nunc vero dicendo: Levabit

signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terrae, gentes longe positas significat, et quae in terrae finibus commorantur: haud dubium quin Romanos, et omnes Italiae, Galliarumque et Hispaniae populos, qui sub Vespasiano et Adriano, Romano imperio subjacebant. Unde et Italia ab eo quod ibi Hesperus occidat, olim Hesperia dicebatur. Et hoc veniente percussus est, et omnes Judaeae montes turbati sunt, ut interpretatus est Theodotio et Symmachus, vel commoti, ut Aquila posuit, vel acerbati, ut LXX transtulerunt, ut impetu hostium omnes replerentur plateae cadaveribus mortuorum. Describit ergo sermo divinus velocitatem venientis exercitus, qui non sua, sed Domini venerit voluntate; immo attractus sit, et sibilo illius provocatus, quod non defecerit, nec tanto itinere laboraverit, et cupiditate praedandi, somnum oculis non admiserit, calciamenta quoque illius non sint attrita, sagittariorum multitudinem, equitum turmas, curruum quadrigarumque fervorem, quod instar leonis, non tam ad pugnandum, quam ad praedandum, et vorandum venerit, et ululatus vincentis exercitus, marinis fluctibus comparatur. Ex quo notandum ubicumque sonitus maris in Scripturis appellatur, quid significet. Cum igitur venerit Romanus exercitus, et tenuerit praedam, et non fuerit qui eruat, Propheta compatientis affectu se jungit populo, et ait: Aspiciemus in terram et ecce tenebrae tribulationis. Coelum enim aspicere non audebimus, cujus habitatorem offendimus: et lux nostra quam semper habebamus in Deo, tribulationum caligine obscurata

est. Legi in cujusdam Commentariis, hoc quod dicitur: Levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terrae, de vocatione gentium debere intelligi, quod elevato signo Crucis, et depositis oneribus peccatorum, velociter venerint atque crediderint. Sed nescio quomodo huic sensui possint congruere quae sequuntur.

LIBER TERTIUS.

Sufficit mihi voluminum magnitudo, quae in explanatione Isaiae prophetae texitur, ubi aliquid praetermittere, damnum est intelligentiae. Quamobrem in singulis libris, qui tantum numerum ordinemque significant, breves praefatiunculas posui. Teque, virgo Christi Eustochium, precor, ut in expositione difficillimae visionis orationibus me juves: in qua Deus omnipotens in sua cernitur majestate; et duo Seraphim stantia in circuitu ejus atque clamantia: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus; et commotum liminare templi atque concussum, et domus Judaica tenebris erroris impleta. Et comparatione divinae gloriae Propheta immunda labia habere se dicens, et habitare in medio populi blasphemantis, qui consona impietatis voce clamabant: Crucifige, crucifige talem; et, Non habemus regem, nisi Caesarem (Joan. XIX, 6 et 15). Unumque de Seraphim missum ad Isaiam, qui forcipe de altari carbone comprehenso, prophetae purgaret labia, et populus remaneret immundus. Tertius ergo in Isaiam liber hoc habet exordium.

(Cap. VI,---Vers. 1.) Anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum. Sub quatuor regibus prophetasse Isaiam, super Judam et Jerusalem, pri-

mae visionis titulo demonstratum est; id est sub Ozia, Joatham; Achaz et Ezechia. Mortuo ergo Ozia, sub quo dicta sunt universa, quae supra exposuimus, successit filius ejus Joatham, qui regnavit annis sedecim, et fecit rectum in conpectu Domini, et portam templi aedificavit excelsam. Quo imperante, vidit Isaias sedentem Dominum super solium excelsum et elevatum, ut habitum regnantis ostenderet.

LIBER TERTIUS.

Sufficit mihi voluminum magnitudo, quae in explanatione Isaiae prophetae texitur, ubi aliquid praetermittere, damnum est intelligentiae. Quamobrem in singulis libris, qui tantum numerum ordinemque significant, breves praefatiunculas posui. Teque, virgo Christi Eustochium, precor, ut in expositione difficillimae visionis orationibus me juves: in qua Deus omnipotens in sua cernitur majestate; et duo Seraphim stantia in circuitu ejus atque clamantia: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus; et commotum liminare templi atque concussum, et domus Judaica tenebris erroris impleta. Et comparatione divinae gloriae Propheta immunda labia habere se dicens, et habitare in medio populi blasphemantis, qui consona impietatis voce clamabant: Crucifige, crucifige talem; et, Non habemus regem, nisi Caesarem (Joan. XIX, 6 et 15). Unumque de Seraphim missum ad Isaiam, qui forcipe de altari carbone comprehenso, prophetae purgaret labia, et populus remaneret immundus. Tertius ergo in Isaiam liber hoc habet exordium.

(Cap. VI,---Vers. 1.) Anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum. Sub quatuor regibus prophetasse Isaiam, super Judam et Jerusalem, pri-

mae visionis titulo demonstratum est; id est sub Ozia, Joatham; Achaz et Ezechia. Mortuo ergo Ozia, sub quo dicta sunt universa, quae supra exposuimus, successit filius ejus Joatham, qui regnavit annis sedecim, et fecit rectum in conpectu Domini, et portam templi aedificavit excelsam. Quo imperante, vidit Isaias sedentem Dominum super solium excelsum et elevatum, ut habitum regnantis ostenderet.

(Vers. 2.) Seraphim stabant super illud, sex alae uni, et sex alae alteri: duabus velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus exercituum; plena est omnis terra gloria ejus. Hoc quod nos, sequentes alios Interpretes et Hebraicam veritatem, in qua scriptum est MEMMALLO, id est, ἐπάνω αὐτοῦ, quod Latine dicitur, super illud, vertimus: LXX transtulerunt in circuitu ejus, ut non super Templum stare Seraphim, sed in circuitu Domini describantur. Rursum ubi nos diximus, quod unus de Seraphim velaret faciem et pedes ejus, per quod intelligitur, Dei: in Hebraeo scriptum habetur PHANAU et REGLAU, quod potest interpretari et ejus, et suam: ut Seraphim juxta Hebraei sermonis ambiguitatem, et faciem pedesque Dei, et suam faciem ac pedes operire dicantur. In septuagesimo nono psalmo legimus: Qui sedes super Cherubin manifestare (Psal. LXXIX, 3): qui in nostra lingua interpretantur scientiae multitudo. Unde et Dominus in aurigae modum super Cherubim aperte sedere ostenditur.

Seraphim autem praeter hunc locum, in Scripturis Canonicis alibi legisse me nescio, qui stare dicuntur super Templum, vel in circuitu Domini. Ergo errant qui solent in precibus dicere: Qui sedes super Cherubim et Seraphim, quod Scriptura non docuit. Seraphim autem interpretantur ἐμπρησταὶ, quod nos dicere possumus incendentes, sive comburentes, juxta illud quod alibi legimus: Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem (Psal. CIII, 5). Unde et Paulus Apostolus in Epistolas ad Hebraeos, quam Latina consuetudo non recipit: Nonne omnes, inquit, ministri sunt spiritus, in ministerium missi propter eos qui haereditatem accepturi sunt salutis (Hebr. I, 14)? Daniel quoque cum in habitu regnantis Dominum descripsisset, adjecit: Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei (Dan. VII, 10). In Cherubim ergo ostenditur Dominus: in Seraphim ex parte ostenditur, ex parte celatur. Faciem enim et pedes ejus operiunt, quia et praeterita ante mundum, et futura post mundum scire non possumus; sed media tantum quae in sex diebus facta sunt, contemplamur. Nec mirum hoc de Seraphim credere, cum, et apostoli Salvatorem credentibus aperiant, infidelibus abscondant: et velum ante Arcam fuerit Testamenti (Exod. XL).

Alas quoque habere dicuntur, propter velocitatem, et in cuncta discursum: sive quia semper in altioribus commorantur. Neque enim illud quod de ventis dicitur: Qui ambulat super pennas ventorum (Psal. CIII, 4), vere ventos, juxta fabulas poetarum et pictorum licentiam, pennas

habere testatur; sed celerem in cuncta discursum. Et singuli senas alas; quia de fabricatione tantum mundi et praesentis saeculi novimus. Quod autem clamant, alter ad alterum, vel, juxta Hebraeos, iste ad istum, id est, unus ad unum, invicem se ad laudes Domini cohortantur, et dicunt: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus exercituum, ut mysterium Trinitatis in una Divinitate demonstrent. Et nequaquam Templum Judaeorum, sicut prius, sed omnem terram illius gloria plenam esse testentur, qui pro nostra salute dignatus est humanum corpus assumere, ad terrasque descendere. Denique, et Mosi, cum pro adorato vitulo Dominum precaretur, ut parceret populo peccatori, respondit Dominus: Propitius ero illis. Verumtamen vivo ego, et vivit nomen meum: quia implebitur gloria mea omnis terra (Num. XIV, 20, 21). Et septuagesimus primus psalmus canit: Implebitur gloria ejus omnis terra (Psal. LXXI, 19). Unde, et Angeli clamabant pastoribus: Gloria in excelsis Deo, et super terra, pax hominibus bonae voluntatis (Luc. II, 14).

Impie ergo quidam duo Seraphim, Filium, et Spiritum sanctum intelligit: cum juxta evangelistam Joannem, et Paulum apostolum, Filium Dei visum in majestate regnantis, et Spiritum sanctum locutum esse doceamus. Quidam Latinorum duo Seraphim, vetus et novum Instrumentum intelligunt, quae tantum de praesenti saeculo loquuntur. Unde et sex alas habere dicuntur, et faciem Dei pedesque velare, et certatim proferre testimonium veritatis, et omne quod clamant Trinitatis sacramenta monstrare. Et mirari adin-

vicem quod Dominus Sabaoth in forma Dei Patris positus formam servi acceperit, et humiliaverit se usque ad mortem, mortem autem crucis (Philipp. II), et nequaquam ut prius coelestia eum tantum, sed et terrena cognoscant.

(Vers. 4.) Et commota sunt superliminaria cardinum a voce clamantis, et domus impleta est fumo. Clamantibus Seraphim, et in tota terra Trinitatis mysterium praedicantibus, quando passionem Domini Salvatoris terra universa cognovit, statim commotum est, sive sublatum liminare Templi, et omnes illius cardines conciderunt, impleta Salvatoris comminatione, dicentis: Relinquetur vobis domus vestra deserta (Matth. XXIII, 38). Et quam pulcher ordo verborum. Postquam terra repleta est gloria Domini Sabaoth, Judaeorum Templum impletum est ignorantiae tenebris, et caligine, et fumo, qui noxius est oculis. Vel certe per fumum Templi monstratur incendium. Prius enim Evangelium Salvatoris in toto orbe praedicatum est, et post quadraginta duos annos Dominicae passionis, capta Jerusalem, Templumque succensum est. Judaei putant Templum impletum fumo, thymiama significare, id est, incensum, et per hoc adventum divinae majestatis.

(Vers. 5.) Et dixi: Vae mihi quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum, et in medio populi polluta labia habentis ego habitabo, et regem Dominum exercituum vidi oculis meis. Et Abraham postquam vidit Dominum, et audivit vocem ejus, terram et cinerem esse se dicit (Genes. XVIII) et Isaias juxta LXX Interpretes compunctum se esse

testatur, non ob alia crimina, sed quia labia haberet immunda. Felix conscientia, quae tantum in sermone peccavit, non suo vitio, sed societate populi habentis polluta labia, cum quo loqui saepissime cogebatur. Ex quo ostenditur noxium esse, vivere cum peccatoribus: Qui enim tangit picem, inquinabitur ab ea (Eccl. XIII, 1). Sed quia in Hebraeo legimus: Vae mihi, quia tacui, plangit se Propheta, quia non fuerit dignus laudare Dominum Sabaoth, cum Seraphim, quos Angelicas fortitudines intelligimus. Non fuit autem ausus laudare Dominum: quia labia habebat immunda. Et propterea labia habebat immunda, quia cum peccatore populo versabatur. Vel certe ita intelligendum: Quia tacui, et non audacter Oziam impium regem corripui, ideo labia mea immunda sunt, et laudes Domini cum Angelis cantare non audeo, ne mihi dicatur: Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum (Ps. XLIX, 16)? Non est enim pulchra laudatio in ore peccatoris (Eccl. XV, 9). Hoc autem dicimus, non quod Isaiam talem fuisse doceamus; sed quod ipse pro humilitate, et immundis tantum labiis, iudignum se Dei laude fateatur.

(Vers. 6.) Et volavit ad me unus de Seraphim, et in manu ejus calculus, quem forcipe tulerat de altari, et tetigit os meum, et dixit: Ecce tetigi hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua, et peccatum tuum mundabitur. Volavit, vel missus est unus de Seraphim, qui interpretatur incendens, ut Prophetae labia purgaret immunda, et pruna vel calculo, quem de altari tulerat, excoqueret. Multi autem putant, duos esse Seraphim, quia

clamabat alter ad alterum, cum et de pluribus possint singuli clamare ad singulos; et LXX editio magis significet plurimos, qui interpretati sunt, Seraphim stabant in circuitu ejus. Quod si de duobus diceretur, non in circuitu, sed ex utraque parte dixissent. Et hoc convenit Angelorum multitudini, quae in Dei ministerium praeparata est. Seraphim autem plurali numero appellantur, et singulari Seraph: sicut Cherubim, et Cherub. Quod autem altare sub quo animae martyrum sunt, videantur in coelo, et Joannes in Apocalypsi loquitur (Apoc. VI): et calculus iste qui a solis LXX ἄνθρας, id est, carbunculus est interpretatus potest non carbonem significare, vel prunam, ut plerique existimant, sed ἄνθραξ, id est, carbunculum lapidem, qui ob coloris flammei similitudinem igneus appellatur. Ex quo intelligimus altare Dei plenum esse carbunculis, hoc est, ignitis calculis et prunis, peccata purgantibus. Unde scriptum de Deo legimus: Carbones succensi sunt ab eo (Ps. XVII, 9). Et de ipso Domino dicitur, quod ignis consumens sit. Et Salvator in Evangelio: Ignem veni mittere super terram (Luc. XII, 49): ut baptizaret in Spiritu sancto, et igni. Uniuscujusque enim opus quale sit, ignis probabit (I Cor. III). Et qui salvandus est, sic salvabitur, quasi per ignem transierit.

Et hoc notandum, quod ad Jeremiam, cui dictum est: Prius quam te formarem in utero novi te, et in vulva matris tuae sanctificavi te (Jerem. I, 5), quia labia non habebat immunda, sed tantum dixerat: nescio loqui, quia juvenis sum, extendit ipse Dominus manum suam, et tetigit os ejus,

et dixit: Ecce dedi sermones meos in os tuum. Porro ad Isaiam qui dixerat: Vir pollutus labiis ego sum, et in medio populi polluta labia habentis ego habito, non Dei manus porrigitur, sed Seraphim mittitur a Deo, vel volat propria voluntate, quia huic officio mancipatus est. Et in manu sua tenet calculum, quem juxta LXX et Theodotionem, forcipe: juxta Aquilam, et Symmachum, qui Hebraicum sunt secuti, forcipibus apprehendit, id est, MALCAIM, ut tangeret os ejus, et pristina delicta purgaret. Manus autem, et a Deo et Seraphim mittitur, ut Propheta sui corporis membrum videns, tactu non terreatur externo. Quidam nostrorum forcipem, quo calculus comprehenditur, duo Testamenta putant, quae inter se Spiritus sancti unione sociantur. Quia vero sedens Dominus introducitur, et sedens in Templo, et domus impleta est fumo, ut Judaei putant, thymiamatis; consequenter ponuntur et forcipes, quos et in sacerdotali ministerio legimus (Exod. XXXVII).

(Vers. 8.) Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego, mitte me. Pro eo quod et nos et alii omnes interpretes transtulerunt, nobis, quod Hebraice dicitur LANU, nescio quid volentes LXX posuerunt ad populum istum, quod penitus in Hebraeo non habetur. Quando autem ex Dei persona dicitur, nobis, illo sensu accipiendum est, quo, et in Genesi legitur: Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram (Gen. I, 26), ut sacramentum indicet Trinitatis. Quomodo enim in Evangelio legimus, dicente Domino: Ego et Pater

unum sumus (Joan. X, 30); et unum ad naturam referimus, sumus, ad personarum diversitatem: sic, Domino jubente, Trinitas imperat. Propterea autem non dicit Dominus quem ire praecipiat, sed proponit audientibus optionem, ut voluntas praemium consequatur. Et Propheta non temeritate et arrogantia propriae conscientiae se ire promittit; sed fiducia: quoniam purgata sunt labia ejus, et ablata iniquitas, mundatumque peccatum.

Ergo et Moses, cui dixerat Dominus: Veni, mittam te ad Pharaonem regem Aegypti (Exod. III, 10), et ille ait: Obsecro, Domine, non sum dignus, provide alium quem mittas, sive ut in Hebraeo legitur, Mitte quem missurus es (Exod. IV, 13), non de contemptu, sed de humilitate respondit, quia nihil de purgatis labiis suis audierat, qui omni sapientia Aegyptiorum fuerat eruditus. Et Isaias non suo merito, sed Domini gratia, qua purgatus est, offert se ad ministerium. Alii autem putant, idcirco se obtulisse Isaiam, quia aestimabat populo prospera nuntianda: sed quia audivit: Vade, dic populo huic: Auribus audietis, et non intelligetis, et videntes videbitis, et non cognoscetis (Isai. VI, 9), propterea in consequentibus, dicente ad eum voce Domini: Clama, non statim clamat, sed interrogat, quid clamabo? Et Jeremias, cui dictum fuerat: Accipe calicem, et potionabis omnes gentes, ad quas ego mittam te (Jer. XXV, 15), libenter accipiens suppliciorum calicem, ut adversariis gentibus propinaret, biberentque, et vomerent, et caderent, postquam audivit, vade, et primum propinabis Jerusalem, respondit: De-

cepisti me, Domine, et deceptus sum (Jer. XX, 7). Haec Hebraeorum observatio est. Caeterum nos dicimus non temeritatis esse, sed obedientiae, Domino se obtulisse mittendum.

(Vers. 9 seqq.) Et dixit: Vade, et dices populo huic: Auditu audite, et nolite intelligere, et videte visu, et nolite cognoscere. Excaeca cor populi hujus, et aures ejus aggrava, et oculos ejus claude, ne forte videat oculis suis, et auribus audiat, et corde intelligat, et convertatur, et sanetur. LXX hunc locum ita interpretati sunt, ut evangelista Lucas in Apostolorum Actibus posuit: Cumque invicem non essent consentientes, haud dubium quin Judaei, discedebant, dicente Paulo unum verbum: Quia bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens: vade ad populum istum, et dic: Aure audietis, et non intelligetis, et videntes videbitis, et non perspicietis; incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos compresserunt, ne forte videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertant se, et sanem illos (Act. XXVIII, 25 seqq.). Quo autem haec prophetia impleta sit tempore, ipse Apostolus Paulus in consequentibus loquitur: Notum ergo sit vobis, quoniam gentibus missum est hoc salutare Dei, et ipsi audient (Act. XXVIII, 28). Unde et in eisdem Apostolorum Actis legimus, quod Paulus, et Barnabas Judaeis nolentibus credere, dixerint: Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam repulistis illud, et indignos vos judicastis aeternae vitae, ecce convertimur ad gentes (Act. XIII, 46, 47). Sic enim praecepit nobis

Dominus: Posui te in lucem gentibus, ut sis in salutem usque ad extremum terrae (Isai. XLIX, 6).

Ergo secundum LXX facilis interpretatio est, quod Isaias propheta Domino imperante praedicat, quid populus sit facturus. In Hebraico difficultas est, quomodo ipse Deus praecipiat populo, ut auditu audiat, et non intelligat, et videns videat, et non agnoscat, et postea propheta inducatur loquens, et Dominum precetur et dicat: Excaeca cor populi hujus, et aures ejus aggrava, et oculos ejus claude, ne forte videat oculis suis, et auribus audiat, et corde intelligat, et convertatur, et sanetur (Isa. VI, 10). Ac primum solvenda est illa quaestio, quae nobis objici potest: quare apostolus Paulus cum Hebraeis disputans, non juxta Hebraicum, quod rectum esse cognoverat; sed juxta LXX sit locutus? Evangelistam Lucam tradunt veteres Ecclesiae tractatores medicinae artis fuisse scientissimum, et magis Graecas litteras scisse quam Hebraeas. Unde et sermo ejus tam in Evangelio, quam in Actibus Apostolorum, id est, in utroque volumine comptior est, et saecularem redolet eloquentiam, magisque testimoniis Graecis utitur quam Hebraeis. Matthaeus autem et Joannes, quorum alter Hebraeo, alter Graeco sermone Evangelia texuerunt, testimonia de Hebraico proferunt, ut est illud: Ex Egypto vocavi filium meum (Ose. II, 1). Et: Quoniam Nazareus vocabitur (Matth. II, 23). Et: Flumina de ventre ejus fluent aquae vivae (Joan. VII, 38). Et: Videbunt in quem compunxerunt (Zach. XII, 10; Joan. XIX, 37), et caetera his similia. Pauli quoque idcirco ad Hebraeos Epistolae contradi-

citur, quod ad Hebraeos scribens utatur testimoniis quae in Hebraeis voluminibus non habentur. Quod si aliquis dixerit, Hebraeos libros postea a Judaeis esse falsatos, audiat Origenem quid in octavo volumine Explanationum Isaiae huic respoudeat quaestiunculae, quod numquam Dominus, et Apostoli, qui caetera crimina arguunt in Scribis et Pharisaeis, de hoc crimine, quod erat maximum, reticuissent. Sin autem dixerint post adventum Domini Salvatoris, et praedicationem Apostolorum libros Hebraeos fuisse falsatos, cachinnum tenere non potero, ut Salvator, et Evangelistae, et Apostoli ita testimonia protulerint, ut Judaei postea falsaturi erant.

De praesenti autem loco hoc dicendum est, frustra nos ad LXX translationem confugere, ne blasphemum videatur esse quod juxta Hebraicum dicitur: Auditu audite, et nolite intelligere: et videte visionem, et nolite cognoscere, cum hujusmodi testimonia, etiam in LXX Interpretibus reperiamus, ut est illud in Exodo quod ad Pharaonem dicitur: Propterea suscitavi te, ut ostendam in te virtutem meam (Exod. IX, 16). Si autem ipse suscitavit, et induravit cor Pharaonis ne crederet: et de aliis dicitur: Dedit eis Deus spiritum compunctionis, oculos, ut non videant, et aures, ut non audiant (Rom. XI, 8); et in Psalmis: Fiat mensa eorum in laqueum, et in captionem, et in scandalum, et in retributionem: obscurentur oculi eorum ne videant, et dorsa eorum semper incurva (Ps. LXVIII, 23, 24): non sunt illi in culpa qui non vident; sed ille qui dedit oculos ad non videndum. Ergo et absque hoc testimonio, quod

nunc conamur exponere, manet eadem quaestio in Ecclesiis, et aut cum ista solventur et caeterae, aut cum caeteris et haec indissolubilis erit.

Locum istum beatus apostolus Paulus plenius explicat ad Romanos, et quod ille pene tota epistola prosecutus est, nos superfluum facimus, si voluerimus brevi sermone comprehendere. Dicit enim post multa: Conclusit Deus omnia in incredulitate, ut omnibus misereatur (Rom. XI, 32). Admiransque Domini sacramenta intulit: O profundum divitiarum sapientiae, et scientiae Dei, quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viae ejus. Et iterum de Judaeorum incredulitate disputans ait: Numquid sic peccaverunt, ut caderent? absit; sed illorum delicto salus gentium fieret ad aemulandum eos (Rom. XI, 11). Et post modicum: Si enim abjectio eorum reconciliatio mundi, quae assumptio eorum? nonne vita ex mortuis? Et iterum: Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis vobismetipsis prudentes, quia caecitas ex parte facta est in Israel, donec plenitudo gentium introeat, et tunc omnis Israel salvus fiat. Et post paululum (Rom. XI, 25): Juxta Gospelium quidem inimici propter vos, juxta electionem autem dilecti propter patres: absque poenitentia enim sunt donationes, et vocatio Dei. Sicut enim vos, inquit, aliquando non credidistis Deo, nunc autem estis misericordiam consecuti, propter eorum incredulitatem: sic et isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, ut et ipsi misericordiam consequantur. Conclusit enim Deus omnia sub peccato, ut omnibus misereatur.

Ergo non est crudelitas Dei, sed misericordia unam perire gentem, ut omnes salvae fiant: Judaeorum partem non videre, ut omnis mundus aspiciat. Unde et ipse Dominus in Evangelio sacramentum caeci a nativitate, qui receperat oculos, vertit ad Tropologiam, et dicit: In judicium ego veni in hunc mundum, ut videntes non videant, et non videntes videant (Joan. IX, 39). Et in alio loco Simeon loquitur: Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum (Luc. II, 34). Illis itaque non videntibus, nos videmus: illis cadentibus, nos resurgimus. Quod intelligens Propheta quodammodo aliis verbis dicit: O Domine, praecipis mihi loqui populo Judaeorum, ut audiant, et non intelligant Salvatorem, et videant eum, et non cognoscant. Si vis impleri jussionem tuam, et totum salvari mundum, quod et ego fieri desidero, tu excaeca cor populi hujus et aures aggrava, et oculos claude, ne intelligant, ne audiant, ne videant. Si enim illi viderint, et conversi fuerint, et intellexerint, et sanati fuerint, totus mundus non recipiet sanitatem. Ex quo animadvertimus, quamvis grave sit peccatum, si quis convertatur, eum posse sanari. Simulque et hoc intelligendum quod pro magnitudine sceleris etiam poenitentia indigni judicati sint. Ipso Domino dicente ad Jerusalem: Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos sub alas suas, et noluisti (Matth. XXIII, 37).

(Vers. 11-13.) Et dixi, usquequo Domine? et dixit, donec desolentur civitates absque habitatore, et domus sine hominibus, et terra relinquatur deserta. Et longe faciet Dominus homines, et multi-

plicabitur quae derelicta fuerat in medio terrae. Et adhuc in ea erit decimatio, et rursum erit in depraedationem, sicut terebinthus, et sicut quercus quae projecit fructus suos, sanctum semen erit quod steterit in ea.

Dicente Domino: Vade, et dic populo huic, quod audiat et non audiat, videat et non videat. Idcirco autem nec audiat, nec videat: quia non sit intellecturus verba Domini, nec ejus opera cogniturus, et quoniam incrassatus est, et dilatatus, et oblitus Creatoris sui (Deut. XXXII). Propheta respondet, et quaerit sollicitus de populo suo: Usquequo, Domine, haec sententia permanebit, ut audiens non audiat; videnque non videat? Cui respondit Dominus, tamdiu non audiet, et non videbit, et excaecatum habebit cor, donec civitates Judaeae, Vespasiano Titoque pugnantibus, penitus subvertantur, in tantum ut ne nomen pristinum quidem permaneat, et domus si quae remanserint; sine habitatore sint, et terra redigatur in solitudinem; et vel fuga vel captivitate in totum orbem Judaicus populus dispergatur: et nequaquam in Judaea, ut prius, sed in cunctis gentibus Judaeorum populus multiplicetur.

Quod autem dico multiplicetur, tanta erit infelicitas residui populi, ut ad comparationem prioris multitudinis, vix decima pars remaneat. Cumque, et in ipsa terra fuerit solitudo (dupliciter enim locus iste intelligi potest, quod decima pars, et in toto orbe vix remaneat, et in ipsa Judaea vix parva pars populi reservetur) rursum ipsae reliquiae erunt in depraedationem, quando post annos ferme quinquaginta Adrianus venerit,

et terram Judaeam penitus fuerit depraedatus, in tantum, ut terebintho, et quercui, quae glandes amiserit, comparetur. Denique post extremam vastitatem, etiam leges publicae pependerunt, et prohibiti sunt Judaei terram, de qua ejecti fuerant, ingredi.

Si quis autem crediderit in Christum, et impletum fuerit illud quod supra legimus: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhae fuissemus (Isa. I, 9): quando juxta Apostolum (Rom. IX), reliquiae salvabuntur; hoc semen sanctum erit, et de Apostolorum germine cunctae Ecclesiae pullulabunt. Quod diximus, semen sanctum erit quod steterit in ea, vel juxta Aquilam, semen sanctum erit germen ejus, in LXX Interpretibus non habetur, sed de Hebraico et Theodotionis editione ab Origene additum; in Ecclesiae fertur exemplaribus, ut postquam intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat; et impleatur etiam in hoc sermo Domini, dicentis: Ego occidam, et ego vivificabo, et percutiam, et ego sanabo (Deut. XXXII, 39).

(Cap. VII.---Vers. 1, 2.) Et factum est in diebus Achaz filii Joatham filii Oziae regis Juda: Ascendit Rasin rex Syriae, et Phacee filius Romeliae rex Israel, in Jerusalem ad praeliandum contra eam, et non potuerunt debellare eam. Et nuntiaverunt domui David dicentes: consensit Syria cum Ephraim, et commotum est cor ejus, et cor populi illius, sicut moventur ligna silvarum a facie venti.

Ozias qui et Azarias, rex Juda, regnavit in Jerusalem annis quinquaginta duobus (IV Reg.

XV). Cujus extremo jam tempore vidit Isaias quae praeteritus sermo disseruit. Quo mortuo, et regnante pro eo Joatham filio ejus, rege justissimo, vidit statim propheta Dominum Salvatorem in sua majestate regnantem, et annuntiantem Judaici populi caecitatem, et subversionem Jerusalem, et caeterarum urbium sub Vespasiano, et Adriano: et quomodo in Apostolis reliquiae sint salvandae. Tertius rex filius Joatham succedit Achaz impiissimus (IV Reg. XVI; II Par. XXVIII), qui clausit januas templi, et in valle Benbannom adoravit Baalim, et filium suum idolis consecravit. Ita ut auferret altare aeneum, quod Salomon fecerat, et poneret in Templo Dei altare idolorum, cujus exemplar de Damasco acceperat.

Juste igitur a Domini auxilio derelictus est, et consurrexerunt adversus eum Rasin rex Syriae, id est, Aram, et Phacee filius Romeliae, rex Israel in Samaria, et venerunt in Jerusalem, ut expugnarent eam (Ibidem). Legimus in Paralipomenon libro, Rasin regem Damasci, victo Achaz, multos de Judaea Damascum transtulisse: et Phacee filium Romeliae regem decem tribuum, quae appellabantur Israel, et regnabat in Samaria, una die centum viginti millia percussisse de Juda hominum bellatorum, et ducenta millia mulierum, puerorumque, et puellarum cum infinita praeda in Samariam duxisse captiva. De quo certamine propheta nunc tacuit, sed secundum refert praelium, quando experimentum habentes fortitudinis suae atque victoriae, et invitati praedae magnitudine rursum veniunt ad Judaeam, et Jerusalem cupiunt debellare, et non potuerunt,

quia auxiliatus ei est Dominus, ut sub occasione misericordiae, qua populum liberabat obsessum, filium suum nuntiaret de Virgine nasciturum.

(Vers. 3, 4 et seq.) Et dixit Dominus ad Isaiam: egredere in occursum Achaz, tu et qui derelictus est Jasub filius tuus, ad extremum aquae ductus piscinae superioris, in via agri fullonis. Et dices ad eum: Vide ut sileas, noli timere, et cor tuum ne formidet a duabus caudis titionum fumigantium istorum, in ira furoris Rasin, et Syriae, et filii Romeliae, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum, Ephraim, et filius Romeliae, dicentes: Ascendamus ad Judam, et suscitemus eum, et evellamus eum ad nos, et ponamus regem in medio ejus filium Tabeel. Haec dicit Dominus Deus, non stabit, et non erit istud, sed caput Syriae Damascus et caput Damasci Rasin, et adhuc sexaginta et quinque 103 anni, et desinet Ephraim esse populus. Et caput Ephraim Samaria, et caput Samariae filius Romeliae. Si non credideritis, non permanebitis.

Jasub filius Isaiae, qui interpretatur reliquus atque convertens, in typum populi Juda, qui erat de duorum regum manibus fiberandus, jubetur egredi cum parente, et occurrere Achaz regi Judae in loco aquaeductus piscinae superioris, in via agri fullonis, ubi postea lecturi sumus, sub Ezechia rege Juda stare Rabsacem, et ex praecepto Sennacherib regis Assyriorum Dei populum blasphemare. In quem locum egressi sunt, missi ab Ezechia principes civitatis, quos in Regum volumine legimus. Praecipiturque Achaz (IV Reg. XVIII), quamvis impio regi, propter Domini mise-

ricordiam, ut agat silentium, et non terreatur, neque formidet cor ejus, putans se passurum similia quae prius sustinuerat. Duas autem caudas titionum, id est, torrium fumigantium, vocat Rasin regem Syriae, et Phacee filium Romeliae regem Samariae, eo quod in illis finitum sit regnum Syriae, id est, Damasci, et regnum Samariae, id est, decem tribuum, quae alio nomine appellabantur Ephraim. Scriptum est enim (IV Reg. XVI) quod Theglathphalassar rex Assyriorum, sub rege Achaz ascenderit in Damascum, et vastaverit eam, et transtulerit habitatores ejus Cyrenem, et Rasin interfecerit: et quod tetenderit insidias Phacee filio Romeliae, Osee filius Ela, et percusserit eum, et interfecerit, et regnaverit pro illo in Israel annis novem: et quod venerit Salmanasar rex Assur, et obsederit Samariam, quae nunc Sebaste vocatur, tribus annis: et nono anno regni Osee ceperit eam, vinctumque Osee in carcerem miserit, et transtulerit Israel in Assyrios, posueritque eos in Halla, et in Habor juxta fluvium Gozam in civitatibus, sive, ut Septuaginta transtulerunt, in montibus Medorum (IV Reg. XVII).

Quamvis enim inierint consilium hiduo reges pessimi, ut ascenderent ad Judam, cujus regio in montibus sita est, et suscitarent eum quiescentem, et quodammodo dormientem, suoque imperio subjugarent: et superponerent ei regem filium Tabeel, qui interpretatur bonus Deus, ut vel hominem hoc nomine, vel idolum demonstrarent. Tamen haec dicit Dominus 104 Deus: Non stabit hoc consilium, sed interim modo caput Syriae urbium erit Damascus, et in ipsa metropo-

li Damasco imperabit Rasin. Porro in Ephraim propter Jeroboam filium Nabath, qui primus regnavit de Ephraim, erit caput Samaria, hoc est, regia domus in urbe Samaria, et Samariae caput erit filius Romeliae, id est, Phacee: regnum autem decem tribuum, id est, populi Ephraim post sexaginta et quinque annos esse cessabit. Quod nisi diligentius attendamus, stare non poterit. Duodecimo enim anno Achaz filii Joatham in tribu Juda, regnavit Osee super Samariam, et nono anno imperii sui captus est (IV Reg. XVII). Regnavit autem Achaz super Judam annis sedecim (IV Reg. XVI), post cujus mortem septimo anno imperii sui captus est Osee, et destructa Samaria, omnisque populus est transductus in Medos: ita ut si voluerimus sedecim annos Achaz, et septem Osee ponere, efficiantur anni viginti tres, aut ut multum, viginti quatuor; et ubi erunt sexaginta, et quinque anni, in quibus regnum Israel dicitur finiendum?

Igitur Hebraei hunc locum ita edisserunt, ut Amos qui sub Ozia cepit prophetare, quando et Isaias prophetiae suae habuit exordium, primus prophetaverit contra Israel, dicens: Israel autem captivus ducetur de terra sua (Amos VII, 11, 17). Titulus quoque prophetiae ejus contra Samariam sit: et prophetare coeperit in diebus Oziae regis Juda ante duos annos terrae motus, quem volunt eo tempore accidisse, quo ingressus Ozias in Templum Dei, sibi sacerdotium vendicabat, et terra percussa est, et cineres altaris effusi sunt, et ipse rex percussus est lepra (II Par. XXVI). Volunt autem annum fuisse vigesimum quintum Oziae,

quando haec acciderunt, cujus reliqui anni sunt viginti septem. Ozias enim regnavit annos quinquaginta duos (IV Reg. XV), post eum regnavit Joatham filius ejus annis sedecim, et hujus filius Achaz annis aliis sedecim: post quem regnavit Ezechias, cujus sexto imperii anno capta Samaria est, atque ita effici simul annos sexaginta quinque (IV Reg. XVI). Haec per prophetam Domino praedicente, et Achaz et populus futura non credidit. Unde subjungitur: Si non credideritis, non permanebitis, ut Symmachus transtulit, id est, et vos 105 non permanebitis in regno vestro, sed in captivitatem ducemini, sustinentes eorum poenas, quorum imitati estis infidelitatem. Vel certe juxta LXX, non intelligetis. Et est sensus: quia quae Dominus dicit futura, non creditis, intelligentiam non habebitis.

Haec juxta historiam dixerimus. Caeterum juxta coeptam tropologiam considerandum est, quod impio regi Isaias jubeatur occurrere, exiens de loco suo, non in principio aquaeductus, sed in extremis finibus piscinae superioris, quae erat in agro fullonis, ubi sordes et maculae purgabantur. Quamvis enim Achaz regnaret super Judam: tamen quia impius erat, in superioris piscinae extremis finibus morabatur. Ergo Deus non tam regis miseretur, quem indignum aestimabat salute, quam populi sui. Duas autem caudas torrium fumigantium, ut prius diximus, vocat sapientiam saecularem, haereticumque sermonem, quorum finis exustio est. Qui frustra inierunt consilium, ut ascenderent contra Judam, et quasi negligentem et dormientem caperent, et suis erroribus

copularent, ponerentque super eum regem filium Tabeel, hoc est, bonum Deum. Uterque enim adversarius apud se veritatem, apud se aestimat optimam esse doctrinam. Denique Marcion haereticus, boni Dei filium, hoc est, alterius, putat esse Christum, et non justi, cujus Prophetae sunt; quem sanguinarium, crudelem et judicem vocat. Haec illis dicentibus, Dominus comminatur, quod non stet consilium ipsorum, sed interim nunc quamdiu mundus iste stat, et ea quae mundi sunt in suis finibus, et in suis urbibus dominentur. Cum autem consummationis tempus advenerit, hoc est, sexaginta quinque anni, et tam mundi res quae in sex diebus factae sunt, quam omnia quae ad quinque sensus pertinent, finem acceperint, tunc universa esse solvenda, quae gentiles et haeretici futura non credunt, et propter infidelitatem non intelligunt quae dicuntur.

(Vers. 10, 11.) Et adjecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in excelsum supra. Qui prius per prophetam locutus 106 fuerat ad Achaz: Vide ut sileas, noli timere, et caetera: illo non credente, et ideo non intelligente, ipse loquitur ad Achaz: ut saltem auctoritate Domini territus suscipiat quae dicuntur. Quia tibi, inquit, videtur esse difficile, quod regna potentissima brevi tempore finienda sunt, et tu cum populo tuo de magno periculo libereris; pete tibi signum, nequaquam ab idolis, quorum errore retineris, sed a Domino Deo tuo qui tibi auxilium pollicetur, et ipsum signum optionis tuae est unde postules,

sive de profundo, sive de excelso. Quod cum soli Septuaginta dixerint, caeteri juxta Hebraicum significantius transtulerunt, de profundo inferni. Ergo sicut profundum infernum significat; ita excelsum supra coelos intelligere debemus: ut cum de inferno sive de excelso signum acceperis, credas futura quae dixi. Vis, inquit, ut scindatur terra, et grandi hiatu inferi pateant, qui in corde terrae esse dicuntur: an ut aperiantur coeli? Quod utrumque ad typum pertinet mortis Domini et ascensionis: Qui enim descendit, ipse est qui et ascendit (Ephes. IV, 10). Et in Apostolo legimus: Ne dixeris in corde tuo, quis ascendit in coelum? hoc est Christum deducere. Aut, quis descendit in abyssum? hoc est Christum de mortuis reducere (Rom. X, 6, 7). Et in alio loco de Christo disputans, ait: Quae sit latitudo, et longitudo, et excelsum, et profundum supereminentis scientiae et dilectionis Christi (Ephes. III, 18). Hoc quantum ad mysticos pertinet intellectus.

Caeterum et Moses accepit signa de terra, de quibus in Psalmis legimus: Misit signa et prodigia in medio tui, Aegypte (Ps. CXXXIV, 9), ranas, locustas, ciniphes, et coenomyiam; de coelo autem grandinem et ignem et trium dierum tenebras. Ego reor et Ezechiam, quando sol decem regressus est lineis, signum accepisse de coelo (IV Reg. XX): et Jesum filium Nave in Gabaon et Haialon, stantibus sole et luna (Josue X). Plerique putant, Saulem signum accepisse de terra, et de profundo inferni, quando Samuelem per incantationes et artes magicas visus est suscitasse (I Reg. XXVIII). Sed et Jonas propheta de abysso, et de profundo

ac mortis faucibus liberatus, signum dedit et accepit inferni (Jonae II). Legi in cujusdam Commentariis 107 hunc locum per allegoriam extenuatum, ut profundum et excelsum αἰσθητὰ et νοητὰ intelligeret, quae nos possumus sensibilia dicere, et intelligibilia, quorum alterum refertur ad sensus, alterum ad mentem et rationem. Virginem quoque interpretatur animam, quae nulla peccati corrupta est conscientia, et potest de se Emmanuel, nobiscum Deum, id est, praesentem Dei generare sermonem. Sed nos elixas agni carnes non comedimus (Exod. XII) verum assas, et quae in nobis possint omnes voluptatum siccare pituitas, ne sacramentum fidei nostrae, dum plus sapimus quam oportet sapere, negligamus.

(Vers. 12.) Et dixit Achaz: Non petam, et non tentabo Dominum. Non humilitatis est, sed superbiae, quod non vult signum a Domino postulare. Quamquam enim scriptum sit in Deuteronomio : Non tentabis Dominum Deum tuum (Deut. VI, 16), et hoc contra diabolum Salvator usus sit testimonio (Matth. IV): tamen jussus ut peteret, obedientia debuit explere praeceptum, praesertim cum et Gedeon et Manue signum petierint et acceperint (Judic. VI et XIII). Quamquam juxta Hebraei sermonis ambiguitatem, in quo scriptum est ULO ENASSE ADONAI (), et omnes similiter transtulerunt, non tentabo Dominum, possit legi, non exaltabo Dominum. Sciebat enim rex impius quod si signum peteret, accepturus esset, et glorificaretur Dominus. Ergo quasi idolorum cultor, qui in omnibus angulis platearum et in montibus lucisque nemorosis

aras constituerat, et pro Levitis habebat fanaticos; non vult signum petere quod praeceptum est.

(Vers. 13.) Et dixit, audite ergo, domus David: Numquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? Quis est iste qui dixit: Audite ergo, domus David? Nequaquam Deus qui supra ad Achaz dixerat: Pete tibi signum a Domino Deo tuo; sed Propheta, ut ex consequentibus comprobatur: Quia molesti estis et Deo meo. Et est sensus: quia non solum prophetas persequimini, et eorum dicta contemnitis; sed et praesentis et jubentis Dei sententiae contradicitis; ita ut ei exhibeatis laborem, qui in alio loco ait: 108 Laboravi sustinens (Isai. I, 14), idcirco Dominus faciet quae sequuntur. Pro labore et molestia, quod Aquila et Symmachus transtulerunt, LXX et Theodotio agonem interpretati sunt, id est, luctam atque certamen, quia contentiosi non subjiciant collum Domini servituti, sed illo vulnera eorum volente curare, respuant sanitatem. Et hoc notandum, quod Achaz rege impiissimo nolente signum petere, sermo propheticus ad domum David, hoc est, ad tribum regiam convertatur, de qua supra legimus: Et nuntiaverunt haec domui David, dicentes: Consenserunt Syria et Ephraim.

(Vers. 14.) Propterea dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo concipiet et pariet, et vocabis nomen ejus Emmanuel. Nequaquam multifarie juxta apostolum Paulum, et multis modis loquetur Deus (Hebr. I); nec juxta alium prophetam (Osee XII), in manibus prophetarum assimilabi-

tur; sed qui ante loquebatur per alios, dicet ipse, adsum (Infra, 58). De quo et Sponsa rogabat in Cantico Canticorum: Osculetur me osculo oris sui (Cant. I, 2). Dominus enim virtutum ipse est rex gloriae (Ps. XXIII, 10): ipse descendet in uterum virginalem, et ingredietur et egredietur Orientalem portam quae semper est clausa (Ezech. XLIV); de qua Gabriel dicit ad Virginem: Spiritus sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur in te sanctum, vocabitur Filius Dei (Luc. I, 35). Et in Proverbiis: Sapientia aedificavit sibi domum (Prov. IX, 1).

Quando autem dicitur: Dabit Dominus ipse vobis signum, novum debet esse atque mirabile. Sin autem juvencula vel puella, ut Judaei volunt, et non virgo pariat, quale signum poterit appellari, cum hoc nomen aetatis sit, non integritatis? Et revera, ut cum Judaeis conferamus pedem, et nequaquam contentioso fune praebeamus eis risum nostrae imperitiae, virgo Hebraice BETHULA () appellatur, quae in praesenti loco non scribitur: sed pro hoc verbo positum est ALMA (), quod praeter LXX omnes adolescentulam transtulerunt. Porro ALMA apud eos verbum ambiguum est: dicitur enim et adolescentula; et abscondita, id est, ἀπόκρυφος . . . . . Unde et in titulo psalmi noni, 109 ubi in Hebraeo positum est ALAMOTH (), caeteri Interpretes transtulerunt, pro adolescentia, quod LXX interpretati sunt, pro absconditis. Et in Genesi legimus: ubi Rebecca dicitur alma (Genes. XXIV), Aquilam non adolescentulam, nec puellam sed absconditam transtulisse. Suna-

mitis quoque mulier, amisso filio, cum Elisaei fuisset pedibus provoluta, et prohiberet eam Jezi, audit a Propheta: Dimitte eam, quia in dolore est, et Dominus abscondit a me (IV Reg. IV, 27). Pro eo quod in Latino dicitur, abscondit a me, in Hebraeo scriptum est, EELIM MEMMENNI (). Ergo alma, non solum puella vel virgo, sed cum ἐπιτάsei virgo abscondita dicitur et secreta, quae numquam virorum patuerit aspectibus; sed magna parentum diligentia custodita sit. Lingua quoque Punica, quae de Hebraeorum fontibus manare dicitur (Al. ducitur), proprie virgo alma appellatur. Et ut risum praebeamus Judaeis, nostro quoque sermone alma, sancta dicitur. Omniumque pene linguarum verbis utuntur Hebraei: ut est illud in Cantico Canticorum (Cant. III, 9) de Graeco φορεῖον id est, ferculum sibi fecit Salomon, quod et in Hebraeo ita legimus. Verbum quoque nugas et mensuram Hebraei eodem modo et eisdem appellant sensibus. Et quantum cum mea pugno memoria, numquam me arbitror alma in muliere nupta legisse, sed in ea quae virgo est: ut non solum virgo sit, sed virgo junioris aetatis, et in annis adolescentiae. Potest enim fieri ut virgo sit vetula, ista autem virgo erat in annis puellaribus. Vel certe virgo, non puellula, et quae adhuc virum nosse non posset: sed jam nubilis. Denique in Deuteronomio (Deut. XXII, 25 et seqq.) sub puellae et adolescentulae nomine virgo intelligitur. Si invenerit, inquit, homo in campo puellam desponsatam, et vi opprimens dormierit cum ea, interficietis virum solum, qui concubuit cum ea, et puellae nihil facietis: non est adolescentulae

peccatum mortis. Quia quomodo si quis in insidiis insurgat contra 110 proximum suum, et interficiat animam ejus, sic hoc negotium accidit. In agro invenit eam: clamavit puella desponsata, et non est inventus qui auxiliaretur ei. Et in Regum volumine legimus (III Reg. I), quod quaesierint puellam virginem nomine Abisag, et introduxerint ad regem, quae dormiret cum eo, et foveret eum et erat puella pulchra nimis, et ministrabat ei, et rex non cognovit eam.

Et quod sequitur: Et vocabis nomen ejus Emmanuel, et LXX et tres reliqui similiter transtulerunt, pro quo in Matthaeo scriptum est, vocabunt: quod in Hebraeo non habetur. Ergo iste puer qui nascetur ex Virgine, o domus David, nunc a te appelletur Emmanuel, id est, nobiscum Deus, quia rebus ipsis probabis a duobus inimicis regibus liberata, Deum te habere praesentem: et qui postea vocabitur Jesus, id est, Salvator, eo quod universum hominum genus salvaturus sit, nunc a te Emmanuelis appelletur vocabulo. Verbum CARATHI (), quod omnes interpretati sunt vocabis, potest intelligi et vocabit: quod ipsa scilicet Virgo quae concipiet et pariet, hoc Christum appellatura sit nomine. In multis testimoniis quae Evangelistae vel Apostoli de libris veteribus assumpserunt, curiosius attendendum est, non eos verborum ordinem secutos esse, sed sensum. Unde et in praesenti loco, pro concipiet in utero, Matthaeus posuit, in utero habebit (Matth. I, 13): et pro vocabis, vocabunt.

Hebraei hoc de Ezechia filio Achaz prophetari arbitrantur, quod ipso regnante sit capta Sama-

ria: quod omnino probari non potest. Siquidem Achaz, filius Joatham, regnavit super Judam et Jerusalem annis sedecim (IV Reg. XVI): cui successit in regnum filius ejus Ezechias, annos natus viginti quinque, et regnavit super Judam et Jerusalem annis viginti novem. Quomodo ergo, ut demus primo anno Achaz hanc ad eum factam prophetiam, de Ezechiae conceptu dicitur et nativitate, cum eo tempore 111 quo regnare coepit Achaz, jam novem Ezechias esset annorum, nisi forte sextum Ezechiae regni annum, quo est capta Samaria, infantiam ejus appellari dicant, non aetatis, sed imperii. Quod coactum esse atque violentum, etiam et stultis patet. Quidam de nostris Isaiam prophetam duos filios habuisse contendit, Jasub et Emmanuel: et Emmanuel de prophetissa uxore ejus esse generatum, in typum Domini Salvatoris: ut prior filius Jasub, quod interpretatur relictus, sive convertens, Judaicum populum significet, qui relictus est, et postea reversurus. Secundum autem, id est, Emmanuel, et nobiscum Deus, gentium vocationem, postquam Verbum caro factum est, et habitavit in nobis.

(Vers. 15.) Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum. Pro quo LXX transtulerunt, antequam sciat: quodque sequitur, assumere malum, in Hebraico non habetur. Et est sensus: O Domus David, cui Dei sermone praecipitur, ut voces, id est, invoces, in periculo constituta nomen Emmanuelis, id est, nobiscum Dei; non mireris ad rei novitatem, si Virgo Deum pariat, qui tantam habeat potestatem, ut multo post tempore nasciturus, te nunc liberet invoca-

tus; ipse est enim qui visus est Abraham, et locutus est cum Mose. Dicam et aliud mirabilius, ne eum putes in phantasmate nasciturum, cibis utetur infantiae, butyrum comedet et lac. Et licet multa post saecula de eo Evangelista testetur: Puer autem proficiebat sapientia et aetate et gratia apud Deum et homines (Luc. II, 52): et hoc dicatur, ut veritas humani corporis approbetur: tamen adhuc pannis involutus, et butyro pastus ac melle, habebit boni malique judicium, ut reprobans mala, eligat bona. Non quod hoc fecerit, aut reprobaverit, vel elegerit; sed quod scierit reprobare et eligere, ut per haec verba noscamus, infantiam humani corporis divinae non praejudicasse sapientiae. Denique jacentem in praesepio Angeli pastoribus nuntiant: Magi adorant de Oriente venientes, quos utique electos esse credendum est. 112 Et e contrario Herodes, Scribae ac Pharisaei reprobantur (Matth. II), quia pro uno infante multa parvulorum millia trucidarunt.

(Vers. 16.) Prius enim quam sciat puer reprobare malum et eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu detestaris, a facie duorum regum suorum. Sexto imperii anno Ezechiae est ab Assyriis capta Samaria (IV Reg. XVIII), id est tricesimo primo anno aetatis ipsius. Sic itaque iste qui nasciturus, vel de Virgine, ut nos probamus, vel de adolescentula, ut Judaei volunt, butyrum et mel comedet, et tam parvulus erit, ut malum a bono discernere nequeat, et antequam ille tempus egrediatur infantiae, terra Syriae et Samariae vastanda ab Assyriis sit: respondeant Hebraei, quomodo Ezechias triginta et uno annis infan-

tulus praedicetur, et tam rudis aetatis, ut mel, et butyrum comedens, juxta Niniviticos pueros, nec sinistram, nec dexteram, id est, nec malum, nec bonum noverit. Relatum autem ad Emmanuel, quod interpretatur, nobiscum Deus, facilem habebit intelligentiam. Quod ad mysterium et invocationem nominis ejus terra Syriae, et Samariae, Assyrio superante, vastetur: et domus David liberetur a duobus regibus quos metuit, Rasin videlicet, et Phacee.

(Vers. 17.) Adducet Dominus super te, et super populum tuum, et super domum patris tui dies qui non venerunt a diebus separationis Ephraim a Juda, cum rege Assyriorum. Locus iste per hyperbaton legendus est. Denique et nos secuti Hebraicam veritatem, ita eum interpretati sumus: O domus David, ausculta quae dico, ut derelinquatur terra Syriae et Samariae a facie regum duorum, quos tu vehementissime reformidas: adducet Dominus dies super te, et super domum patris tui David, quos numquam habuisti ex eo tempore quo decem tribus a duabus tribubus separatae sunt, et regnum in Samaria habere coeperunt. Adducet autem istos dies, id est, tempora cum rege Assyriorum, ut illis superatis atque subversis, tu Emmanuelis praesentia libereris. LXX hunc locum ita verterunt: Adducet Dominus 113 super te, et super populum tuum, et super domum patris tui dies, qui necdum venerunt, ex qua die abstulit Ephraim a Juda regem Assyriorum. Quod quem sensum habeat, scire non possumus, nisi forte hoc dicendum est, quod peccatorum suorum magnitudine Ephraim, id est, Samaria

primum ad se Assyriorum fecerit impetum declinare. Aliter: Interim nunc duo reges Rasin et Phacee, qui te obsident, et vastare festinant, brevi tempore subvertentur: tuae autem vastationis tempus illud adveniet, quando, quod numquam speraveras, immo numquam metueras, Assyrius venerit. Per quae docet, domui David, non Syriam et Samariam, sed Assyrios esse metuendos. Praesenti ergo formidine liberat, et de futuro tempore comminatur.

(Vers. 18, 19). Et erit in die illa, sibilabit Dominus muscae, quae est in extremo fluminum Aegypti, et api quae est in terra Assur: et venient, et requiescent omnes in torrentibus vallium, et in cavernis petrarum, et in omnibus frutetis, et in universis foraminibus. Cum fuerit duorum regum terra deserta, Damascus et Samaria, quam tu nunc detestaris et metuis: tunc adducet Dominus, o domus Juda, super te et populum tuum dies, quos numquam ante vidisti, et regem Assyriorum. Frustra igitur praesentia metuis, semiustos torres, et ignem penitus non habentes: scire enim debes, quod sibilo suo Dominus muscas Aegypti, et fluminum ejus, haud dubium quin septem διωρυχὰς Nili significet, vocaturus sit: et apem, quae est in terra Assur. Muscas autem Aegyptios vocat propter sordes idololatriae, et imbellem populum: et apem Assyrios, quorum illo tempore potentissimum regnum erat, et ad bella promptissimum: vel ob id, quia omnis prope Assyriorum et Persidis regio usum habebat sagittarum. Hi igitur et omnes venient, et occupabunt terram tuam in torrentibus vallium, et cavernis

petrarum, et in omnibus frutetis, et foraminibus, lignisque nemorosis. Haec autem per metaphoram dicuntur, ut quia semel muscas, et apes nominaverat, translationem servaret in reliquis. Legamus Regum et Paralipomenon libros, 114 et inveniemus ab Aegyptiis caesum sanctum regem Josiam, et populum Israel potestati Aegyptiae subjugatum (IV Reg. XXIII; II Par. XXXV): ita ut regem illis constitueret. Et post non multum temporis, venit Nabuchodonosor cum innumerabili multitudine bellatorum, captaque Jerusalem, et caeteris Judaeae urbibus dirutis, incendit Templum, et habitatores Assyrios posuit in Judaea (IV Reg. XXIV).

(Vers. 20.) In die illa radet Dominus in novacula conducta, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput, et pilos pedum, et barbam universam. Haec quidam putant de Assyriis prophetari, qui mille trecentis annis, antequam Jerusalem subverterent, regnum Asiae Aegyptique et Libyae possederunt, quod a Medis Persisque vincendi sint, et eorum imperium destruendum. Alii vero arbitrantur, quod trans flumen Euphratem caesi sint Aegyptii. Nos autem novaculam mercede conductam, ipsum arbitramur Assyrium, quem in Jeremia ob ultionem populi peccatoris, etiam columbam suam vocat (Jerem. XXV). Denique et in visione Tyri (Ezech. XXVIII, 29), quia in exstruendis munitionibus, et aggere comportando Nabuchodonosor plurimum laboraverat, et illis classe fugientibus, fuerat mercede privatus, data est ei Aegyptus pro mercede et labore suo. Ergo in ista novacula acutissima, et in his, qui ha-

bitant trans flumen Euphratem, in rege videlicet Assyrio, omnes capillos et pilos totius corporis a capite usque ad pedes decoremque barbae, quod virilitatis indicium est, radet Dominus de Judaea, ut nihil in illa forte, nihil pulchrum resideat, sed effeminatis hominibus, immo ignominiosis mulieribus comparentur.

(Vers. 21, seqq.) Et erit in die illa, nutriet homo vaccam boum, et duas oves, et prae ubertate lactis comedet butyrum: butyrum enim et mel manducabit omnis, qui relictus fuerit in medio terrae. Et erit in die illa, omnis locus ubi fuerint mille vites mille argenteis, et in spinas, et in vepres erunt. Cum sagittis et arcu ingredientur illuc: vepres enim, et spinae erunt in universa terra. Et omnes montes qui in sarculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarum et veprium: et erit in pascua bovis, et in conculcationem pecoris.

Post subversionem 115 Jerusalem, et captivitatem populi, et Templi incendium, Nabuzardan princeps militiae, quem LXX ἀρχιμάγειρον vocant, paucos de populo, et eos pauperes dereliquit in terra, qui vineas et agros colerent. Denique Godolias, qui eis praeposius erat de regio genere relictus, hortatur et dicit: Nolite timere Chaldaeos: habitate in terra, et servite regi Babylonis, et bene erit vobis (IV Reg. XXV, 24). In die igitur illa, hoc est, in illo tempore cum fuerint omnes opes Judaeorum translatae in Chaldaeam, tanta solitudo erit in terra Judaeae, et tam incredibilis vastitas, ut nequaquam armenta boum habeant, nec greges ovium, sicut prius habere consueverant: sed vix rarus habitator unam vaccam nutrire

possit, et duas oves; non ad arandum, sed ad cibum, atque vestitum lactis, ac velleris. Propter inopiam quippe frumenti, et omnium, quae terra gignit ad comedendum, lacte ac butyro, et agresti melle vescentur. Quodque ait: Prae ubertate lactis comedet butyrum, hoc significa, quod terra cultorum raritate fertilior sit, et magis apta pascuis. In illo tempore prae hominum paucitate, tanta erit vini inopia desertis vineis, quae metu hostili nequaquam putabuntur, ut singulae vites siclis argenteis singulis vix emantur. In vepres enim et in spinas omnis terra redigetur: tantaque erit formido, ubique saevientibus gladiis, ut absque arcu et sagittis nullus suum agrum invisere audeat, et derelictis campestribus locis, ad montana confugiant, ibique locorum difficultate muniti, vix asperos montes manu fodiant: quia boves, aratra, et vomeres non habebunt. Sicubi ergo rarus cultor in montibus fuerit inventus, inde vitam miserabilem sustentabunt. Caetera autem patebunt pascuis, et absque ullo custode a brutis animantibus conculcabuntur. Haec post captivitatem solere fieri, utinam nesciremus! At nunc magna pars Romani orbis quondam Judaeae similis est: quod absque ira Dei factum non putamus, qui nequaquam contemptum sui per Assyrios ulciscitur, et Chaldaeos; sed per feras gentes, et quondam nobis incognitas, quarum et vultus et sermo terribilis est, et femineas incisasque facies praeferentes (Gothos intelligit qui radebant barbam), 116 virorum, et bene barbatorum fugientia terga confodiunt.

Legisse me novi in his locis latissimam et inextricabilem tropologiam: quod universa, quae juxta historiam disseruimus, spiritualiter Judaeis acciderint, vix unam habentibus vaccam et duas oves, munda videlicet animalia: ut nequaquam solido cibo, sed lacte nutriantur infantiae, et comedant mella verborum, quae distillant de labiis mulieris meretricis; et vinum non habeant, quod laetificat cor hominis: sed omnia eorum opera redigantur in spinas, ut vulnerentur ab adversariis, qui percutiunt in obscuro rectos corde (Psal. X). Quod si quando voluerint altius quippiam sapere, et nimio labore sudantes de Scripturis sanctis mysticum aliquid invenire: nihilominus fruges non afferant doctrinae, sed vepribus compleantur et spinis, quae oriuntur in manibus ebrii. Et nequaquam terra eorum atque doctrina, ab hominibus, rationalibus animantibus: sed a bobus, quorum Deus curam non habet, et a brutis animalibus conculcetur.

(Cap. VIII.---Vers. 1-4.) Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, et scribe in eo stylo hominis, velociter spolia detrahe, cito praedare. Et adhibui mihi testes fideles, Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachiae, et accessi ad prophetissam, et concepit, et peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen ejus, accelera, spolia detrahe, festina praedari: quia antequam sciat puer vocare patrem suum, et matrem suam, auferetur fortitudo Damasci, et spolia Samariae coram rege Assyriorum.

LXX pro libro grandi, interpretati sunt librum novum, et magnum. Et pro eo quod in Hebraeo

habetur, adhibui mihi testes fideles, dixerunt: adest enim, et testes fac mihi fideles homines. Et pro Uria Sacerdote, tantum Uriam, caetera similiter. Primum Propheta missus est ad Achaz (Isa. VII), ut ei praediceret quae Scriptura commemorat: quo audire nolente, ipse Dominus loquitur ad Achaz, et praecepit ei, ut petat sibi signum in profundum, sive in excelsum. Quo respondente, Non petam, et non tentabo Dominum: dimisso rege impio, ad domum David Dei verba vertuntur, et promittitur ei Virgo paritura filium, cujus nomen sit Emmanuel, hoc est, nobiscum 117 Deus. Qui si crebro fuerit invocatus, Samaria subvertatur et Syria: subvertatur autem a rege Assyriorum, qui et ipsum Judam postea capturus sit; ita ut omnis terra Judaeae vertatur in solitudinem.

Rursum ergo sub alia figura partus describitur virginalis. Et dixit Dominus ad Prophetam, ut nequaquam in populos proferat novae nativitatis arcanum, sed scribat eam in isto grandi volumine, quod nunc legimus. Et quo sit mirabilius, humanis verbis, et stylo, quo homines scribere consueverunt, Dei sacramenta comprehendat. Quid est autem illud quod scribitur humano stylo? Ut puer natus velociter spolia detrahat, et cito praedetur, hoc est, ne ultra patiatur regnare diabolum: nec mittat Angelos, nec Prophetas; sed ad salvandas creaturas suas ipse descendat. Facit ergo Propheta quod jussum est, et adhibet sibi duos testes fideles, Uriam sacerdotem, qui legis doctor est, dicente Malachia: Labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus, quia Angelus Domini exercituum

est (Malach. II, 7): et Zachariam filium Barachiae, quem Prophetam fuisse, dubium non est. Legimus, quod regnante Achaz, Urias sacerdos fuerit Templi Domini (4 Reg. IV): cui praecepit Achaz, ut altare simile altaris Damasci faceret. Et Dierum narrat liber (II Par. XXIX), quod Ezechias filius Achaz quaesierit Dominum in diebus Zachariae eruditi in timore Dei. Exhibuit autem se Isaias dignum spiritu prophetali, et praebuit prophetissae, id est, Spiritui sancto, qui sermone Hebraico vocatur genere feminino RUA (), juxta illud quod scriptum est: Accedite ad Dominum, et illuminamini (Ps. XXXIII, 6). Spiritu itaque sancto conceptus est Dominus. Et licet humanus sermo nativitatis ejus nequeat explicare mysteria: tamen Gabriel ipsi Virgini loquitur, quae concepit: Spiritus sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei (Luc. I, 35). Quidam prophetissam sanctam Mariam interpretantur, quam prophetin fuisse, non dubium est: ipsa enim loquitur in Evangelio: Ecce enim amodo beatam me dicent omnes generationes: quoniam fecit mihi magna qui potens est (Luc. I, 48, 49), et reliqua. Praecipiturque 118 Isaiae, ut ipsum puerum, qui prius vocabatur Emmanuel, nunc appellet, accelera, spolia detrahe, festina praedari. Ascendens enim in altum, captivam duxit captivitatem; accepit dona hominibus (Ps. LXVII; Ephes. IV, 8). Et antequam humanum corpus assumeret: et juxta infantiam patrem vocaret Deum, et matrem Mariam, auferetur Damasci fortitudo, et spolia Samariae per

regem Assyriorum: ut necdum natus populum suum, domum David, sola invocatione salvaret. Urias interpretatur lux Domini; Zacharias, memoria Domini; et Barachias, benedictio Domini: quibus testibus Christi nativitas comprobatur. Ipse enim in Evangelio duobus euntibus in Emmaus (Luc. XXIV). incipiens a Mose et Prophetis, edisseruit quod de se omnia prophetassent. Juxta tropologiam, in anima virginali, et nulla sorde maculata, de Spiritu sancto Dei sermo conceptus, velociter de adversariis potestatibus spolia detrahit, et sibi facit universa servire. Cumque ex parte nunc videat, et ex parte prophetet (I Cor. XIII), priusquam possit esse perfectus, et merito vocare Deum Patrem, et matrem suam coelestem Jerusalem, adhuc in infantia et in profectu positus, vincet fortitudinem Damasci, doctrinam videlicet sapientiae saecularis: et auferet spolia Samariae, quibus Ecclesiam haeretici spoliaverunt, dicentes: Non est nobis portio in David, neque haereditas in filio Jesse (III Reg. XII, 16), praesente rege ipso Assyriorum, diabolo, qui eis non poterit auxiliari. Tales autem filios non solum Maria Prophetis, Virgo perpetua, sed et sanctae mulieres patriarchis generant. Sara, quae interpretatur ἄρχουσα, id est, princeps: et Rebecca, quae in lingua nostra patientiam sonat.

(Vers. 5, seqq.). Et adjecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: Pro eo quod abjecit populus iste aquas Siloe, quae vadunt cum silentio: et assumpsit magis Rasin, et filium Romeliae: propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes et multas, regem Assyriorum et

omnem gloriam ejus: et ascendet super omnes rivos ejus, et fluet super universas ripas ejus. Et ibit per Judam inundans, et transiens usque ad collum veniet, et erit extensio alarum ejus implens latitudinem terrae tuae, 119 o Emmanuel.

Dixerat supra auferendam Damasci fortitudinem, et spolia Samariae in conspectu regis Assyriorum, et duos reges, Assyrio pugnante, capiendos: nunc Deus loquitur ad Prophetam charactere solito Scripturarum, per translationem Siloe fontis Jerusalem, et Assyrii fluminis violentissimi, quod omnem terram Israel suis inundet aquis, et egrediatur ripas alvei, tantoque feratur impetu, ut postquam decem tribuum occupaverit terram, ad Judam perveniat, et transiens ad collum usque pertingat: per quae vicinam significat captivitatem. Non enim tunc captus est Judas, sed cunctis duarum tribuum urbibus subjugatis, sola remansit Jerusalem, quae incredibili Dei misericordia liberata est. Potentiam ergo Assyrii et innumerabilis ejus exercitus, quam sub fluminis inundatione descripserat, nunc per aliam ostendit translationem, quod alis suis, id est, ducibus, et infinita multitudine operuerit terram Emmanuelis, hoc est, defendentis eam Dei; sed tamen non possederit, quamquam Emmanuel a LXX sequenti capitulo coaptetur, non proprio nomine, ut apud Hebraeos vocatur, sed interpretato, id est, nobiscum Deus. Siloe autem fontem esse ad radices montis Sion, qui non jugibus aquis, sed in certis horis diebusque ebulliat, et per terrarum concava et antra saxi durissimi cum magno

sonitu veniat, dubitare non possumus, nos praesertim qui in hac habitamus provincia.

Est autem sensus, quia populus decem tribuum magis voluit Rasin et filio Romeliae, id est, Damasci et Samariae regibus esse subjectus, quam stirpi David, quae meo coepit regnare judicio, faciam eum nequaquam his regibus, quos assumpsit, sed regio servire Assyrio, cujus potentia occupantis terram Samariae, inundationi fluminis comparatur. Et fit apostropha ad Emmanuel, hoc est, ad praesentem Deum, quod in tantum se erexerit Assyrius, ut etiam terram ipsius Judam conatus sit possidere.

Juxta anagogen, omnis haereticus qui junxerit auxilio suo sapientiam saecularem, et Jerusalem, id est, Ecclesiam voluerit oppugnare, derelinquens aquas Siloe fontis (Joan. IX), qui interpretatur missus, et qui salit in vitam aeternam, tradetur Assyriorum principi 120 (quem sensum magnum in posterioribus lecturi sumus) cujus traditus potestati, in profundum veniet peccatorum. Tantae est enim arrogantiae, ut ausus sit ostendere Salvatori universa regna terrae, et dicere: Haec omnia mihi tradita sunt (Matth. et Luc. IV). Conabitur quoque Judam, id est, domum confessionis intrare, et crebro per eos qui in Ecclesia negligentes sunt, usque ad collum veniet, credentes in Christo cupiens suffocare, et extendet alas suas, implens universam regionem Emmanuelis; sed non poterit obtinere, quia habet Judas praesentem Deum. Legimus in Evangelio secundum Joannem (Joan. IX), quod caecum a nativitate, cujus oculos, luto ex saliva sua facto

Dominus linierat, miserit ad aquas Siloe, quibus cum caecus lavisset lutum, caecitate detersa, clarum oculorum lumen accepit: quod post signi magnitudinem, indicat, non aliter caecitatem Judaeorum et omnis increduli posse sanari, nisi doctrina aquarum Christi, quae absque strepitu et clamore verborum leniter fluit, tenebrae prioris fugentur erroris. Hoc quod in Septuaginta legitur: Et ambulabit super omnem murum vestrum, et auferet de Judaea hominem, qui possit caput levare, aut forte aliquid facere: in Hebraico non habetur, et in Graecis codicibus ÷ veru jugulante confossum est.

(Vers. 9, 10.) Congregamini populi et vincimini, et audite universae procul terrae: confortamini et vincimini. Accingite vos, et vincimini: inite consilium, et dissipabitur: loquimini verbum, et non fiet, quia nobiscum Deus. Pro congregamini, sive infirmamini, et confringimini, ut interpretati sunt alii, LXX posuerunt, scitote. Verbum enim Hebraicum, ROU (), propter RES () litterae, et DALETH () similitudinem, intellexerunt DOU (). O igitur populi Samariae et Syriae, infirmos et debiles esse cognoscite, et Emmanuele praesente, nihil posse contra Jerusalem urbem Dei: et hoc non solum vos, qui vicini estis, sed cuncta procul terra cognoscat. Quamvis enim exercitum congregetis, et accingatis vos ad praelium, et major sit numerus obsidentium quam obsessorum, tamen non semel, sed iterum dicam, vincimini. Et quodcumque contra Jerusalem inieritis consilium, dissipabitur. Et licet supra dixeritis (Isai. VII, 6): Ascendamus ad Judam, et suscitemus

eum quiescentem, 121 et ponamus regem super eum filium Tabeel: loquimini quidem verbum, sed non fiet, quia nobiscum est Deus, id est, Emmanuel. Possumus hoc testimonio et contra gentes abuti in persecutionis tempore, quod quamvis fortes esse videantur, et nos superare in his qui lapsi sunt, tamen vincantur in his qui pro Christo fuderunt sanguinem, et quod post bella pax reddatur Ecclesiis: et universa eorum contra Emmanuelem consilia dissipentur, quia nobiscum sit Deus. Contradicentes quoque veritati utiliter audient, ut tandem ratione superentur, et nequaquam velint in mendacio vincere, quia quodcumque dixerint, numquam perversitas possit superare quod rectum est.

(Vers. 11 seqq.) Haec enim ait Dominus ad me: Sicut in forti manu erudivit me, ne irem in via populi hujus dicens: Non dicatis, conjuratio; omnia enim quae loquitur populus iste, conjuratio est: et timorem ejus ne timeatis, neque paveatis. Dominum exercituum ipsum sanctificate: ipse pavor vester, et ipse terror vester. Et erit vobis in sanctificationum, in lapidem autem offensionis, et in petram scandali duabus domibus Israel: in laqueum et in ruinam habitantibus Jerusalem et offendent ex eis plurimi, et cadent, et conterentur, et irretientur, et capientur.

Septuaginta hunc locum ita interpretati sunt: Haec dicit Dominus: forti manu recesserunt ab itinere viae populi hujus loquentes: ne forte dicant, Durum est. Omnia enim quae loquitur populus iste, dura sunt; timorem autem ejus ne timueritis, neque conturbemini. Dominum virtu-

tum ipsum sanctificate, et ipse erit timor tuus, et si in ipso confisus fueris, erit tibi in sanctificationem, et non ut lapidi offensionis occurretis, neque ut petrae ruinae. Domus autem Jacob in laqueo et in convalle erit sedentibus in Jerusalem: ideo infirmi erunt in ipsis plurimi, et ruent et conterentur, et appropinquabunt, et capientur.

Quodque sequitur, homines in tuitione, obelo praenotandum est. Quia multum inter se Hebraicum distat et Vulgata Editio: ideo utrumque posuimus. Et primum de Hebraico disputandum est.

Haec ad me locutus est Dominus. Qui propter bona opera, et gratiam quae propter bona opera, consecutus sum; sive forti manu sua erudivit me et instituit, ne ambularem in via populi hujus, et pari tenerer errore: vel certe fecit me recedere a via populi hujus pessima, et dixit mihi: noli duorum regum timere conjurationem; sed hoc magis considera, quod omne quod loquitur hic populus adversum me, conjuratio sit; et secundum Symmachum, qui interpretatus est, ἄνταρσιν, in me exstiterit perduellis. Tu autem Propheta, et hi qui tecum sunt, ne timeatis insidias populi, sed Dominum timete, et ipse sit timor vester. Principium enim sapientiae, timor Domini (Prov. I, 7; Ps. CX, 9).

Qui erit credentibus in sanctificationem, incredulis autem in lapidem offensionis, et in petram scandali, duabus scilicet domibus Judae et Israel. Praecipue autem in laqueum et in ruinam habitantibus in Jerusalem. in quo impingent plurimi, et cadent, et conterentur, peccatorum-

que suorum vinculis irretiti, ducentur in captivitatem.

Duas domus, Nazaraei (qui ita Christum recipiunt, ut observationes Legis veteris non omittant (Al. amittant) duas familias interpretantur, Sammai et Hellel, ex quibus orti sunt Scribae et Pharisaei, quorum suscepit scholam Akibas, quem magistrum Aquilae proselyti autumat, et post eum Meir, cui successit Joannan filius Zachai, et post eum Eliezier, et per ordinem Telphon, et rursum Joseph Galilaeus, et usque ad captivitatem Jerusalem Josue. Sammai igitur et Hellel non multo priusquam Dominus nasceretur, orti sunt Judaea, quorum prior dissipator interpretatur, sequens profanus: eo quod per traditiones et δευτερώσεις suas Legis praecepta dissipaverit atque maculaverit. Et has esse duas domus, quae Salvatorem non receperint, qui factus sit eis in ruinam et scandalum.

Juxta LXX, manu forti restitit (Al. resistet) populus Dei voluntati, et dicit omnia dura esse quae Dominus praecepit, secundum illud quod in Evangelio legimus: Durus est hic sermo, quis poterit audire eum (Joan. VI, 61)? Unde praecipitur eis ut Dominum audiant, et ipsum solum timeant. Si enim in ipso confisi fuerint, habebunt eum in sanctificationem, et non impingent quasi in lapidem scandali, et quasi in petram ruinae.

De hoc loco et Apostolus sumit testimonium, quod Christus Judaeis factus sit in scandalum: gentibus autem in stultitiam (I Cor. I, 23). Et rursum: Israel sectando legem justitiae, in legem justitiae non pervenit (Rom. IX, 31). Quare? Quia

non ex fide, sed quasi ex operibus legis offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est: Ecce ponam in Sion lapidem offensionis et petram scandali: omnis qui credit in eo, non confundetur (Ibid., 33). Ergo qui non receperunt Emmanuelem, sed factus est eis in lapidem offensionis et in petram scandali, conterentur, captivique ducentur.

Quodque ait: Domus autem Jacob in laqueo et in convalle erit sedentibus in Jerusalem, hoc significat, quod non habitent in montibus, nec in excelsis Scripturarum versentur locis; sed semper humilia intelligant, peccatis peccata sociantes, et vincti laqueis delictorum.

124 (Vers. 16, 17.) Liga testimonia, signa legem in discipulis meis, et exspectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et praestolabor eum.

Vox Domini loquentis ad Prophetam: quia, inquit, factus est Dominus in lapidem offensionis et in petram scandali duabus domibus Israel, et missum ad se Emmanuel suscipere noluerunt: Liga testimonia veteris Instrumenti, et trade illa discipulis meis, qui Evangelium susceperunt, Apostolis videlicet, sive apostolicis viris. Vel certe lex et prophetia usque ad Joannem ligetur apud eos (Matth. XI), et clausa sit atque signata, ut quod legunt, non intelligant. Pro discipulis enim, juxta Hebraici sermonis ambiguitatem, possumus et doctrinas interpretari.

Unde Propheta respondit: quia Evangelio succedente, Lex apud Judaeos clausa est atque signata, et jubes eam nequaquam Judaeis, sed gentibus

assignari: idcirco ego exspectabo Emmanuelem, quem promittis esse venturum, de quo supra dixisti, quod ipse sit pavor noster, et ipse terror noster, et nobis sit in sanctificationem; et praestolabor Dominum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, hoc est, a Judaeis, quia eum recipere noluerunt.

LXX hunc locum ita interpretati sunt: Tunc manifesti erunt qui signantur, ut non discant legem. Quod hunc sensum habet, quando ceciderint plurimi, et contriti fuerint, et impegerint in lapidem offensionis, et in petram scandali, tunc manifesti erunt qui signantur in populo, ut nequaquam discant legem Mosis; sed obediant praeceptis evangelicis.

(Vers. 18.) Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signa atque portenta Israelis, a Domino exercituum qui habitat in monte Sion.

Praecepit mihi, ait Dominus, ut ligarem testimonium in Judaeis, et legem discipulis ejus traderem atque signarem, quia abscondisset faciem suam a domo Jacob: ideo praestolabor eum, et exspectabo Dominum meum, et non solum ego, sed et pueri, quos mihi dedit Dominus, alii videlicet prophetae et filii prophetarum, qui non ex voluntate carnis et sanguinis, sed ex Deo nati sunt (Joan. I, 13). De quibus et Apostolus loquebatur: Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. IV, 19). Isti autem pueri, id est, prophetae, in signa dati sunt et in portenta Israeli, juxta illud quod in Ezechiele legimus: Et erit Ezechiel vobis in signum (Ezech. XXIV, 24). In Zacharia quoque sancti viri, prophetarumque

discipuli τερατοσκόποι, id est, portentorum signorumque spectatores appellantur, eo quod semper Prophetae in signum praecesserint futurorum (Zach. III, 16).

Hoc interim juxta litteram. Caeterum beatus Apostolus in Epistola, quae ad Hebraeos scribitur, docet (licet eam Latina consuetudo inter Canonicas Scripturas non recipiat) hoc testimonium ex persona debere intelligi Domini Salvatoris. Quamobrem non erubescit fratres eos vocare, dicens: Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiae laudabo te (Hebr. II, 12); Et iterum: Ego ero confidens in eum (Ibid., 13); et rursum: Ecce ego et pueri mei, quos mihi dedit Deus. Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter particeps factus est earumdem passionum (Isai. VIII, 18).

Quomodo autem isti pueri in signum fuerint atque portentum sapientiae saeculi et superbiae Judaeorum, idem Apostolus docet: qui elegisse dicit Dominum Salvatorem, stulta mundi et infirma, ut confunderet sapientes et fortia (I Cor. I). Unde et ad Apostolos Salvator aiebat: Nisi conversi fueritis quasi unus de pueris, non intrabitis in regnum coelorum (Matth. XVIII, 3). Puer autem efficitur novi Evangelii praedicator, qui deponit veterem hominem, qui corrumpitur in desideriis seductionis, et induitur novo, qui renovatur in cognitionem juxta imaginem Creatoris.

Habitare autem Dominum exercituum in monte Sion, idem Apostolus scribit: Accessistis ad montem Sion et civitatem Dei viventis, Jerusalem coelestem (Hebr. XII, 22). Unde miror que-

mdam nostrorum, pueros istos duos Isaiae filios intelligere, quos de prophetissae mulieris conceptione generarit, Jasub videlicet, et Emmanuel: quorum prior in abjectione prioris populi, 126 sequens in assumptione gentium praecesserit. Quod qui recipit, consequenter et Osee prophetam vere meretricem uxorem habuisse firmabit.

(Vers. 19 seqq.) Et cum dixerint ad vos, quaerite a Pythonibus et a divinis, qui strident in incantationibus suis, numquid non populus a Deo suo requirit pro vivis a mortuis? Ad legem magis et ad testimonium. Quod si non dixerint juxta verbum hoc, non eis erit matutina lux. Et transibit per eam: corruet, et esuriet: et cum esurierit, irascetur, et maledicet regi suo, et Deo suo. Et suspiciet sursum, et ad terram intuebitur, et ecce tribulatio et tenebrae, dissolutio, angustia, et caligo persequens: et non poterit avolare de angustia sua.

Si Isaiae prophetae vox est, ut Judaei aestimant: Ecce ego et pueri mei, quos mihi dedit Dominus in signum et in portentum Israelis; et haec quae sequuntur, ipse ad discipulos suos credendus est dicere. Cum dixerint, inquit, ad vos gentes et populi, de quibus supra lectum est: Infirmamini, populi, et vincimini; quid prophetas vultis audire, quid Isaiae verbis decipimini, et illum putatis quae ventura sunt nosse? Quaerite magis a Pythonibus, et a divinis, qui strident in incantationibus suis. Pro quibus LXX interpretati sunt: Qui de terra loquuntur, qui de ventre clamitant. Omnis enim, qui de terra est, de terra loquitur (Joan. III, 31). Et cujus Deus venter est, et

gloria in confusione ejus (Phil. III, 19), de ventre clamare credendus est.

Vos respondete eis, et dicite: Numquid non populus a Deo suo requirit pro vivis a mortuis? Si vos, inquit, pro varietate idolorum vestrorum (non enim unum, sed plures habetis deos) eos consulitis, quos deos arbitramini; et a mortuis sive mortuorum hominum simulacris, de viventibus quaeritis: quanto magis nos Deum nostrum per prophetas audire debemus? Docet ergo discipulos; et infert ad legem magis et ad testimonium. Si de aliquo, inquit, dubitatis, scitote scriptum: Gentes, quas Dominus, Deus tuus disperdet a facie tua, somnia audiunt et divinos: tibi autem non ita tradidit Dominus Deus tuus: Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester de fratribus vestris, sicut me, illum audietis (Deut. XVIII, 15).

Unde si vultis nosse quae dubia sunt, magis vos legi, et testimoniis tradite Scripturarum. Quod si noluerit vestra congregatio verbum Domini quaerere, non habebit lucem veritatis: sed versabitur in errore tenebrisque. Lux pertransibit eam, hoc est, congregationem vestram, sive terram, et corruetis, et esurietis, et cum esurieritis, irascemini, secundum illud quod scriptum est: Et cum non fuerint saturati, murmurabunt (Ps. LVIII, 16): et maledicetis Deo regi vestro, et in necessitatibus sursum aspicietis in coelum, et in terram deorsum: et ecce tribulatio et tenebrae, dissolutio genuum, et mentis angustia, et caligo oculorum, et non poteritis erui de angustia. Haec juxta Hebraeos.

Caeterum ut supra diximus, si persona Christi est dicentis: Ecce ego, et pueri mei, quos mihi dedit Deus: etiam haec ipse loquitur ad Apostolos et ad credentes ex gentibus, qui ejus Evangelium susceperunt. Si dixerint, inquit, patres vestri quos reliquistis: quaerite ventriloquos, quos pythonas intelligimus (qualem et in Actibus Apostolorum ancillam legimus (Cap. XVI), quae quaestui erat dominis suis) et qui de terra loquuntur, quod in evocatione animarum magi se facere pollicentur, et caetera maleficarum artium genera; hoc scire debetis, quod unaquaeque gens proprios consulat deos, et de vivorum salute mortuos scitetur. Vobis autem in auxilium legem dedit Deus, ut possitis dicere: non est talis ethnicorum divinatio, qui cultores suos saepe decipiunt, sicut nostra, quae absque ullo munere profertur ex lege.

Unde interpretati sunt LXX: Non sicut verbum hoc, pro quo non est dare munera. Gratis enim, inquit, accepistis, gratis date (Matthes X, 8). Veniet autem super incredulos fames durissima, non fames panis, aut sitis aquae, sed fames audiendi sermonem Dei (Amos VIII). Et cum esurieritis, contristabimini, et maledicetis principi vestro et paternis traditionibus, hoc est diabolo, et antiquis erroribus. Hoc autem ad eos loquitur qui famem passi fuerint veritatis, et suspicient in coelum sursum, et in terram deorsum, et erunt in angustia, in tenebris, et in tribulatione: ut non videant usque ad tempus, donec et ipsi ad Dominum convertantur. Latam explanationem loca ista desiderant: sed parcimus librorum magnitu-

dini, ut tollamus fastidium lectionis. Haec juxta LXX translationem ex parte perstrinximus, quae in plerisque dissonat ab Hebraeo.

Caeterum Nazaraei [Al. Nazareni] locum istum ita edisserunt. Cum dixerint ad vos Scribae et Pharisaei, ut eos audiatis, qui omnia ventris causa faciunt; et in morem magorum stridunt in incantationibus suis, ut vos decipiant, hoc eis respondere debetis: non mirum si vos vestras traditiones sequamini, cum unaquaeque gens sua consulat idola. Ergo et nos a vobis mortuis de viventibus consulere non debemus: magis nobis Deus legem dedit, et testimonia Scripturarum, quae si sequi nolueritis, non habebitis lucem: sed semper caligo vos opprimet, quae transibit per terram vestram atque doctrinam: ut cum decepti a vobis se in errore perspexerint, et sustinere famem veritatis, tunc contristentur, sive irascantur, et maledicant vobis, quos quasi deos suos et reges putabant. Et frustra ad coelum terramque respiciant, cum semper in tenebris sint, et non possint de vestris avolare insidiis.

(Cap. IX.---Vers. 1 seqq.) Primo tempore alleviata est terra Zabulon, et terra Nephthali: et novissimo aggravata est via maris trans Jordanem Galilaeae gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione umbrae mortis, lux orta est eis.

LXX: Hoc primum bibe, velociter fac regio Zabulon, terra Nephthalin, et reliqui, qui juxta mare estis trans Jordanem Galilaeae gentium. Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam:

qui habitatis in regione et umbra mortis, lux orietur vobis.

Duplicem posuimus editionem, quia vulgatum est testimonium, et usurpatum ab Evangelista Matthaeo: ut vel diversitas interpretationis, vel similitudo noscatur. Ac primum notandum quod testimonium hoc Evangelista Matthaeus non juxta LXX, sed juxta Hebraeos posuerit. Dicit enim sermo Evangelicus: Audiens autem Jesus, quod Joannes esset traditus, secessit in Galilaeam, et derelinquens Nazareth, venit et habitavit in Capharnaum, quae est juxta mare in finibus Zabulon et Nephthalim: ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophetam, dicentem: Terra Zabulon et terra Nephthalim, via maris trans Jordanem Galilaeae gentium: populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam; sedentibus in regione umbrae mortis, lux orta est eis. Ex eo tempore coepit Jesus praedicare et dicere: Appropinquavit regnum coelorum (Matth. IV, 13 et seqq.).

Et Joannes Evangelista refert quod 129 Jesus cum discipulis suis in Cana Galilaeae invitatus ad nuptias, primum ibi signum fecerit, aquas in vinum convertendo: Hoc fecit principium signorum Jesus in Cana Galilaeae: et manifestavit gloriam suam: et crediderunt in eum discipuli ejus (Joan. II, 11). Unde et in LXX dicitur: Hoc primum bibe, velociter fac: quia terra Zabulon et terra Nephthali prima Christi videre miracula: ut prima biberet fidei potionem, quae prima viderat Dominum signa facientem. Et, juxta Hebraicum, primo tempore relevata esse dicitur onere pec-

catorum: quia in regionibus duarum tribuum primum Salvator Evangelium praedicavit.

Unde et in sexagesimo septimo Psalmo dicitur: Benedicite Dominum de fontibus Israel. Ibi Benjamin adolescentior (Ps. LXVII, 27, 28; Act. IX); Paulus apostolus, in mentis excessu: qui et alibi loquebatur: sive mente excedimus Deo (II Cor. V, 13). Principes Zabulon, principes Nephthali duces eorum; quia in his tribubus fuerunt viculi, de quibus duces nostri Apostoli crediderunt. Et crediderunt juxta Symmachum velociter, ut audientes: Venite, et faciam vos piscatores hominum (Matthes IV, 19), statim et patrem relinquerent et naviculam.

Novissimo autem tempore aggravata est fides eorum plurimis Judaeorum in errore permanentibus. Mare autem hic lacum appellat Genesareth, qui Jordane influente efficitur; in cujus littore Capharnaum, et Tiberias, et Bethsaïda, et Chorozaïm sitae sunt: in qua vel maxime regione Dominus commoratus est; ita ut populus, qui vel sedebat, vel ambulabat in tenebris, lucem videret, nequaquam parvam, ut aliorum prophetarum, sed magnam, ut ejus qui in Evangelio loquitur: Ego sum lux mundi (Joan. VIII, 12). Et qui habitabant in regione umbrae mortis, lux orta est eis.

Inter mortem et umbram mortis, hoc esse puto, quod mors eorum est, qui cum operibus mortuis ad inferos perrexerunt: Anima enim, quae peccaverit, ipsa morietur (Ezech. XVIII, 20); umbra autem mortis eorum est, qui cum peccent, necdum de vita ista egressi sunt: possunt enim

si voluerint agere poenitentiam. Pro Galilaea gentium, Aquila θίνας gentium, Symmachus terminos gentium interpretati sunt; θίνας autem tumulos intelligimus arenarum, qui vel in littoribus, vel in ripis sunt.

Hebraei credentes in Christum, hunc locum ita edisserunt. Primo tempore liae duae tribus Zabulon et Nephthali ab Assyriis captae 130 sunt, et ductae in hostilem terram; et Galilaea deserta est (IV Reg. XV), quam nunc propheta dicit relevatam esse, eo quod peccata populi sustineret. Postea autem non solum duae tribus, sed et reliquae, quae habitant trans Jordanem et in Samaria, ductae sunt in captivitatem (IV Reg. XVII et XVIII). Et hoc, inquiunt, Scriptura nunc dicit, quod regio cujus populus primus ductus est in captivitatem, et Babyloniis servire coepit, et quae prius in tenebris versabatur erroris, ipsa primum lucem praedicantis viderit Christi, et ex ea in universas gentes sit Evangelium seminatum.

Nazaraei, quorum opinionem supra posui, hunc locum ita explanare conantur: Adveniente Christo et praedicatione illius coruscante, prima terra Zabulon et terra Nephthali Scribarum et Pharisaeorum est erroribus liberata, et gravissimum traditionum Judaicarum jugum excussit de cervicibus suis. Postea autem per Evangelium Apostoli Pauli, qui novissimus Apostolorum omnium fuit, ingravata est, id est, multiplicata praedicatio: et in terminos gentium et viam universi maris Christi Evangelium splenduit. Denique omnis orbis, qui ante ambulabat, vel sedebat in

tenebris, et idololatriae ac mortis vinculis tenebatur, clarum Evangelii lumen aspexit.

(Vers. 2-4.) Multiplicasti gentem, non magnificasti laetitiam: laetabuntur coram te, sicut laetantur in messe, sicut exsultant victores capta praeda, quando dividunt spolia. Jugum enim oneris ejus, et virga humeri illius, et sceptrum exactoris ejus superasti, sicut in die Madian. Quia omnis violenta praedatio cum tumultu: et vestimentum mixtum sanguine erit in combustionem et cibus ignis.

LXX: Plurimam partem populi deduxisti in laetitia tua: et laetabuntur in conspectu tuo, sicut laetari solent in messe, et sicut hi qui dividunt spolia: quia ablatum est jugum quod supra ipsos erat positum, et virga de collo eorum. Virga enim exactorum dissipabitur, sicut in die Madian. Quia omnem stolam congregatam dolo, et vestimentum commutationis restituent: et cupient igne esse combusti.

In obscuris locis utramque editionem ponimus, ut quantum a caeteris editionibus et ab Hebraica veritate distet Vulgata translatio, diligens lector agnoscat.

Ad lucem ipsam, quae apparuit populo in tenebris constituto, id est, ad Dominum Salvatorem fit apostropha. Et dicitur ad eum: 131 Multiplicasti gentem, hoc est, replesti omnes gentes notitia tui; sed non magnificasti laetitiam. Juxta quod Apostolus moerorem sibi dicit esse perpetuum pro fratribus suis qui sunt Israelitae (Rom. X). Et Jonas contristatur, quod ita salvati sint Ninivitae (Jonae IV), ut cucurbita, sive CICEION

() aruerit. Et ipse Dominus loquitur in Evangelio: Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (Mat. XV, 24). Et in passione: Pater, si fieri, inquit, potest, transeat calix iste a me (Mat. XXVI, 39). Qui locus hunc sensum habet: Si potest fieri, ut sine interitu Judaeorum credat gentium multitudo, passionem recuso. Sin autem illi excaecandi sunt, omnes gentes videant, fiat, Pater, voluntas tua.

Cum ergo Christus advenerit, et Christianorum gens de universis gentibus fuerit congregata: tunc laetabuntur Apostoli, sicut messores laetantur in messe, de quibus Dominus loquebatur: Messis quidem multa, operarii autem pauci (Matth. IX, 37). Et sicut exsultant victores, qui captam dividunt praedam. Cum enim fortis captus fuerit et ligatus, omnis domus ejus diripitur, et dividuntur spolia (Matth. XII).

Tu autem, Domine atque Salvator, jugum oneris ejus, hoc est diaboli, qui prius exsultabat in mundo, qui cunctis gentibus imperabat, qui gravissimo servitutis jugo colla omnium deprimebat; et virgam qua percutieabat universos, et peccata sibi quasi quoddam tributum reddere compellebat, detraxisti de humeris eorum. Et tibi liberatos servire fecisti absque ullo exercitu et absque effusione sanguinis in abscondita manu: sicut quondam sub Gedeone populo Israel de Madianitis victoriam praebuisti (Judic. VII). Quomodo enim vestis, quae humano sanguine cruentata [Al. cruenta] est, lavari non potest; sed infecta sanguine, igne comburitur, ut maculae cum vestimento foedi cruoris intereant: sic diaboli violenta praedatio et tumultus ac turbae,

quibus humanum sibi subjecerat genus, gehennae ignibus deputatae sunt.

LXX non omnes, sed partem quamdam populi credidisse significant: licet pro eo quod illi dixerunt, deduxisti in laetitia, alii interpretati sint magnificasti. Et cum in reliquis eumdem sensum teneant, stolam congregatam dolo, et vestimentum commutatum, eum adjiciunt redditurum, id est, diabolum: quod scilicet omnes animas, 132 quas Dei auxilio nudaverat, cum ornamentis pristinis redditurus sit: non solum ipse, sed et satellites ejus daemones: quibus si optio detur, magis eligant perire flammis, quam praedam perdere.

(Vers. 6.) Parvulus enim natus est nobis, filius datus est nobis: et factus est principatus super humerum ejus; et vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri saeculi, princeps pacis. Multiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis: super solium David, et super regnum ejus, ut confirmet illud et corroboret in judicio et justitia, amodo et usque in sempiternum. Zelus Domini exercituum faciet hoc.

LXX: Quia parvulus natus est nobis, filius datus est nobis, cujus principatus factus est super humerum ejus: et vocatur nomen ejus magni consilii nuntius. Adducam enim pacem super principes, et sanitatem ejus: magnus principatus illius, et pacis non est terminus, super thronum David et regnum ejus: ut corrigat illud, et auxilietur in judicio et justitia: ex hoc nunc et usque in saeculum. Zelus Domini sabaoth faciet haec.

Ideo diabolus, et omnis ejus violenta praedatio, qua humanum oppresserat genus, et sangui-

nem sanguini miscuerat, erit in combustionem et cibus ignis aeterni: quia natus est nobis de Virgine puer, de quo supra dictum est: Antequam sciat puer reprobare malum et eligere bonum (Isai. VII, 16): et postea in generatione Prophetissae: Antequam sciat puer vocare patrem suum et matrem suam (Isai. VIII, 4). Iste igitur puer, qui natus est de Virgine, appellatur Emmanuel, id est, nobiscum Deus: et de Prophetissa, hoc est, de Sancto generatus Spiritu, nuncupatus est, accelera, spolia detrahe festina praedari: nunc multis nominibus appellatur. Et licet ex eo quod supra dixerat, Emmanuel, id est, nobiscum Deus, Deum illum esse monstraverit: tamen nunc dicit factum illius principatum super humerum ejus, vel quod crucem suam ipse portaverit: vel per humerum ostendens brachii fortitudinem, eodem Isaia dicente: Revelavit Dominus Deus brachium sanctum suum omnibus gentibus (Isai. LII, 10). Et rursum: Domine, quis credidit auditui nostro: et brachium Domini cui revelatum est (Isai. LIII, 1)? Vocabitur ergo post duo nomina, sex aliis nominibus: Admirabilis, Consiliarius, Deus, 133 Fortis, Pater futuri saeculi, Princeps pacis.

Non enim, ut plerique putant, bina jungenda sunt nomina, ut legamus, Admirabilis consiliarius, et rursum, Deus fortis; sed, Admirabilis legendum est separatim, quod Hebraice dicitur PHELE: et Consiliarius seorsum, qui lingua eorum appellatur IDES: et Deus separatim, qui Hebraice EL dicitur. Denique in consequentibus ubi legimus: Tu es enim Deus, et nesciebamus: Et iterum: Ego sum Deus, et non est alius praeter

me (Isai. XLV, 5), et multa his similia: pro eo quod in Latino dicitur Deus, in Hebraico EL scriptum est. Quodque sequitur, Fortis, Hebraice GIBBOR appellatur. Unde et in eo loco ubi idem propheta commemorat: Erunt confidentes super Deo sancto Israel in veritate: et quod residuum est Jacob super Deo forti (Isai. X, 20-21), pro Deo forti in Hebraico scriptum habet EL GIBBOR. Patrem autem futuri saeculi et resurrectionis, quod in nostra vocatione completur; et principem pacis, qui locutus est ad Apostolos: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan. XIV, 27): non dubitabit, qui pacem nostram juxta Paulum apostolum legerit Salvatorem.

Qua nominum majestate perterritos LXX reor non esse ausos de puero dicere, quod aperte Deus appellandus sit, et caetera: sed pro his sex nominibus posuisse, quod in Hebraico non habetur, magni consilii Angelum, et adducam pacem super principes, et sanitatem ejus. Quod hunc mihi sensum habere videtur: Magni consilii Angelus est, qui nuntiavit nobis abjiciendum pro tempore Israel, et gentes esse salvandas: deditque pacem principibus suis, Apostolis et apostolicis viris, 134 et sanitatem dogmatum suorum credentibus dereliquit.

Quod autem sequitur: Multiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis: pro quo LXX transtulerunt: Magnus principatus ejus: scire debemus quod verbum Hebraicum MESRA et hic et supra LXX archēn id est, principatum interpretati sunt. Pro quo nos supra principatum, hic imperium vertimus. Aquila autem verbi ambiguitate

deceptus metron, id est, mensuram interpretatus est, quae et Hebraice et Latine eodem appellatur nomine. Nec dubitare poterit de multiplici Salvatoris imperio et pace ejus, quae non habeat finem, qui in Psalmis legerit: Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae (Ps. II, 8); et rursum: Et multitudo pacis, donec auferatur luna (Ps. LXXI, 7), id est, usque ad consummationem saeculi.

Principatus autem illius and imperium erit super solium et regnum David, quod post captivitatem Babyloniam fuerat dissipatum, ut confirmet illud et corroboret, et doceat esse perpetuum (ne cassa Dei promissio videretur) ab Incarnationis tempore usque in sempiternum. Propterea autem zelus, id est, aemulatio Domini exercituum fecit hoc, quia ipsi eum ad aemulationem provocaverunt in his qui non erant dii, et ille eos provocavit ad aemulandum in gente, quae non erat gens (Deut. XXXII, 21).

Coepta Emmanuelis et nascentis pueri de Virgine prophetia, ex eo loco ubi dicitur ad Achaz: Pete tibi signum a Domino Deo tuo, versiculo isto finita est, quo infertur: Zelus Domini exercituum faciet hoc (Isai. VII, 11).

Nunc ad reliqua transeamus.

LIBER QUARTUS.

135 Inaequales dictamus libros, et pro diversitate visionum ac sensuum, alius contrahitur, alius extenditur. Itaque finito tertio volumine, transimus ad quartum, qui tertia mensura versuum priore minor est, praesertim cum quintus, quem huic libro subjecimus, historicae explanationis sit, et pene duplicem numerum habeat. Dum enim nolumus conjuncta dividere, et olim interpretata transire, quasi inter duas maris Pontici symplēgadas naviculam nostram direximus, quae flante Spiritu sancto, et Domino Salvatore cursum dirigente nostrum, elabitur in pelagus, dicente te, virgo Christi Eustochium: A quatuor ventis coeli veni, spiritus, et mortua ossa vivifica (Ezech. XXXVII, 9): ut quae jacebant in terrae pulvere, spirante Domino, suscitentur.

Cap. IX.---(Vers. 8 seqq.) Verbum misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel. Et sciet populus omnis Ephraim et habitantes Samariam, in superbia et magnitudine cordis, dicentes: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus aedificabimus: sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Et elevabit Dominus hostes Rasin super eum, et inimicos ejus in tumultum vertet, Syriam ab Oriente, et Philisthiim ab Occidente, et devorabunt Israel toto ore. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta,

et populus non est reversus ad percutientem se, et Dominum exercituum non inquisierunt.

Legimus supra (IV Reg. XVI) quod in diebus Achaz filii Joathan, filii Oziae regis Juda, ascenderit Rasin rex Syriae, et Phacee filius Romeliae rex Israel in Jerusalem, ut expugnarent eam. Et (Isai. VII) quod missus sit Isaias propheta in occursum Achaz cum Jasub filio suo, ut ei diceret, ne timeret, et cor illius ne formidaret a duabus caudis titionum fumigantium, eo quod in ipsis esset Syriae et Israel imperium finiendum. Quo non credente propter rei magnitudinem et praesens periculum, jubetur ut sibi postulet signum. Et quia idololatra erat, hoc quoque facere noluit: propterea Dominus nequaquam ipsi regi, sed domui David dat signum filii sui de Virgine nascituri, ad cujus invocationem sint de imminenti periculo liberandi, et caetera quae usque ad praesentem locum interpretati sumus.

Multis ergo mysteriis in medio positis, nunc revertitur ad id quod coeperat, et eversionem Rasin 136 et Ephraim, hoc est, Syriae et Samariae vaticinatur: Verbum, inquiens, misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel.

Apud Hebraeos DABAR, quod per tres litteras scribitur consonantes DALETH, BETH, et RES, pro locorum qualitate, si legatur DABAR, verbum significat, si DEBER, mortem et pestilentiam. Quam ob causam plerique sermonis ambiguitate decepti, non verbum dicunt missum esse, sed mortem. Misit ergo Dominus verbum in Jacob, et cecidit in Israel. Regnare voluit Judam, ut Jacob prophetat in Genesi (Cap. XLIX): et Israel, hoc

est, decem tribus sibi imperium vindicarunt, de quibus dictum est: Ipsi regnaverunt, et non per me (Ose. VIII, 4). Imperii ergo dignitas, quae in unctione Samuelis post abjectum Saul coeperat in David, missa in Jacob, hoc est, in duodecim tribus, quae Jacob olim vocabantur, cecidit in Israel: non ut LXX transtulerunt, venit: cecidit enim in impiis: quod statutum ad sanctos directum erat.

Sciet igitur populus Ephraim et habitantes Samariam, qui propter multitudinem eriguntur in superbiam, et dicunt: Parvum est regnum Judae, et nostri comparatione vilissimum. Itaque illis ruentibus quasi lateribus, nos quadro lapide aedificemus nobis domum. Illorum sycomoris, quae ligna sunt vilia, hostili incursione succisis, nos imperium nostrum cedris exstruemus, quae imputribiles sunt, ut regnum significent sempiternum.

Sciat ergo hoc populus omnis 137 Ephraim et habitantes Samariam, quod Syrus qui nunc ei auxilio est, in hostem transeat. Vel certe contra ipsum Syrum, subita adversariorum bella consurgant, et omnes vertantur in tumultum: ita ut contra Israel Syria ab Oriente, et Philisthiim, hoc est, Palaestini ab Occidente moveantur: et simul devorent Israelem. Cumque haec fecerint, nihilominus manus mea extenta, sive excelsa est super Israel, et eos ferire non cessat. Caesique a Deo non revertentur ad percutientem se, nec Dominum quaerent exercituum, vitulos aureos adorantes pro Deo.

Juxta anagogen hunc locum nostri ita edisserunt: Misit Deus Filium suum ad Jacob, hoc est,

ad Judaeos: et venit ad Israel, hoc est, ad gentium populum, quos et Apostolus appellari dicit Israel (Rom. IX). Alii vero ita: Verbum suum misit Dominus ad Ecclesiam, quae priorem populum supplantavit, et cecidit in Israel, hoc est, in haereticos, qui Deum videre se jactant. Sciant itaque principes eorum, et omnes qui habitant in Samaria, hoc est, qui Dei legem custodire se dicunt, et in ubertate esse virtutum, et fructus afferre justitiae (hoc enim interpretatur Ephraim), qui in superbia cordis sui despiciunt Ecclesiam, et simplicitatem ejus arbitrantes imperitiam, dicunt: Pro lateribus illius, quadris lapidibus atque fortissimis aedificabimus Ecclesias nostras, et pro infructuosis arboribus citoque perituris, cedros sublimissimas exstruemus, quas conteret Dominus, et quas justus sub persona impii vidisse se narrat, et non inventum locum earum (Psalm XXXVI, 35-36). Dicit ergo Dominus, quod Rasin, qui interpretatur sapientia saecularis, cujus Ephraim utebatur auxilio, vertatur contra eum et omnes inimici ejus adversum illum dimicent, et tam ab Oriente, quam ab Occidente expugnetur, et devoraturi sint Israelem toto ore. Pro quibus interpretati sunt LXX: Et aedificemus nobis turrim: et allidet Deus qui consurgunt contra montem Sion, et inimicos illius dissipabit. Cupiunt enim et in similitudinem Templi Dei, aedificare sibi templum in Samaria; sed quamvis moverint pedes ab Oriente, et dixerint: Venite, aedificemus turrim, et faciamus nobis nomen antequam dispergamur (Gen. XI, 4): 138 Domino impugnante solvetur, et dissipabitur consensus eorum, et linguae eorum

contra se invicem dividentur, ne consentientes pejores fiant, sed a se invicem destruantur. Cumque ita percussi sint, et ab hostibus devorati, tamen non revertentur ad Dominum: sed adhuc manus illius ad percutiendum parata est, juxta illud quod legimus in Jeremia: Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non recepistis (Jerem. II, 30).

(Vers. 14 seqq.) Et disperdet Dominus ab Israel caput et caudam incurvantem et depravantem in die una. Longaevus et honorabilis, ipse est caput; et Propheta docens mendacium, ipse est cauda. Et erunt qui beatum dicunt populum istum, seducentes, et qui beati dicuntur, praecipitati. Propter hoc super adolescentulis ejus non laetabitur Dominus, et pupillorum illius et viduarum non miserebitur, quia omnis hypocrita est et nequam, et universum os locutum est stultitiam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas: veprem et spinam vorabit, et succendetur in densitate saltus, et convolvetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum contremuit terra, et erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcet, et declinabit ad dextram, et esuriet, et comedet ad sinistram, et non saturabitur: unusquisque carnem brachii sui vorabit. Manasses Ephraim, et Ephraim Manassen, simul ipsi contra Judam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta.

Non solum Dominus hostes Rasin elevabit contra eum, et inimicos ejus vertet in tumultum, Syriam ab Oriente, et Philisthiim ab Occiden-

te, ut devorent Israel toto ore: sed quia non est reversus ad percutientem se, nec requisivit Dominum exercituum, extendet manum ad percutientem se, ut disperdat de Israel caput, et caudam incurvantem et depravantem, eum videlicet, qui recta pervertit (Jerem. II). Qui sit autem caput, ipse interpretatus est, longaevus et honorabilis. Et qui sit cauda, Propheta, inquit, qui docet mendacium, id est, pseudopropheta. Dixit de principibus, nunc optimatibus jungit et populum, quod et magistri et discipuli, et eruditi, et vulgus indoctum 139 pariter pareant. Qui enim beatum dicebant populum, seductores sunt; et qui beati appellabantur, non propter virtutem, sed propter munera, praecipitabuntur in mortem. Unde et supra legimus: Populus meus, qui beatum te dicunt, seducunt te, et semitas pedum tuorum supplantant (Isa. III, 12). In tali populo nullius personae miserebitur Deus: non pupilli, non viduae, quia omnis hypocrita est, aliud simulans, et aliud agens: promittens castitatem, et vivens luxuriose: praeferens paupertatem, et replens marsupium. Unde jungit, et dicit: Et universum os locutum est stultitiam. Propter haec omnia Dominus non cessat irasci, sed adhuc ad percutiendum elevat manum. Et quia ista fecerunt, succendetur quasi ignis impietas, ut non cultum agrum, sed vepres et spinas devoret, nec frugiferas arbores, sed infructuosum saltum, in quo habitant bestiae, rapiens flamma consumat. Quam ob rem dicitur quod densitas saltus igne supposito, fumi superbia et altitudine convolvatur. Omne enim quod excelsum est, et in sublime

consurgens, superbum appellari potest. Pro quo nescio quid volentes LXX transtulerunt: et devorabit in circuitu collium omnia. Unde et ad iram Domini terra contremuit, et populus ignis factus est pabulum, quia tanta fuit in eo crudelitas, ut ne charissimo quidem germanitatis nomini parceret, sed dextram deserens atque contemnens, saturaretur in his quae sinistra erant: dum voluptatum, et malorum patitur famem, et semper cupit malis pejora sociare. Ipsi quoque Manasses, et Ephraim, qui de uno nati sunt utero, et de eodem parente generati, in tantam rabiem proruperunt, ut hostili odio inter se dissiderent. Legamus Regum et Paralipomenon volumina, et inveniemus Samariae inter se bella civilia, dum alii pro aliis regibus dimicant, et quomodo suis regibus interfectis, in Judae expugnationem concordent.

Secundum tropologiam, auferet Dominus caput et caudam, majorem pariter ac minorem. Caudam appellans, non homines, sed jumenta, haereticos esse demonstrat, quae hoc membro utuntur ad stercora protegenda, et ad arcenda parva animalia. Et post caput, 140 et caudam incurvantem jungit et depravantem, quod legis praecepta subvertant, et rectam depravent viam. Longaevum quoque, quia caput est, et pseudoprophetam qui in cauda ponitur, disperdet, et magistros pariter, et discipulos; alios qui propter munera laudant peccatores: alios qui laudati sua mala non sentiunt, nec agunt poenitentiam. Propter hoc in juvenibus eorum non laetabitur Dominus: Vae enim civitati cujus rex adolescens (Eccl. X, 16). Et qui Deum Patrem vel Dominum

verum perdiderunt, non impetrabunt misericordiam. Omnis enim haereticus hypocrita est, aliud agens, et aliud simulans, et quidquid loquitur, licet videatur esse sapientia, tamen stultitia est. Propter haec extendit manum suam ad puniendum, et omnes impietates eorum, quasi spinas vorax flamma consumet. Et verba absque virtutibus, quae infructuoso saltui comparantur, involventur fumi superbia. Ad eorum poenam contremiscet omnis humus, et decepti populi aeternis tradentur ardoribus, quia turpis lucri gratia, ne suis quidem parcunt, sed certatim de deceptis populis praedas agunt, relinquentes bona, et in pessimis immorantes. Cumque semper sinistra inveniant, tamen suis numquam satiantur erroribus, vorantes carnem brachii sui, et adversum Ecclesiam pari studio dimicantes. Propter luxuriam, et voluptates, et lucra de populis inter se habent discordiam, ut de una haeresi duae fiant, et rursum ipsae dividantur in partes, ut proprios abducant greges et devorent domos viduarum, et mulierum peccatricum, semper discentium, et numquam ad scientiam veritatis pervenientium (II Tim., III, 7). In omnibus his non avertetur furor Domini, consumens vitia, atque subvertens; sed quanto illi proficiunt ad peccandum, tanto iste amplius manum suam extendit ad poenas.

(Cap. X.---1 seqq.)---Vae qui condunt leges iniquas, et scribentes injustitiam scripserunt, ut opprimerent in judicio pauperes, et vim facerent causae humilium populi mei, ut essent viduae praeda eorum, et pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, et calamitatis de longe

venientis? ad cujus confugietis auxilium? et ubi derelinquetis 141 gloriam vestram? ne incurvemini sub vinculo, et cum interfectis cadatis. Super omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta.

Haec plerique adhuc contra decem tribus dici arbitrantur, quae habitabant in Samaria, quod ad priora scelera etiam ista sociarint. Nobis autem videtur contra judices tribus Judae, et Jerusalem, Scribas videlicet et deuterōtas, sermo propheticus conclamare, quod adversum legem Dei iniquas scripserint leges, et traditionibus suis subverterint judicii veritatem. Deo enim dicente: Honora patrem tuum, et matrem (Exod XX, 12): illi e contrario monuerunt filios parentibus dicere: Donum quodcumque est ex me, tibi proderit, ne honorent patrem, et matrem (Matth XV, 5, 6; Marc VII, 11), et caetera his similia. Propterea autem scripserunt leges pessimas, ut opprimerent pauperes et humiles populi, ut praedas agerent de viduis, et pupillos diriperent. Qui interrogantur quid facturi sint, cum vel captivitatis, vel judicii dies advenerit, et calamitatis de longe venientis, quae multo tempore ante praedicta est. Ad cujus, inquit, fugietis auxilium, cum offenderitis Deum, qui verus auxiliator est, et ubi derelinquetis gloriam vestram? Non enim proderunt divitiae in die furoris, ne vinctos in hostilem terram ducat Assyrius, ne corruatis in praelio (Prov XI, 4). Et ad extremum sicut in superioribus contra Samariam crebro dixerat: In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta, etiam contra Judam loquitur, quod non

sit finis mali eorum extrema captivitas, sed etiam in hostili terra Domini eos gladius persequatur.

Juxta anagogen, omnis haereticus scribit iniquitatem, ut pauperes et humiles populi decipiat, viduas et pupillos diripiat. Qui enim dives est, de quo legimus: Redemptio animae viri propriae divitiae (Prov XIII, 8), non sustinet comminationem, non cito ab eis capitur. Pauper autem, et qui humilis est et parvus in populis, cito ab eis scandalizatur. Vidua quoque, quae virum perdiderit Deum, et pupillus qui patrem amiserit Creatorem, de quo scriptum est: Deum, qui te genuit, dereliquisti, et oblitus es Dei nutritoris tui (Deut XXXII, 18), facile supplantantur. Quid igitur facient in die judicii, cum tantos deceperint, 142 et calamitatis de longe venientis? Sicut enim ad justum virum dicitur, Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo (Rom X, 8); et in alio loco: Regnum Dei intra vos est (Luc XVII, 21); sic haereticorum calamitas de longe veniet, multo eis tempore praeparata. Ad quem confugient, cum fictum habeant Deum? Cui tradent gloriam suam, cum simulata sint omnia? Nec poterunt evadere vinculum, quo plurimos ligaverunt. Unde et in visione vallis Sion, quae Dei altitudine derelicta, et haeretica humilitate decepta est, dicitur de magistris falsi nominis scientiae: Omnes principes tui fugerunt, et qui capti sunt, dure ligati sunt (Isa XXII, 3): quodque cum singulis interfectis cadant, et in aliorum nece ipsi pereant, et cum multa patiantur, diesque visitationis advenerit, non sit finis eorum interitus: sed semper sibi impendentem manum Domini pertremiscant.

Hucusque contra decem et duas tribus, id est, contra Samariam, et Jerusalem, Dei comminatio est, quae regnante adhuc Achaz, coepit in populo: de quibus duae et semis tribus sub eo captae sunt, et reliquae sub Ezechia, qui Achaz successit in regnum (II Reg XVI, 17). Sequens Prophetia, contra Assyrios scribitur.

(Vers. 5 seqq.) Vae Assur, virga furoris mei, et baculus ipse est, in manu eorum indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, et contra populum furoris mei mandabo illi, ut auferat spolia, et diripiat praedam, et ponat illum in conculcationem quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitratus est, et cor ejus non ita aestimavit, sed ad conterendum erit cor ejus et ad internecionem gentium plurimarum. Dicit enim, numquid non principes mei simul reges sunt? Numquid non ut Charcamis, sic Chalanno [Al. Chalan et Arphat], et ut Arphad, sic Emath? numquid non ut Damascus sic Samaria? Quomodo invenit manus mea regna idoli, sic et simulacra eorum de Jerusalem, et de Samaria. Numquid non sicut feci Samariae, et idolis ejus, sic faciam Jerusalem, et simulacris ejus?

Ponamus in hoc loco translationem LXX, qui ab Hebraico discordat in plurimis. LXX: Vae Assyriis: virga furoris mei ipse est in manibus eorum, iram meam in gentem iniquam mittam, et populo meo praecipiam, ut faciat spolia, et 143 praedam, et conculcet civitates, et ponat eas in pulverem: ipse autem non sic cogitavit, et non ita arbitratus est; sed ut conterat, mens ejus, et disperdat gentes plurimas. Quod si dixerint ei: Tu solus es

princeps, respondebit: Non tuli regionem quae est supra Babylonem, et Chalane, ubi turris aedificata est. Tuli autem Arabiam, et Damascum, et Samariam: sicut has tuli, sic omnia regna capiam. Ululate sculptilia in Jerusalem, et Samaria; sicut enim feci Samariae, et idolis ejus, sic faciam Jerusalem et simulacris illius.

Primum sciendum est quod in Hebraico non habet Chalane, sed CHALANNO. Ultima enim nominis hujus littera non est IOD, ut illi putaverunt, sed VAU, quae litterae sola inter se distant magnitudine. Turris autem aedificata est in campo Sennaar, in quo erant Arec [Al. Arce], Acad, et Chalanne, et Babylon, quae ex confusione linguarum nomen accepit (Genes. XI). Arabia autem non habetur in Hebraeo, sed Emath, quam Syri usque hodie Epiphaniam vocant. Ululate quoque sculptilia in Jerusalem, de suo addiderunt. Quodque supra scriptum est: Si dixerint ei, tu solus es princeps, respondebit, non tuli regionem illam, et illam, sed tuli Arabiam, et Damascum, et Samariam, hunc suggerit sensum: Cum inquit, dixerint Assyrio qui capti sunt, tu princeps es omnium, ille adhuc infirmum se esse sentiens, respondebit [Al. respondit]: Quomodo me vocatis principem, cum tantum Arabiam, et Damascum, et Samariam ceperim, et longe positas nationes trans Babylonem, necdum meae subdiderim potestati? Quo modo autem Arabiam cepi, Damascum, et Samariam, sic omnia mihi regna substernam.

Transeamus ad Hebraicum, et quid nobis videatur, breviter annotemus. Vae Assyrio, id est, Sennacherib, quia ipse est virga, et baculus furo-

ris mei, in manu enim ejus indignatio mea, et per illum percutiam gentem fallacissimam, quae inter me semper et idola claudicavit, quae praecepta mea se facturam esse mentita est, et contra populum furoris mei ipsi praecipiam, ut spoliet eum atque praedetur, et redigat in pulverem, et conculcet quasi lutum platearum, id est, ut percutiat eum, et non interficiat, ut vulneret, et non animam auferat. Ipse autem modum iracundiae meae egressus est, et non solum contra Israel, ad quem directus fuerat, sed in gentes plurimas debacchatus est, 144 ut omnia per circuitum regna contereret, et usque ad internecionem gentium plurimarum illius mucro saeviret. Erectus enim in superbiam, haec ausus est dicere: Duces mei aliarum gentium reges sunt, et mihi subjecti, cunctis nationibus imperabunt. Quomodo cepi Charcamis, sic cepi et Chalanno: quomodo Arphad, sic obtinui et Emath, quomodo Damascum, sic mihi subjeci et Samariam. Quomodo caetera regna, quae idolorum cultui serviebant, meis subjeci pedibus, sic et Jerusalem, et Samariam, in qua eadem idola sunt, meae subjiciam potestati. Quo modo cepi Samariam cum idolis suis, sic et Jerusalem capiam, quia eosdem veneratur deos. Pro Charcamis autem LXX addentes de suo, regionem trans Babylonem interpretati sunt, et Chalane ubi aedificata est turris, Arphad penitus relinquentes.

Possumus autem juxta translationem eorum, et tropologiae, dummodo pia sit, libertatem, ex eo quod ait, et populo meo praecipiam, ut faciat spolia et praedam, et conculcet civitates, et ponat

eas in pulverem, etiam hoc dicere, quod quotidie populo suo praecipiam Dominus, ut adversariorum civitates quae eriguntur contra scientiam Dei, et haereticorum nimio labore constructae sunt, in pulverem redigat, et nihil esse demonstret. Qui intelligens infirmitatem cordis humani, et quod mortali carne circumdatus, non possit perfectam virtutum habere victory, nec omnes gentes capere, licet eum alii admirentur, et dicant: Tu solus es princeps, respondebit eis: Multa sunt quae destruere debeo, et adhuc destruere non potui: scio quod nesciam. Et quamquam multa adversariorum argumenta superaverim: tamen sunt pleraque, quae adhuc superanda sunt. Simulque spe futurorum ex his, quae superavit, etiam caeterorum sibi victoriam repromittit. Jubentur autem ululare simulacra Jerusalem, et Samariae: non ipsa quae ficta sunt; sed hi qui ea finxerunt: μετωνυμικῶς hi qui fecerunt, per ea quae facta sunt: ut non solum hi qui in haeresibus idola fabricati sunt, sed qui in Ecclesia per ignorantiam defendunt pro veritate mendacium, ululatu et poenitentia se errasse testentur.

(Vers. 12-14.) Et erit cum compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, et in Jerusalem, 145 visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, et super gloriam altitudinis oculorum ejus. Dixit enim, in fortitudine manus meae feci, et in sapientia mea intellexi, et obstuli terminos populorum, et principes eorum depraedatus sum, et detraxi quasi potens in sublimi residentes; et invenit quasi nidum manus mea fortitudinem populorum; et sicut colliguntur ova, quae dere-

licta sunt; sic universam terram ego congregavi, et non fuit qui moveret pennam, et aperiret os, atque ganniret.

LXX pro fructu, sensum, vel mentem magnam interpretati sunt. Post captivitatem Samariae, et Assyriorum victoriam, et comminationem adversum Jerusalem, quia simulacra imitata Samariae, simili sit ferienda sententia; nunc adversum ipsum Assyrium qui elatus est in superbiam, et suae fortitudinis putavit esse quod vicit, Propheta loquitur. Dixit enim Assyrius, cordis tumore se jactans, quod in fortitudine manus suae, cunctas vicerit nationes, et incredibili sapientia omnium possederit terminos. Et juxta LXX tantae potentiae fuerit, ut bellatorum hominum urbes funditus subruerit, totumque orbem quasi nidum apprehenderit, et quasi derelicta ova a matribus, in suam praedam verterit. Et quia semel metaphoram ab avibus, nido et ovis sumpserat, servavit in reliquis, ut diceret: Non fuit qui moveret pennam, et aperiret os, atque ganniret. Tantus, inquit, terror fuit fortitudinis meae atque victoriae, ut ne fletum quidem et gemitum victi libere proderent.

Sunt qui haec generaliter contra regnum Assyriorum dici arbitrentur, quod postquam compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion et in Jerusalem, hoc est, postquam subversa fuerit Jerusalem, Assyriorum imperium destruatur. Mihi autem ex his quae sequuntur, proprie contra Sennacherib regem Assyriorum videtur comminatio. Quod autem ait: Postquam compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion et in Jerusalem, non subversionem urbis significat,

sed obsidionem, quando venit Rabsaces dux Sennacherib, et ea fecit quae in posterioribus idem Propheta commemorat (Isai. XXXVII, 17).

Secundum tropologiam, cum Samaria et Jerusalem Domini 146 iram sustinuerint, et in fabricatione idolorum errasse se senserint: tunc destruetur sensus magnus, Assyrius [Al. Assyriorum], qui in tantam contra Dominum inflatus est superbiam, ut sapientiae suae aestimaverit cuncta cessura, et quaevis excelsa dogmata, et dialectica arte munita, concutienda, et penitus destruenda: intantum ut in similitudinem pullorum avium, non valeant in sublime consurgere, et necdum animata insensibilia esse atque torpentia, quod ovorum demonstrat exemplum, et ne mutire quidem, et commovere linguam contra rationem et fortitudinem sui sermonis audire.

(Vers. 15.) Numquid gloriabitur securis contra eum qui secat in ea, aut exaltabitur serra contra eum a quo trahitur? Quomodo si elevetur virga contra levantem se, et exaltetur baculus, qui utique lignum est.

Contra Sennacherib, sive ut multi putant, Nabuchodonosor gloriantem atque dicentem: In fortitudine manus meae feci, in sapientia mea intellexi, et reliqua, sanctus Propheta respondit: O stultissime mortalium, Dei iram, tuam putas esse sapientiam, et illius jussionem ad tuam refers fortitudinem? Quomodo si securis glorietur contra eum qui securim tenet, et serra contra illum a quo trahitur, et dicant, cuncta opera quae per securim et serram fiunt, sua arte perfecta. Et si elevet quispiam virgam, et exaltet baculum

ad percutiendum quem voluerit, et ipsa virga ac baculus glorientur, et dicant a se percussum esse qui percussus est: sic et tu cum organum Dei fueris voluntatis, erigeris in superbiam, et cuncta quae geruntur, tuae gloriaris esse virtutis.

Quidquid autem Assyrio dicitur, et ad haereticorum superbiam, et ad diabolum referri potest, qui securis, et serra, et virga in Scripturis appellatur, eo quod per illum infructuosae arbores succidantur, et dividantur, atque serretur incredulorum duritia, et percutiantur virga qui non recipiunt disciplinam. Haeretici quoque quorum os in coelum ponitur, et lingua eorum pertransit in terram, et sensu quem a Deo in bonam partem acceperunt, abutuntur in contrarium atque perversum, ut loquantur contra eum a quo conditi sunt, 147 et linguae ministerium, quo laudandus est Dominus, vertant in blasphemiam (Psal. LXXII).

(Vers. 16 seqq.) Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus ejus tenuitatem, et subtus gloriam [Al. gloriae] ejus succensa ardebit quasi combustio ignis. Et erit lumen Israel in igne, et sanctus ejus in flamma: et succendetur et devorabitur spina ejus, et vepres in die una. Et gloria saltus ejus, et Carmeli ejus ab anima usque ad carnem consumetur, et erit terrore profugus, et reliquiae ligni saltus ejus prae paucitate numerabuntur, et puer scribet eos.

Quia ista fecisti, et locutus es quae supra narravi, propterea mittet Dominus Angelum suum, et una nocte centum octoginta quinque millia de tuo morientur exercitu: ita ut potentissimi

quique, quos pingues appellat, redigantur in tenuitatem et in nihili: et sicut Hebraei tradunt, illaesis vestibus Assyriorum, corpora occulto crementur ardore: tunc lumen Israel et sanctus, hoc est, angelus, erit in igne et in flamma, et omnes spinae ac vepres Assyriorum, id est, malitia consumetur, non longo tempore, sed uno die atque momento. Et quomodo saltus et Carmelus, qui est mons in Galilaea nemoribus consitus, supposito igne velociter concrematur: sic ab anima usque ad carnem omnis Assyrii gloria consumetur. Tunc spoliatus exercitus fugiet, quod idem in consequentibus Propheta testatur, et de tam innumerabili multitudine quae Carmelo et saltui comparata est, ad tantam veniet paucitatem, ut puer parvulus eos possit numerare et describere. Tradunt enim Hebraei, decem tantum de ejus exercitu remansisse; nostrorum quidam volunt hunc regem typum esse adversariae fortitudinis. Et quomodo in Daniele (Cap. X) legimus principes regni Persarum, et regni Medorum, et regni Graecorum, sic et principem esse Assyriorum, qui propter superbiam sensus magnus vocetur, et in die judicii gehennae tradatur ardoribus, quae praeparata est diabolo et angelis ejus. Et lumen Israel et sanctum, hoc est, ipsum Dominum succendere vepres ac spinas Assyrii, omnemque illius potentiam et innumerabiles populos ad nihili deducendos. Tunc eum timore perterritum, quasi colubrum tortuosum et fugitivum, imminentes poenas velle vitare.

Qui autem de saltu et 148 confusione ejus lignisque perituris potuerint evadere, eos dignos

existere, qui numerentur et describantur a puero, cujus principatus in humeris ejus est. Hoc ipsum et ad haereticos referri potest: quod postquam Ecclesiastica doctrina illuxerit, et omnes eorum decipulae patuerint, tunc ad tantam veniant solitudinem, ut de saltu et infructuosis arboribus et innumerabili eorum multitudine, quam haeretica fraude deceperant, vix pauci resideant qui eorum sequantur errorem. Pro eo quod nos vertimus, mittet Dominus in pinguibus ejus tenuitatem, LXX transtulerunt, mittet Dominus in honorem tuum ignominiam. Et pro eo quod nos diximus: et sanctus ejus in flamma, illi verterunt: et sanctificabit eum in igne: per quod quidam intelligi volunt poenas atque tormenta ad hoc adhiberi peccatoribus, ut divino igne purgentur. Quodque nos diximus: Et gloria saltus ejus, et Carmeli ejus: Illi interpretati sunt: Exstinguentur montes, et colles, et saltus, quo omnis Assyriorum claritas et superbia, et multitudo humilietur exstincta.

(Vers. 20 seqq.) Et erit in die illa, non adjiciet residuum Israel, et hi qui salvati fuerint de domo Jacob, inniti super eo qui percutit (Al. percutiet) eos, sed innitetur super Dominum sanctum Israel in veritate. Reliquiae convertentur, reliquiae, inquam, Jacob, ad Dominum fortem. Si enim fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiae convertentur ex eo. Consummatio abbreviata inundabit justitiam. Consummationem enim et abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terrae.

Ubi in Graeco dicitur: Convertentur reliquiae Jacob ad Deum fortem, pro Deo forti, in Hebraeo scriptum habet EL GIBBOR (), duo nomina de sex nominibus, quibus parvulum puerum et filium, qui datus est nobis, supra legimus appellatum. Et pro eo quod scriptum est: Reliquiae convertentur, pro eo dicitur in Hebraeo numero singulari, quod reliquum est convertetur, id est, τὸ ὑπόλειμμα ἐπιστρέψει, in Hebraeo scribitur SAR JASUB (). Et ex hac occasione sermonis putant Jasub filium Isaiae in signum salvandi ex Israel populi, praecessisse. Quando ergo lumen Israel, et sanctus Carmeli saltus vepresque consumpserit, et rex Assyrius cum paucis fugerit: tunc residui Israel, qui cum Ezechia principe captis caeteris Judaeae urbibus 149 obsidebantur in Jerusalem, nequaquam confident in Assyrio: sicut nunc faciunt sub Achaz rege, qui misit nuntios ad regem Assyriorum dicens: Servus tuus ego sum, ascende et libera me de manu regis Syriae, et de manu regis Israel, qui consurrexerunt adversum me (IV Reg. XVI, 7); quando tulit aurum et argentum, quod inventum est in thesauris domus Domini, et in domo regia, et misit regi Assyriorum munera, audivitque eum rex Assyrius, et venit in Damascum, et cepit eam, et transtulit, et Rasin interfecit; sed liberati ab ipso Assyrio percussore, qui prius amicus, et postea hostis exstiterat, innitentur atque confident super Dominum sanctum Israel, nequaquam falso, ut sub prioribus fecerant regibus, sed in veritate.

Quod sub Ezechia factum legimus: ita ut idolis derelictis, converterentur ad cultum Dei. Et quia

dixerat reliquias esse salvandas, transit ad posteriora tempora, et plenam salvationem futuram dicit esse sub Christo. Quod et apostolus Paulus intelligens scribit ad Romanos: Isaias autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel tamquam arena maris, reliquiae salvae fient. Verbum enim consumens et brevians in aequitate, quia verbum breviatum faciet Dominus super terram (Rom. IX, 27). Et sicut dixit Isaias: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et Gomorrhae similes fuissemus (Isai. I, 9). Ubi ergo tanti viri praecedit auctoritas, cesset alia omnis interpretatio. Et revera si legamus Josephum (lib. X, cap. 2), et quanta hominum in Jerusalem, et in Judaea fuerit multitudo, quando passus est Dominus; intelligimus vix paucos in Apostolis et Apostolicis viris ex Judaeis esse salvatos [Al. salvandos]. Abbreviatus autem atque perfectus sermo Evangelicus est, qui pro cunctis laciniosae Legis caeremoniis, dedit praeceptum brevissimum dilectionis et fidei, ut quod nobis fieri noluerimus, ne fecerimus alteri. Unde et Dominus in Evangelio: In his, inquit, duobus mandatis pendet omnis Lex et Prophetae (Matth. XXII, 40). Nonnulli hoc capitulum ad illa tempora referunt, quando sub Zorobabel filio Salatiel, et Jesu filio Josedec, et Esdra, et Neemia quaedam pars populi reversa est in Judaeam. Quibus respondebimus, 150 non eos servare ordinem historiae, maxime cum ea quae sequuntur, non adversum Babylonios, quorum rex Nabuchodonosor fuit, sed adversum Sennacherib regem dicantur Assyriorum.

(Vers. 24 seqq.) Propter hoc haec dicit Dominus Deus exercituum: Noli timere, populus meus habitator Sion ab Assur, in virga percutiet te, et baculum suum levabit super te in via Aegypti. Adhuc enim paululum modicumque, et consummabitur indignatio mea, et furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum Dominus exercituum flagellum, juxta plagam Madian in petra Oreb, et virgam suam super mare, et levabit eam in via Aegypti. Et erit in die illa: auferetur onus ejus de humero tuo, et jugum ejus de collo tuo, et computrescet jugum a facie olei.

Pro petra, quod juxta Hebraicum interpretatus est Aquila, Symmachus et Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum SUR OREB (). Pro quo LXX interpretati sunt, locum tribulationis: de quo in suo dicemus loco. Difficile, inquit, tibi videtur, o habitator Sion, ut cunctis in circuitu ab Assyrio gentibus subjugatis, tu solus de ejus manibus libereris. Ausculta quae dico: noli timere, populus meus, quod Assur vincente capiaris. Licet enim anno quarto decimo regis Ezechiae (IV Reg. XVIII) ascensurus sit Sennacherib rex Assyrius super omnes civitates Judae munitas, ut capiat eas, et missurus Rabsacen, qui obsessum in Jerusalem populum terreat; tamen hoc scire debes, quod non te gladio, sed virga percussurus sit, et pergens contra Taracham regem Aethiopiae, et Aegyptios ac mare Rubrum per viam Aegypti, baculum tantum suum elevet contra te, et ferire non possit. Adhuc enim paululum, et reversus de Aegypto cum infinita exercitus multitudine, atque obsidere te cupiens, statim mea indigna-

tione ferietur, et flagellum illud, quod quondam adversum Madianitas sub Gedeone (Judic. VII), qui altero nomine vocabatur Jerobaal, suscitavi: quando Oreb et Zebee principes Madianitarum occisi sunt super petram durissimam, id est, silicem, quae Hebraice appellatur SUR (), ita ut ex petra et ex rege, qui in ea occisus est, locus petrae Oreb nomen 151 acceperit. Levabit ergo virgam suam super mare Rubrum pergens adversus Aethiopes, et levabit revertens ad te per viam Aegypti: sed statim ut de Aegypto venerit, auferetur onus de humeris tuis et jugum imperii ejus, ac servire desistes. Quod jugum, id est, potentia Assyrii, a facie olei, id est, Dei misericordiae computrescet.

Possumus autem hoc quod dixit: In virga percutiet te, et baculum suum levabit super te in via Aegypti: Et rursum: Et virgam suam super mare, et levabit eam in via aegypti: etiam sic intelligere, quod idcirco percusserit plurimos de tribu Juda, et in circuitu regni Jerusalem ceperit civitates, quia non in Deo, sed in Aegyptiis habuerint fiduciam. Unde et Rabsaces exprobrat eis dicens: Ecce confidis super baculum arundineum confractum super Aegyptum. Cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum ejus, et perforabit eam (IV Reg. XVIII, 22): sic Pharao rex Aegypti omnibus qui confidunt in eo. Historia Madianitarum in Judicum libro scripta est (Judic. VII), quam et in Psalmo legimus: Pone principes eorum sicut Oreb, et Zeb, et Zebee, et Salmana (Ps. LXXXII, 12). Errant ergo qui putant illud significari tempus, quando in libro Numerorum (Cap. XXV) Madia-

nitae caesi referuntur ab Israel a deserto Sur usque ad montem Dei Oreb: quae aliis apud Hebraeos scribuntur litteris, cum eo tempore non fuerint in monte Oreb, sed in solitudine Sethim.

Juxta anagogen praecipitur populo in Ecclesia commoranti, ne timeat adversarios, qui ad pugnandum semper parati sunt, et multa disputatione sua animas subverterunt. Ideo enim eos contra populum Dei pauxillum accipere potestatem, et non tam gladio percutere quam virga, id est, non occidere, sed minari, quia in via ambulaverint Aegypti, et non in Domino sint confisi. Cum autem ad Deum reversi fuerint, et reliquerint iter Aegypti, tunc flagellum Dei judicio suscitandum contra adversarios. Madian enim interpretatur ex judicio: ut spiritu oris ejus, et oleo misericordiae jugum hostium computrescat.

(Vers. 28 seqq.) Veniet in Aioth, transibit in Magron: apud Machmas commendabit vasa sua. Transierunt cursim Gabee sedes nostra (sive ut alibi scriptum reperimus: mansione manserunt); 152 obstupuit Rama, Gaba Saulis fugit. Hinni voce tua, filia Gallim; attende, Laisa, paupercula Anathoth: migravit Medemena: habitatores Gebim confortamini. Adhuc dies est, ut in Nob stetur: agitabit manum suam super montem filiae Sion, collem Jerusalem. LXX: Veniet enim in civitatem Aggai, et transibit in Mageddo: et in Machmas ponet vasa sua: et transibit vallem, et veniet in Aggai. Timor apprehendet Rama civitatem Saul: fugiet filia Gallim: attende Laisa: audietur in Anathot: obstupuit Medemena, et habitatores

Gebim. Consolamini hodie in via, ut maneat: consolamini montem filiae Sion, et collem Jerusalem.

Multum in hoc loco LXX ab Hebraico discrepant: quam ob rem utramque Editionem posuimus, ut quid nobis videatur in singulis, Christo, si meruerimus [Al. meruimus], inspirante, dicamus. Describit sermo propheticus Assyrii iter pompamque redeuntis de Aegypto Jerusalem, et quanto strepitu quantoque cursu ad oppugnandum eam veniet. Et primum, inquit, veniet in Aioth [Al. Aiath], ubi prae festinatione nimia nolens manere, transibit in Magron, tantamque capiendae urbis habebit fiduciam, ut apud Machmas commendet sarcinas suas, quasi cito subversa urbe rediturus: quibus depositis, transibit eam cursim, et in Gabee habebit diversorium: quo paululum ibidem subsistente, ut lassum refoveat exercitum, Rama urbs vicina terrebitur: Gaba Saulis quondam civitas fugiet. Tunc et filia Gallim, quae Hebraice dicitur BETH GALLIM (), ita ejulabit, ut equorum arbitreris hinnitum. Unde, o Laisa, et paupercula, vel obediens, sive humilis Anathoth (tribus enim modis interpretari potest), diligenter attendite, et declimate currentis impetum, si potestis: migravit enim jam de sedibus suis urbs Medemena. Vos autem qui habitatis in collibus, quod interpretatur Gebim, tuti locorum altitudine, confortamini, id est, arma corripite. Adhuc tantum supererat diei, ut stans in oppidulo Nob, et procul urbem conspiciens Jerusalem; agitaret manum suam, atque concuteret super montem Sion, vel despiciens eam atque contemnens, vel insultans et comminans, et admirans, quod toto

sibi Oriente subjecto, tam parva civitas potentiae suae audeat repugnare.

153 Haec juxta Hebraeos, ut nobis ab eis traditum est, brevi sermone perstrinximus. Nunc quid juxta LXX editionem Ecclesiastici viri de hoc loco sentiant, subjiciamus. Cum jugum Assyrii, sive ut quidam male arbitrantur, Babylonii, ablatum fuerit de humeris tuis, atque corruptum, fugiens Assyrius Sennacherib, cum paucis reliquiis veniet in Aggai, quae in Hebraico non habetur. Et tanta erit fugientis trepidatio, ut ibi manere non audeat, sed transibit in Mageddo, quam et ipsa Scriptura non continet. Et quia sarcinis suis praepeditus velocius fugere non poterit, deponet vasa in Machmas, et gradu concito transibit vallem, quam et ipsam Hebraeus sermo non resonat: et rursum veniet in Aggai, quae bis in hoc loco ponitur, et in Hebraico non habetur. Ad sonitum fugae ejus contremiscet Rama, civitas Saul: quod perspicue falsum est. Civitas enim Saul appellatur Gaba, ut in Hebraico continetur. Deinde veniet in Gallim: audiet Laisa, audiet Anathoth, contremiscet Medemena. Habitatores autem Gebim et colles, quae sunt in Jerusalem, id est, excelsi quique viri, provocantur ad consolandam Jerusalem: non longo post tempore, sed in praesentiarum, et eadem die dum in via est Assyrius; ut maneant in locis suis, et perturbati timore nequaquam fugiant.

Hoc juxta litteram. Caeterum quidam in isto loco, cum falsorum nominum juxta LXX á¼Ï„Ï… Î¼Î¿Î»Î¿Î³á½· Î±Ï, invenire non possit, nec se in libro Hebraicorum Nominum reperire potuis-

se testetur, mittit nos ad incertum, ut dicat in extremo mundi tempore, et in consummatione hujus saeculi imminentibus poenis, sensum magnum, principem Assyriorum esse fugiturum: et per diversa loca variosque profectus fugere cupere ab ira Dei. Cumque ille fugerit, habitatores Gebim, id est, excelsas quasque virtutes sermone prophetico provocari, ut consolentur fugientem, doceantque ne fugiat, sed maneat in via, et Dei praestoletur misericordiam; et non solum consolari fugientem, seu in bonis operibus filiam Sion revocare a luctu, et ad salutem poenitentiae provocare, et hos esse colles in Jerusalem de quibus in posteriore parte 154 hujus prophetae legimus: Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes: loquimini ad cor Jerusalem (Isa. XL, 1). Haec dixit, quia rei veritate constrictus aliud quod diceret non habebat.

Ecce Dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, et excelsi statura succidentur, et sublimes humiliabuntur, et subvertentur condensa saltus ferro, et Libanus cum excelsis cadet. Putant quidam hunc locum adhuc dici de Assyrio, quod illo contrito, omnes in circuitu nationes, quae ditioni illius subjacebant, succidantur et humilientur, et saltus densissimus subvertatur: per quem Î¼ÎµÏ„Î±Ï†Î¿ÏÎ¹Î°á¿¶Ï, populum et principes intelligi volunt. Libanum quoque cum excelsis suis cadere, ut nihil omnino Assyriae resideat potestatis. Alii vero ab hoc loco volunt principium esse de Christo: maxime cum et ea quae sequuntur, et nos de illo, et Circumcisio scripta fateatur.

Dixerat supra nomen de Virgine pueri nascituri, quod appellaretur Emmanuel; et postea Prophetissae conceptus utero vocaretur, accelera, spolia detrahe, festina praedari (Isa. VIII, 3), et ipse esset lapis offensionis et petra scandali duabus domibus Israel: cujus principatus esset in humero ejus, et vocaretur sex nominibus: admirabilis, et consiliarius, et Deus, et fortis, et pater futuri saeculi, et princeps pacis: et quod multiplicaretur ejus imperium, et pacis non esset terminus. Nunc in prologo adventus ejus, prius quam dicatur quod de Jesse et David sit genere nasciturus, per translationem fractae lagunculae passio illius demonstratur: quod, volente Deo, idcirco caro ejus morti tradita sit, ut Judaeorum sublimitas destruatur, et excelsi quoundam in terram corruant; et Libanus cum suis cedris succidatur, de quo in Zacharia legimus: Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas: ulula, abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt (Zach. XI, 1, 2). Quod autem a Patre contritus et percussus esse dicatur, et illud indicio est: Percutiam pastorem, et oves dissipabuntur (Zac. XIII, 7). Et aliud testimonium: Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt (Psal. LXVIII, 2). Verbum Hebraicum () PHURA, quod Aquila Î°ÎµÏÎ±Î¼Îµá¿–Î¿Î½ interpretatus est, Theodotio Symmachusque verterunt Î»Î·Î½á½¸Î½, id est, torcular, quod 155 et ipsum juxta inscriptionem trium psalmorum dominicam significat passionem, ipso dicente in Isaia: Torcular calcavi solus, et de gentibus vir non erat mecum (Isa. LXIII, 3).

LXX autem pro torculari, novum sensum inferentes, gloriosos interpretati sunt.

(Cap. XI.---Vers 1, 2.) Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet: Et requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus: spiritus consilii et fortitudinis: spiritus scientiae et pietatis: et replebit eum spiritus timoris Domini. Usque ad principium Visionis, vel ponderis Babylonis, quod vidit Isaias filius Amos, omnis haec prophetia de Christo est, quam per partes volumus explanare, ne simul proposita atque disserta lectoris confundat memoriam. Virgam et florem de radice Jesse, ipsum Dominum Judaei interpretantur: quod scilicet in virga regnantis potentia, in flore pulchritudo monstretur. Nos autem virgam de radice Jesse, sanctam Mariam Virginem intelligamus, quae nullum habuit sibi fruticem cohaerentem; de qua et supra legimus: Ecce Virgo concipiet et pariet filium (Isa. VII, 14). Et florem Dominum Salvatorem, qui dicit in Cantico Canticorum: Ego flos campi et lilium convallium (Cant. II, 1). Pro radice, quam soli LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum habet () GEZA, quod Aquila et Symmachus et Theodotio Î°Î¿ÏÎ¼á½¸Î½ interpretati sunt, id est, truncum. Et pro flore qui Hebraice dicitur () NESER, germen transtulerunt, ut ostenderent, quod multo post tempore Babylonicae captivitatis, nullo de stirpe David antiqui regni gloriam possidente, quasi de trunco Maria, et de Maria Christus exortus sit. Illud quod in Evangelio Matthaei omnes quaerunt Ecclesiastici, et non inveniunt ubi scriptum sit, Quoniam Nazaraeus

vocabitur (Matth. II, 23), eruditi Hebraeorum de hoc loco assumptum putant. Sed sciendum quod hic NESER, per SADE litteram scribatur: cujus proprietatem et sonum inter z et s Latinus sermo non exprimit. Est enim stridulus, et strictis dentibus vix linguae impressione profertur: ex qua etiam Sion urbs scribitur. Porro Nazaraei, quos LXX sanctificatos, Symmachus separatos, transtulerunt, per ZAIN (156 semper scribuntur elementum.

Super hunc igitur florem, qui de trunco et de radice Jesse per Mariam Virginem repente consurget, requiescet spiritus Domini, quia in ipso complacuit omnem plenitudinem divinitatis habitare corporaliter: nequaquam per partes, ut in caeteris Sanctis; sed juxta Evangelium quod Hebraeo sermone conscriptum legunt Nazaraei: Descendet super eum omnis fons Spiritus sancti. Dominus autem Spiritus est, et ubi Spiritus Domini, ibi libertas (II Cor. III, 17). In eodem Matthaei volumine legimus illud quod in consequentibus scribitur: Ecce puer meus quem elegi: electus meus in quo complacuit animae meae: ponam spiritum meum super illum: judicium gentibus proferet (Matth. XII, 18), ad Salvatoris referri intelligentiam, in quo requievit Spiritus Domini, id est, aeterna habitatione permansit: non ut avolaret, et rursum ad eum descenderet; sed juxta Joannis Baptistae testimonium jugiter permaneret, qui ait: Vidi Spiritum descendentem quasi columbam de coelo, et manentem in eo, et ego nesciebam illum: sed qui me misit baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiri-

tum descendentem et manentem in eo, ipse est qui baptizat in Spiritu sancto (Joan. XXXII, 33). Porro in Evangelio, cujus supra fecimus mentionem, haec scripta reperimus: Factum est autem cum ascendisset Dominus de aqua, descendit fons omnis Spiritus sancti, et requievit super eum, et dixit illi: Fili mi, in omnibus prophetis exspectabam te, ut venires, et requiescerem in te. Tu es enim requies mea, tu es filius meus primogenitus, qui regnas in sempiternum. Qui Spiritus Domini appellatur et Spiritus sapientiae; omnia enim per ipsum facta sunt; et sine ipso factum est nihil, quod factum est (Joan. I, 3). Et in Psalmis canitur: Quam magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapientia fecisti (Ps. XCI, 24). Et Apostolus scribit: Christus Dei virtus et Dei sapientia (I Cor. I). Et in Proverbiis legitur: Deus in sapientia sua fundavit terram, et paravit coelos in prudentia (Prov. III, 19). Et quomodo idem sermo Dei vocatur lux, et vita, et resurrectio: sic spiritus sapientiae et intellectus, et consilii et fortitudinis, et scientiae, et pietatis, ac timoris Domini nuncupatur: non quod diversus sit 157 juxta differentias nominum, sed unus atque idem cunctarum virtutum fons sit atque principium. Absque Christo igitur nec sapiens quis esse potest, nec intelligens, nec consiliarius, nec fortis, nec eruditus, nec pius, nec plenus timoris Dei. Et hoc notandum quod Spiritus Domini, sapientiae, et intellectus, consilii, et fortitudinis, et scientiae, et pietatis, et timoris Domini, id est, septenarius numerus, qui septem oculi in uno lapide dicuntur in Zacharia (Cap. III), requiescat super virgam et

florem, qui de Jesse, ac per hoc David stirpe surrexit. Specialiter autem spiritus timoris Domini impleverit eum propter eos qui timore Domini indigent: quia parvuli sunt, quem foras mittit perfecta dilectio. Qui enim timet, poenam habet, et non est perfectus (I Joan. IV, 18). Unde et Apostolus loquitur ad credentes: Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore: sed accepistis Spiritum adoptionis, in quo clamamus Abba Pater (Rom. VIII, 15). Et in Malachia legimus: Si pater ego sum, ubi est gloria mea? et si Dominus ego sum. ubi est timor meus (Malach. I, 6)? de quo timore cantatur in Psalmo; Venite, filii, audite me: timorem Domini docebo vos (Ps. XXXIII, 12).

(Vers. 3 seqq.) Non secundum visionem oculorum judicabit, neque secundum auditum aurium arguet: sed judicabit in justitia pauperes, et arguet in aequitate pro mansuetis terrae, et percutiet terram virga oris sui, et spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et erit justitia cingulum lumborum ejus, et fides cinctorium renum ejus.

Haec nos ad primum adventum referimus Salvatoris: Judaei in fine mundi contendunt futura. Porro LXX transtulerunt: Non secundum gloriam judicabit, neque juxta sermonem arguet: sed judicabit humili [Al. humile judicium] judicio, et arguet humiles terrae. Nullius enim personam accipit in judicio: sed Scribis et Pharisaeis ac principibus loquitur: Vae vobis, hypocritae: Et, Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus (Matth. XXIII, 13, et XXI,

3). Nec secundum sermonem et auditum aurium corripuit. Illis enim dicentibus: Magister, scimus quia verax es, et viam Dei in veritate doces, et non ad te pertinet de aliquo: neque enim vides in faciem hominum (Matth. XXII, 16): 158 sciens malitiam eorum, respondebat: Quid me tentatis, hypocritae? et caetera his similia. Judicabat autem in justitia pauperes spiritu, quorum est regnum Dei: et arguebat in aequitate mansuetos et humiles terrae, dicens ad Apostolos: Adhuc et vos insipientes estis? Et iterum: Necdum scitis neque intelligitis? Et ad Petrum specialiter: Modicae fidei, quare dubitasti (Marc. VIII, 17)? Vel certe pro humilibus atque mansuetis alios arguebat, qui eos opprimere conabantur (Mat. XIV, 31). Percussit quoque omnia terrena opera virga, sive ut LXX transtulerunt, verbo oris sui, loquens in Evangelio: Nolite putare, quia venerim mittere pacem super terra: non enim veni mittere pacem, sed gladium. Et spiritu labiorum suorum interficiet impium (Mat. X, 34, et Luc. XII, 51): de quo in nono psalmo legimus: Increpasti gentes, et periit impius: nomen eorum delesti in saeculum et in saeculum saeculi (Ps. IX, 6). Et Paulus Apostolus scribit: Quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui (II Thess. II, 8; Ephes. VI). Percusso autem impio, accinctus est Dominus justitia et veritate et fide. Ipse enim factus est nobis a Deo sapientia, et justitia, et sanctificatio et redemptio (I Cor. I), qui et in Evangelio loquitur: Ego sum lux, et vita, et veritas (Joan. VIII, 6 et XIV). Et de Psalmis dicitur: Veritas de terra orta est: et justitia de coelo prospexit (Ps. LXXXIV, 2). Unde et Apostolus

hortatur Ephesios: State ergo succincti lumbos vestros in veritate, et induti lorica justitiae (Eph. VI, 14). Quod si pro veritate, fides legitur, illud dicendum, quod cingulum Domini, quo cinctus est Jeremias (Jerem. XIII), fides credentium sit.

(Vers. 6 seqq.). Habitabit lupus cum agno, et pardus cum haedo accubabit; vitulus, et leo, et ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos. Vitulus et ursus pascentur: simul requiescent catuli eorum, et leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab ubere super foramine aspidis; et in caverna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, et non occident in universo monte sancto meo, quia repleta est terra scientia Domini: sicut aquae maris operientes.

Haec quoque Judaei et nostri judaizantes juxta litteram futura contendunt, ut in claritate Christi, quem putant in fine mundi esse venturum, omnes bestiae 159 redigantur in mansuetudinem, et pristina feritate deposita, lupus et agnus pascantur simul, et caetera cum caeteris, quae nunc videmus sibi esse contraria. Quos interrogare debemus, si omnia praesentis loci sic accipiuntur, ut scripta sunt, et nihil refertur ad intelligentiam spiritalem, juxta illud Apostoli, qui ait: Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spiritali in coelestibus in Christo (II Cor., I, 3), ergo et radix, et virga, et flos non referantur ad sensum: terraque percussa verbo Dei, et interfectus impius spiritu labiorum ejus, sic intelligantur, ut scripta sunt: et docere cogantur,

quomodo rebus incorporeis, justitia, et veritate, renes Domini circumdentur?

Sed et hoc eos interrogemus, quid dignum sit Domini majestate, ut lupus et agnus pascantur simul, et pardus cum haedo accubet, et leo paleas comedat, et puer parvulus mittat manum suam in foramine aspidum? nisi forte juxta fabulas poetarum, aureum nobis Saturni saeculum restituent, in quo lupi et agni pascentur simul, et mulso vino plena current flumina, et de foliis arborum stillabunt mella dulcissima, lacteisque fontibus omnia complebuntur. Quod si responderint pro beatitudine temporum haec futura, ut absque cujusquam noxa, homines bonis omnibus perfruantur, audiant a nobis, nihil esse bonum nisi virtutem, et nihil malum nisi vitium: et hanc hominis esse felicitatem, si plenus sit scientia Domini, et in monte ejus sancto, hoc est, in Ecclesia commoretur: ubi non sunt bestiae, sed homines ratione vigentes, qui prius lupi fuerant, et pardi, et leones ferocissimi, sed postquam fidem Christi susceperunt, facti sunt agni, et haedi, et vituli.

In die illa radix Jesse, qui stat in signum populorum: ipsum gentes deprecabuntur, et erit sepulcrum ejus gloriosum. LXX: Et erit in die illa radix Jesse, et qui consurget, ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt, et erit requies ejus honor. Pro requie ejus, in Hebraico positum est, MNUATHO (), quod omnes similiter transtulerunt. Pro honore quoque in Hebraeo legitur CHABOD (), quod perspicue gloriam sonat. Et est sensus: erit mors ejus gloriosa, ut impleatur

illud quod Salvator in Evangelio deprecatur: Pater, glorifica me gloria, quam habui prius quam mundus esset apud te (Joan. XVII, 5). Dictum est de nativitate ejus, dictum est de caeteris in medio Sacramentis: venit ad mortem, quae non consueto mortalium nomine, sed quia in Christo erat vita perpetua, requies appellatur. Nos autem, ut manifestum legenti sensum faceremus, pro dormitione, et requie, altero verbo, sed eodem sensu, sepulcrum vertimus.

In tempore igitur illo, quando Christi in toto mundo Evangelium coruscarit, et repleta fuerit omnis terra scientia Domini, sicut aquae maris terram operientes, erit radix Jesse, et qui de ejus stirpe conscendet in signum omnium populorum, ut videant populi signum Filii hominis in coelo (Matth. XIV). Qui habebit cornua in manibus suis, in quibus abscondetur fortitudo ejus, ut exaltatus omnia trahat ad se (Abac. III). Sive ut LXX transtulerunt, resurget a mortuis, ut princeps sit omnium nationum, et universae gentes 162 sperent in eo. Quod etiam Jacob (Gen. XLIX, 10) de tribu Juda mystico sermone testatur: Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium.

Et erit in die illa, adjiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod derelinquetur ab Assyriis, et ab Aegypto, et a Phetros, et ab Aethiopia, et ab Aelam, et a Sennaar, et ab Emath, et ab insulis maris. Et levabit signum in nationes, et congregabit profugos Israel, et dispersos Judae colliget a qua-

tuor plagis terrae. Et auferetur zelus Ephraim, et hostes Juda peribunt: Ephraim non aemulabitur Judam, et Juda non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humeros Philisthiim per mare: simul praedabuntur filios Orientis: Idumaea et Moab praeceptum manus eorum, et filii Ammon obedientes erunt.

Et desolabit Dominus linguam maris Aegypti, et levabit manum super flumen in fortitudine spiritus sui, et percutiet eum in rivis septem: ita ut transeant per eum calciati. Et erit via residuo populo meo qui relinquetur ab Assyriis, sicut fuit Israel in die qua ascendit de terra Aegypti.

Quomodo Idumaea et Moab, et filii Ammon tradent manus suas Apostolis, ut obediant Evangelicae praedicationi, sic ipse Dominus qui in Apostolis suis illa perfecit, desolabit non mare juxta LXX, sed juxta Hebraeos, linguam maris Aegypti, quae prius contra Dominum blasphemabat et superstitioni Aegyptiae praeerat. Unde et in Psalmis legimus: Hoc mare magnum et spatiosum, ibi reptilia quorum non est numerus (Psal. CIII, 25). Quibus infertur: Draco iste quem plasmasti, ut illuderet ei. Desolabit igitur, sive interficiet, hoc est ἀναθεματίσει, ut Theodotio, Aquila et Symmachus transtulerunt, linguam maris Aegypti, et levabit manum suam super flumina Aegypti in fortitudine spiritus sui, vel spiritu violentissimo, quod regnum intelligimus Romanorum.

Regnante enim Caesare Augusto (Luc. II), quando flos de radice Jesse conscendit, et in orbe Romano prima facta est descriptio, potentissi-

mum prius regnum Aegyptiorum, quod multis duravit aetatibus, Cleopatrae morte destructum est, 165 et percussus est amnis Aegyptius in septem rivis, sive in septem vallibus. Nilus enim aquarum multarum, qui prius uno fluebat alveo, et intransibilis erat, in septem valles humillimas et rivos divisus est atque concisus, ut calciatis pedibus transiretur. Hoc autem Tropologice significat, quod gentem Aegyptiorum, in tantum idololatriae et vanissimae superstitioni deditam, ut accipitres, noctuas, canes, et hircos, et asinos, divino nomine consecrarent, de infinita regni potentia per singulos Romani imperii judices distribuerit, ut alium judicem habeat Thebe, alium Libya, alium Pentapolis, alium Aegyptus, alium Alexandria, et diversae regiones, quas νόμους Aegyptii vocant. Propterea autem sub metaphora Nilus divisus esse dicitur in rivos septem, ut qui prius sub uno rege et una superstitione contra Deum superbiebat, nunc in plurimas divisiones scissus, infirmus sit et possit a populo residuo transiri, qui salvatur ex gentibus, et prius Aegyptiace vixerat.

(CAP. XII.---Vers. 1, 2.) Et dices in die illa: Confitebor tibi, Domine, quoniam iratus es mihi: conversus est furor tuus, et consolatus es me. Ecce Deus Salvator meus, fiducialiter agam, et non timebo, quia fortitudo mea, et laus mea Dominus Deus, et factus est mihi in salutem.

Qui prius in solitudine dixeratis, quando ascendistis de terra Aegypti, et mare siccatum est Rubrum: Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est (Exod. XV, 1), et reliqua: nunc

percussa lingua maris Aegypti, et flumine illius arefacto atque conciso, et humiliato, glorificate Dominum, et dicite: 166 Confitebor tibi, Domine: quoniam qui iram merui et furorem tuum, misericordiam consecutus sum; tu es enim Salvator meus, id est, Jesus, et nequaquam fiduciam habeo in idolis, nec timebo quae non sunt timenda; sed tu es fortitudo mea, et laus mea, qui factus est mihi in salutem.

Audiat sceleratissima haeresis, factum Dominum his qui salvantur, et quorum prius Dominus non erat, ut creationem in Scripturis sanctis atque facturam, non semper conditionem eorum quae non erant, sed interdum gratiam in eos qui meruerint sibi Deum fieri, intelligamus. Sicut enim Dominus noster Jesus Christus, qui secundum divinitatem semper est, non dicitur factus, nisi quando ex Maria Virgine natus est: ita dicitur Salvator, et redemptio, et pax, et justitia, et sanctificatio fieri, non quod ante non fuerit, sed quia his factus est, qui prius ista non habebant.

(Vers. 3.) Haurietis aquas in gaudio, de fontibus Salvatoris. Quem supra Emmanuel, deinde, spolia detrahe, festina praedari, et reliquis appellarat nominibus, ne videretur alter esse praeter eum quem Gabriel Virgini nuntiavit, dicens: Et vocabis nomen ejus Jesum, ipse enim salvum faciet populum suum (Matth. I, 21): nunc vocat Salvatorem, et de ejus fontibus aquas praedicat hauriendas, nequaquam de aquis fluminis Aegypti, quae percussae sunt, neque de aquis fluminis Rasin, sed de fontibus Jesu, hoc enim Hebraeorum lingua Salvator exprimitur.

Unde et ipse clamabat in Evangelio, Qui sitit, veniat ad me, et bibat. Qui crediderit in me, sicut dicit Scriptura: Flumina de ventre ejus fluent aquae vivae. Hoc autem, inquit Evangelista, dicebat de Spiritu sancto, quem credentes in eum accepturi erant. Et in alio ipse loquitur Evangelii loco: Qui biberit de aqua quam ego dedero ei, non sitiet in aeternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam (Joan. VII, 37, 38; IV, 13, 14). Fontes Salvatoris, doctrinam intelligamus Evangelicam, de qua in sexagesimo septimo psalmo legimus, In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel (Psal. LXVII, 27).

(Vers. 4, 5.) Et dicetis in illa die, confitemini Domino et invocate nomen ejus: notas facite in populis adinventiones ejus: mementote, quoniam excelsum est nomen ejus. Cantate Domino, quoniam magnifice fecit: annuntiate hoc in universa terra. Haec praecipiuntur ab Apostolis et reliquiis Israel his qui de gentibus crediderunt: ut soli confiteantur Domino, et idolis derelictis, invocent nomen ejus: et cuncta opera ejus praedicent infidelibus; 167 ut sciant, quoniam solus excelsus est: cui cantandum sit quod magnifice fecerit, et in omni orbe illius misericordia praedicetur.

(Vers. 6.) Exsulta et lauda, habitatio Sion: quia magnus in medio tui Sanctus Israel. Primum dicendum juxta litteram: O habitatio Sion, exsulta et lauda Deum tuum, quod qui tuus ante videbatur Deus, et modicis Judaeae terrae claudebatur angustiis, nunc repleverit omnem terram scientia

sua, et de morte consurgens, regnet in gentibus, et ipsum nationes deprecentur, atque adorent; ita dumtaxat, ut adjiciet secundo manum 168 suam et possidendum quod reliquum est populi sui, et congregandos profugos Israel, et dispersos Juda colligendos a quatuor plagis terrae: quia seminarium Evangelii per Apostolos, qui ex Judaeis erant, processit a fontibus Israel. Melius autem est, ut Sion, id est, speculam in sublimibus collocatam, interpretemur Ecclesiam, de qua et quinquagesimus psalmus canit: Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion, et aedificentur muri Jerusalem (Psal. L, 20); ut acceptabile fiat in ea Deo sacrificium justitiae, oblationes, et haulocausta, et vitulus, quem filio poenitenti pater clementissimus immolavit (Luc. XV).

(Cap. XIII.---Vers. 1.) Onus Babylonis, quod vidit Isaias, filius Amos. Verbum Hebraicum MESSA (), vel onus, vel pondus, intelligi potest. Et ubicumque praepositum fuerit, minarum plena sunt quae dicuntur. Unde miror LXX Translatores in re tristi voluisse ponere visionem; sed de hoc alias. Nunc quod cepimus exsequamur: Babylon fuit metropolis Chaldaeorum, cujus rex Nabuchodonosor cunctis usque ad Aethiopiam gentibus superatis, inter caeteras vastavit et Judaeam, diuque obsessam Jerusalem undecimo anno cepit regni Sedechiae: quem et ipsum captum duxit in Antiochiam, quae tunc vocabatur Reblatha, ibique coram patre filiis interfectis, oculos Sedechiae jussit auferri, excaecatumque misit in caveam, et in ritum ferarum traxit in Babylonem; completo vaticinio Jeremiae, quod canebat:

Intrabis in Babylonem, et non videbis eam (Jerem. XXXIV, XXXIX, LII). Ad consolationem ergo populi Judaeorum, Babylonis ruina praedicitur, quod quomodo Ninive metropolis Assyriorum, quorum reges Phul, et Theglathphalasar, et Salmanasar, et Sennacherib, decem tribus ceperant, Chaldaeo vastante, subversa est: ita etiam haec, quae contra Deum superbierit, Medorum atque Persarum impetu subvertatur.

(Vers. 2.) In montem caliginosum elevate signum, exaltate vocem, levate manum. Montem caliginosum, sive tenebrosum, quod Hebraice dicitur NESPHE (), Babylonem propter superbiam intellige. Isti sunt montes tenebrosi, tristitiam, et caliginem praeferentes, de quibus Jeremias ait: Date gloriam Domino Deo vestro, antequam offendant pedes vestri ad montes tenebrosos (Jerem. XIII, 16). Praecipiturque vel Angelis, vel quibuslibet ministris, ut jubente Deo, et exaltata nuntiorum manu, ventura Babyloni captivitas praedicetur.

(Vers. 3, 4.) Et ingrediantur portas duces: ego mandavi sanctificatis meis, et vocavi fortes meos in ira mea exsultantes in gloria mea. Principes, et gigantes juxta LXX Translatores Eusebius virtutes Angelicas interpretatur, et pessimos daemones, qui ad eversionem Babylonis missi sunt. Nos autem historiae ordinem prosequentes, Medos esse dicimus. De quibus in consequentibus apertius Scriptura testatur, dicens: Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non quaerant, nec aurum velint. Nec mirum si Medos ad subversionem Babylonis sanctificatos vocet, cum per

Jeremiam ipsum Nabuchodonosor, quia ejus imperio serviebat, destruens praevaricatricem Jerusalem, servum suum et columbam dixerit. Porro quod ait: Fortes meos, et exsultantes in gloria mea, ostendit eos non suis viribus, sed Dei ira tam sublimis regni potentiam subvertisse.

171 (Vers. 4, 5.) Vox multitudinis in montibus, quasi populorum frequentium: vox sonitus regum gentium congregatarum. Dominus exercituum praecepit militiae belli venientibus de terra procul a summitate coeli. Dominus et vasa furoris ejus, ut disperdat omnem terram. Medorum atque Persarum describitur impetus: quod multis secum auxiliis congregatis, Domino eorum exercitum praecedente, ad vastitatem veniant Babylonis, ut disperdant omnem terram: non quod totum orbem vastaverint, sed omnem terram Babylonis et Chaldaeorum. Idioma est enim Sanctae Scripturae, ut omnem terram illius significet provinciae, de qua sermo est: quod quidam non intelligentes, ad omnium terrarum subversionem trahunt.

(Vers. 6.) Ululate, quia prope est dies Domini: quasi vastitas a Domino veniet. Apostropha fit ad populum Chaldaeorum, ut ventura mala fletibus resonent: nec de ruina ambigant civitatis, cum Dominus vastator adveniat.

(Vers. 7, 8.) Propter hoc omnes manus dissolventur, et omne cor hominis tabescet et conteretur. Torsiones et dolores tenebunt: quasi parturiens dolebunt: unusquisque ad proximum suum stupebit: facies combustae vultus eorum. Hoc expositione non indiget: sed breviter indica-

tur, quod tantum malorum pondus incumbat, ut pugnatorum Babylonis solvatur manus, et cor pavore languescat, et in morem parturientium feminarum dolor torqueat viscera, et unusquisque alterius quaerat auxilium, luridam faciem pallore circumferens: naturale est enim, ut imminentibus [Al. in ingentibus] malis alios sapere plus putemus.

(Vers. 9.) Ecce dies Domini venit crudelis et indignationis plenus, et irae furorisque, ad ponendum terram in solitudinem, et peccatores ejus conterendos de ea. Crudelem diem vocat, non merito sui, sed populi. Non est enim crudelis qui crudeles jugulat: sed quod crudelis patientibus esse videatur. Nam et latro suspensus patibulo, crudelem judicem putat. Simulque solitudo et vastitas terrae Babyloniae nuntiatur: et causa vastitatis exponitur [Al. ponitur], quod propter accolas ejus haec omnia fiant.

(Vers. 10.) Quoniam stellae coeli et splendor earum non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo, et lunae non splendebit 172 in lumine suo. Verbum Hebraicum CHISILE () LXX ὠρίωνα transtulerunt. Hebraeus, quo ego praeceptore usus sum, Arcturum interpretatus est. Nos generaliter sequentes Symmachum, stellam [Al. stellas] diximus. Est autem sensus, quod cum dies Domini crudelis advenerit, et furor ejus universa vastarit, prae timoris magnitudine mortalibus cuncta tenebrescant, et sol ipse et luna astraque rutilantia suum videantur negare fulgorem. Unde et coelum sacco induitur, quod scilicet tenebrae cuncta operiant, et prementibus malis,

nihil aliud sentiant homines, nisi quod mens videre compellit.

(Vers. 11.) Et visitabo super orbis mala, et contra impios iniquitatem eorum: et quiescere faciam superbiam infidelium, et arrogantiam fortium humiliabo. Ex hoc loco et ex superiore, ubi scriptum est, quod obtenebrescat sol in ortu suo, et luna caligine compleatur, et stellae fulgorem retrabant, et totius orbis iniquitas visitetur, quidam putant non de Babylonis ruina, sed de mundi consummatione praedici: cum utique secundum superiora et orbis, qui Hebraice dicitur THEBEL (), et Graece οἰκουμένη, Babylon intelligenda sit. Οἰκουμένη enim lingua nostra habitatam sonat; et habitata propter ingentem populi multitudinem Babylon dicitur: ut ubi prius fuerat innumerabilis turba populorum, ibi sit vastitas et habitatio bestiarum.

(Vers. 12.) Pretiosior erit vir auro, et homo mundo obrizo. Causa manifesta quare Deus visitet οἰκουμένην, id est, Babylonis mala: ut habitatore deserta redigatur in solitudinem. Pretiosum autem dicitur omne quod rarum est; quomodo et supra juxta Historiam, pro hominum raritate apprehendere legimus septem mulieres unum virum, dicentes: Panem nostrum comedemus, et vestimentis nostris operiemur; tantummodo invocetur nomen tuum super nos, et aufer opprobrium nostrum (Isa. IV, 1). Et in Samuelis volumine continetur: Sermo Domini erat pretiosus in diebus illis (Reg. III, 1), id est rarus. Nota quod in Hebraico pro generali auro PHAZ (), pro obrizo OPHIR (), scriptum est.

(Vers. 13.) Super hoc coelum turbabo, et movebitur terra de loco suo: propter indignationem 173 Domini exercituum, et propter diem irae furoris ejus. Vel eo sensu accipe, quo supra de stellis, et sole, et luna, et orbe exposuimus: vel ὑπερβολικῶς, quod ab indignatione Dei et coelum triste sit, et terra moveatur, elementa quoque omnia iram Creatoris agnoscant.

(Vers. 14.) Et erit quasi damula fugiens, et quasi ovis, et non erit qui congreget. Babylonium significat et Chaldaeum populum, quod ita pavidus ad irruptionem Medorum Persarumque fugiat, quasi damula et ovis ad rugitum leonis et ululatum lupi: nec habet defensorem aut principem, cujus sequatur imperium.

Unusquisque ad populum suum convertetur, et singuli ad terram suam fugient. Postquam capta fuerit Babylon, et per portas ejus intrarit hostilis exercitus, cuncta auxilia et diversarum gentium turmae, quibus prius civitas defensabatur, ad suas provincias revertentur.

(Vers. 15.) Omnis qui inventus fuerit, occidetur: et omnis qui supervenerit, cadet in gladio. Qui non fugerit, mucrone ferietur: qui vero aut resistere voluerit, aut reverti, in tantum captae urbi non proderit, ut ipse quoque sanguinem fundat.

(Vers. 16.) Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, et uxores eorum violabuntur. Hoc est quod David in spiritu prophetat: Filia Babylonis misera, beatus qui tribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram (Ps. CXXXIX, 8). Tanta erit urbis vasti-

tas et victorum saevitia, ut nec innoxiae parcatur aetati, ut cunctae domorum diripiantur opes, et in conspectu maritali uxorum violetur pudicitia.

(Vers. 17.) Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non quaerant, neque aurum velint. Apertum est quod latebat: quod nequaquam fortes et gigantes, Angeli intelligendi sunt et daemones, sed Medorum gens, quorum princeps Darius primus Babyloniorum destruxit imperium, occiso Balthasar nepote Nabuchodonosor, qui Evilmerodach [Al. Evilmarodach] filius fuit (Dan. V). Tantam autem scribit Medorum Persarumque saevitiam, ut ardore sanguinis effundendi, aurum argentumque contemnant, 174 et oblatas opes pro luto reputent.

(Vers. 18.) Sed sagittis parvulos interficient, et lactentibus uteri non miserebuntur, et super filios non parcet oculus eorum. Interficientur parvuli, quorum vulnera erunt non minora than corpora, et praegnantium uteri secabuntur, elidenturque infantes, et ad ubera pressos filios crudelis victor occidet.

(Vers. 19.) Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclyta in superbia Chaldaeorum: sicut subvertit Dominus Sodomam et Gomorrham: non habitabitur usque in finem, et non fundabitur usque in generationem et generationem. Audivimus Medos, audivimus Babylonem, audivimus inclytam in superbia Chaldaeorum: nolumus intelligere quod fuit, et quaerimus audire quod non fuit. Et haec dicimus, non quod tropologicam intelligentiam condemnemus, sed quod spiritualis interpretatio sequi debeat ordinem historiae:

quod plerique ignorantes, lymphatico in Scripturis vagantur errore. Usque in praesentem ergo diem prophetia Babylonis expletur: et sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrham: sic et ista subversa non habitabitur in aeternum. Pro illa enim Seleuciam et Ctesiphontem urbes Persarum inclytas fecerunt.

(Vers. 20-22.) Nec ponet ibi tentoria Arabs; nec pastores requiescent ibi: sed erunt ibi bestiae, replebuntur domus eorum draconibus, et habitabunt ibi struthiones, et pilosi saltabunt ibi. Et respondebunt ululae in aedibus ejus, et Sirenae in delubris voluptatis. In tantum Babylon vastata erit atque deserta, ut ne ad pascua quidem armentorum et pecorum utilis sit. Non enim tendet ibi Arabs Saracenusque tentoria, nec pastores post vestigia gregum fessi labore quiescent: sed inter parietinas et angustias veterum ruinarum habitabunt SIIM (): quod soli LXX bestias transtulerunt: alii ipso nomine quod apud Hebraeos scriptum est, volentes genera daemonum intelligi vel phantasmata. Et replebuntur, inquit, domus, ut nos diximus, draconibus: ut Aquila transtulit, typhonibus, ut Symmachus OHIM (), ipsum verbum Hebraicum exprimens: LXX vero et Theodotio clamores, vel sonitus interpretati sunt. Quodque sequitur: Pilosi saltabunt ibi, vel incubones, vel satyros, 175 vel silvestres quosdam homines, quos nonnulli Fatuos ficarios vocant, aut daemonum genera intelligunt. Pro ululis quoque omnes ipsum verbum Hebraicum IIM (), soli LXX onocentauros transtulerunt. Sirenae autem THENNIM () vocantur, quas nos aut dae-

mones, aut monstra quaedam, vel certe dracones magnos interpretabimur, qui cristati sunt et volantes. Per quae omnia vastitatis et solitudinis signa monstrantur: quod tanta sit depopulatio urbis quondam potentissimae, ut prae multitudine daemonum ac bestiarum nullus in eam audeat pastorum, id est, deserti appetitor intrare. Didicimus a quodam fratre Elamita, qui de illis finibus egrediens, nunc Jerosolymis vitam exigit monachorum, venationes regias esse in Babylone, et omnis generis bestias murorum ejus tantum ambitu coerceri.

(Cap. XIV.---Vers. 1.) Prope est ut veniat tempus ejus: et dies ejus non elongabuntur. Instare dicit tempus quo ab hostibus capienda sit. Post captivitatem quippe Jerusalem, non multum tempus in medio, et a Medis Persaque vastata est

Miserebitur enim Dominus Jacob, et eliget adhuc de Israel, et requiescere eos faciet super humum suam. De hoc Sophonias plenius loquitur: Lauda, filia Sion; jubila, Israel; laetare et exsulta in omni corde, filia Jerusalem: quia abstulit Dominus judicium tuum: avertit inimicos tuos (Soph. III, 14, 15). Significat autem tempus quo Cyrus rex Persarum captivum populum Jerusalem redire permisit. Lege Esdrae librum (I Esdr. I), Aggaeum (Aggaei I) et Zachariam (Zach. I), quando sub Zorobabel, et Jesu sacerdote magno, et Esdra, et Neemia, altare, Templum, murique urbis exstructi sunt.

(Vers. 2.) Adjungetur advena ad eos, et adhaerebit domui Jacob, et tenebunt eos populi, et adducent eos in locum suum, et possidebit eos

house Israel super terram Domini in servos et ancillas: et erunt capientes eos qui se ceperant, et subjicient exactores suos. Multos de diversis gentibus cum populo Judaeorum Jerosolymam venisse conjicimus, credentes Deo Israel, et errorum idola relinquentes. Quod autem reducti sint ad litteras regis, et acceperint munera et impensas Templi, nulla dubitatio est. In hoc solum 176 arctari videtur intelligentia, quomodo possederit Israel in terra Domini victores quondam suos, et subjecerint exactores, servosque eos habuerint et ancillas. Nisi forte synecdochicῶs totum intelligamus ex parte: quod tantae postea felicitatis fuerint, ut de diversis quoque per circuitum gentibus sibi servorum et ancillarum familias compararint. Potest et in Assueri temporibus intelligi (Esth. IX; Judith. XIII), quando occiso Holoferne hostilis ab Israel est caesus exercitus. Quod haereo litterae, et in more serpentis terram comedo, tuae est voluntatis, qui historicam tantum interpretationem audire voluisti.

(Vers. 3.) Et erit in die illa cum requiem dederit tibi Dominus a labore tuo, et a concussione tua, et a servitute tua dura quia (Al. quam) ante servivisti: sumes parabolam istam contra regem Babylonis, et dices. Sermo dirigitur ad Israelem, quod postquam reversus fuerit Jerusalem, et jugum servitutis excusserit, recordetur potentiae quondam Nabuchodonosor, et culminis Babylonii, miserabilique eum voce deploret: quia ad tantam venerit calamitatem, ut hostibus quoque suis dignus miseratione videatur.

(Vers. 4-7.) Quomodo cessavit exactor: requievit tributum? Contrivit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium caedentem populos in indignatione: plaga insanabili subjicientem in furore gentes, persequentem crudeliter: conquievit et siluit: omnis terra gavisa est et exsultavit. Vox ista plangentis et miserantis Israelis, quomodo Dominus quondam victorque terrarum, et tributis cuncta depopulans, contritus sit et redactus in nihil. Ille, inquam, qui fuit baculus impiorum, qui sceptrum et virga regalis omnes furibunde percutiens, cujus plaga non poterat sustineri, qui fugientes quoque crudeliter persequebatur: quomodo conquievit et humiliatus est, et ad ruinam ejus omnis terra consiluit, vocem tantum [Al. tamen] laetitiae gestientis emittens?

(Vers. 8.) Abietes quoque laetatae sunt super te et cedri Libani: Ex quo dormisti, non ascendit qui succidat nos. Per abietes et cedros Libani principes gentium intellige, qui Nabuchodonosor percutiente succisi sunt, qui et ipsi in vocem laetitiae prorumpentes dicunt: Ex quo ad inferna 177 deductus es, nullus alius potuit inveniri, qui magnos potentesque succideret.

(Vers. 9.) Infernus subter te conturbatus est, in occursum adventus tui suscitavit tibi gigantes: omnes principes terrae surrexerunt de soliis suis: cuncti principes nationum universi respondebunt, et dicent tibi. Haec emphaticῶs legenda sunt et scenae modo; non quod facta sint, sed quod fieri potuerint: nisi forte animas regum quos interfecerat, insultantes regi Babylonio oc-

currisse credimus. Solatium enim malorum est, cum inimicos viderint eadem sustinere.

(Vers. 10, 11.) Et tu vulneratus es sicut nos, nostri similis effectus es: detracta est ad inferos superbia tua: concidit [Al. concidetur] cadaver tuum, subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes. Sermo potentium et principum terrae, quos supra cedros et abietes appellarat, ad regem Babylonium dirigitur in inferis constitutum. Jam non dolemus nos fuisse succisos, cum et tu eadem securi corrueris. Omnis potentia tua, et in coelum elevata superbia, ad terram detracta est. Ergone et tuum cadaver tineam sustentabit, et scatentium operiet vermium multitudo? Senties per mortem hominis vilitatem, qui Dei in te potentiam praeferebas.

(Vers. 12-14.) Quomodo cecidisti de coelo, lucifer, qui mane oriebaris: corruisti in terram qui vulnerabas gentes: qui dicebas in corde tuo: In coelum ascendam, super sidera Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis; ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo. Pro eo quod nos interpretati sumus ob facilitatem intelligentiae: Quomodo cecidisti de coelo, lucifer, qui mane oriebaris, in Hebraico, ut verbum exprimamus ad verbum, legitur: Quomodo cecidisti de coelo, ulula fili diluculi. Significatur autem aliis verbis lucifer; et dicitur ei quod flere debeat et lugere, qui quondam sic fuerit gloriosus, ut fulgori luciferi comparatus sit. Sicut, inquit, lucifer discutiens tenebras, ardens et rutilus illucescit; sic et tuus progressus in populos et publicum claro

sideri similis videbatur; sed cecidisti in terram gentium vulnerator, qui per superbiam loquebaris: Tantam potentiam consecutus sum, 178 ut coelum mihi restet et sidera ut sub pedibus meis superna debeant subjacere. Quamquam Judaei coelum et astra Dei se velint intelligi, ex eo quod sequitur: Sedebo in monte testamenti, id est, in Templo, ubi Dei jura sunt condita, et in lateribus Aquilonis, id est, in Jerusalem. Scriptum est enim: Montes Sion latera Aquilonis (Ps. XLVII, 3). Nec suffecerat superbiae ejus desiderare coelestia, nisi ad tantam prorupisset insaniam, ut Dei sibi similitudinem vindicaret.

(Vers. 15.) Verumtamen ad infernum detraheris in profundum laci. Qui per superbiam dixerat: In coelum ascendam, ero similis Altissimo, non solum ad infernum, sed ad infernum ultimum detrahitur. Hoc enim significat laci profunditas, pro quo in Evangelio tenebras exteriores legimus, ubi est fletus et stridor dentium (Luc. XIII, 28).

(Vers. 16, 17.) Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient (subauditur dicentes): Numquid iste est vir qui conturbavit terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum, et urbes ejus destruxit; vinctis ejus non aperuit carcerem? Et haec vox insultantium est atque mirantium, quomodo vastator omnium et ipse vastatus sit. Quod autem ait: Vinctis ejus non aperuit carcerem? magnitudo crudelitatis et impietatis exprimitur, ut etiam vinctos teneret in carcere: et non sufficerent miseris catenae, nisi illos et tenebrarum horror includeret.

(Vers. 18, 19.) Omnes reges gentiam, universi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem projectus es de sepulcro tuo quasi stirps inutilis, pollutus et obvolutus cum his qui interfecti sunt gladio, et descenderunt ad fundamenta laci; quasi cadaver putridum non habebis consortium, neque cum eis in sepultura. Narrant Hebraei hujusmodi fabulam: Evilmarodach qui, patre suo Nabuchodonosor vivente per septem annos inter bestias, ante regnaverat, postquam ille restitutus in regno est, usque ad mortem patris cum Joachim rege Judae in vinculis fuit: quo mortuo, cum rursus in regnum succederet, et non susciperetur a principibus, qui metuebant ne viveret qui dicebatur exstinctus; ut fidem patris mortui faceret, aperuit sepulcrum, et cadaver ejus unco et funibus traxit. 179 Et est sensus: Sepultis omnibus qui a te interfecti sunt, tu solus insepultus jacebis. Alii vero locum istum sic interpretantur: Omnes animae apud inferos aliquam requiem accipient, tu solus in extremas tenebras religaberis. Omnium enim operieris sanguine, et universorum te cruor premet velut obvolutum sanie mortuorum. Symmachus hunc locum sic transtulit: Etiam cum his qui occiduntur in bello, non mereberis habere consortium sepulturae. Pro eo autem quod nos diximus, quasi stirps inutilis, et in Hebraeo legitur: CHANESER NETHAB (), Aquila interpretatus est, quasi sanies polluta. NESER () autem proprie virgultum appellatur, quod ad radices arborum nascitur, et quasi inutile ab agricolis amputatur: possumus id ipsum saniem tabemque intelligere. Simulque discimus quod

infernus sub terra sit, dicente Scriptura: Usque ad fundamenta laci.

(Vers. 20.) Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti. Juxta LXX Interpretes qui dixerunt: Quia terram meam perdidisti, et populum meum occidisti, quid dicant, nulla dubitatio est. Terram enim Judaeam, et populum ejus Israel Nabuchodonosor interfecit et perdidit. Juxta Hebraicum difficilis intellectus est, quomodo terram suam perdiderit, et populum suum occiderit: nisi forte hoc sensu accipiendum est, eos, quos tibi Deus in correptionem dederat, tu penitus perdidisti. Vel aliter: antiquum Assyriorum regnum, te multum superbiente et elevante contra Deum cervicem tuam, omnino destructum est. Si enim te egisses humiliter, et scisses mensuram tuam, Assyrius et Babylonius hucusque regnaret. Sive hoc modo: tam crudelis fuisti in externos, ut etiam subjectos tibi populos furibundus opprimeres.

(Vers. 21.) Non vocabitur in aeternum semen pessimorum. Praeparate filios ejus occisioni in iniquitate patrum suorum: non consurgent, nec haereditabunt terram, neque implebunt facies orbis civitatum. Omnes historiae consentiunt, quod occiso Balthasar nepote Nabuchodonosor, et succedente Dario in regnum Chaldaeorum, 180 nullus de Nabuchodonosor deinceps stirpe regnarit. Hoc ergo Scriptura praedicit, quod in tantam Babylon veniet vastitatem, ut etiam de semine regio nullus remaneat, sed propter impietatem patris omnis soboles deleatur. Pro eo autem quod nos in ultima parte sententiae

transtulimus, neque implebunt facies orbis civitatum, in Hebraeo scriptum est pro civitatibus, ARIM (), quod nos transferre possumus et adversarios; ut sit sensus: nullus ex semine tuo qui cupiat reparare regnum, adversarius suscitabitur. Secundum Septuaginta Interpretes, qui dixerunt: Semen pessimum, para filios tuos interfectioni propter peccata patris tui, quem sensum habeat, scire non valeo.

(Vers. 22, 23.) Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: et perdam Babylonis nomen, et reliquias, et germen, et progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in possessionem hericii, et in paludes aquarum: et scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum. Babylonem fuisse potentissimam, et in campestribus per quadrum sitam, ab angulo usque ad angulum muri, sedecim millia tenuisse passuum, id est, simul per circuitum sexaginta quatuor, refert Herodotus, et multi alii qui Graecas historias conscripserunt. Arx autem, id est, Capitolium illius urbis, est turris quae aedificata post diluvium, in altitudine quatuor millia dicitur tenere passuum, paulatim de lato in angustias coarctata, ut pondus imminens facilius a latioribus sustentetur. Describunt ibi templa marmorea, aureas statuas, plateas lapidibus auroque fulgentes, et multa alia quae pene videantur incredibilia. Hoc totum narravimus, ut ostenderemus quod ad iram Dei omnis potentia pulvis sit, et favillae et cineri comparetur. Si liceret introire barbaras nationes, et vedere tantae urbis extrema vestigia, videremus possessionem hericii, et paludes aquarum,

et vere completum esse quod nunc Isaiae vocibus canitur: Scopabo eam in scopa terens; exceptis enim muris coctilibus, qui propter bestias concludendas post 181 annos plurimos instaurantur, omne in medio spatium solitudo est.

(Vers. 24, 25.) Juravit Dominus exercituum, dicens: Si non ut putavi, ita erit, et quomodo mente tractavi, sic eveniet ut conteram Assyrium in terra mea, et in montibus meis conculcem eum: et auferetur ab eis jugum ejus, et onus illius ab humero eorum tolletur. Revertitur ad praesentia, hoc est, ad Sennacherib regem Assyriorum, qui Samariam Judaeamque vastavit, et excepta Jerusalem, delevit per circuitum omnia; et longe post futuris vicilia consociat, ut imminens auferatur metus: quia dicere poterant audientes: Nos praesentem perpatimur obsidionem, iste multis post saeculis ventura promittit. Est igitur ordo prophetiae, quamquam post annos plurimos Babylon destruenda sit, et omne penitus stirpis Assyriorum et Chaldaeae seminarium disperdendum: tamen ut not timeatis vicinam captivitatem, jurat Dominus (cui etiam non juranti credendum est) quod sua aestimatio non fallatur, et quod mente conceperit, irritum non fiat. Hoc autem humano loquitur affectu, quod scilicet non fallatur qui falli non potest: Conteram, inquit, Assyrium in terra mea, et in montibus meis conculcabo eum. Una enim nocte centum octoginta quinque millia exercitus Assyriorum Angelo vastante deleta sunt (IV Reg. XIX). Et auferetur ab his qui obsidebantur in Jerusalem, jugum ejus, et grave imperium quod omnibus imminebat, et pondus quo pre-

mebantur, in ipsum potius retrudetur. Fugiente enim Assyriorum rege in terram suam, liber cum populi reliquiis egressus est Ezechias.

(Vers. 26, 27.) Hoc consilium quod cogitavi super omnem terram, et haec est manus extenta super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, et quis poterit infirmare? Et manus ejus extenta, et qui avertet eam? Hoc loco quidam arbitrantur generalem esse contra omnem orbem prophetiam, et quod vastitas Babylonis et Assyriae civitatis typus sit consummationis mundi. Quibus nequaquam contradicimus, dum sciamus, hic omnem terram Assyriorum proprie significari, et universas gentes socias regis Assyrii demonstratas. Quidquid autem a Domino decretum est, nullius virtute prohibetur. Et extentam manum ejus, et ad percutiendum paratam, nemo poterit coercere.

182 (Vers. 28.) Anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud. Quatuor reges Judaeae titulo Prophetae legimus esse praepositos: Oziam, Joatham, Achaz, et Ezechiam, singulos sibi ordine et sobole succedentes, quorum Oziam mortuum supra legimus, referente Isaia: Anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum. Ex quo intelligimus et Visionem sedentis Domini, et ea quae praecipiuntur Prophetae, usque ad eum locum ubi scriptum est (Cap. VI): Sicut terebinthus et sicut quercus quae expandit ramos suos: semen sanctum erit germen ejus, sub Joatham rege prophetatum (Ibid., VII). Tertius succedit Achaz filius Joatham filii Oziae regis Juda, sub

quo ascendit Rasin rex Syriae, et Phacee filius Romeliae, rex Israel, in Jerusalem ad praeliandum contra eam, et reliqua quae Scriptura commemorat. Igitur sub Achaz usque ad praesentem locum, quem nunc exponere nitimur, omnia quae in medio posita sunt, vaticinata cognoscimus: quo mortuo quartas, id est, ultimus succedit Ezechias, sub quo omnis usque ad finem texitur liber.

(Vers. 29.) Ne laeteris Philisthaea omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrem. Naturale est quod dicimus: mortuo rege adversarum gentium, semper laetantur inimici, ex rebus novis bella civilia et seditiones ac regnandi imperitiam praestolantes. Mortuo igitur Achaz peccatore, qui ambulaverat in viis regum Israel, et cognatione eis fuerat copulatus, intelligimus Philisthaeos e vicino fuisse laetatos, et insultasse Israeli, quod maturo rege perdito, Ezechiae juveni subjacerent. Philisthaeos autem, ut supra diximus, Palaestinos significat, quos alienigenas Vulgata scribit editio: cum hoc non unius gentis, sed omnium externarum gentium vocabulum sit. Ne, inquit, laeteris, o Philisthaea, ne insultes populo meo, quod percussoris tui Achaz virga confracta sit; quod baculus qui te ferire solitus erat, videatur morte contritus; quod coluber interfectus. Pro hoc enim nocentior nascetur Ezechias regulus, quem Graeci vocant basiliscum, qui te suo aspectu interliciat, et spiritu oris occidat. Quomodo enim nulla avis reguli aspectum potest illaesa transire: sed quamvis procul fuerit, ejus ore sorbetur: 183 ita et tu a

conspectu regis Ezechiae totus peribis. Et pulchre servavit metaphoram: quia enim serpentem et regulum nominarat, ore ejus et spiritu dicit volucres devorari. Quod autem nullus regum Juda sic percusserit Philisthiim, quomodo eos depopulatus est Ezechias, audi Regum librum: Ipse percussio Philisthiim usque ad Gazam, et usque ad terminos ejus: a turre custodum usque ad urbes munitas (IV Reg. XVIII, 8). Pro eo autem quod nos transtulimus absorbens volucrem, et in Hebraeo scriptum est SARAPH MOPHETH (), interpretari potest, serpens volans: ut sit sensus: de radice colubri nascetur regulus, et fructus illius, id est, reguli serpens volans, ut draconem volantem intelligas.

(Vers. 30.) Et pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent. Cum te percusserit regulus, et draco volans tuos terminos devastaverit, nequaquam insidiaberis Judae, et pauperculum populum meum tua fraude terrebis; sed pressus propriis angustiis, flebis calamitatem tuam. Humiles autem et pauperes, qui non in divitiis et in potentia, sed in meo nomine confidebant, secura pace requiescent, et nullius hostis impetum formidabunt. Et interire faciam in fame radicem tuam, et reliquias tuas interficiam. Totum per figuras loquitur. Est autem sensus, quod, populo Dei fiducialiter requiescente, siccetur radix Philisthiim, et omnes reliquiae consumentur.

(Vers. 31.) Ulula porta, clama civitas, prostrata est Philisthaea omnis: ab aquilone enim fumus veniet, et non est qui effugiat agmen ejus. Portam

vocat pro his qui in porta sunt, et civitatem pro habitatoribus civitatis. Sermonem quoque dirigit ad urbes Palaestinorum quod ejulare debeant, et lugere veniente Senacherib, et torrentis modo cuncta vastante. Sub rege enim Ezechia venit Assyrius, et inter caeteras nationes vastavit Philisthaeos. Ad quos loquitur Jeremias: Ecce aquae ascendent ab aquilone, et erunt quasi torrens inundans: et operient terram et plenitudinem ejus, urbem et habitatores ilius (Jerem. XLVII, 2). Ab aquilone enim venit Assyrius, et de ejus ardore egredientes, Ninivem et nationes caeteras 184 subjugantes. Eo tempore quo haec canebantur, fumus ascendebat in excelsum, id est, rumor in populos vagabatur per ordinem cunctarum gentium, Phoenices quoque et Palaestinos esse vastandos.

(Vers. 32.) Quid respondebit nuntiis gentis? quia Dominus fundavit Sion, et in ipsa sperabunt pauperes populi ejus. Quia dixerat, Nullus est qui effugiat agmen ejus, videbatur in generali sententia etiam Judas esse comprehensus. Si, inquit, quaesierint Angeli gentis Assyriae, quare solus Judas evaserit, respondete eis, quia Dominus fundaverit Sion, et ipse humilem populum sua virtute protexerit: Pro Angelis () LXX transtulerunt reges (), unius ALEPH litterae errore decepti.

(Cap. XV.---Vers. 1.) Onus Moab: quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit: quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit. De onere, et pondere semel dixisse sufficiat. Hoc tantum breviter admoneo, quod onus semper tristia consequantur. Visionem autem vel statim laeta, vel in fine

laeta post tristia. Moab provincia est Arabum, in qua fuit Balac filius Beor (Num. XXII); qui conduxit hariolum Balaam de Mesopotamia, ut malediceret Israel, ubi et initiatus est populus Beelphegor (Ibid., XXV). Hujus metropolis civitas AR (), quae hodie ex Hebraeo et Graeco sermone composita Areopolis nuncupatur; non ut plerique existimant quod ἄρεος, id est, Martis civitas sit. Interpretatur autem Ar et ἀντίδικος, id est adversarius. Quantae autem fuerit potentiae, Jeremias testatur (Jerem. XLVIII, 2, 7 et seqq.), dicens: Non est ultra exsultatio in Moab. Et iterum: Habuisti fiduciam in munitionibus tuis, et in thesauris tuis. Et iterum: Fertilis fuit Moab ab adolescentia sua, et requievit in faecibus suis, nec transfusus est de vase in vas, et in transmigrationem non abiit, et idcirco permansit gustus ejus in eo, et odor ejus non est immutatus. Et in alio loco (Ibid., 25): Quomodo fracta est virga fortis, baculus gloriosus? Et post modicum: Audivimus superbiam Moab, superbus est valde. Sublimitatem ejus, et arrogantiam, et superbiam, et altitudinem cordis illius ego scio, ait Dominus, et jactantiam ejus. Sicut ergo contra Babylonem, et Philisthiim Propheta vaticinatus est, quod oppresserit populum Judaeorum; ita nunc vastitas praedicitur Moabitarum, id est, Arabiae; ab Assyriis, et Babyloniis. Ab utraque enim gente vastati sunt, eo tempore quo Sennacherib captivum duxit Israel, et quando Nabuchodonosor subvertit Jerusalem (IV Reg. XVII et XXV). Insultaverat enim ad utramque hostem Ephraim et Judae, dicente Jeremia: Allidet manum Moab in vomitu suo, et erit in derisum

etiam ipse. Fuit enim in derisum tibi Israel, quasi inter fures reperisses eum (Jerem. XLVIII, 26, 27).

(Vers. 2.) Ascendit domus, et Dibon ad excelsa in planctum super Nabo, et super Medaba Moab ululabit. Ne molestum tibi sit quod per historiae viam gradior, ut enim hoc facerem, ipse voluisti. Subauditur autem, domus regia, et urbs Dibon ad idola quae in editis posita sunt ascendit: super Nabo, et super Medaba, nobiles civitates, ululabit universa provincia. In Nabo enim erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beelphegor. In cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barba radetur. Apud antiquos barbae capitisque rasura luctus indicium fuit. Per haec ergo magnitudo moeroris ostenditur, Jeremia contra Moab eadem conclamante: Omne caput calvitium, et omnis barba radetur, et in cunctis manibus colligatio, et super omne dorsum cilicium (Jerem. XLVIII, 37).

(Vers. 3.) In triviis ejus accincti sunt sacco; super tecta ejus, et in plateis ejus omnis ululatus descendet in fletum. Non erunt privatae 186 lacrymae, publicum luctum publica lamenta resonabunt; nec matronae, nec virgines, nec aetas parva puerorum, nec fracti senum gressus tenebuntur domibus, pudorem et imbecillitatem extrema captivitas nesciet.

(Vers. 4.) Clamabit Esebon et Eleale. Nomina civitatum Moabiticae provinciae, quarum Esebon urbs fuit quondam regis Amorrhaeorum, de qua idem Jeremias, Ignis egressus est de Esebon, et flamma de medio Seon. Interpretatur autem Esebon, cogitatio, et ideo Jeremias alludens ad

nomen, contra Esebon, ait, cogitaverunt mala (Jerem. XLV.)

Usque Jaza audita est vox eorum. Urbs Jaza (al. Jasa) Mortuo mari imminet, ubi est terminus provinciae Moabitarum. Hoc ergo indicat, quod usque ad extremos fines ululatus provinciae personabunt. Unde et Jeremias ait: De clamore Esebon, usque Eleale et Jaza dederunt vocem suam (Jerem. XLVIII, 34).

Super hoc expediti Moab ululabunt, anima ejus ululabit sibi. Verbum Hebraicum ELUSE (), pro quo Aquila ἐξώμους, id est, expeditos, et exertis humeris, Symmachus accinctos interpretatus est, quidam putant non viros, sed nomen urbis intelligi, quae hodie appellatur Eluza, et est in Moabitidis partibus sita. Possumus autem et hoc dicere, quod universa pugnatorum fortitudo corruerit, et mutuis fletibus omnis terra resonarit. Sin autem Eluse, ut Aquila voluit, exertis humeris intelligantur, ille nobis sensus suggeritur, quod ad plangendum cuncti nudaverint pectora.

(Vers. 5.) Cor meum ad Moab clamabit. Propheta loquitur dolentis affectu, vel quod hostes quoque creatura Dei sint, in quos tot mala superveniant: vel quod tantis calamitatibus opprimendi, ut etiam inimicis miserabiles fiant. Idipsum Jeremias ait: Propterea cor meum ad Moab quasi tibia resonabit.

Vectes ejus usque ad Segor vitulam conternantem. Et Jeremias: A Segor, inquit, usque ad Oronaim vitulam conternantem. 187 De hac et in libris Quaestionum Hebraicarum diximus, et nunc breviter annotamus, quod ipsa sit quinta

urbs post Sodomam, et Gomorrham, Adamam, et Seboim, quae ad preces Lot parva servata est. Appellaturque Bala, id est, absorpta, tradentibus Hebraeis, quod tertio terrae motu prostrata sit. Ipsa est quae hodie Syro sermone vocatur Zoora (Al. Zora), Hebraeo Segor, utroque parvula. Possumus vitulam conternantem pro perfecta aetate accipere. Sicut enim tricesimus annus in hominibus, ita in pecudibus ac jumentis tertius robustissimus est. Vectes quoque pro terminis, et robore intellige, eo quod Segor in finibus Moabitarum sita sit, dividens ab eis terram Philisthiim.

Per ascensum enim Luith flens ascendet. Et Jeremias: Per ascensum Luith plorans ascendet in fletum. Intelligimus autem clivum esse itineris quod ducit ad Assyrios, et per hoc captivitatem significari.

Et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt. Rursum Jeremias: Vox clamoris Oronaim, vastitas, et contritio magna. Longum est, si velim de singulis dicere, cum perspicuum sit vel urbium in Moab, vel locorum esse nomina, quae deserunt transmigrantes.

(Vers. 6.) Aquae enim Nemrim desertae erunt. Hoc oppidum super mare Mortuum est, salsis aquis, et ob hoc ipsum sterilibus. Sive autem allusit ad nomen, sive quod ante non fuerat, post vastitatem accidit, ut etiam aquae in amaritudinem verterentur.

Quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. Non ut quidam putant, vere propter steriles Nemrim aquas omnis herba exaruit, sed per metaphoram Scriptura loquitur. Et est sensus,

in cuncto Moab aquae Nemrim erunt salsae et amarae; quomodo ibi nulla herba pullulat, sic totam provinciam siccitas consequetur, id est, a Segor usque ad Oronaim, a finibus usque fines. Id ipsum Jeremias: Aquae Nemrim pessimae erunt (Jerem. XLVIII, 34).

(Vers. 7.) Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos. Pro salicibus in Hebraeo legimus 188 ARABIM (), quod potest et Arabes intelligi, et legi ORBIM (), id est, villa in finibus eorum sita, cujus a plerisque accolae in monte Oreb Eliae praebuisse alimenta dicuntur: quod nomen propter ambiguitatem transfertur et in corvos, atque Occidentem, locaque campestria. Est autem sensus: juxta morbi magnitudinem erit visitatio. Visitationem hic non pro remedio, sed pro plaga accipe. Visitabo, inquit, in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum (Ps. LXXXVIII, 33). Torrentem salicum, Babyloniae accipe flumina, de quibus David, In salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra (Ps. CXXXVI, 2): sive vallem Arabiae, per quam pergitur ad Assyrios.

(Vers. 8.) Quoniam circuibit clamor terminum Moab, usque ad Agallim ululatus ejus, et usque ad puteum Elim clamor ejus. Eadem prope omnia, et Jeremias scribit. Sunt autem urbes, et loca Moabitarum, in quibus clamor, et ejulatio captivi populi describitur.

(Vers. 9.) Quia aquae Dibon repletae sunt sanguine. Ubi prius erat luxuria propter irriguos agros, et fontes jugiter emanantes, ibi prae multitudine interfectorum rivi sanguinis fluent.

Ponam enim super Dibon additamenta his qui fugerint de Moab leonem, et reliquiis terrae. Ne quis Scriptoris vitium putet, et errorem emendare dum vult, faciat, una urbs et per M, et per B, litteram scribitur: E quibus Dimon, silentium interpretantur; Dibon, fluens. Indito utroque nomine propter latices qui tacite fluant, usque hodie indifferenter et Dimon et Dibon hoc oppidulum dicitur. Quod autem ait: Ponam super Dibon additamenta, et quaestionem facere videbatur, quid esset, sequenti versiculo demonstravit dicens: His qui fugerint de Moab leonem, et reliquiis terrae: ut etiam qui fuga lapsi sunt, a bestiis consumantur. Quamquam et per metaphoram leonem, regem hostium possumus intelligere, ut potentiam ejus quasi rugitum nemo possit evadere.

(Cap. XVI.---Vers. 1.) Emitte Agnum, dominatorem terrae, de petra deserti ad montem filiae Sion. Quod interpretamur, non est Historia, 189 sed prophetia. Omnis autem prophetia aenigmatibus involvitur, et praecisis sententiis, dum de alio loquitur, transit ad aliud: ne si ordinem Scriptura conservet, non sit vaticinium, sed narratio. Et est sensus: O Moab, in quam desaeviturus est leo, et de qua ne reliquiae quidem salvari poterunt, habeto solatium hoc: Egredietur de te Agnus immaculatus qui tollat peccata mundi, qui dominetur in orbe terrarum. De petra deserti, hoc est, de Ruth, quae mariti morte viduata, de Booz genuit Obed et de Obed Jesse, et de Jesse David, et de David Christum. Montem autem filiae Sion, aut ipsam urbem Hierosolymam inter-

pretabimur, aut juxta sacratam intelligentiam, Ecclesiam, quae sit in virtutum culmine constituta.

(Vers. 2.) Et erit, sicut avis fugiens, et pulli de nido avolantes, sic erunt filiae Moab in transcensu Arnon. Redit ad ordinem quem ceperat: Cum posuero, inquit, his qui fugerint de Moab, et reliquiis terrae leonem saevissimum, qui eorum artus, ossaque confringat, tunc pavidi avolabunt, et omnes filiae, id est, villae, et urbes provinciae Moab, in transcensu Arnon migrabunt, qui est terminus Amorrhaeorum, et Moabitarum. Transcensum autem et hic ponens, captivitatem significat.

(Vers. 3, 4.) Ini consilium, coge concilium: pone quasi noctem umbram tuam in meridie, absconde fugientes, et vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei: Moab, esto latibulum eorum a facie vastatoris, finitus est enim pulvis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram. Pro misero in Hebraico legitur SOD (), quod potest et vastator intelligi. Loquitur autem ad Moab, ut consilium salutis inveniat, et senibus congregatis, cogat salutare concilium. Vis, inquit, salvus esse, et Dei misericordiam promereri? In clara luce, et aperta fuga populi mei, tu quasi nox et umbra esto, suscipe fugientes, vagosque ne prodas. Et hoc quare dixerit, statim infert: Habitabunt apud te profugi mei. Vastata enim Jerusalem, et omni Judaea quae confinis est Moabitis, ad te meus populus transmigrabit. Esto igitur latibulum eorum, nec timeas impetum vastatoris, quia sicut pulvis cito transibit: et depopulator

universae terrae, qui conculcabat eam, 190 et suis pedibus subjiciebat, aura flante disperiet. Quidam locum hunc male de Antichristo interpretantur, ut putent Sanctos eo tempore propter viciniam urbis Hierosolymae ad Arabas transituros, et nunc eis praecipi, ne prodant fugientes ad se.

(Vers. 5.) Et praeparabitur in misericordia solium, et sedebit super illud in veritate, in tabernaculo David, judicans et quaerens judicium, et velociter reddens quod justum est. Hebraei locum istum sic interpretantur: Fugato Assyrio, regnabit Judae Ezechias vir justus, et retinebit solium David, subjectum sibi populum Dei judicans in veritate. Alii de Christo intelligunt. Finito Antichristi pulvere, et vastatore sublato, qui conculcabat universam terram, rex Christus adveniet, qui sedebit in tabernaculo David, et in die judicii reddet cunctis pro operibus suis. Nec est ulla dubitatio, quin capitulum hoc de Christo vaticinetur. Sed nos in primo adventu idipsum intelligere possumus, atque in Ecclesiae tabernaculo demonstrare, quod in omni terra Moab Ecclesiarum tropaea surgentia Christi testentur imperium.

(Vers. 6, 7.) Audivimus superbiam Moab, superbus est valde: superbia ejus, et arrogantia ejus, et indignatio ejus, plusquam fortitudo ejus. Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his qui laetantur super muros cocti lateris, loquimini plagas ejus. Rursum ad praesentia redit, et superbiae arguit Moab, quod multo plus elatus sit quam ejus fortitudo poscebat, et propter hanc

superbiam ululaturus sit Moab ad Moab, id est, populus ad urbem, vel metropolis ad provinciam, et cuncta ululatibus terra resonabit super muros cocti lateris, de quibus et Jeremias ait: Ideo super Moab ejulabo, et ad Moab universum [Al. universam] clamabo, ad viros muri fictilis lamentantes (Jerem. XLVIII, 31). Per haec autem et potentiam pristinae felicitatis, et plagas repentinae subversionis ostendit.

(Vers. 8.) Quoniam suburbana Esebon deserta sunt: vinea Sabama. Inter Esebon et Sabama vix quingenti passus sunt, et per metaphoram vineae, omnis provinciae significat vastitatem.

Domini gentium exciderunt flagella ejus. Servat translationem quam coeperat, ostendens reges gentium, qui vastaverant Moab, omnes viculos castellaque depopulatos.

191 Usque ad Jazer pervenerunt: erraverunt in deserto: propagines ejus relictae sunt: transierunt mare. Flagella et propagines populum fugitivosque ejus intellige: et transitum maris captivitatem in Babylonem, de qua postea lecturi sumus, Onus deserti maris.

(Vers. 9.) Super hoc plorabo in fletu Jazer, vinea Sabama: inebriabo te lacryma mea, Esebon et Eleale. Vox plangentis Prophetae, et magnitudinem vastitatis lacrymarum magnitudine contestantis, flentisque vineam Jazer, et Sabama, et Esebon, et Eleale, urbes quondam validissimas, Assyrio putante succisas.

Quoniam super vindemiam tuam, et super messem tuam vox calcantium irruit. Calcatores uvarum et vindemiae laetitiam congregantes,

hostium exercitus intellige, et quod in ipso laetitiae tempore captivitatis tempus advenerit.

(Vers. 10.) Et auferetur laetitia, et exsultatio de Carmelo. Idioma Scripturarum est, quod semper Carmelum montem opimum, atque nemorosum, qui Ptolemaidi imminet, et in quo oravit Elias, fertilitati et abundantiae comparet, ac per hoc significat omnem laetitiam, et fertilitatem de uberrimis quondam urbibus auferendam.

Et in vineis non exsultabit, neque jubilabit. Subauditur prior vindemiator, id est, colonus Moabitidis provinciae. Denique statim subjecit: Vinum in torculari non calcabit qui calcare consueverat: vocem calcantium abstuli. Nequaquam in vindemia laetus vindemiator celeuma cantabit, sed ubique hostilis vastitas, et victorum orietur clamor.

(Vers. 11.) Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, et viscera mea ad murum cocti lateris. Ne quis putaret planctum Prophetae exsultationis indictum, per quam inimicos populi Israel gauderet esse captivos, ex affectu, et ex intimo cordis dolore, et potentissimam quondam urbem subrutam lugere se dicit.

(Vers. 12.) Et erit, cum apparuerit quod laboravit Moab super excelsis suis, ingredietur ad sancta sua, ut obsecret, et non valebit. Ultima miseria est, nec in his, quos semper venerata est, habere subsidium. Deserta, inquit, viribus tuis, et cunctis propugnatoribus interfectis, perges ad idola, delubra veneraberis, nec 192 in illis reperies auxilium, quibus vastitas tecum communis adveniet.

(Vers. 13.) Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc. Ex quo putas tempore? Videlicet ex eo, quo creatus est Moab. Et Dominus ait: Moabitae et Ammonitae non intrabunt in Ecclesiam Dei (Deut. XXIII, 3). Sive ex tunc pro antiquo tempore intelligamus, quod olim divina sententia ista decreta sint, non quod praescientia Dei causam vastitatis attulerit; sed quod vastitas futura Dei majestati praenota sit.

(Vers. 14.) Et nunc locutus est Dominus, dicens: In tribus annis quasi anni mercenarii, auferetur gloria Moab super omni populo multo, et relinquetur parvus et modicus nequaquam multus. Prophetia ista, ut supra diximus, mortuo Achaz contra Moabitas dirigitur, regnante Ezechia, sub quo decem tribus a Sennacherib rege Assyriorum in captivitatem ductae sunt. Itaque sicut mercenarius solis exspectat occubitum, et diebus ac noctibus finem operis praestolatur, ut statutam mercedem accipiat: sic et post tres annos et Moab, Assyrio veniente, delebitur, et vix pauci relinquentur in terra, qui subrutam habitent civitates, et desertos agros exerceant. Potest et de Babylonica captivitate praedici, quod post captam Jerusalem, et transitum annorum trium, Moab a Chaldaeis vastanda sit, sive quod in trium annorum spatio nulla eis danda sit requies.

(Cap. XVII.---Vers. 1.) Onus Damasci: Ecce Damascus desinet esse civitas: et erit sicut acervus lapidum in ruina. Derelictae civitates Aroer gregibus erunt, et requiescent ibi, et non erit qui exterreat. Et cessabit adjutorium ab Ephraim, et regnum a Damasco, et reliquiae Syriae sicut

gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum. Post Babylonem et Philisthaeos et Moab, ad Damascum, id est, Aram sermo convertitur, quae et ipsa regalis quondam civitas fuit, et in omni Syria tenuit principatum: necdum florebant Antiochia et Laodicia et Apamia, quas urbes, post Alexandrum et Macedonum imperium, auctas esse cognovimus. Quia igitur semper decem tribubus contra Judam praebebat auxilium, ut Regum et Paralipomenon narrat historia: etiam ipsis vastitatem ab Assyriis appropinquare 193 significat, dicente rege Assyriorum: Cepi Arabiam, et Damascum, et Samariam. Sicut enim illas cepi, et universa regna, capiam et te. Et in Regum volumine legimus: Ascendit rex Assyriorum Damascum, et cepit eam, et transtulit in Cyrenem (IV Reg. XVI, 9). Rasin quoque interfecit, qui erat rex Damasci: quae omnia, Ezechia Hierosolymis regnante, perpessa est. Ecce, inquit, Damascus desinet esse civitas; jam vicina captivitas est: jam Assyrius suum movit exercitum. Et erit sicut acervus lapidum in ruinam, ut tantummodo parietinae ac pristinae potentiae vestigia in ruinarum magnitudine demonstrentur. Derelictae civitates Aroer gregibus erunt. Aroer, myrice interpretatur, quae proprie arbor, in solitudine et salsa humo nascitur, et per hoc vastitas demonstratur. Requiescent ibi, subauditur greges, et non erit qui exterreat. Tanta enim erit solitudo, ut nec insidiator timendus sit. Et cessabit adjutorium ab Ephraim: nequaquam decem tribus in illa contra Judam habebunt auxilium. Et regnum a Damasco; ἀπὸ κοινοῦ (avulgata sive communi

editione) subauditur, cessabit. Quando autem dicit cessare regnum et quiescere, non perpetuam significat vastitatem, sed aufert in praesens potentiam, per quam in omni Syria ante regnabat. Et reliquiae Syriae sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum. Quomodo, inquit, decem tribus Assyrio populante deletae sunt, et omnis gloria earum in captivitatem ducta est: sic pauci, qui in Damasco resederint, immutabuntur, et habebunt gentis gloriam sociae. Gloriam per ironiam dictam accipe, pro ignominia. Hoc autem totum fiet, quia Dominus locutus est, cujus verba irrita esse non possunt. Quidam hanc prophetiam eamdem putant esse, quam in Jeremia legimus: Dissoluta est Damascus, versa est in fugam, tremor apprehendit eam, angustia et dolores tenuerunt eam quasi parturientem (Jerem. XLIX, 24, 27). Et iterum: Succendam ignem in muro Damasci, et devorabit moenia Benadab. Sed sciendum quod ab Jeremia Babylonia captivitas Damascenae urbis describitur, id est, paucorum quos 194 Assyriorum rex reliquerat in ea. Isaias autem vicinam ab Assyriis captivitatem nuntiat. Alii aestimant de Romana captivitate praedici, quoniam (Al. quando) et Judaeorum captus est populus; et Damascus cui imperabat Areta, similem sustinuit servitutem: ut cuncta quae super eam scripta sunt, ad Christi tempus, et ad Apostolorum mysteria transferantur.

(Vers. 4.) Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, et pingues carnes ejus marcescent. Quando, inquit, Damascus capta fuerit, et civitas esse desierit, et talis eam gloria coronaverit, qualis

coronavit Israel, id est, decem tribus: tunc omne praesidium, et pinguissimae carnes, et refugium emarcescet Jacob: nequaquam enim habebit, quibus junctis vastet Jerusalem. Legimus supra quod ascenderit Rasin rex Syriae et Phacee Filius Romeliae, rex Israel, in Jerusalem, ad praeliandum contra eam: nuntiatumque sit domui David: Requievit Syria super Ephraim, de quibus Propheta loquitur ad Achaz: Noli timere, et cor tuum ne formidet a duabus caudis titionum fumigantium horum, in ira furoris Rasin regis Syriae, et filii Romeliae, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum Ephraim et filius Romeliae.

(Vers. 5, 6.) Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et brachium ejus spicas leget: et erit sicut quaerens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio oleae duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel. Qui praesentem Damasci vastitatem sub Romano intelligunt regno, haec de Apostolis significata contendunt, quod quomodo paucae spicae et olivae remanere soleant in agro vel in arboribus, sic reliquiae Israel salventur; maxime quia sequatur: In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient, id est, ad Christum. Duas olivas, et tres, et quatuor, et quinque, quatuordecim Apostolos interpretantur, id est, duodecim qui electi sunt, et tertiumdecimum Jacobum, qui appellatur frater 195 Domini; Paulum quoque Apostolum vas electionis (Act. VII). Qui vero Assyriorum temporibus

putant completa quae dicta sunt, hoc volunt intelligi, quod sub Assyria captivitate Damascus non sit omnino deleta, sed translatis quibusdam in Cyrenem, alia pars cultorum terrae dimissa sit, quae et ipsa postea Babylonio vastante deleta est: donec sub Macedonibus et Ptolemaeis rursum instauraretur, et in adventu Christi esset quidem civitas, sed non tantae potentiae quantae antea fuerat. Et est sensus: tam pauci remanebunt in Damasco, quam solent post messores paucae remanere spicae, quas in valle Raphaim latissima et potentissima solent pauperes legere: vel in olea paucae olivae, quae diligentiam legentis evaserint.

(Vers. 7, 8.) In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quae fecerunt manus ejus, et quae operati sunt digiti illius: et non respicient lucos et delubra. Hoc Christi temporibus putant esse completum, quando destructo regno Damasci, perpetuum Salvatoris successit imperium, et idololatriae error est imminutus. Pia quidem voluntas interpretantium, sed non servans historiae ordinem. Nos autem dicimus, quod subversa Damasco, et decem tribubus ductis in Assyrios, residui tribuum qui erant ex Israel, ad Ezechiae litteras conversi sint ad cultum Dei, et ad templum Jerusalem advenerint, sicut Paralipomenon narrat historia (II Par. III). Deleta ergo Damasco, convertentur homines ad factorem suum, id est, ad eum qui eos creavit, et oculi eorum nequaquam idola quae fecerant in Bethel et in Dan, sed Deum respicient, contem-

nentes delubra et altaria, quae operati sunt digiti eorum.

(Vers. 9.) In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictae sicut aratra, et segetes quae derelictae sunt a facie filiorum Israel, et erit deserta. Hoc non loquitur contra Damascum, sed contra decem tribus, quae vocabantur Israel; ut quomodo ad adventum ex Aegypto populi Dei, omnes gentes quae incolebant terram repromissionis, subito pavore conterritae aratra dimiserunt, acervosque 196 frugum et media opera, salutem pedibus requirentes: sic et terra Israel multo tempore desolata permaneat. Unde miror pro aratris et acervis frugum voluisse Aquilam interpretari, testa et Emir; Symmachum, silva et Amir; LXX, Amorrhaeos et Evaeos. Solus Theodotio Hebraicum verbum posuit, ARS ET EMIR: quod apud eos emendatius legitur HORES () ET AMIR (), id est, vomeres et acervi segetum.

(Vers. 10.) Quia oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata. Ista, inquit, perpetieris, o Israel, quia reliquisti Deum Salvatorem tuum, qui te liberavit ex Aegypto, qui tibi gentes subjecit inimicas: et adjutoris tui non es recordata.

(Cap. XVIII, Vers 1.) Vae terrae cymbalo alarum quae est trans flumina Aethiopiae. Verbum Hebraicum SELSEL (), quod Symmachus, sonitum, Theodotion, aves interpretati sunt, et nos in cymbalum vertimus. Aquila bis umbram transtulit. Sed sciendum quod umbra SEL () dicitur, hic autem syllaba ipsa geminatur. Ex quo possumus dictum intelligere: Vae terrae, quae in umbra ala-

rum suarum pollicetur auxilium. Et cum Scriptura dicat: Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei coeli commorabitur (Ps. XC, 1), pro quo in Hebraeo scriptum 198 est, In umbra Omnipotentis commorabitur: ipsam Dei similitudinem habere se jactans, et in periculis constituta aliis suffragari repromittit. Significat autem sive No, Aegypti civitatem, quae nunc Alexandria dicitur, sive Aegyptum, in qua semper Jerusalem quasi super quassatam arundinem innixa est, quae confracta manum perforat incumbentis. Et est hic ordo pulcherrimus: ut quomodo in priori Visione sermo propheticus Damasco minabatur, quod decem tribus in illa habuerint auxilium, misericordiam Dei rogantes: sic etiam nunc Aegypto vastitas praedicetur; ob cujus auxilium Dei neglecta sit invocatio. Ipsa est enim terra, quae est trans flumina Aethiopiae, id est, trans rivos Nili fluminis, quem de Aethiopia in Aegyptum fluere nemo dubitat. Potest Aegyptus alarum cymbalum dici propter velocitatem frugum: velox quippe et concitus avium volatus reddit cymbali sonitum. Quidam ex eo quod sequitur: Qui mittit in mari legatos, et in vasis papyri super aquas, Romanum regnum intelligunt et omnem historiam referunt ad Vespasiani et Titi tempora, a quibus Hierosolyma subversa est. Sed hoc fidei nostrae non convenit, ut minetur Dominus regno Romano, quare impiam gentem subverterit, et rursum in montem Sion dicat munera deferenda, nisi forte et haec spiritualiter in Ecclesia accipiamus.

(Vers. 2.) Qui mittit in mari legatos, et in vasis papyri super aquas. Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam et dilaceratam, ad populum terribilem, post quem non est alius, ad gentem exspectantem et conculcatam, cujus diripuerunt flumina terram ejus. Apud Hebraeos et Aegyptus et Aegyptius et Aegyptii, uno vocabulo nuncupantur MESRAIM (). Hoc dictum sit, ne quis in verbo haereat, cum pro genere feminino masculinum invenerit, id est, pro terra hominem, quia et nunc dicitur: Qui mittit in mari legatos, hoc est, ipsa Mesraim, ipse Aegyptius, eo quod de Alexandria, quae tunc, ut diximus, No vocabatur, 199 legati missi sunt Hierosolymam et in vasis papyri, id est, epistolis, sive navibus, suum illis auxilium promittentes, dixerint: Ite velociter ad Judaeorum gentem convulsam, et Assyriorum impugnatione laceratam; ad populum quondam terribilem, qui Dei utebatur imperio, ad cujus potentiam nullus alius comparandus est: ad gentem, quae Dei semper exspectabat auxilium, et nihilominus ab hominibus conculcatur: cujus terram flumina, id est, diversi reges depopulati sunt. Alii autem putant, quod apostropha dirigatur ad Dominum, et sit sensus: O Deus, qui mittis in mare saeculi istius Prophetas, et quasi per epistolas navigantes, populum commonens, tuis imperas nuntiis: ite velociter ad gentem meam laceratam atque convulsam, ad populum robustissimum, qui omnibus quondam in circuitu gentibus terrori fuit, qui semper Dei exspectavit auxilium, et pro peccatorum magnitudine, quod sperat, non meretur accipere: cujus diversarum

gentium reges vastavere terram, et caetera quae sequuntur. Eusebius Caesariensis historicam interpretationem titulo repromittens, diversis sensibus evagatur, cujus cum libros legerem, aliud multo reperi, quam indice promittebat. Ubicumque enim eum historia defecerit, transit ad allegoriam, et ita separata consociat, ut mirer eum nova sermonis fabrica in unum corpus lapidem ferrumque conjungere. Hoc breviter admonui, ne quis nos putet ex illius fontibus mutuasse quae dicimus; nam et in praesenti capitulo adversum Judaeos et Hierosolymam dicit prophetiam dirigi, quod in principio fidei christianae ad totas gentes epistolas miserint, ne susciperent passionem Christi: et miserint usque ad Aethiopiam et Occidentalem plagam, totumque orbem hujus blasphemiae disseminatione compleverint.

(Vers. 3.) Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis, et clangorem tubae audietis. Cunctae, inquit, gentes, per circuitum, quando meam jussionem, quasi signum in montibus elevatum, meumque 200 imperium, quasi clangorem tubae sublimiter resonantis audieritis, tunc videbitis quid praeceperim.

(Vers. 4.) Quia haec dicit Dominus ad me: Quiescam, et considerabo in loco meo. Quid est quod locutus est Dominus ad Prophetam? Hoc quod sequitur: donec veniant quae praecepi, in mea sede requiescam: ut Judaei putant, in Templo; ut nos, in coelestibus. Et considerabo, inquit, qui rerum finis adveniat.

Sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes roris in die messis. Sicut in toto die nihil est clarius meridie, quando sol de medio coelo rutilat, et omnem orbem pariter illustrat, et sicut in aestu et calore torrente, quando nudus messor excoquitur, et operis magnitudinem anhelitus probat, gratissima est roris temperies, si arentes stipulas matutinus humor secabiles faciat: ita meus sermo, quem considerabo in loco meo, cunctis in me credentibus gratus adveniet.

(Vers. 5, 6.) Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinavit, et praecidentur ramusculi ejus falcibus, et quae derelicta fuerint, abscindentur et excutientur. Et relinquentur simul avibus montium et bestiis terrae, et aestate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestiae terrae super illum hyemabunt. Quia de meridie dixerat, et nubem roris in aestate ac messe praemiserat, et ab agricultura translationem sumpserat, servat eam in reliquis, describens Aegypti superbiam, et populi illius vastitatem, et cadavera per universam provinciam, quae a volucribus devoranda sint. Quomodo enim ante maturitatem segetes erumpentes, cito pereunt, et antequam perfectio temporis veniat, germinantes inutiles sunt: sic, inquit, Aegyptii populi quasi rami inutiles falcibus praecidentur, et cunctae propagines nudabuntur. Ac ne putares eum de vinea dicere, et non de hominibus, vertit metaphoram in historiae veritatem: Et relinquentur, inquit, simul avibus montium, et bestiis terrae. Aves enim et bestiae non abscisos arborum ramos, sed cadavera devorant. Legamus plenius

Ezechiel, ubi prophetat 201 contra Pharaonem et contra Aegyptum: et haec omnia apertissime scripta reperiemus (Ezech. XXIX). Quodque dicit: Aestate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestiae super illum hyemabunt, aut vere interfectorum significat multitudinem, aut per eamdem translationem demonstrat, quod a cunctis gentibus vastandus sit.

(Vers. 7.) In tempore illo deferetur munus Domino exercituum a populo divulso et dilacerato, a populo terribili, post quem non fuit alius: a gente exspectante, exspectante et conculcata, cujus diripuerunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion. Post Aegypti vastitatem et deletum ejus imperium, nequaquam Israel in umbrae illius vanitate confidet, sed revertetur ad Dominum, et sua munera deferet ad montem Sion, id est, in templum ejus, et illum solum rogans, cujus verum aeternumque praesidium est. Hoc autem sub Zorobabel et Jesu, et Ezra ac Neemia factum intelligimus. LXX, pro eo quod nos diximus: exspectantem, exspectantem, et in Hebraico scriptum est, sperantem, sperantem, econtrario interpretati sunt ἀνέλπιστον, id est, non sperantem. Et ob hanc causam dederunt occasionem Eusebio, ut hoc de gentibus magis, quae nec spem habeant, nec Testamentum Dei, nec Prophetas, intelligendum putaverit, quam de Judaeis: quod ab ipsis postea Ecclesiae, quae in specula constituta est, dona mittenda sint, et offerendae victimae spirituales.

(Cap. XIX.---Vers. 1.) Onus Aegypti. Ecce Dominus ascendet supra nubem levem, et ingredie-

tur Aegyptum, et movebuntur simulacra Aegypti a facie ejus, et cor Aegypti tabescet in medio ejus. Moris est Scripturarum, obscuris manifesta subnectere, et quod prius sub aenigmatibus dixerint, aperta voce proferre. Unde et in praesenti loco, quia contra Aegyptum fuerat comminatus: Vae terrae obumbranti alis, quae est trans flumina Aethiopiae, et caetera quae propheticus sermo contexuit: nunc manifestiorem fecit intelligentiam, et ad ipsam comminans Aegyptum loquitur, quod nequaquam per Angelos, sed ipse Dominus veniat super nubem levem, id est, velocem, et ingrediatur 202 Aegyptum, et idola Aegypti contremiscant, tabescatque cor fortium, et Ezechielis [Al. Jeremiae] vaticinium compleatur: Disperdam simulacra, et cessare faciam idola de Memphis (Ezech. XXX, 13). Quidam totam hanc prophecyam ad Salvatoris tempora referunt, quando ingressus est super nubem levem, id est, corpus humanum, quod ex Virgine assumpserat, nullo humanae commixtionis semine praegravatum: sive quod a nube levi portatus sit, id est, corpore Virginali, et ad ingressum ejus omnes daemones contremuerint, tuncque prima idolorum ruina fuerit, praesentiam Domini ferre non sustinens.

(Vers. 2.) Et concurrere faciam Aegyptios adversus Aegyptios, et pugnabit vir contra fratrem suum, et vir contra amicum suum, civitas adversus civitatem, et regnum adversus regnum. Ingresso Aegyptum Domino, et potentissimam gentem sui praesentia destruente, erit prima victoria dissidere Aegyptios contra Aegyptios, et

adversum se rebelli odio dimicare: quod temporibus Assyriorum et Nabuchodonosor regis Babylonii factum esse, manifestum est, aliis sedentibus, et aliis repugnantibus. Quod autem haec de Babylonica captivitate praedicat, Jeremias testis est, dicens: Vitula elegans atque formosa Aegyptus, stimulator ab Aquilone veniet ei. Et rursum: Confusa est filia Aegypti, et tradita in manu populi Aquilonis (Jerem. XLVI, 20, 24). Ezechiel quoque pari prophetiae auctoritate consentiens: Et cessare, inquit, faciam multitudinem Aegypti in manu Nabuchodonosor regis Babylonis. Et iterum: Confortabo brachia regis Babylonis, daboque gladium meum in manu ejus, et confringam brachia Pharaonis. Et scient quia ego Dominus, cum dedero gladium meum in manu regis Babylonis, et extenderit eum super terram Aegypti, et dispergam Aegyptum in nationes (Ezech. XXX, 10, 24, et seqq.). Si autem ad tempora referimus Salvatoris, illud de Evangelio sumamus exemplum: Nolite putare quod veni pacem mittere super terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim dividere virum adversus proximum suum, et filiam contra matrem suam, et nurum contra socrum suam, et inimici hominis domestici ejus (Matt. X, 34, seqq.). Et rursum in alio loco: Erunt divisi duo in tres, et 203 tres in duo: pater contra filium, et mater contra filiam, et nurus contra socrum (Luc. XII, 52, 58).

(Vers. 3.) Et disrumpetur spiritus Aegypti in visceribus ejus, et consilium ejus praecipitabo: et interrogabunt simulacra sua et divinos suos, et pythones et hariolos. Cum seditio fuerit orta

in Aegypto, sive Babylonio servire cupientibus, sive nolentibus jugo ejus colla submittere: sive aliis Christo credentibus, aliis repugnantibus, disrumpetur et scindetur spiritus Aegypti, non eadem cunctis volentibus, et omne consilium eorum redigetur ad nihilum. Tunc ibunt ad simulacra sua; et divinos, et hariolos, ac vates, magicisque edoctos artibus interrogabunt, cur ista acciderint.

(Vers. 4.) Et tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum. Duplicem intelligentiam sequimur: vel Chaldaicorum temporum, quando a Nabuchodonosor Aegyptus expugnata est; vel Romani imperii, quando Antonio Cleopatraque superatis, Augustus Caesar Aegyptum subjugavit. Babylonios fuisse crudeles, omnis Scriptura testatur, qui parvulis non pepercerint, et suis eos jaculis vulnerarint, nec praegnantibus sint miserti. Romanum autem regnum fortissimum, et Danielis Scriptura testatur (Cap. VII), exponens quartam bestiam habentem dentes et ungues ferreos.

(Vers. 5-7.) Et arescet aqua de mari, et fluvius desolabitur atque siccabitur, et deficient flumina, attenuabuntur et siccabuntur rivi aggerum. Calamus et juncus marcescent, nudabitur alveus rivi a fonte suo, et omnis sementis irrigua siccabitur, arescet, et non erit. Naturale est, ut cum per iram Dei captivitas venerit, indignationem ejus pestilentia subsequatur, et adversum eos qui offenderint Deum, cuncta simul elementa desaeviant. Unde scriptum est in alio Propheta (Jerem.

XII), et volucres in aere deficere, et pisces in aquis, ut omnia humano usui subtrahantur. Hoc dicimus, si simpliciter siccitatem Nili fluminis et rivorum ejus voluerimus accipere. Sin autem per metaphoram: in fluvio regnum, et in rivis duces ejus intelligimus; et in virore et junco et papyro cunctam Aegypti abundantiam, ut per eas res, opes Aegypti describantur, quarum Aegyptus fertilissima est. Legamus Ezechiel, ubi rex Pharao draco magnus habitare describitur in fluminibus, et dicit: Meus est fluvius, et ego feci memetipsum. Et audit: Ponam frenum in maxillis tuis, et agglutinabo pisces fluminum tuorum in squamis tuis, et extraham te de medio fluminum tuorum, et universi pisces tui squamis tuis adhaerebunt, et projiciam te in deserto (Ezech. XXIX, 3, 4). In adventu autem Christi haec omnia τροπικῶς intelligenda sunt, juxta illud quod supra legimus: Desertum faciet Dominus mare Aegypti. Et rursum: Immittet Dominus manum suam super fluvium Aegypti violentum, et percutiet eum in septem vallibus, ita ut pertranseat eum quis calceato pede: quod scilicet omnis error Aegyptiarum aquarum, et artes maleficae, quibus subjectis populis illudebant, Christi siccentur adventu. Quodque dicit: Arescet aqua de mari, et historice possumus accipere, non mare magnum significari, sed lacum Mareotiden, eo quod Scriptura omnes congregationes aquarum appellet maria. Possunt et hyperbolice dicta intelligi. Quodque sequitur: Nudabitur alveus rivi a fonte suo, describit quod rivus et fons arescant simul.

(Vers. 8-10.) Et moerebunt piscatores, et lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, et expandentes rete super faciem aquae marcescent. Et confundentur qui operantur linum, plectentes, et texentes subtilia: et erunt irrigua ejus flaccentia: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces. Et hoc dupliciter accipe, quod vastata Aegypto, et cuncta provincia ariditate siccata, moereant piscatores, et lugeant qui in flumen mittebant hamum, et qui operabantur retia ac sagenas, et texebant junco diversi generis vascula, id est, principes et regii generis, atque rectores: et quod in adventu Christi omnes perversi generis piscatores, qui contra Apostolicam disciplinam capiebant homines in perditionem, et stulta sapientia texebant retia et sagenas, quibus perditos irretirent, confusi sunt, et nullus aut rarus in Aegypti terra sit talis piscator. Hoc opere videmus expletum, quod Ecclesiarum tropaea consurgunt, et in omni Aegypto idola corruerunt.

(Vers. 11-13.) Stulti principes Taneos, sapientes consiliarii Pharaonis dederunt consilium insipiens: quomodo dicetis Pharaoni: Filius sapientium ego, filius regum antiquorum? Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, et indicent, quid cogitaverit Dominus exercituum super Aegyptum. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Mempheos: deceperunt Aegyptum angulum populorum ejus. Tanim metropolim fuisse Aegypti, et Psalmista declarat, quod ibi Moyses multa signa fecerit, quae in Exodo describuntur: Posuit in Aegypto signa sua, et prodigia sua in campo Taneos (Ps. LXXVII,

11). Memphim quoque magicis artibus deditam, pristini usque ad praesens tempus vestigia erroris ostendunt. Et hoc breviter indicatur, quod Babylonia vastitate veniente, omnia Magorum consilia, et eorum qui futurorum scientiam promittebant, stultitiae coarguantur, et in adventu Christi cuncta redigantur in nihili, non invenientibus consilium Aegypti vatibus, quomodo dogma opprimant christianum. Idioma autem Scripturarum est, ut angulum pro regno ponant, eo quod populos contineat, et quasi in tota domo fortissimum sit. Unde et Christus duorum populorum parietes continens, lapis dicitur angularis (Ephes. II). Quodque intulit: Quomodo dicetis Pharaoni, filius sapientium ego, filius regum antiquorum, significat quod Egyptii heroas et deos auctores suae gentis simulent, Oron, et Isin, et Osirin, et Tiphonem.

(Vers. 14, 15.) Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis: et errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius et vomens: et non erit Aegypto opus quod faciat, caput et caudam incurvantem, et refrenantem. Primum de interpretatione dicamus, et postea de his quae scripta sunt, disseremus. Pro spiritu vertiginis interpretari potest et spiritus erroris. In eo quoque quod nos transtulimus, incurvantem, et refrenantem, possumus dicere incurvum et lascivientem, ut intelligamus senem et puerum, Nos autem verbum Hebraicum AGMON (אגמון) dum celeriter quae scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti, refrenantem diximus, quod significantius Aquila transtulit στρεβλοῦντα, id est, qui

nihil recte agit, sed omne perversum, ut puerum significaret. Est igitur sensus: Stulti facti sunt principes Taneos, et sapientes consiliarii Pharaoni dederunt consilium insipiens, et emarcuerunt principes Mempheos, et deceperunt Aegyptum angulum populorum, quia Dominus miscuit eis spiritum erroris atque vertiginis, ut ignorent quid loquantur, et errare faciant Aegyptum. Et sicut ebrius et vomens egerit quod ingesserat, et ubi sit, nescit, sed jacet mentis alienae: sic nullum habebit Aegyptus opus, sive consilium, quod aut caput habeat, aut finem, aut senibus conveniat, aut pueris, quorum alii per nimiam aetatem desipiunt atque delirant, alii per lasciviam et infantiam ignorant quid agant. Hoc autem sive in Babylonia vastitate, sive in adventu Christi, et juxta litteram, et juxta spiritualem intelligentiam recipere volueris, habebit consequentiam.

(Vers. 16, 17.) In die illa erit Aegyptus quasi mulieres, et stupebunt et timebunt a facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse movebit super eam. Et erit terra Juda Aegypto in festivitatem: omnis qui illius fuerit recordatus, pavebit a facie consilii Domini exercituum, quod ipse cogitavit super eam. Melius reor etiam proprium errorem reprehendere, quam dum erubesco imperitiam confiteri, in errore persistere. In eo quod transtuli, Et erit terra Juda Aegypto in festivitatem, pro festivitate in Hebraico legitur AGGA (חגא), quod interpretari potest et festivitas (unde et Aggaeus in festivum vertitur) et timor, quod significantius Aquila transtulit γύρωσιν, cum aliquis pavidus, et tremens circumfert ocu-

los, et advenientem formidat inimicum. Ergo si voluerimus in bonam partem accipere, quod recordatio Judae Aegypto sit gaudii, recte festivitas dicitur. Sin autem, ut arbitror, in timorem pro festivitate vertitur, intelligamus formidinem vel pavorem, quod cum Nabuchodonosor venerit, et omnes virorum fortium manus quasi mulierum fuerint dissolutae, etiam vocabulum Judae terrori sit Aegypto, quia dum ei vult auxilium praebere, tanta mala perpessa sit. De nostris temporibus nemo dubitat, quod comparatione Christianorum omnes Ethnici quasi mulieres sint, infirmas habentes sententias, et quidquid dixerint verti in stultitiam, dum stupeant tantam gentis conversionem, et mirentur atque intelligant manum Domini, et quicumque gentilium nominis christiani fuerit recordatus, imbecillitatem idololatriae timore fateatur.

(Vers. 18.) In die illa erunt quinque civitates in terra Aegypti loquentes lingua Chanaan, et jurantes per Dominum exercituum: civitas solis vocabitur una. Pro civitate solis, nescio quid volentes LXX interpretati sunt asedec, quam quidam nostrorum urbem justitiae interpretatur, et ductus errore, quod juxta Hebraicum ARES (חרס) scriptum sit, putat terram, quae aliis litteris scribitur. Melius ergo transtulit Symmachus, civitas solis vocabitur una: ARES enim verbum ambiguum et testa dicitur et sol, eo quod utrumque areat, et siccum sit. Hunc locum non intelligens Onias, templum exstruxit in Aegypto in oppido Heliopoleos. Lege Josephi Historias (Joseph. lib XII, cap 9). Alii Ares, id est, ὄστρακον, hoc est, te-

stam, urbem Ostracinem intelligi volunt, et caeteras juxta Rhinocoruram, et Casium civitates, quas usque hodie in Aegypto lingua Chananitide, hoc est, Syra loqui manifestum est: et putant e vicino Syros atque Arabas a Nabuchodonosor in illam terram fuisse translatos. Porro qui in adventu Christi, et Romano imperio prophetiam disserunt, quinque civitates, vel legem Domini, quae in Alexandria primum interpretata est, vel quinque Ecclesiae ordines, episcopos, presbyteros, diaconos, fideles, catechumenos sentiunt: aut certe spiritualem legis intelligentiam, de qua et Apostolus ait: Volo quinque verbis loqui in Ecclesiis in sensu meo, quam decem millibus verborum in lingua (I Cor. XIV): et quod una quinque civitatum appelletur civitas solis, videlicet justitiae, in cujus pennis est sanitas.

(Vers. 19-21.) In die illa erit altare Domini in medio terrae Aegypti, et titulus juxta terminum ejus Domino. Et erit in signum, et in testimonium Domino exercituum in terra Aegypti. Clamabunt enim ad Dominum a facie tribulantis: et mittet eis Salvatorem, et propugnatorem qui liberet eos. Et cognoscetur Dominus ab Aegypto, et cognoscent Aegyptii Dominum in die illa, et colent eum in hostiis, et muneribus, et vota vovebunt Domino, et solvent. Ab hoc loco usque ad finem Aegyptiae Visionis, sive Ponderis, et Judaei et nostri de Christi adventu intelligi volunt; sed illi vota sua differunt in futurum, nos quasi jam transacta retinemus. Diem autem pro tempore accipe: quamquam sub Onia Josephus haec facta contendat, qui profugus in Aegyptum, cum turba plurima

Judaeorum aedificavit templum, et altare, et prophetiam Christi cassa implere temeritate conatus est. Ita autem unum altare dicitur, quomodo una fides, et unum baptisma, et una Ecclesia. Et titulus juxta terminum ejus Domino, haud dubium quin Evangelium, et Apostolorum scripta significet. Quomodo enim supra juxta Tropologicam intelligentiam terra Juda Aegypto formidabilis, sive solemnis, vetus intelligitur Testamentum: sic et titulus in terminis Aegypti, Evangeliorum historia demonstratur. Denique jungit: Et erit in signum, et in testimonium, Dominicae videlicet passionis. Tunc hi qui crediderint, concurrentibus Aegyptiis contra Aegyptios, et pugnante viro contra fratrem suum, et civitate contra civitatem dimicante: cum persecutionis tempus ingruerit, implorabunt Domini misericordiam, statimque Salvator adveniet, id est, Jesus, hoc enim in lingua nostra sonat. Et cognoscetur Dominus ab Aegyptiis, et cognoscent eum, sive persecutores qui fuerint superati, sive credentes praesenti auxilio liberati. Et colent eum in hostiis et muneribus, votaque vovebunt Domino et solvent. Respondeant Judaei: Lege praeceptum est, ut altare non fiat nisi in loco uno quem elegerit Dominus Deus, et hostiae tantum a Sacerdotibus Leviti generis.

(Vers. 22.) Et percutiet Dominus Aegyptum plaga, et sanabit eam: et convertentur ad Dominum, et placabitur eis, et sanabit eos. Quem enim diligit Dominus, corripit, castigat autem omnem filium quem recipit. Persecutio non ad negationem credentium, sed ad probationem pertinet, et coronam.

(Vers. 23.) In illa die erit via de Aegypto in Assyrios, et intrabit Assyrius in Aegyptum, et Aegyptius in Assyrios: et servient Aegyptii Assur. Ante adventum Christi unaquaeque gens suum habebat regem, et de alia ad aliam nullus ire poterat nationem: in Romano autem imperio unum facta sunt omnia. Doctus lector veteres revolvat historias, et ab Euphrate usque ad Tigrim, omnem in medio regionem Assyriorum fuisse cognoscat. Ergo quos veteres Assyrios, nunc nos vocamus Syros, a parte totum appellantes. Quod autem dicitur: Aegyptii servient Syris, vel sic accipiendum, quod Romanae legiones Syro instructae (Al. instructo) milite Aegyptum custodiant, aut quod utriusque gentis inter se commercia sint, et abundantiam Aegypti Syriae suscipiant civitates, sicut econtrario Palaestinae et Phoenicis bonis Aegyptus irrigetur. Quidam nostrorum male haec ad mille annos referunt, et more Judaico in consummatione mundi futura pronuntiant, quando Antichristus de Assyriis veniens, Aegyptum Aethiopiamque possederit.

(Vers. 24, 25.) In die illa erit Israel tertius Aegyptio et Assyrio, benedictio in medio terrae, cui benedixit Dominus exercituum, dicens, Benedictus populus meus Aegypti, et opus manuum mearum Assyrio: haereditas autem mea Israel. Nequaquam Israel inter Aegyptum et Assyrium medius elidetur, nunc Antiochis et Demetriis ad se Judae trahentibus regnum, nunc Ptolemaeis possessionem ejus sibi vindicantibus; sed et ipsa sub Romano imperio, ac per hoc Christi imperio constituta, erit ejus conditionis, cujus et Aegyp-

tus et Assyrii, et benedicetur in omni terra. Quia ex Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Tunc dicetur a Domino: Benedictus populus meus Aegypti: quando nequaquam Moyse, sed Christo Domino praeeunte, infinita hominum millia solitudines repleverint, et Pharaone submerso, dixerint in deserto: Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est: equum, et ascensorem dejecit in mare (Exod. XV, 1). Tunc et opus manuum Domini erit in Assyriis; hae enim vel maximae gentes monachorum florent examinibus, Aegyptus, et Mesopotamia, et pari inter se pietate contendunt. Haereditas autem Christi Israel, hoc est, nativitatis, et crucis, et resurrectionis, ascensionisque ejus loca, ad quae de toto orbe concurritur.

(Cap. XX.---Vers. 1.) Anno quo ingressus est Thartam in Azolum, cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, et pugnasset contra Azotum, et cepisset eam. In tempore illo locutus est Dominus in manu Isaiae filii Amos, dicens: Vade et solve saccum tuum de lumbis tuis, et calceamenta tua tolle de pedibus tuis: et fecit sic, vadens nudus et discalceatus. Dixitque Dominus: Sicut ambulavit servus meus Isaias nudus et discalceatus, trium annorum signum, et portentum erit super Aegyptum, et super Aethiopiam. Sic minabit rex Assyriorum captivitatem Aegypti, et transmigrationem Aethiopiae, juvenum et senum nudam et discalceatam, discoopertis natibus, ignominiam Aegypti. Et timebunt, et confundentur ab Aethiopia spe sua, et ab Aegypto gloria sua. Et dicet habitator insulae hujus in die illa: Ecce haec erat

spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, ut liberaret nos a facie regis Assyriorum, et quomodo effugere poterimus nos?

Totam posuimus capituli hujus continentiam, ut per partes singula disseramus. Azotus quae Hebraice dicitur ESDOD (אשדוד), urbs fuit potentissima Palaestinae de quinque urbibus: hanc Sargon rex Assyriorum, qui septem nominibus appellatur, misso duce exercitus sui, cui nomen erat Thartan, cepit et tenuit. Eo igitur tempore quo vicina civitas capta est, praecipitur Isaiae, ut deposita saccea tunica (hic enim erat habitus prophetalis populi delicta plangentis), et calceamentis e pedibus, quae LXX caligas vocant, nudus et discalceatus incederet, typum praebens captivitatis Aegyptiae et Aethiopum, qui Aegyptiis in adjutorium fuerant: quod quomodo Isaias nudus ambularet, et foeditatem cernentibus nudis natibus demonstraret: ita omnis Aegyptus atque Aethiopia, populante Assyrio, nudae fierent, et nihil omnino in terra remaneret. Nec hoc aliquis putet superiori felicitati, quae Aegyptiis repromittitur, esse contrarium: quia ibi post mala de futura beatitudine praedicatur: hic autem praesens narratur captivitas, per quam deleto Israel et Damasco, et Philistiim, recta via perrexit Aegyptum, et ipsos pariter Aethiopesque superavit. Quod ne cui videatur ambiguum, ipsius Isaiae ponamus testimonium: Reversus autem Rapsaces, invenit regem Assyriorum praeliantem adversus Lobnam: audierat enim quia profectus esset de Lachis: et audivit de Tharaca rege Aethiopiae dicentes: Egressus est ut pugnet contra

te (IV Reg. XIX, 8, 9). Simulque discimus obedientiam prophetarum, quod vir nobilis (tradunt enim Hebraei Isaiam socerum fuisse Manasse filii Ezechiae regis Juda) non erubuerit nudus incedere; sed Dei praeceptis nihil honestius judicans, deposuerit saccum, quo abjecto nudus fuerit, unam prius habens tunicam, et ipsam cilicinam. Quod autem dicitur: Trium annorum signum, et portentum erit super Aegyptum et super Aethiopiam, hoc significat, quod tribus annis ab Assyriis Aegyptus vastanda sit et Aethiopia. Tunc, inquit, dicet habitator insulae hujus, hoc est, Jerusalem quae vicinarum gentium fluctibus tunditur: Haeccine erat spes nostra? et ad hos confugimus, ut nobis praeberent auxilium, qui se de captivitatis malo eruere non quiverunt? Est igitur hic ordo providentiae Dei, omne hominum genus ineffabili judicio dispensantis. Contra Dei iram Israel speravit in Damasco: diruatur civitas quae adversum illius voluntatem impiis praestat auxilium. Judas speravit in Aegyptiis: et Aegyptus destruatur. Aegyptii confisi sunt in Aethiopibus: Aethiopes quoque vincantur ab Assyriis. Assyrii superbierunt, non Dei, sed suarum virium arbitrantes esse victoriam: et ipsi vincantur a Babyloniis. Babylon elevavit contra Deum caput: et ipsa a Medis Persisque superetur. Persae et Medi ex parte persecuti sunt populum Dei, et aries saevissimus ad Orientem et Occidentem omnes populos ventilavit; veniat hircus Alexander, et conterat eum pedibus suis. Et iste qui ultra modum erectus est, veneno pereat, regnumque ejus dividatur in partes: et cum multo tempore inter se collisum

fuerit, Romano vincente, populetur. Romanus ipse ferratis dentibus unguibusque sanctorum carnes, et cruento ore laceravit: excidatur lapis de monte sine manibus, et potentissimum primum regnum ac ferreum, deinde fragile et infirmum, in testarum modum conterat (Daniel. II).

(Cap. XXI.---Vers. 1.) Onus deserti maris. Nisi in consequentibus hujus capituli legerem: Babylon dilecta facta est mihi in miraculum. Et iterum: Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra. Et supra: Ascende Elam, et obside Mede: dubitarem quod esset hoc Pondus, quod deserto mari imponitur: Perspicuum ergo est, quod desertum mare Babylon appellatur, Jeremia dicente ex persona Dei: Et desertum faciam mare ejus, et siccabo terram illius, et erit Babylon in tumulos arenarum (Jerem. LI, 36, 37). Mare autem propter multitudinem habitantium dicitur. Unde et supra Aegypti multitudo mari comparata est. Desertum faciet Dominus mare Aegypti. Quod autem Medi et Persae pugnaverint contra Babylonem, et subverterint eam, in supradicto Jeremia legimus: Acuite sagittas, implete pharetras. Suscitabit Dominus spiritum regum Medorum et contra Babylonem mens ejus, ut perdat eam, quoniam ultio Domini est, ultio Templi sui. Super muros Babylonis levate signum, augete custodiam, elevate custodes, praeparate insidias: quia cogitavit Dominus, et fecit quaecumque locutus est contra Babylonis habitatores. Et rursum: Levate signum in terra, clangite buccina in gentibus, sanctificate super eam gentes, annuntiate contra illam regi-

bus Ararat, Menni, et Ascenez, numerate contra eam Tapsar, adducite equum quasi bruchum aculeatum. Sanctificate contra eam gentes, reges Mediae, duces ejus et universus magistratus ejus, cunctamque terram potestatis ejus. Et commovebitur terra, et turbabitur, quia vigilavit contra Babylonem cogitatio Domini, ut ponat terram Babylonis desertam, et inhabitabilem (Jerem. LI, 11, seqq.).

(Vers. I, 2.) Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi. Vox Babylonii populi timentis inducitur, sive ipsius Babylonis, quod audiat Medos et Elamitas contra se exercitum praeparare, et venire de solitudine, ponitque comparationis exemplum. Sicut, inquit, ab Africo vento vehemens tempestas venire consuevit: ita mihi de solitudine vastitas venit, de terra horribili, cujus ne nomen quidem audire possum absque formidine. Visio dura nuntiata est mihi: quid enim durius quam praesens captivitas? Qui incredulus est, infideliter agit: et qui depopulator est, vastat. Potest in Hebraeo ita legi: Qui caedis, caede; et qui vastas, vasta, ut ad ipsum Elamitem et Medum prophetiae vaticinium dirigatur, hortantis eum implere quod coepit, intrepidum ascendere, obsidere potentissimam civitatem. Sin autem sic legitur, ut transtulimus, quasi de persona tertia dicatur, qui incredulus est, infideliter agit: et qui depopulator est, vastat: cum superioribus copulandum est, in quibus sibi Babylon visionem duram praedicat nuntiatam. Ascende Elam, obside Mede: omnem gemitum ejus cessare feci.

Ne timeas, inquit, o Persa et Mede, Babylonis multitudinem, ne illius praeteritam potentiam reformides: omnem gemitum ejus ac pondus, quo te ante premere consueverat, cessare feci: seu quod nullus jam gemat et doleat pressus potentia Babylonis: seu quod tantis malis oppressa sit ipsa Babylon, ut ne gemitum quidem liberum habeat.

(Vers. 3, 4.) Propterea repleti sunt lumbi mei dolore: angustia possedit me, sicut angustia parientis: corrui cum audirem, conturbatus sum cum viderem. Emarcuit cor meum, tenebrae obstupefecerunt me. Babylon, dilecta mea, posita est mihi in miraculum.

Prophetae ideo obscuri sunt, quia personae in his plurimae commutantur. Ergo et nunc vox Isaiae inducitur plangentis Babylonem spiritu prophetali, quod tanta mala super eam ventura sint, ut ipse qui narrat, timore superatus nequeat in verba prorumpere, videns tantae multitudinis sanguinem fundi: et misericordiae motus affectu (homo enim de hominibus loquitur) non minus doleat, quam mulier ululare in partu solet; sed conturbatus et trepidus, et in terram corruens, caligantibus oculis nesciat quid loquatur. Pro eo autem quod nos vertimus: Babylon, dilecta mea, in Hebraeo legitur, NESEPH ESCI (); et est ipsum verbum quod in principio Babylonii Oneris posuimus, super montem caliginosum: pro caliginoso enim, seu tenebroso scriptum est Neseph. Proprieque haec urbs sic vocatur, propter altitudinem et erectum usque ad coelum superbiae verticem.

(Vers. 5.) Pone mensam, contemplare in specula comedentes et bibentes: surgite, principes, arripite clypeum. Locus iste dupliciter accipitur: o Medi et Elamitae, quibus supra dixi: ascende Elam, obside Mede, sumite cibum, futuro vos praelio praeparate, ne postquam dimicationis tempus advenerit, lassitudo vos retrahat. Cumque comederitis et biberitis, surgite, arma corripite, Babylonium debellate. Quodque ait, contemplare in specula, hoc sensu legitur: diligenter quae ventura sunt, prospice. Potest et sic intelligi: o Babylon, para Balthasar filio Evilmarodach nepoti Nabuchodonosor regi tuo mensam atque convivium, et vide quid post cibum eveniat, in quo scortis et concubinis in vasis Domini propinabit. O principes, qui cum rege accumbitis, Medos autem Persasque significat, surgite et ad interficiendum regem arma corripite. Hoc plenius in Danielis volumine discimus (Cap. V).

(Vers. 6 seqq.) Haec enim mihi dixit Dominus: vade et pone speculatorem, et quodcumque viderit, annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, et ascensorem cameli. Et contemplatus est diligenter multo intuitu, clamavitque leo: super speculam Domini ego sum stans jugiter per diem, et super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir bigae equitum, et respondit et dixit: cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra. Tritura mea, et fili areae meae, quae audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis.

Causas reddit superioris formidinis, quare angustia possederit eum sicut parturientem, et corruerit audiens, et perterritus sit, ac tenebroso horrore circumdatus. Haec, inquit, dixit Dominus mihi: vade et constitue speculatorem, ut spiritu prophetali tibi futura praenuntiet; quem cum posuissem in speculam, vidit venientem bigam, et aurigam desuper, asinumque, et camelum currum trahere. Significat autem Cyrum Persarum regem atque Medorum, cum parvo et magno imperio venientem. Persae enim ante Cyrum ignobiles erant, et nullius inter gentes loci habebantur: Medi semper potentissimi. Iste ergo unus ascensor, duarum gentium fultus exercitu, venit contra Babylonem: et speculator ille qui positus erat, ut ventura prospiceret, clamavit quasi leo, sive ipse propheta appellatur leo. Et quia dubium erat de persona speculatoris, qui Cyrum viderat ascendentem, ipse exponit manifestius, et ait: Super speculam Domini ego sum stans jugiter per diem, speculatorem Domini se esse pronuntians, qui semper positus in officio prophetali, et diebus ac noctibus Domini parens imperio, quodcumque jusserit loquitur. Quid igitur clamavit leo: Ecce iste venit ascensor vir bigae equitum: haud dubium quin Cyrus indicetur. Et respondit et dixit ipse leo qui supra clamaverat: Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra. Vastante enim ascensore bigae, Babylon usque in aeternum deleta est, et Belis templum omniaque idola usque ad solum strata. Quod autem sequitur: Tritura mea, et fili areae meae, ad Jerusalem apostropham facit, et

ad Templum quod in area Ornae situm est, dicitque ad eam: o Jerusalem, et populе fili Templi mei, non tibi videatur incredulum esse quod dixi: non mea enim verba sunt, sed Domini et per os meum illius verba resonarunt. Quidam putant, sed male, hoc non ad Jerusalem, sed ad Babylonem dici, de qua et supra Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum; et esse sensum: quae contrivisti me, eris et ipsa contrita, non meo sermone, sed Domini potestate, quae tibi haec ventura praenuntiat. Quid sibi autem voluerint in hoc loco LXX interpretes, ut pro leone, qui Hebraice dicitur ARIA, uriam transtulerint, non satis intelligo, praesertim cum supradictus sacerdos Urias, qui vocatur in testimonium, aliis litteris scriptus sit.

(Vers. 11, 12.) Onus Duma. Ad me clamat ex Seir: custos, quid de nocte? custos, quid de nocte? Et dixit custos, venit mane et nox: si quaeritis, quaerite, convertimini, venite. Pro Duma, LXX Idumaeam ponunt. Est autem Duma non tota Idumaea provincia, sed quaedam ejus regio quae ad Austrum vergit, et ab urbe Palaestinae, quae hodie dicitur Eleutheropolis, viginti distat millibus: juxta quam sunt montes Seir, sumpto ab auctore nomine; Seir quippe interpretatur hispidus et pilosus, quod Esau fuit.

In Abdia propheta plenius super hac gente a nobis disputatum est: in quo necesse fuit veterem historiam revolvere, et Ezechielis Jeremiaeque easdem in testimonium trahere Visiones, et maxime prophetiam contra montem Seir (Ezech. XXV et XXXV, Jerem. XLIX). Et illud de Psalmis: In

Idumaeam extendam calceamentum meum. Et alibi: Tabernacula Idumaeorum et Ismahelitae, Moab, et Agareni, Gebal et Ammon, et Amalech (Ps. LIX, 10; Ps. LXXXII, 7, 8). Amos quoque inquit: Super tribus sceleribus Edom, et super quatuor non aversabor eum, eo quod persecutus sit in gladio fratrem suum, et violaverit misericordiam suam (Amos I, 11), sive, ut Symmachus transtulit, viscera sua, quod adversus cognatos populos ausus sit dimicare, et hostili hodio dissidere.

Fuit autem regio [Al. regia] Esau, in regione Duma, hoc est, in montibus Seir. Hanc ut metropolim, juxta ordinem superiorum Visionum, ab Assyriis, sive a Nabuchodonosor expugnatam esse credimus, memoremque pristini generis, quod de Abraham et Isaac sit stirpe generata, implorasse auxilium Dei, et necessitate cogente, illius clementiam flagitasse.

Narrat ergo nunc Dominus: qui obsidetur in Seir, et ab hostibus cingitur, meum implorat auxilium, et dicit: o custos Israel, qui populum tuum tueris custodia sempiterna, et quasi in nocte, illis dormientibus, vigilas, ne hostis irrumpat; quare et nos qui de ejus semine sumus, non simili clementia protegis? Quibus ego custos vigilque respondeo, de quo scriptum est: Non dormitabit neque obdormiet qui custodit Israel (Ps. CXX, 4). Venit mane populo meo, et nox genti Idumaeorum; illis praebebo lucem, vos in tenebris derelinquam.

Vel certe ita: venit lux nocte transacta; si meum invocatis auxilium, et estis de stirpe servi mei Abraham, nolite me tantum in necessitatibus

quaerere, sed toto ad me animo convertimini. Venite, et suscipiam poenitentes.

Hoc juxta historiam dictum sit: caeterum propter similitudinem litterae, et ex eo quod RES et DALETH, non multum inter se discrepent, quidam Hebraeorum pro Duma, Romam legunt, volentes prophetiam contra regnum Romanum dirigi, frivola persuasione, qua semper in Idumaeae nomine Romanos existimant demonstrari: Duma autem interpretatur silentium.

(Vers. 13 seqq.) Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim. Occurrentes sitienti ferte aquam: qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, a facie gladii imminentis, a facie arcus extenti, a facie gravis praelii. Quoniam haec dicit Dominus ad me: Adhuc in uno anno quasi in anno mercenarii: et auferetur omnis gloria Cedar, et reliquiae numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israel locutus est.

Quaerenti mihi et diu cum deliberatione tractanti quae esset Arabia, ad quam propheticus sermo dirigitur, utrum Moabitae, an Ammonitae, et Idumaei, cunctaeque aliae regiones, quae nunc Arabia nuncupantur, occasionem tribuit in hac eadem Visione quod sequitur: Auferetur omnis gloria Cedar, et reliquiae numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur (Isai. XXI, 16, 17), Ismaelitas debere intelligi. Liber Geneseos docet ex Ismaele Cedar et Agarenos, qui perverso nomine Saracenos vocantur, esse genitos. Hi per totam habitant solitudinem, de quibus puto et

poetam dicere: Lateque vagantes Barcaei (Virg. Aeneid. IV); et supradictum volumen, Contra faciem omnium fratrum suorum habitabit (Gen. XVI, 12): eo quod latissima eremus ab India ad Mauritaniam usque tendatur, et Atlanticum Oceanum, quod puto Jeremiae titulum sonare: Ad Cedar et ad regna Asor, quae percussit Nabuchodonosor rex Babylonis (Jer. XLIX, 28); statimque sequitur: Haec dicit Dominus, surgite et ascendite ad Cedar, et vastate filios Orientis: tabernacula eorum, et greges eorum capient, pelles eorum et omnia vasa, et camelos tollent sibi (Ibid., 29): et iterum: Inivit enim contra vos Nabuchodonosor rex Babylonis consilium, cogitavit adversus vos cogitationes. Surgite et ascendite ad gentem quietam, et confidenter habitantem, ait Dominus: non ostia, non vectes eis: soli habitant. Et erunt cameli eorum in direptionem, et multitudo jumentorum in praedam. Et dispergam eos in omnem ventum qui sunt attonsi in comam: et ex omni confinio eorum adducam interitum super eos, ait Dominus: eritque Asor habitaculum draconum deserta in sempiternum; non manebit ibi vir, nec incolet eam filius hominis (Ibid., 30 seqq.). Totum prophetiae testimonium de Jeremia posui, ut quae sit Cedar, indubitanter intelligas. Et considera quomodo Ismaelitarum, hoc est, Saracenorum proprie gentem descripserit, quia habitant in tentoriis: qui quas nox compulerit, sedes tenent: quibus armenta sunt, et pecora camelorumque greges: qui non habent ostia nec vectes: non enim versantur in urbibus, sed in solitudine habitant. Et hi ergo a Babyloniis deleti

sunt, eo quod Asor civitatem, quae metropolis gentis illius in eremo fuit, usque ad solum subverterint: et tamen cum camelorum et ovium greges capti sunt [Al. sint], pellesque eorum atque tentoria sorte divisa: non omnis gentis illius significatur interitus, eo quod dromedariis camelis centum et amplius millia uno die per vastam solitudinem fugere soleant. Auferetur, inquit, omnis gloria Cedar: et imminuto sagittariorum numero, quia maxime pollent arte pugnandi: caeteri qui fugerint, remanebunt. Quia intelleximus quae sit Cedar, et quae Arabia, quaeque Asor, videamus Isaias propheta quid dicat: In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim. Verbum ARAB (), ut saepe jam diximus, et vesper, et Arabia, et corvus, et planities, et Occidens appellatur. Et pro eo quod nos juxta LXX transtulimus, dormietis, potest interpretari, morabimini, sive habitabitis, hoc est Î±á½Î»Î¹Î¸á½µÏƒÎµÏƒÎ¸Îµ, quod Hebraice dicitur THALINU (). DODANIM () quoque in propinquos vertitur et cognatos. Itaque praedicitur nunc Judaeis, qui obsidionem Babyloniam effugere potuerint, et de totius provinciae vastitate ad eremum transire vicinam, quod habitaturi sint in solitudine Arabiae in itinere quod ducit ad fratres. Rursumque ad Ismaelitas sermo convertitur, et eos ad misericordiam cohortatur: currite, et lassis fratribus ac periclitantibus ardore sitis, obvii ferte aquas: tantus enim fervor est solis, ut nisi subveneritis, in solitudine pereant: et non solum aquas, sed etiam panem ferte fugientibus, ut quos confecit obsidio, vestra clementia relevet. Simulque reddit causam quare haec imperet fieri,

dicens: fugerunt Babylonium gladium, fugerunt arcus Elamitarum, fugerunt imminens praelium. Nec despiciatis miseros: cito veniet et vestra captivitas. Quomodo enim velox mercenarii annus est, et omnem laborem brevem putat, dum ad desideratam mercedem perveniat: sic universa gloria filiorum Cedar auferetur a vobis, et sagittae vestrae conterentur, et parvus remanebit numerus pugnatorum. Quidam volunt ex eo quod dicitur, adhuc in uno anno, et auferetur omnis gloria Cedar, non Babyloniam captivitatem praedicari, de qua et Jeremias loquitur, sed Assyriorum, qui post unum annum vastationis Judaicae, Saracenos latissime persecuti sunt. Illum praeterea locum, in quo nos transtulimus: Qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti: et quasi ex persona Domini imperativo modo legimus, in Hebraeo sic legi posse affirmant: Qui habitant terram Austri, cum panibus occurrerunt fugienti; ut cum Deus eis dixerit, occurrentes sitienti ferte aquam, illi inimica mente panes tulerint [Al. tollerent] absque aquis, ut cibo augerent sitim.

(Cap. XXII.---Vers. 1.) Onus vallis Visionis. LXX, licet non habeatur in Hebraeo, manifestius transtulerunt, verbum vallis Sion. Haec enim civitas seminarium prophetarum est, in qua exstructum Templum, et Visiones Domini multiplicatae sunt. Quia ergo inter caeteras gentes ponitur, et reputatur una de plurimis, nequaquam mons appellatur, juxta illud propheticum: Fundamenta ejus in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula

Jacob (Ps. LXXXVI, I); sed vallis, ex eo quod humiliata sit. Aliis verbis hoc ipsum Jeremias loquitur: quando accepit calicem plenum vini, et dat universis gentibus, ac novissime porrigit Jerusalem, ut bibat, et vomat, et ruat, et insaniat: significans a Babyloniis, et hanc esse vastandam (Jerem. XXV). Quod plenius Regum et Jeremiae narrat historia. Ex quo intelligimus omnium creatorem aequaliter esse Deum, et eodem cuncta dispensare judicio, juxta illud quod ipse loquitur per Amos: Numquid non ut filii Aethiopum vos estis mihi filii Israel? ait Dominus. Numquid non Israel ascendere feci de terra Aegypti, et Palaestinos de Cappadocia, et Syros de Cyrene? Ecce oculi Domini super regnum peccans (Amos IX, 7). Ne putarent Judaei idcirco se meritorum habere privilegium, quia educti essent de Aegypto, dicit etiam caeteras gentes ad alias terras suo imperio fuisse translatas.

Quidnam tibi quoque est, quia ascendisti et tu omnis in tecta, clamoris plena, urbs frequens, civitas exsultans? Referebat mihi Hebraeus, praesentem Visionem non pertinere ad illud tempus, quo Nabuchodonosor Jerusalem cepit, et Sedechiam vinctum oculisque privatum duxit in Babylonem; sed ad Sennacherib tempora, quando Sobna Pontifex magnam partem prodidit civitatis, et tantum Sion, id est, arx et Templum, ac nobiles remanserunt, in exemplum Romanae urbis, quae irruentibus Gallis, patricios et florem juventutis in arce servavit. Nos autem possumus, et de Babylonia captivitate dicere: quamquam Eusebius omnia ad Christi adventum referat, et putet

Vespasiani Titique temporibus fuisse completa. Carpamus ergo singula, triplicem expositionem breviter attingentes. Quidnam tibi quoque est? quid habes, inquit, Sion, quod etiam tu ascendisti omnis in tecta? Quando dicit, etiam tu, ostendit quod caeteri prius ascenderint. Num et tu reputata es inter gentes, quae ab hostibus obsideris, et tecta conscendis plena ululatus et planctus miserabilium feminarum, urbs quondam regia?

(Vers. 3.) Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello. Cuncti principes tui fugerunt simul: dureque ligati sunt. Omnes qui inventi sunt, vincti sunt pariter: procul fugerunt. Si ad Sennacherib tempora referas, quando ex parte capta est civitas, recte dicuntur non fuisse victi gladio, nec occisi in bello, sed proditione, aliis ex urbe fugientibus; aliis, quos hostis oppressit, vinculis alligatis. Sin autem ad Babyloniam captivitatem, quod et verius est: dicemus quod non pugna, sed obsidione superati sint. Quod si in adventu Christi, juxta Eusebium, tropologice intelligere volueris: dices eos interfectos non gladio, sed infidelitate, omnesque principes eorum recessisse a Deo, et peccatorum funibus alligatos, nec quemquam fuisse de Pharisaeis, qui non diaboli retibus alligatus sit.

Propterea dixi, recedite a me, amare flebo: nolite incumbere, ut consolemini me super vastitatem filiae populi mei. Si in vastitate Babylonis lacrymatur Propheta lugentis affectu, et dicit: Angustia possedit me, sicut angustia parientis: corrui cum audirem, conturbatus sum cum viderem, emarcuit cor meum, tenebrae stupefecerunt

me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum, quanto magis nunc in urbis suae ruina nullam accipere consolationem potest, totum se planctibus tradens!

Dies enim interfectionis, et conculcationis, et fletuum Domino Deo exercituum in Valle visionis. Reddit causas juxta triplicem intelligentiam, quare dixerit: Recedite a me, amare flebo; quia conculcata sit Sion, mons quondam visionum, et nunc vallis fletuum.

(Vers. 6.) Scrutans murum, et magnificus super montem: et Elam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, et parietem nudavit clypeus. Describitur Babylonis exercitus intrans urbem, templum occupans, et quadrigis per plateas superbus incedens. Quodque auratos postes, et marmorum crustis vestitos parietes, clypeus, qui alia solet tegere, nudaverit, eleganter in Hebraeo resonat, sensusque pulcherrimus est, quod scutum non protexerit quempiam, sed nudaverit: eo quod per robur militum omnes opes erutae sint. Sin autem Elamitae ponuntur in praelio, quae urbs Assyriorum est: non potest referri ad tempora Romanae subversionis, nisi forte cuncta allegorice interpretemur.

(Vers. 7-9.) Et erunt electae valles tuae plenae quadrigarum, et equites ponent sedes suas in porta. Et revelabitur operimentum Judae, et videbis in illa die armamentarium domus saltus, et scissuras civitatis David videbitis, quia multiplicatae sunt. Manifeste captivitatem describit, quae undecimo anno regis Sedechiae facta est, de qua et Jeremias loquitur: Ecce ego convocabo

omnes cognationes regnorum Aquilonis, ait Dominus, et venient, et ponet unusquisque solium suum in introitu portarum Jerusalem, et super omnes muros ejus in circuitu (Jerem. I, 15). Quod ne putemus voce praedictum, et opere non expletum, idem Jeremias ait: Undecimo anno Sedechiae, mense quarto, quinta mensis, aperta est civitas, et ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, et sederunt in porta media (Jer. XXXIX, 2). Tunc ergo in circuitu civitatis Jerusalem, innumerabilis est fusus exercitus, et aperta sunt Sancta sanctorum, et armamentarium, quod nemore consitum erat, hostili populatione reseratum, et per cunctas urbis partes divisis muris hostis ingressus est.

(Vers. 10, 11.) Et congregastis aquas piscinae inferioris, et domos Jerusalem numerastis, et destruxistis domos ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, et aquam piscinae veteris: et non suspexistis ad eum qui fecerat eam, et operatorem illius de longe non vidistis. Narrat quomodo obsidioni paraverint civitatem, et aquas inferioris piscinae, quae capi poterant, ad superiorem munitionem transtulerint, destructisque domibus, muros aedificaverint, et per singulas cognationes, quae domus quantum aquae deberet accipere, dinumerarint, fecerintque cisternam inter duos muros, et piscinam veterem instaurarint ad servandas aquas: Et non magis Dei invocaverint auxilium, qui conditor urbis sit, piscinaeque Dominus; quasi aliis verbis dixerit: Fiduciam habuistis in homine, et non in Deo, qui factor est hominis. Quidam juxta mysti-

cos intellectus piscinam veterem, Legis umbram intelligunt, et inter duos muros, novum videlicet et vetus Testamentum, aedificatum lacum Pharisaeorum traditionibus atque mandatis, qui aquas continere non possit: et non respexisse eos ad Filium Dei, nec illius praesentiam credidisse quem olim non viderint, quia semper Dei praeceptis increduli fuerint.

(Vers. 12-14.) Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum, et ad planctum, et ad calvitium, et ad cingulum sacci. Et ecce gaudium et laetitia occidere vitulos, et jugulare arietes, comedere carnes, et bibere vinum: comedamus et bibamus, cras enim moriemur, et revelata est in auribus meis Domini exercituum. Si dimittetur iniquitas haec vobis donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum. Captivitate praesente et obsessa Jerusalem, cum ferrum, fames, sitis urgeret urbem, Jeremias ad poenitentiam populum provocabat (Jerem. XXXIV), et e contrario reges ac principes, et vulgus miserabile desperatione pereuntium se tradebat epulis. Nihil autem sic offendit Deum quam post peccata erecta cervix, et ex desperatione contemptus. Quod et per Amos loquitur: Super tres et quatuor impietates non aversabor eum; quod et cogitaverit, et fecerit, et non egerit poenitentiam: insuper et docuerit malum. Unde et nunc dicitur: Si dimittetur iniquitas haec vobis, donec moriamini (Amos I, 4). Putant allegorici Interpretes de passione Christi esse praedictum, quod vocaverit Deus etiam post crucem Domini Salvatoris infelicem populum ad poenitentiam, et nihilominus ille se

desperationi tradiderit, et voluptati. Principium quippe istius visionis, in quo ait: Clamoris plena, urbs frequens, civitas exsultans, ad illud tempus referunt, quando a Pharisaeis populus incitatus, pari contra Jesum voce resonabat: Crucifige, crucifige talem: non habemus regem nisi Caesarem (Joan. XIX, 6, 7). Hujus testimonii exemplo etiam Apostolus abusus est, scribens ad Corinthios de resurrectione: Si mortui non resurgunt, manducemus, et bibamus, cras enim moriemur (I Cor. XV, 32).

(Vers. 15 seqq.) Haec dicit Dominus Deus exercituum: vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam praepositum Templi, et dices ei: quid tu hic? aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic sepulcrum? Excidisti in excelso memoriam, diligenter in petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus asportari te faciet: sicut asportatur gallus gallinaceus, et quasi amictum sic sublevabit te. Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in terram latam, et spatiosam: ibi morieris, et ibi erunt currus gloriae tuae; ignominia domus Domini tui. Et expellam te de statione tua, et de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo servum meum Eliacim filium Helciae. Et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam dabo in manu ejus: et erit quasi pater habitantibus Jerusalem et domui Juda. Et dabo clavem domus David super humerum ejus, et aperiet, et nemo erit qui claudat: et claudet, et non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli, et erit in solium gloriae domui patris sui. Et suspendent

super eum omnem gloriam domus patris ejus, vasorum diversa genera: omne vas parvulum, a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet, et peribit quod pependerat in eo, quia Dominus locutus est.

Supra diximus Sobnam fuisse pontificem, qui Assyriis prodidit civitatem. Sed quia hoc traditionis est Hebraicae, et Scriptura non loquitur, intelligamus eum superbum, tumidum, et voluptuosum, suisque pedibus populos conculcantem: et quia fecerit cuncta quae Propheta describit, sacerdotium ejus ad Eliacim filium Helciae fuisse translatum, ut illo ejecto, novus Pontifex fieret. Ex quo intelligimus, omni studio superbiam declinandam, quae offendit Deum, et ne pontificatus quidem privilegio tuta esse potest. Iste est Sobna (sicut quidam putant) et Eliacim, de quibus idem Propheta subtexuit: Misit rex Assyriorum Rabsacem de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi: et stelit in aquaeductu piscinae superioris, in via agri fullonis, egressusque est ad eum Eliacim filius Helciae, qui erat super domum, et Sobna scriba, et Johae filius Asaph a commentariis (Isa. XXXVI, 2 et seqq.). Jubetur ergo ingredi Propheta ad pontificem, qui habitabat, juxta LXX, in pastophorio; juxta Aquilam, in tabernaculo: pro quo sequens Hebraicam veritatem Theodotion ait: Ingredere ad Socen istum, quod interpretari potest, aequum et rectum (ut scilicet κατὰ ἀντίφρασιν, iniquus intelligatur et pravus), ad pontificem templi, et dices ei: Qui

habitas in domo Dei, cujus scelera in tota civitate bacchantur, cur securus es in operibus tuis, quasi non verearis captivitatem: excidisti tibi in petra sepulcrum, et tam superbe aedificasti, ut ambitio te et in morte sequeretur?

Audi quae sit in te Domini sententia: quomodo gallus gallinaceus humero portantis aufertur, et singuli hominum levant in scapula pallium suum: sic tua facilis erit in captivitatem translatio. Habebis coronam non laminae aureae, et sanctificationis Domini, sed tribulationis et angustiae. Sicut enim pila si mittatur in proclive, stare non potest, sed veloci cursu volvitur: ita et tu ad terram latissimam deduceris, quam aut Aegyptum, aut Babyloniae campos intelligamus, ibique morieris: et ibi erunt currus gloriae tuae, omnes potentiae et opes, quibus nunc fultus incedis. Ibi senties ignominiam domus Domini tui: quia propter opera mala, et violatum Templum Dei tui ista patieris. Detraham te de gradu tuo, et de pontificatus officio projiciam, et pro te Eliacim servum meum filium Helciae induam vestimentis tuis, et cingulo tuo decorabo: sicut Eleazar vestimentis Aaron patris indutus est. Ipsi dabo potestatem Templi, qui habeat populum non subjectum sibi quasi servum, sed amatorem sui quasi filium. Ipse accipiet clavem domus meae, et in suo portabit humero, ipse habebit caeremoniarum omnium potestatem. Et quomodo paxillus si figatur in pariete Templi, et in loco firmissimo collocetur, omnia vasa sacerdotum et Levitarum, tam quae in sacrificiis necessaria sunt, quam omnis generis musicorum, suspenduntur in eo:

sic omnis populus ex Eliacim servi mei potestate pendebit. Quod autem ait: In die illa auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur, et cadet, et peribit quod pependerat in eo, quia Dominus locutus est, multi ad Sobnam referunt, quod Eliacim infixa paxillo, prior paxillus qui infixus fuerat, corruat. Sed quia sequitur: Et peribit quod pependerat in eo: quod dejecto Sobna, nequaquam factum est, intelligimus hoc dici, quod deposito Sobna, Pontificatum acceperit Eliacim, cujus sacerdotii dignitatem subvertit extrema captivitas. Qui juxta ἀναγωγὴν cuncta accipiunt, volunt in Sobnae Pontificatu Judaeorum sacerdotium cadere, et in successione Eliacim, qui interpretatur Deus resurgens, Evangelici cultus sacramenta monstrari: ita ut hoc quod sequitur: In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet, ad prioris populi ruinam pertineat. Nemo autem dubitat, et juxta historiam, et juxta allegoriam, quia paxillum dixerat, servari metaphoram in suspensione vasorum diversi generis: et quod prioribus fractis, alia suspendantur.

(Cap. XXIII.---Vers. 1.) Onus Tyri. Ululate naves maris, quia vastata est domus, unde venire consueverant: de terra Cethim revelata est eis. Tacete qui habitatis in insula negotiatio Sidonis. Manifester et plenius Ezechiel propheta et subversionem Tyri, et causas subversionis exponit, dicens: Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus de Jerusalem: Euge, confractae sunt portae populorum, conversa est ad me, implebor, deserta est. Propterea haec dicit Lord Deus: Ecce ego super

te, Tyre, et ascendere faciam ad te gentes multas, sicut ascendit mare fluctuans, et dissipabo muros Tyri, et destruam turres ejus, et radam pulverem ejus de ea (Ezech. XXVI, 2, et seqq.) Quae autem istae sint gentes multae, quae inundabunt Tyrum sicut mare fluctuans, nominatim in consequentibus docet: Ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis ab Aquilone, regem regum, cum equis, et curribus et equitibus, et coetu populoque magno. Filias tuas quae sunt in agro, gladio interficiet: et circumdabit te munitionibus: et comportabit aggerem in gyro, et elevabit contra te clypeum, et vineas atque arietes temperabit in muros tuos, et turres tuas destruet in armatura sua, et caetera quae usque ad finem visionis sequuntur. Nam et in alia prophetia, quae adversum Aegyptios cernitur, eadem Scriptura contexit: Fili hominis, Nabuchodonosor rex Babylonis servire fecit exercitum suum servitute magna adversum Tyrum: omne caput decalvatum, et omnis humerus depilatus, et merces non est reddita ei, neque exercitui ejus de Tyro (Ezech. XXIX). Per quae significat multo tempore ab exercitu Babylonis aggerem comportatum, ut quod postea fecit Alexander, insulam continenti terrae socians, ille ante facere sit conatus (Quintus Curtius, lib. IV). Quomodo ergo adversus Babylonem et Philistiim, et Moab, et Aegyptum, et Idumaeos et Ismaelitas, supra Dei comminationem legimus, quod insultaverint captivitati populi ejus, ita etiam nunc adversum Tyrum inimicam, et insultatricem subversionis Jerusalem prophetia texitur, quod etiam ipsa ab eodem ho-

ste sit destruenda. Legimus Graecorum historias, et maxime eorum qui Assyriae gentis bella describunt; ibique reperimus post captivitatem Jerusalem, Palaestinos, et Arabas, et Damascenos, ac deinceps Aegyptios fuisse subversos. Quod autem semper hae gentes, et praecipue Tyrus impugnaverit Israel, et in illius subversione laetata sit, Amos propheta in exordio sui voluminis explicat (Amos. I), et breviter laudes Deo canens Psalmista declarat: Deus, quis similis erit tibi? ne taceas, neque compescaris, Deus. Quoniam ecce inimici tui sonuerunt: et qui te oderunt, extulerunt caput. Super populum tuum malignaverunt consilium, et cogitaverunt adversus sanctos tuos. Dixerunt, Venite, et disperdamus eos de gente, et non memoretur nomen Israel ultra. Quoniam cogitaverunt unanimiter, simul adversum te testamentum disposuerunt, tabernacula Idumaeorum, et Ismaelitae, Moab, et Agareni, Gebal, et Ammon, et Amalech, alienigenae cum habitantibus Tyrum (Ps. LXXXII, 1 et seqq.). Ex quibus omnibus discimus, pondus irae Dei super Tyrum venisse meretricem, quae hic sub specie scorti, in Ezechiel sub navis translatione describitur (Ezech. XXVI).

(Vers. 1.) Ululate, inquit, naves maris. Pro quo in LXX legimus Carthaginis: et habetur in Hebraeo THARSIS (תרשיש): de quo et in Jona propheta, et in quadam epistola disputavi. Possumus autem, quia Carthago Tyriorum colonia est, in praesenti loco Tharsis, non mare generaliter, sed et Carthaginem accipere: quod nequaquam de Africa naves Tyrum veniant, nec de terra

Cethim, quam Cyprum quidam interpretantur: usque hodie enim est apud eos urbs Citium, de qua et Zeno Stoicae sectae Haeresiarches fuit: quamquam plerique nostrorum, et maxime Machabaeorum principium, Cethim Italiae Macedoniaeque insulas arbitrentur. Hoc enim Scriptura commemorat, quod Alexander rex Macedonum egressus sit de terra Cethim. Insulam quoque nominans, non mentitur: postea enim a Nabuchodonosor, vel Alexandro terrae continens facta est, propter expugnationem multis in brevi freto aggeribus comportatis. Negotiationem quoque Sidonis appellat, juxta sequentem versiculum, in quo ait: Erubesce, Sidon. Tradunt enim historiae, quod Tyrus colonia Sidonis sit.

(Vers. 3.) Transfretantes mare repleverunt te, in aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges ejus. Tyrum negotiatione gaudere, et totius orbis esse emporion, et praesentia tempora probant, et Ezechiel lato sermone describit. Quod autem negotiatores in subvehendis mercibus transfretent maria, nemo est qui dubitet; nec tantas habet opes ipsa urbs de terra regionis suae, quae valde angusta est, et Galilaeae, Damascique finibus premitur, quantas de subvectione navium. Nilus omnis, et Aegypti fertilitas e vicino infunditur Tyro. Pro Nilo, quod apud Hebraeos legimus SIOR (שיחור), LXX et Theodotio negotiatores interpretati sunt; quod verbum, turbidum, et per hoc Nili aquas significat, Jeremia testante, quid tibi, et Aegypto, ut bibas aquas Geon (Jerem. II, 18): pro quo in Hebraico habetur Sior, id est, turbidas.

(Vers. 4.) Erubesce, Sidon: ait enim mare fortitudo maris, dicens: non parturivi, et non peperi, et non enutrivi juvenes, nec ad incrementum perduxi virgines. Dixi supra coloniam Sidoniorum esse Tyrum. Audi igitur, mater, cuncta simul contra filiam tuam maria clamantia, et quodammodo vocem emittentia, quae per naturam loqui non valent: frustra divitias comportavi: sine causa de toto orbe in Tyrum opes contuli: illa dives, illa luxuriosa, et populorum quondam gaudens multitudine, in qua nascebatur turba mortalium, caterva puerorum, juventutis examina, cujus plateae virginum, et infantium, ac juvenum, et puellarum lusibus perstrepebant: nunc ad solitudinem redacta est. Fieri autem προσωποποιΐας ex rebus mutis solemne est.

(Vers. 5.) Cum auditum fuerit in Aegypto; dolebunt cum audierint de Tyro. Hoc perspicuum est, quod Aegyptii postquam audierint potentissimam, et vicinam gentem, longa obsidione deletam, sciant etiam sibi interitum propinquare.

(Vers. 6.) Transite Maria, ululate qui habitatis in insula. Rursum pro mari et Tharsis LXX Carthaginem transtulerunt. Legimus in historiis Assyriorum, obsessos Tyrios postquam nullam spem evadendi videbant, conscensis navibus fugisse Carthaginem, seu ad alias Ionii Aegaeique maris insulas. Unde et in Ezechiel dicitur: Merces non est reddita ei, neque exercitui ejus de Tyro (Ezech. XXIX); eo quod omnes urbis opes translatae sint [Al. sunt], et nobiles quique eam vacuam dereliquerint.

(Vers. 7.) Numquid non haec vestra est, quae gloriabatur a diebus pristinis in antiquitate sua? Arguit superbiae Tyrum, quod in conditionis suae antiquitate sit gloriata, et non respexite ad Deum: sed nomina patrum recolens, se aeternam putaverit. Ducent eam pedes sui longe ad peregrinandum. Eos dicit, qui in urbe remanserant, et captivi ducti sunt in Babylonem.

(Vers. 8.) Quis cogitavit hoc super Tyrum quondam coronatam? Rursum lege Ezechiel (Ezech. XXVII), et quantae gloriae Tyrus fuerit, ex principis ejus lamentatione cognosces. Coronatam vocat eam, quod sicut rex inter plurimam hominum multitudinem ornatum diademate erigit caput: ita Tyrus fulgens et excelsa opibus, auroque et gemmis et serico ac purpura nitens, regina sit in cunctis gentibus aestimata. Cujus negotiatores principes, institores ejus inclyti terrae. Miramur legatum Pyrrhi quondam dixisse de urbe Romana, Vidi civitatem regum. Ecce multo ante illa tempora negotiatores et institores Tyri, principes et inclyti describuntur: ut per haec ostendatur opulentiae magnitudo, cum negotiator Tyri alterius verbis esse rex possit.

(Vers. 9.) Dominus exercituum cogitavit hoc, ut detraheret superbiam omnis gloriae: et ad ignominiam deduceret universos inclytos terrae. Quia supra interrogantis more dixerat: Quis cogitavit hoc super Tyrum quondam coronatam? Nunc ipse respondit: non fatorum, ut stulti putant, sic fila deducta sunt: non fortunae cucurrit rota, sed Dei judicio et ipsius voluntate perfectum est, qui superbis resistit, et humilibus dat

gratiam (Jacob. IV): et commonet arrogantes conditionis suae, ut discant potentiam ejus per miseriam, cujus clementiam per beneficia sentire noluerant.

(Vers. 18.) Et erit negotiatio ejus, et merces ejus sanctificatae Domino: non condentur, neque reponentur. Quia his qui habitaverint coram Domino, erit negotiatio ejus, ut manducent in saturitate, et vestiantur usque ad vetustatem.

Haec secundum historiam, necdum facta comperimus, nisi forte putandum est, quod post aedificationem Jerusalem, et instaurationem Tyri, amicae inter se fuerint civitates, et ad templum Dei crebro Tyri dona transmiserint: sicut et in Ezra legimus (Esdr. XIII, 16), quod Tyrios qui pisces vendebant, in sabbato abegerit, et introire urbem non permiserit: atque ex uno mercimonio, etiam de caeteris aestimandum sit.

Judaei cassa in futurum vota differunt, post Antichristum in mille annis haec explenda memorantes. Nec mirum si ista confingant, qui spreta veritate Christi, organum diaboli Antichristum recepturi sunt, cum etiam Christiani judaizantes, de mille annorum beatitudine haec dicta contendant.

Ego autem quomodo in visione Babylonis sub typo eversionis ejus, consummationis tempus intelligo, et in Aegypto destructis idolis altare Domini collocatum, ad Christi tempus refero, et in visione Moab, thronum Salvatoris in terra ejus positum recognosco, et in Damasci caeterisque visionibus omnibus, nostrorum esse temporum sacramenta non dubito: ita et in visione Tyri,

quae extrema est, christianae felicitatis tempus interpretor: quod postquam aedificata est, et recepit pristinum statum, et omnis negotiator in antiquam consuetudinem, portum ejus ingressus est, et mercimonia, et labor eorum Domino dedicentur.

Cernamus in Tyro exstructas Christi Ecclesias, consideremus opes omnium, quod non reponantur, nec thesaurizentur, sed dentur his qui habitant coram Domino, qui servientes altari participant cum altari (I Cor. IX). Ministrant autem Tyrii non ad divitias, nec ad cumulandas sacerdotum opes, sed ad victus necessaria suppetenda: ut, juxta Apostolum, habentes victum atque vestitum, his contenti simus (I Tim. VI). Et nota quod non dixerit negotiationes, et merces Tyri sanctificatas Domino his dandas qui habitaverint Jerusalem sicut Judaei arbitrantur; sed qui fuerint coram Domino, qui serviunt ei. Sic enim et Dominus constituit, ut qui Evangelium praedicant, vivant de Evangelio (I Cor. IX). Servire autem Domino, et habitare coram eo, non est loci, sed meriti.

Hucusque visiones Isaiae, sive onera quae certis gentibus imposuit, ut jussisti, et ut nos quivimus, historica interpretatione disseruimus, Hebraicae tantum veritatis prementes vestigia. Quae sequuntur, ad omnes pertinent nationes, et generaliter ad totius mundi consummationem. De quibus nec tu petisti, ut scriberem, nec mihi otiosum fuit, ut ex superfluo non quaesita dictarem, qui quaesita vix scripsi.

LIBER SEXTUS.

233-234 Quod in praecedenti volumine pollicitus sum, ut super fundamenta historiae, si voluntati nostrae Christus annueret, spirituale exstruerem aedificium, et imposito culmine perfectae ecclesiae ornamenta monstrarem, hoc in sequentibus duobus libris, o virgo Christi Eustochium, orationibus tuis, et Domini misericordia facere conabor, ut eodem labore quo quintus liber historiam comprehendit, sextus et septimus perstringat anagogen: non omnia disserentes, ne multa fiant volumina, sed quid Ecclesiastici viri ante nos senserint, breviter indicantes.

(Cap. XIII.---Vers. 1.) Onus seu visio contra Babylonem quam vidit Isaias filius Amos. Vidit non carnis, sed mentis oculis, quam grande magnumque pondus Babyloni sit imponendum. Et quia Babylon, quae Hebraice dicitur BABEL, interpretatur confusio; eo quod ibi aedificantium turrim sermo confusus sit, spiritualiter mundus iste intelligitur, qui in maligno positus est, et non solum linguas, sed opera singulorum, mentesque confundit. Hujus Babylonis rex est verus Nabuchodonosor, contra Dominum superbiens, qui dicit in corde suo: In coelum ascendam, super sidera coeli ponam solium meum: sedebo in monte Testamenti in lateribus Aquilonis, ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altis-

simo. Iste est qui ostendit Domino universa regna mundi, et dixit ei: Haec omnia mihi tradita sunt, et tibi dabo, si cadens adoraveris me (Matth. IV).

Denique in consequentibus 235 nequaquam contra Babylonem, sed contra orbem terrarum comminatio est. Dominus Sabaoth praecepit genti bellicosissimae, ut veniat de terra longinqua a summitate coeli, ut disperdat orbem terrarum. Et iterum: Ecce dies venit insanabilis furoris et irae, ut ponat orbem terrarum desertum, et peccatores disperdat ex eo. Ac deinde: Praecipiam orbi terrarum universo mala, et impiis peccata sua. Ex quibus probatur, omnia quae dicuntur contra Babylonem, ad mundi hujus confusionem et interitum pertinere.

(Vers. 2.) Super montem caliginosum, sive campestrem, levate signum. Apostolis praecipitur et Apostolicis viris ac magistris Ecclesiarum, ut dimicaturi contra Babylonem, signum elevent Dominicae crucis, non in humili loco, et in demersis vallibus, sed in monte caliginoso, sive campestri. Quorum alterum significat abscondita Ecclesiae sacramenta, quae ut videret Moyses, et audiret vocem Dei, intravit tenebras et caliginem. Posuit enim Deus tenebras latibulum suum: et nubes et caligo in circuitu ejus (Psal. XVII). Alterum docet, sic nos ad excelsa ecclesiasticorum dogmatum debere conscendere, ut juxta Apostolum Paulum humiliemur atque dicamus: Qui non sum dignus vocari Apostolus, quia sum persecutus Ecclesiam Dei (I Cor. XV, 9). Qui et ipse elevavit signum in monte campestri, quando insita sibi humilitate dicebat: Ego autem judicavi

nihil scire me in vobis, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum. Hoc autem signum, et in superioribus levabit ipse, qui ortus est de radice Jesse in nationibus, ut congregaret perditos Israel.

Exaltate vocem, levate manum. Pro quo LXX transtulerunt: Consolamini manum. Exaltat vocem qui de sublimibus loquitur, et praesentia quasi brevia, et transitoria contemnit. Qui audit ab eodem Isaia: Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion. Eleva in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem, elevat manum suam, qui potest cum David dicere: Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum (Ps CXL, 2); et qui in omni loco levat sanctas manus, ut non solum levet manus, sed etiam consoletur manu: ne dicat pauperi: cras veni, et accipe; sed ut pauperiem ejus, et necessitatem praesenti misericordia consoletur.

236 Et ingrediantur portas duces. LXX: Aperite principes. Duces Ecclesiae ingrediuntur portas mysteriorum Dei, et Scripturarum sacramenta cognoscunt, habentes clavem scientiae, ut aperiant eas creditis sibi populis. Unde praecipitur, ut magistri aperiant, et discipuli ingrediantur.

(Vers. 3.) Ego mandavi sanctificatis meis. Pro quo LXX: Ego praecipiam, et ego adducam eos. Ipse enim sanctificat ministros suos, ut et qui sanctificat et qui sanctificantur, ex uno omnes sint. Qui et in alio loco credentibus loquitur: Sancti estote, quoniam et ego sanctus sum, ipse praecipit, et adducet principes suos, ut faciant quae praecepta sunt (Levit. XIX).

Et vocavi fortes meos in ira mea: exsultantes in gloria mea. LXX: Gigantes veniunt implere furorem meum, gaudentes simul, et contumeliam facientes. Juxta Hebraicum haerent superioribus quae dicuntur, quod ipse vocaverit fortes suos, exsultantes in gloria sua qui mandaverat sanctificatis suis. Porro juxta LXX, gigantes venientes ut impleant furorem Domini, gaudentes in aliena injuria atque laetantes, sinistrae accipiendae sunt contrariaeque virtutes, de quibus et in psalmis legimus: Misit in eos furorem irae suae, furorem et iram et tribulationem, immissionem per Angelos pessimos (Ps. LXXVII, 49). Ex his est et exterminator in Aegypto, qui postes agni litos sanguine non audet intrare (Exod. XII), et ille spiritus qui egressus stetit in conspectu Domini, et ait: Ego decipiam Achab. Dixitque ei Dominus: Decipies et praevalebis egredere et fac sic (III Reg. XXII). Unde in eodem Regum volumine Michaeas dixit; Vidi Dominum Israelem sedentem super thronum suum, et omnis exercitus coeli stabat circa eum a dextris, et a sinistris (Ibid.). Dextrae virtutes sunt eorum Angelorum qui ad bona mittuntur: sinistrae autem eorum quibus ad puniendum tradimur. Unde et Apostolus: Quos tradidi, inquit, Satanae, ut discant non blasphemare (I Tim. I). Nomen autem gigantium, pro quo in Hebraeo GEBORIM, id est, fortium positum est, LXX et Theodotio in similitudinem fabularum vertere gentilium, sicut, et Sirenas, et Titanas, et Arcturum, Hyadas, et Orionem nominant, quae apud Hebraeos aliis appellantur vocabulis.

Si autem gigantes rebelles Dei sunt, et 237 omnes haereses contrariae veritati rebellant Deo: omnes haeretici gigantes sunt, qui gaudent in errore suo, et tunc maxime gloriantur, quando Ecclesiae contumeliam fecerint.

(Vers. 5.) Vox multitudinis in montibus quasi populorum frequentium, vox sonitus regum gentium congregatarum. Tripliciter iste locus accipitur. Primum, ut elevato signo in monte campestri, veniat gentium multitudo, et ipsa in montibus constituta, quae dividitur in duo, in populos scilicet, et in reges, in discipulos, et magistros, de quibus Salvator in Evangelio loquebatur: Multi ab Oriente et ab Occidente venient, et accumbent cum Abraham et Isaac et Jacob in regno coelorum (Matth., VIII, 11). Propterea autem una vox, et consona dicitur, ut illud Apostolicum probetur: Idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata, sed sitis perfecti in eodem sensu, et in eadem sententia (I Cor. I, 10). Secundo, haereticorum describitur superbia, qui in montibus se esse credentes, eriguntur contra scientiam Dei, et iniquitatem in excelsum loquuntur, et ponunt in coelum os suum, qui et ipse habent populos, habent reges, qui deceptum populum devorant. Tertia interpretatio est: quia supra dixerat, gigantes veniunt, ut impleant furorem meum, gaudentes simul, et contumeliam facientes, ipsorum gigantium describit arrogantiam, et ad puniendos, qui sibi traditi fuerint, in mala parte consensum.

Dominus exercituum praecepit militiae belli, venientibus de terra procul a summitate coeli:

Dominus, et vasa furoris ejus, ut disperdat omnem terram. LXX: Dominus Sabaoth praecepit genti bellicosissimae, ut veniat de terra longinqua a summo ÷ fundamento ** coeli Dominus, et bellatores ejus, ut disperdant universum orbem. Fundamentum obelo praenotandum est. In Regum, et Paralipomenon volumine legimus (II Reg XXIV; I Par XXI) quod ira Dei accensa sit super Israel quando David numeravit populum, et offendit Dominum. In Psalmis quoque scribitur: Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me, et caetera his similia, pro quo legi in cujusdam (Basilium intelligit) Commentariis, iram Dei posse intelligi contrariam fortitudinem, cui tradimur ad puniendum, de quo et in octavo psalmo cantatur: Ut destruas inimicum, et ultorem (Psal. VIII, 3). Possunt bellatores dici qui de terra procul veniunt 238 et a summo coeli, etiam ministri Angeli, qui in mundi consummatione mittendi sunt, ut zizaniorum manipulos faciant, et separatos a frumento incendio praeparent sempiterno (Matth. XIII). Omnis quoque terra disperditur, quando terrena opera subvertuntur. Sunt et alii Domini bellatores instructi armatura Apostoli, qui quotidie in Ecclesia, quae οἰκουμένη, id est orbis, et habitata intelligitur, disperdant eos, et interficiant, qui eriguntur contra scientiam Dei.

(Vers. 6, 7.) Ululate, quia prope est dies Domini, quasi vastitas a Domino veniet. Propterea omnes manus dissolventur, et omne cor hominis tabescet, et conteretur. Quoniam bellatores Domini venturi sunt, ut disperdant omnem terram,

ululate, et agite poenitentiam, quibus poena ventura est. Prope est enim dies Domini, vel consummationis totius mundi, atque judicii, vel exitus uniuscujusque de vita. Venit enim a Domino depraedatio, quam nos diximus vastitatem, ut servaremus metaphoram, quia praemiserat bellatores. Cum dies judicii, vel dormitionis advenerit, omnes manus dissolventur, quibus dicitur in alio loco: Confortamini, manus dissolutae. Dissolventur autem manus; quia nullum opus dignum Dei justitia reperietur: Et non justificabitur in conspectu ejus omnis vivens (Ps. CXLII, 2). Unde Propheta dicit in psalmis: Si inquitates attendas, Domine, quis sustinebit (Ps. CXXIX, 3)? Omne quoque cor, sive anima hominis tabescet; et pavebit conscientia peccati sui. Haec est dies formidolosa atque terribilis, de qua et Sophonias loquitur: Metuite a facie Domini: quia prope est dies Domini (Soph. I). Et rursum: Juxta est dies Domini magna: prope, et velox nimis. Et Amos: Vae, inquit, qui desiderant diem Domini: utquid vobis dies Domini, quae tenebrae sunt, et non lux (Amos V, 18)? Quodque juxta LXX additum est: turbabuntur legati, et dolores apprehendent eos: illos legatos interpretari possumus, quos cives miserant adversum eum, qui profectus erat in terram longinquam, ut sibi regnum poteret (Luc. XIX). Unde ipse loquitur in Evangelio: Inimicos autem, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, et interficite coram me.

(Vers. 8.) Torsiones et dolores tenebunt: quasi parturiens dolebunt: unusquisque ad proximum suum stupebit: facies combustae vultus eorum.

Cum venerint Domini bellatores 239 de terra longinqua, et omnes manus fuerint dissolutae, et cor pavidum atque contritum; tunc strophomata, quae nos torsiones ventris interpretati sumus, et dolores tenebunt eos, similes dolores parturientium. Per quae ostenditur torqueri eos propria conscientia, et facies habere combustas eo igne, quem sibi succenderant: quia non possunt dicere: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Ps. IV, 7); et: Nos omnes revelata facie, gloriam Domini contemplantes, in eamdem imaginem transformamur (II Cor. III, 18). Unusquisque stupebit ad proximum suum, videns eum in eisdem esse tormentis, quibus ipse cruciatur.

(Vers. 9.) Ecce dies Domini venit crudelis, et indignationis plenus, et irae furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, peccatores ejus conterendos de ea. Pro terra Septuaginta τὴν οἰκουμένην, id est, orbem interpretati sunt: pro crudeli, insanabilem. Cum enim dies vel judicii, vel mortis advenerit, implebitur illud quod in sexto psalmo legitur: In inferno autem quis confitebitur tibi (Ps. VI, 6)? Non est enim illud tempus poenitentiae, sed poenarum. Et in alio loco dicitur: Quam magna multitudo dulcedinis tuae, Domine, quam abscondisti timentibus te! Ergo absconditur multa Dei misericordia ab his qui adhuc in timore sunt positi, et perfectam Dei non habent charitatem, ut dum crudelem audiunt diem Domini, et insanabilem, et indignationis furorisque plenum, peccare desistant. Ponetur quoque orbis vel terra in solitudinem, et peccatores conterentur de ea, quae prius pec-

catorum onere gravabatur, ut deletis perditisque sceleribus, habitet et regnet in terra sola justitia.

(Vers. 10.) Quoniam stellae coeli, et splendor earum non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo, et luna non splendebit in lumine suo. LXX: Stellae enim coeli et Orion, et omnis ornatus coeli lumen suum non dabunt [Al. habebunt]: et obtenebrabuntur sole oriente, et luna non dabit lumen suum. Pro eo quod nos interpretati sumus, splendor earum, haud dubium quin stellarum Aquila et Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum CHISILEEM: pro quo LXX Orionem transtulerunt, addentes de suo, et omnis ornatus coeli, quod obelo praenotandum est.

240 Orionem autem gentilium fabulae dicunt viginti duas habere stellas, e quibus quatuor tertiae magnitudinis sunt, novem quartae, rursum aliae novem quintae, et ab aliis appellantur Bootes. Legimus quoque in Job, Hyadas, et Vesperum, et Arcturum, et thesauros, sive interiora Austri (Job. IX, 9), de quibus in suo loco dicendum est. Nec putare debemus apud Hebraeos has stellas his appellari nominibus, quae Graecus sermo resonat et Latinus: sed propria habere vocabula. Sicut enim Deus vocavit lucem, diem; et firmamentum, coelum; et aridam, terram; et congregationes aquarum, maria (Genes. I); sic et singulas stellas suis appellavit nominibus, quarum proprietatem nostra lingua non exprimit. Scriptum est de Deo in alio loco: Qui numerat multitudinem stellarum: et omnibus eis nomina vocat.

Quando igitur dies Domini venerit ad ponendum orbem terrarum in solitudinem, et peccatores de ea penitus auferendos (Ps. CXLVI, 4); tunc ad comparationem divinae majestatis, stellae coeli, et omnis splendor earum retrahent lumen suum. Nec mirum est hoc de minoribus stellis dicere, cum etiam sol obtenebrescat in ortu suo, et luna splendorem solitum non habeat. Illud autem quod LXX transtulerunt, quod stellae et Orion, et omnis ornatus coeli obtenebrentur sole oriente, non habet quid signi, sive miraculi [Al. signi miraculum]; hoc enim omni fit tempore, ut orto sole, stellae quae in coelo sunt non appareant. Nec mirum hoc dixisse de sole, cum etiam plena luna, et tota nocte fulgente, pleraque astra non luceant. Esse autem etiam per diem stellas in coelo, probat solis deliquium, quod quando umbra terrae, ut philosophi disputant, et objecto orbe lunae fuerit obscuratus, clariora in coelo astra videantur.

(Vers. 11.) Et visitabo super orbis mala, et contra impios iniquitates eorum. Quando visitat et percutit Deus; ad hoc percutit ut emendet. Denique quando vehementer irascitur super eos qui non agunt poenitentiam: Non visitabo, inquit, super filias vestras, cum fuerint fornicatae: et super nurus vestras, cum adulteraverint (Osee IV, 14). E contrario de his qui in Christo crediturі sunt, dicitur (Ps. LXXXVIII, 33): Visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eis.

(Vers. 11.) Et visitabo super orbis mala, et contra impios iniquitates eorum. Quando visitat

et percutit Deus; ad hoc percutit ut emendet. Denique quando vehementer irascitur super eos qui non agunt poenitentiam: Non visitabo, inquit, super filias vestras, cum fuerint fornicatae: et super nurus vestras, cum adulteraverint (Osee IV, 14). E contrario de his qui in Christo credituri sunt, dicitur (Ps. LXXXVIII, 33): Visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis 241 peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eis.

Et requiescere faciam superbiam infidelium: et arrogantiam fortium humiliabo. LXX: Et perdam injuriam iniquorum, et injuriam superborum humiliabo. Verbum Hebraicum GAON, quod perspicue arrogantiam et superbiam sonat, Theodotio et Septuaginta semper injuriam transtulerunt, sensum magis quam verbum exprimentes: quia omnis superbus promptus est ad injuriam. Ergo propterea Dominus visitat super orbis mala, et contra impios iniquitates eorum, ut comprimat arrogantiam superborum, et superbiam fortium humiliet. Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam (I. Pet. V). Et in Proverbiis legimus: Ante contritionem elevatur cor viri, et ante gloria humiliatur (Prov. XVI, 18). Semper superbiam ruina sequitur, et humilitatem gloria: Qui enim se exaltat, humiliabitur: et qui se humiliat, exaltabitur (Luc. XIV). Legimus in alio loco: Perdam sapientiam sapientium, et intelligentiam prudentium reprobabo (I. Cor. I, 19). Non quod vera sapientia et vera prudentia perdantur a Domino, sed falsi nominis scientia: qui sibi thesaurizant linguam mendacii, et defi-

ciunt scrutantes scrutinio, et inveniunt nihil, loquentes iniquitatem in excelsum, et ponentes in coelum os suum. Unde proprie haereticorum superbia, veritatis injuria nominatur.

(Vers. 12.) Pretiosior erit vir auro: et homo mundo obrizo. LXX: Et erunt qui derelicti fuerint, honorati magis quam aurum excoctum: et homo honorabilior erit lapide Sophir. In consummatione mundi, quando orbis redactus fuerit in solitudinem, et obtenebratus sol in ortu suo, et luna splendorem suum non dederit, tanta fient ab Antichristo signa atque portenta, ut iniquitate crescente, refrigescat charitas multorum, ad decipiendos etiam si fieri potest electos Dei (Matth. XXIV). Tunc pretiosior erit vir auro, quod Hebraice dicitur PHAZ, et Aquila interpretatus est κιῤῥὸν, quod coloris optimi atque sanguinei est; et homo mundissimo obrizo, quod Hebraice dicitur OPHIR, et Aquila transtulit σπήλωμα ὀφεὶρ, quod nescio quid volentes LXX 242 interpretati sunt, lapidem de Sophir. Est autem Indiae locus, in quo aurum optimum nascitur; sicut in Genesi legimus de fluvio Phison: Iste est qui circumit omnem terram Evila, ubi est aurum; et aurum terrae illius optimum: et ibi est carbunculus et lapis prasinus (Genes. II, 11). Pretiosior autem intelligitur, pro eo quod est rarior. Omne enim, quod rarum est, pretiosum est, sicut et in Samuelis volumine legimus: Et sermo Domini pretiosus erat in Israel (I. Reg. III, 1).

(Vers. 13.) Super hoc coelum concutiam, et movebitur terra de loco suo. LXX: Coelum enim furiet, et terra movebitur a fundamentis suis.

Cum pretiosior fuerit vir auro, et homo mundo obrizo, et impletum quod scriptum est: Putas cum venerit Filius hominis, inveniet fidem super terram (Luc. XVIII, 8)? tunc et coeli movebuntur et terra. Coelum enim et terra pertransibunt, non sua voluntate, et proprio arbitrio, ut plerique aestimant, animantia ea esse credentes; sed propter indignationem Domini exercituum, et propter diem furoris ejus, qui respicit terram, et facit eam tremere. Unde hoc quod in LXX dicitur, coelum enim furiet, μετωνυμικῶς accipiendum pro his, qui versantur in coelo, quomodo si dicamus, omnis civitas conclamavit, et obviam judici urbs universa processit. Fundamenta vero terrae et in Proverbiis legimus: Deus sapientia fundavit terram (Prov. III, 19). Et ad Job loquitur Dominus: Ubi eras quando fundabum terram (Job. XXXVIII, 4)? Non quod terra habeat fundamenta profunda mole dejecta; sed voluntas et potestas Dei, qua omnia continentur, fundamenta illius appellanda sunt. Ipse enim super maria fundavit eam, et super flumina collocavit eam, et ipse appendit eam super nihili (Ps. XXIII; Job. XXVI).

(Vers. 14-16.) Et erit quasi damula fugiens, et quasi grex ovium, et non erit qui congreget: unusquisque ad populum suum convertentur, et singuli ad terram suam fugient. Omnis qui inventus fuerit, occidetur, et omnis qui supervenerit, cadet in gladio. Infantes eorum allidentur in oculis eorum; diripientur domus eorum, et uxores eorum violabuntur.

Coelo terraque commotis, fugiet diabolus coluber tortuosus, vel omne dogma contrarium ve-

ritati, 243 quod in magistros ac discipulos scinditur, quorum priores propter ὀξυδέρκειαν, Graeco sermone Dorcades, id est, Capreae nuncupantur sequentes quasi bruta animalia; et huc atque illuc errantia non habent qui eos dirigant: perdiderunt enim eum, de quo scriptum est: A domino gressus hominis diriguntur (Prov. XX, 24): qui liberati a magistris pessimis convertentur ad populum suum, et singuli ad terram suam fugient, de qua orti sunt: qui vero inventus fuerit, occidetur, sive jugulabitur. Hoc autem non solum in consummatione mundi, sed usque hodie fit in Ecclesia: quando magistris superatis, grex deceptus revertitur ad populum, et ad terram suam; et in eo quod invenitur, occiditur, ut haereticus esse desistat, et quicumque supervenerit, cadet in gladio spirituali. Tunc infantes eorum et parvulos, qui nondum ad perfectam venerunt erroris aetatem, allident in oculis magistrorum, diripientque eorum domos, et uxores eorum violabunt, pravam sapientiam et doctrinam perversam. Unde pro hujusmodi patribus quorum interficiendi sunt parvuli, debemus orare et dicere: Da eis, Domine. Quid dabis eis? Vulvam sterilem, et ubera arentia (Osee IX, 4). Parturierunt enim iniquitatem, conceperunt dolorem, et genuerunt injustitiam.

(Vers. 17, 18.) Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non quaerant, nec aurum velint: sed sagittis parvulos interficiant, et lactentibus uteri non misereantur, et super filios non parcet oculus eorum. Invenimus in Genesi (Genes. X) quod Madai auctor gentis Medorum fuerit, qui interpretatur mensura, sive a potente,

vel forti. Igitur contra Babylonios, qui mente confusi sunt, suscitantur a potente et forti Deo ministri ad puniendum fortitudinis: ut reddant unicuique secundum opera sua. In qua enim mensura mensi sunt, remetietur eis. Mensuram agitatam atque concussam et plenam et supereffundentem restituent in sinus eorum (Matth. VII, et Luc. VI). Qui nec argentum nec aurum, id est, nec eloquii pulchritudinem, nec acumen ingenii, in quibus sibi ante plaudebant, recipient: sed poenis afficient traditos; et 244 parvulis ac lactentibus uteri non miserebuntur, ut magis misereantur. Atque utinam et nos suscitemur a Domino, et haec nobis detur potestas, ut nec argentum nec aurum velimus eloquentiae et sapientiae saecularis: sed filios haereticorum, et omnium qui decepti sunt, interficiamus sagittis spiritualibus, id est, testimoniis Scripturarum: et qui lacte nutriuntur erroris, absque ulla misericordia trucidentur, ut clementi crudelitate pereant, nulliusque misereamur infantiae, et illa beatitudine digni simus: Beatus qui tenebit et allidet parvulos suos ad petram!

(Vers. 18 seqq.) Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclyta in superbia Chaldaeorum, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrham. Non habitabitur usque in finem, et non fundabitur usque ad generationem et generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs: nec pastores requiescent ibi: sed requiescent ibi bestiae, et replebuntur domus eorum draconibus: et habitabunt ibi struthiones, et pilosi saltabunt ibi; et respondebunt ibi ululae in aedibus ejus: et sirenae in delubris voluptatis.

(Cap. XIV.---Vers. 1.) Prope est ut veniat tempus ejus, et dies ejus non elongabuntur.

LXX: Et erit Babylon, quae vocatur inclyta gloriosa regis Chaldaeorum, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrham; non habitabitur in aeternum; nec ingredietur eam per multas generationes; nec transibunt per illam Arabes: neque pastores requiescent in ea, sed requiescent ibi bestiae, et replebuntur domus sonitu, et accubabunt ibi sirenae, et daemonia saltabunt ibi, et onocentauri ibi habitabunt, et cubicula facient hericii in domibus eorum. Cito veniet et non tardabit.

Quod sequitur: Et dies ejus non protrahentur, asteriscis notandum est, quia de Theodotione addita sunt. Medis adversus confusionis urbem suscitatis, qui nec aurum in bonis reputant, nec argentum; qui sagittis interficiunt parvulos, et lactentibus uteri non miserentur, et super filios non parcit oculos eorum: urbs quondam inclyta quae erat in superbia Chaldaeorum, qui interpretantur, quasi daemonia, sic subvertetur, quomodo subversa est Sodoma et Gomorrha; ut nullum in ea maneat pristinae mansionis vestigium: sed postquam 245 fuerit coelum novum, et terra nova, et praeterierit figura hujus mundi (I Cor. VII), non habitabitur urbs confusionis in perpetuum; et nequaquam eumdem statum recipiet. Non enim ponet ibi, postquam in pristina gloria esse desierit, Arabs tentoria sua, qui interpretatur occidentalis et vespertinus; ut in ea cupiat habitare, quam viderit esse desertam. Arabs autem in praesenti loco in bonam partem

accipitur: quod semper tendat ad finem, et oblitus praeteritorum, extendat se in priora. Nec pastores requiescent ibi, qui mansuetissimum Domini gregem in Jerusalem solent pascere; sed e contrario requiescent ibi bestiae, quas detestatur Psalmista, dicens: Ne tradas bestiis animam confitentem tibi (Ps. LXXIII, 19). Pro quibus Aquila, et Symmachus, et Theodotio, ipsum verbum Hebraicum posuerunt SIIM. Et implebuntur domus eorum, hoc est Babyloniorum, juxta LXX et Theodotionem ἤχου, id est, sonitu et clamoribus; juxta Aquilam, typhonibus, quos nos in dracones vertimus; juxta Symmachum OIIM, quod verbum in Hebraico continetur. Et habitabunt ibi struthiones, animal semper solitudines appetens, de quo in Job plenius scribitur: qui cum pennas habere videatur, tamen de terra altius non elevatur: pro quo LXX σειρῆνας, id est, sirenas interpretati sunt. Pilosos autem qui dicuntur Hebraice SIRIM, Theodotio, erectis et stantibus pilis interpretatus est. Symmachus et LXX daemonas transtulerunt. Pro onocentauris quoque, quos soli LXX interpretati sunt, imitantes gentilium fabulas, qui dicunt fuisse hippocentauros, tres reliqui interpretes ipsum posuere verbum Hebraicum IIM quod nos in ululas vertimus. Ubi autem LXX dixerunt, cubilia facient hericii in domibus eorum, et in Hebraico positum est THANNIM, Aquila et Symmachus et Theodotio, sirenas interpretati sunt; significantes vel bestias aliquas esse, vel daemonas, juxta errorem gentilium dulce cantantes, et decipientes homines, qui hujus saeculi naufragium clausis auribus transire non possunt. Porro

onocentauri nomen, ex asinis centaurisque compositum, videtur mihi significare eos, qui ex parte aliquid humanum sapiunt; et rursum voluptatibus et coeno turpitudinis abducuntur ad vitia.

Dicitur ergo secundum tropologiam, quod in fine mundi, vel mortis uniuscujusque, omnis gloria et superbia Chaldaeorum, et confusio mundi, recedat a nobis; et ita omnia subvertantur, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrham; nec ultra mundi istius futurus sit status, sed pereat in aeternum. Nec ponat ibi Arabs tentoria sua, de quo in sexagesimo septimo psalmo dicitur: Iterfacite ei qui ascendit super occasum, Dominus nomen ejus (Psal. LXVII, 5). Nec pastores ibi requiescant, Angeli videlicet qui humano praesunt generi, et quotidie vident faciem Patris: sed requiescant ibi bestiae et dracones, et struthiones, et pilosi, et ululae, et sirenae, quas omnes bestias in figura intelligimus Angelorum, vel daemonum, et eorum quibus tradimur ad puniendum. Et in domibus quondam voluptatis, ubi erat laetitia et gaudium, sit planctus ululorum, et lamentabilis vox sirenarum, quae auditores suos ducit ad mortem. Tempus autem imminere judicii, et diem consummationis Babyloniae non elongari, nequaquam mirabitur, qui quotidie per sanctos viros in his qui credunt in Domino, subverti viderit Babylonem; et aeternitati comparatam, omnem longitudinem esse vicinam.

De generibus bestiarum, immo monstrorum, breviter diximus: quia in priori libro juxta historiam ex parte perstricta sunt. Hoc quoque considerandum, quod postquam ecclesiasticus sermo

et doctrina Salvatoris urbem confusionis everterit, ita ut Sodomae et Gomorrhae comparetur; non habitetur a sanctis viris, nec pastores requiescant in ea, qui Christi gregem pascere consueverant: sed e contrario requiescant ibi bestiae, et dracones, et struthiones, et pilosi saltent in ea. Quidquid enim haeretici loquuntur in synagogis Satanae, non est doctrina Domini, sed ululatus daemonum et pilosorum, quos imitabatur Esau. Et sirenae requiescent in delubris voluptatis, quae dulci et mortifero carmine animas pertrahunt in profundum: ut saeviente naufragio, a lupis et canibus devorentur. Prope est ergo et instat quotidie tempus ruinae haereticorum, et non differtur eorum subversio.

Miserebitur enim Dominus Jacob, et eliget adhuc de Israel, et requiescere eos faciet super humum suam: adjungetur advena 247 ad eos, et adhaerebit domui Jacob. Et tenebunt eos populi, et adducent eos ad locum suum: et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et in ancillas; et erunt capientes eos qui se ceperant, et subjicient exactores suos. Et erit in die illa cum requiem dederit tibi Deus a labore tuo, et a concussione tua, et a servitute dura, qua ante servisti: sumes parabolam istam contra regem Babylonis, et dices.

Pro advena, id est, proselyto, LXX γηώραν interpretati sunt: qui Hebraice GER dicitur. Unde puto et Moysi filium, qui advena erat in terra, nominatum a patre, Gersam. (Exod. II). Ergo georas est verbum Hebraicum, Graeca consuetudine declinatum: licet quidam Hebraei sermonis

ignarus, Graecam in eo etymologiam exprimere conetur, ab eo quod terrenae rei curam habeat: γῆ enim, inquit, terra appellatur, et ὥρα, φροντὶς, id est, sollicitudo. Rursum pro MASAL quam Aquila et Simmachus et Theodotio parabolam transtulerunt, quos et nos secuti sumus, LXX planctum interpretati sunt. Est autem ordo: postquam Babylon deserta fuerit in aeternum, ita ut habitatio bestiarum sit, miserebitur Dominus Jacob, ejus videlicet qui vitia supplantavit; et eliget Israel, eum qui mente conspicit Deum. Et nota verborum proprietatem: Jacob, qui adhuc in lucta positus, est miserebitur: Israeli vero, qui post victoriam nomen accepit, non misericordia, sed eiectio coaptatur. Requiescere quoque eos faciet super terram suam, de qua Salvator loquitur: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Matth. V, 4), et Credo videre bona Domini in terra viventium (Ps. XXVI, 13). Adjungentur quoque domui Jacob, qui electi sunt per Apostolos, gentium multitudo; et tenebunt reliquias domus Israel, et adducent eos in locum suum, ut habitent in tabernaculis eorum; et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et ancillas. Prodest quippe malis, ut bonis serviant. Unde et Esau dicitur: Servies fratri tuo. Et ad Jacob, Serviet tibi frater tuus (Gen. XXVII). Et accipient eos qui se sophismatibus ante deceperant: et exactores suos, qui omnia lucri causa faciunt, redigent in servitutem. Postquam autem requieverit Jacob et Israel a labore suo, quo multum contra saeculum et haereticos pugnando laboraverat; et a concussione et servitute sua,

qua malignae interpretationi et falsis dogmatibus ante servierat: tunc sumet planctum atque parabolam contra regem Babylonis: sermonem videlicet haeretici erroris et confusionis: et dicet quae sequuntur.

Locum istum Judaei interpretantur carnaliter, quod postquam reversi sunt de Babylone, factum esse docere non poterunt. Neque enim Babylonii servierunt eis, qui eos prius ceperant; nec victis Babyloniis, domus eorum possederunt: neque habuerunt eos in servos et ancillas. Restat igitur ut juxta fabulas suas de imperio hoc putent futurum esse Romano: quibus superatis in ultimo tempore, serviturae sint eis gentes, quibus ante servierint. Quod si sequentes litteram, spe se falsa decipiunt, quis eis concedet, ut Roma vocetur Babylon, et Nabuchodonosor rex Romani imperii?

(Vers. 5, 6.) Quomodo cessavit exactor, quievit tributum? Contrivit Dominus baculum impiorum: virgam dominantium, caedentem populos in indignatione, plaga insanabili, subjicientem in furore gentes, persequentem crudeliter.

In Petri Epistola legimus: Tempus est, ut incipiat judicium a domo Dei (I Petr. IV, 17). Et in Ezechiel tortoribus dicitur: A sanctis meis incipite (Ezech. IX, 6). Pro diversitate quippe peccati, judicii ordo disponitur: ut qui minus deliquerint, ante purgentur. Novissimus autem inimicus destruatur mors. Ergo cum Israel de servitute dura fuerit liberatus, sumet parabolam contra regem Babylonis, quam debemus intelligere ut parabolam. Si enim contra Nabuchodonosor sermo est,

et simplex historiae expositio, quomodo parabola dicitur, quae nulli alteri παραβάλλεται, id est, comparatur. Miratur ergo Israel quomodo cessaverit exactor, qui exigere consueverat usque ad novissimum quadrantem. Exigere autem consuetus non alios nisi debitores, qui dicunt in Oratione Dominica: Dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris (Matth. VI, 12). Huic exactori debitores traduntur a judice, qui eos mittit in carcerem et exigit usque ad peccatum minimum. Denique et 249 Paulus apostolus Corinthium fornicantem, qui uxorem patris acceperat, necnon Phygellum et Hermogenem tradidit exactori (I Cor. V; II Tim. I). Et de his exactoribus etiam supra dicitur: Populus meus exactores vestri depraedantur vos; et qui repetunt, dominator vestri. Pro tributo, Aquila famem interpretatus est. Sublato enim a nobis sponso, famem patimur verbi Dei, et jugiter a corpore Domini jejunamus. Idcircoque virga et baculus impiorum, pro quo septuaginta jugum interpretati sunt, percutit nos, sive opprimit; quia noluimus sustinere jugum levissimum, jugum Salvatoris. Hoc autem baculo et hac virga, insanabili gentes furore caedebat, et fugientes persequebatur crudeliter: non emendare volens traditos, sed occidere.

(Vers. 7 seqq.) Conquievit et siluit omnis terra: gavisa est, et exsultavit: abietes quoque laetatae sunt super te, et cedri Libani. Ex quo dormisti, non ascendet qui succidat nos: infernus subter conturbatus est: in occursum adventus tui suscitavit tibi gigantes. Omnes principes terrae surre-

xerunt de soliis suis; omnes principes nationum, universi respondebunt, et dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut nos, nostri similis effectus es? Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadaver tuum; subter te sternetur tinea, putredo et operimentum tuum erunt vermes.

Ad interitum regis impii, qui percutiebat plaga insanabili nationes, et persequebatur eas crudeliter, omnis terra conquievit, et siluit, quae prius turbarum, et seditionis plena erat, in tantum ut abietes, et cedri Libani laetarentur, de quibus in psalmis scriptum est: Vineam de Aegypto transtulisti, ejecisti gentes, et plantasti eam. Operuit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros Dei (Ps. LXXIX, 9). Has cedros Dei, quia aliquando peccaverunt, tradidit Dominus suppliciis conterendas. Unde in alio psalmo dicitur: Conteret Dominus cedros Libani (Ps. XXVIII, 5). Abietes autem excelsi quique, et in Domini servitute sublimes debent accipi, quae consona voce dixerunt: Ex quo tu dormisti. Nota quod et mortis mors, appellatur dormitio. Non ascendet qui succidat nos. Victo enim forti, et direptis vasis ejus, etiam caeteri satellites corruerunt. Unde et Dominus loquitur in Evangelio (Matth. XXV, 41): Ite in ignem aeternum, 250 qui praeparatus est diabolo, et angelis ejus. Quantos isti lignorum arborumque caesores suis securibus succiderunt, et fecere corruere? Infernus quoque conturbatus, sive versus in amaritudinem, in occursum adventus veri Nabuchodonosor, locus suppliciorum atque cruciatuum est, in quo videtur dives purpuratus: ad quem descendit et Dominus, ut vinctos

de carcere dimitteret. Possumus infernum occurrentem dicere et eum angelum qui inferis poenis praepositus est, qui suscitavit omnes gigantes.

(Vers. 12.) Quomodo cecidisti de coelo, Lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? LXX: Quomodo cecidit de coelo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est in terram qui mittebat ad omnes gentes.

Pro Lucifero qui Hebraice dicitur ELIL (), Aquila transtulit ululantem aurorae filium. Vere enim ululare debuit et ejulare, qui propter superbiam suam de coelo in terram praecipitatus est, atque contritus. Unde et Salvator ad discipulos loquitur: Videbam Satanam quasi fulgur de coelo cadentem (Luc. X, 18). Non modo video, sed prius videbam quando corruit. Et si ille propter superbiam de tanta magnitudine cecidit, vos quoque non debetis gloriari, quia vobis daemonia subjecta sunt: sed quia nomina vestra scripta sunt in coelo; ut unde ille cecidit per superbiam, vos ascendatis per humilitatem. Iste est princeps saeculi, qui inter stellas caeteras mane oriebatur, et suo vitio de Lucifero Vesper effectus est, et non oriens, sed occidens: qui vulnerabat gentes, sive qui mittebat ad gentes satellites suos, ut omnes sua fraude deciperet. Isti sunt falsi Apostoli, operarii mendaces, qui transfigurantur in Apostolos Christi, qui bono semini lolium superseminant, dormientibus Ecclesiarum magistris, et nolentibus aut nequeuntibus eorum malitiae resistere. Jacob autem, et Israel cujus misertus est, et quem elegit Dominus, haec adhuc loquitur ad diabo-

lum, sive ut LXX volunt, de diabolo, id est, non ad secundam personam, sed ad tertiam.

(Vers. 13, 14.) Qui dicebas in corde tuo: in coelum ascendam, super sidera Dei exaltabo solium meum: sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis: ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo.

Vel antequam de coelo corrueret, ista dicebat, vel postea quam de coelo corruit. Si adhuc in coelo positus, quomodo dicit, ascendam in coelum (Ps. CXIII, 16)? Sed quia legimus: Coelum coeli Domino, cum esset in coelo, id est, in firmamento, in coelum ubi solium Domini est, cupiebat ascendere, non humilitate, sed superbia. 252 Sin autem postquam de coelo corruit, loquitur ista verba, arrogantiam debemus intelligere, quod nec praecipitatus quiescat, sed adhuc sibi grandia repromittat, non ut inter astra, sed super astra Dei sit. Cumque Dominus loquatur ad Apostolos: Sufficit discipulo, ut sit quasi magister, et servo sicut Dominus suus (Matth. X, 25), et dicat ad Patrem: Pater sancte, da, ut sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis unum sint (Joan. XVII, 11): iste in tantum sibi arrogat, ut super stellas coeli, quae non corruerunt, solium suum positurum esse se jactet. Quodque infert: Sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis; pro quo LXX transtulerunt, in monte sublimi, super montes excelsos, qui sunt ad Aquilonem, ad illud referamus, quod in Jeremia dicitur: Ab Aquilone exardescent mala super omnes habitatores terrae (Jer. I, 14). Et quod olla succensa a facie Aquilonis accenditur. Iste est Aquilo ventus durissimus,

a quo suos vult Dominus liberare captivos, et reducere in civitatem sanctam dicens: Dicam Aquiloni, adduc: et Africo, noli prohibere, adduc filios meos de terra longinqua (Inf. XLIII, 6). Illud autem quod huic potest esse contrarium, montes Sion, latera Aquilonis, civitas regis magni, facile solvitur. Hi enim qui quondam erant in lateribus Aquilonis durissimi, postea per poenitentiam in civitate Dei esse coeperunt. Semper istiusmodi Lucifer quaerit ascendere super eos qui habent imaginem coelestis, et qui fulgent in Ecclesia sicut astra Dei: et sedere in monte pacti sive testamenti, id est, in Ecclesia, quae in sublimibus collocata est, et de lateribus quondam Aquilonis habitatores possidet. Qui in tantum oblitus sui est, ut velit super nubes ascendere, quibus mandavit Dominus, ne pluant super Israel imbrem, et ad quas pervenit veritas Domini, cui loquitur et Abdias: Si exaltatus fueris ut aquila, et inter sidera coeli posueris nidum tuum, inde te detraham, dicit Dominus (Abdias, IV). Infelix Judas, qui quasi nubes cum aliis Apostolis mittebatur, ut plueret super Israel imbrem, et quasi stella inter caeteras stellas erat, quibus Dominus loquebatur: Luceat lumen vestrum coram hominibus (Matth. V, 16), vitio suo suscepit ascensorem diabolum, qui ut superbiae verba compleret, etiam hoc ausus est dicere: Ero similis Altissimo, ut quomodo Christus habet Prophetas et Apostolos suos, sic et ego habeam pseudoapostolos. Haec autem omnia referenda sunt ad haereticos, qui cum deorsum sint, cum principe suo excelsos se esse jactant.

(Vers. 15.) Verumtamen ad infernum detraheris in profundum laci. LXX: Nunc autem in infernum descendes, et ad fundamenta terrae.

Non ad infernum sponte descendes [Al. descendens], hoc enim Domini Salvatoris est, ut vinctos de inferis liberet, sed ad infernum detraheris invitus, ut qui per virtutes poteras ad excelsa conscendere, per vitia detraharis ad poenas. Sancti pennas habent aquilae, et pennas columbae, et possunt dicere: Volabo, et requiescam (Psal. LIV). Impii autem et Aegyptiorum similes, demersi sunt quasi plumbum in aquis vehementissimis, et demersi sunt in profundum sicut lapis (Exod. XV). Unde et iniquitas, sive ut melius habetur in Hebraeo, impietas super talentum plumbi sedere conspicitur (Zach. V). Ergo illud quod alibi legimus: Omnis qui se exaltat, humiliabitur (Luc. XVIII, 14), etiam rex confusionis passus est, ut detraheretur in fundamenta terrae, sive ut verius in Hebraico habetur, in profundum laci. De fundamentis terrae in Deuteronomio scribitur: Ignis succensus est in furore meo, ardebit usque ad infernum novissimum. Devorabit terram, et fundamenta ejus (Deut. XXXII, 22), eos videlicet qui terreni sunt. De lacu quoque, quod per eum profunda significentur inferni, illa sunt testimonia: Assimilatus sum cum descendentibus in lacum. Et: Posuerunt me in lacum novissimum (Ps. LXXXVII, 5, 7). Sicut enim lacus aquas ad se descendentes, ita infernus animas suscipit: ad quem lacum descendit Banaias tempore nivis et frigoris, et interfecit in eo leonem (II Reg. XXIII, et I Par. XI). Unde et haeretici relinquunt

fontem aquae viventis Dominum, et fodiunt sibi lacus contritos qui aquam non valeant continere. De his lacis, qui fervorem non habent Spiritus sancti; nec Jeremiae prophetae similes sunt, qui juxta Septuaginta interpretes loquebatur: Inveni aquam calidam in deserto (Jerem. II); sed refrigescente charitate, calorem Sancti Spiritus perdiderunt: ille est lacus, de quo idem Jeremias loquitur: Sicut refrigerat lacus aquam, sic refrigerat malitia habentes eam (Jer. VI, 7). Et facta est mihi haereditas mea sicut lacus (sive fovea) leonis in sylva: dedit contra me vocem suam, propterea odivi eam (Jer. XII, 8). In profundum igitur laci detraheretur, quia fontes Domini dereliquit, et foveas sibi fecit; quae lata sunt in principio sive introitu, et angustae in fundo. In iis ergo omnibus de Lucifero et de rege Babylonis, sive de diabolo, intelligamus.

(Vers. 16, 17.) Qui te viderint, ad te inclinabuntur, 254 teque prospicient. Numquid iste est vir qui conturbavit terram? qui concussit regna? qui posuit orbem desertum, et urbes ejus destruxit, et vinctis ejus non aperuit carcerem? Sive ut Septuaginta transtulerunt: eos qui ducebantur non solvit?

Qui viderint Nabuchodonosor regem Babylonium, non oculorum, sed cordis intuitu, de coelo ad inferos corruisse, inclinabuntur humilitate, quae contraria est superbiae, et illum prospicient ista dicentes: Nonne iste est vir, sive homo, qui conturbavit, vel concitavit terram? Et est sensus: Qui dixerat: Ero similis Altissimo, et se jactabat Deum, homo esse convincitur, de quo in nono

psalmo qui proprie contra diabolum est, dicitur: Exsurge, Domine, non confortetur homo (Ps. IX, 1). Inimicus homo superseminavit zizania (Matth. XIII, 25). Unde ad eum, et socios ejus dictum legimus: Ego dixi, dii estis, et filii excelsi omnes. Vos autem sicut homines moriemini, et sicut unus de principibus cadetis (Psal. LXXXI, 6). Et ad eumdem sub figura principis Tyri dicitur: Pro eo quod exaltatum est cor tuum, et dixisti: Deus ego sum, habitatione Dei habitavi in corde maris: tu autem es homo, et non Deus, et dedisti cor tuum sicut cor Dei (Ezech. XXVIII, 2). Iste vir, et iste homo conturbavit universam terram, eos videlicet qui audiunt cum Adam: Terra es, et in terram ibis (Gen. III, 19), et concussit regna sive reges, quorum cor in manu Domini est (Prov. XXI). Concussit, inquit, non subvertit. Unde et unus de his qui concussi fuerant, et tamen non ruerat, loquebatur: Mei autem pene moti sunt pedes (Psal. LXXII, 2). Et Apostolus loquitur ad credentes, ut arripiant armaturam Dei, et stent contra insidias diaboli (Ephes. VI). Domus autem quae supra petram fundata est, nulla tempestate concutitur (Matth. VII). Sequitur: Qui posuit orbem terrarum desertum, sive ut juxta Hebraicum, praeter LXX, omnes alii transtulerunt, quasi desertum. Vitiis enim atque peccatis orbem qui Hebraice THEBEL dicitur, quasi desertum posuit, ut urbes ejus destrueret. Quod sequitur: Et vinctis, sive his qui ducebantur captivi, non aperuit carcerem, ad diabolum retorquemus sensus, quod peccatoribus non aperiat januam poenitentiae: de quibus loquitur et Propheta: Beati quorum dimissae sunt

iniquitates, et quorum tecta sunt peccata (Psal. XXXI, 1). Sed justo judicio ille qui alios tenebat in vinculis, in vincula ipse detruditur, et sicut aperire noluit carcerem, sic ipse in lacu concluditur.

(Vers. 18, 19.) Omnes reges gentium universi dormierunt in gloria, unusquisque in domo sua. Tu autem projectus es de sepulcro tuo sicut sanies: pollutus, involutus cum interfectis, et confossis gladio, qui descendunt ad lapides laci. LXX: Omnes reges gentium dormierunt in honore, homo in domo sua. Tu autem projicieris in montibus sicut abortivum, abominabilis, et involutus cum interfectis gladio descendentibus ad fundamenta terrae.

Reges gentium quibus Deus secundum Canticum Deuteronomii gentes crediderat gubernandas (Deut. XXXII), qui concussi sunt a Nabuchodonosor, et tamen non subversi, quorum nequaquam regnat peccatum; sed quia cor eorum in manu Dei erat, minime corruerunt. Etenim Salvator, quomodo Deus deorum appellatur, sic Dominus dominantium, et rex regum. Isti igitur reges universi requieverunt in gloria sua, unusquisque in domo sua. Diversae quippe apud Patrem sunt mansiones (Joan. XIV): et pro varietate virtutum, habitationum differentiae. Porro Nabuchodonosor projectus est de sepulcro suo, nec in morte a cruciatibus conquievit. Projectus est autem quasi sanies, quae Hebraice dicitur NESER (), quam Aquila ἰχῶρα interpretatus est, tabem [Al. tabum] videlicet et pedorem, quem Symmachus ἔκτροma, id est, abortivum, LXX mortuum, Theodotio germen: quamquam hoc ipsum ver-

bum supra (Cap. XI, 1) ubi de Christo legimus: Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, LXX florem, Theodotio germen, Aquila ἀκρέμονα, id est, virgultum, interpretati sunt. Proprie autem Neser dicitur virgultum, quod ad radices arborum nascitur, et ab agricolis avulsum quasi inutile projicitur, unde et nos stirpem inutilem transtulimus. Igitur Nabuchodonosor quasi stirps inutilem incendio praeparatus, vel sicut 256 sanies pollutus, et involutus his qui ab eo interfecti sunt gladio, et descenderunt usque ad fundamenta laci, detrahetur in profundum, et ne cum his quidem habebit consortium sepulturae quos interfecit. Alterius enim poenae est auctor delicti, et alterius qui invitus peccavit. Et caeteris quidem morientibus quodammodo datur requies: auctor autem erroris et princeps sceleris, ne cum aliis quidem quorum causa ipse periit, cruciatum in poenali loco habebit aequalem; sed majore tormento torquebitur, quia eis calamitatis auctor fuit.

(Vers. 20.) Quasi cadaver putridum non habebis consortium neque cum eis in sepultura. Tu enim terram tuam disperdidisti, populum tuum interfecisti. LXX: Quomodo vestimentum commixtum sanguine non erit mundum, sic nec tu eris mundus, quia terram meam perdidisti, et populum meum interfecisti.

Quia multum inter se Hebraicum distat, et LXX editio, separatim de singulis disseramus. Sicut cadaver putridum, sive ut Aquila transtulit, conculcatum, non habebis consortium sepulturae, nec cum his quidem quos interfecisti. Tu

enim magister es, illi fuere discipuli: et cui plus creditum est, plus exigitur ab eo. Tu enim terram tuam disperdidisti, populum tuum occidisti, eos videlicet qui tibi crediti sunt gubernandi. Unde ad Salvatorem audet dicere: Haec omnia mihi tradita sunt, et dabo tibi ea, si procidens adoraveris me (Matth. IV, 9). Cadaver autem diaboli putridum, ob magnitudinem peccatorum dubitare non poterit, qui legerit peccatum esse fetidissimum, ipso peccatore dicente: Computruerunt et corruptae sunt cicatrices meae a facie insipientiae meae (Psal. XXXVII, 6). E contrario virtus boni odoris est: unde et spiritualium fratrum dilectio comparatur unguento, quod descendit super barbam, barbam Aaron, et super oram vestimenti ejus (Psal. CXXXII). Et ad sponsam sponsus loquitur: 257 Odor tuus suavis, et facies tua speciosa (Cant. II, 14). Quomodo autem cadaver diaboli spiritualiter conculcetur, illud Apostoli docet nos: Deus conteret Satanam sub pedibus vestris velociter (Rom. XVI, 20). Et Domini verba dicentis: Quasi lutum platearum delebo eos (Psal. XVII, 43). Iste quia terram sibi creditam perdidit, et commissum sibi populum trocidavit, nequaquam eos vivos reservans Deo, sed socios suae praeparans sepulturae: propterea non erit, nec vocabitur in aeternum semen pessimorum. Porro juxta LXX hunc habet sensum: o Lucifer qui mane oriebaris, qui quando habebas opera virtutis et luminis, vestimentum eras Dei, et de te dici poterat: Amictus lumine sicut vestimento (Psal. CIII, 2), postquam commissti sanguinem, et persecutus es homicida sanctos, vestimentum tuum

pollutum est sanguine, et nequaquam mundum esse poterit. Mutasti enim cruorem in cruorem; et quia meam terram destruxisti, et populum meum interfecisti, nequaquam mundus eris, sed quasi vestimentum sanguine tinctum.

(Vers. 21, 22.) Semen pessimorum, praeparate filios vestros occisioni iniquitatum patrum suorum: non consurgent nec haereditabunt terram, neque implebunt faciem orbis civitatum. Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: et perdam Babylonis nomen et reliquias, et germen, et progeniem, ait Dominus exercituum. LXX: Semen pessimum, praepara filios tuos occisioni peccati patris tui: ut non consurgent et possideant terram, et impleant terram civitatum. Et insurgam eis, dicit Dominus Sabaoth: et disperdam nomen eorum et reliquias et semen.

Pro semine pessimo, quod LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum est ZERA MRIM (), quod caeteri semen pessimorum interpretati sunt. Non quod ipsum semen per seipsum malum sit: Deus enim omnia fecit bona (Genes. I); sed ab his, qui sua voluntate sunt pessimi, semen ortum sit malum, quod voluntate fit, non natura: Unde et in Daniele legimus: Semen Chanaan et non Juda (Dan. XIII, 56). Et de bonis filiis dicitur ab Apostolo: In Christo Jesu per Evangelium ego vos genui (I Cor. IV, 15). In Evangelio: Quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem ut filii Dei fierent (Joan. I, 12). Omnis enim qui facit peccatum, de diabolo est. Huic igitur praecipitur semini, ut filios suos, omnes scilicet cogitationes pessimas, et opera mala, praeparet occisioni, quae ex impiis

nata sunt patribus, haud dubium quin contrarias significet fortitudines. Qui pessimi filii ideo trucidantur in iniquitatibus patrum suorum, ne ultra consurgant et possideant terram, quae a sanctis possidenda est et implenda, ut civitates in ea Domini construantur. Et quia non est hominum perfecta victoria: Nisi enim Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilabunt qui custodiunt eam (Psal. CXXVI, 2): ideo Dominus ipse consurget adversus filios pessimorum, et disperdet de confusione nomen eorum et reliquias, et omne germen et progeniem, 259 ne ultra pullulent in urbibus Domini. Legimus in Evangelio (Joan. VIII), quod diabolus ab initio mendax sit et pater ejus, id est, mendacii. Semper enim falsa loquitur, et filiis suis, immo mendaciis suis, occidit eos qui audiunt verba illius. Omne igitur mendacium, et omnis haeresis de diabolo nata est patre: cujus semen et filios jubet Deus praeparari occisioni, ne ultra consurgant, et regnum mundi possidere contendant.

(Vers. 23.) Et ponam eam in possessionem hericii, et in paludes aquarum: scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum. LXX: Et ponam Babyloniam desertam, dicit Lord, ita ut habitent in ea hericii, et erit in nihili. Et ponam eam luti voraginem, in perditionem.

Cum perdiderit Dominus exercituum nomen Babylonis, et reliquias, et germen, et universam progeniem, non erit ejus perditione contentus, nisi dederit eam possessionem hericii, et paludes aquarum, et scopaverit eam non leviter, et fortuito: sed terens ut nihil in ea antiquarum sordium

resideat. In Actibus Apostolorum scribitur (Act. X et XI), in vase illo linteo, quod quatuor demissum principiis pendebat e coelo, omnia genera quadrupedum, et reptilium, et volatilium contineri, quod postea Apostolus disserens, Deus, inquit, ostendit mihi nullum hominem immundum dicere. Mores ergo hominum in diversis animantibus monstrabantur, sicut Pharisaei et Sadducaei propter nequitiam appellantur genimina viperarum, et propter dolos Herodes vulpes dicitur (Luc. III et XIII); et luxuriosi pronique ad voluptatem, equi appellantur, insanientes in feminas (Jerem. V): Et, nolite fieri sicut equus et mulus, in quibus non est intelligentia (Psal. XXXIV). E contrario innocentes, columbae vocantur et oves. Igitur juxta doctrinam Domini Salvatoris, qui curas istius saeculi et seductionem divitiarum spinas appellavit, hericius mihi videtur, qui juxta Apostolum, gaudet in incerto divitiarum (I Tim. VI), et armatum se non armatura Dei, sed spinis atque peccatis hujus mundi esse confidit, cui rectissime dicitur illud Evangelicum: Stulte, hac nocte auferetur anima tua a te, quae autem parasti cujus erunt (Luc. XII, 20)? Tales habitatores habet 260 Babylon deserta virtutibus, ubi non est ager irriguus, qui afferat fructus diversorum seminum, sed paludes infertiles, et limosae ac lutosae, in quibus coeno gaudentia reptant animalia. Quamobrem clementissimus Dominus scopavit eam vehementissime terens, et quasi quodam verriculo sordium congregationem purgans, ut nihil immundum in ea, vel de ejus reliquiis resideret. Hoc quotidie facit in Ecclesia sua, cum per

haereticorum scandala, et per confusionem dogmatum improborum scopat ejus aream, ut sola in ea munda grana permaneant.

(Vers. 24, 25.) Juravit Dominus exercituum dicens, si non ut putavi ita erit, et quomodo mente tractavi sic eveniet, ut conteram Assyrium in terra mea, et in montibus meis conculcem eum. Et auferetur ab eis jugum ejus, et onus illius ab humero eorum tolletur.

Postquam hericius habitaverit in deserta Babylone, et pro agris irriguis ac fertilibus paludes cuncta operuerint: ita ut nihil pristini seminis et abundantiae in Babylone resideat, juramentum Domini complebitur, et eveniet quod mente tractavit, ut conteratur Assyrius in terra ejus, et in montibus illius conculcetur. Hostis quippe temerarius, non solum terram Dei et humiliora quaeque occupare festinat, sed etiam eos, qui in Dei servitute virtutibus profecerunt, ita ut montibus comparentur, et dicatur de eis: Fundamenta ejus in montibus sanctis (Ps. LXXXVI, 1). Et nota proprietatem. In terra conteritur: in montibus Dei ab ipso Domino conculcatur. Cum enim omnes inimici positi fuerint sub pedibus Christi, ita ut novissima destruatur mors, tunc auferetur a sanctis gravissimum jugum Assyrii, quo eos ante depresserat, et onus, sive ut LXX transtulerunt κῦδος, id est, gloria, ab humero eorum tolletur, ut sublato jugo Assyriorum videant requiem, quia bona est, et terram, quia uberrima est, et supponant cervices suas jugo Christi ad laborandum, et fiant viri agricolae. Unde et Issachar qui interpretatur est merces, ex virtutibus nomen accepit. Et

in Propheta legimus: Est merces his qui serviunt Domino (Jerem. XXXI, 16); et in alio loco: Ecce Dominus, et merces ejus 261 cum eo (Isai. XL, 10), qui reddet unicuique secundum opus suum. Quod autem conterantur et conculcentur Assyrii, id est, contrariae fortitudines, et illud Evangelicum docet: Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes, et scorpiones, et super omnem virtutem inimici (Luc. X, 19). Et Apostoli verba testantur: Deus conteret Satanam sub pedibus vestris velociter (Rom. XVI, 20).

(Vers. 26, 27.) Hoc consilium quod cogitavit super omnem terram, et haec manus extenta super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, et quis poterit infirmare? Et manus ejus extenta, et quis avertet eam? Pro omni terra LXX universum orbem interpretati sunt in fine oneris vel visionis contra Babylonem. Quod latebat aperitur, Deum cogitasse consilium super omnem terram, id est, orbem terrarum, et non contra terram tantum Chaldaeorum et regem Assyrium atque Chaldaeum: et extentam sive elevatam manum ejus super omnes gentes, et non super unam gentem Babyloniam. Ex quo ostenditur, cuncta quae dicta sunt non ad unam provinciam specialiter, sed contra orbem terrarum generaliter pertinere. Quodque dicitur: Quis poterit infirmare, et quis avertet eam? non pro difficili debemus accipere, sicut illud legitur: Quis sapiens et intelliget haec (Ps. CVI, 43)? Et: Quis, putas, est fidelis et prudens dispensator (Luc. XII, 52)? et caetera his similia; sed pro impossibili. Nullus enim po-

terit Domini infirmare consilium, et manum ejus extentam sive sublimem, ne percutiat, avertere.

(Vers. 28, seqq.) In anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud. Ne laeteris, Philisthaea omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui. De radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrem. Et pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent, et interire faciam fame radicem tuam, et reliquias tuas interficiam.

LXX: Anno quo mortuus est rex Achaz factum est verbum istud: Ne laetemini, alienigenae omnes, contritum est enim jugum ejus qui percutiebat vos. Siquidem ex semine serpentis egredientur genimina aspidum, et ex geniminibus eorum egredientur serpentes pennati. et pascentur pauperes per eum, et pauperes homines in pace requiescent. Interficiet autem in fame semen tuum, et reliquias tuas occidet.

Mortuo Achaz, qui interpretatur κατάσχεσις, id est, obtentio, 262 sive possessio, quem regem impiissimum legimus, fit pondus istud super Philisthiim, sive verbum. Vivente enim illo, et regnante in peccatoribus, nec pondus contra alienigenas, nec sermo Dei fieri poterat ad Prophetam. Quod quidem et supra dixisse me memini, quando Ozia mortuo, vidit Isaias Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Et in Exodo legimus (Exod. XXII), quod postquam mortuus est rex Aegypti, ingemuerint filii Israel ab operibus suis, et exclamaverint, et ascenderit clamor eorum ab operibus, et exaudierit Dominus gemitus eorum. Nisi enim esset mysticum

quod dicebatur, illo magis regnante clamare debuerant, quando luto et lateribus deserviebant.

Praecipitur ergo Philisthiim, quos nunc Palaestinos vocant, et semper a LXX ἀλλόφυλοι, id est, alienigenae transferuntur; et dicitur eis ne gaudeant neque laetentur, quoniam contriverint virgam, vel jugum percussoris sui (Hebr. XII, 6). Quem enim diligit Dominus corripit, et castigat omnem filium quem recipit. Et quasi filios nos erudit Deus, quando visitat in virga iniquitates nostras, et in flagellis peccata nostra, ut misericordiam non auferat a nobis (Ps. LXXXVIII). Haec est virga quae comminuta est, sive jugum ejus qui percutiebat eos: cujus jugum super omnem credentem impositum non solvitur merito proprio, sed Dei clementia. Nec gaudere debent et exsultare, quasi jam non timeant castigatorem; quia de radice colubri, id est, diaboli, egredietur regulus, immo juxta LXX genimina aspidum, et filii, sive, ut supra diximus, semen ejus volans; id est, in aeris hujus spatio libere dominans, quem Apostolus principem aeris potestatis vocat (Ephes. II, 2).

...ga correctionis, quae contrita est in adventu Domini, et Hebraei dicunt quod vivente Achaz, Philisthiim qui captivi tenebantur a Judaeis, mortuo eo, et successore ejus Ezechia languente, eruperint et peragrarint urbes Judaeae, et de solitudine earum fecerint sibi sedem. Quibus dicitur: Ne laetemini, quia licet Achaz mortuus sit, qui vos captivos tenebat: tamen de radice ejus, id est, de semine Jesse et David, egredietur Ezechias, qui ita vobis noxius erit, ut colubro regulus, et de semine ejus, id est, Ezechiae, Manasses nascitur,

qui vobis multo pejor erit, et omnia vestra devastabit. Sed haec Hebraei.

Nos autem dicamus, quod ex semine Judaeorum, qui quondam Philisthiim, id est, haereticos, virga correctionis percutiebant, postquam illa virga contrita est in adventu Salvatoris, et post colubrum, regulus sit egressus, et semen ejus absorbens volucrem: qui omnes, qui levia dogmata, et per aera volitantes habebant sententias, spiritus sui virtute consumat. Et tunc pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent, de quibus et in Evangelio legimus: Beati pauperes spiritu (Matth. V, 3). Non enim sunt isti pauperes saeculi, sed pauperes Dei, qui non habent divitias haereticorum, sed evangelica paupertate contenti sunt. Et tunc radix alienigenarum fame peribit, et reliquiae eorum interficientur. Quod et in Zacharia legimus: Et auferam sanguinem ejus de ore ejus, et abominationes ejus de medio dentium ejus, et relinquetur ipse quoque Deo nostro (Zach. IX, 7).

(Vers. 31, 32.) Ulula porta, clama civitas: prostrata est Philisthaea omnis. Ab Aquilone enim fumus venit: et non est qui effugiat agmen ejus. Et quid respondebitur nuntiis gentis, quia Dominus fundavit Sion, et in ipso sperabunt pauperes populi ejus?

Pro nuntiis, id est, Angelis, quos solus Symmachus transtulit, omnes reges interpretati sunt, verbi ambiguitate decepti, quia praeter unam litteram ALEPH, quae in Angelorum vocabulo addita est, eodem reges et Angeli apud Hebraeos appellantur nomine, id est, MALACHE (Reges ,

Angeli). In libro Hebraicorum Nominum reperi Philisthiim interpretari cadentes poculo. Qui ergo inebriati sunt calice Babylonis, et biberint vinum in quo est luxuria; et inter caetera vitia propter ebrietatem regnum Dei juxta Apostolum non fuerint consecuti (Ephes. V), his praecipitur, ut porta eorum ululet, et clamet civitas. Portam, haereticorum os arbitror, quo blasphemant: civitatem, animam, quae malarum cogitationum thesaurus est. Haec ululare debet et plangere, quia omnis prostrata est, in terramque dejecta, et nihil in ea sanae intelligentiae est Deique sapientiae.

Quare ululat porta? 264 quam ob causam clamat civitas? quia prostrata est omnis Philisthaea. Curque prostrata sit, sequens versus ostendit: Ab Aquilone fumus venit, et non est qui effugiat agmen ejus. Fumus iste ardentibus diaboli jaculis suscitatur, qui noxius est oculis, et contrarius lumini, et ab Aquilone oritur, a quo in Jeremia olla succenditur (Jerem. I, 14), et a quo exardescunt mala super omnes habitatores terrae, qui non possunt dicere: Accola sum et peregrinus, sicut omnes patres mei (Ps. CXVIII, 19); sed in terra habitant. Unde et in Proverbiis legitur: Aquilo ventus durus (Prov. XXV, 23; Eccli. XLIII). Nomine autem alio dexter vocatur, qui cum per se durus sit et sinister, et cervice durissima jugum Dei nolit recipere, vocatur dexter ab his qui ponunt dulce amarum, et amarum dulce; qui ponunt tenebras lucem, et lucem tenebras. Et nullus est, qui fumi hujus agmen effugiat, et pondus possit evadere. Ad haec nuntii, sive reges, sive Angeli

gentis hujus, qui nuntii Dei olim fuerant, et reges, vel certe Angeli, quod est melius, respondebunt, quia Dominus fundavit Sion, et in ipso sperabunt pauperes populi ejus: ut adversum omnes insidias diaboli, et fumi hujus caliginem, quae impedit oculos contra solis fulgorem, fidei petra in Sion fundamenta constituat.

...possit effugere, nisi ille qui se in monte Sion Domini fundamine communiverit, et non in se, sed in Domino speraverit. Ad hunc enim mitti solent nuntii, id est, Angeli, quibus mitti praecipitur: Ite, Angeli veloces (Isai. XVIII), et qui respondeant Angelis de prosperitate populi Christiani, quod in monte Ecclesiae pauper Spiritu populus requiescat. Siquidem et Salvator noster ad Angelos patremque reversus, fundatam refert Ecclesiam, contra quam portae inferi non praevalebunt (Matth. XVI). In Hebraeo pro nuntiis gentis, malache goi scriptum est, quod reges gentis et Symmachus interpretatus est. Unum autem ALEPH litteram interesse jam diximus. Respondebitur itaque regibus gentis, id est, his qui haeretica dogmata et mundi hujus sapientiam possident, quod non in homine, sed in Domino Sion fundata sit, et in ea pauperes populi ejus, qui nec saeculi divitias, nec eloquii habent venustatem, secura et fida mente requiescent.

(Cap. XV.---Vers. 1.) Onus Moab. LXX.: Verbum contra Moabitidem. Symmachus et Theodotio: Assumptio Moab. Quomodo circumcisio et carnalis est, et spiritualis et de spirituali ab Apostolo dicitur: Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo servimus, et gloriamur in Domino, et non

in carne confidimus (Philipp. III, 3); et rursum ad distinctionem spiritualis Israelis, dicitur de carnali: Videte Israel secundum carnem (Cor. X, 18): et, Vos gentes in carne (Ephes. II, 11); sic Moab accipiendus est spiritualiter, qui interpretatur de patre, sive aqua paterna, de incestu, et ebrietate conceptus, quod quodammodo absente, immo nesciente patre, videretur esse generatus. In multis Scripturarum locis de Moab legimus, et maxime in Numerorum volumine, quando Balac rex Moabitarum ad maledicendum, Balaam invitavit hariolum, qui inter caetera etiam hoc contra Moab mysticum prophetavit: Orietur stella ex Jacob, et consurget homo ex Israel, et percutiet principes Moab (Num. XXIV, 17).

(Vers. 1). Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit; quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit. LXX: Nocte periit Moabitis, nocte enim periit murus Moabitidis. Pro AR (), quod solus Theodotio ita posuit, ut legitur in Hebraeo, Aquila et Symmachus, urbem interpretati sunt, non considerantes, quod inter AIN et RES elementa Hebraica, JOD litteram non haberet, quae si esset, recte civitas diceretur. Sapientia saecularis, de qua Dominus loquitur per Prophetam: Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabo (Abdiae 8; I Cor. I, 19): quia auctorem sui sensum habet, qui ex conditione Dei generatur, videtur quidem de patre nasci, quod interpretatur Moab; sed quia adulter est, et adversarius populo Dei, de incestu, et spelunca ac nocte generatur. Unde in nocte periit, in errore scilicet sempiterno. Et Aegyptii in mari

Rubro vigilia matutina, quae nocturnum tempus ostendit, fluctibus obruti sunt (Exod. XIV). Et Lot, Sodomitis nocte pereuntibus, venit in Segor, et ortus est ei sol (Gen. XIX).

Quod intelligens beatus Apostolus scribit de sanctis atque perfectis (I Thess. V, 6, 7): Non sumus noctis, 266 neque tenebrarum, sed sumus filii diei. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt, et qui inebriantur, nocte ebrii sunt. Nos autem qui diei sumus, vigilemus induti lorica fidei et charitatis. Et quia noctem reliquerat, et filius diei esse jam coeperat, loquitur ad credentes: Nox praecessit, dies autem appropinquavit, quasi in die cum honestate ambulemus, non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et luxuria (Rom. XIII, 12). Pereunte autem nocte Moabitide, etiam murus ejus, qui dialectica arte constructus est, in eadem nocte vastatus est atque destructus, et aeterna taciturnitate conticuit. Porro Ar, quod interpretatur ἀντίdikos, id est, adversarius, hoc ostendit, quod haec sapientia, quae adversaria Dei est, Ecclesiastico sermone contra se pugnante, superata sit.

(Vers. 2.) Ascendit domus, et Dimon ad excelsa in planctum. LXX: Contristamini in vobis, peribit enim Dimon, ubi ara est: illuc ascendetis ad plorandum. Omnis domus adversae sapientiae, et Dibon, quae interpretatur fluxus eorum, ascendit excelsa, in quibus superbierat: non ut hostias immolet, sed plangat in quibus ante peccaverat. Et revera mendacium instar fluminis transit, et praeterfluit, et numquam potest stabili mansione consistere. Sermo autem Dei, qui compactus est,

stabilis est. Unde et manna, quod videtur quasi glacies super faciem terrae, non praeterfluit, sed consistit. Porro juxta LXX, Moabitae moerere jubentur et plangere, non super aliis, hoc enim perfectorum est super semetipsis, quia et Dibon eorum, id est, sermo compositus, qui fluebat more torrentis, periturus sit: in quo habebant quasi aram consecrationis suae, et omnes divitias saeculares. Unde et in psalmo dicitur: Divitiae si affluant, nolite cor apponere. Initium autem salutis est, sua intelligere et fleve peccata.

(Vers. 3 seqq.) Super Nabo et super Medaba Moab ululabit: in cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barba radetur. In triviis ejus accincti sunt sacco: et super tecta ejus et in plateis ejus omnis ululat: descendet in fletum. Et clamabit Esebon et Eleale: usque ad Jasa audita est vox eorum: super hoc expediti Moab ululabunt: anima ejus ululabit sibi. Cor meum ad Moab clamabit: vectes ejus usque ad Segor vitulam conternantem: per ascensum enim Luith 267 flens ascendet, et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt: aquae enim Nemrim desertae erunt: quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos: quoniam circumit clamor terminum Moab: usque ad Agallim ululatus ejus, et usque ad puteum Elim clamor ejus: quia aquae Dimon repletae sunt sanguine. Ponam enim super Dimon additamenta his qui fugerint de Moab leonem, et reliquiis terrae.

Quia omnis prophetiae hujus pene unus est sensus, ne eam per partes proponendo lacerarem, simul universam posui, et quid mihi secundum anagogen videatur in singulis, brevi sermone percurram, Nabo interpretatur sessio vel prophetia: Medaba, de saltu: Esebon cogitationes: Eleale, ascensio: Jasa, factum sive mandatum: Segor, parva: Luith, genae: Oronaim, foramen moeroris: Nemrim, pardi sive praevaricatores: Agallim, vituli vel arenarum tumuli: Elim, arietes sive fortes; Dimon, sufficiens moeror. Quia igitur omne dogma contrarium veritatis, quod absque inspiratione Dei de humano sensu in erroris tenebris nascitur, nocte vastatum est, et argumenta illius, quae intelliguntur muri, Ecclesiastico sermone destructa sunt; ita ut aeterno silentio conticuerint, in tantum ut universa eorum factio, ad poenitentiam et lacrymas verteretur, super Nabo, id est, prophetiam et sessionem, id est, magistros eorum, et super Medaba, ubi non sunt arbores fructuosae, sed saltus infertilis, in quo habitant bestiae, de quo in vicesimo octavo psalmo scriptum est: Vox Domini concutientis desertum, et commovebit Dominus desertum Cades (Ps. XXVIII, 8): ululabit Moab, id est, unus ex patre, qui haereticorum princeps est: ut in omnium haereticorum capite calvitium fiat; et pro ornamento comae atque vestium Angelorumque, quorum ornamentum erat, quandam turpitudinem et dedecoris notam gerant.

...est: Vox Domini confringentis cedros, et inter caetera: Vox Domini concutientis desertum, et commovebit Dominus desertum Cades (Ps.

XXVIII, 5, 8). In his igitur magistris, et in his saltibus, in quibus non est fructus, sed vitia bestiarum, omnis Moabitis error ululet: ita ut tundant pectora, et in cunctis capitibus eorum sit calvitium, dum deponunt pristinas cogitationes; et omnis barba radatur, qua ante in virilem videbantur venisse aetatem. In triviis quoque ejus, id est, in latis viis quae ducunt ad mortem, accingantur sacco poenitentiae: et super tecta eorum, et in plateis eorum, ubi ante superbiebant, nunc omnia ululet, et descendat in fletum. Sed et cogitationes Moabitidis, id est, Esebon, et ascensio ejus, qua se erexerat contra scientiam Dei (Eleale), usque ad factum sive mandatum eorum (Jasa), clamore poenitentiae personent. Super hoc enim Moab expediti, et ad pugnam Dei parati, ululet; et anima ejus sibi ululet, non aliis, sed sibi plangens peccata sua. Tunc cor sanctorum, et praedicantium veritatem, ad Moab clamabit, ut possint de Segor parva ad montes aditum invenire. Vectes enim Moabitidis, et omnia munimenta ejus upque ad Segor, et vitulam conternantem, quam Septuaginta vitulam triceiunem, id est, trium annorum interpretati sunt, peribunt. Luith quoque, id est, genas suas foedantes fletu, Moabitidis populus ad superiora contendet; et in via Oronaim, id est, in foramine moeroris, clamorem contritionis levabit. Omnes enim aquae eorum quas ante de Nemrim, hoc est, de pardo et praevaricatore hauriebant, desertae erunt: quia aruit herba eorum, et germen eorum defecit, et omnis viror interiit.

In tantum autem eos flere debere Propheta vaticinatur, ut juxta magnitudinem operis et peccatorum suorum, fiat visitatio Dei; et ducantur ad torrentem salicum, ubi et Israel populus in Babylone captivus, organa sua suspendit (Ps. CXXXVI). Ibi enim Moabitidis clamor terminum circumibit: et usque ad vitulos, sive ad tumulos arenarum, ululatus ejus: et usque ad arietes vel fortes, id est, upque ad Elim clamor ejus. Quae autem aquae Dimon, id est, moeroris sufficientis, sanguine repletae sint, et quid sit quod dicitur: Ponam super Dimon additamenta: non est difficile intelligere: quod videlicet postquam pro peccatis suis ad lacrymas et moerorem venerint, qui dicitur moeror sufficiens: additamenta Domini habituri sint, quae sunt in sequentibus: Emitte agnum dominatorem terrae (Isai. XVI, 1); et reliquiis terrae leonem de tribu Juda dominari.

(Cap. XVI.---Vers. 1.) Emitte agnum dominatorem terrae, de petra deserti, ad montem filiae Sion. Et erit sicut avis fugiens: et pulli de nido avolantes: sic erunt filiae Moab in transcensu Arnon. Ini concilium: coge concilium: pone quasi noctem umbram tuam in meridie: absconde fugientes, et vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei, Moab esto latibulum eorum a facie vastatoris. Finitus est enim pulvis: consummatus est miser: defecit qui conculcabat terram. Et praeparabitur in misericordia solium: et sedebit super illud in veritate in tabernaculo David: judicans et quaerens judicium; et velociter reddens quod justum est.

Hoc quod de Hebraeo interpretati sumus: emitte agnum dominatorem terrae, potest ita legi: emitte agnum dominatori terrae, quo scilicet non ipse agnus dominator sit terrae, ut juxta historiam interpretati sumus: sed dominatori terrae agnus sit immolandus. Iste igitur agnus, qui vel ipse est dominator terrae, vel immolatur dominatori terrae, de gente Moabitarum est, et de his qui fugerint de Moab, et leonem habere meruerint principem. Significat autem 270 Ruth, de qua generatus est Christus (Matth. I, 5), quam vocat petram deserti, quia juxta praeceptum Dei, Moabitae et Ammonitae, usque ad decimam generationem, et usque in aeternum non ingrediuntur Ecclesiam Dei (Deut. I). Qui autem fugerit de deserto Moab, ut a prophetia revertamur ad anagogen, et contempto mendacio, in monte steterit veritatis, erit quasi avis fugiens; et quasi pulli de nido avolantes, ne a Moabiticis serpentibus devorentur. Sic, inquit, erunt omnes filiae, hoc est, animae Moabiticae, in transcensu Arnon, quod interpretatur illuminatio eorum: quando erroribus derelictis ad scientiam transcenderint veritatis. Dicitur itaque ipsi Moab, vel ei qui evaserit de Moab: Nihil agas absque consilio (Prov. XIII): nec circumferaris omni vento doctrinae, sed sequere eum qui magni consilii Angelus est (Ephes. IV): Et coge concilium, ut de vagis et errantibus Dei Ecclesiam facias. Umbraculum tuum pone quasi noctem in meridie, ut in feruore vitiorum eos, qui confugerunt ad te, protegas umbra tua. Absconde fugientes et vagos ne prodas, id est, eos qui de Moabiticis erroribus

fugerunt, suscipe: ne eos qui adhuc in errore versantur, quasi proditor ostendas his a quibus fugerunt, ut redeant ad pristinum errorem.

...lum quoque esse debet fides in montibus sanctis, quae quasi nox umbram praebeat in meridie: et a vitiis saeculi atque erroribus haereticorum, qui sunt quasi sol exurens animam, eam protegat ac defendat; ut abscondat fugientes, et vagos ne prodat, et latibulum sit Moabitarum a facie vastatoris. Postquam enim pulvis ille finitus fuerit, et peccator consummatus, et defecit qui conculcabat terram, tunc praeparabitur in misericordia solium Christi, et sedebit super illud in veritate in tabernaculo David, id est, in Ecclesia; judicans et quaerens judicium, et velociter reddens quod justum est.

(Vers. 6 seqq.) Audivimus superbiam Moab.: superbus est valde. Superbia ejus, et arrogantia ejus, et indignatio ejus, plus quam fortitudo ejus. Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his qui laetantur super murum cocti lateris, loquimini plagas ejus: quoniam suburbana Esebon deserta sunt, vinea Sabama. LXX: Audivimus injuriam Moab: contumeliosus est valde: superbia ejus, et injuria ejus, et furor non sicut divinatio tua: non sic ululabit Moab: siquidem in Moab omnes ululabunt: habitatoribus autem Deseth meditaberis: et non confunderis: campi Esebon lugebunt vineam Sabama. Quantis obscuritatibus locus iste juxta LXX Interpretes involutus sit, ex eo perspicuum est, quod legi vix potest. Dicamus ergo juxta Hebraicum, Moris est Scripturarum, ut postquam desperationem men-

tis humanae, laeto nuntio sublevaverint, rursum negligentes et nolentes agere poenitentiam comminatione deterreant, ne bonitas Dei indureceret cor nostrum. Cujus rei unum tantum ponamus exemplum. In centesimo quadragesimo quarto psalmo legimus: Suavis Dominus universis, et miserationes ejus super omnia opera illius (Psal. CXLIV, 9). Et post paululum: Sustentat Dominus omnes qui corruunt, et erigit omnes elisos. Oculi omnium in te sperant, Domine, et tu das escam eorum in tempore opportuno. Cumque praemisisset, custodit Dominus omnes diligentes se; ne negligentem faceret auditorem, intulit: Et omnes peccatores disperdet. Quia igitur consummato Antichristo et parente ejus diabolo, qui conculcabat universam terram, praeparandum esse vaticinatus est 272 solium in misericordia, et eum qui sessurus sit in tabernaculo David, ex persona sanctorum, qui de Moab salvati sunt, et experimento suo ejus didicere superbiam, propheta loquitur: Audivimus superbiam Moab, sive injuriam, ut LXX transtulerunt. Quis enim haereticorum non superbus est? qui Ecclesiasticam despiciens simplicitatem, ita habet Ecclesiae homines quasi bruta animalia, et intantum superbiae injuriaeque tumorem habet, ut plus loquatur quam possit ostendere, et arroget sibi quod non habet, et indignationem suam magnam reputet, non sciens quod plus sit in superbiae tumore, quam in virium fortitudine. Idcirco Moab ululabit ad Moab, et universus ululabit: quia muri ejus de lateribus coctis aedificati sunt, in quibus alii lae-

tantur; et pro his plagas recipiet: et suburbana Esebon, id est, cogitationum ejus, deserta erunt.

...ris erigitur, ut universam mundi hujus scientiam, et omnes gentes suo putet sermone superari. Idcirco ululabit Moab ad Moab, id est, universa eorum factio, et his qui super muro latericio, id est, fragili ac resolubili delectantur, plagas suas narrabit. Siquidem suburbana eorum deserta facta sunt, et vinea eorum Sabama, quae se ad altiora extollere videbatur, ab Apostolis et apostolicis viris, qui Domini gentium sunt, funditus amputata est.

(Vers. 9, 10.) Domini gentium exciderunt flagella ejus: usque ad Jazer pervenerunt. Erraverunt in deserto: propagines ejus relictae sunt: transierunt mare. Super hoc plorabo in fletu Jazer vineam Sabama: inebriabo te lacryma mea, Esebon et Eleale: quoniam super vindemiam tuam et super messem tuam vox calcantium irruit. Et auferetur laetitia et exsultatio de Carmelo: et in vineis non exsultabit, neque jubilabit: vinum in torculari non calcabit qui calcare consueverat: vocem calcantium abstuli.

Suburbana Esebon, de quibus supra diximus, deserta sunt, et vinea Sabama, quae interpretari potest, non solum extollens altitudinem, sed et conversio aliqua: quia videtur in regione Moabitica ad Domini servitutem aliqua ex parte velle converti. Hujus igitur vineae Sabama, Domini gentium, Apostoli et apostolici viri, flagella et propagines penitus absciderunt, ne ex aliis haeresibus aliae nascerentur haereses, et infinita errantium fieret multitudo. Et non solum

exciderunt propagines Sabamae, sed usque ad Jazer pervenerunt, quae interpretatur fortitudo eorum: hoc est, ad fortissima quaeque dogmata haereticorum, et dialectica arte constructa, in quibus robur sui habere videbantur erroris; et intantum eorum mucro bacchatus est, ut novissime errarent in solitudine, et quem interficerent non haberent. Cumque illi exciderent flagella ejus, tamen vitio radicis pessimae, propagines aliquae remanserunt. Domini autem gentium transierunt mare, hoc est tentationes saeculi hujus, de quibus in psalmo legimus: Veni in profundum maris, et tempestas absorbuit me (Ps. LXVIII, 3); et in alio loco: Qui descendunt mare in navibus, facientes operationes in aquis multis: ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo (Ps. CVI, 23). Isti ergo transierunt mare, ut opera Domini et mirabilia ejus in profundo tentationum conspicerent, dum liberantur ex eis. Itaque sermo propheticus plangit fortitudinem haereticorum, id est, Jazer, et vineam Sabama; quae se extollit contra scientiam Dei. Et inebriabo te lacryma mea, Esebon, cogitationes scilicet eorum, et Eleale, quibus ad excelsa conscendunt. Cur autem plangit Jazer vineam Sabama, et inebriat Esebon, et Eleale lacrymis suis? ut dum ipse plorat, et illos plorare doceat. Quoniam, inquit, super vindemiam tuam et super messem tuam vox calcantium irruit. Vinea enim Moabitarum propter viciniam loci talis est, qualis et vinea Sodomorum, de qua dicitur: De vinea enim Sodomorum, vinea eorum, et propago eorum de Gomorrha (Deut. XXXII, 31). Et in septuagesi-

mo septimo psalmo, legimus de Aegyptia vinea, quam Deus percussit grandine. Messes quoque Moabiticae nascuntur in vallibus quae appellantur Raphaim: falsaque vindemia ejus est vineae, de qua supra dicitur: Domini gentium exciderunt flagella ejus. Isti enim conterunt uvas amarissimas, et suis calcant pedibus, ne draconis de eis exprimantur venena, et omnes interficiantur bibentes. Auferetur quoque laetitia et exsultatio haereticorum, qua ante gaudere consueverant: ut postquam egerint poenitentiam, illud mereantur audire: Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur (Matth. V, 5). Quodque addidit, de Carmelo, hoc significat: non quod haeretici vere Carmelum habeant, id est, spiritalis circumcisionis notitiam; sed quod falso habere se jactent. Cumque succisae fuerint vineae, et ablata laetitia, et exsultatio de falsi nominis scientia: tunc nullus erit de pristinis calcatoribus, qui calcet uvas, quas ante calcaverat: et vox eorum aeterno obmutescet silentio.

(Vers. 11 seqq.) Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit: et viscera mea ad murum cocti lateris. Et erit cum apparuerit quod laboravit Moab ab excelsis suis, ingredietur ad sancta sua ut obsecret, et non praevalebit. Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc.

Destructo errore Moabitico: immo falsa laetitia in luctum lacrymasque mutata, venter meus, prophetae, qui instar citharae musica arte compositus est, et qui de Dei timore concipiens, multos liberos procreavit, ita ut nulla sit chorda,

quae non reddat sonum suum, resonabit luctum agentis poenitentiam Moab: et omnia viscera mea ad murum cocti lateris: pro quo interpretatus est Theodotio ad murum dissipatum. Omnia enim contrariorum praesidia, in quibus antea confidebant, destruentur et corruent. Haec sunt autem viscera et interiora prophetae, de quibus et David dicebat in Psalmo: Benedic, anima mea, Domino, et omnia interiora mea nomen sanctum ejus (Psal. CII, 1). Quomodo enim cithara non emittit vocalem sonum atque compositum, si saltem una chorda rupta fuerit; sic spiritalis venter prophetae, si una in eo virtutum chorda defuerit, non poterit melos dulce resonare; nec ad lateritium murum cunctis clamare visceribus. Philosophorum quoque sententia est, haerere sibi virtutes; et Apostoli Jacobi, ut cui una defuerit, huic omnes deesse virtutes. Cum autem intellexerit Moab frustra se in his, quae prius putabat excelsa, dogmatibus laborasse, ingredietur ad sancta sua, non quae per se sancta sunt, sed quae sancta errans arbitrabatur, et auxilium invenire non poterit. Vel certe deserto errore mendacii, ad sancta Ecclesiae intrare conabitur, ut sua ea faciat, et oret, et obsecret, sed non praevalebit. Neque enim statim ut voluerimus, perfectam possumus capere virtutem. Quodque infert: Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc, prooemio in quo dixerat, verbum contra Moab, sive onus, sciamus epilogum redditum, ut quod ibi coeperat, hic compleverit. Ex tunc autem, intelligendum ex quo coepit ad eum loqui, ut omne quod dixit, unum verbum Dei sit, id est,

una sententia. Porro juxta LXX qui interpretati sunt: Interiora prophetae quasi murum renovata a Deo, et erubescere eum, id est, Moab, et intrare ad aras, et ad ea quae manu facta sint, ita disserere possumus, ut dicamus semper prophetae renovari viscera, et a Deo fieri fortiora, ut adversarii confundantur, et ea quae humana manu fabricati [Al. fabricata] sunt, cassa intelligant, et nihil ad salutem proficientia.

(Vers. 14.) Et nunc locutus est Dominus, dicens: In tribus annis quasi annis mercenarii auferetur gloria Moab super omni populo multo, et relinquetur parvus, et modicus, nequaquam multus.

Tres anni, in quibus auferetur gloria Moab super omni populo ejus multo, vel divitiis multis, ut LXX transtulerunt, mystice intelligendi sunt. Sicut enim misericordia Domini in ponderibus est atque mensura: sic et cruciatus ac supplicia habent mensuram suam, ut postquam tres anni transierint, in quibus relinquetur parvus, et modicus, et nequaquam multus, tunc, inglorius esse desistat. Et hoc notandum, quod juxta Ezechielis prophetiam, quando dies pro annis numerantur Israeli (Ezech. IV), hoc est, decem tribubus, quae majora peccaverant, supputentur in poenis anni trecenti nonaginta, ut in Hebraico continetur, non centum nonaginta, ut Vulgata editio habet: et Judae, in quo erat Templum Dei, anni quadraginta. Qui enim parvus est, meretur misericordiam: potentes autem potenter tormenta patientur (Sap. VI). Et servus qui scit voluntatem Domini sui, et non facit eam, vapulabit multum

(Luc. XII). Moab igitur quia externus erat, nec de populo Dei, sed relicto errore conversus, non annis pluribus, sed tantum tribus parvus et modicus, et inglorius relinquetur. Isti sunt anni, de quibus et alibi legimus: Recordamini dierum saeculi (Isai. XLVI), et iterum: Cogitavi dies antiquos, et annos aeternos in mente habui (Psal. LXXVI, 6). Si enim umbrae et exemplaribus serviebat juxta carnem Israel, et omnis eorum solemnitas futurorum erat typus, quare non et anni praesentis temporis futura tempora praefigurent? de quibus et in alio loco legimus: Quid facietis in diebus conventus, et in diebus festivitatis Domini? (Osee IX, 5).

Quodque jungitur, Quasi anni mercenarii, hoc ostendit, quod falsa doctrina pro lucro cuncta faciat atque compendio. Omnis enim mercenarius, et qui non est pastor, cujus non sunt oves, cum viderit lupum venientem fugit, quia mercenarius est, et oves ad eum non pertinent (Joan. X). Quam ob rem puto advenam et mercenarium de sanctis non comedere, nec servos, sanctorum esse participes. Non enim ob dilectionem Domini, sed ob mercedem cuncta faciunt, qui comedunt domos viduarum, et proprios adducunt greges, ut lanis eorum vestiantur, et lac mulgeant (Matth. XXIII). Quod de doctrina diximus mercenaria, referamus ad caetera. Si praebeo eleemosynam, ut glorificer ab hominibus, recepi mercedem meam, et mercenarius appellandus sum. Si castum esse me simulo, et aliud est in conscientia mea, habeo non gloriam mercenarii, sed supplicia peccatoris. Et in comparatione duorum malorum, levius ma-

lum est aperte peccare, quam simulare et fingere sanctitatem. Verum et in hoc profectus est Moab, ut qui prius multos erroris sui habebat comites, postea redigatur ad paucos; vel qui prius multus erat in divitiis peccatorum, post poenitentiam parvus et pauper sit in malitia.

LIBER SEPTIMUS.

Septimus liber idem juxta anagogen secundus est, immo extremus. In hoc enim decem visionum tropologica explanatio terminatur: quem [Al. quam] cum tuis, Eustochium, precibus, et Christo auxiliante complevero, veniam ad octavum, et utramque explanationem juxta priores, usque ad quartum, libros, pariter explicabo.

(Cap. XVII.---Vers. 1.) Onus Damasci. Symmachus et Theodotio, Assumptio Damasci: LXX, Verbum contra Damascum, addentes de suo, quod in Moab fecere principio. Damasci primum nomen in Genesi legimus, qui ante Isaac fuit vernaculus Abraham, et putabatur haeres, nisi esset Sarae filius ex promissione generatus (Genes. XV). Interpretatur autem aut sanguinis osculum, aut sanguinem bibens, aut sanguis cilicii, quae omnia populo conveniunt Ethnicorum, qui ante fidem Christi, amicus erat sanguinis et crudelitatis, et digna opera planctu agebat, et sacco. In Dierum libro (II Par. XXIV) narrat historia, quod impleto anno ascenderit contra Joas regem Judae exercitus Syriae, et venerit in Jerusalem, et omnes principes populi interfecerit, cunctamque praedam miserit regi Damasci, qui cum paucis viris venerat: et Deus tradiderat in manu eorum multitudinem magnam nimis, eo quod reliquissent Dominum Deum patrum suorum: quod

juxta anagogen et futurorum typum considerandum est, utrum ad tempus Dominici adventus referre valeamus. Post finem enim anni acceptabilis, in quo a Salvatore est Evangelium praedicatum, ascendit de Damasco gentium exercitus in paucis viris contra Judam et Jerusalem, qui reliquerant Dominum: et omnes eorum Legis ac Prophetarum abstulere divitias, et miserunt regi Damasci, viros scilicet Ecclesiasticos et doctrinae Evangelicae, qui ad comparationem totius mundi, adhuc tunc infidelis, et in toto orbe dispersorum Judaeorum, pauci erant; et tamen Dominus tradidit Jerusalem in manibus eorum, eo quod dereliquissent Dei Filium, qui per prophetas ante praedictus est (Act. IX). Ergo [Forte Ego] ob hanc causam reor, et Saulum, qui postea Pauli ex virtute nomen accepit, quia aemulator erat Legis, isse Damascum, et contra credentes ex gentibus pugnare voluisse, ibique superatum, eos secutum qui in Damasco versabantur, ut inde rursum Jerusalem Judaeos expugnaturus ascenderet. Nec alicui videatur esse contrarium, si in Paralipomenon libro laeta de Damasco, et nunc in Isaia tristia praedicentur: quia et de ipso Israel, qui certe portio Dei est, nunc adversa, nunc prospera nuntiantur. Et quomodo ad Israel juxta carnem, et ad gentes dicitur: Vos gentes juxta carnem, qui dicimini praeputium ab ea quae appellatur in carne Circumcisio: sic econtrario est Israel juxta spiritum, et sunt gentes juxta spiritum, et inter caeteras gentes est Damascus juxta spiritum, ne tantum Judaicis fabulis acquiescamus.

(Vers. 1 seqq.) Ecce Damascus desinet esse civitas, et erit sicut acervus lapidum in ruina. Derelictae civitates Aroer gregibus erunt, et requiescent ibi, et non erit qui exterreat, et cessabit adjutorium ab Ephraim, et regnum de Damasco, et reliquiae Syriae, sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum.

Sicut in titulo demonstratum est, per Damascum vocatio gentium significatur, quae amabant vel bibebant sanguinem, quae postquam in Christum crediderint, pristinae conversationis civitates esse desistent, et erunt sicut acervus lapidum in ruina. Quomodo enim acervi lapidum, qui in agris dispersi sunt, in unum tumulum comportantur: sic de universis nationibus acervus credentium congregatus est in ruina populi Judaeorum, illis cadentibus, et nobis surgentibus. Derelictae quoque civitates AROER (), id est, myrice, Ecclesiasticis gregibus erunt, ut quas Judaei deseruerunt, nos incolamus: sive destructa idololatria exstruetur Evangelium. Hoc et nostris temporibus videmus esse completum: Serapium Alexandriae, et Marnae templum Gazae in ecclesias Domini surrexerunt, et civitates Aroer Evangelicis gregibus praeparatae sunt. Aroer, id est, myrice, nascuntur in desertis locis, juxta illud quod scriptum est in maledictione ejus hominis qui confidit in homine, et a Domino recedit cor ejus: Erit, inquit, quasi myrice in deserto, et non videbit bonum cum venerit; sed habitabit in siccitate, in deserto, in terra salsuginis et inhabitabili (Jerem. XVII, 5, 6). Alii vero dicunt ex hac arbore maleficis artibus mistra, id est, odia concitari. Er-

go qui prius erant in deserto gentilium, et in odio nominis Christiani, Christi gregibus servient, qui requiescent in eis, et non erit qui exterreat, quia Dominus habitabit inter eos, et praesente Pastore, lupum timere non poterunt.

Tunc cessabit adjutorium Dei ab Ephraim, qui in hoc loco intelliguntur Scribae, et Pharisaei, juxta Osee prophetiam, qui contrarios populo Dei, Ephraim nominat (Osee V et VIII). Et regnum cessabit a Damasco, ut nequaquam peccatum, et peccati princeps diabolus regnet in Damasco, quae prius sanguinem diligebat; sed reliquiae Syriae, id est, qui ex gentibus crediderunt sint sicut prius fuerant filii Israel, ablato ab illis regno Dei, et tradito gentibus, quae faciunt fructum ejus, sicut Dominus Deus exercituum locutus est per omnes prophetas suos.

(Vers. 4-6.) Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, et pingues carnes ejus tabescent. Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et brachium ejus spicas leget, et erit sicut quaerens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio olivae duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel.

Postquam reliquiae Syriae fuerint, sicut quondam fuerat gloria filiorum Israel, et delicto eorum salus gentibus data, tunc attenuabitur omnis gloria Judaeorum, qua gloriosi erant in universo orbe, et pingues carnes eorum tabescent, non habentium prophetas, non signa atque virtutes, non praesens auxilium Dei, non sacerdotii digni-

tatem: sed omne corpus gentis eorum emarcescet, et redigetur ad nihili. Cumque dicatur de vocatione gentium: Messis multa, operarii autem pauci (Matth. IX), illi pauperes messis reliquias, quae per Apostolos salvatae sunt, et rarissimas spicas legent, non de montibus, et erectis locis, sed in valle Raphaim, id est in litterae vilitate. Et considera quod Raphaim, qui gigantes interpretantur, sicut supra Ephraim. Pharisaeos Scribasque significent. Denique LXX, pro valle Raphaim, vallem duram interpretati sunt, ut duritiam cordis Judaici exprimerent. De quorum humilitate eliguntur quasi in stipula spicae et quasi in vindemia racemi, qui salvati fuerint: et sicut excussio olivae [Al. oleae.] duarum, aut trium olivarum, sive quatuor aut quinque. Quando enim venit percussio populi Judaeorum, oliva illa populi Israel, quae sub Moyse sexcenta millia habuit armatorum (Num. XXVI), et sub David, numerante Joab, innumerabilem populum (II Reg. XXIV), vix paucos fructus offerre potuit Domino Salvatori: duas olivas Paulum et Barnabam, et tres olivas Petrum et Jacobum, et Joannem (Act. XIII), qui et in monte transfiguratum Dominum conspexerunt, et ad archisynagogi filiam ire cum Domino meruerunt (Matth. XVII). Quatuor autem et quinque olivae reliquos novem faciunt Apostolos, in quibus Judae proditoris locum Matthias obtinuit, qui utique pro diversitate gratiarum, quae nobis ignota est, in quatuor et quinque olivas separati sunt, ut Evangeliorum numerum et Legis in se volumina demonstrarent, quasi praedicatores utriusque Instrumenti (Act. I).

(Vers. 7, 8.) In die illa inclinabitur homo ad factorem suum: et oculi ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quae fecerunt manus ejus, et quae operati sunt digiti ejus: non respicient lucos et delubra. In illo tempore quando de populo Israel, cui prius dicebatur, Olivam fructiferam vocavit te Dominus Deus tuus (Jerem. XI, 16): et de quo in Psalmis legimus: Filii tui sicut novellae olivarum in circuitu mensae tuae (Ps. CXXVII, 3), pro siccitate gratiae spiritualis vix duas olivas, et tres, aut quatuor, aut quinque Dominus esuriens repererit, subintrabit gentium plenitudo, et nequaquam ad idola manufacta, sed ad Deum suum inclinabitur, et respiciens Sanctum Israel, et aras lucosque ac delubra contemnent, scientes illud scriptum: Omnis plantatio quam non plantavit coelestis pater, eradicabitur (Mat. 15, 13).

(Vers. 9, 10.) In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictae sicut aratra et segetes, quae derelictae sunt a facie filiorum Israel. Et erit deserta, quia oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata. LXX: In die illa erunt civitates tuae derelictae sicut dereliquerunt Amorrhaei, et Evaei a facie filiorum Israel. Et erunt desertae, quia dereliquisti Deum Salvatorem tuum, et Domini auxiliatoris tui non es recordata.

Quomodo sub Moyse, et Jesu filio Nave, Amorrhaei, et Evaei, sive caeterae gentes quae habitabant in terra repromissionis, dereliquerunt vomeres, et segetes, et acervos in agris, atque fugerunt, ne ab hostibus occuparentur: sic

terra Judaea, et omnes urbes illius robustissimae, Romanis Judaeam vastantibus et obsidentibus Jerusalem, a suis habitatoribus derelictae sunt. Et fit apostropha ad ipsam terram Judaeae, id est, ad eos qui habitabant in illa. Haec autem universa perpessa es, quia oblita es Dei Salvatoris tui, qui interpretatur Jesus, quem tibi venturum Lex et Prophetae jugiter nuntiabant: et fortis adjutoris tui, qui tuus semper opitulator fuit, non es recordata. Causa ergo desertarum urbium Judaeae, oblivio Salvatoris est, qui in principio hujus Prophetae dixerat: Israel me non cognovit, et populus meus non intellexit.

(Vers. 11.) Propterea plantabis plantationem fidelem et germen alienum seminabis. In die plantationis tuae labrusca, et mane semen tuum florebit: ablata est messis in die haereditatis, et dolebit graviter. LXX: Ideo plantabis plantationem infidelem, et semen infidele, et in die qua plantaveris, errabis. Si autem mane seminaveris, florebit in messem in die haereditatis: quando sicut pater hominis dat haereditatem filiis suis.

Pro eo quod nos juxta Aquilam et Symmachum et LXX interpretati sumus, in die haereditatis, quod Hebraice dicitur BIOM NEHELA (), legi potest in Hebraico, in die pessima. Et pro eo quod Aquila et Theodotio interpretati sunt, et dolebit homo: nos docti ab Hebraeis, pro homine qui lingua eorum dicitur ENOS, interpretati sumus ANUS (), id est, graviter: De cujus verbi ambiguitate, si vitae hujus spatium fuerit, in Jeremia plenius disseremus, ubi juxta LXX dicitur: Et homo est, et quis cognoscet eum? Dicam ergo

quod proposui: Quia oblita es, terra Judaea, Dei Salvatoris tui, et ejus qui tibi semper praebuit fortitudinem, non es recordata; propterea plantabis quidem plantationem fidelem, sive ut Aquila et Theodotio interpretati sunt, pulchram; aut ut Symmachus, bonam, unum Deum praedicans: sed germen alienum seminabis, non recipiens Patrem, quia non recipis Filium. Qui enim credit in Patrem, credit et in Filium. Et quia germen alienum blasphemiae contra Jesum seminasti in synagogis Satanae, ideo non vindemiabis uvam, sed labruscam. Cumque visum fuerit florere germen tuum, et aliquam habere pietatis umbram, dum homines ab idolis retrahis: tamen quando ad fructus veneris colligendos in die haereditatis dolebis graviter, cernens gentium populum tibi esse praelatum. Unde et Apostolus loquitur: Tristitia mihi est magna, et indesinens dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei juxta carnem, qui sunt Israelitae, quorum est adoptio filiorum, et legislatio, et gloria, et testamentum, et repromissio.

(Vers. 12 seqq.) Vae multitudo populorum multorum, ut multitudo maris sonantis, et tumultus turbarum, sicut sonitus aquarum multarum sonabunt. Populi sicut multitudo aquarum inundantium sonabunt: et increpabit eum, et fugiet procul, et rapietur sicut pulvis montium a facie venti, et sicut turbo coram tempestate. In tempore vesperae, et ecce turbatio: in matutino, et non subsistet. Haec est pars eorum, qui vastaverunt nos, et sors diripientium nos.

Supra legimus sub nomine Damasci, vocationem gentium, et abjectionem Judaeorum, et per Apostolos, atque in Apostolis, paucorum de Judaeis credentium electionem. Et quoniam ad comparationem totius mundi et universarum gentium, parva pars populi credidit Christiani, de quibus supra dictum est: Et reliquiae Syriae sicut gloria filiorum Israel erunt (Multi enim (Matth. XXII, 14) vocati, pauci vero electi); et: Non est omnium fides (II Thess. III, 2): nunc consequenter infertur non planctus, sed vae his gentibus quae credere noluerant, et persecutae sunt populum christianum. Comparanturque undarum molibus et frementi mari, et quantum in se est, cuncta opprimere et occupare cupienti. Sonabunt enim populi in spectaculis theatralis luxuriae, et amphiteatri crudelitate, et circi furoribus, sicut sonitus aquarum inundantium, quando consona impietatis voce blasphemant, et dicunt Christianos ad leones et bestias projici, et caetera hujuscemodi. Sed illis instar maris furentibus, increpabit Dominus auctorem seditionis eorum, et fugabit eum a suo populo. Et sicut pulvis motus in montibus, quanto excelsior est, tanto fortius rapitur; et sicut turbo, qui de terra consurgit, subita tempestate fertur in sublime: ita et ille raptus, a Dei populo separabitur ac fugiet, ne in abyssos relegetur. Cumque dies consummationis advenerit, quod interpretatur vespera, tunc erit turbatio, sua peccata noscentis. Et in tempore matutino, die videlicet resurrectionis, non subsistet, quod LXX transtulerunt, non erit. Si autem non erit, quid respondebit?

(Cap. XVIII---Vers. 1 seqq.) Vae terrae cymbalo alarum, quae est trans flumina Aethiopiae, qui mittit in mari legatos, et in vasis papyri super aquas: ite, Angeli veloces, ad gentem convulsam, et dilaceratam: ad populum horribilem, post quem non est alius: ad gentem exspectantem, exspectantem et conculcatam, cujus diripuerunt flumina terram ejus. Omnes habitatores orbis, qui moramini in terra, cum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis et clangorem tubae audietis. LXX: Vae terrae navium alarum trans flumina Aethiopiae, qui mittis in mari obsides, et epistolas biblinas super aquam. Ibunt enim nuntii leves ad gentem excelsam, et peregrinum populum et pessimum, qui est trans eum: gens absque spe, et conculcata, nunc flumina terrae omnis sicut regio quae habitatur [Al. habitabitur]: habitabitur regio eorum, quomodo si signum de monte elevetur, et tubae vox audiatur.

Utramque editionem posui in prophetia obscurissima ne quid volentibus intelligere quod scriptum est, deesse videatur. Simulque vehementer admiror eos, qui fidem nostram, et spem Christianam arbitrantur, simplicitate contentam, quia scriptum est: Mandatum Dei lucidum illuminans oculos (Ps. XVIII, 9): nec plus debere nos quaerere, quam ut fiant, quae praecepta sunt: cum idcirco et omnis Scriptura, et Prophetae specialiter futurorum mysteriis involuti sint, ut provocent nos ad intelligentiam, et ad illud quod in Evangelio dicitur: Petite, et accipietis: quaerite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis. Quia ergo juxta historiam et id quod in Hebraeo conti-

netur, in quinto libro exposui, nunc quid mihi juxta anagogen videatur, edisseram. Prudens forsitan lector inquirat, quid sibi velit in Visione, vel Onere Damasci, alarum cymbalum et caetera quae sequuntur. Postquam de vocatione gentium dictum est, de objectione Judaeorum, et electione eorum, qui per Apostolos crediderunt, et postea de gentium multitudine et persecutoribus, qui maris fluctibus comparati sunt: sequebatur, ut de haeresibus quoque, quae Ecclesiam vexaverunt, et hucusque populantur, sermo propheticus nuntiaret, qui, dormiente patrefamilias, in agro Ecclesiae superseminaverunt zizania (Matth. XIII). Et dicuntur cymbalum, charitatem Dei non habentes, juxta illud Apostoli: Si linguis hominum loquar et Angelorum: charitatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans aut cymbalum tinniens (I Cor. XIII, 1). Et non solum cymbalum rauco concrepans sonitu, sed propter levitatem sermonis haeretici in diversa currentis, alarum cymbalum dicuntur, sive juxta Septuaginta, alae navium, qui magna mercimonia promittentes, navigant in saeculi istius fluctibus. Alas autem navium, vela quibus suspenduntur, et trahuntur, intellige. Et pulchre alas dixit navium, omnis enim haereticus pollicetur excelsa, et cum alas habere se jactet, tamen haeret in salsis fluctibus, et procul non recedit a terra, in medioque cursu patitur repente naufragium. Unde Aquila pro cymbalo, umbram alarum, interpretatus est, non enim habent alas, sed alarum similitudinem. Quodque infert, quae est trans flumina Aethiopiae, hoc significat, quod impietate sua omnes

vincant haeretici. Verbi gratia: Dicit Epicurus non esse providentiam, et voluptatem maximum bonum. Comparatione hujus sceleratior Marcion, et omnes haeretici, qui vetus lacerant Testamentum. Cum enim recipiant providentiam, accusant Creatorem, et asserunt eum in plerisque operibus errasse, et non ita fecisse, ut facere debuerat. Ad quam enim utilitatem hominum, serpentes, scorpios, crocodilos, et pulices, cimicesque et culices pertinere? Isti ergo trans flumina Aethiopiae sunt, et mittunt in mari hujus saeculi legatos, id est, discipulos suos, qui eorum portantes volumina, recte vasa papyri, id est, chartacia super aquas portare dicuntur, quae delentur velociter. Sicut enim libri juxta aquas et humores cito obscurantur, delentur et pereunt: ita sermo eorum atque doctrina, cum in principio aliquam visa fuerit fortitudinem possidere, pertransit et labitur. Itaque per ironiam dicitur ad eos: O Angeli haereticorum, ite veloces. Quos beatus apostolus Paulus falsos apostolos, operarios fraudulentos, qui in Apostolos Christi transfigurentur, appellat (II Cor. XI). Et ite ad gentem avulsam et laceratam: avulsam a Deo, et haereticorum morsibus laniatam. Ad populum horribilem; nihil enim horribilius blasphemia, quae ponit in excelsum os suum. Post quem non est alter populus: omne quippe peccatum comparatum blasphemiae, levius est. Gentem exspectantem, exspectantem, et conculcatam. Nam omnes haeretici sibi coelestia repromittunt, et pollicentur ingentia, et tamen a daemonibus conculcantur. Cujus terram diripuerunt flumina, quae non de coelo habent aquas,

sed de terra. Quis enim angulus est, quae extrema solitudo terrarum, ad quam non turbidus haereticorum sermo perveniat? Itaque omnes qui habitant et morantur in orbe terrarum, ad haereticorum signum, quod quasi in montibus elevatum est, erigunt oculos suos, et clangorem tubae, id est, doctrinae eorum, audiunt. Haec juxta Hebraicum.

Caeterum secundum LXX planguntur alae haereticorum, quae instar navium per mare hujus saeculi volitant, et impietatem superant ethnicorum, quos nunc Aethiopes Scriptura cognominat: et dicitur ad doctrinam eorum, atque sermonem: Qui mittis in mari hujus saeculi libros, obsides perversitatis tuae, et epistolas ad decipiendos eos, qui lecturi sunt. Pergunt nuntii leves ad gentem excelsam, et peregrinum populum, et pessimum. Nullus enim ecclesiasticorum tantum habet studii in bono, quantum haeretici in malo, et in eo se lucrum putant consequi, si alios decipiant, et ipsi perditi caeteros perdant. Gens autem vocatur excelsa propter superbiam: et peregrina et pessima, quia aliena a Deo est. Vere gens sine spe, et conculcata, cujus flumina in tota terra imitantur habitationem Ecclesiae, ut inveniant sibi hospitium et regionem, in qua elevent signum doctrinae suae, in qua Scripturarum clangant tuba.

(Vers. 4 seqq.) Quia haec dicit Dominus ad me, quiescam, et considerabo in loco meo: sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes roris in die messis. Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinabit, et praecidentur

ramusculi ejus falcibus: et quae derelictae fuerint, abscindentur, excutientur. Et relinquentur simul avibus montium, et bestiis terrae, et aestate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestiae terrae super illum hyemabunt. In tempore illo deferetur munus Domino exercituum a populo divulso, et dilacerato, a populo horribili, post quem non fuit alius, a gente exspectante, exspectante et conculcata, cujus diripuerunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion.

Quiescit et comtemplatur Deus in loco suo, sive juxta Aquilam, in firmamento, id est, in Ecclesia, de qua Paulus Apostolus loquitur: Columna et firmamentum veritatis (I Tim. III, 15). Contemplatur autem ea quae fiunt in Ecclesia; et sicuti meridiana lux clara est, ita universa perlustrat: juxta illud quod in decimo octavo Psalmo secundum Anagogen de sole justitiae dicitur: Nec est qui se abscondat a calore ejus (Ps. XVIII, 7). Et quomodo nubes roris in die messis, et in ferventi aestate gratissima est, sic Dominus habitatores Ecclesiae suae refrigerat, quo praesente cuncta florescunt. Et antequam tempus consummationis adveniat, quia nunc ex parte cognoscimus et ex parte prophetamus, multi perfecti reperientur, de quibus Apostolus loquitur: Quotquot perfecti hoc sentiamus (I Cor. XIII; Philip. III, 15). Ramusculi autem, qui inutiles sunt, falcibus praecidentur, dicente in Evangelio Salvatore: Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est. Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum, et omnem qui fert fructum, purgabit

eum, ut fructum plus afferat (Joan. XV, 2). Et quae praecisa fuerint, relinquentur avibus montium et bestiis terrae. Avibus, quae juxta viam seminata populantur, et bestiis, quibus traditur anima non confitens Deum, ita ut qui a Domino praecisus fuerit et abjectus, et de corpore illius, quod est Ecclesia separatus, tam in aestate quam in hyeme, hoc est, in prosperis et adversis, volucrum et bestiarum mansio sit. Sicut autem hi qui inutiles sunt et infructuosi in Ecclesia, amputantur et projiciuntur, ne modicum fermentum totam massam corrumpat: sic econtrario fieri potest, ut qui haeretico fuerant errore decepti, et avulsi a Domino atque lacerati, et horribiles ob blasphemiam, frustraque mendacia praestolantes, et conculcati a daemonibus, et a fluviis in partes varias dissipati, cum recordati fuerint Dei sui, et magistros pessimos dereliquerint, offerant munus Domino exercituum, non alibi nisi in monte Sion, et in specula, quod interpretatur Ecclesia. Brevius dicimus, quia in libro explanationis historicae multa jam diximus.

(Cap. XIX.---Vers. 1.) Onus Aegypti. Symmachus et Theodotio: Assumptio Aegypti. LXX: Visio Aegypti. Ubi in Hebaero scriptum est MASSA MESRAIM (), quod nos interpretati sumus, Onus vel pondus Aegypti: pro quo Aquila transtulit ἄρμα Αἰγύπτου, possumus dicere ab eo, quod tollat propheta, et portet jugum Domini, eum exstitisse condignum, qui prophetiam Aegypti cerneret, sive portaret. Unde miror LXX et in Babylone pro Pondere interpretatos Visionem; et in Philisthiim, et Moab, et Damasco, Verbum; et nunc in

Aegypto Versionem; cum in Hebraeo in omnibus his non Verbum et Visio, sed MASSA (), id est, Onus, pondus que ponatur. Quod autem Symmachus et Theodotio λῆμμα, id est, assumptionem semper interpretati sunt, hoc scire debemus, accepisse prophetam a Domino gratiam spiritualem, ut Aegypti sacramenta cognosceret, sive oculis mentis aspiceret, ut LXX transtulerunt. Non est autem Aegyptus ista quam Judaei putant, sicut arbitratus est Josephus, qui in libris Antiquitatum refert: Oniam sacerdotem Isaiae implesse vaticinium, ut in territorio Heliopolitano, quod Aegyptii νομὸν vocant, exstrueret templum ad similitudinem Templi Dei, et altare. Esto enim, concedamus haec dicta de Onia et altari quod in Aegypto exstruxit, quae erunt quinque civitates, quae in Aegypto loquantur lingua Chananitica: ex quibus una juxta LXX appellatur ἀσεδὲκ: juxta alios interpretes, civitas ARS sive ARES, vel civitas solis? Et quis erit iste salvator, qui missus est Egyptiis, ut salvaret eos, et Dominum cognoscerent Aegyptii? quando coluerunt eum in hostiis et muneribus, et vota solverunt? quando percussit Dominus Aegyptum et sanavit eam? in quo tempore factum poterimus docere, ut fuerit via de Aegypto in Assyrios, et intraverint Assyrii in Aegyptum, et Aegyptii in Assyrios; et servierint Aegyptii Assur? Quando Israel tertius in Aegypto fuit; et apud Assyrios quasi benedictio in medio terrae: ita ut Dominus diceret: Benedictus populus meus Aegypti, et opus manuum mearum Assyrius? Haec ad Aegyptum istam, quam Judaei aestimant, non pertinere perspicuum est. Itaque

locum istum quem incolimus, et mundum qui in maligno positus est: Aegyptum possumus appellare, maxime quia MESRAIM (), quod dicitur Aegyptus, interpretatur ἐκθλίβουσα, id est, tribulans, sive ad angustiam redigens. Est tamen sciendum, multa Oneris Aegyptii, vel Visionis, ad Aegypti provinciam pertinere, quae usque hodie habitatur et cernitur. Sed et in hoc et in aliis Scripturarum locis pleraque ponuntur, quae non possent stare juxta historiam: ut rerum necessitate cogamur altiorem intelligentiam quaerere.

(Vers. 1 seqq.) Ecce Dominus ascendet super nubem levem, et ingredietur Aegyptum, et movebuntur [Al. commovebuntur] simulacra Aegypti a facie ejus, et cor Aegypti tabescet in medio ejus. Et concurrere faciam Aegyptios adversus Aegyptios, et pugnabit vir contra fratrem suum, et vir contra amicum suum, civitas adversum civitatem, regnum adversus regnum. Et disrumpetur spiritus Aegypti in visceribus ejus: et consilium ejus praecipitabo; et interrogabunt simulacra sua 290 et divinos suos, et Pythones, et hariolos. Et tradam Aegyptum in manus dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum. Pleraque de prophetia Aegypti, quam levavit vel vidit Isaias, in historica explanatione perstrinxi. Unde nunc juxta tropologiam summa quaeque carpenda sunt. Ascendit Dominus super nubem levem, corpus sanctae Virginis Mariae, quod nullo humani seminis pondere praegravatum est: vel certe corpus suum, quod de Spiritu sancto conceptum est. Et ingressus est in Aegyptum hujus mundi; statimque

omnia Aegypti simulacra commota sunt: ita ut divinationes et universa fraus idololatriae, quae deceptum possidebat orbem, se fractam esse sentiret: intantum ut magi de Oriente docti a daemonibus, vel juxta prophetiam Balaam (Num. XXIV) intelligentes natum Filium Dei, qui omnem artis eorum destrueret potestatem, venerint Bethleem, et ostendente stella, adoraverint puerum (Matth. II). Tunc cor Aegypti omne contabuit, et Aegyptii contra Aegyptios surrexerunt, juxta illud quod Dominus loquitur in Evangelio: Nolite putare quia veni mittere pacem super terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim dividere hominem contra patrem suum, et filiam contra matrem suam, et nurum contra socrum suam (Matth. X, 34 seqq.). Eo tempore et illud expletum est: Inimici hominis domestici ejus (Mich. VII, 6). Et pugnabit vir contra fratrem suum, et vir contra amicum suum. Fuerunt enim in una domo separati, duo contra tres, et tres contra duos, et divisus est pater contra Filium, et filius contra patrem, civitas adversus civitatem, et regnum adversus regnum, eorum qui non crediderunt, adversum eos qui crediderunt, vel certe eorum, qui crediderunt, proximos suos salvare cupientium. Et disruptus est spiritus Aegypti in visceribus suis, ut nequaquam paria sentirent; sed spirituali contra se gladio separati, omne consilium suum praecipitatum esse cognoscerent: et nihilominus in errore pristino permanentes, hi qui fidei veritatem 291 suscipere noluerant, interrogarent simulacra, et divinos suos, et Pythones, et hariolos. Cumque

illi hoc fecerint, Dominus tradidit eos in manu dominorum crudelium, juxta illud apostolicum: Quos tradidi Satanae, ut discant non blasphemare (I Tim. I, 20); quo servitute durissima oppressi, ad clementissimum Dominum revertantur. Pulchreque daemones crudeles dominos vocat, quibus nihil crudelius est. Rex quoque fortis, qui Dominus est eorum, perspicue diabolus intelligitur, quem et in Evangelio Dominus sortem vocat, quo vincto et oppresso, vasa domus ejus, et praeda diripitur.

(Vers. 5 seqq.) Et arescet aqua de mari, et fluvius desolabitur atque siccabitur, et deficient flumina, attenuabuntur et siccabuntur rivi aggerum. Calamus et juncus marcescet: nudabitur alveus rivi a fonte suo, et omnis sementis irrigua siccabitur: arescet et non erit. Et maerebunt piscatores, et lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, et expandentes rete super faciem aquae, et arescent. Et confundentur qui operantur linum, plectentes et texentes subtilia, et erunt irrigua ejus flaccentia, omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces. Stulti principes Taneos, sapientes consiliarii Pharao dederunt consilium insipiens.

Quando rex fortis, durus dominatus fuerit in Aegypto, arescet omnis doctrina et pulchritudo eloquentiae saecularis, et ipse fons fluviorum omnium diabolus, a quo oriuntur universa mendacia, desolabitur: ita ut deficiant caetera flumina et rivi, qui de turbidis Nili aquis implebantur. Calamus quoque et juncus nimia siccitate arescent. Pro junco papyrum LXX transtulerunt, de

quo charta fit, addentes de suo achi viride, quod in Hebraico non habetur. Cumque ab eruditis quaererem, quid hic sermo significaret, audivi, ab Aegyptiis hoc nomine lingua eorum omne quod in palude virens nascitur appellari. Calamus autem juxta tropologiam, est sermo vacuus, et nihil in se solidum habens: et papyrus qui videtur quidem habere medullam, et non est vacuus, et tamen fragilis est, citoque marcescit. Omnes quoque rivi, arefacto rivorum capite, siccabuntur, et quidquid prius aquis irrigabatur Aegyptiis, arefactum, non erit: ita ut moereant Aegypti piscatores qui valde contrarii sunt piscatoribus Domini, et lugeant qui mittebant hamum in flumen, et expandebant rete super faciem aquae. Qui singulos quosque decipiunt, hamum mittunt in aquas turbidas. Qui autem plures simul, ita ut in synagogis Satanae loquantur publice, et populorum abducant greges, isti rete super aquas mittunt Aegyptias. Confundentur etiam hi qui operabantur linum, ut vestes facerent sacerdotum; plectentes illud, et texentes subtilia: quod proprie ad dialecticorum artem pertinet. Pro subtilibus, byssum LXX transtulerunt, quod et ipsum in sacerdotum vestibus texitur. Quodque sequitur: Et erunt irrigua ejus flaccentia, omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces, hoc significat, quod omnes insidiae Aegypti piscatorum destruantur, et pereant. Pro lacunis quae fiebant ad capiendos pisces, quod nos juxta sensum interpretati sumus, et in Hebraico, et in cunctis interpretibus, in loco piscium ponuntur animae, ut ab historia trahamur ad tropologiam, quod videlicet

isti piscatores, qui faciebant lacunas, et foveas, ad hoc fecerint, ut animas in eis deciperent. Notandum quod pro lacunis LXX Î¶á½»Î¸Î¿Î½ transtulerunt, quod genus est potionis ex frugibus aquaque confectum, et vulgo in Dalmatiae Pannoniaeque provinciis, gentili barbaroque sermone appellatur sabaium. Hoc maxime utuntur Aegyptii, ut non puras aquas bibentibus tribuant, sed turbidas, et commixtarum fecium similes, ut per hujuscemodi potionem haereticae pravitatis doctrina monstretur. Tunc stulti erunt principes Taneos, quae interpretatur mandatum humile. Omnes enim haeretici contrariam altitudini humilitatem docent, et detrahunt ad inferos, et sunt principes humilis dejectique mandati. Consiliarii quoque Pharao, qui rex Aegypti est, et recte dissipator, et divisus, et in partes varias separatus exprimitur, insipiens arguentur dedisse consilium, quando disperderit Dominus sapientiam sapientium, et intelligentiam prudentium reprobaverit (I Cor. I).

(Vers. 12 seqq.) Quomodo dicitis Pharaoni: filius sapientium ego, filius regum antiquorum? Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, et indicent quid cogitaverit Dominus exercituum super Aegyptum. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Mempheos, deceperunt Aegyptum angulum populorum ejus. Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis, et errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius et vomens. Et non erit Aegypto opus quod faciat caput et caudam incurvantem et refrenantem."

Solent haeretici regi suo vel Pharaoni dicere: Filii sumus sapientium, qui ab initio doctrinam nobis Apostolicam tradiderunt: filii sumus regum antiquorum, qui appellantur reges philosophorum, et habemus scientiam Scripturarum junctam sapientiae saeculari. Quos nunc interrogat, sive ipsum regem haereticorum, ubi sint sapientes ejus qui contemnebant Ecclesiasticam simplicitatem: et respondere compellit, quid cogitaverit Dominus Sabaoth super Aegyptum istius mundi, et quid in consummatione facturus sit. Stulti sunt approbati principes Taneos qui humile haereticorum habuere mandatum. Emarcuerunt omnes principes Mempheos, qui eloquentiae et oris polluere jactantia. Memphis enim, os, vel, ex ore, interpretatur, et Î¼ÎµÏ„Î±ÏÎ¿ÏÎ¹Î°á¿¶Ï, sermonem sonat. Quodque sequitur: Deceperunt Aegyptum angulum populorum ejus, sive juxta LXX: decipient Aegyptum per tribus, hoc significat, quod regnum sapientiae saecularis stultum esse monstretur, et singulorum dogmatum principes, qui interpretantur tribus, arguantur stultos habuisse doctores. Dominus enim miscuit eis spiritum vertiginis, sive errorum, juxta illud quod scriptum est: Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum (Rom. I, 24). Et quomodo qui sanctus est, cum Isaia dicere potest: Spiritum salutis tuae faciemus super terram? sic qui peccator est, faciet spiritum erroris, hoc est, malitiae spiritum: secundum quod et in Jeremia legimus: Arguet te praevaricatio tua, et malitia tua corripiet te (Jerem. II, 19). Sin autem scandalizatur haereti-

cus, qui vetus non recipit Testamentum, quod Dominus miscere dicatur erroris vel vertiginis spiritum, audiat scriptum in Apostolo, hoc est, in novo Testamento: Tradidit eos Deus in desideriis cordis sui in immunditiam (Rom. I, 24). Et iterum: Propterea tradidit eos Deus in passiones ignominiae. Et rursum: Tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant quae non conveniunt. Traduntur autem in desideriis cordis, quia mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et reptilium. Quod quidem non solum in Epistola ad Romanos, sed et ad Thessalonicenses de Antichristo legimus: Pro eo quod charitatem veritatis non susceperunt, ut salvarentur, mittet eis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, et judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed complacuerunt sibi in mendacio (II Thess. II, 10): quod puto Apostolum Paulum de praesenti Isaiae lectione sumpsisse, in qua dicit: Dominus miscuit eis spiritum erroris, et errare fecerunt Aegyptum in omnibus operibus suis, sicut errat, inquit, ebrius et vomens, qui inebriatus est vitiis. De quibus ebriis Joel loquitur: Vae qui ebrii sunt absque vino. Et non solum ebrii: sed et vomentes furorem draconum, et furorem aspidum insanabilem, ut postquam hujuscemodi vinum evomuerint, intelligant ebrietatem suam, atque cognoscant, quod quamdiu ebrii fuerint, nec principium habuerint, nec finem, id est, nec caput, nec caudam: sed truncum ex utraque parte animal. Pro principio et fine, quod et Symmachus et LXX transtulerunt, Theodotio more suo ipsa

verba Hebraica posuit CHAPHPHE () et AGMON (): quod Aquila interpretatus est, incurvum, atque perversum. In incurvo, senes intelligi volens; in perverso, lascivientes pueros, qui omnia perversa faciant; ac per hoc esse sensum, quod in Aegypto non solum caput desit et cauda, sed et senes et pueri, id est, et principium et finis.

(Vers. 16, 17.) In die illa erit Aegyptus quasi mulieres, et stupebit, et timebit a facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse movebit super eam. Et erit terra Juda Aegypto in festivitatem: omnis qui illius fuerit recordatus, pavebit a facie consilii Domini exercituum, quod ipse cogitavit super eam.

In illo tempore, hoc enim, ut crebro diximus, significat dies, quando miscuerit Dominus spiritum erroris atque vertiginis, ut evomat Aegyptus vinum draconum, et furorem aspidum insanabilem, intelligens errorem suum et ebrietatem pristinam, Aegyptus timebit quasi mulier, non timore fortuito, qui viris accidere consuevit, quos non amat Aegyptus, sed suffocat et interficit; sed timore femineo, quas solas vult Pharao vivere. Timebit autem commotionem, sive elationem manus Domini, per quam supplicia demonstrantur, quam movebit et elevabit, ut percutiat Aegyptum. Tunc terra Juda, id est, scientia Scripturarum, lex et prophetae, Evangelia et Apostolorum epistolae, erunt Aegypto in festivitatem, si eas cognoverit: vel in timorem, si comparatione doctrinae et veritatis earum se intellexerit habuisse mendacium. Omnis qui hujus terrae fuerit recordatus, pavebit eo pavore, qui ducit ad vitam:

Principium enim sapientiae, timor Domini (Prov. IX, 10). Et hoc non solum in consummatione mundi, sed in praesenti quoque tempore accipere possumus; quod Ecclesiasticum virum, et doctrinis coelestibus eruditum, omnis haereticus timeat, et ad recordationem illius terreatur. Timebit autem et pavebit consilium Domini, quod super Aegyptum mundi istius cogitavit. Singula breviter transcurrimus, ut ad reliqua transeamus.

(Vers. 18.) In die illa erunt quinque civitates in terra Aegypti loquentes lingua Chananitide, et jurantes per Dominum exercituum: civitas solis vocabitur una. Multum prodest manus Domini elevata sive commota super Aegyptum, ut terra Judae sit ei in timorem, et omnis, qui illius recordatus fuerit, pertremiscat. In illo tempore quinque civitates in terra Aegypti loquentur lingua Chanaan, quas plerique nostrorum quinque sensus intelligunt, visum, auditum, odoratum, gustum, et tactum. Quando videmus mulierem ad concupiscendum, visus noster loquitur lingua Aegyptia. Quando audimus judicium sanguinis, dicente Domino: Non suscipies auditionem vanam (IV Reg. XII, 21, juxta LXX), auditus noster loquitur lingua Aegyptia. Quando secundum prophetam vivimus in deliciis, et jacemus super lectos eburneos, et primis [Forte optimis] ungimur unguentis, odoratus noster loquitur lingua Aegyptia. Quando venter noster deus est (Philipp. III), gustus noster loquitur lingua Aegyptia. Si non audierimus illud, quod Apostolus loquitur: Bonum est homini mulierem non tangere (I Cor. VII); sed econtrario jungamur meretrici, tactus

noster loquitur lingua Aegyptia. Sin autem econtrario elevaverimus oculos nostros, et viderimus quod regiones jam albae sint ad metendum, et nequaquam curvi fuerimus in terram, sed juxta Evangelicam mulierem, quae decem et octo annis coelum aspicere non poterat (Luc. XIII), elevaverimus oculos nostros et dixerimus, Ad te levavi oculos meos, qui habitas in coelis (Ps. CXXII, 1), oculus noster et visus loquitur lingua Chananitide. Si circumciderimus aures nostras, et audierimus Dominum loquentem: Qui habet aures audiendi audiat (Luc. VIII, 8), auditus noster loquitur lingua Chananitide. Qui potuerit sponso dicere: Post te in odorem unguentorum tuorum currimus (Cant. I, 3): Et: Christi bonus odor sumus in omni loco (I Cor. II, 15), hujus odoratus loquitur lingua Chananitide. Gustus quoque in bonam partem accipitur ejus qui comedit panem de coelo descendentem, panem vivum et non mortuum, et audit illud: Gustate et videte quam suavis est Dominus (Ps. XXXIII, 9), statim loquitur lingua Chananitide. Sed et tactus spiritualis est, de quo Joannes Apostolus ait: Manus nostrae palpaverunt de Verbo vitae (I Joan. I, 1); et qui fide tangit Jesum, ita ut de eo Salvator possit dicere: Tetigit me aliquis, ego enim scio virtutem exisse de me (Luc. VIII, 46).

Didicimus quanta bona tribuat elevata manus Domini; quaeramus quare non lingua Hebraea, sed lingua Chananitide loquantur quinque Aegypti civitates. Ad quod ita respondere conabimur: Hebraeus Ï€ÎµÏá½±Ï„Î·Î½, id est, transitorem sonat, qui de loco transit ad locum. Ergo et

nos licet sancti quamdiu in Aegypto sumus, et in istius mundi versamur tenebris, non possumus loqui lingua Hebraea, sed lingua Chananitide, quae inter Aegyptiam, et Hebraeam media est, et Hebraeae magna ex parte confinis. Chanaam, interpretatur, quasi commotio, sive quasi respondens. Quando igitur ab Aegypto recedimus, et exire volumus de potestate Pharaonis, ita ut terra nostra, et confessio formidolosa sit Aegypto: tunc movemur et quasi respondemus Domini voluntati, et tamen quia adhuc in praesenti saeculo sumus, lingua Hebraea necdum loqui possumus. Quodque sequitur: Jurare quinque civitates per Dominum exercituum, hoc significat, quod etiam hic positi nequaquam daemonum, sed Dei recordemur omnipotentis. De his quinque civitatibus, cum aliarum quatuor tacita sint nomina, una dicitur solis civitas, quae mihi videtur referri ad visum. Sicut enim ut videatur civitas, sole et luna indiget; ita ut oculi nostri illuminentur, indigemus sole justitiae.

(Vers. 19-21.) In die illa erit altare Domini in medio terrae Aegypti, et titulus juxta terminum ejus Domini. Et erit in signum, et in testimonium Domino exercituum in terra Aegypti. Clamabunt enim ad Dominum a facie tribulantis: et mittet eis Salvatorem, et propugnatorem qui liberet eos: et cognoscetur Dominus ab Aegypto.

Consequenter ad id quod supra dixerat: In die illa erunt quinque civitates in terra Aegypti loquentes lingua Chananitide: et jurantes per Dominum exercituum, nunc infertur: Erit altare Domini in medio terrae Aegypti, quod Onias

secundum Josephum (Antiqq lib XIII, cap 6) male intelligens implere conatus est. Et titulus Domini continens passionem, in quo scriptum est Hebraicis litteris, Graecis, et Latinis: Jesus Nazarenus rex Judaeorum (Joan. XIX), in signum Crucis, et in testimonium universarum gentium, quae nunc Aegyptus appellantur. Cumque persecutio creverit a facie tribulantium nominis Christiani, tunc clamabunt in cordibus suis: Abba pater (Rom. VIII). Et mittet Dominus exercituum Salvatorem, id est, Jesum, et Judicem, vel propugnatorem qui liberet eos, ut liberati cognoscant Dominum, et ipsi cognoscantur a Domino; et ubi abundavit peccatum, superabundet gratia (Rom. V). Unum autem altare Aegypti, id est, mundi istius dicitur, ut cuncta altaria, quae contra Ecclesiae eriguntur altare, sciamus esse non Domini. Usque ad finem visionis Aegyptiae, in libro Explanationis Historicae, quia manifesta prophetia erat, diximus quod cuncta referantur ad Christum.

(Vers. 20.) Et cognoscent Aegyptii Dominum in die illa: et colent eum in hostiis, et muneribus, et vota vovebunt Domino, et solvent. Et percutiet Dominus Aegyptum plaga, et sanabit eam: et revertentur ad Dominum, et placabitur eis, et sanabit eos."

Postquam cognoverint Aegyptii Dominum, colent eum in hostiis spiritualibus et muneribus; et vota vovebunt Domino et solvent; et dicent cum David: Sacrificium Deo spiritus contribulatus (Ps. L, 19); et: Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum (Ps. CXL, 2); quando

credentes in Nazaraeum, et ipsi fuerint Nazaraei, vinum et siceram non bibentes (Joan. XIX), et acetum quod Domino propinatum est, et quaecumque fiunt ex uva Sodomitica. Cumque vota persolverint cum Abel, et respexerit ea Deus, invidebit frater major Cain, id est, Circumcisionis populus, et effundet sanguinem christianum, qui clamabit ad Dominum (Genes. IV); et idcirco egredietur a facie Dei, dicens de Salvatore: Crucifige, crucifige eum (Luc. XXIII, 11); et: Nos non habemus regem nisi Caesarem (Joan. XIX, 15). Votum offert et solvit Domino, qui est sanctus corpore et spiritu. Votum obtulit et Zachaeus, qui mediam partem substantiae suae pauperibus repromisit (Luc. XIX). Quaeritur, si Aegyptis salvator et propugnator est missus qui liberet eos de angustiis, quomodo nunc dicatur: Percutiet Dominus Aegyptum plaga? Sed consideremus quod sequitur: Et sanabit eam. Quem enim diligit Dominus, corripit (Hebr. XII). Et ipse Salvator in sexagesimo octavo Psalmo loquitur ad Patrem: Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt: et super dolorem vulnerum meorum addiderunt (Psal. LXVIII, 27). Si ergo proprio filio non pepercit, sed tradidit eum pro nobis, ut illius livore, et vulneribus sanaremur (Rom. VIII): tradidit Dominus et martyres passioni, sed rursum eos in resurrectione sanabit, ut illorum vulneribus fides credentium confirmetur. Unde et ad Job dicitur: Putas me tibi aliter locutum, nisi ut appareres justus? Ipse enim dolorem facit, et reddit pristinae sanitati; et visitat servos suos in virga, ut misericordiam suam non auferat ab eis. Unde filiae, et

nurus, quae multum peccaverunt, et divaricaverunt pedes suos omni transeunti, non visitantur neque corripiuntur, dicente Domino: Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatae: et super nurus vestras, cum adulteraverint (Ose. IV, 14). Percutit ergo Aegyptios Dominus, non igne, non gladio, sed virga. Quis enim filius est, quem non erudiat pater? Ut postquam sanati fuerint, revertantur ad Dominum, et placetur eis, et rursum sanet eos. Semper enim indigemus misericordia Dei, et nullus est finis ejus clementiae.

(Vers. 23.) In die illa erit via de Aegypto in Assyrios: et intrabit Assyrius in Aegyptum, et Aegyptius in Assyrios: et servient Aegyptii Assyriis. Quomodo caetera quae praecedunt in bonam partem accidisse Aegyptiis demonstravimus, quinque videlicet civitates in terra eorum loquentes lingua Chananitide, et jurantes per Dominum et altare Domini in medio terrae Aegypti collocatum, et titulum, et testimonium, et signum, et salvatorem, qui liberaret eos; et quod Dominus cognosceretur ab Aegyptiis, et ipsi cognoscant eum; et quod offerrent hostias et munera, et vota persolverent et percussi sanarentur, et reverterentur ad Dominum, et placaretur eis, et iterum sanarentur: sic et hoc quod sequitur, servire Aegyptios Assyriis, in bonam partem accipiendum est. Servit enim et Apostolus credentibus, ut lucri eos faciat (I Cor. IX). Et Esau subjicitur fratri suo Jacob (Genes. XXXIII), ut particeps fiat benedictionum ejus Igitur qui priores de gentibus salvati fuerint, et habuerint in se altare Domini, eos qui in duritia perseverant,

sua servitute salvabunt, et commixtione ac societate eorum, ipsi pergent ad Assyrios, ut Assyrios ducant ad Aegyptum; et postea possint ad Israeliticum populum pervenire. Ob hanc causam reor, et fidelem mulierem servire viro infideli, ut paulatim eum de Aegypto, et Assyriis pertrahat ad Judaeam.

(Vers. 25, 26.) In die illa erit Israel tertius Aegyptio et Assyrio, benedictio in medio terrae, cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Aegypti, et opus manuum mearum Assyrius: haereditas autem mea Israel. Tertius erit Israel in Aegypto et in Assyriis, ut omnem massam suae benedictionis fermento misceat, et qui prius contra se hostiliter dissidebant, hac benedictionis fibula copulentur; et sit populus Dei Aegyptus, et opus manuum ejus Assyrius, haereditas autem ejus Israel. Benedictus est Aegyptius Domino, quia Israelis societate benedicitur. Et opus manuum ejus Assyrius, quia in ipso suam clementiam demonstravit. Israel autem solus potest dicere: Pars mea Dominus (Thren. III, 24); qui mente conspicit Deum, et ejus haereditas appellatur.

(Cap. XX.---Vers. 1 seqq.) Anno quo ingressus est Thartan in Azotum: cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, et pugnasset contra Azotum, et cepisset eam: in tempore illo locutus est Dominus in manu Isaiae filii Amos, dicens: Vade et solve saccum de lumbis tuis, et calciamenta tua tolle de pedibus tuis: et fecit sic, vadens nudus et discalciatus. Et dixit Dominus: sicut ambulavit servus meus Isaias nudus et discalciatus,

trium annorum signum et portentum erit super Aegyptum et super Aethiopiam. Sic minabit rex Assyriorum captivitatem Aegypti, et transmigrationem Aethiopiae, juvenum, et senum, nudam et discalciatam, discoopertis natibus ignominiam Aegypti. Et timebunt et confundentur ab Aethiopia spe sua, et ab Aegypto gloria sua. Et dicet habitator insulae hujus in die illa, Haec erat spes nostra? Ad quos confugimus in auxilium, ut liberarent nos a facie regis Assyriorum? Et quomodo effugere poterimus nos?"

Pro Thartan LXX Thanatan transtulerunt: et pro Sargon, Arna: quod quid interpretetur, scire non possumus. Neque enim falsorum nominum falsas possumus etymologias fingere. Sunt autem nomina non Hebraea, sed Assyria, e quibus sonare cognovimus Thartan, turrem dedit, vel superfluus, sive elongans. Sargon autem princeps horti. Hic rex Assyrius quem supra legimus sensum magnum, habet duces plurimos, quorum unus est Thartan, elatus in superbiam, et longe procedens in scelere, et amplior caeteris: et mittitur ad impugnandam Azotum, quae Hebraice dicitur ASDOD (), et interpretatur, ignis generationis; expugnatque dux regis Assyrii eos qui generationi et libidini serviunt. Et pulchre rex Assyriorum Sargon princeps hortorum, dicitur voluptati, et luxuriae deditus. Denique et Achab rex Israel vineam Naboth vertere in hortum cupiebat (III Reg., XXI), quod ille juxta leges tropologiae intelligens, mori maluit quam facere, ne haereditas paterna, et antiqua possessio in impii regis delicias verteretur. Praecipitur autem

Prophetae, ut sacco calciamentisque depositis, nudus et discalciatus incedat, et in signum sit atque portentum Aegyptiis, et Aethiopibus qui Dei populum persecuti sunt, et propter superbiam fuere humiles. Aegyptus enim interpretatur persequens, sive tribulans: Aethiopes, humiles atque dejecti: omnis enim qui se exaltat, humiliabitur (Luc. XIV, 11). Qui ducendi sunt in captivitatem, et trium annorum tormenta passuri (Exod. XII), de quibus annis, in Psalmis legimus: Cogitavi dies antiquos, et annos aeternos in mente habui (Ps. LXXVI, 6). Quae non putemus parva esse supplicia, sed magnis elongata temporibus. In ipsa autem captivitate et transmigratione Aegypti, ibunt juvenes, et senes, qui in malitia roborati sunt, et ad perfectae aetatis vitia pervenerunt, nudi, ut omnia eorum scelera pateant (Nihil enim (Luc. VIII, 7) occultum quod non revelabitur), et discalciati, quia Pascha Domini comedere non poterunt: quod qui comedit, accinctos habet lumbos, et tenet manu baculum, et calciatis stat pedibus, ne per saeculi hujus solitudinem transiens, a serpentibus mordeatur (Exod. XII). Tunc discoopertae erunt nates eorum, per quas stercus egeritur, et omnis ignominia Aegypti demonstrabitur, ita ut confundantur qui habuerunt spem in Aegypto et in Aethiopia, et gloriam suam in confusionem viderint esse mutatam: in tantum, ut habitator insulae hujus, id est, saeculi, qui non est advena et peregrinus, sed perpetuam mundi possessionem habere cupiebat, confusus dicat: Haec est Aegyptus, et haec est Aethiopia, quarum sperabamus auxilium, ut a principe

mundi istius nos liberarent? Quomodo ergo effugere poterimus, cum capti sint hi in quibus spem habebamus? Et hoc notandum, quod antequam capiatur Azotus, Propheta sacco vestitus sit, et calciatis pedibus, ut plangat quidem eos, qui ardentibus diaboli jaculis vulnerati sunt, et libidini serviunt; sed nihilominus ipse calciatus incedat, ut calcare possit super serpentes et scorpiones, et securus incedere per hujus saeculi eremum, in qua sunt serpentes et scorpiones, et bonarum rerum sitis. Postquam autem Azotus capta fuerit, in typum captivitatis Aegypti, et transmigrationis Aethiopiae, ipse discalciatus et nudus incedat. Neque enim in Terra sancta, ad quam ire festinat, sacco vestitus, et opertis pelle pedibus, vel stare poterat, vel ambulare, dicente Domino: Solve calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, terra sancta est (Exod. III, 5).

(Cap. XXI.---Vers. 1 seqq.) Onus deserti maris. Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit, de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi: qui incredulus est, infideliter agit, et qui depopulator est, vastat. Ascende Elam, obside Mede: omnem gemitum ejus cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore: angustia possedit me, sicut angustia parientis.

LXX: Visio deserti maris. Sicut tempestas de deserto transeat, de deserto veniens. De terra horribili visio dura annuntiata est mihi: praevaricator praevaricatur, et iniquus inique agit. Contra me Elamitae, et legati Persarum veniunt: nunc ingemiscam, et consolabor me: idcirco repleti sunt

lumbi mei angustia, dolores apprehenderunt me, sicut parturientem.

Quid nobis videatur juxta Historiam breviter diximus: nunc tropologiae summa carpamus. Visio, vel pondus contra saeculi hujus cernitur mare: et cernitur a Propheta, quantis tentationibus mundus hic plenus sit. Quod autem mare appelletur saeculum (ut multa praeteream) uno testimonio Psalmi contentus sum: Qui descendunt mare in navibus, facientes operationes in aquis multis. Ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo (Ps. CVI, 23). Qui enim operantur in hoc saeculo opus Dei, et cum Propheta dicunt: Veni in profundum maris, ipsi vident mirabilia ejus in profundo; et liberati de tentationibus et angustiis, horribilem et duram visionem audisse se dicunt. Haec autem ipsa tempestas a deserto venit, in quo tentatus est et Dominus (Matth. IV), et Israel colubri morsibus, et scorpionum ictibus patuit (Num. XXI). Cumque venerit, pertransit, et praeterit: et tunc intelligit ille qui sustinet, quod non praevaricatur nisi qui praevaricator est, et non agit inique nisi iniquus. Ut igitur maris fluctibus obruamur, et opprimat nos saeva tempestas, nostri vitii est, qui ante tempestatem praevaricatores fuimus et iniqui. Quodque dicit: Contra me Elamitae, et legati Persarum veniunt, hic sensus est: 303 Elamitae interpretantur despicientes: Persae, tentantes. Veniant igitur hi qui despicere solent, contemnere, atque tentare: sed ego ingemiscam, et gemitus meus erit mea consolatio. Sed et lumbi mei repleti sunt angustia, et obtinuerunt me dolores

quasi parturientem, ut a timore Domini concipiam et pariam, et spiritum salutis ejus faciam super terram. Recte autem juxta Hebraicum turbines atque tempestates de deserto veniunt, et de terra horribili, ubi non est habitator Deus, et ubi universa terrena sunt: et quicumque est incredulus agit rem congruam infidelitati suae, et qui depopulator est, vastat. Unde audacter contra adversarios loquitur, Ascende Elam; obside Mede: omnem gemitum deserti maris, et terrae horribilis, et visionis durissimae, quae nuntiata est, cessare feci. Quia lumbi mei agentes poenitentiam, nequaquam ut prius voluptate, sed dolore sunt pleni, nec ultra dicam: Lumbi mei impleti sunt illusionibus (Ps. XXXVII, 7). Angustia enim possedit me et tribulatio, sicut solet tenere parturientem. Multum inter se Vulgata editio, et Hebraicum in hoc loco discrepant: ideo breviter utramque perstringemus, ne φιλεγκλημῶσιν carpendi nos occasiunculam relinquamus.

(Vers. 4, 5.) Corrui cum audirem, conturbatus sum cum viderem: emarcuit cor meum, tenebrae obstupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum. Pone mensam, contemplare in specula comedentes, et bibentes: surgite, principes, arripite clypeum.

LXX: Inique egi ut non audirem, festinavi ut non viderem, errat cor meum: iniquitas inundavit super me; anima mea insistit timori. Para mensam, speculare speculam: comedite, bibite: surgite, principes, parate clypeos.

Prae auditu, et visione durissima quam cernebat de deserto mari Propheta venturam, corruisse

et turbatum esse se dicit, et propemodum caligantibus oculis, et stupefacta mente, nescisse quid cerneret. Illa enim Babylon (pro qua Aquila, et Theodotio, tenebras interpretati sunt, ut significarent mundum istum, qui in maligno positus est (I Joan. V), et cujus principes sunt juxta apostolum Paulum (Ephes. VI), rectores tenebrarum istarum), quae quondam vel Prophetae, vel Deo amabilis fuit, facta est in sua subversione mirabilis. Unde Prophetae 304 praecipitur, ut vescens in mensa Domini, et illius saturatus cibo, diligentius contempletur, quae ventura sint mundo: diciturque per eum ad omnes credentes, ut comedentes et bibentes corpus et sanguinem Domini, vertantur in principes Ecclesiae, et cum Apostolis audiant, Surgite: arripiantque clypeum fidei de armatura Apostoli Pauli (Ephes. VI), in quo possint ignita diaboli jacula exstinguere. Hoc juxta Hebraicum, et coeptam super mundo interpretationem. Transeamus ad editionem LXX, quae multum a superioribus discrepat. Corripit se Propheta, immo sub persona sua aliorum confitetur errorem, qui sequentes occidentem litteram, contemnunt spiritum vivificantem; et inique fecisse se dicit, ut non audiret legem spiritualiter: sed econtrario festinaret Dei sacramenta non cernere, nec diceret cum David: Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua (Ps. CXVIII, 18). Idcirco errat cor ejus, et Judaica superstitione completum, non in charitate Dei, sed in timore consistit, ut habeat spiritum servitutis in timore, et nequaquam spiritum adoptionis, in quo clamamus, Abba pater (Rom. VIII). Unde praecipitur

ei, ut accedat ad mensam ciborum spiritualium, comedantque omnes in ea, qui illius sequuntur exemplum, et bibant: et veteri errore contempto consurgant, in spiritu qui jacebant in littera, et fiant principes, dicantque cum Propheta: Domine, ut scuto bonae voluntatis tuae coronasti nos (Ps. V, 15).

(Vers. 6, 7.) Haec enim dixit mihi Dominus: Vade et pone speculatorem, et quodcumque viderit annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, et ascensorem cameli, et contemplatus est diligenter multo intuitu, et clamavit leo.

LXX: Quia sic dixit ad me Dominus: Vade et pone tibi speculatorem, et quodcumque videris, annuntia. Et vidi ascensores equites duos, ascensorem asini, et ascensorem cameli: audivi auditum multum, et vocavi Uriam ad speculam.

Jubetur Propheta ponere in corde suo speculatorem, et diligentius intueri quae ventura sunt mundo: viditque duos equites, ascensorem asini, et ascensorem cameli. Quos quidam sic interpretatus est ut ascensorem asini juxta Evangelicam lectionem (Mat. XXI), et prophetiam Zachariae (Zach. IX), Christum diceret; et econtrario ascensorem cameli, contrariam fortitudinem, 305 propter foeditatem tortuosi animantis. Alii vero duos ascensores litterae et spiritus ad duo referunt Testamenta. Illudque quod in Hebraico dicitur ARIE (), pro quo Aquila, et Symmachus leonem et leaenam interpretati sunt, nescio quid volentes LXX οὐρίαν posuerunt, quod quidam lumen Domini interpretari putat, cum aliis litte-

ris lumen Domini, quod hic non habetur, et aliis scribatur leo, quid hic legitur. Vultque speculatorem istum, quem jubetur Propheta ponere in corde suo, appellari Uriam, et per interpretationem nominis refert ad Christi intelligentiam, ut ipso habitante in nobis, possimus cernere quae ventura sunt. Quod quidem, et leoni poterit coaptari, quia Jacob (Genes. XLIX) et Balaam (Num. XXIII et II) sub Christi mysterio nominatur.

(Vers. 8-10.) Super speculam Domini ego sum, stans jugiter per diem, et super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir bigae equitum, et respondit et dixit: Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra. Tritura mea, et filii areae meae, quae audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis.

LXX: Dominus dixit: Steti per totam diem, et super castra ego steti tota nocte: et ecce ipse venit ascensor bigae, et respondens ait: Cecidit, cecidit Babylon, et omnia simulacra ejus, et manufacta contrita sunt in terra. Audite qui derelicti estis, et doletis: audite quae audivi a Domino Sabaoth, Deus Israel annuntiavit nobis.

Stat Propheta in specula Domini, et in illius lumine constitutus quae ventura sint, prospicit. Hancque habet custodiam, et hoc sibi officium delegatum, ut in saeculi istius tenebris quae ventura sint conspiciat. Ecce iste, inquit, venit, hoc quod sequitur, se vidisse significans, venire Dominum Salvatorem sedentem super bigam, et duobus equis, immo animantibus, asino et camelo unum currum jungentem. Qui ascensor

bigae desideranti Prophetae, et verba ejus audire cupienti, respondit et dixit: Cecidit, cecidit Babylon, totius orbis confusio: et in adventu meo cecidit, quo humanum corpus assumpsi, et penitus in consummatione mundi ruitura est. Et omnia sculptilia ejus contrita sunt in terra. Pro quo Septuaginta simulacra et manufacta interpretati sunt, significantes 306 Scripturam haereticorum variosque errores haereseωn, qui fabricatores sunt idolorum, et adorant quae de suo corde finxerunt. Quodque sequitur ex persona Prophetae dicentis: Tritura mea, et fili areae meae, quae audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis, juxta Hebraicum hunc habet sensum: O populе, qui condendus es in horrea mea, quem idcirco trivi in variis angustiis, ut paleas ab eo excuterem, et purissimum triticum in meis horreis conderetur, quae audivi a Domino exercituum Deo Israel esse ventura universo mundo, haec vobis qui in mundo estis omnibus nuntiavi. Alii vero dicunt adhuc superiorem esse personam, videlicet Domini Salvatoris, quod ipse loquatur ad Apostolos: Quae audivi a patre annuntiavi vobis (Joan. XV, 15). Et quia pro hoc in LXX legitur, audite qui relicti estis, et doletis, hic mihi juxta interpretationem eorum sensus videtur: O Apostoli, de quibus scribit Isaias: Nisi Dominus reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhae fuissemus (Isa. V, 9), quorum reliquias et Apostolus ad Romanos docet esse salvatas (Rom. IX): qui relicti estis de populo Judaeorum ut salvaremini; et doletis super perditione gentis vestrae, de qua et alibi legimus:

Tristitia est cordi meo, et dolor continuus pro fratribus meis, qui sunt Israelitae secundum carnem (Rom. IX, 2, 3): haec quae audivi a Deo Patre, vobis annuntio, quae Deus Israel vobis ventura praedicit.

(Vers. 11, 12.) Onus Duma: ad me clamat ex Seir: Custos, quid de nocte? custos, quid de nocte? Dixit custos, venit mane, et nox. Si quaeritis, quaerite: convertimini, et venite.

LXX: Visio Idumaeae, ad me clamat de Seir: Custodite propugnacula, custodio mane et nocte; si quaeris, quaere: et apud me habita.

Verbum Hebraicum ELAI (), quod omnes interpretati sunt, ad me, si volueris legere ELI, interpretatur Deus meus, vel fortis meus. Quodque nos diximus, clamat, vel vocat, id est, καλεῖ, secundum Hebraei, et Graeci sermonis ambiguitatem dici potest clama, vel voca; et est sensus: Deus qui est custos meus, die ac nocte me ad poenitentiam vocat, ut relinquens Seir, quod interpretatur hispidas ac pilosus, revertar, et habitem apud eum. Duma vel similitudinem, vel silentium, sonat. Idumaea autem in terrenam vertitur. Dominus ergo 307 loquitur ad Apostolorum chorum, et praecipit ei: Ad me voca eos qui sunt de Seir, ut mihi serviat gentium multitudo, quae in similitudinem Esau nihil in se habet molle et leve, ac nitidum, sed est hispida, fera, intractabilis. Et o vos, Apostoli, postquam vocaveritis ad me nationes de Seir, custodite Ecclesiae propugnacula, ne facile hostis irrumpat: ne leo rugiens atque circuiens, qui quaerit aditum per quem possit intrare, clausum in Ecclesia gregem

laceret atque disperdat. Responditque Ecclesiae multitudo: non solum in prosperis, sed in adversis, hoc est, et in die, et in nocte, tua, Deus, praecepta servabo. Ad quam loquitur Deus: Si vere me quaeris, opere ostende quod me quaeras; nec semel tibi quaesisse sufficiat; sed quem inveneris, semper inquire; et ut perfectius teneas, obliviscere populi tui, et domus patris tui, et deserto errore gentilium, apud me in Ecclesia commorare. Hoc juxta LXX dixerimus, qui visionem Idumaeae, hoc est, terrenae ponunt in titulo, ut eos ostendant vocari, qui prius terrenis operibus serviebant. Porro juxta Aquilam, qui Duma, hoc est, silentium posuit, vel similitudinem, sic possumus intelligere, ut ad similitudinem populi Israel provocetur gentium multitudo, et ubi prius silentium fuerat legis Dei, ibi confessionis clamor sit: et oleaster inferatur in bonam olivam. Legimus et in parabola Evangelii missos servos, qui vocarent bonos et malos, ac patrisfamilias de quibuslibet implerent convivium, quia priores venire noluerunt (Matth. XXII). Potest et Ecclesia narrare quod Dominus de Seir, hoc est, de terrenis locis ad se vociferetur, seque provocet ad salutem, et dicat ad ipsum Dominum: O custos, quid de nocte consurgens versaris in tenebris? quid absque peccato in carne es peccatrice? qua causa voluisti humanum corpus assumere? Respondit custos, hoc est, Samaritanus, qui in Evangelio vulneratum suis humeris ad stabulum reportavit (Luc. IX): Venit mane et nox. Et est sensus: Gentium multitudini ortus est sol justitiae, et Judaeis venerunt tenebrae. Juxta quod dicitur a Domino:

In judicium mundi istius ego veni, ut non videntes videant, et videntes caeci fiant (Joan. IX, 39). Et ipse custos qui dixerat: Venit mane et nox, loquitur ad gentium multitudinem: Si me quaeritis, studiosius quaerite. 308 Convertimini ad me, filii convertentes, et ego sanabo contritiones vestras, et venite ad me. Loca difficilia sunt, et cum secundum historiam minime pateant, cogimur juxta ἀναγωγὴν diversas opiniones sequi.

(Vers. 13.) Onus in Arabia. Hoc in editione LXX Interpretum non habetur: sed quod sequitur: In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim, cum priori visione conjunctum est, ut legatur, si quaeris, quaere: et ad me habita in saltu. Arabia in lingua nostra, vesperam sonat, quae noctis et tenebrarum principium est, omnisque qui habet initium peccatorum, versatur in vespera. Qui autem venit ad summum, in media nocte consistit. Unde et in Aegypto primogenita in media nocte caeduntur (Exod. 12). Et Apostolus Petrus, antequam gallus cantaret, ter Dominum negavit, quod media nox intelligitur (Mat. XXVI): Postquam autem nox praecessit, et coepit dies appropinquare, superatis mediae noctis tenebris, et gallo lucis nuntio resonante, flevit amare, et intellexit peccatum suum, et eo tempore dicere potuit: Ad vesperam demorabitur fletus, et ad matutinum laetitia (Ps. XXIX, 6). Hoc interim de praesenti loco. Caeterum nomen Arabiae, id est, vesperae et Occidentis, in aliis Scripturarum locis diversas intelligentias recipit.

In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim. LXX: In saltu ad vesperam dormietis

in via Dedan. Qui in malitia esse coeperunt, et peccatorum ingrediuntur viam, non dormiunt, nec morantur in agris consitis, et novalibus, nec in pratis, et segetibus, quas ad metendum esse candentes, Salvator docet, nec inter arbores pomiferas; sed in infructuosis saltibus, ubi vepres et spinae sunt, et bestiae commorantur. De hujuscemodi saltu et in Regum volumine legimus, quod plures devoraverit silva vel saltus, quam interfecti sint gladio, quando Absalon adversus patrem exstitit perduellis (I Reg. XVIII). Recteque, quia vespera principium malorum est, in via et in semitis habitare dicuntur, et in via Dedan, quod interpretatur judicia. Quot enim habent peccatorum genera, tot judiciorum merentur sententias. Potest autem Dedan et grande judicium interpretari.

(Vers. 14, 15.) Occurrentes sitienti ferte aquam, qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, a facie gladii imminentis, a facie 309 arcus extenti, a facie gravis praelii.

LXX: In occursum sitienti ferte aquam qui habitatis in regione Theman, cum panibus occurrite fugientibus propter multitudinem occisorum, propter turbam errantium, propter multitudinem gladii, et propter multitudinem arcuum intentorum, et propter multitudinem cadentium in bello.

Vos qui estis in Theman, quod interpretatur Auster atque perfectio, et in eo versamini loco, de quo scriptum est: Deus ab Austro veniet (Abac. III, 4), et qui consummati estis atque perfecti, et

habetis in vobis lumen scientiae Scripturarum, fugientibus de Arabia, et de saltu, occurrite cum aqua et panibus, et nolite exspectare donec ipsi ad vos veniant; sed imitamini illum Evangelicae parabolae patrem, qui occurrit filio revertenti. Et ille quidem dedit stolam, obtulit annulum (Luc. XV): vos autem aquas et panes offerte fugientibus, ut qui lassi erant atque confecti, vestra misericordia sustententur, et ad sedes vestras citius transeant. Fugerunt enim gladios haereticorum, doctrinam gentilium, blasphemias Judaeorum. Et quia multos viderunt eorum jaculis interfectos, et cecidisse in praelio plurimos, ipsi cupiunt vestro auxilio liberari. Locus hic proprie adversus eos intelligi potest, qui tradentes se otio atque desidiae, propria salute contenti sunt, nec poenitentibus atque conversis porrigunt manum.

(Vers. 16, 17.) Quoniam haec dicit Dominus ad me: Adhuc in uno anno, quasi in anno mercenarii, et auferetur omnis gloria Cedar et reliquiae numeri sagittariorum fortiter de filiis Cedar imminuentur. Dominus enim Deus Israel locutus est. Ideo vobis dico, ut occurratis cum aqua et panibus, fugientibus de saltu et Arabia: quia Dominus haec futura pollicitus est. Sicut annus mercenarii cito praeterit, qui quotidie nihil aliud nisi mercedem sui laboris exspectat, vel certe semper in opere est ac labore, ut mercedem laboris accipiat: sic omnis gloria Cedar, quod interpretatur tenebrae, de quo et in Psalmo legimus: Habitavi cum habitantibus Cedar (Ps. CXIX, 5), velociter auferetur, et omnis sagittariorum, id est, diversorum dogmatum numerus, qui consti-

tutos in saltu Arabiae vulnerabat, redigetur in nihili, postquam fugientes de saltu fuerint liberati: et aquam 310 baptismi salutaris acceperint, comederintque coelestem panem. Haec enim futura Dominus omnium, et proprie Deus Israel, id est, mente cernentium Deum, locutus est.

(Cap. XXII.---Vers. 1.) Onus vallis visionis. LXX: Verbum vallis Sion.

In libro Hebraicorum Nominum posuimus, Sion interpretari speculam quae in sublimibus sita, de longe venientia contemplatur. Cum igitur Sion juxta leges tropologiae referatur ad Ecclesiam, ut est illud in secundo psalmo ex persona Domini Salvatoris: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus (Psal. II, 6); et: Qui confidunt in Domino sicut mons Sion (Ps. CXXIV, 1); et: Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob (Ps. LXXXVI, 1); Et manifestius Apostolus: Accessistis, inquit, ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem coelestem (Heb. X, 22): quaerimus quare in praesenti visione, vallis Sion dicatur. Ipsaque verborum consequentia trahimur ad intelligentiam spiritualem, ut omnes perversorum dogmatum principes, qui corruerunt de sublimitate sensus sanctarum Scripturarum, et ad humilia devoluti sunt, sciamus in Sion valle versari. Tale quid puto et Salomonem in Proverbiis, dicere: Oculum qui irridet patrem, et despicit senectutem matris, effodiant eum corvi de convallibus, et comedant illum pulli aquilarum (Prov. XXX, 17). Statim enim ut sensus haereticorum irriserit Creatorem Patrem, et senectutem Ecclesiae matris despexe-

rit, effoditur a tetris et immundis volucribus, quae referuntur ad contrarias fortitudines. Nec possunt istiusmodi dicere: Levavi oculos meos in montes, unde veniat auxilium mihi (Ps. CXX, 1): sed in modum brutorum animantium ad terrena depressi sunt.

Quidnam tibi quoque est, quia ascendisti et tu omnis in tecta? LXX: Quid factum est tibi nunc, quia ascendistis omnes in tecta vana? Hoc quod juxta LXX interpretes in Regum volumine quaeritur, quid sibi velit dicente Eliseo (IV Reg. II, 14): Ubi est Deus Eliae APHPHO (), in praesenti loco manifestius ponitur, pro eo quod Septuaginta transtulerunt nunc; in Hebraeo habet APHPHO, quod nos interpretati sumus nunc quoque, et Aquila volens Hebraicum servare idioma, posuit καίπερτοι , quam conjunctionem 311 Latinus sermo non explicat. Quando autem dicit, quidnam tibi quoque est? interrogat cur inter alios et ipsa conscendat, atque opinione sublimium in humilibus commoretur. Et est sensus: cum Philosophi tumeant, et omnis sapientia saecularis de sublimibus disputans, simplicitatem contemnat Ecclesiae, cur tu quoque excelsa sectaris? quae LXX, σημαντικώτερον, δώματα μάταια, id est, tecta vana, interpretati sunt, ut ostenderent esse et aliud tectum, de quo Salvator descendere prohibet (Matth. XXIV): quod tamen non sit tectum vanum. Denique et apostolus Petrus hora orationis sexta ascendit in tectum (Act. X). Nunc autem, ut ostenderet multam haereseon varietatem, non unum tectum, sed tecta plurima nominavit.

(Vers. 2.) Clamoris plena, urbs frequens, civitas exsultans. LXX: Repleta est civitas clamantium, urbs exsultans. Doctrina haereticorum non in sensu, sed in multiloquio et clamore versatur. Unde ob multitudinem deceptorum, frequens civitas appellatur, et exsultans, propter superbiam. Inflati enim tument, et sacratiora se invenisse gloriantur.

Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello. LXX: Vulnerati tui non vulnerati gladio, nec mortui tui mortui in bello. Maxima pars absque ullo certamine et disceptatione, haereticorum deceptionibus supplantatur, et haec est turba quamplurima. Interfecti igitur, sive ut Septuaginta transtulerunt, vulnerati vallis Sion, non sunt interfecti, et vulnerati gladio, sed voluntate propria ad haereticos transierunt, et comparatione eorum, qui post praelium victi sunt, infelicius ille vulneratus, et interfectus est, qui sponte se tradidit. Quomodo et in martyrio qui post poenas victus manus dedit, levioris poenae est eo qui absque ulla necessitate et dolore cruciatuum Christum negavit.

(Vers. 3.) Cuncti principes tui fugerunt simul, dureque ligati sunt. In hoc loco Septuaginta interpretationem secuti sumus, quia non multum ab Hebraico distat in sensu. Caeterum ut verbum ex verbo de Hebraeo transferam, ita apud eos legitur: Omnes primates tui migraverunt simul, ab arcu ligati sunt: quam editionem, et alii interpretes secuti sunt. Migraverunt enim omnes haereticorum principes ad synagogam Satanae 312 a Christi Ecclesia, et transierunt simul discordes

in perfidia, in transitu concordes, et ligati sunt ab arcu, de quo in Psalmo scriptum est: Ecce peccatores intenderunt arcum, paraverunt sagittas suas in pharetra, ut sagittent in obscuro rectos corde (Ps. X, 2), et mittant ignita diaboli jacula quae vulnerent pariter, et ligent. Ideoque dure ligati sunt, quia obturaverunt aures suas sicut aspides surdae, et obturantes aures, quae non exaudient voces incantantium, nec venefici incantantis sapienter. Ob quam causam, et Apostolus Paulus haereticum post unam commonitionem, perversitati suae praecipit relinquendum (Tit. III), quia perversus est, et proprio judicio condemnatus. Et nobis enim exierunt, sed non erant ex nobis: si enim ex nobis fuissent, mansissent utique nobiscum (I Joan. II, 19). Horum principum fugitivorum ille princeps est, quem idem Isaias vocat draconem fugientem, colubrum tortuosum, qui cum verba mortifera in aures miserit deceptorum, dure eos ligat, et de vinculis suis exire non patitur: de quibus sanctus erutus gratulabatur in Psalmo: Anima mea sicut passer erepta est de laqueo venantium (Ps. CXXIII, 7). Et in alio loco gaudens quod evaserit, loquitur; Susceptor meus es tu, et refugium meum. Deus meus, sperabo in eum. Quoniam ipse eruit me de laqueo venantium, et a verbo aspero (Ps. XC, 23), sive turbulento, quod proprie haereticorum doctrinam significat.

Omnes qui inventi sunt in te, vincti sunt pariter, procul fugerunt. LXX: Et fortes in te longe fugerunt. Adhuc sermo Prophetae contra vallem Sion, cujus habitatores ascenderunt in tecta va-

na, et clamaverunt clamore confuso, et vulnerati sunt absque praelio, cujus principes omnes fugerunt, et dure ligati sunt, et qui fortes inter eos erant, longius aufugerunt. Quanto enim quis in haeretica perversitate prudentior est, tanto longius recedit a Domino. Quod autem dicit juxta Hebraicum: Omnes inventi sunt in te, hoc notare debemus, quod et haeretici eos quos deceperint, invenisse se dicant: sed inventio eorum, perditio est. Denique pariter colligantur, et procul fugiant. Nec mihi placet illa expositio, secundum diversitatem haereseon diversa esse et spatia fugientium, cum Scriptura sancta dicat (Luc. XI, 23): omnes qui ab haereticis sunt reperti pariter colligatos, et fugisse longissime, dicente Domino: 313 Qui non est mecum, contra me est: et qui mecum non colligit, spargit. Unde de Moyse dicitur (Exod. XXIV), appropinquabat Moyses solus ad Deum, caeteri vero non appropinquabant. Deus enim sanctis suis, Deus appropinquans est, et non de longe, dicit Lord.

(Vers. 4-6.) Propterea dixi: Recedite a me, amare flebo: nolite incumbere ut consolemini me super vastitate filiae populi mei. Dies enim interfectionis et conculcationis, et fletuum a Domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum et magnificus super montem.

LXX: Propterea dixi: Dimitte me, amare flebo: nolite contendere, ut consolemini me super contritione filiae generis mei: quia dies tumultus, et perditionis, et conculcationis, et error a Domino Deo Sabaoth in valle Sion; errant a minimo usque ad maximum: errant super montes.

Et Samuel plangebat Saul (I Reg. XV), et Dominus atque Salvator flebat Jerusalem (Luc. XIX; II Cor. XII, 21): et Apostolus scribit ad Corinthios: Ne cum rursus venero ad vos, humiliet me Deus, et lugeam multos qui ante peccaverunt, et non egerunt poenitentiam. Unde compatientis affectu et ad alios loquitur: Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror (II Cor. XI, 29)? Igitur et Propheta videns populum quondam visionis vana tecta conscendere, et in clamore versari; cunctosque principes ejus fugisse, et ligatos esse vinculis peccatorum, erumpit in lacrymas, et abigit consolantes, et fletu amarissimo se flevere testatur, non super filios, sed super filiam populi sui, quae virilitatis perdidit dignitatem. Dies enim judicii, et interfectionis, et conculcationis, nequaquam erit Jerusalem, quae interpretatur visio pacis: sed antiqui nominis Jebus, quae interpretatur conculcatio: fletuum quoque sive erroris, ut Septuaginta transtulerunt a Domino Sabaoth, non quo fletus et error a Domino sit; sed per occasionem sanctarum Scripturarum, quas Lord legendas dedit, illis nascitur erroris occasio, qui possunt dicere: Quare nos errare fecisti a via tua (Isa. LXIII, 27)? Et in alio loco: Dominus eis miscuit spiritum erroris (Ibid. XXIX, 10): ut non in Visionis monte, sed in Sion valle consisterent. Haec autem ipsa dies, quae a Domino exercituum in valle oritur Visionis, ut singulorum opera demonstret, scrutatur murum haereticorum, quem adversum Ecclesiam quasi firmissimum propugnaculum construxerunt; et magnificum 314 gloriosumque, id est, doctores

eorum, qui se super Christo monte consistere gloriantur. De quo alibi legimus: Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob: et annuntiabit nobis viam suam (Isa. II, 3). Porro quod LXX transtulerunt, errant a minimo usque ad maximum, errant super montes, hoc sentire debemus, in majori scelere esse eos, qui majores sunt, et tamen a minimo usque ad maximum errare cunctos, et errare super montes: Moysen, Jeremiam, caeterosque Prophetas, Evangelistas et Apostolos. Cumque in valle versentur, mirum in modum errant in montibus:

(Vers. 7-9.) Et Aelam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, et parietem nudavit clypeus. Et erunt electae valles tuae plenae quadrigorum: Et equites ponent sedes suas in porta. Et revelabitur operimentum Judae: et videbis in die illa armamentarium domus saltus: et scissuras civitatis David videbitis, quia multiplicatae sunt.

LXX: Elamitae autem tulerunt pharetras: ascensores: homines super equos: et congregatio pugnantium: et erunt electae valles tuae, implebuntur quadrigis, et equites stipabunt portas tuas: et revelabunt portas Judae: et aspicient die illo in domus electas civitatis: et revelabunt abscondita domorum arcis David, et videbunt quoniam plures sunt.

Aelam, quod interpretatur ascensus eorum, sive Elamitae, ut LXX transtulerunt, quos in contemptores vertimus, sumpserunt pharetram, ut agitent in obscuro rectos corde, qui sunt in curru equites hominum, ut parietem Sion et Ecclesiae firmamenta suo clypeo et impugnatione denu-

dent. Erunt autem, inquit, electae valles tuae, et humilia dogmata, o vallis Sion, plenae quadrigarum, quas Dominus cum Pharaone submersit, quarum equites et ascensores ponent sedes suas in portis tuis, ut obsessos in te atque conclusos non patiantur exire. Tunc Omnipotens Deus per ecclesiasticos viros revelabit operimenta Judae; et universa secreta eorum, qui in confessione fidei constituti sunt, et tunc videbis, o vallis Sion, in die illa, et in claro lumine veritatis, omnem armaturam Apostoli, et domus saltus, in quo gentium turba consistit. Sicut et in CXXXI psalmo canitur: Ecce audivimus eam in Ephrata: invenimus eam in campis silvae (Psal. CXXXI, 6). Cum autem operimentum Judae atque secretum, quod prius propter mysterium 315 celabatur, fuerit revelatum, et videris armaturam Ecclesiae; tunc intelliges schismata civitatis David, quae multiplicasti, ut deceptos tibi populos congregares. Isti Elamitae juxta editionem LXX non habent unam pharetram, sed plures; et ascensores sunt hominum, in quorum equitant animabus; et plurima multitudo est ad pugnam se praeparans contra Ecclesiam: ita ut omnes valles illius compleantur; et equites obturent sensus eorum, et dimicatione sua Ecclesiasticum virum, qui interpretatur Judas, provocent ad certandum: quo proferente testimonia Scripturarum, et cuncta redarguente mendacia, videbunt haeretici domos civitatis David, et omnia prius secreta cognoscent, quomodo in arce David qui interpretatur, manu fortis, hoc est Christi, omnia sint dogmata veritatis. Obscura loca sunt, non solum juxta historiam, sed juxta

ἀναγωγήν. Quibus ergo nostra displicuerint, debent proferre sua, ut explanationi eorum, si vera fuerit, acquiescamus.

(Vers. 10, 11.) Et congregastis aquas piscinae inferioris: et domus Jerusalem numerastis: et destruxistis domus ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, et aquam piscinae veteris: et non aspexistis ad eum, qui fecerat eam, et operatorem ejus de longe non vidistis.

LXX: Et averterunt aquam antiquae piscinae in civitatem: et destruxerunt domos Jerusalem ad firmandos muros civitatis: et fecistis vobis aquam inter duos muros intra piscinam antiquam: et non aspexistis eum qui a principio fecit eam: et creatorem illius non vidistis.

Vos qui scissuras civitatis David, id est, Ecclesiae videbitis vel videtis, quae in toto orbe multiplicatae sunt; qui congregastis aquas piscinae vestrae atque doctrinae, non superioris, sed inferioris, et domus Jerusalem numerastis, sive destruxistis, ut muniretis murum vestrum, non fodistis puteos, qui vitales haberent et aeternas aquas, sed lacus contritos, qui aquam non valent continere. Et fecistis eos inter duos muros novi et veteris Instrumenti, et aquam piscinae veteris neglexistis, nec considerastis datorem legis Deum, et operatorem mundi penitus neglexistis. Hoc juxta Hebraicum. Caeterum juxta LXX consideraverunt se haeretici, quod multi essent, et hac multitudine confidentes, doctrinam veteris Testamenti averterunt a civitate Dei, 316 quae est Ecclesia, et destruxerunt domos Jerusalem, ut aedificarent conciliabula malignantium; dum-

que vetus reprobant Instrumentum, nec novum secuti sunt, quia novum veteris Instrumenti testimoniis roboratur. Propterea inter duos muros veterem et novum, fecerunt sibi novas aquas, quas interiores esse putant, et majora continere mysteria, quam in Testamento veteri continentur: et non respexerunt Deum, qui veteris Instrumenti conditor est, et factorem ejus ne longe quidem videre voluerunt.

(Vers. 12 seqq.) Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum et ad planctum, ad calvitium et ad cingulum sacci: et ecce gaudium et laetitia, occidere vitulos, et jugulare arietes, comedere carnes, et bibere vinum: comedamus et bibamus, cras enim moriemur. Et revelata est in auribus meis Domini exercituum: si dimittetur iniquitas haec vobis donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum.

Quotidie Dominus Deus exercituum provocat haereticos ad poenitentiam, qui inter duos muros aquam piscinae veteris contemnentes, foderunt sibi lacum, et congregaverunt aquam piscinae inferioris, quae non de coelo, sed de terra aquas habet; et vocat eos ad fletum; Beati enim flentes: quia ipsi ridebunt (Mat. V, 5). Et ad planctum, ne postea audiant: Lamentavimus vobis, et non planxistis (Id. XI, 17). Et ad calvitium, ut omnia opera mortis radant, et auferant de corpore suo quidquid non vivit in corpore. Et ad cingulum sacci, ne postea juxta Jerusalem pro cingulo reste cingantur. Illi autem e contrario pro fletu et planctu, calvitio et cilicio, gaudium habuere atque laetitiam, et quasi morte omnia finirentur,

occidentes vitulos arietesque jugulantes, ut comederent carnes, et biberent vinum, locuti sunt verba blasphemantium. Dum in praesenti saeculo sumus, deliciis affluamus. Crastina enim dies, hoc est, futurum tempus, sine sensu erit. Illis ista dicentibus, audivit Dominus verba blasphemiae, et comminatus est, non se dimissurum esse hanc iniquitatem, donec aut peccato moriantur et vitiis, aut cum delictis suis ad inferos pertrahantur. Quod quidem non solum de haereticis, sed de omni potest intelligi peccatore, qui negligens peccata sua, desperatione fit pejor; et voluptatibus irretitus, jungit peccato blasphemiam, ut omnem 317 sensum viventium putet morte finiri, dicens illud Epicuri: «Post mortem nihil est, et mors ipsa nihil est.»

(Vers. 15, 16, seq.) Haec dicit Dominus Deus exercituum: Vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam praepositum templi, et dices ei: Quid tu hic: aut quasi quis hic? quia excidisti tibi hic sepulcrum? excidisti in excelso memoriam (Vulg. memoriale), diligenter in petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus asportari te faciet sicut asportatur gallus gallinaceus: et quasi amictum sic sublevabit te. Coronans coronabit te tribulatione: quasi pilam mittet te in terram latam et spatiosam: ibi morieris, et ibi erit currus gloriae tuae, ignominia domus Domini tui. Et expellam te de statione tua: et de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo servum meum Eliacim filium Helciae: et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum: et potestatem tuam dabo in manu ejus, et erit

quasi pater habitantium (Vulg. habitantibus) Jerusalem, et domui Juda. Et dabo clavem domus David super humerum ejus: et aperiet, et non erit qui claudat; et claudet, et non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli, et erit in solio domus (Vulg. solium gloriae domui) patris sui. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus, vasorum diversa genera, omne vas parvulum a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. In die illo dicit Lord exercituum: Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet: et peribit quod pependerat in eo, quia Dominus locutus est.

LXX: Haec dicit Dominus Sabaoth: Vade ad pastophorion ad Somnam quaestorem, et dices ei, Quid tu hic? aut quid tibi est hic? quoniam excidisti tibi sepulcrum, et fecisti tibi in excelso memoriam: et descripsisti tibi in terra tabernaculum? Ecce Dominus Sabaoth ejiciet, et conteret virum, et auferet stolam et coronam tuam gloriosam, et projiciet te in regionem magnam, et absque mensura, et ibi morieris: et ponet currum tuum optimum in ignominiam, et domum principis tui in conculcationem. Et aufereris a dispensatione tua, et de gradu tuo. Et erit in die illa, vocabo puerum meum Eliacim filium Helciae, et induam illum stola tua, et coronam tuam dabo illi fortiter, et dispensationem tuam dabo in manus ejus, et erit quasi pater habitatoribus Jerusalem, 318 et Judae, et dabo gloriam domus David ei, et principabitur, et non erit qui contradicat. Et dabo clavem domus David super humerum ejus, et aperiet, et non erit qui claudat; et claudet, et non

erit qui aperiat. Et constituam eum principem in loco fideli, et in solium gloriae domus patris ejus, et erit confidens super eum omnis gloriosus in domo patris sui a minimo usque ad maximum. Omnes vas parvulum a vasis aganoth: et pendebunt super eum. In die illa haec dicit Dominus Sabaoth: Movebitur homo qui stabilitus erat in loco fideli: et auferetur, et corruet, et disperibit gloria quae erat in eo: quoniam Dominus locutus est.

Praecipitur Isaiae prophetae ut ingrediatur ad eum qui habitat in tabernaculo, quod Hebraice dicitur SOCHEN (), ad Sobnam praepositum templi, sive ut LXX transtulerunt, ταμίαν, hoc est, quaestorem et dispensatorem thesaurorum domus Dei. Sochen autem vel tabernaculum interpretatur, vel pastophorion, hoc est thalamus, in quo habitat praepositus templi. Quis est autem alius, qui habitavit in tabernaculo Judaeorum, et in domo quondam Dei, nisi Judaicae legis sermo et ratio, quae in veteris Instrumenti lectione versata est? Huic itaque traditioni dicitur atque doctrinae: quid hic agis? Cur tibi vis aedificare domum in occidente littera, et tabernaculum tuum, quod non habet fundamentum, in petrae figere firmitate: quod non tam tabernaculum, et domus, quam sepulcrum et memoria appellandum est? Propterea autem tibi dico, quod in excisione sepulcri non debeas laborare, quia transferet Dominus sacerdotium tuum; sicut transferri solet GEBER (), quod omnes virum interpretati sunt. Hebraeus autem qui nos in veteris Instrumenti lectione erudivit, gallum gal-

linaceum transtulit. Sicut, inquit, gallus gallinaceus humero portitoris de alio loco transfertur ad alium, sic te Dominus de loco tuo leviter asportabit. Et qui quondam habebas coronam pontificis, et sanctificationem in auri lamina, in qua erat scriptum nomen Dei (Exod. XXVIII), coronaberis tribulatione et angustia. Et quomodo si sphaera mittatur in declivi loco atque spatioso, stare non potest, sed in immensum volvitur: sic omnis populus tuus in orbis terminos dispergetur. Ibique morieris cum littera tua, et omnis gloria tua, et currus quibus inclytus antea ferebaris; et domus Dei splendor vertetur in ignominiam. Auferet enim te Dominus de statione tua, et de ministerio tuo, hoc est, caeremoniis victimarum, ut impleatur illud quod scribitur ad Hebraeos: Translato enim sacerdotio, necesse est ut legis translatio fiat (Hebr. VII, 12). Cum autem tu ejectus fueris de ministerio tuo, vocabo puerum meum Eliacim, cui dixi et in alio loco: Magnum tibi est vocari te puerum meum (Isa. XLIX, 6, secundum LXX). Eliacim interpretatur resurgens Deus, sive Dei resurrectio. Iste igitur resurgens Deus, qui est filius Helciae, id est, partis Domini, accipiet locum tuum, tuaque induetur stola, et cingulo tuo confortabitur, ut quod tu habebas in littera, ille possideat in spiritu, et erit pater habitantium in Jerusalem, hoc est, in visione pacis, quae interpretatur Ecclesia, et domui Juda, ubi est fidei vera confessio. Unde ipse ad Apostolos loquitur: Filioli, adhuc modicum vobiscum sum (Joan. XIII, 33). Et ad alium: Fili, dimittuntur tibi peccata tua (Matth. IX, 2). Et ad aliam: Filia, fides

tua te salvam fecit (Luc. VII, 50). Dabo, inquit, ei clavem domus David, qui aperit, et nemo claudit; qui claudit, et nemo aperit (Apoc. III). Et haec ipsa clavis erit super humerum ejus, hoc est, in passione, juxta illud quod in alio loco scribitur: Cujus principatus super humerum ejus (Isa. IX, 6). Quod enim ille sua passione reseraverit, claudi non poterit; et quod clauserit in caeremoniis Judaeorum, a nullo alio aperietur. Figam enim illum paxillum in loco fideli, ubi conventus Fidelium est. Unde et credentes in Christo fideles appellantur. Et erit in solium gloriae domus patris sui, hoc est Ecclesiae: et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus. Unde et in Evangelio scribitur: Omnis populus pendebat ex eo (Luc. XIX). Quod et quidem non illo tantum tempore factum est, sed usque hodie impletur, ut pendeant ex eo quasi vasa diversa Dei, sapientia et justitia, et omnia quibus Christus apellatur. Vasorum diversa genera, pro quibus Aquila interpretatus est SASAIM () et SEPHOTH (), quod Symmachus vertit, nepotes atque commixtos: ut et Apostoli, et omnes credentes, hoc est filii filiorum, et commixti de universis gentibus pendeant super eum. A vasis craterarum, pro quibus Theodotio AGANOTH () posuit, et parvi enim 320 et magni in Dominum credituri sunt. Crateras autem puto esse Apostolos plenos vitalibus aquis. De quibus dicitur: Benedicite Deum de fontibus Israel (Ps. LXVII, 27), in quibus crateribus miscuit sapientia vinum suum. Et omne, inquit, vas musicorum, eorum qui omni tempore in Dei laudes personant. Quod sequitur, videtur sensui nostro

esse contrarium, quomodo paxillus iste, qui fixus fuerat in loco fideli, auferatur et frangatur: et cadat et pereat quod pependerat in eo, et hoc fiat quia Dominus locutus est. Quod ita solvi potest si legamus illud Evangelii, quod in novissimis diebus refrigescat charitas multorum (Matth. XXIV); et ipse Dominus dicat: Putas filius hominis veniens inveniet fidem super terram (Luc. XVIII, 8)? Non ergo paxillus frangetur et cadet et peribit, quod impium est dicere: sed paxillus auferetur de loco fideli, hoc est, de Ecclesia per impietatem quotidie subcrescentem, et qui super eum ante pependerant fide, postea infidelitate frangentur et cadent et peribunt. Hoc autem fiet in diebus novissimis, quia Dominus locutus est. Pro paxillo, qui Hebraice dicitur JATHED (), et ab omnibus similiter effertur, soli LXX supra principem, hic hominem interpretati sunt. Quodque nos celeritate dictandi pene praeteriit, Sobnas interpretatur convertere nunc, sive conversio. Dicitur ergo ad principem Judaeorum ut convertatur de Lege ad Evangelium: et victimarum imaginibus derelictis, transferat se ad spiritualis sacrificii veritatem.

(Cap. XXIII.---Vers. 1.) Verbum Tyri. Quid nobis videretur super onere vel verbo et assumptione Tyri juxta Hebraeos, supra in libro decem Visionum historicae explanationis diximus. Nunc omnem contra Tyrum prophetiam secundum ἀναγωγὴν, et editionem LXX breviter percurremus. Tyrus lingua Hebraea SOR () dicitur, et in nostrum sermonem transfertur, angustia. Omnis

igitur anima vitiis occupata, et pravis cogitationibus, sor appellari potest.

Ululate naves Carthaginis, quia perierunt, et ultra non venient. De terra Citiorum, ducta captiva est. Cui similes facti sunt habitatores insulae, negotiatores Phoenicis, transfretantes mare in aquis multis, semen negotiatorum quasi messium illatarum, negotiatores gentium. Pro Carthagine in Hebraeo scribitur THARSIS () 321 quod omnes similiter transtulerunt. Tharsis autem interpretatur contemplatio sive exploratio gaudii. Citii quoque quod Hebraice dicitur CHETIM (), interpretatur mare congelascens: et pro Phoenice apud eos Sidon legitur. Arguuntur itaque hi quos malarum cogitationum turba circumdat, et qui volentes juxta Apostolum divites fieri, incidunt in tentationes et laqueos diaboli, et desideria multa et noxia, quae detrahunt homines in profundum (I. Tim. VI). Et dicitur eis quod ululare debeant, scientes omnes negotiationes mundi hujus esse perituras, et contemplationem gaudii atque laetitiae in luctum lacrymasque vertendam. Mare enim hoc ultra non poterit navigari; sed omnia congelascent: et coloniae Tyriorum captivae ducentur in poenas. Nulli enim alii similes sunt qui habitant in insula ista, nisi negotiatoribus, sive translatoribus qui circumferuntur omni vento doctrinae, et de aliis ad alia vitia transeunt. Habitamus autem in insula, quamdiu tentationibus hujus saeculi tundimur: et ex omni parte nostra insula atque navicula maris feritur fluctibus. Hujus autem insulae negotiatores de Sidone sunt, quae interpretatur venatrix, et in qua habitant

plurimi venatores. De quibus scriptum est; Liberabit te de laqueo venantium (Ps. XC, 3). Et in alio loco laetatur sanctus, quod de eorum insidiis liberatus sit dicens: Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium (Ps. CXXIII, 7). Omnes autem negotiatores gentium segetibus comparantur, quae cito arescunt, sive messibus fluminis quae de coelo non habent pluviam, sed de terra: ideoque cum gentibus periturae sunt. Ubi nos legimus, semen negotiatorum, in Hebraeo scriptum est, semen sior, quod subauditur Nili, eo quod aquas turbidas habeat quibus Aegypti segetes irrigantur.

(Vers. 4-5.) Erubesce, Sidon, dixit mare; fortitudo autem maris ait, Non parturivi, neque peperi, neque enutrivi juvenes, neque exaltavi virgines. Cum autem auditum fuerit in Aegypto, apprehendet eos dolor super Tyro. Saeculi hujus mare, in quo habitant animalia parva cum magnis, et draco quem plasmavit Deus ad illudendum ei, videns a venatoribus Christi, qui de omni monte venantur et colle, captos, qui prius a daemonibus capti fuerant, loquitur ad contrariam fortitudinem venatorum, quae interpretatur 322 Sidon, et dicit ei: Erubesce, Sidon; non enim parturivi, neque peperi, nec captos a te nutrivi juvenes, nec elevavi virgines quarum stultitia in Evangelio condemnatur (Matth. XXV). Mea enim parturitio, et partus, et nutrimentum, et elevatio virginum, Apostolorum Christi parturitione deleta est; quorum unus loquebatur: Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Gal. IV, 19). Et: Lac vobis potum dedi,

non escam (I Cor. III, 2). Et rursum: Volo autem vos omnes virginem castam exhibere Christo (II Cor. XI). Cum hoc Aegyptus audierit, quae Hebraice dicitur MESRAIM (), quod interpretatur ἐκθλίβουσα, id est, tribulans, et coarctans, etiam ipsa terrebitur, se quoque intelligens eadem quae Tyrus passa est, esse passuram. Quod cum ad omnia vitia referatur, potest et in haereseon diversitate sentiri, quando alia capta haeresi, alia pertremiscit, et in alterius confusione, alter se capiendum esse sentit. Quomodo autem de Sodomis dicitur: Quoniam si facta fuissent signa in eis quae facta sunt in Capharnaum, mansissent usque hodie; et infertur: Verumtamen Sodomis tolerabilius erit in die judicii quam vobis: sic de Tyro et Sidone discimus Salvatore dicente: Verumtamen Tyro, et Sidoni levius erit in die judicii quam civitati illi (Matth. XI, 21 seqq.). Unde et Chananaea quae ad precationem Christi, filiam, id est, animam suam gravissimo daemonio vexari intelligebat, exisse dicitur de finibus Tyri et Sidonis. Neque enim poterat aliter occurrere Salvatori, nisi Tyri et Sidonis terminos reliquisset.

(Vers. 6, 7.) Ite Carthaginem: ululate qui habitatis in insula hac. Nonne haec est contumelia vestra a principio antequam traderetur? deducent eam pedes ejus longe ad peregrinandum. Quod sequitur: Deducent eam pedes ejus longe ad peregrinandum, de Hebraico additum est, et asterisco, id est, stellis illuminantibus praenotatur. O Tyrii qui habitatis in angustia et in insula commoramini, qui ex omni parte expositi estis tentationum fluctibus, recedite de ea, et ite ad

Carthaginem, id est, Tharsis, atque ad verum gaudium festinate, lugentes antiqua peccata, et veterem contumeliam, quam aut ipsi aliis inferebatis, aut patiebamini ab illis. Hoc autem ideo praecipio, quia Tyrum urbem vestram de suis sedibus et proposito cernitis ad terminos alios migraturam, 323 quando veteri errore deposito, Evangelio Salvatoris colla submiserint, ut qui prius habitabant in angustia, recedant longius, et advenae sint atque incolae doctrinae Domini Salvatoris.

(Vers. 8, 9.) Quis cogitavit haec super Tyrum? Numquid minor est, aut non praevalet? Negotiatores ejus principes Chanaan, inclyti terrae. Dominus Sabaoth cogitavit dissolvere omnem contumeliam gloriantium, et dehonestare omne quod inclytum est super terram. Verbum Chanaan, de Theodotionis editione additum est, pro quo Aquila, negotiatores transtulit. Interrogat ergo Spiritus sanctus, immo interrogatione confirmat, quod Dominus haec adversum Tyri principes cogitarit, quorum omnis industria est negotiationibus opes quaerere. Et quomodo in Evangelio legimus institores margaritarum (Matth. XIII), qui omnibus venditis unam cupiunt emere margaritam, et utique appellandi sunt inclyti negotiatores non terrae, sed coeli: sic econtra negotiatores Tyri, hoc est, tribulationis et angustiae, appellandi sunt inclyti terrae, quia quidquid agunt, terram respicit: et principes Chanaan, quod interpretatur fluctuantes atque commoti. Non enim statuunt supra petram pedes suos, nec potest de eis dici: Petra refugium herinaciis

(Psal. XXXIX; CIII, 18), sive leporibus; sed illud potius quod justus pene passus est, sustinent: Mei autem pene moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei (Ps. LXXII, 2). Dominus ergo exercituum hoc consilium cogitavit, ut dissolweret pessima negotiatorum vincula, immo compactam injuriam dissiparet, per quam cuncti qui Tyro subditi sunt superbiunt. Quodque intulit, et dehonestare omne quod gloriosum est super terram, non Dominus debonestamenti auctor est, sed quod per se ignominiae patet, ostendit esse ignominiosum. Quod quidem et de Sacerdotibus in Levitico legimus: Contaminatione contaminavit eum (Levit. XXI), haud dubium quin sacerdos: non quo contaminationis auctor sit, sed quo ostendat eum contaminatum, qui prius mundus plurimis videbatur.

(Vers. 10, 11.) Operare terram tuam: etenim naves nequaquam veniunt de Carthagine, et manus tua nequaquam praevalet, quae in mari provocat reges. Multum a caeteris interpretibus, et ab ipso Hebraico in hoc loco LXX discordat editio, sed propositum prosequamur. Supra dixerat: Ite Carthaginem, ululate qui habitatis 324 in insula. Nunc contrarium loquitur, quia naves de Carthagine ultra non veniunt, operare terram tuam. Profuit enim Tyro naves interire peregrinas, ut cogatur operari terram suam. De qua in Proverbiis dicitur: Qui operatur terram suam, saturabitur panibus (Prov. XXI, 11), ut nequaquam de incerto fluctuum naufragorumque discrimine, sed operis sui vivat frugibus. De quibus in psalmis ad justum canitur: Labores manuum

tuarum manducabis (Ps. CXXVII, 2). Scriptum est in Osee, meretricis vias septas esse a Domino spinis, ne sequi possit amatores suos, ut hac necessitate compulsa, reverteretur ad virum suum pristinum. Quod et in saeculi rebus frequenter animadvertimus, multos qui per prospera et abundantiam omnium rerum Dominum sentire non poterant, intelligere per inopiam, et converti ad opera justitiae, postquam manus eorum non praevaluerit felicitate hujus saeculi perfrui, quae prius in mari provocabat reges, sive juxta Symmachum conturbabat; quorum cor in manu Dei est. Atque utinam et nos maris hujus negotiatione contempta, operemur terram nostram, et nequaquam exspectemus naves Carthaginis, sive naves Tyri, quae Carthaginem ire consueverant, ne subjiciamur potestati draconis, qui dominatur in mari! Sed stabilem gradum figamus in terram, immo ad coelestia festinantes, operemur terram nostram, ut hic seminantes, ibi metamus. Manus quoque nostra, quae prius in mundi negotiis versabatur, et pro potentia ac felicitate etiam reges, id est, sanctos de statu suo poterat commovere, fiat imbecilla in rebus maris, ut fortis sit in opere terrae suae.

(Vers. 12.) Dominus Sabaoth praecepit de Chanaan perdere robur ejus, et dicent: nequaquam adjicietis injuriam facere et iniquitatem virgini filiae Sidonis. Tyrum et Sidonem esse in terra Chanaan, et supra ostendimus, Evangelii testimonium proponentes, in quo legitur, Chananaeam mulierem sive Syrophoenissam exisse de finibus Tyri et Sidonis, et occurrisse Domino

Salvatori. Omnis autem anima quae in saeculi fluctibus posita est, et circumfertur omni vento doctrinae, Chanaan appellanda est, quae interpretatur quasi fluctuatio, sive commotio. Unde, et ad senem adulterum dicitur: Semen Chanaan et non Juda, species decepit te (Dan. XIII). Prodest igitur Tyro et ejus angustiis robur perire Chananaeum, ut dicatur habitatoribus ejus quod ultra non valeant injurias facere, et opprimere per iniquitatem virginem filiam Sidonis. Quicumque a diabolo capitur in diversorum perturbatione vitiorum, et traditur in contumelias ignominiae, ut polluat corpus voluptatibus, et turpitudine, iste filius vel filia est Sidonis. Et hoc sciendum quod sabaoth in Hebraico non habetur, et econtrario virgo de Hebraico addita sit.

(Vers. 13.) Si ieris in Citios, neque ibi erit requies tibi; et si ad terram Chaldaeorum, et ipsa vastata est ab Assyriis. Fundavit eam Siim, statuerunt propugnacula ejus, suscitaverunt turrem ejus: paries ejus cecidit. Quodque sequitur de Theodotionis editione, sub asteriscis additum est: Fundavit eam Siim, statuerunt propugnacula ejus: suscitaverunt turrem ejus, et absque asteriscis jungitur: paries ejus cecidit. Citii interpretantur plaga consummata sive perfecta: Chaldaei in hoc loco, quasi ubera: Assyrii, arguentes. Siim etymologiam nec nos potuimus invenire, et caeteri interpretes ipso quo apud Hebraeos scribitur nomine transtulerunt. Dicitur ergo ad Tyrum, quod licet ad Citios ire contendat, et angustiarum suarum plagam vitare, perfectam etiam ibi requiem invenire non valeat. Rursumque si cupiat

ire ad Chaldaeos, et ubertate eorum ac rerum omnium abundantia perfrui, etiam illos inveniat desolatos, arguentibus Assyriis eorum sterilitatem, juxta quod et Apostolus tradidit peccatores Satanae (I Tim. I), ut discant non blasphemare: qui traduntur in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat. Chaldaeorum autem Siim fundamenta jecerunt, quos intelligo daemones pessimos, qui et propugnacula et turres superbissimas urbis Chaldaeae contra scientiam Domini suscitaverunt. Sed omnis eorum aedificatio in ruinas concidit; sequitur enim, paries ejus cecidit. Nisi enim Dominus aedificaverit domum, in vanum laboraverunt qui aedificant eam (Ps. CXXVI, 1). Saepe videmus in saeculo quosdam de alio proposito transire ad aliud. Verbi gratia, ut qui militiam male experti sunt, transeant ad negotiationem. Rursumque causidicos bellatorum arma corripere. Mutant industriam, ut mutent infelicitatem; et nihilominus dispensatione Dei his quos salvare dignatur, omnia nitentibus evenire contraria: ut per inopiam ac miserias cogantur non in se, sed in Creatore suo habere fiduciam.

(Vers. 14.) Ululate naves Carthaginis: quoniam periit fortitudo vestra. Naves Carthaginis, id est Tharsis jubentur ululare: nequaquam enim, ut supra, perierunt, sive non venient; sed periit fortitudo earum. Tharsis enim secundum aliam interpretationem in linguam nostram vertitur consummatio sex, sive laetitiae. In sex autem diebus mundum istum factum legimus, qui juxta traditiones ecclesiasticas postea consummabitur. Omnia ergo bona saeculi hujus, et universus mor-

talium labor, incerto navium cursui comparatur, quod cito peritura sint, et cuncta navigantium fortitudo solvatur. Unde et in Salomone scriptum est: Civitates firmas ascendit sapiens: et destruxit munitiones earum (Prov. XXI, 22). Quidquid enim haereticorum et sapientiae saecularis, contrariorumque dogmatum arte componitur, vir ecclesiasticus destruit, et suis docet pedibus esse subjectum.

(Vers. 15 et seqq.) Et erit in die illa, derelinquetur Tyrus septuaginta annis, sicut tempus regis unius; sicut tempus hominis. Et post septuaginta annos erit Tyrus quasi canticum meretricis. Sume citharam, vagare, civitas meretrix, oblivioni tradita. Bene cithariza, plurimum canta, ut sit tui memoria. Post septuaginta autem annos, visitationem faciet Deus Tyri: et iterum restituetur in antiquum; eritque negotiatio ejus omnibus regnis orbis terrarum super faciem terrae. Et erit negotiatio ejus, et merces sancta Domino; sed non ipsis congregabitur, sed his qui habitant coram Domino. Omnis negotiatio ejus comedere et bibere et impleri in collationem, memoriale coram Domino. Hoc quod dicitur: memoriale coram Domino: et super faciem terrae, et sicut tempus hominis, in Hebraico non habetur, sed in Graeco additum est. Septuaginta autem annis Tyrus quondam coangustata dimittitur, ut expleto solitudinis tempore, carmen quondam meretricium vertat in laudes Dei, assumensque citharam omnes chordas habeat concinentes: ut postquam bene concinuerit et multa cantaverit, fiat ejus apud Deum memoria, quae propter for-

nicationem oblivioni tradita erat: et restituatur in pristinum statum, habeatque divitias regnorum totius orbis, et mercedes laboris illius nequaquam Tyriis congregentur; sed his qui habitant in conspectu Domini, comedantque et bibant, et impleantur omnibus bonis quae in convivii laetitiam cunctorum fuerint labore collata. Sidonem ac Tyrum sermo divinus ad poenitentiam cohortatur, et labores ejus atque mercedes Domino sanctificandas esse promittit. Quis non peccatorum spem salutis habeat, si tamen bene cecinerit, et universae chordae virtutum, quae quondam fuerant relaxatae, in laudes Domini componantur? Legimus in quadragesimo quarto psalmo, qui specialiter ad conjunctionem sponsi et sponsae, id est, ad Deum Salvatorem et Ecclesiae pertinet sacramenta, dici inter caetera: Filiae Tyri in muneribus, faciem tuam precabuntur divites plebis (Ps XLIV, 13). Et ipse rursum sponsus ad sponsam Tyriam loquitur: Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam; et obliviscere populi tui, et domum patris tui, quia concupiscet rex decorem tuum (Ibid 11, 12). Unde et in descriptione pulchritudinis ejus infertur: Astitit regina a dextris tuis, in vestitu deaurato, circumdata varietate (Ibid, 10). Et iterum: Omnis gloria filiae regis intrinsecus (Ibid, 14). Si autem concupivit rex pulchritudinem Tyriae poenitentis, et variarum habentis ornamenta virtutum, quanto magis merces ejus et negotiatio, non in Tyro permanentium, sed eorum erit qui habitant in conspectu Domini! Qui postquam egerint poenitentiam, audient a Domino Salvatore: Comedite, amici mei, et bibi-

te, et inebriamini, charissimi (Cant V, 1). Quid sit autem comedere et bibere, et saturari omnium collatione virtutum, fidelis lector intelligit. Septuaginta annis desolatum fuisse templum, et Jeremias (Cap XXIX) et Daniel (Cap IX) et Zacharias (Cap VII) docent. Et in Ezechiele (Cap XVI) de Sodoma legimus, quod restituatur in antiquum, et de Aegypto, quod post desolationem terrae Aegypti et ariditatem septem fluminum, veterem recipiat ubertatem. Septenarius autem et septuagesimus numerus, qui vel de singulis diebus, vel de septem conficitur decadibus, perfectam significat et consummatam poenitentiam: ut juste Tyrus, expleto poenitentiae tempore, in antiquum redeat statum. De hac arbitror meretrice et illud in Proverbiis Salomonis mystico sermone signari: Ne attendas pessimam mulierem; mel enim distillat de labiis mulieris meretricis, quae ad breve impinguat fauces tuas, et postea amarius felle reperies (Prov V, 2-4). Per fenestram enim domus suae in plateas prospicit (Matth VII): quia lata est et spatiosa via quae ducit ad mortem, et quemcumque insipientem viderit juvenem, sapientes quippe tentare non audet, et transire juxta angulos, qui rectam lineam perdiderunt: loquitur ei in tenebris et in caligine, et sub specie voluptatum quasi victimam ducit ad mortem. Haec si conversa fuerit, et bene cecinerit, et perfectae poenitentiae annorum tempus impleverit, comedet et bibet, et saturabitur. Audiat Novatianus, et taceat.

LIBER OCTAVUS.

327-328 Sextus et septimus superiores libri allegoriam quinti voluminis continent, quod olim historica explanatione dictavi. Praesens opus, id est, octavus liber, ad coeptam interpretationem revertitur, ut et historiam et tropologiam juxta utramque editionem pariter disserat. Quae si longa tibi videbitur, o virgo Christi Eustochium, non mihi imputes, sed Scripturae sanctae difficultati, praecipueque Isaiae prophetae, qui tantis obscuritatibus involutus est, ut prae magnitudine rei, brevem explanationem putem, quae per se longa est. Certe nos studiosis scribimus, et sanctam Scripturam scire cupientibus, non fastidiosis, et ad singula nauseantibus. Qui si flumen eloquentiae, et concinnas declamationes desiderant, legant Tullium, Quintilianum, Gallionem, Gabinianum, et ud ad nostros veniam, Tertullianum, Cyprianum, Minutium, Arnobium, Lactantium, Hilarium. Nobis propositum est Isaiam per nos intelligi, et nequaquam sub Isaiae occasione nostra verba laudari.

329 (Cap XXIV---Vers 1 et seqq) Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam, et affliget faciem ejus, et disperget habitatores ejus: et erit sicut populus, sic sacerdos: et sicut servus, sic Dominus ejus: sicut ancilla, sic domina ejus: sicut emens, sic ille qui vendit: sicut fenerator, sic is

qui mutuum accipit: sicut qui repetit, sic qui debet: dissipatione dissipabitur terra, et direptione praedabitur: Dominus enim locutus est verbum hoc. Post specialem singularum gentium correptionem, Judaeae, Babylonis, Philistiim, Moab, Damasci, Israel, Aegypti, deserti maris, Idumaeae et Arabiae, vallis visionis, et ad extremum Tyri: in quarum explanatione quae potuimus diximus: nunc quid totus orbis in consummatione passurus sit, propheticus sermo describit, et nequaquam de singulis gentibus, sed de cunctis pariter prophetatur. Et primum quidem quae impii tormenta passuri sint: et quomodo juxta Evangelium et Apostolum, pertranseat coelum et terra, et figura mundi istius (Matth XXIV; I Cor VII), et deducantur peccatores in infernum (Ps XXX), de quibus scriptum est: Ingredientur ad extrema terrae, tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt (Ps LXII, 10). Deinde quia pro qualitate meritorum multae sunt mansiones apud patrem, dicitur quomodo sancti rapiantur in nubibus obviam Domino in aera, et semper cum eo futuri sint (Joan XIV; I Thess IV). Pro dissipata terra, septuaginta corruptum orbem interpretati sunt: et pro afflicta facie illius, id est, terrae, iidem transtulerunt, et revelabit faciem ejus; ut procedant mortui de sepulcris suis: sive nudabit eam, ut omnia opera ejus proferantur in publicum, et dispergantur habitatores ejus in diversa loca, praemiis vel suppliciis destinati. Tunc nulla erit diversitas inter nobilem et ignobilem, sacerdotem et laicum, servum et dominum, ancillam et dominam, divitem et pauperem, feneratorem

et eum qui aere 330 alieno premitur, ementem atque vendentem. Omnes enim ex aequo stabunt ante tribunal Christi, nec erit acceptio personarum apud Deum (Rom XIV; Coloss III). De quo et Job eisdem propemodum verbis loquitur: Parvus et magnus ibi sunt, et servus non timens Dominum suum (Job III, 19). Et Salvator in Evangelio, cui omne judicium traditum est, pleno sermone testatur. Dissipabitur ergo terra, et omnia terrena opera redigentur ad nihilum, ut abolita imagine χοϊκοῦ, permaneat imago supercoelestis. Primus enim homo de terra terrenus, et secundus de coelo coelestis: qualis terrenus, tales et terreni; et qualis supercoelestis, tales et supercoelestes: ut sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem supercoelestis (I Cor XV, 47-49). Unde idem Apostolus loquitur: Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt (Ibid, 50). Non quod secundum haereticos dispereat natura corporum, sed quod corruptivum hoc induat incorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem. Et haec omnia fient: quia quod futurum est, per prophetas Dominus locutus est.

(Vers. 4, 5.) Luxit et defluxit terra, et infirmata est: defluxit orbis, infirmata est altitudo populi terrae, et terra interfecta est ab habitatoribus suis. LXX: Luxit terra, corruptus est orbis, luxerunt excelsi terrae, terra autem egit impie propter habitatores suos. Deus superbis resistit, et humilibus dat gratiam (Jacob IV, 6). Unde prima sententia est contra eos, qui excelsi sunt terrae, ut infirmentur universa quae nunc fortia sunt propter eos qui sanguinem sanguini miscuerunt, et

in morem sanguinis Abel, interfectorum cruorem ad Deum clamare fecerunt (Genes. IV).

(Vers. 6.) Quia transgressi legem sunt, mutaverunt jus, dissipaverunt foedus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, et peccabunt habitatores ejus: ideo insanient cultores ejus, et relinquentur homines pauci. LXX: Quia praevaricati sunt legem, mutaverunt praecepta, testamentum aeternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, quia peccaverunt habitatores ejus: ideo pauperes erunt habitatores terrae, et dimittentur homines pauci. Audiant Judaei, qui se solos legem accepisse Domini gloriantur, quod universae primum gentes totusque orbis naturalem acceperit legem, et idcirco postea lex data sit per Moysen, quia prima lex dissipata est. De qua Apostolus loquitur: Cum enim gentes, quae non habent legem, naturaliter ea quae legis sunt faciunt, isti legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis (Rom. II, 14). Qui igitur has leges observaverint, praemia consequentur: qui autem neglexerint eas, sustinebunt quae nunc sermo propheticus comminatur. Et quomodo in principio benedixit Deus omni creaturae quam fecerat (Genes. I): sic in consummatione mundi maledicet his qui terreni sunt, et non fuerint peregrini, sed habitatores terrae, et in ea peccaverint; qui obliti conditionis suae, contra se mutuo furore bacchati sunt. Et pauci remanebunt qui habeant imaginem supercoelestem: sive, juxta LXX, pauperes erunt habitatores terrae, quia spirituales divitias perdiderunt.

(Vers. 7 seqq.) Luxit vindemia, infirmata est vitis, ingemuerunt omnes qui laetabantur corde. Cessavit gaudium tympanorum, quievit sonitus laetantium, conticuit dulcedo citharae, cum cantico non bibent vinum, amara erit potio bibentibus illam. Attrita est civitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis, deserta est omnis laetitia, translatum est gaudium terrae. Et relicta est in urbe solitudo, et calamitas opprimet portas: quia haec erunt in medio terrae, in medio populorum.

In consummatione mundi, praeteritarum deliciarum recordatio erit materia cruciatuum. Unde et dives ille in convivio purpuratus, qui receperat bona sua in vita sua, elevans oculos suos de inferno, Lazarum cernit in requie (Luc. XVI). Et Dominus increpans divites et luxuriosos atque ridentes, loquitur in Evangelio: Vae vobis divitibus, quoniam recepistis consolationem vestram. Vae vobis qui nunc saturati estis, quoniam esurietis. Vae vobis qui nunc ridetis, quia lugebitis et flebitis (Ibid., 24, 25). Quando igitur fuerit resurrectio mortuorum, et judicii advenerit dies, 332 tunc lugebit vinum atque vindemia, de qua Moyses loquitur: De vinea Sodomorum vinea eorum, propago eorum de Gomorrha. Uva eorum uva fellis, botrus amaritudinis eorum. Furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanabilis (Deut. XXXII, 33). Tunc omnis potio, sive ut Hebraice dicitur, sicera, id est, ebrietas, quae statum mentis evertit, et homines vigilare non patitur, amaritudine commutabitur, quae ad tempus utentibus se mella mentitur, et in

novissimo amarior felle reperietur. Tunc omnis dulcedo laetantium et tympanorum ac citharae sonitus in planctum vertetur ac gemitum. Ingeramus hoc testimonium his qui in conviviis non solum gula et ebrietate, sed et auribus luxuriant, ut per omnes sensus animae fortitudo mollescap. Atteretur civitas vanitatis, sive omnis civitas, vel spiritualis Babylon, quae sedet in septem montibus purpurata, cujus supplicia in Apocalypsi Joannis legimus (Apoc. XVIII). Pulchreque dixit urbem vanitatis. Si enim de coelo et terra, et de omnibus quae terrena sunt dicitur: Vanitas vanitatum, et omnia vanitas (Eccl. I, 2); quanto magis hoc de una urbe dicendum est, quae totius orbis pars modica est! Tunc domus quarum nunc sunt aurata laquearia, et pauperibus absque tecto et tugurio frigore morientibus, parietes earum vestiuntur marmorum crustis, et secti eboris nitore resplendent, remanebunt vacuae. Clamor erit in plateis super vino, non in arcta et angusta via quae ducit ad vitam: sed in lata et spatiosa, quae ducit ad mortem (Matth. VII). Super vino et ebrietate erroris eorum, qui dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis (Ps. LXXV). Translatum est quippe in coelos gaudium terrae, et relicta est in urbe quondam celeberrima solitudo, et portas viarum frequentium per quas populorum influebant agmina, opprimet habitatorum calamitas. Et ut sciremus perspicue de totius orbis interitu nuntiari, intulit, Haec erunt in medio terrae: in medio gentium sive populorum.

(Vers. 13-15.) Quomodo si paucae olivae, quae remanserunt, excutiantur ex olea, et racemi cum fuerit finita vindemia. Hi levabunt vocem suam atque laudabunt, cum glorificatus fuerit Dominus, hinnient de mari: propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel. Quantum ab Hebraica veritate in hoc loco LXX distet translatio, sequentia verba monstrabunt. LXX: Quomodo si quis excutiat olivam, sic excutient eos: et si quiescat vindemia, isti clamore vociferabuntur. Qui autem relicti fuerint super terram, laetabuntur simul cum gloria Domini, conturbabitur aqua maris, propterea gloria Domini in insulis erit maris, nomen Domini gloriosum erit, Domini Dei Israel.

Relictis hominibus paucis, quando maledictio voraverit terram, et in urbe fuerit solitudo, et haec universa contigerint in medio terrae, in medio populorum et gentium, tanta erit sanctorum paucitas, de quibus Dominus loquitur in Evangelio: Multi vocati, et pauci electi (Mat. XX, 16): et tam vehemens pressura justorum, ut tententur, si fieri potest, etiam electi Dei: et paucitas eorum baccis olivarum rarissimis comparetur, quae cum excussae fuerint atque demessae, vix paucae remanent in ramorum cacumine; et quomodo cum fuerit finita vindemia, solent pauperes, egestate cogente, vacuas circuire vites, et pauca uvarum grana colligere.

Hi igitur qui remanserint, et post vindemiam mundi atque pressuram, manus quiverint Antichristi persequentis effugere, sive poenae imminentis ardores, levabunt voces suas in sublime,

Deumque laudabunt. Quando venerit Dominus in gloria Patris sui, cum Angelis sanctis, et eum viderint in majestate regnantem, tunc hinnient in equorum similitudinem, laetitiae magnitudine gestientes, et hinnient de mari hujus saeculi. Propterea qui nunc in Scripturis sanctis eruditi estis, et scitis vobis tantum gaudium tantaque praemia reservari, in doctrinis glorificate Dominum, audientes illud quod scriptum est: Qui gloriatur, in Domino glorietur (II Cor. X, 17). Nequaquam in terra Judaeae, sed in insulis, id est, in Ecclesiis hujus maris et saeculi, in quibus benedicitur atque laudatur nomen Domini Dei quondam Israel, sive, hominis videntis Deum. Juxta LXX, omnia quae de sanctis intelleximus, referri possunt ad impios, quod cum fuerit finita vindemia, tunc illi clament in suppliciis constituti. Qui autem evaserint impiorum numerum laetentur in gloria Domini, et conturbentur aquae populorum hujus saeculi.

(Vers. 16.) A finibus terrae laudes audivimus, gloriam Justi, et dixi: Secretum meum mihi, secretum meum mihi: vae mihi. LXX: Ab aliis terrae portenta audivimus: spes justo, et dicent + mysterium meum mihi **.

Hoc quod dicitur mysterium meum mihi, in LXX non habetur, sed de Theodotionis translatione in Graeco additum est. Rursum pro eo quod illi posuerunt vae, ut sequenti versiculo jungeretur, in Hebraico dicitur OI LI (), quod proprie sonat, vae mihi. Pro finibus quoque quod nos propter explanationem sensus apertius posuimus, in He-

braico habetur MECCHENAPH (), quod alam, non finem, sonat.

Hi ergo, de quibus supra dictum est: Levabunt vocem suam atque laudabunt, cum hinnierint de mari, et in doctrinis glorificaverint Dominum, et viderint in insulis maris laudari nomen Domini Dei Israel, tunc consona voce cantabunt, et dicent: Ab aliis terrae, hoc est, a prophetis et a sanctis Domini, qui assumptis alis columbae, ad coelorum regna festinant, laudes ejus audivimus praedicari: et quod gloria vel spes Justi non sit irrita, sed rebus omnia compleantur.

Dicentibus itaque haec sanctis, et hinnientibus de mari, et levantibus vocem suam atque laudantibus, Propheta sibimetipsi loquitur: Cum, inquit, haec audissem, et in subversionem orbis vaticinium Prophetarum explendum esse perspicerem, locutus sum mihi interno cordis affectu: Non possum cuncta narrare quae cerno. Haeret lingua faucibus meis, vox dolore concluditur. Vae mihi, quantus ordo poenarum ante oculos versatur meos! cerno praesentia quae futura sunt. Errant autem qui hoc putant ex persona Dei debere intelligi, rerum ordinem non sequentes. Mirorque quo sensu pro psalmis, et laudibus, quod in Hebraico legitur ZEMROTH (), LXX portenta interpretati sunt, nisi forte signum est atque portentum, ut excluso populo Judaeorum, incredula prius gentium turba salvetur.

(Vers. 17, 18.) Praevaricantes praevaricati sunt, et praevaricatione transgressorum praevaricati sunt. Formido et fovea et laqueus super te, qui habitator es terrae; et erit, qui fugerit a voce for-

midinis cadet in foveam, et qui se explicuerit de fovea, tenebitur a laqueo. LXX: Vae praevaricatoribus qui praevaricantur legem. Timor et fovea et laqueus super vos qui habitatis terram. Et erit, qui fugerit timorem, cadet in foveam, et qui exierit de fovea, capietur laqueo. Haec est causa luctus et gemitus mei, propter quam secundo dixi, secretum meum mihi, secretum meum mihi: quia omnes praevaricati sunt legem Dei, et nequaquam Domini poena differtur, nec futura praedicitur, sed imminet, et habitatores terrae captos tenet. Cumque se putaverint fugisse, ex alio incident in aliud, et quocumque se verterint, impendentem iram Domini non evadent.

(Vers. 19, 20.) Quia cataractae de excelsis apertae sunt, et concutientur fundamenta terrae. Confractione confringetur terra, contritione conteretur terra, commotione commovebitur terra. Agitatione agitabitur terra sicut ebrius, et auferetur quasi tabernaculum unius noctis, et gravabit eam iniquitas sua, et corruet, et non adjiciet ut resurgat.

Propterea formidinem, et laqueum et foveam Domini nullus evadet, quia cataractae de excelsis, sive ut LXX manifestius transtulerunt, fenestrae coeli apertae sunt, ut despiceret Dominus hominum universa peccata, quae prius, quia non puniebat, videbatur peccatoribus ignorare. Postquam autem apertis fenestris vidit cuncta opera mortalium, concussa sunt fundamenta terrae, juxta illud quod in alio loco de Dei intuitu scriptum est: Qui respicit terram, et faciet eam tremere (Ps. CIII, 32); tunc confringetur et conteretur, et

commovebitur atque agitabitur terra in similitudinem ebrii: non quod ipsa terra redigatur in pulverem, et in nihili; sed quod universa terrena pertranseant, et succedat alia conversatio.

Et quomodo ebrius nescit quid agat, sed hebescentibus ebrietate nervis, nec pes nec mens stat in suo officio: sic omnis terra, id est, omnes homines qui versantur in terra, malorum magnitudine atque poenarum ebrii erunt, et stupebunt ad cuncta quae cernent. Et sicut unius noctis tabernaculum atque tentorium transfertur de loco ad locum, et locus tentorii pristini a viatore deseritur, ita ut nullum vestigium remaneat praeteritae mansionis: sic transibit figura hujus mundi, et erit terra deserta quae gravata est iniquitate sua, cujus pondus et gravissimum onus in Zacharia scribitur: Quae sedebat super talentum plumbi (Zac. V, 32).

Et corruet, inquit, et non adjiciet ut resurgat. Non quod resurrectio negetur hominum, et omnium qui versabantur in terra, sed nequaquam erit terrena conversatio, et pristinae vitae status, cum ad hoc humana resurgant corpora, ut animae eisdem, quae prius deposuerant, corporibus vestiantur, et recipiant a Deo sive bona, sive mala, quae egerunt super terram.

(Vers. 21 seqq.) Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam coeli in excelso, et super reges terrae qui sunt super terram. Et congregabuntur in congregationem unius fascis in lacum, et claudentur ibi in carcere, et post multos dies visitabuntur. Et erubescet luna, et confundetur sol, cum regnaverit Dominus exercituum in mon-

te Sion et in Jerusalem, et in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.

Pro eo quod nos interpretati sumus, et erubescet luna, et confundetur sol, Septuaginta transtulerunt, liquefieri laterem, et cadere murum: quae autem erroris causa sit, sequentia verba monstrabunt. Sol lingua Hebraica tribus generibus appellatur: SEMES (), et HAMMA (), quod interpretatur calor, et HERES (), quod ὄστρακον, id est, testam vel ariditatem sonat. MAOR () autem, quod Graece φωστὴρ, Latine dicitur luminare, soli lunaeque commune est. Rursum luna vocatur JAREE (), quae Graece dicitur μάνη, eo quod triginta dierum circuitu mensem efficiat, et LABANA (), id est, alba vel candida.

In praesenti igitur loco pro LABANA, id est, luna, Septuaginta interpretati sunt laterem, qui Hebraice appellatur LEBENA, verbi ambiguitate decepti. Rursum pro HAMMA, id est, calore, per quem intelligitur, sol, posuerunt murum, qui Hebraice dicitur HOMA (). Est autem hic sensus totius capituli: Fenestrae coeli apertae sunt, ut prospiciente Domino terrena peccata, omnis figura terrenorum operum praeteriret, et corrueret, et nequaquam ultra in pristinum statum resurgeret.

In die illa, hoc est, in die judicii visitabit Dominus super militiam, sive super ornatum coeli in excelsis, ut non solum terrena, sed et coelestia judicet. Quis sit autem ornatus coeli sive militia, Moyse scribente, discamus: Cave ne suspiciens coelum, et videns solem, et lunam. stellas et omnem ornatum coeli, decipiaris, et adores ea (Deut. IV, 19). Visitabit autem Dominus, secundum idio-

ma Scripturarum, quasi aegrotantem militiam, et exercitum coeli, et ferro et cauteriis indigentem, secundum illud: Visitabo in virga peccata eorum, et in flagellis iniquitates eorum (Ps. LXXXVIII, 3). Nam et in sequentibus legimus: Inebriatus est gladius meus in coelo (Infra XXXIV, 5); Et in Job: Astra non sunt munda in conspectu ejus. Et: Adversum Angelos suos perversum quid reperit (Job. XXV, 5).

Visitabit quoque super reges et principes terrae, rectores tenebrarum istarum, et spiritualia nequitiae in coelestibus. De quibus principibus diversis provinciis praesidentibus et in Daniele scriptum est: Exiit in occursum mihi princeps regni Persarum, et princeps regni Medorum, et princeps regni Graecorum (Dan. X). Hos igitur principes, qui suum non servaverunt gradum, congregabit Dominus in die judicii, quasi in uno fasce pariter colligatos, et mittet in lacum inferni, ut in illis quoque impleatur quod de impiis scriptum est: Lacum aperuit, et effodit eum, et incidit in foveam quam fecit (Ps. VII, 16).

Et includentur in carcere, juxta illud quod ait Dominus: Ite in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et Angelis ejus (Matth. XXV, 41). Quod autem sequitur: Et post multos dies visitabuntur, videtur applaudere amicis meis, qui diabolo et daemonibus dant poenitentiam, quod multa post tempora a Domino visitentur. Sed considerent quod non dixerit aperte Scriptura divina: Visitabuntur a Domino, vel visitabuntur ab Angelis, sed absolute, visitabuntur. Ex qua ambiguitate verbi et remedium potest intelligi, et

correptio, quod postquam justi praemia receperint, illi in poenis perpetuis visitentur. Est tamen sciendum, quod judicium Dei humana non possit scire fragilitas, nec de poenarum magnitudine atque mensura ferre sententiam, quae Domini arbitrio derelicta est.

Tunc erubescet luna, et confundetur sol, juxta illud quod Apostolus ait: Etenim creatura ipsa congemiscit et parturit (Rom. VIII, 22), cernens homines qui suo fruebantur lumine, nihil dignum Dei bonitate fecisse, qui solem suum oriri facit super justos et injustos (Matth. V). Quomodo si dispensator et villicus, veniente Domino, cernat familiam variis subjici cruciatibus, et nequaquam sua implesse praecepta. De hoc eodem loco plenius Salvator in Evangelio docet: Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellae cadent de coelo, et virtutes coelorum movebuntur, quando apparuerit signum Filii hominis in coelo, et planxerint se omnes tribus terrae, et viderint Filium hominis venientem cum nubibus coeli, in virtute et gloria multa (Matth. XXIV, 29, 30).

Didicimus subversionem terrae, visitationem militiae coeli, congregationem regum et principum in unum fascem, et detrusionem in lacum, et custodiam carceris, et clausorum post longum tempus visitationem, ruborem lunae et confusionem solis. Post hoc omnia regnabit Dominus exercituum in monte Sion et in Jerusalem coelesti, de qua et in Epistola scribitur ad Hebraeos: Et in conspectu senum suorum gloriabitur (Hebr. XII). Qualis senex fuit Abraham, qui mortuus est

in senectute bona, et appositus est ad patres suos (Gen. XXV). Quales jubetur et Moyses presbyteros eligere, quos scit esse presbyteros (Num. XI): cani enim hominis sapientia ejus (Sap. IV, 8), qui imitantur vetustum dierum, cujus caesaries describitur candida, ut aetatis longitudo monstretur (Dan. VII, 9). Potest hoc et de ecclesiastico gradu intelligi, si tamen non destruant operibus dignitatem.

(Cap. XXV.---Vers. 1 seqq.) Domine, Deus meus es tu: exaltabo te, confitebor nomini tuo, quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles: amen. Quia posuisti civitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum: ut non sit civitas, et in sempiternum non aedificetur. Super hoc laudabit te populus fortis, civitas gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes a turbine, umbraculum ab aestu: spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. Sicut aestus in siti, tumultum alienorum humiliabis: et quasi calore sub nube torrente, propaginem fortium marcescere facies.

LXX: Domine Deus meus, glorificabo te: laudabo nomen tuum, quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum verum, fiat. Quia posuisti civitates in tumulum: civitates fortes, ut caderent fundamenta earum. Impiorum civitates in aeternum non aedificabuntur. Propterea benedicet tibi populus pauperum, et civitates hominum iniquitatem sustinentium benedicent tibi.

Fuisti enim omni civitati humili auxiliator, et tristibus propter inopiam protectio: ab homi-

nibus pessimis liberabis eos: umbraculum sitientium, et spiritus hominum iniquitatem sustinentium quasi homines pusillanimes sitientes in Sion ab hominibus impiis, quibus nos tradidisti.

Duplex hujus loci expositio est. Judaei putant vocem sanctorum esse, populique credentis: cum Deus adversum omnem orbem quae supra dicta sunt fecerit, et omnium prophetarum fuerint completa vaticinia; civitatemque subversam, Romam interpretantur, quae delenda sit penitus, populumque fortem, qui laudet Dominum, et cui factus sit Dominus fortitudo in tribulatione sua et angustia, referunt ad Israel, qui de persecutione gentium quasi in aestu ardentissimo et in siti liberatus sit. Alii vero et melius et rectius ex persona prophetae dici intelligunt, pro passione Domini Salvatoris gratias Patri referentis, quod fecerit mirabilia, et cogitationes antiquas veritate compleverit, quando stantes ad dexteram audient: Venite, benedicti Patris mei, possidete praeparatum vobis regnum a constitutione mundi (Matth. XXV, 34). Quod et Paulus intelligens loquebatur: Sicut elegit nos in ipso ante constitutionem mundi, esse nos sanctos et immaculatos (Ephes. I, 4); desideransque fieri quod prophetat, adjungit verbum Hebraicum AMEN () pro quo LXX transtulerunt fiat. Et Dominus in Evangelio saepe hoc verbo utitur: Amen, amen, id est, vere, vere dico vobis (Joan. VI, 54). Quare autem laudet et confiteatur nomini Domini, et quae sint ista mirabilia, et cogitationes antiquae, quas veras opere demonstravit, sequitur: Quia posuisti civitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam,

domum alienorum, ut non sit civitas, et in aeternum non aedificetur. Civitas quondam fortis Jerusalem intelligitur, quae facta est domus alienorum; de quibus Salvator dicit in psalmo: Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveteraverunt et claudicaverunt in semitis suis (Ps. XVII, 46). Haec civitas cum destructa fuerit, in aeternum non aedificabitur, ut mille annorum regnum et aureae Jerusalem atque gemmatae somnia conquiescant.

Destructa autem Jerusalem pro impietate sua, laudabit Dominum populus fortis. Quis sit autem populus fortis, sequens versus ostendit: Civitas gentium robustarum timebit te. Illis blasphemantibus, gentium populus te timebit. Principium enim sapientiae timor Domini (Prov. IX, 10). Laudabitque te populus fortis, et civitas gentium robustarum timebit te, hoc est Ecclesia de gentibus congregata. Quia factus es fortitudo pauperi, Christo tuo, de quo et in Psalmis legimus: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Ps. XL, 1). Et in Zacharia secundum Hebraicam veritatem, pauper, hoc est EBION (), super pullum asinae sedere describitur (Zach. IX). Fortitudo egeno, in tribulatione passionis suae, spes a turbine patibuli, et umbraculum ab aestu, quando locutus est: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum (Luc. XXIII, 46). Quomodo enim si ventus impingatur parieti atque pertranseat: sic turbo blasphemantium Judaeorum illi nocere non potuit. Et ut alia utar similitudine, sicut propago gravissimo torretur aestu, atque flaccescit, ita tumultum et clamorem

alienorum, hoc est, qui a te alieni facti sunt, marcescere facies et perire. Juxta LXX interpretes, non dico sensum, sed verborum ordinem et consequentiam, in hoc loco reperire non potui. Et pro eo loco, ubi nos interpretati sumus, sicut aestum in siti, pro quo in Hebraeo scriptum est BASAION (), quod apud eos invium, vel sitis, dicitur; quare illi pro invio et in siti verterint, in Sion; error perspicuus est, ob similitudinem verbi SAION et SION (Ambo), quod eisdem signatur elementis.

(Vers. 6---8.) Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium, convivium vindemiae: pinguium medullatorum, vindemiae defaecatae. Et praecipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, et telam quam orditus est super omnes nationes. Et praecipitabit mortem in sempiternum, et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui auferet de universa terra: quia Dominus locutus est.

LXX: Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem istum, bibent laetitiam, bibent vinum. Ungentur unguento in monte isto. Trade omnia haec gentibus, consilium enim hoc super omnes gentes: devoravit mors praevalens. Et rursum: Abstulit Dominus Deus omnem lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui abstulit ab omni terra. Os enim Domini locutum est.

Pro eo quod nos vertimus, faciem vinculi colligati super omnes populos, Aquila interpretatus est, faciem tenebrarum super omnes populos. Cumque Aquila bis tenebras dixerit, Theodotio

semel tenebras nominavit, caetera similiter. Pro quo Symmachus transtulit, faciem Dominatoris qui dominatur super omnes populos.

Quid autem voluerint pro hoc loco Septuaginta dicere: Trade omnia haec gentibus, legenti perspicuum est, quod non Scripturae verba, sed suum sensum posuerint, eo quod omnia mysteria Legis et Templi transferenda sint ad Ecclesias nationum. Post passionem ergo Domini, quando eum a siti et aestu, ac turbine liberaverit, faciet Dominus nequaquam populo Judaeorum, sed omnibus gentibus in monte Sion pingue convivium, holocausta medullata, et vinum vindemiae defaecatae, ut praecipitet et absorberi faciat faciem mortis et vinculi quo omnes populi ligabantur; disrumpetque rete mortis, et telam quae omnes ceperat nationes.

Et juxta Apostolum, absorbebitur mors in perpetuum (I Cor. XV). Et auferet Dominus lacrymam ab omni facie, quando morte superata, Christi advenerit regnum: et opprobrium generis humani, quod ad imaginem conditum fuerat Creatoris, diaboli et mortis effugerit servitutem. Nec mirum si juxta Symmachum domina appelletur mors, cum beatus Apostolus dixerit: Regnavit mors ab Adam usque ad Moysem, etiam super eos qui non peccaverunt, in similitudinem praevaricationis Adam (Rom. V, 14). Dominatorem omnium populorum, sive faciem tenebrarum super omnes populos, et telam quae ordita sit super omnes gentes, quidam Antichristum intelligi volunt, qui in monte Oliveti consumendus sit, quod et in Danielis ultima diximus visione. Juxta

LXX omnibus gentibus in monte Sion convivium laetitiae praeparatur, in quo bibent vinum, quod se Dominus cum sanctis suis in regno Patris sui bibiturum esse promisit (Matt. XX et Luc. XXII): et ungentur unguento, ut renati in Christo efficiantur populus novus; unde dicitur: Trade omnia haec gentibus, quae quondam Israel in typo et imagine celebrabat. Hoc enim consilium Domini est, ut cuncta transferantur ad gentes, quia mors absorpta est (I Cor. XV) et lacryma omnis abstersa, et opprobrium universae terrae, Christi imperio succedente, deletum est.

(Vers. 9 seqq.) Et dicent in die illa: Ecce Deus noster iste, exspectavimus eum, et salvabit nos: iste Dominus, sustinuimus eum, exsultabimus et laetabimur in salutari ejus. Quia requiescet manus Domini in monte isto; et triturabitur Moab sub eo sicut teruntur paleae in plaustro. Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum, et humiliabitur gloria ejus cum allisione manuum ejus. Et munimenta sublimium murorum tuorum concident, et humiliabuntur et detrahentur in terram usque ad pulverem.

Absorpta morte in perpetuum, populus Dei qui de manu mortis fuerit liberatus, dicet ad Dominum: Ecce Deus noster iste, quem increduli hominem tantum putabant; et exspectavimus eum, hoc est, verbis ejus credidimus, quia sua promissa complebit, et salvabit nos. Propterea ejulo auxilio de faucibus mortis erepti, exsultabimus et laetabimur in eo: et manus atque ejus potentia requiescet in monte isto. De quo supra legimus: Cum regnaverit Dominus exercituum

in monte Sion, et in Jerusalem, et in conspectu senum suorum fuerit glorificatus (Isai. XXIV, 23).

Moab autem, quod interpretatur de patre, ita conteretur, ut solent plaustro paleae conteri. Hoc juxta ritum loquitur Palaestinae et multarum Orientis provinciarum, quae ob pratorum et feni penuriam, paleas praeparant esui animantium. Sunt autem carpenta ferrata, rotis per medium in serrarum modum se volventibus, quae stipulam conterunt, et comminuunt in paleas. Quomodo igitur plaustris ferratis paleae conteruntur, sic conteretur Moab sub eo, sive sub Dei potentia, sive in semetipso, ut nihil in eo integri remaneat. Et sicut solet qui natat totum corpus extendere: ita ille de sua potentia allidetur in terram, et ruens sonitum faciet. Omnia quoque munimenta sublimium virorum illius, sive murorum, ut in Hebraico continetur, concident et humiliabuntur, et detrahentur in terram usque ad pulverem comminuta.

Igitur sermo propheticus licet de consummatione mundi generaliter texat vaticinium, tamen ne praesentia omnino videatur negligere, nominat Moab, qui fuit inimicus Israel, in tantum ut faceret eos fornicari cum Madianitis, et consecrari idolo Beelphegor, qui interpretatur Priapus, contra quem Jeremias loquitur: Egredietur Chamos in captivitatem, sacerdotes illius et principes ejus simul (Jerem. XLVIII, 7); Et iterum: Confundetur Moab in Chamos, sicut confusa est domus Israel in Bethel (Ibid., 13), et reliqua his similia: atque ex uno idolo et daemone, qui huic idolo praesidebat, omnes indicat contrarias fortitudi-

nes humiliandas et deducendas in tartarum, et instar pulveris conterendas. Si autem hoc ita erit, ubi est diaboli poenitentia?

(Cap. XXVI.---Vers. 1.) In die illa cantabitur canticum istud in terra Juda: Urbs fortitudinis nostrae, Salvator ponetur in ea murus et antemurale. LXX: In die illa cantabunt canticum istud super terram Judaeam: Ecce civitas fortis, et salutare nostrum ponet murum et circummurale.

Cum humiliatus fuerit Moab, et detractus ad terram usque ad pulverem, et omnes inimici substrati Christi pedibus, tunc cantabitur canticum istud in terra Juda sive Judaea, quod interpretatur utrumque confessio: ut quomodo Sion et Jerusalem urbem coelestem intelleximus, ita et regionem hujus urbis confessionem coelestem intelligamus. Denique sancti in terra aliena carmen Judaeae cantare nolentes, dicunt: Quomodo cantabimus canticum Domino in terra aliena (Ps. CXXXVI, 4)? Ego puto hoc esse canticum, de quo et in alio loco sanctis praecipitur: Cantate Domino canticum novum (Ps. XCV, 1). Erit autem canticum hoc quod sequitur: Urbs fortitudinis nostrae Salvator (Matth. V). Quae est ista urbs? Quae in monte sita latere non potest. De qua et in alio loco scriptum est: Fluminis impetus laetificat civitatem Dei (Psal. XLV, 4); et rursum: Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei (Psal. LXXXVI, 2). Hujus urbis ille conditor est, de quo loquitur pater: iste aedificavit civitatem meam: immo urbs fortitudinis nostrae Salvator est, id est, Jesus. Et ponetur in ea murus et antemurale. Murus bonorum operum, et antemurale rectae fidei, ut

duplici septa sit munimento. Non enim sufficit murum habere fidei, nisi ipsa fides bonis operibus confirmetur. Hic murus et hoc antemurale sive circummurale, de vivis lapidibus exstruitur, qui juxta prophetam volvuntur super terram. Pro eo quod nos vertimus, antemurale, Symmachus firmamentum interpretatus est: ut ipsi muri munitionibus cincti sint, et vallo fossaque et aliis muris, quos in aedificatione castrorum solent loriculas dicere.

(Vers. 2-4.) Aperite portas, et ingrediatur gens justa, custodiens veritatem. Vetus error abiit, servabis pacem: pacem, quia in te speravimus. Sperastis in Domino in saeculis aeternis. LXX: Aperite portas, ingrediatur populus custodiens justitiam, et custodiens veritatem, apprehendens veritatem, et custodiens pacem: pacem, quoniam in te speraverunt, Domine, usque in sempiternum.

Omne hoc canticum quod in terra confessionis et laudis sancti cantaturi sunt, mutat repente personas, et quasi per interrogationem et responsionem texitur. Dixerat populus Dei: urbs fortitudinis nostrae Salvator, ponetur in ea murus et antemurale. Respondit Dominus, immo praecepit non eis qui hoc dixerant, sed Angelis qui portis urbis Dominicae praesidebant, ut aperiant portas, et ingrediatur per eas gens justa, custodiens veritatem, sive ut in Hebraico dicitur EMMUNIM [Al. EMMONIM] (), quod nostra lingua vertitur, fides, plurali numero, non singulari. Quae sunt portae, quae aperiuntur ab Angelis; ut ingrediatur non populus Judaeorum, qui abjectus est, sed

gens justa, quae ex fide fidelium nomen accepit? Utique illae de quibus sanctus loquitur: Aperite mihi portas justitiae, ingressus in eas confitebor Domino (Ps. CXVII, 19). Has autem portas nullus poterit ingredi, nisi qui de portis mortis fuerit liberatus; et cum Psalmista dixerit: Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiae Sion (Ps. IX, 15). Cum enim de portis mortis fuerimus erepti, tunc in portis filiae Sion omnes laudationes Domini cantare poterimus. Et quomodo portas mortis reor esse peccata, de quibus ad Petrum dicitur: Portae inferni non praevalebunt adversum te (Matth. XVI, 18): sic portas justitiae, omnia opera virtutum, quas qui fuerit ingressus, unam inveniet portam, de qua dicitur: Haec porta Domini, justi intrabunt in eam (Ps. CXVII, 19). Et quomodo per plures margaritas ad unum pergitur margaritum: sic per multas vias et portas pervenimus ad eum qui dicit esse se viam et portam, per quam ingredimur ad Patrem.

Post sermonem Dei, respondit populus Hebraice JESER SAMUCH (), quod Aquila et Symmachus similiter transtulerunt, πλᾶσμα [?] πηρεισμ[?]νον, hoc est, error noster ablatus est, sive cogitatio nostra firmata est, quae prius inter te et idola fluctuabat, ut nequaquam circumferamur omni vento doctrinae, sed in te Dominum Salvatorem tota mente credamus. Pro quo nos ut sensus manifestior fieret, transtulimus, vetus error abiit. Et quia cogitatio nostra firmata est, propterea servabis nobis pacem, quam Apostolis

pollicitus es, dicens: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan. XIV, 27); et non solum semel, sed secundo, ut secura sit retributio quae duplici sermone promittitur, juxta quod et Apostolus loquebatur: Gaudete, iterum dico gaudete (Philipp. IV, 4). Hoc autem ille consequitur, de quo in Levitico dicitur: Homo, homo, filiorum Israel (Levit. XVII). Et in Numerorum libro: Vir, vir, cujus uxor cubile macularit (Num. V, 12): ut duplex homo et duplex vir, pacem duplicem consequantur. Meremur autem, inquiunt, pacem, quia in te tota mente confidimus.

Post populi verba et responsionem Domini, et rursum vocem populi Propheta loquitur ad credentes: Sperastis, vel sperate in Domino, in saeculis sempiternis, et caetera quae sequuntur. Juxta LXX, ille ingreditur portas Domini, qui custodit justitiam in bonis operibus, et servat sive amplectitur veritatem in fidei veritate, ut per bona opera et fidem perveniat ad pacem, quae omnem sensum exsuperat, et ipsam pacem mereatur accipere; quia credidit in Deum qui aeternis bonorum operum retributor est (Philipp. IV). Unde et in alio loco scribitur: Desiderasti sapientiam, serva mandata, et Dominus tribuet tibi eam (Eccl. I, 33).

(Vers. 5, 6.) In Domino Deo forti in perpetuum: quia incurvabit habitantes in excelso: civitatem sublimem humiliabit, humiliabit eam usque ad terram: detrahet eam usque ad pulverem. Conculcabit eam pes, pedes pauperis gressus egenorum. LXX: Deus magne aeterne, qui humiliasti, et detraxisti eos qui habitant in excelsis, civitates

robustas destrues, et deduces usque ad pavimentum, et conculcabunt eas pedes mansuetorum et humilium.

Et haec Propheta loquitur, qui ab eo respondit loco in quo supra dixerat: Sperate in Domino in saeculis aeternis; et jungit ei quod nunc proposuimus: In Domino Deo forti in perpetuum, et reliqua. Pro Domino Deo forti, in Hebraico tria habet nomina, IA () et ADONAI () et SUR (), quod aliud invisibilem, aliud ineffabilem, aliud robustum sonat, quorum primum in ALLELUIA () extrema syllaba ponitur. Et hoc diligens lector observet, quod interdum textum in propositione testimonii dividamus: quoniam alium LXX editio, et alium ex Hebraeo ad verbum expressa translatio efficit sensum. Dicit ergo Propheta: Sperate in Domino in saeculis aeternis: in Domino Deo forti in perpetuum, cujus auxilium sempiternum est. Ipse enim incurvabit habitantes in excelso, quia omnis qui se exaltat humiliabitur; qui patrem Abraham se habere jactabant, et in suggillationem Domini loquebantur: Nos de fornicatione nati non sumus (Joan. VIII, 41). Ipse civitatem sublimem humiliabit, ut Judaei putant, Romam [Al. Romanam]: ut nos rectius esse convincimus, Jerusalem, quae occidit Prophetas, et lapidavit eos qui ad se missi erant, et ad extremum patrisfamilias interfecit filium, ut haerede jugulato, periret haereditas (Luc. XIII). Nec vocatur civitas, quae [Al. qui] Hebraice dicitur IR (), sed CARIA () quam Aquila πολἴχνην interpretatus est, quam nos, vel civitatulam, vel viculum, vel oppidulum possumus dicere, et frequenter in Scripturis hoc

nomine appellatur Jerusalem. Pulchreque duplicem humilitatem posuit: Humiliabit, humiliabit eam, primum sub Babyloniis, quando templum destructum est, secundo sub Tito et Vespasiano, cujus ruina usque in finem permanet. Conculcabit eam pes, repetitque et copulat pedes pauperis, haud dubium quin Christi. De quo et supra diximus: Factus est fortitudo pauperi; fortitudo egeno in tribulatione sua. Gressus egenorum, Apostolorum scilicet, qui imitantes Domini paupertatem, etiam virtutis ejus privilegium consecuti sunt; qui non recepti, excusserunt super eam pulverem pedum suorum. Et quia Salvatoris dicitur verbis, Omnis qui se exaltat, humiliabitur: et qui se humiliat, exaltabitur (Luc. XIV, 11), non solum hoc ad homines, sed ad contrarias quoque fortitudines referre possumus. Juxta LXX, laudes Deo Propheta decantat, quod omnes superbos humiliet, et universarum urbium munimenta usque ad solum diruat, et sanctorum ea mitiumque et humilium calcent pedes.

(Vers. 7-9.) Semita justi recta est, rectus callis justi ad ambulandum: et in semita judiciorum tuorum, Domine, sustinuimus te, nomen tuum et memoriale tuum in desiderio animae: anima mea desideravit te in nocte. LXX: Via justorum recta, recta facta est via justorum, et praeparata. Via enim Domini judicium, speravimus in nomine tuo: et in memoria quam desiderat anima nostra.

Adhuc Propheta de Christo loquitur, de quo supra dixerat: Conculcabit eam pes, pedes pauperis. Hujus ergo justi semita recta est, sive, ut verbum novum fingam, rectitudines, quas Graeci

vocant Θυθύτητας, et nos aequitates Latinius possumus appellare, dicunturque Hebraice MESSARIM (). In una igitur Christi semita omnes justitiae reperiuntur, et propterea eam suo calcavit et trivit pede, ut quicumque per eam voluerit ambulare, cursu ambulet inoffenso. In hac semita judiciorum Domini, sustinuerunt eum sancti, et speraverunt in eo, quia spes non confundit. Et nomen illius et memoriale habuerunt in desiderio animae, dicentes: Concupivit anima mea desiderare judicia tua in omni tempore (Ps. CXVIII, 20); et iterum: Desiderat anima mea, et defecit in salutari tuo (Ibid. 81). Qui autem nomen Domini habet in desiderio, aliud non desiderat. Et hoc notandum, quod desiderium Domini non in carne sit, sed in anima, juxta illud quod in alio psalmo legimus: Sitivit anima mea ad Deum, fortem, vivum (Ps. LI, 2). Caro enim concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem (Galat. V). Haec enim sibi invicem adversantur, ne quae volumus, illa faciamus. Quodque sequitur: In nocte, juxta LXX, sequenti capitulo jungitur, juxta Hebraicum priori. Ille autem potest dicere: Anima mea desideravit te in nocte, qui cum Psalmista loquitur confidenter: Lavabo per singulas noctes lectum meum, in lacrymis stratum meum rigabo (Ps. VI, 7). Potest nox et tenebrae, pro tribulatione et angustiis accipi. Unde et in alio psalmo super justi securitate Propheta decantat: Per diem sol non uret te, neque luna per noctem (Ps. CXX, 6), id est, nec in prosperis, nec in adversis unquam de tuo moveberis gradu.

Sed et spiritu meo in praecordiis meis, de mane vigilabo ad te. LXX: De nocte consurgit spiritus meus ad te, Deus: quia lux judicia tua super terram. Volumus et Hebraicum sequi, et Vulgatam editionem non penitus praeterire, et hac rerum necessitate compellimur diverso ordine, atque sermone diversas intelligentias quaerere. Igitur quod dicitur, de nocte, juxta LXX, hujus capituli, ut diximus, principium est: juxta Hebraicum, finis superioris; licet possit etiam juxta LXX in fine accipi superioris testimonii, ut sit sensus: Desiderat anima mea ad te nocte; et postea incipiat, mane consurgit spiritus meus ad te, Deus. Ideo autem mane consurgit, quia lux praecepta tua super terram. Servans enim mandata tua, et illuminatus eorum lumine, de quibus dicitur: Praeceptum Domini lucidum, illuminans oculos (Ps. XVIII, 9), dormire nequeo, sed omni tempore te desiderans, meo ad te consurgo spiritu. Et hoc observandum, quod in nocte adhuc positi, animo desideremus Dominum. Postquam autem spiritus noster in praecordiis nostris tota se ad Deum mente commoverit, mane vigilemus ad eum, atque ut manifestius dicam, animae, nox et desiderium, spiritui autem mane jungitur et vigiliae. Porro spiritu in praecordiis suis evigilat ad Deum, qui potest dicere: De profundis clamavi ad te, Domine (Ps. CXXIX, 1).

(Vers. 10.) Cum feceris judicia tua in terra, justitiam discent habitatores orbis. Misereamur impio, et non discet justitiam, in terra sanctorum inique egit, et non videbit gloriam Domini. LXX. Justitiam discite, qui habitatis super terram. Ces-

savit enim impius, et non discet justitiam super terram, veritatem non faciet, auferatur impius, ut non videat gloriam Domini.

Dicamus primum juxta Hebraicum, et si sensum Prophetae voluerimus exprimere, tunc ad LXX Interpretes transeamus. Quamdiu non exerces judicia tua super terram, et nec bonis bona, nec malis retribuis mala, justitia tua, o Domine Deus, ignoratur in terra. Cum autem in judicii die pro qualitate operum unicuique reddideris quod meretur, tunc justitia tua cognoscetur in orbe terrarum, quae prius apud incredulos videbatur injusta, ita ut unus sanctorum quoque diceret: Mei autem pene moli sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei: quoniam zelatus sum super iniquis, pacem peccatorum videns (Ps. LXXII, 2). Ad quod respondit Dominus: Misereamur impio; quod exceptis Septuaginta, omnes similiter transtulerunt. Et est sensus: magis impius misericordiam consequatur, et discat clementiam meam; dum etiam ipse salvatur. Rursumque loquenti Domino, ex persona humanae impatientiae Propheta respondit: Et non discet justitiam. Estque sensus: et quomodo poterit tuam nosse justitiam, si tantum clementiam fuerit expertus? Redditque causas, quare eum velit Dei justitiam discere: quia in terra sanctorum inique gessit, et contra sanctos tuos jugiter dimicavit, debet sentire tormenta. Rursumque Dominus sententiam temperans, Et non videat, inquit, sive non videbit gloriam Domini. Estque sensus: sufficit ei pro universa poena, quod me cum sanctis meis non videbit in mea majestate regnantem. Quidam impium, hoc

est, RESA (), diabolum intelligi volunt, de quo in nono psalmo scribitur: Increpasti gentes, et periit impius: nomen eorum delesti in aeternum et in saeculum saeculi. Inimici defecerunt frameae in finem, et civitates eorum destruxisti (Psal. IX, 6). Nos autem generaliter impium vel pro peccatore, vel pro eo qui Dei cultum non habet, accipiamus.

Juxta Septuaginta jubentur habitatores terrae justitiam discere. Omnis enim vir videtur sibi justus; Deus autem corda omnium novit, qui reddet unicuique secundum opera sua (Prov. XXI). Et in alio loco ejusdem voluminis dicitur: Sunt viae viri, quae videntur rectae; novissima autem earum respiciunt in profundum inferni (Prov. XIV, 12). Wnde debemus justitiam discere, nec confidere in proprio judicio. Est enim justus qui pereat in justitia sua (Eccles. VII); non quo justus sit, sed quo sibi justus esse videatur. Sin autem Christus factus est nobis a Deo sapientia, et justitia, sanctificatio et redemptio (I Cor. I), quibus praecipitur ut cognoscant justitiam, hoc jubetur ut Christum discant atque cognoscant. Propterea autem praecipio, ait, vobis ut discatis justitiam, quia ablatus est impius; et regnum illius detructum est, qui quamdiu regnabat in terra, justitiam scire non poterat, nec facere veritatem. De qua alibi scribitur, quod gratia et veritas per Jesum Christum facta sit (Joan. XVII). Et quia in terra veritatem non facit impius, auferetur: non enim meretur Dominum videre regnantem.

(Vers. 11). Domine, exaltetur manus tua, et non videant: videant, et confundatur zelus populi, et ignis hostes tuos devoret. LXX: Domine, excelsum

est brachium tuum, et nesciebant, scientes autem confundentur: zelus apprehendet populum ineruditum, et nunc ignis adversarios comedet.

Hoc quod supra dixerat: et non videbit gloriam Domini, potest sic intelligi: Postulas, o Propheta, ut non miserear impio, ne si misertus ejus fuero, incipiat nescire justitiam, qui in terra sanctorum inique gessit; ego tibi respondeo, ergone gloriam Domini non videbit? ergo non [Al. ergone] cernet triumphos meos, qui magis me debet videre regnantem, ut sciat quanto bono careat? et hoc pressius voce interrogantis legendum est. Ad quod Propheta respondit: Domine, exaltetur manus tua, et extendatur ad percutiendum, ut te non videant impii, et tuae gloriae, ne ad poenitendum quidem, lumine perfruantur. Cui respondit Dominus: Videant magis et confundantur, vel zelus populi, vel zelantes populi, et ignis adversarios tuos, id est, sanctorum populi, devoret atque consumat. Ignis autem poenitentiae, qui eorum corda excruciet, quod talem Dominum perdiderunt. Potest hoc et super Judaeis intelligi, qui Christum brachium Domini nescierunt, cumque viderint eum atque cognoverint, quem patibulo affixerant, confundentur. Tunc ineruditus populus et nesciens legem Dei, zeli stimulis incitabitur, quando viderit nationes in suum successisse locum, et igne poenitudinis arserit, sive dolore supplicii, quando audierit illud quod scriptum est: Ite in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo, et angelis ejus (Matth. XXV, 41).

(Vers. 12.) Domine, dabis pacem nobis: omnia enim opera nostra operatus es nobis. LXX: Domi-

ne Deus noster, pacem da nobis: omnia enim reddidisti nobis.

Notandum quod postquam nobis opera nostra reddiderit, pacem daturus sit, et quomodo exponat causas, cur postulet pacem. Pro cunctis enim operibus quae operati sunt super terram, dicunt se sustinuisse tormenta, et justum esse ut post supplicia atque cruciatus, misericordiam consequantur. Sive aliter: Quia venit mundi consummatio, et omnia quae per Prophetas locutus es, rebus expleta sunt, et reddidisti universa quae pollicitus es, tribue nobis pacem, quae exsuperat omnem sensum.

(Vers. 13.) Domine Deus noster, possederunt nos Domini absque te: tantum in te recordemur nominis tui. LXX: Dominus Deus noster, posside nos: Domine; extra te alium nescimus, nomen tuum invocamus.

Idcirco misericordiam quaesumus et pacem, quae post cuncta tribuenda est, quia nos absque te domini possederunt, idola videlicet, vel daemones idolis assidentes: nihilque aliud postulamus, nisi ut digni simus post errores plurimos, qui tui nominis recordemur. Juxta LXX, qui dixerunt: Domine Deus, posside nos, hoc precantur, ut post pacem sibi redditam Dei possessio fiant. Quod quidem et de Sapientia legimus, quae juxta Hebraicum loquitur in Proverbiis: Deus possedit me initium viarum suarum (Prov. VIII, 22), licet quaedam exemplaria male pro possessione habeant creaturam. Denique sequitur: Ante omnes autem colles generavit me. Quomodo enim creaturae generatio poterit coaptari, quae magis

possessioni congruit? Scriptum est in Deuteronomio: Nonne iste pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te (Deut. XXXII, 6)? Et hoc considerandum, quod non dixerit, Dominus, sive Deus, possedit te, et fecit te, et creavit te; sed pater, ut clementia nominis austeritatem potentiae mitigaret. Quodque sequitur: Domine, absque te alium non novimus, non excludit Filium, sed jungit Patri, neque enim dixit «Alium non novimus,» sed «Extra te alium non novimus. Cum autem dicat Filius: Ego in Patre et Pater in me, extra Patrem non novimus Filium (Joan. XIV, 10), quia in Patre cognoscimus eum. Denique et nomen illius nominamus dicentes in Oratione Dominica: Pater noster qui es in coelis (Matth. VI, 9).

352 (Vers. 14). Morientes non vivant: gigantes non resurgant. Propterea visitasti et contrivisti eos, et perdidisti omnem memoriam eorum. LXX: Mortui enim vitam non videbunt: neque medici suscitabunt. Idcirco induxisti, et perdidisti, et tulisti omne masculum [Al. omnem masculinum] eorum. Symmachus more suo manifestius: Mortui non vivificabunt: gigantes non suscitabunt. Propterea visitasti, et contrivisti eos, et disperdidisti omnem memoriam eorum.

Dicamus primum juxta LXX: Quaestio videtur esse difficilis, quomodo mortui vitam non videant? Quae sic solvitur: tamdiu eos vitam non videre, quamdiu mortui sunt. Quomodo si dicamus, caecus non videt lumen quamdiu caecus est; sin autem receperit sanitatem, lumen aspiciet: sic et qui iniquitate mortuus est atque peccatis, antequam vivificetur justitia atque virtuti-

bus, per eum qui dicit, Ego sum vita (Joan. XIV), vivere non poterit. Unde et Deus vivorum dicitur, non mortuorum (Matth. XXII). Anima enim quae peccaverit, ipsa morietur (Ezech. XVIII, 4). Legimus in Epistola quae ad Hebraeos scribitur: Ne rursum fundamentum jaciamus poenitentiae ab operibus mortuis (Hebr. VI, 1). Sin autem peccata appellantur opera mortua: quare non e contrario virtutes appellentur opera viva? Quodque sequitur, Nec medici suscitabunt, sensus perspicuus est, condemnari fabulas poetarum, qui ab Aesculapio jactant Virbium suscitatum. Non solum autem hoc de mortuis, sed de omni infirmitate dicendum est, quod absque Dei misericordia nihil medendi ars valeat. Sed quomodo? Nisi Dominus aedificaverit domum, in vanum laboraverunt qui aedificant eam: Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit eam (Ps. CXXXVI, 1, 2). Sic nisi Dominus languorem curaverit, in vanum laborant medici qui cupiunt sanare languentes. Nisi Dominus custodierit sanitatem, in vanum custodiunt, qui etiam praecepta custodiendae salutis propriis edunt libris: semperque discendum est non solum in corporis, sed etiam in animae sanitate: Benedic, anima mea, Domino, qui sanat omnes languores tuos (Ps. CII, 1, 3). Porro qui peccato mortui perseverant, et nulla arte medicinae possunt recipere animae sanitatem, isti disperdentur et tollentur a Domino, et quidquid robustum est in eis, quod masculinum vocatur, penitus auferetur. Unde et Pharao non vult interficere sexum femineum, qui per se fragilis est et facile interire potest,

sed omne masculinum, quod si adultum fuerit, et in virilem aetatem pervenerit, difficulter occiditur (Exod. I). Juxta Symmachum, mortui non vivificabunt, quia peccato mortui, alios vivificare non possunt, nec pulchra est laudatio in ore peccatoris. Et gigantes, id est, RAPHAIM (), non suscitabunt alios, qui ipsi juxta Geneseos librum appellantur cadentes. Visitatque eos Dominus, ut et mortuorum et gigantium omnis deleatur memoria. Solus enim est qui suscitat mortuos de quo dicitur: Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius vivificat quos vult (Joan. V, 21). Possumus mortuos simulacra appellare hominum mortuorum, et gigantes daemones, qui simulacris eorum assident. Nec terrere nos debet, quare LXX masculum, et caeteri Interpretes memoriam transtulerunt, cum eisdem tribus litteris ZAI (), et CHAPH (), et RES () utrumque scribatur apud Hebraeos. Sed quando memoriale dicimus, legitur ZACHAR; quando masculum, ZOCHOR. Et hac verbi ambiguitate deceptum arbitrantur Saul, quando pugnavit contra Amalech et interfecit omne masculinum eorum (I Reg. XV). Deo enim praecipiente, ut deleret omnem memoriam Amalech sub coelo, ille pro memoria, non tam errore, quam praedae seductus cupidine, masculos interpretatus est, nesciens illud Apostoli: Nolite errare, Deus non irridetur (Galat. VI, 7).

(Vers. 15.) Indulsisti genti, Domine, indulsisti genti. Numquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terrae. LXX: Adde eis mala, Domine, adde mala gloriosis terrae: longe fecisti omnes terminos terrae.

Mala quae LXX secundo posuerunt, in Hebraico non habentur; sed quia supra dixerat, Ideo induxisti et perdidisti, et tulisti omne masculum [Al. masculinum] eorum, eumdem sensum secuti, addiderunt de suo, mala: ut qui gloriosi in terra sunt, malis duplicibus opprimantur. Porro juxta Hebraeos multo aliter est sensus, et priori disputationi 354 congruens. Dixerat Dominus: Misereamur impio. Propheta responderat: Et ubi est justitia tua? praesertim cum tanta mala in sanctos tuos operatus sit. Ad quod Dominus: Et non videbit, inquit, gloriam Domini. Rursum Propheta: Exaltetur manus tua ad percutiendum, et non videant gloriam tuam, quam non merentur aspicere. Ad quod Dominus: Videant magis et confundantur. Rursum Propheta: Domine, pacem da nobis, et posside nos, qui tui nominis recordamur. Impii autem et superbi non vivant, nec resurgant in gloria, sed contere omnem memoriam eorum. Causasque reddit, cur eos cupiat interire. Indulsisti genti, Domine, indulsisti genti, numquid glorificatus es? Et est sensus: Saepe misertus es gentibus, id est, humano generi, et exercuisti in eas incredibilem clementiam, numquid te cognoverunt? numquid glorificaverunt nomen tuum? Nonne e contrario a te longe [Al. longius] recesserunt? Securitas enim negligentiam, negligentia contemptum parit.

(Vers. 16.) Domine, in angustia requisierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis. LXX: Domine, in tribulatione recordatus sum tui, in tribulatione parva doctrina tua nobis. Quia indulgens saepe contemptus es, nec glorificatus;

sed e contrario omnes a tua scientia recesserunt; propterea, Domine, percute eos, ut in angustia te requirant, et in tribulatione murmuris doctrina tua sit eis: quando tantum eis malorum pondus incumbet, ut ne clamare quidem audeant confidenter, sed dolorem suum silentio devorent. Juxta LXX, in tribulatione Propheta Domini recordatur, juxta illud quod in psalmo dicitur: De tribulatione invocavi Dominum, et exaudivit me in latitudine (Ps. CXVII, 5). Et in alio loco: Ad Dominum cum tribularer clamavi, et exaudivit me (Ps. CXIX, 1). Unde Apostolus loquitur: Tribulamur, sed non angustiamur: persecutionem patimur, sed non derelinquimur (I Cor. IV, 12). Et in alio loco: Non sunt condignae passiones hujus temporis ad venturam gloriam quae revelabitur in nobis (Rom. VIII, 18). Si autem parva tribulatio docet, et emendat, et corripit, quanto magis magna, cum admonemur conditionis nostrae, et Dei potentiae recordamur!

355 (Vers. 17, 18.) Sicut quae concepit cum appropinquaverit ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus a facie tua, Domine. Concepimus et quasi parturivimus, et peperimus spiritum. LXX: Et sicut parturiens cum appropinquat ad partum in dolore suo clamat: sic facti sumus ÷ dilecto tuo ** propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuae, quae fecimus super terram.

Sicut ad partum mulier appropinquans, dolore cogitur exclamare: sic nos in angustia requirimus te, et a facie formidinis tuae concepimus, et

parturivimus, et peperimus, non carnis liberos, sed spiritus: ut tota in te mente credamus, ut quem per beneficia non sensimus, per tormenta discamus. Hoc quod LXX addiderunt, sic facti sumus dilecto tuo; pro quo caeteri transtulerunt, sic facti sumus a facie tua, Domine, obelo praenotandum est. Possumus autem dilectum Domini Christum accipere, propter cujus timorem concipimus, et parturimus, et parimus, et spiritum salutis facimus super terram. Potest hoc et Apostolicus vir dicere, quando populos erudit et imitatur apostolum Paulum: Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. IV, 19). An dubitandum est quod Paulus apostolus spiritum salutis fecerit super terram, qui de Jerusalem usque ad Illyricum Evangelium praedicavit (Rom. XV), et quasi sapiens architectus fundamentum posuit, extra quod nullus alius potest ponere, qui est Christus Jesus (I Cor. III)? Sive igitur legerimus, propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus: sive juxta Hebraicum, a facie tua, Domine, concepimus, et in utero accepimus, utrumque ad id pertinet, ut ex timore et recordatione Domini sermonem concipiamus Dei, et illuminetur cor nostrum dicentium: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Ps. IV, 7). Et, ostende faciem tuam, et salvi erimus (Ps. LXXIX, 4).

Salutes non fecimus in terra: ideo non ceciderunt habitatores orbis. LXX: Non cademus, sed cadent habitatores terrae.

Diversa interpretatio necesse est ut diversum habeat et sensum. Juxta Hebraicum hoc dicitur:

Quia nihil dignum tua fecimus misericordia, propterea impii non corruerunt, sed usque 356 hodie praevalent et possident terram. LXX autem hoc asserunt, quod facientibus sanctis spiritum salutis super terram, qui terrae habitatores sunt corruant, licet inter orbem, qui Hebraice THEBEL), et Graece dicitur οἰκουμ[?]νη, ac terram, multa diversitas sit. Cadent ergo quicumque habitationi terrae se dederunt, et in terrenis operibus fixa radice fundati sunt; et non cadent qui sedent in orbe terrarum et requiescunt in Ecclesia, quae habitaculum Patris, et Filii, et Spiritus Sancti est.

(Vers. 19.) Vivant mortui tui, interfecti mei resurgant: expergiscimini et laudate, qui habitatis in pulvere, quia ros luminum ros tuus, et terram gigantium detrahes in ruinam. LXX: Resurgent mortui, et resurgent de sepulcris, et laetabuntur qui sunt in terra. Ros enim tuus sanitas eorum, terra autem impiorum cadet.

Sanctis parturientibus et parientibus spiritum, et habitatoribus terrae corruentibus, quia salutes non fecerunt in terra, hi quos in Christo mortuos Apostolus vocat, et propter nomen Domini interfecti sunt, resurgent in gloria (I Thess. IV). Et quia mors eorum somnus est, nequaquam juxta LXX resurgere, sed expergisci et evigilare dicuntur. Unde et Lazarus qui evigilandus erat, a Domino dormiens appellatur (Joann. XI). Omnes igitur martyres et sancti viri, qui pro Christo fuderunt sanguinem, et quorum fuit tota vita martyrium, resurgent et evigilabunt, atque laudabunt Deum Creatorem suum, qui nunc ha-

bitant in pulvere, de quibus in Daniele scriptum est: Multi dormientium in terrae pulvere resurgent, hi in vitam aeternam, et hi in opprobrium, et confusionem sempiternam (Dan. XII, 1). Et in Joanne Evangelista legimus: Veniet hora, et nunc est, quando qui in sepulcris sunt audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent, et egredientur qui bona fecerunt in resurrectionem vitae, et qui mala, in resurrectionem judicii (Joann. V, 28, 29). Ros enim Domini, juxta fabulas Poetarum vincens omnes herbas Paeonias, vivificabit corpora mortuorum. Et quomodo jactis in terram seminibus, ros paulatim crescere facit herbas, et ad fruges sui generis pervenire: sic Domini ros qui pro misericordia ponitur, ros erit luminum plurimorum, quod Hebraice 357 dicitur OROTH (). Terram autem, id est, corpora Raphaim, gigantium videlicet et impiorum, Dominus in poenas detrahet sempiternas. Denique pro RAPHAIM () soli LXX impios transtulerunt. Et quia supra legimus: Mortui vitam non videbunt, nec medici suscitabunt, pro quo Aquila et Symmachus, Raphaim et gigantes interpretati sunt: quaerimus quae erroris causa sit, ut pro RAPHAIM Hebraico, alii gigantes, alii medicos posuerint. Verbum Hebraicum RAPHAIM si post RES primam litteram sequentem habeat VAU, legitur ROPHAIM [Al. ROSIM] () et significat medicos; sin autem absque VAU littera scribatur, legitur RAPHAIM, et transfertur in gigantes. Simulque quia supra dixerat: Mortui vitam non videbunt, ut manifestius demonstraret non dici ibi de mortuis lege naturae, et separatione animae ac corporis; sed

de his qui peccato mortui sunt: nunc e contrario dicit ad Deum: Vivent mortui tui, qui interfecti sunt propter te, qui non absolute mortui, ut LXX transtulerunt; sed juxta Hebraicum ubi dicitur JEJU METHECA (), mortui tui appellantur.

Vade, populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te: abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem habitatoris terrae contra eum, et revelabit terra sanguinem suum, et non operiet ultra interfectos suos. LXX: Vade, populus meus, ingredere cubicula tua, claude ostium tuum: abscondere paululum quantulumcumque, donec pertranseat ira Domini. Ecce enim Dominus de sancto inducet iram super habitatores terrae, et revelabit terra sanguinem suum, et non abscondet ultra interfectos.

Supra de Sanctis dixerat, Resurgent mortui, et resurgent qui in sepulcris sunt; ros enim a te sanitas eorum est: et e contrario de impiis, terra autem impiorum cadet; nunc ad sanctos loquitur, quia vobis resurrectio repromissa est, donec in peccatores et impios ira Dei desaeviat: ingredimini in sepulcra vestra, et abscondite vos, breve enim tempus est donec Dei pertranseat indignatio. Siquidem egreditur Dominus de loco suo, quia misericors et miserator Dominus, et clementissimus pater filios negligentes ferire compellitur, et quodammodo de sua sententia commutari, ut visitet et inducat iram suam super habitatores terrae, de quibus dicitur in Osee: Maledictio et mendacium, et adulterium, et furtum effusa

sunt super habitatores terrae (Osee, IV, 2). Et in Apocalypsi tertio legimus, Vae super habitatores terrae (Apoc. VIII, 13). Porro justi, licet videntur in terra, tamen conversatio eorum in coelis est, qui possunt dicere: Advena ego sum in terra, et peregrinus sicut omnes patres mei (Ps. XXXVIII, 13), et fruuntur habitatione Altissimi, de quibus sanctus loquitur: Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei coeli commorabitur (Ps. XC, 1). Tunc revelabit terra sanguinem suum, de quo Deus loquitur ad Cain: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quae aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui de manu tua (Genes. IV, 10, 11). Potest et hoc de Martyribus intelligi, qui pro Christo fuderunt sanguinem, et sub altari Dei clamitant: Usquequo, Domine, non ulcisceris sanguinem nostrum de his qui habitant super terram (Apoc. VI, 10)? De quibus et Moyses dicit in Cantico: Sanguis filiorum ejus vindicabitur et ulciscetur, et retribuet vindictam inimicis (Deut. XXXII, 43). Hunc sanguinem terra quae susceperat, revelabit, et interfectos Domini nequaquam operiet; sed producet in publicum ad condemnationem eorum qui Martyres occiderunt. Hoc de simplici resurrectione intellectum sit.

Praecipitur autem juxta Anagogen populo Dei, ut ingrediatur cubicula sua sive cellaria, ταμεῖα quippe utrumque significat: ut claudat juxta Evangelicum praeceptum ostium cubiculi sui (Matth. VI), et dicat cum Propheta: Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium munitum labiis meis (Ps. CXL, 3). Et abscondatur paululum

quantulumcumque, donec pertranseat ira Domini, ut nihil gloriae causa faciat; sed fruatur bono conscientiae, et solum judicem exspectet Deum. Sunt autem cellaria quae claudenda sunt et abscondenda ab his qui divites facti sunt in operibus atque sermonibus, prudentia, temperantia, fortitudo, justitia, ut nesciat sinistra quid faciat dextera, ut Legis et Prophetarum, et Evangelii opibus perfruamur. Quod autem omnes dies vitae nostrae breves sint et parvuli [Al. parvi], Jacob excedens annos centum loquitur: Parvi sunt et pessimi dies mei (Genes. XLVII, 9). Ira autem Domini transitura illa est, quam thesaurizant sibi, qui nolunt agere poenitentiam; quae postquam transierit, nequaquam cellaria ultra claudentur, sed implebitur quod scriptum est: Nihil occultum quod non revelabitur, et absconditum quod non manifestetur (Luc. VIII, 17).

Quodque sequitur: Ecce enim Dominus de sancto inducet iram suam: illud significat, quod a sanctis Dei ira incipiat, vel omnis illius ultio justa sanctaque sit, non de mentis perturbatione descendens, ut in hominibus solet; sed studio corrigendi. Terram autem habitatorum illam reor, de qua scriptum est: Audiat terra sermones oris mei (Deut. XXXII, 1). Et: Auribus percipe, terra (Isai, I, 2). Et iterum: Terra, terra, audi sermonem Domini (Jerem. XXII, 27). Quomodo enim qui in terra habitant, sic qui in carne sunt, Deo placere non possunt (Rom. VIII). Terra autem in hoc loco significat animam quae vivit carnaliter. Et revelabit sanguinem suum, si quempiam scandalizaverit, et cum Cain meretur audire: Vox

sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quae aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui (Gen. IV, 10, 11). Omnis igitur sanguis in die judicii requiretur, nec abscondet terra sanguinem suum; et interfectos quos occidit, vel volens, vel per negligentiam, producet in medium.

(Cap. XXVII.---Vers. 1.) In die illo visitabit Dominus in gladio suo duro, et grandi, et forti super Leviathan serpentem vectem, et super Leviathan serpentem tortuosum, et occidet cetum qui est in mari. LXX: In die illa inducet Deus gladium sanctum, et magnum, et fortem, super draconem colubrum fugientem, super draconem colubrum tortuosum, et occidet draconem qui est in mari.

Tradunt Hebraei diabolum, id est, criminatorem, quod Graecum nomen est, Hebraice appellari SATAN (), hoc est, adversarium. Unde et in Zacharia dicitur: Stabat Satan, id est, adversarius, a dextris ejus ut adversaretur ei (Zach. III, 1). Appellaturque et BELIAL (), id est, apostata, praevaricator, et absque jugo. Unde et Apostolus: Quae, inquit, communicatio Christi ad Belial (II Cor. VI, 15)? et ubicumque LXX ponunt filios pestilentiae, in Hebraico scriptum est, filii Belial. Unde et illud quod in psalmo canitur de mysterio Salvatoris: Filius iniquitatis non apponet nocere ei (Ps. LXXXVIII, 23), in Hebraico dicitur, filius Belial. Appellaturque et aliis nominibus, ut in alio psalmo scriptum est: Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem (Psal. XC, 13). Qui draco proprie in Hebraico sermone appellatur LEVIATHAN (). Ipse est magnus cetus, de quo, quod a Christo capiendus sit,

mystico in Job sermone narratur: Qui magnum cetum capturus est (Job. XL, 20); nam et ibi pro ceto, Leviathan ponitur; et iterum: Adduces autem draconem in hamo, circumdabis capistrum naribus ejus; Statimque: Hoc est principium plasmatis Domini quod factum est, ut illudatur ab Angelis ejus. Et in psalmo: Hoc mare magnum et spatiosum: ibi reptilia quorum non est numerus: animalia parva cum magnis. Draco iste quem formasti ad illudendum ei (Ps. CIII, 25, 26). De hoc et in Apocalypsi scribit Joannes: Facta est pugna in coelo: Michael et Angeli ejus bellabant cum dracone, et draco pugnabat et Angeli ejus, et non praevaluerunt, nec locus inventus est eis in coelo (Apoc. XII, 7 et seqq.). Et: Missus est draco magnus, coluber antiquus, qui vocatur diabolus et Satanas, qui errare facit orbem terrarum universum; missusque est in terram, et Angeli ejus cum eo; ibique dicitur: Missus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos coram Deo nostro (Ibid., V, 10). Illudque notandum quod in psalmo et in Job, propterea factus dicatur draco, hoc est, Leviathan, ut illuderetur ei ab Angelis. Unde et Apostoli accipiunt potestatem, ut calcent super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici (Luc. X). Quia igitur ab eo loco ubi scriptum est: Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam (Supra, XXIV, 1); sive juxta LXX: Ecce Dominus disperdet orbem terrarum, et desolabit eum, usque ad praesens capitulum, contra orbem in consummatione mundi judicium praedicatum est, et novissimus inimicus destruetur mors (I Cor. XV): propterea adversum diabolum extrema

sententia est, ut inducatur super eum gladius sanctus, et magnus, et fortis, sive juxta Hebraicum et reliquos Interpretes, gladius durus. Non enim ut LXX arbitrati sunt CADESA () dicitur, quod si esset, sanctum sonaret; sed CASA (), quod proprie transfertur in durum. Unde et Cis pater Saul, durus appellatur.

Gladium autem sanctum, sive durum, ob ejus sensum qui patitur, quidam nostrorum intelligunt Verbum Dei, de quo dicit Apostolus: Vivens autem Dei sermo et efficax, et acutus super omnem gladium ex utraque parte acutum (Hebr. IV, 12). Unde et in alio loco de ore Salvatoris gladium bicipitem exire legimus (Apoc. XIX). Cum autem in fine mundi adversum Leviathan, qui in principio Geneseos appellatur serpens prudentissimus super omnes bestias (Genes. III, 1), quae erant in terra, gladius sanctus sive durus, et magnus, et fortis fuerit inductus, fugiet qui numquam fugere consueverat, nesciens illud scriptum: Quo vadam a spiritu tuo, aut a facie tua quo fugiam (Ps. CXXXVIII, 7)? Pulchre quidam poeta in Gigantomachia de Encelado lusit: Quo fugis, Encelade? quascumque accesseris oras, Sub Deo semper eris. Iste autem Leviathan coluber fugiens, in Hebraico dicitur BARI (), quod Aquila interpretatus est vectem, Symmachus concludentem, Theodotio robustum. Vectem autem sive claudentem puto appellari, quod multos suo carcere clauserit, et propriae subjecerit potestati, nihilque in se rectum habet, et idcirco dicitur tortuosus, nec imitari potest virgam Domini, de qua scriptum est: Virga directionis, virga regni tui (Psal. XLIV).

Quem Dominus interficiet spiritu oris sui (II Thess. II), habitatorem quondam maris, falsorum et amarorum fluctuum.

Qui dicunt diabolum acturum poenitentiam et veniam consecutorum, interpretentur nobis quomodo hoc accipiant, quod scriptum est: Et interficiet draconem qui est in mari, sive cetum. Secundo enim loco in praesenti capitulo, in Hebraico non appellatur Leviathan, sed THANNIN (), quod proprie cetum sonat. Unde Hebraei autumant Leviathan habitare sub terra et in aethere: Thanniim vero in mari, quae Judaica fabula est. Quodque dicitur in extremo hujus capituli, in die illa, Eusebius priori jungit capiti, ne sequens prophetia huic tempori coaptetur. Hebraei autem et caeteri explanatores sequenti, quod nunc proposituri sumus.

(Vers. 2, 3.) In die illa vinea meri cantabit ei. Ego Dominus qui servo eam, repente propinabo illi: ne forte visitetur contra eam, nocte et die servo eam. LXX: In die illo vinea bona desiderium ejus, ut princeps illius sit. Ego civitas fortis, civitas quae oppugnatur: frustra potum dabo illi. Capientur enim nocte, die autem cadet murus.

Multum Hebraicum in hoc loco a LXX editione discordat, idcirco singula ut proposuimus disseramus. Vinea de qua supra loquitur Isaias: Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi, quae debeat intelligi, ipso docente discamus: Vinea enim Domini Sabaoth domus est Israel (Isai. V, 1), de qua in psalmo canitur: Vineam de Aegypto transtulisti, etc. (Ps. LXXIX, 9). Huic et per Jeremiam propinat calicem meracissimum (Jerem. XXV).

Cum enim misisset eum ut potionaret omnes gentes, et huic se Propheta libenter obtulisset officio, primum inebriare jubetur Jerusalem. Unde dicit: Decepisti me, Domine, et deceptus sum (Jerem. XX, 7). Bibet igitur Jerusalem, et propinatur ei meraca potio, ut planctum discat et fletum. Dicitque se Dominus multo eam tempore custodisse, et locum dedisse poenitentiae, et quia converti noluerit, subito inebriandam. Hoc enim dicit diebus egisse vel noctibus, ut ipsius semper auxilio servaretur.

LXX autem eamdem pulchram appellant vineam, in qua fuit Lex et Prophetae, sacerdotium, et pontificium, et Dei notitia, dicente Scriptura: Notus in Judaea Deus, in Israel magnum nomen ejus (Ps. LXXV, 1). Quod alii putant, juxta editionem eorum ad Ecclesiam pertinere, qua nihil est pulchrius. Et de qua dictum est: Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei (Ps. LXXXVI, 3): quae princeps est genitricis suae, et dicit in Cantico Canticorum: Filii matris meae pugnaverunt adversus me (Cant. I, 5). Et loquitur: Ego civitas firma, civitas quae oppugnatur. Pulchreque oppugnatur dixit, non expugnatur. Statimque jungit de Synagoga, quae de capite versa est in caudam: Frustra ei potum mearum tribuo doctrinarum, capietur enim in tenebris erroris sui. Et quia apertam lucem non recepit, per diem corruit murus ejus, id est, omne quod sibi putabat auxilium, nullusque erit adversariorum qui non capiat eam, quod de contrariis debemus intelligere potestatibus.

(Vers. 4, 5.) Indignatio non est mihi: quis dabit me spinam et veprem in praelio? Gradiar super

eam: succendam eam pariter. An potius tenebo fortitudinem meam? faciet pacem mihi, pacem faciet mihi. LXX: Non est quae non apprehenderit eam. Quis ponet me custodem stipulae in agro? propter adversariam hanc repuli eam. Idcirco fecit Dominus omnia quae disposuit: combusta sum; dicent habitatores ejus, faciemus pacem illi: faciemus pacem ei.

Juxta Hebraicum hic sensus est: Ego qui diebus et noctibus semper meam vineam conservavi, ne exterminaret eam aper de silva, ne bestiae devorarent. Numquid indignationem non habeo, et nescio ferire peccantem, et reddere unicuique quod meretur? Ubi Aquila posuit spinam, et veprem, in Hebraico scriptum est SAMIR () et SAITH (), quod adamantem, et loca sentium plena significat. Unde dicit: Quis me docebit ut durus sim, et meam vincam clementiam, et in praelio atque certamine truculentus incedam: ut gradiar super vineam, quam ante servavi, et succendam eam quam meo sepseram muro? An potius id aget fortitudo mea, ut iram differam, et salvem eos Evangelii clementia, qui nequaquam sunt Legis auctoritate servati? ἐμφατικῶς autem juxta Hebraicum legendum est: Quis me faciet durum atque crudelem, ut vincam naturam meam? Hoc quippe in deserto significatur et in spinis: ut eam quasi in praelio conteram atque succendam, quam semper mea diligentia custodivi. An potius tenebo fortitudinem meam, quam Christum esse non dubium est, et de qua legimus: Christus Dei virtus et Dei sapientia (I Cor. I, 24), ut ipsa mihi pacem faciat, et mundum reconciliet?

Juxta LXX hic est sensus, ut ex persona accipiamus Ecclesiae: Ego civitas firma, civitas multis vallata hostibus, quae frustra dedi pocula inimicae meae Synagogae. Capietur enim nocte, et corruet murus ejus, nullaque erit de adversariis potestatibus, quae non apprehendat eam. Rursum loquar: Quid mihi prodest custodire eam, quae stipulam in se habeat, non frumenta: quae ita inculta est, ut veprium plena sit et spinarum, quam salvare volui? Sed quia hostiliter mecum agit, recessi ab ea. Dixeruntque in me et ex me nati Apostoli: Vobis quidem oportebat primum loqui verbum Dei: sed quoniam repulistis illud, et indignos vos judicastis aeternae vitae, ecce convertimur ad gentes (Act. XIII, 46). Idcirco faciet Dominus quod minatus est, ut omnes in ea ardeant Romano igne circumdati. Vel certe ardeant vitiis atque peccatis, ne possint ardentia diaboli jacula restinguere. Omnes enim adulterantes quasi clibanus corda eorum. Et illi qui prius habitabant in ea, postquam clamaverint, capta est civitas atque succensa, dimittent eam, et reconciliantes mundum [Al. immundum] Deo, dicent: Faciamus pacem illi, pacem faciamus ei, hoc est, Christo, semper scribentes in Epistolis suis: Gratia vobiscum et pax a Deo Patre et Christo Jesu Domino nostro (I Cor. I, 3). De quibus in hoc eodem Propheta legimus: Quam speciosi pedes evangelizantium pacem (Isa. LII, 7)! Quidam hunc locum ad Ecclesias referunt, quod custodiantur quidem a Deo; sed multi in eis fructus non faciant; et propterea boni doctoris succedantur ardoribus, ut clamitent et confitean-

tur errorem suum, et postea pacem faciant Deo, qui vere appellentur filii Jacob.

(Vers. 6.) Qui egrediuntur de radice Jacob, florebit et germinabit Israel: et implebunt faciem orbis semine. LXX: Qui veniunt filii Jacob: germinabit et florebit Israel: et implebit orbem terrarum fructus ejus. Postquam Apostoli in toto orbe Evangelium praedicantes, dixerint: Faciemus pacem Christo, pacem faciemus ei, qui in excelsis fuerint de semine Jacob, et in Apostolicam pervenerint dignitatem, appellabuntur filii Jacob. Tunc germinabit et florebit Israel, videns doctrina filiorum suorum universum orbem esse completum, et attulisse fructus uberrimos, quos in Judaea manens non attulerat.

(Vers. 7.) Numquid juxta plagam percutientis se, percussit eum: aut sicut occidit interfectos ejus, sic occisus est? Locus iste dupliciter intelligitur. Aut contra Jerusalem, ut dicat eam non ita a Deo esse percussam, ut ipsa percussit Christum et Apostolos ejus: aut contra gentium multitudinem, quod illis persequentibus et effundentibus sanguinem Christianum, Apostoli et apostolici viri nihilominus salutis eorum curam habuerint et reconciliaverint eos Deo.

(Vers. 8.) In mensura contra mensuram cum abjecta fuerit, judicabis eam. LXX: Rixans et exprobrans emittet eos. Juxta Hebraicum hic sensus est: Sicut fecit Jerusalem, sic recipiet, et juxta mensuram qua mensa est, remetietur ei. Tuncque cumulatam mensuram recipiet, quando judicii tempus advenerit et abjecerit eam Deus. Juxta LXX pendet ex superioribus quod dicitur.

Non enim Israel sicut percussit, percutietur; nec sicut interfecit, interficietur. Qui jurgabat contra Apostolos, et exprobrabat doctoribus suis, et praecipiebat ne in nomine Christi loquerentur. Propterea Dominus abjiciet eos, et de suo expellet grege.

Meditatus est in spiritu suo duro per diem aestus. LXX: Nonne tu eras qui meditabaris spiritu duro interficere eos, spiritu furoris? Juxta Hebraicum hoc dicitur, in mensura qua mensa est, Jerusalem recipiet: propterea Deus in spiritu suo duro atque vehementi meditatus est, sive locutus contra eam in die aestus, hoc est, in persecutionis tempore, quando ardentior indignationis dies est atque poenarum. Juxta LXX, ad ipsam dicitur Jerusalem, sive ad Israel: Nonne tu eras quae in spiritu tuo durissimo atque crudeli, et in furore blasphemiarum tuarum, Apostolos Domini atque doctores interficere cupiebas?

(Vers. 9.) Idcirco super his dimittetur iniquitas domui Jacob, et iste omnis fructus, ut auferatur peccatum ejus: quia posuit omnes lapides altaris sicut lapides cineris allisos: non stabunt luci et delubra. LXX: Propterea auferetur iniquitas Jacob, et haec erit benedictio ejus cum abstulero peccatum ejus, quando posuerit omnes lapides ararum contritos quasi cinerem comminutum, et non perseverabunt arbores eorum, et idola. Causas reddit cur postquam Judaei in Dominum miserint manus, veniam consequantur, si voluerint agere poenitentiam, ut impleatur Salvatoris oratio: Pater, ignosce eis; quod enim faciunt, nesciunt (Luc. XXIII, 34). Propterea, inquit, dimitte-

tur iniquitas domui Jacob, et auferetur peccatum ejus, ut mereatur benedictionem Dei, qui sibi maledictionem fuerat imprecatus, dicens: Sanguis ejus super nos, et super filios nostros (Matt. XXVII, 25). quia per Apostolos de stirpe Israel in toto orbe Evangelium seminabitur, et destruetur idololatria, et comminuentur arae usque ad pulverem, succidentur luci, delubra corruent, et Dei unius sub mysterio Trinitatis notitia praedicabitur.

(Vers. 10.) Civitas enim munita desolata erit: speciosa relinquetur, et dimittetur quasi deserta. Ibi pascetur vitulus, et ibi accubabit et consumet summitates ejus. LXX: Idola eorum succidentur, quasi lucus, et longe habitans grex dimittetur sicut grex derelictus, et erit multo tempore in pascua, et ibi requiescent greges, et post multum tempus non erit in ea omne viride, quia exsiccatum est.

Jerusalem civitas quondam firma atque munita, quia non suscepit patrisfamilias, filium sed dixit: Venite, occidamus eum, quia iste haeres est et nostra erit haereditas (Matth. XXI, 38), desolata erit. Et quae quondam fuit speciosa, de qua et in Ezechiele dicitur: Similam, et mel et oleum comedisti, et speciosa facta es vehementer nimis (Ezech. XVI, 13), et in qua habitat ille de quo scriptum est: Speciosus forma prae filiis hominum (Ps. XLIV, 3), relinquetur et dimittetur quasi desertum, dicente Domino ad Apostolos: Surgite, abeamus hinc (Joan. XIV, 31). Ibi pascetur vitulus, Romanus exercitus, de quo et in alio loco sub nomine apri dictum est: Vastabit eam aper de

silva: et singularis ferus depastus est eam (Psal. LXXIX, 14). Et ibi accubabit et consumet summitates ejus sub metaphora vineae et propaginum ejus, ut nihil in ea viride, nihil remaneat flagellorum, sed omnia consumat inimicus. Juxta LXX, quia non receperunt pastorem bonum: propterea erunt quasi grex derelictus, et patebunt morsibus bestiarum; et nihil in eis viride remanebit, quia siccitas omnia possidebit.

(Vers. 11.) In siccitate messis illius conterentur mulieres venientes et docentes eam. Non est enim populus sapiens: propterea non miserebitur ejus qui fecit eum: et qui formavit eum, non parcet ei. LXX: Mulieres venientes a spectaculo, venite: non est enim populus habens intelligentiam; propterea non miserebitur eorum qui fecit eos; et qui formavit eos, non parcet.

Hoc quod dicitur, In siccitate messis illius conterentur, pro quo Septuaginta interpretati sunt, non erit in ea quidquam viride, quia exaruit, juxta Hebraicum sequentibus copulatur; juxta LXX, priori sensui. Dicamus ergo primum juxta Hebraicum. Cum siccitatis et messionis Jerusalem, et ut apertius loquar, vastitatis tempus advenerit, de toto orbe synagogarum turba concurret, ut plangant Jerusalem et mala illius consolentur. Sive aperte de mulieribus loquitur, quae nudatis pectoribus, sanguinantes feriunt lacertos, et implebitur [Al. impletur] Domini vaticinium: Filiae Jerusalem, nolite me flere, sed plangite super vos et super filios vestros (Luc. XXIII, 28). Magnaque infelicitas populi, a mulieribus lamentationis carmina discere; sicut reprehensio fuit

populi Israel, quando in Judicum libro (Judic. IV), in manu mulieris Debborae fecit salutem Dominus, et tempore vicinae captivitatis, tacentibus viris, Holda mulier prophetavit (IV Reg. XXII). Propterea autem mulieres longo conterentur itinere, imbecillitate, fame et squalore confectae, et docebunt populum miserabilem, quia non est populus sapiens, nec intellexit Creatorem suum, qui neglectus ab eis atque contemptus non miserebitur facturae, et non parcet creaturae suae.

Juxta LXX, de Maria dicitur Magdalene, et alia Maria, et caeteris mulieribus, quae primum viderunt Dominum resurgentem, et tenuerunt pedes ejus, et ab eo audire meruerunt: Nolite timere: Ite, nuntiate fratribus meis ut vadant in Galilaeam, et ibi me videbunt (Matt. XXVIII, 10). De istis mulieribus multo priusquam nascerentur, propheticus sermo praenuntiat, et vocat eas a spectaculo Dominicae Passionis et Resurrectionis, ut Evangelium praedicent, et, juxta Hebraicum, doceant Jerusalem sive terram Israel, quod iste sit Dominus et Deus. Populo enim Israel non habente sapientiam illo tempore, quando passus est Dominus, et impletum est vaticinium prophetale: Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus (Psal. XI, 1). Et: Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum (Ps. XIII, 4), vocantur mulieres de spectaculo, ut quod ipsae viderunt Apostolis nuntient. Israel autem de quo dictum est (Supra, I, 3): Israel non cognovit me, et populus meus non intellexit, clementissimum Creatorem et factorem suum provocavit in amaritudinem, ut

nequaquam ejus misereatur. Haec pie quidem dicuntur; sed quomodo cum caeteris congruant, et consummationis mundi temporibus coaptentur, difficilis interpretatio est.

(Vers. 12.) Et erit in die illa, percutiet Dominus ab alveo fluminis usque ad torrentem Aegypti. LXX: Et erit in die illa, concludet Dominus a fossa fluminis usque ad Rhinocoruram. Nisi junxisset, in die illa, per quod docemur, ea quae dicturus est superioribus copulanda, poteramus quasi proprium capituli hujus sensum exponere; nunc autem ad superiora referenda sunt omnia. Quoniam civitas munita desolata erit, et speciosa quondam relinquetur quasi desertum, et ibi vitulus accubabit, et consumet propagines vineae, et omnia siccabuntur, quoniam non est populus habens intellectum, et propter stultitiam ejus, nullam a Creatore suo misericordiam consecutus est. Idcirco percutiet, sive concludet Dominus ab alveo vel rivo fluminis usque ad torrentem Aegypti, ut in universa Judaea, quae quondam repromissionis terra fuit, nullus reperiatur sermo doctrinae, nihil scientiae Scripturarum, de quibus et Apostolus loquitur: Ut non attendamus Judaicis fabulis et mandatis hominum, qui avertuntur a veritate (Tit. I, 14); et iterum: Sunt enim multi et non subditi ac vaniloqui, et seductores, quos oportet redarguere, praecipue ex circumcisione (Ibid., 10). Alveum autem, sive rivum fluminis juxta historiam Euphratem possumus dicere, sicut et in septuagesimo primo psalmo scriptum est: Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad finem [Al. fines], orbis terrae (Psal.

LXX, 8). Alii Jordanem putant. Et hoc notandum, quod in Judaeae terminis, fluvius appelletur; in Aegypti finibus, torrens, qui turbidas aquas habet, et non perpetuas. Pro torrente Aegypti, LXX Rhinocoruram transtulerunt, quod est oppidum in Aegypti Palaestinaeque confinio, non tam verba Scripturaram, quam sensum verborum exprimentes. Quod autem nos diximus, percutiet, pro quo LXX συμφράξει, id est, concludet, transtulerunt: Aquila et Theodotio, ῥαβδήσει interpretati sunt, quod sive virga percutiet, sive ad virgam recensebit numerum gregis sui, intelligi potest: ut non in malam, sed in bonam partem accipiatur.

Et vos congregabimini unus et unus, filii Israel. LXX: Vos autem congregate unum et unum, filios Israel. O filii Israel, pro quo interpretatus est Symmachus, domus Israel: percussis adversariis vestris a rivo fluminis, usque ad torrentem Aegypti, id est, ab Euphrate usque ad Nilum, vos vel ipsi congregabimini ad fidem Domini unus et unus, quia Judaeorum turba non credidit, per quod significat, paucos ex Judaeis in Salvatorem Dominum credituros. Vel certe, o Apostoli et apostolici viri, Judaeorum multitudine non credente, vos de toto orbe, quos potueritis, quasi oves morbidas referte ad caulas Domini, et congregate eas cum gentium populo, ut impleatur illud, quod Paulus Apostolus et Barnabas loquuntur ad Judaeos: Vobis quidem primum oportebat annuntiare verbum Dei; sed quia indignos vos judicastis salute, ecce convertimur ad gentes (Act. XIII, 46).

(Vers. 13.) Et erit in die illa: clangetur in tuba magna; et venient qui perditi fuerant de terra Assyriorum, et qui ejecti erant in terram Aegypti: et adorabunt Dominum in monte sancto in Jerusalem. LXX: Et erit in die illa, canent tuba magna; et venient qui perierant in regione Assyriorum, et qui perierant in Aegypto: et adorabunt Dominum super montem sanctum in Jerusalem.

In hoc loco Judaei cassa sibi vota promittunt, quod in consummatione mundi, quando Antichristus, ut dicitur ἠλειμμένος suus venerit, de Assyriis et de terra Aegypti dispersus populus congregetur, et veniat in Jerusalem, et aedificato templo, adoret Dominum Deum suum. Quod secundum litteram omnino stare non potest. Neque enim de Assyriis tantum et de Aegypto, sed de toto orbe terrarum, qui in Christum crediturі sunt, vocabuntur. Ergo hoc significat, quod in novissima tuba, juxta Apostolum Paulum (I Cor. XV), omnes qui perierant in Assyriis et in Aegypto ad Dominum veniant: Nec dixit omnes filios Israel, sed omnes qui perierant, per quod significat gentium multitudinem, quod et idololatriae, et magicis, ac philosophiae artibus obligati, veniant ad fidem Christi, et adorent eum in Ecclesia. Tuba autem magna potest intelligi sermo Evangelicus, de quo et in hoc eodem Propheta legimus: Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion: exalta vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem (Infra, XL, 9). Mons ergo sanctus et Jerusalem illa est, de qua saepe diximus: Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem coelestem, et multorum Angelorum millia; et

Ecclesiam primitivorum, qui scripti sunt in coelis (Hebr. XII, 22). Hucusque de consummationis mundi dictum est ab eo loco in quo exponere coepimus: Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam (Supra, XXIV, 1), quod praesenti volumine continetur. Nunc adjuvante, immo inspirante nobis Christo, transeamus ad nonum, quod alterius prophetiae habebit exordium.

LIBER NONUS.

Variis molestiis occupati, explanationes in Isaiam prophetam per intervalla dictamus. Unde expleto octavo volumine, nunc post aliquantum temporis spatium transimus ad nonum: non absque morsu et obtrectationibus invidorum, qui ignorantes quid audiant, quid loquantur, de eo audent judicare quod nesciunt, et ante despiciunt quam probent, eruditosque se aestimant et disertos, si de cunctis Scriptoribus detrahant. Quorum livorem et mussitationem garrulam contemnentes, Dei poscamus auxilium, et Psalmistae imprecatione dicamus: Dissipa gentes quae bella volunt (Ps. LXVII, 32). Domini enim locus in pace est, quae exsuperat omnem sensum. Quam et Propheta desiderat clamitans: Domine Deus noster, pacem da nobis: omnia enim reddidisti nobis (Isai. XXVI, 12). Sed jam proponamus Isaiae capitulum, et cum Moyse ingrediamur nubem et caliginem, ut clarificetur vultus noster, et, juxta Hebraicum, cornuta sit facies: audianturque et rutilent tonitrua et fulgura, quae plebs vilior videre non potuit (Exod. XIX).

371 (Cap. XXVIII.—Vers. 1.) Vae coronae superbiae ebriis Ephraim, et flori decidenti gloriae exsultationis ejus, qui erant in vertice vallis pinguissimae, errantes a vino. Ecce validus et fortis Domini, sicut impetus grandinis turbo

confringens; sicut impetus aquarum multarum inundantium et emissarum super terram spatiosam. Pedibus conculcabitur corona superbiae ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriae exsultationis ejus, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneum ante maturitatem autumni, quod cum aspexerit videns, statim ut manu tenuerit, devorabit illud.

LXX: Vae coronae injuriae mercenarii Ephraim: flos cadens de gloria super verticem montis pinguis, qui ebrii estis absque vino. Ecce fortis et durus furor Domini, sicut grando quae fertur in pronum, non habens umbraculum, quae violenter decidit sicut aquarum multitudo trahens humum, et faciens sibi spatium: manibus et pedibus conculcabitur corona injuriae mercenarii Ephraim. Et erit flos qui decidit de spe gloriae in summitate montis excelsi, sicut praematura ficus, quam qui viderit, antequam sumat manu, cupiet eam devorare.

Dicamus primum juxta historiam, deinde juxta tropologiam, et ad extremum juxta vaticinium prophetale. Loquitur sermo divinus adversum decem tribus quae regnabant in Samaria, et propter Jeroboam, qui de tribu Ephraim fuit, appellabantur Ephraim. Et vocat eos coronam superbiae: quia comparati duabus tribubus, quae appellabantur Juda, sublimiores erant et numero et robore. Ebriosque eos dicit Ephraim, qui suum non intelligant Creatorem, sed pro Domino adorent vitulos aureos in Dan et Bethel. Isti quondam in flore fuerunt Domini, et in gloria, quando regebantur a David et Salomone, et in duodecim

tribubus erant adorantes Deum in templo Jerusalem, qui fuerunt in vertice vallis pinguissimae, quod Hebraice dicitur GE SEMANIM. Significat autem locum ubi traditus Dominus est; super cujus vallis verticem templum Domini situm est. Isti inebriati sunt vino erroris et amentiae, 372 quod eis miscuit Jeroboam.

Quapropter poenam illis Dominus comminatur, quod sicut grandinis turbo universa confringit, et impetus aquarum inundantium quidquid obvium invenerit, rapit: sic ab Assyriorum deleantur exercitu, et quod reliquum fuerit, in montes sive urbes Mediae transferatur. Comparat autem gloriam decem tribuum coronae variorum florum, quae tantam habuerit pulchritudinem, ut quomodo si quis antequam aestas veniat et autumnus, prodromon ficum videns in arbore, statim ut manu tenuerit, devorat: sic et decem tribus cum Assyrius viderit, vastet et devoret, et nihil omnino pristini populi relinquat in Samaria. Hoc breviter juxta historiam dictum sit.

Transeamus ad allegoriam. Secundum expositionem Osee prophetae, in quo Ephraim et Joseph et Samariam et decem tribus, quae scissae sunt a corpore duodecim tribuum, et templum Domini reliquerunt, retulimus ad haereticos, qui vere juxta Septuaginta editionem, corona injuriae sunt, Dominum blasphemantes, et omnia mercedis causa faciunt, et de gloria Domini conciderunt: nec sequuntur tenuitatem mannae, et humilitatem Ecclesiasticam; sed in monte pinguissimo versantur ebrii absque vino. Propterea fortis et durus furor Domini, qui eos puniturus

est, grandini praecipiti, quae non in tecta, sed in capita mortalium ruit, et multis [Al. multarum] aquarum inundationibus comparatur, quae quidquid obvium invenerint, trahunt. Haec corona injuriae, mercenarii appellantur Ephraim, qui juxta Apostolum turpis lucri gratia, de flore et spe ac gloria pristinae fidei corruerunt, et versantur in superbia, et dulcissimus cibus diaboli sunt, qui eos quotidie devorat (I Pet. V).

Secundum prophetiam illud possumus dicere, quod coronam injuriae vocet Scribas et Pharisaeos, qui Dominum blasphemabant. Et appellabantur mercenarii Ephraim, propter Judam, qui de tribu Ephraim et de vico ejusdem tribus Iscarioth, Dominum pretio vendidit, qui vere flos apostolicae gloriae cecidit super montem 373 pinguissimum, de quo dictum putamus: Manducavit et bibit Jacob, et saturatus est, et impinguatus, et recalcitravit dilectus (Deut. XXXII, 15). Sive juxta Hebraicum: super vallem pinguium, id est, Gessemanim: in qua etiam nomen loci significatur, in quo Judas Dominum tradidit. Vallis autem pinguis, sive pinguium dicitur, propter ubertatem, et Scribas et Pharisaeos qui ibi Dominum comprehenderunt: de quibus in psalmo scriptum est: Tauri pingues obsederunt me (Ps. XXI, 13). Haec vallis pinguium, id est, Gessemanim, in hoc capitulo secundo appellatur; et miror quomodo LXX primum eam dixerint montem pinguem, et postea montem excelsum. Ebrius autem fuit proditor non vino, sed avaritia et furore aspidum insanabili, et diaboli cibo, qui post buccellam intravit in eum (Joan. XIII), et penitus devoratus

est, quia oratio ejus versa est in peccatum, et ne poenitentia quidem ejus fructum salutis habuit. Verbum Hebraicum SACCHORE ambiguum est, et vel ebrios, vel mercenarios sonat. Unde et Issachar interpretatur, est merces: et SACHAR (), methysma, id est, ebrietas: caeterique ebrios: soli LXX mercenarios transtulerunt.

(Vers. 5 seqq.) In die illa erit Dominus exercituum, corona gloriae, et sertum exsultationis residuo populi sui, et spiritus judicii sedenti super judicium, et fortitudo revertentibus de bello ad portam. Verum hi quoque prae vino, nescierunt et prae ebrietate erraverunt, sacerdos et propheta nescierunt: prae ebrietate absorpti sunt a vino, erraverunt in ebrietate: nescierunt videntem, ignoraverunt judicium, sive mirabiliter. Omnes enim mensae repletae sunt vomitu, sordiumque, ita ut non esset ultra locus.

LXX: In die illa erit Dominus Sabaoth corona spei, quae compacta est gloriae reliquiis populi. Relinquentur in spiritu judicii super judicium, et fortitudinem vetans interficere. Isti enim vino decepti sunt: errant propter siceram; sacerdos et propheta exciderunt mente propter siceram; absorpti sunt propter vinum, vacillaverunt, hoc est, phasma; maledictio comedet hoc consilium: siquidem istud consilium propter avaritiam est.

Postquam omnis terra Samariae, id est, decem tribuum Assyrio fuerit inundante deleta, et conculcata pedibus corona superbiae ebriorum 374 Ephraim, et in modum ficus temporaneae devorata: tunc residui populi Israel, hoc est duarum tribuum, Judae et Benjamin, ipse Dominus erit

corona victory; et spiritus judicii sedenti super judicium, haud dubium quin Ezechiae regi Judae; et fortitudo eorum, qui cuncta regione populata, de praelio revertentes, se urbe clauserunt. Quod in hoc eodem propheta lecturi sumus (Infra XXXVII), quando centum octoginta quinque millia armatorum de Assyriorum exercitu Angelo percutiente deleta sunt. Verum hi quoque, id est, Judas et Benjamin, inebriati sunt vino idololatriae, et contempta religione templi, daemonum simulacra venerati, et nescierunt videntem Dominum, qui cuncta considerat. Omnes enim mensae eorum, et universa religio repletae sunt vomitu sordiumque, ut non solum in templo, sed in vertice montium, et nemorosis locis idololatriae sordibus cuncta complerent, et Dominus in eis non haberet habitationis locum. Hoc juxta litteram dictum sit.

Porro juxta tropologiam, priorem sequamur intelligentiam, nec intactos LXX Interpretes relinquamus. Haereticis enim ore diaboli devoratis, qui montem superbiae pinguissimum conscenderunt, Dominus erit corona gloriae, his qui in Ecclesia commorantur, et ad multitudinem plurimorum errantium comparati, parvi sunt numero. Erit autem in spiritu judicii super judicium: quia lavabit Dominus sordes filiorum et filiarum Sion spiritu judicii. Si quis autem sanguinem habuerit, nequaquam spiritu judicii, sed combustionis igne purgabitur, eritque populo fortitudo, et prohibebit eum [Al. eos] interfici ab his qui vino draconum inebriati sunt, et erraverunt propter siceram. Saepe diximus esse vinum, quod de vi-

neis fit. Siceram autem omnem potionem, quae inebriare potest, et statum mentis evertere, quam proprie Aquila ebrietatem transtulit, sive illa frumento, sive hordeo, sive millio, pomorumque succo, et palmarum fructu, et alio quolibet genere conficiatur. Igitur sacerdotes et prophetae haereticorum exciderunt mente propter siceram, et absorpti sunt propter vinum, quales fuerunt Prisca et Maximilla earumque princeps 375 Montanus: et quid dicerent, nesciebant. Vino inebriantur, quando Scripturas sanctas male intelligunt, atque pervertunt. Sicera, quando saeculari abutuntur sapientia et dialecticorum tendiculis, quae non tam vincula sunt appellanda, quam phasmata [Al. phantasmata], id est, umbrae quaedam et imagines, quae cito pereunt atque solvuntur. Istius modi consilium maledictio possidebit, qui quaestum putant esse pietatem, et cuncta faciunt propter avaritiam. De hoc phasmate et Apostolus loquebatur: Attendentes spiritibus erroris, et doctrinis daemoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium (I Tim. IV, 1, 2).

Tertia explanatio est, quod postquam Dominus Scribas Pharisaeosque subverterit, et socium eorum Judam proditorem, qui ab initio fur fuerat, loculos enim pecuniae pauperum ipse portabat (Joan. XII et XIII): tunc sit in spem et in gloriae coronam his qui de Judaeis in Dominum crediderint, haud dublum quin apostolos significet, quos ad praedicationem Evangelii reservarit, et non statim permiserit pro Christo sanguinem fundere. Omnes enim Scribae et Pharisaei vino et sicera, de quibus supra diximus, inebriati sunt,

tam sacerdotes quam pseudoprophetae. Sed tendiculae eorum atque insidiae fuere pro nihilo, quia et Judas ipse qui prodidit, fecit propter pecuniam, et sacerdotes qui proditorem pecunia corruperunt propter metum abjectionis suae. Ipse enim flagellum de funiculis faciens, ejecit de templo eos qui vendebant boves et oves, et cathedras vendentium columbas, et nummulariorum mensas sua auctoritate subvertit, dicens ad eos: Scriptum est: Domus Patris mei, domus orationis vocabitur, vos autem fecistis eam domum negotiationis, sive speluncam latronum (Matth. I, 13).

Juxta anagogen illud Hebraicum, in quo diximus: Omnes enim mensae eorum repletae sunt vomitu sordiumque, ita ut non sit ultra locus, ad haereticos, et Scribas, ac Pharisaeos sic referri potest, ut universam doctrinam eorum et cuncta mysteria dicamus vomitu plena et sordium, dum scripturarum sanctarum non digerunt cibos, nec universo corpori faciunt esse vitales; sed immaturos et fetentes egerunt, ita ut nullum 376 in eis Deus reperiat locum. Miror autem quid voluerit Theodotio, ut pro verbo Hebraico quod dicitur, CISOA (), pro quo Aquila interpretatus est, vomitum sordium, et Symmachus tantum vomitum, ille diceret, emetón dysalías, id est, vomitum dysaliae, quod verbum ubi apud Graecos lectum sit, invenire non potui, nisi forte novae rei novum finxerit nomen. Siquidem et apud Hebraeos compositum est, quia vomitus dicitur CI et SOA sordidus [Al. sordes]. Quidquid igitur nauseam facit et vomitum, dysalía appellari potest.

(Vers. 10 seqq.) Quem docebit scientiam, et quem intelligere faciet auditum? Ablactatos a lacte, avulsos ab uberibus: quia manda, remanda; manda, remanda; exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi. In loquela enim labii et in lingua altera loquetur ad populum istum, cui dixit: Haec est requies mea; reficite lassum, et hoc est meum refrigerium, et noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini: manda, remanda; manda, remanda; exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi; ut vadant et cadant retrorsum, et conterantur, et illaqueentur et capiantur.

LXX: Cui annuntiabimus mala, et cui annuntiabimus nuntium? qui ablactati sunt a lacte: qui abstracti ab ubere. Tribulationem super tribulationem exspecta; praestolare spem super spem; adhuc parum, adhuc parum: propter irrisionem labiorum, propter linguam alteram qua loquentur populo huic dicentes eis: Haec est requies esurienti, et haec contritio, et noluerunt audire. Eterit eis sermo Domini: Tribulatio super tribulationem: exspecta, exspecta; spes [Al. spem] super spem: adhuc parum, adhuc parum; ut vadant et cadant retrorsum, et conterantur, et periclitentur, et capiantur.

Quis, inquit, dignus est doctrine Domini, qui verbis Salvatoris dicentis: Qui habet aures audiendi audiat (Matth. XII, 15): ut quod auribus hauserit, corde intelligat? Quinam illi sint, sequens versus ostendit: Ablactati a lacte, avulsi ab ubere, qui nequaquam lacte nutriuntur infantiae, sed solido vescuntur cibo; qui avulsi sunt

ab ubere cum Isaac: propter quam laetitiam fecit Abraham grande convivium (Genes. XXII); hi merentur Domini audire mysteria, et intelligere 377 quae sacerdos et propheta nesciunt (Al. nescivit), inebriati et absorpti a vino, qui erraverunt et nescierunt videntem, quia omnes mensae eorum repletae sunt vomitu sordiumque, qui prophetis ventura annuntiantibus, et nisi fecissent quae praecepta erant, tormenta minitantibus, solebant dicere subsannantes: Manda, remanda; manda, remanda, id est, praecipe, praecipe, impera quae facere debeamus. Cumque abuterentur Dei patientia, qui differt iram, ut praebeat misericordiam: qui solebant etiam hoc ex persona prophetarum ludentes dicere: Exspecta paulisper, exspecta modicum, venient quae futura praediximus. Haec autem universa loquebantur in populo, quia Dei sermonibus non credebant; statimque infert propheta: Nequaquam vobis Deus his verbis loquetur, ut praecipiat quid facere debeatis, et praestolemini quae ventura sunt, sed loquetur vobis in furore praesenti, qui prius dixerat ad populum: Haec est requies mea, reficite lassum, multo tempore laboravi, in nullo inveni requiem. Vulpes foveas habent, et volucres coeli nidos; Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet (Matth. VIII; Luc. IX). Et hoc est meum refrigerium, ut in vobis aliquando requiescam. Qui noluerunt audire, et mea monita contempserunt; quamobrem quod solebant ludentes dicere prophetis: Manda, remanda; manda, remanda: exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta: modicum ibi, modicum ibi,

et irridere patientiam meam, cum me arbitrantur minitari, quae numquam facturus sim: sentiant rebus expleri, ut vadant in interitum, et cadant retrorsum á½€Ï€Î¹ÏƒÎ¸Î¿Ï„á½¹Î½á¿³ insanabili; numquamque ad priora proficiant, nec possint cum Apostolo dicere: Praeteritorum obliti, ad ea quae priora sunt extendimur (Phil. III, 13); sed conterantur et illaqueentur, et vel a Babylonio, vel a Romano capiantur exercitu.

Pro eo quod nos diximus: Manda, remanda; manda, remanda: exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi, in Hebraeo sic scriptum est: SAU LASAU, 378 SAU LASAU; CAU LACAU, CAU LACAU: ZER SAM, ZER SAM; hisque verbis abuti solet immundissima haeresis apud simplices quosque atque deceptos, ut terrorem faciat novitate sermonum, quod scilicet qui haec verba cognoverit, et in coitu eorum [Al. horum] meminerit, absque ulla dubitatione transeat ad regna coelorum. Legimus in Apostolo: In aliis linguis, et in labiis aliis loquar populo huic, et nec sic exaudient me, dicit Dominus (I Cor. XIV, 21). Quod mihi videtur juxta Hebraicum de praesenti sumptum capitulo; et hoc in veteri observavimus Testamento (absque paucis testimoniis, quibus Lucas solus abutitur qui magis Graecae linguae habuit scientiam), ubicumque de veteri instrumento quid dicitur, not eos juxta Septuaginta, sed juxta Hebraicum ponere, nullius sequentes interpretationem, sed sensum Hebraicum eum suo sermone vertentes. Symmachus, Theodotio et LXX de hoc loco diversa senserunt, et quia longum est de omnibus dicere, LXX

Interpretes, qui leguntur in Ecclesiis, breviter transcurramus.

Rejecto populo Judaeorum, Sacerdotibus et Prophetis, qui inebriati sunt sicera, et erraverunt et maledictio comedit consilium eorum, quod inierunt propter avaritiam, cui annuntiabimus futuras pro Christo tribulationes? cui mala pro quibus paratur corona virtutum? Utique his qui ablactati sunt a lacte, qui avulsi sunt ab ubere, haud dubium quin apostolos significet: Tribulationem super tribulationem exspecta. Loquitur autem ad chorum apostolorum omniumque credentium, ut not ad unam, sed ad multas se paret tribulationes, ut cum tribulatus fuerit atque depressus, rursum speret, et spem super spem habeat. Quod si paululum tardaverint quae promissa sunt, not sit incredulus: Modicum enim parvulumque et venient quae promissa sunt. Etenim tribulatio patientiam operatur; patientia probationem: probatio spem; spes autem non confundit (Rom. V, 3, 4, 5). Et haec ipsa tribulatio geminabitur detractione 379 labiorum, et blasphemiis persequentium, quibus adversus Dei populum rabido ore desaeviunt. Porro apostoli et apostolici viri loquentur ad populum Judaeorum, dicentes: Haec est requies esurienti justitiam, et haec contritio et angustia quae ducit ad vitam. Illis haec praedicantibus, audire impii noluerunt. Unde hoc quod ad Dei populum dicebatur: Tribulationem sustine, tribulationem sustine; exspecta spem, exspecta spem: adhuc modicum, adhuc modicum, illis vertetur in poenam, qui audire sermonem Domini noluerunt, ut corruant et va-

dant retrorsum, et in periculum obsidionis ac mortis incurrant, et absque ullo miseriarum fine capiantur. Quod autem verbum Hebraicum DEA, quod omnes verterunt, scientiam, soli Septuaginta mala interpretati sunt, error perspicuus est. Prima enim littera DALETH, vel RES parvo apice distinguuntur. Si ergo legatur DEA (), scientiam sonat; si REA (), malitiam; non a malo, quod contrarium bono est, sed ab angustia.

(Vers. 14, 15.) Propter hoc audite verbum Domini, viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Jerusalem. Dixistis enim: Percussimus foedus cum morte, et cum inferno fecimus pactum: flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos, quia posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protecti sumus.

LXX: Propterea audite verbum Domini viri, tribulati et principes populi hujus, qui est in Jerusalem: Quia dixistis: Fecimus testamentum cum inferno, et cum morte pactum: tempestas transiens si irruerit, non veniet super nos, quoniam posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protegemur.

Quod supra diximus cum irrisione solitos principes Judaeorum Prophetis dicere: Manda, remanda; exspecta, reexspecta, et caetera his similia, per quae ostenditur nequaquam eos Prophetarum credidisse sermonibus, sed prophetiam eorum habuisse despectui: praesens ostendit capitulum, per quod appellantur viri illusores. Sunt autem Scribae et Pharisaei qui dominantur super populum Dei in Jerusalem, quos

LXX vocant viros tribulatos, et principes populi Jerusalem. Dixerunt enim non sermone, sed opere: Sumus sicut et caeterae nationes: habemus pactum et foedus cum inferno et cum morte: semel 380 salutem desperavimus. Certe captivitas longo post tempore ventura est, dicentibus vobis: Adhuc modicum, adhuc modicum: exspecta, rursus exspecta. Ergo cum mortui fuerimus, hoc flagellum captivitatis et hanc tempestatem non sentiemus. Semel enim mendacio credidimus, hoc est, frustra spem habuimus in Deo et in Lege ejus. Et ideo mendacio protecti sumus, quia mortui imminentem captivitatem declinavimus. Verum Hebraicum SOT (), Aquila et Symmachus, flagellum, LXX tempestatem interpretati sunt; CHASAB () quoque omnes mendacium transtulerunt, in quo speraverunt Judaei, cujus juxta Evangelistam Joannem, pater est diabolus.

(Vers. 16 seqq.) Idcirco haec dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, angularem, pretiosum, fundatum fundamine: qui crediderit, non festinet. Et ponam judicium in pondere, et justitiam in mensura: et subvertet grando spem mendacii, et protectionem aquae inundabunt. Et delebitur foedus vestrum cum morte, et pactum vestrum cum inferno non stabit; flagellum inundans cum transierit, eritis ei in conculcationem. Cum [Al. Quandocumque] pertransierit, tollet vos: quoniam mane diluculo transibit in die et in nocte, et tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui: Coangustatum est enim stratum, ita ut

alter decidat: et pallium breve utrumque operire non potest.

LXX: Propterea sic dicit Dominus: Ecce ego immittam in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem in fundamenta ejus; et qui crediderit, non confundetur. Et ponam judicium in spem: misericordiam autem meam in pondere, et qui credunt frustra mendacio, quoniam non transibit per nos tempestas, et non auferet nobis testamentum mortis, et spes vestra ad infernum non permanebit. Tempestas veniens si transierit, eritis ei in conculcationem: cum transierit, tollet vos mane, mane pertransiet: die et nocte erit spes pessima. Discite audire qui estis in tribulatione: Non possumus pugnare, ipsi autem infirmi sumus ut congregemur.

Dixeram, inquit, vobis: Audite verbum Domini, viri illusores, sive tribulati principes populi mei, et nolite foedus habere cum morte, nec pactum cum inferno, qui contemnentes praecepta mea, posuistis mendacium spem nostram, et gloriantes, 381 immo desperantes dicitis: mendacio protegemur. Idcirco misericors et miserator Dominus, patiens et multum misericors (Ps. CXLIV), nolentibus vobis, in fundamenta Sion lapidem electum, et probatum, et pretiosum, et angularem missurum esse se dicit. De quo et Apostolus loquitur: Quasi sapiens architectus fundamentum posui (I Cor. III, 10); et iterum: Fundamentum enim aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Jesus (Ibid., 11). Iste lapis vere et secundo appellatur lapis, sicut et in Levitico, homo, homo bis

dicitur et angularis lapis, quia Circumcisionis et Gentium populos copulavit, de quo et in psalmo dicitur: Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli (Ps. CXVII, 22). Isti sunt autem aedificantes et caementarii, qui nunc appellantur viri illusores et principes populi qui est in Jerusalem. De hoc lapide et in Daniele legimus, quod excisus sit de monte sine manibus, et impleverit universum orbem (Dan. II): eo quod divini germinis dispensatio humanum corpus assumpserit, et habitaverit in eo plenitudo Divinitatis corporaliter. Super hunc lapidem, qui alio nomine appellatur petra, Christus aedificavit Ecclesiam, et firmo, juxta Hebraicum, fundavit fundamine, in quo qui crediderit, non confundetur, sive, juxta Hebraicum, non festinet: ne videlicet tardus ei Christi videatur adventus. Si enim tardaverit juxta Abacuc, nemo desperet: quia veniens veniet, et sua promissa complebit (Abac. II). Promittit quoque Deus ponere se in eo judicium ponderis: Neque enim judicat Pater quemquam, sed omne judicium tradidit Filio (Joan. V, 22). Et justitiam sive misericordiam in mensura, ut reddat unicuique secundum opera sua, et justitiam ac misericordiam alterutro temperet, juxta illud quod et in psalmis legimus: Misericordia et veritas obviaverunt sibi: justitia et pax deosculatae sunt se (Ps. LXXXIV, 11). Spem quoque ait vestram atque mendacium, id est, diabolum patrem omnis mendacii, suppliciorum meorum grando subvertet. Et protectionem, sub qua vos tutos fore arbitrabamini, tempestas valida et aquarum multitudo delebit, ita ut amicitia

et foedus quod habebatis cum morte et cum inferno, hoc est, cum diabolo, pereat in aeternum. Et flagellum 382 sive tempestas, de quo dixeratis: Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos: veniet, et eritis ei in conculcationem, hoc est, omnia tormenta patiemini, quae vos putabatis desperationis animo nequaquam esse passuros. Semper enim irruet vobis, et tam in prosperis quam in adversis iram Domini sentietis, et mors vos saeva populabitur. Quid dicam de poenis? Poenarum sola formido et tormentorum metus vos corriget ad salutem, et mala vestra intelligere faciet. Cumque vexati fueritis, tunc scietis Prophetas meos vera dixisse. Quodque sequitur: Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decidat, et pallium breve utrumque operire non potest, illum habet sensum quem in Apostolo legimus: Non potestis calicem Domini bibere, et calicem daemoniorum. Non potestis mensae Domini esse participes, et mensae idolorum (II Cor. X, 20, 21); et alibi: Quae participatio justitiae cum iniquitate? Quae societas luci ad tenebras? Quae conventio Christi ad Belial? Quae pars fideli cum infideli? Qui consensus templo Dei cum idolis (II Cor. VI, 14, 15)? Loquitur autem sub metaphora mariti pudicissimi, qui adulterae dicit uxori: Unus lectulus me et adulterum tecum capere non potest, et pallium breve maritum et moechum cooperire non praevalet. O igitur Jerusalem, ad quam et in Ezechiel sub persona uxoris loquetur fornicantis (Ezech. XVI, 21), et quam in Osee principio scortum vocat et adulteram (Ose. III), si vis meis complexibus copulari, abjice idola:

si servieris idolis, me habere non poteris. Hoc juxta Hebraicum. Porro quod in LXX legitur: Discite audire qui tribulati estis: non possumus pugnare, ipsi autem infirmi sumus ut congregemur, quem sensum habeat, et quomodo superioribus copuletur, penitus ignoro. Nisi forte ad principes populi loquatur sermo divinus, et hortetur eos, ut spem habeant in Deo, et non in morte atque inferno, et discant audire vaticinia prophetarum: illique respondeant se pro infirmitate virium adversus contrarias potestates pugnare non posse, nec inter Dei populum congregari.

(Vers. 21, 22.) Sicut enim in monte divisionum stabit Dominus, sicut in valle Gabaon irascetur, ut faciat opus suum, alienum opus ejus, ut operetur opus suum, peregrinum est opus ab eo. Et nunc nolite illudere: ne forte 383 constringantur vincula vestra. Consummationem enim et abbreviationem audivi a Domino Deo exercituum super universam terram.

LXX: Sicut mons impiorum consurget Dominus, et erit in valle Gabaon, cum furore faciet opera sua, amaritudinis opus et furor ejus quasi alienis abutetur: et aliena amaritudo ejus. Et vos nolite laetari, ne confortentur vincula vestra, quia consummatas et abbreviatas res audivi a Domino Deo Sabaoth, quas facturus est super omnem terram.

Lapidem pretiosum in fundamentis Sion positurum se Dominus repromisit, ut subverteret grando mendacium et impiorum spem; foedusque cum morte et pactum cum inferno tempestas valida deleret. Quem quia suscipere illusores

principes noluerunt, sicut quondam contra Allophylos, regnante David, in monte divisionum, qui Hebraice appellabatur [Al. appellatur] PHARASIM (), Dominus concidit adversarios suos, unde et locus nomen accepit. Et sicut in valle Gabaon, sub Jesu principe, quando fiducia habitantis in se Dei locutus est: Stet sol in Gabaon, et luna contra vallem Aialon [Al. Elon] (Josue X, 12): et stetit sol spatio unius diei; multique de alienigenis perierunt: sic contra impios et illusores irascetur Dominus, ut faciat opus suum. Non est enim opus Domini perdere quos creavit; sed facere opus alienum, quod ad crudelitatem magis quam ad clementiam pertinet. Rursumque id ipsum aliis verbis repetit, ut operetur opus suum. Non est opus ejus punire peccantes, sed peregrinum, et alienum ab eo, ut puniat qui Salvator est. Quoniam igitur de patientia sua resurrecturus est Dominus, et nequaquam parciturus: sicut non pepercit in monte Pharasim, et in valle Gabaon: moneo vos, o viri illusores, ut nequaquam rideatis de prophetis meis, et non putetis ventura quae nuntiant, ne si permanseritis in illudendo, constringantur vincula peccatorum vestrorum (Funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur (Prov. V, 22), sive captivitatis vobis tempus adveniat. Siquidem quod Dominus tempore differebat vincula, captivitatem atque supplicia, sive ultimum judicii diem, jam rebus expleturus est, et consummaturus, et abbreviaturus. Itaque ego propheta quae a 384 Domino Deo omnipotente futura cognovi super univer-

sam terram, haec vobis nuntio, ut imminentem iram poenitentia praeveniatis.

Juxta LXX ipse Dominus quasi mons impiorum dicitur surrecturus et futurus in valle Gabaon, ut faciat opera sua, quae omnia unum opus est amaritudinis: quod nequaquam videatur esse blasphemum. Non enim dicit futurum Dominum montem impiorum, sed quasi montem, qui impiis et sustinentibus videatur esse gravissimus. Quomodo si filius negligens et alter aegrotus, patrem et medicum potent esse crudeles, si eos verberibus atque cauterio disciplinae restituant sanitati. Consurget enim Dominus et erit in valle Gabaon, propter eos qui cum ob peccata in humili consistant loco, propter tumorem animi eriguntur in superbiam. Gabaon enim, collis interpretatur: ut faciat opera sua quae sunt opera amaritudinis; quando cogitur mutare clementiam, et pro dulci, amarus efficitur. Igitur vos qui haec estis aliquando passuri, nunc nolite laetari illa laetitia qua gaudebat et dives in convivio purpuratus, et Lazarum pauperem negligens (Luc. XVI): ne forte fiant vestra vincula fortiora. Quae enim facturus est Dominus, et rebus suam sententiam completurus, haec ego et audivi, et vobis omnia nuntiavi. Quodque intulit: Supra omnem terram, juxta historiam, Judaeae terminos intellige; juxta anagogen, totius mundi.

(Vers. 23 seqq.) Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite eloquium meum. Numquid tota die arabit arans ut serat, proscindet et sarriet humum suam? Nonne cum adaequaverit faciem ejus, seret gith, et cyminum spar-

get, et ponet triticum per ordinem, et hordeum, et milium, et viciam in finibus suis? Et erudiet illum in judicio; Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturabitur gith, nec rota plaustri super cyminum circuibit; sed virga excutietur gith, et cyminum baculo: panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustri, neque ungulis suis comminuet eum. Et hoc a Deo exercituum exivit, ut mirabile faceret consilium, et magnificaret justitiam. LXX: Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite sermones meos. Numquid 385 tota die arabit qui arat, aut sementem praeparabit antequam praeparet terram? Numquid cum adaequaverit faciem ejus, tunc seminabit gith et cyminum, et rursum seminabit triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus tuis, et erudieris judicio Dei, et laetaberis? Non enim cum duritia mundatur gith, neque rota plaustri circuit super cyminum; sed virga excutitur gith, et cyminum cum pane comeditur. Neque enim in sempiternum ego irascar vobis: nec vox amaritudinis meae conculcabit vos, et haec a Domino sunt egressa portenta. Inite consilium, exaltate vanam consolationem.

Ad eosdem nunc etiam loquitur, quibus supra dixerat: Audite verbum Dei, viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Jerusalem: et praecipit eis, ut vocem ejus audiant, et eloquium illius diligenter attendant. Numquid, ait, agricola semper arabit, ut sementem jaciat? Nonne prius proscindet humum, et vomere sulcos revolvet, jacentesque glebas rastro franget et

sarculo: ut cum adaequaverit superficiem terrae, et dura prius arva mollierit, tunc spargat gith, sive cyminum; seratque triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, juxta varietatem terrae et temporum: neque enim simul omnia seminantur. Pro farre quod Graeci ζέαν vocant, quidam viciam intelligunt. Ipsumque agricolam, id est, satorem erudit Deus naturaliter judicio suo, et docet illum ut sciat quam cui sementi culturam adhibeat. Denique cum metendi tempus advenerit, gith et cyminum, quae infirmiora sunt semina, non rotis plaustrorum teruntur, quae in serrarum similitudinem ferreae circumaguntur et trahuntur super demessas segetes; sed virga excutiuntur et baculo, quae vulgo flagella dicuntur.

Panis autem, id est, triticum de quo efficitur panis, rotis ferreis teritur, et omnis ejus stipula comminuitur in paleas. Verumtamen non semper vexatur et teritur, nec omni tempore rotarum ungulis comminuitur; pro quibus in Hebraico dicitur equis earum: ut quia ungulas rotarum dixerat, metaphoram servaret in reliquis. Quidam volunt ex eo quod ungulas et equos nominavit, ostendi equarum greges, qui ad terenda frumenta areis immitti soleant: sed non poterat Scriptura dicere, quod Judaea provincia non habebat. Hoc autem, id est, ut gith et cyminum virga excutiantur et baculo: frumentum hordeumque, et far, fortasse et milium, rotis ferreis conterantur, non in perpetuum Dei judicium est, qui in omnibus ostendit mirabile consilium suum, et justitiae magnitudinem monstrat in cunctis.

Haec παραφραστικῶς diximus, ut facilius sensum pro quo ista dicuntur, possimus intelligere. Deus varie genus dispensat humanum, nunc punit, nunc miseretur: nunc corripit, nunc defendit; id est, nunc arat, nunc serit, nunc maturas fruges metit, et demessas in areis terit, orbemque suum gubernat ut voluerit. Gith et cyminum, id est, omnes gentes quae non receperunt ejus notitiam, nec Legis habuere praecepta, virga emendat et baculo: frumentum autem, id est, populum Judaeorum magnis torquebit suppliciis.

Cui enim plus creditur, plus exigetur ab eo. Et servant, qui scit voluntatem Domini sui, et non fecerit eam, vapulabit multis (Luc XII, 47); et in alio loco scriptum est: Potentes potenter tormenta patientur (Sap VI, 7). Verumtamen non eos torquebit in perpetuum.

Aliud enim est esse impium, aliud peccatorem. Quod nos de gentibus et Judaeis interpretati sumus, alii exponunt super populo et Sacerdotibus, quod vulgus indoctum in die judicii quasi gith et cyminum corripiatur virga et baculo; sacerdotes autem qui habuerunt clavem scientiae, magnis suppliciis torqueantur: et hoc Domini fiat judicio, qui ostendit in cunctis mirabile consilium suum et justitiae veritatem, ut qui plus acceperunt, plus exigetur ab eis. Pro eo quod nos interpretati sumus: in virga excutietur gith, et cyminum in baculo, nescio quid volentes LXX transtulerunt: cyminum autem cum pane comeditur. Denique et veteres Graeciae interpretes Hebraicum disserentes, de hoc sermone tacuerunt,

quia forsitan quid dicerent non habebant. Illud autem in quo nos juxta Hebraicum posuimus: Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit illum rota plaustri, nec ungulis suis comminuet eum, LXX non juxta verbum, sed juxta sensum interpretati sunt: Neque enim ego in sempiternum irascar vobis, nec vox amaritudinis meae conculcabit vos: ostendentes futura peccatoribus, post tormenta, refrigeria, et haec quasi portenta atque mirabilia egressa esse a Domino. Unde praecipitur peccatoribus qui postea puniendi sunt, ut ineant consilium, et exaltent consolationem suam, nequaquam vanam, ut a LXX additum est, sed absolute consolationem. Numquam enim Deus praeciperet, ut exaltarent vanam consolationem suam, quae eis non erat profutura.

(Cap. XXIX.---Vers. 1, seqq.) Vae Ariel, Ariel civitas, quam expugnavit David. Additus est annus ad annum, solemnitates evolutae sunt. Circumvallabo Ariel, et erit tristis et moerens; et erit mihi quasi Ariel. Et circumdabo quasi sphaeram in circuitu tuo, et jaciam contra te aggerem, et munimenta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, et de humo audietur eloquium tuum, et erit quasi pythonis de terra vox tua, et de humo eloquium tuum mussitabit. Et erit sicut pulvis tenuis multitudo ventilantium te, et sicut favilla pertransiens multitudo eorum qui contra te praevaluerunt. Eritque repente confestim: a Domino exercituum visitabitur in tonitruo et commotione terrae, et voce magna turbinis et tempestatis, et flammae ignis devo-

rantis. Et erit sicut somnium visionis nocturnae multitudo omnium gentium, quae dimicaverunt contra Ariel, et omnes qui militaverunt, et obsederunt, et praevaluerunt adversus eam. Sicut somniat esuriens et comedit, cum fuerit experrectus [Vulg. expergefactus], vacua est anima ejus; et sicut somniat sitiens et bibit, postquam evigilaverit [Vulg. fuerit expergefactus], lassus adhuc sitit, et anima ejus vacua est: sic erit multitudo omnium gentium quae dimicaverunt contra montem Sion.

LXX: Vae Ariel, Ariel civitas quam expugnavit David. Congregate genimina, annum super annum comedite, comedetis enim cum Moab: coangustabo enim Ariel, et erit fortitudo illius et divitiae mihi, et circumdabo sicut David super te: et mittam vallum in circuitu tuo, et ponam per gyrum tui turres, et humiliabuntur in terram sermones tui: et in terram occident verba tua. Et erit sicut loquentium de terra vox tua, et usque ad pavimentum vox tua infirmabitur. Et erunt sicut pulvis de rota divitiae impiorum: et sicut favilla quae rapitur, multitudo eorum qui te oppresserunt: eritque in puncto repente a Domino sabaoth. Visitatio enim erit cum tonitru, et commotione et voce magna, tempestas valida, et flamma ignis devorans. Et erunt quomodo videntis somnium in nocte, multitudo omnium gentium quotquot militaverunt contra Ariel, et omnes qui militaverunt contra Jerusalem, et omnes qui congregaverunt se adversus eam et coangustaverunt eam: et quomodo somniantes in somno qui comedunt, et surgentes somnium

vanum est; et quemadmodum sitiens somniat quasi bibat, et surgens adhuc sitit, et anima ejus vana speravit: sic erit multitudo omnium gentium quotquot militaverunt contra montem Sion.

Ariel interpretatur Leo Dei, sive Altare Dei, quod et ipsum in aedificatione Templi Ariel appellatur (Ezech. XLIII). Refertur autem ad Jerusalem, quam expugnaverat quondam David, contra Jebusaeos dimicans, et quae Visio pacis vocabatur. Dicit autem: Vae Altari Dei, quia in eo offerebantur victimae quae typi erant et figurae futurae victimae, quam Judaei recipere noluerunt. Sive: Vae Leoni Dei, qui quondam fortissimus fuerat et contra omnes gentes praevaluerat, nunc autem a Romanis obsidetur. Et idcirco additur: Additus est annus ad annum, solemnitates evolutae sunt. Post passionem enim Domini, completis quadraginta duobus annis, venit exercitus Romanus, et cepit civitatem tristem et moerentem, quae prius fuerat Ariel, id est, Altare sive Leo Dei. Et circumdata est quasi sphaera, quam Graeci σφαῖραν vocant, circuitu exercitus Romani. Et jaciam, inquit, contra te aggerem, et munimenta ponam in obsidionem tuam. Hoc fecit Titus, ut Josephus in historia captivitatis Judaicae scribit. Humiliaberis, inquit, de terra loqueris. Post eversionem enim Templi et civitatis, non habent sermonem Dei, nec coelestia loquuntur, sed de humo eloquium eorum mussitat; et in modum eorum qui pythones vocantur, tenui et humili voce loquuntur.

Et comparat multitudinem hostium pulveri tenui et favillae pertranseunti, dicitque civitatem visitandam a Domino exercituum in tonitruo et commotione terrae, et in flamma ignis devorantis, quia igni civitas exusta est. Comparatque multitudinem omnium gentium quae dimicaverunt contra Ariel, somnio visionis nocturnae. Cum enim deletae fuerint, visum fuerit fuisse somnium; aut certe, quomodo in somnis qui esurit, putat se comedere, et qui sitit, putat se bibere, experrectus autem eamdem famem sentit et sitim: sic gentes quae dimicaverunt contra montem Sion et Jerusalem, et devoraverunt ac biberunt sanguinem Judaeorum, cum venerint ad judicium Dei, invenient vacuam esse animam suam, et punientur pro eo ipso quod fieri putabant quasi ex praecepto Dei.

(Vers. 9 seqq.) Obstupescite et admiramini: fluctuate et vacillate, inebriamini, et non a vino, movemini, et non ebrietate. Quoniam miscuit vobis Dominus spiritum soporis: claudet oculos vestros, prophetas et principes vestros qui vident visiones, operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti litteras, dicent: lege istum, et respondebit, non possum: signatus enim est. Et dabitur liber nescienti litteras, diceturque ei, lege: et respondebit, nescio litteras.

Pro soporis spiritu, LXX, compunctionem: Theodotio, mentis excessum: Aquila, καταφορὰν, id est, gravem somnum interpretatus est; qui Hebraice dicitur THARDEMA (), quem in Adam missum a Deo Scriptura commemorat

(Genes. II), quando de costa lateris ejus mulier effecta est. Et Jonas hoc eodem somno stertebat in navi (Jon. I). Omnis autem prophetia post subversionem Jerusalem et templi, id est, Ariel contra scribas et pharisaeos est, qui habentes clavem scientiae, nec ipsi introeunt, nec volentes alios introire permittunt. Et praecipitur eis, ut stupore atque miraculo, immo juxta Septuaginta dissolutione totius corporis et mentis excessu inebrientur, atque moveantur et fluctuent: vacillantes non vino nec sicera, sed spiritu soporis, sive compunctionis Domini, ut intelligentes malum suum, agant aliquando poenitentiam, dicantque cum propheta: Versatus sum in infirmitate, dum configitur mihi spina (Ps. XXXI, 4). Scitote ergo, o scribae et pharisaei, qui estis principes Judaeorum, quod reddat vobis Dominus vicissitudinem vestram. Vos enim audientes Dominum Salvatorem, intelligere noluistis, et clausistis oculos vestros, ne eum videretis, et aures aggravastis, ne audiretis. Ideo et ille claudet oculos vestros, qui sunt prophetae, per quos scientiam Dei videbatis. Sive vestros oculos claudet et prophetarum, qui sunt principes vestri. Lex enim et prophetae usque ad Joannem Baptistam (Luc. XVI): ut vobis non videntibus, illi videant, de quibus inferior sermo (Ad vers. 18) testatur.

Omnis autem prophetia, inquit, erit vobis sicut verba libri signati. Scribis et pharisaeis, qui litteras Legis scire videntur, prophetarum liber et Legis est clausus: et si dicitur eis, Lege, respondent: Non possumus legere, signatus est enim. Hoc non de membrana physica et voluminibus

librorum dicitur, sed de sensu interno et occultis mysteriis, quae videre non valent. Vulgo quoque et indoctis, qui litteras nesciunt, si legendus detur liber, respondent: Litteras nescimus. Ambi igitur in errore sunt: et magistri, quia scientia litterarum superbiunt et eis liber signatus est; et discipuli, quia litteras nesciunt, et legere nequeunt quae acceperunt. Sive certe sic potest intelligi: ut Judaei Scripturarum non habeant scientiam, et gentes quae indoctae sunt et sine Lege, si jubeantur legere Legem Domini, dicant se nescire litteras Legis. Postea autem demonstrabit, quod caecorum oculi debeant videre, et surdorum aures audire, et indocti litterarum scientiam nosse.

(Vers. 13, 14). Et dixit Dominus: Pro eo quod appropinquat populus iste ore suo, et labiis suis glorificat me; cor autem ejus longe est a me, et timuerunt me mandato hominum, et doctrinis. Ideo ecce ego addam ut admirationem faciam populo huic miraculo grandi et stupendo: peribit enim sapientia a sapientibus ejus, et intellectus prudentium illius abscondetur.

LXX: Et ait Dominus: Appropinquat mihi populus iste ore suo, et labiis suis honorat me; cor autem ejus longe est a me: frustra colunt me, docentes hominum praecepta atque doctrinas. Propterea ecce adjiciam ut transferam populum istum: transferam enim illos, et perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudentium abscondam.

Hoc testimonio abusus est Dominus contra Pharisaeos in Evangelio Matthaei, dicens: Quare et vos praeteritis mandatum Dei propter tradi-

tiones vestras (Matth. XXV, 5). Et iterum: Hypocritae, bene prophetavit de vobis Isaias, dicens: Populus iste labiis me honorat, cor autem ejus longe est a me. Frustra autem colunt me docentes doctrinas et praecepta hominum (Ibid., 6-9). In quo notare debemus illud quod plerumque admonuimus, Evangelistas et Apostolos, non verbum interpretatos esse de verbo; nec LXX Interpretum auctoritatem secutos, quorum editio illo jam tempore legebatur; sed quasi Hebraeos et instructos in Lege, absque damno sensuum suis usos esse sermonibus. Appropinquat autem populus Judaeorum ore et labiis suis Deo; quia unius Dei cultum habere se gloriatur et respuere idola; sed cor ejus longe est ab eo, quia non recipit Dominum Jesum Christum. Qui enim non recipit Filium, non recipit Patrem. Simulque discamus quomodo aliquis appropinquet Deo, vel longe fiat ab eo. Qui et per Jeremiam loquitur: Deus appropinquans ego, et non de longe dicit Dominus (Jer. XXIII, 23, secundum LXX). Appropinquamus autem Deo mente, non corpore; sicut et de Moyse legimus: Appropinquavit Moyses solus ad Deum: caeteri autem non appropinquabant (Exod. XXIV, 2). Orabat enim Deum in spiritu et veritate, et in profundo cordis ei junctus erat. Hi autem qui mandato hominum Deum colunt, et non praeceptis Dei, longe ab eo cor habent. Et idcirco auferet Deus sapientiam a sapientibus, et intellectum prudentium abscondet, quia praetulerunt traditiones hominum mandato Dei. Hoc et haereticis accidit, qui doctrinas hominum sequuntur et non verbum Dei.

(Vers. 15, 16.) Vae qui profundi estis corde, ut a Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera, et dicunt: Quis videt nos, et quis novit nos? Perversa est haec vestra cogitatio, quasi si lutum contra figulum cogitet, et dicat opus factori suo: non fecisti me; et figmentum dicat fictori suo: non intelligis.

LXX: Vae qui profundum consilium faciunt, et erunt in tenebris opera eorum, et dicunt: Quis videt nos? quis sciet nos, et quae nos facimus? nonne ut lutum figuli reputabimini? Numquid dicet factura factori suo, non sapienter me fecisti, aut figmentum fictori suo, non tu me fecisti?

Adversum eosdem de quibus supra dixerat, perdam sapientiam sapientium, et intelligentiam prudentium reprobabo, sive ut propheta scribit, abscondam: nunc etiam Dei sermo dirigitur, qui sapientes sunt in semetipsis, et in conspectu suo prudentes. De quibus rectissime illud intelligi potest: Defecerunt scrutantes scrutinio (Psal. LXIII); cum scriptum sit de Dei sapientia: Si enim quis perfectus fuerit in filiis hominum absque tua sapientia, in nihil reputabitur (Sap. III). Qui idcirco arbitrantur Deum sua nescire consilia, quia in tenebris sunt opera eorum, et dicunt: Quis videt nos? et quis novi nos? Haec autem dicunt et sapientes hujus saeculi, et haereticorum magistri, et Judaeorum Pharisaei, quod nullus eos intelligat; non recordantes ejus quod ad Deum dicitur: Tenebrae non obscurabuntur a te: et nox sicut dies illuminabitur (Psal. CXXXVIII, 12). Et: Sicut tenebrae ejus, ita et lux ejus (Genes. III). Hoc errore decepti Adam et Eva, audientes

sonitum pedum deambulantis in paradiso Dei, absconderunt se sub arbore, in qua erat scientia boni et mali; ac Cain quoque dicens: Si ejicis me hodie a facie tua, abscondar (Gen. IV, 14), simili stultitia Deum arbitratus est ignorare. Et per Amos de impiis et peccatoribus dicitur: Si absconderint se ab oculis meis in profundo maris: ibi mandabo draconi, e mordebit eos (Amos. IX, 3.).

Unde quamvis aliquis sapiens sit et ferventioris ingenii, si non habuerit Dei sapientiam atque doctrinam, dicamus de eo: Nis Dominus aedificaverit domum, in vanum laboraverum qui aedificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilabit qui custodit eam (Ps. XII, 1 et 2). Cui nos faciamus simile: Nisi Dominus adjuverit scientiam, in vanum laborat qui se putat esse sapientem. Nisi Dominus omni custodia servaverit cor nostrum, in vanum vigilat qui putat illud sua diligentia posse servari. Perversa est, inquit, haec vestra cogitatio, ut factorem putetis nescire quod fecit, et Creatorem ignorare creaturam suam, quasi si lutum et opus dicat figulo et factori suo, non me fecisti, vel non me bene fecisti, nec intelligis facturam tuam. Hoc testimonio aliis verbis Apostolus utitur ad Romanos ubi de Dei profunda scientia disputat, et hominum vult calumniam confutare: O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum fictori suo, quare me fecisti sic? An non habet potestatem figulus de eodem luto aliud vas facere in honorem, aliud in contumeliam (Rom. IX, 20, 21). In quibus cunctis illa semper observanda est regula: Evangelistas et

Apostolos absque damno sensuum interpretatos in Graecum ex Hebraeo, ut sibi visum fuerit.

(Vers. 17 seqq.) Nonne adhuc in modico et in brevi convertetur Libanus in Charmel: et Charmel in saltum reputabitur? Et audient in die illa surdi verba libri; et de tenebris et caligine oculi caecorum videbunt. Et addent mites in Domino laetitiam: et pauperes homines in Sancto Israel exsultabunt: quoniam defecit qui praevalebat. Consummatus est illusor: et succisi sunt omnes, qui vigilabant super iniquitatem. Qui peccare faciebant homines in verbo, et arguentem in porta supplantabant; et declinaverunt frustra a justo.

Respondeant Judaei et amici simplicis tantum historiae, qui fructus non quaerunt in arbore, sed folia tantum umbramque verborum, quae cito arescit et deperit, quomodo in adventu Domini Salvatoris (quia a temporibus Isaiae usque ad dispensationem carnis assumptae, pro comparatione aeternitatis breve et modicum temporis spatium est) Libanus mons Phoenicis versus sit atque translatus in montem Carmelum? qui Hebraice CHERMEL () dicitur; et in confinio Palestinae atque Phoenicis Ptolemaidi imminens: licet et alius in Scripturis sanctis mons Carmelus appelletur, in quo fuit Nabal Carmelius (I Reg. XXV), homo stultus et iniquus, qui uxorem habuit Abigail, quae mortuo viro, nupsit David; illo enim vivente, virum David accipere non poterat; ne vocaretur adultera si foret alteri viro sociata; et quomodo Charmel in saltum, et infructuosa ligna reputetur? Quod cum dicere non potuerint, audiant Libanum, qui interpretatur dealbatio,

referri ad populum gentium, qui lotus in Domino et purgatis sordibus pristinis, totus mundus ascendens, sub [Al. super] Ecclesiae persona innititur Salvatori, et de eo in Cantico Canticorum dicitur: Quae est ista quae ascendit dealbata, innitens super fratruelem suum (Cant. VIII. 5): et istum populum transferri in Charmel, hoc est, in circumcisionis scientiam, ut spiritualis et verae circumcisionis mysteria recognoscat: et in loco sit quondam populi Judaeorum: illos autem qui Christum suscipere noluerunt reputari in saltum, et in infructuosa ligna.

Et audient in die illa, in qua Libanus vertitur in Charmel, surdi, de quibus supra dixerat: miscuit vobis Dominus spiritum soporis, verba libri, qui prius eis fuerat signatus. Et de tenebris et caligine oculi caecorum videbunt. Qui enim sedebant in tenebris lucem viderunt magnam (Isai. IX). Et addent mites in Domino laetitiam. Non superbi qui in Lege jactabantur, sed mites, et qui exsultabunt in Sancto Israel, qui prius solis Judaeis erat sanctus, nunc autem Sanctus est Israel et omnium gentium. Quoniam defecit qui praevalebat. Diabolus videlicet, qui antea contra humanum genus praevalebat. Consummatus est illusor. Sive diabolus, sive populus Judaeorum qui illuserat Domino. Et succisi sunt omnes, qui vigilabant super iniquitatem. Qui non dormiebant, sed vigilabant, ut mala facerent. Qui peccare faciebant homines in verbo. Sive perverse docendo, sive accusando justos. Et arguentem in porta supplantabant. Apostolos videlicet et Ecclesiae doctores, qui arguebant eos in porta Legis. Et declinaverunt

frustra a justo. A Christo declinantes, qui Justus est, et suas traditiones frustra sequentes.

(Vers. 22 seqq.) Propter hoc haec dicit Dominus ad domum Jacob, qui redemit Abraham: Non modo confundetur Jacob: nec modo vultus ejus erubescet: sed cum viderit filios suos, opera manuum mearum, in medio sui sanctificantes nomen meum: et sanctificabunt sanctum Jacob, et Deum Israel praedicabunt; et scient errantes spiritu intellectum, et mussitatores discent Legem.

LXX: Propterea haec dicit Dominus super domum Jacob, quam superavit ex Abraham: Non modo confundetur Jacob: neque nunc faciem mutabit; sed cum viderit filios suos opera mea: propter me sanctificabunt nomen meum, et sanctificabunt sanctum Jacob: et Deum Israel timebunt: et scient qui errant spiritu, intelligentiam: et mussitatores discent obedientiam, quodque sequitur ÷ et linguae balbutientes discent loqui pacem ** obelo praenotandum est.

Cum audierint, inquit, surdi verba libri, et oculi caecorum viderint: Libanusque conversus fuerit in Charmel, et Charmel reputatus in saltum, ita ut mites et pauperes laetentur in Domino, et superbus illusorque deficiat: tunc confundetur Jacob qui modo interim non confunditur. Significat autem Isaiae tempora. Et vultus illius erubescet, ut rubor atque confusio occasio sit salutis, praecipue cum viderit filios suos, id est, Apostolos et apostolicos viros, qui fuerunt de genere Judaeorum, in medio nationum Domini perpetrare virtutes, et Christi nomen gentibus praedicare, et dicere: Pater noster, qui es in coe-

lis, sanctificetur nomen tuum (Matth. VI, 9). Illi enim sanctificabunt Sanctum qui ortus est de Jacob, et Deum Israel docebunt in gentibus, ut idolis derelictis, dicant: quam falsa possederunt patres nostri idola, et non est in illis qui pluat; et tunc scient qui nunc errant spiritu, intelligentiam Dei, et qui quondam in solitudine murmurabant contra Dominum, discent Legem, cujus prius notitiam non habebant.

Si enim recepissent Moysem, recepissent et Dominum Jesum Christum, quia Moyses de illo loquebatur. Quod in principio capituli juxta Hebraicum transtulimus: Haec dicit Dominus ad domum Jacob, qui redemit quondam Abraham, et eduxit de Chaldaeis, et in terram repromissionis induxit (Genes. XI), perspicue patet. Illud autem quod Septuaginta transtulerunt: Haec dicit Dominus super domum Jacob quam separavit ex Abraham, sic intelligi potest, quod Scribas et Pharisaeos, qui Dominum blasphemabant, separaverit ab Abraham, qui vidit diem Domini, et laetatus est (Joan. VIII). Si enim fuissent filii Abraham, fecissent opera Abraham. Et Apostolus disputat eos appellandos filios Abraham (Hebr. XI), qui habuerint similitudinem fidei Abraham, hoc est, populum gentium, qui non ex operibus, sed ex fide Abraham filius appellatus est.

(Cap. XXX.---Vers. 1 seqq.) Vae filii desertores, dicit Dominus: ut faceretis consilium, et non ex me: et ordiremini telam, et non per Spiritum meum: ut adderetis peccatum super peccatum. Qui ambulatis, ut descendatis in Aegyptum: et os meum non interrogastis, sperantes auxilium

in fortitudine Pharaonis, et habentes fiduciam in umbra Aegypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, et fiducia umbrae Aegypti in ignominiam. Erunt enim in Tanis principes tui: et nuntii tui usque Hanes [Al. ad Anes] pervenerunt. Omnes confusi sunt super populo qui eis prodesse non poterit: non fuerunt in auxilium et in aliquam utilitatem, sed in confusionem et in opprobrium.

LXX: Vae filii praevaricatores, dicit Dominus. Fecistis consilium, et non per me; et pactum, non per spiritum meum: ut adderetis peccata peccatis. qui itis ut descendatis in Aegyptum; et me non interrogastis, ut accipiatis auxilium a Pharaone, et protegamini ab Aegyptiis. Erit vobis protectio Pharaonis in confusionem; et his, qui confidunt in Aegypto, opprobrium. Sunt enim in Tani principes, nuntii pessimi. Frustra laborabunt ad populum, qui eis non proderit ad auxiliandum: neque in utilitatem, sed in confusionem et opprobrium.

Post prophetiam contra Ariel, et caetera quae usque ad hunc locum praeteritus sermo disseruit: nunc alterius vaticinationis exordium est, quae post centum quinquaginta annos, qui fuerunt inter Isaiam et Jeremiam probatur esse completa. Praedicit enim illam historiam, quam in Jeremiae volumine legimus (Jerem. XLI), quando subversa Jerusalem et omnibus in Babylone opibus principibusque translatis, praepositus est regii generis his qui in Judaea remanserant, Godolias filius Ahicam, quo per dolum cum Chaldaeis sociis interfecto, omnes principes bellatorum, et Johan-

nan 401 filius Chareae, et Jechonias filius Osiae; et reliquum vulgus a parvo usque ad magnum, accesserunt ad Jeremiam Prophetam, et dixerunt ei: Cadat oratio nostra in conspectu tuo, et ora pro nobis ad Dominum Deum tuum pro universis reliquiis istis. Quia relicti sumus pauci de pluribus, sicut oculi tui nos intuentur; et annuntiet nobis Dominus Deus tuus viam per quam pergamus, et verbum quod faciamus (Jerem. XLII, 2, 3).

Cumque Jeremias post decem dies ex sermone Domini respondisset: Haec dicit Dominus Deus Israel: Si quiescentes manseritis in terra hac, aedificabo vos et non destruam, plantabo et non evellam, quoniam placatus sum super malo quod feci vobis. Nolite timere a facie regis Babylonis, quem vos pavidi formidatis (Ibid., X, 11). Et post modicum: Si autem dixeritis, non habitabimus in terra ista; et posueritis faciem vestram, ut ingrediamini Aegyptum, et intraveritis ut ibi habitetis; gladius quem vos formidatis, ibi comprehendet vos: et fames pro qua estis solliciti, adhaerebit vobis in Aegypto, et ibi moriemini (Ibid., XLII, 13, 15, 16).

Responderunt viri superbi, dicentes ad Jeremiam: Mendacium tu loqueris: non misit te Dominus Deus noster, dicens: Ne ingrediamini in Aegyptum, ut habitetis illic; sed Baruch filius Neriae incitat te adversum nos, ut tradat nos in manibus Chaldaeorum, ut interficiat nos et transduci faciat in Babylonem (Jerem. XLIII, 2, 3).

Denique omnes principes populi reliquiis congregatis cum mulieribus et parvulis et filiabus regis, non audientes vocem Domini, ingressi

sunt Aegyptum, assumptis secum Jeremia et Baruch, et venerunt in Taphnas, ita ut Jeremias in signum captivitatis futurae prophetaret contra inobedientem populum ea quae in libro illius continentur.

Quod igitur postea futurum erat, ante annos multos praedicitur, et desertores et praevaricatores filii appellantur qui deserto consilio Dei, quod acceperant per Jeremiam, suam secuti sunt voluntatem, et orditi telam, non per spiritum Dei, qui eis Jeremiae ore resonabat. Orditam autem telam μεταφορικῶς posuit, ut pravum consilium demonstraret, et hoc fecerunt, ut peccata pristina augerent peccato contentionis et superbiae.

Qui descenditis, inquit, in Aegyptum, et os meum non interrogastis. Non quod non interrogaverint, sed quod consilium Prophetae 402 audire noluerint, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, et habentes fiduciam in protectione, sive umbra Aegypti. Pro fortitudine Pharaonis, quae in hoc loco bis ponitur, in Hebraico scriptum habet MAOZ (). Hoc annotavimus, ut quod in Danielis extrema legimus (Dan. II) visione Deum MAOZIM (), non ut Porphyrius somniat, Deum viculi Modim [Al. Moden], sed robustum Deum et fortem intelligamus. Pharao autem apud Aegyptios nomen est regiae potestatis; et unusquisque speciali appellatur vocabulo, ut Pharao Nechao, et Pharao Vafres [Al. Vafre]: quomodo si nos Caesares et Augustos propriis regum vocabulis praeponamus. Et erit, inquit, vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, et fiducia umbrae Aegypti in ignominiam.

Scribit idem Jeremias, quod in Taphnis urbe Aegypti infoderit lapides in porta domus Pharao, et dixerit viris Judaeis: Haec dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego mittam et assumam Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum, et ponam thronum ejus super lapides istos quos abscondi, et statuet solium suum super eos. Veniensque percutiet terram Aegypti, quos in mortem, in mortem: et quos in captivitatem, in captivitatem: et quos in gladio, in gladio: et succendet ignem in delubris deorum Aegypti, et comburet ea, et captivos ducet illos. Et amicietur terra Aegypti, sicut amicitur pastor pallio suo et egredietur inde in pace (Jerem. XLIII, 10-12). Superatis enim Aegyptiis, capti sunt et Judaei, qui ad Aegyptios fugerant.

Quodque sequitur: Erunt enim in Tanis principes tui, et nuntii tui usque ad Hanes pervenerunt, cum irrisione et ἐμφατικῶς legendum, quod spreto Dei consilio, principes suos ad Tanis urbem Aegypti miserint, in qua domus Pharaonis regia fuit, et sub Moyse signa atque portenta plurima perpetrata sunt, dicente Psalmographo: Qui fecit mirabilia in terra Aegypti, in campo Taneos (Ps. LXXVII, 43). Et idem Isaias contra Aegyptum loquitur: Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, et dicant, quid cogitaverit Dominus sabaoth contra Aegyptum. Defecerunt principes Taneos (Isa. XIX, 12, 13), quos eo tempore defecisse commemorat, quando Dominus ingressus est Aegyptum super nubem levem. Hanes autem urbem Aegypti in alio loco non legimus, sed ex eo quod ait: Nuntii tui usque ad Hanes 403 perve-

nerunt, intelligimus ultimam juxta Aethiopas et Blemmyas [Al. Blembas] esse Aegypti civitatem, pro quo LXX interpretati sunt: Nuntii pessimi frustra laborabunt, qui confisi sunt super populo Aegypti, qui eis prodesse non potuit, et fuerunt in opprobrium sempiternum.

Quidam hunc locum contra decem tribus in Samaria scriptum putant, quod ab Aegyptiis auxilia postulantes, capti sint ab Assyriis.

Juxta tropologiam: Omnes qui Dei religione contempta, revertuntur ad vomitum suum, et perdito nomine filiorum, impudentissimi canes appellantur, ineunt consilium, non per Dominum, et feriunt foedus, non per spiritum Domini, adduntque peccata peccatis: ut superati blandientibus vitiis, etiam dogmatum recipiant pravitatem, et descendant in Aegypti tenebras, quaerentes auxilium Pharaonis, qui regnat in Aegypto, cujus protectio ducit in ignominiam, et in opprobrium sempiternum.

Sunt enim in Tanis, in mandato videlicet humili atque dejecto principes ejus, pessimi nuntii, qui frustra laborant super populo qui eis prodesse non poterit. Sicut enim sanctos magistros juvat discipulorum salus, sic perditio seductorum perdit patriarchas eorum qui ad Aegypti auxilium confugerunt.

Onus jumentorum Austri Pro quo Hebraice dicitur MASSA BEEMOTH [Al. BEHEMOTH] NEGEB (), quod LXX transtulerunt, Visio quadrupedum in deserto.

Superior expositio, quam latissime historiae replicatione texuimus, hujus loci est interpre-

tatio, quod juxta consuetudinem prophetalem, onus, id est, pondus et sarcina cruciatuum atque poenarum, non solum super Babylonem et Philisthiim, et Moab, et Damascum, et Aegyptum, et desertum mare, Idumaeam quoque et Arabiam, et vallem Sion, et ad extremum Tyrum; sed super jumenta quoque Austri pervenerit, quae LXX transtulerunt, quadrupedes in deserto.

Significat autem tribum Juda, quae in australi parte sita, eremo confinis est; et eos qui Jeremiae vaticinium respuentes, capta Jerosolyma, noluerunt habitare in Judaea; sed per desertum ad Aegyptios confugerunt. Et recte appellantur jumenta Austri, sive quadrupedes in deserto, 404 quia respuerunt notitiam Dei, et contempto ejus imperio, ad Aegypti simulacra fugerunt, spem habentes in Pharaone, cui qui innixus fuerit, quasi si incumbat arundini, quae fracta manum vulneret innitentis. De istiusmodi jumentis et filii Chore loquebantur in psalmo: Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis (Ps. XLVIII, 13). Quodque sequitur: Haec via eorum scandalum ipsis, recte super praesenti capitulo intelligi potest, quod via deserti illis fuerit in ruinam.

Legisse me novi, jumenta Austri et quadrupedes in deserto, qui Judaeae terminos relinquentes, ad Aegypti tenebras confugerunt, referri ad spiritualia nequitiae in coelestibus; et rectores tenebrarum istarum, qui universas divitias et pristinas opes Aegypti desiderio perdiderunt. Hoc ille dixerit. Nos juxta tropologiam, ut quae nec-

dum proposuimus, disseramus, dicimus omnes qui Creatore deserto, saeculi erroribus se dederunt, esse quadrupedes in deserto istius saeculi, a quo frustra sperent auxilium, cum verum Dei auxilium dereliquerint.

(Vers. 6, 7.) In terra tribulationis et angustiae leaena et leo: ex eis vipera et regulus volans: portantes super humeros jumentorum divitias suas; et super gibbum camelorum thesauros suos ad populum qui eis prodesse non poterit: Aegyptus frustra et vane auxiliabitur.

LXX: In tribulatione et angustia leo et catulus leonis: inde aspides et genimina aspidum volantium: qui ferebant super asinos et camelos divitias suas ad gentem, quae eis non proderit: Aegyptii inania et vacua proderunt vobis.

Pro leone, in Hebraico scriptum habet LEIS () [Al. LEHIS], et pro regulo volante, quem LXX genimina aspidum volantium transtulerunt, in Hebraico ἐμπρηστὲς dicitur et volans quem nos appellare possumus comburentem, et Hebraice vocatur SARAPH (). Rursum in eo loco ubi nos interpretati sumus, portantes super humeros jumentorum, pro jumentis omnes similiter transtulerunt πώλους, id est pullos asinorum.

Terra autem tribulationis et angustiae, latissimam eremi significat vastitatem, per quam reliquiae Jerusalem cum Johannan filio Careae et filiabus regis Sedechiae, sublatis omnibus quae habere poterant, ad Aegyptum 405 transfugerunt. Leaenam-quoque et catulum leonis, Jerusalem et populum ejus μεταφορικῶς intelli-ge, dicente Balaam in Numeris: Ecce populus

ut leaena consurget, et quasi leo erigetur: Non accubabit, donec devoret praedam, et occisorum sanguinem bibat (Num. XXIII, 24). In Ezechiele quoque scriptum est: Assume planctum super principem Israel, et dices: Quare mater tua leaena inter leones cubavit, in medio leunculorum enutrivit catulos suos (Ezech. XIX, 1, 2)?

Ac ne putaremus vere Scripturam sanctam de leaena et leone dicere, contra naturam rerum loquitur, quod de leaena et leone nata sit vipera et regulus volans, sive genimina aspidum volantia: quod videlicet de malis parentibus pejores generati sint liberi, de quibus et Evangelium loquebatur: Generatio viperarum, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura (Matth. III, 7)? Et ad terram dicitur Israel: Tu es terra in qua non pluit, nec imber venit super te in die irae, cujus principes in medio ejus, quasi leones rugientes, rapientes praedam, animas devorantes per potentiam (Supra, V).

Ista genimina viperarum, sive aspidum volantium, id est, principes populi et omnis impiorum turba, ierunt ad populum, qui eis prodesse non potuit, dicente Jeremia (Jerem. LVI), quod traderet Dominus Pharaonem Vafre regem Aegypti in manum inimicorum ejus, et in manus quaerentium animam illius, et consumerentur omnes viri Juda, qui erant in terra Aegypti, gladio et fame usque ad internecionem, in tantum ut tradant Hebraei, prius quam Nabuchodonosor Aegyptum caperet, Jeremiam et Baruch imminentem captivitatem morte vitasse.

Leaenam et catulum leonis quidam coelestem Jerusalem et deceptum ex ea populum exposuit, regulumque volantem, et viperas, et genimina aspidum, illum de quo supra legimus (Supra. XIV et XXVII), colubrum tortuosum, et de quo Salvator in Evangelio loquebatur: Videbam Satanam, quasi fulgur de coelo cadentem (Luc. X, 19): qui draco appellatus in Apocalypsi (Apoc. XII), tertiam partem stellarum secum detraxit in terram, quae perversitate sententiae priores divitias perdiderunt, deserentes eas in Aegyptum hujus saeculi.

Ideo clamavi super hoc: superbia tantum est: quiesce. Pro quo nescio quid volentes Septuaginta Interpretes transtulerunt: Annuntia ista, quoniam vana est 406 consolatio vestra haec. Porro Symmachus interpretatus est, ταραχαί εἰσιν κατοικεῖν, id est, tumultus sunt ut habitent. Verbum Hebraicum REEB (), [Al. REHEB] Aquila, ὅρμημα, id est, impetum et superbiam: Symmachus, turbationem; LXX, vanitatem: Theodotio, latitudinem interpretati sunt; quod tribus litteris scribitur RES et HE et BETH, et ipsum est quod in Psalmis legitur: Memor ero Raab et Babylonis scientium me (Ps. XXVI, 3). Et est sensus: Quoniam in Aegyptiis vanum auxilium est, praecepi ei, id est, Jerusalem, sive clamavi, quod Aegyptii regni tantum haberent vocabulum, et absque viribus superbiam: et Israel in terra sua sedere vel habitare deberet, nec frustra ab infirmis auxilium petere.

(Vers. 8.) Nunc ingressus scribe eis super buxum. in libro diligenter exara illud: et erit in die

novissimo in testimonium usque in aeternum. Aiunt Hebraei, quoniam in Prophetis unus sit spiritus, et omnia apud Dominum juncta sint tempora, Jeremiae praecipi, et Dei esse mandatum, ut ingressus Aegyptum scribat eis super buxum, quod lignum est imputribile; sive, ut Symmachus transtulit ἐπὶ πτυχὶ , id est, super latissimam tabulam. Eis autem, haud dubium quin Judaeis: et in libro diligenter edisserat, ita ut nulla difficultas sit lectionis, ut quando vaticinium fuerit rebus expletum, tunc intelligant verum Prophetarum esse sermonem. Manifesta transcurrimus, ut in obscurioribus immoremur.

(Vers. 9 seqq.) Populus enim ad iracundiam provocans est: et filii mendaces, filii nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: et aspicientibus, nolite aspicere nobis ea quae recta sunt: loquimini nobis placentia; videte nobis errores. Auferte a me viam: declinate a me semitam: cesset a facie nostra Sanctus Israel.

Perspicuum est, quod ad iracundiam provocaverint Dominum, Jeremiae verba audire nolentes (Jerem. XLIII). Qui dixerunt ei: Noli nobis videre quod nolumus: noli nobis interdicere viam Aegypti nec quae recta sunt praedices; sed loquere quod nobis placet, ut pergamus in Aegyptum, quod cumulet peccata peccatis. Quid nobis ingeris quod non libenter audimus? quid monstras viam per quam ingredi nolumus? Quid frequenter ingeminas auribus nostris: Haec dicit 407 Dominus Sanctus Israel? Cesset a nobis ista praedicatio.

Secundum tropologiam, omnes haeretici mendaces filii appellantur. Ex nobis enim exierunt, sed non fuerunt ex nobis (I Joan. II); qui non audiunt interioris hominis auribus Legem Dei, et Ecclesiarum loquuntur magistris: Nolite nobis videre quae recta sunt, nec gehennae flammas comminemini; sed promittite nobis regna coelorum, ut post luxuriam et delicias, pandatur nobis paradisus. Quid mihi ostendis viam Domini, per quam non libenter ingredior? Quid replicas nomen Sancti Israel, sive verbum Israelis, quod mei pectoris arcana non penetrat? Quod quidem et ad populum Ecclesiae dicitur negligentem, si aversetur austeritatem magistrorum, et adulatoribus faveat.

(Vers. 12-14.) Propterea haec dicit Dominus Sanctus Israel: Pro eo quod reprobastis verbum hoc, et sperastis in calumnia et tumultu: et innixi estis super eo: propterea erit vobis iniquitas haec sicut interruptio cadens, et requisita in muro excelso: quoniam subito dum non speratur veniet contritio ejus. Et comminuetur sicut conteritur lagena figuli contritione pervalida: et non invenietur de fragmentis ejus testa in qua portetur igniculus de incendio: aut hauriatur parum aquae de fovea. Quia, inquit, supra dixistis: Cesset a facie nostra Sanctus Israel, sive ut LXX transtulerunt, auferte a nobis verbum Israel; idcirco haec dicit Dominus Sanctus Israel, et nolentibus vobis se ingerit, ut quem neglexistis commonentem, sentiatis punientem. Habuistis fiduciam in Aegyptiorum calumnia atque mendacio, et innixi estis super tumultu eorum, sive contradictione et

superbia, ut Symmachus et Theodotio interpretati sunt, propterea vertetur vobis haec iniquitas sive peccatum, ut sitis quasi murus cadens subito civitatis firmissimae et captae, cujus repentina advenerit ruina, ita enim LXX transtulerunt. Et est sensus juxta Hebraicum: Quomodo interruptio muri altissimi qui longam traxit ruinam, difficile instaurari potest, et pristinum decorem recipere: sic vobis veniet repentina contritio. Et ut alia utar similitudine: Sicut vas figuli, si confringatur contritione pervalida, ita comminuitur in frusta, ut vix parvula testa 408 remaneat de fragmentis, in qua portetur igniculus, aut paululum aquae de lacuna hauriatur et fovea; sic vos cum ieritis in Aegyptum, persequente vos illuc Nabuchodonosor, usque ad internecionem peribitis. Haeretici quoque et omne dogma contrarium veritati confidunt in calumnia atque mendacio, et mussitant juxta LXX contra Creatorem suum. Propterea impietatis eorum civitas destruetur, quam aedificavit Cain, cui veniet repentina perditio, cum capta fuerit ab ecclesiasticis viris, et ita destructa et comminuta, ut nihil in ea remaneat quod possit ignem emortuum reaccendere, et saltem coenosam, et parvulam aquam populis praebere sitientibus.

(Vers. 15 seqq.) Quia haec dicit Dominus Deus Sanctus Israel: Si revertamini et quiescatis, salvi eritis: in silentio et in spe erit fortitudo vestra; et noluistis, et dixistis: Nequaquam; sed ad equos fugiemus: ideo fugietis et super veloces ascendemus: ideo veloces erunt qui persequentur vos. Mille homines a facie terroris unius:

et a facie terroris quinque fugietis. LXX: Haec dicit Dominus Deus Sanctus Israel: Cum reversus ingemueris, tunc salvus eris, et scies ubi fueris: quia confidebas super vanis, vana facta est fortitudo vestra; et noluistis audire: sed dixistis, super equos fugiemus: propterea fugietis; et super levibus ascensoribus erimus: ideo leves erunt qui persequentur [Al. persequuntur] vos. Mille ad vocem unius fugient: et ad vocem quinque fugient multi. Sanctus, ait, cujus supra nomen tacueram, ipse est Dominus Deus, qui vobis et per me et per Jeremiam loquitur (Jerem. XII): Si agatis poenitentiam, et vel vitia relinquatis, vel errorem pravi consilii: et maneatis in Judaea, non Babyloniorum impetum, sed mea praecepta metuentes, salvi eritis. Quiescite et sperate in Domino, et fidei in promissis meis robur arripite, qui contemnentes praecepta vitalia, desperatione dixistis, nequaquam ita erit ut loqueris; sed ad equos confugiemus Aegyptios, et concito ad eos atque veloci pergemus gradu. Quia igitur ista dixistis, fugietis quidem et pernici cursu intrabitis Aegyptum; sed velociores erunt Babylonii, qui vos usque ad Aegyptum persequentur, tantusque terror atque formido obtinebit Aegyptum, ut uni Chaldaeo mille Aegyptii 409 resistere nequeant, et quinque hostibus, fugientium plurima multitudo, juxta illud quod in Deuteronomio legimus: Dabit te Dominus ut corruas in conspectu inimicorum tuorum. Via una egredieris ad eos, et per septem vias fugies a facie eorum, et eris in dispersione in cunctis regnis terrae (Deut. XXVIII, 25, 32). Juxta anagogen et LXX editionem, omnes ad

poenitentiam peccatores, et praecipue haereticos cohortatur sermo divinus, quod cum reversi a vitiis ingemuerint, et egerint poenitentiam, salvi fiant; et tunc intelligant ubi prius fuerint, et quod frustra in vanis speraverint. Cumque eos ad poenitentiam cohortetur, illi e contrario confidunt in falsis magistris, et in incerto saeculi: Deique verba audire nolentes, equos Aegyptios desiderant, et eorum velocitate laetantur, quos multiplicari Dominus prohibuit (Deut. XVII). Idcirco ecclesiastici viri eos velociter persequentur, et unius bellatoris vocem, sive quinque pugnantium (quod ad mentem et ad quinque sensus referre debemus) mille homines et incondita turba fugientium sustinere non poterunt.

(Vers. 17.) Donec relinquamini quasi malus navis in vertice montis, et quasi signum super collem. Scribit et Jeremias quod interfectis gladio et fame his qui in Aegyptum confugerant, pauci remanserint qui reversi sint in Judaeam (Jerem. XLVI). Et quomodo si fracta navi et compage illius dissoluta, sola arbor quae malus dicitur, remaneat, et ponatur pro signo in summitate montis, sive in excelso colle: sic pro signo atque vestigio, vix unus et alter resideant, ad Dei potentiam demonstrandam. Et tunc, inquit, scient omnes reliquiae Juda, qui nunc ingrediuntur terram Aegypti, ut habitent ibi, cum reversi fuerint in terram Judaeam, cujus sermo compleatur, meus, an illorum.

(Vers. 18) Propterea exspectat Dominus, ut misereatur vestri, et ideo exaltabitur parcens vobis, quia Deus judicii Dominus: beati omnes

qui exspectant eum. Grandis clementia Dei, ut exspectet nostram poenitentiam, et donec nos a vitiis convertamur, ille potentem contrahat manum, ne ferire cogatur. Ideo autem miseretur et parcit, ut exaltetur illius misericordia, et bonitas Creatoris nota cunctis fiat. Vel certe juxta illud quod in Evangelio loquitur (Joan. XII, 32): Cum exaltatus fuero, omnia traham ad me, 410 idcirco exaltatur in cruce, ut parca omnibus. Ipse est enim Deus judicii; et beati sunt omnes qui exspectant Dominum exspectantem conversionem suam. Quorum sit autem, et quae ista conversio, sequentia verba monstrabunt.

(Vers. 19.) Populus enim Sion habitabit in Jerusalem. Judaei haec ad Cyri tempora referunt, quando de Babylone in Judaeam reversus est populus sub Zorobabel et Jesu Pontifice. Nos autem, ut saepe jam diximus, omnes repromissiones quae excedunt mediocritatem illius temporis, ad Christi referamus adventum, in quo captivus quondam populus passione Domini liberatus, habitavit in Sion and Jerusalem, in specula videlicet, et visione pacis, hoc est, in Ecclesia. Porro quod in LXX verbum additur sanctitatis, qui dixerunt: populus enim sanctus in Sion habitat [Al. habitabit], sic interpretari possumus, ut dicamus nullum habitare in Sion, nisi eum qui sanctus sit, et audiat dicentem Dominum: Sancti estote, quoniam et ego sanctus sum (Lev. XI, 44).

(Vers. 20.) Plorans nequaquam plorabis, miserans miserebitur tui: ad vocem clamoris tui, statim ut audierit, respondebit tibi. Cum reversus fueris in Sion, et habitaveris in Jerusalem, nequa-

quam plorabis, ut ante ploraveras, sed fletus tuus vertetur in gaudium: Beati enim flentes, quia ipsi ridebunt (Luc. VI, 21). Et postquam clamaveris, et dixeris ad Dominum. Clamavi in toto corde meo, exaudi me, Domine (Ps. CXVIII, 145). Et iterum: Clamavi, miserere mei, et custodiam mandata tua (Psal. LXXXV). Et alibi: Exspectavi in matutino et clamavi (Ps. CXVIII, 147), et tam clara fuerit vox tua, ut coelos penetret: statim tibi Dominus respondebit, et similis eris Moysi, de quo scriptum est: Loquebatur Moyses, et Dominus respondebat ei (Exod. XIX, 20).

(Vers. 21.) Et dabit vobis Dominus panem arctum, et aquam brevem. Si ad Zorobabel haec referimus tempora, facilis interpretatio est; quod non fuerit sub eo perfecta laetitia, dicente David: Cum converteret Dominus captivitatem Sion, facti sumus sicut consolati: ut non consolationem plenam atque perfectam, sed similitudinem consolationis acciperent. Sin autem ad Salvatoris adventum, panis arctus et aqua brevis, juxta Apostolum Paulum, et hunc eumdem Isaiam prophetam, evangelicus sermo praedicitur, qui pro laciniosis Legis observationibus 411 atque mandatis, in uno verbo recapitulavit omnia: Diliges proximum tuum, sicut teipsum. Consummatum enim et abbreviatum sermonem fecit Dominus super terram (Galat. V).

(Vers. 22.) Et non faciet avolare a te ultra doctorem tuum, et erunt oculi tui videntes praeceptorem tuum, et aures tuae audient verbum post tergum monentis: Haec via, ambulate in ea, neque ad dexteram, neque ad sinistram. LXX: Et

nequaquam ultra appropinquabunt tibi qui decipiant te, quia oculi tui videbunt eos qui te seduxerunt, et aures tuae audient verba post te decipientium, qui dixerunt: Haec via, ambulemus in ea, sive ad dexteram, sive ad sinistram. Multum in hoc loco LXX editio Hebraicumque discordant. Primum ergo de Vulgata editione tractabimus, et postea sequemur ordinem veritatis. Cum intellexerint atque perspexerint cordis oculi veritatem, et eos qui se prius deceperant, tota mentis ratione cognoverint, et auribus eruditis post tergum decipientium verba perspexerint. Semper enim caecam corporis partem decipere festinant, juxta illud quod in psalmo legimus: Ut sagittent in obscuro rectos corde (Ps X, 2). Qui tantam sibi assumunt auctoritatem, ut seu dextera doceant, seu sinistra, id est, sive bona, sive mala, nolint discipulos ratione discutere, sed se praecessores sequi. Tunc hi qui prius decipiebant, nequaquam ultra ad eos valebunt accedere postquam se senserint intellectos. Porro juxta Hebraicum et facilis et vera explanatio est. Cum enim Dominus credentibus dederit panem arctum, et aquam brevem, nequaquam ultra faciet avolare ab eis illum qui docet hominem scientiam. Sed semper videbunt oculi ejus praeceptorem suum, et aures illius verbum post tergum monentis exaudient, atque dicentis: Haec via recta est, ambulate in ea, neque ad dextram, neque ad sinistram. Secundum illud quod alibi legitur: Nec ad dextram, nec ad sinistram declinabimus, via regia gradiemur (Num XX, 17). In utraque enim parte quidquid supra modum est, in vitio est. Et de dextris parti-

bus dicitur: Ne sis justus multum (Eccl VII, 17). De sinistris autem quod in haedorum, et in pereuntium parte ponantur, nulla dubitatio est.

(Vers. 23.) Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, 412 et vestimentum conflatilis auri tui, et disperges ea sicut immunditiam menstruatae: egredere, dices ei. LXX: Et contaminabis idola deargentata, et deaurata: comminues ea et disperges sicut aquam menstruatae, et sicut stercus abjicies ea. Cum intellexeris veritatem, et decipientes ad te non accesserint, sed oculi tui viderint praeceptorem tuum, et aures tuae semper audierint: Haec via, ambulate in ea, neque ad dextram, neque ad sinistram; Tunc omnes errores et idola, ac similitudines veritatis, quae artifex lingua composuerat in splendore eloquentiae, quod interpretatur argentum, et in ratione sapientiae, quod aurum sonat, comminues atque disperges. Et ita judicabis immunda, ut menstruatae mulieris sordidissimo sanguini compares, quod verbis aliis aquam menstruatae Septuaginta transtulerunt.

(Vers. 24.) Et dabitur pluvia semini tuo ubicumque seminaveris in terra, et panis frugum terrae erit uberrimus et pinguis. LXX: Tunc erit pluvia semini terrae tuae, et panis frugum terrae tuae erit abundans et pinguis. Scriptum est in Regum volumine (III Reg XVIII), quod postquam interfecti sunt ab Elia pseudoprophetae, data sit pluvia terrae Israel: Et quod panis Elisaei et postea Salvatoris uberrimus fuerit atque pinguissimus, et tantam habuerit plenitudinem, ut multa hominum millia ex eo saturata sint (IV

Reg IV; Joan VI). Ita et in praesenti loco, non prius dabitur pluvia semini spirituali, et panis terrae uberrimus atque pinguissimus, nisi idola deargentata et deaurata fuerint comminuta, et reputata in sterquilinium. Nisi enim vitia recesserint, virtutes non subeunt.

(Vers. 25.) Pascetur in possessione tua in die illa agnus spatiose. Et tauri tui et pulli asinorum qui operantur terram, commixtum migma comedent sicut in area [Al. in area ut] ventilatum est. LXX: Et pascentur jumenta tua in die illa locum pinguem et spatiosum. Tauri vestri et boves vestri qui operantur terram, comedent paleas commixtas in hordeo ventilato. In rerum omnium abundantia, coelesti pluvia descendente, et illo pane qui de coelo descendit, quem qui comederit, numquam esuriet, pascentur agni in loco spatiosissimo, qui sequuntur agnum quocumque vadit, et qui semper ad dextram sunt. Tauri autem 413 principes gregis, de quibus legimus: Congregatio taurorum in vaccis populorum (Ps LXVII, 31): et pulli asinorum, quibus sedens Dominus ingressus est Jerusalem (Matth XXI), qui operantur terram, sic de area comedent, ut fuerit ventilatum, ne quid videlicet in cibo eorum mixtum sit palearum, de quibus in Jeremia scriptum est: Quid paleis ad triticum, dicit Dominus (Jerem XXIII)? Et quae in Evangelio comburuntur igni intextinguibili (Luc III). Porro juxta LXX jumenta, quae necdum rationis sapientiaeque sunt plena, et de quibus unum loquitur ad Deum: Sicut jumentum factus sum apud te (Ps LXXII, 23), pascentur in loco pinguissimo et spatioso, qui non affert spinas

et tribulos, sed quasi terra Israel lacte et melle decurrit, et plenam pascentibus tribuit libertatem. Tauri autem et boves qui operantur terram, id est, Apostoli et viri apostolici, de quibus et apostolus Paulus scriptum interpretatur: Non alligabis os bovi trituranti. Et, Numquid de bobus cura est Deo (I Cor IX, 9)? Sed utique de his dicit, qui operantur terram suam, et de quibus idem loquitur, Dei agricultura, Dei aedificatio sumus (I Cor III, 9). Pater enim agricola est, et Christus vinea (Joan XV): comedent paleas mixtas cum hordeo ventilato. Legimus quod Isaac hordeum severit, et quia apud allophylos erat, centenariam hordei frugem receperit (Gen XXVI). Et Osee coro et dimidio coro hordei conduxit mulierem adulteram (Osee III). Salvator quoque quinque millia virorum qui adhuc sensibus corporis serviebant, et Legem sequebantur Moysi, hordeaceis panibus saturaverat (Joan VI). Qui in alio loco frangens septem Legis panes et in frusta comminuens, quatuor millia viros replevit triticeis panibus, qui evangelicum numerum sequebantur (Matth XV). Istiusmodi populi comedunt et partem palearum; dum in quibusdam sequuntur litteram, et tamen per paleas et hordeum paulatim proficiunt, ut transeant ad frumentum.

(Vers. 25.) Et erunt super omnem montem excelsum, et super omnem collem elevatum rivi currentium aquarum in die interfectionis multorum, cum ceciderint turres. In hoc loco Judaei multos interfectos et ruentes turres, ad Romani imperii referunt potentiam, de quibus et Apostolus loquitur (II Thess VII): Tantum qui tenet

nunc, 414 teneat, donec de medio fiat. Quod scilicet in illo tempore tanta beatitudo sit populi Israel, ut non solum valles atque campestria, sed omnes montes et colles aquis fluentibus irrigentur. Nos autem montes et colles, eos intelligamus, qui in excelsum virtutibus elevati sunt, qui esuriunt et sitiunt justitiam (Matth V), quos Dominus provocat ad bibendum. Qui enim biberit de aquis ejus, non sitiet in aeternum (Joan IV). Unde et in psalmo legimus: Benedicite Dominum de fontibus Israel (Ps LXVII, 27). Et in Evangelio dicitur, quod omnis qui biberit de aquis Jesu, flumina aquae vivae fluent de ventre ejus (Joan VII). Et ad Deum Sanctus loquitur: Quoniam apud te est fons vitae (Ps XXXV, 10), de quo purissimum flumen egreditur, super quo rursum Scriptura commemorat: Fluminis impetus laetificat civitatem Dei (Ps XLV, 4). Et in alio loco: Fluvius Dei repletus est aquis (Ps LXIV, 10); ille videlicet, qui loquitur per Jeremiam: Me dereliquerunt fontem aquae vivae (Jer II, 13). Hoc autem tunc fiet, cum interfecti fuerint, sive perierint plurimi: Multi enim vocati, pauci vero electi (Matt XX). Et cum ceciderint turres, sive daemonum potestates, sive superbi quique et arrogantes et magni in isto saeculo. De quibus et in psalmis dicitur: Vidi impium elevatum, et exaltatum sicut cedros Libani, et transivi, et ecce non erat, quaesivi eum, et non est inventus locus ejus (Ps XXXVI, 35). Has turres aedificare cupiebant (Genes XII), qui moverunt pedes suos de Oriente, quorum linguae in Babylone confusae sunt, et illi, super quos cecidit turris Siloae (Luc XIII).

(Vers. 26.) Et erit lux lunae, sicut lux solis, et lumen solis erit septuplum sicut lux septem dierum, in die qua alligaverit Dominus vulnus populi sui, et percussuram plagae ejus sanaverit. LXX: Et erit lumen lunae, sicut lumen solis, et lumen solis septuplum, in die quando sanaverit Dominus contritionem populi sui, et dolorem plagae tuae curaverit. Miror quomodo in praesenti loco verba Hebraica LABANA (), et HAMMA (), quae Aquila interpretatur albam et calorem, per quae lunam solemque significat supra idem LXX laterem et murum transtulerint, in eo loco ubi scriptum est: Et erubescet luna, et sol confundetur. Pro quo illi interpretati sunt, liquefient lateres, et ruet murus, et nunc idem sequentes Hebraicum, 415 lunam solemque transtulerint. Unde mihi datur suspicio, non eos errasse a principio, sed paulatim scriptorum vitio depravatos. Neque enim fieri potest, ut qui in hoc loco eadem verba bene interpretati sunt, in superioribus erraverint. In die ergo interfectionis multorum, cum arrogantes superbique corruerint, et qui posuerunt in coelum os suum, didicerint esse se terram, erit lumen lunae, sicut lumen solis: quando dederit Dominus coelum novum, et terram novam, et transierit habitus mundi hujus, ut luna et sol laboris et cursus sui praemia consequantur. Etenim expectatio creaturae revelationem filiorum Dei praestolatur: quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis, in libertatem gloriae filiorum Dei (Rom VIII, 19). Licet ea quidam [Al. quidem] organa lucis intelligentes, insensibilia esse contendant. Luna ergo

solis fulgorem accipiet. Nec mirum hoc de clarissimo sentire elemento, cui principatus noctis est traditus, cum de sanctis quoque scriptum sit: Fulgebunt justi quasi sol (Matth XIII, 43). Et sol septuplum lumen accipiet: sicut fuit lux septem dierum, quando ab initio creatus est mundus (quamquam septem dies, Septuaginta non transtulerunt) quando Dominus alligaverit vulnus populi sui, sive sanaverit contritionem populi sui. Quando implebitur 416 illud quod scriptum est: Fugiet dolor, et moeror, et gemitus (Isa XXXV, 10). Quando subintrante plenitudine gentium, salvus fiet omnis Israel; aut certe quando ultio eorum venerit, quorum sub altari clamant animae: Usquequo non ulcisceris sanguinem nostrum de his qui habitant in terra (Apoc VI, 19)? Et hoc considera quod non dixerit, quando sanaverit contritionem populi sui Israel, sive Jacob; sed absolute, populi sui, ut omnes Deo significet servientes. Quidam locum istum et omnia quae in hoc repromissionum capitulo continentur, ad coelestem referunt Jerusalem, et ad reversionem populi ejus, quando implebitur illud quod scriptum est: Coelum et terra pertransibunt (Matth XXIV, 35). Alii ad Eliae tempora, et ipsum dicunt esse, de quo supra scriptum est: Erunt oculi tui videntes praeceptorem tuum et aures tuae audient verbum post tergum monentis. Tunc de montibus et collibus, juxta fabulas poetarum, et Saturni aureum saeculum lactis rivos fluere, et de arborum foliis stillare mella purissima. Quae qui recipiunt, mille quoque annorum fabulam, et terrenum Salvatoris imperium Judaico errore su-

scipient, non intelligentes Apocalypsim Joannis in superficie litterae, medullata Ecclesiae sacramenta contexere.

Liber D

ECIMUS.

415-416 Decimus Liber, quem nunc habemus in manibus, nono et undecimo minor erit numero versuum, non sensuum magnitudine. Sequitur [Al. sequetur] enim eum Sennacherib atque Rabsacis, et Ezechiae regis historia, quae nec jungi cum praecedentibus poterit, propter enormem voluminis magnitudinem [Al. longitudinem], nec dividi propter gestorum continentiam. Itaque ut voluisti, virgo Christi Eustochium, et ut in commune placuit, sicut et superiores ante dictavi, et hunc et reliquos, si Christus annuerit, dictabo libros: ut prophetias sibi copulem, nec eas inter se lacerem atque discerpam, in alterius finem, et alterius principium. Audio praeterea scorpium, mutum animal et venenatum, super responsione quondam Commentarioli mei in Danielem prophetam, nescio quid mussitare, immo ferire conari in suo pure moriturum. Cujus naeniae et lugubres cantilenae necdum mihi proditae sunt, et idcirco dilata responsio: magisque obediendum tibi est, et sancto atque eruditissimo viro fratri tuo Pammachio, qui insatiabili studio me per litteras cogit, expleto Isaia, transire ad Ezechiel, cum ego et aetatis et corporis imbecillitate confectus, notariorumque penuria, qui me pos-

sent suis ministeriis adjuvare, in eodem adhuc luto haesitem, et vix partem Isaiae mediam in hoc volumine finiturum esse me credam. Quod si, te orante, complevero, arripienda erunt et reliqua, quae a quartodecimo Ezechiae regis anno habebunt initio.

417 (Vers. 27 seqq.) Ecce nomen Domini venit de longe: ardens furor ejus et gravis ad portandum. Labia ejus repleta sunt indignatione, et lingua ejus quasi ignis devorans. Spiritus ejus velut torrens inundans usque ad medium colli, ad perdendas gentes pro nihili, et frenum erroris quod erat in maxillis populorum. Canticum erit vobis, sicut nox sanctificatae solemnitatis, et laetitia cordis, sicut qui pergit cum tibia, ut intret in montem Domini ad fortem Israel. LXX: Ecce nomen Domini venit post tempus multum: ardens furor cum gloria, eloquium labiorum ejus, eloquium irae plenum, et ira furoris sicut ignis devorabit, et spiritus ejus sicut aqua in valle, trahens veniet usque ad collum, et dividetur ut conturbet gentes super errore vano, et abjicietur error, et assumet eos in conspectu eorum. Numquid semper oportet vos laetari et ingredi in sancta mea jugiter, quasi festa celebrantes atque gaudentes, ut ingrediamini cum tibia ad montem Domini ad Deum Israel?

Dicamus primum juxta Hebraicum. Pendent ex superioribus, quae dicuntur. Corripuerat sermo propheticus eos, qui contempto auxilio Dei, propter Babyloniorum metum ad Aegyptios confugiebant, et est comminatus descendentibus, ibi eos esse morituros. Rursumque post poenas,

eos qui illum audire voluissent [Al. noluissent], non solum sub Zorobabel, Ezra, et Neemia in Jerusalem habitaturos esse promittit, sed majorem cunctis credentibus verbo Dei, in consummatione mundi beatitudinem pollicetur, quando per omnes montes et colles current aquarum flumina, et interfectis multis, cadent turres. Luna quoque et sol clarius lumen accipient, quando vulnus populi sui Dominus alligaverit atque sanaverit. Licet haec quidam ὑπερβολικῶς, 418 Cyri temporibus, qui captivitatem populi relaxavit, in terra Judaea expleta contendant. Quia igitur bonis et obedientibus praemia repromissa sunt, nunc econtrario malis et contemptoribus supplicia nuntiantur, quod Dominus impleat cogitationem suam, et ad puniendos longo post tempore veniat peccatores, et in cunctos sententiam proferat, spirituque oris sui interficiat impium, quem frenum appellat fuisse populorum: non quo subjectos regeret, sed quo subditos sibi traheret ad ruinam. Ponit quoque similitudinem torrentis usque ad collum inundantis, ut finem omnium venisse testetur. Sicut enim torrens suffocat eum, ad cujus collum usque pervenerit: sic judicium Dei neminem impunitum abire patietur. Cum autem frenum, quod in maxillis erat omnium gentium, cum subditis ei gentibus perdiderit, et ad nihili deduxerit: tunc vobis, inquit, sanctis, qui meis jussionibus obeditis, erit canticum, sicut nox sanctificatae solemnitatis, quando egressi estis de Aegypto, et in solemnitate Paschae jugum servitutis Aegyptiae projecistis, dicentes in mari Rubro Pharaone submerso: Can-

temus Domino, gloriose enim magnificatus est (Exod. XV, 1). Et cordis tanta laetitia, ut imitemini eos qui ad templum primitiva portantes, et in Dei torcularia deferentes munera, pergunt cum tibiis, cordis gaudia carmine demonstrantes. Haec juxta Hebraicum brevi sermone perstrinxi.

In utraque autem editione annotandum est, quod non Dominus, sed nomen Domini post multum tempus adveniat, de quo in Psalmis dicitur: Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, et illuxit nobis (Ps. CXVII, 26). Et ipse loquitur in Evangelio: Ego veni in nomine 419 Patris mei, et non suscepistis me (Joan. V, 43). Pulchreque post multum tempus venire dicitur, loquente humana impatientia: Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem? quamdiu avertis faciem tuam a me (Ps. XII, 1)? Ardens quoque furor ejus venit cum gloria, ut quem in humilitate contempsimus, in majestate timeamus. Hoc ipsum et in psalmis scriptum est: Deus manifeste [Al. manifestus] veniet, Deus noster et non silebit. Ignis in conspectu ejus ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida (Ps. XLIX, 3, 4). Ipse enim loquitur in Evangelio (Luc. XII, 49): Ignem veni mittere super terram, et quam volo ut ardeat! Rursus in alio psalmo legitur: Vox Domini intercidentis flammam ignis (Ps. XXVIII, 7), ut quidquid in muodo est foeni, lignorum, et stipulae, rapiens flamma consumat. Unde et Deus ignis dicitur esse consumens (Deut. IV). Quodque infertur: Ira furoris ejus quasi ignis devorabit, plerique nostrorum iram furoris Domini diabolum interpretantur, cui tradimur ad puniendum, qui juxta librum Sam-

uelis commovit David, ut numeraret populum Dei (II Reg. XXIV). Et Apostolus loquitur: tradere hujuscemodi Satanae in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat (I Cor. V, 5). Hic autem ipse furor, et ita furoris Domini nihil suo faciet arbitrio, sed quod sibi fuerit imperatum. Unde sequitur: Eloquium labiorum ejus, eloquium irae plenum. Spiritus quoque ejus quasi aqua in valle, trahens veniet usque ad collum, ut supplicia super peccatores faciat redundare. Qui dividetur pro qualitate meritorum, ut perdat atque conturbet gentes, quas vanus error seduxerat, et se intelligant supplantatas. Unde ad hujuscemodi homines dicitur, qui in mundi hujus potentia praevalebant, et suo delectabantur errore, non eos semper hoc esse facturos. Praecipueque locum istum et totam continentiam capituli adversus haereticos et omnia dogmata, quae sunt contraria veritati, dicta quidam nostrorum putant, quod cum judicii tempus advenerit, nequaquam ingrediantur sancta ejus et montem, id est Ecclesiam Domini: ne sub religionis nomine divitias congregent, abutanturque luxuria, quasi Domini festa celebrantes. Judaei de Gog et Magog gentibus, quas putant ab Aquilone venturas, id est, de Scythiae partibus, haec intelligunt, 420 super quibus Ezechiel plenius loquitur (Ezech. XIX).

(Vers. 30 seqq.) Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ejus, et terrorem brachii sui ostendet in comminatione furoris et flamma ignis devorantis: allidet in turbine et in lapide grandinis. A voce enim Domini pavebit Assur virgo percussus, et erit transitus virgae fundatus: quam

requiescere faciet Dominus super eum in tympanis et in citharis, et in bellis praecipuis expugnabit eos. Praeparata est enim ab heri Thopheth, a rege praeparata profunda et dilatata, nutrimenta ejus ignis, et ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.

LXX: Et audiam faciet Dominus gloriam vocis suae, et furorem brachii sui ostendet cum furore et ira: et flamma ignis devorante fulminabit vehementer, et sicut aqua et grando descendens cum vi. Ad vocem enim Domini superabuntur Assyrii plaga qua percutiet eos, et erit ei per circuitum, unde habebat spem auxilii, in quo confidebat, ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt contra eum ex commutatione. Tu enim ante dies decipieris: numquid et tibi regnum paratum est? Vallem profundam, ligna posita, ignem et ligna multorum; furor Domini, sicut vallis sulphure succensa.

Poteram juxta Hebraicum quid mihi videretur currens legentibus indicare; sed quid faciam quorumdam studiis, qui nisi et LXX Interpretum editionem disseruero, imperfectum opus me habiturum esse denuntiant? Sequar igitur ceptum ordinem disserendi. Vox Domini atque praeceptum omnibus nota fient, et fortitudo brachii illius cunctis patebit, quando retributionis tempus advenerit, flammae et turbinis, grandinisque magnitudine, et pondere lapidum deseretur. Super quo Ezechiel in prophetia, ut diximus, Gog et Magog, pleno sermone scribit (Ezech. XXXVIII, et XXVIX). Ad vocis ejus imperium pavebit Assur virgo percussus. Omnis impius, omnis imitator

gentis inimicae: non quo in die judicii solus sit feriendus Assyrius, sed quo per Assyrium diabolum intelligamus. Denique sequitur: Et erit transitus virgae fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum. Et est sensus: Nequaquam eum virga percutiet, et eam rursus levabit, ac more caedentium finem faciet verberandi; sed quasi fundatam et alta radice defixam, in poenis ejus 421 faciet permanere. Quod si ita intelligitur, ubi erit poenitentia diaboli: praesertim cum dicatur peccatoribus: Ite in ignem aeternum, quem praeparavit Deus diabolo et angelis ejus (Matth. XXV, 41). In tympanis et in citharis, et bellis praecipuis expugnabit eos, daemones videlicet et omnes impios cum gaudio omnium Dominus expugnabit. Ab heri quippe et a praeterito tempore praeparata est a rege Domino Thopheth, id est, lata et spatiosa gehenna, quae eos aeternis urat ardoribus. Nutrimentum ejus et fomes ignis est, et ligna multa, id est, flamma perpetua et supplicia peccatorum. Et quoniam sicut de camino et fornace ignis ardentis, propheticus sermo praedixerat, servat metaphoram, ut flatu et spiritu ac voluntate Domini hanc succendi sciamus, mixto sulphure, quod flammas, excitat, ut faciat acriora tormenta. Porro quod juxta LXX dicitur: Ad vocem Domini superabuntur Assyrii plaga, cum percusserit eos, et erit ei in circuitu unde fuerat et spes auxilii, in quo confidebat: ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt adversum eum ex commutatione, illud significat, quod adversum diabolum consurgant, qui ei quondam subditi fuerant, et cum gaudio atque laetitia dimicent contra eum ex commuta-

tione subita: dum intelligentes errorem suum, destruunt eum a quo decepti fuerant. Diciturque ad illum, quod ab initio se ipse deceperit, regnum suum arbitrans sempiternum, cui parata sit gehenna et aeterna supplicia.

(Cap. XXXI.---Vers. 1 seqq.) Vae qui descendunt in Aegyptum ad auxilium, in equis sperantes, et habentes fiduciam super quadrigis, quia multae sint [Al. sunt], et super equitibus, quia praevalidi nimis, et non sunt confisi super Sanctum Israel: et Dominum non requisierunt. Ipse autem sapiens adduxit malum, et verba sua non abstulit, et consurget contra domum pessimorum, et contra auxilium operantium iniquitatem. Aegyptus homo et non Deus: et equi eorum caro, et non spiritus: et Dominum inclinabit [Al. inclinavit] manum suam, et corruet auxiliator, et cadet cui praestatur auxilium, simulque omnes consumentur.

Post onus jumentorum Austri, et eos qui portabant in Aegyptum divitias suas ad populum, qui eis prodesse non poterat, qui sperabant auxilium 422 in fortitudine Pharaonis, et habebant fiduciam in umbra Aegypti, sub specie reversionis in Jerusalem, et captivitatis laxandae sub Cyro, de consummatione saeculi, et de perfecta justorum beatitudine sermo propheticus nuntiarat: nunc revertitur ad eosdem, ad quos supra locutus fuerat ne descenderent in Aegyptum. Et hoc inter praesentem locum est et praeteritum, quod ibi praecipitur tribui Judae, ne descendant in Aegyptum; hic quia contempto imperio Domini, descensuri sint, prophetatur: et quod a Nabu-

chodonosor rege Babylonio, tam Israel quam Aegyptii, tam perfugae quam auxiliatores pariter trucidentur. De quo Jeremias plenissime loquitur (Jerem. XLII). Vae ergo his qui descendunt in Aegyptum, et Chaldaeorum metu, Domini praecepta contemnunt, sperantes in idololatris, qui Dei cultum habere se jactant; et in equorum auxilio confidentes, nesciunt scriptum: Fallax equus in salutem (Ps. XXXII, 17); habentque fiduciam super quadrigis et curribus et equitibus; nec recordantur illius Cantici: Equum et ascensorem dejecit in mare (Exod. XV, 1). Et non sunt confisi super Sanctum Israel, qui manentibus in terra Judaeae, suum per Jeremiam pollicebatur auxilium. Et Dominum non requisierunt; non quo non requisierint; sed quo requisiti verba contempserint. Unde et de malis sacerdotibus dicitur: Qui devorant plebem meam, Dominum non invocaverunt (Ps. LII, 5, 6). Ipse autem sapiens, id est, Dominus, adduxit malum super eos, et pessimum, videlicet Nabuchodonosor, sive absolute malum, rem significans, non personam: et verba sua non abstulit, quae locutus fuerat per Prophetas. Quamodrem consurget super tribum Judam domum pessimorum, et contra auxilium Aegyptiorum, qui operantur iniquitatem. Aegyptus enim, sive Aegyptius, ut LXX transtulerunt, homo est, et non Deus: et equi eorum caro, et non spiritus. Unde et in Jeremia scriptum est: Maledictus homo qui spem habet in homine, et firmavit carnem brachii sui, et a Domino recessit cor ejus. Et erit quasi myrice in deserto, quae non videbit cum venerint bona (Jerem. XVII, 5, 6). Et in alio loco

scriptum est. Vana salus hominis (Ps. LIX, 13), sive, ut melius habetur in Hebraeo, in homine. Cumque Dominus manum suam extenderit 423 ad puniendum, vel declinaverit, sub metaphora aurigae, et frenos equorum currentium relaxarit, corruet auxiliator Aegyptius, et Israel cui praestabatur auxilium. Quae quidem possumus intelligere et super his qui persecutionis tempore et tribulationis atque angustiae non confidunt in Domino, sed in Aegyptiorum, id est, saecularium hominum auxilio; nescientes Abraham periclitatum in Aegypto, et Dei populum luto et lateribus in illa regione servisse, quae spiritualiter appellatur fornax ferrea. Unde et in Apocalypsi Joannis legitur: Locus in quo crucifixus est Dominus, spiritualiter vocatur Sodoma et Aegyptus [Al. Aegyptius] (Apoc. XI, 8).

(Vers. 4, 5.) Quia haec dicit Dominus ad me: quomodo si rugiat leo et catulus leonis super praedam suam, cum occurrerit ei multitudo pastorum, a voce eorum non formidabit, et a multitudine eorum non pavebit: sic descendet Dominus exercituum, ut praelietur super montem Sion, et super collem ejus. Sicut aves volantes, sic proteget Dominus exercituum Jerusalem, protegens et liberans, transiens et salvans.

In manifestis unam ponimus editionem, maxime ubi nulla diversitas sensuum est. Caesis in Aegypto Israelitis et Aegyptiis, in quorum auxilio confidebant, revertentur [Al. revertuntur] in Jerusalem, Cyro regnante, captivi. Et per duas similitudines, Domini, qui se fore adjutorem promiserat, fortitudo monstratur. Sicut leo et

catulus leonis esuriens, si cernat ovium gregem, nulla pastorum voce terretur, et multitudinem eorum conscius virium suarum despicit: sic Dominus exercituum praeliabitur, non contra montem Sion et collem ejus, super montem Sion contra adversarios illius. Dicamus et aliam comparationem: Quomodo aves ut defendant foetus suos, nidos supervolant, et sive serpentem, sive hominem viderint, avesque alias ad pullos suos accedere, oblitae imbecillitatis, rostro pugnant et unguibus, doloremque pectoris garrula voce congeminant: sic Dominus proteget Jerusalem, et liberabit eam transiens, atque salvabit. Pro transeunte, in Hebraico PHASE: in tribus, praeter LXX, interpretibus ὑπερβαίνων ponitur. Ex quo manifestum est, Pascha, hoc est, Phase Domini, 424 non passionem significare, sed transitum. Quod autem Dominus in similitudinem avium protector fuerit super Jerusalem, in Evangelio ipse testatur: Jerusalem, Jerusalem, quae occidis Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt (Matt. XXIII, 37): quoties [Al. quotidie] volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas, et noluisti? Et in Deuteronomio dicitur de Domino: Expandit alas suas, et suscepit eos, et portavit eos in humeris suis (Deut. XXXII, 11).

(Vers. 6 seqq.) Convertimini, sicut in profundum recesseratis, filii Israel. In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui et idola auri sui, quae fecerunt vobis manus vestrae in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum: et fugiet non a facie gladii, et juvenes ejus vectigales erunt. Et fortitudo ejus a

terrore transibit, et pavebunt fugientes principes ejus, dixit Dominus, cujus ignis in Sion, et caminus ejus in Jerusalem. LXX: Convertimini, sicut in profundum recesseratis, filii Israel. In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui, et idola auri sui quae fecerunt vobis manus vestrae in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum, et fugiet non a facie gladii; juvenes ejus superabuntur: petra enim circumdabuntur quasi vallo, et vincentur; qui autem fugerit, capietur. Haec dicit Dominus: Beatus qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem.

Pugnante Domino super montem Sion contra adversarios ejus, et protegente eam instar avium: Convertimini, o filii Israel; sive ut Symmachus transtulit: Agite poenitentiam, qui profundo consilio atque peccato a Domino recessistis. Si enim hoc feceritis, abjicientes idola aurea atque argentea, quae vobis fuerunt in peccatum, propter quae urbs vestra capta est: cadet Assur, cujus metu nunc fugitis, non gladio hominum, nec exercitus robore, sed Dei potentia. Significat autem Angelum, a quo centum octoginta quinque millia Assyriorum una nocte deleta sunt. Ipse quoque rex Assyrius fugiet non hominum gladium, sed iram Dei: ita ut juvenes illius atque robusti, vectigales fiant Medis, de quibus supra contra Babylonem dicitur: Ecce ego suscitabo vobis Medos. Et fortitudo Assyrii Domini terrore transibit 425 atque praeteriet, omnesque principes illius pertremiscent. Dixit enim Dominus atque pollicitus est, cujus dixisse, fecisse est: et qui habet ignem in Sion, et caminus in Jerusalem, ut adversarios

suos instar stipulae atque lignorum egrediens de Jerusalem ignis absumat.

Hunc locum multi de Antichristo interpretantur, quod cadat non gladio hominum, sed Dei potentia. Cujus ignis est in Sion, ut peccatores exurat: et caminus in Jerusalem, ut sicut aurum in camino, ita justorum probetur fides. Et pulchre dicitur: Beatus qui habet semen in Sion, et domesticos in Jerusalem. Si enim in Sion fons est gratiarum, et in Jerusalem visio pacis, beatus qui habet in eis semen, ut fructum de terra bona colligat: et qui habet domesticos, ut sit domesticus Dei, et non extraneus: et de quibus dicitur: Jam non estis hospites et advenae, sed estis cives sanctorum et domestici Dei (Ephes. II, 19).

(Cap. XXXII.---Vers. 1 seqq.) Ecce cum justitia regnabit rex, et principes in judicio praeerunt. Et erit vir sicut qui absconditur a vento, et celat se a tempestate: sicutrivi aquarum in siti, et umbra petrae prominentis in terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, et aures audientium diligenter auscultabunt. Et cor stultorum intelliget scientiam, et lingua balborum velociter loquetur et plane. Non vocabitur ultra is qui insipiens est, princeps: neque fraudulentus appellabitur magnus. Fatuus enim fatua loquetur, et cor ejus faciet iniquitatem, ut perficiat simulationem, et loquatur ad Dominum fraudulenter, et vacuefaciat animam esurientis, et potum sitienti auferat. Fraudulenti vasa pessima sunt: ipse enim cogitationes concinnavit ad perdendos mites in sermone mendacii: cum loqueretur pauper judi-

cium. Princeps vero ea quae digna sunt principe cogitabit, et ipse super duces stabit.

LXX: Ecce enim rex justus regnabit, et principes cum judicio praeerunt. Et erit homo occultans sermones suos, et abscondetur quasi ab aqua quae fertur: et apparebit in Sion, sicut fluvius currens, inclytus in terra sitienti, et nequaquam erunt confidentes in hominibus: sed aures suas ad audiendum dabunt, et cor infirmorum attendet auditui: et linguae balbutientium cito discent loqui pacem: et nequaquam dicent stulto ut princeps sit, nec ultra dicent ministri tui, tace. Fatuus enim fatua loquetur, et cor ejus vana intelliget ad perficiendam iniquitatem, et loquendum ad Dominum errorem, ut dispergat animas esurientes, et animas sitientes vacuas faciat. Consilium enim pessimorum iniqua cogitabit: interficere humiles sermonibus iniquis, et dissipare verba humilium in judicio. Pii autem sapientiam cogitarunt, et hoc consilium permanet.

Juxta LXX Interpretes qui dixerunt: Ecce enim rex justus regnabit, et 427 principes cum judicio praeerunt, quae sequuntur superioribus copulanda sunt, his videlicet, in quibus prius capitulum finitum est: Beatus qui habet semen in Sion, et domesticos in Jerusalem. Et est sensus: Ibi beatus erit qui habet semen et domesticos, ubi rex justus regnabit, Christus videlicet: et principes ejus, Apostoli, in judicio praeerunt. De quibus et in Evangelio legitur: Sedebitis super duodecim thronos, judicantes duodecim tribus Israel (Matt. XIX, 28). Et erit vir ille, rex scilicet et regnaturus, sicut qui absconditur a vento, et celat se a tempe-

state. Vento autem et tempestate, persecutorum rabiem vult intelligi: a quibus abscondetur Christus, et de quibus alibi dicitur: Abscondere modicum usquequo transeat ira Domini (Isai. XXVI, 20). Sive certe erit ille vir, cujus regnum praedicimus, refectio esurientium, et sicut rivi aquarum in siti, et umbra petrae prominentis in terra deserta, juxta illud: Petra autem erat Christus (I Cor. X, 4). Tunc non caligabunt oculi videntium, et aures audientium diligenter auscultabunt. Nec erit quisquam qui Deum ignorare se dicat, nec in scripturis divinis, quae prius clausae erant, ulla caligo erit: sed cor stultorum, qui prius mundi sapientiam sequebantur, intelliget scientiam Verbi Dei: et lingua balborum, qui ante impedita voce loquebantur, et ad Deum confiteri non poterant, velociter loquetur et plane. Sive ut Septuaginta transtulerunt: Linguae balbutientium cito discent loqui pacem, id est, Christum: ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum (Ephes. II, 14).

(Vers. 9 seqq.) Mulieres opulentae, surgite et audite vocem meam: filiae confidentes, percipite auribus eloquium meum. Post dies et annum, et vos conturbabimini confidentes: consummata est enim vindemia: collectio ultra non veniet. Obstupescite opulentae, conturbamini confidentes: exuite vos, et confundimini. Pro quo Symmachus interpretatus est, nudamini: sequitur. Accingite lumbos vestros, super ubera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili: super humum populi mei spina et vepres ascendent: quanto magis super omnes domos gaudii

civitatis exsultantis? Domus enim dimissa est: multitudo urbis relicta est: tenebrae et palpatio factae sunt super speluncas usque in aeternum: gaudium onagrorum pascua gregum. Donec effundatur super nos spiritus de excelso: et erit desertum in Charmel, et Charmel in saltum reputabitur. Et habitabit in solitudine judicium, et justitia in Charmel sedebit. Et erit opus justitiae pax: et cultus justitiae silentium: et securitas usque in sempiternum. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciae, et in requie opulenta. Grando autem in descensione saltus, et humilitate humiliabitur civitas. 430 Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bovis et asini.

LXX, pro tenebris et palpatione, quae factae sunt super speluncas usque in sempiternum, transtulerunt, et erunt villae tuae speluncae usque in aeternum: quod in Hebraico dicitur OPHEL () et BEEN (), quas Hebraei duas turres in Jerusalem fuisse arbitrantur, excelsas atque firmissimas, quae his appellantur nominibus. Quarum prior interpretatur tenebrae, sive nubilum, quod usque ad nubes erigeret caput. Altera, probamentum et firmitas, sive, ut Symmachus vertit, inquisitio: eo quod in contemplando culmine ejus oculi fallerentur. In fine quoque capituli ita interpretati sunt: Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant.

Post vocationem gentium, quando Christus rex imperaverit cum justitia, et principes ejus, Apostoli et successores eorum, in judicio praefuerint, et fuerint omnia quae superius dicta

sunt; rursum propheta revertitur ad Judaeam et ad Jerusalem, quae superius mulier opulenta et filia confidens appellatur: opulenta ob divitias scripturarum; confidens, quod per otium et securitatem servaret legem. Quibus dicitur ut surgant de otio suo, et audiant Dei vocem, quae eis futura praedicit: Post dies et annum, id est, parvo tempore praeterito, postquam ego ad vos venero, conturbabimini confidentes, et qui vobis videbamini habere fiduciam, omni pavore complebimini: consummata est enim vindemia vestra, et collectio non veniet. Quia enim semen meum non recepistis, ideo collectio vestra cessavit, et fructus de vobis nullus est ortus. Exuite vos igitur et nudamini, et lumbos vestros accingite, et super ubera plangite, id est, super his quae vobis sunt carissima: quia terra vestra pro ubertate, spinas habebit et vepres, et civitas quondam exsultans, domos habebit desertas, et Jerusalem quae prius erat frequentissima, in solitudinem redigetur. Et erunt speluncae, quae appellantur Ophel et Been, pro habitaculis hominum, in aeternas tenebras et palpatio, sicut in Aegypto facta est; eruntque pascua gregum et onagrorum gaudium, qui in solitudine habitare consueverunt.

Et hoc erit tamdiu, donec effundatur spiritus de excelso: spiritum autem sanctum significat, qui effusus est in die Pentecostes super centum viginti credentium nomina (Act. II, 1). Et quando ille fuerit effusus, tunc quod prius fuerat desertum, id est, gentium congregatio, Charmel, id est, fieri incipiet vinea Dei; et quae prius videbatur vinea, id est, populus Israelitarum, Charmel,

in saltum reputabitur, et in sylvam in qua non sint fructus, sed sterilitas. Et habitabit in illa solitudine, quae prius fuerat sine Deo, judicium Christi, et justitia ejus. Eritque pax, et silentium, et securitas, ut non jam Israelitarum metu populus Christianus, qui ex gentibus congregatus est, conturbetur: sed in tabernaculis fiduciae, et in requie opulenta conquiescat. Quod autem sequitur: Grando autem in descensione saltus, et humilitate humiliabitur civitas, id vult intelligi, quod quando Israel vana gloriatione silvescet, et fuerit instar saltus sterilis, tunc grando, id est, ira Dei, super eum descendat; et civitas Jerusalem, quae contra Deum se erexerat, humilitate humiliabitur. Unde beati sunt qui seminant super aquas sancti Spiritus, id est, super Gentes; bovem mundum, et asinum immundum populum in unum evangelii trahentes aratrum.

(Cap. XXXIII.---Vers. 1.) Vae qui praedaris: nonne et ipse praedaberis? Et qui spernis: nonne et ipse sperneris? Cum consummaveris depraedationem, depraedaberis: cum fatigatus desieris contemnere, contemneris. LXX: Vae qui vos miseros faciunt: vos enim nemo facit miseros. Et qui reprobant vos, vos non reprobant: capientur reprobantes, et tradentur, et quasi tinea in vestimento sic superabuntur.

De Apostolis dixerat, et de ecclesiarum magistris: Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant: nunc ad persecutores eorum maledictionem dirigit; immo adversum principem eorum, qui corda possidet impiorum, quod quidquid fecerint recipiant; et praesens

potentia, futurorum sit materia tormentorum. Unde juxta LXX dicitur: Vae eis qui vos miseros faciunt: vos enim nemo facit miseros. Et est sensus: quantum in illis est, quando persequuntur vos, et variis affligunt 433 cruciatibus, interfectos atque cruciatos miseros arbitrantur. Sed nullus vos potest facere miseros, non enim habent in anima potestatem, sed in corpore. Et qui reprobat vos, non vos reprobat, sed eum qui vos misit, juxta illud quod Salvator discipulis loquitur: Qui vos reprobat, me reprobat: et qui me reprobat, reprobat eum qui me misit (Luc. X, 16). Capientur igitur persecutores, et aeternis tradentur ardoribus. Et quomodo tinea vestimentum, ita illos jugis flamma consumet. Quod et in fine hujus prophetiae scribitur. Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur.

(Vers. 2 seqq.) Domine, miserere nostri: te enim exspectavimus: esto brachium eorum [Al. nostrum] in mane, et salus nostra in tempore tribulationis. A voce Angeli fugerunt populi, ab exaltatione tua dispersae sunt gentes. Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur bruchus, velut cum fossae plenae fuerint de eo. Magnificatus est Dominus, quoniam habitavit in excelso: implevit Sion judicio et justitia. Et erit fides in temporibus tuis: divitiae salutis sapientia et scientia: timor Domini ipse thesaurus ejus.

LXX: Domine, miserere nostri, in te enim confidimus: factum est semen incredulorum in perditionem, salus autem nostra in tempore tribulationis: propter vocem timoris obstupuerunt populi a timore tuo, et dispersae sunt gentes.

Nunc autem congregabuntur spolia vestra parvi et magni: quando si quis congreget locustas, sic illudent vobis: sanctus Deus qui habitat in excelsis. Repleta est Sion judicio et justitia, in lege tradentur, in thesauris salus nostra: venit sapientia, et disciplina. et pietas a Domino, isti sunt thesauri justitiae.

Hebraei capitulum superius, in quo legitur: Vae qui praedaris: nonne et ipse praedaberis? et reliqua usque ad finem, contra Sennacherib regem Assyriorum dictum putant, quod postquam decem tribuum, quae appellabantur Israel, subverterit civitates; et excepta Jerusalem, Judaeae quoque urbes ceperit, ipse superetur, et percutiente Angelo, ejus deleatur exercitus. Unde nunc ex persona populi gratias referentis Deo, atque dicentis: Domine, miserere nostri, te exspectavimus, haec dicta contendunt, quae praesenti [Al. sequenti] capitulo 434 continentur, quod ipse brachium fuerit et robur populi obsidione vallati in tempore matutino, et salus in necessitate et angustia. A voce enim Angeli, quem Symmachus ita ut in Hebraeo scriptum est, transtulit AMUN (), quem Hebraei Gabrielem autumant, et habere etymologiam populi; fugit Assyrius, et ab exaltatione Dei, gentes quae cum eo erant, huc illucque dispersae sunt. Quibus fugientibus, populus qui obsessus fuerat in Jerusalem, egredietur ad spolia colligenda, et ita Assyriorum divitias congregabit, quomodo solet bruchus parvo tempore immensam multitudinem segetis devorare, aut quomodo fossis plenae fuerint brucho, ita spoliis Assyriorum Jerusalem replebitur. Signifi-

cat autem subversione Assyrii magnificatum esse Dominum, qui habitavit in excelso, et implevit Sion judicio et justitia, nequaquam ad Aegyptiorum confugientem auxilium, sed Dei sperantem clementiam. Et erit, inquit, fides in temporibus tuis, o Ezechia, aut in temporibus tuis, o populе qui liberatus es: ita ut fides et divitiae salutis tuae, non sint in armis et exercitu, sed in sapientia et scientia Dei. Timor enim Domini ipse est thesaurus ejus, qui haec omnia contulit: non enim regis Assyrii, sed Dei timor Jerusalem liberavit.

(Vers. 7 seqq.) Ecce videntes clamabunt foris: Angeli 435 pacis amare flebunt. Dissipatae sunt viae, cessavit transiens per semitam, irritum factum est pactum, projecit civitates, non reputavit homines. Luxit et elanguit terra, confusus est Libanus et obsurduit, et factus est Saron sicut desertum, et concussa est Basan et Carmelus. Nunc consurgam, dicit Dominus: nunc exaltabor, nunc sublevabor. Concipietis ardorem, parietis stipulam, spiritus vester ut ignis devorabit vos. Et erunt populi quasi de incendio cinis: spinae congregatae igni comburentur. Verbum Hebraicum ARELLAM (), pro quo Aquila et Symmachus et Theodotio interpretati sunt, apparebo eis, extremam syllabam dividentes, et legentes ARE LAHEM (), Hebraei significare Angelos arbitrantur, et esse prophetiam, post vocationem gentium, et divitias Ecclesiae, de subversione Templi, quod flebunt Angeli, nequaquam intus habitantes, sed exeuntes foras: et qui prius nuntii pacis erant, flebunt amare. Sive ipsi Apostoli qui missi fuerant ut pacem nuntiarent Jerusalem, ad quam Domi-

nus loquebatur: Si scires etiam tu ea quae ad pacem sunt tibi (Luc. XIX, 42): quibus apparuit Dominus, ut eos suo confortaret aspectu, flebunt Jerusalem, quia non receperit praedicationem suam, eo quod dissipatae sunt viae, et cessaverit transiens per semitam justam, juxta illud quod in Jeremiae Lamentationibus dicitur: Viae Sion lugent, eo quod non sint qui veniant ad solemnitatem (Thren. I, 4). Irritum quoque factum est pactum cum Abraham, Isaac, et Jacob: Projecit civitates Judaeae: non reputavit homines, qui suo vitio jumenta esse voluerunt. Luxit et elanguit terra pro his qui morabantur in terra (Genes. XV et 22). Confusus est Libanus et obsurduit, haud dubium quin Templum significet, de quo in Zacharia legimus. Aperi, Libane, portas tuas, ut devoret ignis cedros tuas (Zach. XI, 1). Sive Jerusalem, quae in Ezechiel Libanus appellatur, dicente Propheta: Aquila magna magnarum alarum, quae habet ductum intrandi in Libanum (Ezech. II, 3), quod postea interpretans sermo divinus, cum, inquit, venerit Nabuchodonosor in Jerusalem: perspicue Aquilam regem Babylonium, et Libanum Jerusalem edisserens. Factus est Saron sicut desertum, et concussa est Basan 436 et Carmelus. Pro Basan, LXX Galilaeam transtulerunt, provinciam, pro uno loco provinciae. Saron [Al. Saronas] autem omnis juxta Joppen Liddamque appellatur regio, in qua latissimi campi fertilesque tenduntur. Basan quoque regio trans Jordanem est, quam duae et dimidia tribus possederunt, et quae interpretatur uberrima et pinguis (Deut. III): et Carmelus, de quo supra diximus. Loca igitur

Judaeae quondam fertilia vertentur in solitudinem, per quae Î¼Îµï„Î±ï†Î¿ÏÎ¹Î¿á¿¶Ï, ostenditur omnis opulentia Judaeorum egestate et penuria commutanda. Quia igitur Apostolorum sermonem recipere noluerunt, confusus est Libanus, et Saron versus est in solitudinem, et Basan Carmelusque concussi sunt. Propterea Dominus vel de nimia patientia, vel ab inferis resurrecturum esse se dicit, et exaltandum in gentibus, et sublevandum in cruce. Et ad ipsos Judaeos apostropham facit, Concipietis ardorem, et parietis stipulam, et spiritus vester vobis conflabit incendium, ut conceptum et partum vorax flamma consumat. Et erunt, inquit, populi Judaeorum quas de incendio cinis, infelicitatis magnitudinem favillae reliquiis demonstrantes. Spinae enim eorum quae peccatorum multitudine congregatae sunt, incendio vorabuntur, quod plerique ad extremam captivitatem et subversionem referunt Jerusalem. Alii plenius atque perfectius judicii tempore futurum esse confirmant.

(Vers. 13 seqq.) Audite qui longe estis quae fecerim, et cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit tremor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne devorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in justitiis, et loquitur veritatis, qui projicit avaritiam ex calumnia, et excutit manus suas ab omni munere, qui obturat aures suas ne audiat sanguinem, et claudit oculos suos ne videat malum. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas ejus: panis ei datus est, aquae ejus fideles sunt.

Regem in decore suo videbunt oculi ejus: cernent terram de longe. Cor tuum meditabitur timorem. Ubi est Scriba? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum? Populum imprudentem 437 non videbis populum alti sermonis, ita ut non possis intelligere disertitudinem linguae ejus, in quo nulla est sapientia. LXX: Audient qui longe sunt quae fecerunt: scient qui appropinquant fortitudinem meam. Recesserunt qui erant in Sion iniqui, apprehendet tremor impios. Quis annuntiabit vobis, quoniam ignis ardet? quis annuntiabit vobis locum aeternum? qui ambulat in justitia, et loquitur rectam viam, et odit impietatem et iniquitatem, et manus excutit a muneribus, et obturat aures, ut non audiat judicium sanguinis, et claudit oculos, ne videant iniquitatem, iste habitabit in excelsa spelunca petrae fortissimae. Panis ei dabitur, et aqua ejus fidelis: regem cum gloria videbunt oculi vestri, videbunt terram de longe anima vestra meditabitur timorem. Ubi sunt grammatici? ubi consiliatores? ubi est qui numerat eos qui nutriunt et parvum et magnum populum? cui non dedit consilium: neque sciebat profundam vocem illius, ita ut non audiret populus contemptus, et non est audienti intelligentia. Quoniam dissipatae sunt viae, cessavit transiens per semitas, irritum factum est pactum cum populo Judaeorum, projecit Deus civitates eorum, non reputavit eos inter homines; propterea vos qui longe estis, audite quae fecerim, et appropinquate ut agnoscatis fortitudinem meam. Conterriti sunt, sive recesserunt qui erant in Sion peccatores vel impii et tremor possedit

[Al. possidebit] hypocritas, quibus Dominus in Evangelio loquebatur: Vae vobis Scribae et Pharisaei hypocritae (Matth. XXIII, 14)! Quis poterit habitare de vobis cum eo qui ignis est devorans? quis habitabit cum ardoribus sempiternis? Sive juxta LXX: Quis vobis annuntiabit [Al. annuntiavit], quia ignis ardet aeternus, quem praeparavit Deus diabolo et angelis ejus? quis igitur poterit habitare cum Deo, vel annuntiare ventura supplicia? Omnis qui hujuscemodi est, qualem propheticus sermo describit, qui ambulat in pluribus justitiis, et non semel, sed semper justitias diligit, nec una vice, sed jugiter loquitur veritates: qui projicit avaritiam, quae est mater calumniae. Nisi enim cum alterius damno et malo, pecuniae alteri non coacervantur. Et excutit manus suas ab omni munere. Munera quippe excaecant oculos, etiam sapientium. Qui obturat aures 438 suas ne audiat judicium sanguinis. Omnis iniquitas et oppressio et injustitia, judicium sanguinis est: et licet gladio non occidat, voluntate tamen interficit. Et claudit oculos suos ne videat malum. Felix conscientia, quae non audit, nec aspicit malum. Qui igitur talis est, ipse habitabit in excelsis, hoc est, in regno coelorum, sive in excelsa spelunca petrae fortissimae, in Christo Jesu: quae petra Israel populum sequebatur, ut biberet de ea, et illius fortitudine protegeretur. Panis ei dabitur, et aquae ejus fideles sunt: quae gentilium fabulae in ambrosia et nectare intelligunt. Nos autem panes et aquas fidelissimas, legem Dei interpretabimur. Qui igitur talis est, regem Christum in sua claritate conspiciet, de quo supra (Ad cap. XXXII,

1) dicitur: Ecce rex justus regnabit, et principes in judicio praeerunt. Et oculi ejus videbunt terram de longe, quam multo tempore desideraverant, terram mitium et mansuetorum, de qua in Evangelio scriptum est: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Matth. V, 4): sive in coelo positi, terrena despicient. Cor tuum meditabitur timorem: ut cum omnia fueris consecutus, dicas cum Apostolo: Qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei (I Cor. XV, 9). Principium enim sapientiae timor Domini. Ubi est Scriba? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum (Prov. IX, 1)? ubi sunt, inquit, Scribae et Pharisaei, qui Legis verba trutinantes, infelicem populum decipiebant? quos nunc parvulos Scriptura cognominat, parvulos sensu, parvulos intelligentia. Cum autem oculi credentis regem in sua majestate conspexerint, et cor ejus meditatum fuerit timorem, tunc imprudentem populum non videbit, populum Judaeorum, sive philosophorum et oratorum mundi, qui applaudunt sibi in eruditione et eloquentia saeculari, de quibus nunc ait: Populum alti sermonis: ita ut non possis intelligere disertitudinem linguae ejus; quorum omnis ornatus in verbis est, qui habent folia tantum umbramque sermonum, et fructum non possident veritatis. Denique sequitur: In quo nulla est sapientia, de quibus et alio loco dicitur: Perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudentium reprobabo (I Cor. I, 19). Cur? quia stultam 439 fecit Deus sapientiam hujus saeculi.

(Vers. 20 seqq.) Respice Sion civitatem solemnitatis nostrae: oculi tui videbunt Jerusalem, habitationem opulentam: tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clavi ejus in sempiternum, et omnes funiculi ejus non rumpentur. Quia solummodo ibi magnificus est Dominus noster: locus fluviorum rivi latissimi et patentes, non transibit per eum navis remigum: neque triremis [Al. trieris] magna transgredietur eum. Dominus enim judex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster, ipse salvabit nos. Laxati sunt funiculi tui, et non praevalebunt: sic erit malus tuus, ut dilatare signum nequeas. Tunc dividentur spolia praedarum multarum: claudi diripient rapinam. Nec dicet vicinus. elangui: populus qui habitat in ea auferetur ab eo iniquitas. LXX: Ecce Sion civitas. salutare nostrum: oculi tui videbunt Jerusalem. civitas dives, tabernacula quae non movebuntur: nec auferentur paxilli tabernaculi ejus in sempiternum, et funiculi ejus non diripientur: quia nomen magnum Domini vobis: locus vester erit flumina et rivi latissimi et spatiosi: non ingredietur per eam navis agitata remigio: Deus [Al. Dominus] enim meus magnus est: non transibit me Dominus judex noster, Dominus princeps noster, Dominus rex noster, Dominus ipse salvabit nos. Disrupti [Al. direpti] sunt funiculi tui, quia non praevaluerunt: malus tuus inclinatus est, ut dimittat vela: non elevabit signum, donec tradatur in vastitatem. Multi igitur claudi praedas facient: et non dicent, laborabo, populus qui habitat in eis, dimittetur eis delictum. O juste, cui supra dictum est: cor

tuum meditabitur timorem; et, populum imprudentem [Al. impudentem] non videbis; et qui antea audieras, regem in decore suo videbunt oculi tui, contemplare Sion urbem solemnitatis nostrae, vide Ecclesiam Christi, in qua est vera solemnitas: oculi tui cernent visionem pacis, et divitias insperatas, quas oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, et tabernaculum quod nequaquam transferri poterit. Prius enim tabernaculum quod habuit populus Judaeorum, translatum est atque sublatum. Nec movebuntur clavi ejus in sempiternum, et omnes funiculi ejus firmi erunt; ita ut Dominus habitet in eo, qui locus est omnium fluviorum, rivorumque currentium, per quos 440 nullus adversae partis poterit navigare: neque triremis magna, quae interpretatur diabolus, eum transgredi poterit: quia Dominus ipse est judex, et princeps, et rex, et Salvator noster, et illo protegente, nullius metuemus insidias. Haec dicta sunt de Sion urbe solemnitatis nostrae, et de Jerusalem habitatione ditissima, quam ipse Dominus fluviis suis circumdabit atque vallabit. Nunc autem ad terrenam loquitur Jerusalem, quod laxati sint funiculi tabernaculi ejus, et tentorium sustinere non quiverint, et malus ejus, in quo pulcherrima quondam vela pendebant, ruptis funibus ceciderit, ut non solum ad navigationem, sed ad signum quoque mutilis sit. Postquam autem navis eorum fuerit dissoluta, et tabernaculum dissipatum, ita ut in utramque partem funiculi disrumpantur, praeda victoribus dividetur: qui tam imbecilli erunt propriis viribus, ut claudi appellentur; et

nihilominus Dei ira tribuente eis fortitudinem, nullam infirmitatem sentient, nec dicent: laboravi. Qui enim fuerit inter eos, auferetur ab eo iniquitas atque peccatum, quia Dei exsecutus est voluntatem.

(Cap. XXXIV.---Vers. 1, seqq.) Accedite gentes, et audite, et populi attendite: audiat terra et plenitudo ejus, orbis et omne germen ejus. Quia indignatio Domini super omnes gentes, et furor super universam militiam earum [Al. eorum]: interfecit eas, et dedit in occisionem. Occisi earum projicientur: et de cadaveribus earum ascendet fetor: tabescent montes sanguine earum. Et tabescet omnis militia coelorum: replicabuntur (sive complicabuntur) sicut liber coeli: et omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea et de ficu, quoniam inebriatus est in coelo gladius meus. Ecce super Idumaeam descendet, et super populum interfectionis meae ad judicium. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus adipe: de sanguine agnorum et hircorum, de sanguine medullatorum arietum; victima enim Domini in Bosra: et interfectio magna in terra Edom. Et descendent unicornes cum eis, et tauri cum potentibus. Inebriabitur terra sanguine eorum, et humus eorum adipe pinguium. Post eversionem Jerusalem et naufragium quondam solidissimae navis, praedamque omnis supellectilis illius, de interitu omnium dicitur nationum, 441 et de consummatione mundi, quae est in die futura judicii. Unde omnes gentes et populi terrae et plenitudo ejus, orbis et cuncta genimina ejus, tam quae habitantur loca, quam quae inhabita-

bilia sunt nimietate frigoris et caloris, jubentur audire, et quae ventura sunt cum omni mentis tremore cognoscere. Indignatio enim Domini nequaquam super unam gentem Judaeam, et Assyrios atque Chaldaeos, Aegyptios, Moabitas, et Ammonitas, et Philisthaeos: sed et contra omnes gentes, et super universam militiam, sive ut LXX transtulerunt, numerum earum. ventura describitur, quae interficiat eas, et fetorem corporum putrescentium in altum ascendere faciat: significans peccata omnium nationum: ita ut sanie earum et spurcitia, ac sanguine montes repleantur: sublimes quaequae virtutes et Angeli, qui singulis gentibus praesidebant; et tabescat omnis militia vel fortitudo coelorum: replicentur, sive complicentur coeli sicut liber, et omnis militia et exercitus eorum, atque ut LXX transtulerunt, et stellae defluant, in similitudinem foliorum, quae, appropinquante frigore, arentia atque contracta de vinea et ficu defluunt. Quod quidem et Salvator loquitur in Evangelio: Stellae cadent de coelo, et virtutes coelorum movebuntur, et tunc apparebit signum Filii hominis in coelo (Matth. XXIV, 29, 30). Et hoc considerandum, quod non dicat interire coelos, sed replicari, sive complicari, quasi librum, ut postquam omnia peccata aperta fuerint et relecta, complicentur qui prius aperti fuerant, ut nequaquam ultra scribantur in eis delicta multorum. De hujuscemodi libris Daniel in suo volumine loquitur: Judicium sedit, et libri aperti sunt (Dan. VII, 10), in quibus descripta erant opera singulorum. Stellas autem cadere plerique arbitrantur, juxta Apocalypsim Joannis

(Apocal. VI et VIII). et illud quod alibi scriptum est: Stellae universae ardentes solventur, et coelum ac terra transibunt (Luc. X, 2). Praeterit enim figura hujus mundi. Quidam de his stellis dici putant. quae in coelo rutilant, ut in parte monstretur et totum, quod scilicet per stellarum ruinam etiam coelorum interitus ostendatur (II Cor. VII). Alii vero 442 has stellas putant esse ruituras, de quibus et Paulus Apostolus scribit: Non est nobis certamen adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus rectores tenebrarum istarum, adversus spiritualia nequitiae in coelestibus (Ephes. VI, 12). Nec mirum si daemones qui in aere habitant, dicantur esse coelestes, cum etiam volucres coeli, quae utique non in coelo, sed in aere volitant, Scriptura cognominet. Nam et Satanas transfiguratur in Angelum lucis (II Cor. XI), stellam se esse simulans. Et Salvator vidit eum quasi fulgur de coelo cadentem (Luc. X). Et tropologice de eo quasi de stella magna dicitur: Quomodo cecidit Lucifer qui mane oriebatur (Isa. XIV, 12)? Haec universa fient, quia inebriatus est in coelo gladius ejus, poena atque sententia, et ultio in peccatores, quae profertur a Domino. Qui gladius et machaera in Ezechiel (Ezech. XXI) contra impios exacuitur; ac plurimis interfectis, vaginam suam jubetur intrare. Cumque inebriatus fuerit et repletus in coelo; hoc est, in aere, qui consuetudine Scripturarum coelum dicitur, tunc ad Idumaeam quoque, id est, ad terrena descendet: ut post poenam daemonum, etiam hominum animae judicentur. Idumaea quippe in

lingua nostra terrenam sonat. Repletusque est sanguine; et incrassatus adipe agnorum et hircorum, medullatorumque arietum atque taurorum: ut et principes et populum pariter significet puniendos. Victima enim Domini in Bosra, et interfectio magna in terra Edom. De qua Bosra et Idumaea etiam in consequentibus (Ad LXIII, 1) idem Propheta testatur dicens: Quis est iste qui venit de Edom: rubra vestimenta ejus de Bosra? Et nonnulli existimant, quia Bosor, caro dicitur, per victimam Domini in Bosra, tormenta omnium in carne monstrari: qui pio labuntur errore. In praesenti enim loco non per SIN litteram. quae in BOSOR (), hoc est, in carne, ponitur: sed per SADE scribitur, et BOSRA () appellatur, quae juxta Jesum et Jeremiam non in Edom, id est, Idumaea; sed in terra Moab invenitur (Jerem. XLVIII). Bosra autem in lingua nostra munitam sonat atque circumdatam, sive firmatam: ut orbem terrarum Domini voluntate doceat 443 esse solidatum, juxta illud quod in psalmo canitur; Ipse super maria fundavit eum, et super flumina collocavit illum (Ps. XXIII, 2); et de firmitate terrae ex persona Dei dicitur: Ego firmavi columnas ejus (Psal. LXXIV, 3). Cumque victima Domini fuerit in Bosra, et interfectio ejus in Idumaea, descendent unicornes cum tauris potentibus, reges videlicet et principes terrae [Al. ejus]; et omnia interfectionis, et sanguinis replebuntur, et adipe quondam divitum ac potentum. Per quae verba, juxta humanam consuetudinem, terrorem audientibus incutientia, in omnes principes ac potentes, populosque ac parvos tormenta mon-

strantur. Bosra, id est, munitam, atque firmatam, et Edom, sive Duma, et Idumaeam, Judaeorum magistri Romam intelligi volunt, et omnia de ipsa dici quae sequenti capitulo continentur.

(Vers. 8 seqq.) Quia dies ultionis Domini, annus retributionum judicii Sion. Et convertentur torrentes ejus in picem, et humus ejus in sulphur: et erit terra ejus in picem ardentem. Nocte et die non extinguetur, in sempiternum ascendet fumus ejus: a generatione in generationem desolabitur, in saeculum saeculorum non erit transiens per eam. Et possidebunt illam onocrotalus, et hericius, et ibis, et corvus habitabunt in ea, et extendetur super eam mensura: ut redigatur ad nihili, et perpendiculum in desolationem. Nobiles ejus non erunt ibi: regem potius invocabunt, et omnes principes ejus erunt in nihili. Et orientur in domo [Al. domibus] ejus spinae, et urticae, et paliurus in munitionibus ejus: et erit cubile draconum, et pascua struthionum. Et occurrent daemonia onocentauris, et pilosus clamabit alter ad alterum: ibi cubabit [Al. cubavit] lamia, et inveniet [Al. invenit] sibi requiem. Ibi habuit foveam hericius, et nutrivit catulos, et circumfodit, et fovit in umbra ejus: illuc congregati sunt milvi, alter ad alterum. Requirite diligenter in libro Domini, et legite, unum ex eis non defuit, alter ad alterum non quaesivit: quia quod ex ore meo procedit, ille mandavit, et spiritus ejus, ipse congregavit ea. Et ipse misit eis [Al. ei] sortem, et manus ejus divisit eam illis in mensura, usque in sempiternum possidebunt eam: in generatione et generationem habitabunt in ea. Hebraei, ut supra

diximus, haec de Romano imperio prophetata contendunt, et 444 in ultionem Sion, vastitatem quondam regni potentissimi praedicari, quod juxta litteram plerique nostrorum etiam in Apocalypsi Joannis scriptum putant. Nos autem ex eo quod dicitur, dies ultionis Domini annus retributionum judicii Sion hunc arbitramur annum, de quo loquitur ipse Salvator: Spiritus Domini super me, eo quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, praedicare captivis remissionem, et caecis ut videant, vocare annum Domini acceptabilem, et diem retributionis Deo nostro: consolari omnes lugentes, et dare plangentibus Sion gloriam (Luc IV, 18, 19, Isai. LXI, 1-3): et de quo supra dictum est: Mulieres opulentae surgite (Isai. XXXII, 5): et dierum anni recordamini in dolore cum spe, ac per hoc post generalem totius orbis consummationem reverti Scripturam ad Jerusalem, cui illo tempore loquebatur, et vastitatem ejus pleno sermone describi: quod scilicet postquam tempus Romanae obsidionis advenerit, pice et sulphure et flammis ardentibus omnia compleantur, et fumus illius maneat in aeternum, habitentque ibi onocrotalus et hericius, et ibis, et corvus, quae animantia in desertis locis habitare consueverunt: et hoc fiat, quia funiculus Domini atque perpendiculum, id est, sententia illius non valeat immutari. Nobiles ejus, id est, Apostoli atque credentes non erunt ibi, nec perditorum numero conjungentur: sed regem potius Christum invocabunt. Omnes autem principes illius, Scribae videlicet et Pharisaei, redigentur in nihili, et in domibus quondam ornatissimis spi-

nae et urticae et paliurus orientur. Eritque cubile draconum, et pascua struthionum, quae et ipsa signa sunt extremae solitudinis. Et occurrent sibi in ea, juxta LXX diversa daemonum phantasmata, sive ut omnes alii juxta Hebraicum transtulerunt, SIIM () et IIM (), onocentauri, et pilosi, et lamia, quae Gentilium fabulae, et poetarum figmenta describunt. Hericium quoque ibi enutrire catulos, et stationem habere fidissimam: illuc congregari milvos, rapacissimam avem, quae Hebraice appellatur DAJOTH (), sive ut LXX transtulerunt cervos, de quibus infra dicemus. Inter quae Propheta loquitur audientibus: O homines [Al. omnes] qui me auditis loquentem, quae ventura pronuntio, rebus omnia complebuntur. 445 In libro enim scripta sunt Domini, et illius sententia definita, et ne unum quidem irritum erit. Nam quod de meo ore procedit, ille mandavit, id est, ego quidem loquor; sed verba sunt Domini, et spiritu [Al. spiritus] illius quidquid dictum est perpetrabitur. Ipsius decreto atque mensura singula complebuntur: et usque in generationes sempiternas suum ordinem non relinquent. Haec juxta Hebraicum et explanationem historicam dicta sint. Caeterum qui tropologiam sequuntur, expulso populo Judaeorum sub bestiarum et portentorum nominibus, idololatras et variis superstitionibus servientes in Jerusalem habitaturos esse confirmant: et hos esse onocrotalos et hericios, ibin et corvum, dracones et struthiones, et onocentauros, et daemonia, et pilosos, et lamiam, quae Hebraice dicitur LILITH (); et a solo Symmacho translata est lamia, quam quidam

Hebraeorum á¼ïÎ¹Î½Î½á½ ´Î½, id est, furiam suspicantur. Et revera si consideremus de diversis gentibus adductas Jerusalem colonias, et juxta ritum provinciarum suarum, singulas familias propriorum daemonum coluisse portenta, haec omnia in Jerusalem habitasse firmabimus. Quodque LXX transtulerunt: Ibi obviaverunt sibi cervi, et viderunt facies suas: numero transierunt, unus ex ipsis non periit, nec quaesivit alterum. Dominus enim praecepit eis, et spiritus ejus congregavit eos: et ipse dedit eis sortes, et manus illius dividet eis: ut pascantur in sempiternum, et possideant in generatione generationum, et requiescant in ea: sic allegorice interpretabimur, ut doceamus cervos, id est, Apostolos, et sanctos quosque doctores, de quibus scriptum est: sicut desiderat cervus ad fontes aquarum: ita desiderat anima mea ad te, Deus (Ps. XLI, 1); et alibi: Vox Domini perficientis cervos (Ps. XXVIII, 9); et rursum: Cervus amicitiae et pullus gratiarum tuarum loquantur tibi (Prov. V); et in Job: Custodisti autem mentes cervorum, et partus eorum emittes (Job. XXXIX, 2); et in Cantico Canticorum dicitur: Similis est fratruelis meus capreae, vel hinnulo cervorum super montes aromatum (Cant. II, 9); obviasse sibi in Jerusalem et mutuos vidisse conspectus, et transisse ac reliquisse eam, et ad diverseas provincias perrexisse, quia Dominus mandaverit eis: Ite et docete 446 omnes gentes baptizantes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti (Matth. XXVIII, 19); et spiritus illius congregaverit eos, dederitque eis sortes atque diviserit, ut alius ad Indos, alius

ad Hispanias, alius ad Illyricum, alius ad Graeciam pergeret: et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinae provincia requiesceret. Quae nos super Jerusalem diximus prophetari, et Judaei de Romano dicta imperio suspicantur, nonnulli ad orbem referunt, ne a prioribus discrepare videantur.

(Cap. XXXV.---Vers. 1, 2.) Laetabitur deserta et invia, et exsultabit solitudo, et florebit quasi lilium. Germinans germinabit: et exsultabit laetabunda et laudans. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron. Ipsi videbunt gloriam Domini: et decorem Dei nostri. LXX: Laetare desertum sitiens, et exsultet solitudo, et floreat quasi lilium. Florebunt et exsultabunt deserta Jordanis: gloria Libani data est ei, et honor Carmeli: et populus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem Dei nostri.

Quoniam Jerusalem conversa est in picem et ascendit fumus illius sempiternus, et habitant in ea onocrotalus et hericius, ibis et corvus, dracones et struthiones, daemonia et onocentauri, lamia et pilosi: et Domini super eam impleta sententia est: Relinquetur vobis domus vestra deserta (Luc. XIII, 35): propterea quae prius deserta fuerat, de qua in psalmo dicitur: Vox Domini concutientis solitudinem [Al. desertum], et commovebit Dominus desertum Cades. Vox Domini praeparantis cervos; et revelabit condensa silvarum (Psal. XXVIII, 8, 9), mutabitur in rerum omnium abundantiam, et pugnantibus cervis, de universis saltibus nationum bestiae, quae eas prius possederant, expellentur, ut impleatur illud

quod in hoc eodem Propheta dicitur: Laetare sterilis, quae non paris: erumpe et clama, quae non parturis; quoniam plures sunt filii desertae, magis quam ejus quae habet virum (Isai. LIV. 1). Haec erat prius sitiens, sive invia, non habens vitales aquas, et Dominus non gradiebatur [Al. ingrediebatur] per eam, quae nunc florebit in lilium, sive ut significantius expressit Aquila, Î°Î±Î»ÏÎ°ÏÎ¹Ï, quam nos tumentem rosam et necdum foliis dilatatis possumus dicere. Florebit autem, ut cum Apostolo pronuntiet: Christi bonus odor sumus in omni loco (II Cor. II, 15). Et illud Cantici Canticorum: 447 Flores visi sunt in terra : mandragorae dederunt odorem suum (Cant. VII, 12, 13). Quodque in LXX ponitur, et exsultabunt deserta Jordanis, in Hebraico quidem non habetur, sed possumus dicere Joannis:

(Vers. 3, 4.) Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate. Dicite pusillanimis (sive meticulosis), confortamini, et nolite timere, ecce Deus vester ultionem adducet retributionis: Deus ipse veniet, et salvabit vos (sive ut LXX transtulerunt, nos). Tunc aperientur oculi caecorum, et aures surdorum patebunt (vel audient). Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua mutorum, quia scissae sunt in deserto aquae, et torrentes in solitudine, et quae erat arida in stagnum (sive paludes,), et sitiens in fontes aquarum. In cubilibus, in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami et junci (pro quo LXX transtulerunt: Erit ibi laetitia avium, et caulae gregum). Et erit ibi semita et via (sive via munda) et via sancta vocabitur, non transibit per

eam pollutus. Et haec erit nobis directa via: ita ut stulti non errent per eam (vel ut LXX transtulerunt, neque erit ibi via immunda, qui autem dispersi sunt, transibunt per eam, et non errabunt. Non erit, inquit, ibi leo, et mala bestia non ascendet per eam, nec invenietur ibi, sed ambulabunt per eam, qui liberati fuerint. Et redempti a Domino convertentur, et venient in Sion cum laude, et laetitia sempiterna super caput eorum. Gaudium et laetitiam obtinebunt: et fugiet dolor et gemitus. (Isai. XXXV, 10)*"

Utramque editionem miscuimus, ne in proponendis singulis, librorum magnitudo tendatur, quae [Al. quia] jam modum brevitatis excedit. Apostolis, de quibus supra dictum est: Ipsi videbunt gloriam Domini et decorem Dei nostri, praecipitur, ut confortent manus in gentibus dissolutas, et genua debilia roborent; ut qui prius manibus dissolutis opus Dei facere non poterant, et aridam habebant dexteram, extendant eam ad bona opera. Et qui dudum inter idola diversis erroribus claudicabant, firmo super veritatem incedant gradu: et pusillanimes sive formidolosos fide Domini confirmantes, faciant non timere, uniusque Dei metus universi erroris expellat timores. Causa autem est securitatis atque constantiae, quia venturus est Christus, cui Pater dedit omne judicium: et reddet unicuique secundum opera sua (Joan. V). Ipse veniet et salvabit vos, quibus dicitur, nolite timere: sive nos, ut salutem cum credentibus Apostoli dicant sibi esse communem. Tunc aperientur oculi caecorum, et

aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus, claudus: et aperta erit lingua mutorum.

Quod quamquam signorum magnitudine completum sit, quando Dominus loquebatur discipulis Joannis, qui ad eum missi fuerant: Euntes renuntiate Joanni quae audistis et vidistis: caeci vident: claudi ambulant: leprosi mundantur: surdi audiunt: mortui resurgunt: pauperes evangelizantur (Luc. VII, 22); tamen quotidie expletur in gentibus, quando qui prius caeci erant, et in ligna et lapides impingebant, veritatis lumen aspiciunt. Et qui Scripturarum verba surdis auribus audire non poterant, nunc ad Dei praecepta laetantur; quando qui prius claudi erant, et rectam viam non tenebant, saliunt sicut cervi, imitantes doctores suos, et aperta erit lingua mutorum, quorum 449 Satanas ora concluserat, ne possent unum Dominum confiteri. Idcirco autem aperientur oculi, aures audient, salient claudi, et aperta erit lingua mutorum, quia scissae sunt, sive eruperunt in deserto quondam Ecclesiae aquae baptismi salutaris, et torrentes ac rivi in solitudine, diversae scilicet gratiae spirituales: et quae erat arida, in stagnum paludesque conversa est, ut non solum careret ardore sitis sed navigabilis esset et irrigua, et haberet fontes plurimos, quos cervus desiderat, quos qui biberit, potest benedicere Domino, juxta illud quod scriptum est: Benedicite Domino de fontibus Israel (Ps. LXVII, 27). In cubilibus animarum gentilium, in quibus prius dracones habitabant, erunt calamus et juncus, quibus scribatur fides Domini, et in quibus fessa prius membra requiescant; sive erit

laetitia avium, et caulae gregum: ut assumant alas columbae, et humilia relinquentes, ad excelsa festinent, possintque cum Psalmista dicere, Dominus pascit me, et nihil mihi deerit: in loco pascuae ibi me collocavit: super aquas refectionis educavit me. Ibi erit semita, et via mundissima, quae sancta vocabitur, et quae dicit ipsa de se: Ego sum via (Joann. XIV, 6), per quam qui pollutus est, transire non poterit. Unde et in psalmo dicitur, Beati immaculati in via (Ps. CXIII, 1). Et haec via erit nobis, id est, Deus noster, tam recta et plana atque campestris, ut nullum habeat errorem: et stulti atque vecordes per eam ingredi valeant, quibus in Proverbiis loquitur Sapientia: Si quis est parvulus, veniat ad me. Et insipientibus locuta est, venite et comedite panem meum, et bibite vinum quod miscui vobis. Relinquite infantiam, et vivite, et ambulate 450 per vias prudentiae (Prov. V, 4-6). Stulta enim mundi elegit Deus (I Cor. I): quorum stultorum princeps loquitur in psalmo, Deus tu scis insipientiam meam. Et stultum Dei sapientius est hominibus (Ps. LXVIII, 6). Unde LXX transtulerunt: Et qui dispersi fuerant (I Cor. II), et a societate Domini separati, nequaquam errabunt. Sequitur, Non erit ihi leo: adversarius noster diabolus, qui circuit rugiens, quomodo ovile Domini possit intrare (I Petr. V). Et malae bestiae, satellites ejus, non ascendent per eam. Neque enim vestigium colubri in petra inveniri potest. Ambulabunt autem per eam qui liberati fuerint de vinculis peccatorum, et redempti sanguine Salvatoris, et egerint poenitentiam; et venerint in Sion, de qua saepius diximus: Accessistis ad Sion

montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem coelestem (Hebr. XII, 22); ne more Judaico auream quaeramus Sion, et gemmatam Jerusalem, quae juxta prophetiam Danielis, in aeternos cineres dissoluta est (Daniel. IX). Eritque laetitia sempiterna laudantium Dominum super caput eorum, ut postquam saeculum vicerint, possint cum Apostolo et Propheta dicere: Cursum consummavi, fidem servavi, de caetero reposita est mihi corona justitiae (II Tim. IV, 7, 8): et, Domine, ut scuto bonae voluntatis tuae coronasti nos (Ps. V, 13). Tunc succedente gaudio atque laetitia, fugiet dolor et gemitus, quando venerit ex Sion qui eruat. Quae omnia nos juxta apostolum Paulum in primo Salvatoris interpretamur adventu: Judaei autem et nostri Judaizantes, ad secundum referunt, unius occasione versiculi, Convertentur et venient in Sion cum laude, hostiarum sanguinem, cunctarumque gentium servitutem, et uxorum pulchritudinem desiderantes.

LIBER UNDECIMUS.

451-452 Difficile, immo impossibile est placere omnibus: nec tanta vultuum, quanta sententiarum diversitas est. In explanatione duodecim prophetarum longior quibusdam visus sum, quam oportuit; et ob hanc causam in Commentariolis Danielis brevitati studui, praeter ultimam et penultimam visionem, in quibus me necesse fuit ob obscuritatis magnitudinem sermonem tendere: praecipueque in expositione septem et sexaginta duarum et unius hebdomadarum, in quibus disserendis quid Africanus temporum scriptor, quid Origenes, et Caesariensis Eusebius, Clemens quoque Alexandrinae Ecclesiae presbyter, et Apollinaris Laodicenus. Hippolytusque, et Hebraei, et Tertullianus senserint, breviter comprehendi: lectoris arbitrio derelinquens quid de pluribus eligeret. Itaque quod nos verecundia fecimus judicandi, et eorum honore qui lecturi erant, quibusdam forte non placeat, qui non Antiquorum opiniones, sed nostram sententiam scire desiderant. Quibus facilis responsio est, noluisse me sic unum recipere, ut viderer alios condemnare. Et certe si tanti et tam eruditi viri fastidiosis lectoribus displicent, quid de me facturi erant, qui pro tenuitate ingenioli invidorum morsibus pateo? Sin autem supradictos viros, magistros Ecclesiae nominavi, illud intelligant,

me non omnium probare fidem, qui certe inter se contrarii sunt; sed ad distinctionem Josephi, Porphyriique dixisse, qui de hac quaestione plurima disputarunt. Quod si in expositione statuae pedumque ejus, et digitorum discrepantia, ferrum et testam super Romano regno interpretatus sum, quod primum forte, dein imbecillum Scriptura portendit, non mihi imputent, sed Prophetae. Neque enim sic adulandum est principibus, ut sanctarum Scripturarum veritas negligatur, nec generalis disputatio unius personae injuria est. Quae cum benigno meorum studio caveretur, Dei judicio repente sublata est: ut amicorum in me studia, et aemulorum insidiae monstrarentur. Sed haec alias: nunc quod coepimus exequamur. Undecimus in Isaiam liber, o virgo Christi Eustochium, quia magnam partem historiae disserturus est, facilior erit in principiis, et usque ad duas sui partes, reliqua simili more dictanda sunt: et sic studendum brevitati, ut nullum damnum fiat intelligentiae.

(Cap. XXXVI.---Vers. 1 seqq.) Et factum est in quarto decimo anno regis Ezechiae, ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes civitates Juda munitas et cepit eas. Et misit rex Assyriorum Robsacen de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi, et stetit in aquaeductu piscinae superioris, in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliacim filius Helciae, qui erat super domum: et Sobna scriba, et Joahe filius Asaph a commentariis, et dixit ad eos Rabsaces: Dicite Ezechiae: Haec dicit rex magnus, rex Assyriorum: Quae est ista fiducia qua confidis? aut

quo consilio et fortitudine rebellare disponis? super quem habes fiduciam, quia recessisti a me? Ecce confidis super baculum arundineum confractum istum, super Aegyptum: cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum ejus, et perforabit eam: sic est Pharao rex Aegypti omnibus qui confidunt in eo. Quod si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus, nonne ipse est cujus abstulit Ezechias excelsa et altaria; et dixit Judae et Jerusalem: Coram altari isto adorabitis? Et nunc trade te Domino meo regi Assyriorum, et dabo tibi duo millia equorum, nec poteris ex te praebere ascensores eorum. Et quomodo sustinebis faciem judicis unius loci ex servis Domini mei minoribus? quod si confidis in Aegypto: et in quadrigis, et in equitibus: et nunc numquid sine Domino ascendi ad terram istam, ut disperderem eam? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, et disperde eam.

Historia manifesta est, et interpretatione non indiget: pleniusque in Regum et Dierum voluminibus haec eadem scripta referuntur, quod anno tertio Osee filii Hela regis Israel, regnaverit Ezechias filius Achaz regis Juda. Viginti quinque, inquit, annorum erat cum regnare coepisset, et viginti et novem annis regnavit in Jerusalem, et fecit quod erat bonum coram Domino, juxta omnia quae fecerat David pater ejus. Et post paululum: In Domino Deo Israel speravit, et post eum non fuit similis illi, de cunctis regibus Juda, sed neque in his qui ante eum fuerunt: adhaesit Domino, et non recessit a vestigiis ejus: fecitque mandata ejus quae praeceperat Dominus Moysi:

unde et erat Dominus cum eo, et in cunctis ad quae procedebat, sapienter se agebat (IV Reg. XVIII, 2, 7). Rebellavit autem contra regem Assyriorum, et non servivit ei: in cujus sexto anno imperii, Salmanasar rex Assyriorum cepit Samariam, et decem tribus quae appellabantur Israel; et transtulit eas in Assyrios, collocavitque in Hala et Habor fluviis Gozan, in civitatibus Medorum (IV Reg. XVII, et XVIII). Post annos autem septem, id est, quarto decimo anno Ezechiae, rex Assyriorum Sennacherib ingressus Judaeam, obsedit civitates ejus munitas, volens eas capere. Cumque obsideret Lachis, misit ad eum Ezechias nuntios, dicens: Peccavi, recede a me, et omne quod imposueris mihi, feram. Cumque trecenta talenta argenti, et triginta auri ad regis 454 imperium persolvisset, fractis januis Templi Domini, et laminis ejus detractis, quas ipse affixerat, misit rex Assyriorum Thartan et Rabsacen de Lachis ad regem Ezechiam cum manu valida Jerusalem: qui cum ascendissent, venerunt in Jerusalem, et steterunt contra aquaeductum piscinae superioris, quae est in via agri fullonis, vocaveruntque ad se regem. Egressus est autem ad eos Eliacim filius Helciae praepositus domus, et Sobna scriba, et Joahe filius Asaph, a commentariis; dixitque ad eos Rabsaces: Loquimini Ezechiae: Haec dixit rex magnus, rex Assyriorum, et caetera quae in historia continentur.

In quo arrogantia consideranda Rabsacis, quod velut quaedam contraria fortitudo, imitatur consuetudinem Prophetarum, ut quod illi solent in prologis ponere: Haec dicit Dominus, quo auc-

toritatem et magnitudinem loquentis ostendat, iste nunc dixerit: Haec dicit rex magnus, rex Assyriorum. Egressus est autem ad eum Eliacim filius Helciae qui erat praepositus domus, et Sobna scriba, et Joahe filius Asaph, a commentariis. Iste est Eliacim filius Helciae, de quo in Visione vallis Sion supra (Ad cap. XXII, 20, 21) legimus: Vocabo servum meum Eliacim filium Helciae, et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam dabo in manu ejus, et erit quasi pater habitantium in Jerusalem, et domui Juda, et caetera. Haec autem dicuntur ad Sobnam, qui ante eum praepositus Templi fuit, de quo in eadem scriptum est visione: Vade et ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam praepositum Templi (Ibid., 15), quem tradunt Hebraei Rabsacis comminatione perterritum tradidisse manus Assyriis, et inferiorem partem Jerusalem adversariis prodidisse, exceptaque arce Sion et Templo, nihil aliud remansisse quod non tenuerit Assyrius. Unde errant qui Sobnam, qui nunc cum Eliacim, et Joahe ad Rabsacen egreditur, eumdem putant quem et supra. Ibi enim Sobna praepositus Templi ponitur, qui ab Assyriis dicitur esse capiendus: hic autem Sobna scriba, hoc est, Î³ÏÎ±Î¼Î¼Î±Ï„Îµá½¶Ï„, qui Hebraice appellatur SOPHER , et est superiori á½Î¼á½½Î½Ï…Î¼Î¿Ï. Rabsacen autem, qui Hebraea lingua locutus sit, filium Isaiae Prophetae Judaei autumant, qui et ipse proditor fuerit: relictumque filium Isaiae alterum, appellari Jasub, qui in lingua nostra relictum sonet. Porro alii arbitrantur eum fuisse Samariten, et 455 idcirco

Hebraicum scisse sermonem, et tam audacter et impie Dominum blasphemare. Consideremus ergo verba Rabsacis; ac primum quod dicit: Confidis super baculum arundineum confractum istum, super Aegyptum, falsum est: nulla enim narrat historia quod Ezechias ad Aegyptios miserit, et Pharaonis auxilium postularit. Quodque infert: Si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus, verum est. Sed rursum jungit mendacium veritati, quod abstulerit Ezechias excelsa illius et altaria. Hoc enim non contra Deum, sed pro Deo fecerat; ut idololatria et veteri errore destructo, juberet Deum adorari in Jerusalem, ubi erat Templum ejus: quamquam legamus pessima consuetudine, in montibus collibusque exstructo jam altari, populum Deo victimas immolasse. Quodque paucitatem obsessorum volens ostendere, equorum duo millia pollicetur, quorum Ezechias ascensores praebere non possit, non de imbecillitate venit populi Judaeorum qui equitandi carebat scientia: sed observatione mandatorum Dei, qui per Moysen super rege praeceperat Israel: Non multiplicabit [Al. multiplicaret] sibi equos: et uxores plurimas non habebit (Deut. XVII, 16, 17). Sin autem me, inquit, servum Sennacherib, qui sum minimus famulorum ejus, non vales sustinere, quomodo tantam regis potentiam sustinebis? Ad id autem quod dixerat: Si responderis mihi in Domino Deo confidimus, callide prudenterque respondit, se non sua voluntate, sed Domini venisse praeceptis. Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, et disperde eam. Et est argumentum: certe

sine Domini voluntate huc venire non poteram. Cum autem venerim et multas ceperim civitates, et pars Jerusalem maneat intacta, manifestum est me ejus voluntate venisse. Legi in cujusdam Commentario eumdem esse Sennacherib qui et Samariam ceperit, quod omnino falsum est. Sacra enim narrat Historia primum Phul regem Assyriorum, sub Manahen rege Israel, vastasse decem tribus. Secundum Theglathphalasar sub Phacee filio Romeliae Israel venisse Samariam. Tertium Salmanasar sub Osee rege Israel totam cepisse Samariam (IV Reg. XV, XVII). Quartum fuisse Sargon, qui expugnavit Azotum (Isa. XX). 456 Quintum Asaraddon qui translato Israel, Samaritanos in terram Judaeam custodes miserit (IV Reg. XVII). Sextum Sennacherib qui sub Ezechia rege Judae, capta Lachis et caeteris Judaeae urbibus, obsederit Jerusalem (IV Reg. XVIII). Alii autem unum atque eumdem multis putant nominibus appellari.

(Vers. 11 seqq.) Et dixit Eliacim et Sobna et Joahe ad Rabsacen: Loquere ad servos tuos Syra lingua, intelligimus enim: ne loquaris ad nos Judaice in auribus populi qui est super murum. Et dixit ad eos Rabsaces: Numquid ad Dominum tuum, et ad te misit me Dominus meus, ut loquerer omnia verba ista, et non potius ad viros qui sedent in muro: ut comedant stercora sua, et bibant urinam pedum suorum vobiscum? Et stetit Rabsaces, et clamavit voce magna Judaice, et dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Haec dicit rex: Non seducat vos Ezechias, quia non poterit vos eruere, et non vobis tribuat

fiduciam Ezechias super Domino, dicens: Eruens liberabit nos Dominus, non dabitur civitas ista in manu regis Assyriorum. Nolite audire Ezechiam. Haec enim dicit rex Assyriorum.

Accusatio Rabsacis, Ezechiae testimonium est: quod captis cunctis Judaeae urbibus confisus in Domino sit, dixeritque ad populum: Nolite timere, nec paveatis regem Assyriorum, et universam multitudinem quae est cum eo: multo enim plures nobiscum sunt quam cum illo. Cum illo est brachium carneum; nobiscum est Dominus Deus noster, qui auxiliator est noster, pugnatque pro nobis. Et confortatus est, inquit, populus hujuscemodi verbis Ezechiae regis Judae. Unde Rabsaces destruere vult, quod ille construxerat; et loquitur ad populum, Non seducat vos Ezechias: et non vobis tribuat fiduciam super Domino Deo. Quod autem Eliacim et Sobna, et Joahe humiliter deprecantur: Loquere ad servos tuos Syra lingua, intelligimus enim; et non loquaris ad nos Judaice in auribus populi qui est super murum, hunc sensum habet: Quid necesse est populum falsis terroribus commoveri, et vanam jactare virtutem? loquere linguam quam populus non intelligit. Si quidem nos habemus linguae tuae scientiam: novimusque sermonem Syrum, qui utrisque 457 communis est. Ad quod Rabsaces arroganter: Num, ait, ad Dominum tuum, et ad te misit me Dominus meus, et non potius ad viros qui sedent in muro? Rursumque augens comminatione terrorem, ut comedant, inquit, stercora sua, et bibant urinam pedum suorum vobiscum? per quae ostendit fame eos et penuria, sitique esse

capiendos. Simulque illecebram jungit formidini: ut quos terrore non vicerat, repromissionibus et persuasione decipiat, dicens ex sermone regis Assyriorum.

(Vers. 16-18.) Facite mecum benedictionem, et egredimini ad me, et comedite unusquisque vineam suam, et unusquisque ficum suam, et bibite unusquisque aquam cisternae suae: donec veniam, et tollam vos ad terram, quae est similis terrae vestrae: terram frumenti et vini, terram panum et vinearum. Ne conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Numquid liberaverunt dii gentium unusquisque terram suam de manu regis Assyriorum? Pro quo in Regum volumine legitur: Facite mecum quod est utile, et egredimini ad me (IV Reg. XVIII, 31). Ergo sensus idem est. Facite, inquit, quod vobis prosit, et in benedictionem vestram proficiat. Sive hoc dicit: Benedicite regi Assyrio, et laudate eum, et Dominum confitemini, ut praemia consequamini, et donec revertar de Aegypto, sive capta Lobna, redeam, habitate in urbe vestra; et rebus vestris fruimini. Postea autem veniam, et transferam vos in terram quae similis est terrae vestrae, frumenti, vini et olearum. Nec dicit nomen regionis, quia aequalem terrae repromissionis invenire non poterat: sed similitudinem pollicetur. Hoc enim unusquisque desiderat, in quo natus est. Quidam putant terram eis Mediae repromitti, quae habebat terrae Judaeae similitudinem, tam in situ quam in frugibus. Quodque infert.

(Vers. 19 seqq.) Ubi est Deus Hemath et Arphad? ubi est Deus Sepharvaim? Numquid

liberaverunt Samariam de manu mea? Quis est ex omnibus diis terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, ut eruat Dominus Jerusalem de manu mea? Et siluerunt, et non responderunt ei verbum. Mandaverat enim eis rex dicens: Ne respondeatis ei.

Hoc ostendit quod omnibus his diis Samaria servierit, et idcirco capta sit. Sin autem, ait, tantis diis praesidentibus, decem tribus facile superavimus, quanto magis vos, immo solam Jerusalem, uno Deo praesule, vincemus facilius? Tacuitque omnis populus, et non respondit ei quidquam. Siquidem praeceptum regis acceperant, ut non responderent ei.

Vere justus Ezechias, agens cuncta fideliter universaque consilio. Ideo autem jusserat blasphemanti Assyrio non responderi, ne eum ad majores blasphemias provocaret. Unde scriptum est: Ne succendas carbones peccatoris (Eccl. VIII, 13); et in psalmo legimus: Cum consisteret adversum me peccator, obmutui, et humiliatus sum, et tacui de bonis (Ps. XXXVIII, 23); et iterum: Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium munitum labiis meis: ne declines cor meum in verba malitiae (Ps. CXL, 3).

(Cap. XXXVII. Vers. 1 seqq.) Et ingressus est Eliacim filius Helciae, qui erat super domum, et Sobnas scriba et Joahe filius Asaph a commentariis ad Ezechiam scissis vestibus, et nuntiarunt ei verba Rabsacis. Et factum est cum audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua, et obvolutus est sacco, et intravit in domum Dei. Et misit Eliacim qui erat super domum, et Sobnam scribam: et

seniores de sacerdotibus opertos saccis ad Isaiam filium Amos prophetae, et dixerunt ad eum: Haec dicit Ezechias: Dies tribulationis et correptionis, et blasphemiae dies haec, quia venerunt filii usque ad partum, et virtus non est pariendi [Al. parienti]. Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rabsacis, quem misit rex Assyriorum dominus suus ad blasphemandum Deum viventem, et exprobrandum sermonibus, quos audivit Dominus Deus tuus. Leva ergo orationem pro reliquiis quae repertae sunt. Et venerunt servi regis Ezechiae ad Isaiam: et dixit ad eos Isaias: Haec dicetis domino vestro: Haec dicit Dominus: Ne timeas a facie verborum quae audisti quibus blasphemaverunt pueri regis Assyriorum me. Ecce ego ei dabo [Al. dabo eis] spiritum, et audiet nuntium, et revertetur ad terram suam, et corruere eum faciam gladio in terra sua.

Perspicua relinquentes, ea tantum in quibus latens sensus est, disseramus. 459 Scindunt vestes, quia Rabsacen audiunt [Al. audierant] blasphemantem. Scindit et ipse rex vestimenta sua, quia peccatorum suorum, et populi esse credebat, quod Rabsaces usque ad portam Jerusalem venerit, et contra Dominum talia sit locutus. Unde pontifex quia Salvatorem blasphemasse credebat, scidit vestimenta sua (Matth. XXVI): et Paulus ac Barnabas, deferentibus sibi Dei cultum Lycaonibus, sciderunt vestimenta sua (Act. XIV). Pro regio ergo cultu obvolutus est sacco; et de palatio ad Templum gradiens, Eliacim pontificem, et Sobnam scribam, et seniores de sacerdotibus misit ad Isaiam filium Amos prophetae.

In quo regis consideranda humilitas atque prudentia. Ipse pergit ad Templum; principes populi et seniores Sacerdotum, non stolis sacerdotalibus, sed ciliciis opertos misit ad Isaiam filium Amos prophetae. Pro quo in Regum volumine legitur: Ipse coopertus est socco, et ingressus domum Domini, Eliacim praepositum domus, et Sobnam scribam, et senes de sacerdotibus misit coopertos saccis ad Isaiam prophetam filium Amos (IV Reg. XIX, 1, 2). Hic quia ipse de se Isaias scribebat historiam, non se appellavit Prophetam, sed filium Prophetae: ibi vero quia alter erat Scriptor historiae, ipsum scribit Prophetam. Quod quidem et de Matthaeo Evangelista legimus, quod ipse Matthaeus se dixerit publicanum (Matth. IX): alii vero Evangelistae nomen publicani tacuerint, et Apostolicam tantum posuerint dignitatem; et quod in conjunctionibus Apostolorum, apud se secundus, apud alios primus sit.

Dixeruntque, inquit, ad eum: Haec dicit Ezechias, non rex, non tumens nomine imperii: Dies tribulationis, et corruptionis, et blasphemiae dies haec: tribulationis nostrae, correptionis Dei, blasphemiae hostium. Ponitque similitudinem parturientis mulieris et dolentis, quod ad partum usque pervenerit, et generare non possit, nec dicere: A timore tuo, Domine, concepimus, et doluimus, et peperimus spiritum salutis.

Sequitur: Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rabsacis (Isai. XXVI, 18, sec. LXX). Non enim audemus Dominum omnium, nostrum Dominum dicere, quo irascente tanta perpetimur; sed tuum dicimus Dominum. Et hanc habemus

ultionis fiduciam: 460 quoniam vivens Deus blasphematur a cultore idolorum mortuorum. Et exprobraverunt sermonibus, quos audivit Dominus Deus tuus: Leva ergo orationem, nostram jacentem: non pro cuncto populo qui jam periit, sed pro reliquiis, quae obsidentur, cumque venissent servi regis Ezechiae ad Isaiam: rursum nomen Prophetae tacuit, ut coeptam servaret humilitatem. Praevenitque eos Isaias: eodem enim spiritu quo futura noscebat, etiam absentem regem audierat: et dicit quid respondere deberent Domino suo, humiliati in ista fiducia conscientiae.

Dicite, inquit, Domino vestro, qui vester est Dominus; meus enim haec dicit Dominus: Noli timere verba quibus non tu, sed ego sum blasphematus. Nec dico universa quae regi Assyriorum sim facturus, ne meam videar jactare potentiam; sed quod dandus sit ei spiritus non Dei, sed adversarius. Auditoque nuntio, revertatur ad terram suam, et corruat in ea gladio, ut duo pariter quae optabat Ezechias, audiret, se obsidione et periculo liberandum, et inimicum iratumque regem in sua terra esse moriturum.

Si quis quaerat cur in libro Prophetiae, historia quae in Regum et Dierum voluminibus scripta est, mixta videatur, consideret quod historiae prophetia sit copulata, tam de liberatione urbis, quam de Assyrii interitu, et de reversione solis horarum decem, et quindecim annorum spatiis protelatis, quod et prophetiae est et historiae.

(Vers. 8 seqq.) Reversus autem Rabsaces, invenit regem Assyriorum praeliantem adversum Lobnam: audierat enim quia profectus esset de

Lachis. Et audivit de Taracha rege Aethiopiae dicentes: Egressus est, ut pugnet contra te. Quod cum audisset, misit nuntios ad Ezechiam dicens: Haec dicetis Ezechiae regi Judae loquentes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis dicens: Non dabitur Jerusalem in manum regis Assyriorum. Ecce tu audisti omnia quae fecerunt reges Assyriorum omnibus terris quas subverterunt, et tu poteris liberari? Numquid eruerunt eos dii gentium, quos subverterunt patres mei Gozan et Haram, et Reseph, et filios Edem, qui erant in Thalassar? Ubi est rex Hemath, et rex Arphad, 461 et rex urbis Sapharvaim Ana [Al. Sepharvaim Anea] et Ava?

Eisdem verbis eademque sententia scriptum est in Regum et Dierum volumine, quod Rabsaces juxta Domini voluntatem, obsidionem deseruerit Jerusalem, et perrexerit ad dominum suum, quem, vel deserta, vel capta Lachis, ad oppugnandam Lobnam ire cognoverat. Ipse quoque Sennacherib audiens Taracham regem Aethiopum inferre sibi bellum, occurrit venienti, et nihilominus mittit nuntios ad Ezechiam, et Epistolas, ut quos necdum viribus ceperat, sermone terreret. Et quomodo populo dixerat: Non te decipiat Ezechias (IV Reg. XVIII, 29): eadem blasphemia loquitur ad regem: Non te decipiat Deus tuus (IV Reg. XIX, 10). Ponitque exempla majorum, quod quomodo caeteras terras non potuerint liberare dii sui de manibus eorum: sic nec Jerusalem liberetur. In enumeratione autem gentium caeterarum ponit ANA () et AVA (), quas LXX miscuerunt dicentes, anavegava, conjunctionemque, et,

id est, vau inter duas gentes Ana et Ava, lingua posuere Hebraea, ut ignorantibus una gens videatur aut civitas. Manifesta transcurrimus, ut in dubiis immoremur. Pugnasse autem Sennacherib regem Assyriorum contra Aegyptios, et obsedisse Pelusium: jamque exstructis aggeribus urbi capiendae, venisse Taracham regem Aethiopum in auxilium, et una nocte juxta Jerusalem centum octoginta quinque millia exercitus Assyrii pestilentia corruisse, narrat Herodotus, et plenissime Berosus, Chaldaicae scriptor historiae, quorum fides de propriis libris petenda est.

(Vers. 14 seqq.) Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, et legit eos: et ascendit in domum Domini, et expandit eos coram Domino, et oravit ad Dominum dicens: Domine, exercituum Deus Israel, qui sedes super Cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum terrae: tu enim fecisti coelum et terram. Inclina, Domine, aurem tuam et audi: aperi, Domine, oculos tuos, et vide, et audi omnia verba Sennacherib quae misit ad blasphemandum Deum viventem. 462 Vere enim, Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum terras et regiones earum: et dederunt deos earum igni: non enim erant dii, sed opera manuum hominum. lignum et lapides; et comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noster, salva nos de manu ejus: et cognoscant omnia regna terrae, quia tu es Deus solus.

Contra Sennacherib regis blasphemias solita Ezechias arma corripuit. Rursumque pergit ad Templum, et Epistolas ejus expandit coram Domino. Prius tacuerat, non enim audebat Domini

timore perterritus in Templo ora reserare, nec liberas ad Deum preces fundere. Nunc autem quia jam audierat Isaiam dicentem: Ne timeas a facie verborum quae audisti, quibus blasphemaverunt pueri regis Assyriorum me, et caetera: audacter Dominum deprecatur, et solum Deum asserit esse viventem: quae idola intelligimus imagines mortuorum. Quodque infert: Vere enim, Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum terras, et regiones earum: et dederunt deos earum igni: non enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum et lapides: et comminuerunt eos, multis probatur historiis, quae scribunt reges Persarum venisse in Graeciam, et subvertisse atque spoliasse templa Graecorum: ultionemque postulat, ut per occasionem sui omnia regna cognoscant quod solus sit Deus, qui possit suos de discrimine liberare.

(Vers. 21 seqq.) Misit autem Isaias [Al. Josias] filius Amos ad Ezechiam dicens: Haec dicit Dominus Deus Israel: pro quibus rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum, hoc est verbum quod locutus est Dominus super eum: Despexit te et subsannavit te virgo filia Sion: post [Al. propterea] te caput movit filia Jerusalem. Cui exprobrasti, et quem blasphemasti, et super quem exaltasti vocem tuam, et levasti altitudinem oculorum tuorum, ad Sanctum Israel? In manu servorum tuorum exprobrasti Domino et dixisti: In multitudine quadrigarum mearum ego ascendi [Al. ascendam] altitudinem montium, juga Libani, et succidam excelsa cedrorum ejus, et electas abietes illius, 463 et introibo altitudinem summi-

tatis ejus saltum Carmeli ejus. Ego fodi, et bibi aquam: et exsiccavi vestigio pedis mei omnes rivos aggerum.

Quia tam audacter Ezechias Dominum deprecatus est, nec misit ad Isaiam, ut prius miserat, non ipse Propheta pergit ad eum, sed mittit nuntios qui ei dicerent verbis Dei: Super Sennacherib contra quem rogas, Domini ista sententia est: Virgo Sion, et filia Jerusalem (quae ideo virgo appellatur et filia, quia cunctis gentibus simulacra adorantibus hominum mortuorum, haec sola conservet castitatem religionis Dei, et unius divinitatis cultum) subsannavit te atque despexit; et quae ne ad majorem te blasphemiam concitaret, praesenti non responderat, post abeuntem movit caput suum, certa de ultione, secura de poena. Et haec locuta est: Non contra me, sed contra Dominum superbisti: nec ipse per te, sed per servos tuos, ut major esset arrogantia blasphemantis. Dixisti enim quod in quadrigarum tuarum multitudine ascenderes altitudinem montium, et juga Libani, et excelsas succideres cedros atque abietes illius. Quod vel de cunctis gentibus Î¼ÎµÏ„Î¿Ï†Î¹ÏÎ¹Îºá¿¶Ï, principibusque earum debemus accipere, vel de Jerusalem, quae interpretatur Libanus, ut cedros ejus atque abietes ad potentes quosque et optimates: altitudinem vero summitatis illius saltumque Carmeli referamus ad Templum. Ipse enim supra dixerat: Numquid non audisti quae fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subverterunt? ergo nec tu poteris liberari. Quodque infert: Ego fodi et bibi aquam, et exsiccavi vestigio pedis mei omnes ri-

vos aggerum, juxta historiam hoc intelligi potest, quod prae multitudine exercitus, omnia fluenta exsiccaverit, ut puteos sibi fodere sit compulsus. Juxta translationem: quod omnes populos, qui interdum sub aquarum nomina describuntur, suo vastaverit exercitu. Pro quo soli Septuaginta transtulerunt, et posui pontem [Al. potentem, vel potestatem], et desertas feci aquas, et omnem congregationem aquarum: quod scilicet nulla sibi gens invia fuerit, sed super omnes populorum aquas suo calcaverit pede.

(Vers. 26 seqq.) Numquid non audisti quae olim fecerim ei? ex diebus antiquis ego plasmavi illud, 464 et nunc adduxi eos, et factum est in eradicationem collium compugnantium, et civitatum munitarum. Habitatores earum breviata manu, contremuerunt, et confusi sunt: facti sunt sicut fenum agri, et gramen pascuae, et herba tectorum quae exaruit antequam maturesceret. Habitationem tuam, et egressum tuum, et introitum tuum cognovi, et insaniam tuam contra me, cum fureres adversum me. Superbia tua ascendit in aures meas, ponam ergo circulum in naribus tuis, et frenum in labiis tuis: et reducam te in viam per quam venisti.

Haec ex persona Dei contra verba Assyrii sentienda sunt, quod ad blasphemiam ejus sic responderit Dominus: Num ignoras quod haec quae fecisti, mea feceris voluntate, et ego haec futura praedixerim, ac per te facienda mandaverim? Itaque quod olim decrevi, hoc expletum est tempore, ut colles, id est principes qui inter se ante pugnabant, et civitates munitissimae,

me contrahente manum meam, nec solitum praebente auxilium, eradicarentur et contremiscerent, ac perirent: et compararentur, non olivae et vineae, fructuosisque arboribus, sed feno et gramini, herbisque domatum, quae frugibus impedimento sunt et ante marcescunt, quam ad maturitatem perveniant. Itaque et sessionem, et egressum, et introitum tuum ante cognovi, et insaniam qua contra me debacchaturus eras, Prophetis vaticinantibus, sum locutus (Sap. ad cap. XIII, 4): per quos olim dicturum esse te noveram: In coelum ascendam: super sidera coeli ponam thronum meum, eroque similis Altissimo. Itaque furor tuus, et superbia tua pervenit in aures meas, et nequaquam ultra te portabo, ut intelligas quod potuisti non tuis potuisse te viribus, sed meo arbitrio. Merebantur enim impiae gentes, et infructuosae arbores, ut per te, quasi securim et serram meam, succiderentur et caderent. Itaque ponam circulum, sive chamum in naribus tuis, ut blasphemantia [Al. blasphemantiam] ora constringam, et nequaquam ultra talia loqui audeas: frenumque injiciam labiis tuis, quod tuam ferociam domet, et te reducat in Assyrios. Qua translatione et in Psalmis contra impios Scriptura abutitur: In freno et chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquant tibi (Ps. XXXI, 12).

(Vers. 30 seqq.) Tibi autem hoc erit signum: Comede hoc 465 anno quae sponte nascuntur, et in anno secundo pomis vescere: in anno autem tertio seminate, et metite, et plantate vineas, et comedite fructum earum. Et mittet id quod salvatum fuerit de domo Juda, et quod reliquum

est, radicem deorsum, et faciet fructum sursum, quia de Jerusalem exibunt reliquiae, et salvatio de monte Sion. Zelus Domini exercituum faciet istud.

Omnia haec Propheta per nuntios ad Ezechiam loquitur, quid Sennacherib dixerit, quid ei Dominus responderit: nunc ad ipsum sermonem facit, ne forsitan dubitet ventura quae dicta sunt. Et idcirco vel maxime Prophetae apud populum sermonum suorum habebant fidem: quia non solum de his quae multa post saecula futura erant, sed etiam quae in continenti, et post non grande temporis spatium essent implenda, memorabant: et quod intra biennium, et rex Assyrius interiret, et urbi Jerusalem securitas redderetur. Hoc erit, inquit, signum eorum quae futura praenuntio, quod hoc anno ea comedas, quae sponte nascuntur. Sive juxta LXX quae prius severas. Anno autem secundo, juxta Symmachum, pomis vescere: sive juxta eosdem, quae de praeteritis segetibus, et cadente in terram semine, pullulaverint. In anno autem tertio, fugato jam Assyrio et obsidione laxata, seminate, et metite, et plantate vineas, et fructus earum comedite. Siquidem parvae urbis hujus reliquiae, quae nunc hostili vallantur exercitu, et evasuras se esse non credunt, tantam recipient rerum omnium abundantiam ac felicitatem, ut instar arboris alta radice fundatae pomis densissimis impleantur. De Jerusalem enim, et de monte Sion egredientur reliquiae, et implebunt terram Judaeam, non suo merito, sed Dei misericordia, immo zelo quod adversus impios zelatus est populum suum.

(Vers. 33, 34.) Propterea haec dicit Dominus de rege Assyriorum. Non introibit civitatem hanc, et non jaciet ibi sagittam, nec occupabit eam clypeus, et non mittet in circuitu ejus aggerem. In via qua veniet, per eam revertetur, et urbem hanc non ingredietur, dicit Dominus: protegamque civitatem istam, et salvabo eam propter me, et propter David servum meum. Revertitur ad propositum, et post futurorum spem praesentem excutit metum. Non enim erat tanta laetitia super his quae longo post tempore ventura promiserat, quanta cura de imminentibus. Quod autem dicit Assyrium recessurum, nec levaturum 466 contra Jerusalem clypeum, nec jacula missurum, neque urbem munitionibus et aggere esse vallandam, adversariumque per viam qua venerat reversurum, et liberandam civitatem obsidione praesenti, et ad extremum infert: propter me et propter David servum meum, illud significat, quod non merito suo, sed Dei clementia conserventur, immo patris eorum David memoria. In quo admonentur et suae negligentiae, et illius fidei atque justitiae, quod in tantum justitiam diligat Deus, ut etiam posteros sanctorum hominum, non suo merito, sed majorum virtute tueatur.

(Vers. 36 seqq.) Egressus est autem Angelus Dei, et percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia: et surrexerunt mane, et ecce omnia cadavera mortuorum. Et egressus est et abiit, et reversus est Sennacherib rex Assyriorum, et habitavit in Ninive. Et factum est cum adoraret in templo Nesrach Deum suum, Adramelech et Sarasar, filii ejus, percusserunt eum

gladio: fugeruntque in terram Ararat; et regnavit Asaraddon filius ejus pro eo.

Centum octoginta quinque millia fortissimorum virorum ab uno Angelo, una nocte caeduntur, et absque vulneribus occisorum mors saeva discurrit, excludens a corporibus animas, Dei voluntate. Super quo in Paralipomenis legitur: Et misit Dominus Angelum, qui percussit omnem virum robustum, et bellatorem, et principem exercitus regis Assyriorum: reversusque est cum ignominia in terram suam (II Paral. XXXII, 24). Qui idcirco servatus est, ut sciret potentiam Dei, et blasphemantia ora comprimeret: fieretque testis illius majestatis, quem paulo ante contempserat. Quod autem intulit: Et surrexerunt mane, vel Israelitas, vel reliquos exercitus ejus accipiamus: licet in Regum scriptum sit volumine, quod cum ipse rex diluculo surrexisset, vidit omnia corpora mortuorum (III Reg. XIX). Pharao quoque in decem Aegypti servatur plagis, ut novissimus pereat: quod et iste passus [Al. passurus] est. Cum enim reversus esset in Niniven urbem primam regni sui, et adoraret in templo Nesrach Deum suum, quasi victoriam de hostibus reportaret, et delubrum idoli sui triumphans et gratulabundus incederet, contemptor veri Dei in fano falsi [Al. sui] numinis trucidatur: nec Angeli perit gladio, quod erat commune cum pluribus, sed parricidio filiorum. Qui cum fugissent in terram Ararat, quod intelligitur Armenia, successit in patris locum Asaraddon, quem 467 Scriptura testatur misisse habitatores Samariam; ne terra maneret inculta. Ararat autem regio in Armenia

campestris est, per quam Araxes fluit, incredibilis ubertatis, ad radices Tauri montis, qui usque illuc extenditur. Ergo et Arca in qua liberatus est Noe cum liberis suis, cessante Diluvio, non ad montes generaliter Armeniae delata [Al. deleta] est, quae appellatur Ararat, sed ad montes Tauri altissimos, qui Ararat imminent campis.

(Cap. XXXVIII.---Vers. 1 seqq.) In diebus illis aegrotavit Ezechias usque ad mortem: et intravit ad eum Isaias filius Amos Propheta, et dixit ei: Haec dicit Dominus: Dispone domui tuae, quia morieris tu et non vives. Et convertit Ezechias faciem suam ad parietem, et oravit ad Dominum, et dixit: Obsecro, Domine, memento, quaeso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, et in corde perfecto, et quod bonum est in oculis tuis fecerim: flevitque Ezechias fletu magno.

Quem diligit Dominus, corripit, et castigat omnem filium quem recipit (Prov. III). Ne elevaretur cor Ezechiae post incredibiles triumphos, et de media captivitate victoriam, infirmitate corporis sui visitatur, et audit se esse moriturum, ut conversus ad Dominum flectat sententiam ejus. Quod quidem et in Jona propheta legimus, et in comminationibus contra David quae dicuntur futura, nec facta sunt, non Deo mutante sententiam, sed provocante humanum genus ad notitiam sui. Dominus enim poenitens est super malitiis. Convertitque Ezechias faciem suam ad parietem, quia ad Templum ire non poterat. Ad parietem autem Templi, juxta quod Salomon palatium exstruxerat. Vel absolute ad parietem, ne lacrymas suas assidentibus ostentare videretur.

Aut certe juxta Jeremiam, ad cor suum; qui CIR (), id est parietem, cor appellat, ut tota mente Dominum deprecaretur. Et ait: Obsecro, Domine, memento, quaeso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, et in corde perfecto, et quod bonum est in oculis tuis fecerim. Audiensque se esse moriturum, non precatur vitam et annos plurimos, sed in Dei judicio quid velit praestare, dimittit. Noverat enim idcirco Deo placuisse Salomonem, quod annos vitae non petierit ampliores; sed iturus ad Dominum, narrat opera sua, quomodo ambulaverit coram eo in veritate et in corde perfecto. Felix conscientia, quae afflictionis tempore bonorum operum recordatur: Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt (Matth V, 8). Et quando alibi scribitur: Quis gloriabitur purum habere se cor (Prov. XX, 9)? Quod ita solvitur: perfectionem cordis in eo nunc dici, quod idola destruxerit, templi Baal vasa perverterit, serpentem aeneum comminuerit, et caetera fecerit quae Scriptura commemorat. Flevit autem fletu magno, propter promissionem Domini ad David, quam videbat in sua morte perituram. Eo enim tempore Ezechias filios non habebat; nam post mortem ejus Manasses, cum duodecim esset annorum, regnare coepit in Judaea. Ex quo perspicuum est, post tertium annum concessae vitae Manassen esse generatum. Ergo iste omnis est fletus, quod desperabat Christum de suo semine nasciturum. Alii asserunt, quamvis sanctos viros morte terreri, propter incertum judicii, et ignorationem sententiae Dei, quam sedem habituri sint. Simulque fati quaestio solvitur, ac necessi-

tatis vincula atque causarum, quod nequaquam dies mortis singulis praestituta sit, sed voluntate Dei et ignotis mortalibus causis, vel vivat aliquis, vel moriatur: praesertim cum et statuta nunc mortis necessitas differatur, et post mortem resuscitatos plurimos legerimus.

(Vers. 4 seqq.) Et factum est verbum Domini ad Isaiam dicens: Vade et dic Ezechiae: Haec dicit Dominus Deus David patris tui: Audivi orationem tuam vidi lacrymas tuas. Ecce ego adjiciam super dies tuos quindecim annos, et de manu regis Assyriorum eruam te et civitatem istam, et protegam eam. Hoc autem tibi erit signum a Domino: quia faciet Dominus verbum hoc quod locutus est: Ecce ego reverti faciam umbram linearum per quas descenderat in horologio Achaz in sole retrorsum decem lineis: et reversus est sol decem lineis per gradus quos descenderat.

Praepostero ordine quasi in prophetia hic refertur historia, quae in Regum 469 volumine consequentius legitur. Flente Ezechia fletu magno, priusquam egrederetur Isaias mediam partem atrii, factus est sermo Domini ad eum, dicens: Revertere, et dic Ezechiae duci populi mei: Audivi orationem tuam, et vidi lacrymam tuam: Ecce sanavi te. Dixitque Ezechias ad Isaiam: Quod erit signum, quia Dominus me sanabit (IV Reg. XX, 4 et 5)? Cui Propheta respondit: Hoc erit signum a Domino quod facturus sit Dominus sermonem quem locutus est: Vis ut accedat umbra tot lineis, an ut revertatur totidem gradibus? Cui dixit Ezechias: Facile est umbram crescere decem lineis, nec hoc volo ut fiat; sed ut revertatur retrorsum

decem gradibus. Cumque invocante Isaia potentiam Domini, signum esset effectum, praecepit Isaias afferri massam ficorum recentium: quam cum attulissent, et posuissent super vulnus ejus, curatus est. Revertitur autem ad regem Propheta Domini jussione, ut ipse sanaret qui percusserat; et vocatur Ezechias dux populi ejus, et filius David, cujus opera sectabatur, fecerat enim rectum juxta omnia quae fecit David pater ejus: et auditur ejus oratio, videnturque lacrymae, quoniam ambulaverat coram Domino in veritate et in corde perfecto, et fleverat fletu magno; et quod placitum erat in oculis ejus fecerat. Adjiciuntur quindecim anni ad vitam, quos ille non postulaverat, et insuper vivente eo, regni securitas repromittitur. Sin autem, ut quidam putant, in corpore vivere condemnatio est, et juxta illud quod dicitur: Revertere, anima mea, in requiem tuam (Ps. CXIV, 7). Et in alio loco: Educ de carcere animam meam (Ps. CXLI, 8), optanda est mors ut de carcere liberemur: quomodo nunc Dominus donat pro beneficio, ut qui liberandus erat, adhuc quindecim annis vivat in carcere? Datur autem signum, ut sol decem gradibus revertatur, quos nos juxta Symmachum in lineas et horologium vertimus, qui gradus intellexit in lineis, ut manifestiorem sensum legentibus faceret. Sive ita exstructi erant gradus arte mechanica, ut per singulos umbra descendens, horarum spatia terminaret. Quod signum et praesentis temporis et futuri typus erat; ut quomodo sol reverteretur ad exordium sui; ita et Ezechiae vita ad detextos annos rediret; nobisque in hebdomade et ogdoade viventibus,

per resurrectionem Christi, vitae spatia protelentur. Solent sanctorum Locorum in hac provincia monstratores intra conseptum Templi ostendere gradus domus Ezechiae, vel Achaz, quod sol per eos descenderit. Sed numquam ego credam, non dico Achaz, qui rex impius fuit; sed cujuslibet regis justi domum fuisse in Templo Dei: cum Salomon idcirco Deum inter caetera offendisse dicatur, quod in sublime aedificaverit Mello, unde atrium Templi, deambulans in turre palatii, despicere solitus sit (III Reg. IX).

(Vers. 9.) Scriptura Ezechiae regis Judae cum aegrotasset et convaluisset de infirmitate sua. LXX. Oratio Ezechiae regis Judae quando languit, et surrexit de infirmitate sua. Miror quomodo soli Septuaginta pro scriptura, orationem posuerint, cum oratio THEPHELLATH () dicatur, et non MACHTHAR (). quae in praesenti loco scribitur; alioquin consequenter diceretur oratio, si de praesenti esset tempore, et non de praeterito. Manifestum est enim, quod post redditam sanitatem, de infirmitate consurgens ista conscripserit, ex quo non oratio est, sed gratiarum actio pro beneficio quod acceperat.

(Vers. 10 seqq.) Ego dixi in dimidio dierum meorum, vadam ad portas inferi: quaesivi residuum annorum meorum. Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viventium: non aspiciam hominem ultra et habitatorem quietis. Cessavit generatio mea: ablata est et convoluta est a me quasi tabernaculum pastorum. Praecisa est velut a texente vita mea: dum adhuc ordirer succidit me: de mane usque ad vesperum finies me. Spe-

rabam usque mane: quasi leo sic contrivit omnia ossa mea. De mane usque ad vesperum finies me.

LXX Ego dixi in excelso dierum meorum, vadam ad portas inferi: relinquam annos residuos: dixi, nequaquam ultra videbo salutare Dei in terra viventium, nec videbo hominem adhuc cum habitantibus: defici a cognatione mea. Exivit et recessit a me, sicut 471 tabernaculum solvit qui fixerat: sicut tela spiritus meus recessit, cum a texente succiditur. In illa die traditus sum usque mane: sicut leo, sic contrivit omnia ossa mea. A die usque ad noctem traditus sum.

Narrat quid tempore prementis angustiae imminentisque languoris, tacitus cogitarit; Dixi, inquit, in corde meo, in dimidio dierum meorum, sive ut Aquila et Symmachus et Theodotio interpretati sunt, in infirmitate et silence dierum meorum, pro quo LXX excelsum interpretati sunt, ob litterae similitudinem, RAME () pro DAME () legentes: licet quidam DAME, sanguinem verterint, ut sit sensus, In sanguine dierum meorum, quando meus cruor, meusque expetebatur [Al. exspectabatur] interitus. Itaque desperatione dixi: Vadam ad portas inferi, vel communi lege naturae, vel illas portas, de quibus quod liberatus sit, Psalmista decantat, Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiae Sion (Ps. IX, 15). Has portas inferni reor, quae adversum Petrum non praevalent (Matth. XVI), quia dormivit in plenitudine dierum suorum. Sancti implent dies suos, qualis fuit Abraham, qui mortuus est plenus dierum in senectute bona (Gen. XXV). Peccatores vero et

impii in dimidio dierum suorum moriuntur, de quibus et Psalmista loquitur: Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos (Ps. LIV, 25). Non enim implent opera virtutum, nec student poenitentia emendare delicta. Unde in medio vitae cursu, et in errorum tenebris ducentur ad tartarum.

Quaesivi, inquit, residuum annorum meorum, non me putans ultra esse victurum. Dixi, non videbo Dominum Dominum in terra viventium. Pro Domino et Domino, bis in Hebraeo ponitur IA (), quod in extrema syllaba ALLELUIA () sonat, pro quo LXX transtulerunt Nequaquam ultra videbo salutare Dei in terra viventium. De qua in alio loco scriptum est: Placebo Domino in regione viventium (Ps. CXIV 9). Et rursum: Placebo Domino in lumine viventium (Ps. LV, 9). Regio ergo Sanctorum ipsa est, quae appellatur lux viventium. Non est enim Deus mortuorum, sed vivorum (Matth. XXII). Hoc autem est omne quod metuit, ne salutare Dei, ductus ad inferos, 472 nequaquam mereatur aspicere.

Sequitur: Non aspiciam hominem ultra et habitatorem quietis. Quod nos olim propter verbi ambiguitatem sequenti versiculo junxeramus; sermo enim Hebraicus HOLED, si legatur , aut scribatur ELED (), requiem: si EDEL (), Occidentem sonat. Timet ergo ne cum sanctis et hominibus Dei non habitet in quiete, ne non videat Dominum in terra viventium, ne generatio illius instar tabernaculi dissolvatur, ne in telae similitudinem in ipso lucis exordio praecidatur, et nequaquam de semine ejus Christus oriatur. Quod

autem corpus nostrum appelletur tabernaculum, et Apostolus instruit dicens: Nos qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus aggravati (II Cor. V, 4). De mane, ait, usque ad vesperum finies me: sperabam usque mane: quod et Job in angustia sua atque in tormentis corporis sustinuisse se dicit (Job. IV), quando in die exspectabat noctem, et lucem praestolabatur in tenebris, mutatione temporum putans mutari posse supplicia. Hoc verum esse novit qui magnis febribus aestuat, cujus ignis internus in similitudinem leonis omnia ossa consumit, nec se putat prae doloris magnitudine ultra esse victurum.

(Vers. 15.) Sicut pullus hirundinis, sic elamabo: meditabor ut columba: attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum. Domine, vim patior; responde pro me: quid dicam aut quid respondebit mihi cum ipse fecerit?

LXX Quasi hirundo sic clamabo: quasi columba sic meditabor. Defecerunt enim oculi mei aspiciendo in excelsum coeli ad Dominum: qui eruit me, abstulit dolorem animae meae, et ipse fecit.

Mors imminens, et languoris incumbens dolor, quasi leo ita omnia corporis mei ossa frangebat; sed ego in similitudinem hirundinis et columbae, fletibus et gemitibus dies noctesque jungebam; et a Deo solo qui poterat subvenire, elevatis in altum oculis, auxilium praestolabar. Dicebamque ad eum: plus patior quam mea poscunt merita; sed et si quid erravi, convertar ad melius; tu responde pro me: Non est enim volentis neque currentis, sed miserentis Dei (Rom. IX,

16). Rursumque in se revertitur: 473 Quid dicam, quidve causabor contra te factorem meum? aut quid mihi respondebit qui fecit ipse quod voluit? Sustinenda ergo sunt quaecumque decreverit.

Pro pullo hirundinis, sive hirundine, ut LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum est, SUS AGOR (), quod interpretatus est Aquila, equus Agor: Theodotio, SIS AGUR (); media enim vocalis littera vau, si ponatur inter duas Samec, legitur sus, et appellatur equus; si jod, legitur sis, et hirundo dicitur. Symmachus autem ita transtulit: Sicut hirundo inclusa, sic cantabo. Quod verbum agor et in Jeremia legitur, ubi scriptum est: Milvus in coelo cognovit tempus suum: turtur et hirundo, et ciconia custodierunt tempora sua (Jerem. VIII, 7).

(Vers. 16 seqq.) Reputabo omnes annos meos in amaritudine animae meae. Domine, si sic vivitur, et in talibus vita spiritus mei, corripies me, et vivificabis me. Ecce in pace amaritudo mea amarissima. Tu autem eruisti animam meam, ut non periret: projecisti post tergum tuum omnia peccata mea. Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non exspectabunt qui descendunt in lacum, veritatem tuam. Vivens, vivens ipse confitebitur tibi, sicut et ego hodie. Pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine, salvum me fac, et psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitae nostrae in domo Domini.

LXX. Domine, de ipsa annuntiatum est tibi: et suscitasti spiritum meum, et consolatus vivificasti. Ecce in pace amaritudo mea: liberasti enim animam meam, ut non periret, et projecisti

post me omnia peccata mea. Neque enim in inferno laudabunt te, neque mortui benedicent tibi. Neque sperabunt qui apud inferos sunt misericordiam tuam: viventes benedicent tibi, sicut et ego. Ab hodie enim filios faciam, qui annuntiabunt justitiam tuam, Domine salutis meae, et non requiescam, benedicens tibi cum Psalterio, omnibus diebus vitae meae in conspectu domus Dei.

Nulla res longa mortalium est, omnisque felicitas saeculi dum tenetur, amittitur. Cum enim tribulationis tempus advenerit, omne quod praeteritum est nihil adjuvat sustinentem. Unde stulta Epicuri sententia est, qui asserit recordatione praeteritorum bonorum, mala praesentia mitigari. Ergo Ezechias reputare se dicit omnes annos regni sui, et praeteritae, ut putabat, beatitudinis in praesenti amaritudine. Et quia jam securus est, nec patitur quae refert, de humano 474 statu philosophatur, et dicit: Domine, si sic vivitur: et tali sumus conditione generati, corripuisti me, sed vivificasti me, pacemque tribuisti, fugato Assyrio; sed pax mea omni mihi amaritudine fuit amarior, quia tranquillitate populis reddita, et urbe secura, ego solus limina mortis intravi. Sed tu eruisti animam meam, ut non periret, vel praesenti vitae vel futurae. Projecisti enim post tergum omnia peccata mea, ne illa tristis aspicerem, sed tuam misericordiam contemplarer. Infernus enim et mors non confitebuntur, neque laudabunt te, juxta illud quod scriptum est: In inferno autem quis confitebitur tibi (Psal. VI, 6)? Confessioque in hoc loco, non pro poenitentia, sed pro gloria

et laude accipitur, sicut et in Evangelio legimus, Confitebor [Al. confiteor] tibi, Domine, Pater coeli et terrae (Mat. XI, 25). Non exspectabunt, inquit, qui descendunt in lacum, veritatem tuam: melius quam in LXX misericordiam. Qui enim in inferno est, non exspectat judicii veritatem, sed misericordiam Dei: maxime cum Salvator ad inferna descenderit, ut vinctos de inferis liberaret. Pro lacu manifestius iidem inferos transtulerunt. Vivens, vivens ipse confitebitur tibi, sicut et ego hodie. Et hic confessio pro laudatione ponitur. Neque enim sua scelera confitetur; sed gratias agit Deo: et non est pulchra laudatio in ore peccatoris (Eccli. XV). Cumque infernus et mors non confiteantur nec laudent Deum, e contrario vita atque viventes Dominum glorificant. Quodque sequitur: Pater filiis notam faciet veritatem tuam, hoc significat, quod in Deuteronomio dicitur: Interroga patrem tuum, et annuntiabit tibi; seniores tuos, et dicent tibi (Deut. XXXII, 7), ut per successiones et singulas generationes Dei in posteros clementia praedicetur. Pro quo LXX posuerunt: Ab hodie enim filios faciam, qui annuntiabunt justitiam tuam. Causalisque conjunctio sequentia cum superioribus copulat: quod videlicet idcirco viventes et ipse vivens benedicant Deo, quia ab hac die facturus sit filios, qui annuntient veritatem ejus, quod certe suae non erat potestatis. Neque enim per Prophetam illi liberi repromissi sunt: sed praesens vita concessa. Praesertim cum impiissimum filium genuerit Manassen, qui repleverit Jerusalem sanguine, a porta usque ad portam, et non benedixit, sed ma-

ledixit Deo persequens sanctos ejus. Possumus ergo juxta LXX 475 hoc dicere, quod non dixerit, filios faciam: sed paidia, quos vel parvulos, vel pueros, sive infantulos et posteros intelligimus, ut ex eo quod ipse misericordiam consecutus est, omnis ventura posteritas hoc cognoscens, laudet ejus incredibilem clementiam. Salvum ergo me fac, Domine; et omnes qui in te credimus, tuoque sumus auxilio liberati, cunctis diebus vitae nostrae te canemus in Templo.

(Vers. 21, 22.) Et jussit Isaias ut sumerent massam de ficis, et cataplasmarent super vulnus, et sanaretur. Et dixit Ezechias, quod erit signum, quia ascendam in domum Domini.

Hoc prius legendum est quam oratio Ezechiae, sive Scriptura, quam nunc interpretati sumus: ante enim cataplasma vulneri impositum est, et prius signum ab eo petitum futurae sanitatis, quam gratias ageret Domino, quod dicitur fecisse sanatus. Aiunt Hebraei verbum SIIN (), quod praetermisere LXX, ulcus sonare, non vulnus. Nam et Aquila Symmachusque et Theodotio helkos interpretati sunt, per quod morbum regium intelligi volunt, cui contraria putantur, vel sumpta in cibo, vel apposita corpori quaecumque sunt dulcia. Ergo ut Dei potentia monstraretur, per res noxias et adversas sanitas restituta est. Alii SIIN, non ulcus, sed apostema suspicantur: quando tumens corpus cocto et putrescente pure completur. Et juxta artem medicorum, omnis sanies siccioribus ficis atque contusis, in cutis superficiem provocatur: ac per hoc non spernendam esse medicinam, quae usu constet et experimento: quia

et hanc fecerit Deus. Oratio igitur ac gratiarum actio hucusque conscripta est. Caeterum quod signum datum sit, superior historiae ordo narravit.

(Cap. XXXIX.---Vers. 1 seqq.) In tempore illo misit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babylonis, libros et munera ad Ezechiam: audierat enim quod aegrotasset et convaluisset. Laetatusque est super eis Ezechias: et ostendit eis cellam aromatum, et argenti, et auri, et odoramentorum, et unguenti optimi, et omnes apothecas supellectilis suae et universa quae inventa sunt in thesauris ejus: non fuit verbum quod non ostenderit eis Ezechias in domo sua, et in omni potestate sua.

Supra legimus, quarto decimo 476 anno regis Ezechiae ascendisse Sennacherib regem Assyriorum super omnes civitates Judae munitas, et cepisse eas, et postea obsedisse Lachis, transisse Lobnam, misisse Jerusalem partem exercitus sui, caesaque per Angelum centum octoginta quinque millia exercitus ejus, et ipsum fugisse Niniven, interfectumque a filiis in fano Dei sui, et regnasse pro eo Assaraddon filium ejus: aegrotasse Ezechiam, et recepisse Prophetae nuntio sospitatem; factum signum incredibile, ut sol decem horarum spatiis reverteretur ad ortum suum, et pene duplex dies fieret. Nunc legimus quod in tempore illo, hoc est, in eodem anno quo haec gesta sunt omnia, miserit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babylonis, libros et munera ad Ezechiam; non Assaraddon, qui Sennacherib patri apud Assyrios in regnum successerat, de cujus seu morte, seu vita Scriptura conticuit. Ex quo

perspicuum est aliud fuisse tunc regnum Assyriorum, et aliud Babyloniorum. Denique Samariam, id est, decem tribus cepere Assyrii. Judam autem et Jerusalem postea legimus cepisse Chaldaeos, quorum rex Nabuchodonosor fuit.

Et quia apud eos astrorum observantia est, stellarumque cursus longo usu et exercitatione cognitus, quod et in Domini nativitate monstratur: intellexerunt solem reversum, diei spatia duplicata, servire ei quem solum Deum putant. Cumque causas hujus miraculi rationemque perquirerent, fama per omnes gentes volitante, didicerunt propter aegrotationem regis Judae, etiam cursum signi clarissimi commutatum. Quam non esse opinationem meam, sed Scripturae sanctae fidem, Dierum verba testantur, quae dixere post alia: Ipse est Ezechias, qui obturavit superiorem fontem aquarum Gion: et avertit eas subter ad occidentem urbis David. In omnibus operibus suis fecit prospere quae voluit; attamen in legatione principum Babylonis, qui missi fuerant ad eum, ut interrogarent de portento quod acciderat super terram, reliquit eum Deus ut tentaretur: et nota fierent omnia quae erant in corde ejus (II Paral. XXXII, 30, 31).

Idcirco autem tentationi relictus est, quia post tantam victoriam, et solis regressum, et congratulationem regni potentissimi, cor illius elevatum est. Denique 477 in eodem volumine scribitur: Multi deferebant hostias, et sacrificia Domino in Jerusalem, et munera Ezechiae regi Juda: et exaltatus est coram cunctis gentibus. In diebus illis aegrotavit usque ad mortem, et oravit

Dominum; et exaudivit eum, et dedit ei signum; sed non juxta beneficia quae acceperat, retribuit: quia exaltatum est cor ejus, et facta est contra eum ira, et contra Judam et Jerusalem (II Par. XXXII, 23, 24). Rursumque Scriptura sancta elationem cordis ejus dicit poenitentia mitigatam, inferens: Et humiliatus est postea, eo quod exaltatum esset cor ejus, tam ipse quam habitatores Jerusalem: et idcirco non venit super eos ira Domini in diebus Ezechiae.

Laetatus est ergo in adventu legatorum Merodach, quem patrem fuisse Nabuchodonosor Hebraei autumant; et in oblatione munerum, et congratulatione sanitatis suae. Ostenditque eis juxta Septuaginta domum NECHOTHA (), pro qua Symmachus transtulit aromatum suorum; et thesauros argenti, et auri et odoramentorum et unguenti optimi: quod in Hebraico scribitur, olei boni; et omnes thesauros vasorum gazae, sive, ut ibi legitur, vasorum suorum. Gaza autem lingua Persarum divitiae nuncupantur: nec est Hebraeus sermo, sed Barbarus. Non fuit, inquit, verbum (quod juxta Hebraicam consuetudinem pro re frequenter accipitur), quod non ostenderit eis in domo sua et in omni potestate sua. Unde Dei ira justissima, quoniam non solum thesauros suos atque palatii, sed et Templi ostenderit: quod certe fuit potestatis ejus, de cujus valvis auri laminas ante jam tulerat.

(Vers. 3 seqq.) Introivit autem Isaias Propheta ad regem Ezechiam, et dixit ei: Quid dixerunt viri isti: et unde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me, de

Babylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias: Omnia quae in domo mea sunt viderunt: non fuit verbum, sive res, quam non ostenderim eis in thesauris meis. Et dixit Isaias ad Ezechiam: audi verbum Domini exercituum. Ecce dies veniet, et auferentur omnia quae in domo tua sunt, et quae thesaurizaverunt patres tui usque ad diem hanc, in Babylonem: non relinquetur quidquam, dixit Dominus. Et de filiis tuis qui egredientur ex te, quos genueris, tollent: et erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Isaiam: Bonum verbum Domini quod locutus est. Et ait: Fiat tantum pax et veritas in diebus meis.

Tradunt Hebraei ideo aegrotasse Ezechiam, quoniam post inauditam [Al. auditam] victoriam Judaeorum, et Assyrii regis interitum, non cecinerit laudes Domino, quas cecinit Moyses Pharaone submerso (Exod. XV), et Debbora interfecto Sisara (Judic. IV), et Anna genito Samuele (I Reg. II). Unde commonitum esse fragilitatis suae. Rursumque post corporis sanitatem, et signi magnitudinem offerri aliam occasionem superbiae, quam, ut prudens et Dei cultor, vitare debuerat; nec monstrare alienigenis divitias suas, quas, Deo tribuente, possederat.

Ex quo juxta Leges quoque tropologiae discimus, non mittendas margaritas ante porcos, nec dandum sanctum canibus (Matth. VII). Qui enim fidelis est spiritus, abscondit negotia; et quicumque hoc non fecerit, omnis virtus illius enervatur; peritque posteritas, et amisso virili robore, in muliebrem redigitur mollitudinem (Prov.

XI, 13-15). Ingreditur ergo Isaias ad regem, et quasi nescius sciscitatur. Quid dixerunt viri isti, et unde venerunt? Duo interrogat, quid locuti sint, et unde venerint? Ille ad unum respondit, altero praetermisso: quod cum ἐμφάσει, et supercilio legendum est: De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone.

(Cap. XL.---Vers. 1 seqq.) Consolamini, consolamini, populus meus, dicit Deus vester: Loquimini ad cor Jerusalem, et advocate eam; quoniam completa est malitia ejus, dimissa est iniquitas illius. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.

LXX: Consolamini, consolamini populum meum, dicit Deus ÷ sacerdotes ** loquimini ad cor Jerusalem: consolamini eam: quia repleta est humilitas ejus. Solutum est peccatum illius, quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua.

Juxta interpretes caeteros, jubentur alii, ut populum Dei et Jerusalem pariter consolentur: juxta Hebraicum ipsi praecipitur populo, ut consoletur, et loquatur ad cor Jerusalem, et advocet eam.

Loqui autem ad cor Jerusalem, idioma Scripturarum est. Qui enim moerenti loquitur, et blandiens consolator est, ad cor loqui dicitur. Doceat nos Sichem filius Hemor, qui corrupta Dina locutus est ad cor ejus, et consolatus est eam (Genes. XXXIV). Et ubicumque simile quid inveneris, hunc sensum habet. Causaque consolationis, remissio peccatorum est: et causa remissionis, quoniam suscepit de manu Domini duplicia pro

omnibus peccatis suis. Qui enim scit voluntatem Domini sui, et peccat, vapulabit multis (Luc. XII).

Omnisque qui habet in se habitatorem Spiritum Sanctum, quem Salvator Apostolis promittebat, dicens: Rogabo Patrem meum, 480 et alium consolatorem dabit vobis, ut sit vobiscum in sempiternum, Spiritum veritatis (Joan. XIV, 16); et iterum: Cum autem venerit consolator Spiritus Sanctus, quem mittet Pater meus in nomine meo, ille vos docebit omnia (Ibid., 26); et rursum: Cum venerit consolator quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis qui a Patre egreditur, ille testificabitur de me (Joan. XV, 26); et: Prodest vobis ut ego vadam: nisi enim ego abiero, consolator non veniet ad vos (Joan. XVI, 7); consolator est, cui et nunc praecipitur, ut consoletur populum Dei. Unde et Apostolus Paulus loquebatur ad credentes: Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater misericordiarum, et Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra (II Cor. I, 3).

(Vers. 3 seqq.) Vox clamantis in deserto, parato viam, Domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt prava in directa, et aspera in vias planas, et revelabitur gloria Domini, et videbit omnis caro variter quod os Domini locutum est.

LXX: Vox clamantis in deserto: parate viam Domini: rectas facite semitas Dei nostri. Omnis vallis implebitur: et omnis mons et collis humiliabitur; et erunt prava in directa, et aspera in campos. Et apparebit gloria Domini: et videbit

omnis caro salutare Dei, quia Dominus locutus est.

Hujus vocis memores Scribae et Pharisaei et principes Judaeorum, cum audissent Joannem in solitudine praedicare baptismum poenitentiae, et docere populum, mittunt qui interrogent eum, utrum ipse sit Christus, an Elias, an Propheta. Cumque respondisset nihil se horum esse, rursus interrogant: Dic ergo nobis, quis es? ut responsum demus his qui miserunt nos. Quid dicis de te? Atque ille respondit: Ego sum vox clamantis in deserto: parate viam Domini; sicut dixit Isaias Propheta (Joan. I, 22, 23). In quo animadvertendum, quod rectae viae Domini et semitae Dei nostri: impletio vallium et montium, colliumque humiliatio, et pravorum correctio, et asperorum rupiumque campestria: et gloria Domini et salutare Dei nostri, non praedicetur in Jerusalem, sed in solitudine Ecclesiae, et in deserta gentium multitudine, de qua supra (Ad cap. XXXV, 1) legimus: Laetare deserta sitiens: exsultet solitudo, et floreat quasi lilium. Haec enim deserta erat notitia Dei, et ab idolis tenebatur humilis in confessione, erecta in superbia, aspera et intractabilis in feritate. Sed postquam apparuit gloria Domini; et vidit omnis caro salutare Dei, cuncta repente mutata sunt, et via Domini praeparata, ita ut appareret in solitudine gloria Dei; quando baptizatus est Dominus in Jordane, et aperti sunt coeli, et Spiritus Sanctus in specie columbae descendit, et mansit in eo: voxque Patris desuper intonuit: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui (Matth. III, 17).

(Vers. 6 seqq.) Vox dicentis, clama. Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro foenum, et omnis gloria ejus quasi flos agri. Exsiccatum est foenum, cecidit flos; quia spiritus Dei flavit in eo: vere foenum est populus. Exsiccatum est foenum, cecidit flos; verbum autem Domini nostri stabit in aeternum.

LXX: Vox dicentis, clama: et dixi, Quid clamabo? Omnis caro foenum, et omnis gloria hominis quasi flos foeni. Aruit foenum, et cecidit flos + quia spiritus Dei flavit in eo + vere foenum est populus + exsiccatum est foenum, cecidit flos ** verbum autem Dei nostri manet in sempiternum:

Hoc quod asteriscis notatur: quia spiritus Dei flavit in eo: vere foenum est populus: aruit foenum, cecidit flos, ex Hebraico et Theodotionis editione additum est. Ex quo manifestum est, vel a LXX praetermissum, vel paulatim scriptorum vitio abolitum: dum et prior et sequens versus finitur in flore.

Supra legimus, Propheta dicente: Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et dixi: Ecce ego, mitte me; et ait: Vade et dic populo isti: Aure audietis, et non intelligetis: et videntes videbitis, et non videbitis, et reliqua. Ad quam praedicationem dura perpessus, nunc Domini voce dicente, clama, timens similia, quid clamare debeat sciscitatur; et a generali incipiens, Omnis caro foenum, et omnis gloria ejus quasi flos foeni, pervenit ad speciale, ut nihilominus dicat de populo: Vere foenum est populus.

Et revera si quis fragilitatem carnis aspiciat, et quod per horarum momenta crescimus atque decrescimus, nec in eodem manemus statu: ipsumque quod loquimur, dictamus, et scribimus, de vitae nostrae parte praetervolat: non dubitabit carnem foenum dicere, et gloriam ejus quasi florem foeni, sive prata camporum. Qui dudum infans, subito puer; qui puer, repente juvenis; et usque ad senectutem per spatia mutatur incerta; et ante se senem intelligit, quam juvenem non esse se miretur. Pulchra mulier quae adolescentulorum post se trahebat greges, arata fronte contrahitur in rugas; et quae aliis erat voluptati, jam sibi displicet.

(Vers. 9 seqq.) Super montem excelsum ascende tu quae evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam quae evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere, dic civitatibus Judae: Ecce Deus vester: ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, et brachium ejus dominabitur. Ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram eo. Sicut pastor gregem suum pascet: in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit: foetas ipse portabit.

LXX: Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere: dic civitatibus Juda: Ecce Deus vester, ecce Dominus Deus cum virtute veniet, et brachium cum dominatione: ecce merces ejus cum eo, et opus in conspectu illius. Sicut pastor pascet populum suum, et in brachio suo congregabit agnos: et praegnantes consolabitur.

Praecipitur Apostolorum choro, ut ad praedicationem omnis carnis quae visura sit salutare Dei, excelsa conscendat: de magnisque dicturi, in sublimibus commorentur. Porro Hebraicum et caeteri interpretes ponunt genere feminino, ut dicant, quae evangelizas Sion, et quae evangelizas Jerusalem. Quod verbum juxta Graecos ambiguum est, ut possimus accipere, vel eam quae nuntiat, vel eam cui nuntiatur. Sive igitur nuntiat verbum Dei, et Domini salutare, Sion et Jerusalem: De Sion enim exivit lex: et verbum Domini de Jerusalem (Isai. II, 3); sive nuntiatur eis per Apostolos, debent excelsa conscendere, et ad montana transire. Mirumque in modum cum ipsa Sion mons sit, dicente Scriptura: Mons Sion in quo habitasti (Ps. LXXIII, 3): alium altiorem montem jubetur ascendere, a quo vulneratus est princeps Tyri. Et quia doctrinae Apostolorum erant multa futura contraria; et statuti ante praesides et tribunalia ducebantur, jungitur, exalta, noli timere: dic civitatibus Juda, Synagogis videlicet et populis Judaeorum, de quibus Dominus loquebatur: Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. XV, 24). Et Paulus apostolus: Vobis, inquit, oportebat annuntiari primum verbum Dei; sed quoniam repellitis illud, et indignos vos judicatis aeterna vita, ecce convertimur ad Gentes (Act. XIII, 46).

(Vers. 12 seqq.) Quis mensus est pugillo aquas, et coelum palmo ponderavit? Quis appendit tribus digitis molem terrae, et libravit in pondere montes, et colles in statera? Quis adjuvit spiritum Domini: aut quis consiliarius ejus fuit; et

ostendit illi? cum quo iniit consilium, et instruxit eum, et docuit eum semitam justitiae, et erudivit eum scientia, et viam prudentiae ostendit illi? Ecce gentes sicut stilla situlae, et quasi momentum staterae reputatae sunt: ecce insulae quasi pulvis exiguus. Et Libanus non sufficit ad succendendum, et animalia ejus non sufficient ad holocaustum. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, et quasi nihili et inane reputatae sunt ei.

LXX: Quis mensus est manu aquam, et coelum palmo, et omnem terram pugillo? Quis statuit montes pondere, et rupes statera? Quis cognovit mentem Domini: aut quis consiliarius ejus fuit? Quis docuit eum, cujus accepit consilium, et instruxit illum? Vel quis ostendit ei judicium, et viam intelligentiae quis ostendit illi? Si omnes gentes sicut stilla situlae, et quasi momentum staterae reputatae sunt, et quasi saliva reputatae sunt. Libanus non sufficit ad comburendum, et omnia quadrupedia non sufficiunt ad holocaustum, et cunctae gentes quasi nihili sunt, et in nihili reputatae sunt ei.

Ne quis putaret difficilem esse vocationem gentium, et quod omnis caro videret salutare Dei; super montem excelsum juberentur ascendere, qui evangelizant Sion; et ipse Dominus veniret in fortitudine, et redderet unicuique secundum opus suum; instarque pastoris agnos foveret in sinu, et foetas ipse portaret: describitur illius magnitudo, quod nihil ei impossibile sit; et qui universa condiderit, Creatorque sit omnium; etiam haec quae comparatione eorum parva sunt, va-

leat perpetrare. Quod autem pugillum vocat et palmum, humanae consuetudinis verbis utitur atque mensuris, ut Dei potentiam per nostra verba discamus. In eo ubi LXX transtulerunt: Quis mensus est manu aquam? sive ut nos vertimus: Quis mensus est pugillo aquas? Aquila transtulit: Quis mensus est minimo digito aquas? Hoc enim lichas sonat: ut scilicet non tota manu, sed parvo digito, quem vulgo gustatorem vocant, omnis aquarum vastitas ponderetur: spithame autem, hoc est, palmus, extentam significat manum a pollice usque ad extremum digitum. Sin autem contrahamus manum, pugillus efficitur: ut per palmum et pugillum, extentos coelos et globum terrae noverimus. Pro pugillo quem in comprehensione terrae LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum est SALIS (), quem Symmachus triton, Aquila trisomon interpretati sunt: et nos ut manifestius faceremus, in tres digitos vertimus; quod scilicet molem terrae et excelsa montium colliumque quasi tribus digitulis et staterae parvo momento appenderit: per quae Dei majestas et Creatoris potentia demonstratur.

Quis, inquit, adjuvit spiritum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit, et ostendit illi? etc. Pro quibus Symmachus interpretatus est: Quis paravit spiritum Domini, et virum consilii ejus quis ostendit ei? cum quo iniit consilium, deditque ei intelligentiam, et docuit eum viam judicii, et instruxit illum scientia, et iter prudentiae monstravit ei? Per quod ostendit manifestius paratum spiritum, sive firmatum illum esse, de quo in Apostolo legitur: Dominus autem Spiritus est.

Et, Super quem requievit Spiritus Dei, Spiritus sapientiae, et intelligentiae, et reliqua. Qui dicit in consequentibus: Spiritus Domini super me: propter quod unxit me (Isai. LXI, 1). Ipse est enim spiritus Domini, et vir consilii ejus, in quo habitavit omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Coloss. II). Cum illo iniit consilium, de quo supra (Ad cap. XI, 6) diximus: Admirabilis, consiliarius. Et in Proverbiis scriptum est, Deus sapientia fundavit terram: paravit autem coelos prudentia (Prov. III, 19). Porro LXX qui dixerunt: Quis novit mentem Domini, et quis consiliarius ejus fuit? hoc intelligi volunt, quod mens et ratio et sensus Dei, per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil, ille sit de quo in Psalmis canitur: Verbo Domini coeli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum (Ps. XXXII, 6).

Omnes gentes quae non noverant Creatorem suum, sive universum mortalium genus ad comparationem Dei quasi stilla situlae sunt, et quasi momentum staterae, quod levi pondere in partem alteram declinatur. Et quomodo si de situla stilla modica fluat, a portante negligitur; ita universa gentium multitudo supernis ministeriis comparata et Angelorum multitudini, pro nihilo ducitur. Insulae quoque quasi saliva reputantur, sive ut Symmachus et Theodotio ipsum ponentes Hebraicum, sicut DOC (), quod decidit: pro quo Aquila lepton ballomenon transtulit. Aiunt autem Hebraei hoc verbo significari tenuissimum pulverem, qui vento raptante saepe in oculos mittitur, et sentitur potius quam videtur. Minutissima ergo frusta pulveris et pene invisibilia, hoc

verbo appellantur: quas forsitan Democritus cum Epicuro suo atomos vocat. Multaque sunt nomina quae ita leguntur [Al. intelliguntur] in Graeco, ut in Hebraico posita sunt, propter interpretandi difficultatem, et ad comparationem linguae Hebraeae, tam Graeci quam Latini sermonis pauperiem. Simulque ut paulatim homines abstrahat ab idololatria, aufert caeremonias victimarum; et docet quod omnia ligna Libani et armenta quae in eo pascuntur, holocaustis ejus sufficere nequeant. Si autem omnes gentes sic sunt in conspectu illius quasi non sint, et quasi nihil et inane reputantur (in omnibus autem gentibus et Israel est), ergo et ipse sic est quasi non sit, et in nihili atque inane reputatur. Hoc dicimus, ut frangatur ejus superbia, et caeterarum gentium similes esse se noverint.

(Vers. 18 seqq.) Cui ergo similem fecistis Deum: aut quam imaginem ponetis illi? Numquid sculptile conflavit faber, aut aurifex auro figuravit illud, et laminis argenteis argentarius? Forte lignum et imputribile elegit artifex sapiens: et quaeret quomodo statuat simulacrum quod non moveatur.

Descripta Dei magnitudine, et potentia illius ex parte monstrata, gentibus quoque insulisque quasi stilla situlae, et momento staterae reputatis, ac pulvere, et hostiarum caeremoniis refutatis, cur omnes gentes quasi nihili sint in conspectu ejus, et quasi inane reputentur, sequentibus docet: Cui similem fecistis Deum: aut quam imaginem ponetis ei, qui spiritus est, et in omnibus est, et ubique discurrit, et terram quasi pugillo

continet? Simulque irridet stultitiam nationum, quod artifex sive faber aerarius, aut aurifex aut argentarius Deum sibi faciant, et laminis clavisque compingant ac fortiter statuant, ne ventorum flatibus detrudatur. Quodque intulit: forte lignum et imputribile elegit artifex sapiens, in Hebraico dicitur AMSUCHAN (); quod genus ligni est imputribile, quo vel maxime idola fiunt. Haec autem dicit, ut idolis reprobatis, Evangelicae doctrinae paret viam, et omnia prava dirigantur in rectum; exaltentur valles, et colles humilientur; et reveletur gloria Domini, ut omnis caro videat salutare Dei.

Juxta tropologiam possumus dicere, quod increpentur principes haereticorum, diversa idola de suo corde fingentes; vel eloquii venustate, quod interpretatur argentum; vel splendore auri, quod refertur ad sensum; vel ligno imputribili, quae viliora sunt dogmata: et perpetua putentur a fingentibus, et dialectica arte firmentur, ne moveantur et corruant, sed solida radice consistant.

(Vers. 21 seqq.) Numquid non scietis? numquid non audietis? numquid non annuntiatum est ab initio vobis? numquid non intellexistis fundamenta terrae? Qui sedet super gyrum terrae: et habitatores ejus quasi locustae. Qui extendit velut nihilum coelos, et expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint: judices terrae velut inane fecit. Equidem neque plantatus, neque satus, neque radicatus in terra truncus eorum: repente flavit in eos et aruerunt, et turbo quasi stipulam auferet eos. Et cui assimilastis me et

adaequastis? dicit Sanctus. Levate in excelsum oculos vestros, et videte quis creavit haec: qui educit in numero militiam eorum, et omnes ex nomine vocat. Prae multitudine fortitudinis et roboris, virtutisque ejus: neque unum reliquum fuit.

LXX: Nonne scietis? nonne audietis? nonne annuntiatum est vobis a principio? Non cognovistis fundamenta terrae? Qui tenet gyrum terrae, et habitatores ejus quasi locustas. Qui statuit quasi cameram coelum, et extendit quasi tabernaculum ad habitandum. Qui dat principes regnare pro nihil, terram autem quasi nihili fecit. Siquidem non plantabuntur, neque serentur, nec solidabitur in terra radix eorum. Flavit super eos, et arefacti sunt, et tempestas assumet illos quasi stipulam. Nunc ergo cui assimilastis me? exaequabor eis? dixit Sanctus. Elevate sursum oculos vestros, et videte quis ostendit haec omnia. Qui educit juxta numerum ornatum suum, omnes in nomine vocabit, a multa gloria et in robore fortitudinis: nihil te latet.

Ab initio, inquit, naturali lege vos docui, et postea per Moysen scripta Lege testatus sum, quid nihil esset idola, et quod Creator mundi ipse esset Deus, qui tantam molem terrae fundasset super maria, et super flumina collocasset eam: ut elementum gravissimum super tenues aquas Dei penderet arbitrio, qui instar regis sedet super gyrum terrae: ex quo nonnulli quasi punctum et globum eam esse contendunt, et habitatores illius quasi locustas. Si enim in toto orbe consideremus varias nationes, et ab Oceano usque ad

Oceanum, id est, ab Indico mari usque ad Britannicum, et ab Atlantico usque ad Septentrionis rigorem, in quo congelascunt aquae, et succina pulchra concrescunt, omne in medio hominum genus quasi locustas habitare cernimus. Quid igitur superbit terra et cinis? quia coelum, immo ut Scripturarum utar auctoritate, coeli extenduntur, quasi camera; sive, ut in Hebraico continetur, quasi DOC, de quo supra diximus: pro quo LXX ibi salivam interpretati sunt: et unum verbum nunc sputum, nunc cameram, id est, fornicem transtulerunt; et tantam eorum latitudinem quasi tabernaculum et papilionem extendit desuper, ut in similitudinem tecti operiret homines, et quasi in domo latissima habitare faceret: quid miremur si parva hominum corpora quasi locustae, et minuta reputentur animantia?

Rursum et in hoc loco á¼¡Î¼Î¹Îºá½»Îºî¿Î½ terris imminere coelum [Al. coelorum], et in similitudinem sphaerae coelum esse contendunt, abutuntur nomine fornicis, quod scilicet media pars sphaerae terras operiat: cum in Hebraico non fornicem, sed DOC, id est, tenuissimum pulverem legerimus. Pro quo saliva quae projicitur in terram, et pulveri commiscetur, et deperit, ostendit universam corporum magnitudinem pro nihili reputandam.

Qui autem extendit coelos et expandit eos: ut vel supra habitarent Angelorum multitudines, vel subter homines morarentur, et quasi magnam rationabilibus creaturis fecit domum: ipse pro qualitate temporum principes constituit, sive secretorum scrutatores, ut sint quasi non sint; et

judices terrae velut inane fecit. Pro quo LXX transtulerunt, terram autem quasi nihili fecit; siquidem et in principio Geneseos ubi scriptum est: Terra autem invisibilis, et incomposita (Genes. I, 1), caeteri transtulerunt: Terra autem erat inane et nihili. Quantos reges et Graeca et Barbara, Romanaque narrat historia! Ubi est Xerxis innumerabilis ille exercitus? Ubi Israelitica in eremo multitudo? Ubi regum incredibilis potentia? Quid de veteribus loquar? praesentia exempla nos doceant, esse principes quasi nihili, et judice terrae quasi inane reputari. Qui principes et judices terrae (sive, ut alii suspicantur, coeli) nec sati sunt, nec plantati sunt, nec firma radice solidati, et repente jussione Dei ita auferuntur et pereunt, quasi stipula a turbine et tempestate raptatur; juxta illud quod scriptum est: Et transivi, et non erat; et quaesivi eum, et non est inventus locus ejus (Ps. XXXVI, 36).

Cum ergo tanta sit potentia Creatoris atque majestas, cui Deum similitudini comparatis? et non potius ex creaturarum magnitudine intelligitis conditorem? Si non creditis verbis, saltem oculis vestris credite; et ex coelorum elementorumque omnium servitute potestatem Domini cogitate. Qui educit in numero militiam eorum, id est coelorum; et omnes ex nomine vocat, subauditur, stellas. De quibus et in Psalmis canitur: Qui numerat multitudinem stellarum: et omnes eas ex nomine vocat (Ps. XLVI, 4). Sive militiam coeli, Angelos interpretemur, et omnes coelorum exercitus, de quibus et Daniel loquitur: Millia millium ministrabant ei, et decies centena millia

assistebant illi (Dan. VII, 10). Unde et Dominus sabaoth appellatur, qui nostra lingua dicitur, Dominus militiae atque exercituum, sive virtutum. Educit autem juxta numerum coelorum militiam: ut et sol, et luna, et astra caetera, quae Abraham numerare non potuit, illi numerata sint, et serviant officio delegato (Gen. XV): dum eumdem coeli cursum sol uno anno, lucifer vesperque biennio, luna singulis explet mensibus, omnesque stellae certis temporibus peragunt, et quaedam ex iis vocantur errantes, atque inaequales earum motus oculis, non mente conspicimus, nec tam intelligimus, quam miramur. Magnitudo enim fortitudinis Dei suo facit ordine cuncta servire. Sive juxta Septuaginta a multitudine gloriae et potentiae virtutis ejus, nihil eum latere potest: sed omnium vias rationesque et cursus Creatoris majestate cognoscit.

Liber D

UODECIMUS.

Nullus tam imperitus scriptor est, qui lectorem non inveniat similem sui: multoque pars major est Milesias fabellas revolventium, quam Platonis libros. In altero enim ludus et oblectatio est, in altero difficultas et sudor mixtus labori. Denique Timaeum de mundi harmonia astrorumque cursu et numeris disputantem, ipse qui interpretatus est Tullius, se non intelligere confitetur. Testamentum autem Grunnii Corocottae Porcelli decantant in scholis puerorum agmina cachinnantium. Igitur et noster Luscius Lanuinus fruatur testibus, immo fautoribus suis; vincatque multitudine, quia forsitan vincit ingenio. Mihi sufficit paucorum testimonium, et amicorum laude contentus sum, qui in expetendis opusculis meis, amore nostri labuntur, et studio Scripturarum; ac nonnullos fore arbitror qui hoc ipsum quod ad te, Eustochium, sermonem facio, obtrectationi patere contendant, non considerantes, Holdam et Annam ac Debboram, viris tacentibus, prophetasse: et in servitute Christi nequaquam differentiam sexuum valere, sed mentium. Duodecimus ergo in Isaiam explanationum liber hoc habebit exordium.

(Vers. 27 seqq.) Quare dicis, Jacob, et loqueris, Israel, abscondita est via mea a Domino: et Deo meo judicium meum transibit? Numquid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus, Dominus qui creavit terminos terrae, non deficiet, neque laborabit, nec est investigatio sapientiae ejus. Qui dat lasso virtutem: et his qui non habent fortitudinem, robur multiplicat. Deficient pueri et laborabunt, et juvenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilae, current, et non laborabunt; ambulabunt, et non deficient.

LXX: Non enim dicas, Jacob: et quid locutus es, Israel: Abscondita est via mea a Deo, et Deus meus judicium meum abstulit, et recessit: et nunc nescis, et non audisti? Deus aeternus, Deus qui creavit terminos terrae: non esuriet, nec laborabit, nec est inventio prudentiae ejus. Qui dat esurientibus fortitudinem: et non dolentibus moerorem. Esurient enim juvenes, et laborabunt adolescentes, et electi infirmi erunt. Qui autem exspectant Deum, mutabunt fortitudinem. Assument alas quasi aquilae: current, et non laborabunt: gradientur, et non esurient.

Cum Omnipotentis Dei tanta sit magnitudo, ut nihil eum lateat, et omnia illius arbitrio gubernentur, quare dicis Jacob, id est, duae tribus quae appellabantur Juda; et loqueris Israel, decem aliae tribus in Samaria, quae jam captivae ductae estis in Assyrios: Abscondita est via mea a Domino: et a Deo meo judicium meum transibit? Et est sensus: Dicitis, ad Deum terrena non pertinent, nec considerat quid unusquisque nostrum gerat.

Unde et nos ab hostibus injuste opprimimur, et in jumentorum et piscium similitudinem, juxta Abacuc, absque ullo rectore disperdimur (Abac. I). Quibus respondit Deus: Numquid nescis; nec praecedentium Scripturarum te verba docuerunt, sive juxta LXX ignoras, quia non audisti, quod aeternus Deus et Creator omnium Dominus omnia novit, omnia continet, omnia sua majestate dispensat? Nec aliquando deficit, nec laborat; ut tuum judicium non intelligat, et absconditae sint ab eo viae tuae? Nec est, inquit, investigatio sapientiae ejus, de quo loco illud Apostoli sumptum reor: Incomprehensibilia judicia ejus, et investigabiles viae illius (Rom. XI, 33); sive, ut LXX transtulerunt, non esuriet, et non laborabit. Ubi enim cibus, ibi frequenter esuries, si cibum detraxeris: et ubi esuries, ibi et labor. Cum autem in Deo haec non sint, cur ei humanas jungitis passiones? quin potius ipse esurientibus et lassis dat fortitudinem, et qui videntur in saeculo esse quasi nihili, virtutem roburque multiplicat, sive juxta LXX, qui tribuit non dolentibus moerorem, est enim tristitia quae ducit ad mortem, et est tristitia quae ducit ad vitam. Unde his qui habent cor impoenitens, dat tristitiam ut peccata sua intelligant. Et quia multi gaudent in corporis sanitate, et adolescentiam atque pueritiam putant esse perpetuam, jungit et dicit, quod florens aetas cito concidat, et corpora robusta marcescant. Qui autem non in suis viribus, sed in Deo habeant fiduciam, et ejus semper misericordiam praestolentur, mutent fortitudinem, et vadant de virtute in virtutem: et assumant pennas sicut aquilae,

et audiant: Renovabitur sicut aquilae juventus tua (Ps. CII, 5); currant ad Dominum, et ejus desiderio non laborent; ambulent, et numquam deficiant. Crebro diximus, aquilarum senectutem revirescere mutatione pennarum, et solas esse quae jubar solis aspiciant et splendorem radiorum ejus possint micantibus oculis intueri: pullosque suos an generosi sint, hoc experimento probent. Itaque et sanctos repuerascere, et assumpto immortali corpore, laborem non sentire mortalium, sed rapi in nubibus obviam Christo, et nequaquam juxta LXX esurire, quia praesentem Dominum habeant cibum.

(Cap. XLI.---Vers. 1 seqq.) Taceant ad me insulae, et gentes mutent fortitudinem: accedant, et tunc loquantur: simul ad judicium propinquemus. Quis suscitavit ab Oriente Justum: vocavit eum ut sequeretur se? Dabit in conspectu ejus gentes, et reges obtinebit. Dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui illius. Persequetur eos: transibit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit. Quis haec operatus est et fecit: vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum. Viderunt insulae, et timuerunt: extrema terrae obstupuerunt, appropinquaverunt et accesserunt. Unusquisque proximo suo auxiliabitur: et fratri suo dicet [Al. dicit], Confortare. Confortavit [Al. confortabit] faber aerarius percutiens malleo eum qui cudebat tunc temporis, dicens, glutino bonum est: et confortavit eum in clavis, ut non moveatur [Al. moveretur]. LXX: Innovamini ad me insulae, principes enim mutabunt virtu-

tem: appropinquent et loquantur simul: tunc judicium annuntient: Quis suscitavit de Oriente justitiam: vocavit eam ad pedes suos et vadet? Dabit in conspectu gentium: et reges in stuporem mittet, et dabit in terram gladios eorum: et sicut stipulam projectam arcus eorum: et persequetur eos, transibit in pace via pedum ejus. Quis operatus est et fecit haec? vocabit eam, qui vocat eam a generationum principio. Ego Deus primus, et in haec quae ventura sunt ego sum. Viderunt gentes et timuerunt: termini terrae obstupuerunt 496 et accesserunt: venerunt simul, judicans unusquisque proximo suo auxiliari et fratri: et dicet: praevaluit vir artifex et aerarius percutiens malleo simul producens: aliquando quidem dicit, solidatio bona est. Confortaverunt ea, in clavis ponent ea: et non movebuntur.

Gentes, id est, insulae, quae falsis amarisque hujus saeculi tunduntur fluctibus, jubentur audire et ora concludere, et illud nosse quod ad Israel dictum est: Audi, Israel, et tace; et mutare fortitudinem, ne per imbecillitatem pristinam, Dei non possint audire sermonem, ut accedant prius ad Dominum, et quod non sint propria salute contentae; sed quod didicerint, caeteros doceant, et cum Domino disputent, utrum omnium Deus justa servaverit. Sic autem interrogat eos, et ad respondendum provocat, ut interrogatione doceat quod ignorant: Quis suscitavit ab Oriente justum, sive justitiam? Neque enim Judaeorum tantum Deus, sed et gentium, qui vocavit Christum Dominum Salvatorem, qui factus est nobis sapientia a Deo, justitia et sanctitas, et redemptio

(I Cor. I). In quo juxta eumdem Apostolum Dei justitia revelatur (Ibid.). Vocavit autem eum, ut se in omnibus sequeretur, et opera Patris faceret; et illud impleret dicens: Deus, ut facerem voluntatem tuam volui (Ps. XXXIX, 9). In hujus conspectu reges et gentes colla submittent, et gladio illius ac sagittis adversariae potestates, quasi stipula subjicientur, et pulvis. Persequetur eos, reges videlicet et principes gentium singularum: Et pertransibit in pace, ad pacem cunctos vocans, ut reconcilientur Deo. Semita in pedibus illius non apparebit, id est, viae laborem non sentiet, nec aliquam imbecillitatis humanae lassitudinem; sed de torrente bibet in via, et propterea levabit caput (Ps. CIX). Quis, inquit, haec operatus est et fecit? Quis suscitavit justum, sive justitiam? Quis ei gentes et reges tradidit? Quis gladio ejus et arcui universa subjecit? utique ille, qui ab initio mundi haec futura praedixit, qui omnium conditor est. Et quia dixerat sciscitantis affectu: Quis suscitavit ab Oriente justum, etc., cunctis tacentibus sibi ipse respondit: Ego sum Dominus, primus et novissimus ego sum. Ipse est qui et in Apocalypsi Joannis 497 loquitur: Ego sum alpha et ω, principium et finis (Apoc. I, 8; et XXII, 13). Viderunt insulae, id est, gentes, sive Ecclesiae de gentibus congregatae, quae mundi hujus sustinent tempestates; et timuerunt Dominum: Principium enim sapientiae timor Domini (Prov. IX, 10). Omnes terrarum termini ad Apostolorum verba tremuerunt, appropinquantes, et ad Christi Evangelium pariter accedentes. Cumque seipsos cernerent esse salvatos, id quod supra audie-

rant: accedant, et tunc loquantur, opere compleverunt; ut auxiliarentur proximis suis, et fratres suos vellent in Domino confortare, et dicerent eis: Recedite ab idolis, simulacra daemonum antiqua contemnite, quae humana finxit manus, quae malleo cudente producta sunt, quae compacta glutino, quae stabilita clavis, ut non moveantur; et cum steterint, ambulare non valeant.

Quae nos super persona Christi et vocatione gentium et praedicatione Evangelii atque idolorum condemnatione interpretati sumus, quidam ad Cyrum regem Persarum referunt, quod suscitaverit eum adversum Babylonios de Oriente, et parere suae fecerit jussioni, prosternens ei gentes plurimas, et gladio illius et arcui cuncta subjiciens: et caetera quae sequuntur ad ejus personam referunt, quod scilicet Babyloniis idola sua non profuerint, quae humano facta sunt studio, et arte aerarii suscitata. Nonnulli Hebraeorum de Abraham dictum putant, qui vocatus sit justus ab Oriente, id est, de Chaldaeis, eo quod solus justus inventus est; et secutus est eum, egrediens de patria sua in terram quam nesciebat, et tradiderit reges in manu ejus, qui adversum Sodomam et Gomorram venerant; et ante gladium ejus et arcum fecerit eos esse quasi stipulam et pulverem; persecutusque sit illos, et reversus in pace, et longi itineris cursum non senserit, et hoc non suis viribus, sed Domini fecerit misericordia, qui ab initio haec futura cognoverit. Viderunt, ait, insulae, id est, gentes in circuitu, et illius virtute perterritae sunt: et extrema terrae. Sem videlicet filius Noe, qui tempore extremo terrarum cum

patre et cum fratribus de Diluvio evaserat; et usque ad tempus illud fuerat reservatus (Genes. XIV): quem Melchisedec intelligi volunt, 498 et venisse obviam Abraham de praelio revertenti, et accepisse, et benedixisse ei, et eum Dei benedictionibus corroborasse: ipsumque esse fabrum aerarium qui Abraham conflaverit, et malleo suae artis ad meliora produxerit: et dixisse ei, Bonum est, ut timore Domini glutineris et jungaris ei. Et confortavit eum, sive solidavit in clavis praeceptorum Domini, ut non moveretur, sed in timore illius permaneret.

(Vers. 8 seqq.) Et tu, Israel serve meus, Jacob quem elegi, semen Abraham amici mei. In quo apprehendi te ab extremis terrae, et a longinquis ejus vocavi te, et dixi tibi: Servus meus es tu: elegi te, et non abjeci te. Ne timeas, quia tecum sum ego: ne declines, quia ego Deus tuus, confortavi te, et auxiliatus sum tui [Al. tibi]: et suscepit te dextera justi mei. Ecce confundentur et erubescent omnes qui pugnant adversum te: erunt quasi non sint: et peribunt viri qui contradicunt tibi. Quaeres eos, et non invenies: viri rebelles tui erunt quasi non sint: et veluti consumptio homines bellantes adversum te. Quia ego Dominus Deus tuus apprehendi manum tuam, dicens tibi: Ne timeas, ego adjuvi te. Noli timere vermis Jacob, qui mortui estis ex Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Dominus: et redemptor tuus Sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrum triturans novum, habens rostra serrantia. Triturabis montes et comminues; et colles quasi pulverem pones. Ventilabis eos, et ventus tollet, et turbo

disperget eos: et tu exsultabis in Domino, in Sancto Israel laetaberis. LXX: Tu autem Israel puer meus, Jacob, quem elegi, semen Abraham quem dilexi, quem assumpsi ab extremis terrae, et a summitatibus ejus vocavi te, et dixi tibi: Puer meus es: elegi te, et non dereliqui te. Noli timere, tecum enim sum ne erres; ego enim sum Deus tuus qui confortavi te, et auxiliatus sum tui, et roboravi te dextera justa mea. Ecce confundentur, et erubescent omnes adversarii tui: erunt enim quasi non sint: et peribunt omnes inimici tui. Quaeres eos, et non invenies, homines qui insanient in te. Erunt enim quasi non sint, et non erunt pugnantes adversum te. Quia ego Dominus Deus tuus qui teneo dexteram tuam: qui dico tibi, ne timeas Jacob, parvule Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Deus: qui redimo te Sanctus Israel. Ecce feci te quasi rotas plaustri triturantis novas 499 in serrarum modum: et triturabis montes, et comminues colles: et ut pulverem pones et ventilabis, et ventus auferet eos, et tempestas disperget illos. Tu autem laetaberis in Domino et in Sanctis Israel.

Jacob et Israel esse carnalem et esse spiritualem, Paulus Apostolus docet: Videte Israel secundum carnem (I Cor. X). Ex quo intelligimus esse et alterum juxta spiritum; et ad carnalem dici Israel: Si filii essetis Abraham, opera Abraham faceretis. Quibus et supra (Ad cap. XL, 27) dicitur: Quare dicis, Jacob, et loqueris, Israel: Abscondita est via mea a Domino: et a Deo meo judicium meum transivit? E contrario nunc ad spiritualem Deus loquitur Israel, qui Domini sui suscepit adven-

tum, quem primum servum, dein electum, ad extremum semen Abraham vocat. Ante enim accepimus spiritum servitutis in timore (Rom. VIII); et postea electi, in amicitiam Dei jungimur. Post vocationem igitur gentium, quando viderunt insulae et timuerunt, extrema terrae obstupuerunt; appropinquaverunt et accesserunt, vocantur reliquiae, juxta electionem gratiae, de quibus scribit et Evangelium: Istos duodecim elegit Jesus, quos et Apostolos nominavit (Luc. VI), qui post servitutem paedagogae Legis, electi sunt in Evangelio; et semen Abraham amici Dei esse meruerunt. In illo enim apprehendit eos ab extremo terrae, et a longinquis ejus finibus vocavit Israel de universis nationibus, congregans primum populum Judaeorum, de quibus et Paulus Apostolus dicit: Vobis oportebat primum praedicari sermonem: quoniam autem avertitis nos, imus ad gentes (Act. XIII, 46). Tibi ergo, qui et servus meus, et electus meus, qui praedicaturus in gentibus es, et persecutiones plurimas perpessurus, dico ne timeas, quia tecum sum, cui loquor in Evangelio: Ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem saeculi (Matth. ult., 20). Non erres, neque a veritate declines, nec te falsa persuasione decipias, quod tuis viribus imperitus et nudus, silvam gentium penetres, et ferocissimas nationes ad mansuetudinem voces. Ego sum qui confortavi te, et auxiliatus tui sum; et suscepit te, sive protexit, dextera justi mei, id est, Domini Salvatoris, sive dextera mea, ut LXX transtulerunt. Ecce enim adversarii tui, populus Judaeorum 500 et omnes qui pugnant adversum te, et persecuto-

res tui vertentur in nihili, quaeresque adversarios tuos, et non invenies. Causaque redditur quare non inveniat adversarios suos: Quia erunt quasi non sint. Qui adversarii insanire dicuntur contra Apostolos, vel juxta Hebraicum, esse consumpti.

Idcirco autem timere non debes, quia ego apprehendi manum tuam, qui dico tibi, Ne timeas: ego adjuvi te; noli timere vermis Jacob, qui mortui estis ex Israel, sive ut LXX, paucissimi ex Israel. Hoc quod posuimus, ego adjuvi te: noli timere vermis Jacob, in LXX non habetur. Vermis autem qui Hebraice dicitur, THOLATH (תּוֹלָע), propter humilitatem atque contemptum vocatur Apostolorum chorus, imitans Salvatorem, qui loquitur in psalmo: Ego sum vermis, et non homo: opprobrium hominum, et abjectio plebis (Psal. XXI, 7). Sicut enim vermis terram penetrat: ita sermo apostolicus penetravit gentium civitates, et ingressus est prius corda durissima. Et recte pauci appellantur ex Israel, quia ad comparationem totius orbis, gentis Judaicae paucissimi crediderunt, quibus in Evangelio Dominus loquitur: Noli timere grex parvulus (Luc. XII, 32). Sive juxta Hebraicum, mortui ex Israel, qui cum Apostolo dicunt: Quotidie morior (II Cor. XV, 31). Et alibi: Cum Christo crucifixus sum. Vivo autem, non ego; vivit vero in me Christus (Galat. II, 20). Quodque sequitur: Ego posui te quasi plaustrum triturans novum, habens rostra serrantia, hoc significat, quod praedicatio Evangelica conterat adversarias potestates, et spiritualem nequitiam elevantem se contra scientiam Dei: quae pro varietate superbiae montes appellantur et colles.

Illisque sublatis, et turbinis more dispersis, exsultet Israel atque laetetur in Domino Sancto Israel. Possumus quoque dicere, quod ecclesiasticus vir habens evangelicae praedicationis rostra serrantia in plaustro novo, quod nequaquam operatur in vetustate litterae, sed in novitate spiritus, conterat incredulorum corda durissima: separans triticum a paleis, et montes collesque comminuens, id est, omnes haereticorum principes, qui comminuti atque contriti, redigantur in pulverem, et nihil esse doceantur, ut qui male fuerant congregati, dividantur in bonum suum.

(Vers. 17 seqq.) Egeni et pauperes quaerunt aquas, et non sunt: lingua eorum siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos: Deus Israel non derelinquam illos. Aperiam in supinis collibus flumina: et in medio camporum fontes. Ponam desertum in stagnum aquarum et terram inviam in rivos aquarum. Dabo in solitudine cedrum et spinam, et myrtum, et lignum olivae. Ponam in deserto abietem, ulmum, et buxum simul: ut videant, et sciant, et recogitent, et intelligant pariter, quia manus Domini fecit hoc, et Sanctus Israel creavit illud. LXX: Et exsultabunt pauperes et inopes: quaerent enim aquam, et non erit: lingua eorum prae siti exaruit. Ego Dominus Deus exaudiam ipsos Deus Israel: et non derelinquam eos: sed aperiam in montibus flumina, et in medio camporum fontes: faciam desertum in paludes, et sitientem terram in aquaeductus. Ponam in terram absque aqua cedrum, et buxum, et myrtum, et cyparissum, et populum: ut videant, et sciant,

et cogitent, et noverint simul quia manus Domini fecit haec, et Sanctus Israel ostendit.

Gentium populus pauper et tenuis, qui non habebat scientiam veritatis, quaerit per diversos magistros, et varia Philosophorum dogmata aquas salubres: et non invenit, quia non sunt; lingua eorum siti aruit, sine Lege ac Prophetis. Omnem enim juxta Evangelii fidem, substantiam suam in medicos comsumpserat (Luc. VIII); et a cruore idololatriae, et sanguine victimarum non poterat liberari. Propterea Dominus Deus Israel non eos penitus dereliquit, nec in aeternum perire passus est; sed aperuit in supinis collibus, sive in montibus flumina, et in medio camporum fontes. Quae flumina ex illo fluvio duxere principium, qui in Psalmis legitur: Fluminis impetus laetificat civitatem Dei (Ps. XLV, 4). Et in alio loco: Fluvius Dei repletus est aquis. Quae aquae et fontes de illo fonte manarunt, qui per Jeremiam loquitur: Me dereliquerunt fontem aquae vivae (Jerem. II, 13). Et supra in hoc eodem Propheta dicitur: Bibent aquas de fontibus Salvatoris. De quibus et in Psalmis canitur: Benedicite Dominum Deum de fontibus Israel (Ps. LXVII, 27). Et posuit, inquit, desertum in stagnum aquarum, et terram inviam in rivos aquarum. De quibus aquis et Salvator in Evangelio mystico sermone dicebat (Joan. IV, 13, 14): Qui biberit de 502 aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in aeternum: sed aqua quam ego dedero ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam. Et iterum: Si quis sitit, veniat ad me et bibat. Qui biberit de aqua quam ego dabo ei, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae

(Idem. VII, 37, 38, 39). Hoc autem, inquit Evangelista, dicebat de Spiritu Sancto, quem credentes in eo accepturi erant.

Quia igitur deserta quondam Ecclesiae multitudo, aquis vitalibus fuerat irrigata, propterea juxta LXX nascuntur in ea cedrus, et buxus, et myrtus, et cyparissus, et populus: juxta Hebraicum, et caeteros Interpretes, cedrus, setta, et myrtus, et lignum olivae, et abies, et ulmus et buxum simul. Quae varietates arborum, diversitatem significant gratiae spiritualis. Et quia omnibus natura earum nota est, de SETTA (שִׁטָּה) tantum Hebraico edisseramus, quam spinam Theodotio transtulit. Est autem genus arboris nascentis in eremo, spinae albae habens similitudinem; unde omnia ligna arcae, et tabernaculi facta sunt instrumenta, quae appellantur Settim (Exod. XXXVII): quod lignum imputribile et levissimum, omnium lignorum, tam in fortitudine quam in nitore, soliditatem superat et pulchritudinem. Cedrus autem et cyparissus, et myrtus, odoris optimi sunt, et imputribiles. Ulmus quoque et populus, sive buxus, vel maritandis vitibus junguntur, vel ad diversa opera aptissimae sunt. Haec autem omnia pariter ponuntur in solitudine, ne saltem una chorda de cithara Domini, et aliqua virtus gratiarum Ecclesiae deesse videatur. Ut omnes intelligant, et pariter mente cognoscant, quia manus Domini haec universa perfecerit, ut in ariditate gentium invenirentur fluenta virtutum, et in terra quondam deserta plenaque salsuginis, cedrus et cyparissus, et aliae arbores nascerentur, quarum sublimitatem et verticem

ad coelestia festinantem, illuminaret lignum olivae, quod nutrimentum lucis est, et laborantium requies.

(Vers. 21 seqq.) Prope facite judicium vestrum, dicit Dominus: afferte si quid forte habetis, dixit rex Jacob. Accedant, et nuntient nobis quaecumque ventura sunt: priora quae fuerunt, nuntiate: et ponemus cor nostrum, et sciemus novissima eorum: et [Al. haec] quae ventura sunt, indicate nobis. Annuntiate quae ventura sunt in futurum: et sciemus quia dii estis vos. Bene quoque aut male si potestis, facite, et loquamur, et videamus simul. Ecce vos estis pro nihili [Vulg. ex nihilo]: et opus vestrum ex eo quod non est: abominatio est qui elegit vos. LXX: Juxta est judicium vestrum, dicit Dominus Deus: venerunt et appropinquaverunt consilia vestra, dicit rex Jacob. Appropinquent [Al. accedant] et annuntient nobis quae ventura sunt: aut priora quae erant dicite: et apponemus sensum: et sciemus quae sunt novissima. Ventura quoque dicite nobis, et annuntiate quae ventura sunt in novissimo: et sciemus quoniam dii estis. Bene facite et male, et admirabimur: et videbimus simul unde sitis vos, et unde sit opus vestrum: de terra abominationum elegerunt vos.

Quomodo supra diximus, duplicem esse Jacob et Israel, non credentium atque credentium in Dominum Salvatorem: ita vocatis gentibus, et in deserto quondam Ecclesiae erumpentibus fluviis fontibusque, et mirum in modum comante varietate arborum, cunctis ubertate plenissimis, qui in Christum ex gentibus credere noluerunt,

provocantur ad judicium, ut respondeant cur videre, et scire et recogitare, et intelligere noluerint, quia manus Domini ista fecerit, et Sanctus Israel creaverit universa. Accedant, inquit, idola vestra, quae putatis esse fortissima. Vel afferte, si quid forte habetis in vobis; et vestra aperite consilia, qua ratione, quo sensu nolueritis apertam suscipere veritatem. Simulque fit apostropha ad ipsa idola, quae insensibilia sunt, et nec audiendi, nec respondendi possident facultatem. Dicite, inquit, nobis vel praeterita, vel futura, et ex rerum eventibus vestram potentiam demonstrate. Hoc autem significat, quod post adventum Christi omnia idola conticuerint: ubi Apollo Delphicus, et Loxias, Deliusque, et Clarius, et caetera idola, futurorum scientiam pollicentia, quae reges potentissimos deceperunt? Cur de Christo nihil potuere praedicere; nihil de Apostolis ejus; nihil de ruinis et abolitione templorum? Si ergo suum interitum non potuere praedicere, quomodo aliena, vel mala, vel bona potuerunt [Al. potuerint] nuntiare? Quod si aliquis dixerit, multa ab idolis esse praedicta, hoc sciendum quod semper mendacium junxerint veritati, et sic sententias temperarint, ut seu boni seu mali quid accidisset, utrumque posset intelligi. Ut est illud Pyrrhi regis Epirotarum: Aio te, Aeacida, Romanos vincere posse. Et Croesi: Craesus transgressus Halym maxima regna perdet.

Aliud quoque signum est, idola deos non esse, quod nec bene possint facere, nec male. Non quo idola, vel daemones assidentes idolis, mala saepe non fecerint; sed quo nisi concessa eis

fuerit potestas a Domino, hoc facere non possint. Denique in Evangelio deprecantur, ut habeant potestatem in porcorum gregem (Matth. VIII). Et in Job legimus, absque Domini jussione eum (Diabolum) viri sancti ne jumenta quidem et possessiones valuisse disperdere (Job. I). Nec mirum hoc de Deo, cum etiam Apostolus Paulus tradat quosdam Satanae, ut discant non blasphemare (I Tim. I). Sive hoc dicendum, quod muta simulacra hominum et insensibilia, nec bene possint facere, nec male, nec praeterita nosse, nec futura, quia ex nihilo sint, et ex eo quod non est, et non tam ipsa, quam ille qui ea colat, abominatione condignus sit. Idola enim gentium, argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquentur (Ps. CXIII, 13). Quomodo ergo possunt scire et nuntiare ventura, aut narrare praeterita, et bene facere, vel male, quae nec hominum sensum habent, nec brutorum animantium? Nec interest, de qua materia facta videantur, cum universa terrena sint.

(Vers. 25 seq.) Suscitavit ab Aquilone, et veniet ab ortu solis: vocabit [Al. vocavit] nomen meum, et adducet magistratus quasi lutum: et velut figulus conculcans [Al. conculcavit] humum. Quis annuntiavit ab exordio, ut sciamus: et a principio, ut dicamus: Justus es. Non est neque annuntians, neque praedicens, neque audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicet: Ecce adsunt, et Jerusalem evangelistam dabo. Et vidi, et non erat neque ex istis quisquam qui iniret consilium: et interrogatus responderet verbum. Ecce 505 omnes injusti, et vana opera eorum: ventus et inania

simulacra eorum. LXX: Ego autem suscitavi eum qui ab Aquilone est, et qui ab ortu solis: vocabuntur nomine meo. Veniant principes et sicut lutum figuli: et sicut figulus conculcans lutum, sic conculcabimini. Quis enim annuntiabit vobis ea quae a principio sunt, ut cognoscamus ea quae in futuro: et dicemus quia verum sit: non est qui praedicet [Al. praedicat], neque qui audiat verba vestra. Principium Sion dabo: et Jerusalem consolabor in via: nam de gentibus nullus est, et de simulacris ipsorum non erat qui annuntiaret: et si interrogavero eos, unde estis, non respondebunt mihi: sunt enim factores vestri, et frustra seducunt vos.

Adhuc contra idola loquitur, et eos qui post adventum Christi, ea relinquere noluerunt. Illisque permanentibus in errore, ipse ab Aquilone suscitasse se dicit populum nationum. Ab Aquilone enim exardescent mala super omnes habitatores terrae. Et ad Jeremiam dicitur: Quid tu vides, Jeremia? Et ille respondit: Ollam succensam: et faciem ejus a facie Aquilonis (Jer. I, 13). Suscitantur autem ab Aquilone, ut credant in eum qui venerit ab ortu solis. De quo supra legimus: Quis suscitavit ab Oriente justum, sive justitiam? Et in alio loco: Ecce vir Oriens nomen ejus (Zach. VI, 12). Qui vocabit [Al. vocavit] eos nomine meo, ut derelictis simulacris, unum colant Deum. Ipse enim loquitur in Evangelio: Ego veni in nomine Patris mei, et non suscepistis me: alius veniet in nomine suo, et suscipietis eum (Joan. V, 43). Ipse principes et magistratus, et omnem mundi superbiam conculcabit, et subji-

cientur ei quasi lutum figulo, ut faciat ex eis aliud vas in honorem, aliud in contumeliam (Rom. IX). Haec quae ego juxta consuetudinem prophetalem fecisse me dico, quasi jam praeterita sint, vel juxta Symmachum, futura polliceor, nullus daemonum et idolorum potest praedicere. Unde oracula cuncta tacuerunt, quia nemo est qui annuntiet, nemo qui audiat, dum bruta prius corda gentilium intellexerunt errorem suum, et falsa vaticinia reliquerunt.

Primusque Dominus loquetur ad Sion, id est, ad Ecclesiam suam et dicet ei: Ecce adsunt filii tui, quos tibi per meam donavi fidem. Significat autem Apostolos, qui in toto orbe Evangelium 506 praedicarunt. Sion et Jerusalem nominibus differunt; caeterum ut una urbs, sic et una Ecclesia est. Omnes igitur gentes, quae idolorum sequuntur errorem, interrogentur a nobis, ut respondeant unde sint. Et haec erit universarum responsio, quod omnes vanitatem sequantur et ventos, et adorent opera manuum suarum. Quidquid de idolis et gentibus diximus, referamus ad dogmata pravitatis; et ad principes eorum haeresiarchas, quod Christo pacem Ecclesiae nuntiante, et monstrante eis veritatis viam, ipsi sequantur errorem; et vento ac turbini comparentur. Hebraei, suscitatum ab Aquilone, et venire ab ortu solis, Assyrium interpretantur et Persam, qui venerint Jerusalem, et omnes principes illius conculcaverint; nullumque idolorum quae colebant, hoc scierit esse venturum, nisi solus Dominus, qui ultus est eos pro peccatis suis.

(Cap. XLII.---Vers. 1 seq.) Ecce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum: judicium gentibus proferet. Non clamabit, neque accipiet personam: nec audietur foris vox ejus. Calamum quassatum non conteret: et linum fumigans non exstinguet: in veritate educet judicium. Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra judicium: et legem ejus insulae exspectabunt. LXX: Jacob puer meus, assumam eum: Israel electus meus, suscepit eum anima mea. Dedi spiritum meum super eum: judicium gentibus educet: non clamabit, neque dimittet: nec audietur foris vox ejus. Calamum fractum non conteret, et linum fumigans non exstinguet: sed in veritate educet judicium: splendebit, et non conteretur, donec ponat super terram judicium: et in nomine ejus gentes sperabunt. Jacob et Israel in praesenti capitulo non habentur, quod nec Matthaeus Evangelista posuit, secutus Hebraicam veritatem. Hoc dicimus in suggillationem eorum, qui nostra contemnunt. De quo plenius in Matthaei Commentariolis, et in libro quem ad Algasiam nuper scripsimus, disputatum est. Et interim notandum, quod ubi de Apostolorum scribitur choro, et Jacob et Israel, et semen 507 appellantur Abraham: quibus quasi hominibus ac servis consequenter dicitur: Noli timere vermis Jacob, et parvulus numero Israel. Ubi autem de Christo est vaticinium, absque Jacob et Israel legitur: Ecce servus meus, suscipiam eum; electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Et in consequentibus: Dedi te in testamentum ge-

neris, in lucem nationum: aperire oculos caecorum, et educere de vinculis alligatos, et de domo carceris habitantes in tenebris. Nec mirum si servus vocetur, factus ex muliere, factusque sub lege (Galat. IV; qui cum in forma Dei esset, humiliavit se, formam servi accipiens, et habitu inventus ut homo (Philipp. II). In quo complacuit sibi anima Dei, cernens in illo omnes esse virtutes: immo ipsum esse Dei virtutem atque sapientiam. Dedi, inquit, spiritum meum super eum: qui descendit in specie columbae.

Judicium gentibus proferet, quod antea nesciebant. Non clamabit: erit enim mitis atque mansuetus; et non accipiet personam in judicio, sive non levabit, subauditur, in altum vocem suam. Vel juxta Symmachum, non decipietur; omnes insidias diaboli intelligens: aut, secundum LXX, non relinquet, populum scilicet Judaeorum: vocans eum ad poenitentiam. Nec audietur foris vox ejus, neque enim extra Galilaeam atque Judaeam in aliis gentibus Evangelium praedicavit. Quod si legimus fuisse eum in terminis Tyri et Sidonis (Matt. XV), sive in confinio Caesareae Philippi, quae nunc vocatur Paneas: tamen sciendum non esse scriptum, quod ipsas ingressus sit civitates. Calamum quassatum, sive confractum non conteret. Cunctis enim placabilis erit, et veniam dabit peccatoribus, dicens ad mulierem: Confide, filia, dimittuntur tibi peccata (Luc. VII, 48). Et linum fumigans, sive ut caeteri transtulerunt, obscurum atque tenebrosum, non exstinguet: qui vicini erant exstinctioni, Domini clementia servabantur (quae super Judaeis et na-

tionibus in supradictis opusculis disseruimus); sed cum veritate omnia judicabit; nequaquam metuens Scribas et Pharisaeos, quos confidenter hypocritas appellabat (Mat. VII, XV, XXII, XXIII per totum, et Luc. VI, XII): Quod autem sequitur: Splendebit, et non conteretur, donec ponat super terram judicium, Matthaeus Evangelista non posuit (Mat. XII): sive inter judicium et judicium media, scriptoris errore, sublata sunt. Significat autem quod resurgens ex mortuis, cunctos 508 illuminaverit, nec morte contritus sit, donec poneret super terram judicium: qui loquebatur in Evangelio: In judicium ego veni in mundum istum: ut non videntes videant, et videntes caeci fiant (Joan. IX, 39). Pro quo nos interpretati sumus: Non erit tristis, neque turbulentus; sed aequalitatem vultus omni tempore conservabit: quod falso de Socrate Philosophi gloriantur, nunquam eum, plus solito, nec tristem fuisse, nec laetum. Pro quo Aquila et Theodotio interpretati sunt: Non obscurabit, et non curret, donec ponat in terra judicium. Et est sensus: nullum vultus tristitia deterrebit, nec festinabit ad poenam, qui judicii veritatem ultimo tempori reservavit. Quodque sequitur: et legem illius insulae exspectabunt, manifestius posuere LXX in nomine ejus gentes sperabunt: quae in Scripturis appellantur insulae, quia ex omni parte persecutorum incursionibus patent. Legem autem ejus, non quae per Moysen data est, sed Evangelium sentiamus: De Sion enim egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem (Supra, II). De qua lege et Jeremias vaticinatur: Ecce dies veniunt, dicit Dominus:

et ponam testamentum novum, non juxta testamentum, quod olim pepigi cum patribus eorum (Jerem. XXXI, 31, 32).

(Vers. 5, 6 seq.) Haec dicit Dominus Deus: Creans coelos, et extendens eos: firmans terram, et quae germinantur ex ea: dans flatum populo qui est super eam, et spiritum calcantibus illam. Ego Dominus vocavi te in justitia, et apprehendi manum tuam, et servavi te: et dedi te in foedus populi, in lucem gentium. Ut aperires oculos caecorum, et educeres de conclusione vinctum, de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus, hoc est nomen meum; gloriam meam alteri non dabo, et laudem meam sculptilibus. Quae prima fuerant, ecce venerunt, nova quoque ego annuntio: antequam oriantur, audita vobis faciam: Incertum erat quis ante dixisset: Ecce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum: judicium gentibus proferet. Post condemnationem enim idolorum subitus sermo proruperat. Ecce servus meus, et reliqua, quae nos ex persona Patris super Christo interpretati sumus. Itaque ne relinqueret ambiguum, quis superiora dixisset, adjungit et dicit: Haec dicit Dominus Deus, creans coelos, et extendens 509 eos. Sive ut LXX transtulerunt: Qui fecit coelum, et defixit illud. Universitatis igitur Creator et Dominus, ipse Christi sui promisit adventum, qui non solum extendit coelos atque defixit; sed terram quoque alta mole firmavit, et omnia quae nascuntur ex ea: ut et invisibilia ejus ex his

quae facta sunt, intellecta conspiciantur (Rom. I); sempiterna quoque virtus illius et divinitas.

Qui spiramen omnibus dedit qui versantur in terra, lege prima mortalium. Insufflavit enim Deus in faciem Adam, spiritum vitae, et factus est in animam viventem (Genes. II). Spiritum autem his proprie qui calcant terram; et sapientiam carnis, suae subjiciunt potestati. Ille igitur cujus tanta praeconia sunt, haec ad eum locutus est, cujus legem insulae praestolantur et gentes: Ego Dominus vocavi te in justitia: de quo ipse loquitur in Evangelio, Pater juste, mundus te ignorat (Joan. XVII, 25); ut esset non solum Judaeorum, sed et gentium Deus. Et apprehendi manum tuam, quia quidquid operatur Filius, operatur Pater. Et servavi te, qui omnia ipse conservas. Et dedi te in foedus populi Israel, cui te venturum ante promiseram. Et in lucem gentium, quae sedebant in tenebris et in umbra mortis, ut aperires oculos caecorum qui Deum antea non videbant. Et educeres de conclusione vinctum (Prov. V); funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur. Et in Evangelio quem Satanas vinxerat, solvit Dominus (Mat. VIII). De domo carceris sedentes in tenebris, qui in erroris nocte et caligine versabantur. Quodque infert: Ego Dominus, hoc est nomen meum; gloriam meum alteri non dabo, non excludit Filium, cui dicenti in Evangelio: Pater, glorifica me gloria quam apud te habui priusquam mundus esset (Joan. XVII, 5), ipse respondit; Et glorificavi, et glorificabo. Neque enim dixit: Gloriam meam nulli dabo, quod si dixisset, exclusisset et Filium, sed gloriam

meam alteri non dabo, praeter te, cui dedi, cui daturus sum. Unde proprietatem sanctae Scripturae vehementer admiror, quod verbum AHER () omnes Interpretes voce consona transtulerunt, alterum, qui in multis aliis soliti sunt discrepare. Ut autem sciamus per hanc sententiam non excludi Filium, sed idola, sequentia verba testantur: Et laudem meam sculptilibus. Pro quo LXX: nec virtutes meas simulacris. Cum enim Christus Dei virtus sit, Deique sapientia, omnes in se virtutes continet Patris. Sequitur, Quae prima fuerunt, ecce venerunt. Et est sensus: Quae locutus sum, quae per Moysen, Prophetasque pollicitus sum, universa completa sunt. Nunc autem annuntio vobis Evangelium, vocationem gentium, passionem Christi, novitatem fidei: ut quomodo priora cernitis rebus expleta, sic et ea quae nunc polliceor, credatis esse ventura.

(Vers. 10, 11 seq.) Canite Deo canticum novum: laus ejus ab extremis terrae: qui descenditis in mare, et plenitudo ejus; insulae et habitatores earum. Levet desertum et civitates ejus: in domibus habitabit Cedar, laudate habitatores Petrae, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, et laudem ejus in insulis nuntiabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir praeliator suscitabit zelum: vociferabitur et clamabit: super inimicos suos confortabitur. Tacui semper, silui, patiens fui: sicut pariens loquar: dissipabo et absorbebo simul. Desertos faciam montes et colles, et omne gramen eorum exsiccabo, et ponam flumina in insulas, et stagna arefaciam. Et educam caecos in viam quam nesciunt, et in se-

mitis quas ignorant ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, et prava in recta: haec verba feci eis, et non dereliqui eos. Conversi sunt retrorsum: confundantur confusione, qui confidunt in sculptili, qui dicunt conflatili: vos dii nostri.

LXX: Cantate Domino canticum novum: principatus ejus glorificatur, et nomen illius a summitate terrae: qui descendunt in mare et navigant illud, insulae et habitatores earum: laetare desertum et vici ejus: villae et habitatores Cedar. Laetabuntur qui habitant in Petra: de summitate montium clamabunt. Dabunt Deo gloriam, virtutes ejus in insulis nuntiabunt. Dominus Deus virtutum egredietur et conteret bellum, suscitabit zelum, et clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui a principio, num semper tacebo et sustinebo? sicut pariens patienter egi, erumpam et arefaciam simul, vastabo montes et colles, et omne fenum eorum arefaciam. Et ponam flumina in insulas, et paludes siccabo. Et adducam caecos per viam quam nesciunt, et semitas quas ignoraverunt, calcare eos faciam; faciam eis tenebras in lucem, et prava in recta. Haec verba faciam illis, et non derelinquam eos, ipsi vero conversi sunt retrorsum; confundamini 511 confusione, qui confiditis super sculptilibus, qui dicitis conflatis, vos estis dii nostri.

Qui prius dixerat: quae prima fuerunt, ecce venerunt; nova quoque ego annuntio: antequam oriantur, audita faciam vobis; et se promiserat, quod ignorabant esse dicturum: quae sint illa nova, sequenti sermone testatur, Apostolis prae-

cipiens, et Apostolicis viris, ut canant canticum novum, nequaquam in vetustate litterae; sed in novitate spiritus. Nec solum in veteri Instrumento, sed in novo; et laus ejus penetret usque ad extrema terrae. A summo enim coelo egressus ejus et usque ad summum illius occursus ejus (Psal. XVIII). In omnem terram exiit Apostolorum sonus, et in terminos orbis verba eorum. Sive juxta LXX: Glorificate nomen ejus in terminis terrae: ut in universo mundo Christi nomen annuntietur gentibus. Qui sint autem isti qui canere debeant canticum novum, sequentia verba testantur: Qui descendiis, inquit, in mare, et navigatis illud, sive plenitudo maris. Apostolos enim videns Jesus in littore juxta mare Genezaret reficientes retia sua, vocavit et misit in magnum mare (Luc. V); ut de piscatoribus piscium faceret hominum piscatores, qui de Jerusalem usque ad Illyricum et Hispanias Evangelium praedicarunt: capientes in brevi tempore ipsam quoque Romanae urbis potentiam. Vel certe descenderunt in mare et navigaverunt illud; tempestates et persecutiones istius saeculi sustinentes. Insulas quoque et habitatores earum, vel diversitatem gentium intellige, vel Ecclesiarum multitudinem. Levet, inquit, desertum et civitates ejus vocem suam, de qua et supra diximus. Sive laetetur desertum et vici ejus, et Cedar, quae quondam inhabitabilis fuit regio trans Arabiam Saracenorum. Et habitatores Petrae, quae et ipsa urbs Palaestinae est. Hoc autem significat, quod gentium populus desertus prius notitia Dei, et idololatriae erroribus obligatus, ad laudes Domini convertatur. Sive quia Cedar

interpretatur tenebrae, et juxta Apostolum (I Cor. X) petra Christus, praecipitur cunctis credentibus, ut qui ante erant in tenebris, et nunc credunt in Dominum Salvatorem, de vertice montium clamitient, et aperte praedicent Christum, 512 quibus et supra (Ad cap. XL, 9) dictum est: In montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion. Eleva in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem. Et ponam gloriam ejus in insulis, de quibus prius diximus. Describitque sermo propheticus gloriosum Salvatoris adventum, de quo et Paulos Apostolus loquitur: Secundum illuminationem gloriae magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi (II Cor. IV; II Tim. I, 10); et eum viro fortissimo comparat, qui pugnaturus sit contra adversarios suos, suscitaturus zelum. De quo et in Cantico Deuteronomii prophetatum est: Ipsi me zelare fecerunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt me in idolis suis; et ego zelare eos faciam in gente quae non est, et in gente stultissima irritabo illos (Deut. XXXII, 21). Vociferabitur quoque et clamabit contra inimicos suos, aperte eorum infidelitatem reprobans, et cum clamore pronuntians: Tacui, semper silui, patiens fui, sive ut LXX transtulerunt: Tacui, numquid semper tacebo (Eccles. III, 7)? Ut impleatur illud quod per Salomonem dicitur: Tempus tacendi, et tempus loquendi. Et est sensus: Diu vos delinquentes saepe portavi; sed quia ante tacueram, nequaquam ultra reticebo. Et quomodo pariens in lucem profundit infantem, et apertum facit esse quod prius clausum in visceribus tenebatur: sic ego dolorem meum et dissimulationem quam semper habui

super sceleribus vestris, nunc proferam, et dissipabo vestra consilia: unoque tempore absorbebo universam gentem, et omnem superbiam montium tumoremque collium vestrorum. Et fenum, de quo supra dictum est: Vere fenum est populus, id est, tam principes quam vulgus ignobile, in desertum redigam. Quod in LXX de Theodotionis editione additum est, qui haec verba tacuerat (Vide supra, cap. IV, 7). Cumque vos a capite usque ad pedes exsiccavero atque delevero, tunc flumina doctrinae meae in insulis gentium currere faciam, et stagna vestra sive paludes redigam in ariditatem, ut in gentibus sit scientia Scripturarum, et in vobis doctrinae ariditas. Ducamque caecos per viam, quam ante nesciebant, de quibus et supra legimus: Dedi te in foedus populi, in lucem gentium, ut aperires oculos caecorum. Hi ducentur per viam de qua Christus loquitur. Ego sum via, sive via 513 scientiae Dei, et per semitas prophetales ambulare eos faciam. Tunc tenebrae eorum mutabuntur in lucem, et prava vertentur in recta, ut intelligant quae legunt, et cordis oculis clarum in veteri Testamento Christi lumen aspiciant. Simulque infert: Haec verba quae feci, sive faciam eis, nequaquam ultra futura promittens; sed quae ante promiseram, reddens. Me autem ista dicente, conversus est retrorsum populus Judaeorum, ut non crederet promittenti, et in suis confunderetur erroribus, et negligeret sponsionem Dei, qui idolis ante crediderat. Sive cum intraverit plenitudo gentium, tunc etiam Israel populus convertetur (Rom. II), et poenitebit eum erroris sui, per quem idolis ante servierat.

Aut certe post vocationem gentium revertetur ad principium: ut dicat, omnes gentes, quae Evangelio credere noluerunt, in suis idolis confundendas.

(Vers. 18, 19 seqq.) Surdi, audite, et caeci, intuemini ad videndum. Quis caecus, nisi servus meus? et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi? Quis caecus, nisi qui venundatus est? et quis caecus, nisi servus Domini? Qui vides multa, nonne custodies? qui apertas habes aures, nonne audies? Et Dominus voluit ut sanctificaret eum, et magnificaret legem, et extolleret. Ipse autem populus direptus atque vastatus: laqueus juvenum omnes, et in domibus carcerum absconditi sunt: facti sunt in rapinam, nec est qui eruat: in direptionem, et non est qui dicat: Redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat et auscultet futura? Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel vastantibus? Nonne Dominus ipse, cui peccavimus? Et noluerunt in viis ejus ambulare, et non audierunt legem ejus. Et effudit super eum indignationem furoris sui, et forte bellum: et combussit eum in circuitu, et non cognovit: et succendit eum, et non intellexit.

LXX: Surdi, audite, et caeci, suspicite, ut videatis. Quis est caecus, nisi pueri mei: et surdi, nisi qui dominantur eorum? Quis caecus (Juxta Complut. edition. τῶν LXX) nisi qui recepit: et excaecati sunt servi Dei. Vidistis saepe, et non custodistis: apertae sunt aures, et non audistis. Dominus Deus voluit ut justificaretur, et magnificaret laudem. Et vidi, et erat populus vastatus atque direptus. Laqueus enim in cubilibus ubi-

que, et in domibus simul, in quibus absconderunt eos. Facti sunt in direptionem: et non erat qui erueret praedam: et non erat qui diceret: Redde. Quis est in vobis qui haec audiat, et futura cognoscat? Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel 514 vastantibus? Nonne Deus, cui peccaverunt? et noluistis in viis illius ambulare, neque audire legem ejus. Et induxit super eos iram furoris sui: et praevaluit adversus eos bellum, et qui comburebant eos per circuitum: et non cognovit unusquisque, nec posuerunt super animam.

Lest anyone should think that what is said: Surdi, audite, et caeci, intuemini ad videndum, ad gentium populum pertinere, qui prius surdus et caecus fuerat (ut Judaei stulta interpretatione approbare contendunt), ipse propheticus sermo demonstrat, qui surdi et caeci intelligi debeant. Quis, inquit, caecus, nisi servus meus: et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi? haud dubium quin Prophetas significet. Quis caecus, nisi qui venundatus est peccatis suis? Quis caecus, nisi qui prius servus fuit Domini? Cui dicitur: O Israel qui vides multa, et habes Prophetas plurimos, per quos Dei mandata cognoscas, nonne custodies quae tibi praecepta sunt? Qui apertas habes aures, nonne audies quae dicuntur, de quo et supra legimus: Auditu audietis, et non intelligetis: et videntes aspicietis, et non videbitis: incrassatum est enim cor populi hujus (Isa. VI, 9). Dominus, inquit, voluit ut sanctificaret eum, et magnificaret Legem suam, et populum jacentem extolleret ac levaret. Sed ille Dei facere noluit voluntatem: et idcirco ab adversariis suis

direptus est atque vastatus, quos vel daemones, vel hostes intelligere debemus. Laqueus juvenum omnes, et in domibus carcerum absconditi sunt. Sive ut LXX transtulerunt, Laqueus in cubilibus ubique: et in domibus simul, in quibus absconderunt eos: Scribas significans et Pharisaeos, qui plebem miserabilem deceperunt, et ubique posuerunt insidias contra Dominum Salvatorem et Apostolos ejus (Luc. XI): habentes clavem scientiae, nec ipsi intrantes, et alios volentes introire prohibentes. Pulchreque pectora eorum in quibus habitabant cogitationes pessimae, carceres appellavit. Ideo facti sunt in rapinam, et in direptionem: nec fuit qui liberaret eos, et pro eis sermonem faceret. Simulque Propheta cohortatur eos, ut si omnes audire non possint, saltem pauci futura cognoscant et intelligant, a quo ista perpessi sint. Causasque suae vastitatis agnoscant, qui nec audire nec facere voluerunt quae Lege praecepta sunt. Ideo effudit Dominus super eos totam iram suam et indignationem furoris plenam, ut 515 qui prius tacuerat, nequaquam ultra reticeberet, nec sermonibus eos, sed poenis tormentisque corriperet, et comprehenderet eos bellum fortissimum, quod nequaquam possint evadere, ostendens ferociam Romanorum. Cumque ex omni parte combustus sit, et nihil in se habeat sanitatis, tamen non intelligit causam poenae suae quod idcirco punitus sit, quia Dei Filium non receperit.

(Cap. XLIII.---Vers. 1 seqq.) Et nunc haec dicit Dominus creans te, Jacob, et formans te, Israel: Noli timere, quia redemi te, et vocavi te nomine

tuo: meus es tu. Cum transieris per aquam (Vulg. aquas), tecum ero, et flumina non operient te. Cum ambulaveris in ignem, non combureris, et flamma non ardebit in te: quia ego Dominus Deus tuus, Sanctus Israel Salvator tuus, dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam, et Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis et gloriosus: ego dilexi te, et dabo homines pro te, et populos pro anima tua. Noli timere, quoniam tecum ego sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, da: et Austro, noli prohibere: adduc filios meos de longinquo, et filias meas ab extremo terrae. Et omnem qui invocat nomen meum, in gloriam meam creavi eum, et formavi eum, et feci eum. Educ foras populum caecum, et oculos habentem: surdum, et aures ei sunt. Omnes gentes congregatae sunt simul, et collectae sunt tribus. Quis in vobis annuntiabit istud, et quae prima sunt, audire nos faciet? dent testes eorum, et justificentur: et audiant, et dicant: Vere vos testes mei, dicit Dominus, et servus meus quem elegi, ut sciatis et credatis mihi, et intelligatis, quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus: et post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, et non est absque me salvator. Ego annuntiavi, et salvavi: auditum feci, et non fuit in vobis alienus. Vos testes mei, dicit Dominus, et ego Deus, et ab initio ego ipse, et non est qui de manu mea eruat: operabor, et quis avertet illud?

LXX; Et nunc sic dicit Dominus qui fecit te, Jacob, et creavit te, Israel, Noli timere, quoniam redemi te: vocavi te nomine tuo, meus es tu: et

si transieris per aquam, tecum sum, et flumina non cooperient te. Et si transieris per ignem, non combureris: flamma non exuret te: quia ego Dominus Deus tuus Sanctus Israel, salvator tuus. Feci commutationem tuam 516 Aegyptum, et Aethiopiam, et Syenen pro te. Ex quo honorabilis factus es, et in conspectu meo glorificatus es: et ego dilexi te, et dabo homines pro te, et principes pro sapite tuo. Noli timere, quoniam tecum sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, adduc: et Africo, noli prohibere: adduc filios meos de terra longinqua, et filias meas a terminis terrae, omnes qui vocantur nomine meo: in gloria enim mea creavi illum, et plasmavi eum, et feci illum: et eduxi populum caecum, qui habent oculos, et sunt caeci, et surdae sunt aures ejus. Omnes gentes congregatae sunt simul, et convenerunt principes earum. Quis annuntiabit haec? aut quae a principio sunt, quis annuntiatibit vobis? adducant testes suos, et justificentur, et audiant et loquantur vera. Estote mihi testes, et ego testis, dicit Lord God, et puer meus quem elegi, ut sciatis et credatis et intelligatis, quia ego sum: Ante me non fuit alius Deus et post me non erit. Ego Deus, et non est praeter me Salvator. Ego annuntiavi, et salvos feci: exprobravi et non erat in vobis alienus. Vos mei testes, et ego Dominus Deus ab initio, et non est qui de manibus meis eruat. Faciam, et quis avertet illud?

Hebraei de secundo Salvatoris haec interpretantur adventu, quando post plenitudinem gentium omnis salvandus sit Israel. Nos autem ne-

quaquam putamus ad eos fieri repromissionem, quibus supra dictum est: Quis caecus, nisi pueri mei, et qui surdi, nisi qui dominantur eorum? et excaecati sunt servi Dei. Et rursum: Factus est populus vastatus atque direptus, et his similia. Denique infert: Effudit super eum indignationem furoris sui, et forte bellum: et combussit eum in circuitu, et non cognovit, et succendit eum, et non intellexit. Ergo quod supra diximus, duos esse Jacob, et duos Israel, unum carnalem, et alterum spiritualem, eorum qui in Salvatorem credere noluerunt, et eorum qui receperunt Filium Dei: hoc etiam nunc intelligendum, quod provocetur Apostolorum chorus, et prima Christi Ecclesia de Judaeorum populo congregata, ut intelligat Creatorem et factorem suum, qui et animae et corporis ejus sit conditor. Nec timeat persecutores quia redemptus sit Christi sanguine, qui vocaverit eum nomine suo: et ob familiaritatem specialiter appellet populum 517 suum; sed praedicet incunctanter, et nulla pericula reformidet. Quodque infert: aquas et flumina, et ignem et flammas, persecutorum impetum furoremque describit, qui saluti gentium invideant, et nolint sermonem evangelicum praedicari. Quamquam Judaei, in aquis Aegyptios, in fluminibus Babylonios, in igne Macedonas, in flamma Romanos intelligi velint. Idcirco autem praecipit eis ne timeant, quia Dominus Deus Salvator eorum, et sanctus Israel sit cum eis, qui fecerit eos Aegypto, Aethiopiae, et Syenae, et extremis mundi terminis praedicare. Pro Syene, reliqui Interpretes posuerunt SABA (), unde fuit regina Austri,

quae venit sapientiam audire Salomonis (III Reg. X). Quamobrem honorabilis factus est Apostolorum chorus in conspectu Dei, et dilectus ab eo: et cunctorum hominum salus atque populorum, qui per eos ad Evangelium sunt vocati, et reputabuntur in salutem animarum eorum. Unde jungit et dicit: Noli timere, ego tecum sum, qui vobis in Evangelio loquor: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi (Matth. ult. 20). Ab Oriente enim et ab Occidente adducam filios tuos, qui requiescant in sinu Abraham, et de cunctis mundi partibus filiorum meorum et filiarum populus congregabitur, qui vel invocent nomen meum, vel meo vocentur nomine, ut appellentur Christiani in gloriam conditoris sui. Quodque sequitur: Educ foras populum caecum, et oculos habentem; surdum, et aures ei sunt, multi putant dici de populo gentium, qui per Apostolorum doctrinam audire coeperunt et videre. Sed nos etiam haec de disperso intelligamus Israel, qui vocatus sit per Apostolos, primusque crediderit; quibus loquitur et Paulus: Vobis primum oportuit praedicari sermonem Dei (Act. XIII, 46). Et ipse Dominus in Evangelio: Ite ad oves perditas domus Israel (Matth. X, 6). Denique sequitur: Omnes gentes congregatae sunt simul, et collectae sunt tribus, id est, cum populo qui credidit ex Judaeis, ut duplex vocatio sit, circumcisionis et praeputii. Quod autem dicitur, Educ, ad Filium sermo est. Sive, juxta LXX, Pater de Filio loquitur, quod eduxerit populum suum caecum et surdum, et gentibus copularit, et fecerit ex eis multos Ecclesiae principes. 518 Miraturque

propheta quod nullus in gentibus haec praescire potuerit, nec Dei nosse consilia; sed tantum populus ejus qui Legem acceperit, et prophetas habuerit: Notus enim in Judaea Deus; in Israel magnum nomen ejus (Ps. LXXV, 1). Sive ipse Deus testis suorum sermonum sit, et patrator, et puer ejus ac servus quem elegit. Haud dubium quin Christum significet, cui et supra dicit: Magnum tibi est vocari te puerum meum. Et haec omnia fient, ut veritas mundo praedicetur, et sciant, et credant, et intelligant, quorum mens prius bruta erat et insensibilis, quod praeter unum Deum, nullus alius Deus sit, nec ante, nec postea. Neque enim temporum conditor habet aliquando principium, cum hoc ipsum, aliquando, sit temporis. Et quomodo nunc locutus est: Ego testis, dicit Dominus Deus; et puer quem elegi, dicente hoc ipsum Domino in Evangelio: Duorum hominum testimonium verum est. Ego sum qui testimonium perhibeo de me, et qui misit me Pater (Joan. VIII, 17, 18). Sic et de divinitate illius sentiendum est, quod nullus sit Deus, nisi ipse qui loquitur, et puer ejus quem elegit. Pulchreque praeter Deum Patrem alter nullus est Deus: quia Christus Dei virtus est, et Dei sapientia (I Cor. I), qui loquitur in Evangelio: Ego in Patre, et Pater in me est (Joan. XIV, 11). Sicut enim unus Christus Dominus non aufert Patri ne Dominus sit: sic unus Deus Pater, non aufert Filio ne Deus sit: qui in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum (Joan. I, 1, 2). Quodque sequitur: Et non est absque me Salvator, ostendit in Patre Filium cuncta salvare.

De quo idem propheta testatur: Et dimittet eis Dominus Salvatorem, qui salvos eos faciet (Isai. IX). Neque enim Deus sapiens et fortis, sine sua potest esse sapientia atque virtute. Cum ergo ab initio ego haec futura praedixerim, nullus erit qui meae renuat voluntati: immo quae ego fecero, posset irrita facere. Haec dicuntur quidem ad Jacob et Israel, sed referuntur ad apostolicum chorum et omnes qui de populo Judaeorum in Christum voluerint credere.

(Vers. 14.) Haec dicit Dominus redemptor vester, sanctus Israel. Propter vos misi in Babylonem, et detraxi vectes universos, et Chaldaeos in navibus suis gloriantes: ego Dominus sanctus 519 vester creans, Israel rex vester. LXX: Sic dicit Dominus Deus, qui redemit vos sanctus Israel: Propter vos mittam in Babylonem, et suscitabo fugientes universos, et Chaldaei in navibus vincientur. Ego Dominus Deus sanctus Israel, qui ostendi Israel regem vestrum. Juxta Hebraicum adhuc ad Israel propheticus sermo dirigitur, quod redemptor eorum Dominus et sanctus Israel, haec ad eos locutus sit: Propter vos qui mecum Evangelium praedicatis, quibus supra dixi: Noli timere, quoniam ego tecum sum, qui estis testes voluntatis meae, et puerum meum alterum testem mundo incredulo nuntiatis, misi Filium meum in Babylonem et confusionem hujus saeculi. Et detraxi omnes vectes ejus, qui Hebraice appellantur BARIHIM [Al. barichim] , et quos Theodotio fortes interpretatus est. Et Chaldaeos, inquit, subauditur á¼€Ï€á½¸ Î°Î¿Î¹Î½Î¿á¿¦, detraxi, qui in suis gloriabantur navibus: in his vi-

delicet, qui instar navium inter idola fluctuabant. De Chaldaeis nullus ambigit, quin daemones sonent. Ego Dominus haec futura praedixi, qui sum Creator vester et rex Israel. Porro juxta LXX multo alter est sensus: Ego Dominus qui te de periculis liberavi, et sanctus Israel: propter vos mittam in Babylonem regem Medorum atque Persarum, et habitatores ejus fugere faciam: et Chaldaei qui vos ceperant, vincti per mare Caspium ad gentes alias transferentur. Ego Dominus haec futura decrevi, qui ostendi Israel regem credentium fore.

(Vers. 16, 17 seqq.) Haec dicit Dominus, qui dedit in mari viam, et in aquis torrentibus semitam. Qui eduxit quadrigam et equum, agmen et robustum: simul obdormierunt, nec resurgent; contriti sunt, quasi linum, exstincti sunt. Ne memineritis priorum, et antiqua ne intueamini. Ecce ego facio nova, nunc orientur; utique cognoscetis ea. Ponam in deserto viam, et in invio flumina. Glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones; quia dedi in deserto aquas, flumina in invio, ut darem potum populo, electo meo. Populum istum formavi mihi; laudem meam narrabunt. LXX: Quia sic dicit Dominus, qui dat in mari viam, et in aqua vehementi semitam. Qui educit currus, et equos, et multitudinem robustissimam. Sed dormierunt, et non resurgent: exstincti sunt quasi linum exstinctum. Nolite meminisse priorum, et vetera ne recogitetis. Ecce ego faciam nova, quae nunc orientur, et cognoscetis ea, et faciam in deserto viam, et in inaquoso flumina. Benedicent me bestiae agri, sirenes et filiae struthionum, quia dedi in deserto aquam,

et flumina in inaquoso, ut bibere faciam genus meum electum, populum meum, quem acquisivi, ut virtutes meas narret. Dominus qui destruxit et abjecit Babylonem, et fortissimos illius detraxit de potentia omnesque Chaldaeos qui in fluctibus hujus saeculi feliciter navigabant, fecit esse captivos: ipse in aquis torrentibus maris Rubri reperit viam, ut transiret populus ejus de Aegypto liberatus. Sive qui dedit in mari Rubro viam, ipse et in aquis torrentibus Jordanis fluvii reperit semitam, ut et egressio ex Aegypto, et introitus in terram repromissionis haberet miraculum. Ipse currus et equos et omnem exercitum Pharaonis demersit in profundum, qui dormierunt somno perpetuo. Contriti sunt et exstincti, quasi linum in brevi temporis spatio, et in puncto atque momento. Linum enim necdum igne correptum, pro levitate substantiae statim exstinctum, in favillam dissolvitur. Igitur hoc praecipio vobis, ut inter signa mea atque miracula, quibus Babylon urbs potentissima diruta est, et quibus in mari Rubro atque Jordane populo meo aperta est via, nequaquam memineritis veterum, quoniam in Evangelio multo sum majora facturus; quorum comparatione, praeterita sileri debeant. Nequaquam enim ultra in mari Rubro, sed in deserto totius mundi reperiam viam. Nec unus fluvius, sive fons erumpet de petra, sed multa flumina, quae non corpora ut prius, sed animas sitientes reficiant, et impleatur illud quod supra legimus: Bibetis aquas de fontibus Salvatoris (Ad cap. XII, 3). Tunc quod numquam factum est, fiet, ut omnes bestiae et dracones, et struthiones qui in

solitudine gentium morabantur, et idololatriae sanguine, morumque feritate bestiarum similes erant, glorificent me 521 atque collaudent. Pro draconibus, quos solus Theodotio, ut in Hebraico scriptum est, appellavit THANNIM [Al. THENNIM] (), reliqui Sirenas interpretati sunt, animalia portentosa, quae dulci carmine atque mortifero navigantes Scyllaeis canibus lacerandos praecipitabant. Hocque significat, quod voluptati prius et luxuriae dediti, ad servitutem Domini convertantur: licet melius sit dracones intelligi, quia junguntur et struthiones, ut quia semel de bestiis solitudinis loquebatur, haec animantia poneret, quae deserto familiaria sunt. Laudabunt autem, inquit, me, et glorificabunt bestiae agri, et dracones, et struthiones, quia dedi in deserto gentium aquas, et in ariditate nationum flumina, ut biberet populus meus, quem elegi mihi, sive genus meum electum, et populus quem acquisivi sanguine meo, ut laudes meas virtutesque narraret.

(Vers. 22, 23 seqq.) Non me invocasti, Jacob: nec laborasti in me, Israel. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, et victimis tuis non glorificasti me. Non te servire feci in oblatione, nec laborem tibi praebui in thure. Non emisti mihi argento calamum, et adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Verumtamen servire me fecisti in peccatis tuis: praebuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. LXX: Non nunc vocavi te, Jacob, neque laborare te feci, Israel. Non attulisti mihi oves holocausti tui: neque in victimis tuis magnificasti me: nec servire te feci in hostiis, nec laborem tibi

praebui in thure, nec emisti mihi argento thymiama, nec adipem hostiarum tuarum concupivi, sed in peccatis tuis defendi te, et in iniquitatibus tuis.

Bestiis agri, draconibus et struthionibus laudantibus me, tu Jacob, nequaquam me invocare voluisti, nec postea laborare, ut peccatum emendares poenitentia. Quod autem arbitraris obtulisse te mihi victimas, et arietes immolasse, scias eos a me non esse susceptos, quia mihi et idolis communes erant. Illumque sensum repetit, de quo supra dixerat: Ut quid mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? Plenus sum holocausto arietum, et adipe agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Neque enim, ait, pretiosum a te quippiam requisivi: ut in parandis eis, laborare te facerem. Non exegi a te oblationes, nec thura quaesivi: non calamum, neque incensum, et diverse pigmenta generis, quorum fumo inebriares me atque satiares. Sed obedientiam, quae est supra sacrificium: et sacrificium, de quo in Psalmis David dicit: Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum Deus non despicit (Ps. L, 15), illa volui, illa quaesivi.

Tu autem me servire et laborare fecisti in peccatis tuis, ut cogerer dicere: Laboravi sustinens; et nequaquam ultra ferre te possum. Unde et per Osee idem loquitur Deus: Quid tibi faciam, Ephraim: protegam te, Israel (Ose. XI, 8)? Quid tibi faciam? quasi Adamam ponam te, et quasi Seboim? Quod autem LXX posuerunt, sed in peccatis tuis defendi te, et iniquitatibus tuis, sic

potest superioribus copulari, ut labor sit Dei, et lassitudo defendere peccatores.

(Vers. 25, 26 seqq.) Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, ut judicemur simul: narra si quid habes ut justificeris. Pater tuus primus peccavit, et interpretes tui praevaricati sunt in me. Et contaminavi principes sanctos, dedi ad internecionem Jacob, et Israel in blasphemiam.

LXX: Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas, et non recordabor. Tu vero memento, et judicemur. Dic tu iniquitates tuas primus, ut justificeris. Patres vestri peccaverunt, et principes vestri inique egerunt in me, et contaminaverunt principes sancta mea. Et dedi ut perderem Jacob, et Israel in opprobrium.

Tu me, inquit, Jacob et Israel, laborare fecisti in peccatis tuis, et onera iniquitatum tuarum portare vix potui, quos nequaquam servos meos nec pueros voco, sed simplici appello nomine Jacob et Israel, ut ostendam et arguam peccatores. Ego autem propter me, quia misericors sum et patiens, et multarum miserationum, delebo omnes iniquitates tuas in aspersione et sanguine novi Testamenti: delebo vetus chirographum, quod adversum te scriptum erat; et peccatorum tuorum ultra non recordabor, quae tibi, si credere volueris, in baptismate dimissurus sum. Reduc ergo me in memoriam: si quid habes justi quod respondeas mihi, libenter accipiam: ut judicemur simul, et arguas me non fecisse tibi quod facere debui. Quem sensum in Michaea plenius legi-

mus: Populus meus quid feci tibi, et quid molestus fui tibi? responde mihi: quia eduxi te de terra Aegypti et de domo servitutis liberavi te, et misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam. Et in quinquagesimo psalmo David loquitur ad Deum: Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum fueris judicatus (Ps. L, 5). Narra ergo si quid habes, ut justificeris.

Et est sensus: Ego non loquar prior contra te, ne oppressum esse te dicas multiplicatione sermonum; sed ut si quid justi habes, ipse pro te loquere; ut videaris ista quae pateris, immerito sustinere. Et ut scias me misereri tui, non ob meritum tuum, sed propter meam clementiam, a patribus tuis repetam atque majoribus, ut intelligas te a peccatoribus esse generatum: Pater tuus primus peccavit in solitudine: omnis videlicet populus Israel. Sive auctor generis tui Abraham peccasse convincitur, quando Domino terram repromissionis semini illius pollicente, respondit: In quo sciam quia possidebo eam? Et interpretes, inquit, tui praevaricati sunt in me (Genes. XV, 8): Aaron et Moyses ad aquam contradictionis, qui inter me et te medii loquebantur (Exod. XVII).

Et ut intelligamus non esse violentem expositionem, sequitur: Et contaminavi principes sanctos, de quibus et in psalmo canitur: Absorpti sunt juxta petram judices eorum (Ps. CXL, 6). Quos idcirco contaminasse se dicit, quod terram repromissionis non intraverint. Dedique ad internecionem Jacob, et Israel in blasphemiam; ut nullus, praeter duos ex his qui de Aegypto egressi

erant, intraret in Judaeam: sed cadavera eorum jacerent in solitudine.

Juxta LXX, qui addiderunt de suo: Dic tu prior iniquitates tuas, ut justificeris, ad poenitentiam eos provocat Deus, ut intelligant scelera sua atque peccata, et veniam consequantur. Scriptum est enim et in alio loco: Justus accusator sui est in principio sermonis (Prov. XVIII, 17). Principesque eorum et patres dicuntur Domini sancta violasse, non servientes Legi Dei: sed traditiones et mandata hominum requirentes: propter quos periit Jacob, et in opprobrium datus est Israel, ejectus de sua provincia, et totius orbis exul atque peregrinus.

(Cap. XLIV.---Vers. 1 seq.) Et nunc audi, Jacob serve meus, et Israel, quem elegi. Haec dicit Dominus, faciens et formans te ab utero auxiliator tuus. Noli timere, serve [Al. servus] meus Jacob, et Rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, et fluenta super aridam: effundam spiritum meum super semen tuum, et benedictionem meam super stirpem tuam. Et germinabunt inter herbas, quasi salices juxta praeterfluentes aquas. Iste dicet, Domini ego sum: et ille vocabit in nomine Jacob, et hic scribet manu sua, Domino: et in nomine Israel assimilabitur.

LXX: Nunc autem audi, Jacob puer meus, et Israel quem elegi. Ego Dominus Deus, qui feci te, et plasmavi te de ventre, adhuc habebis auxilium. Noli timere, puer meus Jacob, et dilecte Israel quem elegi, adhuc ego dabo aquam in siti qui ambulant in inaquoso: ponam spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios

tuos. Et orientur ut in medio aquae fenum, et sicut salix juxta praeterfluentes aquas. Iste dicet Dei sum: iste clamabit in nomine Jacob. Et alius scribet in manu sua, Dei sum ego, et in nomine Israel clamabit.

Ubi accusatur populus Judaeorum ob incredulitatem atque blasphemiam, absque ulla nominis dignitate, puris appellatur vocabulis: Non me invocasti, Jacob, nec laborasti in me, Israel; et iterum: Dedi ad internecionem Jacob, et Israel in blasphemiam (Supra, XLIII, 22, 28). Ubi autem ad Apostolorum chorum, qui ex Judaeis est, sermonem facit, junguntur et nominum privilegia. Audi, Jacob serve meus, et Israel quem elegi: ut prima sit servitus, secunda electio. Haec dicit Dominus, factor et formator tuus, qui ab utero auxiliatus est tui (Genes. XXV): ut adhuc in ventre matris plantam fratris arriperes. Sive qui in principio nascentis Ecclesiae te de persecutoribus conservavit.

Noli timere crudelitatem eorum, serve meus Jacob, et Rectissime quem elegi. Alio nomine Israelem vocat; ISURUN () enim verbum Hebraicum, caeteri εὐθύτατον, sive εὐθῆ, id est, rectissimum, et rectum interpretati sunt: soli LXX dilectissimum, jungentes de suo, Israel. Proprie enim juxta Hebraeos et litterarum fidem, ISRAEL (), rectus Dei dicitur. Vir autem videns Deum non in elementis, sed in sono vocis est. Unde et liber Geneseos appellatur εὐtheis id est, justorum, Abraham, Isaac, et Israel.

Noli igitur timere, Jacob et Israel, quia effundam aquas super sitientem et aridam, de qua

saepe dictum est: Et effundam, sive ponam spiritum meum super semen tuum, et benedictionem meam super stirpem tuam, quae ex aqua et Spiritu Sancto in baptismate renascetur. Quam et in Evangelio Salvator promisit, dicens: Qui sitit, veniat ad me, et bibat. Statimque infertur: Hoc autem dicebat de Spiritu Sancto, quem credentes accepturi erant (Joan. VII).

Comparat quoque in baptismate renascentes herbis virentibus, et salici quae juxta fluentes aquas oritur: et contra rerum naturam affert fructus, quae prius sterilis erat, vel cujus semen in cibo sumptum, steriles facit. Quod quidem in primo psalmo legitur: Et erit sicut lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructus suos dabit in tempore suo, et folium ejus non decidet. Alii inter herbas et renascentes salices duplicem vocationem intelligunt: ut in herbis populus nationum sit; in salicibus, hi qui ex Israel crediderunt.

Simulque describit varietatem credentium: Alius dicet, Domini ego sum, qui justitiae opera in se esse confidit: alius vocabit, subauditur, peccatores ad poenitentiam in nomine Jacob; ut et ipsi supplantent vitia atque peccata. Alius scribet manu sua, Dei sum. Sive ut LXX transtulerunt, scribet in manu sua, Dei sum: ut novo tyrocinio servitutis Christi se militem glorietur. Et in nomine Israel assimilabitur. Non enim omnes ex Israel, sed magna pars ex gentium multitudine, in nomine Israel assimilabitur: ut recipiat Legem et Prophetas, omnesque gratias Spiritus Sancti, quae Israel populo repromissae sunt.

(Vers. 6 seqq.) Haec dicit Dominus rex Israel, et redemptor ejus Dominus exercituum: Ego primus et ego novissimus, et absque me non est Deus. Quis similis mei? vocet et annuntiet, et ordinem exponat mihi, ex quo constitui populum antiquum: ventura et quae futura sunt annuntient eis. Nolite timere, neque conturbemini: ex tunc audire te feci, et annuntiavi: vos estis testes mei. Numquid est Deus absque me, et formator quem ego non noverim? Plastae idoli omnes nihil sunt, et amantissima eorum non proderunt eis. Ipsi sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt, 526 ut confundantur. Quis formavit Deum, et sculptile conflavit ad nihil utile? Ecce omnes participes ejus confundentur: fabri enim sunt ex hominibus: convenient omnes, stabunt, et pavebunt, et confundentur simul. Faber ferrarius lima operatus est: in prunis et in malleis formavit illud, et operatus est in brachio fortitudinis suae. Esuriet, et deficiet, non bibet aquam, et lassescet. Artifex lignarius extendit normam [Al. formam], formavit illud in runcina: fecit illud in angularibus, et circino tornavit illud: et fecit imaginem viri, quasi speciosum hominem habitantem in domo. Succidit cedros, tulit ilicem, et quercum, quae steterat inter ligna saltus. Plantavit pinum, quam pluvia nutrivit: et facta est hominibus in focum: sumpsit ex eis, et calefactus est: succendit, et coxit panes. De reliquo autem operatus est Deum, et adoravit: fecit sculptile, et curvatus est ante illud. Medium ejus combussit igni, et de medio ejus carnes comedit. Coxit pulmentum, et saturatus est, et calefactus est, et

dixit: Vah! calefactus sum, vidi focum. Reliquum autem ejus Deum fecit, et sculptile sibi: curvatur ante illud, et adorat illud, et obsecrat, dicens: Libera me, quia Deus meus es tu. Nescierunt, neque intellexerunt: obliti enim sunt, ne videant oculi eorum, ne intelligant corde suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt ut dicant: Medium ejus combussi igni, et coxi super carbones ejus p...

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum: Cum faber incertus scamnum faceretne Priapum. Maluit esse deum: deus inde ego, furum aviumque, Maxima formido. . . . . .

Quidquid autem de idolis dictum est, potest referri, et ad hereseÏ‰n principes, qui simulacra dogmatum suorum atque mendacii, artifici corde componunt, et venerantur ea quae a se sciunt esse simulata. Nec sufficit eis error proprius, nisi simplices quosque eorum adoratione deceperint. Qui quaestum putant esse pietatem, et devorant domos viduarum (I Tim. VI), abutentesque vulgi imperitia, ita arte dialectica, quasi ascia et terebro, lima et runcina formant Deum suum, et cudunt malleo, atque inaurant sermonis rhetorici venustate: quorum Deus venter est, et gloria in confusione eorum (Philipp. III).

(Vers. 21 seqq.) Memento horum Jacob, et Israel, quoniam servus meus es tu: formavi te, servus meus es tu, Israel, ne obliviscaris mei. Delevi ut nubem iniquitates tuas, et quasi nebulam peccata tua. Revertere ad me: quoniam redemi te. Laudate, coeli, quoniam [Vulg. addit misericordiam] fecit Dominus: jubilate, extrema terrae,

resonate, montes, laudationem, saltus, et omne lignum ejus: quoniam redemit Dominus Jacob, et Israel gloriabitur [Al. glorificabitur].

LXX: Memento horum, Jacob et Israel; quoniam puer meus es tu: formavi te puerum meum: et tu, Israel, ne obliviscaris mei. Ecce enim delevi sicut nubem iniquitates tuas: et sicut caliginem peccata tua. Revertere ad me, et redimam te. Laetamini, coeli, quoniam misertus est Deus Israelis. Canite tuba, fundamenta terrae, clamate, montes, laetitiam: colles et omnia ligna quae in eis sunt, quoniam redemit Deus Jacob: et Israel inclytus erit.

Cum haec se ita habeant, et idola hominum scias esse figmenta, o Jacob, et puer meus Israel, ne obliviscaris Creatoris tui, tibique ipsi injuriam facias, ut incurveris operi manuum tuarum. Quae quia in adventu pueri mei, quem elegi, penitus destruenda sunt; propterea tota mentis aviditate cognosce, quod sicut nubes et caligo, et nebula, vel solis calore dissolvitur, vel vento raptante tenuatur: ita iniquitates tuas, et universa peccata, quibus prius me offenderas, dissolvi faciam. Tu tantum revertere ad me, et age poenitenta, quia redimendus es pretioso sanguine. Quod si feceris, scias in salute tua coelos terramque laetari, et omnia elementa concinere.

Sive angelos qui morantur in coelis, et alias potestates, quibus terrae fundamenta portantur. Vel certe Apostolos et Prophetas, de quibus loquebatur et Apostolus: Aedificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum (Ephes. II, 20). Montes quoque et silvae, sive colles, qui

pro varietate virtutum prima et media loca et ultima possederunt, jubentur jubilare, et tuba canere, scientes quod redemerit Dominus Jacob, et in Israel conversione laetetur, sive ipse Israel ab errore conversus, inclytus fiat.

(Vers. 24 seqq.) Haec dicit Dominus redemptor tuus, et formator tuus ex utero: Ego sum Dominus faciens omnia, extendens coelos solus, stabiliens terram, et nullus mecum. Irrita faciens signa divinorum, et hariolos in furorem vertens: convertens sapientes retrorsum, et scientiam eorum stultam faciens. Suscitans verbum servi sui, et consilium nuntiorum suorum complens. Qui dico Jerusalem: habitaberis [Al. aedificaberis], et civitatibus Judae: aedificabimini, et deserta ejus suscitabo. Qui dico profundo: desolare, et flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro: pastor meus es, et omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Jerusalem: aedificaberis; et templo: fundaberis.

LXX: Sic dicit Dominus qui redemit te, et formans te ex utero. Ego Dominus, qui compleo omnia: extendi coelum solus, et firmavi terram. Quis alius dissipavit signa pythonum, et divinationes de corde? qui averto prudentes retrorsum, et consilium eorum stultum facio. Et statuo verbum pueri mei, et consilium Angelorum ejus verum probo. Qui dico Jerusalem, habitaberis: et civitatibus Judae: aedificabimini, et deserta illius orientur. Qui dico abysso, desolaberis, et flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, ut sapiat, et omnes voluntates meas faciat; qui dico Jerusalem, aedificaberis: et domum sanctam meam fundabo.

Destructis idolis et iniquitatibus Israel, peccatisque deletis, quando omnis simul creatura gaudebit; et juxta Evangelii fidem (Luc. XV), super poenitentia peccatorum Angeli laetabuntur in coelis, describitur potentia Dei, quod nequaquam ei grande sit redimere Jacob, et Israel instaurare cor rectum, quem formavit ex utero. Et si hoc alicui non parvum videatur, non sit illi difficile qui extenderit coelos solus. Juxta quod alibi legitur: Qui extendit coelum quasi pellem (Ps. CIII, 2). Non quo Filius excludatur ab extensione coelorum: Omnia enim per ipsum facta sunt: et sine ipso factum est nihil, quod factum est (Joan. I, 3), sed quo, ut saepe diximus, per hanc sententiam excludantur idola. Nam et in Proverbiis Salomonis ex persona Christi Dei virtutis [Al. virtus] Deique sapientiae [Al. sapientia] dicitur: Quando parabat coelum, ego eram cum eo (Prov. VIII, 27). Ipse enim dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt (Ps. CXLVIII, ps. XXXII, 9); et: Verbo Domini coeli firmati sunt, et spiritu oris ejus virtus eorum (Psal. XXXII, 6). Haec frequenter ingerimus, ne ulla blasphemandi Christum haereticis occasio relinquatur. In stabilitate quoque terrae, quando illius fundamenta solidabat, nullus erat cum Deo, praeter eum qui erat in eo.

Iste igitur tantus ac talis, cum praefiniti mysterii tempus advenerit, ut cuncta idola destruantur, et Dei solius notitia praedicetur in mundo, omnia vaticinia divinorum, et pythonum, et hariolorum signa atque portenta, quibus humanum deceperunt genus, destruet atque subvertet; et sapientiam philosophorum, quae et

ipsa erroris pars maxima est, stultam esse monstrabit: dum nequaquam humanis cogitationibus, Dei probantur comprehendisse sapientiam. Qui etiam verbum pueri, sive servi sui, de quo supra diximus, et consilium nuntiorum ejus, rebus explebit: Apostolorum scilicet omniumque doctorum, qui voluntatem magistri sui gentibus nuntiabunt.

Ipse ergo qui est tanta facturus, cujus potentiam brevi sermone descripsi, etiam ad Jerusalem, quae destruenda erit a Babyloniis, nunc dicit antequam destruatur, quod rursum habitetur a populis: et civitatibus Judaeae, quod instaurentur [Al. instaurarentur], qui et solitudines illius suscitabit, ut omnia cultoribus impleantur. Qui igitur dicit Jerusalem et Judaeae et desertis ejus, quod habitetur et aedificetur et suscitetur, hic dicit profundo sive abysso, id est, Babyloni, desolare et flumina tua arefaciam, omnem regum potentiam. Sive quia profundum et abyssum dixerat, recte per translationem, et flumina posuit, de quibus et Psalmista decantat: Super flumina Babylonis ibi sedimus et flevimus (Ps. CXXXVI, 1). Et qui Jerusalem instaurat, et Babylonem destruit.

Dicit quoque Cyro regi Persarum, qui primus destruxit Babylonem atque Chaldaeos: pastor meus es, sive ut Septuaginta transtulerunt, ut sapiat. Cujus differentiae causa manifesta est. Verbum enim Hebraicum ROI si per RES litteram legamus (), intelligitur pastor meus; si per DALETH (), sciens vel intelligens meus, quarum similitudo parvo apice distinguitur, ac per hoc

saepe confunditur. Scriptum est in Esdrae principio, quod ad edictum Cyri regis Persarum atque Medorum, populi Israel sit laxata captivitas, et remissi in Jerusalem, qui redire voluerunt sub Zorobabel filio Slathiel, et Jesu filio Josedec sacerdote magno. Huic enim Dominus inspiravit ut suam faceret voluntatem, et illius praecepta compleret. Signanterque addidit, qui dico Jerusalem, aedificaberis, et Templo, fundaberis. Sub Cyro enim jussum est, ut aedificaretur Jerusalem et Templum, cujus tantum illo vivente jacta sunt fundamenta. Caeterum sub Dario, anno illius secundo, prophetantibus Aggaeo et Zacharia, Templum aedificari coeptum est.

(Cap. XLV.---Vers. 1 seqq.) Haec dicit Dominus Christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subjiciam ante faciem ejus gentes, et dorsa regum vertam, et aperiam coram eo januas: et portae non claudentur. Ego ante te ibo, et gloriosos terrae humiliabo: portas aereas conteram, et vectes ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, et arcana secretorum: ut scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum, Deus Israel. Propter servum meum Jacob, et Israel electum meum, et vocavi te nomine tuo: assimilavi te, et non cognovisti me. Ego Dominus, et non est amplius: extra me non est Deus: accinxi te, et non cognovisti me. Ut sciant hi, qui ab ortu solis, et qui ab occidente, quoniam absque me non est [Antea addebatur Deus]. Ego Dominus, et non est alter. Formans lucem, et creans tenebras: faciens pacem, et creans malum. Ego Dominus faciens omnia haec.

Scio in hoc capitulo non solum Latinorum, sed Graecorum plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse: Sic dicit Dominus Christo meo, Domino; ut intelligatur, juxta illud quod alibi legimus: Pluit Dominus a Domino (Genes. II). Et: Dixit Dominus Domino meo (Ps. CIX, 1). Neque enim κυρίῳ, quod Dominum sonat, sed Cyro dicitur, qui Hebraice appellatur CHORES (), regi Persarum, qui Babylonem Chaldaeosque superavit. Et junctis Medis, agitator bigae, id est, cameli et asini, supra legimus.

Iste appellatus est Christus, id est, unctus Domini, quod erat insigne apud Hebraeos regiae potestatis, ut quomodo apud nos diadema et purpura solis Imperatoribus datur: sic apud Hebraeos regnaturi perfundebantur unguento. Unde et Saul Christus Domini dicitur (I Reg. VI). Et in Psalmis legimus: Nolite tangere Christos meos: et in Prophetis meis nolite malignari (Ps. CIV, 15). Hujus dexteram apprehendit et tenuit, ut nullus fortitudini ejus valeret resistere. Legamus Xenophontis octo librorum Cyri majoris historiam, et prophetiam Isaiae cernemus expletam. Quae enim civitas illi non patuit? quae non regum terga subjecit? Qui muri prius inexpugnabiles, non illius obsidione subversi sunt?

Unde ad ipsum Cyrum Deus apostropham facit: Dedi tibi thesauros, et absconditas opes cunctarum urbium; ut qui prius colebas idola, beneficiis unum sentires Deum, praesertim cum scias, multo antequam nascereris tuum nomen esse praedictum. Quod quidem et Josephus in undecimo Judaicae Antiquitatis volumine refert,

legisse Cyrum ab Isaia de se certo vaticinatum nomine, et idcirco Judaeos quasi Dei familiares plurimum dilexisse.

Haec autem, inquit, tribui tibi propter Jacob servum meum, et Israel electum meum, et vocavi te nomine tuo, sicut vocavi Abraham, Isaac, et Jacob; et multo ante praedixi, ut Isaac et Josiam: ne putareris ille esse Christus, cui assimilatus es, et in cujus typum et imaginem praecessisti. Tu autem non cognovisti me, id est, simulacra coluisti, non Deum. Accinxi te fortitudine; multarum gentium feci esse victorem, et non cognovisti auxiliatorem tuum.

In quo loco satis mirari nequeo, quae stultitia sit legentium; ut haec ad Christum referant, per quem mundus reconciliatus est Deo. Ego, ait, Dominus, et non est amplius extra me. Praeter sermonem quippe atque rationem virtutemque meam et sapientiam, quae in me est, nullus est alter Deus. Et haec feci, ut ab Oriente et Occidente omnis orbis agnoscat, nullum esse alium absque me Deum. Ego Dominus, et non est alter. Pater enim in Filio, et Filius in Patre. Qui loquitur in Evangelio: Ego et Pater unum sumus (Joan. X, 30).

Et in Esdrae volumine positum est, scripsisse Cyrum ad omnes gentes, nullum esse Deum, nisi solum Deum Israel. Sive ita intelligendum, quod captivorum laxatio, et Dei in populum suum clementia, cunctis gentibus Deum fecerit notiorem.

Qui igitur tibi dedi fortitudinem, et solus Deus sum, ipse res inter se contrarias facio, lucem et tenebras, id est, diem et noctem: pacem et

malum, hoc est, otium et bellum, per quae significat et iratum fuisse se populo suo, quando tenebras captivitatis, malaque sustinuit servitutis. Et rursum misertum, quando remissi in patriam, pacem et gaudium receperunt. Quomodo enim luci contrariae tenebrae sunt: ita paci contrarium bellum est. Unde confundatur haeresis, quae malorum arbitratur conditorem Deum. Cum hic malum non contrarium bono, sed pro afflictione ponatur et bello, secundum illud quod in Evangelio scriptum est: Sufficit diei malitia sua (Matth. VI, 34).

Possumus juxta tropologiam haec et de ecclesiastico viro dicere, cui Deus dedit sermonem atque sapientiam, ut omnes sectas contrarias veritati sua disputatione subvertat. Sicut et de Stephano sancta Scriptura commemorat (Act. VI), quod nullus potuerit resistere sapientiae ejus, et ut reges, id est, patriarchas singularum haereseωn, suae subjiciat potestati: et aperiat atque confringat, quod prius videbatur dialectica arte conclusum: et in medium proferat arcana haereticorum, superans eos atque convincens, ut Christi secreta cognoscant, in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi (Coloss. II). Istiusmodi virum vocat Deus ex nomine suo, quia defensor est pueri ejus Jacob, et electi illius Israel. Hunc suscipit, et assimilat sermoni suo, qui cavere debet ne suum putet esse quod loquitur, sed omnia ad datoris referat gloriam; ne et ipse mereatur audire: Accinxi te, et non cognovisti me. Cum enim instructus armatura Apostoli, omnes docuerit non esse alium Deum nisi

unum, qui sit Jacob et Israel Deus: confundetur Marcion, duos deos intelligens, unum bonum, et alium justum; alterum invisibilium, alterum visibilium conditorem. E quibus prior lucem faciat, secundus tenebras; ille pacem, hic malum: cum utrumque pro diversitate meritorum unus Deus idemque condiderit.

Liber D

ECIMUS TERTIUS.

Multi casus opprimunt navigantes. Si vehementior flaverit ventus, tempestas formidini est. Si aura moderatior summa jacentis elementi terga crispaverit, piratarum insidias pertimescunt. Atque ita fit, ut fragili animae ligno creditae, aut metuant periculum, aut sustineant: quorum utrumque altero gravius est, vel mortem timere perpetuo, vel quam timueris sustinere. Hoc mihi in Isaiae pelago naviganti accidere video; dum enim inoffenso cursu vela tenduntur, et securis naturarum manibus, sulcans aequoris campos carina delabitur, subitus languoris turbo consurgens, tantis undarum molibus et collisorum inter se fluctuum fragore resonante, pavida amicorum corda perterruit, ut dicere cogerentur: Magister, salvos nos fac, perimus (Matth. VIII, 25). Quamobrem, Eustochium, in toto orbe terrarum unicum nobilitatis et virginitatis exemplum, non sileat pupilla oculi tui; clamaque in corde: Abba pater (Rom. VIII, 15). Et cum Psalmista loquere: Exsurge, ut quid dormis, Domine (Ps. XLIII, 23)? ut injunctum in Isaiam opus, te orante, et Christo miserante perficiam. Jam enim tertius decimus Explanationum liber cuditur, qui necdum pervenit ad calcem. Et interim donec misericors et

miserator Dominus, patiens et multarum miserationum (Ps. CLXXXV et CXLIV), reddat pristinam sanitatem, hanc Praefatiunculam tumultuario sermone dictavi; ut quae habentur, in schedulis describantur; et plena emendatio lectoris judicio reservetur.

(Cap. XLV.---Vers. 8.) Rorate, coeli, desuper, et nubes pluant justum: aperiatur terra, et germinet Salvatorem, et justitia oriatur simul: ego Dominus creavi eum. LXX: Laetetur coelum desuper, et nubes spargant justitiam: germinet terra, et oriatur misericordia, et justitiam germinet simul: ego Dominus qui creavi te. Duplex hujus loci interpretatio est. Quidam enim putant haerere superioribus quae dicuntur, et Cyro rege laxante captivos, coelum terramque laetari: Î¼Îµ„Ï‰Î½Ï… Î¼Î¹Î°á¿¶Ï„, pro eo quod est, illos qui in coelo morantur et terra. Alii a superioribus separant et proprium capituli hujus volunt esse principium, ac de adventu Domini prophetari, quod imperetur nubibus, de quibus supra (Ad cap. V, 6) scriptum est: Mandabo nubibus ne pluant super eam imbrem, id est, vineam Israel: et ad quas pervenit veritas Dei, ut pluant mundo justum sive justitiam; terraque aperiatur et germinet Salvatorem. De qua in Psalmis canitur: Veritas de terra orta est, et justitia de coelo prospexit (Ps. LXXXIV, 12): sive juxta LXX: Terra misericordiam et justitiam pariter germinavit, ut et peccatores misericordiam, et justi praemia consequantur. Quodque sequitur: Ego Dominus creavi eum, vel, ego Dominus qui creavi te, non scandalizabitur

ad nomen creaturae, qui illum vermem ac servum et germinatum legerit esse de terra.

(Vers. 9 seqq.) Vae qui contradicit fictori suo: testa de Samiis terrae. Numquid dicit lutum figulo suo, quid facis: et opus tuum absque manibus est? Vae qui dicit patri, quid generas: et mulieri, quid parturis? Haec dicit Dominus, Sanctus Israel plastes ejus: Ventura interrogate me super filios meos, et super opus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam creavi ego: manus meae tetenderunt coelos: et omni militiae eorum mandavi. Ego suscitavi eum ad justitiam: et omnes vias ejus dirigam. Ipse aedificabit civitatem meam: et captivitatem meam dimittet, non in pretio neque in muneribus, dicit Dominus exercituum.

LXX: Quid melius feci quam lutum figuli? Numquid arans arabit terram? Numquid dicet lutum figulo, quid facis: quoniam non operaris, nec habes manus? Vae qui dicit patri, quid generas: et matri, quid parturis? Sic enim dicit Dominus Deus, Sanctus Israel, qui fecit ventura. Interrogate me de filiis meis, et de operibus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam. Ego manu mea firmavi coelum: ego omnibus stellis mandavi. Ego suscitavi eum cum justitia regem: omnes viae illius rectae. Ipse aedificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei convertet: non cum pretio neque cum muneribus, dixit Dominus Deus sabaoth.

Qui ad Cyri personam volunt referre quae dicta sunt, sic locum istum interpretantur. Me ingentia pollicente, quod propter reversionem

populi mei in Judaeam, omnia Cyro regna substernam: Vae ei qui incredulus est, et non putat ventura quae dico, quasi si lutum et testa confracta calumnietur figulum suum, quare facta, vel cur ita facta sit; et opus contra artificis loquatur manus; et patrem ac matrem calumnietur filius, cur in terram naturae lege profusus sit. Cum igitur ego Dominus Sanctus Israel plasmaverim Cyrum, et mea jussione generatus sit, superfluum facitis ambigere de futuris; quin potius nosse debetis, quod filios meos, populum Israel, et opus manuum mearum, non vestro arbitrio, sed mea voluntate dispensem: ut qui prius eis tenebras et malum creavi, nunc lucem et pacem tribuam. Ego enim sum Deus, qui non in vacuum creavi terram; ut esset deserta et squalida, sed ut homines habitarent in ea. Ego extendi sive firmavi coelos, ut Angelorum essent habitaculum. Stellarumque eos varietate distinxi; et imperavi singulis quo currerent ordine, et dierum ac mensium annorumque diversa spatia complerent. Qui igitur coelum feci et terram, quid magnum est, si unum regem creaverim, qui mea mandata conservet; et omnes vias illius dirigam? Ipse enim jussurus est, ut aedificetur civitas mea Jerusalem, et captivi redeant in Judaeam. Non ob pretium, neque munera, sed ob meam voluntatem, dicit Dominus Deus exercituum.

Qui autem coeptam ad Christum refert intelligentiam, sic explanationis suae verba moderatur: Vae eis qui contradicunt Deo, et Christum non putant esse venturum; quasi lutum et testa de testis contradicat figulo suo. Vae qui dicit Omni-

potenti Patri, quare tu generas filium, et mulieri sanctae Mariae, quid parturis? De qua scribit et Apostolus (Galat. IV): Quod Christus factus sit de muliere, factusque sub lege. Haec ergo dicit Dominus Sanctus Israel, qui plasmavit in virginali utero Salvatorem, dicens per Gabrielem: Spiritus sanctus veniet super te: et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. I, 35): quod autem nascetur in te sanctum, vocabitur Filius Dei: interroget me testa, et futurorum secreta perquirat. Et praecipiat mihi, quomodo adoptivos filios, qui in meum Filium credituri sunt, debeam regenerare. Dicit et evangelista Joannes: Quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri (Joan. I, 12). Sin autem ego feci terram, ut habitaretur ab hominibus, et coelos extendi desuper, et eos astrorum varietate decoravi, ut morarentur in terra cultores Dei: quid mirum si Filium meum, justum regem miserim mundo, sive ab inferis suscitaverim, cujus omnes viae rectae sunt? Peccatum enim non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus (I Pet. XII). Qui aedificet civitatem meam super petram, adversum quam portae inferi non praevaleant (Matth. XVI); et quae in monte posita, latere non possit (Ibid., V): daemoniacisque prius vinculis alligatos, omnes dimittat liberos, non in pretio neque in muneribus: gratis enim salvi facti sumus, audientibus Apostolis atque facientibus: Gratis accepistis, gratis date (Matth. X, 8).

Nonnulli haec ad Zorobabel referunt, qui eduxit captivos de Babylone, et aedificavit civitatem, et exstruxit templum, prophetantibus Aggaeo et Zacharia, atque dicentibus: Manus Zorobabel

fundaverunt domum istam, et manus ejus complebunt eam (Zach. IV, 9). Sed nos rectius dicimus et verius, nec Cyrum aedificasse civitatem quae postea exstructa est sub Neemia, nec omnes vias ejus fuisse directas. Cui supra dictum est: Assumpsi, et accinxi te: et non cognovisti me; et Zorobabel statum, qui sub nutu ac potestate Medorum fuit atque Persarum, omnia quae dicuntur excedere. Neque enim Zorobabel exstruxit civitatem, nec captivitatem dimisit, nec rex appellari potest, qui sub aliis vivens regibus, hoc nomine caruit.

Quid sibi autem velint Septuaginta, qui in principio hujus capituli transtulerunt: Quid melius feci quam lutum figuli? Numquid qui arat, arabit terram? Scire non valeo: nisi forte Theodotionis sequar editionem, qui pro hoc posuit: Vae ei qui contendit contra factorem suum, arans arantes terram: quod scilicet vulneret in poenitentia corda mortalium, et in morem sulcorum ea subruat atque subvertat. Sed et haec frivola interpretatio est. Porro quod figulus, hoc est, Creator noster et factor appelletur Deus, et apostolus Paulus in Epistola loquitur ad Romanos: Numquid dicit figmentum ei qui se finxit: quid me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam (Rom. IX, 20)? Et in Jeremia prolixius scribitur, qui narrat post caetera: Descendi in domum figuli, et ecce ipse faciebat opus in rota, et dissipatum est vas quod faciebat in manibus suis. Rursumque fecit ex eodem luto aliud vas, sicut placuit in conspec-

tu ejus. Et factus est sermo Domini ad me dicens: Si non possum sicut iste figulus facere vos domus Israel, dicit Dominus? Ecce sicut lutum in manu figuli: sic vos estis in manibus meis domus Israel (Jer. XVIII, 3, 4).

Illudque quod scriptum est: ego omnibus stellis praecepi, occasionem quibusdam tribuit, quod astra rationalia sint, et animam sensumque habeant. Neque enim, aiunt, praeciperet, nisi intelligentibus: non recordantes quod in Jona scriptum sit: Praecepit Dominus spiritui comburenti (Jonae, IV, 8). Et rursum: Praecepit vermi matutino (Ibid., VII). Et quod in Evangelio Salvator ventos et mare increpaverit (Luc. VIII), in quibus sensum atque rationem non esse, perspicuum est.

(Vers. 14, seqq.) Haec dicit Dominus: Labor Aegypti, et negotiatio Aethiopiae, et Sabaim viri sublimes ad te transibunt, et tui erunt: post te ambulabunt, vincti manicis pergent: et te adorabunt, teque deprecabuntur: tantum in te est Deus, et non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel, Salvator. Confusi sunt, et erubuerunt omnes: simul abierunt in confusionem fabricatores errorum. Israel salvatus est in Domino salute aeterna: non confundemini, et non erubescetis usque in saeculum saeculi.

LXX: Sic dicit Dominus Sabaoth: Laboravit Aegyptus, et negotiatio Aethiopum et Sabaim: viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et te sequentur vincti manicis, et transibunt ad te, et adorabunt te, et in te orabunt: quoniam in te Deus est, et non est Deus absque te. Tu enim Deus es, et

nesciebamus: Deus Israel Salvator: confundantur et erubescant omnes adversarii ejus, et ambulent in confusione. Innovamini ad me insulae Israel salvatur a Domino salute aeterna: non confundentur neque erubescent usque in aeternum.

Et in hoc loco qui sequuntur historiam, dicunt Aegyptum, et Aethiopes gentesque Sabaim, quae trans Aethiopiam sunt, servisse Cyro, et ei gentes ultimas fuisse subjectas: atque ex mirabili intellexisse victory, quod in eo esset Dominus, et non esset alius praeter eum qui in illo habitaret Deus. Sed hoc quod sequitur: Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator, quomodo possit Cyri personae convenire, non intelligo. Nisi forte Theodotionis utantur editione, qui transtulit, In te est fortis, et non est alius praeter eum Deus: propterea tu fortis absconditus Deus Israel Salvator. Quodcumque se verterint, non valebunt laqueos veritatis effugere. Fac enim esse in Cyro Deum, et non esse alius praeter eum qui sit in Cyro Deus, quomodo Cyri personae dici conveniet, Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator? Ergo Deus in quo est Deus, Dominus noster Jesus Christus rectius intelligitur et verius, qui in Evangelio loquitur: Ego et Pater unus sumus (Joan. X, 30). Qui Deus appellatur absconditus propter assumpti corporis sacramentum, et Deus Israel Salvator, quod interpretatur Jesus. Hic enim juxta Angelum Gabrielem salvabit populum suum (Luc I). Confusi sunt et erubuerunt omnes simul. Scribae videlicet et Pharisaei. Et abierunt in confusione fabricatores erroris, qui in toto mundo disseminavere mendacium, ut

eum dicerent ab Apostolis furto esse sublatum (Matth. XXVIII). Israel autem salvatus in Domino salute aeterna, Apostolorum intelligitur chorus, et hi qui per Apostolos crediderunt. Unde dicitur ad eos: Non confundemini neque erubescetis, non solum in praesenti saeculo, sed et in futuro. Servisse autem ei Aegyptum, et Aethiopas, et Sabaim, excelsos viros atque sublimes, nemo dubitat, cum ei mundum videat esse subjectum, et ex paucarum nomine nationum, quae habitant in extremis finibus terrae, cunctos coelorum cardines, et omnia terrae littora ei creditura perspiciat. Unde pulchre quasi laborantibus in errore idololatriae, cessare labor Aegypti nominatur. Nulla enim gens ita idololatriae dedita fuit, et tam innumerabilia portenta venerata est, quam Aegyptus, de qua supra (XIX, 1) legimus: Ecce Dominus ascendet super nubem levem, et ingredietur Aegyptum, et movebuntur simulacra Aegypti a facie ejus, et cor Aegypti tabescet in medio ejus.

Porro quod in Septuaginta additum est: Innovamini ad me, insulae, sic exponere possumus, ut dicamus Ecclesias de gentibus congregatas innovari in Christo, appellari insulas, quod persecutorum rabiem procellasque sustineant, et fundatae supra petram, nulla turbinum mole quatiantur. Hebraei stulta contentione nituntur asserere, usque ad eum locum ubi legitur: Tantum in te est, Deus, et non est absque te, Deus, vel ad Jerusalem, vel ad Cyrum dici. Hoc autem quod sequitur: Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator, subito ad omnipotentem Deum apostropham fieri, cum etiam stultis perspicuum

sit, unum contextum esse sermonis, nec posse sensum dividi qui in ipso narrationis ordine et ratione conjunctus est.

(Vers. 18 seqq.) Quia haec dicit Dominus, creans coelos, ipse Deus formans terram, et faciens eam, ipse plastes ejus: non in vanum creavit eam, ut habitetur formavit illam: ego Dominus, et non est alius. Non in abscondito locutus sum, in loco terrae tenebroso. Non dixi semini Jacob: frustra quaerite me. Ego Dominus loquens justitiam, annuntians recta. Congregamini, et venite, et accedite simul, qui salvati estis ex gentibus: nescierunt qui levant lignum sculpturae suae; et rogant Deum non salvantem. Annuntiate, et venite, et consiliamini simul: quis auditum fecit hoc ab initio, ex tunc praedixit illud? Numquid non ego Dominus, et non est ultra Deus absque me? Deus justus et salvans non est praeter me. Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terrae: quia ego Deus, et non est alius. In memetipso juravi: egredietur de ore meo justitiae verbum, et non revertetur: quia mihi curvabitur omne genu, et jurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Meae sunt justitiae et imperium: ad eum venient, et confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino justificabitur, et laudabitur omne semen Israel:

LXX: Sic dicit Dominus qui fecit coelum: iste Deus qui ostendit terram, et fecit eam, ipse paravit eam: non in vacuum fecit eam, sed ut habitaretur plasmavit eam. Ego sum Dominus, et non est ultra. Non in abscondito locutus sum, neque in loco terrae tenebroso. Non dixi semini Jacob,

vanum quaerite: ego sum Dominus qui loquor justitiam, annuntio veritatem. Congregamini et venite, et consulite simul qui salvamini de gentibus; non cognoverunt qui portant lignum sculpturae suae: orant deos non salvantes. Si annuntiant, appropinquent ut sciant simul, quis audita fecit haec ab initio, tunc annuntiatum est vobis. Nonne ego Dominus Deus, et non est alius absque me: justus et salvans non est praeter me. Convertimini ad me, et salvi eritis ab extremis terrae. Ego sum Deus, et non est alius. Per memetipsum juro: nisi egredietur de ore meo justitia: sermones mei non avertentur, quia mihi incurvabit omne genu, et jurabit et confitebitur omnis lingua Deo dicens: Justitia, et gloria ad eum veniet, et confundentur omnes qui separant se a Domino: justificabitur et in Deo glorificabitur omne semen filiorum Israel.

Vocatis Aegypto, et Aethiopia, et Sabaim viris excelsis, per quae monstratur salus universarum gentium barbararum, et totius mundi ad Deum conversio, ostendit Deus justitiam suam; quod non solum Judaeorum sit Dominus, sed et gentium. Ipse enim coeli factor et terrae aequaliter omnium Deus est, et non ob aliam causam creavit terram, nisi ut hominum esset habitaculum, qui suum adorarent et intelligerent Creatorem, et idola universa contemnerent. Nam et in monte Sina, de excelso ejus vertice haec audientibus populis est locutus: Non erunt tibi dii alieni absque me, nec facies tibi idolum (Exod. XX, 3, 4). Sed melius, ut hoc dictum de Evangelica praedicatione credamus: Moyses enim in abscondita solitudine uni tantum locutus est populo. Apostolo-

rum autem sonus, in universum orbem exiit, et verba eorum usque ad terrae terminos pervenerunt (Psal. XVIII). Non dixi, inquit, semini Jacob, frustra quaerite me. Coelorum enim illis regna promisi, et primum ad eos locutus sum: Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. XXV, 24). Et idcirco locutus sum justitiam et annuntiavi recta, sive veritatem, ut imaginibus Legis et caeremoniis derelictis, sequerentur Evangelii veritatem. Sed quia illi credere noluerunt, et indignos se judicaverunt salute; propterea dico gentibus: Congregamini de toto orbe; et venite et accedite ad me simul qui salvati estis ex gentibus. Per quod ostendit, non statim omnes gentes esse credituras, sed paulatim et per partes. Denique corripit eos qui in errore pristino permanserunt, dicens: Nescierunt qui levant lignum sculpturae suae, et rogant Deum non salvantem. Et est sensus: Non intellexerunt sermones meos, simulacrorum suorum onere praegravati, et sperantes in eis, in quibus nulla est salus. Unde Apostolis praecipitur, ut opportune, importune annuntient veritatem (II Tim. IV), et ineant consilium salutis gentium. Hoc autem, id est, ut congregarentur et venirent ex gentibus plurimi qui salvarentur, ab initio locutus est Deus, et cunctorum Prophetarum ora cecinerunt, qui sermone Domini loquebantur, praeter quem nullus est alius. Filius enim non absque eo, sed in eo Deus est. Pulchreque jungit: Deus justus, nequaquam unius gentis, sed universi mundi, cui loquitur: Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terrae; impleto illo quod Pater Filio repromisit: Postula a me, et dabo

tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae (Psal. II, 8). Juratque per semetipsum, quoniam sententia oris sui, et verbum quod protulit semel super salute gentium, nequaquam irritum fiat; sed repromissio ejus opere compleatur, dicentis supra: Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terrae. Jurat autem secundum Apostolum (Hebr. VI), ut per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, firmam consolationem habeamus; sed et hoc jurat, quod idolis derelictis, omne genu ei flectatur, coelestium, terrestrium, et infernorum, et omnis per illum juret lingua mortalium (Philipp. II). In quo perspicue significatur populus christianus. Moris est enim ecclesiastici Christo genu flectere: quod Judaei, mentis superbiam demonstrantes, omnino non faciunt. Sed et omnis lingua cunctarum gentium barbararum, not in synagogis, sed in Christi Ecclesiis confitetur Deum. Omnis autem lingua Christum confitens, in Domino loquetur, et dicet: Meae sunt justitiae, et meum est imperium, non populi Judaeorum. Ad eum cunctae gentes venient, et confundentur qui prius illius Evangelio repugnabant; et justificabitur atque laudabitur omne semen Israel, quorum praedicatio et sementis fertilissima in toto orbe uberrimos attulit fructus. Sive juxta Septuaginta omnis lingua jurans et confitens Deum, dicet quod justitia et gloria totius orbis ad eum veniat, et confundantur Judaei, qui se ab eo separant. Hi autem qui de stirpe filiorum Israel orti sunt, et qui de Apostolorum semine

pullulaverunt, et crediderunt in Christo, habeant justitiam et gloriam sempiternam.

(Cap. XLVI.---Vers. 1, 2.) Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis, onera vestra gravi pondere usque ad lassitudinem. Contabuerunt, et contrita sunt simul: non potuerunt salvare portantem, et anima eorum in captivitatem ibit.

LXX: Cecidit Bel, contritus est Dagon: facta sunt sculptilia eorum in bestias et jumenta, portatis ea colligata quasi onus laboranti, et deficienti, et esurienti, nec praevalenti simul, qui non poterunt salvare de bello: ipsi autem captivi ducti sunt.

Post vocationem gentium, et electionem credentium ex Israel, idola corruisse testatur. Cecidit, cecidit, sive confractus est Bel: quem Graeci Belum, Latini Saturnum vocant. Cujus tanta fuit apud veteres religio, ut ei non solum humanas hostias captivorum ignobiliumque mortalium, sed et suos liberos immolarent. Nabo autem et ipsum idolum est, quod interpretatur prophetia et divinatio, quam post Evangelii veritatem in toto orbe conticuisse significat. Sive, juxta LXX, Dagon, qui tamen in Hebraico non habetur. Et est idolum Ascalonis, Gazae, et reliquarum urbium Philisthiim. Et a speciali transit ad generale: Facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis. Non quo simulacra gentilium in praedam bestiarum et jumentorum exposures sint: sed quo religio nationum, simulacra sint bestiarum, et brutorum animantium, quae maxime in Aegypto divino cultui consecrata sunt. De quibus Virgi-

lius (Aeneid. VIII, 698): Omnigenumque deum monstra, et latrator Anubis. Nam et pleraque oppida eorum ex bestiis et jumentis habent nomina, κυνῶν a cane, λέων a leone: θμοῦϊς lingua Aegyptia ab hirco, λύκων a lupo, ut taceam de formidoloso et horribili cepe, et crepitu ventris inflati, quae Pelusiaca religio est. Haec, inquit, simulacra quae non possunt salvare portantes, nihil sunt aliud nisi onera sacerdotum, deprimientia eos usque ad lassitudinem. Quae cum captivitas venerit, pro pretio metallorum, de quibus facta sunt, ducuntur prima captiva, et animam suam sive portantium, liberare non possunt. Non quo muta simulacra habeant animam et aliquem sensum doloris, quae insensibilia sunt; sed quo καταχρηστικῶς vocetur anima, et membra earum rerum quae absque sensu et membris sunt. Alioquin et in Proverbiis legitur: In manu linguae, mors et vita. Vel hoc dicendum, quod gravissimum onus in gentibus, error fuerit idololatriae, quae cultores suos deprimebat ad terram, et salvare non poterat, animasque eorum faciebat diabolo et daemonibus esse captivas.

(Vers. 1, 3 seqq.) Audite me, domus Jacob, et omne residuum domus Israel, qui portamini a meo utero, qui gestamini a mea vulva. Usque ad senectam ego ipse, et usque ad canos ego portabo: ego feci, et ego feram: ego portabo, et salvabo. Cui assimilastis me, et adaequastis et comparastis me, et fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, et argentum statera ponderatis, conducentes aurificem, ut faciat Deum: et procidunt et adorant. Portant illum in humeris, gestantes et

ponentes in loco suo, et stabit, ac de loco suo non movebitur. Sed cum clamaverint ad eum, non audiet: de tribulatione non salvabit eos.

LXX: Audite me, domus Jacob, et omnes reliquiae Israel qui portamini de utero, et erudimini a parvulo usque ad senectutem. Ego sum, et donec senescatis ego sum: ego sustineo vos: ego feci, et ego portabo: ego suscipiam, et salvos vos faciam. Cui assimilastis me? Videte, excogitate qui erratis et confertis aurum de sacculo, et argentum in statera appenditis, et conducitis aurificem: fecerunt opera manuum, et incurvati adoraverunt: portant illud in humeris, et vadunt. Si autem posuerint illud in loco suo, manet, et non movebitur: et qui clamaverit ad illud, non audiet, et de malis non liberabit eum.

Nequaquam eum appellat Jacob, nec Israel, quod et ipsum absque conjunctione servi et pueri et electi in sugillationem populi dici supra exposuimus: sed multo vilius, domus Jacob, et reliquias Israel, ob propinquitatem carnis et sanguinis, et quasi faeces reliquiarum Israel. Docetque eos instar puerorum atque lactentium, ita a Deo, quasi matris utero, et vulva praegnantis, ex Aegypto esse portatos. Non quo ineffabilis Dei incomprehensibilisque majestas, aut uterum habeat, aut vulvam, pedesque, et manus, et caetera corporis membra; sed quo nos affectum Dei per nostra verba discamus. Alioquin et in centesimo nono psalmo ex persona Dei hoc idem canitur. In eo enim loco ubi Septuaginta transtulerunt, ex utero ante luciferum genui te, in Hebraeo scriptum habet, MEREHEM quod interpretatur, de

vulva. In praesentiarum vero non solum de utero, et de vulva scriptum est, hoc est, MEBETEN et MEREHEM sed MENNI quae praepositio significat ex meo utero, sive ex mea vulva. Et est sensus: Qui vos genui ab infantia, et meo utero vulvaque gestavi, ipse usque ad senectutem protegam, non meam, sed vestram, ut eos doceat divina misericordia esse salvandos. Creator enim omnium parcit creaturae suae, et pastor bonus ponit animam suam pro ovibus suis (Joan. X). Qui autem mercenarius est, cujus non sunt oves, cum viderit lupum, fugit. Quia igitur feci et genui liberos, ego feram et ipse portabo. Juxta Septuaginta qui dixerunt: Qui portamini ex utero, et erudimini ab infantia usque ad senectutem, hoc significat, quod frustra legem Dei die ac nocte meditentur, non habentes notitiam Dei, sed hominum ac bestiarum simulacra venerantes: intantum ut correptione indigeant prophetali, per quam loquitur ad eos Deus: Cui assimilastis me, et adaequastis? et reliqua: quod aurum argentumque contulerint, et conducto statuario fecerint idola, et adoraverint opera manuum suarum, quae portentur humeris, et confixa atque stabilita se non valeant commovere, nec prodesse his a quibus coluntur. Manifesta transcurrimus, ut Christi misericordia clausa reseremus.

(Vers. 8 seqq.) Mementote istud, et fundamini, et redite, praevaricatores, ad cor. Recordamini prioris saeculi, quoniam ego sum Deus, et non est ultra Deus, nec est similis mei. Annuntians ab exordio novissima, et ab initio quae necdum facta sunt, dicens: consilium meum stabit, et omnis

voluntas mea fiet. Vocans ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis meae; et locutus sum, et adducam illud, creavi et faciam illud.

LXX: Mementote horum, et ingemiscite: agite poenitentiam qui erratis. Revertimini corde, et mementote priorum a saeculo: quoniam ego sum Deus, et non est ultra praeter me. Qui annuntio prius novissima antequam fiant et compleantur, et dixi, omnis voluntas mea stabit, et cuncta quae cogitavi faciam. Qui voco ab Oriente avem, et de terra longinqua, de quibus cogitavi: locutus sum, et adduxi: creavi et feci.

Quia vos ipse genui, ipse portavi, et ab infantia usque ad senectutem, non vestro merito, sed mea pietate salvamini: deserite idola quae fecistis, et ad unius Dei cultum revertimini. Agite poenitentiam, ingemiscite pro errore qui vos tenuit; immo fundamini, ne rursum subitus idololatriae vos turbo subvertat: et redite ad cor, id est, ad mentem vestram, qui simulacra venerantes velut furiosi in ligna impingebatis et lapides. Ab initio considerate mundi, quod praeter me nullus sit Deus, nec alius potuerit scire ventura, nisi ego qui per Prophetas nuntio quae facturus sum: ut cum praedicta complevero, divinatione probem divinitatem. Ego enim mysterium quod retro cunctis generationibus fuerat ignoratum, immo consilium meum staturum esse nunc dico; ut cum illud videritis effectum, nullum sciatis Deum, nisi eum qui haec futura cognovit, immo praecepit fieri. Ego sum qui ab Oriente voco avem, ut putant Hebraei, Cyrum regem Persarum, sive Darium Medorum principem; et de terra longinqua virum

voluntatis meae, qui expleat omnem voluntatem meam contra Babylonem atque Chaldaeos. Sive ut nos verum esse convincimus, Dominum Salvatorem, de quo et Balaam vaticinatur: Orietur stella ex Jacob, et homo ex Israel (Num. XXIV, 17), cujus nomen est Oriens (Zach. VI), quem adoraverunt Magi de Oriente venientes. Hic enim loquitur in Psalmis: Deus, ut faciam voluntatem tuam volui (Psal. XXXIX, 9), de quo locutus est Pater: et sponsionem suam opere comprobavit. LXX, pro eo quod nos de Hebraeo expressimus, virum voluntatis meae, posuerunt, de quibus cogitavi. Ergo juxta eos vocatas de Oriente aves, Angelorum possumus intelligere ministeria, quae ad imperium Domini in toto orbe discurrunt; qui sunt administratorii spiritus, et mittuntur ob salutem credentium. De quibus et in psalmo canitur: Qui facis Angelos tuos spiritus, et ministros tuos ignem urentem (Ps. CIII, 4).

(Vers. 12, 13.) Audite me, duro corde, qui longe estis a justitia. Prope feci justitiam meam: non elongabitur, et salus mea non morabitur: dabo in Sion salutem, et in Israel gloriam meam.

LXX: Audite me qui perdidistis cor, qui longe estis a justitia. Adduxi justitiam meam, et salutem quae a me est, tardare non faciam. Dedi in Sion salutem et Israeli gloriam.

Quibus supra dixerat: Audite me, domus Jacob, et omne residuum domus Israel. Et iterum: Redite, praevaricatores, ad cor, etiam nunc juxta Hebraicum propter incredulitatem appellat eos duro corde, et juxta Septuaginta, qui cor mentemque perdiderunt. Quod secutus vir eruditis-

simus, et dignus nomine suo Stephanus martyr in Judaeorum loquitur concione: Dura cervice et incircumcisi cordibus auribusque, vos semper Spiritui sancto restitistis, sicut patres vestri (Act. VII, 51). Hi igitur longe sunt a justitia Dei, quia non crediderunt in eam, quam pro sua clementia Deus fecit esse vicinam, et venire ad terras, nequaquam vult tardare nec procul fieri. Dedit enim Sion salutare suum, et Israeli gloriam suam. Hoc de vaticinio dictum sit futurorum, et de adventu Domini Salvatoris. Caeterum juxta historiam datur Sion salus, et Israel gloria; quoniam Deus prope fecit suam esse justitiam, ut vocaret ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis suae, qui Israelis et subversae Jerusalem ulcisceretur injurias, et Medis Persisque superantibus, Babylonem Chaldaeosque deleret, sicut sequentia Prophetae verba testantur.

(Cap. XLVII.---Vers. 1 seqq.) Descende, sede in pulvere, virgo filia Babylonis: sede in terra, non est solium filiae Chaldaeorum, quia ultra non vocaberis mollis et tenera. Tolle molam, et mole farinam: denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, revela crura, transi flumina. Revelabitur ignominia tua, et videbitur opprobrium tuum: ultionem capiam, et non resistet mihi homo. LXX: Descende, sede super terram, virgo filia Babylonis, sede in terram. Non est solium filiae Chaldaeorum, quoniam nequaquam ultra vocaberis mollis et tenera. Tolle molam, mole farinam. Revela operimentum tuum, denuda canos, discooperi tibias, transi flumina: revelabitur ignominia tua, apparebunt opprobria tua. Quod

justum est de te auferam, nequaquam ultra tradam hominibus.

Quomodo in Ezechiele sub figura navis et omnis instrumenti ejus, Tyri ornatus exponitur, quae negotiationibus dedita est (Ezech. XXVI), et propter aquarum abundantiam rex Aegypti draco appellatur, et squamae illius juncusque ac papyrus et pisciculi describuntur. Et Jerusalem cum idolis fornicationem scortorum ac lupanaris similitudo testatur: sic in praesenti loco sub persona captivae mulieris, quae quondam regina fuerit, Babylonis servitus indicatur: diciturque ei ut descendat de regni superbia, et in pulvere sedeat. Virgo autem appellatur et filia: vel quia omnes homines creatura Dei sumus; nec est Babylonis juxta haereticos natura damnabilis: vel ob luxuriam et ornatum urbis quondam potentissimae, quae cum senuisset, et vicina esset occasui, virgunculam, et puellam se esse jactabat.

Licet ex eo quod juxta LXX scriptum est, filia Babylonis, non ipsam Babylonem quidam, sed Romanam urbem interpretentur, quae in Apocalypsi Joannis (Apocal. XIV) et in Epistola Petri (II Petr. V), Babylon specialiter appellatur. Et cuncta quae nunc ad Babylonem dicuntur, illius ruinae convenire testentur, contra quem vocanda sit avis, Deique justitia: ut postquam Sion, id est, Ecclesia salvata fuerit, illa pereat in aeternum.

Dicitur ergo Babyloni reginae et filiae Chaldaeorum (a Chaldaeis enim condita est) quod nequaquam ultra vocetur mollis et tenera et deliciis affluens, quae cunctarum gentium manibus portabatur; ita ut terrae plantas vix imprimeret.

Praecipiturque ei ut tollat molam, et molat farinam, quod est durae captivitatis, et extremae servitutis indicium; ut quae quondam regina fuerat, postea molendae farinae operi serviat. Sed quia sequitur: Denuda turpitudinem tuam, etiam mola ab Hebraeis figuraliter intelligitur, quod scilicet in morem scorti, victorum libidini pateat. Illudque quod in Judicum libro de Samson scribitur (Judic. XVI), ad molam eum a Philisthiim esse damnatum, hoc significare volunt, quod pro sobole robustissimus virorum, hoc in allophylas mulieres facere sit compulsus.

In eo ubi nos interpretati sumus, denuda turpitudinem tuam, pro quo LXX transtulerunt, revela operimentum; Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit, SAMTHECH (); Aquila SEMMATHECH; Symmachus τὸ σιωπηλόν σου: quod nos exprimere possumus taciturnitatem tuam, quod taceri debeat prae verecundia. Quod quidem et in Cantico Canticorum legimus, ubi sponsae pulchritudo describitur: ad extremum infert: Absque taciturnitate tua (Cant. IV): nolentibus qui interpretati sunt transferre nomen, quod in sancta Scriptura sonaret turpitudinem. Recteque contra Babylonem inverecundis utitur nominibus (licet nulla sit turpitudo, humani corporis membrum vocare nomine suo), cui praecipitur ut nudet pectora, et crura ac femina aperiat, et vadat in captivitatem, videaturque ignominia ejus, et opprobrio pateat sempiterno. Et hoc Dominus fecisse se dicit, ut ultionem caperet de ea, quae oppressit populum suum, et nullum pro ea audiat

precatorem, qui iram Domini suo lenire conetur occursu.

Significat autem Angelum gentis Babyloniae praesidem, qui cum caeteris Angelis loquitur: Curavimus Babylonem, et non est curata. Quod autem Septuaginta transtulerunt, quod justum est de te auferam, nequaquam ultra tradam hominibus, subauditur Babylonem: vel certe hoc quod justum est, et ablatum de Babylone. Disputant Stoici, multa re turpia, prava hominum consuetudine, verbis honesta esse, ut parricidium, adulterium, homicidium, incestum, et caetera his similia. Rursumque re honesta, nominibus videri turpia; ut liberos procreare, inflationem ventris crepitu digerere, alvum relevare stercore, vesicam urinae effusione laxare: denique non posse nos, ut dicimus, a ruta rutulam, sic ὑποκοριστικὸν mentae facere. Ergo SEMMATHEC (), quod Aquila posuit, ut diximus, verenda mulieris appellantur. Cujus etymologia apud eos sonat, sitiens tuus; ut inexpletam Babylonis indicet voluptatem.

(Vers. 4 seqq.) Redemptor noster Dominus exercituum, nomen illius. Sanctus Israel. Sede tacens, et intra in tenebras, filia Chaldaeorum; quia non vocaberis ultra domina regnorum, iratus sum super populum meum, contaminavi haereditatem meam, et dedi eos in manu tua: non posuisti eis misericordias. Super senem aggravasti jugum tuum valde, et dixisti, in sempiternum ero domina: non posuisti haec super cor tuum, neque recordata es novissimi tui. LXX: Dixit qui eruit te Dominus sabaoth, nomen ejus, Sanctus Israel.

Sede compuncta, ingredere in tenebras, filia Chaldaeorum: nequaquam ultra vocaberis fortitudo regni: iratus sum contra populum meum, contaminavi haereditatem meam. Ego dedi eos in manum tuam, tu vero non dedisti eis misericordiam: seni aggravasti jugum valde, et dixisti, in aeternum ero domina: non intellexisti haec in corde tuo, neque recordata es novissimorum.

Primus versus juxta Septuaginta cum superioribus copulatur, ut sit sensus: Et haec faciet qui eruit te Dominus sabaoth, nomen ejus Sanctus Israel. Porro juxta Hebraicum, ex persona populi Propheta loquitur, quod haec fecerit contra Babylonem Dominus exercituum, cujus nomen sit Sanctus Israel. Rursumque ad ipsam Babylonem sermo dirigitur. Sede tacens, sive compuncta, et tuorum criminum recordare. Ingredere tenebras: quia prae confusione et ignominia lucem ferre non sustines: nequaquam vocaberis, non unius regni, sed nec omnium regnorum domina. Simulque quia occulta quaestio nascebatur: cur irasceretur Deus adversus Chaldaeos, quos ipse misit ad capiendum Israel: respondit, iratum se contra populum suum, corripere eos voluisse, non perdere, verberare, non occidere. Illos autem abusos esse crudelitate sua, et plus imposuisse plagarum quam Dei ultio flagitabat: magnumque Babyloniae crudelitatis indicium est, ne senibus quidem pepercisse, quorum aetas etiam inter hostes venerabilis est. Sed et hoc signum superbiae, quod praesenti felicitate decepta, futurorum non cogitarit ambigua. Ergo semper in prosperis debemus

cavere ventura: nec traditos nobis opprimere, qui ad hoc erudiuntur, ut meliores fiant.

(Vers. 8, seqq.) Et nunc audi haec, delicata et habitans confidenter, quae dicis in corde tuo: Ego sum, et non est praeter me amplius: non sedebo vidua, et ignorabo sterilitatem. Et venient tibi duo haec subito in die una, sterilitas et viduitas: universa venerunt super te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, et propter duritiam incantatorum tuorum vehementer [Vulg. vehementem]. Et fiduciam habuisti in malitia tua, et dixisti: Non est qui videat me: sapientia tua et scientia tua haec deceperunt te, et dixisti in corde tuo: ego sum, et praeter me non est altera. Veniet super te malum, et nescies ortum ejus, et irruet super te calamitas, quam non poteris expiare, veniet super te repente miseria, quam nescies.

Duo simul venient Babyloni, sterilitas et viduitas, ut nec filios habeat, id est, subjectos sibi populos; nec virum, quem regem possumus intelligere: quae dum non sperat, repente sustinuit. Neque enim poterat arbitrari quod Persae, nullius ante fortitudinis, eam, Cyro regnante, superarent, et suae subjicerent potestati. Quae perpessa es, inquit, non solum propter superbiam et abundantiam cunctarum opum atque delicias, sed et propter multitudinem maleficiorum tuorum, et incantatorum tuorum, in quibus habuisti fiduciam. Et veniet super te malum quod antea nesciebas, et cujus ignorabas ortum. Sive ut Septuaginta transtulerunt: Veniet super te perditio, et nescies: fovea, et incides in eam: ut quae cunctis gentibus parabas captivitatis malum, ipsa

incidas in foveam quam parasti. Quae perspicua sunt, cito sermone transcurrimus.

(Vers. 12 seqq.) Sta cum incantatoribus tuis, et cum multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: stent et salvent te augures coeli, qui contemplabantur sidera, et supputabant menses, ut ex eis annuntiarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula, ignis combussit eos: non liberabunt animas suas de manu flammae: non sunt prunae quibus calefiant, nec focus ut sedeant ad eum: sic facta sunt tibi in quibuscumque laboraveras: negotiatores tui ab adolescentia tua unusquisque in via sua erraverunt: non est qui salvet te. LXX: Sta nunc in incantationibus tuis et in multis maleficiis tuis, quae discebas ab adolescentia tua, si prodesse tibi possunt: et laborasti in consiliis tuis: stent et salvam te faciant astrologi coeli, qui contemplantur stellas: annuntient tibi quid venturum sit super te. Ecce omnes quasi phrygana in igne comburentur: et non eruent animam suam de flamma; quia habes carbones ignis, sedebis super eos. Hi erunt tibi in adjutorium. Laborasti in commutatione tua ab adolescentia: homo in semetipso erravit: tibi autem non erit salus.

Habuisse Babylonem omnemque Chaldaeam, incantatorum et angurum, et hariolorum et Gazarenorum studium, quos nos aruspices appellamus, Danielis Prophetae lectio probat, qui ad eorum consilium, cuncta reges Babylonios fecisse commemorat. Pro eo quoque quod nos

juxta Symmachum et Theodotionem interpretati sumus: Stent et salvent te augures coeli, Septuaginta manifestius transtulerunt, Stent et salvam te faciant astrologi coeli; qui vulgo appellantur mathematici, et ex astrorum cursu lapsuque siderum, res humanas regi arbitrantur. Unde et Magi de Oriente venerunt, Domini stellam se vidisse dicentes, vel ex artis scientia, vel ex vaticinio Balaam Prophetae sui, qui in Numeris dixerat: Orietur stella ex Jacob, et homo de Israel (Num. XXIV, 17). Isti igitur qui supputant menses, annosque dinumerant, et horarum momenta librantes, futurorum scientiam pollicentur, dicant tibi quid super te Dominus cogitaverit, illisque tacentibus, quid venturum sit, Propheta respondit: Ecce facti sunt quasi stipula, ignis devoravit eos; ut qui salutem aliis promittebant, sua ignorarent supplicia: nec dubium quin, ardente urbe, habitatores ejus vorax flamma consumpserit.

Quodque sequitur: Non sunt prunae quibus calefiant, nec focus ut sedeant ad eum, sic Hebraei edisserunt. Nullam habent caloris scientiam, nec illuminantem sensum, qui eorum tenebras possit discutere, et frigus erroris expellere. Pro quo nescio quid volentes Septuaginta transtulerunt: Habes carbones ignis, sedebis super eos: hi erunt tibi in adjutorium; nisi forte possumus hoc dicere, quod multo utilior sit ignis et incendium Babyloni, quam fuerunt magi et Gazareni, astrologi et incantatorum. Hic enim eos per poenas atque supplicia ad poenitentiam provocat; illi per errorem ducunt ad superbiam. Omnis labor ejus et negotiatores illius, quos

magos intelligimus, hoc profecit, ut unusquisque sua erraret via; et ipse perditus salutem alteri non praeberet.

Interrogemus eos qui diversas asserunt esse naturas, utrum Babylon malae naturae sit, an bonae? Si malae dixerint, quod eos responsuros esse non dubium est, quomodo provocatur ad poenitentiam, et dicitur ei: Sede compuncta, intra in tenebras, filia Chaldaeorum. Ac deinceps post enumerationem peccatorum et criminum, Habes carbones ignis, sedebis super eos: hi erunt tibi in adjutorium? Et quid sibi velit quod infertur juxta eosdem Septuaginta: Laborasti in commutatione ab adolescentia? Quae est ista commutatio? Utique de bono in malum. Ex quo perspicuum est, natura bonos, voluntate malos fieri. Denique infertur: Homo in semetipso erravit, non natura, sed mentis arbitrio.

(Cap. XLVIII.---Vers. 1 seqq.) Audite haec, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et de aquis Juda existis: qui jurastis [Vulg. juratis] in nomine Domini, et Dei Israel recordamini, non in veritate neque in justitia. De civitate enim sancta vocati sunt: et super Dominum [Vulg. Deus] Israel constabiliti sunt: Dominus exercituum nomen ejus.

Haec Chaldaeis et Babyloniis ventura praedixi, et necesse est quod per Prophetas meos locutus sum, rebus expleri. Tu autem, domus Jacob, et qui vocamini nomine Israel, et qui de aqua Juda existis, et caetera quae sequuntur, audi attentius quae dicturus sum. Et notandum quod nequaquam eos appellet Jacob, sed domum Jacob; nec

Israel, qui hoc falso appellantur nomine, cum opus non habeant nominis. Et de aquis, inquit, Juda existis, σεμνοτερῶς aquas vocans pro semine, ut nequaquam eos virtutum Patriarcharum filios ostenderet esse, sed carnium. Et recte aquas Juda appellavit, quia sola tunc in terra Judaea adhuc permanebat tribus; et semen David illo tempore regium servabatur. Qui, inquit, jurastis in nomine Domini, non ut honoretis Dominum; sed ut assumpto nomine faciatis injuriam, dum eum testem vestri vultis esse mendacii, et requiescitis in sancta civitate, et super Dominum Israel innitimini; ut jactetis habitatores vos esse urbis Jerusalem, et Domini sabaoth habere privilegium, cum cassa Jacob, Israel et urbis sanctae, et Dei omnipotentis assumatis vocabula.

(Vers. 3, 4 seqq.) Priora ex tunc annuntiavi, et ex ore meo exierunt, et audita feci ea: repente operatus sum, et venerunt. Scivi enim quia durus es tu, et nervus ferreus cervix tua, et frons tua aenea. Praedixi tibi ex tunc: antequam venirent, indicavi tibi, ne forte diceres: idola mea fecerunt haec, et sculptilia mea, conflatilia mandaverunt ista. Quae audisti, vide omnia: vos autem non annuntiastis. Audita feci tibi nova ex tunc: et conservata quae nescis: modo creata sunt, et non ex tunc: et ante diem, et non audisti ea, ne forte dicas: ecce cognovi ea. Neque audisti, neque cognovisti, neque ex tunc aperta est auris tua: scio enim, quia praevaricans praevaricaberis, et transgressorem ex ventre vocavi te. Propter nomen meum longe faciam furorem meum: et laude mea infrenabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non

quasi argentum: elegi te in camino paupertatis. Propter me, propter me faciam, ut non blasphemer: et gloriam meam alteri non dabo. LXX: Priora adhuc annuntiavi: et de ore meo egressa sunt: et auditum factum est: subito feci, et venerunt, scio quia durus es: et nervus ferreus collum tuum, et frons tua aenea: et annuntiavi tibi olim antequam venirent super te. Auditum tibi feci: ne forte diceres, quia idola mihi fecerunt, sculptilia et conflatilia mandaverunt mihi. Audistis omnia, et vos non cognovistis: sed audita tibi feci nova ea nunc quae futura sunt. Et non dixisti, nunc fiunt, et non olim: et non in prioribus diebus. Ne dicas etiam novi ea: neque nosti, neque scis, neque a principio aperui aures tuas. Scio enim quoniam praevaricans praevaricaberis: et iniquus adhuc ex utero vocaberis. Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum: et gloriosa mea inferam super te, ut non te interficiam. Ecce vendidi te non propter argentum: erui autem te de fornace paupertatis: propter me faciam, quia nomen meum polluitur: et gloriam meam alteri non dabo.

Praedico tibi Babylonios a Medis Persisque superandos, et repente faciam quod minatus sum, ne cum venerint quae praedicta sunt, vel deorum nutu quos colis, vel fortuito ea existimes accidisse. Nec jacto scientiam futurorum, sed ob incredulitatem tuam loquor, cujus cor incredulum et cervicem ferream, ac frontem aeneam ab initio esse cognovi. Ecce audisti omnia quae ventura sunt, et tamen celas silentio veritatem. Nec narro praeterita quibus saepe mea potentia comprobata est, quomodo eduxerim populum de

Aegypto, Aegyptios in mari submerserim Rubro, terram repromissionis tradiderim, gentes vobis varias subjugarim. Sed nova quae contra Babylonem facturus sum, nuntio, ut impudens oris tui mendacium confutetur, qui te asseris scire quae nescis.

Ab initio enim meorum praevaricator es mandatorum; et de ventre transgressorem vocavit te Deus, quando de Aegypto liberatus, quasi meo ventre conceptus es, et educatus, et eruditus. Caput bovis Aegypti desiderasti, dicens: Hi sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Aegypti. Non igitur tuo merito, sed mea misericordia furorem meum distuli, ne penitus interires, et ob laudem nominis mei infrenabo te, ut me quasi jumentum et in frenis equus sequaris invitus. Ecce excoxi te, id est, probavi, quomodo conflatur argentum. Sive non in divitiis, sed in fornace paupertatis probare te volui. Ex quo ostenditur et divitiis et paupertate plerosque tentari, si aut illis male abutantur, aut penuriam nequaquam virtute sustineant. Propter me ergo faciam, ne blasphemetur nomen meum in gentibus, et putent vos non mea ira, sed idolorum suorum auxilio esse superatos. Quodque infert, gloriam meam alteri non dabo, hoc significat, ne idola putentur oppressisse populum Dei. Vel certe cum dicit, alteri non dabo, ostendit se alteri jam dedisse, alteri enim ad distinctionem prioris dicitur.

Plerique nostrorum, ut juxta LXX Interpretes pauca perstringam, de Christi adventu autumant prophetari, quod repente veniat insperatus, et durissimo populo sui demonstret praesentiam;

cui numquam Deus aures aperuerit, quia incrassatum fuerit cor ejus, et auris suis graviter audierit. Statimque ut Dominus de utero virginali profusus est, transgressor et iniquus sit appellatus, quaerens eum interficere. Quodque jungit: Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum, et gloriosa mea inducam super te, sensu abutitur Apostoli, sive apostolus Paulus (Rom. I) de hoc loco sumit testimonium, ut reveletur ira Dei ad terrendos eos qui peccant, et postea conversis gloria praebeatur: Ecce, ait, vendidi te non in pecunia, sed vendidi in peccatis tuis, et erui te de fornace paupertatis. Propter quod et Salomon (Prov. III) divitias et paupertatem habere non vult, sed tantum necessaria postulat, ne aut illis elevetur cor ejus in superbiam, aut in ista compellatur facere quod non vult, et Deum pressus inopia blasphemare. Unde et Apostolus: Habentes, inquit, victum et vestimentum, his contenti simus (I Tim. VI, 8).

(Vers. 12, 13 seqq.) Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Ego ipse ego primus, et ego novissimus. Manus quoque mea fundavit terram, et dextera mea mensa est coelos: ego vocavi [Vulg. vocabo] eos, et stabunt simul. Congregamini omnes vos et audite: quis ex eis annuntiavit haec? Dominus dilexit eum: faciet voluntatem suam in Babylone et brachium suum in Chaldaeis. Ego ego locutus sum et vocavi eum: adduxi eum, et directa est via ejus. Accedite ad me, et audite haec [Vulg. hoc]: non a principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me, et spiritus ejus.

LXX: Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Ego sum primus, et ego in sempiternum: et manus mea fundavit terram, et dextera mea firmavit coelum. Vocabo eos, et stabunt simul: et congregabuntur omnes, et audient: Quis eis nuntiavit haec? Diligens te, feci voluntatem tuam super Babylonem: ut auferrem semen Chaldaeorum. Ego locutus sum et ego vocavi. Adduxi eum et prosperam feci viam ejus. Adducite ad me, et audite haec: Non a principio in abscondito locutus sum: quando fiebat, ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me, et spiritus ejus.

Quibus ante jam dixerat: Audite haec, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et de aquis Juda existis, nunc ad eosdem loquur, Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Multi enim vocati, et pauci electi (Matth. XXII). Unde non electos, quia necdum receperant Salvatorem; sed vocatos nuncupat. Ego sum, inquit α et ω, primus et novissimus, qui vivo, et fui mortuus (Apoc. XXII); ut vitam ad principium referas, novissimum ad eum, qui mortuus est. Qui se exinanivit formam servi accipiens, et factus est obediens Patri; humiliavit seipsum usque ad mortem, et mortem crucis (Philip. II). Manus mea fundavit terram. Unde et in Proverbiis loquitur: Deus sapientia sua fundavit terram, et dextera illius mensa est (Prov. III, 19), sive firmavit coelos vel coelum, ut LXX transtulerunt. Vocat autem coelos, ut ejus pareant jussioni, et enarrent gloriam illius. Si autem coeli obediunt voluntati Domini, et suo currunt ordine: quid gloriatur terra et cinis (Eccli. X), et ignorat fragilitatem suam?

Congregamini omnes vos, et audite, vel coeli, vel universa creatura, vel omnis multitudo Israel. Quae sunt quae jubentur audire? Quod Dominus dilexerit eum, haud dubium quin Cyrum Dariumque significet, qui fecit voluntatem Domini contra Babylonem, et brachium suum exercuit in Chaldaeis. Et ipse locutus est et vocavit eum nomine suo, et adduxi eum, et directa est via ejus, ut nullus viribus ejus auderet resistere. Unde provocat eos ut accedant et audiant, et Domino praedicente cognoscant venturum esse regem Persarum atque Medorum, qui subruat Babylonem, deleatque Chaldaeos. Et ut haec annuntiet, dicit se Propheta missum a Domino et spiritu ejus. Hoc juxta Hebraeos et eorum opinionem.

Caeterum juxta Symmachum, qui interpretatus est: Quis ei annuntiavit haec? quem Dominus dilexit, qui facit voluntatem ejus in Babylone: et juxta Septuaginta, ut auferat semen Chaldaeorum, ad Domini personam refertur: qui vere dilectus a Patre, et qui fecit omnem voluntatem Patris, et qui subvertit in Babylone, hoc est, in confusione hujus mundi omnem semen Chaldaeorum, qui daemones interpretantur. Ipse locutus est, et audivit Filium, et adduxit illum, qui loquitur ad credentes: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis (Matth. XI, 28). Et audite haec quae a principio in abscondito sum locutus, hoc est per aenigmata et mysteria Prophetarum, quod cunctis retro generationibus fuerat ignoratum. Quando fiebant omnia a Patre, ipse erat cum eo, qui adgaudebat, qui etiam nunc dicit: Ego qui semper eram cum Patre, et in Patre, et sine

Patre numquam eram, etiam nunc loquor (Joan. XIV): et juxta fragilitatem carnis assumptae dico, quod Dominus Deus miserit me, et spiritus ejus: brevique versiculo, Trinitatis nobis ostenditur sacramentum.

(Vers. 17, 18 seqq.) Haec dicit Dominus, redemptor tuus sanctus Israel: Ego Dominus Deus tuus docens te utilia, gubernans te in via qua ambulas. Utinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, et justitia tua sicut gurgites maris. Et fuisset sicut arena semen tuum, et stirps uteri tui ut lapilli ejus: non interissent, et non fuisset attritum nomen ejus a facie mea. Quia Israeli futura promisit, reddit causas quare eos prius afflixerit: quas si vitaverit, nequaquam similia patiatur. Si, inquit, attendisses mandata mea: ut Septuaginta transtulerunt: vel certe optantis affectu, utinam attendisses mandata mea: quae si fecisses; fuisset sicut flumina pax tua, et justitia tua sicut gurgites maris: abundantiam omnium rerum copiamque significans. Quodque sequitur: et fuisset quasi arena semen tuum, et stirps uteri tui ut lapilli ejus: videtur quidem permanere in populo Judaeorum, qui usque in praesentem diem, instar vermiculorum pullulant filios et nepotes; sed quomodo hoc in repromissione accipiendum est, cum pacem justitiamque non habeant? Aut enim iratus est eis, aut placatus. Si iratus, quomodo semen ejus quotidie multiplicatur? Si placatus, quomodo serviunt, et pacem justitiamque non possident? Ex quo perspicuum est de Apostolico dici nunc semine, de quo et supra (Ad cap. I) legimus: Nisi Dominus

sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus. Quod quia illo tempore nequaquam videtur expletum, in Christi completur adventu: et ante faciem illius semen permanet Israelis.

(Vers. 20, 21, 22.) Egredimini de Babylone, fugite a Chaldaeis: in voce exsultationis annuntiate, auditum facite hoc, afferte illud usque ad extremum terrae, et dicite: Redemit Dominus servum suum Jacob. Non sitierunt in deserto cum educeret eos; aquam de petra produxit eis, et scidit petram, et fluxerunt aquae. Non est pax impiis, dicit Dominus. Qui supra in eo loco, ubi scriptum est: Ego ego locutus sum, et vocavi eam: adduxi eum, et directa est via ejus, super Cyro Darioque intelligunt, etiam haec ad illius referunt tempora; quando egressus est populus de Babylone, et fugit de Chaldaeis; et redemptus est a Domino Deo suo. Hoc quoque quod dicitur: Non sitierunt in deserto cum educeret eos, aquam de petra produxit eis; et scidit petram, et fluxerunt aquae: licet secundum historiam expletum docere non valeant; neque enim sub Zorobabel et Ezra venerunt per desertum, et scissa petra praebuit eis aquas, quod de Aegypto exeuntibus accidisse narratur: tamen hyperbolice in similitudinem prioris felicitatis impleta testantur, quando per desertum nationum venerunt in Judaeam, et de captivitate sunt liberati. Et ut sciamus, inquiunt, non esse de Christo, sed de Cyro prophetatum, jungitur: Non est pax impiis, dicit Dominus: et esse sensum, Perfecta felicitas non erit nisi sub Christo, quod in ultimo tempore reservatur. Porro qui et verius et rectius haec referunt ad

Salvatoris adventum (Inf. ad cap. LXI, 1), de quo dicitur: Annuntiare pauperibus misit me, praedicare captivis remissionem (Luc. IV, 18, 19), cohortationem esse intelligunt eorum qui Evangelium annuntiant ipsius Domini Salvatoris, ut egrediamur de Babylone, id est, confusione istius mundi; et fugiamus Chaldaeos, de quibus crebro dictum est. Redemit enim Dominus servum suum Jacob pretiosissimo sanguine suo, et adduxit per desertum saeculi, et aquam scidit de petra. Super qua et Apostolus loquitur: Petra autem erat Christus (I Cor. X, 4). Scinditur autem sermo divinus, et in multas partes dividitur, ut quem totum suscipere non possumus, sumamus in partibus. Ac ne putaretur ista praedicatio dici omni semini Jacob, et non his tantum qui per Apostolos credituri sunt, infertur et jungitur: Non est pax impiis, dicit Dominus: illis videlicet qui in errore pristino permanserunt; qui non meruerunt bibere de petra. Cujus ut nove loquar, latus lancea vulneratum, aquis fluxit et sanguine (Joan. I), baptismum nobis et martyrium dedicans.

(Cap. XLIX.---Vers. 1 seqq.) Audite, insulae, et attendite populi de longe: Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meae recordatus est nominis mei. Et posuit os meum quasi gladium acutum: in umbra manus suae protexit me. Et posuit me sicut sagittam electam: in pharetra sua abscondit me; et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel, quia in te gloriabor [Al. glorificabor]. Et ego dixi: In vacuum laboravi, sine causa et vane fortitudinem meam consumpsi: ergo judicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo.

LXX: Audite me, insulae, et attendite gentes. Post multum tempus stabit, dicit Dominus. De ventre vocavit me, et ex utero matris meae vocavit nomen meum. Et posuit os meum quasi gladium acutum, et sub protectione manus suae abscondit me. Posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua abscondit me. Et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel: et in te glorificabor. Et ego dixi sine causa laboravi, in vanum, et in nihili dedi fortitudinem meam. Propterea judicium meum apud Dominum, et labor meus coram Deo meo.

Scio et haec et inferiora quae dicturi sumus, ad unius capituli scientiam seu intelligentiam pertinere, et omnia ex persona Christi debere accipi. Sed nolui simul omnia proponendo, lectoris onerare sensum; et quod per partes facilius dici potest, magnitudine sui confundere. Unde et utramque editionem posui: ut quod in altera videtur obscurum, alterius lectione reseretur. Post vocationem ergo reliquiarum Israel, et abjectionem in incredulitate populi permanentis, de quibus dixerat: Non est pax impiis, dicit Dominus (Isai. XLVIII, 22), transit ad Ecclesias de gentibus congregatas, et eis sub insularum nomine loquitur. Quae ita persecutorum insidiis, quasi maris fluctibus patent, et ex omni parte saeviente naufragio, tunduntur potius quam moventur. Ac ne quis putet violentam esse expositionem nostram, et non ad gentes pertinere quod dicitur, sed ad Synagogas populi Judaeorum, sequitur: Et attendite populi, sive gentes de longe, hoc est ab extremis finibus terrae. Vel ut Septuaginta tran-

stulerunt, post tempus multum stabit, hoc est, non hoc tempore quo dicuntur; sed post multa fient tempora. Dominus, inquit, ab utero vocavit me, et de ventre matris meae recordatus est nominis mei. Quod nunc interim audientibus videtur obscurum, postea autem cunctis gentibus notum fiet, quando Gabriel Joseph de partu dixerit virginali: Et vocabis nomen ejus Jesum: ipse enim salvum faciet populum suum (Matth. I, 21): Posuit quoque os ejus quasi gladium acutum, ut spiritu oris sui interficiat impium. De quo gladio et ipse in Evangelio loquitur: Non veni pacem mittere super terram, sed gladium, malos a bonis separans: Veni enim dividere hominem contra patrem suum, et filiam contra matrem suam, et nurum contra socrum suum (Matth. X, 34, 35). Et in umbra, inquit, manus suae protexit me, ut carnis vilitas, divinitatis potentia tegeretur, Angelo ad Virginem nuntiante: Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. I, 35). Posuit, inquit, me sicut sagittam electam, in pharetra sua abscondit me. Quando dicit, sagittam electam, ostendit Deum habere sagittas plurimas, sed non electas: quae sagittae Prophetae sunt et Apostoli, qui in toto orbe discurrunt. De quibus et in alio loco canitur: Sagittae tuae acutae, potentissime; populi sub te cadent (Ps. XLIV, 6); et iterum: Sagittae potentis acutae cum carbonibus desolatoriis (Psal. CXIX, 41). Christus autem de multis sagittis et filiis plurimis, una sagitta electa, et Filius Unigenitus est: quam in pharetra sua abscondit, id est, in humano corpore, ut habitaret in eo plenitudo divinitatis corpo-

raliter. Raraque est credentium fides: cui et supra (Cap. XLV, 15) dicitur: Tu es Deus absconditus, et nesciebamus. Qua sagitta et sponsa vulnus accipiens loquitur in Cantico Canticorum: Vulnerata charitate ego sum. Et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel: quia in te glorificabor (Cant. IV, 9). Servus, quia cum in forma Dei esset, formam servi est dignatus assumere (Philipp. II), et Israel, quia natus est de semine Judaeorum. Quodque de nullo alio servorum intelligi potest, jungitur: Quia in te gloriabor [Al. glorificabor]. Dicit enim et ipse in Evangelio, Pater, glorifica nomen tuum (Joan. XII, 28). Qui in psalmo loquitur ad Filium: Exurge, gloria mea, et exurge, psalterium et cithara (Ps. LVI, 9), id est, omnium virtutum chorus. Dicente autem mihi Patre ista quae retuli, ego respondi ei: Quomodo in me glorificatus es, Pater, quia in vacuum laboravi, et magnam partem populi Judaeorum ad te revocare non potui? Haec autem universa dicuntur, ut liberum hominis monstraret arbitrium. Dei enim vocare est, et nostrum credere: nec statim si nos non credimus, impossibilis Deus est; sed potentiam suam nostro arbitrio derelinquit ut justi voluntas praemium consequatur. Quia ergo noluerunt per me in te credere, judicium meum apud te est, quod omnia fecerim quae eis facere debui, dicens in Evangelio: Ego te glorificavi super terram, opere completo quod dedisti mihi ut facerem (Joan. XVII, 4); et iterum: Manifestavi nomen tuum hominibus. Et opus meum sive labor et dolor meus (hoc enim significat πόνος) in conspectu tuo est. Flevit enim et in Evangelio Jerusalem (Luc.

XIX), et in psalmo ob incredulorum multitudinem, quodammodo frustra passum se esse dicit: Quae utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem (Ps. XXIX, 10)? Et juxta Hebraicum pendens in cruce loquitur: Longe a salute mea, verba lamentationum mearum (Ps. XXI, 1).

(Vers. 5, 6 seqq.) Et nunc dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel non congregabitur: et glorificatus sum in oculis Domini, et Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: parum est, ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Jacob, et faeces Israel convertendas. Dedi [Vulg. Ecce dedi] te in lucem gentium; ut sis salus mea usque ad extremum terrae. LXX: Et nunc sic dicit Dominus qui formavit me ex utero servum sibi, ut congregarem Jacob ad eum et Israel: congregabor et glorificabor coram Domino et Deus meus erit fortitudo mea. Et dixit mihi: Magnum tibi est ut voceris puer meus, et suscites tribus Jacob, et dispersionem Israel convertas. Ecce posui in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis salus usque ad extremum terrae. Dicente me, In vacuum laboravi, sine causa et vane fortitudinem meam consumpsi: quia Judaei credere noluerunt, et judicium meum cum Domino est; et opus meum, quod, illo juvante, implevi, cum Domino: respondit mihi Dominus, qui me formavit ex utero servum sibi. Ex quo ostendit eum appellari servum, qui sit formatus ex utero. Qui et in psalmo dicit: De ventre matris meae Deus meus es tu (Ps. XI, 10). Quid ergo Dominus dicit ei? Ut reduceret Jacob ad eum qui aberraverat, qui, deserto Creatore, idolis servie-

bat. Unde et ipse loquitur ad discipulos: In viam gentium ne ieritis, et in civitates Samaritanorum ne intretis; sed ite magis ad oves perditas domus Israel (Matth. X, 5); et in alio loco: Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. XV, 24). Haec igitur voluntas Patris fuit, ut pessimi vinitores missum susciperent Filium, et fructus vineae redderent, qui interfecerunt eum dicentes. Venite, occidamus illum, et nostra erit haereditas (Matth. XXI, 38); et hoc est quod nunc dicit: Et Israel non congregabitur, id est non revertetur ad Dominum. Satisque miror quomodo vulgata editio, fortissimum contra Judaeorum perfidiam testimonium alia interpretatione subverterit, dicens: Congregabor et glorificabor coram Domino: cum Theodotio et Symmachus nostrae interpretationi congruant. De Aquila autem non miror, quod homo eruditissimus linguae Hebraicae, et verbum de verbo exprimens, in hoc loco aut simularit imperitiam, aut Pharisaeorum perversa expositione deceptus sit, qui interpretari voluit, et Israel ei congregabitur, hoc est, Deo. Cum verbum Hebraicum LO, in hoc loco non scribatur per LAMED et VAV (): quod si esset, significaret, ei vel illi: sed per LAMED et ALEPH () quod proprie, non sonat. Quia igitur non est reductus Jacob ad Deum, nec Israel congregatus: propterea Filius loquitur illis non credentibus: glorificatus sum in oculis Domini. In me enim omnis mundus credidit: et Deus meus factus est fortitudo mea, qui et consolatus est me tristem super abjectione populi mei; et dixit mihi: Parum est si servias mihi ad suscitandas tribus Jacob, quae suo vitio

corruerunt; et ad faeces, sive reliquias Israel convertendas. Hoc enim verbum Hebraicum NESURE () sonat. Pro illis enim dedi te in lucem omnium gentium, ut illumines universum mundum, et salutem meam, per quam omnes salvi fiunt, usque ad extrema terrae facias pervenire. Illud autem quod in Septuaginta legitur, congregabor, et glorificabor coram Domino, sic intelligi potest, ut congregatus sit Dominus cum credentibus. Quodque sequitur: Dixit mihi: Magnum tibi est ut voceris puer meus, magnum referamus ad hominem et ad puerum, qui comparatione Dei parvus est.

Haec dicit Dominus redemptor Israel Sanctus ejus ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad servum dominorum. Reges videbunt, et consurgent principes, et adorabunt propter Dominum, quia fidelis est: et Sanctum Israel qui elegit te.

LXX: Sic dicit Dominus qui eruit te Deus Israel. Sanctificate eum qui despicit animam suam, qui abominationi est gentium, qui servus est principum. Reges videbunt eum, et consurgent principes, et adorabunt eum propter Dominum: quia fidelis est Sanctus Israel, et elegit te.

Pro eo quod nos diximus: ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad servum dominorum, Theodotio transtulit: ei qui despicit animam, qui abominationi est genti, qui servus est principum: quod manifeste Christi personae convenit. Ipse enim bonus pastor posuit animam suam pro ovibus suis (Joan. X), et contempsit eam, qui abominationi est genti Judaeorum, cui

ter per singulos dies sub nomine Nazarenorum maledicunt in synagogis suis. Qui servus fuit principum, et tam humilis ut staret ante Annam et Caipham; et crucifigendus Pilato et Herodi mitteretur. Cui interpretationi Aquila consensit, et ex parte Septuaginta, licet in eo mutaverint sensum, et extenuaverint, quod pro gente, gentes; et pro servo, servos interpretati sunt. Alii vero hoc dici arbitrantur ad gentem Judaeorum, quae contempsit animam suam, et abominationi est universo mundo; et servit principibus, de quibus scriptum est: Qui devorant plebem meam sicut cibum panis (Ps. XIII, 4). Sed melior super Christo interpretatio. Quae igitur Pater, redemptor quondam et Sanctus Israel, ad filium loquitur? Reges videbunt et consurgent principes, et adorabunt, quando venerit in gloria Patris cum Angelis suis, et sederit in throno gloriae suae, judicans vivos et mortuos: tunc omnes adorabunt eum propter Dominum Patrem suum, qui elegit eum. Sive ita intelligendum: Reges quorum cor in manu Dei est, et Ecclesiae Dei principes, adorabunt te: quia fidelis est Dominus, Sanctus Israel qui elegit te.

(Vers. 8 seqq.) Haec dicit Dominus: In tempore placito exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Et servavi te, et dedi te in foedus populi, ut suscitares terram, et possideres haereditates dissipatas: ut diceres his qui vincti sunt: Exite; et his qui in tenebris: Revelamini. In viis pascentur, et in omnibus planis pascua eorum. Non esurient, neque sitient, et non percutiet eos aestus et sol: quia miserator eorum reget eos, et ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam omnes montes meos in

viam, et semitae meae exaltabuntur. Ecce isti de longe venient, et ecce illi ab Aquilone et mari, et isti de terra Australi. Laudate, coeli, et exsulta, terra: jubilate, montes, laudem, quia consolatus est Dominus populum suum, et pauperum suorum miserebitur.

LXX: Sic dicit Dominus: Tempore opportuno exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Et plasmavi te, et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et possideres haereditates desertas. Diceresque his qui in vinculis sunt, Exite, et qui in tenebris, Revelamini: in omnibus viis pascentur, et in omnibus semitis pascua eorum. Non esurient, neque sitient, neque percutiet eos aestus neque sol; sed qui miseretur eorum, consolabitur eos, et per fontes aquarum ducet illos. Ponamque omnem montem in viam, et omnem semitam in pascua eis. Ecce isti de longe venient, isti ab Aquilone et mari: alii autem de terra Persarum. Laetamini, coeli, et exsuliet terra, erumpant montes laetitiam: quia misertus est Deus populi sui: et humiles populi sui consolatus est.

Hoc testimonio Apostolus Paulus in secunda Epistola ad Corinthios usus est, dicens: Tempore opportuno exaudivi te: et in die salutis auxiliatus sum tui. Ecce nunc tempus acceptabile, etc. (I Cor. VI, 2). Si ergo vas electionis ad primi adventus refert intelligentiam quae dicuntur, et nos sequamur expositionis ejus vestigia, et instar parvulorum, super adumbratas lineas praeceptoris, litteras imprimamus. Tempus placitum et opportunum, et dies salutis, passio Salvatoris est et resurrectio, quando orabat in cruce: Deus Deus

meus, quare me dereliquisti (Matth. XXVII, 46)? Et servavit eum, sive plasmavit, morte superata, deditque in foedus populi Judaeorum, his videlicet, qui ex illis credere voluerunt: ut suscitaret terram, quae in idololatriae jacebat erroribus, et possideret haereditates dissipatas, sive desertas, quae habitatorem non habebat Deum, et diceret his qui erant in vinculis, exite, qui peccatorum vinculis stringebantur, quia funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur (Prov. V); et qui erant in tenebris, revelamini. Qui sedebant in tenebris, et in umbra mortis, et lucem videre non poterant. Qui postquam conversi fuerint, et clarum Christi lumen aspexerint, pascentur in viis et in semitis sanctarum Scripturarum, et dicent: Dominus pascit me, et nihil mihi deerit, in loco pascuae ibi me collocavit: super aquas refectionis educavit me (Ps. XXII, 2). Qui autem in istius modi viis atque semitis pastus fuerit et nutritus, nec esuriet, nec sitiet, neque calorem sentiet solis: et implebitur de illo quod scriptum est: Per diem sol non uret te, neque luna per noctem (Ps. CXX, 6). Ut nec adversa nec prospera hujus saeculi sentiat. Siquidem misericors et miserator Dominus, ipse consolabitur et reget eos, et deducet ad fontes aquarum. Sive potabit illos ad fontes, de quibus scriptum est: Benedicite Domino de fontibus Israel (Ps. LXVII, 27). Et in alio loco: Haurite aquas de fontibus Salvatoris (Isa. XII, 3). Hi fontes in veteri Testamento, et novo sunt. Omniaque offendicula quae credentium poterant impedire gressus, Dominus eis vertet in planum, et excelsa humiliabit, atque humilia sublimabit, ut iter pla-

num habeant atque campestre. Qui sint autem isti quibus praeparetur via, ponit manifestius: Ecce isti de longe venient: et ecce illi ab Aquilone et mari, et isti de terra Australi. Quatuor plagas orbis ostendens, Orientem et Septentrionem, Occidentem et Meridiem, pro Oriente, longe posuit: pro Australi plaga, in Hebraeo legitur SINIM () quod LXX Persarum intepretati sunt. Caeteri ita ut in Hebraeo legitur expresserunt sinim, quod nos interpretati sumus ab Australi: illud suspicantes quod mons Sinai in Australi parte positus sit, juxta Abacuc Prophetam: Deus ab Austro veniet: et sanctus de monte Pharan umbroso et condenso (Abac. III). Si autem sinim, ut LXX transtulerunt, Persas intelligimus, qui ad Orientem siti sunt, illud quod supra dicitur: Ecce isti de longe venient, ad Austrum referre poterimus. Praecipiturque coelis et terrae, vel his virtutibus quae in coelo morantur et terra, vel Angelis et hominibus, ut Dei concinant laudes. Et qui in excelso virtutum positi sunt, mentis laetitiam jubilo et exsultatione testentur. Quia consolatus est Dominus populum suum, eos qui ex Judaeis credere voluerunt. Et pauperum humiliumque suorum misertus est: sive omnis populi sui, qui de Oriente et Occidente, Aquilone et Austro ad eum vocatus est, non habens Legem nec Prophetas, nec divitias spirituales: sed desertus, pauper et humilis, cunctis daemonibus subjacebat.

(Vers. 14 seqq.) Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei. Numquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? Et si illa oblita fuerit,

ego non obliviscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te: muri tui coram oculis meis semper. Venerunt structores tui: et qui te destruxerant et dissipaverant, exibunt a te. Leva in circuitu oculos tuos, et vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Vivo ego, dicit Dominus: quia omnibus his velut ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos quasi sponsa, quia deserta tua et solitudines tuae, et terra ruinae tuae nunc angusta erunt prae habitatoribus, et longe fugabuntur qui absorbebant te. Adhuc dicent in auribus tuis, filii sterilitatis tuae: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi, ut habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis et non pariens, transmigrata et captiva: et istos quis enutrivit? Ego destituta et sola: et isti ubi hic erant?

LXX: Dixit autem Sion: Dereliquit me Dominus, et Deus oblitus est mei. Numquid obliviscetur mulier parvuli sui, ut non misereatur partus uteri sui? Sin autem et horum oblita fuerit mulier: sed ego non obliviscar tui, dicit Dominus. Ecce super manus meas depinxi muros tuos: et coram me es semper. Citoque aedificaberis, a quibus destructa fueras: et qui te dissipaverant, egredientur ex te. Leva in circuitu oculos tuos, et vide: omnes isti congregati sunt, venerunt ad te. Vivo ego, dicit Dominus: quia omnibus his quasi ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos quasi monile sponsae: quoniam deserta tua, et quae dissipata, et quae corruerunt. Nunc angustaberis prae habitatoribus: et longe fient a te qui te humiliaverant. Dicent enim in auribus tuis, filii tui, quos perdidisti: Angustus mihi locus est: fac mihi

locum ut habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego autem absque liberis et vidua, et istos quis enutrivit mihi? Ego derelicta sum sola, et isti ubi erant?

Jerusalem et Sion quatuor modis in Scripturis sanctis debere intelligi, saepe memoravimus. Uno, juxta Judaeos, quam plangit Dominus in Evangelio, Jerusalem, Jerusalem, quae occidis Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt (Matth. XXIII, 37). Et in alio loco: Cum videritis circumdari ab exercitu Jerusalem tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus (Luc, XXI, 20). Secundo, Sanctorum est congregatio, qui in pace Domini et in virtutum specula constituti, recte appellantur Sion, de qua dicitur: Fundamenta ejus in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion, super omnia tabernacula Jacob (Ps. LXXXVI, 1). Neque enim fundamenta Judaicae Sion, quam videmus esse destructam, a Domino sunt dilecta, aut quod a Domino dilectum est, destrui potuit. Tertio appellatur Jerusalem multitudo Angelorum, Dominationum, et Potestatum, et omne quod in Dei ministerio constitutum est. De qua Jerusalem et Apostolus loquebatur: Quae autem sursum est Jerusalem, libera est, quae est mater omnium nostrum (Galat. IV, 26). Et in alio loco: Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem coelestem (Hebr. XII, 22). Quarto appellatur Jerusalem quam Judaei et nostri Judaizantes juxta Apocalypsim Joannis, quam non intelligunt, putant auream atque gemmatam de coelestibus ponendam (Apoc. XXI), cujus terminos et infinitam latitudinem etiam in

Ezechielis ultima parte describi. Quae cum ita se habeant, nunc diligentius intuendum est, quae ex quatuor dixerit Sion, Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei. Nec dubium est quin congregatio Sanctorum, quae prior fuerat in Judaeis, et a Domino derelicta est, ista commemoret, et voce lacrymabili conqueratur se esse desertam, et Domini auxilio destitutam. Cui respondit Deus, naturali utens similitudine: Si potest fieri, ut mater sui obliviscatur infantis, et ad partum viscerum suorum non flectatur misericordia, et ego obliviscar tui. Plus aliquid dicam: etsi illa oblita fuerit, vincens mentis duritia jura naturae; ego tamen non obliviscar creaturam meam, et Sanctorum animas semper in meo corde retinebo. Scito enim tu, quae te penitus arbitraris derelictam, in meis descriptam esse manibus atque depictam; et muros tuos coram oculis meis jugiter permanere. Ex quo discimus, nequaquam Jerusalem in Palaestinae regione quaerendam, quae totius provinciae deterrima est, et saxosis montibus asperatur, et penuriam patitur sitis, ita ut coelestibus utatur pluviis, et raritatem fontium cisternarum exstructione soletur; sed in Dei manibus, ad quam dicitur: Festinaverunt structores tui. Sive juxta LXX: Cito aedificaberis a quibus destructa fueras. A Judaeis enim destructa, a Judaeis aedificata est. Quae ob culpam Scribarum Pharisaeorumque deserta, ad praedicationem Apostolorum Christi congregata est tam de Judaeis, quam de gentibus. Sequitur: Et qui te destruxerant et dissipaverant, egredientur ex te: doctores pessimi; ut nequaquam mandata et

traditiones sequaris hominum (Matth. XV), sed legem Dei. Diciturque ad eam, ut elevet oculos suos in circuitu, et videat filios qui ei fuerant congregati. De quibus et Dominus loquebatur: Levate oculos vestros, et videte quia jam albae sunt segetes ad metendum (Joan. IV, 35). Et ut securos nos faciat: Vivo ego, inquit Dominus (quod juxta vetus Testamentum, jurandi dicitur consuetudine), quia omnibus his velut ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos, quasi sponsa circumdat monile sibi. Felix qui tanti meriti est, tantaeque virtutis, ut ornamentum dicatur Ecclesiae. Puto autem has diverse significari gratias spirituales, per quas sponsae ornatur ambitio. De qua et in quadragesimo quarto psalmo canitur: Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate (Ps. XLIV, 10). Quae enim prius deserta fuerant, et dilapsa in solitudines et ruinas, adveniente Christi Evangelio, instaurabuntur et tantam habebunt habitatorum multitudinem, ut eos capere non possint. Ita dumtaxat, ut persecutores fugentur procul, vel hi de quibus supra diximus: Qui destruebant te, et dissipabant, exibunt a te. Filiique sterilitatis tuae quos putabas te penitus perdidisse, et illis te esse viduatam, dicent in auribus tuis: Angustus mihi est locus in synagogis, fac mihi spatium in Ecclesiis, ut habitem latius, ut non comprimar blasphemiis Judaeorum, ut totum orbem tua mecum capiat latitudo. Tu autem laetitiae magnitudinem non valens ore proferre, in tuo corde tacita cogitabis, et dices: Quis mihi istos genuit? Ego eram sterilis et vidua, deserta atque captiva in populo Judae-

orum, filios habere desieram, multo tempore non pepereram. Post Aggaeum et Zachariam et Malachiam, nullos alios Prophetas usque ad Joannem Baptistam videram; et quomodo quae fueram sola, et viri auxilio destituta, tantos filios habere nunc coepi? Ut autem sciamus super petram et fundamentum Christi ex utroque populo aedificari Sion, ad credentes Paulus loquitur: Aedificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum ipso summo lapide angulari, qui est Jesus Christus (Ephes. II, 20). Ex quo perspicuum est, unum esse fundamentum Apostolorum et Prophetarum, Dominum nostrum Jesum Christum.

(Vers. 22, 23.) Haec dicit Dominus Deus: Ecce levo ad gentes manum meam, et ad populos exaltabo signum meum: et afferent filios tuos in ulnis, et filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutricii tui, et reginae nutrices tuae. Vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent: et scies quia ego Dominus, super quo non confundentur qui exspectant eum.

LXX: Sic dixit Dominus Deus: Ecce elevo super gentes manum meam, et super insulas levabo signum meum, et adducent filios tuos in sinu, et filias tuas in humeris portabunt. Et erunt reges nutricii tui: et principes feminae nutrices tuae: super faciem terrae adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent; et scies quia ego Dominus, et non confundentur qui exspectant me.

Ad id quod Ecclesia dixerat: Ego sterilis atque captiva, istos quis genuit mihi? Ego destituta et sola, et isti ubi hic erant? respondit Dominus: Miraris cur ista sint facta? Nequaquam mirabe-

ris cum audieris, quia ego ad gentes levaverim manum meam. De qua et Sanctus loquitur: Tu formasti me, et posuisti super me manum tuam (Ps. CXXXVIII, 4). Et ipse Salvator: Nemo potest rapere de manu Patris mei (Joan. X, 29). Et Apostolus Petrus: Humiliamini sub potenti manu Dei, ut vos exaltet in tempore visitationis (I Petr. V, 6). Ista manus ad gentes levata, ipsa est de qua hic idem Propheta loquitur: Erit radix Jesse, qui exsurget, ut princeps sit gentium: in ipsum gentes sperabunt (Isa. XI, 10). Nec solum manum suam levabit ad gentes; sed et signum suum exaltabit in populis. Haud dubium quin vexillum crucis, ut impleatur illud quod scriptum est: Laudibus ejus plena est terra. Et iterum: In omni terra admirabile nomen ejus (Ps. VIII, 1). Tunc afferent in ulnis, sive in sinu filios Sion, et filias ejus portabunt in humeris. Qualis fuit et Lazarus, omnesque sancti qui requiescunt in sinu Abrahae (Luc. XVI), et animae credentium, ad quas Paulus Apostolus loquebatur: Lacte vos potavi (I Cor. III, 2). Et alibi: Filioli mei quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. IV, 19). Et in alio loco: Quasi nutrix foveat filios suos: sic desiderantes vos, cupimus impartire vobis non solum Evangelium Christi, sed et animas nostras (I Thess. II, 8). Alioquin ridiculum est more Judaico grandaevos filios et filias in ulnis humerisque portari. Reges autem nutricii, et reginae principesque nutrices, manifeste Apostolos et Apostolicos ostendunt viros: qualis fuit et Abraham, ad quem dicitur: Rex a Deo tu in nobis es (Gen. XXIII, 6); et quorum cor in manu Dei est (Prov. XXI):

qui dicunt credentibus: Quasi modo nati parvuli, rationabiles, et absque dolo lac desiderate (I Petr. II, 2). Princeps quoque, id est, archousa, quod Sarae nomen sonat: et reginae, sive regina, de qua in quadragesimo quarto psalmo canitur: Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, quotidie Christi nutrit parvulos, et ad perfectam ducit aetatem: omnisque aetas, sexus, et dignitas, adorabunt Sion propter eum qui habitat in ea. Si enim caput Ecclesiae Christus est, caput adoratur in corpore. Et si ad quosdam dicitur: Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorate scabellum pedum ejus (non quo scabellum adorandum sit; sed quo majestas pedum illius indicetur), cur non adoretur Ecclesia quae totum Christi corpus amplectitur, ut impleatur illud quod scriptum est in Sophonia: Adorabunt eum singuli de loco: omnes insulae gentium (Sophon. II, 11), ut nequaquam more Judaico tribus per annum vicibus veniant in Jerusalem: sed in loco suo adorantes Dominum, possideant Jerusalem. Quodque sequitur: et pulverem pedum tuorum lingent, hoc significat, quod reges et principes, quidquid in pedibus Ecclesiae, terreni operis adhaeserit, suo sermone tergant atque delingant. Unde et Apostolis praecipitur, ut excutiant pulverem pedum suorum. Et ad Petrum dicitur, quod qui semel lotus sit, non habeat necesse nisi pedes lavare. (Matth. X; Joan. XIII). Per quae omnia discit Ecclesia, non esse alium Dominum praeter eum, quem qui exspectaverint, aeternam gloriam possidebunt.

(Vers. 24 seqq.) Numquid tolletur a forti praeda? aut quod captum fuerit a robusto, salvum

esse poterit? Quia haec dicit Dominus: Equidem et captivitas a forti tolletur: et quod ablatum fuerit a robusto, salvabitur. Eos vero qui judicaverunt te, ego judicabo: et filios tuos ego salvabo. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, et quasi musto sanguine suo inebriabuntur: et sciet omnis caro, quia ego Dominus salvans te, et redemptor tuus fortis Jacob.

LXX: Numquid accipiet quis a gigante spolia? Et si captivum duxerit quis inique, salvabitur. Sic dicit Dominus: Si quis ceperit gigantem, accipiet spolia, et accipiens a forti salvabitur. Ego autem judicium meum judicabo. Et ego filios meos eruam, et comedent qui tribulaverunt te, carnes suas, et bibent quasi vinum novum sanguinem suum, et inebriabuntur: et sciet omnis caro quia ego Dominus qui erui te, et adjutorium fortitudinis Jacob.

Dominus noster atque Salvator, qui prius locutus fuerat per Isaiam, ipse in Evangelio eumdem sensum repetit: quomodo potest aliquis intrare in domum fortis, et vasa ejus diripere, nisi primum ligaverit fortem, et tunc domum ejus diripiet (Marc. III)? Fortis et gigas, diabolus est, qui omnes gentes suo subjugarat imperio, audens dicere Salvatori: Haec omnia mihi tradita sunt, et dabo tibi ea, si procidens adoraveris me (Matth. IV, 9). Mundus enim in maligno positus est (I Joan. V), quem nullus justorum vincere potuit: nec juxta Amos, praedam de ore leonis auferre (Amos. III). Proposita igitur quaestione, quod nullus possit fortem et gigantem vincere, nec salvare quod ab eo raptum erat, respondit

Dominus, suo adventu omnia perpetranda: quod scilicet captae prius gentes a gigante tollantur, et omnis illius supellex, universaque familia Apostolis dividatur. Impleto illo quod scriptum est: Rex virtutum dilecti, et speciei domus dividere spolia. Iste est enim qui ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona in hominibus (Ps. LXVII, 13, 19; Ephes. IV): eos videlicet qui prius capti erant in mortem, recepit in vitam. Unde manifestius interpretatus est Symmachus: Sed et captivitas fortis auferetur, et rapinae horribilis salva erit. Fortem atque horribilem diabolum volens intelligi, qui Domini virtute superatus est. Ergo Dominus judicans eos qui oppresserant Sion, sive judicans judicium ejus, liberabit filios illius qui capti fuerant a gigante, atque salvabit, et adversarias potestates cibabit carnibus suis, et inebriabit quasi musto, ut nequaquam aliorum nece, sed sua morte saturentur. Et qui carnes sunt, quia Dei spiritum perdiderunt, suis vescantur carnibus. Quod quidem et Sanctus loquitur in Psalmis: Cum appropinquarent mihi qui affligebant, ut comederent carnes meas (Ps. XXVI, 2). Non enim spiritus qui incorporalis est, sed caro comeditur, ferocium bestiarum morsibus patens. Et tunc dicet Sion: immo omnis caro quae videbit salutare Dei, quod Redemptor atque Salvator ejus ille sit qui luctatus est cum Jacob, vel auxiliator fuit virtutis Jacob: ut in passione superelevatus, crucifigentibus benediceret: Pater, ignosce eis: quod enim faciunt nesciunt (Luc. XXIII, 34).

(Cap. L.---Vers. 1.) Haec dicit Dominus: Quis est hic liber repudii matris vestrae, quo dimisi

eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Quia veni, et non erat vir: vocavi, et non erat qui audiret.

LXX: Sic dicit Dominus: Qualis est liber repudii matris vestrae, quo dimisi eam? Aut cui creditori et exactori meo vendidi vos? Ecce peccatis vestris venundati estis, et in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram, quia veni, et non erat homo: vocavi, et non erat qui obediret.

Post vocationem gentium, et reges ac principes, nutricios et notrices, et captivitatem fortis prius atque robusti, cujus praeda Apostolis distributa est, et post daemonum vesaniam, qui suis saturati carnibus, suoque inebriati sunt sanguine: quando omnis cognovit caro, quod Redemptor et fortis ipse esset Deus Jacob, loquitur ad populum Judaeorum super Sion, quae prius dixerat: Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei. Putatis mea duritia matrem vestram terrenam Jerusalem esse projectam, et quod ego mentis rigidae dederim ei libellum repudii, et non potius, quod verum est, intelligitis, illam suo a me vitio recessisse? Dicente enim me ad eam: Quiescite inique agere, discite bonum facere, audire me noluit; sed vertit contra me scapulam recedentem: Unde locutus sum filiis ejus: Vae illis, quoniam recesserunt a me. Manifesti sunt qui impie egerunt in me. Et ad ipsam, Erudiet te abscessio tua, et malitia tua corripiet te; et scies quoniam malum tibi sit quod reliqueris me. Sed forsitan libellum repudii ostendere non pote-

stis, et aliquis creditor meus exigens pecuniam, me non habente quod redderem, vos in debiti compensationem suscipit? Non est ita: sed ego ostendam vobis, quamobrem matrem cum filiis dereliquerim. Scelera vestra atque peccata vos daemonibus vendiderunt, ut praesentis saeculi voluptatibus irretiti, et vos parentem, et illa conjugem derelinqueret. Unde adulteram matrem vestram ultra tenere non potui, sed volentem abire permisi. Quod autem peccatis suis unusquisque venundatur, dum proprio arbitrio derelicti, nostra voluntate, vel ad bonum, vel ad malum ducimur, et Paulus apostolus docet: Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato (Rom. VII, 14). Qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. VIII). Et quomodo avari atque raptores servi sunt mammonae; sic omne peccatum dominatur peccatoribus. Quibus dicitur: Non regnet peccatum in mortali vestro corpore (Rom. VI, 12). Ut autem sciatis, non a me repudiatam matrem vestram; sed voluntate propria recessisse, post multa beneficia humanum corpus assumpsi, et nequaquam per Prophetas, sed praesens locutus sum. Veni, et non erat vir, sive homo. Omnes enim viri et hominis imaginem relinquentes, bestiarum et serpentium sumpsere imagines. Unde et ad Herodem propter malitiam dicitur: Ite, et dicite vulpi huic (Luc. XIII, 32). Et ad Pharisaeos: Genimina viperarum (Matth. XXIII, 33). Et ad libidinosos: Equi insanientes in feminas facti sunt (Jerem. V, 8). Et de voluptuosis: Nolite mittere margaritas vestras ante porcos. Et impudentibus: Neque sanctum detis canibus (Matth. VII, 6).

Et in communi de omnibus: Visio quadrupedum quae erant in deserto (Isa. XXX) Venit itaque Dominus, et non invenit hominem. Homo enim cum in honore esset, non intellexit: comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est eis (Psal. XLVIII, 13). Vocavi, inquit, eos quasi rationale animal, et dixi: Inclinate aurem vestram in verba oris mei (Psal. LXXVII), et non audivit populus meus vocem meam. Clamavi, et dixi: Qui sitit, veniat ad me, et bibat (Joan. VII, 37). Et alio loco: Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis (Matth. XI, 28). Et non erat qui audiret; unde eis in Evangelio sum locutus: Neque speciem Dei vidistis, neque vocem illius audistis, quia non habetis sermonem ejus manentem in vobis (Joan. V, 37, 38).

(Vers. 2.) Numquid abbreviata est, et parvula facta est manus mea, ut non possit [Vulg. possim] redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccum: computrescent pisces sine aqua, morientur in siti. Induam coelos tenebris, et saccum ponam operimentum eorum.

LXX: Numquid non potest manus mea liberare, aut non praevalet ut erunt? Ecce comminatione mea desertum faciam mare, et ponam flumina deserta, et arescent pisces eorum: eo quod non sit aqua, et morientur in siti. Et induam coelum tenebris, et quasi cilicium ponam operimentum ejus.

Adversum eos qui putabant Dominum non potuisse liberare populum suum de captivitate, ponit rationem et exempla plenissima. Quod qui

mare Rubrum fecit pervium populo suo (Exod. XIV), Jordanis fluenta siccavit, et arescentibus in Aegypto fluviis, pisces vertit in putredinem (Exod. VII). Et qui tribus diebus in Aegypto tenebras fecit esse palpabiles, ita ut coelum quasi sacco opertum videretur et tenebris: utique potuerit et populum suum de periculo liberare. Sive quia supra dixerat: Veni, et non erat homo: vocavi, et non erat qui audiret, illud possumus dicere, quod qui tantorum signorum patrator est, et coelum terrasque, et maria suo facit servire nutui, etiam ipse crucem evadere potuerit, dicens in Evangelio: An putatis quia non possum rogare Patrem meum, ut exhiberet mihi modo plusquam duodecim legiones Angelorum (Matth. XXVI, 53)?

Juxta anagogen, ad increpationem Domini desertum fit mare, quando omnis hujus saeculi amaritudo siccatur, et flumina desolantur, de quibus spiritualis draco dicebat in Aegypto: Mea sunt flumina, et ego feci ea (Ezech. XXIX, 9). Et de quibus in alio loco legimus: Quid tibi est et viae Assyriorum, ut bibas aquas fluminum (Jerem. II, 18)? Pisces quoque, sagena missa in mari, computrescent, qui a bonis piscibus fuerint separati. Quodque sequitur: Induam coelum tenebris, et quasi cilicium erit operimentum ejus, vel omne quod supra nos est, intelligamus coelum, sicut volatilia quae in aere sunt, appellantur coelestia; et adversariae potestates dicuntur esse coelestes, quae inter coelum terramque discurrunt. Vel certe induitur coelum tenebris, quando obtexitur nubibus. Juxta illud quod scriptum est: Qui operit coelum nubibus, et dat terrae pluviam (Psal.

CXLVI, 8). Et in comminatione siccitatis loquitur Deus: Ponam coelum aeneum, et terram ferream (Deut. XXVIII, 23). Non quod elementorum natura mutetur, sed quod per aes et ferrum poenarum magnitudo monstrata sit. Aiunt philosophi, non amplius decem stadiis a terra nubes in sublime sustolli, et solis splendorem abscondere. Ergo non coelum sacco obvolvitur, sed intercluso coeli lumine aer qui subter est, nubis tenebris obscuratur. Possumus coelos obvolutos tenebris, et sacco opertos, sic interpretari, ut dicamus omnes esse sub peccato, et sanctos quoque indigere misericordia Dei.

Liber D

ECIMUS QUARTUS.

Dominus qui respicit terram, et facit eam tremere; qui tangit montes, et fumigabunt [Al. fumabunt] (Psal. CIII), qui loquitur in Deuteronomii cantico: Ego occidam, et ego vivificabo: percutiam et ego sanabo (Deut. XXXII, 39), frequentibus morbis meam quoque terram fecit contremiscere, cui dictum est: Terra es, et in terram ibis (Genes. III, 19). Et oblitum conditionis humanae, crebro admonet, ut hominem et senem, et jamjamque moriturum esse me noverim. De quo scribitur: Quid gloriatur terra et cinis (Eccli. X, 9)? Unde qui me subito languore percusserat, incredibili velocitate sanavit: ut terreret potius, quam affligeret, et emendaret magis quam verberaret. Itaque sciens cujus sit omne quod vivo, et quod idcirco forsitan mea dormitio differatur, ut coeptum in Prophetas opus expleam, totum me huic trado studio, et quasi in quadam specula constitutus, mundi hujus turbines atque naufragia, non absque gemitu et dolore contemplor; nequaquam praesentia cogitans, sed futura: nec hominum famam atque rumusculos, sed Dei judicium pertremiscens. Tuque, Virgo Christi Eustochium, quae aegrotantem tuis orationibus adjuvisti, sanato [Al. sanctam] quoque imprecare

gratiam Christi, ut eodem spiritu, quo Prophetae futura cecinerunt, possim in nubem eorum ingredi et caliginem, et Dei nosse sermonem, qui nequaquam carnis auribus, sed cordis auditur; et dicere cum Propheta: Dominus dat mihi linguam disciplinae, ut sciam quando oporteat me loqui. Quod testimonium quarti et decimi in Isaiam libri, quem nunc disserere cupio, principium est.

(Cap. L.---Vers. 4 seqq.) Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lassus est verbo. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem: ego autem non contradico: retrorsum non abii. Corpus meum dedi percutientibus, et genas meas vellentibus. Faciem meam non averti ab increpantibus et conspuentibus. Dominus Deus [Vulg. addit meus] auxiliator meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam ut petram durissimam, et scio quia non confundar.

LXX: Dominus dat mihi linguam disciplinae, ut sciam quando oporteat me loqui verbum. Posuit me mane, addidit mihi aurem ad audiendum; et disciplina Domini aperit aures meas. Ego autem non renuo, neque contradico. Dorsum meum dedi ad flagella, et genas meas ad alapas. Faciem autem meam non averti a confusione sputorum. Et Dominus auxiliator meus est, propterea non sum confusus: sed posui faciem meam sicut fortissimam petram, et sciam quoniam non confundar.

Judaei hoc capitulum a superioribus separantes, volunt ad Isaiae referre personam, quod se

dicat a Domino accepisse sermonem, quomodo lassum errantemque populum sustentet, et revocet ad salutem; et in morem parvulorum, qui matutinis horis erudiuntur, a Spiritu sancto audiat quid loquatur: seque non contradixisse ejus imperio, sed Domino sciscitante: Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? respondisse ei: Ecce ego, mitte me (Isai, VI, 8). Et quia dixerit: Audite verbum Domini, principes Sodomorum: percipite auribus Legem Dei nostri, populus Gomorrhae (Isai. I, 18), intantum dura perpessum, ut non solum verborum contumeliis, sed et plagarum doloribus fuerit expositus. Attamen se conscientia jubentis Dei nequaquam esse perterritum; sed juxta id quod Ezechieli dicitur: Ecce dedi faciem tuam valentiorem faciebus eorum, et frontem tuam duriorem frontibus eorum, ut adamantem et silicem dedi faciem tuam (Ezech. III, 8, 9), universos eorum impetus contudisse. Hoc illi dixerint, qui omni ratione conantur de Christo evertere prophetias, et ad perversam intelligentiam prava interpretatione torquere: quasi si et haec de Isaia scripta sint, possint alia super Christo auferre testimonia, quae ita perspicua sunt, ut clarum sui cunctorum oculis lumen infundant.

Ad personam igitur Domini, in qua et superior finitus est liber, etiam ista referenda sunt: quod juxta dispensationem assumpti corporis eruditus sit, et linguam acceperit disciplinae, ut sciret quando deberet loqui, quando reticere. Denique qui in passione tacuit, per Apostolos, et Apostolicos viros, in cuncto orbe nunc loquitur. Magnaeque scientiae est, dare in tempore

conservis cibaria, et audientium considerare personas. Unde et Apostolus Paulus, his qui Prophetarum fidem non recipiebant, auctorum suorum loquitur testimoniis: sicut quidam de vestris poetis dixerunt: Hujus et genus sumus (Act. XVII, 28): Aratum significans. Rursumque de Comico: Corrumpunt mores bonos confabulationes malae (I Cor. XV, 33); et Epimenidis versum hexametrum: Cretenses semper mendaces, malae bestiae, ventres pigri (Tit. I, 12). Qui si metrorum ordinem atque mensuram in translatione non servant, sciendum est in Graeco eos pedibus currere. Hoc autem faciebat, quia acceperat linguam disciplinae, ut sciret quando oporteret loqui verbum. Cui addita est auris per gratiam, quam per naturam non habebat: ut intelligamus nequaquam aures corporis accipi debere, sed mentis: de quibus et in Evangelio Dominus loquebatur: Qui habet aures audiendi, audiat (Luc. VIII, 8). Quae disciplina et eruditio aperuit aures ejus, ut scientiam Patris ad nos usque transmitteret; qui non contradixit ei, sed factus est obediens usque ad mortem, et mortem crucis (Philip. II). Ita ut poneret corpus sive dorsum suum ad plagas; et pectus Dei capax flagella conciderent, genasque suas non averteret ab alapis. Quod illum a ministro principis Sacerdotum sustinuisse non dubium est: ita ut certatim et Judaeorum populi illuderent. Qui percussus atque consputus, non erubuit, sed quasi agnus ductus ad victimam est; et quasi ovis coram tondente non aperuit os suum. Quod autem Filius juxta suscepti corporis sacramentum a Patre audierit quid loquatur, in Evangelio plenius

discimus, in quo ipse ait: Et qui misit me Pater, mandatum mihi dedit, quid dicam et quid loquar. Et iterum: Sicut audio, sic judico (Joan. VIII, 28; V, 30).

(Vers. 8, 9.) Juxta est qui justificat me: quis contradicit [Vulg. contradicet] mihi? stemus simul. Quis est adversarius meus? accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus: quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos.

LXX: Qui juxta est, justificat me: quis est qui judicetur mecum, resistat mihi simul? Et quis est qui judicium ineat adversum me? appropinquet mihi. Ecce Dominus auxiliator meus, quis affliget me? Ecce omnes vos quasi vestimentum veterascetis, et quasi tinea comedet vos.

Si quis, inquit, me putat juste addictum cruci et aliquod fecisse peccatum, resistat mihi. Quis est qui judicetur mecum, ut non potentia majestatis meae, sed ratione superetur? Judicatur autem quis cum Domino, non auctoritate regnantis, sed comparatione virtutum: quomodo et Apostoli judicant duodecim tribus Israel, et Ninivitae, ac regina Saba populum Judaeorum. Juxta quem sensum ad Jerusalem dicitur: Justificata est Sodoma ex te (Ezech. XVI, 52). Quia igitur nullus potest justificari praesente Domino, omnes quasi vestimentum veterascent (Ps. CI). Quod autem inveterascit, perditioni proximum est. Et quasi tinea, ait, comedet eos. Conscientia videlicet peccatorum; et zelus gentium salvatarum. De quo in fine hujus voluminis dicitur: Vermis eorum non morietur. Et in Michaea contra perversos

principes: Auferam bona eorum quasi tinea excomedens, et ambulans super regulam in die speculationis (Mich. VII, 4, sec. LXX). Et in Proverbiis: Tinea ossium cor intelligens (Prov. XIV, 30, sec. LXX). Pro tinea, in praesenti loco Symmachus, rubiginem: Aquila vermem, interpretati sunt.

(Vers. 10, 11.) Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem servi ejus? Qui ambulavit in tenebris, et non est lumen ei: speret in nomine Domini, et innitatur super Deum suum.

LXX: Quis est in vobis qui timeat Dominum, exaudiat vocem pueri ejus: qui ambulant in tenebris non est eis lux. Confiditis in nomine Domini, et innitimini super Deo.

Vos me flagellastis, vos meam faciem conspuistis: ego tamen ad poenitentiam provoco persecutores meos. Nolo enim mortem populi peccatoris, sed tantum ut revertatur et vivat (Ezech. XXXIII). Et dico: quis est inter vos qui timeat Dominum, et audiat vocem servi vel pueri, id est, Filii ejus? quorum aliud assumptae carnis est, aliud naturae. Nec vero parum putemus esse timere Dominum, juxta illud quod in Proverbiis dicitur: Principium sapientiae timor Domini (Prov. IX, 10). Perfecta quippe dilectio, foras mittit timorem: quia timor poenam habet. Qui autem timet non est perfectus in charitate. Sed hic timor pro timiditate, et εὐλαβείᾳ ponitur; de quo et alibi legimus: Beatus qui omnia metuit (Prov. XX), propter εὐλάβειαν hoc est, propter timiditatem: quos vulgo appellant timoratos in religione Dei. Protegit enim Dominus iter eorum; et viam timoratorum custodit. De hoc timore scriptum est:

Timor Domini omnia superat. Et alibi: Non est inopia timentibus eum (Eccli. XXV, 14; Ps. XXXIII, 10). Denique post multos virtutum gradus ad hujuscemodi timorem Domini pervenitur. Loquitur enim sermo divinus sub persona magistri et patris, discipulum erudientis et filium: Si invocaveris sapientiam, et intelligentiae dederis vocem tuam, et si quaesieris eam quasi pecuniam, et quasi thesauros investigaveris eam: tunc intelliges timorem Domini, et scientiam Dei reperies (Prov. II, 3). Iste est timor qui animas sanctorum integras ac pudicas purasque conservat, de quo dicitur, Timor Domini sanctus permanet in saeculum saeculi. Ad quem nos divina eloquia cohortantur: Timete Dominum, et date ei gloriam (Apoc. XIV, 7). Qui igitur sic timet Dominum, audiat vocem servi vel pueri ejus, qui ambulavit in tenebris, et non erat ei lumen; qui non habuit speciem nec gloriam, sed in similitudine carnis peccatricis suscepit formam servi, ut peccatum in carne superaret. De hoc dicitur, quia speret in nomine Domini, et innitatur super Deum suum: ut quidquid humanae fragilitatis est, divina majestate corroboret atque sustentet. Hoc juxta Hebraicum. Caeterum secundum Septuaginta de peccatoribus dicitur, qui noluerunt obedire voci Filii ejus, et in tenebris gradiuntur erroris, et idcirco non habent lucem. Neque enim fieri poterat, ut in perversam animam introiret sapientia. Qui nescierunt nec intellexerunt; et ideo in tenebris ambulant. Non enim fecerunt opera Domini atque mandata, nec seminaverunt sibi justitiam, neque vindemiaverunt vitem, ut accenderent sibi

lumen scientiae. Qui enim desiderat sapientiam, servet mandata, et Dominus tribuet eam illi. Unde et ad Deum dicitur: Lux praecepta tua. Et alibi: Mandatum Domini lucidum illuminans oculos (Ps. XVIII, 9). Praecipiturque impiis ut confidant in Domino, et peccatis ruentes, illius innitantur et sustententur auxilio.

(Vers. 11.) Ecce omnes vos accendentes ignem, accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in dolores dormietis.

LXX: Ecce omnes vos ignem accenditis, et confortatis flammam; ambulate in lumine ignis vestri, et in flamma quam succendistis; propter me facta sunt haec vobis. In moerore dormietis.

Nihil prodest exhortatio; nec post scelera spes salutis est. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt (Ps. XIII); omnes sibi ignem succendunt, flammamque corroborant. Habent enim in se fenum, ligna, stipulam, spinas, ac tribulos, ac lolium, quae aeterno tradantur incendio. Unde et in Proverbiis scriptum est: In multis lignis viget ignis (Prov. XXV, 21). Sin autem parvulus ignis grandem materiam comprehendit; grandis flamma quanta populabitur? Dicitur et in Epistola quae fertur ad Hebraeos, de terra, quae proferens spinas et tribulos, reproba sit, et maledictioni proxima, finisque illius in combustionem (Heb. VI, 8). Ergo qui accincti sunt flammis atque circumdati, et sibi incendium roboraverunt, provocantur ad salutem, et dicitur ad eos: Ambulate in lumine ignis vestri: et in flammis quas succendistis, ut in poenis atque suppliciis discant Dei

potentiam, et redeant ad salutem. Autem Judaici populi vastitatem, qua Romanis traditi sunt, et captivitatis jugum hucusque sustinent. De manu enim Christi haec facta sunt omnia, et in moerore ac doloribus dormient; quia nec beneficiis, nec tormentis, Dei filium recipere voluerunt. Unde loquitur ad eos: Ite in ignem aeternum, quem praeparavit Deus diabolo et angelis ejus (Matth. XXV, 41). Hoc est quod et Apostolus ait: Pervenit enim super vos ira in finem (I Thess. II, 16). Hoc capitulo discimus, pro qualitate peccati, ignem sibi unumquemque succendere. Et quomodo in eodem manentes loco, et si dici potest lectulo, alii sani sunt, alii febrium succenduntur ardoribus, ex diversitate humorum atque pituitae diversa supplicia sentientes: sic ignis qui a peccatoribus succenditur, materiam in peccatis habet, et in iniquitate, de qua scriptum est: Ardebit sicut ignis iniquitas, et sicut gramen siccum vorabitur incendio (Isai. IX, 18).

(Cap. LI.---Vers. 1 seqq.) Audite me qui persequimini quod justum est, et quaeritis Dominum. Attendite ad petram, unde excisi estis, et ad cavernam laci de qua praecisi estis. Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram quae peperit vos: quia unum vocavi eum, et benedixi ei, et multiplivavi eum. Consolabitur ergo Dominus Sion, et consolabitur omnes ruinas ejus, et ponet desertum ejus quasi delicias, et solitudinem ejus quasi hortum Domini. Gaudium et laetitia invenietur in ea, gratiarum actio et vox laudis.

LXX: Audite qui persequimini quod justum, et quaeritis Dominum. Attendite in robustam

petram quam excidistis, et in foveam laci quam fodistis. Respicite in Abraham patrem vestrum, et in Saram quae peperit vos, quia unus erat et vocavi eum, et benedixi ei, et dilexi illum, et multiplicavi eum: et te nunc consolabor, Sion. Et consolatus sum omnia deserta ejus quasi paradisum, et ea quae ad occidentem sunt, quasi paradisum Domini: exsultationem et laetitiam invenient in ea, confessionem et vocem laudis.

Dormientibus in moerore ac dolore perpetuo, qui succenderunt sibi ignem, et flammas robustissimas esse fecerunt, vos qui persequimini justitiam, et quaeritis Dominum (significat autem Apostolorum et per Apostolos credentium chorum), respicite petram, id est, Abraham patrem vestrum, de quo excisi estis, et ad cavernam laci, de qua praecisi estis, id est, Saram quae peperit vos. Et hoc considerate, quia cum unius et centum esset annorum, et sterilem haberet uxorem, multiplicaverim filios ejus quasi stellas coeli, ita ut numerum vinceret multitudo. Si ergo de uno homine tanta populorum nata sunt millia; quid mihi grande est, ut instaurem ruinas Sion, et deserta ejus mutem in paradisum voluptatis, et in hortum Domini quem plantavit Deus in Eden contra Orientem: et inveniatur in ea pro diversis arboribus gaudium atque laetitia, confessio et vox laudis? Hoc Judaei ad Zorobabel tempora referunt, quia post Babyloniae vastitatem instaurata sit Sion, aedificatumque Templum, et antiqua religio reddita. Sed quomodo supra (ad cap. XLIX, 22, 23) dicitur ad Sion: Afferent filios tuos in ulnis, et filias tuas super humeros portabunt. Et

erunt reges nutricii tui, et reginae nutrices tuae. Et: Ecce isti de longe venient, et illi ab Aquilone et mari, et isti de terra australi; quando dicet Sion: Angustus mihi est locus: fac mihi spatium ut habitem, quae mediocritatem excludunt illorum temporum, nec super terrena Jerusalem impleta noscuntur: sic et hic loquitur Dominus ad eos, qui persequuntur quod justum est, juxta illud quod alibi dicitur: Quaere pacem, et persequere eam (Psal. XXXIII, 5); et iterum: Hospitalitatem persequentes [Al. sequentes] (Rom. XI, 13). Et quaerunt Dominum, ut ex prioribus conjiciat praesentia: cum multo difficiliora jam facta sint, haec quae promittuntur, futura non dubitent. Porro juxta LXX persecutoribus justitiae dicitur, ut aspiciant in robustissimam petram, quam exciderunt, et foveam laci quam foderunt, id est, Dominum Salvatorem, de quo Apostolus loquitur: Petra autem erat Christus (I Cor. X, 4). Et alibi scriptum est: Statuit supra petram pedes meos (Psal. XXXIX, 3). Et iterum: In petra exaltavit me. Hujus enim latus lancea perfoderunt, de quo exivit sanguis et aqua, et hujus foderunt manus et pedes, dicente ipso Domino Salvatore: Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea (Ps. XXI, 18). Possumus excisam petram, sepulcrum dicere Salvatoris, in quo conditus est, et resurgens a mortuis, innumerabiles filios genuit. Et appellatus est Abraham, id est, pater multarum gentium. Sicut Sara prius sterilis, interpretatur Ecclesia, quae alio nomine appellatur Sion, quam Dominus consolatus est, et posuit deserta ejus quasi paradisum. Plures enim filii desertae, magis

quam ejus quae habet virum. Quodque dicitur: Et ea quae ad Occidentem sunt, ponam in paradisum Domini, sive in hortum Dei, significat illud, quod sedentibus in tenebris et umbra mortis lux repentina surrexit. Pro paradiso, in cujus loco nos delicias vertimus, in Hebraico ponitur EDEN, de quo in principio Geneseos scriptum est. Et hoc notandum, quod in Sion, quae comparatur paradiso Dei, aliud esse non debeat, nisi gaudium et laetitia, confessio et vox laudis, ut quod in coelis facturi sunt sancti cum Angelis Dei, hoc etiam in terra jugi in Domini laude meditentur.

(Vers. 4, 5.) Attendite ad me, populus meus, et tribus mea, me audite: quia lex a me exiet, et judicium meum in lucem populorum requiescet. Prope est justus meus egressus est salvator meus: et brachia mea populos judicabunt. Me insulae exspectabunt, et brachium meum sustinebunt.

LXX: Audite me, audite me, populus meus, et reges, ad me attendite: quia lex a me egredietur, et judicium meum in lucem gentium. Appropinquat cito justitia mea, et egredietur sicut lux salutare meum: et in brachio meo gentes sperabunt. Me insulae exspectabunt, et in brachio meo sperabunt.

Semel in Hebraico dicitur: Attendite, secundo juxta Septuaginta, audite me, audite me; ut doceat nos et auribus corporis, et sensu animae audire debere. Provocaturque gentium multitudo, quae est populus Dei, ut diligenter audiat quae dicuntur, de quo Zacharias: Confugient, inquit, gentes multae ad Dominum, et erunt ei in populum (Zach. II, 11). Sive ut quidam volunt, po-

pulus appellatur reliquiae ex Israel credentium; et tribus, sive gentes, hi qui crediderunt ex multitudine nationum, dicente nationibus Moyse in Deuteronomii Cantico: Laetamini gentes cum populo ejus (Deut. XXXII, 43). Pro tribu, quam nos interpretati sumus, Theodotio, genus: Symmachus, gentem: LXX, reges, transtulerunt. Nos enim sumus, et tribus, et gens, et genus Domini regale et sacerdotale, qualis fuit et Abraham, qui rex appellatus est, et caeteri sancti, de quibus scriptum est: Nolite tangere Christos meos (Ps. CIV, 15).

Quid est quod jubetur audire? Quia lex, inquit, a me egredietur, et judicium meum in lucem populorum, sive gentium. Hic lex Evangelii ostenditur spiritualis, quae exiet de Sion; non Moysi, quae olim in Sina data est; judiciumque meum in lucem gentium procedet, per quod statuit atque decrevit omnes gentes esse salvandas. Ac ne forsitan putaremus longo post tempore quod promisit esse venturum, infert, prope est justus meus, sive justitia. Christus enim a Patre factus est nobis sapientia et redemptio (I Cor. I), sanctitas ac justitia, et omnia quibus virtus nominibus appellatur. Pulchreque dicitur, justitia processura, ut nequaquam una gens, sed omnis salvetur orbis. Quod autem Salvator, sive salus, quod Hebraice dicitur Jesus, appelletur Filius Dei, qui missus a patre est, Simeon tenens puerum in ulnis suis, loquitur: Nunc dimittis servum tuum, Domine, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod praeparasti in conspec-

tu omnium populorum, lumen in revelationem gentium (Luc. XI, 29 et seqq.)

Quodque sequitur: Et brachia mea populos judicabunt. Sive juxta LXX, et in brachio meo gentes sperabunt, vel hoc significat, quod omnes virtute illius judicentur, vel quod in Christum, qui est brachium et fortitudo Dei, omnes crediturae sint nationes. Dicitur et in alio loco: Tuum brachium cum potentia. Confortetur manus tua, et exaltetur dextera tua (Ps. LXXXVIII, 14). Et iterum: Cantate Domino canticum novum: salvabit sibi dextera ejus, et brachium sanctum illius (Ps. XXVII, 1, 2). Dextera enim et brachium Domini, ipse est qui prius perditos salvavit sibi, ut nullus periret de his quos ei Pater dederat (Joan. XVII). Quod autem insulae, vel animae Sanctorum, quae in persecutionibus mundi istius firma in Deum solidatae sunt fide, vel Ecclesiarum ex gentibus multitudo dicatur, crebro exposuimus. Et sicut brachium Domini, Salvatorem: sic brachia ejus quae populos judicent, omnes sanctos possumus intelligere, in quibus Deus mundum judicabit.

(Vers. 6.) Levate in coelos oculos vestros, et videte sub terram deorsum: quia coeli sicut fumus liguescent, et terra sicut vestimentum atteretur: et habitatores ejus sicut haec interibunt. Salus autem mea in sempiternum erit, et justitia mea non deficiet.

LXX: Levate in coelum oculos vestros, et inspicite terram deorsum, quoniam coelum sicut fumus firmatum est. Terra autem sicut vestimentum veterascet, et habitatores ejus sicut haec mo-

rientur. Salutare autem meum in sempiternum erit, et justitia mea non deficiet.

Hoc est quod Dominus loquitur in Evangelio: Coelum et terra transibunt: verba autem mea non praeteribunt (Mat. XXIV, 35). Et David in psalmo canit: A principio tu, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt coeli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent; et sicut pallium involves eos, et mutabuntur (Ps. CI, 26). Ex quo ostenditur, perditionem coelorum non interitum sonare, sed mutationem in melius. De quibus dicitur: Erit coelum novum, et terra nova: quae ego faciam permanere in conspectu meo (Apoc. XXI, 2). Si enim de sanctis scriptum est: Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur (I Cor. XV, 51): et in quatuor psalmorum titulis egitur: Pro his qui immutabuntur: quanto magis hoc de coelo ac sole stellisque credendum est, quando luna solis lumen accipiet et sol septuplo fulgore rutilabit? Unde et omnis creatura congemiscit et parturit, exspectans revelationem filiorum Dei, ut mutetur in melius (Rom. VIII). Et non solum animae hominum, quae immortales sunt: sed et corpora commutentur in glorificatam substantiam. Oportet enim corruptivum hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem (I Cor. XV, 53).

Cum autem coelum veterascat et terra, consequenter et ea quae coeli circulo continentur, et homines, qui sunt habitatores terrae, sicut haec morientur: non in interitum sui, sed in abolitionem vilitatis antiquae, et innovationem futurae

gloriae; quando fulgebunt justi sicut sol (Matth. XIII, 43); et abeuntibus praeteritis atque antiquis, facta fuerint omnia nova. Quidam perire et veterascere, pro abolitione et morte accipiunt. Juxta illud quod in catholica Epistola legimus: Coeli qui nunc sunt et terra, eodem verbo reservata sunt igni. Et iterum: Elementa ardentia solventur (II Pet. III, 7). Quae quidem et philosophorum mundi opinio est, omnia quae cernimus igni peritura. Unde et Apostolus: Pertransit, ait, figura mundi hujus, contemplantibus nobis, non ea quae videntur, sed quae non videntur. Quae enim videntur, temporalia sunt: quae autem non videntur, aeterna (I Cor. VII, 32). Tale quid et Joannes apostolus scribit: Mundus pertransit, et desiderium ejus (I Joan. II, 17).

Et in Hebraico dicitur: Coeli sicut fumus liquescent. Sive juxta Aquilam et Symmachum, comminuentur in nihili, et in salis modum conterentur et evanescent, quorum prior dixit, ἠλίσθησαν; alter, ἁλίσουσιν; quod a comminutione et deliquio salis ἐτυμολογίαν trahere manifestum est. Pro quo miror quid dicere voluerint Septuaginta, coelum sicut fumus firmatum est: si enim firmitas pro robore accipitur, quomodo fumo quod firmum est, comparatur? Nisi forsitan possumus hoc dicere, quod omnis coelorum firmitas et robur et fortitudo, vento inanissimo et fumo, qui in auras solvitur, coaequetur juxta Ecclesiasten: Vanitas vanitatum, et omnia vanitas (Eccl. I, 2). Illudque dicendum, quod si coelum et terra peribunt atque veterascent, qua consequentia habitatores ejus sicut ista moriantur atque

dispereant; cum animas esse perpetuas, et resurrectura corpora noverimus? Ex quo perspicuum est, coelum et terram non perire, et in nihili redigi; sed in melius commutari.

(Vers. 7, 8.) Audite me qui scitis justum, populus meus: lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: et sicut lanam, sic devorabit eos tinea. Salus autem mea in sempiternum erit, et justitia mea in generationes generationum.

LXX: Audite me qui scitis judicium, populus meus: cujus lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, et contemptu eorum ne vincamini. Sicut enim vestimentum consumentur tempore, et sicut lanae comedentur a tinea. Justitia autem mea in aeternum erit, et salus mea in generationes generationum.

Qui supra dixerat: Lex a me egredietur, et judicium meum in lucem gentium: nunc ad eosdem loquitur, qui sciunt judicium ejus, et legem illius habent in cordibus suis, ut omnia cum judicio faciant, et habeant legem quam per Jeremiam Dominus pollicetur, dicens (Jer. XXXI, 31 et seqq.): Statuam testamentum novum, non juxta testamentum quod disposui patribus eorum: sed statuam testamentum, dans leges meas in mentibus eorum: et super cor eorum scribam eas; et ero eorum Deus, et ipsi erunt populus meus: ut nequaquam vivant juxta litteram, sed juxta spiritum, instaurantes naturalem legem in cordibus suis, de qua scribit et Apostolus: Cum enim gentes, quae non habent legem, naturaliter ea quae

legis sunt faciunt: isti legem non habentes, sibi ipsi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis (Rom. II, 14). De qua lege significatur in psalmo: Os justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur judicium. Lex Dei ejus in corde illius: et non supplantabuntur gressus ejus (Ps. XXXVI, 30, 31). Et quia sciebat spiritus prophetalis, multas persecutiones credentibus fore, exhortatur eos ad fortitudinem, immo ad contemptum eorum qui eos persecuturi sunt. Quod et Dominus in Evangelio loquebatur: Noltie timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum timete, qui potest animam et corpus perdere in gehennam (Matth. X, 28). Et in alio loco: Gaudete, cum omne malum dixerint adversum vos mentientes (Ibid., V, 11). Sicut enim vestimentum consumitur verme, vel tempore; et sicut lanae a tinea devorantur: sic omne persecutorum opprobrium cum persecutoribus pertransibit. Unde et Apostoli gloriabantur, quod digni essent habiti pro Domino pati contumelias (Act. V). Gloriabantur autem, quia salus et justitia Domini, quae eis victoriam et praemia repromiserat, id est, Dominus atque Salvator permaneat in aeternum, sive in utraque generatione prioris populi et posterioris, qui adventum illius receperunt, de quo et supra dicitur: Prope est justus meus, egressus est salvator meus.

(Vers. 9 seqq.) Consurge, consurge; induere fortitudine brachium Domini. Consurge sicut in diebus antiquis in generationibus saeculorum. Numquid non tu percussisti superbum, vulnera-

sti draconem? Numquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis, qui posuisti profundum maris viam, ut transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt a Domino, revertentur et venient in Sion laudantes; et laetitia sempiterna super capita eorum: gaudium et laetitiam tenebunt, fugiet dolor et gemitus.

LXX: Exsurge, exsurge ÷ Jerusalem ** et induere fortitudine brachii tui. Exsurge sicut in principio diei, sicut generatio sempiterna. Nonne tu es quae excidisti latitudinem, dissolvisti draconem? Nonne tu es quae desertum fecisti mare, aquas abyssi multas: quae posuisti profundum maris viam transitus, his qui fuerant liberati et redempti? A Domino enim reducentur, et venient in Sion cum laetitia et exsultatione aeterna. In capite enim eorum laus et laetitia apprehendet eos. Fugiet dolor et moeror et gemitus.

Nomen Jerusalem, quod hic a LXX additum est, nec in Hebraeo habetur, nec ullus trium Interpretum posuit, unde obelo praenotandum est, et sic cum superiori sensu sequens capitulum copulandum. Dominus credentes in se fuerat cohortatus, dicens: Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuatis. Salutemque suam et justitiam sempiternam eis promiserat in auxilium, quae non est alia praeter Christum, brachium Domini, de quo supra dixerat: Et in brachium meum gentes sperabunt. Unde populus loquitur ad brachium Domini, et ejus deprecatur adventum, et promissum implorat auxilium dicens: Consurge, consurge: induere fortitudine, brachium Domini. Consurge sicut in

diebus antiquis, et omnem tuam exerce fortitudinem, ut qui per multa saecula Sanctos tuos de periculis liberasti, etiam nos tua fortitudine protegas. Tu es enim qui percussisti superbum, vulnerasti draconem, regem videlicet Aegypti Pharaonem, qui et in Ezechiel draco magnus appellatur (Ezech. XXIX). Tu siccasti mare Rubrum, ut per aquas vehementissimas, et profunda maris, viam tuus populus reperiret, et Aegyptios fugeret persequentes. Qui igitur ista fecisti: nunc quoque redemptos et liberatos sanguine tuo, reduc in Sion, et in coelestem Jerusalem, sive in Ecclesiam quam tibi tuo sanguine praeparasti: in qua cum fuerint, gaudebunt laetitia sempiterna, et dicent: Domine, ut scuto bonae voluntatis tuae coronasti nos (Ps. V, 13). Habebunt enim gaudium atque laetitiam, fugiente dolore et gemitu. Hoc juxta Hebraicum.

Caeterum juxta LXX Jerusalem, id est, peccatrix anima provocatur ut induat fortitudinem brachii sui, et priora assumat opera, sicut fuerat antequam caderet: quando in die versabatur et luce. Tu es enim, inquit, quae superasti latam et spatiosam viam quae ducit ad mortem: et dissipasti draconem, colubrum tortuosum: de quo et in Psalmis legitur: Tu contrivisti capita draconum in aquis (Ps. LXXIII, 13). Memento prioris fortitudinis tuae, quod saeculi hujus calcaveris mare, et illud feceris esse desertum, et viam repereris in mediis fluctibus. Unde et Apostolus Petrus per mare hujus saeculi transivit ad Dominum, et qui fide ambulabat, coepit infidelitate mergi: nisi quod dextera Domini sustentatus est. Sicut igitur

prior victoria Domino auxiliante concessa est: sic et reversis post poenitentiam, et audientibus: Numquid qui cadet, non surget? dicit Dominus (Jer. VIII, 4). Et, Convertimini ad me, filii convertentes; et ego sanabo contritiones vestras (Ibid., III), ipse porriget manum, et reducet eos in Sion, speculam culmenque virtutum, cum gaudio atque laetitia sempiterna, et ponet in capite eorum laudem atque laetitiam. Sapientis enim oculi in capite ejus; et hanc habebunt coronam, istoque diademate protegentur, ut semper gaudeant et laudent Dominum, quia pro dolore, moerore et gemitu successerint gaudia.

(Vers. 12, 13.) Ego, ego ipse consolabor vos. Quis tu, ut timueris ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fenum ita arescet? Et oblitus es Dei factoris tui, qui tetendit coelos, et fundavit terram: et formidasti jugiter tota die a facie furoris ejus, qui te tribulabat; et paraverat ad perdendum. Ubi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendum, et non interficiet usque ad internecionem: nec deficiet panis ejus. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, et intumescunt fluctus ejus: Dominus exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo: et in umbra manus meae protexi te, ut plantes coelos et fundes terram, et dicas ad Sion: Populus meus es tu.

LXX: Ego sum, ego sum ipse qui consolor te. Scito quae fueris et timueris ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fenum arefacti sunt, et oblitus es Dei factoris tui: qui fecit coelum, et fundavit terram, et timebas semper cunctis

diebus faciem furoris tribulantis te, sicut cogitavit auferre te; et nunc ubi est furor tribulantis te? Cum enim salva facta fueris, non stabit, neque permanebit + et non occidet in corruptionem, et non deficiet panis ejus ** quia ego Deus tuus qui conturbo mare, et sonare facio fluctus ejus. Dominus sabaoth nomen mihi. Ponam verba mea in ore tuo, et in umbra manus meae protegam te: in qua statui coelum, et fundavi terram; et dicet Sion, populus meus es tu.

Credentium populus brachium Domini, qui ipse est Dei virtus Deique sapientia, fuerat deprecatus, ut consurgeret, et sibi praeberet auxilium, et illo pugnante pro sanctis, gaudium atque laetitiam, fugato dolore et gemitu, possiderent. Itaque vel brachium Domini, vel Dominus ipse respondit: Ego sum, ego sum; et nequaquam per Prophetas, sed ipse vos consolabor: Deus misericordiarum, et Pater totius consolationis. Mirorque quomodo, me dicente supra: Nolite timere opprobrium hominum et blasphemias eorum ne metuatis, timueritis persecutorum rabiem, et nescieritis eos esse mortales, qui instar foeni arescunt repente, et pereunt. Et certe eo tempore quo illos metuebas, oblitus es Domini factoris tui. Si enim mei semper memoria in tuo fuisset corde versata, numquam timuisses homines, qui in cinerem dissolvendi sunt. Et cujus oblitus es? Dei qui coelos incredibili virtute suspendit, et terram stabili mole fundavit. Et timuisti adversarios tuos, non ad breve, quod poterat tibi aliqua ex parte concedi; sed jugiter et tota die, ut cum haberes lumen fidei, tenebrae te formidinis pos-

siderent, et ejus qui te putabat esse periturum. Ubi est ergo nunc persecutorum superbia? Ubi potentia saecularis, qua in te ore rabido saeviebant? Cito veniet filius meus, gradiens et conculcans adversarios tuos, ut aperiat tibi viam victoriae: sive ut inferos reseret, qui non interficiet usque ad internecionem; sed velit salvare conversos. Denique panis illius, qui interpretatur, Evangelio probante, doctrina, nunquam deficiet, sed semper volentibus ad vescendum patebit. Simulque apostropham facit ad Filium, quem cito promittit esse venturum, et cujus panem dicit esse perpetuum: quod ipse sit juxta dispensationem carnis assumptae Dominus Deus ejus, qui conturbari faciat mare, et intumescere fluctus ejus, ut adversum servos suos persecutorum infletur superbia, quae iterum, auxiliante Domino, conquiescat. Dicitque, quod posuerit verba sua in ore ejus. Quidquid enim Filius loquitur, verba Patris sunt, et in umbra manus suae protexerit eum. Et idcirco protectus sit ut plantet coelos novos, et fundet terram novam, et dicat ad Sion, hoc est, ad Ecclesiam: Populus meus es tu. Ergo Sion non est alia, nisi populus Dei. Symmachus in eo loco, ubi nos diximus, Cito veniet gradiens ad aperiendum, et non interficiet usque ad internecionem, ita interpretatus est: Cito infernus aperietur, et non morietur in corruptionem, subauditur Christus, qui in quinto decimo psalmo loquitur: Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. In eo quoque loco ubi nos juxta Hebraicum et Aquilam vertimus: Posui verba mea in ore tuo, et in umbra

manus meae protexi te, ut plantes coelos, et fundes terram, et dicas ad Sion: populus meus es tu, ille sic transtulit: Ponam verba mea in ore tuo, et in umbra manus meae protegam te, in qua plantavi coelum, et fundavi terram, et ut dicam Sion: populus meus es tu.

Juxta LXX, ad omnem credentium dicitur animam, quia creata ad imaginem et similitudinem Dei, suam ignoraverit dignitatem; sed timuerit hominem et filium hominis, qui solum potest corpus occidere, et immortalem se esse nescierit, nec dixerit cum Propheta: Dominus illuminatio mea et salvator meus, quem timebo? Dominus protector vitae meae, a quo trepidabo (Ps. XXVI, 1, 2)? Et iterum: Dominus adjutor meus, non timebo quid faciat mihi homo. Dominus auxiliator meus, et ego despiciam inimicos meos (Ps. CXVII, 6, 7). Quid sit autem homo, alio versiculo demonstratur: In Domino sperabo: non timebo quid faciat mihi caro (Ps. LV, 5). Unde et nunc dicitur: Timuisti ab homine mortali, et a filio hominis, qui sicut foenum arefacti sunt. Omnis enim caro foenum, et omnis gloria ejus quasi flos foeni (Isai. XL), et territa judicis potestate, oblita es quod ipse esset protector tuus, qui coelum fecit et terram, et omnia elementa quae cernimus; vel eos coelos qui portant imaginem supercoelestis, et eam terram quae sementem Domini multiplicat. Illud autem || quod supra dicitur: Et non occidet in corruptionem, et non deficiet panis ejus, de Theodotionis editione ex Hebraico additum est. Ipse conturbat mare, et sonare facit fluctus ejus cui et in Psalmis canitur: Tu dominaris fortitudini

maris et commotionem fluctuum ejus tu mitigas (Ps. LXXXVIII, 10). In Jeremia quoque scriptum est: Me non timebitis, dicit Dominus, et a facie mea non formidabitis, qui posui arenas terminum mari, praeceptum sempiternum quod non praeteribit (Jerem. V, 22)? Turbata sunt maria, quando sagena Domini extraxit piscium multitudinem (Matth. XIII). Et posuit Dominus verba sua in ore credentis, et in umbra manus suae protexit eum. Qui et in Evangelio loquitur: Quando tradiderint vos, nolite cogitare, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini; sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. X, 19, 20). Et in alio loco dicit ad justum: Dilata os tuum et implebo illud (Ps. LXXX, 12). Et iterum: Aperi os tuum verbo Dei: Dominus enim dabit verbum evangelizantibus virtute multa. Unde ad interiorem Jeremiae hominem loquitur Deus, postquam tetigit os ejus: Ecce ego dedi sermones meos in ore tuo (Jerem. I, 9). Qui poterat cum Psalmista canere: Misit in ore meo canticum novum, hymnum Deo nostro (Ps. XXXIX, 4). Quis autem haec operatus est omnia, nisi Dominus atque Salvator, qui coelum fecit et terram, et dicit Sion: Populus meus es tu? Quod propriae Ecclesiae convenit de gentibus congregatae. Et in Osee credentibus pollicetur, dicens: Vocabo non populum meum, populum meum: et ipse dicet mihi: Deus meus es tu (Osee. II, 24).

(Vers. 17 seqq.) Elevare, elevare, consurge Jerusalem, quae bibisti de manu Domini calicem irae ejus: usque ad fundum calicis soporis bibisti,

et potasti usque ad feces. Non est qui sustentet eam, ex omnibus filiis quos genuit: et non est qui apprehendat manum ejus, ex omnibus filiis quos enutrivit. Duo sunt quae occurrerunt tibi, quis contristabitur super te? vastitas et contritio, et fames, et gladius: quis consolabitur te?

LXX: Exsurge, exsurge, elevare Jerusalem, quae bibisti de manu Domini calicem furoris ejus. Calicem enim ruinae κόνδυ furoris ebibisti et evacuasti: et non erat qui consolaretur te ex omnibus filiis tuis quos genuisti; et non erat qui apprehenderet manum tuam: neque ex omnibus filiis tuis, quos exaltasti. Duo haec contraria tibi: quis contristabitur tecum? ruina et contritio, fames et gladius: quis consolabitur te?

Jerusalem et Sion esse δυώνυμον saepe docui: quarum Sion, quae interpretatur specula, eo quod in monte sita sit, arx vocatur: reliqua autem urbis pars, Jerusalem dicitur, quae prius appellabatur Jebus et Salem: quam nunc Propheta cohortatur ut surgat, quae prius negatione corruerat, dicens in Domini passione: Crucifige, crucifige talem: non habemus regem nisi Caesarem (Joan. XIX, 15): et agat poenitentiam, et captivitatis sentiat malis, cur suum offenderit Creatorem. Solent medici amarissimam antidotum, quae ex gustu nomen accepit, dare stomacho nauseanti, ut noxios humores evomat, et possit coctos cibos atque digestos in alvum transmittere, quos flegmatum magnitudo digeri non sinebat. Igitur et Jerusalem, quae bibit de calice furoris Domini, et de κόνδυ ejus, quem Symmachus craterem interpretatus est, et quem juxta Geneseos librum,

Joseph in sacculo fratris Benjamin jussit abscondi (Genes. XLIV), jubetur de ebrietate consurgere, eo quod biberit, et vacuefecerit, et potaverit eum usque ad feces: quod tres uno indicavere sermone, Ἐξεστράγγισας. Hic est calix de quo in Psalmis legimus: Calix in manu Domini vini meri plenus mixto. Et inclinavit ex hoc in illud, verumtamen fex ejus non est exinanita: bibent omnes peccatores terrae (Ps. LXXIV, 9, 10). De quo et ad Jeremiam Deus loquitur: Sume calicem vini meri de manu mea: et propinabis cunctis gentibus, ad quas ego mittam te. Et bibent et vomeant, et insanient a facie gladii, quem ego mittam in medio eorum (Jerem. XXV, 15, 16). Cumque aliis gentibus, et Jerusalem, urbibusque Judaeae propinasse se dicat, infert: Sic dicit Dominus Omnipotens Deus Israel: Bibite et inebriamini, et evomite: et cadite a facie gladii, quem ego mittam in medio vestri (Jer. XXV, 27). Et notandum quod calix iste furoris Domini, gladius ejus sit, qui in medio mittitur peccatorum.

In quo quaestio nascitur: quomodo post potum, ebrietatem vomitumque et ruinam, in Jeremia dicitur Jerusalem non posse consurgere, et nunc per Isaiam loquatur ad eam: Elevare, elevare, consurge Jerusalem. Quae ita solvitur: Quamdiu quis bibit calicem, et inebriatur, et insanit, vomitque, et corruit, non eum posse consurgere, necdum enim epotavit calicem Domini, nec pervenit ad feces, ut eum usque ad fundum biberit. Nunc autem ad Jerusalem de praeterito dicit tempore: quae bibisti de manu Domini calicem furoris ejus: et non, quae bibis. Simulque

considerandum, quod non propheta, non Apostolus exinde fuerit in Judaea, qui eam consolatus sit, et apprehenderit manum ejus, et jacentem elevaverit. Ex quo manifestum est, quod post ultimam captivitatem ista dicantur: alioquin in Babylone et post Babylonem, Ezechiel et caeteros Prophetas habuisse eam, narrat historia. Quod autem dicit: Duo sunt, quae occurrerunt tibi, sive duo haec contraria tibi: quis contristabitur super te? Et pro duobus, infert quatuor: vastitatem et contritionem, famem et gladium: illi simile est quod in Psalterio canitur: Semel locutus est Deus, duo haec audivi: quia potestas || Dei est, et tibi, Domine, misericordia: quia tu reddes unicuique juxta opera sua (Ps. LXI, 12, 13). Et ibi enim semel loquitur Deus, quod omnis potens sit, et duo audit Propheta, quod omnipotentia illius in utraque parte praevaleat, ut et poenitentibus tribuat misericordiam, et permanentibus in peccato reddat supplicia quae merentur. Juxta quod et in alio loco duo occurrerunt Jerusalem, quae singula bina habent. Ruinam enim, sive vastitatem sequitur contritio: famem et gladium interitus. Possumus haec juxta anagogen, et super anima intelligere peccatrice, quae nolens bibere calicem furoris Domini, dicit in psalmo: Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me (Ps. VI, 1). Si autem biberit, bonum est ei sua sentire supplicia, et audire Dominum dicentem: Cum ira furoris mei transierit, rursum curabo. Et alibi: Numquid qui cadit non resurget, dicit Dominus (Jerem. VIII, 4)?

(Vers. 20.) Filii tui projecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut oryx illaqueatus: pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui.

LXX: Filii tui indigentes et dormientes in capite omnium viarum: sicut beta semicocta, pleni furoris Domini, et deficientes a Domino Deo.

Pro beta semicocta, reliqui interpretes, orygem captum et illaqueatum, transtulerunt, qui Hebraice appellatur THO (), quod genus bestiae nascentis in eremo, inter munda animalia in Levitico et Deuteronomio ponitur. Pro quo LXX Syra lingua opinati sunt thoreth, quae dicitur beta. Hoc de nomine transeamus ad sensum. Filii tui sicut oryx venatorum laqueis irretitus, dormierunt in compitis et plateis, et super nudam humum nuda membra ponentes, indignationem Domini et increpationem Dei sui, propriis miseriis indicarunt.

Porro juxta Septuaginta: qui noluerint habere divitias spirituales in omni verbo, et scientia, et operibus bonis; sed fuerint pauperes qui non sustinent comminationem, nequaquam habitabunt in domibus, quae virtutibus exstruuntur, sed in principiis viarum, et in exitu tangentes omnia, et omnia relinquentes. Qui recte dormire dicuntur illo somno, de quo scribitur: Dormierunt somnum suum, et invenerunt nihil (Ps. LXXV, 6). Quo somno consopivit eos rex Assyrius. Et comparantur betae semicoctae, quod genus oleris est vilissimi et fragilissimi. De quibus oleribus puto illud in Psalmis dici: Ne zeleris in malignantibus, neque aemuleris facientes iniquitatem. Quoniam sicut foenum velociter arescent, et sicut olera

herbarum cito decident (Ps. XXXVI, 1, 2). Est enim aegrotantium cibus. Qui semel incredulus est, appellatur beta cruda. Qui autem simplici contentus fide, absque ratione et dogmatum veritate facit opera justitiae, potest dici beta cocta. Porro qui inter vitia atque virtutes medius fluctuat, et duplici corde accedit ad servitutem Dei, iste rectissime vocatur beta semicocta, ad quem et in Apocalypsi Joannis loquitur Deus: Utinam aut calidus esses aut frigidus: nunc autem quia tepidus es, evomam te (Apoc. III, 15, 16). Qui tepidi et dormientes, pleni sunt furoris Domini, et dissoluti, sive deficientes per Dominum Deum: non quo Dominus dissolutionis eorum causa sit, qui mortem non fecit, nec delectatur in perditione viventium: sed quo qui in Lege peccaverint, per Legem judicentur, quae operatur iram Dei his qui praevaricatores ejus sunt.

(Vers. 21 seqq.) Idcirco audi haec, paupercula et ebria non a vino. Haec dicit dominator tuus Dominus et Deus tuus, qui pugnavit pro populo suo: Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meae: non adjicies ut bibas illum ultra. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliaverunt, et dixerunt animae tuae: incurvare ut transeamus, et posuisti ut terram corpus tuum, et quasi viam pertranseuntibus.

LXX: Propterea audi, humiliata et ebria non a vino. Sic dicit Dominus Deus qui judicat populum suum: Ecce tuli de manu tua calicem ruinae, κόνδυ furoris mei: et non adjicies bibere illum ultra: et dabo eum in manus eorum, qui te inique oppresserunt, et humiliaverunt: qui dixerunt

animae tuae, inclinare ut transeamus, et posuisti aequalia terrae media tua a foris transeuntibus.

O Jerusalem, cui dixi: Elevare, elevare, consurge, et age poenitentiam: quia bibisti de manu Domini calicem furoris ejus, et epotasti eum usque ad feces: et filii tui, qui in toto orbe dispersi sunt, ductique captivi jacuerunt in plateis, et in capitibus viarum; scito te esse pauperculam et humiliatam, et ebriam, non a vino, sed furore Domini. Idcirco si egeris poenitentiam, et elevata surrexeris, scies calicem soporis et ruinae: sive juxta Symmachum et Theodotionem, lacerationis et commotionis, de manu tua esse tollendum: et condy, pro quo et in hoc loco Symmachus craterem interpretatus est, te ultra non esse bibituram: sed tradendum adversariis tuis, qui dixerunt animae tuae, incurvare, ut transeamus: illisque dicentibus, voluntate propria incurvata es. Et posuisti quasi terram corpus, sive dorsum: vel juxta Septuaginta, media et cervices tuas foris transeuntibus. Hoc juxta historiam dictum sit, quod Jerusalem si elevare se voluerit, atque consurgere, nequaquam bibat calicem furoris Domini, nec patiatur ultra quae prius sustinuit.

Caeterum ut veniamus juxta Septuaginta ad intelligentiam spiritualem, animae dicitur humiliatae vitiis, et ebriae perturbationibus, ut sciat Dominum habere se judicem, et de omnibus reddituram se esse rationem. Quod si fuerit ad meliora conversa, auferendum calicem ruinae de manibus ejus, et craterem furoris Domini, qui supplicia continebat, de quo et Ezechiel dicit ad Jerusalem: Calicem sororis tuae Samariae bibes

profundum et latum, ut inebrieris (Ezec. XXIII, 32), tradendum in manibus eorum, qui eam humiliaverant. Haud dubium quin adversarias significet potestates, quae dixerunt animae illius: incurvare, ut transeamus. In quo pariter annotandum, quod non eam incurvaverint, nec vim fecerint, ut prius erecta inclinaretur in terram: sed proprio arbitrio dereliquerint. Illa autem voluntate sua posuerit cervices vel dorsum, sive totum corpus suum, non intus, sed foris, his qui eam conculcaverint. Tale quid et in Evangelio legimus (Luc. XIII), quia decem et octo annis Satanas incurvaverat mulierem, quam Dominus ad statum pristinum erexit, ut posset dicere: Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi (Ps. CXX, I); et: Ad te levavi oculos meos, qui habitas in coelo (Ps. CXXII, I).

(Cap. LII.---Vers. 1.) Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion: induere vestimentis gloriae tuae, Jerusalem civitas Sancti: quia non adjiciet ultra, ut pertranseat per te incircumcisus et immundus.

LXX: Exsurge, exsurge, ÷ Sion: ** induere fortitudine tua, Sion, et induere gloria tua, Jerusalem civitas Sancta. nequaquam ultra adjiciet, ut pertranseat per te incircumcisus et immundus.

Rursum et in hoc loco nomen Sion, ut superius a LXX, additum est, et idcirco jugulatum veru. Cui ergo supra (Cap. LI, 9) dixerat: Elevare, elevare, consurge, Jerusalem: nunc eidem loquitur: Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion. Quae sit autem Sion, sequens versus ostendit: Induere vestimentis gloriae tuae, Jerusalem. Hoc

diximus, ut Jerusalem et Sion unam probemus urbem. Praecipiturque ei, ut lugubria vestimenta deponat, et induatur his quae habuit antequam biberet de manu Domini calicem furoris. Appellaturque civitas sanctuarii, hoc enim sonat CODES () propter templum, quod in ea conditum fuit. Sive Sancti, propter notitiam Dei: vel sancta, quia sola in orbe terrarum acceperat legem. Unde et post resurrectionem Salvatoris apparuerunt corpora mortuorum in civitate sancta. Quae utique propter blasphemiam et missas in Dominum manus, sancta esse non poterat (Matth. XXVII). Quodque promittitur, si surrexerit post ruinam, et induta fuerit fortitudine et gloria sua, nequaquam ultra transiturum per eam incircumcisum et immundum, hoc significat, quod et Paulus Apostolus dicit: Quae participatio justitiae cum iniquitate? Quae societas luci ad tenebras? Quae conventio Christi ad Belial? Quae pars fideli cum infidele? Quis consensus templo Dei cum idolis (I Cor. VI, 14, 15)? Quae quidem, ut exponere coepimus, et ad animae statum universa referuntur. Quod si per poenitentiam pristinum robur receperit, vocetur habitaculum Sancti, et fiat Templum Dei, et nequaquam per eam incircumcisus et immundus λογισμὸς transeat. De quibus dictum est: Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, et emundabor a delicto maximo (Ps. XVIII, 13, 14). Omnia autem quae promittuntur Sion et Jerusalem, non ut Judaei somniant ad lapides illius et cineres favillasque dicuntur, ut instauretur in

pristinum statum: sed ad populum Jerusalem, qui occidit Prophetas, et lapidavit eos, qui ad se missi erant (Matth. XXIII), et ad extremum etiam in Dei filium misit manus. Qui corruens in passione Christi, in resurrectione illius suscitatus est: quando multa millia crediderunt de Judaeis, et reliquiae salvae factae sunt. Eadem et de Ecclesia possumus dicere, quae visio pacis et specula, si in haeresim corruerit, jubetur exire et pristinae fidei ornamenta suscipere. Et si fuerit suscitata, sanctitatis ei et continentiae praemia promittuntur, ut nequaquam per eam transeat incircumcisus et immundus. Quod non ad carnis concisionem atque praeputium, sed ad operum immunditiam, sive munditiam referri potest, ut incircumcisos et immundos vocemus, qui corporis voluptati et libidini serviunt. Denique ad circumcisos carne, non spiritu loquitur Jeremias: Omnes gentes incircumcisae carne sunt: filii autem Israel incircumcisi sunt cordibus suis (Jerem. IX, 26). Et beatus Apostolus de virginitate et continentia ac nuptiis disputans, jecit in medio: Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat praeputium. In praeputio vocatus est, non circumcidatur (I Cor. VII, 18). Quod mihi videtur aliis verbis dicere: Absque uxore vocatus est, et crediderit, non ducat uxorem. Vel econtrario: habens uxorem, in Christum credidit, nequaquam divortium faciat. Quem sensum, non solum in circumcisione et in praeputio, sed in libertate ac servitute custodit, ut liberos vocet virgines et continentes, servos qui uxori debitum reddant. Neque enim potestatis nostrae est praeputium adducere post circum-

cisionem, juxta eos qui in Machabaeorum libro dicuntur sibi fecisse praeputia: quod de nascentibus filiis, et non de patribus dicitur. Aut qui liber vocatus est, magis servus est Christi (Ibid., VII, 22), cum in Christi baptismate nulla sit differentia Judaei, ethnici, Graeci, et Barbari, viri et mulieris, liberi ac servi.

(Vers. 2, 3.) Excutere de pulvere: consurge sede, Jerusalem: solve vincula colli tui, captiva filia Sion. Quia haec dicit Dominus: Gratis venundati estis, et sine argento redimemini.

LXX: Excute pulverem, et exsurge, Jerusalem. Solve vinculum colli tui, captiva filia Sion. Quia haec dicit Dominus: Gratis venundati estis, et sine pecunia redimemini.

Nequaquam ad Jerusalem, id est, ad ruinas lapidum illius, et cineres ac favillas Prophetae esse sermonem, sed ad populum qui habitet in ea, et quod propter effeminationem animi filia nominetur, sequens versus ostendit, in quo ait: Solve vincula colli tui, captiva filia Sion. Vere enim captivus est populus Judaeorum, qui usque hodie Nabuchodonosor portat jugum, et peccatorum ac blasphemiarum suarum strictus est funibus: qui gratis est venditus, et nihil fecit dignum propter quod possit redimi. Cui et supra dicitur: Ecce peccatis vestris venundati estis: et in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram. Causasque reddit, cur venundati sint, cur abjecti. Quia, inquit, veni, et non erat homo: vocavi, et non erat qui audiret. Ex quo manifestum est, ideo errori et daemonibus eos traditos, quia non audierant clamantem: Venite ad me, omnes qui laboratis et

onerati estis (Matth. XI, 28). Redimentur autem qui voluerint credere, nequaquam argento et pecunia, sed pretioso Christi sanguine, ut audiant per Apostolos: Gratia vobis et pax (Rom. I, 7). Non enim ob merita, sed ob gratiam et fidem Christi Deo reconciliati sumus. Animae quoque dicitur, quae vitiorum polluta sordibus, candorem pristinae conversationis amiserat, ut excutiat pulverem cum Apostolis, qui adhaesit pedibus ejus (Matth. X). Neque enim fieri poterat, ut quae prostrata subjecerat cervices suas foris transeuntibus: et media terrae sociaverat, dixeratque: Humiliata est in pulvere anima mea, adhaesit terrae venter meus (Ps. XLIII, 25), non imaginem terreni acceperit. A qua nos revocat Apostolus, dicens: Sicut portavimus imaginem terreni, sic portemus et imaginem coelestis (I Cor. XV, 49). Unde qui in carne sunt, placere Deo non possunt (Rom. VIII). Non quo carnis natura damnetur, cujus conditor Deus est, et in qua plurimi placuerunt Deo, regnantque cum Christo: sed quo opera carnis repudientur, de quibus idem Apostolus loquitur: Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato (Rom. VII, 14). Denique ad hujuscemodi homines dicit: Ubi autem zelus et aemulatio in vobis est, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis (I Cor. III, 3)? Et econtrario ad sanctos: Vos autem non estis in carne: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis. Excutitur ergo pulvis, de quo scriptum est: Numquid confitebitur tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam (Ps. XXIX, 10), ut solvantur vincula colli nostri; et nequaquam audiamus: nervus ferreus collum tuum; sed cum

sponsa mereamur audire: Quam pulchrae sunt genae tuae, sicut turturis: collum tuum sicut monilia (Cant. I, 9). Et iterum: Circumdedi armillas manibus tuis, et monile collo tuo; ut gravi onere liberati, et recipientes ornamenta pristina, captivi esse cessemus: redempti ab eo, qui venit praedicare captivis remissionem. Et de quo scriptum est (Supr. XLV, 13): Hic aedificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei reducet, non cum pretio neque cum muneribus. Cui sensui et Petrus Apostolus congruit: Scientes quoniam non corruptibilibus argento et auro redempti estis de vana vestra conversatione, patribus tradita, sed sanguine agni immaculati (I Petr. I, 18).

(Vers. 4 seqq.) Quia haec dicit Dominus Deus: In Aegyptum descendit populus meus in principio, ut colonus esset ibi: et Assur absque ulla causa calumniatus est eum. Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus? Quoniam ablatus est populus meus gratis: dominatores ejus inique agunt, dicit Dominus, et jugiter tota die nomen meum blasphematur. Propter quod sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum.

LXX: Quia sic dicit Dominus: In Aegyptum descendit populus meus, prius ut peregrinaretur ibi: et in Assyrios violenter abducti sunt; et nunc quid erit hic, dicit Dominus? Quia ablatus est populus meus, gratis admiramini, et ululate. Haec dicit Dominus: Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. Propterea sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, adsum.

Arguit populum Judaeorum, et ventura praedicit. Quod qui voluntate sua in Jacob descendit ad Aegyptios, et tempore necessitatis ac famis peregrinatus est in terra Gessen (Gen. XLVII): postea ab Assyriis, quos in nullo laeserat, calumniam sustinuerit; et in Babylonem captivitate translatus sit (IV Reg. XVII, 25). Unde infert: Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus? Et est sensus: nihil habeo reliqui propter quod in hac regione permaneam, de qua populus meus ablatus est gratis, et venditus peccatis suis, et quasi oryx rete comprehensus, vel viribus Romanorum, vel diaboli laqueis, quibus vinctus hucusque retinetur. Ut autem ista paterentur, dominatores eorum ac magistri inique egerunt; qui juxta Symmachum et Theodotionem, ululabunt; juxta Aquilam, flebunt, cum tormentis traditi fuerint. Ipsi enim sunt qui adversum Salvatorem populum concitarunt, ut consona voce clamarent: Crucifige, crucifige talem (Joan. XIX, 15). De quibus et ante jam dixerat: Ipse Dominus veniet avec senioribus populi et cum principibus ejus. Vos autem quare succendistis vineam meam et rapina pauperis in domibus vestris (Is. III, 14)? Quamobrem juxta Septuaginta loquitur ad eos: Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. Et sciendum quod, in gentibus, non habeatur in Hebraeo, sed absolute, nomen meum jugiter blasphematur, ut subaudiatur, in synagogis vestris: qui diebus ac noctibus blasphemant Salvatorem, et sub nomine, ut saepe dixi, Nazarenorum, ter in die in Christianos congerunt maledicta. Illis itaque blasphemantibus et male-

dicentibus Domino, populus ejus de quo crebro jam dictum est, id est, populus Christianus, sciet nomen illius qui venturus est in nomine Patris. Et propterea sciet, quia ipse qui prius locutus est per Prophetas, praesens erudiet populos.

Juxta Septuaginta loquitur ad Israel Deus, quod in Aegyptum voluntate descenderit. Dicente in Deuteronomio Moyse: In septuaginta animabus descenderunt patres tui in Aegyptum (Deut. X, 22): et ab Assyriis captivi violenter abducti sunt. Unde dicitur ad eos: Et nunc quid estis hic? quid facitis in terra Judaea, qui post necem Prophetarum, in Dei Filium misistis manus? Aut certe ad Angelicas potestates, et praesides Templi Angelos loquitur Deus: Quid hic facitis, cur non relinquitis populum blasphemantem? quod et Josephus refert (Lib. VI Antiq. Judaic. c. 12): apertis repente januis Templi, et sponte reseratis, quas multi homines claudere vix poterant, vocem de adytis Templi exisse dicentium: Transeamus ex his sedibus. In quo consideranda sermonum proprietas, quod non dixerint, recedamus, sed transeamus ad populum gentium. Unde et velum Templi a summo usque deorsum scissum est in duas partes, ut omnes Judaeorum caeremoniae panderentur, et eo tempore impleretur, quod in hoc eodem Propheta dicitur: Ex Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter multas gentes usque in longinquum (Isai. II, 3, 4). In omnem enim terram exivit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum (Ps. XVIII). Et in omni loco Deo offertur incensum, et hostia munda (Mich. III), quando propheticus sermo

completus est: Recordabuntur et redibunt ad Dominum omnes fines terrae: et adorabunt in conspectu ejus omnes familiae gentium; quoniam Domini regnum est, et ipse dominabitur gentium (Ps. XXI, 28 seqq.). Unde dicitur ad principes Judaeorum: Admiramini, et ululate, quoniam vos causa estis ruinae populi.

Porro juxta anagogen hoc possumus dicere, quod descendat in Aegyptum hujus saeculi populus Dei propria voluntate, quando amator magis voluptatum quam Dei est, et non audit illud propheticum: Vae qui descendunt in Aegyptum ad auxilium (Isai. XXXI, 1). Qui cum vitiis fuerit delinitus, et habitaverit in loco aquarum et fluminum, qui castitatis non habet siccitatem: tunc violenter tradetur Assyriis, ut dominentur ei, qui eum postea in peccato arguant atque convincant. Ipsi sunt enim et inimici et vindices, de quibus loquitur ad Israel: Et nunc quid tibi est et viae Aegypti, ut bibas aquam Geon: et quid tibi est et viae Assyriorum, ut bibas aquam fluminum (Jer. II, 18). Qui igitur descendit in Aegyptum, et de excelso Jerusalem ad humiliora delapsus est: vadensque Jericho, alteram Aegyptum, a latronibus vulnera plura suscepit, dicitur ad eum: Et nunc quid vobis est hic? quid in terra et in Ecclesia Dei vos esse simulatis, qui studio atque omni desiderio descendistis in Aegyptum, et ab Assyriis possidemini, captique estis: et ululare magis ac lugere debetis; quia propter vitia vestra atque peccata, nomen Dei blasphematur in gentibus? quibus in Ezechiele dicitur: Contaminastis nomen meum in gentibus (Ezech. XXXVI, 20). Et

quomodo in Evangelio discipulis loquitur Dominus: Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant bona opera vestra, et glorificent Patrem vestrum qui est in coelis (Matth. V, 16): sic econtrario, cum mala opera fecerimus, nomen Dei propter nos blasphematur in gentibus. Idcirco qui habet scientiam nominis Dei, et quod ad imaginem et similitudinem illius sit conditus, non ignorat, in luce versabitur. Et erit in die, de qua exultavit Abraham quod vidisset eam (Joan. VIII); de qua et sanctus loquitur David: Haec est dies quam fecit Dominus, exultemus et laetemur in ea (Ps. CXVII, 24). Qui enim illuminaverunt sibi lucem scientiae, et habent lumen sempiternum, quod credentibus repromissum est: Erit tibi Dominus lux aeterna (Isai. LX, 20), in die honeste ambulant, et sunt filii lucis et diei; et cognoscunt eum qui dicit ad Moysen: Vade, dic filiis Israel, qui est misit me (Exod. III, 14): et quem in sanctis ante cognoverant, etiam sibi adesse cognoscent.

(Vers. 7, 8.) Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et praedicantis pacem, et annuntiantis bonum: praedicantis salutem, et dicentis Sion: Regnabit [Al. Regnavit] Deus tuus. Vox speculatorum tuorum: levaverunt vocem: simul laudabunt, quia oculo ad oculum videbunt, cum converterit Dominus Sion.

LXX: Sicut hora super montes: sic pedes evangelizantis auditum pacis, evangelizantis bona: quia auditam faciam salutem meam, dicens: Sion regnabit Deus tuus. Vox custodientium te exaltata est, et voce simul laetabuntur, quia oculi ad

oculos videbunt, quando misertus fuerit Dominus Sion.

Consequenter de eo qui supra dixerat: Ego ipse qui loquebar, ecce adsum, nunc Propheta testatur quod ipse super montes Evangelium praedicarit, id est, super Apostolos, de quibus scriptum est: Appropinquate montibus aeternis (Mich. II, 9, sec. LXX); et quorum doctrina illuminatio Dei est. Unde ad eum in Psalmis dicitur: Illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis (Ps. LXXV, 5). Hic annuntiavit et praedicavit pacem his qui erant longe, id est, gentibus; et prope, hoc est, Judaeis: mundum reconcilians Deo, de quo sub nomine Salomonis in psalmo canitur: Orietur in diebus ejus justitia, et multitudo pacis, donec auferatur luna (Ps. LXXI, 7). Et in hoc eodem Propheta de puero qui natus est, et de filio qui datus est nobis, cujus principatus in humero ejus, et vocabitur magni consilii Angelus, post reliqua dicitur (Supra, IX, 7): Et pacis ejus non erit terminus. Ipse est enim pax nostra, qui pacificavit omnia per sanguinem crucis suae in coelo et in terra. Qui locutus est Apostolis: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan. XIV, 27). Et annuntiavit nobis bona, non quae a Philosophis appellantur indifferentia; sed quae vere bona sunt, quae dat Pater petentibus se, id est, omnes gratias Spiritus sancti. Denique alter Evangelista in eodem loco scribit: Quanto magis Pater vester qui est in coelis, dabit Spiritum sanctum petentibus se (Luc. XI, 13)? Haec bona quae credentibus Dominus pollicetur: Audite me et comedetis bona; et delectabitur in bonis anima

vestra; et non solum bona, sed salutem omnibus nuntiavit, quam ipse praebuit qui dicit Sion, id est, Ecclesiae: Regnabit [Al. Regnavit] Deus tuus. Unde et Apostolus loquitur ad Sanctos: Non regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis desideriis ejus (Rom. VI, 12). Et de peccatoribus scribens: Mors, inquit, regnavit ab Adam usque ad Moysen (Rom. V, 14).

Quodque sequitur: Vox speculatorum tuorum, sive custodum tuorum, Apostolos significat, de quibus et in alio loco (Infra, LXII, 6) ad Ecclesiam loquitur Deus: Super muros tuos constitui custodes, qui numquam tacebunt, recordantes Domini, qui exaltabunt vocem de sublimibus disserentes. Unde dicitur ad eos (Supra, XL, 9): Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem. Isti pari Deum voce laudabunt, et oculis videbunt ad oculos. Quod aliis verbis Apostolus dicit: Facie ad faciem (I Cor. XIII); quando Sanctus canit: Oculi mei semper ad Dominum (Ps. XXIV, 15). Et: Ad te levavi oculos meos, qui habitas in coelo (Ps. XX, 1). Et Dominus respondebit ei: Oculi enim Domini super justos, et aures illius in precem eorum (Ps. XXXIII, 16). Hoc quod Septuaginta transtulerunt, sicut ὥρα, id est, hora super montes: sic [Al. Sicut] pedes evangelizantis auditum pacis, et reliqua, Paulus sequens sensum Hebraicae Veritatis, ponit in Epistola ad Romanos: Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem (Rom. X, 15): Apostolos intelligi volens, quorum Dominus lavit pedes (Joan. XIII), ut mundi et pulchri essent ad

praedicandum, et in toto orbe discurrerent, brevique doctrina Christi implerent mundum. Ὥρα autem, id est, hora, juxta Septuaginta, et ambiguitatem sermonis Graeci, aut tempus significat, aut pulchritudinem. Si tempus, illi aptabitur: Tempore opportuno audivi te, et in die salutis adjutor tui fui (Isai. XLIX, 8). Unde infert Apostolus: Ecce nunc tempus acceptabile: ecce nunc dies salutis (II Cor. VI, 2). Opportuno enim tempore pro cunctis sanguinem fudit: quando omnes declinaverunt, simul inutiles facti erant. Non erat qui faceret bonum, non erat usque ad unum (Ps. XIII): ut pro omnibus gustaret mortem, quia omnes peccaverant, et indigebant gloria Dei (Rom. III). Si autem pulchritudinem ad illud referamus, quod in psalmo dicitur: Speciosus forma prae filiis hominum (Ps. XLIV, 3); (quid enim pulchrius quam ut forma servi fieret forma Dei, et sederet et regnaret cum Christo in coelestibus?) potest ὥρα secundum Graecae linguae latitudinem cura dici, et sollicitudo, juxta illud quod Sanctus ait: Multiplicabis me in anima mea, in virtute tua (Ps. CXXXVII, 4). Pro mulplicabis me, in Graeco dicitur πολυωρήσεις με, quod est, multa cura et sollicitudine me dignum habebis. Et alibi: Secundum altitudinem tuam ἐπολυώρησας filios hominum (Ps. XI, 9): quod aliis verbis Graece dicitur, πολλῆς ὥρας, τοῦτ᾽ ἔστι, φροντίδος ἠξίωσας. Sed haec superflua sunt; et speciosi magis pedes Christi vel Apostolorum accipiendi, quod, praeter Septuaginta, omnes similiter transtulerunt, Paulo eorum interpretationem probante.

(Vers. 9, 10.) Gaudete et laudate simul, deserta Jerusalem, quia consolatus est Dominus populum suum: redemit Jerusalem. Paravit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium: et videbunt omnes fines terrae salutare Dei nostri.

LXX: Erumpant laetitiam simul deserta Jerusalem, quia misertus est Dominus ejus, et eruit Jerusalem. Revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum gentium. Et videbunt omnes fines terrae salutare Dei nostri.

Ducto in captivitatem populo Judaeorum, et urbe succensa, aut rarus erat in Jerusalem, aut nullus habitator. Postquam autem qui prius loquebar in Prophetis, et erat in principio apud Deum, Deus Verbum habitavit in nobis, et caro factus est, instaurata sunt deserta Jerusalem; et venit ille de quo scriptum est: Hic aedificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei reducet: ut nequaquam plangatur ab Jeremia: Quomodo sedet sola civitas quae erat plena populis: facta est quasi vidua quae erat multiplicata in gentibus (Thren. I, 1); sed audiat David canentem, In convertendo Dominus captivitatem Sion, facti sumus tamquam consolati (Ps. CXXV, 1, 4). Et post paululum: Facti sumus laetantes. Et ut sciamus nequaquam haec dici de populo Judaeorum, sed de omnibus qui per apostolos in Dominum credituri sunt, ponit et dicit: qui consolatus est eam, sive misertus est ejus, et qui eruit vel redemit eam, ipse paravit sive revelavit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium: et videbunt omnes fines terrae salutare

Dei nostri. Ex quo perspicuum est, exstructa per Apostolos spirituali Jerusalem, id est, Ecclesia, quae a Judaeis fuerat derelicta, revelari brachium Domini cunctis gentibus, et videre salutare ejus omnes fines terrae. Quod dupliciter intelligitur. Aut enim revelat Pater brachium suum cunctis gentibus, aut filius revelat fortitudinem suam. De quo scriptum est: Virtus enim ab eo egrediebatur et sanabat omnes (Luc. VI, 19). Et iterum: Sensi virtutem exisse de me quae sanavit haemorrhousam (Marc. V, 30). Quod autem Filius Dei, Patris dextera appelletur et brachium, multa sunt testimonia, e quibus pauca dicemus: Salvabit [Al. Salvavit] sibi dextera ejus, et brachium sanctum illius (Ps. XCVII, 2). Et alibi: In brachio meo gentes sperabunt (Isai. LI, 5). De quo Jacob dicit: Hic erit exspectatio gentium (Genes. XLIX, 10). Et octogesimus octavus psalmus: Tuum brachium cum potentia. Hoc brachio eduxit Dominus populum Israel de terra Aegypti. De quo ad Apostolorum principem loquebatur: Beatus es, Simon Barjona, quia caro et sanguis non revelaverunt tibi, sed Pater meus qui est in coelis (Mat. XVI, 17). Et Apostolus Paulus de se (Galat. I, 15): Quando, inquit, placuit Deo, qui separavit me de utero matris meae, ut revelaret Filium suum in me. Quod autem cunctis gentibus omnes terrae terminos copulavit, qui visuri sunt salutare Dei, illud ostendit quod et in alio loco dicitur: Convertimini ad me ab extremis terrae, et salvi eritis (Isai. XLV, 22); et per Jeremiam: Ad te gentes venient ab extremis terrae (Jer. XVI, 19); et iterum: Recordabuntur et convertentur ad Dominum omnes

familiae gentium; quia Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium (Ps. XXI, 28 et seqq.); ut non solum varietas gentium singularum, sed et omnes mundi cardines crediturí praenuntientur in Christo. Juxta id quod ipse loquitur: Cum autem praedicatum fuerit hoc Evangelium in toto mundo, tunc erit finis (Matth. XXIV, 14). Alii summitates et extrema terrae, eos intelligi volunt, qui non in media terra, sed in extremis ejus instar rotarum finibus consistentes, humilia deserunt et ad excelsa festinant.

(Vers. 11-13.) Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere: exite de medio ejus, mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis: nec in fuga properabitis. Praecedet enim vos Dominus, et congregabit vos Deus Israel.

LXX: Recedite, recedite, egredimini inde, et immundum nolite tangere: exite de medio ejus: separamini qui portatis vasa Domini, quia non cum tumultu exibitis, neque cum fuga ibitis: sed praecedet vos Dominus, et qui congregat vos Deus Israel.

Et hoc Judaei sic disserere conantur: Exite de Babylone, et idola eorum derelinquite. Exite de medio illius, et vasa quae Nabuchodonosor, capta Jerusalem, tulerat (IV Reg. XV), Cyro laxante captivos sub Zorobabel et Esdra (Esdr. I), referte in templum; nec sicut prius de Aegypto cum tumultu et timore fugistis, ita egredimini de Babylone; sed cum pace et voluntate regis Persarum atque Medorum, in quo Domini voluntas apparuit, qui protexit et congregavit vos. Alii quae de Babylone

diximus, de Romano regno interpretantur, quod in adventu Christi qui eos liberaturus sit, haec omnia compleantur. Nos autem audientes supra: Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et praedicantis pacem. Et: Revelabit Dominus brachium suum in conspectu omnium gentium: Et, videbunt omnes fines terrae salutare Dei nostri, nequaquam hoc de Judaeis, sed de Apostolorum omniumque Sanctorum intelligimus choro. Quibus praecipitur, ut recedant de Jerusalem, et in toto mundo Evangelium praedicent, dicente Domino Salvatore: Ite et docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. XXVIII, 19): ut nequaquam cum Judaeis blasphemantibus maneant, in quorum necem Romanus paretur exercitus; sed pollutos derelinquant: et separentur ab eis atque mundentur, qui portant vasa Domini. Templum enim sunt Spiritus sancti (I Cor. III), et magnae domus vasa aurea et argentea. Qualis fuit Apostolus Paulus, qui vas electionis dicitur (Act. IX), praeparaverat enim se in vas pretiosum et aptum in ministerium Dei. Vel certe hoc dicendum, quod vasa Domini, armatura Dei sit spiritualis. De qua et Paulus Apostolus loquebatur: Induite vos armatura Dei (Ephes. VI, 11), et per singula enumerat: loricam justitiae, et clypeum fidei, et galeam salutis, et gladium spiritus, qui interpretatur verbum Dei. Ad haec addit, cingulum veritatis, et calceatos pedes in praeparatione Evangelii pacis. Et in alio loco: Deponentes ergo opera tenebrarum, induamur arma lucis (Rom. XIII, 13). Sequitur: Non in tumultu exibitis, nec in

fuga properabitis. Neque enim ut victi de Jerusalem, sed ut victores recesserunt: ut qui quotidie praedicantes in Templo Evangelium Dei, multa millia Judaeorum Christi fidei subjecerant, etiam mundum illius Evangelio subjugarent. Praevium enim habebant Dominum, qui congregaret eos, Deum Israel, hoc est, de orbe terrarum unum gregem faceret, ut impleretur illud quod Dominus in Evangelio in Patrem loquitur (Joann. XVII, 21): Da, ut sicut ego et tu unum sumus: sic et isti in nobis unum sint: ut eodem sensu et eadem sententia, repugnantia inter se vitia atque contraria deserentes, unam apprehenderent solamque virtutem. Neque enim vitia et perturbationes invicem se sequuntur: quod de virtutibus dicitur, inquibus nec ὑπερβολαὶ sunt, nec ἐλλείψεις, id est, nec plus nec minus, sed omnia temperata. Porro in vitiis universa contraria sunt, ut pavor audaciae, impietati superstitio, luxuria parcitati.

Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, et elevabitur et sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi: sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, et forma illius inter filios hominum. Iste asperget gentes multas: super ipsum continebunt reges os suum: quia quibus non erat narratum de eo, viderunt; et qui non audierant, contemplati sunt.

LXX: Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur, et gloriabitur valde. Sicut stupebunt super te multi: sic in gloria erit ab hominibus species tua, et gloria tua a filiis hominum: sic mirabuntur gentes multae super eo, et continebunt reges os

suum, quia quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierunt, intelligent.

Ne ulla legentibus ambiguitas relinquatur, quis sit ille qui dixerit: Ego qui loquebar, ecce adsum; et quod sit brachium sanctum Domini, quod cunctis gentibus revelatum est, Deus omnipotens Pater perspicue docet: Ecce intelliget servus meus sive puer meus, de cujus differentia supra diximus. Intelliget autem, non ut verbum Dei, atque sapientia; sed ut servus et puer. Qui cum in forma Dei esset, formam servi dignatus est accipere: factus obediens Patri usque ad mortem, et mortem crucis (Philipp. II). Quamobrem exaltavit eum, et donavit illi nomen super omne nomen. Qui loquitur in psalmo: Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum (Ps. XV, 7); et de quo David canit: Qui fecit coelos in intellectu (Ps. CXXXV, 5). Ipse est enim sapientia atque intelligentia, qui proficiebat quasi puer aetate atque sapientia: de quo loquitur et Petrus: Deus patrum nostrorum glorificavit Filium suum Jesum, quem vos quidem tradidistis, et negastis ante faciem Pilati volentis eum dimittere. Vos autem sanctum et justum negastis (Act. III, 13, 14), de quo et supra scriptum ostendimus: Ego testis, dicit Dominus, et puer quem elegi: super ipsum stupebunt plurimi (Isai. XLIII, 10), cum illius signa perspexerint. Et hinc erit majus miraculum, quod inglorius erit inter homines aspectus ejus: non quo formae significet foeditatem, sed quo in humilitate venerit et paupertate. Qui cum dives esset, pro nobis pauper factus est; et credentibus dixit: Discite a me, quia mitis sum et

humilis corde (Matth. XI, 29): de quo et Clemens vir apostolicus, qui post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios: Sceptrum Dei Dominus Jesus Christus, non venit in jactantia superbiae, cum possit omnia, sed in humilitate. Intantum ut verberatus a ministro sacerdotis, responderit: si male locutus sum, argue de peccato; sin autem bene, quid me caedis (Joan. XVIII)? habens duodecim Angelorum millia, quae illius nutibus obedirent. Iste asperget gentes multas, mundans eas sanguine suo et in baptismate Dei consecrans servituti. Super ipsum continebunt reges os suum, et principes saeculi, quorum omnis sapientia crucis praedicatione subversa est: et qui non habuerant Legem et Prophetas, et quibus de eo non fuerat nuntiatum, ipsi videbunt et intelligent. De quibus loquitur et Salvator: Beati qui non viderunt et crediderunt (Joan. XX, 29). In quorum comparatione, Judaeorum duritia reprehenditur, qui videntes et audientes, Isaiae in se vaticinium compleverunt, dicentis: Auditu audietis, et non intelligetis: et videntes aspicietis, et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt (Isa. VI, 9, 10).

(Cap. LIII.---Vers. 1 seq.) Quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitienti: non est species ei, neque decor: et vidimus eum, et non erat aspectus: et desideravimus eum. Despectum et novissimum virorum, virum dolorum, et scientem infirmitatem; et quasi absconditus vultus ejus, et despectus: unde

nec reputavimus eum. Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros portavit: et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo, et humiliatum.

LXX: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus: sicut radix in terra sitienti. Non est species ei neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem: sed species ejus inhonorata, et deficiens prae filiis hominum. Homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem, quia aversa est facies ejus, despecta et non reputata. Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet, et nos reputavimus cum esse in dolore, et in plaga et in afflictione.

Post verba Patris, quibus filium suum mundo nuntiaverat esse venturum; et ante scandalum crucis, de quo dicturus erat: Inglorius erit aspectus ejus, et forma ejus prae filiis hominum, gloriam praemiserat resurrectionis: Exaltabitur et elevabitur, et sublimis erit valde: ut humilitate crucis resurrectionis gloriam praeveniret, respondit Prophetarum chorus se implesse officium, et quantum in se fuit, brachium illius atque virtutem omnibus nuntiasse. In eo autem quod dicit: Quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? raritatem credentium significat ex Judaeis. Quodque sequitur: Ascendet sicut virgultum coram eo; pro quo LXX transtulerunt, Annuntiavimus sicut parvulum coram eo: pro virgulto, Symmachus, ramum interpretatus est, ut assumptum ostenderet hominem qui processit de utero virginali. De quo infert: Sicut radix

de terra sitienti. Pro sitienti, Aquila interpretatus est, invia, ut virginitatis privilegium demonstraret, quod absque ullo humano semine de terra prius invia sit creatus. Iste est de quo et supra legimus: Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet (Isai. XI, 1); ut nativitatem ejus et ascensum significet in mundo.

Sin autem non habebat speciem neque gloriam; sed forma ipsius erat ignobilis et deficiens prae filiis hominum, sive ut habetur in Hebraeo, despectus et novissimus virorum, quomodo in Psalmis dicitur: Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, pulchritudine et decore tuo (Ps. XLIV, 4)? Quod facile solvitur. Despectus erat et ignobilis quando pendebat in cruce, et factus pro nobis maledictum, peccata nostra portabat. Et loquebatur Patri: Deus Deus meus, quare me dereliquisti (Matth. XXVII, 46)? Inclytus autem erat, et decorus aspectu, quando ad passionem ejus terra contremuit, saxa dirupta sunt, et fugiente sole, aeternam noctem elementa timuerunt. De quo et sponsa in Cantico Canticorum: Fratruelis meus candidus, et rubicundus, electus de millibus (Cant. V, 10). Candidus plenitudine ac puritate virtutum, rubicundus in passione, de qua postea lecturi sumus: Quis est iste qui ascendit de Edom, fulva vestimenta ejus ex Bosor; electus de millibus in resurrectionem; ut qui erat primogenitus omnis creaturae, primogenitus fieret ex mortuis.

Quod autem infert: Homo in dolore et sciens ferre infirmitatem, sive virum dolorum, et scientem infirmitatem, verum corpus hominis, et

veram demonstrat animam, qui sciens ferre infirmitates, omnes eas divinitate superavit. Et absconditus vultus illius atque despectus, ut humano corpore divina potentia celaretur. De quo supra dictum est: Tu es Deus absconditus, et nesciebamus. Qui vere languores nostros et peccata portavit, et pro nobis dolet, non putative, id est, τὸ δοκεῖν, ut vetus et nova haeresis suspicantur; sed vere crucifixus est. Vere doluit, dicens in Evangelio: Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. XXVI, 38). Et: Nunc anima mea turbata est (Joan. XII, 27). Et nos putavimus eum esse immundum, sive in dolore, ut Septuaginta transtulerunt, pro quo Aquila et Symmachus posuerunt leprosum, Theodotio, flagellatum. Quod aliis verbis Hebraico idiomate lepra intelligitur, juxta illud quod in psalmo scriptum est: Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo (Ps. XC, 10). Et est sensus: Putavimus eum pro peccatis suis a Deo esse percussum, qui humiliatus est propter nos, et cum latronibus crucifixus. Pro eo quod Symmachus transtulit Ἐν ἀφῇ ὄντα, hoc est, in lepra; Aquila posuit ἀφημένον, id est, leprosum: quod multi non intelligentes, putant relictum, et alii legunt καθήμενον, id est, sedentem. In principio capituli, in quo juxta Septuaginta dicitur: Domine, quis credidit auditui nostro: et brachium Domini cui revelatum est (Rom. X), quo testimonio et apostolus Paulus utitur ad Romanos, edisserens illud super Domini passione: Dominus, in Hebraico non habetur, sed pro intelligentia personae, ad quam dicitur, additum est.

(Vers. 5-7.) Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostrae super eum, et livore ejus sanati sumus. Omnes nos quasi oves erravimus, unusquisque in via sua declinavit: et Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est, quia ipse voluit, et non aperuit os suum.

LXX: Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostrae super eum: livore ejus sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus, homo in via sua erravit. Et Dominus tradidit eum propter iniquitates nostras, et ipse propter afflictionem non aperuit os suum.

Nos, inquit, putavimus eum virum dolorum: sive juxta Septuaginta, esse in dolore, et percussum a Deo, et propria sustinere peccata. Ille autem vulneratus est propter iniquitates nostras, dicens in psalmo: Foderunt manus meas et pedes (Ps. XXI, 18), ut suo vulnere vulnera nostra curaret, et attritus est, sive infirmatus propter scelera nostra, ut factus pro nobis maledictum, nos liberaret de maledicto. Maledictus enim omnis homo qui pendet in ligno (Deut. XXI, Galat. III). Unde disciplina pacis nostrae super eum est. Quod enim nos pro nostris debebamus sceleribus sustinere, ille pro nobis passus est, pacificans per sanguinem crucis suae, sive quae in terra, sive quae in coelis sunt. Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriae, solvens inimicitiam in carne sua, et livore ejus sanati sumus (Ephes. II). Ex quo perspicuum est,

sicut corpus flagellatum atque laceratum signa injuriae in vibicibus ac livore portabat: ita et animam vere doluisse pro nobis, ne ex parte veritas, et ex parte mendacium credatur in Christo (Rom. III).

Omnes, inquit, quasi oves erravimus, et indiguimus misericordia Dei, dicentes in psalmo: Erravi sicut ovis perdita (Ps. CXVIII, 176); quae in Evangelii parabola boni Pastoris atque solliciti humeris reportata est (Matth. XVIII). Qui sint autem istae oves, sequens versus ostendit. Homo in via sua erravit; sive unusquisque in via sua declinavit, ut proprium sequeretur errorem, et rectam viam deserens, de Crucifixo diversa sentiret. Dominus autem posuit in eo iniquitatem omnium nostrum, sive tradidit eum pro peccatis nostris; ut quod propter imbecillitatem virium ferre non poteramus, pro nobis ille portaret, qui oblatus est, quia ipse voluit. Non enim necessitate crucem, sed voluntate sustinuit, dicens in Evangelio: Calicem quem mihi dedit Pater, non bibam illum (Joan. XVIII, 11)? Et ad Petrum qui scandalizabatur a crucis nomine, quia non noverat mysterium, et humano pavore trepidabat: Vade retro me, Satana, scandalum es mihi, quia non sapis ea quae Dei sunt, sed quae hominum (Matth. XVI, 23). Alioquin si non propria voluntate esset oblatus, qui indicare et praedicere poterat proditorem, et Apostolis loquebatur: Omnes vos in hac nocte in me scandalum sustinebitis, poterat eos qui ad se missi fuerant declinare, quibus occurrit intrepidus, et ultro se obtulit dicens: Quem quaeritis (Joan. XVIII, 4, 6)? Qui statim ceciderunt

retrorsum; vocem enim praesentis Dei ferre non poterant. Pulchreque addidit: Et non aperuit os suum. Qui dicenti Pilato: Mihi non loqueris? noluit respondere. Sive juxta Septuaginta: Afflictus non aperuit os. Aut juxta Symmachum et Theodotionem, audiens non aperuit os suum.

(Vers. 7 seqq.) Sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente obmutescet, et non aperiet os suum. De angustia et de judicio sublatus est. Generationem ejus quis enarrabit? quia abscissus est de terra viventium: propter scelus populi mei percussit eos. Et dabit impios pro sepultura, et divitem pro morte sua: eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate.

LXX: Sicut ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est. Generationem illius quis enarrabit, quia tollitur de terra vita ejus? Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem; et dabo pessimos pro sepultura ejus, et divites pro morte illius. Quia iniquitatem non fecit, neque dolum in ore suo: et Dominus vult mundare eum a plaga.

Hoc testimonium, cum in Actibus Apostolorum reginae Candacis Eunuchus rheda veheretur (Act. VIII et seqq.), et legens non intelligeret, interpretante Philippo super passione et nomine Salvatoris, intellexit, et statim baptizatus, in agni sanguine quem legebat, vir meruit appellari, et Apostolus genti Aethiopum missus est. Qui igitur oblatus est Pilato, quia ipse voluit; et non respon-

dit, ut patibulum pro nobis damnatus ascenderet, ipse sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente obmutuit. Etenim pascha nostrum immolatus est Christus (I Cor. V), quem Joannes Baptista monstrabat, dicens: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi (Joan. I, 29). Qui et in Apocalypsi Joannis Evangelistae, agnus occisus saepe memoratur (Apocal. V). Qui de seipso loquitur in Jeremia (Jerem. XI). Ego autem sicut agnus innocens, et ductus ad victimam, nesciebam. Cum enim nesciret peccatum, pro nobis peccatum factus est (II Cor. V). Et sicut agnus cum ducitur ad victimam, non repugnat: sic ille passus est voluntate, ut destrueret eum qui mortis habebat imperium (Hebr. II), humilians se usque ad mortem, et mortem crucis (Philipp. II). Hic agnus est, in cujus typo immolabatur agnus, cujus cruor linitus in postibus exterminatorem fugabat Aegypti (Exod. XXII); qui non solum sanguine suo nos redemit, sed et lanis operuit, ut algentes infidelitate, sua veste calefaceret, et audiremus Apostolum nobis loquentem: Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis (Galat. III, 27). Et in alio loco: Induimini Christo Jesu (Rom. XIII, 14).

Quodque sequitur: De angustia et de judicio sublatus est; sive ut LXX transtulerunt, in humilitate judicium ejus ablatum est, illud significat, quod de tribulatione atque judicio ad Patrem victor ascenderit; sive quod judex omnium, judicii non repererit veritatem; sed absque ulla culpa, seditione Judaeorum et Pilati voce damnatus sit. Unde admiratur Propheta, quod omnium Deus

se tradiderit passioni. De quo Paulus loquiter: Si enim credidissent, numquam Dominum gloriae crucifixissent (I Cor. II, 8).

Sequitur: Generationem ejus quis enarrabit? Quod dupliciter intelligitur: aut enim de divinitate ejus accipiendum est, quod impossibile sit divinae nativitatis nosse mysteria; de qua ipse loquitur in Proverbiis: Ante omnes colles generavit me (Prov. VIII, 25); juxta illud quod alibi legimus: Quis cognovit sensum Domini: aut quis consiliarius ejus fuit (Rom. XI, 34)? id est, nullus; aut de partu Virginis, quod difficulter possit exponi. Denique cum Mariae diceretur ab Angelo: Concipies et paries filium, illa respondit: Unde mihi hoc, quia virum non cognovi? Cui rursum Angelus: Spiritus, inquit, sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. I, 31, 34, 35), ut vel ab Angelo, vel ab Evangelista tantum nativitatis hujus sacramenta dicantur. Cujus narrator rarissimus est, secundum illud: Quis sapiens, et intelliget haec: intelligens, et cognoscet ea (Osee XIV, 10)?

Sin autem prudens lector tacita cogitatione responderit: Et quomodo scriptum est: Nemo novit Filium nisi Pater: et nemo novit Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare? Et qui novit Patrem et Filium, utique et generationis potest enarrare mysterium. Audiat aliud esse nosse, aliud eloqui, quia frequenter quae mente concipimus, sermone explicare non possumus. Ergo et mysterium divinae nativitatis in corpore, possunt sancti, fide magis nosse quam dicere. Alioquin et Apostolus raptus in tertium coelum

et in paradisum, audivit verba quae nequaquam valet humana lingua proferre (II Cor. XII). Sed et Spiritus interpellat pro nobis gemitibus ineffabilibus.

Istius igitur, cujus generationem aut nullus, aut rarus enarrare potest, sublata est vita de terra; ut nequaquam in terra, sed in coelo viveret. Sive abscissus est de terra viventium, ut impleretur de eo quod scriptum est in Apocalypsi Joannis: Ego sum primus et novissimus: qui vivebam, et sum mortuus: et ecce vivo in aeternum (Apoc. XVII, 18); ut post vitam quam vixit in terra mortuus terrae, coelis viveret in aeternum. Quodque jungitur, Propter scelus populi mei percussit eos; sive, juxta LXX, ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem, duplicem sensum habet. Aut enim persecutores et sceleratos populi sui, sua morte percussit: aut propter magnitudinem peccatorum populi, quem semper peculiarem habuit, ductus ad mortem est, ut illos ad vitam sua morte revocaret.

Ipse dedit impios, pro sepultura sua; et divitem, pro morte sua. Sive pessimos, pro sepultura ejus; et divites, pro morte ejus: utrumque populum significans, ut in malis et pessimis, qui ante Dei notitiam non habebant (Rom. IX), ostendatur gentium multitudo: in divitibus, quorum erat Testamentum et Legislatio et Prophetae, Judaicus populus demonstretur. Ergo idcirco passus est Dominus et sepultus, ut ex utroque populo sibi Ecclesiam congregaret. Sive hoc dicendum, quod Scribas et Pharisaeos, ac Sadducaeos, sacerdotes et pontifices, qui in populo ante regnabant, et ni-

miis opibus affluebant, post Domini passionem Romanis tradiderit Deus, et aeternae subjecerit servituti.

Iste pro cujus sepultura et morte, impii divitesque sunt traditi, iniquitatem non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus. Quod de nullo penitus hominum intelligi potest, ut nec opere, nec sermone peccaverit, dicente Scriptura: Nemo mundus a sordibus, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus. Et, omnes sicut oves erravimus, unusquisque in via sua declinavit (Job. XXV): nisi de illo, qui peccata nostra portavit, et pro nobis dolet, et vulneratus est pro iniquitatibus nostris, et afflictus est propter scelera nostra, cujus livore sanati sumus. Super quo et princeps Apostolorum Petrus hoc testimonium edisserens, ait: In hoc enim vocati estis, quia et Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, ut sequamini vestigia ejus. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ipsius. Qui cum maledicetur, non maledicebat: et cum pateretur, non comminabatur (I Petr. II, 21 et seqq.).

Dominus autem voluit mundare eum a plaga, quam lancea militis percussus acceperat. Sive conterere eum in infirmitate ac vulnere: de quo et ipse dicebat: Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt (Ps. LXVIII, 27). Et per Zachariam loquitur Deus: Percutiam pastorem, et oves dispergentur (Zach. XIII, 7). Ergo ut pateretur non fuit necessitatis, sed voluntatis Patris et suae, ad quem ipse dicebat: Deus, ut facerem voluntatem tuam, volui (Ps. XXXIX, 9). De quo et supra legimus: Oblatus est, quia ipse voluit.

(Vers. 10, 11.) Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longaevum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur. Pro eo quod laboraverit anima ejus, videbit, et saturabitur: in scientia sua justificabit ipse justus servos meos multos, et iniquitates eorum ipse portabit.

LXX: Si dederitis pro peccato, anima vestra videbit semen longaevum: et vult Dominus auferre de dolore animam ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentiam. Justificare justum bene servientem multis: et peccata eorum ipse portabit.

Juxta Hebraicum hic sensus est: Si posuerit pro peccato animam suam ille quem Dominus conterere voluit, sive mundare, videbit semen longaevum, quod seminavit in bona terra. De quo in Evangelio scriptum est: Exivit qui seminat seminare; et iterum: Simile est regnum coelorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo (Matth. XIII, 3). Et voluntas Domini in manu illius dirigetur, ut quidquid Pater voluit, illius virtutibus impleatur, dicentis ad Patrem: Ego servavi eos in nomine tuo quos dedisti mihi. Custodivi, et nemo ex his periit, nisi filius perditionis (Joan. XVII, 12). Semen autem videbit aeternum, et voluntas Patris in manu illius dirigetur: quia laboravit anima ejus multo tempore, requiem non inveniens in Judaeis, et dicens in Evangelio: Vulpes foveas habent: et volucres coeli, nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet (Matth. VIII, 10). Et in hoc eodem Propheta: Laboravi sustinens (Isai. I, 14). Quia igitur laboravit, videbit Ecclesias in toto orbe consurgere,

et earum saturabitur fide. Denique cum esuriens et sitiens sedisset super puteum Jacob (Joan. IV), medium diem sole torrente, emptis cibis uti noluit, quia jam Samaritanae, et exeuntis ad eum civitatis Sichem fide satiatus erat. Juxta quem sensum dicebat inter octo beatitudines: Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam (Matth. V, 6). In scientia sua, id est, in doctrina, ipse justus, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus: et servus Patris, qui formam servi acceperat, et Domini servierat voluntati, multos justificabit de tote orbe credentes. Et iniquitates eorum ipse portabit, quas illi portare non poterant, et quarum pondere opprimebantur.

Juxta Septuaginta hoc dicitur: O vos, propter quorum peccata Filius Dei est ductus ad mortem, qui pessimi, et in malo divites, dati estis pro sepultura et morte ejus, si volueritis agere poenitentiam, et pro peccatis vestris offerre sacrificium placens Deo, spiritum contribulatum, videbit anima vestra semen longi temporis, ipsum Dominum Salvatorem. De quo in octogesimo octavo psalmo canitur: Semen ejus in aeternum permanet, et thronus illius sicut sol in conspectu meo. Et iterum: Ponam in saeculum saeculi semen ejus, et thronum illius sicut dies coeli. Quod aliis verbis ad Virginem Gabriel loquitur: Ecce concipies in utero et paries: qui Filius Altissimi vocabitur. Et dabit illi Dominus thronum David patris sui, et regnabit super domum Jacob in sempiternum: et regni ejus non erit finis (Luc. I, 31, 32). Vult enim Dominus auferre de dolore animam ejus, qui dixerat: Tristis est anima mea usque ad

mortem (Matth. XXVI, 38), ut crucis contumelia resurrectionis gloria temperetur. Et ostendere ei lucem, ut omnes per se videat illuminatos. Et formare intelligentia, subauditur eum, super quem descenderit spiritus sapientiae et intellectus. Et justificare justum, qui bene multis servierit; non enim venit ut ministraretur ei, sed ut ministraret (Matth. XX), in Petri pedibus (Joan. XIII), cunctorum Apostolorum peccata abluens. Qui apparuit in carne, justificatus est in spiritu. De quo et Judas proditor confitetur: Peccavi, tradens sanguinem justum (Matth. XXVII, 4). Et uxor Pilati: Nihil tibi sit et justo illi: multa enim passa sum hodie in somnis propter eum. Et notandum quod non justificatus sit, ut de iniquo, justus fieret. Sed justus justificatur, non ut inciperet esse quod non erat; sed ut quod erat omnibus appareret. Iste justus pro iniquis passus est, ut omnes nos offerret Deo. De quo dicitur ad Judaeos: Et negastis sanctum et justum, et petistis ut vir homicida donaretur vobis (Act. III, 14). Et peccata, inquit, eorum ipse portavit; quasi medicus languores aegrotantium, quo sani non indigent, se hi qui male se habent (Luc. V).

(Vers. 12.) Ideo dispertiam ei plurimos, et fortium dividet spolia: pro eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est: et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus rogavit.

LXX: Propterea ipse possidebit multos, et fortium dividet spolia: pro eo quod contaminata est in morte anima ejus, et cum iniquis reputatus

est, et ipse peccata multorum suscepit, et propter iniquitates eorum traditus est.

Causas reddit cur post passionem multa Christus praemia consequatur. Quia, inquit, passus est, et fecit omnia quae praeteritus sermo descripsit, et iniquitates multorum ipse portavit: propterea dividam ei plurimos, ut pro parte Domini Jacob, et funiculo haereditatis illius Israel, credant in eum de Oriente et Occidente venientes, et recumbant in regno Dei cum Abraham, Isaac et Jacob (Matth. VIII): impleto illo quod scriptum est: Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae (Ps. II, 8). De quo et in hoc eodem Propheta legitur, Erit radix Jesse: et qui resurget ut principetur gentium, in ipso gentes sperabunt (Isai. XI, 10). Isti autem plurimi quondam a fortibus tenebantur; et sub specie asinae et pulli, multos habebant dominos, quibus dixerunt Apostoli: Dominus eos necessarios habet (Matth. XXI, 3). Qui fortes erant antequam Christus humanum corpus assumeret, et forte superato, diriperet domum ejus. Praedam ergo fortium Apostolis suis tradidit atque divisit, ut Petrus, Jacobus, et Joannes, circumcisi populi principes fierent, et Paulus et Barnabas mitterentur ad gentes, locis, non animo separati, et sub uno Domino in diversa starent acie, ut agminis utriusque victoria, triumphum erigerent Salvatori. Ex quo qui dispensatoriam inter Petrum et Paulum contentionem (Act. XV). vere dicunt jurgium fuisse atque certamen, ut blasphemanti Porphyrio satisfaciant: et veteris Legis caeremonias in Ecclesia Christi, a stirpe

credentis Israel asserunt esse servandas, debent et auream in mille annis exspectare Jerusalem, ut victimas immolent, et circumcidantur, ut in sabbato sedeant, dormiant, saturentur, inebrientur, et surgant ludere, qui ludus offendit Deum.

Hoc diximus propter id quod nunc prophetatur: Et fortium dividet spolia (Is. LIII, 12). Juxta illud quod in alio loco scriptum est: Cum divideret coelestis reges in ea. Et iterum: Rex virtutum dilecti, et speciei domus dividere spolia (Ps. LXVII, 13). Denique super Paulo apostolo, qui de tribu Benjamin erat, juxta Hebraicum dicitur: Benjamin lupus rapax: mane comedet, et ad vesperum dividet spolia (Gen. XLIX, 27). De quibus et ante jam diximus: Laetabuntur in conspectu tuo, sicut qui laetantur in messe, et sicut qui dividunt spolia (Isai. IX, 3), in toto orbe sibi Christi Ecclesias dividentes. Propterea accipiet gentes plurimas, qui venit praedicare captivis remissionem, et captivam prius a diabolo atque daemonibus duxit captivitatem, et dedit eam dono hominibus atque credentibus, quia tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis sive iniquis reputatus est (I Cor. IX). Si enim Apostolus ejus his qui erant sine lege, factus est quasi sine lege; cum non esset sine lege, sed esset in lege Christi: quare non et Christus cum iniquis reputatus sit, ut iniquos redimeret a peccato, et omnibus omnia fieret, ut omnes salvos faceret? Peccata enim nostra portavit in corpore suo (I Petr. II), ligno crucis affigens ea, ut deleret chirographum, quod diabolo et angelis illius feceramus, scriptum manibus animae, id est, operibus ejus. De quibus

Paulus apostolus loquitur: Et vos cum essetis mortui in peccatis, et in desideriis carnis, vivere fecit cum Christo, donans nobis omnia peccata. Et delens quod adversum nos erat chirographum, quod erat contrarium nobis; et ipsum tulit de medio, affigens illud cruci: spolians principatus, et potestates dehonestavit, confidenter triumphans de eis (Eph. I, 2; Coloss. II, 14, 15). Iniquos autem cum quibus reputatus est, Marcus Evangelista latrones intelligit, scribens: Et crucifixerunt cum eo duos latrones: unum a dextris, et alterum a sinistris. Et impleta est Scriptura quae dicit: Et cum iniquis reputatus est (Marc. XV, 27). Quod et altius intelligi potest, dicente de semetipso Domino: Reputatus sum cum descendentibus in lacum: factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber (Ps. LXXXVII, 4). Vere enim reputatus est inter peccatores et iniquos, ut descenderet ad infernum; qui in multis Scripturarum locis vocatur lacus, et vinctos in carcere liberaret. Qui traditus est propter peccata nostra, et resurrexit propter justificationem nostram (Rom. IV). Tantaeque clementiae fuit, ut pro transgressoribus, immo pro persecutoribus suis rogaret in cruce, et diceret: Pater, ignosce illis: quod enim faciunt, nesciunt (Luc. XXIII, 34).

Liber D

ECIMUS QUINTUS.

625-626 Crebro, Eustochium, dixisse me novi, Apostolos et Evangelistas ubicumque de veteri Instrumento ponunt testimonia, si inter Hebraicum et Septuaginta nulla diversitas sit, vel suis, vel Septuaginta Interpretum verbis uti solitos. Sin autem aliter in Hebraico, aliter in veteri editione sensus est, Hebraicum magis, quam Septuaginta Interpretes sequi. Denique, ut nos multa ostendimus posuisse eos ex Hebraeo, quae in Septuaginta non habentur; sic aemuli nostri doceant assumpta aliqua de Septuaginta testimonia, quae non sunt in Hebraeorum libris: et finita contentio est. Hoc diximus, quia praesens capitulum cum in sensu unum sit, in verbis discrepat. A cujus explanatione quintus post decimum in Isaiam liber incipit.

(Cap. LIV.---Vers. 1.) Lauda, sterilis, quae non paris: decanta laudem et hinni, quae non parturiebas: quoniam plures filii desertae, magis quam ejus quae habebat virum, dicit Dominus. LXX: Laetare, sterilis, quae non paris: erumpe et clama, quae non parturis: quia plures filii desertae, magis quam ejus quae habet virum. Dixit enim Dominus. Symmachus hunc locum ita interpretatus est: Laetare, sterilis, quae non peperisti. Gaude in

exultatione, et hinni, quae non parturisti: Plures enim filii dissipatae, magis quam ejus quae erat sub viro. A quo Theodotio et Aquila praeter pauca verba non discrepant.

Post nativitatem Salvatoris, et ordinem vitae atque virtutum, passionem crucis, et resurrectionis gloriam, quando ponens animam suam, vidit semen longaevum, et in scientia sua ipse justus justificavit plurimos, et fortium divisit spolia, et pro transgressoribus rogavit, dans locum poenitentiae, transit ad vocationem gentium, et qui in illo sint credituri, pleno sermone describit. Quem quidem locum et apostolus Paulus sub nomine Sarae et Isaac, refert ad Ecclesiam (Galat. IV, 27 et seqq.), quod prior populus de monte Sina et Agar serviat cum filiis suis; sequens autem liber sit, de quo dicit Isaias: Laetare, sterilis, quae non paris: erumpe et clama, quae non parturis: quia plures filii desertae, magis quam ejus quae habet virum; et statim: Nos autem, inquit, fratres, secundum Isaac 627 repromissionis filii sumus. Sed sicut tunc qui secundum carnem natus est, persequebatur eum, qui secundum spiritum: ita et nunc. Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam et filium ejus. Non enim haeres erit filius ancillae cum filio liberae. Nos autem, fratres, non sumus filii ancillae, sed liberae: qua libertate donavit nos Christus (Galat. IV, 27 seqq.).

Si igitur vas electionis, assumens de Isaia testimonium, quod nunc habemus in manibus, ad repromissionis retulit filios, et ad Ecclesiam de gentibus, seu ex utroque populo congregatam, quae deserta in Judaeis fuerat et relicta, quae

virum non habuerat Deum, nec Legem acceperat nec Prophetas, ipsa ratione compellimur sequi vestigia praecessoris, et desertam eam dicere, de qua supra (Ad cap. XXXVI) legimus: Laetare, deserta, et reliqua his similia. De qua et in Jeremia scriptum est ex persona Dei: Vacua facta est quae pariebat septem, defecit et anima ejus. Occidit ei sol adhuc meridie (Jerem. XV, 9). Et in Samuelis volumine: Sterilis peperit septem, et quae habebat filios plures, infirmata est (I Reg. II, 5). Et in Psalmis: Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum laetantem (Psal. CXII, 9).

Septem autem filios dicitur genuisse synagoga, propter mysterium hebdomadis et sabbati, cui prior populus fuerat obligatus. Sive pro septem, plures intelligendi sunt, juxta Hebraei sermonis ambiguitatem, quo et sabbatum significatur et plures. De quo in Hebraicarum Quaestionum libro, quem in Genesim scripsimus, plenius dictum est.

Haec ergo quae quamdiu virum habebat Deum, sermonem divinum, et Legi juncta erat, generabat Deo plurimos filios: quando autem accepit libellum repudii, et vocanti viro noluit respondere, et audivit: Filia matris tuae tu es, quae dereliquisti virum tuum (Ezech. XVI, 15). Et iterum: Non ut Dominum me vocasti: neque ut patrem et principem virginitatis tuae (Jerem. III, 4): propterea in hoc eodem Propheta plangitur: Quomodo facta est meretrix civitas fidelis, Sion plena judicii: in qua justitia dormivit in ea, nunc autem latrones (Isai. I, 21).

Sed et hoc notandum quod quando dicit: Plures filii desertae, magis quam ejus, quae habet virum, non penitus synagoga excludatur a partu; sed multitudo ei gentium praeferatur. Et ipsa enim in Apostolis, et per Apostolos primum populum genuit de Judaeis. Unde duo Apostolorum principes agmina sibi credentium in Christo, Circumcisionis et Gentium diviserunt, ut ex utroque populo desertam prius atque pauperculam 628 aedificarent Jerusalem.

Quod autem Hebraicum pro laetitia, hinnitum posuit, gaudii significat magnitudinem, in similitudinem hinnientis equi ad victory. De quo in Job plenius scribitur (Job. XXXIX).

Hunc locum et caetera, quae sequuntur, Judaei et nostri judaizantes ad Jerusalem referunt, quam dicunt in mille annorum regno instaurandam, et eamdem esse quae prius habuit virum, et postea habere desierit, multoque plures habitura sit filios post repudium, quam prius habuit suo viro. Cum perspicue duarum mulierum ponatur comparatio, ejus quae virum habuit et dimissa est, et ejus quae semper deserta et absque viro fuit. Nec mirandum de Judaeis, quorum oculi auresque sunt clausae, si apertam non videant veritatem. De Christianis quid loquar, nescio, qui dicente Apostolo, quae sunt allegorica et ad duo Testamenta, vetus et novum, Saram Agarque referente, Judaeis tradunt manus, terrenarum in mille annis desiderio voluptatum.

(Vers. 2, 3.) Dilata locum tentorii tui, et pelles tabernaculorum tuorum extende: ne parcas: longos fac funiculos tuos, et clavos tuos consolida.

Ad dexteram enim et ad laevam penetrabis, et semen tuum gentes haereditabit, et civitates desertas inhabitabit. LXX: Dilata locum tabernaculi tui, et pelles aulaeorum tuorum fige, ne parcas. Protende funiculos, et clavos tuos conforta adhuc in dextris, et in sinistris dilata, et semen tuum possidebit gentes, et civitates desertas habitare facies.

Cui dixerat: Lauda, sterilis, quae non paris; rumpe vincula, quibus prius tenebaris astricta, et clama in confessionem Domini, quae liberos non habebas, nunc eidem praecipitur in similitudinem tabernaculi Moysi, quod quondam habuit (Exod. XXXVI) in deserto, ut dilatet tentorium suum, pellesque distentet; et funiculos faciat longiores, et clavos, quibus formatur omne tentorium, in altum defigat, et roboret, ne ventorum flatibus dissipetur. Ad dextramque penetret et sinistram, et nequaquam Judaici tabernaculi imitetur angustias, quod centum longitudinis cubitorum, et quinquaginta latitudinis ambiebat, nec Templi brevitate claudatur, quod sexaginta cubita habebat in longum, et viginti in latum. Sed ad dexteram et ad sinistram locum capere ne cesset (Exod. XXVII).

Ac ne putemus hoc juxta frivolam Hebraeorum contentionem dici de Sion, quae in antiquum statum a Domino restituenda sit, ponit manifestius quod latebat: Et semen tuum gentes haereditabit. 629 De quo et in Evangelio legimus: Egressus est qui seminat seminare (Matth. XIII, 3); et iterum: Nonne bonum semen seminasti in agro tuo (Ibid., 27)? Quod semen etiam civitates

desertas faciet inhabitari, ut Ecclesiae gentium in toto orbe consurgant. Vel certe semen dicendum est Apostolorum, et Judaici populi reliquiae. De quo in hoc eodem Propheta dicitur: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma essemus, et similes Gomorrhae fuissemus (Isa. I, 9). Et Apostolus: Reliquiae ait, salvae factae sunt (Rom. II, 5). Hoc de Ecclesiarum magnitudine, quae pro uno Judaeae loco et ipso angustissimo, in toto orbe terrarum suos terminos dilatabunt.

Veniamus ad intelligentiam spiritualem. Qui in tabernaculo est, firmam atque perpetuam non possidet mansionem; sed semper mutat loca, et ad ulteriora festinat, dicens in psalmo: Pertransibo in locum tabernaculi admirabilis (Ps. XLI, 5), praeteritorum obliviscens, et in futurum se extendens, donec perveniat ad bravium supernae vocationis. De hoc tabernaculo et in alio loco legimus: Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum! concupiscit et deficit anima mea in atria Domini (Ps. LXXXIII, 1). Postque infert: Beati qui habitant in domo tua, in saecula saeculorum laudabunt te (Ibid., 6). Finis enim tabernaculorum, aeternae domus possessio est, quae fundamenta non mutat, nec transfertur de alio in alium locum. Qui enim plantati in domo sunt Domini, prius in atriis illius effloruerunt, ut de floribus ad frugem veniant, possintque dicere: Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei (Psal. LI, 10). Denique vir sanctus tabernacula praeterire festinans, et domum Dei videre desiderans, unum votum habere se dicit, ut numquam de domo Dei exeat: Unum petivi a Domino, hoc requiram: ut

inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitae meae (Ps. XXVI, 1).

Dilatandum est ergo tabernaculum, et aulaea pellesque tendendae, et funiculi multiplicium variorumque sermonum longius producendi, et clavi ratione firmandi in dextris et sinistris, ut semen sermonis, id est, doctrinae Dei, gentes valeat possidere; et civitates habitabiles facere, quas accepit qui mnam duplicaverat.

Dextera autem et sinistra in Scripturis sanctis tunc in bonam partem accipitur, quando eas et juxta spiritum intelligimus, et juxta litteram per arma justitiae a dextris et a sinistris (II Cor. VI), ut et humilior intelligentia vitae teneat institutionem exemplaque majorum, et spiritualis atque 630 sublimis de praesentibus nos transferat ad futura. Hoc est quod et Dominus Pharisaeis interrogantibus loquebatur: Reddite quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo (Matth. XXII, 21): ut et potestatibus istius saeculi subjiciamur, quae non injuste tenent gladium in vindictam eorum qui male egerunt, quae sinistra intelligitur: et Deo reddamus quae Dei sunt, ut nullum alium timeamus, nisi eum, qui et animae habet et corporis potestatem, quod in dextera accipitur (Matth. X). Denique de sapientia Dei dicitur, cui nihil pretiosum comparari potest, quod in dextera sua vitae habeat longitudinem, et annos plurimos; in sinistra autem divitias et gloriam, ut divitiae illae accipiantur, quae in praesenti scientia sunt et bonis operibus, et gloria quam accipit is, per cujus opera Deum glorificatur in gentibus, longitudo autem vitae et anni plurimi, aeternam

vitam significent, quae praesentia negligens, ad futura festinat.

(Vers. 4, 5.) Noli timere, quia non confunderis, neque erubesces: non enim te pudebit, quia confusionis adolescentiae tuae oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuae non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui qui fecit te, Dominus exercituum nomen ejus: et redemptor tuus Sanctus Israel, Deus omnis terrae vocabitur. LXX: Noli timere, quia confusa es: neque confundaris, quia exprobratum tibi est: confusionem enim aeternam oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuae, memor non eris: quia Dominus qui fecit te, Dominus sabaoth nomen ei: et qui eruit te, Deus Israel, omnis terrae vocabitur.

Oritur quaestio, quomodo si ad Ecclesiam dicitur de gentibus congregatam: Laetare, sterilis, quae non paris; et: Plures filii desertae, magis quam ejus quae habet virum, quod scilicet virum non habuerit, quae postea plures fecit filios, et illa in sterilitatem versa sit, quae prius habebat virum: quomodo nunc dicatur ad eam, quae virum non habuit: Viduitatis tuae non recordaberis amplius, et confusionis adolescentiae tuae oblivisceris.

Ex quo intelligi volunt Judaei, omnia quae dicuntur, dici ad Jerusalem, quae deserta a Deo, rursum ab eo instauranda sit. Qui facile repellentur, cum admoniti fuerint, dici ex persona Domini in Zacharia: Et assumpsi mihi duas virgas: unam vocavi decorem, et alteram vocavi funiculum: et pavi gregem (Zach. XI, 7). De quo in suo loco plenius diximus, et nunc ex parte dicetur.

Duas virgas, utrumque esse populum, gentium et Judaeorum, quorum prior vocata sit turba gentilium, quae accepit 631 naturalem legem fixam in cordibus suis, de qua Paulus scribens ad Romanos, fortissime disputat (Rom. I); qua virga nihil pulchrius est, ut omnis creatura aequaliter vocetur ad cultum Creatoris sui. Secunda autem, id est, populi Judaeorum appellata est funiculus: quae post offensam gentium vocatur pars Domini, et funiculus haereditatis ejus Israel (Deut. XXXII).

Denique postquam in Abraham vocatus est Israel, dicit Dominus: Tuli virgam meam, quae vocabatur decus: et abscidi eam, ut irritum facerem foedus meum quod percussi cum omnibus gentibus (Zach. XI, 10). Ergo in adventu Christi dicitur ad virgam, quae abscissa fuerat: Noli timere, nec crubescas, neque ora pudore suffundas. Nequaquam enim ultra confunderis, ut prius confusa fueras, nec confusionis adolescentiae tuae memor eris, et viduitatis tuae non recordaberis, per quam relicta es a Deo: quia factor tuus ipse dominabitur tui, cujus nomen Omnipotens est, qui regnat, non in una gente Judaea, sed in universo orbe terrarum. Denique sequitur: Qui te fecerat, ipse te redemit sanguine suo: et Deus omnis terrae vocabitur: pro eo quod est, omnium qui morantur in terra. Ex quo perspicue patet, nequaquam dici ad Jerusalem, quae numquam in toto orbe dominata est: sed ad Ecclesiam Christi, cujus haereditas, mundi possessio est.

(Vers. 6, 7.) Quia ut mulierem derelictam et moerentem spiritu vocavit te Dominus: et uxo-

rem ab adolescentia abjectam, dixit Deus tuus. Ad punctum in modico dereliqui te: et in miserationibus magnis congregabo te. In momento indignationis abscondi faciem meam parumper a te: et in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit redemptor tuus Dominus. LXX: Non ut mulierem derelictam et pusillanimem vocavit te Dominus, neque ut mulierem, quae ab adolescentia odiosa est, dixit Deus tuus. Tempore modico reliqui te: et cum misericordia magna miserebor tui. In furore parvo averti faciem meam a te: et in misericordia sempiterna miserebor tui: dixit qui eruit te Dominus.

Hic amici Judaeorum vilificant mulierem derelictam et uxorem ab adolescentia abjectam, quam ad punctum et ad modicum dereliquit Dominus, Jerusalem esse, dicentes. Qui abscondens parumper faciem suam susceperit eam in misericordiis sempiternis, et dolorem praeteritum, gaudio commutarit. Hoc juxta Hebraicum. Porro juxta 632 Septuaginta non eam dicit quasi derelictam mulierem, et pusillanimem vocatam a Domino: neque sicut uxorem, quae ab adolescentia odio habita sit; sed idcirco se eam ad modicum reliquisse, et avertisse faciem suam, ut misereatur illius in aeternum.

Si ergo Judaei et nostri judaizantes, dicunt Israel ad modicum derelictum, ut in adventu Christi ejus misereatur Deus; et modicum interpretantur ad comparationem totius aeternitatis: cur et nobis non concedunt, modicum dicere tempus, quo gentes sunt derelictae: ut abjectae in medio, quae in adolescentia sua Dei fuerant, po-

stea in senectute aeternam misericordiam consequantur? Praesertim cum in vocatione temporis Israel, numquam exclusa sit turba gentilium; sed semper eis per proselytos janua patuerit revertendi, ut sicut nos illorum vocatione parumper videmur exclusi, sic illorum exclusione perpetua nobis ad Deum reditus concedatur. Perpetuam autem exclusionem diximus, si non egerint poenitentiam. Alioquin Paulus apostolus dicit: Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnibus misereatur (Galat. III, 22). Quae nos de Ecclesia ex utroque populo congregata interpretati sumus; et Judaei de Jerusalem accipiunt: qui solam tropologiam sequuntur, et in locis difficillimis liberae disputationis excursu, nascentes fugiunt quaestiones, ad animam referunt peccatricem, quae abjecta a Deo sit, non ob odium, sed ob dispensationem, ut malorum pressa pondere, revertatur ad virum suum pristinum: et perdita substantia, de patris clementia non desperet (Luc. XV). Annon est grandis misericordia occurrere filio revertenti, annulum et stolam, osculumque porrigere, et invidenti fratri, juxta alterius parabolae similitudinem, dicere: Amice, si ego bonus, quare oculus tuus nequam (Matth. XX, 15)?

(Vers. 9, 10.) Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui juravi, ne inducerem aquas Noe ultra super terram: sic juravi, ut non irascar tibi, et non increpem te. Montes enim commovebuntur, et colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet a te, et foedus pacis meae non movebitur, dixit miserator tuus Dominus. LXX: Ab aqua quae

fuit sub Noe hoc mihi est: sicut juravi ei in tempore illo, terrae nequaquam ultra irasci super te, neque in comminatione tua montes transferre: neque colles tui transferentur. Sic nec misericordia mea deficiet, nec testamentum pacis meae auferetur, dixit propitius 633 tui Dominus.

Ut credat sanctorum congregatio misericordiam Domini sempiternam, et ideo ad punctum, et breve nos esse desertos, ut in amicitiam Dei, aeterno foedere jungerentur, ponit exempla majorum, dicens: Quomodo universo orbe peccante, postquam corrupit omnis terra viam Domini, inductum est diluvium: et cum auctoribus cunctis peccatorum cuncta peccata deleta sunt, et in uno homine Noe humanum servatum est genus: cui juravi nequaquam terris inducendum esse diluvium: et sponsio mea hucusque servata est, nec umquam irrita fiet (Gen. VIII et IX); sic juro Ecclesiae meae, quam mihi redemi sanguine meo, nequaquam me iratum fore his quorum misertus sum, nec meam clementiam ulla increpationis duritia commutandam. Facilius enim montes movebuntur et colles, quam mea sententia commutabitur. Juxta quod et in Evangelio loquitur: Coelum et terra transibunt, verba autem mea non praeteribunt (Matth. XXII, 15). Haec est, autem, inquit, misericordia mea, ut foedus pacis, quo mihi reconciliatus est mundus, non merito eorum quibus datum est, sed mea clementia conservetur.

Juxta Septuaginta confusus est sensus, et sic turbata sunt omnia, ut quid dicatur difficile possit intelligi: non quo ignorem quid in hoc capitulo

vir prudentissimus dixerit, sed quo non satisfaciat animo meo. Ponit enim tropologicum diluvium, quod interpretatur in baptismo Salvatoris, congerens exempla quamplurima, ut est illud: Dominus diluvium inhabitare facit (Ps. XXVIII, 10). Et iterum: Suavis Dominus exspectantibus se in die tribulationis: et sciens timentes se, in diluvio itineris consummationem facit (Nahum I, 7, secundum LXX): quod scilicet universa peccata in baptismo deleverit, dicens in alio loco: Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas (Isai. XLIII, 25). Omnes enim declinaverunt, simul inutiles facti erant (Psal. XIII, 3). Non erat qui faceret misericordiam, nec veritatem: neque erat scientia Dei super terram. Maledictio, et mendacium, et homicidium, et adulterium, et furtum cuncta occupaverant, et sanguinem sanguini miscuerant. Unde loquitur per Prophetam: Heu mihi! quia periit revertens a terra. Non est qui faciat rectum in hominibus, omnes in sanguine meo judicantur. Unusquisque proximum suum tribulat tribulatione, et ad malum manus suas praeparant (Mich. VII, 2, sec. LXX): et caetera his similia. E quibus illud est: Nemo mundus 634 a sorde, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus super terram (Job XV, 14).

Unde Dominum fecisse diluvium, qui juxta apostolum Petrum occisus est carne, vivificatus spiritu (I Petr. III); et praedicavit spiritibus in carcere constitutis, quando Dei patientia exspectabatur in diebus Noe, diluvium impiis inferens. In cujus exemplum aqua nos mundat: non sordes carnis abluens, sed bonae conscientiae interro-

gatio in Deum. Montes autem et colles qui non commoveantur, et in hujuscemodi diluvio permoti fuerant, sanctos vult intelligi, accepto foedere sempiterno: qui in priore diluvio moti fuerant, et suam reliquerant firmitatem. Dicit montes, et daemones, et adversarias potestates, qui viderunt filias hominum, quod essent bonae, et amoris jaculo vulnerati, sumpserunt sibi uxores ex omnibus quas elegerunt, et perdiderunt fortitudinem pristinam: et nequaquam in hoc diluvio sunt futuri (Genes. VI). Hoc ille dixerit, cujus explanationem lectoris arbitrio derelinquo.

(Vers. 11, 12.) Paupercula tempestate convulsa absque consolatione. Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos: et fundabo te in sapphiris: et ponam jaspidem propugnacula tua, et portas tuas in lapides sculptos, et omnes terminos tuos in lapides desiderabiles: Universos filios tuos doctos a Domino, et multitudinem pacis filiis tuis, et in justitia fundaberis. LXX: Humilis et instabilis absque consolatione. Ecce ego praeparo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum: et ponam propugnacula tua jaspin, et portas tuas lapides crystalli, et muros tuos lapides electos: et omnes filios tuos discipulos Dei, et multa pax erit filiis tuis, et in justitia aedificaberis.

Ubi nos diximus: Sternam per ordinem lapides tuos, in Hebraico scriptum est, BAPHPHUCH (), quod omnes praeter Septuaginta similiter transtulerunt: Sternam in stibio lapides tuos, in similitudinem comptae mulieris, quae oculos pingit stibio, ut pulchritudinem significet civitatis. Et

ubi nos jaspidem, sequentes LXX, diximus, in Hebraico scriptum habet CHODCHOD (), quod solus Symmachus χαλκηδόνιον transtulit. Pro crystallo quoque in cujus loco apud Hebraeos ECDA () legitur, Symmachus et Theodotio, scalpturae, id est, γλυφῆς, Aquila τρυpanismou posuit: quod verbum foratarum caelatarumque gemmarum 635 sensum sonat. De diversitate translationis diximus: veniamus ad sensum.

Adhuc loquitur ad Ecclesiam, humilem prius atque pauperculam, quae non habebat Legem, nec Prophetas, nec sermonem Dei: et tempestate convulsam sive instabilem, quae multos saeculi turbines sustinuerat, et inter varios idolorum fluctuabat errores: quae nullum habuit consolatorem, et frustra omnem substantiam suam in medicis perdidit; quod ipse veniat, ipse descendat, et aedificet in terris coelestem Jerusalem, quae in Apocalypsi Joannis vocatur sponsa et uxor Agni, habens lumen simile lapidis pretiosi, sicut jaspidis et crystalli, et murum magnum, et portas duodecim inscriptas nominibus tribuum Israel, quarum tres erant ab Oriente, et tres ab Aquilone, et tres ab Austro, et tres ab Occasu solis (Apoc. XXI): murusque fultus duodecim fundamentis, cujus omnis aedificatio ex lapide jaspide, et singula fundamenta murorum habebant singulos lapides, primum jaspidem, secundum sapphirum, tertium chalcedonium, quartum smaragdum, quintum sardonicem, sextum sardium [Al. sardinum], septimum chrysolithum, octavum beryllum, nonum topazium, decimum chrysoprasum, undecimum hiacynthum, duode-

cimum amethystum; quod legentes, exclamamus illud, et dicimus: O profundum sapientiae et scientiae Dei, quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viae ejus! Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit (Rom. XI, 33, 34)? Et iterum: Quis sapiens, et intelliget haec: intelligens, et cognoscet ea (Osee XIV, 10)?

Respondeant amatores tantum occidentis litterae, et in mille annis exquisitos cibos gulae ac luxuriae praeparantes, quorum Deus venter est, et gloria in confusione eorum (Philipp. III); qui post secundum in gloria Salvatoris adventum, sperant nuptias, et parvulos centum annorum, et circumcisionis injuriam, et victimarum sanguinem, et perpetuum sabbatum: qui dicunt cum Israel in perversum modum: Manducemus et bibamus, cras enim regnabimus: quae sit ista coelestis Jerusalem, cui nunc dicitur: Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos: sive juxta LXX: Ecce ego praeparo [Al. praeparabo] tibi carbunculum, lapidem tuum: ut tota civitas sit plena carbunculis, et habeat fundamenta sapphirina, et propugnacula jaspidem, sive chalcedonium, et 636 portas crystallinas, sive anaglyphas, et murum in circuitu pretiosorum lapidum: omnique filii ejus non habeant magistros homines, sed Deum, et appellentur discipuli Dei; et sit in ea pax perpetua, et aedificatio justitiae.

Ex quo perspicuum est, sub occasione justitiae, quod virtutis est nomen, etiam caeteras virtutes in aedificationem Ecclesiae debere nos quaerere: nec Judaica deliramenta sectari. Exponant enim quid sit illud quod in Proverbiis de

sapientia dicitur: Pretiosior est cunctis lapidibus pretiosissimis (Prov. III, 25). Si enim Christus Dei virtus et Dei sapientia est (I Cor. I), stultum est Christum insensibilibus lapidibus comparari. Rursumque de judiciis Dei legimus: Judicia Domini recta: justificata in semetipsa, desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum (Psal. XVIII, 10. 11). Ex quo palam est, illud lapidem caeteris lapidibus comparari, de quo supra in hoc eodem Propheta ex persona Dei dicitur: Ecce immittam in fundamenta Sion lapidem angularem, lapidem electum, pretiosum: et qui crediderit in eo, non confundetur (Isai. XXVIII, 16). Hunc lapidem reprobaverunt aedificantes (Psal. CXVII), Scribae videlicet, et Pharisaei, et principes Judaeorum, qui factus est in caput anguli (Matth. XXI). De quo et Apostolus Petrus disputans ait: Nobis ergo honor qui credimus angulari et pretioso electoque lapidi. Incredulis autem est lapis offensionis et petra scandali (I Petr. II, 7, 8). Qui et in Actibus Apostolorum ad principes loquitur sacerdotum: Iste est lapis electus, pretiosus, quem vos despexistis reprobantes (Act. IV, 18); qui factus est in caput anguli, et duos populos continet, gentium et Israel; qui aedificavit civitatem, cujus artifex et conditor Deus est: de qua et Apostolus scribit Corinthiis: Dei aedificatio estis. Et: Quasi architectus sapiens fundamentum posui, alius superaedificat. Unusquisque autem videat quomodo aedificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere praeter eum qui positus est, Jesum Christum (I Cor. III, 9, 10). Si quis autem super fundamentum hoc aedificat

aurum, et lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam: uniuscujusque opus manifestum erit. De hoc fundamento et in Epistola altera loquitur: Aedificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso angulari lapide Jesu Christo (Ephes. II, 20); et iterum: In quibus omnes aedificamini lapides viventes in sacerdotium sanctum, offerre spirituales victimas (I Petr. II, 5). De his lapidibus mystice dicitur: Lapides sancti volvuntur super terram (Zac. IX, 16), 637 quibus aedificat Christus Ecclesiam super petram, dicens in Evangelio: Super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam (Matth. XVI, 18). Quam civitatem qui meruerit intrare, gaudens loquitur Domino: Sicut audivimus, ita vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri: Deus fundavit eam in aeternum (Ps. XLVII, 9). Super conditore hujus civitatis, et in alio loco dicitur: Hic aedificabit civitatem meam, et reducet captivitatem populi mei (Isai. XLV, 13).

De natura autem duodecim lapidum atque gemmarum, non est hujus temporis dicere, cum et Graecorum plurimi scripserint et Latinorum. E quibus duos tantum nominabo, virum sanctae et venerabilis memoriae episcopum Epiphanium, qui insigne nobis ingenii et eruditionis suae reliquit volumen, quod inscripsit περὶ λίθων: et Plinium secundum, eumdem apud Latinos oratorem et philosophum, qui in opere pulcherrimo naturalis historiae tricesimum septimum librum, qui et extremus est, lapidum atque gemmarum disputatione complevit. Hi duodecim lapides scribuntur per ordinem in Exodo et in Ezechiel,

id est ἐν τῷ λογείῳ [Mss. in logio] pontificis, et in corona atque diademate principis Tyri. Dicamus primum de Exodo: Quatuor ordines intexti erant lapidum (Exod. XXVIII). Ordo primus habuit lapidem sardium, topazium, smaragdum. Ordo secundus, carbunculum, sapphirum, jaspidem. Ordo tertius, ligirium, achatem, amethystum. Ordo quartus, chrysolithum, beryllum, onychium, auro circumdatos; et inscripti erant ex nominibus duodecim tribuum filiorum Israel. In quo notandum quod secundus ordo lapidum etiam in praesenti Scriptura sit positus, carbunculus, sapphirus, et jaspis. Necdum enim perfecta retinemus, nec ad prima pervenimus, quia nunc per speculum videmus in aenigmate.

Porro in Ezechiel sic scriptum reperimus: Tu es signaculum similitudinis et corona decoris, in deliciis paradisi Dei fuisti. Omni lapide primo indutus es, sardio, topazio, et smaragdo, carbunculo et sapphiro et jaspide, argento quoque, et auro et lyncurio, et achate, et amethysto, et chrysolitho, et beryllo, et onychino; auroque replesti thesauros tuos et 638 apothecas tuas in te. A qua die conditus es, cum Cherubim posui te in monte sancto meo; fuist in medio lapidum ignitorum, immaculatus in diebus tuis, ex quo conditus es, donec inventae sunt in te iniquitates tuae (Ezech., XXVIII, 12 et seqq.).

Quis enim tam stultus et vecordis ingenii, ut in paradiso Dei, positum principem Tyri, quemcumque illum esse crediderit, et inter igneos lapides conversatum (quos haud dubie Angelos intelligimus coelestesque Virtutes) putet fuisse

eum, qui terrenis lapidibus ornatus sit, et habuerit similitudinem et signaculum?

De igitur omnium lapidum, et per partes singulorum, non est hujus temporis dicere; neque enim semper dicenda sunt omnia. Nunc tantum de carbunculo, sapphiro et jaspide disseramus. Carbunculus qui paratur, sive per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrinae, qui fugato errore tenebrarum, illuminat corda credentium. Hic est quem unus de Seraphim tulit forcipe comprehensum, ad Isaiae labia purganda (Isa. VI): qui nascitur, juxta Geneseos fidem, in terra Evila, ubi est aurum optimum (Genes. II), lapisque carbunculus, et prasinus. Porro sapphirus, qui ponitur in fundamentis, coeli habet similitudinem, et supra nos aeris: qui talis est, ut possit illud Aristophanicum dicere cum Socrate: Ἀεροβατῶ καὶ περιfrono ton hēlion; quod nos in Latinum sermonem vertere possumus: Scando aerem, solemque despicio. Sive cum Paulo apostolo: Nostra autem conversatio in coelis est (Philipp. III, 20). Scriptura quoque commemorat, quod locus in quo thronus Dei sit, sapphiri habeat similitudinem, et gloria Domini in hoc colore consistat, qui portat imaginem supercoelestis.

Sed et propugnacula urbis Dominicae, hoc est murorum moenia jaspide roborantur, qui possunt omnem altitudinem elevantem se contra scientiam Dei destruere atque convincere, et mendacium subjicere veritati (Ezech. I; I Cor. XV). Qui ergo in disputando fortissimus est, et sanctarum Scripturarum testimoniis roboratus, iste

propugnaculum Ecclesiae est. Jaspidum multa sunt genera: alius est enim smaragdi habens similitudinem, qui reperitur in fontibus Thermodontis fluminis, 639 et vocatur Grammatias, quo omnia phantasmata fugari autumant. Alius viridior mari, et tinctus quasi floribus; hunc in Phrygiae monte Ida, et in profundissimis specubus ejus nasci referunt. Alium vero juxta Iberos, Hyrcanosque et mare Caspium reperiri, et praecipue juxta lacum Neusin. Est et alius jaspis nivi et spumae marinorum fluctuum similis, et elementer quasi mixto cruore subrutilans. Hoc diximus, ut universas gratias spirituales in Ecclesiae propugnaculis cognoscamus; quas qui habuerit, vanos timores fugat, et potest cum sponsa dicere: Fratruelis meus candidus et rubicundus (Cant. V, 10).

Portae autem istius civitatis de lapide sunt crystallo, qui scalpitur variis modis, quo lapide nihil purius est. Denique vehementissimis Alpium frigoribus, et inaccessis soli speluncis, concrescere aquae dicuntur in crystallum: et tactu quidem lapidem, visu aquam esse. Per quem ostenditur, eos qui in foribus Ecclesiae sunt, nulla debere sorde maculari, sed fidei esse purissimae, et dicere cum propheta: A mandatis tuis intellexi (Ps. CXVIII, 104). Et illud audire: Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. V, 8). Muri autem civitatis, sive termini et περίβολος, lapidibus electis exstruuntur, quos reliquos lapides intelligere possumus, et omnes filios ejus esse doctos, sive discipulos Dei: quo testimonio Dominus utitur in Evangelio Joannis,

dicens: Nemo potest ad me venire, nisi Pater meus qui misit me, traxerit eum, et omnis qui audierit et didicerit a Patre, venit ad me (Joan. VI, 44, 45). Et post paululum, scriptum est in prophetis: Erunt omnes docti a Deo. Qui et per Jeremiam loquitur: Dans leges meas in mentibus eorum, et super cor illorum scribam eas; et nequaquam ultra docebunt singuli proximos suos et fratres dicentes: Cognosce Dominum. Sed omnes scient me a minimo usque ad maximum. Propitius enim ero iniquitatum eorum, et peccatorum eorum non recordabor (Jerem. XXXI, 33, 34). Doctrina autem discipulorum Dei habet multitudinem pacis, quae eis a Domino derelicta est: aedificatioque urbis pulcherrimae completur justitia; ut nequaquam unius gentis, 640 sed totius mundi Deus sit, vocantis ad fidem suam servos et liberos, Graecos et Barbaros, divites et pauperes, nobiles et ignobiles, viros et mulieres, parvulos et senes, et omnia quae in mundo videntur esse contraria (Joan. XIV). Excessimus brevitatis modum, qui utilis est in omnibus quae dicenda sunt: nequaquam nos juxta Hebraeos et nostros Semijudaeos in terra, sed in coelis, urbem Dei quaerentes [Al. quaerendo], quae in Christo monto sita latere non potest.

(Vers. 14.) Recede procul a calumnia, quia non timebis; et a pavore, quia non appropinquabit tibi. LXX: Recede ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi. Ordo pulcherrimus. Pauperculam et humilem fuerat consolatus, promittens ei gratias spirituales. Nunc docet quid facere debeat, si nolit adversariorum impetus

formidare. Et est sensus: Non vis timere inimicos tuos, fac ista quae dico: Recede procul a calumnia, sive ab iniquitate: quia omnis iniquitas et rapina de calumnia nascitur; et non timebis, tremorque et pavor non appropinquabunt tibi, ut nequaquam homines, sed Deum timeas, dicens cum Moyse: Tremens sum ego et meticulosus (Deut. IX, 19); et cum uno amicorum Job: Horror et tremor venerunt super me; et multum mea ossa concussit (Job IV, 14); et cum propheta: A voce orationis meae intravit tremor in ossa mea (Infra LXVI, 2); et: Super quem Dominus requiescit, nisi super humilem et quietum, et trementem verba ejus (Prov. X)? Porro alius est impiorum tremor, qui ex metu supplicii nascitur. De quo scriptum est: Tremor apprehendit impios (Ps. XLVII, 7).

(Vers. 15.) Ecce accola veniet, qui non erat mecum; advena quondam tuus adjungetur tibi. LXX: Ecce proselyti accedent ad te per me, et coloni erunt tui, et ad te confugient. Et haec Judaei putant ad Jerusalem dici, quod multi de gentibus proselyti sint futuri, et legem Moysi caeremoniasque suscipiant. Quod nos juxta coeptam interpretationem ad Ecclesiam referimus, quae per apostolos ex utroque populo congregata est, quae non habet maculam, neque rugam, quae liber est, et mater omnium credentium (Ephes. V; Galat. IV). Ad quos 641 proselytos et advenas congregandos, misit Dominus discipulos suos, dicens: Docete omnes gentes (Matth. ult., 19), ut confugiant ad Evangelium, et novam Legem suscipiant, ut habitatores quondam idololatriae, fiant coloni Ecclesiae. De quibus in psalmis dici-

tur: Dominus sapientes facit caecos. Sive ut in Latinis codicibus legitur: Dominus illuminat caecos, Dominus diligit advenas (Ps. CXLV, 8, 9): ut postquam caeci lumen receperint veritatis, et stulti sapientiam didicerint, tunc ad Ecclesiam transeuntes diligantur a Domino, et audiant per prophetam: Vocabo non populum meum, populum meum (Osee II, 24); quo intrante Templum Dei, zelus apprehendit populum ineruditum.

(Vers. 16, 17.) Ecce ego creavi fabrum sufflantem in igne prunas, et proferentem vas in opus suum: et ego creavi interfectorem ad disperdendum. Omne vas, quod fictum est contra te, non dirigetur: et omnem linguam resistentem tibi in judicio, judicabis. Haec haereditas servorum Domini: et justitia eorum apud me, dicit Dominus. LXX: Ecce ego creavi te, non ut aerarius sufflans in igne prunas, et proferens vas in opus. Ego autem creavi te non in perditionem interficere: omne vas quod factum est contra te, non prosperabitur: et omnis vox surget contra te in judicium: omnes eos vinces ÷ et obnoxii tui erunt in ea ** Est haereditas servientibus Domino, et vos eritis mihi justi, dicit Dominus.

Dicamus primum juxta Hebraicum: Si vis non timere, et procul a te esse formidinem, fac quae praeteritus sermo narravit; ego enim sum per quem habitura es proselytos. Ego qui creavi fabrum sufflantem in igne prunas, hoc est, diabolum omnium malorum artificem, non necessitate naturae, sed mentis arbitrio. Qui suscitavit incendia, et proferet contra te vasa: quales fuerunt Simon et Elimas magi, Petro et Paulo apostolis

resistentes (Act. XIII). Ego creavi interfectorem eorum qui increduli sunt futuri. Non quo ego sim causa perditionis eorum, sed quo creatus adversarius ad pugnandum, et victis perditio, et victoribus causa sit praemiorum. Omnesque qui contra te a fabro sufflante sunt fabricati, non dirigentur, sed et praesentes poenas sentient et futuras. Quodque prius videbatur occultum, in consequentibus dicitur manifestius: Et omnem linguam resistentem tibi in judicio judicabis, perdens 642 sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobans. Cunctosque haereticorum principes, et Judaeorum magistros, et mundi philosophos, quos faber ille conflaverat, tuo judicio condemnabis. Quomodo et Regina Saba condemnavit incredulos, et Ninivitae: et e contrario justificabitur Sodoma comparatione pejoris Jerusalem (Matth. XII).

Post haec infertur quae sint praemia futurorum, ne cassum putent esse certamen, et praesenti morte finiri. Haec est haereditas servorum Domini, id est, regna coelorum, et vita perpetua, et retributio laborum, quae oculus non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt, quae praeparavit Deus diligentibus se (II Cor. II). Si autem diligentibus, ergo et servientibus, qui nullum alium habent Dominum, nisi Deum. Et haec est justitia eorum qui apud Deum sunt, dicit Dominus, ut praesens tribulatio futuro gaudio compensetur.

Porro juxta Septuaginta iste mihi sensus videtur: Ego Creator tuus non te ita feci quomodo diabolus faber pessimus immundo spiritu conflat

vasa iniquitatis, et profert ea in perditionem: qui scire debet quod hujuscemodi vasa prosperum iter non habeant, sed in cursu medio confringantur. Quae sint autem vasa, sequenti sermone demonstrat; Et omnis vox quae surget contra te in judicium, omnes eos vinces. Vasa iniquitatis vocem habent, quae vox surget contra Ecclesiam, quando ponunt haeretici in excelsum os suum, et lingua eorum pertransit ad terram. Quodque sequitur: Et obnoxii tui erunt in ea, obelo praenotavimus, quod non tam a LXX quam a malis scriptoribus videtur additum. Cum autem omnem vocem surgentem adversum se Ecclesia vicerit, tunc servientibus Domino et obedientibus erit haereditas, aeterna possessio. De qua in Jeremia aliis verbis dicitur: Est merces operibus tuis (Jerem. XXXI, 36). Habitatoresque Ecclesiae justi erunt Domino. Omnis enim qui facit justitiam, de Deo natus est. Quibus loquitur Dominus: Estote sancti, quoniam ego sanctus sum (Levit. XX, 26).

(Cap. LV.---Vers. 1, 2.) Omnes sitientes venite ad aquas, et qui non habetis pecuniam [Vulg. argentum], properate, emite et comedite: venite, emite absque argento, et absque ulla commutatione vinum et lac. Quare appenditis argentum non in panibus, et laborem vestrum non in saturitate? 643 LXX: Qui sititis, ite ad aquam, et quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, et comedite, et ambulate, et emite absque pecunia et absque pretio vinum et adipem. Quare emitis pecunia, et laborem vestrum non in saturitatem?

Verbum Hebraicum OI (הוֹ), de quo supra in prophetia contra Ariel dixeram (Ad cap. 29), quod

esset ambiguum, et vel interjectionem vocantis, vel vae, significaret, hic in principio capituli positum, nequaquam plangentis legitur, sed vocantis affectu. Quia ergo omne vas fictum contra Ecclesiam dixerat conterendum, et omnem vocem linguamque, quae se armaverat contra scientiam Dei, esse superandam: provocat credentes ad fluvium Dei, qui repletus est aquis, et cujus impetus laetificat civitatem Dei, ut bibant aquas de fontibus Salvatoris, qui loquitur ad Samaritanam: Si scires gratiam Dei, et quis est, qui dicit tibi, da mihi bibere: tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam. Aqua quam ego dedero ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam (Joan. IV, 10, 14). De his aquis clamabat in Templo: Si quis sitit, veniat ad me, et bibat. Qui biberit de aqua, quam ego dedero ei, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae (Ibid., 37, 38), significans Spiritum sanctum, quem credentes accepturi erant, et de quo Propheta mystico sermone resonabat: Sitivit anima mea ad Deum viventem (Psal. XLI, 2); et iterum: Apud te fons est vitae (Psal. XXXV, 10). Qui ipse de se loquebatur: Me dereliquerunt fontem aquae vivae: et foderunt sibi lacus contritos, qui non possunt aquas continere (Jerem. II, 13). Has aquas spargunt nubes, ad quas pervenit veritas Dei. Sicut scriptum est: Et nubes spargant justitiam (Isai. XLV, 8, sec. LXX). Praecipiturque sitientibus, ut nequaquam bibant aquas Sior turbidas, et tumentes gurgites Assyriorum; sed pergant ad aquas Siloe, quae vadunt cum silentio; nec timeant eloquii paupertatem, si argentum forte non habeant (Isa. XLV; Jerem. II), sed au-

diant Apostolum dicentem: Gratia salvi facti estis (Ephes. II, 8); et Dominum ad discipulos: Gratis accepistis, gratis date (Matth. X, 8). Mirumque in modum emunt aquas absque pecunia; et non bibunt eas, sed comedunt. Ipse enim et aqua et panis est, qui de coelo descendit (Joan. VI). Ergo quod in quibusdam exemplaribus legitur: Emite, et bibite, ab imperitis scriptoribus immutatum est, 644 qui putaverunt esse consequentius, si biberentur potius aquae, quam comederentur. Est autem et pecunia pessima, sive argentum, quod reprobat Scriptura, dicens: Pecunia, quae datur cum dolo, quasi testa reputabitur (Prov. XXVI, 23, sec. LXX); et in alio loco: Argentum vestrum reprobum (Jerem. VI, 30). Et est argentum quod Dei eloquiis comparatur: Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum terrae, purgatum septuplum (Ps. XI, 7). Spreto igitur illo argento et pecuniis, quibus aquas Domini emere non possumus, pergamus ad eum, qui tenens calicem Sacramenti, discipulis loquebatur: Accipite et bibite, hic est sanguis meus, qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorum (Matth. XXVI, 27, 28). Quod vinum miscuit et sapientia in cratere suo, omnes stultos saeculi mundique sapientiam non habentes, provocans ad bibendum: et ut non solum vinum emamus, sed et lac, quod significat innocentiam parvulorum, qui mos ac typus in Occidentis Ecclesiis hodie usque servatur, ut renatis in Christo vinum lacque tribuatur. De quo lacte dicebat et Paulus; Lac vobis potum dedi, non solidum cibum (I Cor. III, 2). Et Petrus: Quasi modo nati parvuli, rationale lac desidera-

te (I Pet. II, 2). Unde et Moyses vinum et lac in Christi intelligens passione, mystico sermone testatur: Gratiosi oculi ejus a vino, et candidi dentes ejus a lacte (Genes. XLIX, 12). Pro lacte in praesenti loco LXX adipem transtulerunt. De quo sanctus David dicit in psalmo: Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea (Psal. LXII, 6); et in alio loco: Cibavit eos de adipe frumenti, et de petra melle saturavit eos (Psal. LXXX, 17). Qui adipes non aliud quam mysticam carnem sonant. Ad quam Dominus discipulos hortabatur, dicens: Nisi comederitis carnem meam, et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis (Joan. VI, 54). Unde et in Gethsemani traditus est, quod significat vallem adipeam, sive pinguissimam. Simulque increpat eos, qui sequuntur sapientiam saecularem et perversas haereticorum simulatasque doctrinas, et Pharisaeorum traditiones, omnemque falsi nominis scientiam, quae elevatur contra Deum, et magnis pretiis ac labore continuo appendunt argentum pro ea disciplina, in qua non 645 sunt panes, et sudant pro his cibis, in quibus nulla saturitas est. Ex quo ostenditur eam sectandam esse sapientiam, quae non est in foliis ac flore verborum, sed in medullis ac fructibus sensuum; quae non aurem praetervolat, sed animum reficit. Quam ut discamus, non transimus maria, nec magnis sumptibus indigemus, sed prope est verbum in ore nostro, et in corde nostro.

(Vers. 2, 3.) Audite audientes me, et comedite bonum et delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, et venite ad me:

audite, et vivet anima vestra. Et feriam vobiscum pactum sempiternum: misericordias David fideles. LXX: Audite me, et comedite bona, et delectabitur in bonis anima vestra. Attendite auribus vestris, et sequimini vias meas: et audite me, et vivet in bonis anima vestra. Et constituam vobis testamentum aeternum, sancta David fidelia.

Ne quis putaret auditum carnis esse, non mentis, ad quem cohortatur audituros sermo divinus, non carnis illis bona, sed animae pollicetur. Si enim, inquit, audieritis me, bona terrae comedetis (Isai. I, 19). Sive bonum, qui dicit: Ego sum pastor bonus (Joan. X, 11). Et delectabitur in bonis et in crassitudine anima vestra. Ergo bona, quae animae repromissa sunt, non divitiae, et corporis sanitas, et saeculi dignitates, quae etiam philosophi appellant indifferentia, id est, nec bona, nec mala, et pro utentium qualitate variantur; sed illa credenda sunt, ad quae nos cohortatur Deus: Declina a malo, et fac bonum (Ps. XXXVI, 27). Sin autem bona animae, honestas virtutesque dicuntur; ergo et mala, non paupertas, et infirmitas corporis, et ignobilitas accipienda, sed omnia vitia, quae vere mala sunt. Denique Abraham non ideo bona habuit, quia dives fuit, sed quia divitiis bene usus est (Genes. XIII). Et Lazarus qui postea requievit in sinu ejus, non idcirco mala sustinuit, quia cum egestate passus est tormenta morborum, sed malis quae putabantur in saeculo, vera bona est consecutus. Unde et dives ille purpuratus recepit bona sua in vita sua, quae illi erant bona, qui ea arbitrabatur bona (Luc. XVI), et de Lazaro non e contrario dicitur: Recepit

mala sua in vita sua; sed recepit mala in vita sua, 646 quae mala non illi, qui patiebatur, sed aliis videbantur. Utriusque rei exemplum nobis tribuit beatus Job, qui nec in bonis nec in malis saeculi victus est, sed omnia pari mentis firmitate sustinuit (Job. II). Quamobrem Salomon precatur Deum: Divitias et paupertatem ne dederis mihi. Constitue autem mihi quae sunt victui meo necessaria et sufficientia, ne saturatus mendax efficiar, et dicam: Quis me videt? aut egens furer et perjurem nomen Domini (Prov. X, 8, 9). Si autem hoc deprecatur, ut nec divitias habeat, nec paupertatem, sed tantum victus necessaria, de quibus et Apostolus dicit: Habentes victum et vestitum, his contenti sumus (I Tim. VI): perspicuum est divitias et egestatem, sanitatem et languorem, voluptatem atque cruciatus, nec bona esse nec mala, sed pro sustinentium diversitate bona et mala fieri. Ergo non juxta χιλιαστὰς, opum abundantiam, et delicatos cibos, et crassitudinem corporis, phasidesque et fartos turtures, mulsum, merum, uxorum pulchritudinem, examina liberorum, Dominus animae pollicetur, sed illas delicias, ad quas nos mystice provocat dicens: Delectare, sive deliciis fruere in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui (Psal. XXXVI, 4); et alibi: Credo videre bona Domini in terra viventium (Ps. XXVI, 13); et in alio psalmo: Benedic, anima mea, Domino, et omnia interiora mea nomen sanctum ejus. Qui implet in bonis desiderium tuum (Ps. CII, 1 et 5). Denique infert: Audite me, et vivet anima vestra (Isai. LV, 3). Omnium bonorum promissio, vita est sempiterna.

Quod si volueritis audire, et anima vestra vixerit in aeternum, feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias David fideles. De quibus idem Psalmista cantabat: Misericordias Domini in aeternum cantabo. In generatione et generatione annuntiabo veritatem tuam (Ps. LXXXVIII, 1, 2). Et ut sciamus quae sint istae misericordiae, sequenti sermone demonstrat: Semel juravi in sancto meo: si David mentiar, semen ejus in sempiternum manebit, et thronus illius sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in aeternum, et testis in coelo fidelis. Qui idcirco vocatur fidelis, quia promissa compleverit. Pro quibus LXX transtulerunt, sancta David fidelia (Act. XIII, 34): quod potest pro firmis accipi 647 atque robustis. Ut est illud: Fidelia omnia mandata ejus: confirmata in saeculum saeculi (Psal. CX, 8). Et in alio loco: Deus fidelis, et non est iniquitas in eo (Deut. XXXII, 4). Et apostolus Paulus: Si negaverimus, inquit, eum, ipse fidelis manet: negare seipsum non potest (II Tim. II, 13). Et in alio loco scribens ad Timotheum: Fidelis sermo, et omni acceptione dignus (I Tim. XV). Hoc autem pactum, quod Dominus pollicetur, non erit breve et unius temporis, sicut fuit populi Judaeorum, sed manebit in aeternum, ut veniat verus David, et in Evangelio compleantur quae ex Dei persona sunt repromissa: Inveni David servum meum, in misericordia sancta unxi eum (Ps. LXXXVIII, 21). Cujus manum posuit in mari, et in fluminibus dexteram illius. Quem juxta Ezechiel, per multa jam saecula dormiente David, appellat servum suum atque pastorem dicens: Suscitabo vobis

pastorem unum, servum meum David (Ezech. XXXIV, 23).

(Vers. 4, 5.) Ecce testem populis dedi eum, ducem ac praeceptorem gentibus. Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis: et gentes, quae non cognoverunt te, ad te current, propter Dominum Deum tuum et Sanctum Israel, quia [Al. qui] glorificavit te. LXX: Ecce testimonium in gentibus dedi eum, principem et praecipientem gentibus: gentes, quae nesciebant te, invocabunt te: et populi, qui ignorabant te, ad te confugient: propter Dominum Deum tuum Sanctum Israel, qui glorificavit te.

Provocaverat ad credendum populum Judaeorum, ut inclinarent aurem suam, et pactum acciperent sempiternum, quod Dominus David repromiserat, et Abraham, ac semini ejus, dicens: In semine tuo benedicentur gentes (Genes., XXII, 18). Quod apostolus Paulus edisserens, Non dixit, ait, in seminibus: sed, in semine, quod est Christus (Galat. III, 16). Et quia sciebat, illis non credentibus, credituros esse populos nationum, transit ad gentes; et dicit misisse se Filium suum testem vel testimonium cunctarum gentium, qui praecepta illius atque mandata populis nuntiaret, qui de seipso loquitur: Oportet praedicari Evangelium istud in omni orbe, in testimonium cunctis gentibus (Matth. XXIV, 14). Denique superbientem Pilatum hoc sermone confutat: In hoc natus sum, ut testimonium praebeam veritati (Joan. XVIII, 37). De quo apostolus Paulus scribit Timotheo: Unus mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus, qui dedit se redemptionem

pro omnibus, testimonium 648 temporibus propriis: in quo ego positus sum praeco et Apostolus (I Tim. II, 5). Omnia ergo quae dicuntur, ad eum referenda sunt, qui quasi ovis ad victimam ductus est, et quasi agnus coram tondente non aperuit os suum. De quo supra dicitur: Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem (Isai. LIII, 2); et: Ipse peccata nostra portavit, et pro nobis dolet. Ad hunc confugerunt, sive cucurrerunt, qui eum antea nesciebant, dicentes: Deus noster refugium et virtus (Psalm. XLV, 1); et iterum: Domine, refugium factus es nobis in generatione et generatione (Ps. LXXXIX, 1). De quorum fide et supra legimus: Quibus non est praedicatum de eo, videbunt: et qui non audierant, intelligent. Iste testis est omnium, quae Pater mundo spopondit et praestitit, cujus mysterium brevi Paulus ad Ephesios sermone comprehendens: Deus, inquit, Domini nostri Jesu Christi Pater gloriae (Eph. I, 3): De quo et nunc scriptum est: Propter Dominum Deum tuum, et Sanctum Israel, qui glorificavit te, et ea gloria, quam habuit priusquam mundus fieret. De qua et Propheta testatur: Apparebit gloria Dei (Hebr. I), qui est splendor gloriae, et forma substantiae ejus, quando omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus in gloria Patris sit (Philip. II). Qui respondit Filio gloriam, quam prius habuerat, postulanti: Et glorificavi, et glorificabo. De quo et Joannes apostolus: Vidimus, ait, gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre plenum gratiae et veritatis (Joan. XII, 28; I, 14). Ergo quando de eo loquitur: Qui in principio apud Deum erat Deus

Verbum, appellatur Pater gloriae: quando autem de eo qui dicit in Evangelio: Quid me persequimini hominem, qui veritatem vobis loquor (Joan. VIII, 4)? vocatur Deus Domini nostri Jesu Christi. Non quod alter et alter sit (qui multorum error est pessimus), sed quo unus atque idem Filius Dei, nunc divinitatis suae gloriae, nunc nostrae naturae, quam suscipere dignatus est, loquatur affectibus.

(Vers. 6, 7.) Quaerite Dominum, dum inveniri potest: invocate eum, dum prope est. Derelinquat impius viam suam, et vir iniquus cogitationes suas, et convertatur ad Dominum, et miserebitur ejus, et ad Deum nostrum: quoniam multus est ad ignoscendum. LXX: Quaerite Dominum: et cum inveneritis eum, invocate. Et postquam vobis appropinquaverit, relinquat impius vias suas et 649 vir iniquus cogitationes suas et convertatur ad Dominum: et misericordiam consequetur: quia multum dimittet peccata vestra.

Quia igitur, ut ante jam diximus, noluistis pactum recipere sempiternum, et misericordias David fideles, quas, vobis nolentibus suscipere, suscepit turba gentilium, moneo vos populares meos ego Propheta, atque contestor, dum tempus est, agite poenitentiam. Convertimini ad eum, qui vobis nunc loquitur per Prophetas, qui postea locuturus est praesens. Quaerite eum dum inveniri potest, dum estis in corpore, dum datur locus poenitentiae, et quaerite non loco, sed fide. Quomodo autem quaeratur Deus, in alio loco plenius dicitur: Sapite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quaerite eum: quia invenitur ab

his qui non tentant eum: et apparet his, qui non sunt ei increduli (Isai. I, 1, 2). Unde et nos scientes illud dictum de peccatoribus: Qui longe recedunt a te, peribunt, loquamur ad Dominum: Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in coelum, tu ibi es: si descendero in infernum, ades (Ps. CXXXVIII, 7, 8). Et invocemus eum, dum prope est, ne nostris vitiis atque peccatis procul recedat. Appropinquat enim appropinquantibus sibi, et filio longo post tempore revertenti, laetus occurrit. Quamobrem sanctus in psalmo canit: Mihi autem adhaerere Deo, bonum est (Ps. LXXII, 28). Et Moyses solus appropinquabat ad Dominum (Exod. XX). Et per Jeremiam loquitur Deus: Ego Deus appropinquans, et non de longe (Jer. XXIII, 33). Appropinquans eis, qui mihi appropinquant fide, et longe recedens ab his, qui a me procul infidelitate discedunt. Propter quae dicitur ad credentes: Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis. Ac ne hoc putaremus posse sufficere, statim subjungit: Resistite diabolo, et fugiet a vobis (Jacob. IV, 8). De quo supra dixerat: Adversarius vester diabolus sicut leo circumiens, quaerit quem devoret. Adversum quem resistite confortati fide (I Pet. V, 8, 9). Nec satis est quaerere Dominum, et dum poenitentiae tempus est, invenire, atque invocare eum dum prope est, nisi reliquerit impius vias suas pristinas, et cogitationes antiquas quibus a Domino declinaverat. Tunc enim revertemur ad Dominum, qui miserebitur nostri; et ad clementissimum 650 patrem, qui multus est in misericordiis, et facilis ad ignoscendum, cum cogitationes et vias pristinas relique-

rimus, ut postea mereamur audire: Beati quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata (Psal. XXXI, 1).

(Vers. 8, 9.) Non enim cogitationes meae, cogitationes vestrae: neque viae vestrae, viae meae, dicit Dominus. Sicut enim exaltantur coeli a terra, sic exaltatae sunt viae meae a viis vestris, et cogitationes meae a cogitationibus vestris. LXX: Neque enim sunt cogitationes meae, sicut cogitationes vestrae: nec sicut viae meae, viae vestrae, dicit Dominus. Sed quantum distat coelum a terra, tantum distat via mea a viis vestris, et cogitationes vestrae a cogitatione mea.

Ne putetis, inquit, difficile esse quod spondeo, et vobis incredibile videatur, impium et iniquum posse salvari, vel populum Judaeorum, vel omnes qui in gentibus nesciebant Deum: hoc considerate, quod multa inter mea vestraque consilia sit differentia, et quanta naturae, tanta voluntatis diversitas (Prov. XIX). Multae enim cogitationes in corde viri, consilium autem Domini in sempiternum manet. Vos, ut homines, saepe promissi poenitentes, veterem voluntatem novella voluntate subvertistis. Dominus enim dissipat consilia gentium, et reprobat cogitationes populorum, et irritas facit voluntates principum (Psal. XXXII). Cogitationes autem cordis ejus a generatione in generationem; et quidquid decreverit, non potest immutari. Vultis scire diversitatem mei vestrique consilii? Quantum coelum loci distat a terra, et aliud Angelorum, aliud hominum habitaculum est, tantum meae cogitationes a vestris consiliis separantur. De meis enim cogitationibus dicitur:

Inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viae illius (Rom. XI, 33). Porro de vestris: Cogitaverunt consilium, quod non potuerunt stabilire (Psal. XX, 12). Et in alio loco: Quodcumque inieritis consilium, dissipabitur, et quidquid locuti fueritis, non permanebit in vobis (Isa. VIII, 10). Perspicua interpretatione non indigent, idcirco stringuntur potius, quam disseruntur.

(Vers. 10, 11.) Et quomodo descendit imber et nix de coelo, et illuc ultra non revertetur [Vulg. revertitur]; sed inebriat terram, et infundit eam, et germinare eam facit, et dat semen serenti, et panem comedenti: sic erit verbum meum, 651 quod egredietur de ore meo; non revertetur ad me vacuum, sed faciet quaecumque volui, et prosperabitur in his, ad quae misi illud. LXX: Quomodo si descendat pluvia, aut nix de coelo, et non revertatur, donec inebriet terram, et generet et oriatur, et det semen seminanti, et panem ad comedendum: sic erit verbum meum, quod exierit de ore meo: non revertetur donec compleat quae volui, et prosperas faciam vias ejus et praecepta mea.

Pendent ex superioribus quae dicuntur, et breviter hic sensus est: non sit incredulus populus nationum, quod post tanta scelera impius repente salvetur. Non enim sunt cogitationes meae ut cogitationes hominum, et quantum coelum distat a terra, tantum meae cogitationes a cogitationibus hominum separatae sunt. Ego enim clementissimus sum, et multus ad ignoscendum. Vultis et aliam accipere similitudinem? Quomodo imber et nix descendit de coelo, et illuc ultra non revertetur, sed inebriat terram, et infundit

eam, et varia semina pullulat, ut plenis segetibus panes in usus hominum procreentur: sic repromissionis meae verbum, quod semel pollicitus sum, et quod egressum est de ore meo, irritum non erit; sed omnia opere complebuntur. Juxta anagogen duplex intelligentia est, quod verbum Domini vel ille sit, de quo scriptum est: In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. I, 1). Qui non revertetur ad eum vacuus, nisi Patris fecerit voluntatem; et universa compleverit propter quae fuerat corporatus, et mundum reconciliaverit Deo. Qui de ore procedere dicitur, et de utero ac vulva: non quod Deus haec membra habeat, sed quod nos naturam Domini per nostra verba discamus. Vel certe hoc dicendum, quod Evangelicae sermo doctrinae imber appelletur, et pluviae quas fundunt super terram bonam, nubes spirituales, ad quas pervenit veritas Dei. Quem imbrem, et quas pluvias Moyses in Deuteronomii Cantico pollicetur (Deut. XXXII, 1, 2): Audiat terra verba oris mei: exspectetur sicut pluvia eloquium meum, et descendant sicut ros verba mea; ut qui seminaverint in lacrymis, in gaudio metant (Psal. CXXV). Et qui seminaverint in justitia et spiritu, metant fructum vitae sempiternae, accipiantque panem doctrinae Evangelicae, de quo in Proverbiis et in 652 Ecclesiaste scriptum est: Aperi oculos tuos, et implere panibus (Prov. XX, 13); et iterum: Mitte panem tuum super aquam, quia in multitudine dierum tuorum invenies eum (Eccles. XI, 1). Neque enim credendum est, quod praecipiatur vescentibus, ut ad comedendum hunc panem,

quo corpora nutriuntur, oculos aperire debeant, et sic saturari panibus, quos in Abacuc comedit pauper abscondite (Abac. III). Sed ad panem doctrinae cohortatur Dei, quem, nisi aperuerimus oculos cordis nostri, comedere non possumus. De quo saepe scribit et Paulus his, qui fidei et veritatis sermonibus nutriuntur (II Cor. IX). Praecipiturque doctori, ut panem doctrinae suae mittat super omnem aquam, et cunctis infundat gratiam spiritualem, et sciat quod si fecerit quae praecepta sunt, in novissimo tempore sit praemia recepturus. Satisque videbitur injustum, ut qui praebet eleemosynam, de iniquo mammona faciat sibi amicos, qui eum recipiant in aeterna tabernacula (Luc. XVI): et qui spirituales largitur cibos, datque conservis cibaria in tempore suo, non inveniat eos post multa saecula, quae Ecclesiastes appellat dierum multitudinem (Eccl. XI).

(Vers. 12, 13.) Quia in laetitia egrediemini, et in pace deducemini. Montes et colles cantabunt coram vobis laudem, et omnia ligna regionis plaudent manu. Pro saliuncula ascendet abies, et pro urtica crescet myrtus. Et erit Dominus nominatus in signum aeternum, quod non auferetur. LXX: In laetitia egrediemini, et in gaudio deducemini. Montes et colles exsilient, exspectantes vos in gaudio, et omnia ligna agri applaudent ramis. Et pro στοιβὴ (id est vilissimis stipitibus [Al. stirpibus] ascendet cyparissus: et pro conyza ascendet myrtus. Et erit Dominus in nomen et in signum sempiternum, et non deficiet.

Verbum, inquit, meum non revertetur vacuum, sed postquam compleverit universa, quae

volui, et meam in terris fecerit voluntatem, tunc ad me veniet; et implebitur illud, quod scriptum est: Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum (Ps. CIX, 1, 2). In laetitia enim egrediemini de idololatriae sanguine, et deducemini in pace; ut audiatis ab Apostolo: Gratia vobis et pax (Rom. I, 7). Sive in gaudio deducemini: ut post umbram Legis discatis Evangelii veritatem. Montes enim et colles, quos Angelos intelligere possumus, et Sanctorum animas, 653 quae pro varietate virtutum, montes appellantur et colles, gaudebunt super poenitentibus, et mentis laetitiam saltibus indicabunt. Quod et Dominus loquitur in Evangelio: Laetabuntur Angeli in coelo super uno peccatore poenitentiam agente (Luc. XV, 7). Omnia quoque ligna agri plaudent manu, sive ramis, quae plantata sunt secus decursus aquarum, quae fructum suum dabunt in tempore suo, et folium eorum non defluet (Psal I). De quibus unum lignum loquebatur in psalmo: Ego autem sicut oliva fructifera in domo Domini (Ps. LI, 10). Interrogemus eos, qui simplicem tantum sequuntur historiam, et elixas carnes agni comedunt. Utrum ligna plaudant ramis, et concrepent manu, et illud quod de fluminibus dicitur: Flumina plaudent manu (Psal. XCVII, 8), quo sensu accipiendum sit. Nec solum montes et colles exsilient atque cantabunt; et omnia ligna agri, cui benedixit Dominus, plaudent ramis, et manibus concrepabunt: sed et στοιβὴ quoque et κονύζη sive saliuncula et urtica, in abietem vertentur [Al. vertuntur], ac myrtum et cyparissum.

Στοιβὴ juxta Symmachum et LXX in Hebraeo scribitur NESUS (נעצוץ): quem Aquila et Theodotio κονύζην interpretati sunt. Est autem κονύζη herba vilissima et amara, odorisque pessimi. Ubi autem Septuaginta transtulerunt κονύζη, quae in Hebraico dicitur SARPHOD (סרפד), Symmachus vertit, urticam. Utcumque se habet nominum proprietas, hoc dicendum est, quod mala vertantur in bona, et pro vitiis nascantur virtutes, id est, pro iniquitate, justitia; pro temeritate, fortitudo; pro luxuria, temperantia; pro stultitia, prudentia. Demus exempla majorum: Matthaeus et Zachaeus et publicani, saliuncula erant, et στοιβὴ, et stirpes inutiles, et κονύζη amari saporis, et odoris teterrimi, dicentes: Computruerunt et corruptae sunt cicatrices meae, a facie insipientiae meae (Ps. XXXVII, 6). Isti in Apostolos repente mutati, facti sunt cyparissus, et abies, et myrtus, odoris optimi, et in varia opera necessarii. Paulus quoque persecutor Ecclesiae, quando audiebat a Domino: Saule, Saule, quid me persequeris? Durum est contra stimulum calcitrare (Act. IX, 4, 5), urtica erat, habens persecutionis aculeos. Quando 654 autem in toto orbe Evangelium praedicavit, et dicere poterat: Christi bonus odor sumus (II Cor. II, 15), recte cyparissus appellatur, et myrtus. Meretrices et publicani praeveniunt Pharisaeos in regno Dei, et latro de cruce transit in paradisum (Matth. XXI). Ergo illud quod in Evangelio dicitur: Non potest arbor bona facere fructus malos (Luc. VI, 43; Matth. VII, 18), nequaquam refertur ad naturae proprietatem, ut haeretici volunt, sed ad mentis arbitrium. Denique infertur:

Aut facite arborem bonam, et fructus ejus bonos. Ex quo perspicuum est, unumquemque propria voluntate facere animam suam [Al. animae suae] bonam vel malam arborem, cujus fructus varii sunt. Sequitur: Et erit Dominus in nomen et in signum sempiternum, quod non deficiet. His, qui de malo commutati fuerint in bonum, erit Dominus in nomen et in signum aeternum, ut ex ipsius appellentur nomine Christiani, et crucis ejus inurantur cauterio. De quo signo Simeon tenens ulnis parvulum, loquebatur: Hic erit in ruinam et in resurrectionem multorum, et in signum, cui contradicetur (Luc. II, 34): de quo et supradictum est: Dabit vobis Dominus signum (Isai. VII, 14): Et sanctus cantat in psalmo: Fac mecum Dominum signum in bonum (Ps. LXXXV, 17). Et ipse qui signum est: Cum vederitis, ait, signum Filii hominis, quod non deficiet, nec ullo fine mutabitur, sed de praesenti conversatione transiet in futurum.

(Cap. LVI.---Vers. 1.) Haec dicit Dominus: Custodite judicium, et facite justitiam: quia juxta est salus mea ut veniat, et justitia mea ut reveletur. LXX, pro justitia, misericordiam transtulerunt, caetera similiter.

Gentium vaticinio terminato, quae in adventu sermonis Dei de saliuncula et urtica in cyparissum myrtumque mutandae sunt, loquitur Isaias ad illius temporis auditores, ut faciant cuncta, quae recta sunt, et parent se adventui Salvatoris, quia ipse est justitia et misericordia Dei. Si enim cogitationes Sanctorum judicia sunt: et exercitatos sensus ad discretionem boni ac mali habere

debemus, cur non omni tempore custodiamus judicium, ne despiciamus personam pauperis in judicio, ne divitis potentia terreamur: sed ita magnum judicemus ut parvum, scientes juxta Moysen, quod Domini judicium sit, qui judicat judicantes (Deut. I); 655 juxta quod et in psalmo legitur: Deus stetit in synagoga deorum: in medio autem deos dijudicat (Ps. LXXXI, 1). Huic quod nunc dicitur: Custodite judicium, et facite justitiam, illud simile est: Beati qui custodiunt judicium, et faciunt justitiam in omni tempore (Psal. CV, 3); ut juste quod justum est, persequantur. Quamquam in nomine justitiae, omnis mihi videatur significari locus, quod qui unam justitiam fecerit, cunctas virtutes implesse dicatur quae invicem se sequuntur, et sibi haerent: ita ut qui unam habuerit, omnes habeat, et qui una caruerit, cunctis careat. Tale quid et quartus decimus psalmus sonat: Qui ambulat immaculatus, et operatur justitiam (Ps. XIV, 2). Et alibi scriptum est: Justitiam discite qui habitatis super terram (Isai. XXVI, 9). Quod autem Salvator, qui factus est nobis justitia, et sanctitas, et redemptio, ipse sit misericordia Dei (I Cor. I), sanctorum verba testantur: Et misit Deus misericordiam suam, et veritatem suam (Ps. LVI, 4).

(Vers. 2.) Beatus vir qui facit hoc, et filius hominis qui apprehendet istud: custodiens sabbatum, ne polluat illud: custodiens manus suas, ne faciat omne malum. LXX: Beatus vir qui faciet haec, et homo qui retinet ista, et custodit sabbata, ut non profanet ea, et servat manus suas, ne faciat iniquitatem.

Qui cum apostolo Paulo potest dicere: Quando eram parvulus, loquebar ut parvulus: ut parvulus sapiebam, ut parvulus cogitabam; postquam factus sum vir, destruxi ea, quae parvuli sunt (I Cor. XIII, 11): iste praesentem consequitur beatitudinem, praeteritorum obliviscens, et in futurum se extendens donec perveniat in unitatem fidei, et cognitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi; ut ei psalmus ille valeat coaptari: Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum (Ps. I, 1). Iste igitur vir, et filius interioris hominis, de quo in Levitico crebrius dicitur: Homo, homo (Levit. XVII, 8): in eo beatus est, quod facit primum, et apprehendet haec: judicium scilicet atque justitiam et salutem Domini, quae prope est, et cunctis gentibus revelanda: ut non solum faciat quod praeceptum est, sed stricta teneat manu; et custodiat sabbatum, ne polluat illud: Quod sit autem sabbatum, quod praecepit observandum, sequens versus ostendit: Custodiens manus 656 suas, ne faciat omne malum. Neque enim prodest sedere in sabbato, sive dormire, et epulis inhiare. Sed si bona faciens, quiescat in malis, et juge iniquitatis habeat sabbatum, id est, otium, eaque tantum faciat, quae ad animae salutem pertinent, et ad omne opus servile non moveat. Qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. VIII). Nos autem in libertatem vocati sumus, qua libertate donavit nos Christus (Galat. IV), ut nequaquam operemur cibum, qui perit; sed adhaerentes Domino, dicamus cum Propheta: Mihi autem adhaerere Deo bonum est (Ps. LXXII, 28). Efficiamur cum

eo unus spiritus, impleamusque sabbata dedicata, ne simus de sex diebus, in quibus factus est mundus, de quibus Apostoli non erant, quibus Dominus loquebatur: Si essetis de mundo isto, mundus utique amaret quod suum est. Nunc autem non estis de mundo isto, quia elegi vos, et idcirco odit vos mundus (Joan. XV, 19).

(Vers. 3.) Et non dicat filius advenae, qui adhaeret Domino, dicens: Separatione dividet me Dominus a populo suo: et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum. LXX: Ne dicat alienigena, qui appositus est Domino: Putasne separet me Dominus a populo suo? et ne dicat eunuchus, quia ego sum lignum aridum.

Qui humiliter hunc locum intelligunt, ad proselytos ex gentibus et vere eunuchos referunt quae dicuntur, quod et advenae, si legem Domini susceperint, et circumcidantur, et eunuchi, qualis fuit Candacis ille reginae (Act. VIII), qui etiam in itinere otiosus esse non poterat, et dum quaerit interpretem lectionis, Christum reperit quem quaerebat, non sint externi a salute Dei. Hoc autem, inquiunt, dicitur contra Judaeos, qui nobilitatem jactant generis, et filios Abrahae se esse dicunt, et beatos putant qui habent semen in Sion, et domesticos in Jerusalem (Joan. VIII). Nos autem quos supra per saliunculam et urticam et κονύζην et στοιβὴν interpretati sumus (Supra ad cap. LV), in abietem et cyparissum myrtumque conversos, eosdem nunc ac fidem Evangelii intelligimus provocari: quod desperare [Al. desperari] non debeant, si adhaeserint Domino: nec se putent a Dei populo separari. Omnes

enim qui in Christo sunt baptizati, Christum induerunt (Galat. V). Non est Judaeus et Ethnicus, Circumcisio et Praeputium, quibus in Deuteronomii 657 praecipitur Cantico: Laetamini gentes cum populo ejus, id est, Dei qui priorem habuit populum Judaeorum (Deut. XXXIII, 43). Qui de Oriente et Occidente venientes, requiescent in sinu Abraham. Hoc est quod et Joannes Baptista dicebat: Et ne dicatis, patrem habemus Abraham. Dico enim vobis: Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahae (Matth. III, 9). Et quomodo in proselytis non est ulla diversitas, sed et viri et feminae ad salutem pariter vocantur: sic et in eunuchis qui se castraverunt propter regna coelorum, uterque sexus accipitur; qui mortificaverunt membra sua super terram, fornicationem, immunditiam, passionem, desiderium malum: donec perveniant omnes in virum perfectum, et dicant cum Apostolo: Nos neminem novimus secundum carnem. Et si cognovimus juxta carnem Christum, sed nunc jam non novimus (I Cor. V, 16). Ergo in eunuchis nequaquam illi intelligendi sunt, quos ardens poeta describens ait (Lucan. lib. X): Nec non infelix ferro truncata juventus, Atque exsecta virum . . . . . Sed illi de quibus Dominus in Evangelio loquitur: Qui se castraverunt propter regnum coelorum (Matth. XIX, 12): quales erant et Apostoli, quibus admirantibus et pro rei difficultate dicentibus: Quis ergo potest salvus fieri? respondit Salvator: Qui potest capere, capiat. Unde et Apostolus de hujuscemodi eunuchis, id est, de virginibus, praeceptum Domini se non habere testatur, sed dat consilium quasi

misericordiam consecutus a Domino, volens omnes esse sicut seipsum: Tempus enim, ait, in collecto est: superest, ut et qui habent uxores, sic sint quasi non habeant (I Cor. VII, 29). Qui enim liber vocatus est a servitute et officio conjugali, iste vere servus est Christi.

(Vers. 4, 5.) Quia haec dicit Dominus eunuchis: Si custodierint sabbata mea, et elegerint quae volui, et tenuerint foedus meum, dabo eis in domo mea, et in muris meis locum: et nomen melius a filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit. LXX: Haec dicit Dominus eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, et elegerint quae ego volo, et tenuerint testamentum meum, dabo eis in domo mea, et in muro meo locum nominatum, meliorem filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis et non deficiet.

Duo proposuerat, proselytos et eunuchos. Prius loquitur de eunuchis, datque eis praecepta vivendi, et futurorum praemia pollicetur. Et post eos venit ad proselytos, illis quoque similia repromittens. Loquitur ergo eunuchis, qui desperatione dixerunt, Ecce ego lignum arens (Exod. XXIII), ne se putent subjacere maledicto, quod sterilibus dictum est: Maledictus sterilis qui non facit semen in Israel (Deut. VII). Si, inquit, custodierint sabbata mea, et de meis praeceptis elegerint ea quae volui, et non ea quae pro audientium imbecillitate concessi, et foedus meum sive testamentum omni retinuerint fide, dabo eis in domo mea, et in Templo meo, et in muris firmissimae civitatis meae locum, et nomen melius filiis et filiabus, quod nulla oblivione delebitur. Qui sint

eunuchi supra diximus, qui solliciti sunt ad ea quae Dei sunt; quibus loquitur et Sapientia, quae titulo Salomonis inscribitur: Beata sterilis immaculata, quae non cognovit stratum in delicto, habebit fructum in visitatione animarum. Et eunuchus, qui non est operatus manu iniquitatem, neque cogitavit contra Dominum mala. Dabitur enim fidei ejus electa gratia, et pars in templo Domini delectabilis (Sap. III, 13, 14). Haec sterilis virginitate fecunda [Al. fecundata] est; hic eunuchus regno coelorum vim facit, et violenter diripit illud. Iste custos sabbatorum, ut numquam faciat opera nuptiarum (I Cor. VII). Iste elegit quae Dominus voluit, ut plus offerat quam praeceptum est: ut non indulgentiam Apostoli ejus, sed voluntatem consideret. Iste tenet foedus Domini sempiternum, ut non ad tempus vacet orationi, et iterum ad id ipsum revertatur, sed accepturum esse se noverit in domo Domini, quae est Ecclesia ejus, locum optimum. Multae enim mansiones sunt apud Patrem (Joan. XIV). Et qui eunuchus fuerit, ac fecerit universa quae scripta sunt, habebit in muris ejus locum optimum, ut scilicet turris Domini efficiatur, et in sacerdotali consistat gradu, et pro carnis filiis, multos habeat filios spirituales. Talem fuisse eunuchum, quem Jesus amavit plurimum, Evangelistam Joannem, Ecclesiasticae tradunt historiae, qui recubuit super pectus Jesu (Joan. XIII); qui Petro tardius ambulante, elatus virginitatis alis cucurrit ad Dominum (Joan. XX); qui in secreta divinae se nativitatis immergens, ausus est dicere, quod cuncta saecula nesciebant: In principio erat Ver-

bum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum (Joan. I, 2). Facessat igitur omnis cavillatio Judaeorum, et risui praebere se cesset, aperiens semiviris regna coelorum, cum pudicitia non in debilitate sit corporis, sed in animi voluntate.

(Vers. 6, 7.) Et filios advenae, qui adhaerent Domino, ut colant eum, et diligant nomen ejus, ut sint ei in servos: omnem custodientem sabbatum ne polluat illud, et tenentem [Al. tenentes] foedus meum, adducam eos in montem sanctum meum, et laetificabo eos in domo orationis meae. LXX: Et alienigenis, qui additi sunt Domino servire ei, et diligere nomen ejus, ut sint ei in servos ÷ et ancillas ** et omnes qui custodiunt sabbata mea, ut non violent ea, et tenent testamentum meum, inducam illos in montem sanctum meum, et laetificabo eos in domo orationis meae.

Post eunuchos transit ad alienigenas, quos prius nominaverat, et illis quoque praemia pollicetur: quod si servierint ei, et de servitute transierint ad nominis illius charitatem, sint ei servi: qualis fuit et Apostolus Paulus, scribens in principio Epistolarum suarum: Paulus servus Jesu Christi (Rom, I, 1). Et Moyses famulus Dei (Hebr. III). Quod autem in LXX additum est: et ancillas, obelo praenotavimus. Neque enim fieri potest, ut in spiritualibus donis sit sexus ulla diversitas: cum in Christo Jesu non sit vir et mulier; sed omnes in eo, unum simus (Joan. XVII). De sabbato et foedere sempiterno supra diximus. Qui ergo haec fecerit, adducet eum Deus in monte sancto suo, et laetitia afficiet in domo orationis

suae. Mons sanctus, aut dogmata veritatis sunt, Trinitatisque confessio: aut ipse Dominus, ad quem ultimo tempore (juxta hunc eumdem Isaiam et Michaeam prophetam) gentes plurimae confluent (Isai. II, Mich. IV). Domusque orationis Ecclesia est, quae in toto orbe dividitur, et non Templum Judaeorum, quod brevissimis Judaeae terrae arctabatur angustiis.

(Vers. 8, 9.) Holocausta eorum et victimae eorum placebunt mihi super altare meum: quia domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel: adhuc congregabo ad eum congregatos ejus: Omnes bestiae agri, venite ad devorandum, universae bestiae saltus. LXX: Holocaustomata eorum et victimae erunt acceptabiles super altare meum. Domus enim mea, domus orationis vocabitur cunctis gentibus, dixit Dominus, qui congregat dispersos Israel: quia congregabo ad eum congregationem. Omnes bestiae ferae, venite, comedite, omnes bestiae saltus.

Differentiam hostiarum et holocaustorum in Levitico plenius discimus. Holocausta sunt, quae super altare integra concremantur. Victimae et hostiae, quarum pars offertur altari, pars sacerdotibus traditur. Non est ergo credendum quod alienigenarum et eunuchorum hostiae, ritu Judaico requirantur. Sed hoc scire debemus, quod holocausta eunuchi offerant, qui totos se consecrant Deo; victimas autem alienigenae, qui ad tempus vacant orationi, de quibus loquitur Deus: Hostia laudis glorificavit [Al. glorificabit] me; et in alio loco: Immola Deo sacrificium laudis (Ps.

XLIX, 14). De his victimis et holocaustis, per Osee Dominus loquitur: Misericordiam volo et non sacrificium: scientiam Dei, magis quam holocausta, quae offeruntur super altare Domini (Osee, VI, 6). Quod Joannes in Apocalypsi in coelo se vidisse testatur, sub quo erant animae martyrum (Apoc. VI). Ex quo unus de Seraphim carbonem forcipe comprehensum ad Isaiae detulit labia purganda (Isai. IV, 6). Hoc est altare, et hoc tabernaculum, ad cujus similitudinem omnia in Exodo facta referuntur, quibus oblatae sunt victimae spirituales Deo (Exod. XXXVIII).

Alioquin de corporalibus hostiis, et holocaustis supra idem testatur Deus: Ut quid mihi multitudinem victimarum vestrarum? dicit Dominus. Plenus sum holocaustomate [Al. holocaustomatibus] arietum, et adipe agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Domus enim mea, domus orationis vocabitur cunctis populis. Non uni genti Judaeae, nec uno Hierosolymae et urbis loco, sed in toto orbe terrarum: nequaquam taurorum et hircorum, et arietum, sed orationis. Quo testimonio Dominus abusus est, loquens contra eos, qui Spiritus sancti sub nomine, columbarum in Templo dona vendebant, et sedebant in cathedris pestilentiae, et habebant mensas nummulariorum (Matth. XXI et Joan. II), omnia facientes turpis lucri gratia, nescientes illud quod scriptum est: Gratis accepistis, gratis date (Matth. X, 8).

Haec autem futura Dominus repromisit, qui congregat dispersos Israel. Ad quos et Petrus Apostolus scribit Epistolam: de quibus Evangeli-

sta loquitur: Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit, quia Jesus moriturus erat pro gente, et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum (Joan. XI, 7), impleretur-que quod dictum est: Congregatio populorum circumdabit te: propter hanc in excelsum convertere (Psal. VII, 8).

Congregatis autem per Apostolos reliquiis Israel, et in unum redactis gregem his, qui fuerant ante dispersi, omnes bestiae provocantur, ut veniant et devorent Israel, eos videlicet, qui credere noluerunt, de quibus Apostolus: Etenim perveniet super eos finis (Philipp. III). Et Dominus in Evangelio: Cum autem videritis circumdari ab exercitu Jerusalem, tunc scitote, quod advenerit ejus consummatio (Luc. XI, 20). Sive hoc dicendum, quod bestiis ad devorandum traditi sunt, quas detestatur Propheta, dicens: Ne tradas bestiis animas confitentes tibi (Ps. LXXIII, 19): de his tropologice bestiis, quae partem quamdam Domini devorarunt, et supra (Ad cap. IX) legimus, Syriam ab ortu solis, et Graecos ab Occidente, qui devorant Israel toto ore. Et in Jeremia: Ovis errans Israel, leones ejecerunt eam: primus devoravit eam rex Assur, et novissimus confringet ossa illius rex Babylonis (Jerem. L, 17). Potest et hoc dici, quod cum Israel populo rabidae prius gentes provocentur ad fidem, ut desertis saltibus, qui de exercitu Abessalon plurimos occiderunt, veniant ad Ecclesiam et comedant coelestem panem, agnique carne saturentur.

(Vers. 10-12.) Speculatores ejus caeci omnes, nescierunt universi: canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes, et amantes somnia. Et canes impudentissimi nescierunt saturitatem: ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam: omnes in viam suam declinaverunt, unusquisque ad avaritiam suam, a summo usque ad novissimum. Venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate, et erit sicut hodie, sic et cras, et multo amplius. LXX: Videte quoniam excaecati sunt omnes: non cognoverunt universi, canes muti non poterunt latrare: somniantes lectulum, amantes dormitationes. Et canes impudentes animae ignoraverunt [Al. ignorant] saturitatem. Et sunt mali nescientes intelligentiam: omnes vias suas secuti sunt. Unusquisque simul a summitate ejus. Venite et sumamus vinum, et inebriemur, et sit talis dies crastina, magna amplius nimis **.

Ut omnes, inquit, bestiae saltus veniant, et devorent congregatos, sive in locum Judaeorum, gentium turbae succedant, speculatores eorum in causa sunt, Scribae videlicet et Pharisaei: quia omnes caeci nescierunt Dominum Salvatorem, nec lucem voluerunt videre praesentem. Ad quos Dominus loquebatur: Stulti et caeci, quid est plus, aurum, an altare quod sanctificat aurum (Matth. XXIII, 17)? et iterum: Duces caeci, culicem liquantes, et camelum glutientes (Ibid., 24); et: Caecus caecum ducens, ambo in foveam cadunt (Matth. XV, 14).

Quod autem magistri speculatores vocentur, et supra legimus. In eo enim loco ubi juxta LXX

dicitur: Vox custodum tuorum elevata est (Isai. LII, 8), in Hebraico scriptum est: Vox speculatorum tuorum. De quibus erat Ezechiel, cui loquitur Deus: Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel (Ezech. III, 17). Sed illi speculatores non erant caeci. Denique appellabantur videntes. Isti autem de quibus Propheta nunc loquitur, non solum speculatores caeci, sed et canes muti appellantur, non valentes latrare. Qui enim gregem Domini custodire debebant, et lupos abigere, et latrare pro Domino, diligunt somnia, et daemoniacis visionibus delectantur. Et est sensus: Non possunt loqui veritatem, sed universa mendacia.

Nec hoc fine contenti sunt, qui in custodia gregis Domini dormiebant, et latrare non poterant, et amabant cubile, per quae voluptas corporis indicatur; sed apud suos impudentes [Al. impudentis] animae nescierunt saturitatem, qui numquam suo saturantur errore. Qui devorant plebem Domini sicut escam panis, et domos viduarum: gulaeque ac libidini serviunt. Non enim possunt dicere: Mandatum Domini lucidum illuminas oculos (Ps. XVIII, 9), nec nosse quod scriptum est: Sapientia hominis illuminat faciem ejus (Prov. XVII, 24). Et canes muti adversum inimicos, de quibus scriptum est: Nolite sanctum dare canibus (Matth. VII, 6). Et canes dormientes, qui nesciunt esse praeceptum: Ne dederis somnum oculis tuis, et palpebris tuis dormitationem (Ps. CXXXI); et rursum: Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit (Matth. XXIV, 42). Et idcirco dantes locum diabolo, canes impudentissimi sunt, qui numquam saturantur.

Vomunt enim quod comederunt, et revertuntur ad vomitum suum (Prov. XXVI). De quibus et Petrus Apostolus loquitur: Accidit illis verum illud proverbium: Canis reversus ad vomitum suum, et sus lota in volutabro luti (II Pet. II, 22).

Quos speculatores et canes eosdem esse pastores, sequens sermo demonstrat: Ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam. Verbum enim Hebraicum ROIM [Al. ROEM] () quod quatuor litteris scribitur, res et ain et jod et mem, si legatur roim, pastores; si raim, pessimos sonat. Hoc diximus, ut variae interpretationis causas monstraremus. Omnes enim sua quaesierunt, et non quae Dei sunt, nec ambulaverunt per viam Domini (Philipp. II), de qua scriptum est: Quaerite quae sit via bona: et ambulate in ea (Jerem. VI, 16). Sed juxta quod in Judicum volumine legitur: Non erat rex in Israel; unusquisque quod rectum sibi videbatur, hoc faciebat (Judic. XVII, 6), et proprios sequebatur errores.

Quodque sequitur: Unusquisque ad avaritiam suam, a summo usque ad novissimum: venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate, et erit sicut hodie, sic et cras, et multo amplius, in LXX Interpretibus non habetur, sed ex Hebraico additum, stellis illuminantibus praenotatur. Denique hos versiculos nullus Ecclesiasticorum Interpretum disseruit, sed quasi patentem in medio foveam transiliunt atque transmittunt. Quod autem dicit, hoc est, quoniam a via Domini declinantes, proprias semitas sunt secuti, propterea ardent avaritia a summo usque ad novissimum, a principibus usque ad plebem, ut postquam coe-

perint percutere conservos, et comedere ac bibere cum ebriis, dicant: Venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate. Manducemus et bibamus: cras enim moriemur. Et erit sicut hodie, sic et cras: et multo amplius (I Cor., XV, 2).

Hoc est quod supra dixit: Nescierunt saturitatem: nec praeterita voluptate satiantur, sed futuras delicias parant, multo majores quam quibus prius fruiti fuerant. Si hoc de principibus dicitur Judaeorum, propter quos plebs Domini a bestiis devorata est, vitemus exempla pejorum, nec in ebriemur vino, in quo est luxuria, nec voluptatibus obruamur; nec muti ad loquendum, contra adversarios nostros rabidi canes simus; sed Dei potius quam nostras sequamur vias, et audiamus Scripturam monentem: Sapite de Domino in bonitate (Sap. I, 1). Intelligentia optima est his qui faciunt eam. Et si canes fuimus, non desperemus salutem, audientes verba Chananaeae dicentis ad Dominum: Etiam, Domine, nam et catelli comedunt de micis, quae cadunt de mensa dominorum suorum (Matth. XV, 27). Ob quam causam misericordiam consecuta, audit a Domino: O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Poterat enim dicere cum Propheta: Viam mandatorum tuorum cucurri (Ps. CXVIII, 32). Et iterum: Deduc me in via recta.

(Cap. LVII. --- Vers. 1, 2.) Justus periit [Vulg. perit], et non est qui recogitet in corde suo: et viri misericordiae colliguntur, quia non est qui intelligat: a facie enim malitiae collectus est justus. Veniat pax: requiescat in cubili suo qui ambulat [Vulg. ambulavit] in directione sua. LXX: Videte

quomodo justus periit, et nemo suscipit corde: et viri justi tolluntur, et nemo considerat. A facie enim iniquitatis ablatus est justus: erit in pace sepultura ejus: ablata est de medio.

Propter speculatores caecos et canes mutos, qui ipsi pastores sunt, nescientes intelligentiam, nec praesentibus saturantur voluptatibus, sed semper se praeparant ad futuras, justus periit, de quo dicit uxor Pilati: Nihil tibi sit et justo illi (Matth. XXVII, 19). Qui lotis manibus, innocens sum ego, inquit, a sanguine justi hujus. In quo considerandum quod verbum perditionis, de quo saepe haeretici calumniam faciunt, quod interitum significet, et abolitionem in perpetuum, ponatur super Christo, cujus utique perditio persecutionis magnitudinem, et non finem monstrat substantiae.

Et nemo est, ait, qui recogitet in corde suo, sive reponat. Neque enim fieri poterat, ut caeci et muti videntes vana et amantes somnia, ignorantesque intelligentiam atque sapientiam, cogitarent ea quae Dei sunt. Quodque sequitur: Et viri misericordiae, sive justi, colliguntur atque tolluntur, Apostolos significat, qui interficiuntur ab impiis, et a Domino congregantur. Causasque reddit cur interfectus sit justus atque sublatus, dicens: A facie enim malitiae collectus est justus, ut mala saeculi non videret. Sive propter malitiam hominum, quorum ipse peccata portabat, ad Patrem victor ascendit.

Quod autem juxta Hebraicum dicitur: Veniat pax, requiescat in cubili suo: ambulet in directione sua, sensus quidem perspicuus est, sed

verborum consequentia, quae in suae linguae stat idiomate, apud nos videtur esse turbata. Quod autem dicit, hoc est: Veniat pax Justi, quam ascendens ad Patrem Apostolis dereliquit, dicens: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan. XIV, 27). Cumque pax Christi, quae exsuperat omnem sensum, venerit, requiescent Apostoli ejus in cubilibus suis, et mors eorum requiescet. Ex quo ostendit martyres non perire, sed vincere, et aeterna sede requiescere. Ipse vero cujus pax est, et cujus Apostoli requiescunt in cubilibus suis, ambulat in directione sua, recto itinere ad Patrem victor ascendens.

Porro quod in Septuaginta legitur: A facie malitiae ablatus est justus, erit in pace sepultura ejus, ablata est de medio, omnia referuntur ad Christum absque commixtione personae Apostolorum, cujus sepultura in pace est, et sublata de medio. Neque enim caro ejus vidit corruptionem, nec permansit in sepulcro, qui est inter mortuos liber, dicente Angelo ad mulieres: Quem quaeritis Jesum, non est hic: Venite, et videte locum ubi positus fuit Dominus (Matth. XXVIII, 5, 6).

Judaei et haec et caetera quae sequuntur, vel generaliter de omnibus justis arbitrantur intelligi, quorum Manasses fudit sanguinem, et implevit Jerusalem a porta usque ad portam; vel certe Isaiam de sua prophetare morte, quod serrandus sit a Manasse serra lignea, quae apud eos certissima traditio est. Unde et nostrorum plurimi illud, quod de passione Sanctorum in Epistola ad Hebraeos ponitur: Serrati sunt (Hebr. XI, 37), ad Isaiae referunt passionem.

Liber D

ECIMUS SEXTUS.

Egregia disertissimi oratoris sententia est, Felices essent [Al. esse] artes, si de illis soli artifices judicarent. Ac ne a profanis tantum sumere videar exemplum, nimirum hoc illud est quod aliis verbis Propheta demonstrat: Beatus qui in aures loquitur audientium (Eccles. XXVI, 12): Qua felicitate tu, filia Eustochium, me compotem esse fecisti; nam cum anterioris libri praefatiunculam legeres, in qua asserui, Apostolos et Evangelistas ea tantum de Septuaginta Interpretibus, vel suis, vel eorum verbis ponere testimonia, quae cum Hebraico consonarent: si qua autem ab aliis addita sunt, omnino negligere: illico mihi non parvam quaestiunculam detulisti, quod scilicet octo versus, qui leguntur in Ecclesiis, et in Hebraico non habentur, tertii decimi psalmi, Apostolus usurparit, scribens ad Romanos: Sepulcrum patens est guttur eorum: linguis suis dolose agebant: Venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione et amaritudine plenum est: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio et infelicitas in viis eorum: Et viam pacis non cognoverunt: Non est timor Dei ante oculos eorum (Rom. III, 13 seqq.). Quod cum audissem, quasi a fortissimo pugile percussus essem, coepi

tacitus aestuare, et stuporem mentis vultus pallore signare. Hebraeus, inquam, ex Hebraeis, secundum legem Pharisaeus, eruditusque ad pedes Gamalielis, aut ignoravit haec, aut eorum, qui lecturi erant, abusus est ignorantia (Philipp. VI, Act. XXII, 3). Quorum alterum ineruditi, alterum callidi est ad malitiam, nec ejus qui dixerit: Et si imperitus sermone, non tamen scientia (II Cor. XI, 6); et iterum: in simplicitate et sinceritate annuntiavi vobis verbum (II Cor. I, 12). Tandem in memet reversus, unius diei spatium postulavi, ut responsio mea nequaquam argumentum humani esset ingenii, sed fructus assiduae lectionis.

Itaque omnem Scripturam mente perlustrans, animadverti, sicut omnis pene ad Romanos Epistola de veteri structa est Instrumento, sic et hoc testimonium de Psalmis, et Isaia esse contextum (Vers. 11). Nam duo primi versus: Sepulcrum patens est guttur eorum: linguis suis dolose agebant, quinti psalmi sunt (Vers. 11). Illud autem quod sequitur: Venenum aspidum sub labiis eorum, centesimi tricesimi noni Psalmi est (Vers. 4). Rursumque quod dicitur: Quorum os maledictione et amaritudine plenum est, de nono psalmo sumptum est (Vers. 29). Tres autem versiculi qui sequuntur: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio et infelicitas in viis eorum: Et viam pacis non cognoverunt, in Isaia propheta reperi, quos in decimo sexto explanationis ejus libro, quem nunc dictare cupio, expositurus sum. Ultimus autem versus, id est, octavus: Non est timor Dei ante oculos eorum, in tricesimi quinti psalmi principio est. Nec in

hoc cuiquam videatur esse diversum, si quod in suis locis numero dicitur singulari, ab Apostolo pluraliter dicatur, qui scribebat ad plurimos, et in unum sensum multa cogebat exempla. Arbitror solutam quaestionem tuam, et nostram regulam super translatione veteris Instrumenti concussam magis esse quam motam. Et non tam Apostolum de psalmo tertio decimo sumpsisse, quod in Hebraico non habetur, quam eos qui artem contexendarum inter se Scripturarum Apostoli nesciebant, quaesisse aptum locum, ubi assumptum ab eo ponerent testimonium, quod absque auctoritate in Scriptura positum non putabant. Denique omnes Graeciae tractatores, qui nobis eruditionis suae in Psalmos Commentarios reliquerunt, hos versiculos veru annotant atque praetereunt, liquido confitentes in Hebraico non haberi, nec esse in Septuaginta Interpretibus, sed in editione Vulgata, quae Graece κοινὴ dicitur, et in toto orbe diversa est. Sed jam tempus est, ut coepto incumbamus operi, reliqua persequamur.

(Vers. 3, 4.) Vos autem accedite huc, filii auguratricis: semen adulteri et fornicariae super quem lusistis? super quem dilatastis os, et ejecistis linguam? LXX: Vos autem accedite huc, filii iniqui, semen adulterorum et meretricis in quo lusistis? super quem aperuistis os vestrum: et super quo ejecistis linguam vestram?

Sublato justo, cujus sepultura in pace est, immo sublato de medio, vos qui estis filii iniquitatis, accedite ad me, et audite quae dicam (Joan. VIII). Quomodo enim qui facit iniquitatem, servus est iniquitatis, sic qui juxta Judam proditorem, filius

est perditionis, appellari potest filius iniquitatis. Denique scriptum est de Domino Salvatore: Et filius iniquitatis non apponet ut affligat eum (Ps. LXXXVIII, 23).

Pro iniquitate, sive iniquorum, quod LXX transtulerunt, Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit ONENA (), quod nos juxta Symmachum, in auguratricem vertimus, quod scilicet semper Jerusalem, quae est mater audientium, idololatriae dedita fuerit. Quamobrem appellat eos semen adulteri, sive adulterorum (de quibus dictum est: Et maechabantur in lignum et lapidem [Jerem. III, 9]) ac meretricis: haud dubium quin eamdem significet, de qua supra legimus: Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion (Isai. I, 21)? Super quem, inquit, lusistis, conspuentes faciem ejus, barbamque vellentes; et super quem dilatastis et aperuistis os vestrum, et linguam ejecistis, dicentes ei: Samaritanus es, et daemonium habes (Joan. VIII, 48)? Et iterum: Iste non ejicit daemonia, nisi in Beelzebub principe daemoniorum (Matth. XII, 24). Et postea in passione: Crucifige, crucifige talem (Luc. XXIII, 21). Et rursum: Sanguis ejus super nos et super filios nostros (Matth. XXVII, 25). Et alibi: Vah, qui destruis Templum, et in triduo instauras illud. Alios salvos fecit, seipsum salvum facere non potest. Descendat nunc de cruce, et credimus ei (Ibid. 40).

(Vers. 4, 5.) Numquid non vos filii scelesti, semen mendax, qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum, immolantes parvulos in torrentibus subter imminentes [Vulg. eminentes] petras? LXX: Nonne vos estis filii perditionis:

semen iniquum, qui vocatis idola subter frondosas arbores: immolantes filios vestros in vallibus in medio petrae?

Vos, inquit, ista fecistis, quae praeteritus sermo narravit. Qui estis filii scelerati, sive perditionis, qualis fuit et Judas proditor, qui appellatus est filius perditionis (Joan. XVII): et semen iniquum sive mendax atque mendacii, qui delectamini in diis subter omni frondosa arbore, et immolatis filios vestros in torrentibus (Act. VIII). De quo et Regum ac Paralipomenon narrat historia, quod immolaverint diis filios suos, et in igne consecraverint (IV Reg. XVI et XVII). Quod quidem et Achab regem Israel, et Manassen regem Juda fecisse, non est dubium, qui a parricidio liberorum ad Prophetarum sanguinem pervenerunt, de quo et in Osee: Immolate, ait, homines, vituli enim defecerunt (Osee XIII, 2). Sive ut in Hebraeo scriptum est: Immolantes homines, vitulos adoratis. Et in psalmis plenius scribitur: Commixti sunt gentibus, et didicerunt opera eorum, et servierunt sculptilibus eorum, et factum est eis in scandalum. Et immolaverunt filios suos et filias suas daemonibus, et effuderunt sanguinem innocentem, vel innoxium: sanguinem filiorum et filiarum suarum, et immolaverunt sculptilibus Chanaan. Et infecta est terra sanguinibus, et polluta est in operibus suis (Psal. CV, 35 et seqq.).

Cum ergo manifesta sit historia, quod filii sint interfectores [Al. interfectoris] Christi ista facientium, occurrit quaestio, quomodo filii dicantur filii perditionis, adversum eos qui volunt esse diversas naturas: aliam quae perdita sit et mala,

et salvari nequeat; et aliam bonam, quae perire non possit. Si enim, ut illi putant, filii perditionis naturae pessimae sunt: quomodo inventum est quod prius perditum fuerat? Denique in parabolis poenitentium, et ovis perdita de centum ovibus, et drachma quae de decem perierat, reperiuntur, et perditus filius invenitur, de quo ad majorem natu dixerat pater: Iste frater tuus perierat, et inventus est: mortuus erat, et revixit (Luc. XV, 32). Numquam enim perit, nisi quod prius salvum fuit; et numquam moritur, nisi quod ante vixerat. Ergo isti qui nunc appellantur filii perditionis, sive iniquitatis ac sceleris, proprio vitio dereliquerunt Dominum, et de filiis Domini, filii perditionis esse coeperunt, dicente ad eos hoc eodem Propheta: Dereliquistis Dominum, et ad iracundiam provocastis Sanctum Israel (Isai. I, 4).

Possumus haec secundum tropologiam, et super haereticis accipere, qui filii perditionis sunt, et semen pessimum, sive mendacii. Ab initio enim mendaces sunt, sicut diabolus, qui est pater ejus, qui est pater omnis mendacii. Isti vocant eos quos deceperunt ad idola, sive ad simulacra dogmatum suorum, subter frondosas arbores atque nemorosas, voluptates illis et delicias pollicentes, sive celantes impuritates suas. Unde et Adam postquam peccaverat, abscondit se in paradiso subter arborem, ne Dei pateret aspectui (Genes. III). Nec dubium est, quin istiusmodi perditionis filii, et semen iniquum, habeant plurimos filios quoscumque deceperint, et occidant in profundis vallibus, et in barathro impietatis subter imminentes petras, quae semper minantur ruinas,

quae pro diversitate mendacii, et varietate dogmatum perversorum, plures appellantur petrae. Nos autem unam habemus petram, quae semper sequitur populum Dei, de qua bibebat quondam populus Israel, quando familiaritate Domini fruebatur.

(Vers. 6.) In partibus torrentis pars tua: haec est sors tua, et ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium: numquid super his non indignabor? LXX: Haec est pars tua, haec est sors tua: et illis effudisti libamina et his praeparasti hostias. Super his ergo non irascar?

Isaiae temporibus conveniunt quae dicuntur: Omnes enim montes, valles, atque torrentes pleni erant cultu daemonum, de quibus loquitur Jeremias: Quod patres ac filii ligna comportent, ignemque succendant, ut faciant chavonas militiae coeli, conterentibus feminis atque miscentibus similae adipem, ut Dominum ad iracundiam provocarent (Jerem. VII). Nullique dubium quin placentas significent, sive crustulas in manu artificis praeparatas. Hoc enim lingua nostra chavonas sonat. De his ex Domini persona, prophetali spiritu, praecinebat Moyses in Cantico Deuteronomii: Irritaverunt me in diis alienis, et in abominationibus suis ad iracundiam provocaverunt: immolaverunt daemoniis et non Deo (Deut. XXXII, 16, 17). et hoc fecerunt propria voluntate, quia in nostro consistit arbitrio bonum malumve eligere.

Denique his qui se Deo virtutibus obtulerunt, dicitur: Elegit nobis haereditatem suam: pulchritudinem Jacob quam dilexit (Psal. XLVI, 5). Et

in alio loco: Facta est pars Domini populus ejus Jacob: funiculus haereditatis ejus Israel (Deut. XXXII, 9). Et in Actibus Apostolorum refertur, quod in partem sortemque Pauli et Silae plurimi se dederint. Qui ergo fuerint pars et sors Domini, sicut Levitae, habebunt partem Domini et dicere poterunt cum David: Pars mea Dominus (Ps. LXXII, 26).

Quae possumus et super haereticorum persona accipere: ipsi enim dimisso cultu Dei, errorum suorum simulacra venerantur, et illis offerunt victimas ac libamina effundunt, facientes abscondite, quae turpe est etiam dicere, et captivas ducentes mulierculas oneratas peccatis, quae ducuntur variis desideriis, semper discentes, et numquam ad scientiam veritatis pervenientes (II Tim. III). Cum igitur ista in utraque impietate faciant impii, nonne justum est Dei contra eos iracundiam provocari?

(Vers. 7.) Super montem excelsum et sublimem posuisti cubile tuum, et illuc ascendisti, ut immolares hostias. Et post ostium, et retro postem posuisti memoriale tuum. LXX similiter. Quod in excelsis montibus collibusque diis gentium Israel hostias immolarit, et quasi procacissima meretrix cunctis daemonibus divaricarit pedes suos, sacra narrat historia: nullusque fuerit locus qui non idololatriae sordibus inquinatus sit, intantum ut post fores domorum idola ponerent, quos domesticos appellant Lares, et tam publice quam privatim animarum suarum sanguinem funderent. Hoc errore et pessima consuetudine vetustatis multarum provinciarum urbes

laborant: ipsaque Roma orbis domina in singulis insulis domibusque, Tutelae simulacrum cereis venerans ac lucernis, quam ad tuitionem aedium isto appellant nomine, ut tam intrantes quam exeuntes domos suas, inoliti semper commoneantur erroris. Haeretici quoque, quorum cor elevatur in superbiam, et qui Ecclesiastica humilitate contempta, sibi excelsa promittunt, ascendunt dogmatum suorum montes sublimissimos, et illic suum daemonibus cubile prostituunt. Et quia secundum Prophetam, conversi sunt retrorsum, imitantes uxorem Lot (Genes. XIX), mutantur in statuam salis, habentes imaginem Ecclesiasticae conditurae, et saporem penitus non habentes: qui projiciuntur foras, et in nihil utiles sunt, nisi ut cunctorum pedibus conculcentur. Quamobrem monet Dominus in Evangelio, ut qui aratri stivam tenet, post tergum non respiciat (Luc. VIII).

(Vers. 9.) Quia juxta me discooperuisti, et suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum: et pepigisti cum eis [Vulg. addit foedus]: dilexisti stratum eorum manu aperta; et ornasti te regi [Vul. regio] unguento, et multiplicasti pigmenta tua. Misisti legatos tuos procul, et humiliata es usque ad inferos. LXX: Putabas quoniam si recessisses a me, plus aliquid haberes. Dilexisti dormientes tecum, et multiplicasti fornicationem tuam cum eis, multosque fecisti procul a te, et misisti legatos ultra terminos tuos, et humiliata es usque ad inferos.

Primum Hebraicum disseramus, quod in hoc loco multum distat a LXX. Ad quam supra dixerat:

Super montem excelsum et sublimem posuisti cubile tuum, et quasi meretricem arguerat, in introitu domorum et in locis tenebrosis, post ostia prostitutam, ut quicumque aedes vellet intrare, haberet ante oculos expositam voluptatem: eamdem nunc quasi uxorem adulteram arguit atque confutat, quod dormiens [Al. dormiente se] cum viro, clam adulterum susceperit, et discooperuerit pallium, immo dilataverit stratum suum, et fecerit pactum, quasi dotis instrumenta conficiens cum adulteris. Hoc autem dicit, ut ostendat quod non solum in agris et domibus idola coluerint, sed in Templo quoque posuerint simulacrum Baal, quod Ezechiel quoque perfosso pariete vidisse se dicit. Dilexisti, inquit, stratum eorum manu aperta (Ezech. VIII), ut non erubesceres in peccato tuo, nec fornicationis cuperes abscondere turpitudinem, sed tota libertate peccares. Et ornasti te regi unguento, et multiplicasti idola tua. Et est sensus: Varia ornamenta quaesisti, ut et visu et odore adulteros provocares.

Quod autem dicitur: ornasti te regi unguento, dupliciter intelligitur: aut regi Deo, dum his ornaris quae ille dederat, et idolis prostitueris: aut certe regi idolo Ammonitarum, qui appellatur Moloch, et in lingua nostra, regem sonat: quam juxta LXX in aliis locis Melchom legimus (Sophon. I). Et misistis legatos tuos procul, ut non solum in vicinarum gentium idolis, sed et in longe positarum haberes studium fornicandi. Significat autem Babylonios deos et Aegyptios. Et humiliata es, ait, usque ad inferos. Non ea humilitate quae in laude est, sed qua Ammon

sororem suam Thamar humiliaverat (II Reg. XIII). Et revera grandis humilitas, immo usque ad inferos praecipitatio, de luce et culmine castitatis in tenebras lupanaris, immo in barathrum libidinum praecipitari. Cui dicitur in alio loco: Usque ad inferos deduceris. Juxta LXX, in his quae dissonant, hic mihi sensus videtur: Putasti, meretrix, quod si a me recessisses et junxisses te amatoribus tuis, plus aliquid invenires? Cui et per Ezechiel loquitur Deus: Omnibus meretricis dantur mercedes; tu autem dedisti mercedes, et in te perversum factum est istud (Ezech. XVI, 33). Non solum enim nihil accepisti ab amatoribus tuis, sed etiam ea quae a viro acceperas, perdidisti. Quodque sequitur: Dilatasti cubile tuum, et pepigisti cum eis, in LXX non habetur. Haec dilexit dormientes secum speculatores caecos, et canes mutos, qui dormientes vident somnia vanitatis. Et multiplicavit fornicationem suam, ut non semel cum uno, sed frequenter et cum plurimis misceretur. Propter quod multos fecit a se longe recedere: Angelos qui in ejus praesidiis erant, vel sanctos viros qui ab hujuscemodi meretricis consortio recesserunt. Quod quidem et de haereticis possumus dicere, qui derelicto Deo, suos sequuntur errores, et putant se aliquid plus habere cum sequentes mendacia, perdiderint veritatem, et multiplicaverint fornicationem suam, non in uno dogmate, sed in pluribus, et fecerint a se Ecclesiarum praesides Angelos recedere: qui non contenti fornicatione vicina, mittunt legatos ultra terminos tuos ad gentilium dogmata et

errores gentium barbararum, ut novitate sermonum decipiant audientes.

(Vers. 10.) In multitudine viae tuae laborasti, et non dixisti: Quiescam: vitam manus tuae invenisti, propterea non rogasti me [Vulg. silet me]. LXX: Multis itineribus tuis laborasti, et non dixisti, desinam: confortata fecisti haec: propterea non rogasti me.

Qui ambulat in via una et regia, non laborat, de qua per Moysen praecepit Deus: Via regia ambulabis, et non declinabis ad dexteram neque ad sinistram (Deut. V, 32). Una via est veritatis, quae dicit in Evangelio: Ego sum via, veritas et vita (Joan. XIV, 6): et multae mendaciorum viae, per quas nunc ambulasse arguitur Jerusalem, quarum viarum Deus sciens differentiam, supra loquitur ad errantes: Non sicut viae meae, viae vestrae (Isai. LV, 8), quae dicunt Domino confitentes: Declinare fecisti vias nostras a viis tuis (Ps. XLIII, 19). Cognita igitur una via regia, videamus quae dextrae viae sint et sinistrae, per quas prohibemur incedere. Via regia temperata [Al. temperantia] est, nec plus in se habens nec minus. Verbi gratia, via recta et regia, prudentia est. Declinamus ad dexteram, si plus sapimus quam oportet sapere, et pro prudentia calliditatem diligimus: quia [Al. qua] serpens prudentior erat omnibus bestiis in paradiso (Genes. III): Et filii tenebrarum prudentiores sunt filiis lucis (Luc. XVI). Ad sinistramque divertimus, quando stulti sumus, et minus sapimus quam necesse est. De quibus dictum est: Dixit stultus in corde suo, non est Deus (Ps. XIII, 1). Pietas quoque et

vera religio, via regia est. Declinat ad dexteram, qui superstitiosus est, et meretur audire, Ne sis multum justus (Eccles. VII, 17). Ad sinistram, qui negligit cultum Dei, et inter haedos hircosque numeratur. Liberalitas quoque et dispensatio virtus maxima est, a qua declinat ad dexteram, qui parcus est, et non solum aliis, sed ne sibi quidem tribuit quod necesse est. Ad sinistram, qui comedit substantiam suam cum meretricibus, et dicit cum Israel: Manducemus et bibamus; cras enim moriemur (Isai. XXII, 13). Fortitudo etiam atque constantia via regia est, a qua declinat ad dexteram, qui temerarius et pertinax est: ad sinistram, qui formidolosus et pavidus. Unde vir sanctus per viam rectam gradi cupiens deprecatur: Deduc me, Domine, in via recta (Ps. CXXXVIII, 24). Et in alio loco: Notam fac mihi, Domine, viam in qua ambulem; quoniam ad te levavi oculos meos (Ps. CXLII, 8). De istiusmodi via et alibi Scriptura commemorat: Quaerite viam bonum, et ambulate in ea, et invenietis purificationem animarum vestrarum (Jerem. VI, 16).

Jerusalem ergo propterea humiliata est usque ad inferos, quia in multis viis laboravit, neque diit: Emendabo errorem poenitentia; sed e contrario, confortabor incoepto, nec curabo sententiam commonentis: Averte pedem tuum a via aspera, et guttur tuum a siti (Jerem. II, 25). Denique sequitur: At illa respondit, ἀνδρίσομαι, id est, agam viriliter, quod nunc verbo alio dicitur: Confortabor. Et quia fecit haec quae praeteritus sermo narravit, ideo non est Dominum depreca-

ta, in suis magis viribus quam in Deo habens fiduciam.

Porro quod juxta Hebraicum ponitur: Vitam manus tuae invenisti, propterea non rogasti, hunc habet sensum et intellectum: Quia rebus omnibus abundasti et affluxisti divitiis, ideo Dominum neglexisti: quas divitias et Salomon habere detrectat, ne obliviscatur Dei (Prov. XXX et XXXI) Et ad Sodomam per Ezechiel dicitur: quia saturata sit panibus, propterea superbivisse (Ezech. XVI). Non solum autem divitiae, sed et paupertas probat hominem. Unde suprascriptum est: Probavi te in camino paupertatis (Isai. XLVIII), in quo et Lazarus probatus est pauper, qui egestatem simul debilitatemque sustinuit (Luc. XV).

(Vers. 11.) Pro quo sollicita timuisti: quia mentita es, et mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo? quia ego tacens et quasi non videns, et mei oblita es. LXX: Quem timens perterrita es: et mentita es mihi, nec recordata es mei. Neque posuisti me in mente tua, et in corde tuo. Et ego te videns despiciam, et non me timuisti.

Quia plenis horreis habes fiduciam in divitiis, rogare me noluisti, idcirco timuisti plurimos. Non enim poteras dicere: Dominus auxiliator meus, et ego despiciam inimicos meos (Ps. CXVII, 7); Et iterum: Dominus illuminatio mea, et salvator meus, quem timebo (Ps. XXVI, 1)? Quod et si contra mentis tuae conscientiam dicere aliquando voluisti, mentita es. Quomodo enim me poteras invocare, quae mei non habebas memoriam, neque cogitasti unquam praecepta, dicentis: Ho-

nora Dominum, et confortaberis, et absque illo nullum metuas (Eccles. XXXVIII)? Ego enim sum qui, juxta Symmachum et Aquilam, semper tacui peccata tua, et scelera quaecumque faciebas, quasi non viderem, dissimulatione neglexi, ut si non timore mei, saltem patientia ad me redires. Qui non oculis, sed palpebris interrogo filios hominum. At in econtrario oblita es mei, et audire meruisti: Oblita es legis Dei tui, et ego obliviscar filiorum tuorum (Osce IV, 6). Et iterum: Ipsi ambulaverunt contra me perversi, et ego ambulabo contra eos in furore perverso. Mens quae in LXX cum corde sociatur, non est scripta in Hebraico, sed quasi interpretatio addita, quid in Scripturis cor intelligi debeat.

(Vers. 12.) Ego annuntiabo justitiam tuam, et opera tua non proderunt tibi. Cum clamaveris, liberent te congregati tui. LXX: Ego annuntiabo justitiam tuam et mala tua, quae non proderunt tibi. Cum clamaveris, eruant te in tribulatione tua. Qui semper tacui, et quasi non viderem tua peccata, neglexi, nequaquam ultra reticebo, sed dicam quod ante jam dixi: Tacui, numquid semper tacebo? Et annuntiabo justitiam tuam, et opera tua. Quod per ironiam legendum est, velut si quis in sceleribus deprehenso dicat: vide bona opera tua. Propter quod si quando tibi tribulationis tempus advenerit, et coeperis non ad idola quae coluisti, sed ad coelum manus tendere, et Dei implorare auxilium, audiant te illi, et liberent te de periculo quos secura coluisti. Quod et per Jeremiam ad eamdem loquitur Deus: Ubi sunt dii tui quos feceras? Resurgant, et salvam te faciant

in tempore malorum tuorum (Jerem. II, 28). Pro eo quod LXX transtulerunt: Eruant te in tribulatione tua; et nos diximus: Liberent te congregati tui, Symmachus transtulit: Eruant te synagogae tuae. Ergo proprie loquitur ad Judaeos, quod eos synagogarum suarum turba tempore obsidionis liberare non valeat.

(Vers. 13, 14.) Et omnes eos auferet ventus: tollet aura. Qui autem fiduciam habet mei, haereditabit terram, et possidebit montem sanctum meum. Et dicam, Viam facite, praebete iter, declinate de semita, auferte offendicula de via populi mei. LXX: Istos enim omnes tollet ventus, et auferet tempestas. Qui autem sperant in me possidebunt terram, et haereditate consequentur montem sanctum meum, et dicent: Mundas facite a facie ejus vias et auferte offendicula de via populi mei.

Judaei de Babyloniis haec asserunt prophetari, quod illis Dei virtute superatis, populus redeat in Judaeam, et possideat montem Sion, et omnia itineris impedimenta tollantur, nec ullius gentis patiatur insidias: quia Dominus planam fecerit viam populo suo. Et haec sub Zorobabel et Ezra impleta contendunt.

Nos autem jungentes superioribus quae dicuntur, hoc asserimus, quod omnia idola quae eos non poterant liberare, tollat ventus atque tempestas, et sint quasi pulvis, quem projicit ventus a facie terrae. Eos autem qui habuerint in Domino fiduciam, possessuros terram, de qua in hoc eodem Propheta lecturi sumus: Elevabit te ad bona terrae. Ex quo perspicuum est, hanc

terram non deorsum esse, sed sursum. Ad quam sanctus, Domino elevante, conscendet, de qua crebro diximus: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Matth. V, 4); et Credo videre bona Domini in terra viventium (Psal. XXVI, 13). Mons autem sanctus Dei, ille intelligendus est, de quo ad Hebraeos loquitur, qui scribit Epistolam: Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem coelestem, et multa millia Angelorum et Ecclesiam primitivorum qui scripti sunt in coelis (Hebr. XII, 22).

Possumus terram et montem Domini, quem sancti possessuri sunt, et Scripturas sanctas intelligere, quas au ferendas a Judaeis, Domino comminatur, dicens: Auferetur a vobis regnum Dei, et tradetur genti facienti fructus ejus (Mat. XXI, 43); ut inveniant in eis illum montem, de quo in hoc eodem Propheta (Isai. II), et in Michaea legimus: Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini (Mich. IV, 5). Et ipse Dominus praecepit Apostolis cunctisque doctoribus Ecclesiae, ut quidquid asperum videretur atque difficile, sua interpretatione dissolvant, et intelligentiae viam praebeant, omniaque tollant de medio scandala ut populus Domini absque ullo impedimento quod legit intelligat, et in Dei timore proficiat. De his viis et Joannes Baptista dicebat: Parate vias Domini, etc. (Matth. III, 3). Ubi nos posuimus ex persona Dei, et dicam, LXX posuerunt et dicent: hi videlicet qui possidebit terram, et haereditate consequentur montem sanctum Dei. Nec erunt propria salute contenti: sed etiam caeteros ad docendum populos provocabunt. Symmachus

hunc locum ita interpretatus est: Qui autem confidit in me, possidebit terram, et haereditate consequetur montem sanctum meum, et dicet: Rectam viam facite, et reliqua. Eo quod ipse qui terram montemque possederit, caeteros instruat, ut viam Domino parent.

(Vers. 15.) Quia haec dicit excelsus et sublimis habitator aeternitatis, et sanctum nomen ejus: in excelso et in sancto habitans, et cum contrito et humili spiritu: ut vivificet spiritum humilium et vivificet cor contritorum. LXX: Haec dicit excelsus, et in excelsis habitans in aeternum: sanctus in sanctis nomen illi. Excelsus in sanctis requiescens, et pusillanimis dans patientiam et vitam his qui corde contriti sunt.

Coeperat sermo propheticus contra populum Judaeorum, quorum magistros appellavit speculatores caecos, et canes mutos, et pastores ignorantes intelligentiam, et filios iniquos, et semen adulterorum atque meretricis: post quae venit ad Jerusalem, cui exprobrat fornicationem ejus, eo quod dilataverit cubile amatoribus suis, et susceperit eos manu aperta, et ornaverit se cunctis idolis, et miserit legatos procul; ut peregrinis quoque amatoribus frueretur. Qua increpatione finita, venit ad eos qui confidunt in Domino, et quibus terram montemque promiserat possidendum et quorum reversioni iter jusserat praeparari: haud dubium quin Apostolis ad quorum praedicationem de utroque populo crediderunt. Unde a laudibus Dei incipit et quae de reditu populi sui pollicitus sit, sequenti sermone testatur.

Haec enim dicit Dominus excelsus atque sublimis, qui habitat in excelsis, et Sanctus in Sanctis, non loco, sed merito eorum in quibus habitat, quorum unus dicit in psalmo: Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me (Ps. XXIX, 1). Et iterum: Exaltare, Domine, qui judicas terram (Ps. XCXIII, 2); non quo Deus humanis sermonibus elevetur, sed juxta illud quod alibi dicitur: Dominus mihi factus est in salutem (Ps. CXVII, 21), etiam humilibus excelsus fiat. Qui superbis resistit, et humilibus dat gratiam (Jac. IV): ut eos elevet et habitet in excelsis. Excelsus enim Dominus, et humilia prospicit (Ps. CXXXVII, 6). Et in Evangelio Angeli clamitant: Gloria in excelsis Deo, et super terram pax (Luc. II, 14). Et rursum in Psalmis: Laudate Dominum de coelis: laudate eum in excelsis (Ps. CXLVIII, 1).

Et non solum excelsus habitat in excelsis, sed et sanctus in sanctis. Qui dicit in alio loco: Sancti estote; quoniam ego sanctus sum (Levit. XI, 44). Et quomodo in perversam animam non ingreditur sapientia, neque habitat in corpore subdito peccatis (Sap. I): sic sanctus in sanctis habitat; et ubicumque sordes fuerint, non potest habitare munditia, dicente sancto ad Dominum: Tu autem in sancto habitas, laus Israel (Ps. XXI, 1). Unde et nos in oratione audemus dicere: Pater noster, qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum. Et in secundo psalmo legimus: Qui habitat in coelis irridebit eos, et Dominus subsannabit eos (Ps. II, 4). Christus enim non in his habitat qui terreni sunt, sed in his qui supercoelestes, qui enarrant gloriam Domini, de quibus dicitur: Exaudiat eum

de coelo sancto suo (Ps. XIX, 7). Et iterum: Coelum coeli Domino (Ps. XIII, 16): in quem sensum et Moyses famulus Dei pari voce consentit: Ecce Domini Dei tui coelum, et coelum coeli (Deut. X); quod utique non more Judaico debemus accipere, ut Deus ullo claudatur loco et in coelo tantum habitet, qui ubique diffusus est, et a quo omnia continentur: sed excelsa et coelos, Sanctos merito intelligamus atque Virtutes. Iste est enim qui habitat in coelo, de quo in Evangelio scriptum est: Nemo ascendit in coelum nisi qui descendit de coelo, Filius hominis qui est in coelo (Joan. III, 13). Iste requiescit in sanctis et habitat in humilibus et in his qui contriti sunt spiritu. De quibus dicitur: Sacrificium Deo, spiritus contribulatus; cor contritum et humiliatum Deus non despicit (Ps. L, 19). Ipse pusillanimis dat patientiam, ut in angustiis constituti, spe futurorum, tribulationem sustineant. Ipse dat vitam, utique his qui peccato mortui erant. De quo dicitur: Apud te est fons vitae (Ps. XXXV, 10). Qui loquitur in Evangelio: Ego sum via, veritas et vita (Joan. XIV, 6).

(Vers. 16.) Non in sempiternum litigabo, neque usque in finem irascar: quia spiritus a facie mea egredietur et flatus ego faciam. LXX: Non in aeternum ulciscar in vos: neque semper irascar vobis. Spiritus enim a me egredietur, et flatum omnem ego feci.

Dominus qui in excelsis habitat, et humilia respicit, cujus nomen est sanctum, et requiescit in sanctis: qui sustentat afflictos, et vitam tribuit oppressis (Ps. CXII), haec locutus est: Non semper irascar, nec jugiter indignabor. Qui ad

hoc percutio, ut emendem, ideo occido, ut vivificem. Misereor enim creaturae meae; et quos ipse condidi, in aeternum perire non patiar. Spiritus quoque meus, qui ex me egredietur, sive qui juxta Hebraicum, Aquilam, Symmachum et Theodotionem, cuncta circumdat (hoc enim significat περιειληθήσεται et περιβαλλεῖ), vegetator est omnium. Et flatum, sive pluraliter flatus (hoc quippe NASAMOTH sonat), ego feci, de quo alibi scriptum est: Omnis flatus, sive omne quod spirat laudat Dominum (Ps. CL, 6). De quo spiritu et flatu in principio Geneseos scriptum est: Insufflavit Deus flatum vitae, et factus est homo in animam viventem. Tale quid et Job loquitur: Spiritus Domini qui est in naribus meis, et flatus omnipotentis qui docet me (Job. XXVII, 3). Cum ergo a me egrediatur spiritus, et flatu atque inspiratione mea cuncta vegetentur et vivant, non est justum perire eos in aeternum, qui meo flatu ac spiritu sustentantur.

Quidam nostrorum hunc esse aiunt spiritum, quo omnis mundus inspiratur et regitur; et cuncta habent notitiam Dei, quem juxta Stoicos insignis poeta scribens, ait (Virgil. VI Aeneid.): Principio coelum ac terras camposque liquentes, Lucentemque globum lunae, Titaniaque astra Spiritus intus alit: totamque infusa per artus, Mens agitat molem, et magno se corpore miscet. et reliqua.

Alii vero sanctum Spiritum intelligunt, qui in principio ferebatur super aquas, et vivificabat omnia: qui de Patre egreditur, et propter societatem naturae, a Filio mittitur dicente, Expedit

vobis ut ego vadam. Nisi enim ego iero, Paracletus non veniet ad vos: sin autem ego iero, mittam eum ad vos (Joan. XVI, 7). De quo rursum ait: Cum venerit Paracletus quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis qui de Patre egreditur (Joan. XV, 26). Ne scandalizet quempiam, si Spiritus egredi dicatur ex Patre, cum etiam Filius de se dixerit: Ego de Patre exivi, et veni; neque enim a meipso exivi, sed ille me misit (Joan. XVI, 28). De hoc Spiritu loquebatur: Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum semper, Spiritum veritatis (Joan. XIV, 16). Hic est Spiritus de quo scribit et Moyses: Quis det ut omnis populus Domini sit in Prophetas, et det Dominus Spiritum suum super eos (Num. XI, 29)? Et Joel ex persona Dei: Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filiae vestrae (Joel. II, 28). Et Zacharias: Verumtamen verba mea, et legitima mea suscipite, quae ego praecipio in Spiritu meo, servis meis Prophetis (Zach. I, 6). Et iterum: Effundam super Jerusalem Spiritum gratiae et misericordiae (Zach. XII, 10). Multaque alia de utroque Testamento quae nunc longum est repetere. Hoc solum dicimus, quod idem Propheta de hoc Spiritu et flatu pariter sit locutus: Haec dicit Dominus Deus qui fecit coelum. Et post paululum: Qui dat flatum populo suo, qui est super eam, et spiritum his qui calcant eam (Isai XLII, 5).

(Vers. 17 seqq.) Propter iniquitatem avaritiae ejus iratus sum, et percussi eum: abscondi, et indignatus sum: et ambulavit moerens [Vulg. abiit vagus] in via cordis sui. Vias ejus vidi, et sanavi

eum: et reduxi eum, et reddidi consolationes ipsi et lugentibus ejus. Creavi fructum labiorum, pacem, pacem ei qui longe est et qui prope, dixit Dominus, et sanavi eum. Impii autem quasi mare fervens quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum. Non est pax, dixit Deus. impiis. LXX: Propter peccatum ad modicum quid contristavi eum, et percussi eum: et averti faciem meam ab eo, et contristatus est et ambulavit tristis in viis suis. Vias ejus vidi, et sanavi eum: et consolatus sum illum, et dedi ei consolationem veram, pacem his qui longe, et qui prope sunt, dicit Dominus, et sanabo eos. Qui autem iniqui sunt, fluctuabunt, et quiescere non poterunt. Non est gaudium impiis, dicit Dominus Deus.

Post abjectionem populi Judaeorum et eorum qui in Salvatorem credere noluerunt, pollicitus fuerat habentibus in se fiduciam, terram mitium montemque sanctorum, et Apostolis praeceperat: Viam facite populo revertenti, et omnia de medio scandala tollite. Ac ne incredibile videretur, exponit potentiam suam, quod excelsus et magnus facile possit poenitentibus veniam tribuere, et justum sit, ut Creator misereatur creaturae suae. Propter quae jungit, quod iratus sit et contristaverit populum suum: idcirco se fecisse quia peccaverit, et iniquitatis avaritiam habuerit, nec una fuerit iniquitate contentus; sed semper addiderit peccata peccatis. Et percussi, inquit, eum ad breve, ut sanarem, et abscondi, subauditur, faciem meam, ut magis me desideraret, et diceret: Ostende faciem tuam et salvi erimus (Ps.

LXXIX, 4). Indignatusque sum; quod ille sentiens, tristis incessit, dicens: Tota die tristis ingrediebar (Ps. XXXVII, 7). Et ambulavit moerens, sive conversus in via cordis sui, ut non ad faciem hominum, sed in corde ageret poenitentiam.

Propterea videns vias conversionis ejus, sanavi vulnera, quibus eum ante percusseram. Et reduxi eum ad me, quem prius ejeceram, et reddidi ei consolationem veram. Multae enim falsae sunt consolationes, quibus genus decipitur humanum. Sive consolatus sum lugentes ejus, dicens in Evangelio: Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur (Matth, V, 5). Quodque sequitur: Creavi fructum labiorum, hunc habet sensum, implevi quod pollicitus eram, dicens: Vivo ego, dicit Dominus, malo poenitentiam peccatoris, quam mortem (Ezech. XXXIII, 11). Sive omnia tribui quae antea promiseram. Quae est autem Domini pollicitatio? Pacem meam do vobis: Pacem meam relinquo vobis (Joan. XIV, 27). Et hoc est what nunc ait: Pacem super pacem; non uni tantum genti, sed omni mundo: his videlicet qui erant longe, et qui prope, id est, primum gentibus, et postea his qui ex Israel credere voluerunt. De quibus dicit et Apostolus: Vobis quidem oportebat praedicari verbum Dei; sed quia indignos vos judicastis salute; ecce convertimur ad gentes (Act. XIII, 46). Qui scribens ad Ephesios, et de populo Circumcisionis atque Gentilium plenissime disputans, intulit: Nunc autem in Christo Jesu, vos qui aliquando eratis longe, facti estis prope in Sanguine Christi. Ipse est enim pax nostra: qui fecit utraque unum, et medium parietem mace-

riae, solvens inimicitiam in carne sua, et reliqua (Ephes. II, 13, 14); et iterum: Et veniens, annuntiavit pacem vobis qui longe, et pacem his qui prope erant (Ibid., 17). Quoniam per ipsum habemus accessum utrique in uno spiritu ad Patrem: dans pacem super pacem his qui fuerant longe, et qui prope et qui non habuerant Legem et Prophetas: et qui ante susceperant, suscepit eos atque sanavit.

Impii autem sive iniqui, fluctuabunt, quasi mare fervens, et quiescere numquam poterunt. Quod licet de omni impio possit intelligi, tamen proprie refertur ad populum Judaeorum, qui consona voce clamavit, et perseveravit in impietate sua, dicens: Crucifige, crucifige talem. Non habemus regem nisi Caesarem (Joan. XIX, 15). Sicut igitur mare fervens quiescere non potest, sed redundant fluctus ejus, et revolvuntur ad littora, atque iterum resorbentur, et in se fracti, lutum efficiunt quod pedibus conculcatur: sic impii aeternae conculcationi subjacebunt, quorum nullum est gaudium, et qui nulla pace requiescunt in eo quod impii perseverant.

Quidam hunc locum specialiter super Salvatore intelligunt: quod propter peccata mundi ad modicum contristatus sit, dicens: Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. XXVI, 38). Et percusserit eum Pater qui loquitur per Zachariam: Percutiam pastorem, et oves dispergentur (Zach. XIII, 7); qui et ipse de se in sexagesimo octavo psalmo dixerit: Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt (Psal. LXVIII, 27). Et averterit Deus faciem suam ab eo, ut formam ser-

vi paulisper acciperet, ambularet tristis, et lugens peccata populi, deplorans et plangens Jerusalem. Et qui viderit Pater vias ejus, propterea sanaverit eum, qui fuit inter mortuos liber: et caro ejus non vidit corruptionem, ut qui percussus est in cruce, sanaretur in resurrectione. Et consolatus sum, inquit, eum, dans ei pro una gente Judaeorum, universum mundum. Et lugentes ejus, subauditur, consolatus sum. Nec dubium quin Apostolos significet. Et complevit fructum labiorum suorum, qui dixerat ei: Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae (Ps. II, 8): pacem super pacem, mundum reconcilians Deo, ut utrumque populum vocaret ad se, et sanaretur a Patre. Impios autem, de quibus supra diximus, comparat mari, quod numquam potest quiescere, sed etiam in summa tranquillitate, fractis ad littora volvitur fluctibus, finisque ejus lutum est et conculcatio.

(Cap. LVIII.---Vers. 1.) Clama, ne cesses: quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et domui Jacob peccata eorum. LXX: Clama in fortitudine, et ne parcas: quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo peccata eorum, et domui Jacob iniquitates eorum.

Finito priori capitulo, in quo pax justis, et nulla requies impiis nuntiatur, praecipit Deus Isaiae prophetae, ut clamet in fortitudine, et instar tubae exaltet vocem suam, et peccata ac scelera populi Israel dicere non formidet, nequaquam mortem metuens, nec impiorum terricula et convicia; sed magis consideret imperantem Dominum. Et quia surdas aures habeant, et audire vix possint,

juxta Symmachum et Aquilam, guttur suum vertat in buccinam, quae Hebraice dicitur SOPHAR (), quam κερατίνην, id est, corneam interpretati sunt. Et supra quidem ubi Apostolis dicebatur, In montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion: exalta fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere (Isai. XL, 9); nec buccina assumitur, nec tuba, sed montem jubentur ascendere. Hic autem quia peccatores erant, quibus nuntiandum est, et morabantur deorsum, non jubetur Propheta ut ascendat in montem: sed tantum ut exaltet sicut tuba vocem suam, et eis nuntiet bella ventura. Alioquin in die judicii, quando in resurrectione mortuorum et novissima tuba dicitur, scriptum est, Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti: ut quomodo illi ad vocem tubae sunt judicandi: sic Israel peccato mortuus audiat scelera sua; simulque appellatur populus Dei, ut discat qualem patrem perdiderit, qui etiam peccatorem vocet populum suum.

(Vers. 2.) Me etenim de die in diem quaerunt, et scire vias meas volunt: quasi gens quae justitiam fecerit, et quae judicium Dei sui non dereliquerit. LXX similiter. Hoc proprie Judaeis convenit, qui per singulos dies currunt ad synagogas, et Dei legem meditantur, scire cupientes quid Abraham, Isaac et Jacob, quid et caeteri sanctorum fecerint, et libros Prophetarum ac Moysi memoriter revolventes, decantant divina mandata, quibus rectissime illud aptabitur: Quaerent me mali, et non invenient. Sic enim scriptum est: Omnis qui quaerit invenit (Mat. VII): quicumque non invenit, male quaesisse convincitur; Dominus enim

invenitur ab his qui eum quaerunt in bonitate, et ostenditur illis qui non sunt ei increduli. Cum igitur justitiam judiciumque reliquerint Dei, quibus nominibus Christus ostenditur, dicente psalmographo: Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis (Ps. LXXI, 2): Christus enim factus est nobis redemptio, sanctitas, et justitia (I Cor. I): frustra legis jactant scientiam, cum sanctus non in notitia Scripturarum, sed in operibus glorietur, dicens: Viam mandatorum tuorum cucurri, quando dilatasti cor meum (Ps. CXVIII, 31).

(Vers. 3.) Rogant me judicia justitiae, et appropinquare Deo volunt. Quare jejunavimus, et non aspexisti? humiliavimus animas nostras, et nescisti? Ecce in de jejunii vestri invenietur [Al. invenitur], voluntas vestra et omnes debitores vestros repetistis [Al. repetitis]. Ecce ad lites et contentiones jejunatis, et percutitis pugno impie. LXX: Petunt me nunc judicium justum, et appropinquare Deo cupiunt, dicentes: Quare jejunavimus, et non vidisti? humiliavimus animas nostras, et non cognovisti? In diebus enim jejuniorum vestrorum inveniuntur voluntates vestrae, et omnes subjectos vobis affligitis, ad judicia et jurgia jejunantes, et percutitis pugnis humilem. Est alia temeritas Judaeorum, quasi fiducia bonae conscientiae, judicium postulant justum, et imitantur sanctorum verba dicentium: Judica me, Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum (Ps. XXV, 1, 2). Et iterum: Proba me, Domine, et tenta me: 686 ure renes meos et cor meum. Et in alio loco: Judica causam meam, et redime me (Psalm. CXVIII, 154). Et appropinqua-

re Deo desiderant: cum hoc non in loco sit, sed in affectu, nec mentis otiosae, sed laboriosi operis. Denique quid sit appropinquare Deo, instruit Scriptura, dicens: Quaerite Dominum. Cum autem appropinquaverit vobis, derelinquat impius vias suas, et vir iniquus cogitationes suas. Appropinquat enim Dominus appropinquantibus sibi, et his qui juste quod justum est persequuntur, et possunt dicere: Mihi autem adhaerere Deo bonum est (Ps. LXXII, 28). Si enim Omnipotens Deus Pater est veritatis atque justitiae, quicumque est mendax et injustus, appropinquare Deo non potest, de quo scriptum est: Non habitabit juxta te malignus, neque permanebunt injusti ante oculos tuos (Ps. V, 6). Quare jejunavimus, inquiunt, et non aspexisti? humiliavimus animas nostras, et nescisti? Injustitiae arguunt Dominum, quod bona opera non respiciat, solamque ventris esuriem, absque opere virtutum ingerunt Deo: non comedentes eos cibos quos creavit Deus fidelibus et his qui cognoscunt veritatem, ut sumant eos cum gratiarum actione: sed illos de quibus scriptum est in Proverbiis: Hi enim aluntur cibis impietatis et vino iniquitatis inebriantur (Prov. IV, 17). Hujuscemodi epulis saturatus Pharisaeus, inter caetera verba superbiae, his in sabbato se jejunare jactabat (Luc. XVIII): qui non biberat vinum de vinea Sorec, sed de vinea Sodomorum, cujus vinum furor draconum est, et furor aspidum insanabilis, et uva eorum, uva fellis: quos Deus arguit per Prophetam: Peccata populi mei comedunt (Ose. IV, 8). Et rursum: Quare tacuistis impietatem eorum, et iniquitates

vindemiastis et comedistis frumentum mendacii (Ose. X, 13)? Quia igitur proposuerant quaestionem Deo, scire cupientes quare jejunaverint et humiliaverint animas suas, et Deus non respexerit: obliti veteris historiae, cur non respexerit ad munera Cain, qui recte quidem offerebat, sed non recte dividebat cum fratre (Gen. IV), Dei non videns charitatem, dicente Scriptura: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et proximum tuum sicut teipsum (Matth. XXII, 39): propterea respondit Deus, quod non jejunia reprobet, sed opera quae in jejuniis fiunt, dicens: In diebus jejuniorum vestrorum 687 inveniuntur voluntates vestrae, ut non Dei, sed vestras faciatis voluntates, quas Paulus scribens Ephesiis reprobat: Juxta principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filiis incredulitatis, in quibus et nos omnes conversati sumus aliquando, in desideriis carnis nostrae, facientes voluntatem carnis et cogitationum. Et eramus natura filii irae, sicut et caeteri (Eph. II, 2, 3). Quodque sequitur juxta LXX: Et omnes subjectos vobis compungitis, sive affligitis, melius Theodotio et Symmachus transtulerunt, quos nos in hoc loco secuti sumus, Et omnes debitores vestros repetitis. Ex quo ostendit, non esse absque periculo repetere pauperem qui solvendo non sit, et pallium quod pignoris loco tuleris, algenti non reddere debitori, ne clamor ejus perveniat ad Deum. Qui enim miseretur pauperis, Deo fenerat (Prov. XIX). Et econtrario qui repetit non habentem, Deo facit violentiam. Atque ut sciamus hunc sensum esse in praesenti loco, etiam in consequentibus in hoc eodem capi-

tulo lecturi sumus: Dissolve colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes. Haud dubium quin chirographa significet: Quid enim prodest jejuniis ora pallere, et ad lites et ad jurgia jejunare, dicente Scriptura, Qui amat peccata, gaudet jurgiis (Prov. XVII, 11)? Servum autem Domini non oportet litigare, sed esse mansuetum (II Tim. II), et imitari eum qui dicit: Discite a me, quia mitis sum et humilis corde (Mat. XI, 29): ut humilitas non sit affectata, sed cordis, nec gloriam quaerens hominum, sed animae conscientiam. Jejunatis, inquit, et percutitis pugnis humilem, et alapis verberatis (I Tim. III). Unde episcopus non debet esse percussor. Quomodo enim potest libidinem refrenare, qui nec manum valet cohibere, nec linguam? Hujuscemodi jejunia et in exordio hujus prophetae Dominus arguit, dicens: Jejunium et otium, neomenias et sabbata, et alias solemnitates vestras odit anima mea (Isai. I, 13). Unde praecipitur per Joel: Sanctificate jejunium: praedicate curationem (Joel. II, 15); ut a vitiis jejunemus, et bonis operibus, curatisque peccatis, fiant sancta jejunia. Denique sequitur: Egrediatur sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo; ut tempore jejunii vacemus 688 orationi: ne interior homo noster draconis vescatur carnibus, qui datus est in escam populis Aethiopum. Et haec dicimus, non quo jejunia reprobemus, per quae et Daniel vir desideriorum futura cognovit (Daniel. IX), et Ninivitae iram placaverunt Dei (Jonae III), et Elias (III Reg. XIX) ac Moyses (Exod. XXXIV), quadraginta dierum esurie, Dei familiaritate saturati sunt, et ipse Dominus (Matth. IV) totidem

diebus in solitudine jejunavit, ut nobis solemnes jejuniorum dies relinqueret: sed quo non prosit vacuum portare ventrem, et alia facere quae Deo displicent. Atque ut caetera praetermittam, exterminare facies suas, ut appareant hominibus jejunare [Al. jejunantes], qui in praesenti gloriam consequentes, excludentur a regno Dei, quia receperunt mercedem suam (Matt. VI). Unde et Apostolus, si etiam corpus suum tradat martyrio, ut ardeat, sive glorietur (utrumque enim fertur in exemplaribus) absque Dei charitate (I Cor. XIII), quae est in cordis conscientia, frustra se dicit sanguinem fundere.

(Vers. 4, 5.) Nolite jejunare sicut usque ad hanc diem, ut audiatur in excelso clamor vester. Numquid tale est jejunium, quod elegi, per diem affligere hominem animam suam? Numquid contorquere quasi circulum caput suum, et saccum et cinerem sternere? Numquid istud vocabis jejunium et diem acceptabilem Domino? LXX: Quid mihi jejunatis, sicut hodie ut audiatur in clamore vox vestra? Non tale jejunium elegi, et diem humiliare animam suam. Neque si incurvaveris quasi circulum collum tuum, et cilicium et cinerem substraveris: nec sic vocabitis jejunium acceptabile. Ne videatur reprobare jejunium, quod ipse praeceperat, docet quomodo jejunandum sit: immo antequam doceat quid sequantur, instruit quid debeant declinare: Ut audiatur, inquit, in excelso clamor vester. Ne ad orationem deferatis clamorem, orantes in synagogis et angulis platearum, ut ab hominibus videamini (Matth. VI), et elevetis vocem in excelsum, et cum Pharisaeo,

qui Domini judicio condemnatur, vestra jejunia et opera praedicetis (Luc. XVIII). Propter quae Dominus Pharisaeorum reprobans orationem, docet discipulos quomodo orare debeant (Matth. VI), clauso 689 pectoris sui cubiculo, ut soli loquantur Deo, qui potest silentium cordis audire; ut clament in cordibus suis, Abba pater (Rom. VIII, 15); et non exterminent facies suas, sed lavent aqua, et caput ungant oleo. De quo et Joannes Evangelista scribit: Et vos unguentum habetis a sancto (I Joan. II, 20): quo cum uncti fuerint, etiam ipsi sancti fiant. Non enim quaerit Deus afflictionem solam et humiliationem animae per injuriam corporis: ut instar circuli torqueat corpus, et colla submittat, ac tristis incedat. Juxta illud quod in Psalmis dicitur: Afflictus sum, et incurvatus usque ad finem: tota die contristatus incedebam (Ps. XXXVII, 9). Nec ut sacco quis vestiatur, et in cinere dormiat, quod de David et de Achab legimus (II Reg. III; III Reg. XXI): sed ut cum istis haec faciat quae sequuntur. Alioquin et Apostolus frequenter jejunare se dicit (II Cor. VI et XI), et Dominus, cum sponsus a discipulis suis fuerit ablatus, docet eos jejunaturos (Matth. VI): et in Psalmis poenitens loquitur: Manducavi sicut cinerem panem meum, et potum meum cum fletu miscebam (Ps. CI, 10). Et cum mihi molesti essent, induebar cilicio (Ps. XXXIV, 13). Ex quo discimus haec facienda primum esse quae vult Dominus, et non alia praetereunda.

(Vers. 6, 7.) Nonne hoc [Vulg. addit est] magis jejunium quod elegi? Dissolve colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes:

Dimitte eos qui confracti sunt liberos, et omne onus disrumpe. Frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum [Vulg. addit tuam]. Cum videris nudum, operi eum, et carnem tuam ne despexeris. LXX: Nonne tale jejunium elegi, dicit Dominus: sed solve omnem colligaturam iniquitatis. Dissolve obligationes violentarum cautionum. Dimitte fractos in remissionem, et omnem scripturam iniquam conscinde. Frange esurienti panem tuum, et pauperes sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, operi, et domesticos seminis tui ne despexeris. Postquam docuit quale jejunium reprobet, ostendit quale libenter accipiat. Dissolve, inquit, colligationes impietatis: solve fasciculos deprimentes: sive ut LXX manifestius transtulerunt, obligationes violentarum cautionum, quas nostri, verbi ambiguitate decepti, id est, ÏƒÏ…Î½Î±Î»Î»Î±Î³Î¼á½±Ï„Ï‰Î½, commutationes pro chirographis interpretati sunt. Significat autem chartarum fasciculos, 690 in quibus feneratorum calumniae continentur, et opprimuntur pauperes aere alieno, quae in cunctis urbibus seditionis causa vel maxima est. Unde et Romanus populus vicinos occupat montes, et Tabulae novae, quas Graeci appellant Ï‡Ïá½³Ï‰Î½ á¼€Ï€Î¿Î¿Ï€á½±Ï„. Non ergo praecipit Propheta ne exigat unusquisque quod debitum est, maxime quod juste dedit et juste repetit: alioquin Tribunitiae esset seditionis assertor. Sed ubi iniqua est cautio, ubi opprimuntur pauperes calumnia: ibi fasciculi cautionum, et omnia iniquitatis vincula rumpenda sunt. Vel certe hoc

dicendum, quia de jejuniis sermo est, et jejunium afflictionem atque humiliationem habet animae: afflictio autem corporis peccatorum indulgentiam deprecatur. Docet Scriptura divina, ut dimittamus debitoribus nostris, ut et Pater coelestis dimittat nobis debita nostra (Marc. XI). Vetus narrat historia, anno remissionis septimo, vel quinquagesimo, qui est verus Jubilaeus, omnes possessiones redire ad dominos, et reddi servis pristinam libertatem, cunctaque nomina, quae vulgo appellant cautiones, irrita fieri (Levit. XXV et XXVII). Si [Al. Sin) autem hoc veteri Lege (Exod. XXI) praecipitur: quanto magis in Evangelio, ubi (Matth. V) omnia quae bona sunt duplicantur: et nequaquam oculum pro oculo, dentem pro dente jubemureruere: sed verberanti praebere maxillam! Atque ut sciamus illud quod supra diximus: Omnes debitores vestros repetitis, de creditoribus scribi, de debitoribus jungitur manifestius: Dimitte eos qui confracti sunt liberos, hoc est, qui paupertate sunt fracti, quos afflixit inopia, ne liberos sinas mendicare. Et omne onus quo deprimuntur, rumpe. Pro quo manifestius Septuaginta transtulerunt, et omnem scripturam iniquam conscinde: quod Symmachus transtulit: Et omnem cautionem falsam disrumpe. Sed poterat fieri, ut aliquis diceret: Non habeo debitores, quid facere debeo, ut suscipiatur jejunium meum? Sequitur: Frange esurienti panem tuum. Non plures panes, ne de paupertate causeris, sed unum panem. Nec ipsum totum, sed partem panis: quam si non jejunares comesurus eras; ut jejunium tuum non sit lucrum marsupii, sed saturitas ani-

mae. Pulchreque 691 addidit tuum, ne de rapina facias eleemosynam: Redemptio enim animae viri, propriae divitiae (Prov. XIII, 6). Et in alio loco: Honora Dominum de tuis justis laboribus (Prov. III, 9). Certe si panem non habes, et esurientium plurima multitudo est, praebe de quo nullum damnum pateris. In quo nulla dispendia sunt, pauperes absque tecto, induc in domum tuam. Sive ut in Hebraico habetur, in domum, ut si tuam non habes, inducas in hospitiolum, quod vel mercede conductum, vel beneficio possides. Si videris nudum, operi. Quod et Dominus in Evangelio loquebatur: Qui habet duas tunicas, det alteram non habenti (Luc. III, 11). Non enim unam jussit scindi et dividi, quod multi popularis aurae causa faciunt: sed alteram non servari, augens praecepta justitiae, ut etiam calicem aquae frigidae porrectum habere praemia diceret. Et carnem ait, tuam ne despexeris. Omnis enim homo caro nostra est. Et juxta Evangelicam parabolam, ejus qui de Jerusalem descendebat Jericho, et latronibus vulneratus est, ille proximus appellatur qui benefecerit (Luc. X). Vel certe juxta Septuaginta qui dixerunt: Et domesticos seminis tui ne despicias, domesticos seminis illos intelligamus, de quibus et Apostolus docet, omnibus faciendam esse eleemosynam, maxime autem domesticis fidei (Galat. VI). Illi enim caro nostra sunt, et semen nostrum, qui de uno nobiscum parente generantur. Ad quos extendebat et Salvator manum, dicens: Mater mea et fratres mei hi sunt, qui faciunt voluntatem Patris mei (Marc. III, 34, 35). Atque ut sciamus unum esse Dominum, et, novi

et veteris Instrumenti, eadem et Dominus loquitur in Evangelio de his qui in die judicii a dextris staturi sunt: Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum praeparatum vobis a constitutione mundi. Esurivi enim et dedistis mihi manducare. Sitivi et dedistis mihi bibere. Infirmus eram, et in carcere, et venistis ad me. Peregrinus, et duxistis me in domum vestram. Et nudus, et vestistis me (Matth. XXV, 34 seqq.). Illisque humilitate dicentibus, se nihil fecisse Domino Salvatori, respondit: Quamdiu fecistis uni de fratribus meis minimis, mihi fecistis. Juxta tropologiam haec possumus dicere: Qui jejunat ab omnibus malis, et vult suum jejunium respici, non solum declinet a malo, sed et faciat bonum, ut solvat omne vinculum 692 iniquitatis, quo simplices quique credentium, haereticorum fraudibus colligati sunt. Et στραγγαλιάς, obligationes violentorum tractatuum, quas et in psalmo Propheta demonstrat, dicens: Declinantes autem in obligationes, adducet Dominus cum operantibus iniquitatem (Ps. CXXIV, 5). Omnis enim qui haereticorum vinculis alligantur, declinant a Domino; et quasi bos ductus ad victimam; et eligunt atque commutant pro veritate mendacium. Istiusmodi igitur homines, qui sunt fracti judicio, dimittat vir Ecclesiasticus atque dissolvat; et omnem scripturam haereticorum, de quibus hic idem Propheta dicit: Vae qui scribunt iniquitatem: scribentes enim scribunt malitiam, rapientes judicium pauperum populi mei (Isai. X, 1, 2), solvat atque disrumpat, ut nequaquam laqueis suis simplices quosque teneant irretitos. Et cum hoc fecerit, frangat doctrinae Ec-

clesiasticae esurientibus panem suum, quod fecit et Dominus, fractos panes Apostolis tribuens, quos eis in septem sportis et duodecim cophinis, nequaquam integros sicut habebantur in Lege, sed comminutos atque confractos in Evangelio dereliquit, ut haberent quod pauperibus largirentur (Matth. XV). Quos videris non habentes calorem fidei, sed extra Ecclesiam frigoribus infidelitatis algentes, inopes atque peregrinos, induc, ait, in domum Ecclesiae, et operi incorruptionis pallio; ut vestiti Christi tunica, nequaquam maneant in sepulcris, quod de eo legimus, qui possessus a daemonum legione, nudus habitabat in memoriis mortuorum. Cumque, inquit, haec feceris et liberalitas tua ad omnes exposita fuerit, specialiter ne despicias domesticos fidei.

(Vers. 8, 9.) Tunc erumpet quasi mane lumen tuum, et sanitas tua cito [Vulg. citius] orietur, et anteibit faciem tuam justitia tua: et gloria Domini colliget te. Tunc invocabis, et Dominus exaudiet: clamabis, et dicet: Ecce adsum. LXX: Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuae cito orientur, et praeibit in conspectu tuo justitia tua, et gloria Dei circumdabit te. Tunc clamabis, et Deus exaudiet te. Adhuc loquente te, dicet. Ecce adsum. Quando illa non feceris quae praeteritus sermo narravit, et ista feceris de quibus nunc diximus: tunc acceptabile erit jejunium tuum, et erumpet matutinum lumen tuum; 693 sol videlicet justitiae, de quo Malachias propheta ex persona Dei Patris loquitur: Orietur vobis timentibus nomen meum, sol justitiae, et sanitas in pennis ejus (Malach. IV, 2). Qui ibi sol, hic lux

dicitur. Sicut enim matutina lux solvit tenebras: ita lumen scientiae et veritatis omnes errores fugat. Et sanitates, inquit, tuae cito orientur. Pro quo Aquila, verbum de verbo exprimens, posuit: Et cicatrix vulneris tui cito obducetur; ut scilicet vulnera peccatorum nostrorum ad ortum solis justitiae, cito obducta cicatrice, claudantur. Pro eo quod Septuaginta transtulerunt τά ἰάματά σου, id est, sanitates tuae, Latini interpretes ducti nominis similitudine ἱμάτια, id est, vestimenta posuerunt. Unde multi translationis falsitate decepti, ad resurrectionem corporis comprobandam, hoc utuntur testimonio, quo scilicet vestimentum animae corpus accipi velint, quod in die resurrectionis oriatur. Et antecedet, inquit, in conspectu tuo justitia tua (Gen. XXX, 33, sec. LXX). Secundum illud quod loquitur Jacob: Exaudiet me cras justitia mea; et implebitur quod scriptum est: Ecce homo, et opera ejus. Et gloria Domini circumdabit te, quasi veste pulcherrima, ut glorificeris apud Deum et apud homines. Tunc invocabis, et Dominus exaudiet: clamabis, et dicet: Ecce adsum, non voce, sed opere; non responsione, sed beneficiis. Quod juxta litteram et in Evangelio comprobatur, quando dicente ad Dominum leproso, Si vis, potes me mundare, respondit Dominus dicens: Volo, mundare.

(Vers. 10.) Si abstuleris de medio tui catenam, et desieris digitum extendere, et loqui quod non prodest. Cum effuderis esurienti animam tuam, et animam afflictam repleveris: tunc [Vulg. abest tunc] orietur in tenebris lux tua, et tenebrae tuae erunt sicut meridies. LXX: Si abstuleris a te colli-

gationem, et ordinationem et verbum murmurationis, et dederis esurienti panem tuum ex animo tuo, et animam humiliatam saturaveris: tunc orietur in tenebris lumen tuum, et tenebrae tuae erunt sicut meridies. Verbum Hebraicum MOTA (), quod in Jeremia torques ferrea interpretatur (Jerem. XVIII), in praesenti capitulo bis legitur. In eo enim loco ubi supra juxta Septuaginta diximus: Dissolve obligationes violentarum commutationum, 694 pro uno verbo MOTA sciamus eos posuisse violentas cautiones, pro quibus Aquila errorem, Symmachus declinationem, Theodotio κλοιόν, id est, torquem, transtulerunt. Rursum in praesenti loco ubi nos vertimus: Si abstuleris de medio tui catenam, et pro catena Septuaginta συνδεσμόν, id est, colligationem, sive vinculum transtulerunt; Aquila, sicut supra, errorem, interpretatus est; Symmachus in Theodotionis scita concedens [Al. concidens], torquem posuit. Hoc de interpretationis varietate sit dictum. Alioquin sensus sic cum superioribus jungitur: Orietur tibi matutina lux, et sanitates tuae cito orientur: et praecedet te justitia tua, et gloria Domini coronabit te. Deprecantemque statim exaudiet, et se ostendet esse praesentem. Ita dumtaxat, si ad superiora opera haec quoque addideris, ut tollas de te obligationem et catenam qua tua anima colligata est. De qua et Petrus loquebatur ad Simonem: In felle enim amaritudinis, et obligatione iniquitatis video te esse (Act. VIII, 23). Et Paulus dolebat, obligatam cernens idololatriae Atheniensium civitatem. Funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur (Prov. V). De

quibus animae vinculis et David precabatur in psalmo: Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo (Ps. XVIII, 13). Difficile reperitur qui his non stringatur catenis. Raro invenitur anima quae hanc gravissimam torquem non habeat suo collo circumdatam, ad terrena se opera deprimentem, ut nequaquam coelum, sed terram aspiciat. Quod et de Evangelica refertur muliere, quam vinxerat Satanas per annos decem et octo, ut incurvata, coelestia non videret (Luc. XIII). Si ergo, ait, tuleris de medio cordis tui hanc catenam, et istiusmodi vincula dissipaveris, et σχειροτονίαν, pro qua tres alii interpretes voce consona, extentum digitum transtulerunt: ut non solum malum ipse non cogites, et non facias, sed ne detrahas quidem proximo tuo, et singulos quasi digito notes, et loquaris quod non prodest animae tuae, non tua mala, sed aliorum errores considerans: accipies quae sequens sermo subnectit. Plerique nostrorum σχειροτονίαν, id est, ordinationem clericorum, quae non solum ad imprecationem vocis, 695 sed ad impositionem impletur manus (ne scilicet, ut in quibusdam risimus, vocis imprecatio clandestina clericos ordinet nescientes), sic intelligunt, ut assumant testimonium Pauli scribentis ad Timotheum: Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis (I Tim. V, 22). Non est enim peccatum leve, mittere margaritas ante porcos, et dare sanctum canibus (Matth. VII): et ordinationem clericatus, nequaquam sanctis, et in lege Dei doctissimis, sed asseclis suis tribuere, et vilium officiorum ministris: quodque

his dedecorosius est, muliercularum precibus. In quo consideranda loquentis in se Christi Apostoli sapientia, qui ut ordinationis periculum demonstraret, junxit tormenta peccantium: Neque communicaveris peccatis alienis. Sicut ergo in ordinationibus malorum, particeps est peccatorum qui tales constituit: sic in ordinatione sanctorum, particeps est eorum justitiae, qui bonos elegit. Sequitur: Et verbum murmurationis, subauditur, ἀπὸ κοινοῦ, si abstuleris a te. Verbum autem murmurationis est, quando contra nos loquitur Deus: Desinat a me murmuratio populi hujus, et non morietur; nostraque peccata referimus ad Deum, ad excusandas excusationes in peccatis, et dicimus: Corporis me superavit ardor, adolescentiae incentiva vicerunt, a Deo talis creatus sum: paupertas coegit ad furtum. Itaque si non fecerimus ista quae dicta sunt, et fecerimus ea quae dicenda sunt, ut esurienti, non sicut supra, demus panem nostrum, sed animam nostram, ut eum in quibuscumque possumus adjuvemus, et non quasi ex tristitia et necessitate, sed ex animo tribuamus, accipientes magis, quam dantes beneficium: Hilarem enim datorem diligit Deus (II Cor. IX, 7), ut animam esurientem sive afflictam non refocillemus ex parte, sed saturemus: et doleamus cum dolentibus, lugeamusque cum lugentibus (Rom. XII), tunc orietur in tenebris lux nostra, ille qui dicit: Ego lux veni in mundum: ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat: sed habeat lucem vitae (Joan. XII, 46). Lucerna enim corporis nostri est oculus: si simplex fuerit, totum corpus 696 nostrum erit lucidum. Si autem

qui lux esse deberet, versus fuerit in tenebras; tunc omne corpus tenebrosum erit, et dicetur nobis: Si lux quae in te est, tenebrae sunt, ipsae tenebrae quantae sunt (Matth. VI, 23)! Consideremus quantis virtutibus perveniamus ad lucem Dei, ut tenebrae vertantur in meridiem, dicamusque cum sponsa: Ubi pascis, ubi cubas, in meridie (Cant. I, 6)?

(Vers. 11.) Et requiem dabit tibi Dominus semper, et implebit splendoribus animam tuam, et ossa tua liberabit. Et eris quasi hortus irriguus, et sicut fons aquarum, cujus non deficient aquae. LXX: Et erit Deus tuus tecum semper: et impleberis sicut desiderat anima tua, et ossa tua pinguescent. Et erunt sicut hortus ebrius: et sicut fons, cui non deficiet aqua. Quod in Alexandrinis exemplaribus in principio hujus capituli additum est: Et adhuc in te erit laus mea semper; et in fine et ossa tua quasi herba orientur, et pinguescent, et haereditate possidebunt in generationem et generationes, in Hebraico non habetur, sed ne in Septuaginta quidem emendatis et veris exemplaribus: unde obelo praenotandum est. Cum tenebrae, inquit, pectoris tui, orta luce, fuerint dissolutae, et pro nocte palpabili meridies fuerit exorta, tunc semper habitatorem habebis Deum, qui impleat splendoribus animam tuam. De quibus in psalmo legitur: Tecum principium in die virtutis tuae, in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te (Ps. CIX, 4). Sive saturaberis cunctis quae desiderat anima tua, quia et ipse saturasti animam esurientem, et dicere poteris: Benedic, anima mea, Domino, qui implet in

bonis desiderium tuum (Ps. I, 5); et ossa tua liberabuntur de interitu et igne perpetuo. Sive impinguescent, ut pristinam crassitudinem recipiant, quae fame sermonis Domini attenuata fuerant. Quod quidem et juxta litteram de resurrectione eorum quae casura sunt corporum, intelligere possumus, et de virtutibus animae, quas significans sanctus loquitur in psalmo, Omnia ossa mea dicent, Domine, quis similis tibi (Ps. XXXIV, 10)? De quibus et in Proverbiis scriptum est, Fama bona impinguat ossa (Prov. XV, 30). Et quibus praemia promittuntur, Sanitas erit corpori tuo, et curatio ossibus tuis (Prov. XVI, 24). De quibus rursum scriptum est, Dominus custodit omnia ossa eorum, unum ex his non conteretur (Ps. XXXIII, 21). Econtrario, qui peccator est, et animae robur perdidit atque virtutem, plangit, et loquitur: Dissipata sunt ossa nostra secus infernum (Ps. CXL, 7). Neque enim possumus credere quod ossa peccatorum non in inferno sint, sed juxta infernum. Et fama bona impinguat ossa (Prov. XV, 30), quae ad corporis saginam non pertinet. Sequitur: Et eris, sive erit, id est, aut tu, aut anima tua, sicut hortus irriguus: de quo scriptum est: Fons egrediebatur, et irrigabat omnem faciem paradisi (Genes. II, 6), pro quo in Hebraico hortus legitur. Quem fontem non alium possumus dicere, nisi eum cui dicitur, Apud te est fons vitae (Ps. XXXV, 10): qui indesinenter rigat Ecclesiam suam, et cunctorum corda credentium.

(Vers. 12.) Et aedificabuntur in te deserta saeculorum: fundamenta generationis et generationis suscitabis: et vocabitur [Vulg. et vocaberis]

in te aedificator sepium, convertens [Vulg. avertens] semitas in quietem. LXX: Et aedificabuntur tibi deserta a saeculo et erunt fundamenta tua sempiterna in generationes et generationes: et vocaberis aedificator maceriae, et semitas in medio quiescere facies. Non solum, inquit, orietur in tenebris lumen tuum, et tenebrae tuae erunt quasi meridies, et dabit tibi Dominus requiem semper, et eris quasi hortus irriguus, et caetera; sed aedificabuntur in te quae longo tempore deserta fuerant; et in multis generationibus permansura aedium tuarum fundamenta jacientur: ita ut vel tu ipse voceris aedificator sepium atque maceriarum, vel oriatur in te qui sit aedificator sepium, et avertat semitas in quietem, sive juxta Septuaginta, calles in medio faciat conquiescere. Haec Judaei et amici tantum occidentis litterae, ad instaurationem referunt urbium Palaestinae. Et vel facta sub Zorobabel et Ezra, et Neemia, vel in ultimo tempore futura contendunt: et ad instaurationem Jerusalem et in circuitu civitatum altissima fundamenta jacienda, et tam excelsos muros aedificandos, ut nullus hostium possit intrare, et omnium in eas inimicorum prohibeatur ingressus. Nos autem sequentes coeptae explanationis ordinem, quae deserta fuerant in Judaeis, dicimus aedificari in Ecclesia, non ad breve tempus, sed in perpetuum, et fundamenta illius ex utroque populo, id est, in duabus generationibus suscitanda. Unde dicebat Apostolus: Quasi sapiens architectus fundamentum posui: alius superaedificat: unusquisque autem videat quid superaedificat (I Cor. III, 10); et in alio loco: Dei

agricultura, Dei aedificatio sumus; et iterum: Aedificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum (Ephes. II, 20); et vocandam eam, sive cum qui natus est in ea, aedificatorem sepium. De quo in psalmo legimus: Homo natus est in ea: et ipse fundavit eam Altissimus (Ps. LXXXVI, 5). Quas sepes atque macerias, hoc enim Graeco sermone significat φραγμοῦς, agro et vineis circumdari Scriptura commemorat: Vineam de Aegypto transtulisti: ejecisti gentes, et plantasti eam; et post paululum: Quare destruxisti maceriam ejus: et vindemiant eam omnes qui transeunt viam (Ps. LXXXIX, 9 et 13)? Et in hoc eodem Propheta: Vinea facta est dilecto; quam pulchro sermone describens, intulit: Aedificavi turrem, et maceria circumdedi (Eccles. II, 4). Quam qui destruxit, juxta Ecclesiasten, mordebit eum coluber. Quae ideo circumdata est, ut omnium bestiarum in vineam Dei prohibeatur accessus. Iste est autem coluber tortuosus, qui decepit Evam in paradiso, quae quia Dei praecepta destruxerat, propterea morsibus ejus patuit, et audivit a Domino: Tu observabis caput ejus; et ille observabit tibi calcaneum (Genes. III, 15). In eo loco, ubi nos juxta Septuaginta interpretati sumus, ne quid innovare videremur, quia vulgatum est testimonium, et vocaberis aedificator sepium, in Hebraico legitur, et vocabitur in te, GODER PHERES quod Aquila interpretatus est περιφράκτης διακοπῆς, quod nos possumus juxta sensum dicere, qui se opponit Dei iracundiae saevienti. Denique Symmachus transtulit, murum opponens caedenti (I Reg. VII), qualis fuit Moyses et Aaron, et Samuel,

qui irae Domini restiterunt, et quasi aedificato muro, indignationi ejus posuerunt terminum. Quod et Jeremiae dicitur: Ne occurat Domino, ne irae ejus velit resistere, et indignationem ita precibus quasi quodam muro intercludere (Jerem. VII): et Moysi, quasi teneretur ab eo Dominus: Dimitte me, inquit, et percutiam populum istum (Exod. XXXII, 10). Istiusmodi ergo aedificator maceriarum murorumque et sepium, convertet semitas in quietem, ut nequaquam Dei ira desaeviat, sed placatus sit eis Dominus, et omnes indignationis semitae conquiescant.

(Vers. 13.) Si averteris a sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo: et vocaveris sabbatum delicatum, et sanctum Domini gloriosum, et glorificaveris eum dum non facit vias tuas, et non invenietur [Vulg. invenitur] voluntas tua, ut loquaris sermonem. LXX: Si averteris in sabbatis pedem tuum: ut non facias voluntates tuas in die sancta. Et vocabis sabbata delicata sancta Domino: non tolles pedem tuum ad opus, neque loqueris verbum ÷ in ira de ore tuo **. Cui supra dixerat: Nonne hoc est jejunium magis quod elegi, dissolve colligationem impietatis, solve fasciculos deprimentes, et caetera: etiam nunc praemia repromittit, si facere voluerit quae sequuntur (Exod. XX); ut hic scilicet cohibeat pedem suum in sabbatis, nec faciat voluntates suas, et diem sanctum Domini suis commaculet voluntatibus [Al. voluptatibus]. Lege praeceptum est, ne in sabbatis opus servile faciamus, ne accendamus ignem, ut in uno sedeamus loco, ut illa tantum faciamus opera quae ad animae salu-

tem pertinent. Quod si juxta litteram accipiamus, penitus impleri non potest. Quis enim potest hoc facere, ut tota die ac nocte sedens in sabbato de uno loco non recedat, immo ne leviter quidem se commoveat; quod si fecerit, transgressor legis sit? Ex uno igitur mandato, quod juxta litteram impossibile est, et caetera cogimur spiritualiter intelligere, ne faciamus servile opus, et perdamus animae libertatem; qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. VIII): ne onus portemus in sabbato, quale portabat ille qui dicit: Iniquitates meae elevatae sunt supra caput meum: quasi onus grave aggravatae sunt super me (Ps. XXXVII, 5). Ne iniquitas quae sedet super talentum plumbi, in nobis habeat potestatem: ne nos voluptas corporis et libido succendant (Zach. V): Omnes enim adulterantes quasi clibanus corda eorum (Osee VII); et diaboli jacula ignita sunt, ut sagittent in obscuro rectos corde (Ps. X). Praecipitur quoque nobis ut arrepto nobis aratro, non respiciamus post tergum: ut tectorum altitudinem conscendentes, nequaquam ad tollenda saeculi vestimenta velimus descendere (Luc. IX); sed ut audiamus cum Moyse, Tu vero hic sta mecum (Exod. XXXIV, 2); et sedeamus cum Domino, lassi in via hujus saeculi, super puteum Samaritanae et conversionem errantiumque salutem sitientes (Joan. IV), ut audiamus Apostolum commonentem, State firmi et immobiles (I Cor. XV, 58), ne patiamur illud quod Judas passus est proditor, qui perdidit locum ministerii sui, et transgressor effectus est, illiusque semper sententiae recordemur: Si spiritus potestatem habentis ascenderit

super te, locum tuum ne dimiseris (Eccles. X, 4). Qui sic quiescit in sabbato, lavat inter innocentes manus suas, nec movet pedes, ut suas faciat voluntates: iste celebrat sabbata Domini delicata. Qui sabbatismus, juxta Epistolam quae ad Hebraeos scribitur, repromittitur nobis in coelestibus, et gloria praeparatur (Hebr. IV): ut dum non faciamus vias nostras in sabbato, nec invenitur voluntas nostra, ut loquamur sermonem, quo scilicet nec opere, nec sermone peccemus. Alioquin si haec tantum prohibentur in sabbato, ergo in aliis sex diebus libertas nobis tribuitur delinquendi. Quod si stultum est credere, superest ut sabbatum quod interpretatur requies, omni tempore sanctificandum sit a fidelibus, dum non carnis, sed animae faciunt voluntates. Quodque jungitur, juxta Septuaginta, in ira ex ore tuo, in Hebraico non habetur. Ad hoc sabbatum, omni festivitate celebrandum, Salvator nos provocat in Evangelio, dicens: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vobis dabo requiem (Matth. XI, 28); hoc enim significat ἀναπαύσω ὑμᾶς, ut scilicet peccatorum onera deponentes, sabbatizemus in Christo, et dicamus: Statuit supra petram pedes meos (Ps. XXXIX, 3), illudque vitemus quod sanctus pene sustinuisse se dicit, Mei vero pene moti sunt pedes (Ps. LXXII, 2).

(Vers. 14.) Tunc delectaberis super Dominum [Vulg. Domino); et sustollam te super altitudines terrae, et cibabo te haereditate Jacob patris tui. Os enim Domini locutum est. LXX: Et eris confidens super Dominum: et elevabit te super bona terrae, et cibabit te haereditate Jacob patris tui.

Os enim Domini locutum est. Postquam vocaveris sabbata delicata, et non moveris in sabbato pedem tuum ad opus servile faciendum, neque verbum locutus fueris, id est, semper tacueris, et impleveris quod praeceptum est: Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum (Ps. XXXIII, 14): tunc delectaberis in Domino, et videbis in te esse completum: Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui (Ps. XXXVI, 4). Sive fiduciam habebis in Domino, juxta illud quod scriptum est: Qui confidit in Domino, beatus est. Et in Jeremia: Benedictus homo qui confidit in Domino, et erit Dominus spes ejus (Jerem. XVII, 7). Et alibi: Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine (Ps. CXVII, 8). Et elevabit te Dominus atque sustollet super altitudines ac bona terrae. Terra enim mitium, terraque viventium non est deorsum, sed sursum est. Denique ad Lot de Sodomae et Gomorrae valle fugientem dicitur: In monte salvum te fac (Genes. XIX). Ad quem postquam pervenit, ortus est ei sol in Segor. De hac terra dicebat Dominus: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Matth. V, 4): et multa alia quae crebro usurpavimus, quorum illud est: Honora patrem tuum, et matrem tuam, et eris longaevus super terram, quam Dominus Deus tuus dederit tibi (Exod. XX, 12). Quod juxta litteram penitus stare non potest. Multi enim honorant parentes, et cito moriuntur; et alii parricidae longo vivunt tempore. Ut autem certius noverimus hanc terram esse in sublimibus, tricesimi sexti psalmi breviter recordemur, in quo scriptum est: Mites possidebunt terram, et epu-

labuntur in multitudine pacis. Post quae infertur: Exspecta Dominum, et custodi vias ejus: et elevabit te, ut possideas terram (Ps. XXXVI, 11): de qua in alio loco canitur, Justi possidebunt terram, et habitabunt in saeculum saeculi super eam (Ibid., 34). Quod et ipsum impossibile est. Si enim terra pertransibit, haec utique quam incolimus, quomodo in saeculum saeculi justi habitabunt super eam? Ex quo discimus esse terram, quae in sublimibus sita est. Post quae infertur: Et cibabo, sive, cibabit te Dominus haereditate Jacob patris tui. Sicut enim qui fidem habuerit Abraham, appellatur filius Abraham: sic qui supplantat vitia atque peccata, vocatur filius Jacob. Et cujus quis virtutis imitator est, illius appellatur et filius. Bona autem terrae, quae in excelsis sita est, quibus saturatur filius Jacob, illa accipienda sunt, quae nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt (I Cor. II). De quibus in Epistola scriptum est ad Hebraeos: Qui enim haec dicunt, ostendunt quod patriam quaerant: et siquidem illam quaererent, de qua egressi erant, habebant tempus ut reverterentur ad eam. Nunc autem meliorem desiderant patriam, hoc est, coelestem Jerusalem (Hebr. XI, 14 et seqq.). Ex quo discimus, mille annorum fabulam, in qua rursum nuptiae promittuntur, et cibi, et terrenae vitae conversatio, abjiciendam. Si enim in resurrectione neque nubent, neque nubentur, sed erunt similes Angelorum; quia sunt filii resurrectionis (Matth. XXII); et de ventre ac cibis Apostolus loquitur: Esca ventri, et venter escis: Deus autem et hunc et illam destruet (I Cor. VI, 13), quomodo rursum incor-

rupto et spirituali immortalique corpore, carnis pristinae mortalis atque corruptae vitia quaeremus? Et haec dicimus, non quo substantiam glorificati corporis denegemus, sed quo opera pristina in his qui Angelorum sunt similes, penitus auferamus. Alioquin et in isto adhuc corpore per jejunia et continentiam, et perpetuam castitatem et charitatem, imitamur virtutes Angelicas, et tamen substantiam corporum non amittimus. Quae ut omnia futura credamus, sciamus a Deo esse promissa, cujus os locutum est: ut quomodo in manibus opus, et in pedibus incessum, et in ventre generationem, et in auribus oculisque auditum atque intuitum: sic in ore sermonem Dei intelligamus.

(Cap. LIX.---Vers. 1, 2.) Ecce non est abbreviata manus Domini, ut salvare nequeat: neque aggravata est auris ejus, ut non exaudiat; sed iniquitates vestrae diviserunt inter vos et Deum vestrum, et peccata vestra absconderunt faciem ejus a vobis, ne exaudiret. LXX: Numquid non potest manus Domini salvos facere: aut aggravata est auris ejus, ut non exaudiat? Sed peccata vestra separant inter vos et Deum: et propter peccata vestra avertit faciem ejus a vobis, 703 ut non misereatur.

Poteram quae nunc facturum esse me dixi: Eris confidens in Domino, et elevabit te ad bona terrae, et cibabit te haereditate Jacob patris tui, et ante complere. Neque enim abbreviata est manus mea, atque contracta, ut eam ad liberandum populum meum extendere nequeam: aut surdas aures habeo, ut exaudire non possim.

Ex quo ostenditur aures Domini, quae justos audiunt, et non audiunt peccatores, nequaquam esse nostrarum aurium similes, quae emissam vocem sive justitiae, sive injustitiae, aequaliter audiunt; sed peccata, inquit, vestra, quasi quidam in medio murus oppositus, vos et Deum dividunt.

Unde et Salvator in passione sua fecit utrumque unum (Ephes. II), et medium parietem maceriae solvens, inimicitiam in sua carne destruxit, ut quos paries diviserat peccatorum, Christi sanguis conjungeret.

Qui aperuit paradisi januam, quae multo tempore clausa fuerat (Genes. III), et igneum gladium suo cruore restinxit, ut audiret latro: Hodie mecum eris in paradiso (Luc. XXIII, 43).

Quodque sequitur: Et propter peccata vestra avertit faciem a vobis: ut non audiret, sive ut non misereretur, hoc ostendit, quod fetorem peccatorum et iniquitates eorum ferre non potuerit, sed averterit faciem suam, ne eorum turpitudinem cerneret, et statim percutere cogeretur.

Unde peccator Domini vultum videre desiderans, dicit in psalmo: Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem, usquequo avertis faciem tuam a me (Ps. XII, 1)? Et alibi: Ostende faciem tuam, et salvi erimus (Ps. LXXIX, 4).

(Vers. 3, 4.) Manus enim vestrae pollutae sunt sanguine, et digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt mendacium, et lingua vestra iniquitatem fatur. Non est qui invocet justitiam, neque est qui judicet vere: sed confidunt in nihili [Vulg. nihilo], et loquuntur vanitates. LXX: Manus enim

vestrae pollutae sunt sanguine, et digiti vestri peccatis. Labia vestra polluta sunt iniquitate, et lingua vestra injustitiam meditatur. Nullus loquitur justa: neque est justum judicium. Confidunt in vanis, et loquuntur vacua, iniquitates atque peccata.

Quae supra generaliter nominavit, nunc exponit in partibus. Et considerandum quod nequaquam eis objiciat idololatriam qua Isaiae temporibus tenebantur, sed effusionem sanguinis, de quo 704 ante jam dixerat: Justus perit, et non est qui recogitet. Et viri justi tolluntur, et nemo corde intelligit. A facie enim iniquitatis sublatus est justus: erit in pace sepultura ejus, tolleturque de medio (Isai. LVII, 1, 2).

Et quamquam ipsi manus non miserint in Dominum Salvatorem, tamen consona impietatis voce clamantes: Sanguis ejus super nos et super filios nostros (Matth. XXVII, 25), mortis ejus rei sunt, et habent pollutas manus.

De quibus idem Propheta testatur, dicens: Si levaveritis manus vestras ad me, non exaudiam. Manus vestrae sanguine plenae sunt (Isai. I, 15).

Labia quoque eorum et lingua loquuntur iniquitatem atque mendacium, ut pro Christo sibi Antichristum repromittant, nec sit ullus in populo qui invocet justitiam, et judicet veritatem, sive ut in Hebraeo babetur, fidem, quod scilicet credat in Christo; sed confidunt in nihili, et loquuntur vanitates.

Unde Apostolus praecipit, ne attendamus Judaicas fabulas, et mandata hominum aversantium se a veritate (Tit. I). Vere enim confidunt

in nihili, et sequuntur vanitates, in quo impletur Domini vaticinium: Ego veni in nomine Patris mei, et non suscepistis me: si alius venerit in nomine suo, illum suscipietis (Joan. V, 43).

(Vers. 5, 6.) Conceperunt laborem, et peperererunt iniquitatem: et ova aspidum ruperunt, et telas araneae texuerunt. Qui comederit de ovis eorum, morietur: et quod confotum est, erumpet in regulum. Telae eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis. LXX: Quia parturiunt dolorem, et generant iniquitatem. Ova aspidum fregerunt: et telam araneae texuerunt. Et qui de ovis eorum comedere voluerit, frangens reperiet putridum, et in ipso regulum: tela eorum non erit in vestimentum, nec operientur operibus suis.

Qui Antichristi praestolantur adventum, nec possunt dicere: A timore tuo, Domine, concepimus, et parturivimus et peperimus, spiritum salutis tuae fecimus super terram (Isai. XXVI, 18), recte concipiunt dolorem, et parturiunt iniquitatem: ut quem multo labore perquirunt, in iniquitate suscipiant; de quorum scriptum est patre: Concepit dolorem, et peperit iniquitatem (Ps. VII, 15).

Isti frangunt atque disrumpunt ova aspidum, ut earum venena in sua mente suscipiant, quibus in Evangelio dicitur: Serpentes, genimina viperarum (Matth. III, 7). Pulchreque ova posuit aspidum atque serpentum, quae ova prius generare dicuntur. 705 Et quia non solum malitiae venena in cordibus suis retinent, sed in lege Domini die ac nocte meditantur, aniles fabulas mussitantes,

propterea dicitur: Et telas araneae texunt: quibus muscas et culices et parva capiunt animantia; ad quas cum forte quid venerit, quasi per aerem vacuum transvolat.

Qui comederit, inquit, de ovis eorum, morietur, hoc est, qui consiliis eorum acquieverit, quomodo Abel acquievit Cain dicenti, Transeamus in campum (Genes. IV, 8), statim interficietur: sive ut Septuaginta transtulerunt: Qui voluerit de ovis eorum comedere, conterens inveniet putridum, et in ipso regulum.

Qui enim prima fronte deceptus, ova putaverit gallinarum et aliarum volucrum, quarum esus innoxius est: si fregerit antequam comedat, statim putorem teterrimum fetoremque cognoscet, et quod confotum est, inveniet regulum. Sive juxta Symmachum et Theodotionem, aspidem. Aquila autem viperam posuit; pro qua in Hebraico legitur EPHEE (). Qui igitur audiens traditiones Judaicas, ad escas se mille annorum voluerit praeparare, et repromissionum deliciis irretitus, manum ad ovum extendere: si antequam comedat, hoc est verbis mortiferis acquiescat, voluerit prius considerare quod dicitur, et singulos sermones discutere, eorumque tractare rationem, statim in ipsis reperiet [Al. reperit] Antichristum praeparari.

Ergo juxta Hebraicum, qui comederit de ovis eorum, morietur. Qui autem, juxta Septuaginta, frangere ante voluerit, et diligentius intueri ac videre quid latitet, reperiet fetorem teterrimum, et principem omnium serpentem diabolum, in eorum latitare traditionibus. Et quia supra dixe-

rat: Telas araneae texunt, exponit quod telarum istarum textura non proficiat.

Labor, inquit, eorum omnisque doctrina non Christi efficit vestimentum, nec pallium quo nuditas animae protegatur, sed casso labore desudant, dicente hoc eodem Propheta: Populus hic labiis me honorat; cor vero eorum longe est a me. Frustra autem me colunt, docentes doctrinas et praecepta hominum (Isai. XXIX, 13): quae sequentes, negligunt legem Dei. Et ut sciamus in tela opera demonstrari, intulit: Neque operientur operibus suis.

Quidam locum 706 istum sic edisserunt: Ova aspidum sciderunt, sive ruperunt, id est, mordentes Prophetarum reliquere sermones omnes, et blanda sibi pseudoprophetarum eloquia texuerunt: de quibus qui comederit, a serpente ferietur; et intelliget nihil sibi verba profuisse mendacii.

(Vers. 7, 8.) Opera eorum opera inutilia: et opus iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malum currunt: et festinant ut effundant sanguinem innocentem. Cogitationes eorum, cogitationes inutiles: vastitas et contritio in viis eorum. Viam pacis nescierunt: et non est judicium in gressibus eorum. Semitae eorum incurvatae sunt eis: omnis qui calcat in eis, ignorat pacem. LXX: Opera enim eorum opera iniquitatis: et pedes eorum ad malitiam currunt. Veloces ad effundendum sanguinem innoxium: et cogitationes eorum, cogitationes stultorum. Contritio et miseria in viis eorum: et viam pacis non cognoverunt: et non est judicium in viis eorum.

Semitae enim eorum perversae, quas transeunt, et nesciunt pacem.

Ideo non operiuntur [Al. operientur] operibus suis, quia opera eorum opera iniquitatis sunt, quae Apostolus infructuosa cognominat, id est fructus non habentia (Ephes. V). Et pedes eorum currunt ad malum, et festinant ad effundendum sanguinem innoxium (Prov. I). Hanc enim et in Prophetarum occisione habuerunt consuetudinem.

Ad quos Stephanus loquebatur: Quem enim Prophetarum non sunt persecuti patres vestri (Act. VII, 52)? Et Dominus in Evangelio: Jerusalem, Jerusalem quae occidis Prophetas, et lapidas eos, qui ad te missi sunt (Matth. XXIII, 37); et iterum: Veniet super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram: a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariae filii Barachiae, quem occidistis inter Templum et altare (Ibid., 35).

Unde et supra ad eos dicitur: Manus enim vestrae pollutae sunt sanguine: et lingua vestra loquuntur iniquitatem (Isai. I, 15). Et per hanc meditationem crudelitatis atque blasphemiae, ad necem Domini pervenerunt. Quomodo et Judas per avaritiae viam venit ad homicidium, immo sacrilegium avaritiae copulatum.

Quodque sequitur: Cogitationes eorum cogitationes stultorum: contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt. Et supra: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, Apostolus posuit ad Romanos (Cap. III): 707 quod multi ignorantes, de tertio decimo psalmo

sumptum putant, qui versus in editione Vulgata additi sunt, et in Hebraico non habentur. De quo plenius in exordio hujus voluminis diximus.

Recte autem viam pacis ignoraverunt, qui auctorem ejus suscipere noluerunt. Ipse est enim pax nostra, qui loquitur ad Apostolos: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan. XIV, 27). Et ad Jerusalem: Si scires quae ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumdabunt te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et filios tuos allident ad terram (Luc. XIX, 42, 43).

Qui autem pacem non susceperint, consequenter nec judicium habent in viis suis. Illum de quo supra dictum est: Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus quem dilexit anima mea, judicium gentibus proferet (Isai. XLII, 1).

Sequitur: Viae eorum perversae, non natura, sed propria voluntate. Quidquid enim pervertitur atque curvatur, de recto torquetur in pravum. Omnis doctrina Pharisaeorum subversio veritatis est, per quam qui ambulaverit, non solum non invenit pacem; sed nec cognoscit quidem eam, ut sciat quid quaerere debeat.

(Vers. 9 seqq.) Propter hoc elongatum est judicium a nobis: et non apprehendet nos justitia. Exspectavimus lucem, et ecce tenebrae: splendorem, et in tenebris ambulavimus. Palpavimus sicut caeci parietem: et quasi absque oculis attrectavimus: impegimus meridie, quasi in tenebris: in caligosis [Vulg. caliginosis] quasi mortui. Rugiemus quasi ursi omnes: et quasi columbae meditantes gememus. Exspectavimus judicium, et non erit [Vulg. est]: salutem, et elongata est a

nobis. LXX: Propterea recessit judicium ab eis: et non apprehendit eos justitia. Cum exspectarent lucem, factae sunt eis tenebrae. Praestolantes eam in tenebris ambulabunt: palpabunt sicut caeci parietem: et quasi non habentes oculos attrectabunt. Cadent in meridie, quasi in nocte media: quasi morientes gement: quasi ursus, et quasi columba pariter ambulabunt. Exspectavimus judicium, et non est: salus longe recessit a nobis.

Post accusationem populi Judaeorum, ex persona eorum Propheta respondit, quid loqui debeant poenitentes, si tamen velint post vulnera recipere sanitatem. Mirorque cur Septuaginta, quasi Propheta de eis loquatur, et non ipsi ad Prophetae verba respondeant, orationem texuerint, cum in consequentibus veritate superati, hoc idem fecerint, dicentes: 708 Exspectavimus judicium, et non est; salus longe recessit a nobis. Multa enim iniquitas nostra in conspectu tuo; et peccata nostra restiterunt nobis, et caetera.

In praesenti igitur tempore universa complentur. Elongatum est judicium a Judaeis, quod gentibus nuntiatum est. Et non apprehendet eos justitia, quae a nationibus comprehensa est. Exspectaverunt lucem, dicentes: Emitte lucem tuam et veritatem tuam (Ps. XLII, 3), quae eis per Prophetas fuerat repromissa, et erroris tenebris occupati sunt.

Sustinebant splendorem; et ambulaverunt in tenebris. Ita Scripturas sanctas, quasi caeci palpantes parietem, verba tantum in eis et folia, non sensum fructumque quaerentes, qui tenetur in

litteris. Denique jungit et dicit: Impegimus, sive cademus meridie, quasi in tenebris: in caligosis [Al. caliginosis], quasi mortui. In toto enim orbe, sole justitiae splendorem rutilante, illi morantur in tenebris, videlicet ut peccato mortui.

Rugiemus, ait, quasi ursi omnes, et quasi columbae meditantes gememus; ut et crudeles sint pariter et miseri: feri et immanes ad humiles atque subjectos: pavidi atque trepidantes ad eos qui fortiores sunt, quos quasi accipitres perhorrescunt. Legimus et in alio loco: Quasi ursa raptis catulis. Et in Daniele, regnum cruentum in quo sunt tres ordines dentium, ursae ferocissimae comparatum (II Reg. XVII, 8; Dan. VII).

Et quasi columbae meditantes gememus, absque sensu et intelligentia Scripturarum, tantum verba meditantes, quae decantant memoriter. Sed quomodo columbae, de quibus scriptum est: Ephraim quasi columba non habens sensum (Osee VII, 11); et quomodo in Evangelio contra serpentum malitiam, simplicitas ponitur columbarum (Matth. X): sic in praesenti loco, simplicitas absque prudentia, quae vicina stultitiae est, in sola verborum meditatione monstratur.

Exspectabunt judicium, et non erit: salutem, subauditur, exspectabunt et non erit, quia longe migravit ad gentes. In quo notandum, quod omnia futuro dicantur tempore, ut quod nunc Judaei sustinent, indicetur.

(Vers. 12 seqq.) Multiplicatae sunt iniquitates nostrae coram te, et peccata nostra responderunt nobis: quia scelera nostra nobiscum, et iniquitates nostras cognovimus. Peccare et mentiri

contra Dominum: et aversi sumus, ne iremus post tergum Domini nostri, ut loqueremur 709 calumniam, et transgressionem concepimus, et locuti sumus de corde verba mendacii. Et conversum est retrorsum judicium, et justitia longe stetit, quia corruit in platea veritas, et aequitas non potuit ingredi. Et facta est veritas in oblivionem, et qui recessit a malo, praedae patuit. LXX: Multa est enim iniquitas nostra in conspectu tuo, et peccata nostra restiterunt nobis. Iniquitates enim nostrae in nobis sunt, et injustitias nostras cognovimus. Impie egimus, et mentiti sumus, et recessimus a Deo nostro. Locuti sumus iniqua, et inobedientes fuimus. Parturivimus et meditati sumus de cordibus nostris verba iniqua. Et recessimus a judicio, et justitia longe stetit, quia consumpta est in viis eorum veritas, et per rectum iter transire non poterant. Et veritas sublata est: et transtulerunt mentem ut non intelligerent.

Reddit causas quare rugierint quasi ursi, et meditati sunt ut columbae; exspectaverint judicium quod non erat, salutem quae transivit ad gentes: quia multiplicatae sunt, dicentes, iniquitates nostrae in conspectu tuo: a quibus multo tempore averteras faciem, ne eas cerneres, ne ferires. Et peccata nostra responderunt nobis, ut reciperemus quod meruimus. Et scelera nostra nobiscum sunt: iniquitatesque cognovimus, quas multo tempore perpetrantes putabamus esse justitiam.

Quae sunt autem iniquitates? Peccare et mentiri contra Deum: sive ut juxta Hebraicum, Aquila transtulit, negare Deum: quod ad Salvatorem re-

fertur. Et reliquimus, inquiunt, Deum nostrum dicentes: Scimus quod Moysi locutus sit Deus: hunc autem nescimus, unde sit (Joan. IX, 29), ut loqueremur calumniam, Hic si ex Deo esset, non solveret sabbatum (Ibid., 16). Et: In Beelzebub principe daemoniorum ejicit daemonia (Luc. X, 15).

Et transgressionem, quae significantius Graece dicitur ἀπόστασις, cum aliquis negat Deum et praevaricationis arguitur. Concepimus et locuti sumus de corde verba mendacii, contemnentes legem Dei, et sequentes traditiones hominum: quas illi δευτερώσεις vocant, et quas in nostro corde simulavimus: Et conversum est retrorsum judicium, et justitia longe stetit.

Quae enim pars justitiae et iniquitati? qui consensus Christi et Belial? Stetit justitia in gentibus, et recessit a nobis, quia corruit in platea veritas. Lata enim et spatiosa via quae ducit ad mortem (Matth. VII): quia angustam 710 viam, in qua veritas commoratur, intrare nolebant.

Et facta est veritas in oblivionem, de qua scriptum est: Veritas de terra orta est, et justitia de coelo prospexit (Ps. LXXXIV, 12). In quo animadvertendum quod crebro veritas nominata sit, ut Christi persona monstraretur, quam deserentes, secuti sunt mendacium.

Et qui recessit a malo, praedae patuit. Quod quamquam videatur obscurum, sic edisseri potest: nobis mendacium de nostro corde fingentibus et deserentibus legem Dei, justitia longe stetit, et veritas corruit in plateis, et aequitas ad nos intrare non potuerit, et Filius Dei, qui est veritas,

factus est in oblivionem: in tantum ut quicumque a traditionibus Judaeorum cupierit recedere, statim pateret insidiis et persecutionibus: ita ut caecum a nativitate, qui oculos receperat, expulerint de synagogis (Joan. IX).

Et post resurrectionem Domini Salvatoris, omnes, qui in eo credebant, persecuti sint atque nudaverint: quibus de toto orbe gentium Ecclesiae ministeria dirigebant, quae per manus Apostolorum distribuerent.

(Vers. 16, 17.) Et vidit Dominus, et malum apparuit in oculis ejus: quia non est judicium, et vidit quia non est vir, et aporiatus est, quia non est qui occurrat. Et salvabit [Vulg. salvavit] sibi brachium suum: et justitia ejus ipsa confirmavit eum. Indutus est justitia ut lorica, et galeam [Vulg. galea] salutis in capite ejus. Indutus est vestimentis ultionis, et opertus est quasi pallio zeli. Sicut ad vindictam quasi ad retributionem indignationis hostibus suis, et vicissitudinem inimicis suis, insulis vicem reddet. LXX: Vidit Dominus, et non placuit ei: quoniam non erat judicium. Et vidit, et non erat vir. Et consideravit, et non erat qui defenderet. Et ultus est eos brachio suo, et misericordia sustinuit. Et indutus est justitiam quasi loricam, et posuit galeam salutis in capite. Et circumdatus est vestimento vindictae, et pallio, quasi retribuens ultionem opprobrium adversariis.

Hucusque ex persona populi propheticus sermo contextus est: nunc propheta ex sua persona loquitur. Illis ista dicentibus, vidit Dominus quod poenitentiam ore jactarent, et corde non agerent,

et non placuit ei. Quaesivit enim in eis judicii veritatem, quod ad gentes translatum fuerat, et non reperit. Desideravit aliquem justum virum, qui sibi irato possit occurrere, et non invenit; 711 qui et supra dixerat: Veni, et non erat vir: vocavi, et non erat qui audiret (Isai. L, 1).

Et quia illis in scelere permanentibus, ne unus quidem justus inventus est: sed omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: et non est qui faciat bonum, non est usque ad unum (Psal. 13), brachio suo atque justitia, sive misericordia confirmavit eum, ut qui voluerint ab errore converti, non suo merito, sed Dei clementia conserventur.

Denique indutus est justitiae lorica, et galea salutis, et vestibus ultionis, et zeli pallio circumdatus: sicque armatus processit ad bellum, ut redderet ultionem inimicis suis: haud dubium quin Judaeos significet, perseverantes in blasphemiis: et vicissitudinem hostibus suis, quando eos Romanus cinxit exercitus. Quibus vincentibus, Dominus pugnasse monstratur.

Hoc testimonio usus est Paulus scribens ad Ephesios: et volens nos indui armatura Christi, quo possimus ignitis diaboli jaculis resistere (Eph. VI). Quodque in Septuaginta Interpretibus non habetur: Insulis vicem reddet, urbes Judaeae significat, quas Romanus vastavit exercitus. Nam et supra (Cap. XX) habitatoribus insulae, id est, Jerusalem Dominus loquitur per Prophetam.

(Vers. 19, 20.) Et timebunt qui ab Occidente nomen Domini, et qui ab ortu solis, gloriam ejus: cum venerit quasi fluvius violentus, quem spiritus Domini cogit: et venerit Sion redemptor, et eis

qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus. Hoc foedus meum cum eis, dicit Dominus: Spiritus meus qui est in te, et verba mea quae posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis seminis tui, dicit Dominus: Amodo et usque in sempiternum. LXX: Et timebunt qui ab Occidente nomen Domini, et qui ab ortu solis, nomen inclytum. Veniet enim quasi fluvius violentus ira Domini, ÷ veniet cum furore ** et veniet de Sion qui liberet. Et avertet impietates a Jacob, et hoc erit eis a me testamentum, dicit Dominus. Spiritus meus qui est in te, et verba mea quae dedi in ore tuo, non deficient de ore tuo, et ex ore seminis tui, ait Dominus ex nunc et in aeternum.

Postquam Dominus lorica justitiae, et galea salutis, et vestibus ultionis, zelique pallio fuerit indutus ad pugnam, et venerit ad certamen atque 712 vindictam, ut retribuat hostibus, et reddat inimicis suis, et insulas eorum, id est, urbes viculosque subvertat, tunc alienigenae qui de Occidente et Oriente venturi sunt, ut requiescant in sinu Abraham (Matth. VIII), de quibus et supra (Ad cap. XLIX, 12) dictum est: Ecce isti de longe venient, alii de Occidente, et alii ab Aquilone, et alii de terra Persarum, timebunt Dominum, eo timore qui est initium sapientiae (Eccli. I).

De quo in multis locis legimus, ex quibus pauca ponamus: Beatus vir qui timet Dominum (Psal. CXI, 1). Et: Non est inopia timentibus eum (Psal. XXXIII, 10). Et: Timor Domini disciplina et sapientia (Prov. XV, 33). Et: Venite, filii, audite me: timorem Domini docebo vos (Psal. XXXIII, 12). Et: Beatus homo qui timet Dominum (Psal.

CXXVII, 4). Et: Timor Domini addit dies (Prov. X, 27). Quod autem repulso Israel, gentium turba succedat, Malachias propheta plenius docet, in quo dicitur ad Judaeos: Non est voluntas mea in vobis, dicit Dominus Omnipotens. Et hostiam non suscipiam de manibus vestris (Malach. I, 10, 11). Rursumque de multitudine nationum: Ab ortu enim solis usque ad occasum, glorificatum est nomen meum in gentibus.

Hujus beatitudinis ille auctor est, qui veniet quasi fluvius violentus, quem spiritus Domini cogit. Sive ut Aquila transtulit, quasi flumen angustum, spiritus Domini signaculum ejus. Aut Theodotio, quasi fluvius oppugnans, spiritus Domini signatus est. In eo ergo testimonii hujus, quod LXX transtulerunt, quasi fluvius violentus, ira Domini veniet cum furore, pars ultima in Hebraico non habetur. Neque enim in repromissionibus Dei, ira furorque ponendus est: cum in caeteris quae sequuntur, beatitudo sit futurorum, et comminatio poenaque peccantium.

Juxta Aquilam autem et Theodotionem, spiritus Domini qui signatus in Christo est, illud confirmat exemplum, quod in Joanne Evangelista legitur: Hunc enim Deus signavit Pater (Joan. VI, 27); de quo ante jam dictum est: Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, et replevit eum spiritus timoris Domini (Isai. XI, 1 seqq.) Unde et nos dicimus: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. IV, 7). Et in Ezechiele,

virorum gementium 713 frontes THAV, litterae Hebraicae, quae apud eos ultima est, impressione signantur (Ezech. IX).

Sin autem scire volumus, quomodo Spiritus sanctus fluvius violentus sit, Apostolorum acta relegamus, in quibus scriptum est: Cum autem congregati essent pariter, factus est subito de coelo sonus quasi spiritus violentus, et implevit universam domum ubi erant sedentes. Apparueruntque eis linguae dispersae sicut ignis: et sedit super singulos eorum. Repletique sunt omnes Spiritu sancto (Act. II, 2, 3).

Sequitur: Veniet redemptor Sion: et eorum qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus. Pro quo Septuaginta transtulerunt: Veniet ex Sion qui liberet: et avertet impietates a Jacob. Si ergo de Sion veniet, qui avertat impietates a Jacob, hoc intelligimus, quod homo natus sit in Sion, et fundaverit eam Altissimus, qui avertit scelera Jacob. Sin autem veniet Sion redemptor, et his qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus, hic sensus est: Veniet Christus qui redimet Sion sanguine suo. Sive juxta Hebraicam proprietatem, qui propinquus est Sion, et de Israel stirpe generatus sit, hoc enim GOEL (), id est, ἀγκιστὺς sonat.

Ac ne putemus omnem redimi Sion et eam de sceleribus liberari, quae Domini sanguine cruenta [Al. cruentata] est, significanter adjunxit: his qui redeunt ab iniquitate, si voluerint agere poenitencia, in quibus oratio Domini compleatur: Pater, ignosce eis, quod enim faciunt, nesciunt (Luc. XXIII, 34). Eorum igitur in Sion redemptio

est: et propinquus, qui eum susceperint ex Jacob, et illis pollicetur dicens: Hoc foedus meum cum eis, sive pactum, ut omnes alii transtulerunt, aut testamentum, ut posuere Septuaginta.

Quod sit autem foedus, pactum, et testamentum, sequens versus ostendit: Spiritus, inquit, meus qui est in te, et verba mea, quae posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis tui, amodo et usque in sempiternum. Quod vel ad Isaiam dicitur, ut mihi videtur, vel ad Dominum, ut plerique aestimant. Igitur ad Isaiam sic ordo connectitur: Hoc est pactum Evangelii sempiternum, ut spiritus meus qui est in te, et verba mea quae posui in ore tuo, per quae ventura praedices, 714 non de tuo ore discedant, nec de filiorum tuorum ac nepotum, et seminis tui, ut omnis per seriem generatio demonstretur: quod scilicet gratia Prophetarum in Apostolis veniat, et per eos qui de Israel per Apostolos credituri sunt.

Quod autem infert: Amodo et usque in sempiternum, illi testimonio congruit: Coelum et terra transibunt: verba autem mea non praeteribunt (Matth. XXIV, 35). Hunc locum diligenter Paulus edisserens, scribit ad Romanos, quod non sit distinctio Judaei et Graeci, sed ipse Dominus omnium, dives in omnibus qui invocant illum (Rom. XI); et quod non sic crediderint gentes, ut Israel penitus pelleretur. Nam et ego, ait, Israelites sum ex semine Abraham, de tribu Benjamin. Non repulit Deus plebem suam quam praescivit (II Cor. XXII).

Et post paululum, cum Eliae posuisset exemplum, querentis ad Dominum quod solus esset

relictus, et audientis ab eo quod reliquisset sibi Dominus septem millia virorum, qui non curvassent genua ante Baal (I Reg. XIX), intulit: Sic igitur et in hoc tempore reliquiae secundum electionem gratiae salvae factae sunt. Si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia. Quid ergo est? quod quaerebat Israel, hoc est consecutus: electio autem consecuta est: caeteri vero excaecati sunt.

Qui si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens est enim, inquit, Deus, iterum inserere illos (Rom. XI, 5 et seqq.), non contra naturam ex oleastro, sicut gentium inserta est multitudo; sed secundum naturam in bonam, id est, in suam olivam. Et ad extremum posuit, ut ad praesens capitulum perveniret: Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc, ut non sitis apud vosmetipsos sapientes. Quia caecitas ex parte Israel contigit, donec plenitudo gentium subintraret: et sic omnis Israel salvus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui liberet, et avertet impietates a Jacob, et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum (Rom. XI, 25 et seqq.).

Haec idcirco latius prosecuti sumus, ut quidquid repromissionum et legimus, et dicturi sumus, ad Sion et ad Jerusalem, non generaliter ad omnes Judaeos, sed specialiter ad eos dici intelligamus, qui in Apostolis et per Apostolos electi sunt ex Israel.

Liber D

ECIMUS SEPTIMUS.

715-716 Quanta mysteria septimus post decimum numerus, ad quem nunc Explanationum in Isaiam pervenit liber, in Scripturis sanctis contineat, vellem, virgo Christi Eustochium brevi sermone percurrere. Sed quia non possum omnia in omnibus locis dicere, hoc strictim admoneo, quod psalmus, qui hujus numeri titulo praenotatur, sit pueri Domini David, et cecinerit verba Cantici, in die qua eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum et de manu Saul, et dixerit: Diligam te, Domine, fortitudo mea, et reliqua. Puer autem Domini ille est, cui Pater loquitur in Isaia: Magnum tibi est vocari puerum meum (Isai. XLIV). Et in alio loco: Ecce puer meus quem elegi, et dilectus meus in quo complacuit sibi [Al. mihi] anima mea (Isai. XLII, 2).

Iste puer qui interpretatur, fortis manu, in die qua liberavit eum Dominus de manu Saul; qui in lingua nostra, expetitum, vel infernum sonat, et ab omnibus inimicis suis, qui clamaverunt contra eum: Crucifige, crucifige talem (Luc. XXIII), quando ad Patrem victor ascendit fulvis vestibus de Bosra, inter caetera triumphantis locutus est verba: Eripe me de contradictionibus populi: constitues me in caput gentium. Populus quem non

cognovi, servivit mihi: in auditu auris obedivit mihi (Ps. XVII, 44, 45). Rursumque de populo Judaeorum: Filii alieni mentiti sunt mihi: filii alieni inveteraverunt, et claudicaverunt a semitis suis (Ibid., 46); quibus et Elias dixerat: Usquequo claudicatis utroque pede (II Reg. XVIII, 21)?

Denique quod difficile in aliis reperitur, hic psalmus tam in Samuelis, quam in Dierum historia continetur (II Reg. XXII). Qui de uno numero ad hebdomadem per incrementa proficiens, venit ad vicesimum octavum psalmum, qui et ipse inscribitur David, in consummationem tabernaculi, quando Angelis imperatur: Afferte Domino filii Dei: afferte Domino filios arietum. Et omnia baptismi salutaris et Ecclesiae mysteria concinuntur: Vox Domini super aquas: Deus majestatis intonuit: Dominus super aquas multas, vox Domini in virtute (Ps. XXVIII, 1): Et post paululum: Vox Domini praeparantis servos, et revelavit condensa, et in Templo ejus omnes dicent gloriam (Ibid., 3, 10).

Atque ut multitudinem credentium demonstraret, intulit: Dominus diluvium inhabitare fecit: et sedebit Dominus rex in aeternum. Rursumque octavo addito sacramento, tricesimum sextum psalmum efficit litteratum, cujus principium est: Noli aemulari in malignantibus, neque zelaveris facientes iniquitatem. Cujus expositio, non praefationis, sed proprii voluminis est.

Et ne multa nunc replicemus, usque ad quintum decimum numerum per augmenta succrescens, in quo psalmi graduum sunt, et vas electionis apud Petrum Hierosolymis commora-

tur, centesimum vicesimum efficit numerum, qui primi in Christum fuere credentes et cum Apostolis coenaculum fidei conscenderunt (Act. V): descenditque super eos Spiritus sanctus (Galat. I).

Postque usque ad septimum decimum numerum ordine gradiens, et Evangelicam possidens dignitatem, praecipiente Domino de dextris partibus, centum quinquaginta tres pisces magnos capit, et in Ecclesia collocat (Joan. XXI). Cui et nunc Isaias propheta loquitur.

(Cap. LX.---Vers. 1 seqq.) 717 Surge, illuminare: quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est. Quia ecce tenebrae operient terram, et caligo populos: super te autem orietur Dominus, et gloria ejus in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui. LXX: Illuminare, illuminare ÷ Jerusalem ** venit enim lumen tuum, et gloria Domini super te orta est. Ecce tenebrae operient terram; et caligo super gentes. Super te autem apparebit Dominus, et gloria illius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore tuo.

Quid nobis videretur de instauratione Sion et Jerusalem, et cunctis quae ei prophetali vaticinio promittuntur, in fine superioris libri plenius diximus, ubi interpretati sumus, quid significaret ille versiculus: Veniet Sion redemptor, et his qui redeunt ab iniquitate in Jacob. Nunc breviter perstringendum est, quid plurimi de hoc loco sentiant, ut errore perspecto, facilius possimus suscipere veritatem.

Judaei et nostri semijudaei, qui auream atque gemmatam de coelo exspectant Jerusalem, haec in mille annorum regno futura contendunt, quando omnes gentes serviturae sunt Israel, et cameli Madian et Epha de Saba venientes, aurum deferent et thus, et omnes oves Cedar congregentur, arietesque Nabajoth veniant, ut immolentur super altare Templi, quod fuerit exstructum.

De insulis quoque, et maxime navibus Tharsis, volare filias illius ut columbas, auri et argenti divitias conferentes: et aedificari muros Jerusalem ab alienigenis, quibus praesint reges gentium, semperque apertas fore portas civitatis, ut diebus ac noctibus divitiae Jerusalem et victimae deferantur.

Et omnia quae deserta sunt cyparisso, et pino, et cedro sectis in Libano, construenda: praecipue Templum Domini, in quo sit laetitia sempiterna: ita ut sugat lac nationum, et regum divitias comedat, tantamque abundantiam rerum omnium fore, ut pro aere, aurum habeant, pro ferro argentum, pro lignis, 718 aes, pro lapidibus, ferrum.

Principes quoque illius aeterna pace fruituros, et episcopos praefuturos populis in justitia, sed et portas futuras anaglyphas. Et quod his majus est, pro sole et luna, ipsum Dominum aeterna luce fulsurum: et pro uno homine habituram eam mille fortissimos viros, et pro parvulis, gentes robustissimas possessuram. Haec illi dicunt, qui terrenas desiderant voluptates, et uxorum quaerunt pulchritudinem, ac numerum liberorum, quorum Deus venter est, et gloria in confusione eorum (Philipp. III), quorum qui sequitur

errorem, sub nomine Christiano Judaeorum se similem confitetur.

Alii autem asserunt haec omnia Judaeis carnaliter repromissa, si recepissent eum, qui dicit in Evangelio: Ego sum lux mundi (Joan. VIII, 12), quae illuminat omnem hominem venientem in mundum, ut quomodo victimae concessae sunt populo Israel, non quo per se bonae essent, sed ne daemonibus offerrentur: ita et gulosis Judaeis, nihilque aliud quaerentibus nisi corporum voluptates, ista Dominus pollicetur, ut saltem pro carnalibus desideriis, et opum abundantia Filium Dei susciperent, quem quia non susceperunt, repromissiones quoque irritas fieri.

Lux enim venit in mundum: et magis Judaei dilexerunt tenebras. Unde et Dominus cum Jerusalem flevisset, adjecit: Si scires etiam tu quae ad pacem sunt tibi (Luc. XIX, 42). Quam quia non suscepit, intulit: Nunc autem veniet dies super te: et circumdabunt te inimici tui vallo: et coarctabunt te, ad 719 terramque deducent cum filiis tuis (Ibid., 43).

Nos autem juxta priorem sensum, ad Ecclesiam dici universa credamus: quae primum de Judaico populo congregata est, et lumen quod super eam ortum fuerat, per Apostolos transmisit ad gentes. Cui dicitur: Surge, illuminare; ut quae cecidit in incredulis, surgat in Fidelibus: quae cecidit in synagogis, surgat in Ecclesiis: et postquam surrexerit, illuminetur, ut nequaquam habeant erroris tenebras.

Venit enim, inquit, lumen tuum, quod omnes Prophetae pollicebantur, quod jugiter exspecta-

bas, Et gloria Domini, quae quondam fuit super tabernaculum, et Templum ejus, orta est super te: de qua dictum est: Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei (Ps. LXXXVI, 2). Ecce enim tenebrae operient terram, eos qui terrena sapiunt; et caligo populos, sive ut in Hebraico legitur: Tribus: quod proprie refertur ad Judaeos, de quibus in alio psalmo scriptum est: Illuc enim ascenderunt tribus, tribus Domini, testimonium Israel (Ps. CXXI, 4).

Super te autem orietur Dominus, sol justitiae, et gloria ejus in te videbitur: de qua scriptum est: Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis (Joan. I, 14). Et ambulabunt gentes in lumine tuo. Nos omnes ambulabimus in Apostolorum luce, quae lucet in mundo, et tenebrae eam non comprehenderunt.

Et reges, inquit, in splendore ortus tui: quando primum in Christo nata es. Quod et spiritualiter impletur, et carnaliter, ut reges quorum cor in manu Domini est, et quibus non regnat peccatum in mortali corpore (Prov. XXI), ambulent in splendore nascentis Ecclesiae, sive in eo qui ortus est in Ecclesia, et veri regis Christi fidei colla submittant (Rom. VI). Quod quotidie videmus expleri quando idololatriae errore sublato, et persecutionis rabie, ad fidem ac tranquillitatem Christi, Romani princes transeunt.

Sunt qui haec omnia quae nos post primum Salvatoris adventum usque ad consummationem mundi, et ex parte completa, et penitus explenda memoramus, futuro tempore praestolentur, quando subintrante plenitudine gentium,

salvandus sit omnis Israel (Rom. XI). Quorum nequaquam sententia reprobanda est, dummodo spiritualiter haec complenda, et non carnaliter noverimus. Porro nomen Jerusalem et gentium, quod hic a LXX ponitur, in Hebraico non habetur, et obelo praenotandum est, 720 adversum eos, qui asserunt omnia quae dicuntur dici ad Jerusalem.

(Vers. 4.) Leva in circuitu oculos tuos et vide: omnes isti congregati venerunt tibi. Filii tui de longe venient et filiae tuae in latere sugent. LXX: Leva in circuitu oculos tuos: et vide omnes congregatos filios tuos. Venerunt omnes filii tui de longe, et filiae tuae super humeros portabuntur.

Dicitur ad Ecclesiam, quae primum per Apostolos congregata est Sion, de quibus et in Actibus Apostolorum legimus, quod de universo orbe terrarum viri religiosi fuerint in Jerusalem, qui susceperint sermonem Dei et linguis suarum alienarumque gentium, vel audirent loquentes alios, vel ipsi loquerentur ad caeteros (Act. II).

Et praecipitur ut levent oculos suos in circuitu: quod et Dominus praecepit Apostolis, dicens: Levate oculos vestros, et videte, quia jam albae sunt segetes ad metendum (Joan. IV, 35). De Sion enim, et nequaquam de monte Sina, egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Praecipiturque ut elevatis oculis videat suos filios congregatos, qui de longe veniant.

Cui et in alio loco dicitur: Gaude nimis, filia Sion, praedica, filia Jerusalem: Ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus (Soph. III, 17); et, Venient gentes multae ad Dominum: et

erunt mihi in populum, et ego ero eis in Deum (Zach. II, 11). Nos autem sumus filii qui de longe venimus ad Dominum, peregrini quondam a Testamento Dei et repromissionibus ejus, spem non habentes, et absque Deo in mundo. Sed quid dicit Apostolus? Vos qui eratis aliquando longe, nunc facti estis prope (Ephes. II, 13).

Quodque sequitur: Et filiae tuae in latere sugent, illud significat, quod animae in Christo lactentes, et in baptismate parvulorum, de quibus et Petrus apostolus loquitur, Quasi modo nati parvuli, rationabile et absque dolo lac desiderate (I Pet. II, 2), sugant lac apostolorum. Quibus parvulis atque lactentibus loquebatur et Paulus: Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. IV, 19). Et in alio loco: Quasi nutrix fovens filios suos, sic desiderantes vos cupimus impertire non solum Evangelium Christi, sed et animas nostras (I Thess. II, 7, 8).

Quod autem pro hoc in LXX dicitur, filiae tuae super humeros portabuntur, diligentius attendendum est. Filii enim qui robusti sunt, ipsi per se de longe veniunt, et ad fidem Domini congregantur. Filiae autem quae imbecilliores sunt, et pro fragilitate 721 sexus, necdum in virum venere perfectum, Apostolorum portantur humeris, ut deferantur in sinus Abraham, Isaac et Jacob.

(Vers. 5.) Tunc videbis, et afflues, et mirabitur, et dilatabitur cor tuum: quando conversa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi. LXX: Tunc videbis, et timebis, et stupebis corde: quoniam transferentur in te divitiae maris, et gentium, et populorum.

Cum elevaveris oculos tuos, et filios tuos filiasque prospexeris vel per se venire velociter, vel sanctorum humeris deportari, tunc gaudebis, et in modum fluviorum, aquis subitis inundaberis, et mirabitur, ac stupebit, immo dilatabitur cor tuum, audiens Apostolum: Os meum patet ad vos, o Corinthii. Et iterum: Dilatamini et nos (II Cor. VI, 11); ne angustia pectoris non possitis habere hospitem Christum, qui dicit in Evangelio: Ego et Pater veniemus, et mansionem faciemus apud eum (Joan. XIV, 23).

Quod autem additur in LXX, et timebis, in Hebraico non habetur. Nisi forte post gaudii magnitudinem subintravit timor, ne tanto bono careat. An non est gaudium, cernere divitias, et multitudinem maris ad se transferri atque converti, et fortitudinem gentium venire sibi, ut quidquid in saeculo et orbe terrarum est, suum sit; et roborata fide gentium dicat: Omnia possum in eo qui confortat me, Jesu Christo (Phil. IV, 13)?

(Vers. 6, 7.) Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian et Epha. Omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes, et laudem Domino annuntiantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi: arietes Nabajoth ministrabunt tibi: offerentur super placabili altari meo: et domum majestatis meae glorificabo. LXX: Et venient tibi greges camelorum, et operient te cameli Madian et Gephar [Al. Epha]: omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes: et salutare Domini annuntiabunt. Omnes oves Cedar congregabuntur tibi, arietes Nabaeoth venient, et offerentur

placabiles super altare meum: et domus orationis meae glorificabitur.

Post divitias maris et fortitudinem gentium, greges quoque camelorum, et dromades Madian et Epha promittuntur Jerusalem, qui omnes venient de Saba, portantes aurum et thus: et, quod his majus est, annuntiantes Domini salutare. Universae quoque oves Cedar congregabuntur Ecclesiae, et arietes Nabajoth venient, sive ut in Hebraico scriptum est, ministrabunt, et offerentur, sive offerent victimas super altare Domini, ut domus ejus inclyta fiat. Madian et Epha regiones sunt trans Arabiam, fertiles camelorum, omnisque provincia appellatur Saba, unde fuit et Saba regina, quae venit sapientiam audire Salomonis: et ipsa deferens aurum et thus, pacifico regi multa deportans, et ab eo majora suscipiens (III Reg. X). Cedar autem regio Sarracenorum est, qui in Scriptura vocantur Ismaelitae. Et Nabajoth unus est filiorum Ismael, ex quorum nominibus solitudo appellatur, quae frugum inops, plena est pecorum. Per familiaria ergo nomina gentium barbararum, quae vicinae sunt Israeli, totius mundi conversio praedicatur.

Madian quippe in hoc loco interpretatur iniquitas. Epha, resolutus, sive effundens. Saba, conversio, vel captivitas. Cedar, tenebrae. Nabajoth, prophetiae. Greges igitur camelorum, iniquitatis vinculis resoluti, et animas suas effundentes Deo, operient Jerusalem muneribus, et omnes de captivitate venient, et conversione sua, aurum fidei deferentes, et thus sacrificii. Et per haec munera nequaquam propria salute

contenti, proficient, ut etiam caeteris praedicent salutare Dei. Dives ille, qui instar cameli portabat in Evangelio divitiarum pondera, et camelus erat, noluit Domini audire consilia, nec exonerari, ut abjecta sarcina, alis columbae volaret ad coelum; propterea tristis abiit. Et de istius modi camelo Salvator loquitur: Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem in regna coelorum (Matth. XIX, 24). Difficultatem rei proposuit, non impossibilitatem. Denique sanctae memoriae mater tua Paula, fraterque Pammachius, per foramen acus, hoc est, per arctam et angustam viam quae ducit ad vitam, transierunt ad regna coelorum, latam viam cum sarcinis relinquentes, quae ducit ad tartarum. Immo quidquid habebant, in Domini dona portarunt, implentes illud quod scriptum est: Redemptio animae viri, propriae divitiae (Prov. XIII, 8). Quae enim apud homines impossibilia, apud Deum possibilia sunt (Matth. XIX). Habentes in muneribus principalia, aurum, in sensu et thus odoris optimi, atque dicentes: Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo. Et: Christi bonus odor sumus in omni loco (II Cor. II, 15); exemplo virtutis suae, quotidie nuntiant salutare Domini, ut omnes oves Cedar congregentur in Ecclesia, et de erroris tenebris ad lucem transeant. Arietesque Prophetarum, de quibus in vicesimo octavo psalmo canitur: Afferte Domino, filii Dei, afferte Domino filios arietum, veniant et offerentur, sive juxta Theodotionem, offerant se sacrificium Domino, et placabiles hostiae fiant, ut Christi glorificetur Ecclesia. De hujuscemodi ovibus Sal-

vator discipulis loquebatur: Ite ad oves perditos domus Israel (Matth. X, 3). Et iterum: Meae oves meam vocem audiunt (Joan. X, 3). Et in Ezechiele plenius: Ecce ego quaeram oves meas, et visitabo illas: sicut quaerit pastor gregem suum. Haec dicit Dominus: Perditam quaeram, et errantem reducam, et fractam alligabo, et infirmam confortabo, fortemque custodiam, et pascam eas cum judicio (Ezech. XXXIV, 11, 12). Et ut nossemus quae essent oves, ponit manifestius: Et scient quia ego sum Dominus Deus eorum; et isti populus meus domus Israel, dicit Dominus Deus: et vos o es meae, et oves gregis mei omnes estis, et ego Dominus Deus vester (Ibid., 27, 28).

Si quis ergo in gentibus dives est, salvetur ut camelus, non absque donis, atque muneribus, quo possit verbum Domini praedicare. Si quis simplicitatis ovium et auctoritatis arietum, ascendat vel offeratur in altare Domini ab his qui praevalent, ut domus ejus glorificetur. Quod autem in Hebraico scriptum notavimus: Arietes Nabajoth ministrabunt tibi, et offerent super placabili altari meo, proprie super his intelligitur, qui de gentibus electi in sacerdotium, ministri sunt Salvatoris. Si quis autem contentiosus est, et carnaliter haec promissa contendit, respondeamus ei: Nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei (I Cor. XI, 16). Illudque dicamus, quod etiam si carnaliter sunt promissa Judaeis, tamen sub conditione sunt promissa, ut si suscepissent lumen suum, quod ad eos missum fuerat, tunc etiam ista sequerentur, quod videlicet per desiderium auri, et opum abundantiam,

rerumque carnalium, quorum semper ista gens capiebatur illecebris, susciperent ad se missum Filium Dei, quem quia non susceperunt, universa sublata sunt, et suscipientibus spiritualiter reddita haereditas.

(Vers. 8, 9.) Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et quasi columbae ad fenestras suas? me enim insulae exspectant, et naves maris in principio, ut adducam filios tuos de longe; argentum eorum et aurum eorum cum eis, nomini Domini Dei tui, et Sancto Israel, quia glorificavit te. LXX: Qui sunt hi qui ut nubes volant, et sicut columbae cum pullis ad me? Me insulae exspectarunt, et naves Tharsis in primis, ut adducant filios tuos de longe, et argentum suum et aurum cum eis, propter nomen Domini sanctum: et quia Sanctus Israel glorificatus est.

Quia Dominus ingressus est Aegyptum super nubem levem, et nubibus Prophetarum mandavit, ne pluerent super Israel imbrem, ad quos pervenit veritas Dei, miratur Ecclesia de Circumcisionis primum populo congregata, volare ad se gentium turbam toto orbe terrarum. Et assumptis alis Spiritus sancti, festinare, juxta Symmachum et Theodotionem, ad fenestras suas; juxta Aquilam ad cataractas suas, ut ingrediantur Ecclesiam. Sive doctores cum discipulis, id est, columbas cum pullis suis volare ad Ecclesiam de insulis gentium, quae juxta vaticinia Prophetarum exspectabunt Dominum. Naves quoque THARSIS, id est, maris, de quibus in visione Tyri plenius diximus, adducent filios Ecclesiae in principio fidei, aurum argentumque portantes.

Corde enim creditur ad justitiam; ore autem confessio fit ad salutem (Rom. X, 10). De quo auro et argento in sexagesimo septimo psalmo scriptum est: Pennae columbae deargentatae, et posteriora ejus in fulgore auri (Psal. LXX, 14). Et septuagesimo primo psalmo: Reges Tharsis et insulae munera offerent, et reges Arabum et Saba dona adducent (Psal. LXXI, 10). Quae omnia deferuntur nomini Domini Dei et Sancto Israel, qui glorificavit eum.

(Vers. 10 seqq.) Et aedificabunt filii peregrinorum muros tuos, et reges eorum ministrabunt tibi. In indignatione enim mea percussi te, et in reconciliatione mea misertus sum tui: et aperientur portae tuae jugiter, die ac nocte non claudentur: ut afferatur ad te fortitudo gentium, et reges earum adducantur. Gens enim et regnum, quod non servierit tibi, peribit: et gentes solitudine vastabuntur. LXX: Et aedificabunt alienigenae muros tuos, et reges eorum assistent tibi. Propter iram enim meam percussi te, et propter misericordiam dilexi te. Et aperientur portae tuae semper: die ac nocte non claudentur, ut introducant ad te fortitudinem gentium, et reges earum qui adducendi sunt. Gentes enim et reges qui non servierint tibi, peribunt: gentes solitudine desolabuntur.

Inter caetera quibus ditatur Ecclesia, et urbs Salvatoris exstruitur, alienigenae quoque et filii peregrinorum aedificant muros ejus, ne hostis possit intrare, nec locum invenire perfidia. Alienigenae autem et peregrini proprie significant populum nationum, qui vere exstruxerunt Ecclesiam Christi: intantum ut reges eorum et princi-

pes ministrent, sive assistant ei. Quod vel carnaliter accipitur, vel spiritualiter. Si carnaliter, videmus Caesares Romanos Christi jugo colla submittere, et aedificare ecclesias expensis publicis, et adversus persecutiones gentium atque insidias haereticorum Legum scita pendere. Si spiritualiter, quicumque in eis continentia, eloquence, sanctitate, principes sunt, et animae imperio carnis subjugant servitutem, ipsi administrant, et assistunt, vel auxiliantur ei, quam saepe propter negligentiam deserit, vel persecutorum percutit virga, ut rursum propter sui misericordiam diligat. Vel certe hoc dicendum, quod afflictam quondam et captivitati traditam in populo Judaeorum, in vocatione gentium reconciliet sibi, ita ut portae ejus semper apertae sint, et nec die nec nocte claudantur, et salvari cupientibus jugiter pateant, id est, ut ei in gaudio, et in tribulatione volentibus credere, introitus non negetur. Et inferatur ad eam fortitudo, sive divitiae gentium; et reges earum ministrent, sive adducantur ei quasi captivi. Quod tunc intelliges, cum videris eloquentissimos adduci ad fidem Christi; et stultam fieri sapientiam sapientium, ac prudentiam prudentium reprobari (I Cor. I): ut fatuum Dei sapientius sit hominibus. Gentem autem et reges earum, qui servire Ecclesiae noluerint bonam et utilem servitutem, ut in Apostolicam transferant dignitatem, peribunt ea perditione, quae impiis praeparata est, et quidquid in eis fuerit, redigetur in solitudinem, qui habere noluerunt hospitem Deum.

(Vers. 13, 14.) Gloria Libani ad te veniet, abies et buxus et pinus simul ad ornandum locum sanctificationis meae; et locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te curvi filii eorum, qui humiliaverunt te, et adorabunt vestigia pedum tuorum omnes, qui detrahebant tibi, et vocabunt te civitatem Domini, Sion Sancti Israel. LXX: Gloria Libani ad te veniet in cyparisso et pino, et cedro simul ut glorificetur locus sanctus meus, + et locum pedum meorum glorificabo * Et ibunt ad te timentes filii eorum qui te humiliaverunt, ÷ et irritaverunt te ** et adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui irritaverunt te; et vocaberis civitas Domini Sion. Sancti Israel.

Multa desunt in Septuaginta, quae ex Hebraeo sub asteriscis posui, et quod addiderunt, obelo praenotavi. Libanus mons Phoenicis est, excelsis arboribus consitus, quas Psalmista describens ait: Vidi impium superexaltatum, et elevatum quasi cedros Libani (Ps. XXXVI, 35). Et in alio loco: Conteret Dominus cedros Libani (Ps. XXVIII, 5). Multaque alia quae studio brevitatis praetereo. De hoc quondam Hiram rex Tyri, Salomoni Joppen ligna mittebat, ad aedificandum Templum Dei (III Reg. V). De quo etiam nunc Scriptura promittit, abietem et buxum et pinum, sive juxta Septuaginta, cyparissum et pinum, et cedrum, aut juxta Aquilam, abietem, thaadaor, et thaassur; vel juxta Theodotionem, Brais, Thadaar, et Theassur, simul esse caedendas, ut aedificetur templum Sion (II Paral. II). Quod si ita est, ubi erit aurea et gemmata Jerusalem? ubi uxor Agni? ubi portae duodecim gemmarum varietate

distinctae? Nisi forte muros habebit et fundamenta gemmata, et Templum quod ornatius esse deberet, lignis aedificabitur. Qua ratione compellimur omnia spiritualiter accipere, quod abies, cyparissus, pinus, et cedrus, excelsae quondam Libani arbores, glorificaverint Templum Dei, et locum pedum illius, et inclytum fecerint. Ac ne longo sermone sensum traham, vir sanctus et eloquentissimus martyr Cyprianus, et nostri temporis confessor Hilarius, nonne tibi videntur excelsae quondam in saeculo arbores, aedificasse Ecclesiam Dei? Quodque sequitur: Et venient ad te curvi, sive revertentes, filii eorum qui humiliaverunt te: et adorabunt vestigia pedum tuorum, omnes qui detraxerant tibi, de his debemus intelligere, qui non voluntate, sed necessitate sunt Christiani: et metu offensae regnantium, timentibus animis inclinantur. Vel certe quod prius persecutores, postea crediderint. Qualis fuit et apostolus Paulus, qui persequebatur Ecclesiam Dei, et postea vas electionis est appellatus (Act. IX). Cum haec ita fuerint expleta, ut intret gentium plenitudo, tunc omnis Israel salvus fiet. Et vocabitur vere civitas Domini Sion, Sancti Israel, quae consistit in specula, et de utroque populo congregata est.

(Vers. 15, 16.) Pro eo quod fuisti derelicta, et odio habita, et non erat qui pertransiret [Vulg. per te transiret], ponam te in superbiam saeculorum, gaudium in generatione et generatione: et suges lac gentium, et mamilla regum lactaberis. Et scies, quia ego Dominus salvans te, et redemptor tuus fortis Jacob. LXX: Pro eo quod

fuisti derelicta, et odio habita, et non erat qui auxiliaretur: ponam te exsultationem aeternam, gaudium generationum in generationes. Et suges lac gentium, et divitias regum comedes. Et scies quia ego Dominus qui salvam te feci, et qui erui te, Deus Jacob.

Quae prius fuerat derelicta, et odio habita, fractis in te ramis, quia fructum non attulerant: qui idcirco fracti sunt, quia nullus erat qui pertransiret, et ibi praeberet auxilium: de quibus in psalmis dicitur: Et non dixerunt qui praeteribant: Benedictio Domini super vos (Ps. CXXVIII, 8); propterea ponam te in superbiam sempiternam, sive in exsultationem et gaudium duarum generationum: pro pristinis ramis, aliis insertis de oleastro nationum, qui contra naturam exempli afferent fructus, non prioris amaritudinis, sed dulcedinis, quam de radice sumpserunt. Suges quoque lac gentium, et mamilla regum lactaberis. Qui locus quem sensum habeat, super plenius exposuimus, disserentes illum versiculum, Filii tui de longe venient, et filiae tuae in latere sugent. Sive juxta Septuaginta, divitias regum comedes. Quae divitiae secundum Hebraicam veritatem, ubera sunt regum atque doctorum, quibus nascentium in Christo eruditur et nutritur infantia. Quae cum suxeris et perveneris ad solidum cibum, ut divitias quoque hujuscemodi regum comedas: tunc scies quod ego sum Salvator tuus, qui redemi te sanguine meo, sive Deus fortis Jacob.

(Vers. 17 seqq.) Pro aere afferam aurum, pro ferro afferam argentum, et pro lignis aes, et pro

lapidibus ferrum: et ponam visitationem tuam pacem, et praepositos tuos in justitiam. Non audietur ultra iniquitas in terra tua, vastitas et contritio in terminis tuis, et occupabit salus muros tuos, et portas tuas laudatio. LXX: Pro aere afferam tibi aurum, et pro ferro dabo tibi argentum, et pro lignis tribuam tibi aes, et pro lapidibus ferrum. Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia, et non audietur ultra iniquitas in terra tua, neque contritio et miseria in finibus tuis: sed vocabuntur salutare muri tui, et portae tuae sculptura. Eadem res pro locorum qualitate, alteri genus, alteri species. Et ne de artibus, rhetorica ac dialectica dicere quidpiam videar, ponam exempla communia, quae possint simplicem lectorem instruere. Filius meus, qui ad me species est, et me habet genus, filio suo genus est. Dicam et aliud, quod alteri majus, alteri minus est. Centurio gregario milite major, tribuno minor est. Quinque pauci sunt ad decem: plures ad unum. Ergo in instauratione spiritualis Jerusalem, ligna vertentur in aes, et lapides mutabuntur in ferrum, id est, bruti quondam et insensibiles homines, in eas materias mutabuntur, quae utilitatem aliquam praebeant civitati. Ipsumque aes et ferrum per augmenta virtutum, in aurum argentumque mutabuntur: ut nequaquam utilitatis speciem, sed pretium quoque habeant ac decorem. De auro et argento, quid significent in Scripturis sanctis, saepius diximus. Ponam, inquit, principes tuos in pacem, et episcopos tuos in justitiam. Pro quo in Hebraico scriptum est: Ponam visitationem tuam pacem, et praepositos

tuos in justitiam. In quo Scripturae sanctae admiranda majestas, quod principes futuros Ecclesiae, episcopos nominavit, quorum omnis visitatio in pace est, et vocabulum dignitatis in justitia: ut nequaquam accipiant personam in judicio, nec audiatur quidpiam iniquum in terra Ecclesiae, neque contritio et infelicitas in terminis ejus. Ubicumque enim iniquitas est, et justitia non servatur, et pax perditur, haec omnia consequentur. Sed pro his, ait, omnibus occupabit salus muros tuos, sive salvator, qui in Hebraico legitur JESUS, quod proprie nomen Domini sonat. Ipse enim fortitudo murorum Ecclesiae, quae habet portas in laude Domini: ut qui ingrediuntur eam, primum discant laudare Dominum, et nomen illius confiteri. Quod autem Septuaginta pro laude interpretati sunt γλύμμα, id est, sculpturam, hoc possumus dicere, quod portae Ecclesiae cunctis debeant caelatae esse virtutibus, per quas ingrediamur ad eam.

(Vers. 19, 20.) Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunae illuminabit te: sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, et Deus tuus in gloriam tuam. Non occidet ultra sol tuus, et luna tua non minuetur, quia Dominus erit in lucem sempiternam, et complebuntur dies luctus tui. LXX: Et non erit tibi sol ultra in lucem diei, neque ortus lunae lumen praebebit tibi nocte; sed erit tibi Dominus lux aeterna, et Deus gloria tua. Non enim occidet sol tibi, et luna tibi non deficiet. Eritque Dominus lux sempiterna, et complebuntur dies luctus tui. Ex hoc capitulo cogimur omnia quae dicta sunt et dicenda, ad

ultimum referre tempus: quando coelo terraque transeuntibus, solis ac lunae cessabit officium. Et erit Dominus ipse lumen perpetuum, ut quae χιλιασταὶ carnaliter asserunt esse complenda, nos spiritualiter futura esse credamus, in qualitate promissionum, non in tempore discrepantes. Quibus breviter respondendum est, quod si pseudoprophetis et peccatoribus sol occidit meridie, et e contrario timentibus Dominum oritur sol justitiae: quare non semper Sanctis, ille qui dicit: Ego sum lux mundi (Joan. VIII, 12), qui lucet in tenebris, et tenebrae eum non comprehenderunt (Joan. I)? Per diem quippe sol non uret nos, neque luna per noctem (Psal. CXX, 6). Quia habemus Dominum lucem perpetuam, et dies luctus nostri complebuntur, nequaquam plangentibus in subversione Jerusalem, sed laetantibus ex instructione Ecclesiae. Beati quippe lugentes, quoniam ipsi consolabuntur. Beati flentes, quoniam ipsi ridebunt. Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur (Matth. V). Ut postquam Domini fuerint carne saturati, eructent sermonem Domini, et dicant opera sua regi (Ps. XLIV).

(Vers. 21, 22.) Populus autem tuus omnes justi, in perpetuum haereditabunt terram, germen plantationis meae: opus manus meae ad glorificandum. Minimus erit in mille, et parvulus in gentem fortissimam. Ego Dominus in tempore ejus subito faciam istud. LXX: Populus tuus omnes justi semper possidebunt terram: custodiens plantationem, opera manuum suarum in gloriam. Qui parvus est, erit in millibus, et qui

minimus, in gentem magnam. Ego Dominus in tempore congregabo eos. Finitis diebus luctus atque completis, quando tristitia vertetur in gaudium, populus Sion erit omnis justus, non ad breve tempus, sed in perpetuum, et quia justus est, terram mitium possidebit. Nec mirandum si ad recipienda promissionis bona, terram mansuetorum teneat atque viventium, quam Propheta suspirat, dicens: Credo videre bona Domini in terra viventium (Ps. XXVI, 13), cum germen plantationis Domini sit, et opus manuum ejus ad glorificandum Deum. Omnis enim, inquit, plantatio quam non plantavit Pater meus coelestis, eradicabitur (Matth. XV). Sive juxta Septuaginta, populus custodiens plantationem Dei, et opera manuum Domini, in gloria servabitur Creatoris. De bona plantatione per Jeremiam loquitur Deus: Ego plantavi te vineam bonam, totam veram, quae in Isaia appellatur vinea Sorec (Isa. V). Et quia Paulus conscientia virtutum loquentis in se Christi, dicere poterat: Imitatores mei estote, sicut et ego Christi (I Cor. XI, 1), ideo ad Corinthios loquebatur: Ego plantavi, Apollo rigavit, Dominus autem incrementum dedit (I Cor. III, 6). Plantati enim in domo Domini, in atriis ejus efflorescent (Ps. XCI). Tunc qui parvulus fuit, erit in millia, audiens a Domino: Esto habens potestatem super quinque vel decem civitates (Luc. XIX, 17, 19); ita ut appelletur χιλίαρχος Et qui cum Apostolo dixerat: Mihi minimo omnium sanctorum data est gratia haec (Ephes. III, 8), princeps erit magnae gentis in coelestibus, quando tempore constituto miserit Dominus Angelos

suos, et congregaverint ad eum omnes Sanctos, a summitate coeli usque ad summum ejus (Matth. XXIV): non solum de Israel, sed et de gentium populo, quem significans loquebatur: Et alias oves habeo quae non sunt de grege isto, et illas oportet me congregare, ut fiat unus grex, et unus pastor (Joan. X, 16). Hoc autem subito faciet, ut quando omnia fuerint desperata, tunc in gentem fortissimam congregentur. Quae licet ex parte in Ecclesia quotidie videamus expleri, tamen in mundi consummatione plenius complebuntur, et in secundo Salvatoris adventu.

(Cap. LXI.---Vers. 1 seqq.) Spiritus Domini Dei super me, eo quod unxerit me Dominus: ad annuntiandum mansuetis misit me, ut mederer contritos corde, et praedicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem: et annuntiarem annum placabilem Domino, et diem ultionis Deo nostro: ut consolarer omnes lugentes. Ut ponerem lugentibus Sion: et darem eis coronam pro cinere: oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu moeroris. LXX: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde: praedicare captivis remissionem et caecis ut videant: vocare annum acceptabilem Domino, et diem retributionis: consolari omnes lugentes: dare lugentibus Sion: dare eis gloriam pro cinere, unctionem laetitiae lugentibus, habitum gloriae pro spiritu moeroris. Ille qui supra dixerat: Ego Dominus in tempore congregabo eos, sive juxta Hebraicum: Ego Dominus in tempore ejus, subito faciam istud, loquitur consequenter, Spiritus Domini

Dei super me: non quod Dominus Deus habeat Dominum Deum, sed quod juxta dispensationem carnis assumptae dicat ea quae humilia sunt. Ad quem Psalmista jam dixerat: Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exsultationis prae consortibus tuis (Ps. XLIV, 8). Quando enim consortes nominantur, naturam carnis intellige: quia Deus consortes substantiae suae non habet. Et quia erat unctio spiritualis, et nequaquam humani corporis, ut fuit in sacerdotibus Judaeorum; idcirco prae consortibus, id est, caeteris sanctis unctus esse memoratur. Cujus unctio illo expleta est tempore, quando baptizatus est in Jordane, et Spiritus sanctus in specie columbae descendit super eum, et mansit in illo (Joan. I). De quo et hic idem Propheta dicebat: Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis (Isai. XI, 1, 2). Unde et Salvator cum venisset in Nazareth, in quo nutritus erat postquam baptizatus est in Jordane, ingressus est juxta consuetudinem in die sabbati synagogam eorum. Cumque surrexisset ad legendum, datus est ei liber Isaiae prophetae, quo aperto, invenit scriptum: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me: praedicare captivis remissionem, et caecis visum: dimittere fractos in libertatem, praedicare annum Domini acceptum. Quando convolutum librum reddidit ministro, et sedit; et omnium oculi qui erant in synagoga, attendebant

eum, coepitque ad eos dicere: Hodie completa est Scriptura haec in auribus vestris, et omnes testimonium prabebant ei, et mirabantur super sermonibus gratiae, qui egrediebantur de ore ejus. Si ergo illo completa est tempore prophetia, quomodo quidam ad consummationis referunt tempora quae dicuntur: nisi forte possumus hoc dicere, quod tunc ex parte completum sit, plenius esse complendum, quando omnis populus Dei fuerit justus? Nunc enim ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus: Cum autem venerit quod perfectum est, ea quae ex parte sunt, destruentur (I Cor. XIII). Unctus est igitur Spiritu sancto, ut annuntiaret pauperibus, sive mansuetis, dicens eis in Evangelio: Beati pauperes spiritu, quoniam eorum est regnum coelorum (Matth. V, 3). Et: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Ibid. 4). Et missus est ad sanandos eos, qui corde contriti sunt (Luc. IV), et dicunt: Cor contritum et humiliatum Deus non despicit (Ps. L, 19). Sive juxta Symmachum et Theodotionem, ad alliganda vulnera peccatorum, praedicare captivis remissionem, caecis ut videant, vel clausis apertionem, quod manifestius interpretatus est Symmachus, vinctis solutionem. De quo, immo ad quem supra dicitur: Ecce posui te in lucem gentium, aperire oculos caecorum, educere de vinculis alligatos, et de domo carceris sedentes in tenebris (Isai. XLII, 6, 7). Annum autem acceptabilem, et diem retributionis, omne praedicationis ejus quo in carne versatus est, tempus intellige. Quod et Apostolus Paulus in primo Salvatoris interpretatur adventu, dicens: Ecce nunc tempus

acceptabile: ecce nunc dies salutis (I Cor. VI, 2). De quo supra plenius diximus (Ad. cap. LX). Sin autem retributio non in meritis bonorum, sed in poenis accipitur peccatorum, juxta quod dies dicitur ultionis, de Judaico populo sentiendum est, in quem post passionem ejus, statim Dei ira pervenit. Consolatusque est omnes lugentes, dicens: Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur (Matth. V, 5); ut poneret lugentibus Sion et daret eis gloriam coronamque pro cinere. De quibus fuit et apostolus Paulus qui lugebat Sion atque dicebat: Tristitia enim est mihi et dolor continuus (Rom. IX, 2): Et iterum: Optabam ego anathema esse a Christo pro fratribus meis, et propinquis juxta carnem qui sunt Israelitae (Ibid., 3). Et propterea lugentes atque plangentes, pro cinere oleum gaudii susceperunt, videntes de Judaeis plurimos credidisse, et stolam accipere mundissimam, pro lugubri vestimento.

(Vers. 3-5.) Et vocabuntur in ea fortes justitiae, plantatio Domini ad glorificandum. Et aedificabunt deserta a saeculo, et ruinas antiquas erigent, et instaurabunt civitates desertas et dissipatas in generationem et generationem. Et stabunt alieni, et pascent pecora vestra: et filii peregrinorum, agricolae et vinitores vestri erunt. LXX: Et vocabuntur generationes justitiae: plantatio Domini in gloriam. Et aedificabunt desertas sempiternas, quae desolatae fuerant prius, suscitabuntur, et innovabunt civitates desertas, desolatas in generationes, et venient alienigenae, et pascent oves tuas, et aliarum gentium aratores et vinitores. Postquam et Apostoli, et Apostolici

viri pro cinere et moeroris spiritu, oleum gaudii, et pallium, sive juxta Septuaginta, stolam gloriae laudisque susceperint: tunc vocabuntur generationes justitiae, plantatio Domini gloriosa: vel juxta Hebraicum ELE (), per extensam utramque syllabam, fortes, Deique justitiae, aut [Al. ut] plantatio Domini ad glorificandum: ut cum glorificati fuerint, vel ipsi glorificaverint Dominum, aedificent desertas a saeculo civitates, et ruinas antiquas suscitent, tam populi Judaeorum, quam cunctarum gentium, qui non solum aedificandi et instaurandi urbes habebunt scientiam; sed et pastores erunt optimi, ut repulsis antiquis pastoribus, quibus per Ezechielem dixerat Deus: O pastores Israel, numquid pascunt semetipsos pastores, et non magis oves (Ezech. XXXIV, 2)? Audiant cum apostolo Petro: Pasce oves meas (Joan. XXI, 17). Mirumque in modum de caementariis atque pastoribus transibunt in agricolas, id est, in aratores et vinitores ut possint cum Apostolo dicere: Dei aedificatio, Dei agricultura sumus (I Cor. III, 9). Denique Scribas et Pharisaeos, vinitores et agricolas Judaeorum, Salvator interrogat, quid faciat vinitoribus malis et agricolis? Illisque respondentibus: Malos male perdet, et vineam dabit aliis agricolis (Matth. XXI, 41); intulit; Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus (Ibid., 43). Quae res interpretatione non indiget. Quotus enim quisque Ecclesiarum princeps est de Judaeis, et non de alienigenis, atque externarum gentium hominibus? qui ante idolis servientes, et alieni a testamento Dei, ac peregrini a promissionibus illius, spem non ha-

bentes; et sine Deo in saeculo, nunc praesunt Ecclesiis, et dura corda gentilium, priusque indomita, ad fructus ferendos aratro fidei edomant; ut sementem doctrinae Domini, bonorum operum ubertate multiplicent.

(Vers. 6, 7.) Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri, dicetur vobis: Fortitudinem gentium comedetis, in gloria earum superbietis. Pro confusione vestra duplici et rubore laudabunt partem suam: propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, laetitia sempiterna erit eis, quia ego Dominus diligens judicium, et odio habens rapinam in haulocausto. LXX: Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri. Fortitudinem gentium comedetis, et in divitias earum eritis admirabiles. Sic terram secundo possidebunt, et gaudium sempiternum erit super caput eorum. Ego enim sum Dominus, qui diligo justitiam: et odi rapinas ex iniquitate. Aedificatores urbium desertarum et pastores gregum, qui ipsi sunt aratores et vinitores, hoc est, filii peregrinorum, ipsi quoque sunt sacerdotes Dei, ad quos Propheta nunc dicit: Vos autem vocabimini sacerdotes Domini, et ministri Dei nostri, dicetur vobis: haud dubium quin Ecclesiarum principes significet. Vel certe de Apostolis intelligendum est, ut sit ordo: Cum caementarii, pastores, aratores et vinitores de gentibus fuerint Ecclesiis praepositi, vos de quibus dictum est: Reliquiae salvae fient (Rom. IX, 27). Et: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhae fuissemus (Isai. IV, 9), vocabimini sacerdotes, et ministri Dei quales erant et

filii David. De quibus Scriptura dicit: Filii autem David erant sacerdotes Dei (II Reg. VIII, 18). Isti fortitudinem gentium comedent, et in divitiis earum admirabiles erunt. Corona enim patrum gloria liberorum, et profectus populi, epulae sacerdotum (Prov. XVII). De istiusmodi divitiis Paulus scribebat ad Corinthios: Gratias ago Deo meo per Jesum Christum, quoniam in omnibus divites facti estis in eo, in omni verbo, et in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis, ut in nullo indigeatis in ulla gratia (II Cor. I, 4 seqq.). Fortitudo autem gentium triumphus est Martyrum: et nos in eorum gloria superbi sumus, non ea superbia quae in vitio est, cui Deus resistit, ut humilibus det gratiam; sed ea quae pro potentia et gloria accipitur (Jacob. IV). Unde et Moysi cornuta facies erat (Exod. XXXIV), qui dicere poterat: In te inimicos nostros cornu ventilabimus (Ps. XLIII, 6). Et pro superbia gloriae, interpretatus est Aquila, καὶ ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρᾳ ἐνδύσεσθαι, id est, purpura vestiemini; ut insigne regii decoris ostenderet. Quodque sequitur: Pro confusione duplici, et pro rubore laudabunt partem suam, quod in Septuaginta non habetur, sic mihi explanandum videtur. Pro eo quod duplicem habebatis confusionem, tam super populo Judaeorum, qui a Deo recesserat, quam super nationibus, quae idolis serviebant, videbitis eos conversos ad timorem Dei, laudare partem suam. Haud dubium quin Dominum, de quo loquebatur et sanctus: Pars mea Dominus (Ps. LXXII, 26). Hoc autem nemo potest dicere, nisi qui aliam partem non habet. Quia igitur

vos super eis duplicem habuistis confusionem et ruborem peccati eorum, super quo ipsi non erubescebant, propterea in terra sua, id est, in terra mitium atque viventium, duplicia possidebunt: cum et praesentibus crediderint, et futuris. Et habebunt laetitiam sempiternam. Pro quo in Septuaginta legitur, sic terram secundo possidebunt. Et gaudium sempiternum erit super caput eorum, ut qui possederant terram in Judaeae angustissimis finibus, postea universum orbem possideant. De qua terra Pater loquitur Salvatori: Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae (Ps. II, 3). Hoc autem praestitit Dominus, qui diligit judicii veritatem, et odio habet rapinam in holocausto. Pro quo Septuaginta transtulerunt, rapinam de iniquitate: quasi aliqua sit rapina quae non ex iniquitate consistat. Ergo quod dicit, hoc est: Magis Deus justorum diligit paupertatem, quam divitum munera, quae de rapinis sunt et iniquitate.

(Vers. 8, 9.) Et dabo opus eorum in veritate, et foedus perpetuum feriam eis. Et scietur [Vulg. scient] in gentibus semen eorum, et germen eorum in medio populorum. Omnes qui viderint eos, cognoscent eos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. LXX: Et dabo laborem eorum justis, et testamentum aeternum ponam cum eis. Et scietur in gentibus semen eorum, et nepotes eorum in medio populorum. Omnis qui viderit eos, cognoscet illos, quia isti sunt semen benedictum a Deo. Deus qui diligit justitiam atque judicium, et detestatur holocausta violenta

(quidquid enim de rapinis est, quasi mercedem scorti reputat, et pretium canis,) [Al. carnis] ipse eorum qui secundo possederint terram, et quos duplici laetitia coronarit, laborem dabit justis, sive ut melius habetur in Hebraico, in veritate: ut nequaquam sicut in Lege umbra veritatis, sed ipsa sit veritas. Et pactum feriet sempiternum, non quale Moysi dederat, quod praeteriit; sed pactum Evangelii, de quo loquitur Christus: Coelum et terra pertransibunt, verba autem mea non praeteribunt (Matth. XXIV, 35). Et tunc scietur in gentibus semen Apostolicum, et omnes futurae generationes suscipient sementem doctrinae Dei: nequaquam illud dicentes, in quo populus prius circumcisionis errabat dicens: Quid enim aliud, nisi semen quaerit Deus? Omnis qui viderit eos, prima fronte cognoscet, quia semen sit cui benedixerit Dominus. Quis enim ex ordine vitae, mansuetudine, continentia, hospitalitate, cunctisque virtutibus non intelligat populum Dei? Et quis non e contrario detestetur cruentas Israelis manus, adversum quos imprecatur Propheta, dicens: Imple, Domine, facies eorum ignominia (Ps. LXXXII, 17).

(Vers. 10, 11.) Gaudens gaudebo in Domino, et exsultavit [Vulg. exsultabit] anima mea in Deo meo: quia induit me vestimentis salutis et indumentis justitiae circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, et sicut hortus semen suum germinat: sic Dominus Deus germinabit justitiam et laudem coram universis gentibus. LXX: Gaudio laetabun-

tur in Domino, exsultet anima mea in Domino. Induit enim me vestimento salutis, et tunicam laetitiae circumdedit mihi. Sicut sponsum mitra, et sicut sponsam ornavit mundo muliebri, et sicut terram efferentem florem suum, et sicut hortus semina sua germinat: sic Dominus Deus profert justitiam et laudem in conspectu omnium gentium. Principium capituli juxta LXX, qui dixerunt: Gaudio laetabuntur in Domino, fini superioris capituli copulatur. Juxta Hebraeos vero alterius capitis exordium est, in quo introducitur Ecclesia, Christi respondere sermonibus: Gaudens gaudebo in Domino, et exsultabit anima mea in Deo meo. Nequaquam in patribus, sicut Judaei gloriabantur, dicentes: Semen Abraham sumus, et nemini umquam servivimus (Joan. VIII, 33); sed in Deo, Scriptura dicente: Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una (Act. IV, 32). Redditque causas laetitiae: Quia induit me vestimento salutis, et indumento, sive tunica justitiae atque laetitiae, quae Hebraice dicitur MAIL (), ornavit atque circumdedit. Quotquot enim in Christo baptizati sumus, induimur Christo, et habemus tunicam justitiae: qui factus est nobis sanctitas, justitia, et redemptio (Galat. I). Ponitque similitudinem duorum in Ecclesia agminum, perfectorum atque incipientium (I Cor. I). Perfectos sponsi comparat pulchritudini; incipientes sponsae assimilat ornatui. Perfectus erat Paulus, qui quasi sponsus decoratus corona atque coronandus, sive, ut Aquila transtulit, ἱερατευμένος στεφάνῳ, quod in lingua nostra dicitur, sacerdoti portans coronam, loquentis in

se Christi auctoritate dicebat: Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: de caetero reposita est mihi corona justitiae (II Tim. IV, 7). Et in alio loco: Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus (Philipp. III, 15). Incipiens autem erat comparatione plenitudinis, quando ex persona incipientium loquebatur: Cum essem parvulus, sicut parvulus loquebar, sicut parvulus sapiebam, sicut parvulus cogitabam (I Cor. XIII, 11). Et iterum: Ex parte videmus, et ex parte cognoscimus, donec veniat quod perfectum est (Ibid., 9). Et ideo sponsae assimilatur ornatui, quae ornatur mundo muliebri, sive ut caeteri transtulerunt, vasis, vel monilibus suis. Ponitque alterius comparationis exempla, quorum prius ad sponsum, sequens refertur ad sponsam. Sicut terra profert germen suum, et coelestibus pluviis irrigatur: et sicut hortus semen suum germinat, qui fontium atque fluviorum aquas desiderat: sic, inquit, Dominus germinabit justitiam atque laetitiam coram cunctis gentibus: nequaquam coram Israel, ut supercilium decutiat Judaeorum; sed cunctis gentibus, quae in Ecclesia congregantur.

(Cap. LXII.---Vers. 1 seqq.) Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, donec egrediatur ut splendor justus ejus, et salvator ejus ut lampas accendatur. Et videbund gentes justum tuum, et cuncti reges inclytum tuum, et vocabitur tibi nomen novum, quod os Domini nominavit. Et eris [Vulg. Erit] corona gloriae in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. LXX: Propter Sion non tacebo, et propter

Jerusalem non relinquam: donec egrediatur sicut lumen justitia ejus, et salutare illius sicut lampas ardeat. Et videbunt gentes justitiam tuam, et omnes reges gloriam tuam, et vocabit te nomen novum, quod os Domini nominabit. Et eris corona decoris in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. Dixerat Dominus atque Salvator, Spiritus Domini super me, propter quod unxit me (Luc. IV, 18), usque ad eum locum ubi scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscent, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus (Isai. LXI, 1). Post quam repromissionem, respondit Ecclesia: Gaudens gaudebo in Domino, quae in tertio graduum psalmo, ex persona populi poenitentis, laeta cantavit: Laetatus sum in his quae dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus (Ps. CXXI, 1); nunc prophetae introducitur persona dicentis: Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam. Diebus, inquit, ac noctibus ora non claudam, nec mea umquam reticebit oratio; sed tamdiu clamabo, et precibus jungam preces, donec veniat qui promissus est, et splendore suo cunctum orbem illuminet. Quis sit iste quem quaerit, quem venire desiderat, ponit manifestius: Donec egrediatur ut splendor justus ejus, et salvator ejus ut lampas accendatur. Sive juxta LXX: Donec exeat sicut lux justitia ejus, et salutare illius sicut lampas ardeat. Quae dicebat in Evangelio: Ego sum lux mundi (Joan. VIII, 12): quae cum in Sion et in Jerusalem fuerit accensa, nequaquam in sola splendebit Judaea, sed dicetur ad eam: Lumen quod in te est, accensum est; quod egressum est ex Patre, in tuis coepit ardere

finibus, et omnes gentes illuminabit (Matth. VI). Et cuncti reges videbunt inclytum tuum, o Jerusalem et Sion: qui de tua stirpe generatus est, qui in te exaltatus patibulo, omnes traxit ad se: ita ut gentes videant justitiam ejus, qua cunctorum Creator misertus est gentibus: et reges gloriam illius, qua glorificatus in cruce est, et omnia suo imperio regna subjecit. Denique nequaquam vocabitur Jerusalem et Sion, sed nomen novum accipiet, quod ei Dominus imposuerit, dicens ad apostolum Petrum: Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam (Matth. XVI, 18). Quod vocabulum a nomine Domini derivavit, ut dicatur Dominicum. Et populus illius nequaquam veteri nomine appelletur Israel, sed novo, id est, christianus. Eritque quasi corona decoris in manu Domini, et quasi diadema regni in manu Dei sui, quando eam coronaverit turba credentium, et diadema imperii, quod Martyres gemmarum suarum varietate distinxerint, fuerit in manu Dei ut filium suum eorum coronet victoriis. Unde et apostolus Paulus loquebatur ad Sanctos: Gaudium et corona mea.

(Vers. 4.) Non vocaberis ultra derelicta, et terra tua non vocabitur amplius desolata: sed vocaberis voluntas mea in ea, et terra tua habitata, quia complacuit Domino in te: et terra tua inhabitabitur. LXX: Et nequaquam ultra vocaberis derelicta, et terra tua non vocabitur adhuc deserta. Vocaberis enim voluntas mea, et terra tua habitata. Pro Sion et Jerusalem vocaberis Ecclesia, et Dominicum: pro Judaeis appellabuntur Christiani. Nec

hoc eris vocabulorum fine contenta; sed quae prius vocabaris relicta, quod Hebraice dicitur AZUBA (), vocaberis EPESI-BA (), quod interpretatur voluntas mea in ea; et terra tua quae prius vocabatur SEMEMA (), desolata sive deserta, postea vocabitur BULA (), quod Aquila interpretatus est ἐσχημένη; Symmachus et Theodotio συνωκισμένη; Septuaginta οἰκουμένη, quae omnia, habitatam, possessamque significant. Hoc est autem Hebraicae consuetudinis, ut ex eventu rebus vocabula semper imponant: sicut Abram, qui prius dicebatur, pater excelsus: quando audivit repromissionem: Et in semine tuo benedicentur omnes gentes (Genes. XII, 3) appellatus est pater multarum gentium, id est, Abraham. Et Domino Salvatori supra nomen imponitur: Cito spolia detrahe, velociter praedare (Isai. VIII, 1). Filii quoque Zebedaei, quorum unus vocem tonitrui emittere poterat (Marc. III): In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. I, 1), appellati sunt BANEREEM (), quod interpretatur, filii tonitrui. Quod autem sequitur: Quia complacuit Domino in te, et terra tua inhabitabitur, a Septuaginta praetermissum est, causasque reddidit quare appellatur EPHSI (), et quare appellatur BULA (), quoniam complacuerit sibi Dominus in Sion, et terram ipsius habitabilem fecerit, quae prius Judaico fuerat errore deserta. Sive hoc ipsum referamus ad Ecclesiam, quae possessa prius ab idolis, deserta fuerat a Deo.

(Vers. 5.) Habitabit enim juvenis cum virgine, et habitabunt in te filii tui. Et gaudebit sponsus

super sponsa, gaudebit super te Deus tuus. LXX: Et sicut habitans juvenis cum virgine, sic habitabunt filii tui. Et erit quomodo laetatur sponsus super sponsa, sic laetabitur super te Dominus. Dicit et Apostolus: Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus Ecclesiam (Ephes. V, 25). Cumque in alio loco posuisset exemplum: Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una, intulit, Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia (Ephes. V, 31, 32). Si ergo propter brevitatem temporis, quod in arcto est, sic debent viri habere uxores suas, quasi non habeant: quanto magis inter sponsum et sponsam erit sancta conjunctio? Iste est sponsus de quo in duodevicesimo psalmo canitur: Et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo (Ps. XVIII, 6). Et ista sponsa quae crebrius in Cantico scribitur Canticorum, quae non habet rugam nec maculam (Cant. IV). Quam Paulus desiderat offerre uni viro virginem castam, ut sit sancta corpore et spiritu (I Cor. II). De qua et sub nomine charissimi, quadragesimus quartus psalmus canit: Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate (Vers. 10). Sicut igitur sponsus gaudet in sponsa, juvenisque cum virgine, in quibus exemplis sancta conjunctio est: sic Dominus laetabitur in ea, cujus nomina fuerint immutata.

(Vers. 6, 7.) Super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes: tota die et tota nocte perpetuo non tacebunt: qui reminiscimini Domini, ne taceatis, et ne detis silentium ei, donec stabiliat et donec ponat Jerusalem laudem in terra. LXX: Et

super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes, tota die et tota nocte qui numquam tacebunt, recordantes Domini: non est enim vestri similis si correxerit, et faciet Jerusalem gaudium super terram.

Propheta dixerat: Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, et caetera usque ad eum locum, ubi nunc capitulum terminatum est: Gaudebit sponsus super sponsa: gaudebit super te Deus tuus. Seque promiserat diebus ac noctibus rogaturum, ut Salvator et Justus qui promissus fuerat, adveniret, et instar lampadis totum illustraret orbem. Post quae introducitur persona Dei loquentis ad Jerusalem, id est, Ecclesiam primitivorum, et eam quae in Apostolis ac per Apostolos aedificata est: Super muros tuos constitui custodes, quos vel Angelos, vel Apostolos, et omnes principes ejus atque doctores accipere possumus. Qui custodiunt muros Ecclesiae, ne adversarius noster diabolus, qui quasi leo rugiens circuit, et quaerit quomodo possit intrare (I Petr. V), occasionem accipiat ad gregem Domini devastandum. Qui custodes nec diebus debent nec noctibus tacere, nec in laetis, nec in trictibus; sed semper Domini clementiam deprecari, ut grex illius et muri Jerusalem custodiantur et vallentur ejus auxilio.

Unde et ad eosdem custodes atque doctores sermo dirigitur: O vos qui recordamini Domini, ejusque clementiam die ac nocte precibus fatigatis, cavete ne umquam in ore vestro sileat oratio. Ne detis silentium ei, subauditur, Domino; sed semper molesti sitis, opportune, importune, et

imitemini interpella tricem duri judicis. Si enim ille mentis ferociam assidua imprecatione deposuit, quanto magis Pater coelestis bona dabit petentibus se? Tamdiu autem rogare debetis, donec Jerusalem, quae in Judaeis concidit, et in exemplum est atque maledictum, in totius orbis terrarum laude versetur. Mirorque quid voluerint Septuaginta, pro eo quod habetur in Hebraeo, ne detis silentium ei, donec stabiliat et ponat Jerusalem laudem in terra, dicere, cujus sensus in superioribus non cohaeret: Non est enim vobis similis, si corrigat, et faciet Jerusalem gaudium super terram. Nisi forte hoc artifici eloquio coaptemus, ut dicatur ad custodes Ecclesiae, nullum eorum similem fore qui praedicatione sua fecerint, ut corrigatur, et fiat Jerusalem gaudium omnis terrae.

(Vers. 8, 9.) Juravit Dominus in dextera sua et brachio fortitudinis suae. Si dedero triticum tuum ultra cibum inimicis tuis: et si biberint filii alieni vinum tuum, in quo laborasti: quia qui congregant illud, comedent, et laudabunt Dominum: et qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis. LXX: Juravit Dominus per dexteram suam, et per fortitudinem brachii sui, si ultra dedero triticum meum ut sit in cibum inimicis tuis, et si ultra biberint filii alieni vinum tuum in quo laborasti: sed qui congregaverint, comedent ea, et laudabunt Dominum; et qui congregaverint, bibent ea in atriis sanctis meis.

Omnipotens Deus, qui dixerat ad Ecclesiam, Super muros tuos constitui custodes, qui perpetuo non tacebunt, quibusque praecipiam, ut

numquam orare desistant, nisi impetraverint quod precantur, nunc jurat per dexteram suam et brachium fortitudinis suae. De quo crebro diximus, quod sit Dominus noster atque Salvator, qui juxta Apostolum, Dei virtus est Deique sapientia (I Cor. I). Jurat autem quod triticum et vinum Jerusalem nequaquam cedat in hostium cibos, nec alienigenae labore illius pertruantur; sed quicumque in lacrymis seminaverint, in gaudio metant, et qui messuerint, abjectisque paleis, purum frumentum in horrea congregaverint, ipsi comedant labores manuum suarum, et Dominum aeterna laude sustollant, et bibant vinum in atriis sanctis ejus. Quod vel multas apud Patrem intelligimus mansiones, si de futura in regno coelorum accipimus beatitudine, vel certe Ecclesias in toto orbe divisas, in quibus plantati, postea in domo Domini florebimus.

Quando autem dicit: Nequaquam ultra dabo triticum tuum inimicis tuis: et vinum tuum alienigenae non bibent, in quo laborasti, ostendit laborem antea Judaeorum, et omnia opera eorum a daemonibus fuisse possessa, quando inter Deum et idola fluctuabant, quando eis dicebat Elias: Usquequo claudicatis utroque pede? si Dominus est Deus, sequimini illum (III Reg. XVIII, 21). Et juxta typicam historiam, quae in Judicum libro narratur, veniebant Madianitae, et usque ad Gazam fructus ejus devastabant, ita ut cibus hominum in escas brutorum animantium verteretur (Judic. VI). Hoc est autem triticum, et hoc vinum, quod non comedent nisi laudantes Dominum, et non bibent, nisi in atriis sanctis

ejus, de quo Dominus in passione dicebat: Amen amen dico vobis, non bibam de genimine vitis hujus, donec illud bibam novum in regno Patris mei (Marc. XIV, 25). Quae ex parte complentur in Ecclesia, quando dicit Dominus discipulis suis: Bibite, amici mei, et inebriamini, fratres, quod vinum laetificat cor hominis (Ps. CIII). Et in plena luce atque meridie bibitur a Joseph cum fratribus suis (Gen. IV). Et complebitur plenius, quando inebriabitur terra benedictionibus Domini. Triticum quoque de quo panis coelestis efficitur, illud est, de quo loquitur Dominus: Caro mea vere est cibus. Rursumque de vino: Et sanguis meus vere est potus (Joan. VI).

(Vers. 10-12.) Transite, transite per portas, praeparate viam populo, planum facite iter, et eligite lapides, elevate signum ad populos. Ecce Dominus auditum fecit in extremis terrae: dicite filiae Sion, Ecce Salvator tuus venit: ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram illo. Et vocabunt eos populus sanctus, redemptus [Vulg. redempti] a Domino. Tu autem vocaberis quaesita civitas, et non derelicta.

LXX: Ite per portas meas, et viam facite populo meo: et lapides de via projicite. Levate signum in gentes: ecce enim Dominus fecit auditum usque ad extremum terrae. Dicite filiae Sion: Ecce Salvator tuus venit, habens mercedem suam secum, et opus suum ante faciem suam: et vocabit eum populum sanctum, redemptum a Domino. Tu autem vocaberis requisita civitas, et non de elicta.

Praecepit custodibus murorum Jerusalem, quibus ante praeceperat ne tacerent, ne aliquan-

do orare desisterent, ut transeant per portas Jerusalem, et viam faciant populo. Quod semijudaei in ultimo tempore, quando post plenitudinem gentium salvandus est Israel, et ad Dominum rediturus, futurum esse contendunt. Alii vero in regno coelorum explendum putant, quando erit vera laetitia, et unusquisque recipiet secundum meritum suum, ac nequaquam Dominum in humilitate conspiciant, sed in habitu sentiant judicantis, quando veniet super nubes cum Angelorum multitudine, ut reddat unicuique secundum opus suum. Nos autem secundum coeptam explanationem possumus haec et in primo adventu intelligere, ut dicamus praecipi Apostolis et Apostolicis viris, ut ingrediantur et transeant per portas quibus infernus non praevalet, et omnia tollant impedimenta de via, ut absque aliquo scandalo populus Ecclesiam Salvatoris introeat. Unde et Joannes clamabat in eremo. Ego sum vox clamantis in deserto, sicut Isaias dixit: Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus: omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur (Joan. I, 23; ad Isai. XL, 3, 4). Aliisque verbis nunc idem sensus dicitur, Elegit lapides vir Ecclesiasticus, qui omnem emollit de credentium corde duritiam. De quibus idem Baptista dicebat: Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahae (Matth. III, 9). Vel juxta Septuaginta, projicit de via lapides qui infideles a credentibus separat.

Quod ne putarent Judaei de se dici, jungitur: Levate signum in gentes, et ad populos nationum, ut nequaquam unius terrae Judaeae ad

salutem provocentur angustiae, sed auditum fiat in extremis terrae, ut passionem omnium Creatoris totus mundus exaudiat. Dicite, inquit, filiae Sion. Quae vel ideo appellatur filia Sion, quia primum orta est ex Judaeis, de qua dicit in Cantico Canticorum: Filii matris meae pugnaverunt adversum me (Cant. I, 5); vel certe propterea filia, quia a Deo adoptionis nomen accepit. Quotquot enim susceperunt eum, dedit eis potestatem ut filii Dei fierent (Joan. I). Quid est autem quod jubentur magistri atque doctores Sion filiae nuntiare? Ecce Salvator tuus venit, qui in Hebraico dicitur Jesus. Unde et Gabriel ad Joseph: Et vocabis, inquit, nomen ejus Jesum, ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum (Matth. I, 21). Qui Salvator, credentium judex est omnium, ut reddat unicuique secundum opera sua: justis praemia; peccatoribus aeterna supplicia (Matth. XVI). Et vocabit, inquit, eos ipse Dominus atque Salvator. Sive juxta Hebraicum, vocabunt eos Apostoli et Apostolici viri, populum sanctum et redemptum a Domino, qui redempti sunt Christi sanguine. Ipsa quoque civitas nequaquam appellabitur derelicta, ut prius vocata fuerat, vel in Judaeis, propter negotiationem? vel in gentibus, propter idololatriam, sed requisita, ut Hebraice dicitur DRUSA (); ut pro augmentis et varietate virtutum, nova semper accipiant nomina.

(Cap. LXIII.---Vers. 1.) Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suae. LXX: Quis est iste qui venit de Edom, fulvis

vestibus de Bosor? Sic formosus in stola sua, violentia cum fortitudine.

Omnem hunc locum ab eo loco, ubi juxta LXX dicitur: Illuminare, illuminare, Jerusalem, quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est (Cap. LX, 1), usque ad praesens capitulum, ubi dicitur: Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? multi nostrorum referunt ad finem mundi, in quo sive carnaliter, sive spiritualiter (diversa enim sententia plurimorum est) explenda contendunt. Nos autem quia et supra in hoc eodem capitulo legimus: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, annuntiare pauperibus misit me: quod Dominus atque Salvator, lecto Isaiae volumine, in Synagoga Judaeorum super se expletum esse monstravit dicens: Hodie completa est haec Scriptura in auribus vestris (Luc. IV, 21); et nunc de eodem dicitur, quod post passionem ad Patrem cruentus ascenderit, necessitate compellimur, omnia quae dicuntur, in primo accipere Salvatoris adventu. Neque enim fieri potest, quod plerique nostrorum facere nituntur, ut varientur tempore, quae operibus copulata sunt; nec negamus sudoris esse maximi, haec omnia sibi conjungere, et sic spiritualiter explenda in consummatione monstrare, ut in Christo et juxta carnem et juxta spiritum, jam completa doceamus. Quia igitur venit filiae Sion Salvator, cujus merces cum eo est, et opus illius coram illo; et egressus est justus ut splendor, et Salvator accensus est ut lampas, gavisusque sponsus super sponsa sua Ecclesia, immo exsultavit super eam Deus suus, qui ipse et sponsus

et Dominus est: propterea secundum assumptionem carnis, et passionem crucis dicitur ad eum: Ut intingatur pes tuus in sanguine (Ps. LXVII, 24). Et sub Judae vocabulo in Genesi prophetatur, Juda, te laudabunt fratres tui: Manus tuae in cervicibus inimicorum tucrum, (Gen. XLIX, 8 et seqq), adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda, ad praedam, fili mi, ascendisti, requiescens accubuisti ut leo, et quasi leaena: quis suscitabit eum (Gen. XLIX, 8, 9)? Et iterum: Ligans ad vineam pullum suum, et ad vitem, o fili mi, asinam suam; lavabit vino stolam suam, et sanguine uvae pallium suum (Ibid., 11). Iste est quem Angelicae potestates videntes ad Patrem ascendere cruentum, imperant caeteris Angelis, et ab eis audiunt: Levate portas, principes, vestras, et elevamini portae aeternales, et introibit rex gloriae. Quis est iste rex gloriae? Dominus fortis et potens, Dominus fortis in praelio (Psal. XXIII, 7, 8). Et iterum: Dominus virtutum, ipse est rex gloriae (Ibid., 10.)

Haec praemisimus, ut cum aliis testimoniis etiam praesens capitulum congruere doceamus. Unde et in Cantico dicitur Canticorum: Fratruelis meus rubicundus et candidus (Cant. V, 10); rubicundus in passione; candidus in resurrectione. Interrogant igitur Angeli, rei novitate perterriti (Mysterium enim passionis et resurrectionis Christi secundum apostolum Paulum (I Cor. II), cunctis retro generationibus fuerat ignoratum). Quis est iste qui de terra Edom cruentus advenit? EDOM () quippe in linguam nostram et terrenus et cruentus exprimitur. Tinctis vestibus de Bosra? Quod multi pio errore lapsi, putant de carne

Domini intelligi: id est, BASAR (), quod verbum si carnem significaret, scriberetur per mediam litteram SIN, nunc autem per SADE scribitur, et interpretatur firma atque munita: quod vel de Jerusalem accipimus (Psal. LIX, 11). quae firmissimis muris fuit ante circumdata, in qua passus est Dominus; vel de inferno, de quo in quinquagesimo nono et in centesimo septimo psalmo scriptum est: Quis deducet me in civitatem munitam (Psal. CVII, 11)? in qua clausae sunt animae mortuorum, et circumdata est firmissimis custodiis. Sciendum quoque quod juxta historiam BOSRA () non sit in Edom, sed in Moab. Sequitur: Sic formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suae. De quo et quadragesimus quartus psalmus canit: Formosus decore prae filiis hominum. Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime. Specie tua et pulchritudine tua, intende, prospere procede et regna (Psal. XLIV, 3-5). Pro quo Septuaginta transtulerunt, violentia cum fortitudine. Quod quem sensum habeat prudens lector inquirat.

Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. LXX: Ego qui loquor justitiam, et judicium salutaris. Respondit Dominus interrogantibus Angelis: Quaeritis qui sim, qui ad coelos cruentus ascendam, et sanguis quo aspersus sum, non mihi deformitatem tribuerit, sed decorem? Ego sum cui Pater tradidit omne judicium (Joan. V). De quo et Psalmista dicebat: Deus judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis (Psal. LXXI, 1). Qui loquor justitiam: ut malis mala, et bonis retribuam bona; qui veni pugnare

contra adversarias potestates, et captivis praedicare remissionem, et vinctos de carcere liberare, ut et adversarii poenas, et captivi sentiant libertatem.

(Vers. 2.) Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium torcular? LXX: Quare rubra sunt vestimenta tua, et indumenta tua sicut calcantium torcular, plenum conculcatum? Ubi nunc dicitur, rubrum, in Hebraeo legitur EDOM (). Ergo et supra ubi scribitur Edom, non loci vocabulum est, sed nomen sanguinis. Rursum autem Angeli sciscitantur et dicunt: Didicimus quod tu sis, qui loqueris justitiam, et salus omnium in tuo sit judicio constituta. Nunc scire volumus, quare vestimenta tua sint velut musto tincta, aut quid causae exstiterit, ut tunicam quae desuper texta est, et scindi non potest, et de utero virginali tantum candorem habuit, quantum nullus fullonum possit facere super terram, sanguine cruentares? Magis enim tibi clementia convenit, quam crudelitas: magis candor, quam cruor. Quibus respondit Dominus, non uno versiculo, ut prius, sed multis verbis: ut omnia doceat ignorantes, ne rursum quaerere compellantur.

(Vers. 3 seqq.) Torcular calcavi solus, et de gentibus non est vir mecum. Calcavi eos in furore meo, et conculcavi eos in ira mea: et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea pollui [Vulg. inquinavi]. Dies enim ultionis in corde meo, annus redemptionis meae venit. Circumspexi, et non erat auxiliator: quaesivi, et non erat qui adjuvaret. Et salvavit

mihi brachium meum, et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. Et conculcavi populos in furore meo, et inebriavi eos in indignatione mea, et detraxi in terram virtutem eorum.

Septuaginta pro eo quod nos diximus, torcular calcavi solus, interpretati sunt, plenum conculcatum, quod magis cum superiori capitulo legendum est, quam ut sit sequentis principium. Caetera sic transtulerunt. Et de gentibus vir non est mecum, et conculcavi eos in furore meo, et confregi eos quasi terram, et deduxi sanguinem eorum in terram, et omnia vestimenta mea inquinavi. Dies enim retributionis venit eis, et annus redemptionis adest. Aspexi, et non erat auxiliator: consideravi, et nullus qui praeberet auxilium; et eruit eos brachium meum, et furor meus advenit, et conculcavi eos in ira mea, et deduxi in terram sanguinem eorum.

Pro torculari quod Hebraice dicitur GETH (), Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit PHURA (). Sed melius in hoc loco Symmachus, quem et nos secuti sumus. Verbum enim PHURA ambiguum est, et tam torcular, quam lagunculam plerimum significat.

Dicendum est itaque de torculari, quod juxta Scripturae sanctae consuetudinem, interdum pro ultione atque suppliciis ponitur peccatorum, interdum in congregatione novorum fructuum. Pro poenis ponitur atque tormentis, quando Jeremias in Lamentationibus plangens eversionem Jerusalem loquitur: Torcular calcavit Dominus virgini filiae Juda, ideo ego ploro (Thren. I, 15, 16). In bonam partem inscribuntur psalmi pro

torcularibus octavus et octogesimus tertius. De quibus in suis locis, si vita comes fuerit, Domino praebente, dicetur. Hoc torcular, in quo et malis supplicia, et bonis praemia a Salvatore calcantur, solus ipse calcavit, nullumque habuit adjutorem. Neque enim Angelus, aut Archangelus, Throni, Dominationes, aut ulla coelestium potestatum, humanum corpus assumpsit, et pro nobis passus est, et conculcavit adversarias fortitudines, atque contrivit: nisi ille qui loquitur in psalmo: Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus (Psal. XI, 1); in tantum, ut etiam confidentissimus, et in fidei veritate firmissimus apostolus Petrus, timore territus fugerit, immo Dominum negarit (Matth. XXVII).

Quodque sequitur: Et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea pollui, nequaquam sic intelligendum, ut daemones et adversarias potestates sanguinem habere credamus: sed tropologice accipienda sunt omnia, quando clementissimus Deus ad erudiendum populum suum, et captivitatis vinculis liberandum, hostes ferire compellitur. Dies enim, inquit, ultionis in corde meo: annus redemptionis meae venit. De quo et supra (Ad cap. LXI) legimus, in bonam partem praedicare annum Domini acceptum, et diem retributionis Deo nostro; et nunc tam in malam quam in bonam. In malam: Dies enim ultionis in corde meo. In bonam: Annus redemptionis meae venit; ut eo tempore quo puniuntur adversarii, Dei populus liberaretur, immo redimatur pretioso sanguine agni qui in Joannis Apocalypsi dicitur trucidatus.

De hac retributionis die et Moyses sancto Spiritu prophetabat: Et retribuet vindictam inimicis, et odientibus se restituet. Circumspexi, et non erat auxiliator: quaesivi, et non erat qui adjuvaret (Deut. XXXII, 41). Qui et in psalmo dixerat: Et exspectavi qui contristaretur, et non fuit, et qui consolaretur, et non inveni (Psal. LXVIII, 21). Ipse enim cum esset in forma Dei, non est rapinam arbitratus aequalem se esse Deo, sed semetipsum exinanivit (Philipp. II), formam servi accipiens, et factus obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis, et propterea donavit ei nomen super omne nomen, ut salvaret sibi credentes dextera sua; et indignatio ejus quae erat contra adversarios, Dei populum liberaret. Sive eruit credentes in brachio suo, et furorem suum ultra non distulit: deduxitque sanguinem eorum in terram, vel daemonum τροπικῶς, vel certe sanguinem Judaeorum: pro quo caeteri interpretes, contentionem transtulerunt; qui omni studio nitebantur, ut vinctum populum dimitterent.

(Vers. 7.) Miserationum Domini recordabor; laudem Domini super omnibus quae reddidit nobis Dominus, et super multitudinem bonorum domui Israel, quae largitus est eis secundum indulgentiam suam, et secundum multitudinem miserationum suarum. LXX: Misericordiae Domini recordatus sum, virtutes Domini recordabor in omnibus quae reddidit nobis: Dominus judex bonus domui Israel, retribuet nobis secundum misericordiam suam, et secundum multitudinem justitiae suae.

Finito, ut nos arbitramur primo, ut plerique aestimant secundo Salvatoris adventu, in quo subauditur, judicantis, immo pugnantis vox, suosque et populi sui adversarios trucidantis, cruentus victorque describitur: incipit alia περικοπή, in qua ex persona populi Propheta loquitur, enarrans beneficia in se Dei, et sui cordis duritiam, ob quam et Jerusalem incendio, et Israel captivitati traditus sit. Quod Judaei ad Babylonica referunt tempora. Nos autem ordine et ratione monstravimus, de praesenti dici tempore, in quo Romanis serviunt, et excluso Israele, gentium turba successit. Curramus igitur per singula orationis membra, et ea, ne laciniosa sit expositio, breviter edisseramus. Pressus pondere malorum, in nullo alio nisi in Dei misericordia spem habeo; qui facit misericordiam in millia diligentibus se, et extendit misericordiam suam his qui cognoscunt eum. Ex quo ostenditur, diligentibus et cognoscentibus Deum, misericordiam Domini subvenire. Non est enim volentis, neque currentis, sed miserentis Dei (Rom. IX). Et nisi Dominus aedificaverit domum, et custodierit civitatem, in vanum vigilat qui aedificat et custodit eam (Ps. CXXVI). Ipse enim virtutem tribuet, ut faciamus fortitudinem, et possimus dicere: Fortitudo mea et auxilium, et refugium meum in die malorum meorum (Jerem. XVI). Quae in praesenti loco, non pro vitiis atque peccatis, sed pro angustiis debemus accipere.

Quod autem juxta Septuaginta sequitur: Virtutes Domini recordabor in omnibus quae retribuit mihi, pro quo in Hebraico, laudes Domini,

continentur, signa intelligamus atque miracula, pro quibus ponuntur saepe virtutes, ut ibi: Gloriam meam alteri non dabo, nec virtutes meas sculptilibus (Isai. XLII, 8). Et alibi: Virtutes ejus in insulis nuntiabunt, vel gentibus totius mundi, vel Ecclesiis quae firma mole fundatae sunt, et feriuntur potius quam subvertuntur. Interdum virtus nequaquam pro fortitudine accipitur atque miraculis: sed pro conversatione bona, ut illud est Apostolorum, Petri: Ministrate in scientia vestra virtutem (I Petr. I, 5); et Pauli: Si qua virtus, et si qua laus (Philip. IV, 8). Juxta quod et in alio loco dicitur: Melior est sterilitas cum virtute. Prior virtutis intelligentia Deo: secunda hominibus convenit. Pro eo autem quod nos interpretati sumus: Super omnibus quae reddidit nobis Dominus, quod potest et in bonam et malam partem accipi, Symmachus manifestius in bonorum posuit retributione, dicens: Pro omnibus, in quibus benefecit nobis, et pro multitudine bonitatis, quam super domum Israel exercuit. Pro quo Septuaginta transtulerunt: Dominus judex bonus domui Israel, retribuit nobis secundum misericordiam suam, et secundum multitudinem justitiae suae. Hoc autem non potest dicere, nisi ille qui intelligit juste sustinere quae patitur. Denique in septuagesimo secundo psalmo, cujus exordium est: Quam bonus Israel Deus, his qui recto sunt corde, loquitur propheta ex persona eorum, qui Dei judiciis perturbantur: Mei autem pene moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei, pacem peccatorum videns, et caetera, usque ad finem psalmi. Unde apostolus Paulus qui Dominum

judicem bonum justumque cognoverat, loquitur confidenter: Reposita est mihi corona justitiae, quam reddet mihi justus judex. Non solum autem mihi, sed et omnibus qui diligunt adventum Domini et Salvatoris nostri (II Tim. IV, 8). Nec est inter bonum et justum, ut haeretici volunt, ulla distantia, eodem scribente: Ergo lex sancta est, et mandatum sanctum, et justum, et bonum (Rom. VII, 12), ut videlicet bonitas in genere, et justitia intelligatur in specie. Quamobrem scribit ad Romanos: Vix enim pro justo quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori (Rom. III. 7).

(Vers. 8 seqq.) Et dixit: Verumtamen populus meus est; filii non negantes: et factus est eis Salvator. In omni tribulatione eorum non est tribulatus, et Angelus faciei ejus salvavit eos: in dilectione sua, et in indulgentia sua ipse redemit eos, et portavit eos, et levavit eos cunctis diebus saeculi. Ipsi autem ad iracundiam provocaverunt, et afflixerunt spiritum sancti ejus; et conversus est eis in inimicum, et ipse debellavit eos. LXX: Et dixit: Non populus meus, filii nequaquam reprobabunt. Et factus est eis in salutem ex omni tribulatione eorum: non legatus, neque Angelus, sed ipse salvavit eos, quod diligeret illos, et parceret eis, ipse redemit eos, et suscepit illos, et exaltavit omnibus diebus saeculi. Ipsi autem non crediderunt, et exacerbaverunt Spiritum sanctum ejus: conversus est eis in inimicum, ipse pugnavit contra eos.

Ubi nos interpretati sumus: In omni tribulatione eorum non est tribulatus, quod Hebraice dicitur LO, et est negantis adverbium, pro non, legi

potest et ipse, ut sit sensus: In omni tribulatione eorum ipse est tribulatus, id est, Deus: ut non solum peccata, sed et tribulationes nostras ipse portaret. Ipse enim infirmitates nostras portat, et pro nobis dolet. Porro Septuaginta posuerunt aliud quod in Hebraeo non habetur, non legatus, neque Angelus, sed ipse salvavit eos: de quo in suo dicemus loco. Dixit igitur Deus qui justus est judex domui Israel, et austeritatem justitiae clementia mitigat judicantis: Genui quidem filios et exaltavi, et ipsi spreverunt me. Verumtamen quia populus meus sunt, et semel filii nominati, non peribunt in perpetuum; si me spernere et negare desierint, sentient Salvatorem: quia in omni tribulatione eorum ipse tribulatus est. Sive non est tribulatus, ut parumper eos desereret, et nudatos auxilio suo cogeret ad rogandum. Vel certe nequaquam tribulavit eos, sed e contrario, caeteris persequentibus, adjutor fuit, misitque Angelum suum, qui eos de periculo liberaret. Aut juxta Septuaginta, non per Angelos et Prophetas, et alios sanctos viros salvare voluit populum suum; verum ipse descendit ad oves perditas domus Israel, ut ovem morbidam suis humeris reportaret, et drachmam quae perierat inveniret, et luxurioso filio revertenti laetus occurreret. Propter quod sponsa dicit in Cantico Canticorum: Osculetur me osculis oris sui. Nequaquam per Patriarchas, Moysen, et Prophetas, sed meum corpus assumat, in mea carne versetur, Verbum caro fiat, et sic osculetur me habitans in me, ut sit Emmanuel. Nequaquam igitur ut legatus, nec ut Angelus, sed ipse salvabit eos qui receperunt

salutem: non operum merito, sed charitate Dei. Sic enim dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.

Quod si prudens lector tacita cogitatione responderit; quare multi non sunt salvati, si ipse salvavit eos, et dilexit, et pepercit filiis suis, et redemit eos sanguine suo, suscepitque et exaltavit assumptos? infertur causa perspicua. Ipsi autem non crediderunt, et exacerbaverunt Spiritum sanctum ejus, sive sancti illius, quod Hebraice dicitur CADESO (). Voluit itaque Deus salvare cupientes: et provocavit ad salutem, ut voluntas haberet praemium; sed illi credere noluerunt. Alioquin et de Joanne scriptum est: Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes: hic venit, ut praeberet testimonium luci, ut omnes crederent per eum (Joan. I, 6). Nec statim in culpa est, si plures credere noluerunt, sed voluntas venientis haec fuit, ut omnes crederent et salvarentur. Sin autem qui exasperaverit et afflixerit Spiritum sanctum, vel Sancti ejus, id est, Christi, Deum exasperat: ejusdem Spiritus sanctus cum Patre Filioque naturae est. Quamobrem Apostolus praecipit: Nolite contristare Spiritum sanctum, in quo signati estis (Ephes. IV, 30). Qui Spiritus sanctus recedit a corpore subdito peccatis: et in perversam animam non ingreditur sapientia (Sap. I). Unde et David conscientia peccatorum, ne Spiritum sanctum perderet, precabatur dicens: Et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me (Ps. L, 13). Ut autem sciamus, omnem qui exasperat Spiritum sanctum, Deum

offendere, et de amico inimicum et hostem fieri, Petrus apostolus significantius in Apostolorum Actibus loquitur: Quare convenit vobis mentiri Spiritui sancto? non estis hominibus mentiti, sed Deo (Act. V, 9). Iste est Spiritus sanctus, de quo in Evangelio Dominus dicebat: Si diligitis me, mandata mea servate: et ego petam Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in sempiternum, Spiritum veritatis (Joan. XIV, 15, 16). De quo et in Sapientia reperimus, quae nomine Salomonis scribitur: Sanctus enim Spiritus disciplinae fugiet dolum, et recedet a cogitationibus stultis (Sap. I, 5).

(Vers. 11 seqq.) Et recordatus est dierum saeculi, Moysi, populi sui. Ubi est qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? ubi est qui posuit in medio ejus Spiritum sancti sui? Qui eduxit ad dexteram Moysen brachio majestatis suae: qui scidit aquas ante eos, ut faceret sibi nomen sempiternum. Qui duxit eos per abyssos quasi equum in deserto non impingentem. Quasi animal in campo descendens, Spiritus Domini ductor ejus fuit: sic adduxisti populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriae. LXX: Et recordatus est dierum antiquorum qui eduxit de terra pastorem ovium. Ubi est qui posuit in eis Spiritum sanctum? qui eduxit dextera Moysen brachium gloriae suae. Sic eduxit populum suum per validam aquam in conspectu ejus, ut faceret sibi nomen sempiternum. Adduxit eos per abyssum sicut equum per solitudinem, et non laboraverunt. Et sicut jumenta per campum descendit Spiritus a Domino,

et dux eorum fuit: sic adduxisti populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriae.

Dominus qui de protectore factus est adversarius populi Judaeorum, qui ad iracundiam provocaverunt Spiritum sanctum ejus, et debellavit eos: ipse recordatus est antiquorum dierum, quando pro eis Moyses in eremo deprecatus est, dicens: Aut dimitte eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro quem scripsisti (Exod. XXXII, 31, 32). Veteris igitur Isaias recordatus historiae, dicit: Ubi est ille Moyses qui eduxit eos de Rubro mari? ubi est pastor ovium? Ubi ille qui cum caeteris pastoribus gregis Domini laboravit? Qui impetravit, et posuit Spiritum Dei oratione et precibus suis, in grege Domini? Aut certe ita intelligendum: ubi est illa clementia Domini, qua quondam misertus est populo suo, ut Spiritus quoque sancti eis gratiam tribueret: Qui eduxit in dexteram partem, non in sinistram, Moysen servum suum brachio majestatis suae: qui scidit aquas ante eos, ut faceret sibi nomen sempiternum; ut usque in praesentem diem illius potentia narraretur? Duxit enim populum suum per immensas aquarum abyssos, quasi equum per solitudinem, et jumenta per planum, et Spiritus Domini ductor ejus fuit, id est, gregis Domini (Exod. XIV). Spiritum autem hic Angelum debemus intelligere, qui ductor fuit populi Israel, juxta illud quod scriptum est: Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem (Ps. CIII, 4). Et in Epistola ad Hebraeos: Isti sunt administratorii spiritus, qui mittuntur in ministerium, propter eos qui possessuri sunt salutem

(Hebr. I, 14). Consideremus illud quod in Actibus Apostolorum scribitur: Spiritus Domini rapuit Philippum, et non vidit eum ultra eunuchus (Act. VIII, 39): an super Angelo debeamus accipere. Sunt qui Angelum in Spiritu sancto haec fecisse testentur. Manifesta percurrimus, ut in obscurioribus immoremur.

(Vers. 15 seqq.) Attende de coelo, et vide de habitaculo sancto tuo, et gloriae tuae. Ubi est zelus tuus et fortitudo tua? multitudo viscerum tuorum, et miserationum tuarum super me continuerunt se. Tu enim pater noster: et Abraham nescivit nos, et Israel ignoravit nos. Tu Domine pater noster, redemptor noster a saeculo nomen tuum. LXX: Convertere de coelo, et vide de domo sancta tua, et gloriae tuae: ubi est zelus tuus et fortitudo tua? ubi est multitudo misericordiarum tuarum, et miserationum tuarum qua sustinuisti nos? Tu enim es pater noster, quia Abraham non cognovit nos, et Israel non cognovit nos. Sed tu, Domine pater noster, libera nos: a principio nomen tuum super nos est.

Qui tanta populo praestitisti, quae superior sermo narravit, ut spiritus quoque tui dignos nos consortio duceres, nunc quoque attende de coelo, et vide opera nostra, si tamen te digna sunt. Quare avertis faciem tuam a nobis? Coelum autem dicitur habitaculum sanctum, et domus gloriae ejus (Psal. XLIII), juxta illud: Coelum mihi thronus est: terra autem scabellum pedum meorum (Isai. LXVI, 1); et in alio loco: Qui habitat in coelis, irridebit eos; et: Ad te levavi oculos meos, qui habitas in coelo (Psal. CXII, 1). Non

quo omnipotens Deus, qui tenet coelum palma et terram pugillo, ullo claudatur loco; sed quo quae sanctiora sunt, illius locus et habitaculum esse dicantur. Denique Salomon qui aedificavit domum Dei, ad eum precans loquitur: Coeli coelorum et terra non sufficiunt tibi (Eccli. XVI, 18). Et in Oratione Dominica dicitur: Fiat voluntas tua sicut in coelo, ita et in terra (Matth. VI, 10). Ubicumque ergo fit voluntas Dei, illud est habitaculum ejus, et domus Dei. Quod autem sequitur, Ubi est zelus tuus et fortitudo tua? Illo testimonio disseramus, quod per Ezechiel ad Jerusalem dicit Deus, quae secuta fuerat amatores suos: Jam non irascar tibi, et zelus meus recessit a te (Ezech. XVI, 42). Et est sensus: Quia peccavimus et nos odisse coepisti, recessit a nobis zelus tuus, qui non recedit quando loquitur per Zachariam: Zelatus sum Sion et Jerusalem zelo magno (Zach. I, 14). Unde et in consequentibus ait: Et irascar super gentes quae congregatae sunt adversum eam in circuitu. Recedente autem zelo, recedit et fortitudo Dei, et paternorum viscerum superatur affectus, dum magnitudine peccatorum incredibilis Dei clementia vincitur, ut contineat se super auxilio meo, qui me oppressum videre non poterat.

Tu enim, inquit, es pater noster, qui creator es omnium. Nescit nos Abraham, et ignorat Israel, quia te offendimus, nec cognoscunt filios, quos a Deo suo intelligunt non amari. Subita nascitur quaestio, quare Abraham et Israel, hoc est, Jacob posuerit, et Isaac nomen tacitum sit (Gen. XXXII)? Ad quod respondebimus, principio et fine posito, etiam media nominari. Sive ita: Abraham

de gentibus vocatus ad fidem est, et pro qualitate prioris et consequentis conditionis, mutationem sortitus est nominis. Jacob quoque ut appellaretur Israel, multo ad id labore pervenit. Unde et Abraham tres habuit uxores, et Jacob quatuor: Isaac vero ab initio usque ad finem nomen possedit antiquum, et Ecclesiae indicans castitatem, una fuit uxore contentus. Isti igitur qui precantur de peccatoribus commutationem in meliorem statum, eorum assumunt similitudinem, quibus laeta post tristia successerunt. Hoc autem est omne quod postulant, ut quia pater eorum est, et hoc eos dignatus est nomine, non obliviscatur filiorum suorum; ne per ipsos nomen Dei blasphemetur in gentibus.

(Vers. 18, 19.) Quare errare nos fecisti. Domine, in viis tuis: indurasti cor nostrum, ne timeremus te? converte propter servos tuos tribus haereditatis tuae. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum: hostes nostri conculcaverunt sanctificationem tuam. Facti sumus quasi in principio: cum non dominareris nostri, neque invocaretur nomen tuum super nos. LXX: Quare seduxisti nos, Domine, de via tua sancta: indurasti corda nostra, ut non timeremus te? converte propter servos tuos, propter tribus haereditatis tuae, ut modicum possideamus montis sancti tui: adversarii nostri conculcaverunt sanctuarium tuum: facti sumus quasi a principio cum non dominareris nostri: neque invocatum est nomen tuum super nos.

Epistola quam scribit Paulus ad Corinthios, cum ad unius scribatur populum civitatis, pro

varietate habitantium, id est, sanctorum et peccatorum, nunc laudat eos, nunc corripit, nunc docet, nunc reprehendit, provocat ad continentiam; nuptias non recusat; retrahit ab idololatria; instruit resurrectionem; digamiae porrigit manum, ne locum tribuat fornicationi. Hoc diximus, ut praesens quoque capitulum, quod omne ex populi Deum deprecantis oratione contexitur, vel justorum intelligamus esse, vel peccatorum: et nunc laudare Dominum, nunc movere Domino quaestionem, et suam culpam referre in Deum. Unde et post caetera etiam hoc loquuntur: Quare errare nos fecisti, Domine, de viis tuis, vel seduxisti nos de via tua: indurasti cor nostrum ne timeremus te? Non quo Deus erroris causa sit et duritiae, sed quo illius patientia, nostram exspectantis salutem, dum non corripit delinquentes, causa erroris duritiaeque videatur. Unde quibusdam vehementer iratus, a percutiendo manum suspendit, et loquitur: Non visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatae, et super sponsas vestras cum adulteraverint (Osee IV, 14). Flagellat enim omnem fillum quem recipit, et ad hoc percutit ut emendet (Hebr. XII). Denique qui nequaquam filiorum vocabulum perdiderunt, sed per poenas retrahuntur ad poenitentiam, dicit de eis: Visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eis (Psal. LXXXVIII, 33). Est enim tristitia quae ducit ad vitam, et est tristitia quae ducit ad mortem. Unde et peccator loquitur in psalmo: Declinare fecisti semitas nostras a via tua, et humiliasti nos in loco afflictionis (Psal.

XLIII, 19). Et per quadraginta annos errat populus in deserto; ut priorem viam non inveniat, nec ad Aegyptios revertatur (Num. XXXII). In Osee quoque sepiuntur semitae Jerusalem, et clauduntur spinis; ne sequatur amatores suos, et necessitate compulsa, revertatur ad virum suum pristinum (Osee II). Et Pharaonis dicitur Deus indurasse cor, ne dimitteret populum ejus, et ut decem plagis affligeretur (Exod. IV). Quam quaestionem diligentissime Paulus disseruit ad Romanos (Rom. IX). Et nos in quodam opere perstrinximus.

converte, ait, Domine, sive converte nos propter servos tuos, Abraham et Israel, qui non cognoverunt nos, vel quos esse in populo credimus. Quasi ad nihil enim et absque ullo labore populum tuum sanctum possederunt adversarii nostri. Sive converte nos, ut juxta Septuaginta, paululum possideamus montis sancti tui, quia totum montem tuum possidere non possumus, ut cum partem habuerimus, veniamus ad plenitudinem ejus et contemplemur gloriam Unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis (Joan. I). De quo in hoc eodem propheta dicitur: In novissimis diebus manifestus erit mons Domini (Isai. II, 2). De eo autem quod supra positum est: Quare errare nos fecisti (Isa. LXIII, 17)? quo sensu accipiendum sit, plenissime docet Jeremias: Seduxisti me, Domine, et seductus sum: tenuisti, et potuisti (Jerem. XX, 7). Dum enim mihi clementiam polliceris, et quasi misericors pater dissimulas duritiam, et artifex medicus abscondis ferrum acutissimum, ne aegrotantem terreas antequam cures, fecisti me negligentem; propter quod et

de Jerusalem dicit Deus: Ecce ego seducam eam, et ponam eam quasi desertum, et statuam eam sicut terram absque aquis, et loquar ad cor ejus: et dabo possessiones ejus inde, et vallem Achor ad aperiendam intelligentiam (Osee I, 14, 15). Consideremus ordinem singulorum: seducit eam, et facit esse desertam, et absque aqua, ut virtutum patiatur sitim. Quae postquam dixerit: Sitivit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea (Psal. XLI, 2), tunc loquetur ad cor ejus, et lugentem consolabitur. Et dabit ei possessionem inde, hoc est, de poenitentia et moerore qui operatur salutem. Et humilitas conturbati cordis ejus (hoc enim interpretatur vallis Achor) aperit intelligentiam, ne ignoret Creatorem suum. Hostes, ait, nostri conculcaverunt sanctuarium tuum. Haud dubium quin Templum significet, quod victores calcavere Romani. Et facti sumus sicut in principio antequam vocaremur in Abraham, et dum essemus in Aegypto, non habentes Deum, nec reges, nec principes, nec Prophetas, nec Legem mandatorum Dei (Ose. III), quae omnia post passionem completa sunt Domini, hodieque complentur. Dicentibus enim illis: Sanguis ejus super nos, et super filios nostros (Matth. XXVII, 25), manet maledictio sempiterna, et non dominatur eorum Deus, neque invocatur nomen illius super eos, dum nequaquam Dei populus nuncupatur.

(Cap. LXIV.---Vers. 1 seqq.) Utinam disrumperes coelos et descenderes: a facie tua montes defluerent. Sicut exustio ignis tabescerent, aquae arderent igni, ut notum fieret nomen tuum inimicis tuis: a facie tua gentes turbarentur. Cum

feceris mirabilia, non sustinebimus: descendisti, et a facie tua montes defluxerunt. LXX: Si aperueris coelum, tremor apprehendet ex te montes: et liquescent sicut cera a facie ignis liquescit, et comburet ignis adversarios: et manifestum erit nomen tuum in adversariis: a facie tua gentes turbabuntur. Cum feceris gloriosa, tremor apprehendet ex te montes.

Quoniam hostes nostri conculcaverunt sanctuarium tuum, et facti sumus quasi in principio, quando non invocabatur nomen tuum super nos: propterea deprecamur et dicimus: Utinam disrumperes coelos, et descenderes; et qui semper promitteris, tu aliquando promissa compleres. Hoc autem eo tempore dicebatur, quando necdum Salvator advenerat, nec de utero virginali naturae nostrae atque substantiae assumpserat hominem quem salvaret: ut sicut portavimus imaginem terreni, portemus imaginem supercoelestis (I Cor. XV). Quod si faceres, inquiunt, et aperirentur coeli, sive coelum, ad adventum majestatis tuae montes defluerent, vel tremor apprehenderet montes, et consumerentur, sicut cera a facie ignis consumitur. Et Ezechieli aperti sunt coeli, et vidit visionem magnam (Ezech. I). Sed ut Moyses in Deuteronomii benedictionibus imprecatur: Aperiat tibi Dominus thesaurum suum bonum, coelum, ut det tibi benedictionem (Deut. XXVIII). Et in Evangelio (Matth. III) Baptista Joannes vidisse narratur coelos apertos, et Spiritum sanctum super Dominum in specie columbae descendentem. Montes autem qui ad adventum Domini, de quo scriptum est: Deus

ignis consumens (Deut. IV, 24), instar cerae consumentur et liquefient, adversariae potestates sunt, et omnes qui se erigunt adversum scientiam Dei. De quibus et in nonagesimo sexto psalmo canitur: Vidit, et commota est terra. Montes liquefacti sunt sicut cera a facie Domini, a facie Dei universae terrae (Psal. XCVI, 4, 5). Si enim tu descenderes, et tua promissa compleres, tabescerent (juxta Symmachum) aquae maris et omnem salsuginem earum ignis ille consumeret. De quo et in alio psalmo scriptum est: Sicut deficit fumus, deficiant: sicut consumitur cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei (Ps. LXVII, 2). Et hoc notandum quod cum aquae maris divino fuerint igne consumptae, tunc notum fiat nomen Domini Salvatoris inimicis ejus. De quibus in sexagesimo septimo psalmo dicitur: Lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso; ut quem beneficiis non senserant, urbis suae subversione et propria captivitate cognoscant. Et a facie illius gentes turbabuntur, sive ut significantius in Hebraico dicitur, movebuntur: ut quae prius immobiles erant, veniant ad salutem. Cumque mirabilia fecerit, et ostenderit signa in Evangelio, quae quondam ostendit in Aegypto et in solitudine, confitebuntur se gloriam adventus ejus ferre non posse, sive quod tremor apprehenderit montes. Pulchreque juxta Hebraicum, quasi exauditi essent qui supra fuerant deprecati: Utinam disrumperes coelos et descenderes, a facie tua montes defluerent, postea inferunt: Descendisti, Verbum caro factum es, et habitasti in nobis, vere Emmanuel, quod interpretatur nobiscum Deus.

Et ideo a facie tua omnes montes defluxerunt, de quibus supra diximus. Hebraei hunc locum ita edisserunt: Sic comburet ignis iniquos, quomodo aquae fervent ignis ardore; AMASIM enim non consumptionem et tabem, ut caeteri interpretati sunt, sed iniquos intelligi volunt.

(Vers. 4, 5.) A saeculo non audierunt: neque auribus perceperunt: oculus non vidit, Deus, absque te quae praeparasti exspectantibus te. Occurristi laetanti et facienti justitiam in viis tuis: recordabuntur tui. LXX: A saeculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt Deum absque te, et opera tua, quae facies exspectantibus misericordiam: occurrit enim facientibus justitiam, et viarum tuarum recordabuntur.

Paraphrasim hujus testimonii, quasi Hebraeus ex Hebraeis, assumit apostolus Paulus de authenticis libri in Epistola quam scribit ad Corinthios, non verbum ex verbo reddens, quod facere omnino contemnit; sed sensuum exprimens veritatem, quibus utitur ad id quod voluerit roborandum (I Cor. II). Unde apocryphorum deliramenta conticeant, quae ex occasione hujus testimonii ingeruntur Ecclesiis Christi. De quibus vere dici potest, quod sedeat diabolus in insidiis cum divitibus in apocryphis, ut interficiat innocentem. Et iterum: Insidiatur in apocrypho quasi leo in spelunca sua: insidiatur, ut rapiat pauperem (Psal. IX, 8). Ascensio enim Isaiae, et apocalypsis Eliae hoc habent testimonium. Et per hanc occasionem, multaque hujuscemodi, Hispaniarum et maxime Lusitaniae deceptae sunt mulierculae, oneratae peccatis, quae ducuntur desideriis va-

riis, semper discentes, et numquam ad scientiam veritatis pervenientes (III Tim. III), ut Basilidis, Balsami atque Thesauri, Barbelonis quoque et Leusiborae, ac reliquorum nominum portenta susciperent. De quibus diligentissime vir apostolicus scribit Irenaeus, episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans haereseωn, et maxime Gnosticorum, qui per Marcum Aegyptium, Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas deceperunt, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiae suae nomen scientiae vindicantes (Irenaeus lib. I de Haeres.).

Quod autem dicit populus in praesenti, hoc est, numquam se nec auribus, nec oculis cognovisse, quae Deus sanctis suis praeparet in futurum: quod occurrat his qui faciunt justitiam, et viarum illius recordantur. Porro juxta Septuaginta dicunt, se numquam Deum alium cognovisse, praeter eum qui vere Deus est, nec alterius talia opera tantaque vidisse, que facturus sit his qui exspectent misericordiam ejus, faciantque justitiam, et viarum illius recordentur. Et quomodo scriptum est: Deum nemo vidit umquam (Joan. I, 18). Et iterum: Nemo videt faciem meam et vivet (Exod. XXXIII, 20)? Ergo Deus nequaquam sermonibus explicatur, nec oculis contemplabilis est, sed ab his videtur, de quibus scriptum est: Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. V, 8).

(Vers. 6.) Ecce tu iratus es, et peccavimus; in ipsis fuimus semper, et salvabimur. Et facti sumus ut immundus [Al. immundi] omnes nos,

quasi pannas menstruatae universae justitiae nostrae. Et cecidimus quasi folium universi, et iniquitates nostrae quasi ventus abstulerunt nos. LXX: Ecce tu iratus es, et omnes peccavimus: idcirco erravimus, et facti sumus quasi immundi omnes nos, ut pannus sedentis omnis justitia nostra: et defluximus quasi folia propter iniquitates nostras: sicut ventus auferet nos.

Ordo praeposterus. Non quia tu iratus es, nos peccavimus; sed quia nos peccavimus, tu iratus es. Et quia peccavimus, nobis iratus es, Domine: propterea erravimus, et rectam reliquimus viam. Sive juxta Hebraicum, qui semper fuimus in peccatis, tua tantum salvabimur misericordia, qui per nos immundi sumus; et quidquid videmur habere justitiae, panno sedentis, sive menstruatae mulieris comparatur. Pro quo Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit EDDIM () quod Symmachus interpretatus est κυουσῶν id est, parientium; Aquila μαρτυριῶν, hoc est, testimoniorum: quando sanguis in primo coitu maritali virgini approbatur. Et defluximus, inquit, quasi folia de arboribus, quae propter iniquitates nostras, ventorum flatibus disperguntur.

In quo considerandum, quod justitia quae in Lege est, ad comparationem Evangelicae puritatis immunditia nominetur. Etenim non est glorificatum quod prius glorificatum fuit, propter excellentem gloriam. Unde et apostolus Paulus, qui secundum justitiam, quae in Lege est, universa compleverat, dicit se omnia duxisse pro damno, ut Christum lucrificaret (Philipp. III), et propter eminentem scientiam Domini nostri Jesu Christi,

propter quem cuncta arbitratur quasi stercora, ut Christum lucrifaciat, et inveniatur in eo non habens suam justitiam, quae ex Lege est, sed per fidem Christi quae est ex Deo justitia. Est enim justus qui perit in justitia sua (Eccles. 7), si post Evangelii veritatem umbras velit exercere legales, et non juste quod justum est persequi. Unde juxta sapientissimum Salomonem, omnis vir videtur sibi justus, cum in lege versatur: ad quos Dominus loquitur in Evangelio: 763 Vos estis qui vosmetipsos justificatis coram hominibus (Luc. XVI, 15). Quod Paulus fugiens ait: Nihil mihi conscius sum, nec tamen in hoc justificatus sum (II Cor. IV, 4).

Ex peccato autem Dei justitia, de qua idem Salomon loquitur: Intelligite justitiam veram. Ergo est alia justitia quae non habet veritatem, et haec est vera justitia, de qua rursum in Evangelio dicitur: Beati qui esuriunt et siliunt justitiam (Matth. V, 6). Quam multi prophetae et justi desideraverunt videre, et non viderunt (Joann. VIII). Abraham autem vidit istam justitiam, et laetatus est, nequaquam sequens occidentem litteram, sed spiritum vivificantem. Nec mirum haec de hominibus dicere, cum astra quoque Dei justitiae comparata, non sint munda, et adversum Angelos suos perversum quid excogitaverit (Job. IV, XV). Si quis igitur post Evangelium Christi, et adventum filii Dei paedagogae Legis observat caeremonias, audiat populum confitentem, quod omnis illa justitia panno sordidissimo comparetur, cui et Esther diadema suum, quod erat regiae potestatis insigne, comparat, quod nequa-

quam voluntate, sed necessitate portabat: Tu scis necessitatem meam: quoniam detestor signum superbiae meae, quod est super caput meum in diebus ostensionis meae: abominor illud sicut pannum menstruum: nec porto in diebus quietis meae (Esther, XIV, 16).

(Vers. 7.) Non est qui invocet nomen tuum, qui consurgat et teneat te. Abscondisti faciem tuam a nobis, et allisisti nos in manu iniquitatis nostrae. LXX: Et non est qui invocet nomen tuum, et qui recordatus apprehendat te. Quoniam avertisti faciem tuam a nobis, et tradidisti nos propter iniquitates nostras.

Quia instar foliorum de arboribus fluximus quae ventus arefacta dispergit, propterea nullus inventus est qui invocaret nomen tuum, et consurgens de ruina iniquitatum suarum, apprehenderet vel teneret te, diceretque cum sponsa: Inveni quem quaesivit anima mea: tenebo illum, et non dimittam illum (Cant. III, 4).

Ventus in Scripturis tripliciter ponitur; aut in tentationum magnitudine, aut in perversitate doctrinae, aut simpliciter ventus, quo nubila congregantur, et aer in nubes cogitur. De tentationibus, illud est Evangelicum: Venerunt flumina, flaverunt venti, et impegerunt in domum illam, et non potuerunt subvertere eam: 764 quia super petram stabili erat mole fundata (Matth. VII, 27). De perversitate doctrinae: Ut non circumferamur omni vento doctrinae in malitia hominum (Ephes. IV, 14). De vento simpliciter: Et non poterant navigare, erat enim ventus contrarius (Marc. VI, 48): non quo et hoc non possit sentiri tropo-

logice, sed quo praesenti sensui tantum similitudinem praebeat.

Avertente enim Domino faciem suam a nobis, allidimur in manu iniquitatis nostrae, sive tradimur tentationibus propter peccata nostra. Ex quo discimus, quod et iniquitas manus habeat, et omnia peccata, quae nos fortiter strictos tenere desiderant. Unde et in manu linguae mors et vita est (Prov. XVIII); et sanctus precatur: Non veniet mihi pes superbiae (Psal. XXXV, 12). Nos autem, quia avertit Dominus faciem suam a nobis, scientes illud quod scriptum est: Omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit (Joel. II, 32) invocemus nomen ejus, atque dicamus: Peccatum notum feci tibi, et iniquitatem meam non operui. Dixi pronuntiabo adversum me iniquitatem meam Domino, et tu dimisisti impietatem cordis mei (Psal. XXXI, 56). Et statim habebimus Dominum respondentem: Delevi sicut nebulam iniquitates tuas, et sicut nubem peccata tua (Isai. XLIV, 22), atque dicemus, Ostende faciem tuam, et salvi erimus (Ps. LXXIX, 4): ut nequaquam simus servi peccati, sed servi tui. Omnis enim qui facit peccatum, servus ejus est (Joan. VIII).

(Vers. 8 seqq.) Et nunc, Domine, pater noster es tu, nos vero lutum: et fictor noster tu, et opera manuum tuarum omnes nos. Ne irascaris, Domine, satis, et ne ultra memineris iniquitatis. Ecce respice, populus tuus omnes nos. Civitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Jerusalem desolata: domus sanctificationis nostrae, et gloriae nostrae, ubi laudaverunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, et

omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinam. Numquid super his continebis te, Domine, tacebis; et affliges nos vehementer? LXX: Et nunc, Domine, pater noster tu: nos autem lutum, opera manuum tuarum omnes nos; ne irascaris nobis, Domine, nimis, et ne in tempore memineris peccatorum nostrorum. Et nunc respice quoniam populus tuus omnes nos, civitas sancti tui facta est deserta Sion: quasi solitudo Jerusalem, in maledictionem domus sanctuarii nostri et gloriae, cui benediquerunt patres nostri, facta est igne combusta, et omnia gloriosa nostra conciderunt. Et super omnibus his sustinuisti . Domine: 765 et tacuisti, et humiliasti nos valde.

Si nostra consideremus merita, desperandum est. Si tuam autem clementiam, qui flagellas omnem filium quem recipis, audemus preces fondere (Hebr. XII). Tu enim pater noster es, qui dignatus es dicere: Filius primogenitus meus Israel (Ezech. IV, 22). Et quamquam lutum simus, et opera manuum tuarum, et fictor noster sis; nec vas figulo valeat respondere, quare sic vel sic factum sit: tamen scientes esse nos filios, audemus dicere: Ne irascaris, Domine, satis. Non iram vetamus, nec ultra patientiam tuam quaerimus, per quam thesaurizavimus nobis iram in die irae. Sed hoc quaesumus, ne irascaris nobis satis, ne tempore ultionis atque vindictae memineris iniquitatis nostrae: sed magis respicias populum tuum, qui quondam tuus appellatus est populus. Et civitatis sanctuarii tui miserearis, in qua invocatum est nomen tuum. Quae civitas appellatur Sion et Jerusalem, quam fluminis impetus laeti-

ficat; et in qua quondam fuit specula virtutum et pacis contemplatio (Psal. XLIII). Domus quoque tua, id est, Templum sanctificationis nostrae et gloriae, in qua laudaverunt te patres nostri, in ruinas et cineres concidit, et incendio vastante, deleta est; ita ut nequaquam in ea offerantur victimae; non Pascha celebretur; non quidquam fiat de caeremoniis, quas tu fieri praecepisti; sed omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas.

Cum haec igitur ita se habeant, numquid, Domine, super his continebis misericordiam tuam, et tacebis adversariis blasphemantibus, et affliges nos atque humiliabis, non more solito, sed nimis? Quae omnia Judaei Assyriorum et Babyloniorum 766 temporibus putant esse completa. Nos autem juxta ea quae ex persona Salvatoris sequuntur: Apparui his qui non interrogabant. Inventus sum ab his qui me non quaerebant (Isai. LXV, 1); ad tempus Romanae victoriae universa referimus, quae Josephus Judaicae scriptor historiae, septem explicat voluminibus, quibus imposuit titulum Captivitatis Judaicae, id est περὶ ἁλώσεως: et superfluum est ea sermone disserere, quae oculis pateant, cum omnia desiderabilia eorum versa sint in ruinas, et Templum in toto orbe celebratum, in sterquilinium urbis novae, quae a conditore appellabatur Elia; et in habitaculum transierit noctuarum: frustraque quotidie dicunt in synagogis suis: Super his omnibus, Domine, sustinebis et affliges nos, atque humiliabis vehementer.

Possumus haec referre ad Ecclesiam, vel ad sancti viri animam, quae recte appellari potest

specula et visio pacis, quando Pater et Filius et Spiritus sanctus habitaverint in ea. Sin vero vitio, vel nostro, vel populi, hujuscemodi Sion a Domino fuerit derelicta, statim patebit incendio ignitarum diaboli sagittarum: Omnes enim adulterantes, quasi clibanus corda eorum. Et expulso pudicitiae frigore, libidinis in templo Dei flamma grassabitur, ut quidquid in nobis gloriosum prius et inclytum fuit, corruat, deleatur et pereat. Et impleatur illud quod in Psalmis dicitur: Combusserunt igni sanctuarium tuum, profanaverunt in terra tabernaculum nominis tui. Quod solus potest ille restinguere, de cujus ventre fluunt aquae viventis flumina.

Liber D

ECIMUS OCTAVUS.

767-768 Duo devicesimus in Isaiam, immo extremus liber, tuo, o filia Eustochium, et sanctae matris tuae Paulae nomini dedicatur, ut quas pari honore suspexi, aequa commemoratione nunc recolam: praesertim cum et illa dum viveret, hoc opus tecum crebrius postularit, et vir eruditissimus frater tuus Pammachius et tunc et postea frequentibus scriptis cogere non destiterit: mihique et praesentium amicorum et absentium, virorumque ac feminarum in Christo dormientium eadem religio sit, id est, animorum charitas, non corporum.

Nec ignoro quanta inter homines sententiarum diversitas sit. Non dico de mysterio Trinitatis, cujus recta confessio est ignoratio scientiae: sed de aliis Ecclesiasticis dogmatibus, de Resurrectione scilicet, et de animarum et humanae carnis statu, de Repromissionibus futurorum, quomodo debeant accipi, et qua ratione intelligenda sit Apocalypsis Joannis, quam si juxta litteram accipimus, judaizandum est; si spiritualiter, ut scripta est, disserimus, multorum veterum videbimur opinionibus contraire: Latinorum, Tertulliani, Victorini, Lactantii: Graecorum, ut caeteros praetermittam, Irenaei tantum Lug-

dunensis episcopi faciam mentionem, adversum quem vir eloquentissimus Dionysius Alexandrinae Ecclesiae pontifex elegantem scribit librum, irridens mille annorum fabulam, et auream atque gemmatam in terris Jerusalem, instaurationem Templi, hostiarum sanguinem, otium sabbati, circumcisionis injuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias, et cunctarum gentium servitutem: rursusque bella, exercitus, ac triumphos et superatorum neces, mortemque centenarii peccatoris. Cui duobus voluminibus respondit Apollinarius, quem non solum suae sectae homines, sed et nostrorum in hac parte dumtaxat plurima sequitur multitudo, ut praesaga mente jam cernam quantorum in me rabies concitanda sit.

Quibus non invideo, si tantum amant terram, ut in regno Christi terrena desiderent: et post ciborum abundantiam, gulaeque ac ventris ingluviem, ea quae sub ventre sunt quaerant. De quibus apostolus Paulus: Esca, inquit, ventri, et venter escis: Deus autem et hunc et illas destruet (I Cor. VI, 13.) Et, Non est regnum Dei cibus et potus (Rom. XIV, 17). Et Dominus atque Salvator: Erratis, inquit, nescientes Scripturas neque virtutem Dei. In resurrectione enim neque nubent, 769-770 neque nubentur: sed erunt similes Angelorum (Matth. II, 29, 30).

Nec haec dicens aufero corporum veritatem, quae incorrupta et immortalia resurrectura confiteor: ut mutent gloriam, non substantiam. Sicque recto incedendum est tramite, ut nec ad sinistram nec ad dexteram declinemus, id est,

nec Judaicum nec haereticum sequamur errorem. Quorum alii qui carnis sunt, solas diligunt carnes: alii ingrati beneficiorum Dei, habere detrectant, quod Christus et natus habuit et resurgens. Cum enim Apostoli eum putarent spiritum, vel juxta Evangelium, quod Hebraeorum lectitant Nazaraei, incorporale daemonium, dixit eis: Quid turbati estis, et cogitationes ascendunt in corda vestra? Videte manus meas et pedes, quia ipse ego sum: Palpate et cernite, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere. Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus et pedes (Luc. XXIV, 38, 39). Rursumque Thomae locutus est ambigenti: Infer digitum tuum huc, et vide manus meas: et extende manum tuam, et mitte in latus meum, et noli esse incredulus, sed fidelis (Joan. XX, 27).

Denique ad probandam corporis veritatem, sumpsisse scribitur cibos, quos et Archisynagogi filiae jusserat tribui, quam a mortuis suscitavit. Et Lazarus, ne resurrectio ejus phantasma putaretur, cum Salvatore narratur iniisse convivium (Marc. V; et Luc. XIII; Joan. XII). Non quo post resurrectionem manducemus et bibamus, ut Milliarii nostri volunt, et immortalia atque incorrupta corpora alimoniis sustentanda terrenis sint: alioquin ubi cibus, sequuntur et morbi: ubi morbi, adhibendus est medicus: ubi medici, frequenter interitus: rursumque resurrectio, et nova ex integro conversatio; sed ut resurrectionis fidem ciborum assumptio comprobaret. Haec magnopere praecavemus, et pressius loquimur, scientes inter serpentes nobis et scorpiones

ambulandum, qui mordent et feriunt in abscondito (Ezech. II). De quibus et Ecclesiastes: Si momorderit, inquit, serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occulte detrahit (Eccles. X, 11); et hujus pater David: Sedens adversus fratrem tuum loquebaris, et adversus filium matris tuae ponebas scandalum. Haec fecisti, et tacui: existimasti, inique, quod ero tui similis. Arguam te, et ponam contra faciem tuam (Ps. XLIX, 20, 21); ut quae in aliis criminaris, ipse habere docearis. Si cui autem explanationum in Prophetas displicet longitudo: audiat libere, multo me pauciora dixisse, quam rei [Al. rerum] obscuritas flagitat, et posse unumquemque de nostra latitudine breves sibi Commentariolos facere, qui tamen pleno intellectui non sufficient. Neque enim simplex a Prophetis historia, et gestorum ordo narratur: sed aenigmatum plena sunt omnia; aliudque in verbis sonant, aliud tenetur in sensibus: ut quae aestimaveris plana, et inoffensa currere lectione; sequentium rursum obscuritatibus involvantur. Verum tempus est, ut finem imponam volumini prophetali, in cujus expositione si prolixior solito fuero, extremis partibus concedendum est, quas dividere nolui, ne librorum numerus augeretur.

(Cap. LXV.---Vers. 1.) Quaesierunt me qui ante me non interrogabant: invenerunt, qui non quaesierunt me. Dixi: ecce ego, ecce ego ad gentem quae non invocabat nomen meum. LXX: Apparui non quaerentibus me: inventus sum ab his qui me non interrogabant. Dixi: ecce ego in gente quae non invocavit nomen meum.

Ad orationem populi mixtam querimoniis, in qua dixerat: Quare nos errare fecisti, Domine, 771 de via tua: indurasti corda nostra, ut non timeremus te (Isai. LXIII, 17)? respondit, ut Judaei volunt, Deus Pater; ut nos probamus, Dominus atque Salvator: in tantum non sum rigidus et crudelis, qui malo poenitentiam peccatoris, quam mortem: nec repello filios poenitentes, qui tamen sui nominis servaverint dignitatem, ut etiam alienos salvare velim (Ezech. XXXIII). Qui enim me non quaerebant, nec dicere poterant: Quem scripsit Moyses in Lege, et prophetae, invenimus Jesum (Joan. I, 45); ipsis apparui, de quibus et alibi Propheta testatus est: Quibus non est annuntiatum de eo, audient: et qui non audierunt, intelligent (Isa. LII, 15). Vos autem qui legem Dei die ac nocte meditamini, frustra jactatis poenitentiam, cujus opera non facitis. Unde Evangelistae et apostoli, semper adventum Domini, veteris Testamenti cupientes testimoniis roborare, dicebant: Ut impleretur quod dictum est per Prophetam (Matth. I, 22).

Centurio Dominum non quaerebat, et audivit a Domino: Neque in Israel tantam fidem inveni (Luc. VII, 9; Matth. VIII, 10). Syrophoenissa mulier Prophetarum eloquia nesciebat, et Domini voce laudatur: O mulier, magna est fides tua. Regulus (Joan. IV), qui Graece dicitur βασιλικὸς, quem nos de aula regia rectius interpretari possumus palatinum, non solum filii, sed universae domus suae reperit sanitatem. Quod autem juxta Hebraicum dicitur: Quaesierunt me qui ante non interrogabant, ad eumdem sensum refertur:

ut prius Dei notitiam non habentes, postea quaerant Dominum, et eum revelatione cognoscant: qui et Paulo dum Ecclesiam credentium persequitur, revelatus est (Act. IX). Et apostolo Petro ait: Beatus es, Simon Barjona: quia caro et sanguis non revelaverunt tibi; sed Pater meus qui est in coelis (Matth. XVI, 17). Hunc quaebat et Moyses loquens Deo: Si inveni gratiam apud te, ostende te mihi manifeste, ut videam te (Exod. XXXIII, 13). Majores divitias thesauris Aegypti, Christi opprobrium praestolans, dum retributionem desiderat futurorum, et invisibilem Deum quasi videret, animo contemplabatur. De quo et in Psalmis legitur: Spes omnium finium terrae, et in mari longe (Ps. LXIV, 6). Et in Genesi: Ipse erit exspectatio gentium (Gen. XLIX, 10). Quodque sequitur: Dixi: ecce ego sum: ad gentem quae non invocabat nomen meum (Exod. III, 14), illi sensui convenit: Qui est, misit me ad vos. Qui cum in forma Dei esset, non est rapinam arbitratus aequalem se esse Deo, etc. (Philipp. II); sed totius mundi provocans gentes, unam fecit sui nominis gentem Christianorum.

772 (Vers. 2.) Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. LXX: Expandi manus meas tota die ad populum incredulum et contradicentem, qui non ambulaverunt in via bona: sed post peccata sua.

Hoc quod supra dictum est: Apparui his qui me non interrogabant: inventus sum ab his qui me non quaerebant, apostolus Paulus scribens ad Romanos, cum super gentium persona expo-

suisset, adjecit: Ad Israel autem dicit: Expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem (Rom. X, 21), qui cum beneficiis Domini vinceretur, et ultra hominem signa conspiceret, loquebatur: Iste non ejicit daemonia, nisi in Beelzebub principe daemoniorum (Luc. XI, 15). Et iterum: Samaritanus es tu, et daemonium habes (Joan. VIII, 48). Et rursum: cum sis homo, facis te Deum (Joan. X, 33). Et alibi: Iste homo non est a Deo, qui sabbatum non custodit (Joan. IX, 10). Et multa alia, quae longum est texere. Denique cum ille in cruce extenderet manus ad populum non credentem, et diceret: Pater, ignosce eis: quod enim faciunt, nesciunt (Luc. XXIII, 31): illi e regione dicebant: Vah! qui destruit Templum, et in tribus diebus aedificat illud: descendat nunc de cruce, et credimur ei. Alios salvos fecit, seipsum salvum facere non potest (Matth. XXVII, 40). De hoc et Simeon in ulnis tenens parvulum prophetabat: Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum, et in signum cui contradicetur (Luc. II, 34). Romae Judaei loquuntur ad Paulum: De secta hac notum est nobis, quod ubique ei contradicatur (Act. XXVIII, 41).

Possumus expansas manus et in largitate donantis accipere, quod nihil eis petentibus denegarit: sed statim roganti leproso reddiderit sanitatem (Matth. VIII): et caecus a nativitate acceperit oculos (Joan. IX): et esurientia in deserto, exceptis pueris ac mulieribus, populorum saturata sint millia (Matth. XIV). Significant expansae manus et parentis clementiam, suos filios in sinu recipere gestientis. Qui e contrario ambulaverunt

in via non bona, et secuti sunt cogitationes suas. Quibus Dominus loquitur per Prophetam: Averte pedem tuum a via aspera (Prov. IV, 27). Dilexerant enim alienos, et instar meretricis dixerant: Vadam post amatores meos (Ose. II, 5). Et relinquentes viam bonam, quae dicit in Evangelio: Ego sum via (Joan. XIV, 6), ambulaverunt per latam et spatiosam viam, quae ducit ad mortem, et secuti sunt cogitationes suas, quas Propheta devitans, Dominum deprecatur: Ab occultis 773 meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero (Ps. XVIII, 13, 14). Et Apostolus eos qui non habuerunt notitiam Dei, tradi docet reprobo sensui et operibus malis, ut faciant ea quae non conveniunt (Rom. I). Nos autem Psalmistae voce dicamus: Deduc me in via recta (Ps. CXXXVIII, 24).

(Vers. 3.) Populus qui ad iracundiam provocat me, ante faciem meam semper: qui immolant in hortis, et sacrificant super lateres (Ex Exod. XX, 4). LXX: Populus hic qui exacerbat me in conspectu meo: ipsi semper immolant in hortis, et adolent incensum super laterem ÷ daemonibus qui non sunt.

Dicente Domino: Non facies tibi idolum, neque similitudinem omnium quae in coelo sunt, et quae super terram. Et per Moysen increpante facientes: Irritaverunt me in diis alienis, et in abominationibus suis me ad amaritudinem provocaverunt. Immolaverunt daemoniis, et non Deo (Deut. XXXII, 16, 17), illi studio delinquendi quasi irritarent et provocarent Deum, non solum

fecerunt quod non licebat, sed jugiter semperque fecerunt, peccantes in conspectu Domini, cujus oculis cuncta patent, vel in Templo ejus, idolis hostias immolantes. Ac ne quid vero deesset sacrilegio, immolabant in hortis, et adolebant thura super lateres, jungentes idololatriae luxuriam, et sacrificiis voluptatem, et pro uno altari quod impolitis lapidibus Dei erat lege constructum, coctos lateres et agrorum cespites hostiarum sanguine cruentabant.

Hoc dictum sit juxta litteram: alioquin secundum intelligentiam spiritualem, omnis haereticus ad iracundiam provocat Dominum, et in falsitate dogmatum suorum offert immunda sacrificia, nequaquam firma et mansura perpetuo, sed instar hortorum ad breve virentia, carnis deliciis providens. Cui dicitur: Omnis caro fenum, et omnis gloria ejus quasi flos feni. Aruit fenum, et flos decidit: verbum autem Domini, quod in ecclesiis praedicatur, permanet in aeternum (Isai. XL, 6, 7). Hos hortos ex vinea sua nolens fieri Naboth, Achab impiissimo regi sanguinem fundit (III Reg. XXII). Neque enim congruum erat, ut paterna periret haereditas: et excisis vineis, quae afferunt fructum 774 qui laetificat cor hominis, in loco virtutum, deliciarum atque vitiorum olera nascerentur. Fertur sapientissimi apud Graecos merito celebrata et laudata sententia, qui omnes saeculi voluptates, et pompam mundi atque luxuriam celeriter transeuntem, hortos Adonidis vocat.

Sacrificant quoque haeretici super lapides, quando errores suos et exquisita mendacia, dialectica nituntur arte firmare, et in quadrum ex-

struere: et γραμμικαῖς, ut aiunt, ἀνάγκαις, id est, secti in latere pulveris atque descripti lineis roborare. Quod autem in Septuaginta legitur: daemonibus qui non sunt, et in Hebraico non habetur, illo sensu accipiendum, quod juxta litteram, et juxta spiritum, nec daemonia subsistant, quia jam a Deo, qui vere est, exciderunt: nec sectae haereticorum quae nullam retinent veritatem, sed in umbrarum similitudinem transeunt atque intereunt. Unde et Esther loquitur ad Dominum: Ne tradas haereditatem tuam his qui non sunt (Esther XIV, 11). Et sanctus precatur in psalmo: Ignosce mihi, ut refrigerer priusquam abeam, et ultra non subsistam (Ps. XXXVIII, 14). Qui enim dum in hoc vivit corpore, veniam peccatorum non fuerit consecutus, et sic de vita excesserit, Deo perit, et esse desistit, licet sibi subsistat in poenis.

(Vers. 4, 5.) Qui habitant in sepulcris, et in delubris idolorum dormiunt: qui comedunt carnem suillam, et jus profanum in vasis suis: qui dicunt, recede a me, non appropinques mihi, quia immundus es. LXX: In sepulcris et in specubus dormiunt propter somnia: qui comedunt carnem suillam et jus hostiarum, profana omnia vasa eorum: qui dicunt, abi longe a me, ne appropinques mihi, quoniam mundus sum.

Nihil fuit sacrilegii quod Israel populus praetermitteret, non solum in hortis immolans, et super lateres thura succendens, sed sedens quoque, vel habitans in sepulcris, et in delubris idolorum dormiens, ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somniis futura cognoscerent.

Quod in fano Aesculapii usque hodie error celebrat ethnicorum multorumque aliorum, quae non 775 sunt aliud, nisi tumuli mortuorum. Nec hoc erant impietatis fine contenti, sed porcorum quoque carnibus vescebantur, quod lege prohibitum erat, et jus hesternum, quod Graeci vocant ἔωλον avidis faucibus devorabant (Levit. XII). Unde tam ipsi quam vasa eorum immunda erant, et in tantum procacitatis ac superbiae quotidie augmenta capiebant, ut quicumque non simili duceretur errore, eum arbitrarentur immundum, contactumque ejus fugerent, quemadmodum Samaritani et Judaei nobis faciunt, omnesque haeretici, quales nuper sub magistro cerebroso in Gallia pullularunt, qui basilicas Martyrum declinantes, nos qui ibi orationes ex more celebramus, quasi immundos fugiunt. Hoc autem non tam illi faciunt, quam habitantes in eis daemones, fortitudinem et flagella sancti cineris non ferentes.

Quis autem haereticorum non requiescit in memoriis, non dormit in specubus magistrorum? Qualis fuit Marcion et Valentinus, et nuper Eunomius, mentis immunditiam leprosa carne contestans, qui lumen sancti Spiritus relinquentes, et coenaculum in quo Apostoli versabantur, in diaboli tenebris commorantur, et speluncas diligunt, quas Jeremias mystico sermone condemnat: Facta est haereditas mea mihi quasi spelunca hyaenae (Jerem. XII, 8), quam nostri belluam vocant: quod animal semper cadavera persequitur, et vivit succo ac sanie corporum mortuorum. Adversum hos, qui habitant in speluncis, et Abacuc lamentabili voce dicebat: Vae qui potum dat

proximo suo potionis turbidae: et inebriat eum, ut respiciat ad speluncas suas (Abac. II, 15). De his speluncis et Dominus loquebatur: Scriptum est, domus patris mei, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum (Matth. XXI, 13), in quibus animas interficitis deceptorum, ut non videatis in eis visiones, de quibus idem Salvator ait: Ego visiones multiplicavi, et in malibus Prophetarum assimilatus sum (Ose. XII, 10). Et alius ad eum: Locutus es, inquit, in visione filiis tuis (Psal. LXXXVIII, 20), sed somniis 776 creditis et phantasmatibus, quibus praecepit Dominus non esse credendum. Isti porcorum carne vescuntur, de quibus dicitur: Ne miseritis margaritas vestras ante porcos (Matth. VII, 27). Et jus profanum comedunt, quod in libris eorum haeretica arte conditum est. Quorum vasa immunda sunt omnia, tam scilicet corpora, quam doctrinae, et in tantam dementiam veniunt, ut quicumque eorum non fuerit similis, eum quasi perditum detestentur.

(Vers. 6, 7.) Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me: Non tacebo, sed reddam et retribuam in sinu eorum iniquitates vestras, et iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Dominus, qui sacrificaverunt super montes et super colles, exprobraverunt mihi, et remetiar opus eorum primum in sinum eorum. LXX: Iste est fumus furoris mei: ignis ardet in eo cunctis diebus. Ecce scriptum in conspectu meo: Non tacebo, donec reddam et retribuam in sinu eorum peccata sua, et patrum suorum, dicit Dominus: qui adolebant incensum

super montes et super colles, exprobraverunt mihi; reddam opera eorum in sinum eorum [Al. suum].

Propter opera vestra, et incredibilem mentis arrogantiam, ut immundi, mundos putaretis immundos, eritis fumus, ignis ardens [Al. ardentis], qui de meo furore succensus est. Furorem autem, oblivionem, iram, poenitudinem, ita in Deo debemus accipere, quomodo pedes, manus, oculos, aures, et caetera membra, quae habere dicitur incorporalis et invisibilis Deus. Non quo his pateat perturbationibus, qui eas dono gratiae suae exstinguit in nobis; sed quo per nostra verba Dei erga nos intelligamus affectum. Neque enim ira, quae est ultionis libido, ita definitur in Deo, ut in hominibus, quae materiam habet in nostris vitiis, non in Domini voluntate: qui thesaurizamus nobis iram in die irae, et revelationis justi judicii Dei, ut tribulos nostros et spinas, et zizania, quae pro semine Dei attulimus, ligna quoque, fenum et stipulam, quae super fundamentum 777 Pauli aedificavimus (I. Cor. III), sapiens flamma consumat. De hoc igne perpetuo et in Moysi cantico legimus: Ignis accensus est de furore meo, et ardebit usque ad infernum deorsum. Devorabit terram et genimina ejus: comburet fundamenta montium, et sagittae meae consument eos (Deut. XXXII, 22). Cujus testimonii sensus est, quod ignis Dei atque vindicta semper ardeat peccatoribus, et eos usque ad inferos persequatur. Qualis erat et dives ille in Evangelio (Luc. XVI) purpuratus, qui, requiescente Lazaro in sinu Abraham, aeternis torquebatur ardoribus. Terram quoque,

id est, carnem nostram, et genimina ejus, id est, carnis desideria, eadem flamma comburet, et fundamenta montium quae se elevant contra scientiam Dei. Ipsos quoque montes Dei jacula disperdent, ut humiliati in poenis, montes esse desistant. Ecce, inquit, scriptum est coram me. Omnia enim nostra peccata Dei patent oculis, et in his scripta sunt libris, de quibus in Daniele legimus: Throni positi sunt, et libri aperti sunt (Dan. VII, 10). De quibus in alio loco dicitur: Super terram scribantur (Jerem. XVII, 13). Et nequaquam ultra reticebit qui prius dixerat, Tacui: numquid semper tacebo? dicit Dominus (Isai. XLII, 14). Sed reddet unicuique quod operatus est in sinu ejus, hoc est in cordis arcano, ut eos propria torqueat conscientia. De qua et Osee propheta vaticinatur: Cadent in gladio principes eorum propter indisciplinationem linguae eorum (Ose. VII, 16). Haec est detractio ipsorum in sinu eorum, quae de uniuscujusque corde procedit. Simile quid et in Proverbiis scribitur; In sinu redduntur suo iniquis omnia (Prov. V, 22). Qui sinus propter animae principale (Graec. ἡγεμονικὸν) alio nomine appellatur caput. Vias eorum dedi in capita eorum (Ezech. IX, 10). Et alibi: Convertetur dolor ejus in caput ejus, et super verticem illius iniquitas ejus descendet (Ps. VII, 17).

Est autem et bonus sinus, qui sanctitate fruetur conscientiae, de quo Psalmista dicebat: Et oratio mea in sinu meo convertetur (Ps. XXXIV, 13). Intelligitur sinus in quemlibet affectus atque dilectio, ut quando ad maritum sermo dirigitur, Uxor quae est in sinu tuo; et ad parentem, Addu-

cent filios tuos in sinu (Luc. XVI). Unde et omnes qui patrem habent Abraham, et virtutum ejus similes esse meruerunt, requiescunt in sinu ejus.

Neque enim patres, quorum nunc iniquitates nobis et peccata redduntur, eos debemus accipere, de quorum semine nostra nata sunt corpora. 778 Alioquin et ipse Moyses qui dixerat, peccata patrum filiis esse reddenda in tertiam et quartam generationem, his qui oderunt Deum (Exod. XX), interpretatur sententiam suam, dicens: Non morientur filii propter peccata patrum: sed unusquisque in suo peccato morietur (Deut. XXIV, 16). Eamdem Ezechiele approbante sententiam, quod nequaquam dicatur illa parabola: Patres uvam acerbam comederunt, et dentes filiorum obstupuerunt (Ezech. XVIII, 2), sed ejus tantum dentes obstupescere, qui comederit: et perire animam peccatricem, nec externa luere peccata. Ex quo intelligimus, vel in bonam partem, vel in contrariam, eos accipiendos patres, quibus unusquisque apponitur, cum de hac vita excesserit.

Sacrificavit autem super montes et colles Israel, quando in Bethel et Dan aureos vitulos posuit. Et exprobravit Deo super praeceptis suis, dum ejus neglexit caeremonias, et cultum Dei daemonibus tribuit: quorum opera reddenda sunt in sinu eorum (Ose. IV). Omnis haereticus contemnens Ecclesiasticam simplicitatem, sacrificat in montibus, et exprobrat Deo, dum ejus praecepta contemnit.

(Vers. 8.) Haec dicit Dominus: Quomodo si inveniatur granum in botro, et dicatur: ne dissipes illud, quoniam benedictio est; sic faciam propter

servos meos, ut non disperdam totum. LXX: Sic dicit Dominus: Quomodo si inveniatur acinum in botro, et dicatur: ne contingas illud, quia benedictio est in eo: sic faciam propter servum meum, ut non disperdam omnes.

Dixerat Dominus, Israel esse periturum, et omnia peccata illius suis patere conspectibus, et redditurum se opera singulorum in sinu eorum. Post haec infert similitudinem, et comparationis exemplum, quo doceat unumquemque suo perire peccato, et etiamsi peccantium sit plurima multitudo, unum justum cunctorum vitio non perire. Si quis, ait, in botro et uva, quae ad maturitatem pervenire non potuit, et acescentes attulit fructus, vel aliquo aeris ac terrae corrupta est vitio, unum granum reperit illaesum, quod spem habeat adhuc majus fieri, et ad maturitatem solitam pervenire, dicat alteri, ne tangas illud, sed dimitte ut crescat, quia benedictio Domini est, ut in tanta acinorum multitudine solum evaderet siccitatem: sic, inquit, de Judaeorum innumerabili multitudine, quae offendit Deum, si paucos justos invenero, liberabo eos de interitu 779 plurimorum. Et hoc faciam propter servos meos Abraham, Isaac et Jacob, ad quos facta est repromissio, sive propter eos, qui inter plurimos peccatores serviunt mihi. Tale qiud et in Genesi legimus, quando de quinquaginta usque ad decem paulatim quaeruntur justi, qui de peccato liberent civitatem (Gen. XVIII), et Lot de Sodomis cum filiabus suis solus justus eripitur (Gen. XIX). De quo in Catholica Epistola scribitur (II Petr. II), quod cruciaretur anima ipsius videntis nefanda

committi, et animae [Al. animi tui] judicium, corporis habitudine demonstraret. Enoch quoque inter peccantium plurimam multitudinem solus raptus ad Deum est (Gen. V). Et Noe cum liberis suis, propter declinantem omnem carnem a Domini servitute, Diluvium delere non potuit (Gen. VII). Sed et Abraham de igne Chaldaeorum, fidei integritate servatus est (Gen. XI).

In quem sensum et Jeremiae verba ex persona Domini dicentis consentiunt: Quasi calidum in deserto, inveni Israel cum occisis gladio (Jerem. XXXVIII, 2 sec. LXX; in Vulg. XXXI, 2). Cum enim, inquit, omnis mundus idololatriae gladiis vulneratus jaceret exanimis, inveni Israel in Abraham habere calorem fidei, quasi medicus, qui post praelium inter cadavera mortuorum, ubi quem senserit pulsantibus venis aliquid habere vitale, adhibet curam vulneribus, ut restituat sanitatem. Pro eo quod scriptum est, ὡς θερμὸν, hoc est, quasi calidum, Latinus interpres, verbi ambiguitate deceptus, lupinum interpretatus est, in quo et Graecorum plerique errant. Et tamen sciendum in Hebraico pro calore scriptum esse THODA (), quod interpretatur gratia: quod scilicet gratia Dei, et non merito operum suorum salvatus sit Israel.

(Vers. 9.) Et educam de Jacob semen, et de Juda possidentem montes meos: et haereditabunt eam electi mei, et servi mei inhabitabunt ibi, et erunt campestria in caulas gregum, et vallis Achor in cubile armentorum populo meo qui quaesierunt me. LXX: 780 Et educam de Jacob semen, et de Juda, et haereditabit montem sanctum

meum, et haereditabunt electi mei, et servi mei habitabunt ibi, et erunt in saltu ovilia gregum, et vallis Achor in requie armentorum populo meo qui requiesierunt me.

Quem supra vocavit granum botri, sive acinum, aut (ut multi volunt) racemum, hunc nunc appellat semen Jacob et Juda, qui possideat montes, sive montem ejus. Semen Jacob et Juda plerique Christum intelligunt, de quo in Genesi dicitur: Juda, te laudabunt fratres tui (Gen. XLIX, 8), et caetera. Nulli enim dubium quin Salvator de Judae stirpe generatus sit. Alii autem Apostolos intelligi volunt, de quibus saepe diximus: Reliquiae salvae erunt (Isai. I, 9). Et: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhae fuissemus (Rom. IX, 29). Isti possederunt montem Domini conscientia habitantis in se Christi, loquentes: Accessimus ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem coelestem (Hebr. XII, 22). Sive montes ejus, de quibus in psalmis canitur: Montes in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui (Psal. CXXIV, 2). Et: Fundamenta ejus in montibus sanctis (Psal. LXXXVI, 1).

Possidebunt autem Sion electi Domini, et inhabitabunt in ea servi ejus. De quibus in eodem volumine scribitur: Semen Abraham servi ejus, filii Jacob electi ejus (Psal. CIV, 6). Quicumque ergo adhuc semen est, nec formatus in filium, iste servus est Domini, cui dicit in Evangelio: Scio quia semen Abrahae estis, sed necdum filii (Joan. VIII). Si enim semen essent Abraham, opera utique Abraham facerent. Qui autem filius,

iste et electus est Domini. Unde electus possidet Jerusalem, et servi habitant in ea, et de filiorum ac servorum differentia dicitur: Non accepistis spiritum servitutis iterum in timorem, sed spiritum adoptionis (Rom. VIII, 15).

Et erunt, inquit, campestria, sive saltus, in caulas gregum. Pro campestribus in Hebraeo SARON () ponitur. Omnis regio circa Lyddam, Joppen et 781 Jamniam apta est pascendis gregibus. De quo et in Actibus Apostolorum scriptum est: Saltus autem vertentur in ovilia (Act. IX), juxta illud quod in psalmo canitur: Vox Domini perficientis cervos, et revelabit saltus (Psal. XXVIII, 9), sive condensa silvarum, ut latrones ibi latitare desistant, et bestiae venenataque animalia, et loca quondam insidiarum et sanguinis, in ecclesias Domini transeant, et pascantur ibi greges ab eo, qui posuit animam pro ovibus suis. De quo scriptum est: Ipse pascet nos in saecula (Psal. XLV, 15). Ista vox Domini perficientis cervos, et revelans condensa silvarum, per Joannem clamat in eremo: Jam securis in radicem arborum posita est. Omnis arbor quae non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur (Matth. III, 10). Et iterum: Omnis vallis implebitur (Luc. III, 5); de qua et nunc dicitur: et vallis Achor in cubile armentorum, et in requiem populo meo qui requisierunt me.

De qua et in libro Jesu filii Nave legimus, quod ibi interfectus sit Acham, qui furatus est de anathemate, et de spoliis Jericho, et cum omni domo sua interfectus, atque ex eo quod turbaverit populum, locus ipse in quo accidit, ACHOR (), id

est, turbationis ac tumultus nomen accepit (Jos. VII). Vallis igitur Achor, in qua quondam maledictio fuit atque supplicium, erit in armentorum requiem. Quae Paulus edisserens, ait: Numquid de bobus cura est Deo (I Cor. IX, 9)? an utique de nobis dicit, quia debet in spe qui arat, arare, et qui terit aream, terere eam in spe, ut participetur. De hac valle et in Osee mystice scriptum est: Loquar ad cor ejus, haud dubium quin Jerusalem; et dabo possessores illius inde, et vallem Achor, ut aperiat intelligentiam illius (Ose. II, 14). Idcirco enim vallis Achor in possessionem traditur armentorum populi Dei, et saltus vertuntur in caulas gregum, ut aperiatur intelligentia, et Domini veritas cognoscatur.

(Vers. 11, 12.) Et vos qui dereliquistis Dominum, et obliti estis montem sanctum meum. Qui ponitis fortunae mensam, et libatis super eam. Numerabo vos in gladio, et omnes in caede corruetis. LXX: Vos autem qui dereliquistis me, et obliti estis montis sancti mei, et paratis fortunae mensam, et impletis daemoni potionem: ego tradam vos in gladium: omnes interfecti corruetis.

In locis quondam silvestribus atque turbarum. 782 in locis gentilium erunt caulae ovium, id est, Ecclesiae de toto orbe credentium. Vos autem, o populi Israel, qui dereliquistis Dominum, et ad iracundiam provocastis Sanctum Israel, qui obliti estis montem sanctum ejus, de quo crebro diximus, vel Dominum Salvatorem, qui montium mons est, et sanctorum omnium sanctus, vel montem Sion, et civitatem Dei viventis Jerusalem coelestem, qui haec et haec facitis, tradam gladio,

ut omnes interfecti pariter corrnatis. Qui sit gladius, dicemus postea: Ponitis, inquit, fortunae mensam, et libatis super eam: sive juxta Septuaginta: Paratis fortunae mensam, et impletis daemoni poculum, aut κέρασμα, quod omnes similiter transtulerunt, id est, mixtam potionem. Est autem in cunctis urbibus, et maxime in Aegypto, et in Alexandria idololatriae vetus consuetudo, ut ultimo die anni et mensis eorum qui extremus est, ponant mensam refertam varii generis epulis, et poculum mulso mixtum, vel praeteriti anni, vel futuri fertilitatem auspicantes. Hoc autem faciebant Israelitae, omnium simulacrorum portenta venerantes, et nequaquam altari victimas, sed hujuscemodi mensae liba fundebant. Quodque Septuaginta transtulerunt daemoni, in Hebraico habet MENNI (), quod Symmachus interpretatus est, absque me: ut sit sensus: Qui paratis fortunae mensam, et impletis absque me potionem; ut doceat non sibi fieri, sed daemoni. Gladius autem quo interficiuntur, pro supplicio accipitur. Neque enim omnis populus Israel gladio traditus est, quorum videmus quanta millia in toto orbe dispersa sint; sed poenis atque cruciatibus, captivitati et ultimae servituti, juxta illud quod alibi dicitur: In gladio morientur omnes peccatores populi mei: et in Deuteronomii Cantico: Inebriabo sagittas meas in sanguine, et gladius meus comedet carnes vulneratorum (Deut. XXXII, 42). Haud credibile esse potest, sagittas Domini inebriari sanguine, et gladium illius vulneratorum saturari carnibus. De his sagittis quae Job per singula horarum momenta pungebant, loquitur.

Sagittae Domini in corpore meo sunt: quarum furor ebibit spiritum meum; cum enim coepero loqui, stimulant me (Job. VI, 4).

Juxta tropologiam autem 783 hoc dicendum est, quod omnes qui Ecclesiam deserunt et obliviscuntur montem sanctum Dei, et se tradunt spiritibus erroris, et doctrinis daemoniorum, isti parant fortunae mensam, nihil ad Deum pertinere credentes, sed vel stellarum cursu, vel varietate fortunae omnia gubernari: quos Paulus increpat, dicens: Non potestis mensae Domini participare, et mensae daemoniorum. Non potestis calicem Domini bibere, et calicem daemoniorum (I Cor. X, 20, 21): quia aeternis tradentur suppliciis, ita ut nullus eorum caedem et ruinam possit evadere.

(Vers. 12.) Pro eo quod vocavi, et non respondistis, locutus sum, et non audistis: sed fecistis [Vulg. et faciebatis] malum in oculis meis, et quae nolui, elegistis. LXX: Quia vocavi vos, et non audistis: locutus sum, et contempsistis, et fecistis malum in conspectu meo, et quae nolebam elegistis.

Gladio, ait, estis traditi, quia non solum reliquistis me, et obliti estis mei, et fortunae poculum miscuistis, sed cum essem Emmanuel, id est, nobiscum Deus, de quo et Joannes scribit: Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. I, 14), praesens vos vocavi: revertimini ad me filii revertentes (Jerem. III, 14). Et: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis (Matth. XI, 28), et respondere noluistis. Locutus sum in parabolis, et omnia feci quae facere debui, et non audistis me, immo et contempsistis. Ego enim sum

qui et supra dixi: Veni et non erat homo: vocavi, et non erat qui obediret (Isai. L, 2). Nec vobis haec sufficiebat impietas, ut me praesentem contemneretis, et missum ad vos occideretis haeredem; sed fecistis malum in conspectu meo, et quae nolebam elegistis, et blasphemastis Filium Dei, ut peteretis vobis Barabbam latronem, homicidii et seditionis auctorem; et adhuc audetis dicere: Quare nos errare fecisti a via tua (Isai. LXIII, 17)? Si enim qui me nesciebant invenerunt me, et qui me non invocabant, susceperunt me, quibus vos digni estis cruciatibus, qui missum ad vos atque dicentem: Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. XV, 24), suscipere noluistis, sed insuper affixistis cruci?

Considerandum quid significet quod ait: Et quae nolebam elegistis; aut quae sit voluntas Filii Dei, qui loquitur in Evangelio: Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, ingredietur in regnum coelorum: sed qui facit voluntatem Patris mei qui est in coelis (Matth. VII, 21). 784 De qua et ipse dicit Deus: Ut facerem voluntatem tuam volui (Psal. XXXIX, 9). Haec est voluntas, de qua et ipse Dominus loquebatur: Inveni David filium Jesse, virum juxta cor meum, qui faciat omnes voluntates meas (Act. XIII, 22). Unde et sanctus precatur et dicit: Doce me ut faciam voluntatem tuam, quia Deus meus es tu (Psal. CXLII, 10). Omnia enim licent, sed non omnia expediunt. Et de virginibus narrat Apostolus se Domini non habere praeceptum, vult tamen nos esse sicut seipsum (I Cor. VI). Ex quo ostendit nequaquam indulgentiam magistri sectandam esse, sed voluntatem (I

Cor. VII); et ea nos debere eligere quae expediunt, non quae licent, ut illud est de digamia, Volo adolescentulas nubere, filios procreare, matresfamilias esse (I Tim. V, 14). Ponitque causas, cur ista concedat: Jam enim quaedam abierunt retro post Satanam. Ergo non est voluntas pura secundi matrimonii, quae fornicationis comparatione vilescit.

(Vers. 13, 14.) Propter hoc haec dicit Dominus Deus: Ecce servi mei comedent, et vos esurietis. Ecce servi mei bibent, et vos sitietis. Ecce servi mei laetabuntur, et vos confundemini. Ecce servi mei laudabunt prae exsultatione cordis, et vos clamabitis prae dolore cordis, et prae contritione spiritus ululabitis. LXX: Propterea haec dicit Dominus: Ecce servi mei comedent, vos autem esurietis. Ecce servi mei bibent, vos autem sitietis. Ecce servi mei gaudebunt, vos autem confundemini. Ecce servi mei exsultabunt in gaudio, vos autem clamabitis propter dolorem cordis vestri, et propter contritionem spiritus vestri ululabitis.

Non solum gladio corruetis vos qui dereliquistis Dominum, et fecistis malum in conspectu ejus, et praesentem noluistis audire, sed multam inter vos et gentium multitudinem cernetis differentiam. Illi enim qui servi erunt mihi, comedent, et bibent, laetabuntur, et laudabunt prae exsultatione cordis. Vos autem e contrario, esurietis atque sitietis, confundemini et prae dolore cordis et contritione spiritus ululabitis. Quae omnia χιλιασταὶ in mille annis putant esse complenda, cibum et potum, regnum Dei esse credentes, nec intelligentes illud quod scriptum est: Operamini

non cibum qui perit, sed panem vitae et veritatis (Joan. VI, 27), et carnem Christi, et fructum ligni vitae comedere cupientes. De quo Salvator loquitur: Ego 785 sum panis qui de coelo descendi (Joan. VI, 33). Et Ecclesiastes: Aperi oculos tuos, et saturare panibus (Prov. XX, 13). Et Psalmista: Juvenis, inquit, fui et non senui, et non vidi justum derelictum, neque semen ejus quaerens panem. Tota die miseretur et fenerat, et semen ejus in benedictionem erit (Psal. XXXVI, 25). De isto pane et convivio spirituali, discipulos instruebat: Vos qui perseverastis mecum in tentationibus meis, edetis in mensa Patris mei in regno coelorum (Luc. XXII, 28). Quod si de simplici pane accipiamus, quomodo illud explanare poterimus: Non interficiet fame Dominus animam justam (Prov. X, 3). Et iterum: Cognoscit Dominus vias immaculatorum, et haereditas eorum erit in sempiternum. Non confundentur in tempore pessimo, et in diebus famis saturabuntur (Psal. XXXVI, 18, 19). Quanti enim sancti in persecutione moriuntur fame et egestate confecti; quanti justi esuriunt, et impii cruditatibus distenduntur! Potus autem ille accipiendus est, qui hauritur de fontibus Israel; quem qui biberit, habebit in se fontem aquae salientis in vitam aeternam (Joan. IV; Luc. XXII). Quem et Salvator in regno Patris se bibiturum cum Apostolis pollicetur: qui laetificat cor hominis (Psal. CIII, 14), ita ut bibentes possint dicere: Dedisti laetitiam in corde meo (Psal. IV, 7). De hoc cibo et potu inter octo beatitudines dicitur: Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam (Matth. V, 6). Et mater Domini plena sancto Spiritu pro-

phetabat: Esurientes implevit bonis (Luc. I, 53), qui prius cibum Domini non habebant: et divites dimisit inanes, qui dati sunt pro sepultura ejus; et quem Prophetae promiserant, respuerunt. De quibus et in alio loco Psalmista decantat: Divites eguerunt, et esurierunt (Psal. XXXIII, 11), id est, populus Judaeorum. Qui autem quaerunt Dominum, hoc est, turba gentilium, non egebunt omni bono. Cumque servientes Christo, et credentes ei laetati fuerint, et laudaverint Deum prae exsultatione cordis et gaudio: tunc illi confundentur, videntes in suum locum alios successisse; et clamabunt prae dolore cordis, implentes illud quod scriptum est: Ibi erit fletus et stridor dentium (Matth. XIII, 50): quando steterint agni gentium atque justorum ad dexteram, et haedi Judaeorum atque impiorum a sinistris: aliis recipientibus aeterna praemia, aliis aeterna supplicia.

Contritio autem spiritus prae dolore cordis intelligenda in conscientia 786 peccatorum, juxta illud quod scriptum est: Cognoscent errantes spiritu intelligentiam (Isa. XXIX, 24). Et: Cor contritum et humiliatum Deus non despicies (Psal. L, 19). Conteritur spiritus quando fuerit elevatus; quod de rege inimico Israel scribitur: Induravit Dominus spiritum ejus (IV Reg. XVII, 14). Et de Babyloniorum principe, quando elevatum est cor ejus, et induratus spiritus, ut superbiens diceret: Haec est Babylon, et ego feci eam (Dan. IV, 27).

(Vers. 15, 16.) Et dimittetis nomen vestrum in juramento [Vulg. juramentum] electis meis, et interficiet te Dominus Deus, et servos suos vocabit nomine alio, in quo qui benedictus est

super terram, benedicetur in Deo amen: et qui jurat in terra, jurabit [Al. jurat] in Deo amen. LXX: Relinquetis enim nomen vestrum in saturitatem electis meis. Vos autem interficiet Dominus: servientibus autem mihi vocabitur nomen novum, cui benedicetur super terram: benedicent enim Deum verum, et qui jurant super terram: jurabunt Deum verum.

Pro saturitate, quae Hebraice dicitur SABAA (), caeteri juramentum interpretati sunt; quod verbum multas habet intelligentias, et pro diversitate accentuum variatur. Intelligitur enim et juramentum, et saturitas, et satietas, et plures, et septem. De quo in libro Geneseos diximus, et in hoc volumine (Ad cap. IV), ubi septem mulieres apprehenderunt unum virum. Rursum pro eo quod Septuaginta transtulerunt, verum, et in Hebraico dicitur, AMEN (), Aquila vertit πεπιστωμένως, id est, fideliter. Quod autem dicit, hoc est: aliis in vestrum succedentibus locum, nomen vestrum erit juramentum electis meis, ut pro malorum exemplo vos habeant et detestentur talia sustinere, et jurent sic; non haec patiar quae passus est populus Judaeorum. Sive nomen vestrum erit in satietatem: quod in his dici solet, quorum odiosa est recordatio et memoria. et qui usque ad saturitatem nauseamque venerunt. Vel certe hoc dicendum, quod nomen suum derelinquant electis Domini, ut pro illis gentium turba succedat; et ipsi appellentur filii Abraham et Israel. De quibus Paulus loquitur: Pax super eos, et super Israel Dei (Galat. VI, 16). Neque enim qui ex Israelitis sunt Israel; nec qui semen Abraham

omnes filii (Rom. IX, 7), ad quos dicitur: Si filii essetis Abraham, 787 opera Abraham faceretis (Joan. VIII, 39). Et quia semen sunt Abraham, et non filii, de quorum differentia supra diximus: propterea eos increpat Baptista Joannes, dicens: Et ne velitis dicere, patrem habemus Abraham: potens est enim Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahae (Matth. III, 9). Quomodo enim possunt hujus esse filii, qui dixerunt ligno et lapidi, tu genuisti me: cum e contrario, qui ex faith sunt, hi appellentur filii Abrahae? Vos autem, inquit, interficiet Dominus, ut nequaquam appellemini circumcisio, sed concisio (Galat. III): ut vita careatis aeterna, ut non habeatis eum qui dicit: Ego sum vita (Joan. XIV, 6).

Servos autem, ait, suos vocabit nomine alio, sive novo, quod in toto orbe celebrabitur. Et erit benedictum: in tantum, ut qui illo nomine fuerit appellatus, benedicatur in Domino, et signum verae Circumcisionis accipiat, amen: quo saepe in approbationem eorum quae dicta sunt, Dominus utitur in Evangelio: Amen, amen dico vobis (Joan. V, 19). Nomen autem novum sive aliud, nullum est, nisi quod ex Christi nomine derivatur, ut nequaquam vocetur populus Dei Jacob, et Judas, et Israel, et Ephraim, et Joseph, sed Christianus. Quicumque enim juraverit in terra, nequaquam juraverit in idolis et falsis diis, sed in Deo: quae sententia rursum, amen signaculo comprobatur. Porro juxta Septuaginta qui pro amen, verum Deum interpretati sunt, ut benedicatur Deus verus, et qui jurant super terram, jurent Deum verum, non secundum errorem Arianorum refe-

rimus ad personam tantum Dei Patris, de quo scriptum est: Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. XVII, 3): sed ad Filium, qui et ipse verus Deus est, dicente evangelista Joanne: Venit Filius Dei, et dedit nobis mentem, ut cognoscamus verum, et simus in vero Filio ejus Jesu Christo (Joan. V, 20). Iste est verus Deus et vita aeterna. Si enim Salvator de se loquitur: Ego sum veritas (Joan. XIV, 6), consequenter verus Deus a veritate nomen accepit, ut nequaquam secundum falsos deos appelletur Deus, sed secundum verum Deum Patrem, et ipse sit verus Deus. Alioquin si non est verus, erit idolo similis, quod redundat in capita 788 eorum, qui Christum verum Deum negant. Hoc est autem nomen novum, quod ei in Apocalypsi super calculo scribitur (Cap. II), cui in toto orbe benedicitur.

(Vers. 17, 18.) Quia oblivioni traditae sunt angustiae priores, et quia absconditae sunt ab oculis meis. Ecce enim creo coelos novos, et terram novam, et non erunt in memoria priora: et non ascendet [Vulg. ascendent] super cor: sed gaudebitis et exsultabitis usque in sempiternum in his quae ego creo. LXX: Obliviscentur enim tribulationis prioris, et non ascendet super cor eorum. Erit enim coelum novum, et terra nova: et non recordabuntur priorum, et non veniet super cor eorum; sed gaudium et exsultationem invenient in ea.

Causa laetitiae et confessionis Dei veri est, quia aeterna angustiarum priorum succedet oblivio, ut nequaquam idolorum meminerint et er-

roris pristini, sed ad lucem de tenebris transeant, ut aeterna beatitudine perfruantur. Obliviscentur enim pristina mala, non oblivione memoriae, sed bonorum successione, juxta illud quod scriptum est: In die bona oblivio malorum (Eccles. XI, 27). Et alibi: Afflictio horae oblivionem facit deliciarum (Ibid., 29): eo quod in angustiis constituti, nequaquam voluptatibus pristinis, juxta errorem, Epicuri animo perfruantur. Licet possit et hoc dici, quod in coelo novo, et in terra nova, omnis conversationis pristinae memoria deleatur: ne hoc ipsum pars malorum sit, prioris angustiae recordari.

Coelum autem novum et terram novam, qui putant omnia interire quae cernimus, Evangelii interpretantur testimonio: Coelum et terra transibunt (Matth. XXIV, 35). Et Pauli apostoli: Quae enim videntur, temporalia sunt: quae autem non videntur, aeterna (II Cor. IV, 18). Porro qui novitatem, commutationem in melius, et non elementorum arbitrantur interitum, illo utuntur exemplo: A principio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt coeli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et quasi amictum involves eos, et mutabuntur (Psal. CI, 26, 27). In quo perspicue demonstratur perditionem et interitum, non abolitionem in nihili, sed commutationem sonare in melius. Neque enim illud quod in alio loco scriptum est: Luna fulgebit ut sol, et sol septuplum 789 lumen accipiet (Isai. XXX, 16), interitum significat pristinorum, sed commutationem in melius. Quod ut possit intelligi, nostrae condi-

tionis ponamus exempla: Infans cum in puerum creverit, et puer in juvenem, et juvenis in virum, et vir in senem, nequaquam per singulas aetates perit. Idem enim est qui prius fuit; sed paulatim immutatur, et aetati pristinae perisse dicitur. Quod intelligens et Paulus apostolus loquebatur: Praeterit enim figura hujus mundi (I Cor. VII, 31). Consideremus quid dixerit: Figura praeterit, non substantia. Hoc idem significat et Petrus: Latet eos hoc volentes: quoniam coeli erant ab initio; et terra de aqua, et per aquam, Dei sermone subsistit: per quae prior mundus inundatus diluvio periit. Coeli autem qui nunc sunt et terra, eadem ratione servantur igni (II Petr. III, 5 seqq.): quo sensu accipiendum sit, postmodum docet: Novos autem coelos, et novam terram videmus, et repromissionem ejus (Ibid., 13): non dixit, alios coelos et aliam terram videbimus, sed veteres et antiquos in melius commutatos.

Possumus et hoc dicere, quod conversi ab idololatria, et pristino errore deserto, novos coelos et novam terram videant: nequaquam arbitrantes elementa deos, et ea quae nascuntur ex terra. Nunc confitemur coelum et terram opera esse manuum Dei: illo autem tempore, servos et creaturam venerabamur obsequio Dei, quod et David sentiens cantat in psalmo: Videbo coelos opera digitorum tuorum (Psal. VIII, 4): non quo eo tempore coelos non viderit, cum ista dicebat; sed quo per singula augmenta virtutum, et futurorum scientiam, novos videat, quos veteres [Al. veterascere] jam videbat. Quod autem in fine hujus

testimonii dicitur: Quae ego creo, a Septuaginta praetermissum est.

(Vers 19.) Quia ecce ego creo Jerusalem exsultationem, et populum ejus gaudium: et exsultabo in Jerusalem, et gaudebo in populo meo. LXX: Quia ecce ego facio Jerusalem exsultationem, et populum meum laetitiam, et exsultabo super Jerusalem, et laetabor super populo meo. Gaudere, inquit, et exsultare debetis laetitia sempiterna in creatione novorum coelorum, et terrae novae, et priorum penitus non meminisse: ne qua vobis recordationis antiquae oriatur tristitia: quia non solum coelos novos et terram novam, 790 sed Jerusalem quoque creabo in exsultatione, et populum ejus in gaudio. Haud dubium quin universae terrae, ut quae vetus uni genti gaudium erat, nova cunctis nationibus laetitiae sit. In tantum autem exsultatio erit omnium, atque laetitia super urbe et populo Dei, ut ego quoque conditor ejus exsultem et gaudeam super Jerusalem, et super populo meo qui comedet et bibet et laetabitur, et exsultabit in ea, et qui in nomine novo fuerit appellatus.

(Vers. 20.) Et non audietur in ea [Vulg. in eo] ultra vox fletus, et vox clamoris: non erit amplius infans dierum, et senex qui non impleat dies suos. Quoniam puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit. LXX: Et non audietur ultra in ea vox fletus, et vox clamoris: neque fiet ibi ultra immaturus et senex, qui non impleat tempus suum. Erit [Al. Est] enim infans centum annorum, et qui moritur peccator centenarius, maledictus erit.

Neque enim congruum erit, ut in civitate Jerusalem et populo Dei, qui exsultationis et gaudii aeternam suscipiet creaturam, audiatur ultra vox fletus et clamoris; quando abierint dolor, moeror et gemitus. Contraria quippe simul esse non possunt. Et ubi exsultatio est, et gaudium, qui fructus est Spiritus sancti, ibi fletus et planctus non potest commorari, qui aptus est lamentantibus atque lugentibus, et praecipue clamor, quem de Ecclesia credentium Paulus expellit, ne in similitudinem Judaeorum, pro judicio faciamus clamorem (Ephes. IV).

In tali urbe diversae aetates non erunt: infans et senex, parvus et magnus, qui non impleat dies suos; sed quasi filii resurrectionis, omnes pervenient in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi, ut nec desint alicui annorum spatia, nec supersint, et alio necdum solidas habente vires, alius desinat esse quod fuerit, et decrepita aetate marcescat; pervenientque omnes ad centenarium numerum, qualis fuit Abraham, qui promissionem filii Isaac, hac aetate suscepit (Genes. XXI). De cujus numeri laudibus, non necesse est plurima memorare, ne superflua sit disputatio. Hoc tantum dicimus, quod decem decades aequalia habent latera, et quadrae formae possident firmitatem. 791 In repromissionibus quoque pro his quae consumpsimus [Al. contempsimus], multiplicata nobis centuplum Dominus pollicetur, et in bonam terram sementis cadens, primum habet uberrimae frugis numerum centenarium. Denique et Isaac unam sementem jaciens fidei, hoc numero labo-

ris sui opera multiplicata suscepit. In illo igitur tempore, quando aetas fuerit una cunctorum, et sanctus et peccator erunt simili resurrectione perfecti, nec inter se variabunt tempore; sed alius ad praemia, alius ad supplicia pertrahetur: et in eo peccator maledictus erit, quod incorrupto corpore poenas patietur aeternas. Illud quoque quod in Apocalypsi Joannis legimus (Cap. XX), post resurrectionem exhiberi praesentiae judicis parvos et magnos, non aetatum, sed meritorum significat differentias. Qui enim parvus est juxta sententiam Salomonis, dignus est misericordia: Potentes autem potenter tormenta patientur (Sap. VI, 7). In quem sensum et Domini verba consentiunt: Servus qui scit voluntatem Domini sui, et non facit eam, vapulabit multis (Luc. XII, 47). Qui vero nescit, et fecerit digna plagis, vapulabit paucis. Beatus apostolus Paulus, Christo in se loquente, Scripturam veterem edisserens, Abraham patriarcham non solum circumcisionis, sed praeputii asserit patrem (Rom. IV), hoc est, duos ex eo populos esse generatos, et eum qui juxta carnem natus fuerat, centenarius propter Christum, qui de Abraham stirpe generatus est, in quem ille miserit manus, maledictioni perpetuae subjacere. Hanc figuram docent Evangelia (Marc. V), quibus fertur tunc haemorrhousam aegrotare coepisse, quando nata est filia archisynagogi, et quando ista sanata sit, statim illam esse mortuam, uno atque eodem annorum spatio, novum populum in juventute persistere, et veterem in infidelitate mori, et esse maledictum. Hoc juxta Septuaginta interpretes diximus, quo-

rum editio toto orbe vulgata est: ne in loco famosissimo videremur ad Hebraeae 792 linguae arcem confugere. Quod sive post resurrectionem intellexeris in secundo Salvatoris advento, sive post baptismum in prima resurrectione credendum, non abhorret ab Ecclesiae fide.

Hebraei haec ante resurrectionem in mille annorum regno super terram futura contendunt, et tam longa futurae vitae spatia repromitti, ut centum anni reputentur infantiae; peccatorem autem centesimo aetatis suae anno esse moriturum: ne videlicet paratis opibus perfruatur; sed ob peccatum, maledictum esse se noverit. Quod si ita est, ubi erit beatitudo perfecta, quae peccato violatur atque corrumpitur, et peccatum immatura morte punitur?

(Vers. 21. 22.) Et aedificabunt domos, et habitabunt; et plantabunt vineas, et comedent fructus earum. Non aedificabunt, et alius habitabit: non plantabunt, et alius comedet. LXX similiter. De his domibus, et in sexagesimo octavo psalmo sermo propheticus pollicetur, dicens: Quia Deus salvam faciet Sion: et aedificabuntur civitates Judae, et habitabunt ibi, et haereditate acquirent illam, et semen servorum ejus possidebit eam: et qui diligunt nomen ejus, habitabunt in ea. Quae omnia Judaei accipiunt carnaliter, ut Jerusalem urbesque Judaeae restituantur in pristinum statum. Quod si eis dederimus, audiant non solum hoc Jerusalem, sed et Sodomae repromitti, dicente Ezechiele: Restituetur Sodoma in antiquum (Ezech. XVI, 55).

Ergo domus, in quibus habitaturi sunt qui aedificant eas, vel Virtutes intelligendae sunt, vel diversae mansiones apud Patrem; quas jugiter possidebit, qui eas aedificaverit. Quales sibi aedificasse et obstetrices dicuntur in Exodo, quae timebant Deum: licet scriptum sit in Hebraico, a Deo eis aedificatas domos, quia timuerunt eum (Exod. I). Et Jacob quia simplex erat, sive ut Graece dicitur ἄπλαστος, id est, nequaquam fictus; nec talis quales in Petri Epistola condemnantur, de quibus ait: In avaritia fictis sermonibus de 793 vobis negotiantur (II Petr. II, 3); idcirco habitabant in domo, quam Esau, qui feris delectabatur et silvis, possidere non potuit. Talem domum et Salvatoris in Evangelio verba describunt: Omnis qui venit ad me, et audit sermones meos, et facit eos, similis erit viro prudenti, qui aedificavit domum suam super petram, (Matth. VII, 24), et reliqua. Alioquin juxta litteram, multi sancti aedificant domos, et non habitant in eis, vel peregrinatione, vel alterius rapina, vel morte subtracti. Qualis fuit Job, qui dives carne et spiritu, in tantam deductus est paupertatem, ut in sterquilinio sederet extra portam civitatis (Job. II). E contrario dives ille in Evangelio purpuratus aedificavit domum, et habitavit in ea, cui rectissime dici poterat: Stulte, hac nocte auferetur anima tua a te; quae autem praeparasti, cujus erunt (Luc. XII, 20)?

Non solum autem ait, aedificabunt domos, et habitabunt in eis: sed plantabunt quoque vineas, et ipsi comedent fructum earum. Juxta illud quod in Michaea dicitur: Requiescet unusquisque sub

vinea sua et sub ficu sua; et non erit qui exterreat (Mich. IV, 4). Haec est vinea quae in Evangelio loquebatur: Ego sum vitis, et vos palmites, et Pater meus agricola (Joan. XV, 5) Omnis qui non facit fructum excidetur, et in ignem mittetur (Matth. III, 10). Hujus fructus comeduntur et bibuntur, et laetificant cor hominis, et inebriant amicos sponsi, et in regno Dei bibuntur quotidie. Sub ficu autem requiescit, et nullius insidias reformidat, qui dulcedine sancti Spiritus fruitur, et illius fructibus saturatur, charitate, gaudio, pace, fide, continentia, patientia. De hujuscemodi dicitur plantatore: Qui plantaverit ficum, comedet fructus ejus (Amos IX, 14). Qui tales aedificaverit domos, et plantaverit vineas, de quibus et Apostolus loquitur: Ego plantavi, Apollo rigavit, Deus incrementum dedit (I Cor. III, 6), comedet labores manuum suarum (Psal. CXXVII); et seminans in spiritu, de spiritu metet vitam aeternam (Joan. IV): nec diaboli et satellitum ejus fraudibus supplantabitur.

(Vers. 23 seqq.) Secundum dies enim ligni, erunt dies populi mei, et opera manuum eorum veterascent electis meis. Non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbatione: quia semen benedictorum Domini est, et nepotes eorum cum eis. Eritque antequam clament, ego exaudiam: adhuc illis dicentibus, 794 ego exaudiam [Vulg. audiam]. Lupus et agnus pascentur simul, et leo et bos comedent paleas, et serpenti pulvis panis ejus. Non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus. LXX: Etenim secundum dies ligni vitae, dies populi mei: opera

laborum suorum inveterascere facient electi mei: non laborabunt in vacuum, neque filios generabunt in maledictionem: quia semen benedictum a Domino est, et nepotes eorum cum eis. Et erit antequam clament, ego exaudiam eos: adhuc loquentibus illis dicam, quid est? Tunc lupi et agni pascentur simul: leo autem quasi bos comedet paleas, et serpens terram quasi panem. Non nocebunt, neque corrumpent, in monte sancto meo, dicit Dominus.

Aeterna erit habitatio atque plantatio justorum, ut dies vitae populi mei diebus vitae ligni comparentur, de quo in Psalmis dicitur: Justus ut palma florebit (Psal. XCI, 13), quotidie triumphans de adversariis, et insigne victoriae praeferens. Sin autem juxta Septuaginta legimus, dies ligni vitae, qui magis sensum ex Hebraeo vertere, quam verba, lignum vitae intelligimus, quod in paradiso situm est. Ad quod ne extenderet Adam manum suam ut viveret, ejectus est de paradiso (Genes, III). In cujus custodiam Cherubim, id est, scientiae multitudo, et ignita framea posita est, ut servarent viam ligni vitae, ne in peccato positus Adam, et necdum sua delicta cognoscens, comederet ex eo, et impoenitentiae desperationisque ac superbiae morte moreretur. Quod sit hoc lignum vitae, Salomon exponit manifestius, qui de sapientia Dei disputans ait: Lignum vitae est omnibus qui accedunt ad eam, et qui innituntur super illam, quasi super Dominum firmitas (Prov. III, 18); nec dubium quin Verbum Dei significet, qui ipse est via atque sapientia, et de se loquitur: Ego sum vita (Joan. XI, 25). Et

de qua Propheta decantat: Omnia in sapientia fecisti: repleta est terra creatione tua (Psal. CIII, 24); et apostolus Paulus: Christus Dei virtus, et Dei sapientia (I Cor. I, 24). Opera quoque populi Dei non veterascent, sed innovabuntur quotidie, ut non ambulent in vetustate litterae, sed in novitate spiritus (Rom. VII). Ut quomodo per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt plurimi: sic per obedientiam unius hominis, justi constituantur multi.

Vel certe hoc dicendum, 795 quod opera eorum veterascant, quorum domus fundata super petram, permanet in aeternum, et qui aedificarunt super fundamentum Christi, aurum, argentum, lapides pretiosos (I Cor. III): et econtrario eorum opera dispereant, quorum domus fundata super arenam, subita tempestate subvertitur; et qui aedificaverunt super fundamentum Christi, ligna, fenum, stipulam. An non tibi videtur quotidie inveterare opera sua, qui praeteritorum oblitus, in futurum extenditur? Unde et vetus et novum dicitur Testamentum: non quo vetus pereat, sed quo novo aliud non succedat. Hoc quoque juxta Hebraicum dici potest, quod opera populi et in Christo credentium, fructus sint Apostolorum, id est, electorum Dei, et in thesauris eorum recondantur. Multi enim vocati, et pauci electi (Matth. XX). Isti non laborabunt frustra, ut quondam laboravere Judaei; sed labores manuum suarum manducabunt. Neque generabunt in conturbatione, sive in maledictione, et ut in Hebraico expressius ponitur, εἰς ἀνυπαρξίαν, quod lingua eorum dicitur LABALA () [Al. LABAA-

LA] hoc est, ut esse desistant, et finem substantiae suae habeant: pro quo Aquila, Symmachus, et Theodotio festinationem interpretati sunt: ut nequaquam festinent absque ratione credere: sed imitentur Nathanael, qui Domini voce laudatus est: Ecce vere Israelita, in quo dolus non est (Joan. XX, 47), qui Christum auctoritate Scripturarum quaerebat, et de Prophetis cupiebat agnoscere dicens: De Nazareth potest aliquid boni esse? Et est sensus: Quomodo mihi Messiam adducitis de Galilaea, et Nazareth, quem ego de Bethleem Juda scio esse promissum? Apostoli igitur et apostolici viri ita filios generabunt, ut de Scripturis sanctis instruant, ut non imitentur maledictionem Judaeorum, sed cum Propheta dicant: A timore tuo, Domine, in utero concepimus, et parturivimus et peperimus (Isai. XXVI, 18). De his enim dictum erat: Benedicta progenies uteri tui (Deut. XXVIII, 4). Tales sunt filii Abraham, qui faciunt opera ejus: et in veteri historia appellantur filii Prophetarum (Joan. VIII): quales et in novo Instrumento Apostoli genuerunt (Act. XVI), Paulus Timotheum, Lucam, et Titum, multosque alios; Petrus Marcum evangelistam, et caeteri caeteros, quorum benedictum semen est, et hucusque benedicitur, et permanent filii 796 filiorum. De quibus Propheta dicit: Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus volet nimis. Potens in terra erit semen ejus, generatio rectorum benedicetur (Psal. CXI, 1, 2). Et alibi: Filii tui sicut novellae olivarum in circuitu mensae tuae. Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum (Psal. CXXVII, 4, 5). Econtrario de Juda dicitur proditore, et om-

nibus qui similes ejus sunt, Fiant filii ejus pupilli, et uxor ejus vidua. Commoveantur et transferantur filii ejus, et mendicent, ejiciantur de domibus suis (Psal. CVIII, 9, 10). Generationis enim malae finis est pessimus. Qui concipiunt dolorem, et pariunt iniquitatem. De quorum scriptum est principe: Ecce parturiit injustitiam, concepit dolorem, et peperit iniquitatem (Psal. VII, 15). Si autem hoc de impiis dicitur, quomodo Samuel, vir beatus et justus, filios pessimos genuit, qui non ambulaverunt per viam patris (I Reg. VIII); et David, de cujus Christus natus est semine, duos genuit filios, Ammon et Abessalon, quorum alter fratris, alter patris exstitit parricida (II Reg. XIII, XV et XVI)? Ex quibus omnibus discimus, filios et nepotes secundum id intelligi debere quod diximus. Juxta quod et Paulus filios parturit, donec Christus formetur in eis, et Onesimum in vinculis generat (Galat. IV). Qui cum clamaverint, statim exaudientur, et illis loquentibus, dicet Dominus, Adsum. Quae omnia etiam juxta litteram in Actibus Apostolorum cernimus esse completa. Neque enim potuissent omnes gentes in tam brevi tempore credere, nisi signorum miraculis fides eorum quodammodo esset extorta. Loquentibus enim et clamantibus Apostolis et apostolicis viris, Dominus signorum magnitudine respondebat, ut Dorcas ad preces Petri surgeret (Act. IX), ut Publii pater in insula Melita febribus et dyssenteria, qui morbi inter se contrarii sunt, Pauli precibus sanaretur, et ut eos totus orbis deos inter homines diceret ambulare (Act. XXVIII). Tunc lupus et agnus pascebantur simul, persecutor Paulus,

et Ananias discipulus (Act. IX). Ille lupus, de quo scriptum est: Benjamin lupus rapax, mane comedet praedam, et ad vesperam dabit escas (Gen. XLIX, 27); sive ut in Hebraico dicitur, dividet spolia. Cujus doctrina cibus fuit credentium, et qui in toto orbe de superatis adversariis triumphavit. Agni autem credendi sunt omnes, qui in vestibus candidis sequuntur Agnum quocumque vadit (Apoc. XIV), quos 797 Dominus Petro tradidit ad pascendum dicens: Pasce agnos meos (Joan. XXI, 16). Leo quoque ut bos comedet paleas, quando viri disertissimi, et quondam apud saeculum potentes, Scripturarum se tradunt rusticitati, ut nequaquam saeculari pascantur eloquentia, quae instar mellis stillat de labiis meretricis, sed vilitatem et paleas sequantur historiae, donec multo labore atque industria mereantur ad frumentum sensuum pervenire. De quibus paleis et frumento Jeremias loquitur: Quid paleis ad triticum, dicit Dominus (Jerem. XIII, 28)? Et considerandum, quod non bos vertatur in rabiem, sed leo mutetur in mansuetudinem. Serpens etiam qui observabat hominis calcaneum, et cujus ab homine observabatur caput, nequaquam aliorum nutrietur interitu, sed terram, sive pulverem quasi panem comedet (Genes. III). Aut certe sic intelligendum, quod diabolus qui prius hominum mortibus pascebatur, eos tantum comedat, qui pulvis ac terra sunt: per quae omnia demonstratur malorum in bonum commutatio, qui innoxii erunt, antiqua feritate deposita: non foris, sed in monte sancto Domini, hoc est, in Ecclesia, et in confessione ejus montis, a quo vulneratus est princeps Tyri,

et qui excisus de monte sine manibus, crevit in montem magnum, et implevit orbem (Daniel. II). Interrogemus in hoc loco Judaeos, et omnes qui sub nomine Christiano adhuc paleas comedunt Scripturarum, quae ventilabro Domini a tritico separatae, vento tradentur et flammis, quae beatitudo sit aestimanda, ut in mille annorum regno, in Sion monte, civitate Christi praesentis Jerusalem; et in Templo augustissimo, lupi et agni, leones et boves, serpentes et homines simul comedant, pariterque commorentur? et his [Al. hi] tantum innoxii sint, qui in monte sancto Domini habitaverint? Ex quo intelligimus omnes, qui extra montem fuerint, occidendos. Nudabitur ergo lupis, leonibus, ursis, pardis atque serpentibus, et caeteris bestiis universus orbis; et immensi saltus, et Aegyptiae vastitas solitudinis, quae venenatorum animantium fertilis est, et pro summa felicitate civitas sancta non solum hominum, sed et bestiarum atque serpentium erit habitaculum, ut juxta superiorem prophetiam, habitet lupus cum agno, et pardus cum haedo, vitulus et leo, et oves cum ursis simul 798 morentur (Isai. XI); et puer parvulus regat eos, et infans ab ubere mittat manum in foramen aspidis, et in caverna sua interficiat regulum. Causaque sit tantae felicitatis, quia repleta est omnis terra scientia Domini.

(Cap. LXVI---Vers. 1.) Haec dicit Dominus: Coelum sedes mea, et terra scabellum pedum meorum. Quae est ista domus quam aedificabitis mihi, et quis est iste locus requietionis meae? Omnia haec manus mea fecit, et facta sunt universa ista, dicit Dominus. LXX similiter.

Ne montem sanctum intelligeremus Sion, et Judaico operiremus errore, qui putant exstruendam Jerusalem, et omnia quae Dominus pollicetur, ibi explenda carnaliter, aufert nobis hanc suspicionem; et ponit testimonium, quo usus est Stephanus primus martyr in Christo adversum Judaicam contentionem (Act. VII). Salomon aedificavit ei domum, haud dubium quin Deo; sed non in manufactis excelsus habitat, sicut Propheta ait: Coelum mihi thronus est: terra autem scabellum pedum meorum. Et Paulus in eodem volumine: Deus qui fecit mundum, et qui in eo sunt, nequaquam in templis manufactis habitat (Act. XVII, 24). Si enim instar sedentis in solio atque regnantis, coelum thronus ejus est, et terra scabellum pedum illius, quomodo parvo claudetur loco, qui complet omnia, et in quo sunt omnia? Unde et Moyses: Ne dicas, inquit, in corde tuo, Longe est: Deus enim in coelo sursum, et super terram deorsum: et non est alius praeter eum Deus (Deut. IV, 39). Et Psalmista: Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in coelum, illic es: si ad inferna descendero, ades (Psal. CXXXVIII, 7). Cui et Jeremias ex persona Dei congruit, dicens: Deus appropinquans ego: et non de longe Deus. Numquid latere quis poterit in absconditis, et ego non videbo eum? Nonne coelum et terram ego impleo (Jerem. XXIII, 23, 24)? In ipso enim omnes sumus et movemur (Act. XVII). Hoc autem dicit, ut Judaicum convincat errorem, qui putant invisibilem, et incorporalem, et incomprehensibilem Deum, templo Jerusalem posse concludi. Quod quidem et ipse Salomon, exstructor Templi, in

oratione sua ad Dominum prolixius confitetur (III Reg. VIII). Ac ne arbitremur coelo quoque et terra Dei magnitudinem metiendam, in alio loco de eo legimus: Qui tenet coelum palmo, et terram pugillo (Isai. XL, 12). Per quae ostenditur Deus 799 et forinsecus, et intrinsecus, et infusus, et circumfusus, dum et solio ambiente non concluditur, et pugillo concludit ac palmo. Qui non solum coeli et terrae, sed et invisibilium creator est Angelorum, et Archangelorum, Dominationum, Potestatum, et cunctorum hominum, de quibus Apostolus loquitur (Coloss. I): quae omnia Dei manus operata est. De qua et Job et Psalmista commemorant: Manus tua fecit me, et plasmavit me (Job. X, 18; psal. CXVIII, 73). Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. De quo rursum Joannes: In mundo, ait, erat; et mundus per ipsum factus est (Joan. I). Ipse enim dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt (Psal. XXXII). Et hoc quod Scriptura Geneseos mystico sermone demonstrat, dixit Deus, et fecit Deus (Genes. I). Verbo enim Domini coeli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Nullusque locus est requietionis Domini, nisi iste quem Propheta subnectit.

(Vers. 2, 3.) Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperculum et contritum spiritu, et trementem sermones meos? Qui immolat bovem, quasi qui interficiat hominem. Qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem. Qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat. Qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolum [Vulg. idolo]. LXX: Et super quem respiciam, nisi humi-

lem et quietum, et trementem sermones meos? ÷ Iniquus autem ** qui immolat vitulum quasi percutiens virum. Sacrificans de grege, quasi qui occidat canem. Qui offert similam, quasi qui sanguinem suillum. Qui dat thus in memoriale, quasi blasphemus.

Sublato altari Temploque terreno, quod humana construxerat manus, recte auferuntur et victimae Judaeorum, ne forsitan dicerent: Non tam stulti sumus, ut Deum putemus loco posse concludi; sed in separato ad sacrificandum loco, Deo victimas immolamus, quae lege praecepta sunt. Habitator igitur coeli, immo Creator omnium qui in terris templum habere se denegat, humilem et quietum, et trementem sermones suos hominem libenter assumit in templum, juxta illud Apostoli: Vos autem estis templum Dei, et Spiritus sanctus habitat in vobis. Si quis violat templum Dei, violabit illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos (I Cor. III, 16, 17).

Quicumque ergo humilis est et quietus, et tremens sermones Dei, ipsum respicit Dominus; et de ipso dictum intelligi potest, quod sub terrae nomine prophetatur: Terra tremuit et quievit, cum resurgeret ad judicium Deus (Psal. LXXV, 9, 10). Habitatores enim ejus, pro quibus metonymice (μετωνυμικῶς) terra dicitur, considerantes judicium Dei, quietem agunt a malis operibus; et sedentes in domo, aeterno requiescunt sabbato, ne moveant se ad opus servile peccati, sicut aedificatores turris moverunt quondam de Oriente pedes suos, et ortum veri luminis reliquerunt.

Nec audierunt illud quod ad Cain dicitur: Peccasti, quiesce (Genes. IV). Sed juxta Proverbia Salomonis: Qui audit Deum, habitabit confidens, et quiescet absque timore ab omni malo (Prov. I, 33).

Iste est humilis atque pauperculus, et contritus spiritu, tremensque sermones Domini, de quo scriptum est in Evangelio: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum coelorum (Matth. V, 3). Et alibi: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Psal. XL, 1). Et rursum: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me (Isai. LXI, 1).

Quodque sequitur in editione Vulgata: Iniquus autem, in Hebraico non habetur, sed simpliciter jungit et dicit: Qui immolat bovem, quasi qui interficiat hominem. Quod et in alio scriptum est loco: Misericordiam volo, et non sacrificium: scientiam magis Dei, quam holocaustum (Osee VI, 6). Et per Malachiam: Omnia quae oderam, faciebatis: operientes lacrymis altare meum: numquid dignum est ut respiciam ad sacrificium vestrum, et suscipiam placabile quid de manibus vestris (Malach. II, 13)? Audiant Judaei quod Deus non quaerat sacrificia, sed offerentium animum.

Et qui mactat, inquit, pecus, quasi qui excerebret canem. Unde et per Moysen scriptum est: Non offeres mercedem meretricis: neque pretium canis in domo Dei tui (Deut. XXIII, 18). Pulchreque canis et meretrix copulantur, quia utrumque animal pronum est ad libidinem. Simulque consideremus quod non dixerit: Qui immolat arietem, quasi qui immolat canem; sed occidat,

inquit, canem. Quod verbum non ponitur in sacrificiis, sed in his quae trucidantur illicite.

Qui offert oblationem et sacrificium, quasi qui sanguinem suillum offerat. Quod et ipsum Lege prohibetur, tales sunt caeremoniae Judaeorum (Levit. XI, et Deut. XIV). Qui thus tribuit quasi blasphemus, immo quasi benedicens idolo. Potest autem et hic esse sensus: Post Filium meum qui venit mansuetus et pauper, sedens super pullum asinae, nolo carnes, victimas detestor, sacrificia Judaeorum, umbras Legis reprobo, quia delectabilis mihi est veritas Evangelii (Zach. IX, et Matth. XXI, et Luc. XIX, et Joan. XII,). Sin autem hoc dicitur, quod post fulgur Evangelii, vetus religio cesset in nube: quid respondebunt, qui credentes ex Judaeis arbitrantur absque noxa sui posse carnaliter offerre sacrificia?

(Vers. 4.) Haec omnia elegerunt in viis suis, et in abominationibus suis anima eorum delectata est. Unde et ego eligam illusiones eorum, et quae timebant, adducam eis. Quia vocavi, et non erat qui responderet: locutus sum, et non audierunt: feceruntque malum in oculis meis: et quae nolui, elegerunt [Vulg. egerunt]. LXX: Et ipsi elegerunt vias suas, et abominationes suas anima eorum voluit: et ego eligam illusiones eorum, et peccata retribuam eis. Quia vocavi eos, et non obaudierunt: locutus sum, et non audierunt. Et fecerunt malum in conspectu meo, et quae nolebam elegerunt.

Immolare bovem, mactare arietem, offerre sacrificium, thura succendere, quae ita habet Deus, quasi homicidium, et oblationem canis: et

suillum sanguinem atque blasphemiam ipsi elegerunt; et ut talia colerent, eorum arbitrii fuit; juxta quod dicit per Ezechiel: Dedi eis justificationes non bonas, et praecepta non bona (Ezech. XX, 11). Et in viis, inquit, suis ambulaverunt, non in via Domini.

Et abominationes suas anima eorum voluit, ut amatores magis essent sui, quam amatores Dei. Quam ob causam, illis eligentibus vias suas, et non eum qui dicit: Ego sum via (Joan. XIV, 6), et Dominus elegit illusiones, sive illusores eorum, qui Hebraice dicuntur THALULE (תעלולים), id est, ἐμπαῖκται, ut constituat principes pessimos, et omnia mala eorum, sive quae timebant, pariter adducat.

Causasque reddit, cur traditi sint Scribis et Pharisaeis illusoribus suis, de quibus primus psalmus juxta Hebraeos canit: Et in cathedra illusorum non sedit: quos appellant Septuaginta pestilentes: quales fuerunt filii Eli, filii pestilentiae, pro quo in Hebraico scriptum est BELIAL [Al. BLIAL] (בליעל), hoc est, diaboli.

Quia, inquit, vocavi, et non erat qui responderet: locutus sum, et non audierunt: feceruntque malum in oculis meis: et quae nolui, elegerunt. Quos versus secundo ponit in praesenti loco, et supra, ubi dicitur: Numerabo vos in gladio, et omnes in caede corruetis: quia vocavi, et non respondistis (Isai. LXV, 12), et caetera similiter. Quod testimonium, quo sensu accipi debeat, ibi dictum est.

(Vers. 5.) Audite verbum Domini, qui tremitis ad sermonem [Vulg. verbum] ejus. Dixerunt fra-

tres vestri qui oderunt vos, et abjecerunt propter nomen meum: Glorificetur Dominus, et videbimus in laetitia vestra: ipsi autem confundentur. LXX: Audite verbum Domini, qui tremitis sermonem ejus. Dicite fratribus vestris, qui oderunt vos, et abominantur ut nomen glorificetur Domini: et appareat in laetitia eorum: et illi confundentur [Al. confundantur].

De quibus ante jam dixerat: Super quem respiciam, nisi super humilem et quietum, et trementem sermones meos? ipsis praecipit ut, contemptis victimis Judaeorum, et omni Scribarum ac Pharisaeorum tumore despecto, transeant ad ejus cultum, quem vocantem illi audire noluerunt, atque contempserunt, et fecerunt malum in conspectu ejus.

Nec hoc praeceptorum fine contentus est, sed imperat eis mandatum Evangelii (Luc. VI), ut diligant inimicos suos, benefaciant his qui oderunt se, et orent pro persecutoribus suis, et imitentur clementiam Patris, qui oriri facit solem suum super justos et injustos: Ut videntes, inquit, opera vestra, glorificent Patrem vestrum qui in coelis est (Matth. V, 16). Quod post generalem intelligentiam specialiter Apostolis praecipitur et apostolicis viris, ut diligant Judaeos persecutores suos, et eos qui se abominantur, in loco fratrum habeant, dicentes cum Petro: Viri fratres et patres, audite; et Paulo apostolo: Tristitia mihi est, et continuus dolor cordi meo pro fratribus meis qui sunt Israelitae (Rom. IX, 2).

Glorificatur autem nomen Domini, quando viderint homines persecutorum ferociam nostra

frangi patientia, et verberantem manum, alterius malae obversione confundi. Quibus in Evangelio praecipitur: Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videntes bona opera vestra, glorificent Patrem vestrum qui in coelis est (Matth. V, 16); et in Apocalypsi Joannis: Timete Deum, et date ei gloriam (Apoc. XIV, 7). Paulus quoque scribit ad Corinthios, provocans eos ad continentiam: Ut glorificetis Deum in corpore vestro (I Cor. VI, 20). Et rursum: Sive comeditis, sive bibitis, omnia in gloriam Dei facite (I Cor. X, 31). Unde et Dominus maledicentibus non remaledicebat (I Petr. II): et pro persecutoribus precabatur.

Quod autem praecipit: Dicite fratribus vestris (Matth. XXVIII, 10), non simpliciter accipiendum est, alioquin multi fratres vocant, et in corde non retinent charitatem, de quibus scribit Apostolus: Deum confitentur se scire, operibus autem negant (Tit. I, 16). De quibus et Dominus loquebatur: Non omnis qui dicit mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum coelorum: sed qui facit voluntatem Patris mei qui in coelis est (Matth. VII, 21). Sicque stare potest illa sententia: Nemo dicit, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto (I Cor. XII, 3). Nam cum haeretici dicant Dominum Jesum, et multi in resurrectione dicturi sunt: Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et virtutes multas fecimus (Matth. VII, 22)? Respondebit eis Dominus: Recedite a me, nescio vos, operarii iniquitatis.

Ergo dicere, non sermone, qui facilis est, sed affectu et operibus comprobatur. Ex quibus discimus, eumdem esse utriusque Testamenti Do-

minum qui praecipit, ut si viderimus jumentum inimici nostri cadere sub onere suo, non transeamus, sed levemus cum eo, et si bovem aut asinum invenerimus errantem, reddamus ei (Luc. XV, Matth. XVIII).

Haec juxta LXX. Porro juxta Hebraicum, hic mihi sensus videtur: Audite, Apostoli, audite, discipuli mei, qui tremitis verbum Domini, narrabo quid dixerint fratres vestri qui oderunt, et separant vos, et arbitrantur alienos, non propter mala vestra; sed propter nomen meum, qui immundos existimant cunctos de sua in me gente credentes, et dicunt: Recede a me, quia immundus es. Quid ergo est quod eos dixisse commemorat: Glorificetur Dominus, et videbimus in laetitia vestra? Cujus versiculi hic sensus est: Quid nobis humilem introducitis Deum? quid crucifixum et virum dolorum, et scientem ferre infirmitates? volumus eum in sua (ut dicitis) majestate conspicere regnantem: suspiciemus et in sua gloria triumphantem, humilem atque dejectum videre non possumus. Statimque infert: Ipsi autem confundentur, subauditur, qui loquuntur talia, qui non intelligunt mysteria Scripturarum, malisque suis sentient ejus potentiam, quem pro humilitate contempserant.

(Vers. 6.) Vox [Vulg. populi] fremitus de civitate, vox de Templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis. LXX pro fremitu, clamorem posuerunt, et caetera similiter.

Volumus scire quae sit confusio Judaeorum, qui dixerunt: Glorificetur Dominus, ut vestram laetitiam videamus, et triumphos regis vestri,

nequaquam cassis promissionibus, sed oculis contemplemur. Vox, inquit, clamoris de civitate: haud dubium quin Jerusalem significet Romano exercitu circumdatam, et in tres partes intus seditione divisam, quando unus Templum obtinuit, et omnia prius sancta possedit, forinsecus contra hostes, intrinsecus contra cives dimicans.

Eo tempore et in urbe, et in Templo, tam sacerdotum et Levitarum, quam vulgi ignobilis, mulierumque ac puerorum ululatus auditus est, quando reddidit Dominus retributionem inimicis suis, implens comminationem qua dixerat: Relinquetur vobis domus vestra deserta (Luc. XIII, 35); et illam prophetiam: Dereliqui domum meam. Quando praesides templi consona Angeli voce dixerunt: Transeamus ex his sedibus.

De quibus non solum Josephus, Judaicae scriptor historiae, sed multis prius saeculis Psalmista testatur, dicens: Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate (Psal. LIV, 10), quae circumdedit muros ejus tota die et tota nocte, ita ut subverteretur civitas (Mich. III), et impleretur aliud vaticinium: Sion quasi ager arabitur: et Jerusalem quasi casula in cucumerario relinquetur (Isai. I, 8).

(Vers. 7.) Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus ejus, peperit masculum. Quis audivit unquam tale? quis vidit huic similem [Vulg. simile]? Numquid parturiet terra in die una: aut parturietur [Vulg. parietur] gens simul? quia parturivit et peperit Sion filios suos: Numquid ego qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem caeteris

tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus. LXX: Antequam parturiens pariat: antequam veniat dolor parturientium, effugiat, et peperit masculum. Quis audivit tale, et quis vidit simile? Si parturivit terra in die una; aut si nata est gens simul, quia parturivit et peperit Sion parvulos suos. Ego autem dedi exspectationem hanc, et non recordata es mei, dicit Dominus. Nonne ego parientem et sterilem feci, dicit Deus tuus?

Clamore resonante de Jerusalem et Templo ejus, quando obsessa atque subversa est, et inimicis Christi, qui Deum regem suscipere noluerunt, recipientibus pro impietate sua atque blasphemiis aeterna supplicia, Ecclesia in nomine Domini congregata, de qua in psalmo dicitur: Homo natus in ea: et ipse fundavit eam altissimus (Psal. LXXXVI, 5), antequam parturiret, peperit, antequam veniret partus ejus, genuit masculum.

Non enim multo tempore, ut populus Judaeorum per Abraham, et Isaac, et Jacob, et duodecim Patriarchas, et rursum per liberos eorum ac nepotes crevit in majus, sed ad Evangelicam praedicationem statim omnis mundus concepit, et parturivit, et peperit masculum, quem Pharao et Herodes conabantur occidere, qui et in Moyse, et in Christo salvatus in Aegypto est. Denique Abraham et Isaac masculos habuere liberos, et Jacob multorum filiorum pater, unam genuit filiam, pro qua dura perpessus est (Genes. XXXIV). Quod si filiae Salphaad Dei sententia recipiunt haereditatem patris (Num. XXVII), hoc considerandum est, quod pater earum in peccato suo mortuus sit, qui nullum filium genuit, et Moyses

nihil super eis ausus fuerit judicare, sed retulit ad Dominum, qui eas ne inopes permanerent, jussit fratribus copulari. Geneseos quoque narrat liber (Cap. VI), quod postquam coeperunt homines multi fieri, qui numerus semper in vitio est, et filiae eis natae sunt, acceperunt eas, non Angeli, sed filii Dei, de quibus orti sunt gigantes: sive ut in Hebraeo scriptum est ἐπιπίπτοντες, id est, irruentes. Econtrario ad sanctum dicitur: Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuae. Filii tui sicut novellae olivarum, in circuitu mensae tuae (Psal. CXXVII, 3). Et iterum: Videas filios filiorum tuorum (Ibid., 6). Peperit igitur Sion, hoc est, reliquiae ex Israel et Apostolorum credentium fides, masculum Dominum Salvatorem, qui in toto simul orbe generatus est, quod nullus audivit, quod nulla narrat historia, aut alicujus doctrina, ut omnes in brevi tempore crederent nationes. Et de universis gentibus, una gens fieret Christianorum, de qua et Paulus loquitur: Si qua in Christo nova creatura vetera transierunt; ecce facta sunt nova (II Cor. V, 17): juxta illud quod alibi scriptum est: Et adorabunt in conspectu ejus omnes familiae gentium: quia Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium. Omnes enim, ait, gentes quas fecisti, venient, et adorabunt coram te, et glorificabunt nomen tuum (Psal. XXI, 28 et seqq.). De quo dicit Jacob: Ipse est exspectatio gentium (Gen. XLIX, 10). Et Psalmista: Spes omnium finium terrae (Ps. LXIV, 6). Et idem Isaias quem nunc edisserimus: Erit radix Jesse, et qui surget, ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt (Isai. XI, 10); implentibus

Apostolis quod praeceptum est: Docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (Matth. XXVIII, 19), ut nascatur novus populus, de quo et vicesimus primus psalmus canit: Annuntiabunt coeli justitiam ejus, populo qui nascetur, quem fecit Dominus (Psal. XXI, 32). Et iterum: Populus qui creabitur, laudabit Dominum (Psal. CI, 19). Hic autem populus uno creatus est die, quem illustrat sol justitiae, dicente Scriptura: Erit tibi Dominus lux sempiterna (Isa. LX, 19). Possumus hoc quod dicitur: Orietur gens simul, quia parturivit et peperit Sion filios suos, et ad illud tempus referre, quando una die tria millia et quinque millia de Judaico populo crediderunt (Act. II). Dicitur quoque in eodem Actuum Apostolorum libro quod de universis gentibus quae sub coelo sunt, fuerint in Jerusalem, qui audiebant variis linguis loquentes magnalia Dei (Ibid.). Quodque sequitur juxta LXX, Ego autem dedi exspectationem hanc, et non recordata es mei, dicit Dominus. Nonne ego parientem et sterilem feci, dixit Deus tuus, manifestius in Hebraico ponitur, cui et reliqui interpretes congruunt: Numquid ego qui alios parere facio ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem caeteris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus, secundum illud quod alibi dicitur: Qui plantavit aurem, non audiet, et qui finxit oculum, non considerat (Psal. XXXIX, 9); quod scilicet qui omnes homines creavit ex nihilo, possit de universis gentibus unam partem in se credentium Ecclesiam facere. Denique in vicesimo octavo psalmo, ubi nos legimus: Vox

Domini concutientis desertum (Psal. XXVIII, 8), in Hebraeo scriptum est: Vox Domini parere faciens desertum (Juxta Hebraeum), ut deserta prius Ecclesia generet, et perficiantur cervi apertis saltibus atque contritis. Porro juxta LXX hic sensus est, quod uno tempore ad praedicationem Evangeliorum, una gens totius orbis oriatur. Per multis prophetas saepe promisi, et non meministi promissionis meae, o urbs quae clamoribus es plena: o Templum quod a Domino derelictum est: o populе, cui reddidi vicissitudinem suam. Nonne ego, inquit, feci parturientem et sterilem; quae prius fuerat sterilis, postea parturivit et peperit? De qua in psalmo scribitur: Qui habitare faciat sterilem in domo, matrem filiorum laetantem (Psal. CXII, 9). Vel certe rerum ordo conversus est: Pariens facta est sterilis, et quondam sterilis peperit plurimos, quia Domini ista sententia est.

(Vers. 10.) Laetamini cum Jerusalem, et exultate in ea omnes qui diligitis eam. Gaudete cum ea gaudio, universi qui lugetis super eam, ut sugatis, et repleamini ab ubere consolationis ejus, ut mulgeatis, et deliciis affluatis, ab omnimoda gloria ejus. LXX: Laetare, Jerusalem, et conventum facite omnes qui diligitis eam. Gaudete gaudio omnes qui lugetis super eam, ut sugatis et impleamini ab ubere consolationis ejus, ut postquam suxeritis, delectemini ab introitu gloriae ejus.

Apostolis praecipitur et apostolicis viris, qui diligunt utramque Jerusalem, et eam quae corruit plangentibus atque lugentibus, et illam quae surrectura est omni desiderio praestolantibus, ut

gaudeant cum ea et in ea, quae aedificata sit vivis lapidibus, qui volvuntur super terram, et in rotarum Cherubim similitudinem, sequuntur spiritum praecedentem: non in his qui in aeternos cineres dissoluti sunt. De quibus Dominus loquebatur: Amen, amen dico vobis, non permanebit lapis super lapidem, donec compleantur omnia haec (Matth. XXIV, 2). Gaudete, inquit, cum ea gaudio, universi qui lugetis eam. Quales supra Petrum et Paulum apostolos docuimus, et omnes qui exspectabant redemptionem Israel, ut sugant et repleantur uberibus consolationis ejus. Neque enim poterat fieri, ut quae genuit masculum, et erat puerpera, careret lactis abundantia in educationem ejus gentis et parvulorum, qui simul nati fuerant, ut praeberet eis duo ubera, nequaquam ut prius in Aegypto, fracta et jacentia, sed integra et virginali decore stantia, veteris ac novi Instrumenti, ad praebendum rationale lac. De quibus sponsus ad eam loquitur: Bona ubera tua super vinum (Cant. I, 1). Isti erant, de quibus specialiter dicebant: Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur (Matth. V, 5).

Et hoc notandum, quod qui parvuli sunt, consolationis indigent lacte, et adhuc in mortali versantur loco. Qui vero post lac consolationis ad solidum profecerint cibum, deliciis affluent veritatis, et scientia omnimodae gloriae, quae Hebraice dicitur ZIZ (). Pro qua LXX introitum; Symmachus pinguedinem; Theodotio, multitudinem interpretati sunt. Hoc diximus, ut psalmi septuagesimi noni verbum panderemus ambiguum, in quo scriptum est: Vastavit eam aper de

silva, et singularis ferus depastus est eam (Psal. LXXIX, 14). Pro eo enim, ubi in nostris et Graecis codicibus legitur μόνιος ἄγριος id est: singularis ferus, in Hebraico scriptum est ZIZ SADAI (): quod Aquila transtulit, παντόδαπον χώρας, hoc est, omnimodum regionis, ut significaret non solum a Romanis, sed a cunctis gentibus Israelem esse vastatum. Introitus autem gloriosus Ecclesiae ille intelligendus est, de quo scribit Joannes apostolus: Et in duodecim portis erant duodecim margaritae, et plateae civitatis auro mundo sicut vitrum perspicuum (Apoc. XXI, 21). Istas margaritas prohibet Dominus mitti ante porcos (Matth. VII), quas negotiator bonus cum in Prophetis invenerit et Apostolis, pergit ad unum pretiosissimum margaritum, non priores abjiciens, sed per illas quaerens pretiosius (Matth. XIII).

(Vers. 12.) Quia haec dicit Dominus: Ecce ego declino super eam quasi fluvium pacis, et quasi torrentem inundantem gloriam gentium, quam sugetis: ab ubere portabimini, et super genua blandientur vobis. LXX: Quia haec dicit Dominus: Ecce ego declinabo ad eos quasi fluvius pacis, et quasi torrens inundans gloriam gentium. Parvuli eorum in humeris portabuntur, et super genua consolabuntur.

Exstructa per Apostolos Jerusalem, et instaurata in priorem statum, postquam filii et habitatores ejus uberibus fuerint consolati, et lactis abundantia ad delicias pervenerint veritatis, per quas pervenitur ad gloriam Dei: tunc Dominus declinabit super eam fluvium pacis, de quo crebro diximus: Flumen Dei repletum est aquis (Psal.

LXIV, 10). Et: Fluminis impetus laetificat civitatem Dei (Psal. XLV, 5); ut pace omnia possidente, et nationum cessantibus bellis, de quibus Scriptura dicit: Dissipa gentes quae bella volunt (Psal. LXVII, 32), torrens doctrinarum Dei irriget arva credentium. Tunc filii ejus, sive parvuli (ut LXX transtulerunt) in humeris portabuntur, et super genua consolationem accipient. In humeris, de quibus et in priori prophetia dictum est, et quos Jacob imprecatur filio suo Issachar: Quia supposuit humerum suum ad laborandum (Gen. XLIX, 15), et vocatus est vir agricola. Sudore enim et labore nimio ad ubertatem fructuum pervenimus. Unde et ad Sion per Jeremiam dicitur: Da cor tuum in humeros tuos (Jerem. XXIV, 7), ut a mandatis intelligat Dominum, imitans eum, de quo scriptum est: Jesus coepit facere et docere (Act. I, 1), ut non otiosa sit fides, sed per opera currat ad praemium. Genua autem et sinus quid significent, et supra breviter exposui, et nunc Abraham exemplum docere nos poterit, in cujus sinu Lazarus requiescit, et omnes de Oriente et Occidente venientes, qui accumbent cum Abraham, Isaac et Jacob.

(Vers. 13, 14.) Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, et in Jerusalem consolabimini. Videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra sicut herba germinabunt. Et cognoscetur manus Domini servis ejus, et indignabitur inimicis suis. LXX pro servis, posuerunt timentes; pro inimicis, incredulos: caetera similiter.

Misericordiam Creatoris in creaturas suas, exemplo matrum discimus, quae liberos amore

in sinu nutrientes, omnem superant charitatem. Denique volens Deus ostendere, quomodo diligat quos creavit: Numquid obliviscetur, ait, mulier, ut misereatur sobolis uteri sui? sed et si illa fuerit oblita, ego tamen non obliviscar tui (Isai. XLIX, 15). Quem sensum et illud habet Evangelicum, in quo Dominus loquitur ad Jerusalem: Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas, et noluisti (Matth. XXIII, 37)? Et Deuteronomium, in quo tale quid resonat: Sicut aquila protegit nidum suum, et pullos suos desideravit: expandens alas, suscepit eos, et portavit in humeris suis (Deut. XXXII, 11). Aiunt qui de animantium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum, et jumentorum, et pecudum aviumque ingenitum esse in filios pullosque suos affectum, sed maximum esse amorem aquilarum, quae in excelsis et inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fetus violet. Amethisten quoque inter pullos ejus lapidem reperiri, quo omnia venena superentur. Si hoc verum est, recte affectus Dei in suas creaturas aquilis comparatus est, qui omni custodia protegit liberos suos, ne draco et coluber antiquus, diabolus et Satanas obrepat novellis fetibus, ut ad nomen lapidis, qui ponitur in fundamentis Sion, omnes adversariorum frangantur insidiae.

Haec autem Jerusalem, in qua consolabuntur a matre filii, et in genibus palpabuntur, illa est, de qua scribit Apostolus: Quae autem sursum est Jerusalem, libera est, quae est mater omnium nostrum (Galat. IV, 26). Cujus consolationis lacte saturatus, consolabatur caeteros, qui ejus sermo-

nibus indigebant, dicens: Benedictus Deus, Pater misericordiarum, et Deus omnis consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione, ut et nos possimus consolari eos, qui in omni sunt tribulatione, per consolationem, qua ipsi consolamur a Deo (I Cor. I, 3). Qui postquam fuerint consolati, dicetur ad eos: Et videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra quasi herba germinabunt, sive orientur, aut juxta Symmachum, florebunt (Joan. XVI, 22). Videbunt autem, haud dubium quin Deum, quae vera laetitia est. De quibus Dominus loquebatur: Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. V, 8). Cujus visio perfectum est gaudium, quod in plenae fidei corde versatur: et ossium germinatio subsequitur, de quibus ante jam diximus. Quorum si lector oblitus est, recurrat ad explanationem pristinam. Melius est enim illum scripta relegere, quam nos dicta replicare. Et nota, inquit, nota erit manus Domini servis ejus, vel timentibus eum, et comminabitur inimicis, sive incredulis suis. Manus autem vel pro potentia accipitur, quod possit Deus omnia facere, quae promittit, juxta illud quod ex persona Dei Moyses loquitur ad Pharaonem: Nunc mittam manum, et percutiam te, et populum tuum interficiam, et deleberis de terra (Exod. III, 20). Et rursum ipse ad eumdem tyrannum: Ecce manus Domini erit super jumenta tua (Exod. IX, 4); de qua ad Deum Psalmista dicebat: Manus tua gentes interfecit, et plantasti eos (Psal. XLIII). Aut certe manus Domini Christus intelligendus est, de quo et supra legimus: Manus mea fecit haec omnia. Quam notam faciet

Dominus servis suis et timentibus se, et comminabitur incredulis et inimicis suis, ut aliis promittat praemia, aliis supplicia comminetur. In quo consideranda verborum proprietas, quod non dixerit: Inferet inimicis suis; sed comminabitur, ut per comminationem deterriti, et ipsi ad Domini transeant servitutem.

(Vers. 15, 16.) Quia ecce Dominus in igne veniet: et quasi turbo quadrigae ejus, reddere in indignatione furorem suum, et increpationem suam in flamma ignis. Quia in igne Dominus dijudicatur [Vulg. dijudicabit], et in gladio suo ad omnem carnem: et multiplicabuntur interfecti a Domino. LXX: Ecce Dominus quasi ignis veniet, et quasi tempestas currus ejus, reddere in furore ultionem suam: et increpationem in flamma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra: et in gladio illius cadet universa caro: multi vulnerati erunt a Domino.

Manus Domini, quae nota fiet servis ejus, et timentibus eum, ipsa comminatur incredulis, sive inimicis ejus, ut si non egerint poenitentiam, sustineant quae sequuntur: Ecce enim, inquit, Dominus in igne veniet, et quasi turbo sive tempestas currus ejus. Quas debemus intelligere Angelicas potestates, quando venturus est Dominus in gloria Patris cum Angelis suis, judicare vivos et mortuos: non quo Dominus ignis sit, sed quo sustinentibus poenas, esse ignis videatur. Et licet Moyses dixerit (Deut. IV, 24), idipsum Apostolo confirmante (Hebr. XII, 29): Deus ignis consumens est. Attamen Salvator, exprimens divinitatis substantiam, ait: Spiritus est Deus (Joan. IV,

24). Inter spiritum autem et ignem, secundum intelligentiam corporalem, multa diversitas est. Quod si ignis, aut spiritus est, quomodo oculos, et aures, et manus, et pedes, et ventrem, et caetera corporis membra habere dicitur, cum haec spiritus ignisque non habeant? Ignis ergo consumens appellatur Deus, ut quidquid in nobis vitiorum est, fenum, ligna, stipulamque consumat, et spinas, id est, sollicitudines saeculi hujus, quas pro bono semine terra attulit infecunda, de qua ad Hebraeos dicitur: Quae autem affert spinas et tribulos, reproba est, et maledicto proxima: cujus finis consumptio est (Hebr. VI, 1). De hoc igne et in Evangelio Dominus loquebatur: Ignem veni mittere super terram (Luc. XII, 49). Et supra legimus: Ardebit sicut ignis iniquitas, et sicut gramen aridum consumetur igni (Isai. IX, 18), et omnia zizania, quae inimicus homo superseminavit, dormiente patrefamilias (Matth. XIII). De quo et in Epistola Jacobi scribitur: Parvus ignis quam grandem succendit materia (Jac. III, 5)! Et in Proverbiis: In multis lignis viget ignis (Prov. XXVI, 20). Quamquam in eo quod Proverbium est, aliud possit intelligi (Eccli. XXVIII). Hunc puto ignem sedisse super linguas Apostolorum omniumque credentium, quando linguis variis loquebantur, et omnes erroris fugabat tenebras, et illuminabat corda eorum, qui recipiebant sermonem Domini (Act. II).

Quod autem sequitur: Quasi tempestas currus, sive quadrigae ejus, Psalmorum edisseremus exemplis, in quibus scriptum est: Deus manifeste veniet, Deus noster, et non tacebit. Ignis ante

eum ardebit: et in circuitu ejus tempestas valida (Psal. XLIX, 3, 4). Et alibi: Currus Dei decem millibus multiplex millia laetantium (Psal. LXVII, 18). His curribus et equis Elisaeus erat circumdatus, quos puer ejus videre non poterat. Unde ait: Domine, aperi oculos pueri hujus ut videat. Et apertis, inquit, oculis, vidit currus, et quadrigas, et equos per circuitum (IV Reg. VI, 17). Hoc curru igneo et Elias raptus ad coelum est, quando clamabat Elisaeus: Pater mi, Pater mi, currus Israel et auriga ejus (IV Reg. II, 12). Haec autem universa narrantur, non quo Deus aut currus habeat, aut quadrigas, aut equorum velocitate portetur; de quo alibi scriptum est: Qui ambulat super pennas ventorum (Psal. CIII, 3); sed quomodo in solio sedere dicitur, quando assumit habitum judicantis; sic quando ad vindictam venit, ut debellet adversarios suos, in habitu victoris et triumphantis ostenditur. De furore Domini crebro diximus, quod sic accipi debeat quomodo oblivio ejus, et poenitentia, et contristatio, et affectus caeteri, qui Dei non conveniunt majestati. Et in hoc igitur igne et furore, in his curribus et in flamma ignis judicabitur omnis caro, sive ipse Dominus cum creaturis suis, ut non potentia, sed judicii veritate videatur ferre sententiam juxta illud quod in Michaea prolixius, et in quinquagesimo psalmo brevius dicitur: Ut justificeris in sermonibus tuis: et vincas cum fueris judicatus (Psal. L, 5). Gladius autem quo omnis caro est judicanda, ille accipiendus est, de quo et prius diximus, et nunc dicemus ex parte: Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit (Psal. VII, 13). Hunc gladium puni-

torem carnis peccatricis omniumque vitiorum, Israelitae in manus Pharaonis datum queruntur; dicuntque Moysi et Aaron: Videat Deus vos et judicet: quia abominabilem fecistis odorem nostrum coram Pharaone: ut daretur gladius in manu ejus, et interficeret nos (Exod. IV, 21). De hoc gladio et in Amos scriptum est: Gladio interibunt omnes peccatores populi (Amos IX, 10): cum utique et alia sint genera poenarum. Quidquid ergo pungit, et percutit, et torquet, et cruciat, in Scripturis sanctis gladius appellatur, quo gladio vulnerabuntur sive interficientur, qui Dei non fecerint voluntatem; et omisso lumine veritatis, tenebris se erroris involverint. De quibus scriptum est in Jeremia: Si mutabit Aethiops pellem suam (Jerem. XIII, 23). Et in Sophonia: Et vos Aethiopes vulnerati, sive interfecti gladio meo eritis (Soph. II, 12). Omnem loci istius continentiam, quo sensu accipienda sit, Apostolus prolixius edisserit, scribens ad Romanos: Juxta duritiam autem tuam et impoenitens cor, thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. His quidem qui juxta patientiam operis boni, gloriam et honorem et incorruptionem quaerentibus vitam aeternam. Qui autem ex contentione et increduli sunt veritati, acquiescunt autem iniquitati, ira et furor, tribulatio et angustia super omnes homines qui operantur malum, Judaei primum et ethnici (Rom. II, 5 seqq.).

(Vers. 17.) Qui sanctificabantur, et mundos se putabant in hortis post unam intrinsecus: qui comedebant carnem suillam, et abominationem

et murem, simul consumentur, dicit Dominus. LXX: Qui sanctificantur et purificantur in hortis et liminibus: comedentes carnem porcinam, et abominationes, et murem: simul consumentur, dicit Dominus.

Symmachus et Theodotio hunc locum ita interpretati sunt. Qui sanctificamini et lustramini in hortis alter post alterum, inter eos qui comedunt carnem suillam, et abominationem, et murem, simul deficient, dicit Dominus, volentes ostendere, non ipsos comedere carnem suillam, et abominationem, et murem, qui sanctificantur in hortis alter post alterum; sed eos qui lustrantur versari cum eis, qui comedunt quae prohibita sunt. Arguit autem sermo divinus populos Judaeorum, immo Scribas et Pharisaeos, quos et Dominus arguebat, dicens: Vos estis qui justificatis vosmetipsos coram hominibus: Deus autem scit corda vestra, quoniam quod in hominibus excelsum est, abominatio est apud Deum (Luc. XVI, 15). Unde increpabat eos atque dicebat: Vae, vobis, Scribae et Pharisaei hypocritae, qui mundatis quod foris est calicis et paropsidis, et intus pleni estis immunditia (Matth. XXIII, 25). Et iterum: Qui estis sepulcra dealbata: intus autem pleni estis ossibus mortuorum, et omni spurcitia (Ibid., 27): qui ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant (Ps. LXI): qui Domino loquebantur pacifica, et molliebant verba sua super oleum, ipsi autem erant jacula, de quibus rectissime dicebatur: Populus hic labiis me honorat: cor vero ejus longe est a me (Isai. XXIX, 13).

Praeceperat autem per Moysen Deus (Num. XIX), ut si quis praeventus fuisset in peccato; vaccae rufae aspersus cinere, et aliis expiationis modis, per sacrificia et victimas rediret ad Templum, quod illi negligentes, in locis deliciarum et voluptatum, hoc est, in hortis amoenissimis, vel baptisteria exstruebant, vel piscinas ad areolas irrigandas: adulteria et omnem libidinum turpitudinem, simplicibus aquis abluere se putantes, quibus rectissime illud aptabitur: Et noctem flumine purgant (Horat.). Nec alicui videatur incongruum, si quae geruntur turpiter, manifestius explicentur in correctionem eorum, qui talia committerere non erubescunt, quae turpe est et dicere, dum scortis adhaerent in modum canum, et masculi in masculos exercent turpitudinem, retributionem peccati in semetipsos recipientes. Qui haec opera faciunt, voluntate et sceleribus cum his sunt, qui carnem suillam comedunt, et omnia quae Lege prohibentur, et murem, quem nos glirem vocamus, vel juxta Orientis provincias μυωξοὺς. Et illi igitur qui haec comedunt, et hi exercentes omnem turpitudinem, talia agunt quae et ethnici forte non faciunt, pariter consumentur (Levit. XI). Secundum tropologiam possumus dicere: Omnes voluptatis magis amatores, quam amatores Dei, sanctificari in hortis et in liminibus, quia mysteria veritatis non valent introire, et comedere cibos impietatis, dum non sunt sancti corpore et spiritu: nec comedunt carnem Jesu, neque bibunt sanguinem ejus. De quo ipse loquitur: Qui comedit carnem meam, et bibit sanguinem meum, habet vitam aeternam (Joan.

VI, 55). Etenim pascha nostrum immolatus est Christus (I Cor. V). Qui non foris, sed in domo una et intus comeditur.

(Vers. 18, 19.) Ego autem opera eorum et cogitationes eorum venio ut congregem cum omnibus gentibus et linguis: et venient et videbunt gloriam meam. Et ponam in eis signum, et mittam ex eis, qui salvati fuerint ad gentes in mare [Al. mari], in Africam, in Lydiam tendentes sagittam, in Italiam et Graeciam, ad insulas longe: ad eos qui non audierunt de me, et non viderunt gloriam meam. LXX: Et ego opera eorum, et cogitationes eorum novi, et venio congregare omnes gentes et omnes linguas: et venient et videbunt gloriam meam, et dimittam super eos signum: et emittam ex eis, qui salvati fuerint ad gentes, in Tharsis et Phud, et Lud et Mosoch et Thobel, et in Graeciam, et in insulas longe, qui non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam.

Priusquam exponam quid significet enumeratio gentium plurimarum, breviter de interpretationis varietate dicendum est. Tharsis lingua Hebraea, mare appellatur; et (ut aiunt) Indiae regio: licet Josephus, littera commutata, Tarsum putet nuncupari pro Tharsis, urbem Ciliciae, ad quam Jonas de Joppe fugiens, ire cupiebat (Jonae I). Phud autem, sive Phul, Libyes, omnisque Africa usque ad mare Mauritaniae, in qua fluvius hodie qui Phud dicitur, et cuncta circa eum regio Phutensis appellatur. Lud autem Lydos vocant, quorum coloni Hetrusci, qui nunc Thusci appellantur, quondam mittendarum sagittarum peritissimi, et nunc dicuntur tendentes sagittam.

Pro quo in Hebraico legitur MOSCHE CESETH () quod absque Septuaginta, omnes similiter transtulerunt, tendentes arcum: Et Septuaginta posuerunt μοσὸχ, nomen pro verbo interpretantes. Quod si accipiatur, Cappadocas significat: quorum metropolis Mazaca, quae postea a Caesare Augusto, Caesarea nomen accepit. Qui nescio quid volentes, etiam in Genesi (Cap. X) ultimum filium Aram, id est, Syrorum Damasci, qui appellatur Mes, interpretati sunt μοσὸχ: pro quo nos rectius Moeonas transferimus. Thubal autem sive Thobel, aut Italia interpretatur, aut Iberia, hoc est, Hispania, ab Ibero flumine, unde et hodie Hispaniarum regio appellatur Celtiberia. De quibus pulchre Lucanus (Lucan, lib. IV): Gallorum Celtae miscentes nomen Iberis: quos nos possumus Gallohispanos dicere. Graeci autem, qui sermone Hebraico appellantur Javan, Jonas significant: unde et Graeci Jones, et mare Jonium. Et hoc considerandum, quod maxime Orientales de Japhet posuerit nationes, uno filiorum Noe: licet in Tharsis et Phud, Sem quoque et Cham id est, Indiae et Africae nominum fuerit recordatus, ut totum orbem ostenderet.

Venit ergo Dominus, ut opera et cogitationes congreget singulorum. Ex quo discimus non solum opera, sed et cogitationes esse in die judicii judicandas. Qui enim viderit mulierem ad concupiscendum, jam moechatus est eam in corde suo (Matth. V). De quibus dicitur: Nunc circumdederunt eos cogitationes suae: quando judicabit Dominus abscondita hominum secundum Evangelium Jesu Christi; ut illud quod Apostolus scri-

bit, veritate judicii comprobetur, invicem cogitationibus accusantibus et satisfacientibus, in die qua judicabit Deus abscondita hominum (Rom. II, 15): ut cogitationes nostrae omnes uno tempore congregatae justo judice probentur, dum aut accusat nos nostra conscientia, aut satisfacit pro delicto, utrum plura sint peccata, an bona opera: et utrum vetera, an nova: utrum deleta poenitentia, an novis sceleribus instaurata, quando dicit Dominus: Vias eorum dedi in capita eorum: et cogitationes eorum reddam eis (Osee IV, 9). Qui finxit sigillatim corda eorum, et intelligit omnia opera eorum (Ps. XXXII, 15.) De quibus et in alio loco legimus: Tu cognoscis corda hominum solus (II Par. VI, 30). Nemo enim scit quae sint in homine, nisi spiritus hominis qui est in eo (I Cor. II). Unde et per Jeremiam loquitur Deus: Ego Deus appropinquans, et non de longe, dicit Dominus: Numquid abscondet se in absconditis homo, et ego ignorabo (Jer. XXIII, 23)? Denique ad Scribas dicitur et ad Pharisaeos: Vos estis qui justificatis vosmetipsos coram hominibus: Deus autem cognoscit corda vestra (Luc. XVI, 15). In quo considerandum, quod non dixerit, Pater, juxta haereticorum blasphemias, ne Filium videretur excludere, sed Deus: quod Patri Filioque commune est. In principio enim erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum (Joan. I, 1, 2). De quo idem Joannes scribit: Ipse autem Jesus non credebat se eis, quia sciebat omnes, et non habebat necesse, ut aliquis testimonium daret ei de homine: ipse enim noverat quid esset in homine

(Joan. II, 24, 25). Cui et illud congruit: Sciens autem Jesus cogitationes eorum (Luc. VI, 8). Et in alio loco: Sciens autem Jesus malitiam eorum (Matth. XXII, 18). Ac ne aliqua sit dubitatio, haereticis calumniam facientibus de Verbo Dei, quod noverit omnia, in Epistola quae ad Hebraeos scribitur, prolixius dicitur: Vivens est enim sermo Dei, et evidens et acutus super omnem gladium bicipitem, et dividens usque ad partitionem animae et spiritus, artuum quoque et medullarum, et judex cogitationum et sensuum cordis. Nullaque est creatura invisibilis in conspectu ejus. Omnia autem nuda et aperta sunt oculis illius, de quo nobis sermo est (Hebr. IV, 12).

Postquam autem omnes cogitationes in unum fuerint congregatae, accusantes nos vel defendentes: tunc omnes gentes et linguae cum cogitationibus suis pariter adducentur in medium. Linguas autem juxta apostolum Paulum, non solum hominum legimus, sed et Angelorum (I Cor. XIII). Ex quo intelligi datur, omnes creaturas a Domino judicandas, non solum super terram, sed in aere et in coelestibus, juxta quod ipse in superioribus dixerat: Inebriatus est gladius meus in coelo, ad terramque descendet (Isai. XXXIV, 5). Venient autem omnes, ut videant gloriam Dei: et ponet in eis signum, quod in Ezechielis principio sub THAU litterae Hebraicae interpretatione monstratur (Ezech. IX). Quo signo qui fuerit impressus, manus percutientis effugiet. Hoc et postes domorum in Aegypto signabantur, quando pereunte Aegypto, solus Israel mansit illaesus (Exod. XII). De hoc signo quod Achaz rex Juda

nolebat accipere, Isaias propheta testatur: Propterea dabit Dominus vobis signum: Ecce virgo in utero concipiet et pariet (Isai. VII, 14). Unde et Propheta quod promissum fuerat, deprecatur: Fac mecum signum in bonum (Psal. LXXXV, 17). Et in alio loco: Dedisti metuentibus te significationem, ut fugerent a facie arcus (Psal. LIX, 4). Hoc nobis ad Patrem ascendens Dominus dereliquit, sive in nostris frontibus posuit, ut libere diceremus: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. IV, 7).

Quod autem sequitur: Et mittam ex eis qui salvati fuerint ad gentes: et singulas enumerat, videtur expositioni nostrae esse contrarium. Si enim de die judicii dicitur: quomodo rursum ad primum recurrit Salvatoris adventum, quando Apostoli diriguntur ad gentes, et audiunt a Domino: Ite, docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (Matth. XXVIII, 19.) Quod ita solvitur: Judicii praedicatur dies, immo comminatur, ut metu futurae poenae, recipiant Salvatoris adventum et Apostolorum Evangelium, qui ante mittendi sunt. Pulchre autem dixit: Et mittam ex eis qui salvati fuerint (Isai. LXVI, 18). Nisi enim Dominus nobis reliquisset semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhae fuissemus. Et Apostolus: Reliquiae, inquit, salvae factae sunt (Rom. IX, 27). Isti mittuntur ad gentes in Tharsis, et Phud, et Lud, et Mosoch, et Thobel, et Graeciam, et insulas plurimas quae longe sunt, et quae non audierunt nomen Domini, neque viderunt gloriam ejus. De

quibus juxta historiam supra diximus (Ad cap. XII).

Nunc stringenda est anagoge. Tharsis interpretatur, exploratio gaudii: ut consideremus non ea quae in praesenti sunt, sed quae in futuro; et audire mereamur: Quia in paucis fuistis fideles, ingrediemini in gaudium Domini vestri (Matth. XXV, 21). De quo et Petrus apostolus scribit: Exultate gaudio ineffabili et glorioso (I Petr. I, 8); ut laudemus Deum dicentes: Impletum est gaudio os nostrum, et lingua nostra exultatione (Psal. CXXV, 2). Quodque sequitur, Phud interpretatur, oris exclusio: ut omnem excludentes blasphemiam, ea loquamur quae bona sunt, atque dicamus: Os meum annuntiabit justitiam tuam, Domine: tota die salutare tuum (Psal. LXX, 15). Et rursum: Non abscondi in corde meo veritatem tuam, et salutare tuum dixi (Psal. XXXIX, 11). Lud quoque in lingua nostra, utilitas vertitur, et Mosoch, extensio, et Thubal, sive Thobel, ductus ad luctum, vel conversus, aut universa: quae omnia vocationi gentium congruunt, ut utilitatem sequantur per confessionem animae suae, et praeteritorum obliti, ad futura extendantur. Lugeantque antiqua peccata, et trahantur ad luctum atque tristitiam, quae ducit ad vitam. Beati quippe lugentes, quoniam ipsi ridebunt (Matth. V). Et convertantur omnes ad Dominum, ut postea transeant ad gratiam, et sciant dictum ab Apostolo: Gloria, et honor, ex pax omni operanti bonum, Judaeo primum et Graeco (Rom. II, 10): quoniam non solum Judaeorum Deus, sed et gentium. Porro illud quod dicitur: Et insulis

procul, quae non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam, illis convenit, de quibus supra legimus: Quibus non est nuntiatum de eo, videbunt: et qui non audierunt, intelligent (Isai. LV, 5). Et iterum: Apparui his qui me non interrogabant: inventus sum ab his qui me non quaerebant (Isai. LXV, 1). Dixi: Ecce adsum, his qui non invocabant nomen meum. Insulas autem significari, vel totius orbis gentes, vel Ecclesias in toto orbe dispersas crebro diximus.

(Vers. 20.) Et annuntiabunt gloriam meam in gentibus, et adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis, ad montem sanctum meum Jerusalem, dicit Dominus. LXX: Et annuntiabunt gloriam meam in gentibus: et adducent fratres vestros de cunctis nationibus donum Domino, cum equis et rhedis, in lampenis mulorum, cum umbraculis in sanctam civitatem Jerusalem, dicit Dominus.

Hi qui salvi fuerint, et missi ad varias nationes, et ad eos qui non audierant primum, neque viderant gloriam Domini, annuntiabunt eam cunctis gentibus, et adducent fratres populi Judaici, quorum reliquiae salvae factae sunt, munus Domino de universis gentibus: vel ipsos qui idololatriae errore contempto, veri Dei notitiam sunt secuti, vel qui de toto orbe ex Israel populo crediderunt. Ad quos scribit et apostolus Petrus (I Petr. I). Adducent autem in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis. Pro carrucis, quas solus interpretatus est Symmachus, quem nos in hoc loco secuti sumus, Aquila, Septua-

ginta et Theodotio, mulos, transtulerunt. Et ubi posuere Septuaginta, cum umbraculis, quae nos dormitoria interpretari possumus, vel basternas, alii voce consona transtulerunt φορεῖα quae nos varii generis interpretamur vehicula: ubi autem Septuaginta et Theodotio dixerunt, lampenas, pro quibus Symmachus, lecticas interpretatus est, Aquila, σκεπαστὰ posuit, quod et ipsum lecticas opertas pellibus significat. Hoc de varietate translationum dictum sit.

Equos autem, et quadrigas, et lecticas, et mulos atque carrucas, et diversi generis vehicula, Angelica possumus intelligere ministeria, de quibus alibi ad Deum dicitur: Ascende super equos tuos, et equitatio tua salus (Abac. III, 8). His equis, curribus et quadrigis Elias raptus ad coelum est, et Eliseus circumdari se atque servari, nescienti puero demonstravit (IV Reg. II). Et Zacharias vidit in nocte: Ecce vir ascendens super equum rufum: et iste stabat in medio duorum montium umbrosorum: et post eum equi rufi, et sturnini, et varii, et albi, et dixi, inquit, Quid sunt isti, Domine? Et ait ad me Angelus qui loquebatur in me: Ego ostendam tibi quid sint isti. Et respondit vir qui stabat in medio montium, et ait ad me: Isti sunt quos misit Dominus ut perambulent terram (Zach. I, 8-10). Joannes quoque in Apocalypsi haec se vidisse testatur: Vidi coelum apertum, et ecce equus albus: et qui sedebat super eum vocabatur fidelis et verus, et justitia judicans, et bellator. Oculi autem ejus quasi flamma ignis: et super caput ejus diademata plurima: habens nomen scriptum, quod nemo

novit nisi ipse; et amictus erat veste aspersa sanguine: et vocabatur nomen ejus Verbum Dei: et exercitus in coelo sequebatur eum in equis albis, vestitus bysso albo atque mundissimo, et de ore ejus egrediebatur gladius acutus, ut in ipso percuteret gentes (Apoc. XIX, 11 seqq.). Equo rufo sedebat Dominus atque Salvator, humanum corpus assumens, cui dicitur: Quare rubra sunt vestimenta tua? Et: Quis est iste qui ascendit de Edom, fulva vestimenta ejus de Bosra (Isai. LXIII, 2). Et sequebantur eum variorum colorum equi, vel in martyrio rubri, vel sturnini in volatu, vel varii in virtutibus, vel candidi in virginitate. Equo autem sedebat albo, quando post resurrectionem immortale et incorruptum corpus assumpsit. Et quicumque eum sequebantur, candidis utebantur equis, incorruptis videlicet immortalibusque corporibus. Longum est, si velimus, utrumque explanare testimonium: hoc solum dicam, quod diversa vehicula, quibus homines adducuntur ad fidem, Angeli sint, vel sancti viri qui de hominibus in Angelos profecerunt.

Quod autem unusquisque nostrum habeat Angelos, multae Scripturae docent, e quibus illud est: Nolite contemnere unum de minimis istis: quia Angeli eorum vident quotidie faciem Patris, qui est in coelis (Matth. XVIII, 10). Et puella Rode Petrum apostolum nuntiante, alii Angelum ipsius esse credebant (Act. XII). Sin autem hoc de minimis dicitur, et de uno homine, quanto magis de omnibus sanctis, et praecipue de Apostolis sentiendum est? quorum Angeli quotidie vident faciem Patris, juxta illud quod scriptum est? Cir-

cumdat Angelus Domini in circuitu timentium eum (Psal. XXXIII, 8). Et Jacob de se loquitur: Angelus qui liberavit me. Isti sunt qui ascendunt et descendunt super filium hominis. Qui veloces sunt in fide, equis vehuntur: qui multiplices in gratia, quadrigis: qui consolatione indigent, tectis lecticis et umbraculis, ut audire mereamur: Per diem sol non uret te, neque luna per noctem (Psal. CXX, 6). Mulos autem in Scripturis sanctis dupliciter accipimus: vel in sterilitate et continentia, qualibus sedit David et Salomon, quorum alter interpretatur, fortis manu: alter, pacificus; vel in mala parte, de quibus dicitur: Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus (Psal. XXXI, 9); quibus praepositus erat Doec (I Reg. XXI). Carrucae autem, pro quibus (ut supra diximus) Septuaginta, tecta vehicula, caeteri vehicula simpliciter transtulerunt, illi intelligendi, de quibus Apostolus loquitur: Invicem onera vestra portate (Galat. VI, 2). Porro lampenae, splendentia sanctorum intelligenda sunt corpora, et animae fide Domini illuminatae, quibus dici potest: Vos estis lux mundi (Matth. V, 14).

Hic autem omnis apparatus illo proficit, ut ingrediamur sanctam civitatem Dei, sive sanctum montem Domini Jerusalem: non illam quae occidit Prophetas, et quae lapidat missos ad se; sed Jerusalem coelestem, de qua crebro diximus: Quae autem sursum est Jerusalem, libera est, quae est mater nostra (Galat. IV, 26). Et iterum: Sed accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis Jerusalem coelestem (Hebr. XII, 22). Quod vel de praesenti Ecclesia possumus intelli-

gere, quae toto orbe per Apostolos congregata est, vel de futura: ut impleatur illud quod Apostolus sancto Spiritu prophetavit: Rapiemur in nubibus obviam Domino in aere, et sic semper cum Domino erimus (I Thess. IV, 16). Judaei et Judaici erroris haeredes Ebionitae, qui pro humilitate sensus nomen pauperum susceperunt, omnesque mille annorum delicias praestolantes, equos et quadrigas, et rhedas, et lecticas, sive basternas, et dormitoria, mulosque et mulas, et carrucas, et diversi generis vehicula sic intelligunt, ut scripta sunt. Quod videlicet in consummatione mundi, quando Christus Jerusalem regnaturus advenerit, et Templum fuerit instauratum, et immolatae Judaicae victimae, de toto orbe reducantur filii Israel, nequaquam super equos, sed super mulos Numidiae. Qui autem senatoriae fuerint dignitatis, et locum principum obtinuerint, de Britannis, Hispanis, Gallisque extremis hominum Morinis (Virgil. VIII Aeneid. sic vocat Morinos), et ubi bicornis finditur Rhenus, in carrucis veniant, occurrentibus sibi cunctis gentibus, quae eorum servituti fuerint praeparatae.

(Vers. 21.) Quomodo si inferant filii Israel munus in vase mundo in domum Domini. Et assumam ex eis in sacerdotes et Levitas, dicit Dominus. LXX: Quomodo si offerant filii Israel victimas suas mihi cum Psalmis in domo Domini: et ex eis sumam sacerdotes et Levitas, dicit Dominus.

Hi qui ad gentes, ait, directi fuerint, et annuntiaverint eis gloriam meam, sic adducent fratres vestros de universis nationibus munus Domino,

cum equis, et quadrigis, et lecticis, et mulis, et carrucis, et diversis vehiculis in montem sanctum Jerusalem, quomodo solebant filii Israel, dum eorum staret religio, et Templi caeremoniae servarentur, offerre victimas cum Psalmis in domo Domini. Sive ut habetur in Hebraeo, et omnes voce consona transtulerunt, in vase mundo: quod et usque hodie offerunt in Domo Dei, quae est Ecclesia, filii Israel qui mente conspiciunt Deum, hostias spirituales cum fructibus atque virtutibus animae suae in vasis mundis, hoc est, in sanctis corporibus. De quibus Apostolus scribit: An ignoratis quia templum Dei estis, et Spiritus sanctus habitat in vobis (I Cor. III, 16)?

Et assumam, inquit, ex eis sacerdotes et Levitas, dicit Dominus: ut qui salvati fuerint, gentibus praedicarent. De quibus unus loquebatur: Sic nos reputet homo quasi ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei (I Cor. IV, 1). Et Lucas evangelista: Sicut tradiderunt, inquit, nobis, qui a principio viderunt et ministri fuerunt sermonis. De quibus et supra legimus: Vos eritis mihi sacerdotes Domini (Isai. LXI, 6). Quomodo enim in abscondito Judaeus est, qui spiritu circumciditur (Rom. II), de quo scriptum est: Nos sumus Circumcisio, qui spiritu Deo servimus (Philipp. III, 3), et offerimus spirituales victimas placentes Deo, psallimusque spiritu et sensu: sic et sacerdotes et Levitae in abscondito sunt, qui non seriem generis sequuntur, sed ordinem fidei. Vel certe non dicit de Apostolis et apostolicis viris, qui principes fuerunt Ecclesiae ex populo Judaeorum, sed de enumeratis supra gentibus, de mari,

de Africa, de Libya, de Cappadocia, de Italia, de Graecia, de cunctis insulis, quarum habitatores primum non audierant Dominum, nec viderant gloriam ejus, et postea vertentur in sacerdotes, ut qui fuerant cauda, sint caput, et qui caput, vertantur in caudam.

(Vers. 22, 23.) Quia sicut coeli novi et terra nova, quae ego facio stare coram me, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum. Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: veniet omnis caro, ut adoret coram facie mea, dicit Dominus. LXX: Sicut enim coelum novum et terra nova, quae ego facio permanere in conspectu meo, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum et nomen vestrum. Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: veniet omnis caro ut adoret in conspectu meo in Jerusalem Dominum.

Quando dicit: Assumam ex eis in sacerdotes et levitas, ostendit vetus sacerdotium praetermissum, quod tribui Leviticae debebatur, ubi non est electio, sed ordo naturae, et series est familiae per posteros descendens. Translato enim sacerdotio necesse est, ut et Legis translatio fiat, et electio ad eos pertineat, quibus nequaquam juxta sanguinem, sed juxta merita atque virtutes sacerdotium defertur, qui venient de insulis gentium, et gloriam Domini nuntiabunt. Et adducentur in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis. Quomodo autem coelum novum, et terra nova erit, et nova Jerusalem, ut nequaquam dicatur: Coelum et terra pertransibunt (Matth. XXIV, 35). Et iterum: Involvetur coelum quasi liber: et corruptione dissipabitur terra (Apoc. VI,

14): sic in omnibus novis, novus fiet et populus Dei, dicente Scriptura: Vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova (Isai. XLIII, 19). Et in alio loco: Si qua in Christo nova creatura (II Cor. V, 17). Eritque et populus novus; primitiae enim Christus, deinde qui sunt Christi, in adventu ejus: coelumque et terra nova, de quibus inter octo beatitudines dicitur: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum coelorum. Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Matth. V, 3, 4). Siquidem omnis creatura nunc subjecta est vanitati in spe, propter eum qui subjecit eam (Rom. VIII). Liberabuntur autem a servitute corruptionis in gloria filiorum Dei, qui fient de hominibus filii ejus, et stabunt in conspectu illius semper, et nomen eorum jugiter permanebit, ut nequaquam illis gens succedat alia, quod factum est in Judaeis; sed maneant in aeternum.

Et erit, inquit, mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: ut de carnalibus sabbatis, mensibusque fiant spiritualia sabbata delicata, qui sabbatismus Dei populo reservatur. Et mensis spiritualis, quando a puncto usque ad punctum luna complebitur, et suo curret ordine, ut efficiat mensem, id est, kalendas, quae Graece appellantur νεομηνίαι, hoc est, mensis novi exordium. apud quos initium kalendarum, non juxta solis cursum, et diversa mensium spatia, sed juxta lunae circuitum incipit et finitur. Haec est luna, de qua in laude veri Salomonis dicitur: Et permanebit cum sole et ante lunam in generationes generationum (Psal. LXXI, 5). Quae in Cantico Canticorum appellatur electa: Quae est haec

quae processit quasi diluculum, pulchra ut luna, et electa ut sol admirabilis (Cant. VI, 9)? Aiunt Physici, et quorum curae est de coelestibus disputare, lunam non habere proprium lumen, sed solis radiis illustrari. Ab ea enim semper orbis parte completur et fulget, a qua soli vicinior est, nec umbra terrae obscuratur: quod et poeta uno versiculo demonstravit (Virgil. I Georg.): Nec fratris radiis obnoxia surgere luna.

Si hoc verum est, et nos tropologice possumus dicere, Ecclesiam quae pace et persecutionibus crescit atque decrescit, et oppressa tentationum tenebris rursum pristinum lumen assumit, habere splendorem a sole justitiae, et hoc esse quod dicitur: Splendebit luna quasi sol (Isai. XXX, 26); habitatoresque ejus justos fulgere quasi solem in regno patris sui. Et per hos menses semen Domini, quod instauratum est in aeternum, venire ad solemnitates suas, quas sanctus mystico ore resonabat, dicens: Annos aeternos in mente habui, et meditatus sum (Psal. LXXVI, 6). De sabbato autem, quod significat requiem, pleno sermone tractavimus (Ad cap. LVI), in eunuchorum advenarum prophetia. Et nunc breviter est dicendum, eos venire in neomeniis et in sabbatis, qui sex diebus in quibus factus est mundus, transcensis atque praeteritis, festinant ad septimum diem, id est, sabbatum, in quo vera est requies. De his solemnitatibus credentes Paulus apostolus instruebat, dicens: Umbram enim habens lex futurorum bonorum (Hebr. X, 1). Et iterum: Ne quis ergo vos judicet in cibo, aut potu, aut in parte diei festi, aut neomeniae, aut sabbatorum, quae

sunt umbrae futurorum (Coloss. II, 16). Si autem haec in umbra futurorum bonorum, et in imagine praecesserunt, omnis lex spiritualiter intelligenda est, de qua idem dicebat Apostolus: Scimus quia lex spiritualis est (Rom. VII, 14), cujus mysteria et David nosse cupiebat: Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua (Psal. CXVIII, 18). Quae enim videntur, temporalia sunt: quae autem non videntur, aeterna (II Cor. IV). De quibus omnia celeri disputatione percurrere, non est hujus temporis. Si enim nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quae praeparavit Deus diligentibus se (I Cor. II), quomodo nos totius Legis quasi universi orbis descriptionem in brevi tabella conamur ostendere?

Quodque sequitur: Veniet omnis caro, ut adoret in conspectu meo in Jerusalem, sciendum quod in Hebraico non sit scriptum, Jerusalem: ut decutiamus supercilium Judaeorum; sed tantum, in conspectu meo, ut sermo Domini compleatur, dicentis in Evangelio: Amen amen dico vobis: quoniam veniet hora, quando neque in monte isto, neque in Jerosolymis adorabitis Patrem (Joan. IV, 21). Et iterum: Spiritus est Deus. Et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare (Ibid., 24). Et illud Apostoli: Levantes sanctas manus in omni loco (I Tim. II, 8). Omnis autem caro non populum Judaeorum, sed omne hominum significat genus, juxta illud quod supra dictum est: Videbit omnis caro salutare tuum (Isai. XL, 5). Et in Joele: Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii

vestri et filiae vestrae (Joel. II, 28). Et in Zacharia: Timeat omnis caro a facie Domini (Zach. II, 13). Et in Psalmis: Ad te omnis caro veniet (Psal. LXIV, 2). Quod aliis verbis in alio psalmo dicitur: Omnes gentes quas fecisti, venient et adorabunt in conspectu tuo, et glorificabunt nomen tuum, Domine (Psal. LXXXV, 9).

Mensem ex mense, et sabbatum ex sabbato, in quibus veniet omnis caro, ut adoret Deum, ridicule interpretantur χιλιασταὶ, quos nos dicere possumus Milliarios: ut qui in vicino sunt, omni sabbato veniant in Jerusalem; qui longius, per menses, id est, kalendarum orbe completo, qui valde procul, per annos singulos, hoc est, diebus Paschae sive Tabernaculorum, juxta illud quod in Zacharia dicitur: Ascendens ab anno in annum, ut adorent Dominum regem exercituum, et celebrent festivitatem Tabernaculorum (Zach. XIV, 16). Et ut majorem risum praebeant audientibus, quod in ultimo ejusdem prophetae volumine scribitur: Et non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo, sic interpretantur, ut negotiatores in mille annis esse desistant, quia omnia nascantur in omnibus locis, quo scilicet nec nos indigeamus folio amomo, et pipere, nec Indi a nobis pulegium desiderent.

(Vers. 24.) Et egredientur, et videbunt cadavera virorum qui praevaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur. Et erunt usque ad satietatem visionis omni carni. LXX similiter. Omnis caro quae adoratura est in conspectu Domini, vel in Jerusalem coelesti, vel in omni loco in quo levantur mundae

manus, egredietur, ut videat cadavera hominum mortuorum, qui praevaricati fuerint in Deum. Quod vel de Judaeis intelligi potest, de quibus dictum est: Filios genui et exaltavi: ipsi autem me spreverunt: vel de omnibus qui habentes notitiam Dei in cordibus suis, aversi sunt in vanitatem, ut adorent creaturam potius quam Creatorem. Egredientur autem non loco, sed intelligentia. Neque enim cadavera mortuorum possunt intus esse cum Domino. Quod si omnis caro adoratura est Dominum, et e contrario cadavera virorum, qui praevaricati sunt in Dominum, aeternis tradentur ardoribus, in utramque partem verae carnis erit resurrectio.

Vermis autem qui non morietur, et ignis qui non exstinguetur, a plerisque conscientia accipitur peccatorum, quae torqueat in suppliciis constitutos: quare vitio suo atque peccato caruerint electorum bono, juxta illud quod dicitur: Versatus sum in miseria, dum infigitur mihi spina (Psal. XXXI, 4). Et in Proverbiis: Tinea ossium cor intelligens (Prov. XXV, 20). Et iterum sub obelo: Sicut tinea vestimento, et vermis ligno: sic moeror excruciat cor viri (Ibid.). Ita dumtaxat, ut non negent praevaricatorum, et Dominum negantium aeterna supplicia, dicente Domino in Evangelio: Ite in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis ejus (Matth. XXV, 41). Et in alio loco: Ligate manus ejus et pedes, et mittite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus et stridor dentium (Matth. XXII, 13). Si manus audivimus [Al. ligamus] et pedes, et tenebras exteriores, quae oculorum poena est lumen Dei

non videntium; et fletum, qui utique et ipse ad oculos pertinet; et stridorem dentium: miror quosdam aereum corpus, et paulatim in auras tenues dissolvendum post resurrectionem introducere: quia Dominus potentia majestatis suae, ad Apostolos clausis ingressus est januis (Joan. XX). Qui certe et ante resurrectionem pendulo super mare ambulavit incessu; et hoc ipsum apostolo praebuit Petro: ut qui fide ambulabat, infidelitate postea mergeretur; cui dictum est: Quare dubitasti, modicae fidei (Matth. XIV, 31)? Ignis quoque juxta id accipiendus, quod et vermis, qui tamdiu succenditur, quamdiu habet materiam, qua vorax flamma pascatur. Si quis igitur habeat in conscientia sua zizania, quae inimicus homo, dormiente patrefamilias, superseminavit, et haec ignis exuret, haec vorabit incendium (Matth. XIII). Et omnium Sanctorum oculis, eorum supplicia monstrabuntur, qui pro auro, et argento, et lapide pretioso, aedificaverunt super fundamentum Domini, fenum, ligna, stipulam, ignis pabulum sempiterni. Porro qui volunt supplicia aliquando finiri, et licet post multa tempora, tamen terminum habere tormenta, his utuntur testimoniis: Cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiet (Rom. XI, 25). Et iterum: Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnibus misereatur (Galat. III, 22). Et in alio loco sanctus loquitur: Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei; donec justificet causam meam, et auferat judicium meum, et educat me in lucem (Mich. VII, 9). Et rursum: Benedicam te, Domine: quoniam iratus es mihi. Avertisti faciem tuam a

me, et misertus es mei (Isai. XII, 1). Dominus quoque loquitur ad peccatorem: Cum ira furoris mei transierit, rursum sanabo (Ps. XXX, 20). Et hoc est quod in alio loco dicitur: Quam grandis multitudo bonitatis tuae, Domine, quam abscondisti timentibus te. Quae omnia replicant, asseverare cupientes, post cruciatus atque tormenta, futura refrigeria, quae nunc abscondenda sunt ab his, quibus timor utilis est: ut dum supplicia reformidant, peccare desistant. Quod nos Dei solius debemus scientiae derelinquere, cujus non solum misericordiae, sed et tormenta in pondere sunt; et novit quem, quomodo, aut quamdiu debeat judicare. Solumque dicamus, quod humanae convenit fragilitati: Domine, ne in furore tuo arguas me: neque in ira tua corripias me (Psal. VI, 1; XXXVII, 1). Et sicut diaboli et omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt in corde suo: Non est Deus (Psal. XIII, 1), credimus aeterna tormenta: sic peccatorum atque impiorum et tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur et mixtam clementiae sententiam judicis (I Cor. III, 13).